تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی بیست وشەشەم

سووڕەتەکانی

(الدخان) و (الجاثیة) و (الاحقاف) و (محمد)

عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتەکانی

الدُّخَانُ و الجَاثِيَةِ و الأَحْقَافِ و مُحَمَّدٍ

تەفسیری سوورەتەکانی

الدُّخَان و الجَاثِيَة و الأحْقَاف و مُحَمَّد

نووسینی : عەلی باپیر
دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی
چاپی یەکەم ١٤٤٣ك - ٢٠٢١ز
٧٨٠ لاپەرە
١٧* ٢٤ سم
بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەکانی

الدُّخَان و الجَاثِيَة

الأَحقَاف و مُحَمَّد

نووسینی: عەلی باپیر

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إلَهَ إلاّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسولُهُ.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ١٠٢﴾ آل عمران.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ١﴾ النساء.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ٧٠ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ٧١﴾ الأحزاب .

أَمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هَدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[1].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانییە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

---

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجە: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، الطّبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

منیش - کە وەك باسکردنی چاکەی خوا (التحدّث بنعمة اللّه) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم کردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاکەی لەگەڵ کردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی کردوومو، بەر لە تەمەنی بیست ساڵیی یەوە هیدایەتی داوم، کە قورئانی بەرێزو پێز لەبەر بکەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەکانی قورئان و تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەکەتەکانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێکڕای کتێب و نامیلکەو وتارو دەرسەکانم، کەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، کە دیارە هەر ئەمەش شتێکی سروشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر ڕوونکردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێکردن و کارپێکردنیەتی، شتێکی دیکەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، کە براو خوشکانێکی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەکردم کە دەست بکەم بە دانانی تەفسیرو لێکدانەوەیەکی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، کە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو کارە گەورەو گرنگە بکەم، بەڵکو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێکی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێکی وام بۆ دەڕەخسێ کە بتوانم خێرایی تێدا بکەم و خۆمی بۆ یەکلایی (متفرِّغ) بکەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بکەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێکدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی کە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونکە بێگومان قورئان: هەندێکی هەندێکی ڕوون دەکاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعْضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ چونکە پێغەمبەری خواش ڕوونکەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتە: هەروەها زیکرمان بۆ لای تۆ ناردۆتە خوار، تاكو ئەوەی بۆ خەڵكی نێرراوەتە خوار، بۆیان ڕوون بكەیەوە، وە بەڵكو خۆشیان بیربكەنەوە.

ئومێدیشم وایە - بە یارمەتی خوای بەخشەر ﷻ - شایستەیی ئەوەم هەبێ تەفسیرو لێكدانەوەیەكی وا بۆ قورئان پێشكەش بە مسوڵمانانی كوردستان بكەم، كە لە قورئان بوەشێتەوەو، مایەی بەهرەو سوودی خوێنەران بێ، بەتایبەتیش كە زیاتر لە سی (٣٠) ساڵە لەگەڵ قورئانی بەرزو مەزن و تەفسیرەكانی و كتێبەكانی سوننەتدا خەریكم و، دەیان كتێب و بەرهەمی جۆراوجۆرم لە زۆربەی بوارەكانی زانستەكانی شەریعەتدا پێشكەش كردوون.

شایانی باسیشە كە ئەو بیست و دوو مانگ زیندانیی كرانەم لەلایەن ئەمریكاوە - لە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاكو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێكی گەورەو گرنگ بوو، بۆ زیاتر پێدا قووڵبوونەوەی كتێبی خوا (تبارك و تعالى) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشتنی تایبەت لەبارەی زۆرێك لە ئایەتەكانی یەوە، ئەم ڕاستییەش لە مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلّى في كتاب اللّه تعالى**)دا زۆر چاك درەوشاوەتەوە[1]، بەڵام هەڵبەتە ناڵێم و هیچكەسیش بۆی نیە بڵێ: كە ئەم تەفسیرەی من تێروتەواوە، چونكە وێڕای سنووردارێوونی تواناو بڕستم، لە بەرانبەر كتێبی لە هەموو ڕوویێكەوە ڕەها (مطلق)و بێسنوور (لا محدود)ی خوادا، نەشمویستوە كە زۆر بەملاولادا بچم و بچمە نێو هەندێك وردەكارییەوە، كە یان من تێیدا پسپۆڕو

---

(١) ئەو مەوسووعەیە كە ئێستا چاپ كراوەو، كەوتۆتە بەردەستی خوێنەران و، سەرجەم هەشت بەرگ و دەوری سێ هەزارو پێنج سەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هەوڵمداوە بەگشتی تێیدا باسی سەرجەم لایەنەكانی ئیسلام بكەم و، تاكە سەرچاوەشم قورئان بووە، وێڕای دەقەكانی سوننەت، كە لە هۆش (ذاكرة)دا بووون.

شایانی باسە ئەو مەوسووعەیە لە چاپی دووەمی دا، كراوە بە دوازدە (١٢) كتێبی سەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسانتر سوود لێ بینرانی .

شـــارەزا نیم، یـان خوێنـــەر پێویســـتی پێـی نیـە، لـە کاتێکـدا دەیـــەوێ لـە قورئان تێبگات و، بزانـێ خـوا (تبـارك وتعـالـی) ڕاستـەوخۆ چـی پـێ فـــەرمووە؟!

ئنجـا هـــەر لێرەشـەوە بە پێویستـی دەزانم پڕ بە دڵ سـوپاسی ئەو بـرا گەنجە ڕووح ســووك و گـورج و گـۆڵ و دڵســۆزە بکـەم (حـەزی نەکـرد نـاوی بهێنـم)، کـە هـەڵسـا بـە نووسـینەوەو هێنـانە سـەر کاغـەزو، پاشـان تایپکـردن و دوایـی پێداچوونـەوەو هەڵەگیـریی، سـەرجـەم ئـەم زنجیـرە دەرسە، کـە لـە ئەسـڵدا لـە شێوەی وتـار (محـاضرة)دا پێشـکەش کراون، هـــەروەها هـەڵسـا بـە (تخریج)ی سـەرجەم دەقەکانی سـوننەت، لـە سـەرچاوە متمانـە پێکراوەکانـەوەو، زەحمـەت و ماندووبوونێـکی زۆری بـە سـەرجەم بەرگـەکانی ئـەم تەفسیـرەوە کێشـــاوە، خـــوا بـە باشتـرین شـێوە پاداشـتی بداتـەوەو، هــەر صـاڵح و سـاغ و سـەلامەت و ســەربەرزبێ[١]، لـە خـوای بـەرزو بێهـاوتاش داواکارم ئـەو جـۆرە گەنـج و لاوانـە لـە کـوڕان و کچـان، لەنێـو گەلەکەمانـدا، زۆر بـکات .

شـایانی باسیشـە کـە ئێمـە لـەم تەفسیـرەماندا، بـاسی بـەش (جـزء)ەکانی قورئـان و دابەشـکردنەکانی دیکـەی وەك: - (حــزب) - ناکەیـن، چونکـە هـــەر ســوورەتێك بۆخـــۆی شـــتێکی ســەربەخۆیـــەو، ســەرجەم ئایەتـەکانی وەك ئاڵقـەکانی زنجیرێـك پێکـەوە پەیوەسـتن و، ئاشکراشـە کـە دابەشـکرانی سـەرجەم قورئـان بـۆ سـی (٣٠) بـەش (جـزء) و شەســـت (٦٠) (حـزب)، شـتێکە لەلایـەن زانایانـەوە کـراوە، بـۆ ئاسـانکاریی خوێنـدنی قورئـــان، دیـارە ئێمـە لـە دابەشـکردنی بەرگـەکانی ئـەم تەفسیـرەشـدا، دیسـان حیســـاب بـۆ بەشـەکان (أجـزاء)ی ناکەیـن و، بـە گوێـرەی ســوورەتەکان، بەرگـــەکانی دیـاریی دەکەیـن.

---

(١) ئـەو بـــرا دڵســۆزە ئێســـتاش پاش تەواوکردنـی زۆربـەی قورئـان، لێبڕاوانـە بەردەوامـە و عەزمیشـــی جـــەزم کردوە، کە ئەگەر تەمەنمـــان بەردەوام بێ، هەتــا کۆتـــایی ئەم تەفسیـــرە ســـەرگەرمی کارەکـەی بێ .

دوا قسـەشـم ئەوەیـە کە:

ئـەم تەفسـیرە - وەك پێشـتـر گوتمـان - لـە ئەسـڵدا بەشـێوەی دەرس و وتـار پێشـکەش کـراوە، بـەڵام دواتـر خـۆم دووجـار بـە وردیـی پێیـدا چوومـەوەو، بەپێـی پێویسـت دەسـتکارییم کـردوە، دیـارە هـەموو دەرسـێکیش بەنـاوی خـواو سـتایشی خـوا ﷻ دەسـتی پێکـردوە، بـەڵام ئێمـە لـە سـەرەتای دەرسـەکانەوە، ئەوانەمـان لابـردوە، بـۆ زۆر دووبـارە نەبوونـەوەو، ئـەو (خطبـة الحاجـة)یەی لـە سـەرەتای ئـەم پێشـەکەییەوە هاتـوە، لەجیـاتی سـەرەتای سـەرجەم دەرسـەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هـەولـێر

بەرچاو ڕوونییەکی گرنگ لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەکی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە کە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە کۆتایی هەر بەرگێکی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی کەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەکانیانمان بە ڕیز نووسیون، بەڵام لێرەش وەك جەختکردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەکانمان نووسیوە، نە پێویست دەکات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆکەیەك، کە زۆربەی تەفسیرەکان لەبارەی ئایەتێکەوە، یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێکەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر کات بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتی یەکێك لە تەفسیرەکان هەبێ و بکەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بکەم، چ ڕەفزی بکەم، هەر کات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەکەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەکان لە کۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیکتیفا دەکەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بکەم، چونکە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێکی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی کۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، کەچی ڕەنگە لە تەفسیرەکانی

دیکەش - یەکێکیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە من ئەو تەفسیرەم نەکەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەکی ئەم بەرگە

الحمدلله وحده، وصلوات الله وسلامه وبركاته على من لانبي بعده، محمد وآله السالكين سبيله والملتزمين دربه.

خوێنەرە بەڕێز و خۆشەویستەکان!

ئەم بەرگە بەرگی بیست و شەشەم (٢٦)ە لە تەفسیری قورئانی بەرزوبەپێز و هەر چوار سورەتەکانی:

(الدخان ، الجاثية ، الأحقاف ، محمد)ی تێدان.

ئەم بەرگەش بەهەمان شێواز و نەخشەی بەرگەکانی پێشووی ئامادە کراوەو، وێڕای ڕوونکردنەوەی چەمک و واتای ئایەتە بەپێزەکانی هەرکام لەو چوار سوورەتە بەحەوت قۆناغ، ژمارەیەك کورتەباسیش لەکاتی تەفسیرکردنی هەر کامیان دا خراونە ڕوو، بەم شێوەیەی خوارێ:

یەکەم سوورەتی (الدخان):

١- کورتەباسێك لەبارەی شەوی تێدادابەزێنرانی قورئانەوە.

٢- کورتەباسێك لەبارەی (البطشة الكبرى) وە.

٣- هەڵبژاردنی بەنوو ئیسرائیل و پێدانی هەژدە نیشانە و نیعمەت.

٤- کورتەباسێك لەبارەی گەلی توببەعەوە.

٥- وتو وێژێکی نێوان سوکرات و ئەرستۆدیۆس.

٦- سەرنجدانەوەیەکی سێ بەڵگەکەی هەبوونی سزا و پاداشت.

دووەم: سووڕەتی (الجاثية):

١- کورتەباسێك: وریابوون لەبارەی هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکانەوە.

٢- چەند دەقێکی سوننەت لەبارەی قسە نەگوتن بە ڕۆژگار و شوێننەکەوتنی هەوا و ئارەزووەوە.

٣- دوو فەرموودەی پێغەمبەری خوا لەبارەی گەورەیی و مەزنیی خوا و تەنیا پەرستنیەوە.

سێیەم: سووڕەتی (الأحقاف):

١- کورتەباسێك لەبارەی: حیکمەتیی زۆر باسکرانی ئامانجی دروستکردنی گەردوونەوە.

٢- هەڵوەستەیەکی پێویست لەبەردەم مشت و مڕێکی نێوان مەڕوانی کوڕی حەکەم و (عبدالرحمن)ی کوڕی (أبوبكر الصديق)دا لەسەر حوکمی میراتیی و بنەماڵەیی.

٣- کورتەباسێک لەبارەی بەهرە وەرگرتن لە ناز و نیعمەتەکانی دنیاوە.

٤- هەڵوەستەیەکی کورت لەسەر بێ ئیمانیی و کوژانەوەی چرای عەقڵ.

٥- سەرنجێک لەسەر گشتگیریی و فراوانیی مەبەستەکانی قوڕئان .

٦- قسەیەك دەربارەی (أولوا العزم).

چوارەم: سووڕەتی (محمد):

١- هەڵوەستەیەکی پێویست لەبارەی هەڵوەشاندنەوەی نەسخکرانەوەی ئەو ئایەتەوە (محمد-٤-).

٢- کورتەباسێك: بەدیلگرتن لە جەنگدا و چۆنیەتیی مامەڵە کردن لەگەڵیاندا.

٣- کورتەباسێك: بەکۆیلەکردنی مرۆڤ لەم ڕۆژگارەدا تاوانە و دژی شەریعەتە.

٤- چەند وردەکارییەکی ڕەوانبێژیی لەئایەتی (١٥ - محمد)دا.

٥- کورتەباسێك دەربارەی: پێویستبوونی پەیداکردنی زانیاریی لەبارەی پەرستراوێتی خواوە.

٦- کورتەباسێك دەربارەی چەسپاندنی حوکمی ئەو ئایەتانە بەسەر یەزیدی کوڕی موعاویە.

٧- کورتە سەرنجێك لەسەر هەڵوەشاندنەوەی کردەوەی باش.

٨- پێنج وردە سەرنج.

لەکۆتایی پێشەکی ئەم بەرگی بیست و شەشەمەشدا دەڵێم:

هیوادارم هەموو لایەك لەکاتی خوێندنەوەی ئەم بەرگە و بەرگەکانی دیکەی ئەم تەفسیرەدا، هەوڵبدەن بە تەواویی عەقڵ و دڵی خۆیان فراوان بکەن و، پاکیشیان بکەنەوە لەهەرچی بیروڕاو قەناعەتی پێشوەختەیە و، خۆیان وا لێ بکەن ئامادەیی وەرگرتن و تەبەنیی کردنی هەر بیروڕاو بۆچونێکی تازەی هەڵقوڵاو لە قورئان و سوننەتیان هەبێ و ، ڕێ نەدەن هیچ بیرووبۆچونێکی پێشووی خوو پێوەگیراوو پێوە ڕاهاتوو و بار پێوەگرتوو، عەقل و دڵیان ببەستێ و ، ڕێی بیرکردنەوەی ئازادانەو ئازایانەیان لێ بگرێ و، ئەو ڕاستییەش بهێننەوە بیریان کە ئایین و بەرنامەی خوا لەوەحیی خوادا بەرجەستەیەو، بەس وەحیی خوا بۆ ئێمە پابەندکەر (ملزم)ەو غەیری وەحیی، تەنیا بە تێگەیشتن لەبارەی ئیسلامەوەو، ئەزموونکردن و مومارەسەکردنی لەسەر ئەرزی واقیع دادەنرێ.

سبحانك اللهم وبحمدك، أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك

١٢ / جمادی دووەم / ١٤٤٣ ك - ٢٠٢٢/١/٢٤ ز

هەولێر

تەفسیری سوورەتی

الدُّخَان

AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir

بەڕێـــزان!

ئەمڕۆ کە (٢٢)ی (**جمادي الأول**)ی، ساڵی (١٤٤١)ی کۆچییە، بەرانبەر (١٧/ ١/ ٢٠٢٠)ی زایینیی، لە شاری دێرینی هەولێر، خوا پشتیوان بێ دەست دەکەین بە تەفسیری سوورەتی (**الدخان**)، سەرەتا وەک عادەتی خۆمان لەم تەفسیرەدا، پێناسەو نێوەڕۆکی ئەم سوورەتە موبارەکە دەخەینە ڕوو، تاکو بەر لەوەی بچینە نێو درێژەو قووڵایی ڕوونکردنەوەی چەمک و مەبەستی ئایەتە موبارەکەکانی ئەم سوورەتە، دیمەن و هێڵە گشتییەکان و، چوارچێوەی ئەم سوورەتە موبارەکەمان لەبەر چاو بێ:

نێوەڕۆکی سوورەتی (الدخان) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە ناوی (**سورة الدخان**)ەو، پێنجەمین سوورەتە لە خاوەن حامیمەکان (**ذوات حميم**)، ئەوانەی کە بە (**حميم**) دەست پێ دەکەن، کە یەکەم سوورەتیان (**غافر**) بوو، دووەمیان (**فُصلت**) بوو، سێیەمییان (**الشورى**)، چوارەمیان (**الزخرف**)، پێنجەمیان ئەم سوورەتەو، شەشەمیشیان (**الجاثية**)و، حەوتەمیشیان (**الأحقاف**)ە، ئەم سوورەتە تەنیا ئەم ناوەی بۆ بەکارهاتووە: (**سورة الدخان**)، چ لە موصحەفەکاندا کە لە دێر زەمانەوە بە دەستی مسوڵمانانەوە بوون، چ لە سەرچاوەکانی سوننەتدا، هۆکارەکەشی هەر ئەوەیە کە وشەی: (**الدخان**)، لە ئایەتی ژمارە (١٠)ی ئەم سوورەتەدا هاتووە: ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠﴾، واتە: چاوەڕێی ئەو ڕۆژە بە، کە ئاسمان دوو کەڵێکی ئاشکرا دێنێ، هەرچەندە وشەی (**الدخان**)، لە سوورەتی (**فصلت**)یشدا هاتووە، کە پێش ئەم سوورەتە دابەزیوە و، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ثُمَّ ٱسۡتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِيَ دُخَانٞ ١١﴾فصلت، واتە: خوا ﷻ ویستی ئاسمان دروست بکات، لەو کاتەدا، دووکەڵ بوو، بەڵام (**الدخان**) لێرەدا، وەک

نیشـانەیەکی خـوا ﷻ هاتـوە، وەک دوایـی باسـی دەکەیـن، خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: چاوەڕێبـە تاکـو ئاسـمان ئـەو دوو کەڵـە دێنـێ، زانایانیـش لـەو بـارەوە قسـەو باسـیان زۆر کـردوە، کـە مەبەسـت پێیـی چییـە؟!.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە مەککەییـە، واتـە: هەمـووی لـە مەککـە دابەزیـوە، لـەو کاتـەدا کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە مەککـە بـووە، ئنجا جـاری وا هەیـە سـوورەتەکان، یاخـود هەندێـک لـە ئایەتەکانیـان لـە دەرەوەی سـنووری جوگرافیـای مەککـەش دابەزیـون، بـەڵام هـەر لـەو قۆناغـەدا بـووە کـە پێغەمبـەر ﷺ جـارێ لـە مەککـە بـووە، پێـش کۆچکردنـی بـۆ مەدینـە، بۆیـە هـەر پێیـان دەگوتـرێ: مەککەیـی.

هەندێـک لـە زانایـان گووتویانـە: بـۆ وێنـە: (**الزمخشـري، والقرطبـي**) ئـەو ئایەتە کە دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾﴾الدخـان، واتـە: ئێمـە کەمێـک لابـەری ئازاریـن، بـەڵام ئێـوە دوایـی دەگەڕێنـەوە.

ئەمـە مەدینەییـە، بـەڵام هیـچ بەڵگەیەکیـان نەهێناوەتـەوە و، لـە ڕاسـتییدا ئـەم سـوورەتە موبارەکـە وا پێدەچـێ بـە پێـی نێوەڕۆکەکـەی و بـە پێـی بابەتـەکانی، کـە لـە دەوری سـاڵانی (٨ و ٩)ی پێغەمبەرایەتییـدا، دابەزیبـێ، واتـە: چـوار، پێنـج سـاڵ پێـش ئـەوەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە مەککـەوە، وێـڕای هاوەڵەکانـی کـۆچ بـکات بـۆ شـاری (**یـثرب**) کـە دوای کۆچکـردن، نـاوی لێنرا (**مدینـة**)، یـان (**مدینـة الرسـول**) واتـە: شـار، یـان شـاری پێغەمبـەر ﷺ.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنە خواردا:

ئـەم سـوورەتە لـە ڕیزبەندیـی دابەزینـدا ژمـارە: (٦٣)یـەو، پێـش سـوورەتی (**الجاثیـة**)و، دوای (**الزخـرف**) دابەزیـوە، واتـە: شـوێنەکەی ئێسـتا لـە (**مصحـف**)دا،

چۆنـە، لـە ڕیزبەندیـی دابەزینیشـیدا هەمـان شـوێنی هەبـووە و، کەوتۆتـە نێـوان سـوورەتی (**الزخـرف**) و (**الجاثیـة**)وە، لـە ڕیزبەندیـی (**مصحـف**)دا، ژمـارە (٤٤)ە، واتـە: کـە لـە سـوورەتی (**الفاتحـة**)، لـە لای ڕاسـتەوە دەسـت پێـدەکات، (٤٤)میـن سـوورەتە.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

بـۆ ژمـارەی ئایـەتـەکانی ئـەم سـوورەتە، زیاتـر (٥٩) تەبەننیـی کـراوە، بـەڵام پێشـتر ڕاجیایـی هەبـووە: زانایـانی مەدینـەو، مەککـەو، شـام، پێیـان وابـووە (٥٦)ەو، لـە لایـەن زانایـانی (**بصـرة**)ەوە، (٥٧) دانـراوە، بـەڵام لـە لای زانایـانی (**کوفـة**)، کـە زیاتـر لـە (**مصحف**)کانـدا، ئـەوە تەبەننیـی کـراوە، (٥٩) ئایەتـە، پێشـتریش گوتوومانـە: جیاوازیـی لـە ژمـارەی ئایەتەکانـدا، دەگەڕێتـەوە بـۆ کورتیـی و درێژیـی ڕسـتەکان، کـە هەنـدێ لـە زانایـان ئایەتێکیـان کـردوە بـە دوو ڕسـتەو، بۆتـە دوو ئایـەت، بـەڵام هەندێکیـان بـە یـەک ڕسـتەیان هێنـاوە ئـەو ئایەتـە، بۆیـە بـە یـەک ئایـەت سـەرژمێر کـراوە، واتـە: جیاوازیـی ژمـارەی ئایەتـەکان، ناگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی زانایـەک گوتبێتـی: ئـەو ئایەتـە قورئانـەو، ئـەوەی دیکـە گوتبێتـی: نەخێـر، ئـەم ئایەتـە قورئـان نیـە، چونکـە زانایـان لـەو بـارەوە، نـەک لەسـەر ئایەتێـک، بەڵکـو لەسـەر ڕسـتەیەک و، بگـرە لەسـەر وشـەیەک و، بگـرە لەسـەر پیتێکیـش ڕا جیاییـان نیـە، کـە جـاری دیکـەش گوتوومانـە: قورئـان (١١٤) سـوورەتەو، (٦٢٣٦) ئایەتـە، بـەو سـەرژمێرییەی کـە زۆربەیـان لەسـەری پێکهاتـوون، هەروەهـا زانـاو پسـپۆڕان گوتوویانـە: (٧٧٤٣٩) وشـەیەو، (٣٢١١٨٠) پیتـە.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

نێوەڕۆکـی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، هەمـان نێوەڕۆکـی قورئـانی مەککەییـەو ئـەو تـەوەرە سـەرەکییانەی قورئـانی مەککەیـی تێیانـدا دەسـووڕێ، ئەمیـش گرتوونیەخـۆی:

١- باسی خوا ﷻ، یانی: بەدیهێنەرایەتیی و خاوەندارێتیی و پەروەردگاریەتیی و، ناوو سیفەتەکانی خواو، تەنیا پەرستراوێتیی خوا.

٢- باسی پێغەمبەرایەتیی و وەحیی، ژیانی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)و ڕەوشت و ئاکاری پێغەمبەران و، هەڵوێستی پێغەمبەران و، ئەو وەحیی و پەیامەی کە خوا بۆی ناردوون، پاشان باسی پەیامەکانی خوا، کتێبەکانی خوا ﷻ کە بۆ پێغەمبەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) ناردوون.

٣- تەوەری سێیەمیش باسی ڕۆژی دوایی، چ وەک ئاخیر زەمان، چ وەک قیامەت و زیندوو بوونەوەو هەڵسانەوە، چ وەک ڕۆژی دوایی بە گشتیی، چ وەک بە هەشت و دۆزەخ و سزاو پاداشتێک کە خوا بۆ مرۆڤەکان دایناوە، بە پێی ئیمان و کردەوەی چاک، یاخود کوفرو کردەوەی خراپیان.

ئـەم سـوورەتە موبارەکـەش بـە پێـی ڕیزبەنديـی ئایەتـەکانی دەتوانیـن بڵێیـن: ئـەم یـازدە (١١) بابەتـە دەگرێتـە خـۆی:

١- باسی دابەزێنرانی قورئان لە شەوێکی بە پیزو فەڕدا، ئەمە لە ئایەتەکانی: (١ - ٥)دا خراوەتە ڕوو.

٢- باسی خوا ﷻ کە دابەزێنەری قورئانەو، وەسفکردنی خوا بە نۆ لە سیفەتە ناوازەکانی ئەویش لە سێ ئایەتەکانی: (٦ - ٨)دا، ئەم بابەتە خراوەتەڕوو.

٣- باسی بێبڕوایەکان و هەڕەشە لێکردنیان، لە هەشت ئایەتەکانی: (٩ - ١٦)دا ئەم بابەتە خراوەتەڕوو.

٤- باسی ناردنی مووسا ﷺ بۆ لای فیرعەون و دەستەو دایەرەو گەلەکەی و سەرەنجام دوای یاخیی بوون و، بوغرا بوونیان لە بەرانبەر مووسا و پەیامی خوادا، کە پێیدا نێردراو بوو، سزادرانیان لە لایەن خواوە ﷻ بە نغرۆکران و خنکێنرانیان لە دەریای سووردا، ئەمیش لە حەڤدە ئایەتەکانی: (١٧ - ٣٣)دا خراوەتەڕوو.

٥- باسی نکووڵییکردنی کافرەکان لە زیندوو کرانەوە، کە لە سێ ئایەتەکانی: (٣٤ - ٣٦) دا خراوەتەڕوو.

٦- ئاماژەیەکی کورت بە گەلی (تُبّع)، لە یەک تاکە ئایەتدا، ئایەتی ژمارە: (٣٧).

٧- باسی ئەوە کە گەردوون بێ حیکمەت و بە گەمەو گاڵتە دروست نەکراوە، ئەمیش لە دوو ئایەتەکانی: (٣٨ - ٣٩)دا، خراوەتە ڕوو.

٨- باسی ڕۆژی لێک هەڵاواردن و لێک جیاکردنەوەی پاک و پیسان و لێک جیاکردنەوەی بڕوادارو بێبڕوایان، ئەمەش لە سێ ئایەتەکانی: (٤٠ - ٤٢)، خراوەتە ڕوو.

٩- باسی درەختی زەققووم و سزاو ئازاری بێبڕوایان لە دۆزەخدا، کە لە حەوت ئایەتەکانی: (٤٣ - ٤٩)خراوەتەڕوو.

١٠- باسی پارێزکاران و پاداشتیان لە بەهەشتدا، کە لە هەشت ئایەتەکانی: (٥٠ - ٥٧)، خراوەتەڕوو.

١١- باسی ئاسانکردنی قورئان بۆ پەند وەرگرتن و، فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەر ﷺ بە چاوەڕوانیی کردن، واتە: چاوەڕوانکردنی ئەوەی ئەو خەڵکەی لەگەڵیاندا ڕووبەڕووبۆتەوە، کە نەیارینی و ناحەزینی، چییان لێ دێ؟ کێیان بڕوا دێنێ؟ کێیان بڕوا ناهێنێ؟ خوای دادگەریش، هەم لە دنیادا چییان بەسەردێنێ و، هەم لە ڕۆژی دواییدا چییان لێ دەکات؟ کە لە دوو ئایەتەکانی: (٥٨ - ٥٩)دا، خراوەتەڕوو.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی ئەم سووڕەتە:

لە خستنەڕووی نێوەڕۆک و پێناسەی ئەم سووڕەتە موبارەکەدا، تایبەتمەندییەکانی کە وەک زۆر جار گوتوومانە: دەگونجێ زۆر تایبەتمەندیی لە سووڕەتەکاندا بخرێنە بەرچاو، بەڵام ئێمە زیاتر ئاماژە دەکەین، بەوانەی زیاتر زەقن و بەرچاون کە چوارن:

تایبەتمەندیی یەکەم: لەم سوورەتە موبارەکەدا باسکراوە، کە قورئان لە شەوێکی بە پێزدا دابەزیوە، لە ئایەتی ژمارە سێ دا، کە تاکە شوێنێکە لە قورئاندا هاتبێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ٣﴾الدخان، واتە: ئێمە دامانبەزاندوە لە شەوێکی بە پێزدا، لە شەوێکی بە فەڕدا، ئەو شەوەش وەک دوایی باسی دەکەین، هەر هەمان شەوی قەدرە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ ١﴾القدر، لێرە بە (لَيْلَة مُبَارَكَة) ناوی هێناوە، شەوێکی پڕ پیت و پێز، لەوێش بە شەوی (القدر)، واتە: شەوی پڕ ڕێز، ئەو شەوە، هەم بە پێز بووەو، هەم بەڕێز بووە، دەشگونجێ قەدر بە مانای ئەندازەگیریی بێ، واتە: شەوێک بووە کە خوا ﷻ تییدا ئەندازەگیریی ساڵانەی هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤەکان دەکات، وەک هەندێک لە زانایان گوتوویانە.

تایبەتمەندیی دووەم: لەم سوورەتەدا، باسی هاتنی دووکەڵ کراوە لە ئاسمانەوە: ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠﴾الدخان، کە تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی هاتنی دووکەڵ کراوە، ئنجا ئایا ئەو دووکەڵە چییەو چۆنە؟ دوایی قسەی لێ دەکەین.

تایبەتمەندیی سێیەم: باسی نەگریانی ئاسمان و زەوی لەسەر گەلی فەوتاوی فیرعەون، کە لە ئایەتی ژمارە: (٢٩)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَمَا بَكَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَا كَانُواْ مُنظَرِينَ ٢٩﴾الدخان، واتە: نە ئاسمان و نە زەوی بۆیان نەگریان و چاوەڕوانییش نەکران و، مۆڵەت نەدران، دوای ئەوەی کاتی مەرگیان هات، مۆڵەت نەدران بگەڕێنەوەو پەشێمان ببنەوە، چونکە لەو دەرفەتەی کە پێیان درابوو، بەهرەمەند نەبوون و، کاتی تاقیکردنەوەکەش تەواو بووە.

تایبەتمەندیی چوارەم: باسی ئەوە کە پارێزکاران مردن ناچێژن لە بەهەشتدا، جگە لە مردنی یەکەم: ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلۡمَوۡتَ إِلَّا ٱلۡمَوۡتَةَ ٱلۡأُولَىٰ ٥٦﴾الدخان، واتە: لە بەهەشتدا مردن ناچێژن، جگە لە مردنی یەکەم، واتە: ئەو مردنی یەکەمەی لە دنیادا چێژتوویانە، لە هەموو قورئاندا تەنیا لێرەدا

باسی ئەوە کراوە، کە پارێزکاران لە بەهەشتدا مردن ناچێژن، جگە لە مردنی یەکەم کە لە دنیادا چێژتوویانە.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکان بۆ چەند دەرسێك:

دابەشکردنی ئایەتەکانی ئەم سوورەتە موبارەکە، بۆ چوار دەرس:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ١٦)، شازدە (١٦) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە هەم باسی دابەزێنرانی قورئان، لە شەوی پڕ پیت و پێزدا، کە شەوی (القدر)ە، واتە: سەرەتاو دەستپێکی دابەزێنەرانی قورئان و، هەم باسی کۆمەڵێ لە سیفەتەکانی خوا ﷻ کە دابەزێنەری قورئانە، هەم باسی بێبڕوایەکان و هەڵوێستی نەرێنییان و، سزاو جەزرەبەی خوا بۆیان، بە تایبەت هاتنی پەیدابوونی دووکەڵێک، یاخود حاڵەتێک کە وەک دوو کەڵ دێتە بەرچاویان، دەپاڕێنەوە لە خوا ﷻ، لێیان لابەرێ، کەچی خوا ﷻ کە لێشیان لادەبات، دووبارە دەگەڕێنەوە بۆ سەر بەزمی پێشوویان.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١٧ - ٣٣)، (١٧) ئایەت دەگرێتە خۆی، هەمووی باسی مووسایە ؈و، بەرەنگاربوونەوەی فیرعەون و دارو دەستەکەی لە دژی مووسا ؈و پەیامەکەی، کە ئەوانیش سەرەنجام خوا ﷻ لە دەریای سووردا نغرۆیان دەکات و قڕەبڕیان دەکات.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٣٣ - ٤٢)، یانی: نۆ (٩) ئایەت، کە چەند بابەتێکی جۆراو جۆرن، هەم باسی نکوولیی بێبڕوایان لە زیندووکرانەوە، هەم باسی گەلی (تُبَّع)، هەم باسی ئەوە کە خوا ئەو گەردوونەی بێ حیکمەت و بە هەوەنتە دروست نەکردوە، هەم باسی ڕۆژی لێک هەڵاواردنی پاک و پیسان.

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٤٣ - ٥٩)، حەڤدە (١٧) ئایەت، ئەویش هەم باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان، هەم سەرەنجامی پڕ خێرو خۆشیی و سەربەرزانەی پارێزکاران.

لە کۆتاییشدا خوا سبحانه وتعالى باسی قورئان دەکات کە قورئانی ئاسان کردوە بۆ لێ تێگەیشتن و لێ فێربوون، فەرمانیش بە پێغەمبەر ﷺ دەکات، بە چاوەڕێکردنی فەرمانی خواو چاوەڕێکردنی ئەوەی خوا سبحانه وتعالى چی بەسەر ئەو خەڵکە دێنێ کە بەو هەموو، کەللەڕەقییە، لەگەڵ پەیامەکەی خوادا ڕووبەڕووبوونەوە!!

دەرسی یەکەم

AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir
AliBapir
Google Play
App Store

راگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir
AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir
Google Play
App Store
کەناڵی
راگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان وەک پێشتر گوتوومانە: لە شازدە (١٦) ئایەتی سەرەتای سوورەتی (الدخان)، ئایەتەکانی: (١ - ١٦)، پێک دێ، لەو شازدە (١٦) ئایەتەدا، باسی پێنج بابەتی سەرەکیی کراوە:

١- دابەزێنرانی قورئان لە شەوێکی بەپیرۆزدا.

٢- وەسفکردنی خوا بە نۆ لە سیفەتە بەرزو بێ وێنەکانی.

٣- هەڕەشەکردن لە کافرەکان، بە هاتنی دووکەڵێکی ئاشکرا، کە لە خوا دەپاڕێنەوە، خوا ﷻ لێیان دووربخاتەوەو، دەربازیان بکات لێی.

٤- گوتوویانە: ئەگەر خوا قوتاریان بکات، بڕوا دێنن، کەچی دواییش ڕاستیان نەکردووەو، گەڕاونەوە سەر حاڵەتی پێشێیان.

٥- هەڕەشە لێکرانیان بە سزادانی مەزن و، بێڕەزاو تۆڵە لێکردنەوەیان.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿حمٓ ١ وَٱلْكِتَٰبِ ٱلْمُبِينِ ٢ إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ٣ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ٤ أَمْرًا مِّنْ عِندِنَآ ۚ إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ ٥ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ٦ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَآ ۖ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ٧ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ ۖ رَبُّكُمْ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ ٨ بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ يَلْعَبُونَ ٩ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ١٠ يَغْشَى ٱلنَّاسَ ۖ هَٰذَا عَذَابٌ

أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بەبەزەیی بەخشندە، حا میم ﴿١﴾ سوێند بە کتێبە ڕۆشن و ڕوونکەرەوەکە ﴿٢﴾ ئێمە لە شەوێکی بە پیزدا دامانبەزاندوە، مسۆگەر ئێمە ورياکەرەوەو ترسێنەر (ی خەڵک)ین ﴿٣﴾ لەو (شەوە)دا، هەموو کارێکی پڕ حیکمەت (وکارزانانە) ڕوون دەکرێتەوە ﴿٤﴾ (ئەوە) فەرمانێکە لە لایەن ئێمەوە، بێگومان ئێمە نێرەرین (بۆ پێغەمبەران کە پەیامان بگەیەنن بە مرۆڤ و جند) ﴿٥﴾ (ئەوەش) بەزەییەکە لە پەروەردگارتەوە، بە ڕاستیی ئەو بیسەری زانایە ﴿٦﴾ پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانە، ئەگەر زانیارو دڵنیابن (ئەو ڕاستییە دەزانن) ﴿٧﴾ هیچ پەرستراوێک نیە جگە لەو، دەژیەنێ و دەمرێنێ، پەروەردگاری خۆتان و باب و باپیرانی یەکەمتانە ﴿٨﴾ (بەڵام نەک خاوەنی زانیاریی دڵنیاکەرنین)، بەڵکو لە دوو دڵییدا یاریی دەکەن (خافڵاون) ﴿٩﴾ دەجا (ئەی موحەممەد!) چاوەڕێی ڕۆژێک بە، کە ئاسمان دووکەڵێکی ئاشکرا دێنێ ﴿١٠﴾ (ئەو دووکەڵە) خەڵک دادەپۆشێ، ئەمە ئازارێکی بە ئێشە ﴿١١﴾ (دەڵێن:) پەروەردگارمان! ئازارمان لێ لابەرە بێگومان ئێمە بڕواداریین ﴿١٢﴾ چۆن بیریان دەکەوێتەوە (وپەند وەردەگرن) لە حاڵێکدا (پێشتر) پێغەمبەرێکی ڕۆشن و ڕوونکەرەوەی (هەق) یان بۆ هات (بەڵام لێی بەهرەمەند نەبوون)؟! ﴿١٣﴾ کەچی دوایی پشتیان تێکردو گوتیان: فێرکراوە، شێتە ﴿١٤﴾ ئێمە کەمێک لابەری ئازارین (لێیان)، بە دڵنیایی ئێوە گەڕاوەن (بۆ سەرحاڵەتی پێشووتان)

﴿١٥﴾ ڕۆژێـک زەبـری هــەرە گەورەیـان لێدەدەیـن (و سـزای سـەختیان دەدەیـن) مسـۆگەر ئێمـە تۆڵەیـان لـێ دەکەینـەوە ﴿١٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مُبَـٰرَكَةٍ): (البَرَكَـةُ: ثُبُـوتُ الخَـيْرِ الإلَهِـيِّ فِي الـشَّيءِ، وَالمُبَـارَكُ مَـا فِيْـهِ ذَلِـكَ الخَـيْر)، (بَرَكَـة): بریتیـە لـە چەسـپاندنی خێـرو چاکـەی خوایـی لـە شـتێکداو، (مُبَارَك): هـەر شـتێکە، ئـەو خێـرو پیـت و پێـزەی تێـدا بـێ.

(مُنذِرِينَ): ترسـێنەرین، وریاکەرەوەیـن، (الإِنْـذَارُ: إِخْبَـارٌ فِيْـهِ تَخْوِيْـفٌ، كَـمَا أَنَّ التَّبْشِـيْرَ إِخْبَارٌ فِيْـهِ سُرُورٌ)، (إِنْـذَار): بریتیـە لـە هەواڵپێدانێـک کـە ترسـاندنی تێدابـێ، پێچەوانەکەشـی (تَبْشِـيْر): بریتیـە لـە هەواڵپێدانـەی کـە دڵخۆشـیی تێدایـە، یـان دڵخۆشـکردنی تێدابـێ.

(يُفْرَقُ): واتـە: جیادەکرێتـەوە، یاخـود ڕوون دەکرێتـەوە، یاخـود بڵاودەکرێتـەوە، (فَرَقْـتُ بَـيْنَ الشَّـيْئَيْنِ: فَصَلْـتُ بَيْنَهُـمَا، سَـوَاءٌ كَانَ ذَلِـكَ بِفَصْلِ يُدْرِكُـهُ البَصَرُ، أَو بِفَصْـل تُدْرِكُهُ البَصِـيْرَة)، دەگوتـرێ: (فَرَقْـتُ بَـيْنَ الشَّـيْئَيْنِ)، دوو شـتەکەم لێـک جیاکردنـەوە، واتـە: لێکـم وە دوورخسـتن، ئنجـا ئـەو لێـک وەدوورخسـتنەو، ئـەو لێـک جیاکردنەوەیـە، چ لێـک دوور خسـتنەوەیەک بـێ، چـاو ببینـێ، واتـە: بەرهەسـت بـێ و، چ بـە عەقـڵ و دڵ بزانـرێ و نابـەر هەسـت و مەعنەویـی بـێ.

(مُوقِنِينَ): (اليَقِـيْنُ: مِـنْ صِفَـةِ العِلْـمِ فَـوْقَ المَعْرِفَـةِ وَالدِّرَايَـة، وَهُـوَ سُـكُونُ الفَهْـمِ مَـعَ ثَبَـاتِ الحُكْـمِ)، (يَقِـيْن): لـە سـیفەتەکانی زانینـەو لـە سـەرووی ناسـین و پەیپێبردنـە، یەقیـن: بریتیـە لـە چەسـپاندنی تێگەیشـتن لەگـەڵ چەسـپاویی بڕیـاردا، واتـە: شـتێک دوا بڕیـاری لـە بـارەوە بـدەی و، دوا زانیارییـت لـە بارەیـەوە هەبـێ.

(شَكٍّ): (الشَّكُّ: إعْتِدَالُ النَّقِيْضَيْنِ عِنْدَ الإنْسَانِ وَتسَاوِيْهُمَا)، (شَك): بریتیە لەوە کە دوو شتی دژو پێچەوانەی یەکدی لە لای مرۆڤ یەکسان و هاوسەنگ بن، بە کوردیی (شَكّ) دەبێتە دوو دڵیی، (ظَن)یش: دەبێتە گومان، کە زۆر کەس (شَك)یش، هەر بە گومان لێک دەدەنەوە، بەڵام (شَك) بریتیە لە دوو دڵیی، شتێک کە لە نێوان بوون و نەبوونیدابێ، مرۆڤ نەتوانێ بوونی بەسەر نەبوونی دا، یان نەبوونی بەسەر بوونی دا، زاڵ بکات، بەڵکو لە نێوەڕاستێ بوەستێ، ئەوە پێی دەگوترێ: دوو دڵیی، بەڵام (ظَن). ئەوەیە کە لایەکیان بەسەر لایەکیاندا زاڵ بکات، چ بوونی بەسەر نەبوونی دا، چ نەبوونی بەسەر بوونیدا.

(يَلْعَبُونَ): (لَعِبَ فُلاَنٌ: إذَا كَانَ فِعْلُهُ غَيْرُ قَاصِدٍ بِهِ مَقْصَداً صَحِيْحَاً)، دەگوترێ: فڵانکەس یاریی کرد، ئەگەر ئەو کردەوەی دەیکات، مەبەستێکی ڕاست و دروستی لە پشتەوە نەبێ و، جۆرێک بێ لە خۆخافڵاندن.

(فَٱرْتَقِبْ): چاوەڕێبە، (رَقِبْتُهُ، أي: حَفِظْتُهُ)، واتە: پاراستم، (الرَّقِيْبُ: الحَافِظ)، (رَقِيْب): بە مانای پارێزەر دێ، کەواتە: (فَارْتَقِب)، واتە: تۆ چاوەڕێ بە، بیانپارێزەو ئاگات لێیان بێ.

(بِدُخَانٍ مُّبِينٍ): دووکەڵێکی ئاشکرا، (الدُّخَانُ: كَالْعُثَانِ، المُسْتَصْحَبُ لِلَّهِيْبِ)، (دُخَان): دووکەڵ کە لەگەڵ بڵێسەدا بەرز دەبێتەوە، دوایی لێی جیادەبێتەوە پێی دەگوترێ: (دووکەڵ) کە ڕەش دەچێ، بە عەرەبیی هەم (دُخَان)و، هەم (عُثَان)یشی، پێ دەڵێن.

(يَغْشَى ٱلنَّاسَ): واتە: خەڵک دادەپۆشێ، (غَشِيَ: سَتَرَ، وَالغِشَاوَةُ مَا يُغَطَّى بِهِ الشَّيء)، (غِشَاوَةُ) ئەوەیە شتێکی پێ بپۆشرێ و پەردەپۆش بکرێ.

(ٱكْشِفْ): لایبەرە، (الكَشْفُ: الإزَالَةُ): (کشف) بریتیە لە لابردن و دوورخستنەوە، هەروەک چۆن (كَشْفُ) بە مانای دەرخستن دێ، بە مانای لابردنیش دێ.

(أَنَّىٰ): بە مانای (أيْنَ) لە کوێ، دێ، هەروەها بە مانای (كَيْفَ)چۆن، دێ.

(ٱلذِّكۡرَىٰ): (التَّذَكُّرْ): (الإِعْتِبَارُ وَالإِتِّعَاظ)، (ذِكْرَى) بە مانای هاتنەوە بیرو، پەند وەرگرتن دێ.

(عَآئِدُونَ): گەڕاوەن، (العَوْدُ: الرُّجُوعُ إِلى الشَّيءِ، بَعْدَ الإِنْصِرَافِ عَنْهُ، إِمَّا انْصِرَافاً بِالذَّاتِ، أو بِالْقَوْلِ وَالعَزِيْمَة) (عَوْد): بریتیە لە گەڕانەوە بەرەو لای شتێک، دوای ئەوەی لێی دوور کەوتۆتەوە، ئنجا چ لێ دوورکەوتنەوەکە بە جەستە بووبێ، چ دوورکەوتنەوەکە قسەو بە بڕیار بێ، کەواتە: گەڕانەوە بۆی، چ بە قسە بۆی بگەڕێنەوەو، چ بە ئیرادەو عەزم، چ بە جەستە و (خود) بێ.

(نَبۡطِشُ): (البَطْشُ: تَنَاوُلُ الشَّيءِ بَصَوْلَةٍ) (بَطْش): بریتیە لە داهاتنە شتێک، یانی: زەبر لێدان و پەلاماردان.

(مُنتَقِمُونَ): (النِّقْمَةُ: العُقُوبَةُ)، (نِقْمَة): بە مانای سزادان دێ، (مُنْتَقِمُون)، واتە: سزادەدرین و تۆڵە ستێنەوەین.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئەم ئایەتانە

لەم بارەوە ئەم دوو گێڕراوەیە دێنین:

١- لە بارەی هۆی هاتنەخواری ئەم ئایەتە موبارەکەوە کە دەفەرموێ: ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠﴾الدخان، ئەم شوێنەوارە هەیە:

{عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بنِ مَسعُودٍ ﷺ، قَالَ: خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ: الدُّخَانُ، وَاللِّزَامُ، وَالرُّومُ، وَالْبَطْشَةُ، وَالْقَمَرُ} (أخرجه البخاري: ٤٨٢، في كتاب التفسير، ومسلم ٢٧٩٨).

عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ، گوتوویەتی: پێنج شت هەن، تێپەڕیون:

یەکەمیان: (الدُّخَانُ): - کە دوایی لەو بارەوە ڕیوایەتێکی درێژتر دێنین - گوتراوە: ڕووداوێک بووەو تێپەڕیوە.

دووەمیان: (اللِّزَامُ): کە لە سووڕەتی (**الفرقان**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ فَسَوۡفَ يَكُونُ لِزَامَۢا ٧٧ ﴾**الفرقان**، واتە: سزایەکی پەیوەست پێیانەوە.

سێیەمیان: (**الروم**) لە سووڕەتی (**الروم**)دا، کە دەفەرمویّ: ﴿ الٓمٓ ١ غُلِبَتِ ٱلرُّومُ ٢ فِيٓ أَدۡنَى ٱلۡأَرۡضِ وَهُم مِّنۢ بَعۡدِ غَلَبِهِمۡ سَيَغۡلِبُونَ ٣ فِي بِضۡعِ سِنِينَۗ ٤ ﴾، گوتوویەتی: ئەوەش تێپەڕیوە، جەنگێک بووە لە نێوان (ڕۆم و فارس)دا، کە بە تەئکید وایە، بۆ ئەوەی چاوەڕێ نەکرێ، کە ئەوە پەیوەندیی بە داهاتووەوە هەیەو لە داهاتوودا دێتە دی.

چوارەمیان: (البَطْشَةُ): ﴿ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ ﴾، واتە: ئەو ڕۆژەی زەبری گەورەتریان، لێ دەدەین، کە زۆربەی توێژەرەوان بە جەنگی بەدریان لێکداوەتەوەو، جەنگی بەدریش عەبدوڵلای کوڕی مەسعوود کاتێک ئەوەی گوتوە لە مەدینە بووە، یانی: ئەوەش تێپەڕیوە.

پێنجەمیان: (القَمَرُ): لە سەرەتای سووڕەتی (**القمر**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ١ ﴾، واتە: (**ساعة**) نیزیکەو مانگ لەت بوو، گوتوویەتی: ئەوەش تێپەڕیوە، ئەویش دوایی دەیگەینێ لە تەفسیری سووڕەتی (**القمر**)دا، بەڵام هەم لە فەرمووده‌ی صەحیحدا هاتوە، کە پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێک هاوبەش خوادانەرانی مەککە، داوایان لێکردوە، موعجیزەیەکیان پێشان بدات، نیشانەیەکیان پێشان بدات، ئەویش فەرموویەتی: چیتان پیشان بدەم؟ لەو کاتەدا مانگی لە چواردە، یان لە پازدە، بووە، گوتوویانە: ئەو مانگەمان بۆ لەت بکە، پێغەمبەریش ﷺ بە پێی ئەو ڕیوایەتانە، ئاماژەی بۆ کردووەو مانگ لەت بووەو بۆتە دوو بەش، ئنجا عەبدوڵلای کوڕی مەسعوود، گوتوویەتی: ئەوەش تێپەڕیوە، هەڵبەتە لەوانەیە هەندێکیان ئیمانیان هێنابێ، بەڵام زۆربەیان ئیمانیان نەهێناوەو، گوتوویانە: تۆ جادووگەری، لە سووڕەتەکەدا دەفەرمویّ: ﴿ ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ١ وَإِن يَرَوۡاْ ءَايَةٗ يُعۡرِضُواْ وَيَقُولُواْ سِحۡرٞ مُّسۡتَمِرّٞ ٢ ﴾**القمر**، ئاخیر زەمان نیزیک کەوتەوەو، مانگ لەت بوو، ئەگەر نیشانەیەک ببینن پشت هەڵ دەکەن و، دەڵێن: ئەوە جادوویەکی بەردەوامە.

واتە: ئەوەش وەک شتەکانی پێشترە، هەرچەندە پێغەمبەری خوا ﷺ زیاتر لە ڕێی عەقڵ و دڵەوە خەڵکی دواندووەو، موعجیزەیەکی بەرهەستی نەهێناوە،

تەحەدداى پێ بكات، موعجیزەكەی تەنها قورئان بووەو، بەڵگەكەی تەنیا قورئان بووە، بەڵام كە ئەوەیان دیوە، گوتوویانە: جادوویەكی بەردەوامە.

٢- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو حەوت ئایەتە موبارەكانە، كە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى ٱلنَّاسَ ۖ هَـٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكْشِفْ عَنَّا ٱلْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوْا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾ ﴾، كە پێشتریش ڕیوایەتێكمان هێنا لە عەبدوڵڵای كوڕی مەسعوودەوە (خوا لێی ڕازی بێ) و گوتمان: دواتر ئەوەی لەو بارەوە هاتوە بە درێژیی دەیهێنین، كە ئەمەی ئێستایە:

{عن مسروق قال: جاء إلى عبدالله رجل فقال: تركت في المسجد رجلا يفسر القرآن برأيه (وفي رواية: كُنَّا عِنْدَ عبدِ اللهِ جُلُوسًا، وَهو مُضْطَجِعٌ بيْنَنَا، فأتَاهُ رَجُلٌ فَقالَ: يا أَبَا عبدِ الرَّحْمَنِ إنَّ قَاصًّا عِنْدَ أَبْوَابِ كِنْدَةَ يَقُصُّ وَيَزْعُمُ) يفسر هذه الآية، (يوم تأتي السماء بدخان مبين) قال: يَأْتِي النَّاسَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ دُخَانٌ، فَيَأْخُذُ بِأَنْفَاسِ الْكُفَّارِ حَتَّى يَأْخُذَهُمْ مِنْهُ كَهَيْئَةِ الزُّكَامِ، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: وَجَلَسَ وَهُوَ غَضْبَانُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ، مَنْ عَلِمَ مِنْكُمْ عِلْمًا، فَلْيَقُلْ بِمَا يَعْلَمُ، وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلْ: أَللَّهُ أَعْلَمُ، فَإِنَّ مِنْ فِقْهِ الرَّجُلِ بِأَنْ يَقُولَ: لِمَا لاَ يَعْلَمُ: أَللَّهُ أَعْلَمُ، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ لِنَبِيِّهِ ﷺ: ﴿ قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾ ﴾ص، إِنَّمَا كَانَ هَذَا، أَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا اسْتَعْصَتْ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ، دَعَا عَلَيْهِمْ بِسِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ، فَأَصَابَهُمْ قَحْطٌ وَجَهْدٌ، حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ، وَحَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ، «وَفِي رِوَايَةٍ» إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَمَّا رَأَى مِنَ النَّاسِ إِدْبَارًا، فَقَالَ: اللَّهُمَّ سَبْعٌ كَسَبْعِ يُوسُفَ، قَالَ: فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ، حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ مِنَ الْجُوعِ، وَيَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ أَحَدُهُمْ فَيَرَى كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! اسْتَغْفِرِ اللَّهَ لِمُضَرَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا، فَقَالَ: لِمُضَرَ؟ إِنَّكَ لَجَرِيءٌ، «وَفِي رِوَايَةٍ» فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ! إِنَّكَ جِئْتَ تَأْمُرُ بِطَاعَةِ اللَّهِ، وَبِصِلَةِ الرَّحِمِ،

وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا، فَادْعُ اللَّهَ لَهُمْ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾﴾، قَالَ: فَمُطِرُوا، فَلَمَّا أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ، قَالَ: عَادُوا إِلَى مَا كَانُوا عَلَيْهِ، قَالَ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى ٱلنَّاسَ ۖ هَـٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١﴾﴾، ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾﴾، قَالَ: يَعْنِي يَوْمَ بَدْرٍ} (أخرجه البخاري: ١٠٠٧، ومسلم: ٢٧٩٨، وَاللَّفْظُ لِمُسْلِمٍ)[١].

واتە: مەسڕووق (کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین، واتە: جیلی دوای هاوەڵان)، دەڵێ: پیاوێک هاتە لای عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود، گوتی: پیاوێکم لە مزگەوت بەجێهێشت قورئانی بە ڕای خۆی لێک دەدایەوە، «لە ڕیوایەتێکدا»، [ئێمە لە لای عەبدوڵڵا دانیشتبووین، ئەویش پاڵی دابۆوە، پیاوێک هاتە لای، گوتی: ئەی ئەبوو عەبدوڕڕەحمان! (کونیەی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوودە)، حیکایەت خوانێک لە لای دەرگاکانی (کیندە) بەسەرهات دەگێڕێتەوە، پێی وایە] ئەم ئایەتە تەفسیر دەکات، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەو ڕۆژە کە ئاسمان دووکەڵێکی ئاشکرا دێنێ، پیاوەکە گوتی: ئەو حیکایەت خوانە، دەڵێ: لە ڕۆژی قیامەتدا دووکەڵێک بۆ خەڵکی دێ، هەناسەی کافرەکان دەگرێ، بەڵام بڕواداران وەک هەڵامەت دەیگرن، (واتە: هی ئەوان ئاسان دەبێ)، دەڵێ عەبدوڵڵا (خوا لێی ڕازی بێ)، دانیشت لە حاڵێکدا کە تووڕە بوو، گوتی: ئەی خەڵکینە! پارێز لە خوا بکەن، هەر کامێک لە ئێوە زانیارییەکی زانی، با بیڵێ، ئەگەر شتێکی نەزانی، با بڵێ: خوا زاناترە، چونکە لە تێگەیشتنی پیاوە بۆ شتێک کە نایزانێ بڵێ: خوا زاناترە، خوا (عَزَّوَجَلَّ) بە پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ فەرمووە: ﴿قُلْ مَآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَآ أَنَا۠ مِنَ ٱلْمُتَكَلِّفِينَ ﴿٨٦﴾﴾ص، واتە: بڵێ: من هیچ جۆرە کرێ و پاداشتێکتان لێ داوا ناکەم و من لە لاف لێدەران نیم، واتە: شتێک ناڵێم کە نەمبێ، یان نەتوانم بیکەم، ئەمە (واتە: ئەم ئایەتە لەو بارەوە بوو)، کاتێ هۆزی قورەیش لە پێغەمبەری خوا ﷺ یاخیی بوون، تووکی لێکردن (نزای لێکردن)، کە ساڵانێکیان بەسەربێن،

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب، ج٣، ص ٢٠٠ و ٢٠١ .

وەک ساڵەکانی: یوسووف، (واتە: ساڵانێکی گرانیی و قات و قڕیی)، ئیدی وشکە ساڵیی و گرانیی گرتنی، هەتا پیاوێک لەوان، تەماشای سەرێی دەکرد، لە نێوان خۆی و ئاسماندا، شێوەی دووکەڵی دەبینی، لەبەر وشکە ساڵیی و لەبەر زۆر برسێتی و قات و قڕی، تەنانەت، خۆراکیان ئێسقانی ئاژەڵ بوو، سەریان دەبڕین، «لە ڕیوایەتێکدا هاتوە» کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک خەڵکی بینی، پشتی تێ دەکەن، فەرمووی: خوایە! حەوت ساڵ، وەک حەوت ساڵەکەی یوسووف، (واتە: حەوت ساڵ گرانییان بەسەردا بێنە)، دەڵێ: ئیدی ساڵێکی گرانیی گرتنی هەموو شتێکی لە بەین برد و کۆتایی پێهێنا، تەنانەت چەرمی ئاژەڵانیشیان خواردو مردارە وەبووشیان لە برسان خوارد، یەکێکیان تەماشای سەرێی دەکرد، وەک شێوەی دووکەڵی دەهاتە بەرچاو، (کە وشکە ساڵیی بوو تەپ و تۆز زۆر دەبێ، یاخود لە ئەنجامی ئەوەدا کە برسێتیی و نارەحەتیی تینی بۆ هێناون، بەرچاویان لێڵ و، تەماویی بووە)، پیاوێک هاتە لای پێغەمبەر ﷺ گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ داوای لێبوردن لە خوا بکە بۆ (مُضَرَ) (واتە: قوڕیش و غەیری قوڕەیشیش)، چونکە ئەوانە فەوتان، فەرمووی: بۆ (مُضَرَ) بە ڕاستیی تۆ پیاوێکی بوێری، یانی: (ئایا دووعا بۆ هەمووان بکەم؟) «لە ڕیوایەتێکدا هاتوە» ئەبوو سوفیان هاتبووە لای و گوتی: ئەی موحەممەد! تۆ هاتووی فەرمان دەکەی بە فەرمانبەریی خواو، گەیاندنی پەیوەندیی خزمایەتیی، کەچی ئەوە کۆمەڵگایەکەت، (واتە: هۆزی قوڕەیش) فەوتان، بۆیان لە خوا بپاڕێوە، دەڵێ: پێغەمبەریش ﷺ بۆیان لە خوا پاڕایەوە، خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾﴾**الدخان**، واتە: ئێمە ماوەیەکی کەم ئەو ئازارەتان لەسەر لادەبەین، بەڵام ئێوە دووبارە دەگەڕێنەوە، دەڵێ: ئیدی بارانیان بۆ باریی، بەڵام کاتێک خۆشگوزەرانییان بۆ هاتە پێش، دووبارە گەڕانەوە سەر ئەوەی لەسەری بوون [کوفرو لە دژایەتیی ئیسلام]، ئنجا خوا ﷻ ئەم ئایەتانەی دابەزاندن: ﴿فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴿١٠﴾ يَغْشَى ٱلنَّاسَ ۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

﴿رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ١٢ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ١٣ ثُمَّ تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ١٤ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ١٥ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ١٦﴾، ئەم ئایەتانە هاتنە خوار کە مەبەست لە: ﴿ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ﴾، ڕۆژی بەدرە (جەنگی بەدرە).

ئەمە هۆی هاتنە خوارەوەکەیە و وەک گوتمان: تیشکی زیاتر دەخاتە سەر نێوەڕۆکی ئایەتەکان، کە دوایی دێینە سەر تەفسیر کردنیان.

مانای گشتیی ئایەتەکان

سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە:دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، کە پێویستە چوار واتا لە عەقڵ و دڵدا ئامادەبن، لە کاتی گوتنی ئەو ڕستە موبارەکەدا:

١ - ئەم کارە بە ناوی خوا ئەنجام دەدەم.

٢- ئەم کارە بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خوا ئەنجام دەدەم.

٣- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەکەم.

٤- بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار ئەم کارە دەکەم، نەک بە هێزو توانای خۆم.

﴿حمٓ﴾، ئەمانە دوو پیتن، کە پیتە پچڕ پچڕەکانیان پێ دەڵێن، پێشتر زۆر لە بارەوەیان قسەمان کردوە، کە لە سەرەتای بیست و نۆ (٢٩) سوورەت لە قورئاندا، ئەو پیتانە هاتوون، ئنجا هەیانە یەک پیتەو، وەک: هەر سێ سوورەتی: (**نوون و قاف وصاد**)و، هەیانە دوو پیتە وەک: ئەو (**حم**)انە، کە حەوت سوورەتن بە دوایی یەکدا، هەروەها (**طس و یس و طه**)و، هەیانە سێ پیتە وەک: (**ألم، ألر**)،

کە ئەوانیش ژمارەیەک لە سووڕەتەکانن، هەروەها (**طسم**)و، هەیانە چوار پیتن وەک: (**ألمر، ألمص**)و، هەیانە پێنج پیتە، وەک: (**حم عسق و کهیعص**)، کە تەنیا لە سەرەتای ئەو دوو سووڕەتەوە بەو شێوەیە هاتوون.

ئێمە لە سەرەتای تەفسیری سووڕەتی (**یونس**)دا، باسێکی تا ڕاددەیەک تێرو تەسەلمان لە بارەی ئەم پیتە پچڕ پچڕانەوە کردوە، هەروەها لە سەرەتای سووڕەتی (**الشعراء**)شدا، شتێکی دیکەم لەو بارەوە باسکردوە، وێڕای ئەوەی کاتی خۆی لە سەرەتای تەفسیری سووڕەتی (**البقرة**)دا، شتێکمان لەوبارەوە باسکردوە، گرنگ ئەوەیە، ئەو پیتانە ئەوەیان لێ دەفامرێتەوە، کە خوای بەرزی مەزن بە هۆی هێنانی ئەو پیتانەوە، ناڕاستەوخۆ بە خەڵک دەفەرموێ: بزانن! کە ئەم قورئانە فەرمایشتی منە، بە بەڵگەی ئەوە کە هەر لەو پیتانەو، لەو دەنگانە پێک هاتوە، کە ئێوە قسەیان پێ دەکەن، لە (**ح، م، أ، ل، ر، ص، ط، هـ...هتد**)، بەڵام ئێوە لە بەرانبەریدا دەستەوستان و دەستە پاچەن، نەک هەر ناتوانن وێنەیەکی وەک ئەو قورئانە بێنن، ناتوانن دە (١٠) سووڕەتیش بێنن، بەڵکو ناتوانن وێنەی سووڕەتێکیشی بێنن.

کەواتە: بزانن ئەو کەسەی لەو کەرەستەیەی کە لە بەردەستی ئێوەشدا هەیە، ئەم فەرمایشتەی ڕەخساندوە، بزانن ئەوە خوای پەروەردگارە، نە موحەممەدە ﷺ خۆی، نە کەسێکی دیکەشە موحەممەدی فێرکردبێ، بەڵکو ئەوە فەرمایشتی خوایە، بە بەڵگەی ئەوە کە ئێوە ناتوانن، وێنەی ئەوە بەڵکو وێنەی بەشێکی بچووکی ئەوە، کە سووڕەتێکی سێ ئایەتییە، وەک: (**العصر، الكوثر، النَّصر**) بێنن.

﴿ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ﴾، سوێند بە کتێبی ڕۆشن، یاخود سوێند بە کتێبی ڕۆشنکەرەوە، وشەی (**مُبِين**) دەگونجێ لە (**أَبَان**)ی (لازم)ەوە بێ، کە بەرکاری ناوێت، واتە: بە مانای (**بَانَ**)ـە، وەک (**بَانَ القَمَرُ**)، یان (**أَبَانَ القَمَرُ**)، واتە: مانگەکە دەرکەوت، دەشگونجێ لە (**أَبَانَ**)ی تێپەڕکەر (**مُتَعَدِّي**)ەوە بێ، کە بەرکار

دەخوازێ، وەک (أَبَانَت الشَّمْسُ الأَرْضَ)، واتە: خۆر سەر زەمینی دەرخست، یان (أَبَانَ المُدَرِّسُ الدَّرْسَ)، واتە: وانەبێژەکە دەرسەکەی ڕوون کردەوە.

لێرەدا: ﴿وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ﴾، واتە: سوێند بە کتێبی ڕۆشن، یان سوێند بە کتێبی ڕۆشنکەرەوە، چی ڕۆشن دەکاتەوە؟ هەموو ئەو ڕاستییانەی مرۆڤ پەکی لەسەریان کەوتووە، لە مەودای زانینی عەقڵدا نین، ئەم قورئانە ئەو ڕاستییانە هەموویان بۆ مرۆڤ ڕۆشن دەکاتەوە.

﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ﴾، بە دڵنیایی ئێمە لە شەوێکی بە پێزدا دامانبەزاندووە، ئەمە سوێند لەسەر خوراو (مُقْسَمٌ عَلَيْهِ) ەکەیە، چونکە سوێند پێیخوراو (مُقْسَمٌ بِه) ەکە: بریتیە لە: ﴿وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ﴾، ئەوەش ڕای ڕاسترە کە (و) بۆ سوێندە، بەڵام سوێند لەسەر خوراو (مُقْسَمٌ عَلَيْهِ) بریتیە لە: ئێمە دامانبەزاندووە لە شەوێکی پڕ پیت و پێزدا، لە شەوێکی بە فەڕدا، ﴿إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ترسێنەرین، وریاکەرەوەین، واتە: لە میانی دابەزاندنی قورئاندا، مرۆڤەکان وریا دەکەینەوەو دەیانترسێنین، لەو چارەنووسەی چاوەڕێییان دەکات، کە بریتیە لە هاتنی ڕۆژی دوایی، بە هەردوو قۆناغی ئاخیر زەمان و قیامەت و زیندووبوونەوەوە و، ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا دێتە دی، لە قۆناغی دووەمیدا کە بریتیە لە پێدرانەوەی نامەو لیستی کردەوەکان، پاشان وەرگرتنەوەی سزا یاخود پاداشت بە پێی کردەوەکان، ﴿فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ﴾، لەو شەوەدا هەموو کارێکی پڕ حیکمەت ڕوون دەکرێتەوە، بڕیار دەدرێ و ڕادەگەیەنرێ، ئێمە دواتر بە وردیی لەوبارەوە قسە دەکەین، کە مەبەست لە: ﴿لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ﴾، شەوی قەدرە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ ١﴾القدر، شەوی قەدریش لە شەوەکانی مانگی ڕەمەزانە، بە بەڵگەی ئەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿شَهۡرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِيٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلۡقُرۡءَانُ ١٨٥﴾البقرة، واتە: مانگی ڕەمەزان کە قورئانی تێدا دابەزێندراوە، ئنجا کە خوا ﷻ فەرمووشیەتی: قورئانمان دابەزاندوە لە شەوێکی پڕ پێت و پێزدا، یان لە شەوێکی بە قەدرو

قیمەتدا، یان لە شەوی ئەندازەگیرییدا، وەک لە سووڕەتی (القدر)دا، هاتوە، واتە: دەستپێکی دابەزینی قورئان لەو شەوەدا بووە، ئەگەرنا هەمووی لەو شەوەدا دانەبەزیوە، ئەوەش کە دەگوترێ: دابەزینی یەکەمی قورئان بۆ ئاسمانی دنیا هەمووی لەو شەوەدا بووە، دوایی وردە وردە بە پێی پێداویستیی دابەزێندراوە، بەڵگەیەکی وای لەسەر نیە، بەڵکو دەستپێکی دابەزینی قورئان لەو شەوەدا بووە، کە دواتر قسەی لێ دەکەین، زۆربەی زانایان دوای لێکۆڵینەوەی ورد ڕایان وایە، کە لە شەوی (٢١)ی مانگی (رمضان)ی، ئەو ساڵەدا بووە، کە پێیگوتراوە: ساڵی ڕەوانەکرانی پێغەمبەری خوا ﷺ، کە دەکاتە ساڵی (٤١)ی دوای ڕووداوی (فیل)، واتە: (٤٠) ساڵ، یان (٤١) ساڵ دوای ڕووداوی هاتنی سوپای (ئەبرەهە)، کە بە ساڵی فیل (عام الفیل) بەناوبانگ بووە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەو ساڵەدا لە دایک بووەو چل (٤٠) ساڵ دوای ئەوەش، قورئان بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دابەزێنراوەو، موحەممەد کراوەتە کۆتا پێغەمبەری خوا.

﴿ أَمۡرٗا مِّنۡ عِندِنَآ ﴾، واتە: ئەو کارە پڕ حیکمەتانەی لەو شەوەدا ڕادەگەیەنرێن و ڕوون دەکرێنەوە، فەرمانە لە لایەن ئێمەوە، ﴿ إِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ﴾، بێگومان ئێمە ڕەوانەکەرین، واتە: بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ کە کۆتا پێغەمبەرەو، بۆ تێکڕای پێغەمبەرانیش لە پێش ئەودا.

﴿ رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۚ ﴾، چ ئەو دابەزاندنەی قورئان، چ ئەو ڕەوانەکردنەی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بە تایبەت پێغەمبەری کۆتایی، بەزەییەکە لە پەروەردگارتەوە، ﴿ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴾، بە دڵنیایی ئەو بیسەری زانایە، واتە: هەموو شتێک دەبیستێ، دەزانێ حاڵ و باڵی مرۆڤەکان چۆنەو، زانایە بە حاڵ و باڵیان، دەزانێ کە ئەوان پێویستییان بە وەحیی و پەیام و بە بەرنامەی خوایە.

﴿ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ ﴾، پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانە، ﴿ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴾، ئەگەر ئێوە لە دڵنیایی دەگەڕێن و، لە زانیارییەکی دڵنیایی دەگەڕێن، زانیاری ڕاست و دروست، کە بریتیە لە

پەروەردگاریەتیی خوا بۆ ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیان، یاخود ئەگەر ئێوە زانیارییەکی تێرو تەواوو وردو جێی دڵنیاییتان هەبێ، دەزانن کە پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیان، خوای بەرزی مەزنی بێ وێنەیەو، هەر ئەویش دابەزێنەری قورئان و نێرەری پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ).

﴿لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، بێجگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، کە شایستەی پەرستران بێ، ئەگەرنا پەرستراوانی ساختەو بێ نێوەڕۆک زۆرن، یانی: (لَآ إِلَٰهَ بِحَقٍّ إِلَّا هُوَ)، پەرستراوێک کە شایستەی پەرستن بێ و هەق بێ، تەنیا ئەوە، ﴿يُحْيِۦ وَيُمِيتُ﴾، دەژێنێ و دەمرێنێ، واتە: ژیان پەیدا دەکات و ژیانیش لە ژیانداران وەردەگرێتەوە، ﴿رَبُّكُمْ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلْأَوَّلِينَ﴾، پەروەردگاری ئێوەشەو پەروەردگاری باب و باپیرانی یەکەمیشتانە، ئەوانەی کە لە پێش ئێوەدا بوون، یان ئەوانەی لە سەرەتاوە هەبوون.

﴿بَلْ هُمْ فِى شَكٍّ يَلْعَبُونَ﴾، [ئەوانە خاوەنی یەقین و زانیاریی تێرو تەواوو جێی دڵنیایی نین]، بەڵکو ئەوانە لە دوو دڵییدا یاریی و گەمە دەکەن، واتە: لە دوو دڵیی خۆیاندا دێن و دەچن، وەک چۆن منداڵێک یان کەسێک گەمە دەکات، بەبێ ئامانج، بێ ئەوەی ئامانجێکی ڕاستی هەبێ بۆ جم و جۆڵەکانی.

﴿فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ﴾، ئنجا چاوەڕێ بە، هی ڕۆژێک کە ئاسمان دووکەڵێکی ڕوون و ئاشکرا دێنێ، چاوەڕێی ئەو ڕۆژە بە.

﴿يَغْشَى ٱلنَّاسَ﴾، (ئەو دووکەڵە) خەڵک دادەپۆشێ، وەک چۆن پۆشاکێک بەسەر خەڵکێکدا دادەدرێ، ئەو دوو کەڵە دایاندەپۆشێ، ﴿هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾، ئەمە ئازارێکی بە ئێشە، ئەمە هەر فەرمایشتی خوایە، دەفەرموێ: ئەمە ئازارێکی بە ئێشە، یاخود: ئەوان کە سزا دەدرێن دەڵێن: (**يقولون**)، یانی: ئەمە گوتراوی قسەیەکی قرتێنراو (**مقول قول محذوف**)ە.

﴿ رَبَّنَا ٱكْشِفْ عَنَّا ٱلْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ ﴾، [دەپاڕێنەوەو، دەڵێن:] پەروەردگارمان! ئازارمان لێ لابەرە، ئێمە بڕواداریـن، واتە: ئێمە دەبینە بڕوادار، ئەگەر ئازارمان لێ لابەری.

﴿ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ ﴾، چۆنیان وەبیردێتەوە، یان چۆن پەند وەردەگرن، ﴿ وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴾، کە بە دڵنیایی پێغەمبەرێکی ڕۆشنکەرەوەیان بۆ هاتبوو، یان: پێغەمبەرێکی ڕۆشن و ڕوونیان بۆ هاتبوو، کە هیچ پەردە بەسەر کەسایەتیی ئەوەوە نیە، کە موحەممەدە ﷺ، هەر کەسێ لێی وردبێتەوەو تەماشای بکات و پێی ئاشنا بێ، دەزانێ کە پێغەمبەرەو ڕەوانەکراوی خوایە، کەچی بڕوایان پێ نەهێنا، ئنجا کە بڕوایان بەو نەهێناوە،چۆن بڕوا بەو ڕووداوە دێنن؟!.

﴿ ثُمَّ تَوَلَّوْا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴾، دوایی پشتیان تێکردو گوتیان: فێرکراوە، شێتە، واتە: هەندێکیان دەیانگوت: فێرکراوە و هەندێکیشیان دەیانگوت: شێتە، وەک لە بارەی فێرکرانیەوە، هاتوە: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُۥ بَشَرٌ لِّسَانُ ٱلَّذِى يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِىٌّ وَهَٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُّبِينٌ ﴿١٠٣﴾ ﴾النحل، واتە: ئێمە بە دڵنیایی دەزانین کە دەڵێن ئەوە مرۆڤێک فێری کردوە، بەڵام زمانی ئەو کەسەی ئاماژەی پێ دەکەن، (**أعجمي**)یە، (کە غوڵامێک، یان دوو غوڵامی نەصرانیی بوون)، بەڵام ئەمە قورئانێکی بە زمانی عەرەبیی ڕۆشن و ڕۆشنکەرەوەیە.

کەواتە: بابایەکی غەیری عەرەبیی چۆن ئەو زمانە عەرەبییە ڕۆشنە دەزانێ، کە زمان پاراوو ڕەوانبێژەکانی عەرەب، لە بەرانبەریدا دەستەوسان و دەستەپاچەن؟!

هەندێکیش دەیانگوت: شێتە، ئەگەرنا ئەوانەی کە گوتوویانە: فێرکراوە، هەر ئەوانیش نەیانگوتوە شێتیشە، چونکە ئەگەر شێت بێ، فێر ناکرێ، ئەوانەش کە گوتوویانە: شێتە، نەیانگوتوە: فێرکراوە، بەڵکو هەندێکان گوتوویانە: فێرکراوەو هەندێکیان گوتوویانە: شێتە، بەڵکو جاری واش هەیە، گوتوویانە: جادووگەرە، جاری واشە گوتوویانە: کاهینە، یان شاعیرە، وەک لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوە.

﴿ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ﴾، ئێمە بۆ ماوەیەكی كەم لابەری ئازارو سزاین، ﴿ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴾، بە دڵنیایی (دوای لادانی سزاو ئازار لەسەرتان)، ئێوە گەڕاوەن دووبارە، لە جیاتی ئەوەی پەندی لێوەربگرن، ئێستا دەڵێن: بڕوا دێنین، بەڵام دوای ئەوەی سزاو ئازارەكە لادەچێ، بڕوا ناهێنن و دەگەڕێنەوە، واتە: دەگەڕێنەوە سەر بەزمی پێشێیان، كە كوفرو هاوبەش بۆ خوا دانانە.

﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴾، ئەو ڕۆژە كە پەلاماری گەورە دەدەین، یاخود، زەبری گەورەتر دەوەشێنین، بە دڵنیایی ئەو ڕۆژە ئێمە تۆڵەستێنین، تۆڵەیان لێدەكەینەوە، یاخود سزا دەرین و سزایان دەدەین، ئەگەر بێت و لەسەر ئەو حاڵەی خۆیان هەر بەردەوام بن، كە وەک لە هۆی هاتنە خوارەوەكەی دا باسمان كرد، ڕای ڕاستتر ئەوەیە: مەبەست لە هاتنی ئەو دووكەڵە، ئەوە بووە كە گرانیی ساڵیان بەسەردا هاتوە، وشكە ساڵییان بەسەردا هاتووەو، قات و قڕیی بووەو بەرچاویان لێڵ بووە، كە تەماشای سەرەوەی خۆیان كردوە، وەک دووكەڵ هاتۆتە بەرچاو، دواییش پێغەمبەر ﷺ كە بۆیان پاڕاوەتەوەو، ئەو حاڵەیان لاچووە، پێشێ وایانپێشانداوە كە بڕوا دێنن و دوایی بڕوایان نەهێناوە، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێمە ئەو سزایە كەمێک لادەدەین، بەڵام ئێوە دووبارە دەگەڕێنەوە، دوایی خوا ﷻ هەڕەشەی لێكردوون، كە ئەگەر هەر لەسەر ئەو حاڵە بەردەوام بن، ئێمە زەبری گەورەتر دەوەشێنین، پەلاماری گەورەتر دەدەین، لەو ڕۆژەدا ئێمە سزاتان دەدەین، كە بریتی بووە لە جەنگی (بەدر)، ئەوە بوو كە هەر بەردەوام بوون لەسەر كوفرو شیرک، تاكو ئەو بەڵا گەورەی جەنگی بەدریان بەسەرهات، كە حەفتا (٧٠) كەس لە زلەزلەكانیان كوژران و حەفتا (٧٠) شیان لێ بەدیل گیران، ئەوەش زەبرێكی زۆر گەورە بوو، بۆ ئەوان.

هەندێكیش گوتوویانە: ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ ﴾، مەبەست پێی ڕۆژی دواییەو سزای دۆزەخە، بەڵام زیاتر، وا پێدەچێ مەبەست پێی سزای دنیایی بێ و، لە ڕاستییدا زەبرێكی گەورە بوو، لێیان وەشێندرا لە جەنگی

بەدردا، ئەگەر ئینسان تەماشای جەنگی (بەدر) بکات، وەک کاتی خۆی لە تەفسیرکردنی سووڕەتی (الأنفال)دا، باسمانکردووە و بەسەرهاتەکەمان هێناوە، ئەگەر لێی وردبیەوە، بە ئاشکرا دەستی خوای پەروەردگاری تێدا دەبینی، چونکە مسولّمانان سێیەک (١/٣) ژمارەی کافرەکان بوون، ئەوان دەوری (٣١٤) بوون و کافرەکان دەوری هەزار (١٠٠٠) کەس یاخود زیاتریش بوون و، پاشان ئەوان وڵاخ و تفاق چەک و هەمووشتیان باشتر بوو، لە هی مسولّمانان، لەگەڵ ئەوەشدا کە مسولّمانان بە سەرکردایەتیی پێغەمبەر ﷺ بۆ جەنگیش نەچوو بوون، بۆ ڕێگرتن بە کاروانەکەیان چوو بوون، ئەو کاروانەی ئەبوو سوفیان سەرقافڵەی بووو لە شام دەگەڕایەوە، واتە: بە نیەتی جەنگکردن نەچوو بوون، تاکو چاک خۆیان ئامادە بکەن و، خەڵکێکی زیاتر بێنن، لەگەڵ ئەوەشدا خوا ﷻ شکست و فەشەلێکی گەورەی بەسەر کافرەکان هێناو، بۆ مسولّمانانیش سەرکەوتنێکی گەورە بوو، خواش ﷻ ناوی لێنا: (یوم الفرقان)، (یوم التقى الجمعان)، ڕۆژی لێک جیاکەرەوەی هەق و ناهەق، ئەو ڕۆژە کە دوو هێزەکان پێک گەیشتن.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

قورئـان كتێبێكـی ڕۆشـن و ڕوونكەرەوەیـەو، لـە شـەوێكی بەپێـزو فـەڕدا، كـە شـەوی (قـدر)ە، دابەزێـنراوە، كـە هـەر بڕیارێكـی كارزانانـەی خـوای تێـدا دەدرێ، خـوای پەروەردگاریـش بیسـەرو زانـاو خـاوەنی گـەردوون و، تـا كـە پەرسـتراوو ژیێنـەرو مرێنـەرە:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿حمٓ ۝١ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ۝٢ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ۝٣ فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ۝٤ أَمۡرٗا مِّنۡ عِندِنَآۚ إِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ۝٥ رَحۡمَةٗ مِّن رَّبِّكَۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ۝٦ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآۖ إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ۝٧ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۖ رَبُّكُمۡ وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلۡأَوَّلِينَ ۝٨ بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ يَلۡعَبُونَ ۝٩﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿حمٓ﴾، حا، میم، دوو پیتن، پیتی (ح)و پیتی (م)، هەموو قورئان لەو (٢٨) پیتە پێكهاتوە، كە زمانی عەرەبییان لێ پێك دێ، واتە: كەرەستەی پێك هاتنی قورئان، هەر ئەو پیتانەن، كەچی نەك هەر گەلی عەرەب، بەڵكو مرۆڤایەتیی بە گشتیی، بەڵكو مرۆڤ و جند بە گشتیی، لە بەرانبەر تەحەددای قورئاندا، كە داوای هاتنە مەیدانی لێكردوون و پێشێ فەرموویەتی: قورئانێكی وا بێنن، دوایی بۆیان دابەزیوەو سووكی كردوەو فەرموویەتی: دە سووڕەت بێنن، وەك لە سووڕەتی (**هود -١٣-**)دا هاتوە، دوایی فەرموویەتی: سووڕەتێك بێنن، وەك هەر كام لە سووڕەتەكانی (**البقرة-٢٣-**) و، سووڕەتی (**یونس-٣٨-**)دا، بەڵام هەر دەستە پاچەو دەستەوسان بوون و نەیانتوانیوە.

٢)- ﴿ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ﴾، سوێند بە کتێبی ڕۆشن، یاخود سوێند بە کتێبی ڕۆشنکەرەوە، (**الكتاب**) کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، ناساندنەکەی بۆ (عهد)ە، واتە: سوێند بە کتێبە ڕۆشنەکە، یان سوێند بە کتێبە ڕۆشنکەرەوەکە، کە قورئانە، وەک بە پێی سیاق دەردەکەوێ، زیاتریش وا پێدەچێ، لێرەدا: (**مُبين**)، مەبەست پێی ڕوونکەرەوە بێ، واتە: لە (**أَبَان**)ی (**مُتَعَدِّي**)یەوە، هاتبێ، لەبەر ئەوەی قورئان ڕاستییەکان ڕووندەکاتەوە، بەڵێ قورئان ڕۆشنە، بەڵام لێرەدا وا پێدەچێ مەبەست پێی ئەوە بێ، قورئان هەموو ڕاستییەکان کە مرۆڤ پەکی لە سەریان کەوتوەو، ڕوونیان دەکاتەوە، ئەو ڕایەش پەسندترە کە (**و**) لە (**والكِتَاب**)دا، بۆ سوێند پێخواردن بێ، یانی: سوێند بە کتێبە ڕۆشنکەرەوە (**مُبِيْن**)ەکە، ﴿ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلۡمُبِينِ ﴾، سوێند پێ خوراوەکەیە، ئەدی سوێند لەسەر خوراو (**مقسم عليه**) چییە؟ ڕستەکەی دواییە کە دەفەرموێ:

٣)- ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾، ئێمە دامانبەزاندوە لە شەوێکی پڕ پیت و پێزدا، ڕاناوەکە بۆ (**كِتَاب**) دەچێتەوە، ﴿ أَنزَلۡنَٰهُ ﴾، ئەو ڕاناوی (ه)یە بۆ قورئان دەچێتەوە، ئێمە ئەم کتێبەمان دابەزاندوە لە شەوێکی پڕ پیت و پێزدا.

زانایان هەندێکیان گوتوویانە: ئەو شەوە، مەبەست پێی نیوەی شەعبانە، زۆربەشیان گوتوویانە: شەوی قەدرە، کە ئێمە دوایی لەو بارەوە کورتە باسێک، لە بارەی شەوی تێدا دابەزینی قورئانەوە دەکەین، بەڵام زۆربەی هەرە زۆری زانایان ڕایان وایە، کە مەبەست پێی شەوی قەدرە، ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةِ ٱلۡقَدۡرِ ١ ﴾**القدر**، واتە: شەوی قەدرو شەوی پێز (شەوی ڕێزو شەوی پێز)، هەر یەک شەون، کە لە مانگی ڕەمەزاندان، وەک دەستپێکی دابەزینی قورئان، لە سەرەتای تەمەنی پێغەمبەرایەتیی موحەممەدەوە ﷺ، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَٰهُ فِي لَيۡلَةٖ مُّبَٰرَكَةٍ ﴾، ئێمە لە شەوێکی بە بەرەکەتدا، پڕ پیت و پێزدا دامانبەزاندوە، د (**البَرَكَةُ: ثُبُوتُ الخَيْرِ الإلَهِي فِي الشَّيء**)، بەرەکەت: بریتییە لە چەسپاندنی پیت و پێزی خوایی لە شتێکدا (**مُبَارَك**) شتێکە ئەو خێرو پیت و پێزەی خوای تێدا چەسپی بێ.

٤)- ﴿إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە وریاکەرەوەو، ترسێنەر بووین، واتە: هەروا بووین، بە درێژایی مێژووی بەشەر، پێغەمبەرانمان (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامِ) ناردوون و کتێبەکانمان پەیامەکانی خۆمامان دابەزاندوون، بۆچی؟ بۆ ترساندن و هۆشیارکردنەوەی مرۆڤەکان، تاکو بزانن بۆچی هاتوونە سەر ئەم زەوییە؟ چی چاوەڕێیان دەکات؟ دەبێ ژیانەکەیان چۆن بگوزەرێنن؟ ﴿إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾، (مُنْذِر): کەسێکە ئینزار دەکات، هەواڵ دەدات بە شتێک، کە زیانی تێدا هەیە، بە مەبەستی ئەوە کە بابای هەواڵ پێدراو وریا بێ و خۆی بپارێزێ.

کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ﴾، هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ﴾، ئەم: (إِنَّا)یە، کە لە سەرەتای ئەو دوو ڕستانەوە هاتوە، یان بۆ جەختکردنەوەی بەرپەرچدانەوەی نکوولّیکردنی ئەوەیە، کە خوا ﷻ پێغەمبەران بنێرێ، یاخود خوا ﷻ کتێب و پەیام دابەزێنێ، یاخود تەنیا بۆ گرنگیی هەواڵەکەیەو بۆ گرنگییدانە بە هەواڵەکە.

ئەم ئایەتە موبارەکەی ئێرەش وەک ئەو ئایەتە موبارەکەی سووڕەتی (الإسراء)ە، کە دەفەرموێ: ﴿وَقُرْءَانًا فَرَقْنَـٰهُ لِتَقْرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَـٰهُ تَنزِيلًا ﴿١٠٦﴾﴾، واتە: قورئانێک ڕۆشنمان کردۆتەوە، تاکو بەسەر خەڵکیدا بیخوێنیەوە، بە هێدیی و مەندیی، ئێمە بەش بەش دامانبەزاندوە، ﴿وَنَزَّلْنَـٰهُ تَنزِيلًا﴾، (نَزَّلَهُ)، واتە: بەش بەش دایبەزاند، (أَنْزَلَهُ) واتە: هەمووی پێکەوە دابەزاند، ئنجا خوا ﷻ هەم وشەی (إِنزال)ی بەکارهێناوە، واتە: کۆی قورئان دابەزێنراوە، هەم وشەی (تنزيل)ی بەکارهێناوە واتە: بەش بەش دابەزێندراوە، هەروەها ئەم ڕاستییە لە سووڕەتی (الفرقان) ئایەتی ژمارە: (٣٢)شدا هاتوە، کە کافرەکان ئەوەیان بە ڕەخنە دەگرت لە دابەزینی قورئاندا، بۆچی هەمووی پێکەوە دانەبەزیوە؟ وەک دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ ٱلْقُرْءَانُ جُمْلَةً وَٰحِدَةً ۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَ ۖ وَرَتَّلْنَـٰهُ تَرْتِيلًا ﴿٣٢﴾﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوان گوتیان: بۆچی قورئانی هەمووی بە یەک جار بۆ سەر دانەبەزیوە؟ (خواش ﷻ دەفەرموێ:) بۆیە بەو جۆرەمان دابەزاندوە، بە یەک جار نا، بەڵکو بەش

بەش، تاکو عەقڵ و دڵتی پێ بچەسپێنین و، بە کاوەخۆ بە ڕێک و پێکیی بەسەرتدا خوێندوومانەتەوە، تاکو باشتر لە عەقڵ و دڵتدا بچەسپێ، هەم هی تۆو، هەم هی مسوڵمانانێک کە قورئان لە تۆ وەردەگرن.

دوایی خوا ﷻ لە وەصفی ئەو شەوە بە پێزەدا، دەفەرموێ:

٥)- ﴿ فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ﴾، هەموو کارێکی پڕ حیکمەت لەو شەوەدا ڕوون دەکرێتەوە، (**يُفْرَقُ: أي يُبَيَّنُ، يُفَصَّلُ، الفَرْقُ: الفَصْلُ وَالقَضَاءُ**)، (**فصل**) بە مانای ڕوونکردنەوەو لێک جیاکردنەوە دێ، فەرموویەتی: ﴿ يُفۡرَقُ ﴾: (**المُضَارِعُ: يَدُلُّ عَلَى اسْتِمْرَارِ الفَصْلِ فِي كُلِّ عَامٍ**)، کە دەفەرموێ: ﴿ فِيهَا يُفۡرَقُ كُلُّ أَمۡرٍ حَكِيمٍ ﴾: ئەمە ئاماژەیە بەوە، کە ئەو شەوی قەدرەی خوا ﷻ لە کاروباری پڕ حیکمەتی خۆی لەوێدا ڕوون دەکاتەوەو ڕادەگەیەنێ، بەردەوامەو دووبارە دەبێتەوە.

٦)- ﴿ أَمۡرٗا مِّنۡ عِندِنَآ ﴾، ئەو کارە کارێکە لە لایەن ئێمەوە، کارێکی گەورەو گرنگە لە لایەن ئێمەوەو، هەر کارێکی گەورەو گرنگ لەو شەوەدا، خوا ڕوونی دەکاتەوە، ئنجا کە خوا ﷻ وشەی: (**أمْراً**)ی هێناوەو دووبارەی کردۆتەوە، بۆ زیاتر خستنەڕووی گەورەیی ئەو کارانەیە.

کە دەشفەرموێ: ﴿ مِّنۡ عِندِنَآ ﴾، واتە: ئەم کارە گەورەو گرنگانە تەنیا لەلای ئێمەوە، ئاوا ڕوون دەکرێنەوەو پڕن لە حیکمەت، یاخود کاری زۆر مەحکەم و پتەوو دامەزراون، چونکە حەکیم، دەگونجێ بە خاوەن حیکمەت بێ و، هەم دەشگونجێ بە: پتەوو قاییم مانا بکرێ، کە دیارە مەزنترین کاری پڕحیکمەت و، پتەوترین کار کە لەو شەوەدا بووە، بریتی بووە لە دەستپێکردنی دابەزاندنی قورئان، لەو شەوەدا کە سەرەتای تەمەنی پڕ پیت و پێزی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ وەک کۆتا پێغەمبەری خوا.

٧)- ﴿ إِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە نێرەرین، ئەمە وەک ڕستەی پێشووە، کە فەرمووی: ﴿ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ٣ ﴾، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا كُنَّا مُرۡسِلِينَ ٥ ﴾، بە

دڵنیایی ئێمە نێرەرین، ئەمە بۆ بەرپەرچدانەوەی نکووڵییکردنی کافرەکانە، کە خوای کارزان پێغەمبەران بنێرێ، یاخود هەر بۆ گرنگییدانە بە هەواڵەکە، کە خوا ﷻ نێرەری پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمِ).

٨)- ﴿ رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، بەزەییە لە پەروەردگارتەوە، ئەم (رَحْمَةً)، کە (منصوب)ە لەسەر حاڵەتی: (مفعول له)ە، واتە: بۆیە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمِ) دەنێرین و ڕەوانەکەری پێغەمبەرانین، چونکە بەزەییمان بە مرۆڤەکاندا دێ و، دەمانەوێ بەزەییان لەگەڵدا بنوێنین.

٩)- ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴾، بە دڵنیایی هەر ئەو (خوا) بیسەری زانایە، ئەمەش هێنانەوەی هۆکارو پاساوە بۆ ڕستەی پێشوو، کە بۆچی خوا ﷻ نێرەری پێغەمبەرانەو بەزەیی هاتۆتەوە بە بەندەکانیدا، لەبەر ئەوەی بەس خوا ﷻ هەموو شتێک دەبیستێ لە بارەی بەندەکانیەوەو، هەموو شتێکیشیان لە بارەوە دەزانێ، کە دەفەرموێ: ﴿ رَحۡمَةً مِّن رَّبِّكَ ﴾، دەشیتوانی بفەرموێ: (رَحْمَةً مِنْهُ)، بەڵام لێرەدا ئەمە: (إِظْهَارٌ فِي مَقَامِ الإِضْمَار)، دەرخستنە لە شوێنی شاردنەوە، (لِإِشْعَار أَنَّ الرُّبوبِيَّة تَسْتَلْزِم الرَّحْمَة)، تاکو هەست بکرێ کە پەروەردگارێتیی خوا، خوازیاری بەزەیی نواندنیەتی لەگەڵ بەندەکانیدا.

١٠)- ﴿ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَمَا بَيۡنَهُمَآ ﴾، پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانە، ئەمە خوێندراویشەتەوە: (رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ)، واتە: هەم بە ژێر (کسرة)و، هەم بە بۆر (ضمة) خوێندراوەتەوە و، هەردووکیان یەک واتایان هەیە، واتە: پەروەرگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانە.

١١)- ﴿إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ﴾، واتە: ئەگەر ئێوە زانیاریی تەواوتان هەیە، چونکە یەقین بریتیە لە زانیارییەک کە دڵ لە دڵدانی تێدا نەمابێ، لە (يَقَنَ الماءُ: أي ثَبَتَ)، یانی: ئاوەکە چەسپا، (يقين)، بریتیە لە زانیارییەک کە ئینسان لە بارەیەوە هیچ تەم و مژو، دوو دڵیی نەمابێ، واتە: ئەگەر ئێوە زانیاریی تەواوتان هەیە، بێجگە لە خوا کەسی دیکە مەپەرستن، ئەمە واتایەکی.

یاخود: ئەگەر ئێوە زانیاریی تەواوتان هەیە، بەو ڕاستییەی هەواڵم پێدان، کە پەروەردگاری ئێوە پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوییە، ئەوەش کە هەواڵم پێدان، کە خوا ﷻ خاوەنی ئەو سیفەتانەیەو، ئەم قورئانەی دابەزاندووە و موحەممەد ڕەوانەکراوی ئەوە، ئەمەش هەر هەق و جێی دڵنیاییە، هەق و چەسپاوە، کەواتە: یەقین و دڵ دامەزراوییتان بەوەش هەبێ، وەک چۆن بڕوای پتەوو دڵ دامەزراوییتان هەیە، بەرانبەر بە شتەکانی دیکە، وەک: (الطبري)، گوتوویەتی، هەروەها واتایەکی دیکەی سێیەمیشی هەیە: ئەگەر ئێوە بە دوای یەقین و بڕوای پتەودا دەگەڕێن، ئەوە ڕێیەکەیەتی کە دان بە پەروەردگارێتیی خوادا بێنن بۆ ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی هەیە.

١٢)- ﴿لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ﴾، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، ئەمە دەرەنجامی ئەوەیە، کە لە پێشێدا ڕابرد، مادام هەر ئەو پەروەردگاربێ و، ئەو وریاکەرەوەی بەندەکان و، نێرەری پێغەمبەران و، دابەزێنەری کتێبان بێ، کەواتە: دەبێ هەر ئەویش بپەرسترێ.

١٣)- ﴿يُحۡيِۦ وَيُمِيتُ﴾، دەژیەنێ و دەمرێنێ.

١٤)- ﴿وَرَبُّ ءَابَآئِكُمُ ٱلۡأَوَّلِينَ﴾، خاوەن و پەروەردگارو مشووخۆری ئێوەشەو، هی باب و باپیرانی یەکەمیشتان و، پێشێشتانە کە ئێوە کوێرانە شوێنیان دەکەون.

١٥)- ﴿بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ يَلۡعَبُونَ﴾، بەڵکو ئەوان لە دوو دڵییدا یاریی دەکەن: (بَلْ: لِلإِضْرَابِ الإِبْطَالِي)، واتە: نەک هەر ئەوانە خاوەنی یەقین و دڵدامەزراویی نین، بەڵکو لە دوو دڵیی خۆیاندا دێن و دەچن و، گاڵتە دەکەن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە دوو دڵیی وا لە خاوەنەکەی دەکات، گاڵتەو گەمە بکات، شت بە جیددیی وەرنەگرێ، هەروەها ئەوەش دەگەیەنێ کە سەرگەرمبوون بە گەمەو یارییەوە، هەر مرۆڤ زیاتر تووشی دوو دڵیی دەکات.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فِي شَكّٖ يَلۡعَبُونَ﴾، ئەوە دەگەیەنێ کە ئەوانە هێندە لە دوو دڵییدا نغرۆ بوون، دوودڵییەکە بۆیان بۆتە توورەکەو زەرفێک و چوونە نێوی.

(محمد الطاهر بن عاشور) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، تیشکێکی جوان دەخاتە سەر ئەوەو دەڵێ: (﴿ بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ يَلۡعَبُونَ ٩ ﴾الدخان، بَلْ لِلْإِضْرَابِ الْإِبْطَالِيِّ، رُدَّ بِهِ أَنْ يَكُونُوا مُوقِنِينَ وَمُقِرِّينَ بِأَنَّهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا، فَإِنَّ إِقْرَارَهُمْ غَيْرُ صَادِرٍ عَنْ عِلْمٍ وَيَقِينٍ ثَابِتٍ، بَلْ هُوَ كَالْعَدَمِ لِأَنَّهُمْ خَلَطُوهُ بِالشَّكِّ وَاللَّعِبِ، فَارْتَفَعَتْ عَنْهُ خَاصِّيَّةُ الْيَقِينِ وَالْإِقْرَارِ الَّتِي هِيَ الْجَرْيُ عَلَى مُوجَبِ الْعِلْمِ، فَإِنَّ الْعِلْمَ إِذَا لَمْ يَجُرَّ صَاحِبَهُ عَلَى الْعَمَلِ بِهِ وَتَجْدِيدِ مُلَاحَظَتِهِ، تَطَرَّقَ إِلَيْهِ الذُّهُولُ ثُمَّ النِّسْيَانُ فَضَعُفَ حَتَّى صَارَ شَكًّا لِانْحِجَابِ الْأَدِلَّةِ الَّتِي يَرْسُخُ بِهَا فِي النَّفْسِ)[1].

واتە: کە دەفەرموێ: ﴿ بَلۡ هُمۡ فِي شَكّٖ يَلۡعَبُونَ ٩ ﴾، ئەمە بۆ گواستنەوەی هەڵوەشاندنەوەیە، (واتە: کە دەفەرموێ: ﴿إِن كُنتُم مُّوقِنِينَ ٧ ﴾، ئەگەر ئێوە، خاوەنی زانیارییەکی جێگیرو جێی دڵنیایین)، خوا دەفەرموێ: بەڵکو ئەوان نەک خاوەنی یەقین و زانیاریی جێی دڵنیایی نین، بەڵکو لە دوودڵییدا گەمە دەکەن و دێن و دەچن، ئەمە هەڵوەشاندنەوەی ئەوەیە، کە ئەوان خاوەنی یەقین و جێی دڵنیایی بن و، دانپێداهێنەری ئەوەبن، کە خوا پەروەردگاری ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانە، (چونکە هەرچەندە دانیان بەوەدا هێناوە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُم مَّنۡ خَلَقَهُمۡ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ٨٧ ﴾الزخرف، ﴿ وَلَئِن سَأَلۡتَهُم مَّنۡ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ لَيَقُولُنَّ ٱللَّهُ ٣٨ ﴾الزمر، ئەگەر لێیان بپرسی: کێ دروستی کردوون؟ بە دڵنیایی دەڵێن: خوا)، (ئەگەر لێیان بپرسی: کێ ئاسمانەکان و زەوی دروست کردوون؟ دەڵێن: خوا ﷻ).

بەڵام ئەو دانپێداهێنانەیان لە زانیاریی و یەقینێکی چەسپاوەوە نەبووە، بەڵکو وەک نەبوون وابووە، چونکە لەگەڵ دوو دڵیی و لەگەڵ یاریی و گەمەدا، تێکەڵیان کردوە، بۆیە تایبەتمەندێتیی یەقینی نەماوە، چونکە دڵنیایی (یقین) ئەوەیە کە بە پێی زانیارییەکی پێویستکراو کاربکرێ، ئنجا زانیاریی ئەگەر

---

(١) التحرير والتنوير، ج٢٥، ص٢٨٤ - ٢٨٥.

خاوەنەکەی لەسەر کارپێکردنی بەردەوام نەبێ و تازەی نەکاتەوە، بێئاگایی پاشان لەبیر چوونەوەی تێکەڵ دەبێ و، وای لێ دێ، هێندە بێهێز دەبێ تاکو دەبێتە دوو دڵیی، لەبەر ئەوەی ئەو بەڵگانەی بە هۆیانەوە لە دەروووندا دەچەسپن، ئەو بەڵگانە پەنهان دەبن و نامێنن.

منیش تێبینییەکەیم زۆر پێ جوانە، چونکە ئەمە نەک هەر بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ ، بەڵکو بۆ مسوڵمانانیش هەر وایە، مسوڵمانانیش زۆر کەس، دەڵێ: دەزانم خوا پەروەردگارەو بەدیهێنەرەو خاوەنە، بەڵام هەڵسوکەوت و ڕەفتارەکانی وەک هی مسوڵمانان نین، بە تایبەت هەندێ خەڵکی بەرپرس، کە خۆشیان بە مسوڵمان دەزانن و، قبووڵیش ناکەن هیچکەس بە نامسوڵمان ناوزەدیان بکات، بەڵام تەماشا دەکەی، هیچ پابەندییەکیان نیە بە شەریعەتەوە، وەک کابرا گوتی: دیتوومە ڕۆژووێ بخوات، بەڵام نەمدیتوە نوێژێ بکات! سەرباری ئەوەی ئەهلی شەڕابن، داوێن پیسن، زوڵم و خراپەو غەدر دەکەن، درۆ و خیانەت دەکەن، خۆشیان بە مسوڵمان دەزانن، ئنجا ڕەنگە یەکیان دەشڵێ: دەزانم خوا هەقەو، دەزانم زیندووبوونەوە هەیە، دەزانم موحەممەد پێغەمبەری خوایە، ڕەنگە جۆرێک لە قەناعەتی هەڵبزرکاوو سادە لە عەقڵ و دڵیدا هەبێ، بەڵام ئەو قەناعەت و دانپێداهێنانە، لەبەر ئەوەی هۆکارەکانی چەسپاندنی خەمیان لێ نەخوراوە، بۆیە وردە وردە ماوەتەوە، شتێکی هەڵبزرکاوی سادەی سەرکێڵ، کە خاوەنەکەی وا لێ ناکات، پابەندبێ بە شەریعەتی خواوە، بەپێی ئەو ئیددیعایەی دەیکات، کە مسوڵمانێتییە، ڕەفتارو هەڵسوکەوت بکات.

کورتە باسێک لە بارەی شەوی تێدا دابەزێنرانی قورئانەوە

بەڕێزان! ئەم کورتە باسە لە پێنج بڕگەدا دەکەین، خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَـٰرَكَةٍ ۚ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ ﴿٣﴾ ﴾الدخان، واتە: ئێمە دامانبەزاندوە، (قورئان) لە شەوێکی بەپێزدا، ئێمە ترسێنەرو ورياکەرەوە بووین بۆ مرۆڤەکان.

هەروەها لە سوورەتی (القدر)یشدا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَـٰمٌ هِىَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ ﴿٥﴾ ﴾.

لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ فِى لَيْلَةٍ مُّبَـٰرَكَةٍ ﴿٣﴾ ﴾**الدخان**، لە شەوێکی بە پێزدا، بەڵام لە سوورەتی (القدر)دا، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾ ﴾، لە شەوی ڕێزو حورمەتدا، هەروەک وشەی (قدر) بە ئەندازەگیرییش دێ، کەواتە: خوا ﷻ ئەو شەوەی بەسێ وەسفان، پێناسە کردوە:

یەکەم: شەوێکی بەپێزە.

دووەم: شەوێکی بەڕێزە.

سێیەم: شەوێکە ئەندازەگیریی تێدا دەکرێ.

کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ ﴿٤﴾ ﴾، لە سوورەتی (القدر)یشدا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَنزَلْنَـٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾ ﴾، واتە: ئێمە لە شەوی قەدردا دامانبەزاندوە، چووزانی شەوی قەدر چییە! شەوی قەدر لە هەزار (١٠٠٠) مانگ باشترە، ﴿ تَنَزَّلُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾ ﴾، ڕووح (جیبریل) و فریشتەکان، لەو شەوەدا دادەبەزن، ﴿مِّن كُلِّ أَمْرٍ﴾، بۆ هەر کارێک، وەک چۆن لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ

حَكِيمٍ ﴿٤﴾﴾، لەوێشدا دەفەرموێ: بۆ هەر کارێک جیبریل و فریشتەکان تێدا دادەبەزن، ﴿سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ ﴿٥﴾﴾، ئەو شەوە هەر پڕخێرو خۆشیی و ئاشتییە، تاکو بەرەبەیان، کە بە پێی سووڕەتی قەدر، بەپێی ئەم ئایەتەش لە سووڕەتی (الدخان) ئەوە دەردەکەوێ، کە ئەو شەوەش شەوێکی دووبارەبووەوە بێ، لە هەموو ساڵەکاندا، بەڵێ شەوێک بووە قورئانی تێدا دابەزێنراوە، وەک دەستپێک، بەڵام ئەو شەوە، ساڵانەش دووبارە دەبێتەوە.

ئێستاش بائەوەی بەکورتیی گوێمان لە پێنج بڕگەدا شی بکەینەوە:

بڕگەی یەکەم: زانایان لە بارەی ئەو شەوە بە پێزەوە، یان ئەو شەوە بەڕێزەوە کە قورئانی تێدا دابەزێنراوە، بە گشتیی دوو ڕایان هەن:

١- کە هی زۆربەی هەرە زۆریانە، گوتوویانە: ئەو شەوە هەمان شەوی ڕێز ﴿لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ﴾ە، کە لە سووڕەتی (**القدر**)دا، هاتوە: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾﴾، زۆربەی هەرە زۆریان وا دەڵێن.

٢- بەڵام ڕای هەندێکیان ئەوەیە کە ئەو شەوە شەوی نیوەی شەعبانە (**لَيْلَةُ النِّصْفِ مِنْ شَعْبَان**)، ئنجا زۆربەشیان (ئەگەر نەڵێین: هەموویان) دەڵێن: ئەو شەوە بە پێزو بەڕێزە، یان ئەو شەوە کە ئەندازەگیریی تێدا دەکرێ (**لَيْلَةُ التَّقْدِيْر**)، لە مانگی ڕەمەزان دایە، چونکە خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿شَهْرُ رَمَضَانَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ فِيهِ ٱلْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْهُدَىٰ وَٱلْفُرْقَانِ ﴿١٨٥﴾﴾**البقرة**، واتە: مانگی ڕەمەزان کە قورئانی تێدا دابەزێندراوە، وەک ڕێنمایی بۆ خەڵک و، بەڵگە ڕۆشنەکان لە ڕێنمایی و لە لێک جیاکردنەوەی هەق و ناهەق.

بڕگەی دووەم: ئایا دابەزینی قورئان تەنیا سەرەتایەکەی لە شەوی بە پێزو ڕێزدا بووە، یاخود هەمووی؟!

لەوبارەشەوە، دیسان زانایان جۆرێک لە ڕاجیاییان هەیە:

أ- هەندێکیان دەڵێن: لە لایەن خواوە بۆ ئاسمانی یەکەم، یان بۆ (**بَيْتُ المَعْمُور**) دابەزیوە، دوایی وردە وردە لە ماوەی بیست و سێ (٢٣) ساڵدا، هەمووی دابەزیوە.

ب- هەندێکیان دەڵێن: دەستپێکی دابەزێنران و سەرەتایەکەی لەو شەوە دابووەو، ئەوەی دیکە کە بۆ ئاسمانی یەکەم و لەوێش بۆ (**بَيْتُ المَعْمُور**) دابەزیوە، کە خوای بەرز لە سوورەتی (**الطور**)دا، دەفەرمووێ: ﴿وَٱلطُّورِ ۝١ وَكِتَٰبٖ مَّسۡطُورٖ ۝٢ فِي رَقّٖ مَّنشُورٖ ۝٣ وَٱلۡبَيۡتِ ٱلۡمَعۡمُورِ ۝٤﴾، لەوێدا باسی (**البَيْتُ المَعْمُور**)ی کردوە، بەڵام ئەوە کە (**البَيْتُ المَعْمُور**) لە ئاسمانی یەکەم، یان لە یەکێک لە ئاسمانەکاندا بێت، وەک چۆن (**كعبة**) لەسەر زەوییەو، وەک چۆن مرۆڤەکان لەسەر زەوی بە دەوری (**كَعْبَة**)دا، تەواف دەکەن، ئەو (**البَيْتُ المَعْمُور**)ەش، فریشتەکان تەوافی بە دەوردا بکەن، هیچ بەڵگەیەکی دڵنیاکەری لەسەر نیە، چونکە ئەو (**البَيْتُ المَعْمُور**)ەش، دەگونجێ مەبەست پێی (**البَيْتُ الحَرَام**) بێ، کە ئەویش ئاوەدانە بە طاعەت و بە کەسانێک کە حەج و، عومرە دەکەن، تەوافی بەدەوردا دەکەن.

کەواتە: ئەوەی دێتە دەست ئەوەیە، کە ئەو شەوە هەر دەستپێکی دابەزینی قورئان بووە، بۆ یەکەمجار لە تەمەنی موبارەکی پێغەمبەردا ﷺو، هیچ بەڵگەیەک نیە، کە لەو شەوەدا هەموو قورئان دابەزیبێ بۆ ئاسمانی یەکەم، دوایی لە ماوەی (٢٣) ساڵدا دابەزیبێ.

هەڵبەتە هەر کام لە: ١- ئایەتی ژمارە: (١٠٦) لە سوورەتی (**الإسراء**)، کە پێشتریش ئاماژەمان پێدا، کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَقُرۡءَانٗا فَرَقۡنَٰهُ لِتَقۡرَأَهُۥ عَلَى ٱلنَّاسِ عَلَىٰ مُكۡثٖ وَنَزَّلۡنَٰهُ تَنزِيلٗا ۝١٠٦﴾، واتە: ئەمە قورئانێکە ڕوونمانکردۆتەوە، یاخود بڵاومانکردۆتەوە، تاکو بەسەر خەڵکیدا بیخوێنیەوە، بە شێنەیی بەکاوەخۆ، بەش بەش دامانبەزاندوە.

ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە قورئان هەمووی پێکەوە دانەبەزیوە.

٢- هەروەها ئایەتەکەی سوورەتی (**الفرقان**)یش، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوۡلَا نُزِّلَ عَلَيۡهِ ٱلۡقُرۡءَانُ جُمۡلَةٗ وَٰحِدَةٗۚ كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِۦ فُؤَادَكَۖ وَرَتَّلۡنَٰهُ تَرۡتِيلٗا ﴿٣٢﴾﴾، واتە: ئەوانەی بێبڕوابوون، گوتیان: دەبووایە ئەو قورئانە، بە یەک جار بۆی دابەزیبایە، (خوا ﷻ دەفەرموێ): بەو شێوەیە دامانبەزاندوە، تاکو دڵتی پێ بچەسپێنین و بە شێنەیی بەسەر تۆماندا خوێندۆتەوە.

٣- هەروەها ئایەتەکەی سوورەتی (**طه**)ش، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَعۡجَلۡ بِٱلۡقُرۡءَانِ مِن قَبۡلِ أَن يُقۡضَىٰٓ إِلَيۡكَ وَحۡيُهُۥۖ وَقُل رَّبِّ زِدۡنِي عِلۡمٗا ﴿١١٤﴾﴾، واتە: پەلە مەکە لەوەدا کە قورئانت بۆ دادەبەزێ، تاکو ڕەوانەکردنەکەی تەواو دەبێ و بشڵێ: پەروەدگارم! زانیاریيم بۆ زێدە بکە، هەموویان بەڵگەن لەسەر ئەوەی قورئان بەش بەش دابەزیوە، نەک هەمووی پێکەوە.

یانی: جاری وا هەبووە پێغەمبەری خاتەم ﷺ بە پەلە بووە، کە قورئانەکە لە جیبریل وەربگرێ، بەڵام خوای پەروەردگار فەرموویەتی: پەلەی لێمەکە، لە کاتی خۆیداو، لە شوێنی خۆیدا، ئەو بەشەو هەر بەشێکی دیکە قورئان بۆ تۆ دادەبەزێ.

٤- هەروەها لە سوورەتی (**القيامة**)، ئایەتەکانی: (١٦ - ١٩)دا، ئەمیش دیسان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی قورئان بەش بەش دابەزیوەو، پلە پلە دابەزیوە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَا تُحَرِّكۡ بِهِۦ لِسَانَكَ لِتَعۡجَلَ بِهِۦٓ ﴿١٦﴾ إِنَّ عَلَيۡنَا جَمۡعَهُۥ وَقُرۡءَانَهُۥ ﴿١٧﴾ فَإِذَا قَرَأۡنَٰهُ فَٱتَّبِعۡ قُرۡءَانَهُۥ ﴿١٨﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيۡنَا بَيَانَهُۥ ﴿١٩﴾﴾**القيامة**، واتە: زمانتی پێ مەجووڵێنە، تاکو پەلەی لێ بکەی، لەسەر ئێمەیە کە کۆی بکەینەوە، (لە دڵ و سینەی تۆدا)و، بەسەرتدا بخوێنینەوە، ئنجا ئەگەر خوێندمانەوە، تۆش بە دوای خوێندنەکەی بکەوە، دوایی ڕوونکردنەوەکەی لەسەر ئێمەیە (لە عەقڵ و دڵی تۆدا، چەمک و واتاو مەبەستەکانی ڕوون دەکەینەوە).

کەواتە: تەنیا دەستپێکی دابەزینی قورئان لەو شەوەدا بووە، نەک هەمووی پێکەوە دابەزیبێ، ئەوە هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نیە.

بڕگـەی سـێیەم: ئایا ئـەو شـەوە چ شـەوێکە؟! واتـە: ئـەو شـەوە لـە شـەوەکانی مانگـی (**رَمَضَان**)دا، چ شـەوێکە؟ ئێمـە لـە کتێبـی [پوختـەی ژیاننامـەی پێغەمبـەری خـوا]دا ﷺ ڕوونمانکردۆتـەوە کـە دەسـتپێکی دابەزینـی قوڕئـان لـە شـەوی (٢١)ی (**رمضـان**)ی سـاڵی (٦١٠) زاینیـی و، (٤٠)ەمیـن سـاڵ، یـان (٤١)میـن سـاڵی تەمـەنی پێغەمبـەری خاتـەم دابـووە ﷺ.

بـەڵام هەندێـک گوتوویانـە: لـە (١٧)ی (**رمضـان**)دا بـووە، ئـەم ئایەتەشـیان بـە بەڵگـە هێناوەتـەوە کـە دەفەرمـوێ: ﴿إِن كُنتُمْ ءَامَنتُم بِٱللَّهِ وَمَآ أَنزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ ٱلْفُرْقَانِ يَوْمَ ٱلْتَقَى ٱلْجَمْعَانِ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤١﴾﴾**الأنفـال**، لـەوەوە وەریانگرتـوە، چونکـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە بـەرە بەیـانی ڕۆژی جمعـەی (١٧)ی (**رمضـان**) لەگـەڵ کافـرەکانی مەککـە، لـە بـەدردا، ڕووبـەڕوو بـۆوەو ئـەوان شکسـتێکی گەورەیـان بەسـەردا هـات، کـە خـوا ﷻ نـاوی نـاوە: (**یـوم الفرقـان**).

بـەڵام لـە ڕاسـتییدا ئـەوە نابێتـە بەڵگـە لەسـەر ئـەوەی چونکـە نـاوی لێـنراوە: (**یوم الفرقـان**)، لـەو ڕۆژەدا قوڕئـان دابەزیبـێ، بەڵکـو هـۆکاری ناونـرانی جەنگـی بـەدر بـە (**یـوم الفرقـان**)، هـەر ئـەوە بـووە کـە لـە ڕۆژەدا هـەق و ناهـەق لێـک جیابوونـەوەو، هێزێکـی ژمـارە کەمـی، کـەم ئیمکانیـەت، بەسـەر هێزێکـی زەبەلاحـدا زاڵ ببـێ، کەواتـە: ئاشـکرایە کـە ئەوانـە لەسـەر هەقـن و، ئـەوانی دیکـە لەسـەر ناهەقـن.

هەروەهـا جەنگـی بـەدر ڕۆژی هاتنـە دی ئـەو هەمـوو بەڵێنانـەی خـوا ﷻ بـووە، بـۆ وێنـە:

أ- کە دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾﴾**الدخان**.

ب- هەروەها لە سووڕەتی (**القمر**)دا، کە دەفەرموێ: ﴿سَيُهْزَمُ ٱلْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ ٱلدُّبُرَ ﴿٤٥﴾﴾، واتە: ئەو کۆمەڵە تێدەشکێن و ڕادەکەن (و پشت لە ئەهلی ئیمان دەکەن)، پێشتر مسوڵمانان نەیانزانیوە کە ئەوە دەبێ و کاتێ دێ دێتە دی، بەڵام لە جەنگی بەدردا، ئەو موژدەو بەڵێنە هاتە دی.

ج- هەروەها لە سوورەتی (الروم)دا، کە دەفەرمویٚ: ﴿وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿٤﴾ بِنَصْرِ ٱللَّهِ يَنصُرُ﴾، کە ئەوەی خوا ﷻ هەواڵی پێداوە، کە ڕۆم تێکشکاون لە بەرانبەر فارسدا، بەڵام جارێکی دیکە، ڕۆم سەردەکەون، لەو ڕۆژەدا ئیمانداران دڵخۆش دەبن، ئەو ڕۆژەش ڕێکەوتی هەمان ڕۆژ بوو، کە جەنگی بەدر تێیدا ڕووی دا.

ئنجا ئەوانە هەموویان بەڵگە بوون لەسەر لێک جیاکردنەوەی هەق و ناهەق.

(**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**)، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: {**وَذَلِكَ أَنَّ اللهَ ابْتَدَأَ بِإِنْزَالِهِ فِي رَمَضَانَ فِي لَيْلَةِ القَدْرِ، وَقَدْ تَوَاتَرَتِ الأَحَادِيْثُ فِي فَضْلِهَا وَأَنَّهَا فِي رَمَضَانَ وَفِي العَشْرِ الأَوَاخِرِ مِنْهُ، خُصُوصاً فِي أَوْتَارِهِ وَهِيَ بَاقِيَةٌ فِي كُلِّ سَنَةٍ إِلى قِيَامِ السَّاعَةِ**}.

دوای چەند قسەیەک دەڵێ: ئەوەش بە هۆی ئەوەوە کە خوا ﷻ، دەستیکرد بە دابەزاندنی قورئان لە ڕەمەزانداو، لە شەوی قەدردا، فەرمایشتەکان(ی پێغەمبەری خوا ﷺ) زۆرن، زۆر بە دوای یەکدا هاتوون لە بارەی پلەو پایەی شەوی قەدرەوە، کە لە مانگی ڕەمەزاندایە و، لە دە شەوەکانی کۆتایی دایە، بە تایبەت لە تاکەکانیانداو، لە هەموو ساڵێکدا دەمێنێتەوەو، تاکو ئاخیر زەمان.

برگەی چوارەم: ئایا ئەو شەوە ساڵانە دووبارە دەبێتەوە؟!

پێشتر قسەکەی: (**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**)مان هێنا، ئێمەش دەڵێین:

١- بە پێی سوورەتی (**القدر**)، بەڵێ دووبارە دەبێتەوە، چونکە سوورەتەکە ئاوا دەفەرمویٚ: ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ ﴿١﴾ وَمَآ أَدْرَىٰكَ مَا لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ ﴿٢﴾ لَيْلَةُ ٱلْقَدْرِ خَيْرٌ مِّنْ أَلْفِ شَهْرٍ ﴿٣﴾ تَنَزَّلُ ٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَٱلرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ ﴿٤﴾ سَلَٰمٌ هِىَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ ﴿٥﴾﴾، (**تنزَّلُ**)، یانی: (**تَتَنَزَّلُ**) کەواتە: ساڵانە ئەو دابەزینی جیبریل و فریشتەکان لەو شەوەدا، دووبارە دەبێتەوە، ﴿مِّن كُلِّ أَمْرٍ﴾، بۆ جێبەجێکردنی هەر فەرمانێک، یاخود بۆ ڕوونکردنەوەو بڕیاردانی هەر فەرمانێک، کە خوا لە ژیانی بەشەردا لەسەر زەوی ویستوویەتی و دەیەوێ

---

(١) تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان: ص٩٣١.

جێبەجێ بکرێ، کە دەشفەرموێ: ﴿سَلَٰمٌ هِيَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ ۝٥﴾، ئەو شەوە هەر ئاشتیی و خێرو خۆشییە، تاکو بەرەبەیان، مەبەست تێکڕای شەوە قەدرە دووبارە بووەکانە، لەیەك یەکی مانگی ڕەمەزانەکانی ساڵەکاندا.

٢- بەڵگەیەکی دیکەش لەوبارەوە فەرمایشتەکانی پێغەمبەرن ﷺ ، بۆ نموونە کە دەفەرموێ: {اطْلُبُوهَا فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ فِي ثَالِثَةٍ تَبْقَى، فِي خَامِسَةٍ تَبْقَى، فِي سَابِعَةٍ تَبْقَى، فِي تَاسِعَةٍ تَبْقَى} (أخرجه أحمد: ٢٥٢٠، والبخاري: ١٩١٧، وأبو داود: ١٣٨١).

واتە: بۆ شەوی قەدر بگەڕێن، لە دەیەکانی کۆتایی مانگی ڕەمەزاندا، لە شەوی سێیەمدا کە لێیان دەمێنێتەوە، لەشەوی پێنجەمدا کە لێیان دەمێنێتەوە، لە شەوی حەوتەم دا کە لێیان دەمێنێتەوە، لە شەوی نۆیەمدا کە لێیان دەمێنێتەوە.

پێغەمبەری خوا ﷺ لە دواوە ڕا پێداهاتوە، لە شەوەکانی: (٢٧) و (٢٥) و (٢٣) و (٢١)، لەو چوار شەوەدا بۆی بگەڕێن، واتە: تاکەکانی مانگی ڕەمەزان، یان: (٢١)، یان (٢٣)، یان (٢٥)، یان (٢٧)، هەڵبەتە هەندێکیش گوتوویانە: (٢٩)ش، بەڵام پێغەمبەر ﷺ لەم فەرمایشتەدا بە شەوی (٢٧) کۆتایی پێهێناوە.

برگەی پێنجەم: کە ئەمە ئیشکال بۆ خەڵکێکی زۆر لا دەبات، شەوی قەدر شەوی پێزو ڕێزە، لەسەر هەموو خڕۆکەی زەوی دەسووڕێ، زۆر کەس پرسیاری کردوە، گوتوویەتی: کاتێک لە لای ئێمە شەوە لە لای ئەمریکییەکان ڕۆژە، هەروەها لە ئوسترالیا ڕۆژە، بەپێچەوانەی ئێرە، ئایا ئەوە چۆنە! ئەگەر ئێرە شەوی قەدر بێ، لەوێ ڕۆژەو، کە لێرە شەو بەسەر دەچێ، لەوێ دەبێتە شەو، ئنجا ئەو کاتە لە لای ئەوان دەبێتە شەو، لێرەدا دەبێتە ڕۆژ؟

وەڵامەکەی ئەوەیە: خوای زاناو شارەزا کە دەفەرموێ: شەوی قەدر، واتە: بە نسبەت هەموو خەڵکی سەر زەوییەوەو، لە ماوەی (٢٤) سەعاتدا، شەو دەسووڕێ بەسەر هەموو گۆی زەویدا، سەرەتا لە ڕۆژهەڵاتی ئاسیاوە دەست پێدەکات، یان لە ئوسترالیاوە کە هەشت نۆ سەعات پێش ئێرەن، لەوێوە دەست پێدەکات، پێشێ

ئـەوێ دەبێتـە شـەو، دواتـر وردە وردە شـەوەکە بـەرەو ئێـرە دەکشـێ، دوایـی لێـرەوە بـەرەو ئەورووپـاو، دوایـی بـەرەو ئەمریـکاو ئەوانـە دەکشـێ، کەواتە: کە خـوا دەفەرموێ: شـەوی قـەدر، واتـە: ئـەو شـەوەی لـە مـاوەی بیسـت و چـوار (٢٤) سـەعاتدا، بـە دەوری هەمـوو گـۆی زەویـدا دەسـوورێ، چونکـە خـوا ﷻ قورئـانی بـۆ هەمـوو بەشـەر نـاردووە، هەمـوو مرۆڤەکانیـش پێکـەوە دەدوێنـێ، لـە هـەر شـوێنێکی گـۆی زەویـدا بـن.

کەواتـە: دەبـێ ئـەو شـەوە گشـتگیر بـێ بـۆ هەمـوو خەڵـکی سـەر زەوی، لـە هـەر شـوێنێکی سـەر زەوی بن.

(الطـبري) ئـەم دەقـە دێنـێ، دەیکەینـە کۆتایـی ئـەم کورتـە باسـەمان: **(حَدَّثَنَـا مُجَاهِـدُ بْـنُ مُـوسَى قَـالَ: ثَنَـا يَزِيـدُ قَـالَ: أَخْبَرَنَـا رَبِيعَـةُ بْـنُ كُلْثُـومٍ قَـالَ: كُنْـتُ عِنْـدَ الْحَسَـنِ، فَقَـالَ لَـهُ رَجُـلٌ: يَا أَبَا سَـعِيدٍ، لَيْلَـةُ الْقَـدْرِ فِي كُلِّ رَمَضَـانَ؟ قَـالَ: «إِي وَاللَّـهِ، إِنَّهَـا لَفِـي كُلِّ رَمَضَـانَ، وَإِنَّهَا اللَّيْلَـةُ الَّتِي يُفْـرَقُ فِيهَـا كُلُّ أَمْـرٍ حَكِيـمٍ، فِيهَا يَقْـضِي اللَّـهُ كُلَّ أَجَـلٍ وَأَمَـلٍ وَرِزْقٍ إِلَى مِثْلِهَـا)**[1].

واتـە: **(الطـبري)** بـە سـەنەدی خـۆی، دەڵـێ: موجاهیـدی کـوڕی مووسـا، بـۆی باسـکردین ئەویـش گوتوویـەتی: یەزیـد بـۆی باسـکردین: ئەویـش گوتوویـەتی: ڕەبیعـەی کـوڕی کولسـووم هەواڵـی پێدایـن، دەڵـێ: لـە لای حەسـەن بـووم، **(الحسـن البـصري)** پیاوێـک پێـی گـوت: ئـەی ئەبـوو سـەعید (کـە کونیـەی حەسـەنی بەصڕایـی بـووە)، ئایا شـەوی قـەدر لـە هەمـوو مانگـی ڕەمەزانێـک دایـە؟ ئەویـش گـوتی: بەڵـێ بەخـوا لـە هەمـوو مانگـی ڕەمەزانێکـدا هەیـەو، ئـەو شـەوەیە کـە هەمـوو کارێکـی پـڕ حیکمـەتی تێـدا بڕیـار دەدرێ و، ڕوون دەکرێتـەوە، خـوا ﷻ هـەر کاتێـک، هـەر ئاواتێـک، هـەر بژیوێـک تاکـو سـاڵی ئاینـدەی تێـدا بڕیـار دەدات.

کەواتـە: شـەوی قـەدر بـە نسـبەت هەمـوو مرۆڤەکانـەوە، لـە هەمـوو سـاڵەکاندا دووبـارە دەبێتـەوە، بـە نسـبەت هەمـوو مرۆڤەکانـەوە، واتـە: لـە هـەر گۆشـەو کەنارێکـی گـۆی زەویـدا بژیـن.

---

(١) جامع البيان في تفسير القرآن: ج٢٥، ص١١١، برقم: ٣١٠٨٣.

مەسەلەی دووەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ کە چاوەڕێ بێ ڕۆژێک دێ، دووکەڵێکی ئاشکرای تێدا پەیدادەبێ و خەڵکی دادەپۆشێ و، خەڵکەکە لە خوا دەپاڕێنەوە کە ئەو ئازارە بە ئێشەیان لێ لابدات و بڕواشدێنن، بەڵام چۆن دێنەوە سەر حاڵ لە کاتێکدا کە پێغەمبەرێکی ڕوونیان بۆ هات، کەچی پشتیان تێکردو گوتیان: فێرکراوە، شێتە! خواش بەڵێنیدا کەمێک ئازاریان لێ لابدات، بەڵام بە دڵنیایی دوایی دەگەڕێنەوە سەر حاڵی پێشوویان، بۆیە سەرەنجام خوا زەبری گەورەتریان لێ دەوەشێنێ و تۆڵەیان لێ دەستێنێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ﴿١٠﴾ يَغۡشَى ٱلنَّاسَۖ هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١١﴾ رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ ﴿١٢﴾ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكۡرَىٰ وَقَدۡ جَآءَهُمۡ رَسُولٞ مُّبِينٞ ﴿١٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّوۡاْ عَنۡهُ وَقَالُواْ مُعَلَّمٞ مَّجۡنُونٌ ﴿١٤﴾ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴿١٥﴾ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴿١٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە ده بڕگەدا:

١)- ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ﴾، چاوەڕێبە، ئەو ڕۆژە کە ئاسمان دووکەڵێکی ئاشکراو ڕوون دێنێ، (يَوْم)، {اِسْمُ زَمَان مَفْعُول بِهِ لـ«ارتَقِبْ» مِثْلُ: يَخَافُونَ يَوْماً}.

(يَـوْم) نـاوی کاتـە، بـەرکارە بـۆ (ارتَقِـبْ) وەک: لـە ڕۆژێـک دەترسـن، (وَالإِرْتِقَـابُ: افْتِعَـالٌ مِـنْ رَقَبَـهُ، إِذَا انْتَظَـرَهُ، وَإِنَّمَـا يَكُـونُ الإِنْتِظَـارُ عِنْـدَ قُـرْبِ حُصُـولِ الـشَّيْءِ الْمُنْتَظَـرِ)، (اِرْتِقَـابُ) لەسـەر کێـشی (افْتِعَـال)ە، لـە (رَقَبَـهُ أَي: انْتَظَـرَهُ)، چاوەڕێـی کـرد، چاوەڕێکردنیـش کاتێـک دەبـێ کـە شـتێک، بویسـترێ پەیـدا ببـێ، کاتەکـەی نیزیـک بـێ.

٢)- ﴿يَغۡشَى ٱلنَّاسَ﴾، (ئەو دووكەڵە) خەڵك دادەپۆشێ، ئەو دووكەڵە ڕوون و ئاشكرایە، خەڵك دادەپۆشێ، (أي يُغطِّيهِم وَتلُفُّهم وَيُحِيْطَ بِهِمْ وَيَعُمُّهُم)، واتە: دایاندەپۆشێ و دەوریان دەدات، گەمارۆیان دەدات، هەموویان دەگرێتەوە.

هەڵبەتە (دخان): كە بە كوردیی دەڵێین: (دووكەڵ)، ئەوەیە كاتێك ئاگر دادەگیرسێنرێ، لێی بەرز دەبێتەوە، كە دەگونجێ لێرەدا مەبەستی دووكەڵ نەبێ، وەك هەندێك لە زانایان گوتوویانە، بەڵكو ئەمە جۆرێك لە وێچواندنە، كە پێی دەگوترێ: (التَّشْبِيْهُ البَلِيْغ)، واتە: ئەوپەڕی وێچواندن، یانی: وەك دووكەڵ وایە.

كە دەفەرموێ: ﴿يَغۡشَى ٱلنَّاسَ﴾، بێگومان وشەی (النَّاسَ)، هەرچەندە (أل) ی ناساندنی لەسەرە، بەڵام مەبەست پێی، خەڵكێكی دیاریكراون، كەواتە: (أل) بۆ ناساندنە، بەڵام بۆ (عهد)ە، واتە: خەڵكە هاوبەش دانەرو بێبڕوایەكە، كە هاوچەرخی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون، ئەمە بەپێی سیاق و بەسەلیقە دەزانرێ، ئەگەرنا وشەی: (النَّاس)، یانی: تێكڕای خەڵك، بەڵام دەزانین كە لێرەدا مەبەست خەڵكێكی دیاریكراوە، كە هاوبەشدانەرو بێبڕوایەكانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بوون، ئەو خەڵكە دەڵێن: ئەمە ئازارێكی بە ئێشە، یاخود خوا ﷻ هەر بۆ خۆی دەفەرموێ: ئەمەیە ئازاری بە ئێش.

٣)- ﴿هَٰذَا عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾، ئەمە ئازارێكی بە ئێشە، ئەمە یان قسەی خوای بەرزەو، هەواڵدەدات، كە ئەمە ئازارێكی بە ئێشە، یاخود گوتراوی قسەی خەڵكە، (يَقُولُونَ: هَذَا عَذَابٌ أَلِيْم)، خەڵك دەڵێن: ئەمە ئازارێكی بە ئێشە.

٤)- ﴿رَّبَّنَا ٱكۡشِفۡ عَنَّا ٱلۡعَذَابَ إِنَّا مُؤۡمِنُونَ﴾ [خەڵكەكە دەڵێن:] پەروەردگارمان! ئازارمان لێ لادە، ئێمە بڕوادارین، ئەمە گێڕانەوەی قسەی ئەوانەیە كە سزاو ئازارەكە دایپۆشیون.

دەشگونجێ ئەمە فێركردنی خوابێ بۆ مسوڵمانان، واتە: ئەی مسوڵمانینە! ئێوە بڵێن: پەروەردگارمان! ئازارمان لێ لابدە، ئێمە بڕوادارین، ئەو ئازارە لە

ئێمە دووربخەوە، هەردوو واتایەکەی گونجاون، بەڵام بە پێی ڕستەی دوایی، کە دەفەرموێ:

٥)- ﴿ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ ﴾، بیرکردنەوەیان چۆن بۆ پەیدادەبێ؟، یان: لە کوێ بیریان دەکەوێتەوەو پەند وەردەگرن! ئەمە مانای یەکەمیان بەهێزتر دەکات، کە ئەمە قسەی بێبڕوایەکان بێ، کە کاتێ تینیان بۆ هاتوە، گوتوویانە: پەروەردگارمان! ئازارمان لێ لادە، ئێمە بڕوادارین، واتە: دەبینە بڕوادار، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَنَّىٰ لَهُمُ ٱلذِّكْرَىٰ ﴾، (أَنَّى): لە ئەصڵدا بە مانای لە کوێ (مِنْ أَيْنَ)یە، بەڵام جاری وا هەیە، بە مانای (چۆن) (كَيْفَ)ش، بەکاردێ، (الذِّكْرى): بریتیە لە (التَّذَكُّر والإتِّعَاظ)، واتە: بیرکەوتنەوەو پەند وەرگرتن، واتە: چۆن بیریان دەکەوێتەوە، چۆن پەند وەردەگرن؟ بە هۆی ئەو ڕووداوەوە؟!

٦)- ﴿ وَقَدْ جَآءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ﴾، کە پێشتر پێغەمبەرێکی ڕوونکەرەوەیان بۆ هاتوە، یاخود: پێغەمبەرێکی ڕوون و ئاشکرایان بۆ هاتبوو.

٧)- ﴿ ثُمَّ تَوَلَّوْا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴾، دوایی پشتیان تێکردو گوتیان: فێرکراوە، شێتە، ﴿ ثُمَّ ﴾، (للترْتِيب الرُّتبِي، لأنَّ التَّوَلِّيَ أَفْظَعُ وَأَشْنَعُ مِنَ الشَّكِّ)، ﴿ ثُمَّ ﴾، لێرەدا بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، چونکە پشت هەڵکردنەکە، ناقۆڵاترو دزێوتر بووە، لە دوو دڵییەکەیان.

کە گوتوویانە: ﴿ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴾، (الْمُعَلَّمُ: الَّذِي يُعَلِّمُهُ غَيْرُهُ)، یانی: کەسێک کە جگە لە خۆی فێری دەکات، ئنجا بە تەئکید کەسێک شێت بێ فێر ناکرێ و، بابای فێرکراو ناگونجێ شێت بێ، بۆیە خوا ﷻ بە واوی بادانەوە (واو العطف) یش نەیهێناوە، نەیفەرمووە: (وَقَالُوا: مُعَلَّمٌ وَمَجْنُون)، دەفەرموێ: ﴿ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴾، واتە: هەندێکیان گوتوویانە: فێرکراوەو هەندێکیان گوتوویانە: شێتە، هەروەک هەندێکیان گوتوویانە: جادوو گەرەو، هەندێکیان گوتوویانە: کاهینەو، هەندێکیان گوتوویانە: شاعیرە، وەک لە شوێنی دیکەدا هاتوە.

ئنجا لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ ﴾، بۆیە خوا ئەم دووەی هێناون، چونکە ئەم دووانە یەکدی هەڵدەوەشێننەوە، کۆمەڵێکیان گوتوویانە:

فێرکـراوەو کۆمەڵکیـان گوتوویانـە: شـێتە، ئـەو دوو قسـەیە تێکدەگیرێـن، ئەگـەر فێرکـراو بـێ و بتوانـێ شـت فێـر ببـێ، لـە خەڵـک وەری بگـرێ، نابـێ شـێت بـێ و، ئەگـەر شـێت بـێ، نابـێ فێرکراوبـێ، واتـە: بۆیـە خـوا ئـەم دووەی هێنـاون، چونکـە ئـەو دووانـە یەکـدی هەڵدەوەشـێننەوەو تێکدەگیرێـن، بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (ق)دا، دەفەرمـوێ: ﴿فَهُمۡ فِيٓ أَمۡرٖ مَّرِيجٍ ۝٥﴾، واتـە: لـە قسـەیەکی تێکەڵـدان، لـە قسـەیەکی دژیەکـدان، هـەر کامێکیـان ئـەوەی دیکـە هەڵدەوەشـێنێتەوە.

٨)- ﴿إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًا﴾، ئێمە لابەری ئازارین بۆ ماوەیەکی کەم، ئەمە هەواڵدانە لە خوای بەرزەوە، کە هەواڵ بە پێغەمبەر ﷺ دەدات، واتە: ئێمە لە داهاتوودا بۆ ماوەیەکی کەم، ئەو ئازارەیان لەسەر لادەدین.

٩)- ﴿إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ﴾، بە دڵنیایی ئێوە گەڕاوەن یانی: بۆ ڕێی چەوت، پێشێ ڕوو لە پێغەمبەر ﷺ دەکات کە ئێمە لابەری ئازارین لەسەریان، بۆ ماوەیەکی کەم، دوایی ڕوو دەکاتەوە ئەوان: ﴿إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ﴾، ئێوە ئەی بێبڕوایان! دوای ئەوەی ئازاریشمان لەسەر لادان، دووبارە گەڕاونەوەو دەگەڕێنەوە بۆ ئەو ڕێیە چەوتە، کە لەسەرینی و بە بەڵێنەکەی خۆتان وەفادار نابن، کە دەڵێن: بڕوا دێنین.

١٠)- ﴿يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ﴾، ئەو ڕۆژە کە زەبری گەورەتر دەوەشێنین، ئێمە سزادەرین و تۆڵەستێنەرین.

ئەمـە دیـارە هـەم گفـت و بەڵێنێکـە بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ دراوە، لەلایـەن خـوای بـەرزەوە، هـەم هەڕەشـەیەکە لـە بێبڕوایـەکان کـراوە، واتـە: ئـەو ڕۆژە کـە زەبـری گەورەتریـان لێدەوەشـێنین، ئـەو ڕۆژە ئێمـە تۆڵەیـان لـێ دەکەینـەوەو سـزایان دەدەیـن.

کورتە باسێک لە بارەی (الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى)ەوە

زەبری گەورەتر، بە تەئکید مەبەست پێی ئەو زەبرە بوو کە لە جەنگی بەدردا، لە بێبڕوایانی مەککە وەشێنرا، کە زلە زلەکانیان لەو ڕۆژەدا پێکران، ئەوەی کوژرا و ئەوەی گیرا، کە بە گشتیی حەفتا (٧٠)یان لێ کوژرا، لە نێویاندا وەلیدی کوڕی موغیرەو، عوتبەو شەیبەی کوڕانی ڕەبیعەو، ئەبوو جەهل و نەضری کوڕی حاریس و، زۆر لەو زلە زلانە، کە سالەها بوو پێغەمبەرو مسوڵمانانیان لە مەککە ئەزیەت و ئازار دەدات، ئەوانە کوژران، ژمارەیەکی بەو ئەندازەیەشیان، واتە: حەفتا (٧٠)شیان لێ بەدیل گیران، زانایان گوتوویانە: پێکهاتەی ئەم ڕستەیە لە ئەصڵدا ئاوا بووە: (إِنَّا مُنْتَقِمُونَ يَوْمَ نَبْطِشُ بَطْشَةَ الْكُبْرَى)، ئەو ڕۆژە کە زەبری گەورەتریان لێ دەوەشێنین، ئێمە سزایان دەدەین و تۆڵەستێنەرین لێیان، (يَوْمَ: مَنْصُوبٌ عَلَى الْمَفْعُولِ فِيهِ لِاسْمِ الْفَاعِلِ وَهُوَ مُنْتَقِمُونَ)، وشەی (يَوْمَ): دەبێتە (الْمَفْعُولِ فِيهِ) چونکە (مُنْتَقِمُونَ) دەبێتە ناوی بکەر (اسم فَاعِلِ)ەکە، واتە: لەو ڕۆژەدا، کە زەبرە گەورەکەکان لێ دەوەشێنرێ، ئێمە سزایان دەدەین، بە نسبەت دووکەڵ (دخان)ەوە، زانایان چەند ڕایەکیان هێناون، کە ئێمە سێیان لێ دێنین:

أ-﴿عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا اسْتَعْصَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَبْطَئُوا عَنِ الْإِسْلَامِ، قَالَ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ، فَأَصَابَهُمْ قَحْطٌ وَجَهْدٌ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ، فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجُوعِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ فَٱرْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ ﴾، فَأُتِيَ النَّبِيُّ ﷺ فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! اسْتَسْقِ اللَّهَ لِمُضَرَ، فَاسْتَسْقَى لَهُمْ فَسُقُوا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ إِنَّا كَاشِفُوا۟ ٱلْعَذَابِ قَلِيلًا ۚ إِنَّكُمْ عَآئِدُونَ ﴾، فَلَمَّا أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ عَادُوا إِلَى حَالِهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ يَوْمَ نَبْطِشُ ٱلْبَطْشَةَ ٱلْكُبْرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ﴾، فَانْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ، فَقَدْ مَضَى الْبَطْشَةُ وَالدُّخَانُ وَاللِّزَامُ﴾، (أخرجه البخاري: ١٩٧، ومسلم: ٢٧٩٨، والترمذي: ٣٢٥١، والنسائي: ٥٠٣).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود (خـوا لێـی ڕازی بـێ) دەڵـێ: قورەیشـییەکان دوای ئـەوەی لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ یاخیـی بـوون و سسـتییان نوانـد، کـە بـەرەو ئیسـلام بێـن، پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: ئـەی خوایـە! یارمەتییـم بـدە لەسـەریان، بـە حـەوت سـاڵ وەک حـەوت ساڵەکەی یوسـف، (واتـە: حـەوت سـاڵی گرانیـی و وشـکە سـاڵیی و قـات و قڕیـی)، ئـەوە بـوو کـە گرانیـی و زەحمەتێکـی زۆریـان تـووش بـوو، تاکـو ئێسـقانیان خـوارد لـە برسـان، پیـاوی وایـان هەبـوو کـە تەماشـای سـەرێی دەکـرد، لـە نێـوان خـۆی و ئاسـماندا، شـێوەی دووکەڵـی دەبینـی لـە برسـان، (واتـە: بەرچاویـان تەماویـی بـوو بـوو)، ئنجـا خـوا ﷻ ئەمـەی دابەزانـد: ﴿ فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ﴾، واتـە: چاوەڕێبـە ئـەو ڕۆژە کـە ئاسـمان دووکەڵێکـی ئاشـکرا دێنـێ، ئنجـا هاتنـە لای پێغەمبـەر ﷺ پێـی گوتـرا: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ داوای بـاران باریـن بکـە، بـۆ (مضر)، ئەویـش داوای بـاران بارینـی بـۆ کـردن، ئیـدی ئاویـان بـۆ دابەزاێـنرا، خـواش ﷻ ئەمـەی دابەزانـد: ﴿ إِنَّا كَاشِفُواْ ٱلۡعَذَابِ قَلِيلًاۚ إِنَّكُمۡ عَآئِدُونَ ﴾، ئێمـە لابـەری سـزاو ئازاریـن، ماوەیەکـی کـەم، ئێـوە دووبـارە دەگەڕێنـەوە، دوای ئـەوەی کـە خۆشـگوزەرانییان تووشـبوو، دووبـارە گەڕانـەوە سـەر حاڵـی پێشـێیان، ئنجـا خـوا ﷻ ئەمـەی دابەزانـد: ﴿ يَوۡمَ نَبۡطِشُ ٱلۡبَطۡشَةَ ٱلۡكُبۡرَىٰٓ إِنَّا مُنتَقِمُونَ ١٦ ﴾، واتـە: ئـەو ڕۆژەی زەبـری گەورەتـر دەوەشـێنین، ئێمـە تۆڵـە دەسـتێنین، سـزادەرین، ئیـدی خـوا ﷻ لـە جەنگـی بـەدردا، سـزای دان و تۆڵـەی لـێ سـتاندن، کەواتـە: (الْبَطْشَةُ وَالدُّخَـانُ وَاللِّـزَام)، ئەوانـە هەرسـێکیان تێپەڕیـون: هـەم زەبـر لێدانەکـەو، هـەم دوو کەڵەکـەو، هـەم (اللِّـزَامُ) کـە لـە سـوورەتی (الفرقـان)دا، هاتـووە: ﴿ فَسَوۡفَ يَكُونُ لِزَامَۢا ٧٧ ﴾الفرقـان، واتـە: سـزایان پێـوە پەیوەسـت دەبـێ.

ب- هەندێکیش گوتوویانە: ئەم دووکەڵە، دوو کەڵێکە لە ڕۆژی قیامەتدا دێ، وەک پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی و بە چەند ڕیوایەتێک هاتوەو، ئێمە یەکێک لە ڕیوایەتەکان دێنین:

{عَـنْ حُذَيْفَـةَ بْـنِ أَسِـيدٍ الْغِفَـارِيِّ ﷺ، قَـالَ: اطَّلَـعَ النَّبِـيُّ ﷺ عَلَيْنَـا وَنَحْـنُ نَتَذَاكَـرُ، فَقَـالَ: مَـا تَذَاكَـرُونَ؟ قَالُـوا: نَذْكُـرُ السَّـاعَةَ، قَـالَ: إِنَّهَـا لَـنْ تَقُـومَ حَتَّـى تَـرَوْنَ قَبْلَهَـا عَـشْرَ

آيَـاتٍ، فَذَكَـرَ الدُّخَـانَ، وَالدَّجَّـالَ، وَالدَّابَّـةَ، وَطُلُـوعَ الشَّـمْسِ مِـنْ مَغْرِبِهَـا، وَنُـزُولَ عِيـسَى ابْـنِ مَرْيَـمَ عَلَيْـهِ السلام، وَيَأْجُـوجَ وَمَأْجُـوجَ، وَثَلَاثَـةَ خُسُـوفٍ: خَسْـفٌ بِالْمَـشْرِقِ، وَخَسْـفٌ بِالْمَغْـرِبِ، وَخَسْـفٌ بِجَزِيـرَةِ الْعَـرَبِ، وَآخِـرُ ذَلِـكَ نَـارٌ تَخْـرُجُ مِـنَ الْيَمَـنِ، تَطْـرُدُ النَّـاسَ إِلَى مَحْشَرِهِـمْ} (أخرجـه مسـلم: ٢٩٠١، وأبـو داوود: ٤٣١١، والترمـذي: ٢١٨٣، النسـائي في الكـبرى: ١١٣٨٢، ابـن ماجـه: ٤٠٤١، ٤٠٥٥).

واتـە: حوزەیفـەی کـوڕی ئوسـەیدی غیفاریـی ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ ڕۆژێـک بەسـەرماندا هـات، ئێمـە لـە شـوێنێک دانیشـتبووین، قسـەمان دەکـرد، فەرمـووی: باسـی چـی دەکـەن؟ گوتمـان باسـی ئاخیـر زەمـان دەکەیـن، فەرمـووی: ئاخیـر زەمـان نایـەت، تاکـو لـە پێشـیەوە، دە نیشـانان نەبینـن، ئنجا باسـی ئەوانـەی کـرد: دووکـەڵ، دەججـال، ژیانـداری زەوی **(دابة الارض)**، هەڵهاتنـی خـۆر لـە خۆرئـاواوەو، دابەزینـی عیسـای کـوڕی مەریـەم، دەرچـوونی یەئجـووج و مەئجـووج، سـێ ڕۆچـوونی زەوی، ڕۆچوونێـک لـە ڕۆژهـەڵات، ڕۆچوونێـک لـە ڕۆژئـاواوە، ڕۆچوونێـک لە نیـوە دوورگەی عـەرەب، (نیشـانەی دەیـەم) کۆتاییەکەیـان ئەوەیـە کـە ئاگرێـک لـە یەمەنـەوە پەیدادەبـێ و، خەڵـک بـەرەو شـوێنی کۆکردنەوەیـان پـاڵ پێوەدەنـێ، (شـوێنی کۆکردنەوەیـان، مەبەسـت پێـی شـامە، کـە مرۆڤایەتیـی بـە تایبـەتی مسـوڵمانان لـە ئاخیـر زەمانـدا، زیاتـر لـەوێ کۆدەبنـەوە).

ج- ڕایەکی دیکەش هەیە، کە مەبەست لەو دووکەڵ **(دخان)**ە، ئەو دوو کەڵ و تەپ و تۆزە بووە، کە لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا بووە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** ﷺ، **قَالَ: كَانَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ دُخَانٌ، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ:** ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠﴾} **(أخرجه إبن سعد)**، واتە: ئەبوو هورەیرە ﷺ گوتوویەتی: ڕۆژی فەتحی مەککە ئازادکرانی مەککەو، دوو کەڵ و تەپ و تۆز بووە، ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَٱرۡتَقِبۡ يَوۡمَ تَأۡتِي ٱلسَّمَآءُ بِدُخَانٖ مُّبِينٖ ١٠﴾.

بـەڵام زۆربـەی زانایان دەڵێـن: {**الرَّاجِـحُ مِنْهَـا أَنَّـهُ الدُّخـانُ الَّـذِي كانُـوا يَتَخَيَّلُونَـهُ مِـمّا نَـزَلَ بِهِـمْ مِـنَ الجَهْـدِ وشِـدَّةِ الجُـوعِ، ولا يُنـافِي تَرْجِيـحُ هَـذا مـا ورَدَ أنَّ الدُّخـانَ مِـن آياتِ**

السّاعَةِ، فَإِنَّ ذَلِكَ دُخانٌ آخَرُ، ولا يُنافِيهِ أَيْضًا ما قِيلَ: إنَّهُ الَّذِي كانَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، فَإِنَّهُ دُخانٌ آخَرُ عَلى تَقْدِيرِ صِحَّةِ وُقُوعِهِ}[١].

واتە: قسەی بەهێزتر ئەوەیە مەبەست ئەو دوو کەڵەیە کە ئەوان، هاتۆتە بەرچاویان، لە ئەنجامی برسێتی و وشکە ساڵییدا، ئەمەش لەگەڵ ئەوەدا تێکناگیرێ، کە هاتنی دووکەڵ، یەکێ بێ لە نیشانەکانی ئاخیر زەمان، کە ئەوە دووکەڵێکی دیکەیە، هەروەها لەگەڵ ئەوەشدا تێکناگیرێ کە لە ڕۆژی فەتحی مەککەدا، تەپ و تۆزو گەرد چۆتە ئاسمان، ئەوەش دووکەڵ و تەپ و تۆزێکی دیکەیە، ئەگەر گریمان ئەوە وا بووبێ.

(الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەڵێ: {عَنْ عِكْرِمَةَ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى: يَوْمُ بَدْرٍ، وَأَنَا أَقُولُ: هِيَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ}[٢].

واتە: عیکریمە، گێڕاویەتەوە: گوتوویەتی: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس، گوتوویەتی: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێیان ڕازی بێ) ڕای وابووە، گوتوویەتی: (الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى)، زەبری گەورەتر، ڕۆژی جەنگی بەدرە، بەڵام من دەڵێم: ئەوە ڕۆژی قیامەتە.

هەڵبەتە ئەوە ڕای عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس بووە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، بەڵام بە تەئکید ڕایەکەی عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود (خوا لێی ڕازی بێ) ڕاسترەو، (الطبري)ش، هەر ئەو ڕایەی تەرجیح کردوە، بە ژمارە (٣١١٣٩)، کە گوتوویەتی: (الْبَطْشَةُ الْكُبْرَى: يَوْمُ بَدْرٍ)، هەروەک گوتم: هەر ئەو توێژەرانەی دیکەی قورئانیش زۆربەیان هەر ئەوە ڕایان بووە.

لە خوای پەروەردگار دەپاڕێینەوە، بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییماندا، عەقڵ و دڵمان ڕۆشنتر بێ، بۆ ئەوەی باشتر لە ئایەتەکانی خوا تێبگەین،

---

(١) جامع البيان: ج٢٥، ص١١٧. فتح القدير: ج٤، ص٦٨٣. التحرير والتنوير: ج٢٥، ص٢٨٧.

(٢) جامع البيان: ٣١١٣٩.

یارمەتییشمان بدات هەمیشە زانینەکەمان بگۆڕین بۆ توانین و، حاڵی بوونەکە لە خۆماندا بکەینە حاڵ و، زانیاریی و شارەزاییەکەمان لەسەرمان نەبێتە بەڵگە، بەڵکو بۆمان ببێتە بەڵگە، هەم خۆمان کاری پێ بکەین، هەم دەوروبەریشمانی پێ چاک بکەین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان حەڤـدە (١٧) ئایـەت، ئایەتـەکانی: (١٧ - ٣٣) دەگرێتـە خـۆی، کـە هەموویـان لـە بـارەی چەنـد گۆشـەیەک لـە بەسـەرهاتی مووسا عَلَيْهِ السَّلَامُ و فیرعەونـەوەن: چـۆن خـوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى مووسـای ڕەوانکـردوە بـە بەڵگـە ڕوون و ئاشـکرایەکانەوە، کـە بەنـدەکانی خـوا، گەلـە چەوسـاوەکەی مووسـا (بەنـوو ئیسـرائیل) لـە ژێرچەنگـی فیرعـەون دەربێنـێ و، تەسـلیمی بکەنـەوە، کەچـی ئـەوان لەسـەر سـتەم و تـاوانی خۆیـان بـەردەوام بـوون و، ئامـادە نەبـوون ئـەو گەلـە چەوسـێنراوەیە کـە سـۆغرەو بێگاریـان پێکـراوە، لەگـەڵ مووسـادا عَلَيْهِ السَّلَامُ بنێـرن، کـە خـوا ناردوویـەتی و وەک ئامانجێکـی سـەرەکیی پێـی سـپاردوە، کـە دەبـێ ئـەو گەلـە چەوسـاوەیە لـە ژێـر چنگـی فیرعـەون دەربێنـی و، چیدیکـە نەچەوسـێنرێنەوە، کەچـی ئامـادە نەبـوون ئـەو داواکارییـەی بـۆ جێبەجـێ بکـەن، پێـش ئـەوەش ئامـادە نەبـوون بـڕوای پـێ بێنـن، بۆیـە سـەرەنجام خـوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فەرمانـی بـە مووسـا عَلَيْهِ السَّلَامُ کـردوە، کـە لـە شـەوگاردا پێـش گەلەکـەی بکـەوێ، بـەرەو دەریـای سـوورو دەشـتی سـینا، بیابـات.

سـەرەنجام فیرعـەون و سـوپایەکەی ڕاوەدوویـان نـاون و کەوتوونـە دوایـان، خواش سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى دەریـای سـووری بـۆ مووسـاو گەلەکـەی قڵیشـاندوە و، ئـەوانی دەربـاز کـردوەو فیرعـەون و سەربازەکانیشـی کـە هـەر بـە شـوێن مووسـاو گەلەکەیـەوە بـوون و ڕاوە دوویـان نـاون، ئەوانیشـی نغرۆکـردوون لـە دەریـای سـووردا، لـە ئاکامـدا فیرعـەون و گەلەکـەی، کۆشـک و تـەلارو بـاخ و بێسـتان و هەرچـی هەیانبـووە بۆتـە میراتیـان، گەلـی (بەنـوو ئیسرائیل)یـش لـە ئـازاری ڕیسـواکەر قوتارکـراون.

هەروەهـا خـوای میهرەبـان گەلێـک نیشـانەی نـاوازی، وەک تاقیکردنـەوە بـە بەنوو ئیسـرائیل داون، کـە کەمـتر وابـووە خـوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى لـەو جـۆرە بـە گـەلانی دیکەیـان بـدات،

ئەویش لەبەر ئەو بارودۆخە تایبەتییەی کە لە میسرِ تێیدا بوون و، دواتریش کەوتوونە نێو هەل و مەرجێکی دیکەی زۆر سەخت و دژوارەوە.

﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوٓاْ إِلَىَّ عِبَادَ ٱللَّهِ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَن لَّا تَعْلُواْ عَلَى ٱللَّهِ إِنِّىٓ ءَاتِيكُم بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّى عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُواْ لِى فَٱعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُواْ مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُواْ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ وَمَا كَانُواْ مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾ وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم مِّنَ ٱلْءَايَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌاْ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها پێش وانیش (پێش کۆمەڵگای موحەممەد)، کۆمەڵی فیرعەونمان تاقیکردەوەو، پێغەمبەرێکی بەڕێزو هەرەباشیان بۆ هات ﴿١٧﴾ کە (پێی گوتن:) بەندەکانی خوام وێبدەن (پێم بسپێرن لەگەڵ خۆمیان بەرم) بە دڵنیایی من بۆ ئێوە پێغەمبەرێکی ئەمیندارم (سپاردە پارێزم) ﴿١٨﴾ لە بەرانبەر خواشدا خۆتان بەرز مەکەن (خۆتان بەزل مەگرن)، بێگومان من بەڵگەیەکی ئاشکراتان بۆ دێنم ﴿١٩﴾ پەناش بە پەروەردگاری خۆم و پەروەردگاری ئێوەش دەگرم، کە بەردبارانم بکەن، (وەک عادەتتان لەگەڵ نەیارەکانتاندا) ﴿٢٠﴾ ئەگەر بڕواشم بۆ ناهێنن، خۆتانم لێ کەنار بگرن (گێچەڵم پێ مەکەن) ﴿٢١﴾ ئیدی لە پەروەردگاری

پاڕایەوە کە: ئەوانە (فیرعەون و کۆمەڵەکەی) کۆمەڵێکی تاوانبارن ﴿٢٢﴾ (ئێمەش فەرمانمان پێکرد): شەوڕۆ بە بەندەکانم بکە، بە دڵنیایی ئێوە ڕاوەدوونراون (لە لایەن فیرعەون و کۆمەڵەکەیەوە) ﴿٢٣﴾ (لە دەریای سووریش بپەڕنەوەو) لە دەریاکەش گەڕێ بە قڵیشاویی و کراوەیی، بمێنێتەوە، چونکە مسۆگەر (بڕیاری خوایە) ئەوان (کۆمەڵی فیرعەون) سەربازانێکی خنکێنراوبن ﴿٢٤﴾ گەلێک باخ و کانیی و سەرچاوەیان (دوای خۆیان) بەجێهێشتن ﴿٢٥﴾ هەروەها (گەلێک کێڵگەی) کشتوکاڵ و جێگاو شوێنی پەسندو خۆش ﴿٢٦﴾ دیسان (زۆر) نازو نیعمەت کە تێیدا خۆشگوزەران و بە کەیف بوون ﴿٢٧﴾ (ئەوە) بەو جۆرە ڕوویداو هەرچیش بەجێیان هێشتبوو، بە میرات دامانە کۆمەڵێکی دیکە ﴿٢٨﴾ ئاسمان و زەویش بۆیان نەگریان و، لە مۆڵەت دراوان و دواخراوانیش نەبوون ﴿٢٩﴾ بەڕاستییش وەچەی ئیسرائیلمان لە ئازارێکی ڕیسواکەر ڕزگار کرد ﴿٣٠﴾ لە (ستەم و سۆغرەو بێگاری) فیرعەون، بێگومان ئەو خۆ بەرزکەرەوە بوو، لە زێدەڕۆییکاران ﴿٣١﴾ بە دڵنیاییش لە رووی زانیارییەوە بەسەر جیهانییان (ی ڕۆژگاری خۆیان)دا، هەڵمانبژارد بوون ﴿٣٢﴾ (ژمارەیەکی زۆر) لەو نیشانانەشمان پێدابوون کە تاقیکردنەوەیەکی ئاشکرایان تێدابوو بۆیان (داخۆ چۆنیان مامەڵە لەگەڵدا دەکەن؟) ﴿٣٣﴾}

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَتَنَّا): واتە: تاقیمان کردنەوە (إبْتَلَيْنَا، إمْتَحَنَّا)، (أَصْلُ الفَتْنِ: إدْخَالُ الذَّهَبِ النَّارَ لِتَظْهَرَ جَوْدَتُهُ مِنْ رَدَاءَتِهِ، وَاسْتُعْمِلَ فِي إدْخَالِ الإِنْسَانِ النَّارَ، وَجُعِلَتِ الفِتْنَةُ كَالْبَلَاءِ، فِيمَا يُدْفَعُ إلَيْهِ الإِنْسَانُ مِنْ شِدَّةٍ وَرَخَاءٍ)، وشەی (فَتْن): لە ڕیشەدا بە مانای ئەوەیە کە زێڕ بخرێتە نێو ئاگر، تاکو زێڕەکە ساغییەکەی لە ناساغییەکەی دەرکەوێ، (ئەگەر کانزای دیکەی ڕەگەڵ خرابێ، دەرکەوێ، بۆیە گوتراوە: زێڕی سوور لە ئاگر ناترسێ، زێڕی ساغ لە ئاگر ناترسێ، هەرچەندە بیسووتێنی، کەم ناکات)، هەروەها (فَتْن) بەکارهێنراوە بۆ ئەوەی مرۆڤ بخرێتە نێو ئاگرو سزا بدرێ، هەروەها وشەی (فِتْنَة) وەک وشەی (بَلَاء) بەکارهێنراوە لەوەدا کە مرۆڤ دەخرێتە نێوی لە سەختییان و ناخۆشییان.

(كَرِيمٌ): (كُلُّ شَيْءٍ شَرُفَ فِي بَابِهِ: فَهُوَ كَرِيم، وَإذَا وُصِفَ بِهِ الإنْسَانُ فَهُوَ اسْمٌ لِلأَخْلَاقِ وَالأَفْعَالِ المَحْمُودَةِ الَّتِي ظَهَرَت مِنْهُ)، وشەی (كَرِيم): بۆ هەر شتێک بەکاربهێنرێ، یانی: ئەو شتە لە جۆری خۆی، چاکە، (زَوْجٍ كَرِيم): واتە: هەر ڕووەکێکی بە پیت و پێز، ئنجا هەر شتێک کە وشەی (كَرِيم)ی بۆ بەکاربهێنرێ، ئەگەر پۆشاکە، واتە: پۆشاکێکی باش، ئەگەر ماڵ و سامانە، یانی: ماڵ و سامانێکی زۆر باش، بەڵام ئەگەر مرۆڤ بە (كَرِيم)، وەصف بکرێ، ئەوە ناوە بۆ ڕەوشت و ئاکارە ستایشکراوەکانی کە لێی دەرکەوتوون.

(أَدُّوٓاْ إِلَيَّ): واتە: تەسلیم بکەن، (الأَدَاءُ: دَفْعُ مَا يَحِقُّ دَفْعُهُ وَتَوْفِيَتُهُ)، (أَدَاء): بریتییە لە شتێک کە پێویست بێت بدرێ، تەسلیم بەو کەسە بکرێ، بە چاکیی بسپێردرێ بەو کەسەی پێویستە پێی بسپێردرێ.

(أَمِينٌ): (أَمِـيْن وَأُمَّـان: مَـنْ يُؤْمَـنُ بِـهِ، الحَافِـظُ وَالحَـارِسُ، مَـنْ يُجْعَـل مُؤْتَمَنـاً عَـلَى الـشَّيءِ)، وشـەی (أَمِـيْن وَأُمَّـان)، واتـە: کەسـێک بـە ئەمینـدار دابـنرێ، پارێـزەرو چاودێر، هەروەهـا بـە کەسـێک دەگوتـرێ کـە سـپاردەیەکی پـێ بسـپێردرێ و، بـە ئەمینـدار دابـنرێ لەسـەری.

(تَرْجُمُونِ): (الرِّجَـامُ: الحِجَـارَةُ، وَالرَّجْـمُ: الرَّمِـيُّ بِالرِّجَـامِ، وَيُسْـتَعَارُ الرَّجْـمُ للشَّـتْمِ وَالطَّرْدِ)، ﴿وَإِنِّي عُذْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ﴾، مـن پەنـا بـە پەروەردگاری خـۆم و پـەروەردگاری ئێـوەش دەگـرم کـە بەردبارانـم بکـەن، وشـەی (تَرْجُمُـون): لـە (رِجَـامُ)ەوە هاتـوە، (رِجَـام): بـە مانـای بـەرد دێ، (رَجْم)یـش بریتیـە لـە هاویشـتنی بـەرد، یـان: بـەرد بـە کەسـێک دادان، خوازراویشـتەوە بـۆ قسـەپێگوتن و دەرکردنیـش، (الشَّـيْطَانِ الرَّجِيـم)، واتـە: شـەیتانی نەفریـن لێکـراوو، دوورکـراوەو دەرکـراو، بـەڵام بـە پێـی سـیاق دەزانـدرێ ئایـا مەبەسـت پێـی جنێـوە، یـان دەرکرانـە، یاخـود بەردبارانکرانـە؟

(فَاعْتَزِلُونِ): واتـە: کەنـار بگـرن لێـم، (الإعْتِـزَالُ: تَجَنُّـبُ الـشَّيءِ، بِالْبَـدْنِ، أَو القَلْـبِ)، (إعْتِـزَال): واتـە: گۆشـەگیریی، مەبەسـت کەنـار گرتنـە لـە شـتێک و دووریـی گرتنەلێی بـە جەسـتە، یاخـود بـە دڵ، یاخـود بـە هەردووکیـان.

(رَهْوًا): (سَـاكِنَاً، أَو سَـعَةً مِـنَ الطَّرِيْق)، (رَهْـوَاً): بـە مانـای ئـارام و بـێ جووڵـە دێ، هەروەهـا بـە مانـای قلیشـانیش دێ، واتـە: دەریاکـە بـە قلیشـاوەیی، بـە کراوەیـی بەجـێ بهێڵـن، یانـی: دووبـارە گۆچانـی لێمـەدە، کـە وێـک بێتـەوە، لێـی گـەڕێ بـا بـە کراوەیـی بمێنێتـەوە.

(وَمَقَامٍ): (مَصْـدَرٌ، وَاسْـمُ مَـكَانِ القِيَـامِ وَزَمَانـه، وَالْمُقَـامُ: يُقَـالُ لِلْمَصْـدَرِ وَالْمَـكَانِ وَالزَّمَـانِ وَالْمَفْعُـولِ)، وشـەی (مَقَـام): چاوگـە، بـە مانـای نـاوی شـوێنی لێراوەسـتان و، کاتەکەشـی دێ، واتـە: هـەم بـە مانـای شـوێنی لـێ وەسـتان و مانـەوە، هـەم کاتـی مانـەوەو لـێ وەسـتان، دێ (مُقَامُ)یـش: بەمانـای شـوێن و، بەمانـای کات و، بەمانـای بەرکاریـش بـەکاردێ.

(وَنَعْمَةٍ): (النَّعْمَـةُ: التَّنَعُّـمُ، والنِّعْمَـة: الحَالَـةُ الحَسَـنَة، وَالنِّعْمَـةُ للجِنْـسِ، يُقَـالُ: للقَلِيْـلِ وَالكَثِـيْر)، (نَعْمَـة): بـە مانـای خۆشـگوزەرانیی و حاڵەتـی بـاش و نـازو نیعمەتـە، وشـەی (نِعْمَة)یـش، بـۆ جینسـە هـەم بـۆ زۆرو هـەم بـۆ کـەم بەکاردەهێنرێ، کەواتـە: (نِعْمَة)، بـە مانـای خۆشـیی و چاکـە دێ، بـەڵام (نَعْمَـة)، بـە مانـای خۆشـگوزەرانیی و کەیـف و سـەفاو بەهرەمەنـد بـوون لـە نیعمـەت، دێ.

(فَـٰكِهِينَ): (الفُكَاهَـةُ: حَدِيْـثُ ذَوِي الأُنْـسِ، فَاكِهِـيْنَ وَفَكِهِـيْنَ، مُتَّصِفِـيْنَ بِالْفُكَاهَـةِ، وَهِـيَ اللَّعِـبُ وَالمـِزَاحُ أي: فِي النَّعْمَـة يَلْعَبُـون)، (فَاكِهِيْن): لـە (فُكَاهَـة) هاتـوە، (فُكَاهَة): قسـەی کۆمەڵێکـە کـە پێکـەوە کات بەسـەر بـەرن، بـەو واتایـەی کەیـف خۆشـبن، (فَكِهِـيْن) و (فَاكِهِـيْن): هەردووکیـان یـەک واتایـان هەیـە، واتـە: کومەڵێـک کـە لـە حاڵەتـی (فُكَاهَـة) دان، کـە بریتیـە لـە یاریـی و قسـەی سـوعبەت و، کەیـف و خۆشـیی.

(بَلَـٰٓؤًا): (أَي: اخْتِبَـارٌ بِالْخَـيْرِ وَالـشَّرِ)، (بَلَاء): بـە مانـای تاقیکردنـەوە، بـە خۆشـیی یـان ناخۆشـیی، واتـە: بـە شـتێک کـە مـرۆڤ حـەزی پێیەتـی و بـە شـتێکیش کـە حـەزی پێـی نیـە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک پێشـتریش گوتمـان: ئـەم حەڤـدە (١٧) ئایەتـە، زۆر بـە کورتیـی و پوختیـی، باسـی چەنـد گۆشـەیەک لـە بەسـەرهاتی مووسـا ﷺ، هەروەهـا هـاڕوونی بـرای لەگەڵیـدا، بـەڵام لێـرەدا باسـی هـاڕوون نەکـراوە، گەلەکـەی بەنـوو ئیسـڕائیل، لـە بەرانبەریشـیاندا فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی، ئێمـە کـۆی بەسـەرهاتی مووسـا و هـاڕوون (علیهـم السـلام) و گەلەکەیـان (بەنـوو ئیسـڕائیل)، لـە بەرانبەریشـیاندا فیرعـەون و هامـان و قـاڕوون و دارو دەسـتەکەیان، کردوومانـە، بـە سـێزدە (١٣) ئاڵقـە، پێنجیـان لـە تەفسـیری سـەرەتای سـووڕەتی (القصـص)دا، خسـتوومانە ڕوو،

هەشتیشیان لە میانی تەفسیرکردنی (٦٩) ئایەتەکانی سوورەتی (**الأعراف**)دا، ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)، هی سوورەتی (**القصص**)یش، ئایەتەکانی سەرەتای سوورەتی (**القصص**)ن، ئایەتەکانی: (١ - ٤٣)، بۆیە ئێمە لە هەر شوێنێک بەسەرهاتی مووسامان عليه السلام بێتەوە پێش، ئاماژە دەکەین، بەو شوێنە کە لەوێدا درێژەی ئەو بەسەرهاتەمان بە هەموو قۆناغ و ئاڵقەکانیەوە خستۆتە ڕوو، لێرەدا خوا سبحانه وتعالى وەک گوتمان: بە کورتیی و پوختیی ئاماژە دەکات، بە هەندێک لەو قۆناغانەی بەسەرهاتی مووسا عليه السلام لەبەر ئەوەی لە شوێنەکانی دیکەدا، هەم لە سوورەتی (**الأعراف**)داو، هەم لە سوورەتی (**طه**)داو، هەروەها لە سوورەتی (**الشعراء**)داو، هەندێکی لە سوورەتی (**النمل**)دا، هەروەها لە سوورەتی (**القصص**)دا، دواتریش لە هەندێک شوێنی دیکەدا، خوا سبحانه وتعالى بەسەرهاتی مووسای عليه السلام باسکردوە، بۆیە لێرەدا بە کورتیی دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی لە پێش ئەواندا، گەلی فیرعەونمان تاقیکردەوەو ڕەوانەکراوێکی بەڕێزیان هاتەلا. ڕاناوی (**هُم**)، دەگەڕێتەوە بۆ خەڵکی ڕۆژگاری موحەممەد صلى الله عليه وسلم، واتە: لە پێش ئەو خەڵکەی ڕۆژگاری تۆدا، ئەی موحەممەد! صلى الله عليه وسلم خەڵک و کۆمەڵگای فیرعەونمان تاقیکردەوە، ﴿ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴾، پێغەمبەرێکی بەڕێزو خاوەن پێگەو گران و سەنگینیان بۆ هات، کە مووسایە عليه السلام.

لێردا خوا سبحانه وتعالى ناوی مووسای هەر نەهێناوە، بەڵام دەزانرێ ئەو پێغەمبەرە بەڕێزو حورمەتەی کە بۆ لای فیرعەون و کۆمەڵەکەی ڕەوانە کراوە، مووسا عليه السلام بووە، ﴿ أَنْ أَدُّوٓاْ إِلَيَّ عِبَادَ ٱللَّهِ ﴾، پێیگوتن: کە بەندەکانی خوام وێبدەن، تەسلیمم بکەن و پێم بسپێرن، واتە: ئەو خەڵکەی وەک ئەمانەتێک بوون، لە لای ئێوە لە میسر، ئەو نەتەوەی بەنوو ئیسرائیل، ئێستا تەسلیمی منیان بکەن و چیدیکە سۆغرەو بێگاریان پێ مەکەن و، مەیانچەوسێننەوە، ﴿ إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴾، بە دڵنیایی من پێغەمبەرێکی ئەمیندارم بۆ ئێوە، واتە: ئەمیندارم خوا چ پەیامێکی پێگەیاندووم و، پێیدانادرووم، پێتاندەگەیەنم، کە بەشێکی گەورەو

گرنگی پەیامەکەم ئەوەیە کە ئەو گەلەی بەنوو ئیسرائیل دەرباز بکەم، لەو واقیعەی ئێوە ئەوانتان خستۆتە نێوی، کە بریتیە لەوەی نێرینەکانیان سەردەبڕن و، مێینەکانیان دەهێڵنەوەو، سۆغرەو بێگاریان پێدەکەن، دەیانچەسێننەوەو سووکایەتییان پێ دەکەن، ئنجا من ئەمینداەرم، ئەگەر ئەوانەم تەسلیم بکەن، وەک سپاردەیەک، دەیانپارێزم، ئەمینداریشم لەو ڕووەوە کە شتێک نالێم، وانەبێ، خوا ﷻ منی بەو پەیامەوە بۆ لای ئێوە ناردوە.

﴿وَأَن لَّا تَعۡلُواْ عَلَى ٱللَّهِ﴾، هەروەها هاتووم پێتان ڕابگەیەنم، کە ئێوە لە ئاست خوادا خۆتان بەرز مەکەنەوەو خۆتان بەزل مەگرن، ﴿إِنِّيٓ ءَاتِيكُم بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ﴾، بە دڵنیایی من بەڵگەیەکی ڕۆشنتان بۆ دێنم، یاخود بەڵگەیەکی ڕۆشنکەرەوەی حەقیقەتی خۆم و حەقیقەتی پەیامەکەمتان، بۆ دێنم کە ڕاستین.

﴿وَإِنِّي عُذۡتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمۡ أَن تَرۡجُمُونِ﴾، من پەنام گرتوە بە پەروەردگاری خۆم و پەروەردگاری ئێوەش، کە بەرد بارانم بکەن، لەبەر ئەوەی ئەوان عادەتیان وابووە، کەسێک کە نەیاریان بووەو بە حیسابی ئەوان لێیان یاخیی بووە، بە سزایەکی زۆر خراپ کە بریتیە لە بەرد باران کردن، کوشتوویانە، واتە: من پەنا بە خوا دەگرم، کە ئێوە من بەرد باران بکەن، هەندێک لە توێژەرەوانی قورئان، وشەی: (**تَرْجُمُون**)یان بە جنێو پێگوتن یان دەرکردن، لێکداوەتەوە، بەڵام لە ڕاستییدا ئەوەی مووسای ؈ وا لێکردوە، پەنایان لێ بە خوا بگرێ، ئەوە نەبووە کە قسەی پێ بڵێن و، بڵێن: بڕۆ لە کۆڵمان بەوە، بەڵکو ئەوە بووە کە بەردبارانی بکەن و بیکوژن و، نەهێڵن پەیامی خوا بگەیەنێ و ئەو ئەرکەی خوا پێی سپاردوە، جێبەجێی بکات، کە بریتیە لە قوتارکردن و دەربازکردنی بەنوو ئیسرائیل، لە ژێر چەکمە و پۆستاڵی ستەمکارانەی ئەوان.

﴿وَإِن لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ لِي فَٱعۡتَزِلُونِ﴾، ئەگەر بۆ منیش بڕوا ناهێنن و بەڕاستم نازانن، داوایەکەشم جێبەجێ ناکەن، (**فَاعْتَزِلُون**) کەنارم لێ بگرن، لێم دوورە پەرێز بن،

واتـە: ئەگـەر بـڕوا دێنـن، پێغەمبـەری خـوام هاتـووم بـۆ لاتـان و بەڵگەشـم پێیـە، ئنجا ئەگـەر بـڕوا بێنـن، مـن ئەرکـی خـۆم جێبەجـێ کـردوەو، بـۆ ئێـوەش زۆر باشـە بـۆ دنیـاو دوارۆژتـان و مایـەی سـەرفرازییە، ئەگـەر بـڕواش ناهێنـن کەنـارم لێبگـرن، بـەڵام دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ لِي ﴾، ئەگـەر بڕواشـم بـۆ ناهێنـن، چونکـە هێنـدەی پێخۆشـە، بـڕوا بێنـن، وەک بڕوایەکـە بـەس بـۆ ئەوبـێ، ئەگەرنـا لـە ڕاسـتییدا سـوودی بـڕوا هێنانەکـە بـۆ خۆیانـە، ئەگەرنـا ئـەو پێغەمبەرێکـی خوایـەو، پەیامـی خـوای پێگەیانـدوون، ئەگـەر کەمتەرخـەم نەبووبـێ، تـەواوی پاداشـتی خـۆی هەیـە، ئـەوان بـڕوا بێنـن یـان بـڕوا نەهێنـن، بـۆ ئـەو هیـچ فـەرق نـاکات، ئـەوە خۆیانـن کـە لـە بـڕوا هێنانیـان بەهرەمەنـدن، بـەڵام ئەمـە ئـەوە دەگەیەنـێ: مـن هێنـدەم پێخۆشـە، ئێـوە بـڕوا بێنـن، وەک بـۆ مـن بڕواتـان هێنابـێ، وەک کەسـێک بـە کەسـێک دەڵـێ: ئەوەنـدەم پێخۆشـە نوێژەکانـت دەکـەی، وا دەزانـم بۆمنیـان دەکـەی، یـان ئەوەنـدەم پێخۆشـە فڵانـە کارە چاکـەت کـردوە، وادەزانـم بـۆ منـت کـردوە.

کـە دەفەرمـوێ: (فَٱعۡتَزِلُـونِ) کەنـارم لـێ بگـرن، واتـە: گێچەڵـم پـێ مەکـەن و، مەبنـە کۆسـپ لـە بەردەممـدا و وەک بەردێکـی خـڕ هەبـن، کـە دەکەوێتـە زاری کانیەکـەوە، بـۆ خۆشـی ئـاو ناخواتـەوەو، ڕێـی خەڵکیـش نـادات ئـاو بخۆنـەوە!

﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ ﴾، ئـەم (ف)ە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ ﴾، لـە زمـانی عەرەبییـدا، پێـی دەگوتـرێ: (الفَـاء الفَصِيْحَـة) فائـی ڕوونکردنـەوە، یاخـود (فـاء التَّفْرِيـع) فائـی لقانـدن و لـق لێکردنـەوە، کـە دەلالـەت لەسـەر ئـەوە دەکـەن، لـە پێـش ئەوەدا شـتی دیکـە بـووە، واتـە: بڕوایـان پـێ نەهێنـاوەو دژایەتییـان کـردوەو، ئامـادە نەبـوون، گـەلی بەنـوو ئیسـڕائیلی تەسـلیم بکـەن، ئەویـش لـە پـەروەردگاری پاڕایـەوە، یـانی: (لَـمْ يُؤْمِنُـوا بِـهِ، وَلَـمْ يَتَّبِعُـوه، وَلَـمْ يُسْلِمُوا إِلَيْـهِ بَنِـي إِسْرَائِيْـلَ، فَدَعَـا رَبَّـهُ)، ئەگەرنـا هـەر لـە خـۆوە لـە پـەروەردگاری نەپاڕاوەتـەوە، بەڵکـو لـە پـەروەردگاری پاڕایـەوە، دوای ئـەوەی لەگەڵیانـدا گەیشـتە بـن بەسـت، ﴿ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمٞ مُّجۡرِمُونَ ﴾، کـە ئەوانـە کۆمەڵێکـی تاوانبـارن، واتـە: شایسـتەی ئـەوەن سـزایان بـدەی، هەڵبەتـە دوای ئـەوەی

گەیشتۆتە بن بەست و هیچ ئومێدێکی پێیان نەماوە، کە لە شوێنی خۆیدا بە تەفصیل باسمانکردوە، چەندان نیشانەی پێشانداوون، هەر لە سووڕەتی **(الزخرف)** یشدا، هاتوە کە پێش ئەم سووڕەتە تەفسیرمان کرد، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا نُرِيهِم مِّنْ ءَايَةٍ إِلَّا هِىَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا ﴿٤٨﴾﴾، واتە: هیچ نیشانەو بەڵگەیەکمان پێشان نەدەدان، مەگەر (لە دەستە خوشکەکەی لەوەی پێشێی) گەورەتر بووە، نیشانەکان یەک لە یەکی گەورەتربوون و، هەرچارەش کە نیشانەیەکی پێشان دەدان، تەنگیان پێ هەڵدەچنراو نارەحەت دەبوون، دەهاتنەوە لای مووسا عليه السلام و، دەیانگوت: بۆمان لە پەروەرگارت بپاڕێوە، ئەگەر ئەو بەڵایەمان لێ لابەرێ، بڕوا دێنین، ئەویش بۆیان دەپاڕایەوە و خوا بەڵایەکەشی لێ لادەبردن، کەچی هەر بڕواشیان نەدەهێنا، واتە: کە لێرەدا مووسا دەفەرموێ: ﴿فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ﴾، دەبێ بزانرێ ئەوە دوای گەیشتنە بن بەست بووە و دوای و خۆڕاگرییەکی زۆری مووسا عليه السلام و، گەلە چەوسێنراوەکەی بووە، ئنجا مووسا لە پەروەردگاری دەپاڕێتەوە کە ئەوانە کۆمەڵێکی تاوانبارن، کۆمەڵی تاوانباریش دیارە شایستەی سزان، واتە: خوایە! کاتی ئەوە هاتوە سزایان بدەی، ﴿فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا﴾، دیسان ئەم (ف)ەش، بۆ (فصيحة) یان (تفريغ)ە، واتە: خوا ﷻ بە مووسای فەرموو بە گەلەکەت، بڵێ: خۆیان ئامادە بکەن، بۆ ئەوەی دەربازبن و میسر بەجێ بهێڵن، ﴿فَأَسْرِ بِعِبَادِى﴾، تۆ شەوڕۆ بە بەندەکانم بکە، واتە: ئەگەر بە نوێژی نیوەڕۆ و لەبەر چاوی گەلی فیرعەون دەربچن، ئەوان ڕاوەدووتان دەنێن و دەتانگرن، بەڵام هەرکات بێ ئاگا بوون و، ئەوان لە شیرینی خەودا بوون، ئێوە دەربچن، بەنوو ئیسرائیل پێشتر دەبێ خۆیان ئامادەکردبێ، ئەگەرنا گەلێک، ئەگەر وەک (پەیمانی کۆن)، دەڵێ: چەند سەد هەزار کەسێک بووبن، کە ئەوە زێدەڕۆییە، بەڵام ئەگەر چەند سەد هەزار کەسێکیش نەبووبن و تەنیا چەند هەزار کەسێک یاخود، چەند سەد کەسێکیش بووبن، بەلای کەمەوە، پێویستیی بەوە کردوە کە پێشتر ئامادە بکرێن، ئنجا دیارە ئەوانە ڕێکخستنێکی نهێنییان هەبووەو، مووسا عليه السلام کارێکی وایکردوە هەموویان ئاگاداربن و، نهێنییەکەشیان دەرنەچێ،

﴿ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا ﴾، بەشەوگار شەورِۆ بە بەندەکانم بکە، ئەم وشەی: (لَيْلًا)، بۆ جەختکردنەوەیە، ئەگەرنا (أَسْرِ)، یانی: شەورِۆ بکە، ﴿سُبْحَٰنَ ٱلَّذِىٓ أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِۦ لَيْلًا ۝١﴾الإسراء، واتە: پاکیی بۆ ئەو خوایەی کە شەورِۆی بە بەندەی خۆی کرد، لە شەودا، لەوێش دیسان (لَيْلًا)، هەر بۆ جەختکردنەوەیە، ﴿إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئێوەش ڕاوەدوونراون، واتە: شوێنتان دەکەون و بەدواتاندا دێن، ئێوە بەدواداچوو و ڕاوەدوونراون، واتە: هەروا لێتان ناگەڕێن، وەک بەرزەکی بانان بۆی دەربچن.

﴿ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ﴾، دەریایەکەش بەکراوەیی وازلێبێنە، دوای ئەوەی خوا ﷻ دەریای سوور کە بۆی قڵیشاندووی، هەندێک لە تەفسیرەکان گوتوویانە: مەبەست پێی ڕووباری نیلە، بەڵام وانیە، ڕووباری نیل، هەر نیزیک بووە لەوێ، بەڵام مەبەست دەریای سوورە، وەک پێشتر باسمانکردوە کە کاتی خۆی (بَحْرُ الْقُلْزُم)ی پێگوتراوە، واتە: ئەو دەریایە بە ئاواڵەیی و بە قڵیشاویی بەجێ بهێڵە و وازی لێ بێنە،

لە سووڕەتی (الشعراء)دا، هاتوە کە خوا ﷻ فەرمان بە مووسا ﵇ دەکات، بە گۆچانەکەی لە دەریا بدات، بۆ ئەوەی شەق ببێت، ئنجا کە مووسا ﵇ بە گۆچانەکەی لە دەریاکە دەدا، دەریا شەق دەبێ، وەك خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ۝٦٣﴾الشعراء، واتە: سروشمان بۆ لای مووسا کرد، کە بە گۆچانەکەت لە دەریایەکە بدە، یەکسەر دەریایەکە شەق بوو (قڵیشا)، هەر بەشێکی وەک کێوێکی مەزن وابوو، چونکە دەریای سوور، لە هەندێ شوێن قووڵاییەکەی ڕەنگە کیلۆمەتر زیاتر بێ، یاخود چەند کیلۆمەترێک بێ، ئنجا ئەوە لەسەر ڕا تاکو خوارێ ببەستێ و ببێتە دالان، بێگومان وەک کێوی بەرز بووە، بە پێی ئەوە کە کاتی خۆی تەفسیرمان کرد، هۆزو تیرەکانی بەنوو ئیسرائیل دوازدە تیرە بوون و دەریایەکەش بۆتە دوازدە دالان و ڕێگا، ئەو دەریای خوا قڵیشاندوویەتی

و شەقی کردوە، بۆ ئەوەی بەنوو ئیسرائیل پێیدا دەربازبن، بۆیە دەفەرمویٚ: ﴿ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ﴾، دەریایەکە بە قلیشاویی و بە کراوەیی بەجیٚ بهێڵە، ﴿ إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴾، مەشترسێن بڵێن: بە دەریایەکەدا بەدوامان دادێن و پێمان دەگەن! بە دڵنیایی ئەوان سەربازانێکی نغرۆ بوون، واتە: خوا ﷻ بڕیاری بۆ داون، کە دەبێ بخنکێن لەو دەریایەدا.

دوایی خوا ﷻ باسی سەرەنجامەکەیان دەکات، دەفەرمویٚ: ﴿ كَمْ تَرَكُوا۟ مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴾، چەندان باخ و سەرچاوەیان بەجێهێشتن! هەڵبەتە دوایی فیرعەون لە کاتی خنکانیدا پەشێمان بۆتەوەو، داوای لە خوا کردوە کە ئەوە ئیمانی هێناو ملکەچە، بە تایبەت لە سوورەتی (یونس)دا، کە ئەو ڕاستییە تەنیا لەوێدا هاتوە بەو شێوەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَجَٰوَزْنَا بِبَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْبَحْرَ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُۥ بَغْيًا وَعَدْوًا ۖ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَدْرَكَهُ ٱلْغَرَقُ قَالَ ءَامَنتُ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱلَّذِىٓ ءَامَنَتْ بِهِۦ بَنُوٓا۟ إِسْرَٰٓءِيلَ وَأَنَا۠ مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٩٠﴾ ءَآلْـَٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنتَ مِنَ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿٩١﴾ فَٱلْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ ءَايَةً ۚ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ عَنْ ءَايَٰتِنَا لَغَٰفِلُونَ ﴿٩٢﴾ ﴾، واتە: بەنوو ئیسرائیلمان، بە دەریاکەدا تێپەڕاند، فیرعەون و سەربازەکانیشی ستەمکارانە، بە ڕاکردن شوێنیان کەوتن، هەتا کاتێک (فیرعەون) خنکانی گەیشتێ، گوتی: بڕوام هێنا، کە جگە لەوەی بەنوو ئیسرائیل بڕوایان پێهێناوە هیچ پەرستراوێکی دیکە نیەو، من لە ملکەچانم، (خوا ﷻ وەڵامی دایەوە، یان فریشتەکان یان وەڵامەکەی ئاوا دەدرێتەوە:) ئا ئێستا کە پێشتر سەرپێچییتکردو تۆ لە تێکدەران بووی! ئەمڕۆ جەستەکەت دەرباز دەکەین، تاکو بۆ خەڵکی دوای خۆت ببی بە نیشانەو پەند، زۆرێک لە خەڵکیش لە نیشانەکانی ئێمە بێ ئاگان.

ئێستاش جەستەی فیرعەون لە مۆزەخانەی میصرە، ئەو فیرعەونەی کە لە ڕۆژگاری مووسادا، حوکمڕان بوو، کە ناوی (خۆفۆ) بووەو ناوی دیکەشی بۆ بەکاردێنن، ئێستا لەوێ جەنازەیەو ڕاکشاوە، واتە: خوا ﷻ ئەوەی فەرموویەتی،

دوای (٤٠٠٠) ساڵ زیاتریش، ئەو حەقیقەتەی هێناوەتە دی، چونکە دەفەرموێ: تاکو بۆ خەڵکی دوای خۆت ببی بە پەندو نیشانە، ئنجا ئەگەر جەستەکەی فەوتابایە نەدەبووە پەندو نیشانە، بۆیە خوا ﷻ جەستەکەی پاراستوە، ﴿ فَٱلۡيَوۡمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ ﴾، ئەمڕۆ جەستەکەت قوتار دەکەین، ئەویش نەک وەک ڕێزگرتنێک لە خۆت، بەڵکو بۆ ئەوەی بۆ خەڵکی دوای خۆت ببی بە پەندو عیبرەت، ئایا ئەو کەسە ئەو فیرعەونە بوو، کە دەیگوت: ﴿ أَنَا۠ رَبُّكُمُ ٱلۡأَعۡلَىٰ ﴿٢٤﴾ ﴾**النازعات**، واتە: من پەروەردگاری هەرە بەرزتانم؟ ئایا ئەوە ئەو فیرعەونەیە کە دەیگوت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلۡمَلَأُ مَا عَلِمۡتُ لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرِي ﴾**القصص**، واتە: ئەی پیاو ماقوولان! بڕیار بە دەستان! جگە لە خۆم پەرستراوێکی دیکەم، بۆ ئێوە پێ شک نایە؟ ئایا ئەو فیرعەونە بوو، کە دەیگوت: ﴿ مَآ أُرِيكُمۡ إِلَّا مَآ أَرَىٰ وَمَآ أَهۡدِيكُمۡ إِلَّا سَبِيلَ ٱلرَّشَادِ ﴿٢٩﴾ ﴾**غافر**، بەس ئەوەتان پێ دەڵێم کە خۆم بەڕاستی دەزانم و ئەوەی منیش دەیلێم، هەمووی ڕاستە؟ ئایا ئەوە ئەو فیرعەونە بوو، کە بە مووسای دەگوت: ﴿ لَئِنِ ٱتَّخَذۡتَ إِلَٰهًا غَيۡرِي لَأَجۡعَلَنَّكَ مِنَ ٱلۡمَسۡجُونِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾**الشعراء**، ئەگەر جگە لەمن پەرستراوێکی دیکە بگری، دەتخەمە لەگەڵ گیراوان، یانی: زۆری دیکەشم زیندانی کردوون، وەک تۆ؟ کەچی ئێستا بۆتە پەند! ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانە سەرەنجام: ﴿ كَمۡ تَرَكُواْ مِن جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴾، (كَمْ)، (خبرّية)یە، یانی: (**كثيراً تَرَكوا مِنْ جَنَّاتٍ وعُيُون**)، زۆریان لە باخ و بێستان و لە کانیی و سەرچاوان، بەجیهێشتن.

﴿ وَزُرُوعٖ وَمَقَامٖ كَرِيمٖ ﴾، هەروەها لە کێڵگەو کشتوکاڵ و جێگاو ڕێگاو، خانووبەرەی خۆش و پڕ نازو نیعمەت.

﴿ وَنَعۡمَةٖ كَانُواْ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴾، هەروەها خۆشگوزەرانییەک کە ئەوان تێیدا زۆر بە کەیف و خۆشحاڵ بوون، لەوێدا قسەی سوعبەت و سەیرو سەمەرەیان دەکردو، سەرگەرمی یاریی و گەمەو قسەی خۆش و پێکەنین بوون، ﴿ كَذَٰلِكَۖ ﴾، هەر ئاوا بەو شێوەیە، واتە: بەو جۆرە کە باسمانکرد، ئاوا فەوتاندمانن.

﴿وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ﴾، ئـەو هەمـوو شـتانەی کـە لێیـان بەجـێ مابـوون، کردمانـنـە میـرات بـۆ کۆمەڵێکـی دیکـە.

دوایـی ئێمـە لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا بـاس دەکەیـن، کـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (الشـعراء)دا، دەفەرمـوێ: ﴿كَذَٰلِكَ وَأَوْرَثْنَٰهَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿٥٩﴾﴾، واتـە: ئـەو نـازو نیعمەتـەی لـە دوای فیرعەونییـەکان بەجێـماوە، کردمانـە میـراتی بەنـوو ئیسـرائیل. ئنجـا ئایـا ئـەوە چـۆن بـووە؟

أ- یان وێنەی ئەوە کە لەوان بەجێماوە، خوا ﷻ بۆ بەنوو ئیسرائیلی ڕەخساندوە، لەو شوێنانەی دیکە، کە بۆی چوون، لە دەشتی سیناو لە فەڵەستین.

ب- یان بەشێک لە بەنوو ئیسرائیل، گەڕاونەوە بۆ میسرو، لەوێدا نیشتەجێ بوون و، بوونە خاوەنی ئەو کۆشک و تەلارو باغ و کانیی و سەرچاوەو نازو نیعمەتەی، فیرعەونییەکان بەجێیان هێشتوون، دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر قسە لەو بارەوە دەکەین.

﴿فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ﴾، نـە ئاسـمان و نـە زەوی بۆیـان نەگریـان، ﴿وَمَا كَانُوا۟ مُنظَرِينَ﴾، هەروەهـا لـە مۆڵەتـدراوان و چاوەڕوانکراوانیـش نەبـوون، کـە چاوەڕوانییـان بکـرێ داخـۆ تۆبـە دەکـەن و، پەشـێمان دەبنـەوە، یـان نـا؟

﴿وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە بەنـوو ئیسـرائیلمان، لـە ئازارێکـی ڕیسـواکەرو پـڕ سـووکایەتیی دەربـاز کـرد، کـە ئـەوەی بەسـەر ئـەوان هاتبـوو، بەسـەر کـەم گـەلان هاتـوە، پیـاوەکان سـۆغرەو بێگاریـان پـێ دەکـراو، ئافرەتـەکان بـۆ کاری خـراپ و بـۆ کەیـف و ڕابواردنـی خۆیـان بەکاریـان هێنـاون، بـە گچکەییـش، کوڕەکانیـان سـەربڕیون و کچەکانیـان هێشـتوونەوە: ﴿يُذَبِّحُ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْىِۦ نِسَآءَهُمْ ﴿٤﴾﴾القصص، ئـەو سـووکایەتیی و حەقارەتـەی بـەوان کـراوە، بـە کـەم گـەل و نەتـەوان کـراوە، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: ئێمـە بـە دڵنیایـی وەچـەی ئیسـرائیلمان (وەچـەی یەعقووبمـان) ؑ گـەلی جوولەکەمـان لـە سـزاو

ئازارێکی ڕیسواکەر دەربازکردن، ﴿ مِن فِرۡعَوۡنَ ﴾، وەک فیرعەون خودی ئازارە ڕیسواکەرەکەبێ، لە فیرعەون دەربازمانکردن.

﴿ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيٗا مِّنَ ٱلۡمُسۡرِفِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەو خۆبەرزکەرەوە بووە، لە زێدەڕۆییکاران، واتە: زێدەڕۆیی کار بوو، لە نێو زێدەڕۆیکارانیشدا، زۆر خۆ بەزلگرو خۆ بەرزکەرەوە و خۆ سەپێنەربوو.

﴿ وَلَقَدِ ٱخۡتَرۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ عِلۡمٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئەوانمان هەڵبژارد، واتە: گەلی بەنوو ئیسرائیل، ﴿ عَلَىٰ عِلۡمٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، بە زانیارییەوە کە دەمانزانی چۆنن، بەسەر جیهانیانیاندا، دەمانزانی چۆنن بۆیەش هەڵمانبژاردن، یاخود: دەشمانزانی کە هەڵەو پەڵەشیان دەبێ و هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا هەڵمانبژاردن، بەسەر جیهانییاندا، چونکە ئەو کاتە باشترین خەڵکی ڕۆژگاری خۆیان بوون، ﴿ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ ﴾، (أي: عَلَى العَالَمِيْنَ فِي زَمَانِهِم)، بەسەر جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیاندا هەڵمانبژاردن، ئەگەرنا بە تەئکید ئێستا ئەوەی پێی دەگوترێ، گەلی جوولەکە کە دەوڵەتێکیان هەر بەناوی ئیسرائیل لەسەر زەمینی مسوڵماناندا سەپاندوەو، ئەو سەر زەمینەیان داگیرکردوە، بوونە مایەی ئازارو مەینەتیی بۆ گەلی مسوڵمانی فەلەستین و، بوونە مایەی خەفەت و ئازار بۆ تێکڕای مسوڵمانان، ئێستا بە هیچ پێوەرێک ئەوانە بە گەلێکی باشیش دانانرێن، چ جای بە باشترینی گەلانی جیهان!

خوا ﷻ لە کۆتاییدا، دەفەرموێ: ﴿ وَءَاتَيۡنَٰهُم مِّنَ ٱلۡأٓيَٰتِ مَا فِيهِ بَلَـٰٓؤٞاْ مُّبِينٌ ﴾، لە نیشانەکان پێماندان، شتانێک کە نیعمەتێکی ئاشکرا، یاخود تاقیکردنەوەیەکی ئاشکرا بوو، چ بە باری نیعمەتدا، چ بە باری سزادان و لێوەشاندنی زەبرو زللەی میهرەبانییدا، ئەوەی کە خوا ﷻ بۆ گەلی بەنوو ئیسرائیلی کردوە، بە پێی ئەوەی لە قورئاندا بۆ ئێمە دیارە، خوا ﷻ بۆ هیچ گەلێکی نەکردوە، چونکە ئەوەندە پێویستییەی ئەوان هەیانبووە، هیچ گەلێک هێندەی پێویست نەبووە، وەک (پیرەمێرد)ی شاعیر دەڵێ:

«کاکە خوا کاری نابەجێ ناکا ... تا کێو نەبینێ بەفری تێناکا».

دیارە ئەوان لە حاڵەتێک و بارودۆخێکدا بوون، کە پێویستیی بەوە کردوە خوا ﷻ ئەو هەموو لوتف و میهرەبانییەیان لەگەڵدا بنوێنێ، بارودۆخەکەیان وایخواستوە، نەک لەبەر ئەوەی لەسەر ئاستی مرۆڤایەتیی و، لەسەر ئاستی دنیا لە هەموو کەس باشتر بووبن، بەڵێ باشترین گەلانی ڕۆژگاری خۆیان بوون و، لە مێژووی مرۆڤایەتییدا، هیچ کەس بە قەدەر ئەوان خوای پەروەردگار شتی یاسادڕو نازو نیعمەتی پێ نەبەخشیوە، لەبەر ئەوەی لە هەموو کەس پێویستتر بوون بۆ ئەو شتانە، نەک لەبەر ئەوەی لە هەموو کەس باشتر بووبن لەسەر ئاستی مرۆڤایەتیی.

وشەی (بَلَاء)، جاری وا هەیە لە قورئاندا بە مانای نازو نیعمەت و، جاری واش بە مانای سەختیی و ناڕەحەتییە، جاری واشە هەیە بە مانای تاقیکردنەوەیە، کە لێرەدا بە تەئکید بە مانای تاقیکردنەوەیە، واتە: ئەوەی پێماندا بوون، لە نیشانەکان، تاقیکردنەوەیەکی ئاشکرا بوو، یاخود ئاشکراکەربوو، بۆ ئەو گەلە، واتە: زۆر ڕوون و بەرچاوو دیار بوو، کە ئەوانە دەستی خوایان لە پشتەوە هەیە، بۆ وێنە: کە خوا ﷻ هەر لە میسڕ، چەندان بەڵای بە مل فیرعەون و دارو دەستەکەیدا هێناون، وەک دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣٠﴾ ﴾**الأعراف**، دوایی دەفەرموێ: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ ﴾**الأعراف**، هەروەها گۆچانەکەی مووسا عليه السلام کە بۆتە مارو حەزیایەکی گەورە، هەروەها دەستی کە وەک گڵۆپێکی زۆر بە شۆق ئایساوە، ئەوە نۆ نیشانە، ﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ﴿١٠١﴾ ﴾**الإسراء**، جگە لەوە دواییش لە کاتی دەربازبوونیاندا، ئەوەی کە خوا بۆ بەنوو ئیسڕائیلی کردوە، بۆ کەسی نەکردوە، دەریای بۆ شەق کردوون، ئەو دەریا زلە قڵیشاوە، ئەو هەموو خەڵکە بەو دەریایەدا، دوای قڵیشانی دەربازبوون، دوایی دوژمنەکانی خۆیان بینیوە، لەدوای

وان، کـە ڕاوەدوویـان نـاون، خنـکاون لـە دەریـای سـووورداو، دوایـی ئـەوان کـە دەربازبـوون چوونەتـە دەشـتی سـیناو، لەوێـش خـوا ﷻ گـەزۆ و باڵنـدەی (سـلوی)ی بـۆ ڕەخسـاندوون، پاشـان هـەر لـەوێ، کانیـی و سـەرچاوەی بـۆ ڕەخسـاندوون: ﴿وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنفَجَرَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ﴿٦٠﴾﴾البقرة، واتە: کاتێ مووسا داوای ئـاوی بـۆ گەلەکـەی کـرد، (لـە دەشـتی (سـینا) لـەو بیابانـە وشـک و قاقـڕو دێمـەکارەدا)، گوتمـان: بـە گۆچانەکـەت لـە بەردەکـە بـدە، (لـە چیایـەک) ئیـدی دوازدە کانیـی و سـەرچاوەی لـێ دەرقوڵیـن، هەروەهـا زۆر شـتی دیکـەش، کـە دوایـی ئاماژەیـان پێدەکەیـن، هەمـوو ئەوانـە بێگومـان تاقیکردنەوەیەکـی ڕوون و ئاشـکرا بـوون، تاقیکردنەوەیەکـی ئاشـکراکەرو ڕوونکـەرەوە بـوون بـۆ میهرەبانیـی خـوا بەرانبـەر بـەو گەلـە، لـە کاتی لێقەومـان و نەهامەتییـدا.

بۆیـە گەلـی جوولەکـە، کاتـێ مێـژووی خۆیـان دەخوێننـەوە کـە چەنـد لـە زەبوونیـی و چەوسـێنراوەیی دا بـوون، دەبووایـە هەرگیـز سـتەم نەکـەن، ئێسـتاش لـە پەیـمانی کۆنـدا ئـەو شـتانەی خـوا ﷻ لـە قورئانـدا ئامـاژەی پێکـردوون، زۆر بـە تەفصیـڵ و بەڕوونیـی، لەوێـدا بـە وردەکارییەکانیانـەوە باسـکراون، کـە ڕەنگـە هەندێکیـان زێدەڕۆیـی یـان کـەم و کورتییـان تێـدا هەبـێ، بـەڵام گرنـگ ئەوەیـە وەک ئەصڵەکەیـان، ڕاسـتن، دەبووایـە کاتـێ مێـژووی خۆیـان وەبیردێنـەوە، هەرگیـز زوڵـم لـە کـەس نەکـەن و، بزانـن کـە کاتی خـۆی فیرعـەون زوڵمـی لێکـردوون، چەنـدە حاڵیـان خـراپ بـووە، کـە زوڵمـی لـە بـاب و باپیرانیـان کـردوە، دەبووایـە بزانـن ئـەو زوڵمـەی فیرعـەون کـردی، سـەرەنجامەکەی ئـەوە بـوو کـە خـوا ﷻ ئـاوا فیرعـەون و دارو دەسـتەکەی لـە بەیـن بـرد، کەواتـە: ئـەو زوڵمـەی ئەوانیـش ئێسـتا دەیکـەن لـە خەڵکـی مسـوڵمانی فەلەسـتین و مسـوڵمانان بـە گشـتیی، بـە تەئکیـد ئەو زوڵمـەش دوایـی سـزایەکی خـوای بـۆ لـە بۆسـەدا هەیـە، کـە سـەرەنجام پـەتی زوڵـم لـە ئەسـتووریدا دەپچـڕێ، ئەگـەر هـەر پەتێـک لـە باریکییـدا بپچـڕێ.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی هیدایـەت و یارمەتییـمان بـدات، کـە لـە بەسـەرهاتی پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام)و گـەلانی پێشـوو دەرس و پەنـدو عیبـرەت وەربگریـن، ئـەو هەڵـەو کـەم و کورییانـەی کـە گـەلانی پێشـوو لەسـەریان تووشـی سـزاو مەینەتیـی بـوون، خـوای بەبەزەیـی یارمەتییـمان بـدات، خۆمانیـان لـێ بـە دوور بگریـن و، ئـەو سیفەتە چاکانـەی، خوازیـاری ئـەوە بـوون، کـە خـوا ﷻ لـە فریـای گەلـە پێشـووەکان، لـە فریـای مەزڵوومـان بـێ، ئێمـەش ئـەو سـیفەتانە لـە خۆمانـدا پەیـدا بکەیـن و خۆمانیـان پـێ برازێنینـەوە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

نێـردرانی مووسـا عليه السلام بـۆ لای كۆمەڵـی فیرعـەون و، داواكـردنی لێیـان كـە گەلـی بەنـوو ئیسـڕائیلی تەسـلیم بكـەن، خۆشـیان لـە ئاسـت خـوادا بـە بـەرز نەگـرن و، پەنـا بـە خـوا گرتنـی مووسـا لـە زیـان و، لـە شـەڕو خراپەیـان و، داواكـردنی لێیـان كـە بـە لای كەمـەوە بێلایـەن بـن، بـەڵام لامـل بـوونی فیرعـەون و دارو دەسـتەكەی و، سـەرەنجام لـە خـوا پاڕانـەوەی مووسـا عليه السلام و، ڕاگەیانـدنی ئـەو ڕاسـتییە كـە ئـەو خەڵكـە كۆمەڵێكـی تاوانبـارن و، شایسـتەی سـزاو جەزرەبـەی خـوان:

خــوا سبحانه وتعالى دەفەرمــوێ: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ ﴿١٧﴾ أَنْ أَدُّوٓا۟ إِلَىَّ عِبَادَ ٱللَّهِ ۖ إِنِّى لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١٨﴾ وَأَن لَّا تَعْلُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ۖ إِنِّىٓ ءَاتِيكُم بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿١٩﴾ وَإِنِّى عُذْتُ بِرَبِّى وَرَبِّكُمْ أَن تَرْجُمُونِ ﴿٢٠﴾ وَإِن لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ لِى فَٱعْتَزِلُونِ ﴿٢١﴾ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ مُّجْرِمُونَ ﴿٢٢﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ﴾، بە دڵنیایی پێش ئەوان، كۆمەڵی فیرعەونمان تاقیكردنەوە، واتە: با خەڵكی ڕۆژگاری موحەممەد صلى الله عليه وسلم پەند لە گەل و كۆمەڵی فیرعەن وەربگرن، كە خوا سبحانه وتعالى مووسای عليه السلام بۆ ناردن، بە بەڵگە ڕوون و ئاشكرایەكانەوە، بە پەیامی خواوە، داوایەكی زۆر ڕەوای لێیان هەبوو، كە: چی دیكە ئەو گەلی بەنی ئیسڕائیلە، مەچەوسێننەوەو، با وەك هاوڵاتییەكی بە حورمەت، لەم وڵاتەدا بژین، ئەگەرنا لێیان بگەڕێن، با من دەربازیان بكەم و بیانگوازمەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ﴾، (و) بۆ بادانەوەو گێرانەوەیە، (لَقَد) هەم (ل)ی سوێند، هەم (قَد)ی ساغکردنەوە (تحقیق)، یانی: بە دڵنیایی ئێمە لە پێش واندا کۆمەڵی فیرعەونمان تاقیکردەوە، ئەمە بۆ ئەوەیە کە وەک ئەوان نەیانزانیبێ، کۆمەڵی فیرعەون تاقیکراونەوەو، خوا ﷻ مووسای ﷺ بۆ ناردوون و، دوایی تووشی بەڵا بوون، لە ئەنجامی لاملیی و سەرپێچییاندا، یانی: ئێوە دڵنیابن کە لە پێش ئەواندا، کۆمەڵی فیرعەونمان تاقیکردنەوە، (**فَتَنَّا: أي ابْتَلَيْنَا وَاخْتَبَرْنَا، وَقَوْمُ الرَّجُلِ: مِنْ يَقُومُونَ مَعَهُ**)، (**فَتَنَّا**): بە مانای: تاقیمانکردنەوە، جەرباندمانن، قەومی پیاوێک: ئەوانەن، کە لەگەڵی هەڵدەستن و لە دەورنی.

٢)- ﴿وَجَآءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ﴾، ڕەوانکراوێکی بەڕێزیان بۆ هات، دەڵێ: (**الكَرِيم: النَّفِيسُ الفَائِقُ فِي نَوْعِهِ**)، (**كَرِيم**): لە هەر شتێکدا بریتیە لە هەرە چاک و هەرە پەسند، (**الطبري**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ:

(**وَوَصَفَهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ بِالْكَرَمِ، لِأَنَّهُ كَانَ كَرِيمًا عَلَيْهِ، رَفِيعًا عِنْدَهُ مَكَانُهُ، وَقَدْ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ وَصَفَهُ بِذَلِكَ، لِأَنَّهُ كَانَ فِي قَوْمِهِ شَرِيفًا وَسِيطًا**)، واتە: خوا ﷻ بۆیە مووسای بە کەریم وەسف کردوە، (کریم، واتە: پەسندو چاک و بەڕێزو خاوەن پێگە)، لەبەر ئەوەی لە لای خوا ﷻ زۆر بەڕێزو خاوەن پێگە بووە، (کە بە تەئکید وابووە)، دەشگونجێ لەبەر ئەوە بێ کە لە نێو خەڵکەکەی خۆیدا، مووسا ﷺ خاوەن ڕەچەڵەک و، پێگەی کۆمەڵایەتیی باش بووە.

دەڵێم: لەڕاستییدا لە یەک کاتدا مووسا ﷺ هەردووکیان بووە، هەم لە لای خوا ﷻ خاوەن پێگەو ڕێزو حورمەتی زۆر بووە، هەم لە نێو بەنوو ئیسرائیلیشدا خاوەن پێگەو ڕێزو حورمەتێکی تایبەت بووە، ئەمەش نەک هەر بۆ مووسا ﷺ وابێ، بەڵکو خوا ﷻ هیچ کام لە پێغەمبەرانی نەناردوون، مەگەر لە ماڵ و بنەماڵەو خەڵکێکی باش بووبن و، خاوەن ڕێزو حورمەت و پێگە بووبن، پێش

---

(١) جامع البيان: ج٢٥، ص١٢٢، برقم: ٣١١٤٣.

پێغەمبەرایەتییش، چونکە خەڵک عادەتیان وایە، کەسێک کە لە ماڵێکی باش نەبێ و، لە خێزانێکی باش نەبێ و، خاوەن پێگەیەکی کۆمەڵایەتیی باش نەبێ، گوێی بۆ ناگرن.

٣)- ﴿أَنْ أَدُّوٓاْ إِلَيَّ عِبَادَ ٱللَّهِ﴾، پێیگوتن: کە بەندەکانی خوام تەسلیم بکەن، یانی: (**سَلِّمُوا عِبَادَ اللهِ إِلَيَّ**)، بەندەکانی خوا تەسلیمی من بکەن (کە بریتین لە گەلی بەنوو ئیسڕائیل، بەندەی ئێوە نین)، وەک لە سووڕەتی (**المؤمنون**)دا، فیرعەون دەڵێ: ﴿أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَٰبِدُونَ ﴿٤٧﴾﴾، ئایا بڕوا بێنین بۆ دوو مرۆڤی وەک خۆمان، کە خەڵکەکەشیان کۆیلەو ملکەچی ئێمەن؟ بە دڵنیایی فیرعەون کە ئەو قسانەی کردوون، مووساش ﷺ وەڵامی دەداتەوە، دەڵێ: ﴿أَنْ أَدُّوٓاْ إِلَيَّ عِبَادَ ٱللَّهِ﴾، یانی: بەندەکانی خوا تەسلیمی من بکەن، واتە: بەندەی تۆ نین ئەی فیرعەون و کۆیلەی تۆ نین، بەڵێ تۆ سۆغرەو بێگاریان پێ دەکەی و، دەیانچەوسێنیەوە، بەڵام ئەوانە بەندەی خوان، واتە: تەنیا خوا ﷻ شایستەی ئەوەیە، ئەوانە ئەوپەڕی ملکەچییان بۆی هەبێت و، تۆ زوڵمیان لێدەکەی.

واتایەکی دیکەی: ﴿أَنْ أَدُّوٓاْ إِلَيَّ عِبَادَ ٱللَّهِ﴾، یانی: (**أَنْ أَدُّوا إِلَيَّ الطَّاعَةَ يَا عِبَادِ اللهِ**)، ئەی بەندەکانی خوا! (فیرعەون و دارو دەستەکەی)، ئێوە بەندەکانی خوان و ئەی بەندەکانی خوا! فەرمانبەریی بۆ من پێشکەش بکەن، واتە: بە قسەم بکەن و گوێڕایەڵم بن، پەیامی خوام لێ وەربگرن.

بەڵام مانای یەکەمیان بەهێزترە، چونکە ئەو مانای یەکەمە ئەگەر لێرە ئیحتیمالی هەیە: (**أَدُّوا**)، بە مانای (**أَدُّوا إِلَيَّ الطَّاعَةَ**) بێ، بەڵام لە سووڕەتی (**الشعراء**)، ئایەتی ژمارە: (١٧)دا، فەرموویەتی: ﴿أَنْ أَرْسِلْ مَعَنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ﴿١٧﴾﴾، واتە: وەچەی ئیسڕائیلمان لەگەڵ بنێرەو، تەسلیمیانمان بکە، دیسان لە سووڕەتی (**طه**)شدا، هاتووە، کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿فَأْتِيَاهُ فَقُولَآ إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾﴾، واتە:

هەردووکتـان (مووسـاو هـارِوون) بچن بـۆ لای فیرعەون، پێـی بڵێن: ئێمـە ڕەوانەکراوی پەروەردگارتیـن بـۆ لای تـۆ، ئنجا بەنـوو ئیسـرائیلمان، (وەچـەی ئیسـرائیلمان) لەگـەڵ بنێـرەو، چیدیکـە مەیانچەوسـێنەوەو، بـە دڵنیایـی لـە پەروەدگارتـەوە نیشـانەو بەڵگەیەکـمان بـۆ هێنـاوی، سـەلام و ئاشـتییش لەسـەر کەسـێک بـێ، کـە بـە دوای ڕێنمایـی خـوا دەکـەوێ.

کەواتـە: بەهـۆی ئـەو دوو شـوێنەوە، ئـەوەی لێـرە خـوا فەرموویـەتی، زۆر بـە ڕوونیـی مانایەکـەی دەزانیـن: ﴿ أَنۡ أَدُّوٓاْ إِلَيَّ عِبَادَ ٱللَّهِ ﴾، بەنـدەکانی خـوام تەسـلیم بکـەن، قورئانیـش هەندێکـی هەندێکـی ڕوون دەکاتـەوە، باشـترین شـێواز بـۆ چاکتر تێگەیشـتنی قورئـان، ئەوەیـە هـەر بابەتێـک لـە قورئانـدا هاتـوە، بگەڕێیـن، ئایـا لـە قورئانـدا لـە کوێـی دیکـە باسـی ئـەو بابەتـە کـراوە! بـە دڵنیایـی بـە بـەراورد پێکـردنی ئایەتـەکان، هەموویـان، باشـتر تیشـکمان بـۆ دەخرێتـە سـەر چەمـک و واتـای ئـەو بابەتـەی هاتـوە.

٤)- ﴿ إِنِّي لَكُمۡ رَسُولٌ أَمِينٞ ﴾، بە دڵنیایی من بۆ ئێوە ڕەوانەکراوێکی ئەمیندارم، (**أَمِينٌ عَلَى وَحْيِهِ وَرِسَالَتِهِ الَّتِي أَوْعَدَنِيهَا إِلَيْكُمْ**)، واتە: من ئەمیندارم بەسەر ئەو سروش و پەیامەی کە خوا ﷻ بەڵێنی پێداوم، بە ئێوەی بگەیەنم.

شـایانی باسـە: لێرەدا کە مووسـا ﷺ، دەڵێ: مـن پێغەمبەرێکی ئەمینـدارم و بەندەکانی خـوام تەسـیم بکـەن، بەنـوو ئیسـرائیلی وەک سـپاردەیەک، کـە لـە لای فیرعەونـە، تەماشـا کـردوون، کـە دەبـێ تەسـلیمی خاوەنەکەیان بکاتـەوە، کە مووسـایە ﷺ.

٥)- ﴿ وَأَن لَّا تَعۡلُواْ عَلَى ٱللَّهِ ﴾، هەروەها لە بەرانبەر خواداو لە ئاستی خوادا، خۆتان بەرز مەکەنەوە، خۆتان بە بەرز مەگرن، لووت بەرز مەبن، وەک (**الطبري**)، دەڵێ: (**أَنْ لَا تَطْغَوْا وَتَبْغُوا عَلَى رَبِّكُمْ، فَتَكْفُرُوا بِهِ وَتَعْصُوهُ، فَتُخَالِفُوا أَمْرَهُ**)، یاخیی مەبن و، سنوورشکێنیی مەکەن، لە بەرانبەر پەروەردگارتاندا، کە پێی بێبڕوا بن و سەرپێچیی لێ بکەن و، فەرمانەکەی جێبەجێ نەکەن، کە بە مندا ناردوویەتی.

٦)- ﴿إِنِّيٓ ءَاتِيكُم بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ﴾، من هێنەری بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکرام، بۆ ئێوە، واتە: بەڵگەو نیشانەیەکم بۆ هێناون، کە ئێوە دڵنیابن، من ڕاست دەکەم و، پێغەمبەری خوام و لە لایەن خواوە ڕەوانکراوم، ئەو داوایەی لێتان دەکەم، خوا ﷻ منی پێ ڕاسپاردوە.

(**سُلْطَان**) بە مانای: (**حُجَّة**) بەڵگەیە، بۆیە وشەی: (**بُرْهَان**) هەندێک جار (**سُلْطَان**)ی بۆ بەکارهێنراوە، هەندێک جار (**بَيِّنَة**)ی بۆ بەکارهێنراوە، لەبەر ئەوەی بەڵگە، عەقڵ و دڵی بەرانبەرەکە دەخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، ئەگەر (**بَيِّنَة**) بێ، واتە: زۆر ڕوون و ئاشکرا، کە (**بُرْهَان**)یش هەر بە مانای شتێکی ئاشکراو ڕوونە، کە مشت و مڕو چەندو چۆن، هەڵنەگرێ.

٧)- ﴿وَإِنِّي عُذۡتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمۡ أَن تَرۡجُمُونِ﴾، من پەنا بە پەروەردگاری خۆم و پەروەردگاری ئێوەش دەگرم، کە ئێوە بەرد بارانم بکەن، وشەی (**رَجم**): بە مانای بەرد بارانکردن دێ، بە مانای کوشتنیش دێ و، بە مانای جنێوپێدانیش دێ، بە مانای تۆمەتبارکردن و دەرکردنیش دێ، چەند واتایەکی هەن، بەڵام بە پێی سیاق، دەبێ سەرنج بدرێ: ئایا کام لەو واتایانە لەگەڵیدا دەگونجێ؟ لێرەدا وا دێتە بەرچاو، مەبەست پێی بەرد بارانکردن بێ، (**القُرْطُبي**)، دەڵێ: (**كَأَنَّهُمْ تَوَعَّدُوهُ بِالْقَتْلِ فَاسْتَجَار بالله**)، کە دەڵێ: ﴿وَإِنِّي عُذۡتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمۡ أَن تَرۡجُمُونِ﴾، مووسا عليه السلام هەر لە خۆوە وای نەگوتوە، چونکە ئەوان هەڕەشەیان لێکردوە، کە بەرد بارانت دەکەین، دیارە عادەتیان وابووە، بۆ کوشتنی نەیارەکانیان، بە خراپترین شێوە بیانکوژن کە بریتیە لە بەرد بارانکردن، بۆیەش مووسا گوتوویەتی: پەنا بە پەروەردگاری خۆم و پەروەردگاری ئێوەش دەگرم، کە بەرد بارانم بکەن، دیارە هەڕەشەیان لێکردوەو ئەویش لە بەرانبەر هەموو هەڕەشەکەیاندا پەنای بە خوا گرتوە.

٨)- ﴿وَإِن لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ لِي فَٱعۡتَزِلُونِ﴾، ئەگەر بۆ منیش بڕوا ناهێنن، کەنار بگرن، وەک توێژەرەوان هەندێکیان گوتوویانە: (**دَعُونِي كَفَافاً لَا لِيَ وَلَا عَلَيّ**)، لێمگەڕێن، ئەگەر سوودیشم پێناگەیەنن، زیانیشم پێ مەگەیەنن، ئەگەر شوێنیشم ناکەون، دژایەتییشم مەکەن، من هاتووم ئەو خەڵکە بانگ دەکەم بۆ لای خوا ﷻو، دەربازیان دەکەم، لەو واقیعە سەخت و دژوارو ڕیسواکەرەی ئێوە ئەوانتان تێدا داناوە.

٩)- ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ أَنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوۡمٞ مُّجۡرِمُونَ ﴾، یەکسەر لە پەروەردگاری پاڕایەوە، کە ئەوانە کۆمەڵێکی تاوانبارن. وەک پێشتریش گوتمان: ئەم (**ف**)ە، کە دەفەرموێ: ﴿ فَدَعَا رَبَّهُۥٓ ﴾، بۆ بەدواهاتن (**تَعْقِیْب**)ەو، ئەم ڕستەیە بادەداتەوە سەر شتێک کە قرتێندراوە، بەڵام خوازیاری ئەو پاڕانەوەیەی مووسا بووە، واتە: (**فَلَمْ یُلَبُّوا طَلَبَهُ وَأَصَرُّوا عَلَى أَذَاهُ، وَكَفَرُوا وَاسْتَمَرُّوا عَلَى كُفْرِهِمْ، فَدَعَا رَبَّهُ**)، ئەوان داواکارییەکەیان بۆ جێبەجێ نەکردو، لەسەر ئەزیەت و ئازاری خۆیان بەردەوام بوون، هەر بێبڕوا بوون و بەردەوام بوون لەسەر بێبڕواییەکەیان، ئەویش لە پەروەردگاری پاڕایەوە.

پاڕایەوە چی فەرموو؟ فەرمووی پەروەردگارم! ئا ئەوانە کۆمەڵێکی تاوانبارن، ئیدی بە پێویستیی نەزانیوە بفەرموێ: چییان لێبکەو چییان پێ بکە، مادام تاوانبارن شایستەی ئەوەن خوا سزایان بداو، ئەوەندە بەس بووە تەنیا بە ئاماژە باسی ئەوە بکات: ئەوانە شایستەی سزادرانن، ئەوی دیکە هەمووی عایدی خوای کاربەجێیەو، خۆی دەزانێت ئەو تاوانبارانە چۆن سزا دەداو، چۆن تۆڵەی ئەو گەلە چەوساوەیان لێ دەکاتەوە!

مەسەلەی دووەم:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە مووسا ﷺ کە شەوڕۆ بە گەلەکەی بکات، چونکە ڕاوەدوو دەنرێن و، دوای قڵیشانی دەریای سووریش بە کراوەی لێی گەڕێ و، دڵنیابێ کە فیرعەون و سوپایەکەی نغرۆ دەبن، پاشان باسی ئەو نازو نیعمەتانەی جێیان هێشتوون و، خوا کردوونیە میراتی کۆمەڵێکی دیکەو، ئەوانیش ئاسمان و زەوی بۆیان نەگریاون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ ﴿٢٣﴾ وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا ۖ إِنَّهُمْ جُندٌ مُّغْرَقُونَ ﴿٢٤﴾ كَمْ تَرَكُوا۟ مِن جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٢٥﴾ وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ ﴿٢٦﴾ وَنَعْمَةٍ كَانُوا۟ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴿٢٧﴾ كَذَٰلِكَ ۖ وَأَوْرَثْنَٰهَا قَوْمًا ءَاخَرِينَ ﴿٢٨﴾ فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلْأَرْضُ وَمَا كَانُوا۟ مُنظَرِينَ ﴿٢٩﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَأَسْرِ بِعِبَادِى لَيْلًا ﴾، ئنجا بەشەو شەوڕۆ بە بەندەکانم بکە. (ف)ی (فأسر)، دیسان **(الفَاءُ الفَصِيْحَة)**، یان **(فَاءُ التَّفْرِيْع)**ی پێدەڵێن، **(وَهِيَ الوَاقِعَة جَوَاباً لِشَرْطٍ مُقَدَّرٍ كَأَنَّهُ قَالَ: إِنْ كَانَ الأَمْرُ كَمَا تَقُولُ فَأَسْرِ بِعِبَادِي)**، ئەم (ف)یە، ڕوونکەرەوەی چەند شتێکی دیکەیە، کە لە پێشەوە هاتوون و، وەڵامی مەرجێکی مەزەنندەکراوە، وەک خوا ﷻ فەرمووبێتی: مادام حاڵ بەو شێوەیە کە دەڵێی، کەواتە: شەوڕۆ بە بەندەکانم بکە.

(فَـأَسْرِ)، خوێنراویشەتەوە: (فَـاسْرِ)، چونکە **(أَسْرَى وَسَرَى)**، هەردووکیان، یانی: شەوڕۆی کرد، سەفەری شەوی کرد، وشەی: (لَيـلًا)، **(ظَـرْفُ زَمَانٍ مُتَعَلِّق ب(فَـأَسْرِ)**، (لَيـلًا) زەرفی کاتەو پەیوەستە بە شەوڕۆیەکەوە، ئایا ئەو شەوڕۆییە کەنگێ بێ؟ دەبێ شەوبێ، هەڵبەتە (أسرى و سرى) یانی: سەفەری شەوی کرد، بەڵام (ليلاً) بۆ جەختکردنەوەیە، وەك (يطير بجناحيه).

٢)- ﴿إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ﴾، چونکە ئێوە ڕاوەدوو نراون، شوێنتان دەکەون، (**تَعْلِيْلٌ للأَمْرِ بِالإِسْرَارِ لَيْلاً**)، ئەمە هۆکار هێنانەوەیە بۆ ئەوە، کە بۆچی دەبێ شەورۆییان پێبکات؟ چونکە ئێوە ڕاوەدووەدەنرێن، واتە: شەوپەنهانە تاکو ماوەیەکی باش ببڕن و پێتان نەگەن.

ئنجا کە فەرموویەتی: ﴿إِنَّكُم مُّتَّبَعُونَ﴾، (**أُسْنِدَ الإِتِّبَاعُ إِلى غَيْرِ مذكور، لأَنَّهُ مِنَ المَعْلُومِ، لأَنَّهُمْ قَوْمِ فِرْعُونُ وَجُنْدُه**)، بۆیە ڕاوەدوونرانەکە پاڵدراوەتە لای بکەرێک، کە ناوی نەهاتوە، چونکە دیارە کە مەبەست کێیە ڕاوەدووی گەلی بەنوو ئیسڕائیل دەنێ، کە فیرعەون و سەربازەکانی.

٣)- ﴿وَٱتْرُكِ ٱلْبَحْرَ رَهْوًا﴾، لە دەریایەکەش گەڕێ بە کراوەیی، (**البَحْرَ**)، (أل)ی ناساندنی لەسەرەو، ئەلیف و لامەکە بۆ (**عهد**)ە، واتە: لە دەریایەکە گەڕێ، مەبەست پێی جینسی دەریا نیە، لە دەریایەکە گەڕێ، کە مەبەست پێی دەریای سوورەو پێشتر (**بحر القلزم**)ی پێگوتراوە، کەواتە: ئەوە کە هەندێک لە تەفسیرەکان، بۆ وێنە: تەفسیری (نموونە)[1]، دەڵێ: (**نَهْر النِّيْل**)، لە ڕاستییدا نەیپێکاوەو، نازانم لە کوێی هێناوە! ڕەنگە لە هەندێ تەفسیری دیکەشدا هەبێ، بەڵام مسۆگەر ئەوە هەڵەیەکی گەورەیە، چونکە ڕووباری نیل، زۆرجار هەر بە نێو میسڕدا هاتوە، ئەو شارەش کە بەنوو ئیسڕائیلی تێدا بووبن، ئایا لەمبەری بووە، یان لەوبەری بووە؟ پاشان تاکو لەو شارەوە دەگەنە، ڕووباری نیل زۆر نزیکە، کەی بواری ئەوە دەبێ ئەوان ماوەیەک ببڕن؟ هەروەها گەلی فیرعەون بە خۆو بەو سوپایەش کە چەند هەزار کەسێک هەر بوون، ئەگەر چەند سەد هەزار کەسێکیش نەبووبن، پانتاییەکی باشیان دەوێ، کە جێی هەردووکیان تێدا بووبێتەوە، پێش ئەوەی بگەنە بەردەمی ئەو دەریایە.

کەواتە: بە دڵنیایەوە مەبەست پێی دەریای سوورە، کە ماوەیەکی باش بەنوو ئیسڕائیل ڕۆیشتوون، تاکو گەیشتوونەتە دەریای سوور، ئیدی ئەوان گەیشتوونە ئەوێ، ئنجا دوایی فیرعەونیش بەخۆی و بە سوپایەکەیەوە، شوێنیان کەوتوون،

---

(١) ج٢٤، ص١٧٥.

ئنجا ئەو ڕاکردنەی بەنوو ئیسرائیل بە نیوە شەوو، حاڵەتێکی نەخافڵ بووەو، ئەو سوپایەی فیرعەونیش هەمووی یەکسەر بە پلاك و دوگمە ساز نابێ، هەتا خۆیان پێچاوەتەوەو تاکو ولاخیان زین کردوون و هەتا عەرەبانەیان ساز کردوون، وەک لە پەیمانی کۆندا هاتوە، دەڵێ: بە چەند سەد عارەبانەوە، بێگومان ئەوە هەمووی کاتی ویستوە، بۆیە پێویستە پانتاییەکی جوگرافیی باش بووبێ، بۆ ڕاکردن و ڕاوەدوونرانی مووسا عليه السلام و گەلەکەی لەلایەن فیرعەون و سوپایەکەیەوەو، ناگونجێ ڕووباری نیل بووبێ، ڕووباری نیلیش پانتاییەکەی هێندە نیە، کە فیرعەون و سوپایەکەی هەمووی بچنە نێوی و بشخنکێن، بەڵام دیارە دەریای سوور لە هەر شوێنێکی پەڕیبنەوە، لە تەسکترین شوێنیشەوە، بێگومان پانییەکەی چەندان کیلۆمەترەو، پانتایی ئەوەی تێدا دەبێ و، جێی ئەوەی تێدا بۆتەوە، کە فیرعەون بە هەموو سوپاکەیەوە بێتە نێوی، دەریایەکەیان لێ وێکبێتەوە.

ئنجا کە خوا سبحانه دەفەرموێ: ﴿ وَٱتۡرُكِ ٱلۡبَحۡرَ رَهۡوًا ﴾، دەریایەکە لێگەڕێ بە قڵیشاوەیی و، بە کراوەیی، (رَهْواً أي: سَاكِناً وَمَفْتُوحاً وَذَا سَعَةٍ)، لێی گەڕێ با بە فراوانیی و بەقڵیشاویی، بە کراوەیی بمێنێتەوە.

٤)- ﴿ إِنَّهُمۡ جُندٞ مُّغۡرَقُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوان سەربازانێکی نغرۆکراون، واتە: بڕیاردراوە کە ئەوان دەبێ بخنکێنرێن، کەواتە: لێیان مەترسێن، ئەم ڕستەیە: ﴿ وَٱتۡرُكِ ٱلۡبَحۡرَ رَهۡوًا ﴾، حیکمەتەکەی ئەوەیە کە مووسا عليه السلام گۆچانی لە دەریا داوەو شەق بووە، وەک لە سوورەتی (الشعراء)دا، هاتوە، ﴿ أَنِ ٱضۡرِب بِّعَصَاكَ ٱلۡبَحۡرَۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرۡقٖ كَٱلطَّوۡدِ ٱلۡعَظِيمِ ﴿٦٣﴾ ﴾، ئنجا ئەگەر دووبارە گۆچانی لێ دابایە، دەریایەکە وێک دەهاتەوە، بە فەرمانی خوا سبحانه، بۆیە خوا فەرموویەتی: لە دەریایەکە گەڕێ و، مەشترسێن چونکە ئەوان بڕیاریان بۆ دراوە کە دەبێ لەو دەریایەدا بخنکێن.

٥)- ﴿ كَمۡ تَرَكُواْ مِن جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴾، (یەکسەر خوا سبحانه، باسی ئەوە دەکات ودەفەرموێ:) زۆر باغ و بێستان و کانیی و سەرچاوەیان بەجێهێشتن، چونکە (كَمْ) (كَمُ الخَبَرِيّةِ لِلْتَكْثِير)، (كَمْ)ی خەبەریی بۆ زۆرییە، یانی: زۆریان بەجێهێشتن.

٦)- ﴿ وَزُرُوعٖ وَمَقَامٖ كَرِيمٖ ﴾، هەروەها زۆر كشتوكاڵ و شوێنی تێدامانەوەی پەسندو باشیان بەجێهێشتن، (مقام)، واتە: شوێنی تێدامانەوە، جێگاو ڕێگا، خانووبەرەی زۆر پڕ ڕێزو حورمەت.

٧)- ﴿ وَنَعۡمَةٖ كَانُواْ فِيهَا فَٰكِهِينَ ﴾، هەروەها نازو نیعمەتێک، خۆشیی و بەهرەمەندبوونێک، كە تێیدا زۆر كەیف خۆش و شادمان بوون، (فَاكِهِين)، خوێنراویشەتەوە: (فَكِهِين) هەردووكیان بە یەک واتان، واتە: لەوێدا قسەی خۆشیان دەكردو، شادمان بوون و بەهرەوەر گربوون.

(النَّعْمَةُ: اسْمٌ لِلتنَعُّمِ، مَصُوغٌ عَلَى زنة الْمَرَّةِ، وَلَيْسَ الْمُرَادُ بِهِ الْمَرَّةَ، بَلْ مُطْلَقُ الْمَصْدَرِ، بِاعْتِبَارِ أَنَّ مَجْمُوعَ أَحْوَالِ النَّعِيمِ صَارَ كَالشَّيْءِ الْوَاحِدِ)، وشەی: (النَّعمة) ناوە بۆ ڕابواردن و لەززەت وەرگرتن، (نَعْمَة)، لەسەر كێشی (مَرَّة)، داڕێژراوە، بەڵام مەبەست پێی یەكجار نیە، بەڵكو مەبەست پێی چاوگە، بە ئیعتیباری ئەوە كە كۆی حاڵەتەكەیان، وەک یەک شت وابووە، لە سوورەتی (الشعراء)دا، دەفەرموێ: ﴿ فَأَخۡرَجۡنَٰهُم مِّن جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ٥٧ وَكُنُوزٖ وَمَقَامٖ كَرِيمٖ ٥٨ ﴾، دەرمان هێنان، (كۆمەڵی فیرعەون) لە نێو چەند باغ و بێستانێک و، لە نێو چەند كانیی و سەرچاوەیەک، (كُنُوز) كۆی (كَنْز)ە، یانی: خەزنە، خەزێنە، پارەو سەروەت و سامانی وەسەریەكنراو، ﴿ وَمَقَامٖ كَرِيمٖ ﴾، جێگەو ڕێگەو خانووبەرەی پڕ ڕێزو حورمەت و خۆش و نایاب.

٨)- ﴿ كَذَٰلِكَۖ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا قَوۡمًا ءَاخَرِينَ ﴾، ئا بەو شێوەیە بوو، (بەو شێوەیەی باسكرا، ئاوا ڕوویدا)، ئەوەی بەجێیانهێشتبوو كردمانە میراتی كۆمەڵێكی دیكە، یانی: ﴿ جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ٢٥ وَزُرُوعٖ وَمَقَامٖ كَرِيمٖ ٢٦ وَنَعۡمَةٖ كَانُواْ فِيهَا فَٰكِهِينَ ٢٧ ﴾، هەموو ئەوەمان كردە، میراتی كۆمەڵێكی دیكەو، خەڵكێكی دیكە.

لێرەدا كە دەفەرموێ: ﴿ كَذَٰلِكَۖ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا قَوۡمًا ءَاخَرِينَ ﴾، هەر بەو شێوەیەو كردمان بە میراتی كۆمەڵە خەڵكێكی دیكە، ئەو كۆمەڵە خەڵكەی دیكە، كێ

بوون؟ لە سوورەتی (الشعراء)دا، دەفەرمووێ: ﴿كَذَٰلِكَ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٥٩﴾، واتە: هەروا بەو شێوەیەی باسکرا، ئەو شتانەمان کردنە میراتی وەچەی ئیسرائیل، لە ئایەتەکانی: (٥٧ - ٥٩)دا، خوا ﷻ باسی هەمان مەبەست دەکات، بەڵام لەوێ دەفەرمووێ: کردمان بە میراتی گەلی بەنوو ئیسرائیل.

ئنجا زانایان لەو بارەوە مشتومڕی زۆریان بووە، چونکە بەنوو ئیسرائیل کە لە دەریای سوور پەڕیونەوە، جارێکی دیکە نەگەڕاونەوە بۆ میسر، وەک ئاشکرایە، هەم لە پەیمانی کۆندا، هەم لە مێژوودا، هەم لە قورئاندا، بەڵکو دوایی هاتوون بەرەو دەشتی سیناو، بەرەو فەڵەستین و، خوای پەروەردگار بەڵێنی پێداون، لەوێ نیشتەجێیان بکات، گەلێکی چەوساوە بوون، ئەوێش کە سەر زەمینێکی پڕ بەرەکەتە، لەوێ نیشتەجێیان بکات، نەک بەو شێوەیە کە بێن، موڵک و ماڵی خەڵکی دیکە داگیر بکەن، ئەو کاتە مرۆڤایەتیی ژمارەی هێندە زۆر نەبووە، سەرزەوی شوێنی چۆڵی زۆری لێ هەبوون، سەر زەمینی شام، شوێنێکی فراوان بووەو جێی خەڵکێکی زۆری تێدا بۆتەوە، ئەوانیش بچن لەوێ بۆ خۆیان، کۆمەڵگایەک و قەوارەیەک دروست بکەن و، چیدیکە لە ژێر چەپۆک پۆستاڵی فیرعەونی میسر، یان فیرعەونێکی دیکە دانەبن و، خاوەنی قەوارەی سەربەخۆی خۆیان بن و، ئەو شەریعەتەی خوا بۆی نارد بوون، کە تەوراتە، لە ژیانی خۆیاندا جێبەجێی بکەن، ژیانی خۆیانی پێ ڕێک بخەن، کەواتە: بەنوو ئیسرائیل نەگەڕاونەوە بۆ میسر، ئەدی چۆن خوا لە سوورەتی (الشعراء)دا، دەفەرمووێ: ﴿كَذَٰلِكَ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٥٩﴾؟

لێرەدا زانایان، وەک کاتی خۆی لە تەفسیری (الشعراء)یشدا، باسمان کردوە، چەند واتایەکیان بۆ ئەوە کردوون:

١- لە جۆری ئەو شتانەی کە فیرعەون و دارو دەستەکەی بەجێیان هێشتن، لە جۆری ئەوەمان کردە میرات، کردمانە پشک و بەش بۆ بەنوو ئیسرائیل، نەک خودی ئەو

شتانه، بەڵکو لە جۆری ئەوانە، واتە: فیرعەون و دارو دەستەکەی باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزاریان بەجێ هێشتوون، کانیی و سەرچاوەو، جۆگەو جۆبار، کۆشک و تەلارو، پارەو سامان، خۆشیی و نازو نیعمەت، خوای پەروەردگاریش هەموو ئەو شتانەی لە شوێنێکی دیکە، بە بەنوو ئیسڕائیل داون، واتە: باغ و بێستانی پێداون، کانیی و کانیاوی پێداون، جۆگەو جۆباری پێداون، کۆشک و تەلاری پێداون، پارەو سامانی پێداون، خۆشیی و نازو نیعمەتی پێداون، لە سەر زەمینی شام، ئەم واتایەش زیاتر دەچێتە عەقڵ و دڵەوە.

٢- بەڵام هەندێکی دیکە، لە زانایان ڕایەکی دیکەیان هەیە، بۆ وێنە: (**الشوكاني**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[١]، دەڵێ: (**بَنُو إِسْرَائِيل هُم الوَارِثُون**)، ئایەتەکەی سووڕەتی (**الشعراء**)ی وا لێکداوەتەوە، کە دەفەرموێ: ﴿قَوْمًا ءَاخَرِينَ﴾، واتە: دامانە گەلی بەنوو ئیسڕائیل، دەڵێ: بەنوو ئیسڕائیل ئەو میراتگرانە بوون، هەندێک لە توێژەرانی قورئان، ڕایان وایە دەڵێن: دوای ئەوەی بەنوو ئیسڕائیل لە دەریای سوور پەڕینەوەو گەلی فیرعەون و، سوپایەکەی خنکاون، چوونەوە نێو میسرٍ و لەوێ نیشتەجێ بوون و دوایی هاتوون بۆ دەشتی سینا!! بەڵام نە لە قورئاندا ئەوە باسکراوەو، نە مێژووش ئەوە دەردەخات کە بەنوو ئیسڕائیل دوای دەرباز بوونیان لە میسرو، لە بەین چوونی فیرعەون و سوپایەکەی، گەڕابنەوە بۆ میصر، شتی وا باس نەکراوە.

(**الطبري**)یش، ئەمە وەک ڕایەک دەهێنێ، کە بەنوو ئیسڕائیل ئەو شوێنەیان بە میرات گرتبێ، نەک ئەوان گەڕابنەوە، دەڵێ: خەڵکێکیان لەوێ ماوەتەوە[٢].

خاوەنی تەفسیری (نموونە)ش کە بە فارسییە، دەڵێ: هەندێکیان گەڕاونەوە بۆ میسرٍ و لەوێ نیشتەجێ بوون[٣].

---

(١) فتح القدير، ج٤، ص٦٨٧.

(٢) جامع البيان، ج٢٥، ص١٢٧.

(٣) تفسير نمونه، ج٢١، ص١٧٨.

٣- بەڵام (طنطاوي جواهري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[١] دەڵێ: (المُرَادُ أَنَّ قَوْماً غَيْرَ بَنِي إِسْرَائِيْلَ دَخَلُوا مِصْرَ، وَذَلِكَ أَنَّهُ بَعْدَ هَذَا التَّارِيْخ تَغَلَّبَ عَلَى مِصْر، الآشُورِيُّون وَالبَابِلِيُّون تَارَةً، وَالحَبَش مَرَّةٌ أُخْرَى، وَالفُرْسُ مُدَّةً، وَاليُونَان آونَةً، وَالرُّومَان أَخِيْراً، ثُمَّ أُمَّةُ العَرَبِ، ثُمَّ الطَوْلُونِيون، وَالأَخْشِيدِيّون، وَالفَاطِمِيّون، وَالمَمَالِيْك البَرِيَّة وَالبَحْرِيَّة، وَالتُّرْكُ، وَالفَرَنْسِيُّون، وَالإِنْجِلِيْز، وَهَا نَحْنُ أُوْلَاءِ الآنَ فِي مِصْر نُجَاهِد فِي خُرُوجِهِمْ مِنْهَا، أَمَّا بَنُو إِسْرَائِيْل فَلَمْ يَتَغَلَّبُوا عَلَيْهَا) بە ڕاستیی ئەو (طنطاوي) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، لەبەر ئەوەی هەم زۆر شارەزای مێژوو بووە، هەم زۆر شارەزای جوگرافیا بووە، هەم زۆر شارەزای زانستەکانی ڕۆژگاری خۆی بووە، تەفسیرەکەی پڕ کردوە لەو جۆرە زانیارییانە، کە جاری وایە زێدەڕۆییشی تێدا کردوە، بەڵام هەندێک شت ئەو باش تێیگەیشتوە و، ڕەنگە توێژەرەوانی دیکەی قورئان بەو شێوەیە تێینەگەیشتن، لەبەر ئەوەی ڕۆشنبیرییەکی زۆر گشتیی و فراوان و قووڵی هەبووە، لێرەدا دەڵێ:

مەبەست لەوە کە دەفەرموێ: ﴿قَوۡمًا ءَاخَرِينَ﴾، واتە: کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە بەنوو ئیسرائیل، هاتنە میصرەوە [بۆیە خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿قَوۡمًا ءَاخَرِينَ﴾، لە سووڕەتی (الشعراء)دا، دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ وَأَوۡرَثۡنَٰهَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ٥٩﴾، بۆیە دەفەرموێ: (كَذَٰلِكَ)، واتە: هەر لە شێوەی ئەوە، کردمانە میراتی بەنوو ئیسرائیل، بەڵام نەک خودی ئەو شتانەی فیرعەون و دارو دەستەکەی بەجێیانهێشتن، بەڵکو لە شێوەی ئەوە، وەک باسمانکرد، لە باغ و باغات و، کشتوکاڵ و، کانیی و سەرچاوەو، خانووبەرەو، کۆشک و تەلارو، سەروەت و سامان، هەموو ئەوانەمان لە شوێنێکی دیکە، بە بەنوو ئیسرائیل دان]، چونکە دوای ئەو مێژووە، [دوای ئەوەی فیرعەون و سوپایەکەی نغرۆبوون، لە دەریای سووردا]:

١- جارێک ئاشوورییەکان، میسریان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە.

٢- بابلییەکان ماوەیەک.

---

(١) الجواهر، ج١١، ص١٦.

٣- حەبەشەییەکان ماوەیەکی دیکە.

٤- فارسەکان و دەوڵەتی فارس، ماوەیەك.

٥- هەروەها یۆنانییەکان ماوەیەک.

٦- ڕۆمانەکان ماوەیەک.

٧- ئنجا دوایی کەوتۆتە ژێر ڕکێفی گەلی عەڕەب.

٨- دوایی تۆڵۆنییەکان.

٩- ئنجا ئەخشیدییەکان، ئەوانیش هۆزێک و بنەماڵەیەک بوون بەو ناوە.

١٠- **فاطیمییەکان** کە شیعەی **فاطیمیی** بوون.

١١- هەروەها مەمالیکی وشکانیی و دەریایی، کە ئەوانیش دیارە دوو کۆمەڵ بوون.

١٢- تورکەکانیش ماوەیەک میسڕیان خستە ژێر ڕکێفی خۆیان.

١٣- فەڕەنسییەکان، ماوەیەك.

١٤- ئینگلیزیش لەم ڕۆژگارەدا.

ئنجا دیارە لە ڕۆژگاری (**طنطاوي جوهري**)دا، کە لە ساڵانی سییەکاندا ئەو تەفسیرەی نووسیوە، دەڵێ: (**وَهَا نَحْنُ أُوْلَاءِ الآنَ فِي مِصْرَ نُجَاهِد فِي خُرُوجِهِمْ مِنْهَا**)، ئێستاش ئەوە ئێمە تێدەکۆشین و، خەبات دەکەین، بۆ ئەوەی ئینگلیز لە میسڕ دەربکەین، دەڵێ: بەڵام بەنوو ئیسڕائیل زاڵ نەبوونەوە بەسەر میسڕدا و، مێژوو شتێکی ئاوای باس نەکردووە.

٩)- لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَمَا بَكَتۡ عَلَيۡهِمُ ٱلسَّمَآءُ وَٱلۡأَرۡضُ﴾، ئاسمان و زەوی بۆیان نەگریان.

١٠)- ﴿وَمَا كَانُواْ مُنظَرِينَ﴾، هەروەها مۆڵەتیشیان نەدراو، چاوەڕوانیشییان نەکرا لە چاوەڕوانییکراوان نەبوون.

کە دەفەرموێ: ئاسمان و زەوی بۆیان نەگریان، ئەمە مەبەست پێی گرنگیی پێ نەدانە، واتە: فەوتانیان هەروەک فەوتانی غەیری خۆیان بوو، نەک کارەساتێکی مەزن بووبێ، وەک خۆیان خەیاڵیان دەکرد، کە ئەگەر بێت و فیرعەون بفەوتێ و سوپایەکەی بفەوتێ، دنیا تێکدەچێ، نەخێر فەوتاشن و هیچیش نەبوو، ئەوانیش وەک ئەو خەڵکە لە بەین چوون، کە لە پێش ئەواندا، لە بەین چوو بوون.

بەڵام چەمکی پێچەوانەیی (مفهوم المخالفة)ی ئەم ئایەتە ئەوە دەگەیەنێ، کە بڕوادارانی بۆ خوا صوڵحاو گەردوون (کون) و ئاسمانەکان و زەوی کارلێك (تفاعل) لەگەڵ ژیان و مردنیان دا دەکات ، وەك هەندێك ئایەتی قورئان و دەقەکانی سوننەت دەیگەیەنن.

مەسەلەی سێیەم:

دەربازكرانی بەنوو ئیسرائیل لە چنگی فیرعەون كە سزاو ئازارێكی ڕیسواكەری دەدان، چونكە ئەو لە خۆسەپێنەرانی زێدەڕۆییكار بوو، هەروەها هەڵبژێررانی بەنوو ئیسرائیل بەسەر جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیانداو، پێدانی نیشانە گەلێك كە تاقیكردنەوەیەكی ئاشكرایان تێدابوو:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ ﴿٣٠﴾ مِن فِرْعَوْنَ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٢﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم مِّنَ ٱلْـَٔايَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌا۟ مُّبِينٌ ﴿٣٣﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە: لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ نَجَّيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ مِنَ ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، بە دڵنیایی وەچەی ئیسرائیلمان لە سزایەكی ڕیسواكەر دەرباز كرد.

﴿ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، (تَعْبِيرٌ جَامِعٌ وَشَامِلٌ لِكُلِّ صُنُوفِ العَذَابِ المُحْتَوِي عَلَى الإِهَانَةِ وَالإِذْلَالِ)، ﴿ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، (ئازاری ڕیسواكەر)، دەربڕێكی زۆر فراوان و گشتگیرە، بۆ هەموو جۆرەكانی سزادان، كە هەموو جۆرەكانی سووكایەتیی و ڕیسوایی دەگرنە خۆیان.

٢)- ﴿مِن فِرْعَوْنَ﴾، لە فیرعەون (دەربازمان كردن)، دەڵێ: (بَدَلٌ مِنَ العَذَابِ المُهِيْن، فَكَأَنَّهُ كَانَ نَفْسه عَذَاباً مُهِيْناً)، فیرعەون دەبێتە جێگرەوە بۆ: ﴿ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾، وەك فیرعەون، خۆی سزا ڕیسواكەرەكە بووبێ.

٣)- ﴿إِنَّهُۥ كَانَ عَالِيًا مِّنَ ٱلْمُسْرِفِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەو خۆ بەرزكەر بوو، لە زێدەڕۆیی كاران، (العَالِي: المُتَكَبِّرُ المُتَجَبِّرُ) (عَالِي) خۆ بەزلگری خۆسەپێنەر، (المُسْرِفِيْن: المُكْثِرِيْنَ

وَالْمُفْرِطِيْن فِي التَّعَالِي)، ئەوانەی لە خۆ بەرزکردنەوەو، خۆ سەپاندندا زێدەڕۆییان کردبوو، تێیان پەڕاندبوو.

٤)- ﴿ وَلَقَدِ ٱخْتَرْنَٰهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، بە دڵنیایی (بەنوو ئیسرائیلمان) بە زانیارییەوە بەسەر جیهانییاندا هەڵمانبژاردبوون، یانی: خوا ﷻ بەسەر جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیاندا، هەڵبژارد بوون، چونکە پێیان زاناو شارەزا بوو، کە لێشاوەو شایستەن، یاخود پێشیان زانا بوو کە لا دەدەن، لە هەندێ حاڵاندا و کەم و کورییشیان دەبێ، بەڵام ئەوە هۆکاری نەبوو، کە خوا هەڵیان نەبژێرێ، وەک خاوەنی: (البحر المديد في التفسير الكتاب المجيد)[1]، دەڵێ: (أي: كُنَّا عَالِمِيْنَ وعَلَى عِلْمٍ أي: كُنَّا عَالِمِيْنَ بِأَنَّهم أَحِقَّاء بِالإِخْتِيَار)، ئێمە زانا بووین، بەوەی کە ئەوان شایستەن، خوا ﷻ هەڵیانبژێرێ، یاخود: (كُنَّا عَالِمِيْنَ بِأَنَّهُمْ يزِيْغُونَ فِي بَعْضِ الأَوْقَاتِ، وَيَكْثُرُ مِنْهُمْ الفُرُطَات، فَلَمْ يُؤَثِّر ذَلِكَ فِي سَوَابِقِ عِلْمِنَا، لِيُعْلَمَ أَنَّ الجِنَايَاتِ لَا تُؤثِر فِي الرِّعَايَات).

واتـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿عَلَىٰ عِلْمٍ﴾ واتـە: ئێمـە زانـا بوویـن بـەوەی ئـەوان شایسـتەن، خـوا ﷻ هەڵیانبژێـرێ، لـە ڕۆژگاری خۆیانـدا لـە هەمـوو کـەس باشـتر بـوون، لەگـەڵ ئـەو هەمـوو کـەم و کورییانەشـدا، هـەر لـە گـەلان و نەتـەوەکانی دیکـە باشـتر بـوون، یاخـود مەبەسـت لـە: ﴿عَلَىٰ عِلْمٍ﴾، ئەوەیـە زانابوویـن بـەوەی ئـەوان لـە هەنـدێ حاڵـدا لادەدەن و، کـەم و کورییـان دەبـێ، بـەڵام ئـەوە کاریگەریی نەبـوو لـە زانیاریـی ئێمـەدا، تاکـو بزانـرێ کـە تاوانـەکان کاریگـەر نابـن، لـە ڕەچـاو کردنـەکانی خـوای بـەرزدا.

واتـە: کـەم و کورییـەکان لـە بەندەکانـدا، نابنـە هـۆکاری ئـەوەی خـوا ﷻ چاودێریـی خـۆی، ڕەچـاو کـردن و میهرەبانیـی خـۆی، لـە بەنـدەکانی بگرێتـەوە.

٥)- ﴿ وَءَاتَيْنَٰهُم مِّنَ ٱلْءَايَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌا۟ مُّبِينٌ ﴾، لە نیشانەکانیش پێماندان، ئەوەی کە تاقیکردنەوەیەکی ئاشکرای تێدا بوو، یاخود تاقیکردنەوەیەکی ڕوونکەرەوەی تێدا

---

(١) ج٧، ص٥٠.

بوو، (البَلَاءُ: الإخْتِبَارُ بِالْخَيْرِ وَالشَّرِّ)، (بلاء) تاقیکردنەوەیە بە خۆشیی و بە ناخۆشیی، بە شتێک کە مرۆڤ پێی خۆشەو، شتێکیش کە پێی ناخۆشە.

(الْمُبِيْنِ)، واتە: ڕوون، لە (أَبَان)ی (لازم)ەوە هاتوە، بە مانای: (بَان)، یانی: (ظهر) ڕوون و ئاشکرا بوو، دەڵێم: دەشگونجێ لە (أبَان)ی (مُتَعَدِّي)یشەوە، هاتبێ، واتە: تاقیکردنەوەیەکی ڕوونکەرەوە، واتە: ڕوونکەرەوە بۆ ماهیەتی ئەو مرۆڤە، کە ئایا چۆن دەردەچێ، یان ئەو خەڵکە، چۆن دەردەچن؟

لە باسی ڕوونکردنەوەی: ﴿ٱلْعَذَابِ ٱلْمُهِينِ﴾ دا، خاوەنی: (التَّحْرِير والتَّنْوِير)[1]، (محمد الطاهر بن عاشور)، دەڵێ: (والْعَذاب الْمُهِين: هُوَ مَا كَانَ يُعَامِلُهُمْ بِهِ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ مِن الإستعباد والإرهاق عَلَيْهِمْ فِي السُّخْرَة، وَكَانَ يُكَلِّفُهُمْ أَنْ يَصْنَعُوا لَهُ اللَّبِنَ كُلَّ يَوْمٍ لِبِنَاءِ مَدِينَتَي فَيْثُومَ ورَعْمسيس، وَكَانَ اللَّبِنُ يُصْنَعُ مِنَ الطُّوبِ وَالتِّبْنِ، فَكَانَ يُكَلِّفُهُمْ اسْتِحْضَارَ التِّبْنِ اللَّازِمِ لِصُنْعِ اللَّبِنِ وَيَلْتَقِطُونَ مُتَنَاثِرَهُ، وَيُذِلُّونَهُمْ وَلَا يَتْرُكُونَ لَهُمْ رَاحَةً).

واتە: ئەو ئازارە ڕیسواکەرە، ئەوە بووە کە فیرعەون و گەلەکەی، مامەڵەیان پێ لەگەڵ بەنوو ئیسڕائیلدا کردوە، بە کۆیلەیان کردوون و، زۆر ئەزیەتیان داون، لە سۆغرەو بێگار پێکردندا، چونکە فیرعەون لەسەر وانی پێویست کردبوو، کە دەبێ هەموو ڕۆژێ خشت دروست بکەن، (خشتی سوور) بۆ دروستکردنی هەردوو شاری (فَيْثُومَ)و (رعمسيس) [کە لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هاتوە ئەو کاتەی فیرعەون ئەو دوو شارەی دروست کردوون، لە خشت دروستیکردوون] ئەو خشتەش دروست دەکرا، لە قوڕو کا، [کەواتە: دەگونجێ خشتی سوور نەبووبێ و خشتێکی دیکەی جیابووە، چونکە خشتی سوور، لە کا دروست نابێ، هەر لە قوڕ دروست دەبێ و قوڕەکە دەسووتێنرێ بە شێوەیەکی تایبەت]، ئنجا فیرعەون لەسەری پێویست کرد بوون، کە دەبێ کای پێویست بێنن، بۆ

---

(١) ج٢٥، ص٣٠٤.

دروستكردنی ئەو خشتە قوڕانەو، ئەگەر كایەكە لە ڕێگایە ڕژابایە، پێی خڕ دەكردنەوەو، زەبوونیان دەكردن، نەیاندەهێشت بە هیچ جۆرێك پشوو بدەن.

تەنیا خوا سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى دەزانێ چەند سەد كەس، یان چەند هەزار كەسیان لەو سۆغرەو بێگارەدا، فەوتاون!

هەڵبژاردنی بەنوو ئیسرائیل و پێدانی هەژدە نیشانەو نیعمەت

کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدِ ٱخۡتَرۡنَٰهُمۡ عَلَىٰ عِلۡمٍ عَلَى ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾، ئێمە لە ڕووی زانیارییەوە بەسەر جیهانییاندا هەڵمانبژارد بوون، ﴿وَءَاتَيۡنَٰهُم مِّنَ ٱلۡأٓيَٰتِ مَا فِيهِ بَلَٰٓؤٌاْ مُّبِينٌ﴾، ئەمە شوێنەواری هەڵبژاردنەکەیەو، دەرهاویشتەی هەڵبژاردنی خوایە، بۆیان، کە زۆر نیشانەی ڕوون و ئاشکرا، یاخود ڕوونکەرەوەو ئاشکرا کەری پێدابوون، لە موعجیزەکان، لە شتی یاسا دڕ، کە ئەگەر تەماشای قورئان بکەین، ئەم هەژدە (١٨) نیشانەو موعجیزەیەمان دەکەونە بەرچاو، کە نۆیان ئەوانەن، بە مووسا عَلَيْهِ السَّلَامُ درابوون: ﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ ...﴾ ﴿الإسراء، ١٠١﴾ کە لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، باسمان کردوون، هەروەها خوا سُبْحَانَهُ لە سوورەتی (**الإسراء**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ ءَاتَيۡنَا مُوسَىٰ تِسۡعَ ءَايَٰتِۭ بَيِّنَٰتٖ ...﴾ ﴿١٠١﴾، دیسان لە سوورەتی (**النمل**)دا: ﴿فِي تِسۡعِ ءَايَٰتٍ ...﴾ ﴿١٢﴾، نۆ نیشانەی ڕوون و ئاشکرا، کە ئەو نۆ نیشانەیە وا پێدەچێ ئەمانە بن:

١- دەستی سپی مووسا عَلَيْهِ السَّلَامُ، (**اليَدُ البَيْضَاء**)، کە دەستی ڕاستی بە فەرمانی خوا، دەخستە بن قۆڵی چەپی و دەری دەهێنا، وەک: گڵۆپ دەئایسا بێ ئەوەی نەخۆشیی و گرفتێکی هەبێ.

٢- گۆچانەکەی مووسا عَلَيْهِ السَّلَامُ، کە فڕێی دەدا، دەبوو بە حەزیا، مار و هەژدیهایەکی زۆر گەورە.

ئەمانە دووانیان.

دووانیشیان ئەوەن کە خوا سُبْحَانَهُ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ أَخَذۡنَآ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ بِٱلسِّنِينَ وَنَقۡصٖ مِّنَ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴿١٣٠﴾﴾ **الأعراف**، ئێمە شوێنکەوتوان و، دارو دەستەی فیرعەونمان سزادان بە:

٣- ساڵانی گرانیی (السنین).

٤- کەمیی بەروبووم (نقص من الثمرات).

پێنجەکەی دیکەشیان، ئەوانەن کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلطُّوفَانَ وَٱلْجَرَادَ وَٱلْقُمَّلَ وَٱلضَّفَادِعَ وَٱلدَّمَ ءَايَٰتٍ مُّفَصَّلَٰتٍ فَٱسْتَكْبَرُوا۟ وَكَانُوا۟ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿١٣٣﴾ ﴾**الأعراف**، ئنجا ناردمانە سەر دارو دەستەو شوێنکەوتووانی فیرعەون:

٥- (**الطُّوفَانَ**) ڕووباری نیل، هەڵدەستا دەبوو بە لافاو و لێزماوێک هەموو شتێکی وەبەرخۆدەدا.

٦- (**الجَرَادَ**) کولله: کولله لە کشتوکاڵیانی دەداو، هەمووی دەخوارد.

٧- (**القُمَّلَ**) ئەسپێ، یاخود کێچ کە لە جەستەیانی دەدا، یاخود لە وڵاخیانی دەدا.

٨- (**الضَّفَادِعَ**) بۆقەکان: بۆق زۆر دەبوون، هەتا لە تەفسیرەکاندا دەڵێت: هێندە زۆربوون، بۆیان دەهاتنە ماڵێ و، کەسێک قسەی دەکردو، زاری هەڵدەپچڕی، بۆق خۆی تێ دەهاویشت! کە بێگومان ئەوە ئەندازەیەک زێدەڕۆیی تێدایە.

٩- (**الدَّمَ**)، خوێن، خوێنیان ڕادەسا، هەندێک دەڵێن: ئاوەکەیان دەبوو بە خوێن، بەڵام وا پێدەچێ خوێنیان ڕاسابێ و پژابێ، ئەمانە نۆ (٩) یانن.

خوا ﷻ لە چەند شوێنێ لە قورئاندا، باسی ئەو نۆ نیشانانەی کردوە، کە خوا ﷻ تایبەت بە مووسای ؛ داون، وەک موعجیزەو بەڵگە، بۆ ئیسپاتی ڕاستیی پێغەمبەرایەتیی خۆی، کە بۆ فیرعەون و دارو دەستەکەی بیسەلمێنێ، هەروەها بە لای کەمەوە نۆ (٩)ی دیکەش دەکەونە بەرچاو لە قورئاندا:

١٠- هەور لەسەرکردنە سێبەر، وەک خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ وَظَلَّلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلْغَمَٰمَ ...﴿١٦٠﴾ ﴾**الأعراف**، هەورمان بۆ کردنە سێبەر، کاتێک دەچنە دەشتی سینا، لەو بیابانە گەرمەدا، نە دارو درەخت، نە کانیی و سەرچاوە، نە پەنایەک هەیە، خوا ﷻ هەوری بۆ کردوونە سێبەر.

١١و١٢- دابەزاندنی گەزۆو باڵندەی سەلوا (**سَلْوَى: السَّماني**)، باڵندەیەکە وا پێدەچێ، وەک کەوو سوێسکە بێ، بە کوردیی شێلاقەی پێدەڵێن، کە لە ناوچەی ئێمەدا نیەو، لە شێوەی کەوو سوێسکەیە دایە: ﴿وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ ٱلْمَنَّ وَٱلسَّلْوَىٰ ۝٥٧﴾ البقره.

١٣- تەقاندنەوەی دوازدە (١٢) کانیی و سەرچاوە، لە گا بەردێک، یاخود لە پارچە چیایەکدا: ﴿وَإِذِ ٱسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِۦ فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ ۖ فَٱنفَجَرَتْ مِنْهُ ٱثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ... ۝٦٠﴾**البقرة**، واتە:یادیش بکەوە کاتێک مووسا ﷺ داوای ئاوی کرد بۆ خەڵکەکەی، (لە دەشتی سینادا بێ ئاو بوون، بیابانێکی گەرمی بێ ئاو)، گوتمان: بە گۆچانەکەت لەو چیایە بدە، یەکسەر دوازدە کانیی و سەرچاوەی لێ دەرقوڵین.

١٤- لەتکران و قڵیشێنرانی دەریای سوور بۆیان و، پەڕینەوەیان بەوێدا: ﴿فَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنِ ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْبَحْرَ ۖ فَٱنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَٱلطَّوْدِ ٱلْعَظِيمِ ۝٦٣﴾**الشعراء**، واتە: سروشمان بۆ لای مووسا کرد کە بە گۆچانەکەت لە دەریا بدە، یەکسەر قڵیشاو هەر پارچەیەکی وەک چیای مەزن بوو.

١٥- پێدرانی تەوڕات بە مووسا بە نووسراوەیی لەسەر چەند (لوح)ێک تەختێک، کە دەڵێن: بەردی زۆر بە نرخ بوون، ئنجا گەوهەرو مرواریی بوون و، زومڕوت بوون، ئەو تەوڕاتە لەسەر ئەو لەوحانە نووسراوە، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَكَتَبْنَا لَهُۥ فِى ٱلْأَلْوَاحِ مِن كُلِّ شَىْءٍ ... ۝١٤٥﴾**الأعراف**.

١٦- فەرمایشتکردنی خوا ﷻ لەگەڵ مووسادا ﷺ: ﴿وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ۝١٦٤﴾**النساء**، مووسا ؈ تاکە پێغەمبەرێک بووە، خوا ﷻ ڕاستەوخۆ فەرمایشتی لەگەڵدا بکات.

١٧- بەسەردا بەرزکرانەوەی چیای طوور، یان چیایەک تاکو خوا ناچارو واداریان بکات، دان بەوەدا بنێن، کە دەبێ پابەند بن بە تەوڕاتەوە: ﴿وَإِذْ نَتَقْنَا ٱلْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُۥ ظُلَّةٌ وَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُۥ وَاقِعٌۢ بِهِمْ خُذُوا۟ مَآ ءَاتَيْنَٰكُم بِقُوَّةٍ وَٱذْكُرُوا۟ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝١٧١﴾**الأعراف**، واتە: یاد بکەنەوە! کاتێک چیایەکەمان بەسەردا بەرز کردنەوە، وەک سێبەرو هەورێک

وابوو، پێیان وابوو دەکەوێتە سەریان (پێمان گوتن:) ئەوەی پێمانداون بە توندیی بیگرن و ئەوەی تێیدایە یادی بکەن بەڵکو پارێز بکەن.

١٨- زیندووکرانەوەی کوژراوێکی بەنوو ئیسرائیل بەهۆی لێدرانی ئەندامێکی مانگایەکی سەبڕاوەوە لە جەستەکەی، کۆتا موعجیزە، لەو بارەوە ئەوە بوو کە یەکێ لە بەنوو ئیسرائیل دەکوژرێ، بەڵام بکوژەکەی دیار نیە، مووساش ﷺ بەپێی فەرمانی خوا پێیان، دەڵێ: مانگایەک سەرببڕن، کە مانگایەکە سەردەبڕن، ئەندامێکی مانگایەکە لە مردووەکە دەدەن و، مردووەکە زیندوو دەبێتەوەو، دەڵێ: فڵانەکەس کوشتمی: ﴿فَقُلْنَا ٱضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا ۚ كَذَٰلِكَ يُحْىِ ٱللَّهُ ٱلْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾﴾البقرة، گوتمان: با ئەندامێکی مانگایەکە لەو جەنازەیە بدەن، (زیندوو دەبێتەوە، ئیدی زیندوو بووەو، گوتی: فڵانکەس کوشتمی، دوایی بۆ خۆی مردەوە، لە کاتێکدا بەنوو ئیسرائیل هەموویان تەماشاچیی و، ئاگادار بوون).

کەواتە: بە لای کەمەوە، خوا ﷻ هەژدە نیشانەو موعجیزەی بە مووساو گەلەکەی دابوون، کە ئەگەر وردتر سەرنج بدەین، شتی دیکەشمان دەکەوێتە بەرچاو، بەڵام ئەوەی کە لە قورئاندا، دیارن ئەم هەژدە، موعجیزەو نیشانەیەن کە خوا بە مووسا ﷺو گەلەکەی دابوون و، هەموویان تاقیکردنەوەی ئاشکرایان تێدابوو، هەر بۆیە کاتێک کە ئەو موعجیزانەیان دیون، دەبووایە هەرگیز سەرپێچیی خوا نەکەنەوەو، بەهیچ شێوەیەک لاملیی نەکەن.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ ئەو هەموو موعجیزەو بەڵگە ڕوون و ئاشکرایانەی بەوان داون؟ چونکە وای پێویست کردوە، ئەوانە ساڵەهای ساڵ سۆغرەو بێگاریان پێکراوەو، چەوسێنراونەوەو، سەرەنجام کۆمەڵێک نەخۆشییان پەیدابوون، پێویستی بەوە کردوە مووسا ﷺ ئەو هەموو موعجیزەو بەڵگانەی پێبن، تاکو ئەو خەڵکە بێتە ژێر باری شەریعەت، هەرچەندە ئەو کاتەش وەک پێویست هەر نەهاتوونە ژێر بار.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، هەمیشە ئەو هەقەی بڕوامان پێیەتی و هەمیشە ئەو هەقەی دەرکی دەکەین، زانینەکەمان بگۆڕین بۆ توانین و، خوا ﷻ یارمەتییمان بدات هەرچی بۆمان دەرکەوت، لە ئایین و بەرنامەی خوا، کە هەقەو ڕاستە، پێیەوە پابەند بین و، خۆمانی پێ چاک بکەین، پاکسازیی و چاکسازیی لە کۆمەڵگەو دەوروبەریشماندا پێ بکەین.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

لە تورە کۆمەڵایەتییەکان لەگەڵتاین
نحن معكم عبر مواقع التواصل الاجتماعي
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir
AliBapir
Google Play
App Store
کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە نـۆ (٩) ئایـەت پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (٣٤ - ٤٢)، کـە تـەوەری سـەرەکییان بەرپەرچدانـەوەی نکووڵییکـردنی بێبڕوایانـە، لـە هاتنـی زیندووکرانـەوەو قیامـەت، ئەویـش بـە ئاماژەکـردن بـە:

١- بەسەرهاتی کۆمەڵی توببەع (تُبَّع) کە بە هۆی تاوانباریی و بێبڕواییەوە فەوتێنراون، کەواتە: دنیا شاری بێ خاوەن نیە،، چاکەکاران و خراپەکاران چ لە دنیاو، چ لە دوارۆژدا، ناگونجێ تەنیا یەک سەرەنجامیان هەبێ.

٢- دروستکردنی گەردوون کە بە گاڵتەو یاریی نیە، بەڵکو بە هەق و حیکمەت ئەم گەردوونە، دروستکراوە، بۆیە دەبێ سەرەنجامێکی هەق و پڕ حیکمەتیشی هەبێ، کە بریتیە لە سزاو پاداشت بۆ مرۆڤەکان.

٣- پێویست بوونی لێک هەڵاواردنی پاک و پیسان، چاک و خراپان، ڕاست و چەوتان، لە ڕۆژیی دواییدا، کە دیارە هەرچەندە ئەندازەیەک لە سزاو پاداشت، لە دنیادا، لە ئەنجامی کردەوە خراپ و چاکەکانی مرۆڤەکاندا پەیدادەبێ، بەڵام لێک هەڵاواردن و سزاو پاداشتی پڕ بە پێست، تەنیا لە ڕۆژی دواییدا دەبێ.

﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ أَهْلَكْنَٰهُمْ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّ يَوْمَ ٱلْفَصْلِ مِيقَٰتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْـًٔا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ ٱللَّهُ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئەو (بێبڕوای)انە بە جەختکردنەوەوە دەڵێن: ﴿٣٤﴾ بەسەرهات و سەرەنجام بەس مردنە، یەکەمەکەمانەو، ئێمە بڵاوکراوە (زیندوو کراوە) نابین ﴿٣٥﴾ (دەڵێن:) ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن (کە زیندووکرانەوە هەیە)، باب و باپیرانمان (کە پێشتر مردوون) بهێنن ﴿٣٦﴾ ئایا ئەوان باشترن (لە ڕووی هێزو دەسترۆیشتوویەوە)، یان گەلی توببەع و ئەوانەی پێش ئەوان، کە فەوتاندمانن، چونکە تاوانباربوون؟ (کەواتە: ژیانی دنیا شاری بێ خاوەن نیە، سزاو پاداشتی لە دوان) ﴿٣٧﴾ ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیشمان (بێ ئامانج و حیکمەت و) گاڵتەکارانە دروست نەکردوون ﴿٣٨﴾ تەنیا بە هەق دروستمان کردوون، بەڵام زۆربەیان نازانن (کە ناگونجێ خوا کاری بێهوودەو پووچ بکات) ﴿٣٩﴾ بە دڵنیایی ڕۆژی لێک هەڵاواردن (ی چاک و خراپ و، لە یەک جیاکردنەوەی هەق و ناهەق) ژوانگەی تێکڕایانە ﴿٤٠﴾ ڕۆژێک کە هیچ دۆست و نیزیکێک، هیچ سوودێک بە دۆست و نیزیکەکەی ناگەیەنێ و، پشتیوانییشیان لێ ناکرێ (لە بەرانبەر سزای خوادا) ﴿٤١﴾ مەگەر کەسێک خوا بەزەیی پێیدابێ، بە ڕاستیی هەر ئەو زاڵی بە بەزەییە ﴿٤٢﴾}.

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(تُبَّعٍ): (تُبَّعٌ: كَانُوا رُؤَسَاءَ سُمُّوا بِذَلِكَ لاتِّبَاعِ بَعْضِهِمْ بَعْضاً فِي الرِّيَاسَةِ وَالسِّيَاسَةِ، وَقِيلَ: تُبَّعٌ مَلِكٌ يَتْبَعُهُ قَوْمُهُ، وَالجَمْعُ: التَّبَابِعَةُ)، وشەی (تُبَّعْ): یان كۆیە ناوی كۆمەڵێك سەرۆكە، بۆیە وا ناونراون، چونكە لە بەرپرسیارییەتی و سەرپەرشتیاریی كۆمەڵگاكەیاندا بە دوای یەكدا هاتوون، گوتراویشە: (تُبَّعْ) ناوی حوكمڕانێك بووە، خەڵكەكەی شوێنی كەوتوون، كۆی (تُبَّعْ)، (تَبَابِعَة)یە، وەك چۆن كۆی (هِرَقْل)، (هَرَاقِلة)یەو، كۆی (كِسْرَى)، (كَيَاسِرَة)یە.

(يَوْمَ ٱلْفَصْلِ): (اليَوْمُ الَّذِي يُبَيَّنُ فيه الحَقُّ مِنَ البَاطِلِ، وَيُفْصَلُ بَيْنَ النَّاسِ بِالْحُكْمِ)، (يَوْمُ فَصْلٍ): ئەو ڕۆژەی هەق و ناهەق تێیدا لێك جیادەكرێنەوەو، دادوەریی لە نێوان خەڵكدا دەكرێ، كێ لەسەر هەق بووەو، كێ لەسەر ناهەق بووە؟ كێ چاك بووە و كێ خراپ بووە، كێ بە ڕێی چەوتداو كێ بە ڕێی ڕاستدا ڕۆیوە؟ لێك جیادەكرێنەوە.

(مِيقَـٰتُهُمْ): (المِيْقَاتُ: الوَقْتُ المَضْرُوبُ لِلشَّيءِ، وَالوَعْدُ الَّذِي جُعِلَ لَهُ وَقْتٌ)، (مِيْقَات): بریتیە لە كاتێكی دیاریكراو بۆ شتێك، هەروەها بەڵێنێك كە كاتێكی بۆ دیاریكراوە، (وَالمِيْقَاتُ: المَكَانُ الَّذِي يُجْعَلُ وَقْتاً لِلشَّيءِ كَمِيْقَاتِ الحَجِّ)، (مِيْقَات): ئەو شوێنەیە كە دەكرێتە كات بۆ شتێك، وەك میقاتەكانی حەج، كە ناوی شوێنن، بەڵام بۆ كارێك كە لە كاتێكی دیاریكراودا ئەنجامدەدرێ، كە خواپەرستییەكانی حەجن.

(مَوْلًى): (الوَلَايَةُ: النُّصْرَةُ وَالوِلَايَةُ: تَوَلِّي الأَمْرِ، وَقِيلَ الوَلَايَةُ وَالوِلَايَةُ كَالدَّلَالَةِ وَالدِّلَالَةِ وَحَقِيْقَتُهُ: تَوَلِّي الأَمْرِ، وَالوَلِيُّ وَالمَوْلَى يُسْتَعْمَلَانِ فِي ذَلِكَ، كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهَا يُقَالُ: فِي مَعْنَى الفَاعِلِ، وَفِي مَعْنَى المَفْعُولِ، أَيْ: المُوَالَى)، (وَلَايَة): بە مانای یارمەتییدان و

سەرخستنە، بەڵام (وِلَايَةُ)، بە مانای کار بە ئەستۆوەگرتنە، هەندێکیش گوتوویانە: (وَلَايَةُ)، (وِلَايَةُ)، وەک (دَلَالَةِ)و (دِلَالَةِ)، واتە: ڕێ پیشاندان، هەر یەک واتایان هەیە، حەقیقەتی (وَلَايَة)یش یان (وِلَايَةُ)یش ئەوەیە کە کارێک بە ئەستۆوە بگیرێ، وشەی (وَلِيُّ) و (مَوْلى)، هەم بۆ بکەر بەکاردەهێنرێن، هەم بۆ بەکار، واتە: (مُوَالَى)، واتە: هەم وشەی (وَلِيّ) و (مَوْلى)، هەم بۆ حاڵەتی (فاعل) هەم بۆ حاڵەتی (مفعول)ن و دەگونجێ بڵێی: (أنا مَوْلى فُلَان)، من سەرپەشتیار، یان دۆست و یارمەتیدەری فلانکەسم، یان (هُوَ مَوْلاى)، ئەو سەرپەشتیارکراو و دۆستیایەتییکراوی منە، واتە: هەم بۆ حاڵەتی بکەر، هەم بۆ حاڵەتی بەرکار، بەڵام ئەوە بە پێی سیاق دەردەکەوێ، داخۆ ئەو وشەیە کام لەو دوو حاڵەتەی وەرگرتوون.

مانای گشتیی ئایەتەکان

تەوەری سەرەکیی ئەم نۆ (٩) ئایەتە، وەک لە پێناسەی ئەم دەرسەدا، گوتمان: باسی بەرپەرچدانەوەی نکووڵییلێکردنی بێبڕوایانە لە هاتنی ڕۆژی دوایی و، ڕۆژی سزاو پاداشت، خوا ﷻ پێشتر بەسەرهاتی فیرعەون و گەلەکەی، لە بەرانبەر مووسا ﷺو پەیامەکەیدا باسکرد، کە چۆن فیرعەون و دەست و پێوەندەکانی و، دەستەو دایەرەکەی و، گەلەکەی بە گشتیی، دژایەتیی مووسا ﷺو هاڕوونی برای ﷺو پەیامەکەیانیان کردوە، بەڵام سەرەنجامیان ئەوە بووە، کە خوا ﷻ نغرۆی کردوون و لە دەریای سووردا قڕەبڕ بوون.

کەواتە: ئێوەش بترسێن، ئەی بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو، ئەی هەموو ئەو کۆمەڵگایانەی کە مرۆڤایەتییان لێ پێک دێ، تاکو دنیا بە کۆتا دێ! بترسێن لە ڕەتکردنەوەو ڕەفزکردنەوەی پەیامی خوادا، کە هەمان سەرەنجام کە کاتی خۆی فیرعەون و گەلەکەی پێوەی گیرۆدە بوون، ڕوو لە ئێوەش بکات.

ئنجا لێرە خوا ﷻ دێتەوە سەر باسی بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ، کە نموونەیەکن لە کۆمەڵگاکانی بەشەر، کە لە پەیامەکانی خوا لامل بوون و، لامل دەبن، دەفەرموێ: ﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ﴾، ئەمانە دەڵێن: ﴿هَٰٓؤُلَآءِ﴾، ئاماژەیە بۆ کۆمەڵێکی نیزیک، بەڵام ﴿أُوْلَٰٓئِكَ﴾، ئاماژەیە بۆ کۆمەڵێکی دوور، بە زۆریی لە قورئاندا، ﴿هَٰٓؤُلَآءِ﴾، بۆ کۆمەڵگای ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بەکارهێنراوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: بێگومان ئا ئەوانە، واتە: ئەم بێبڕوایانەی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ ﴿لَيَقُولُونَ﴾، بە جەختکردنەوەوە دەڵێن: ﴿إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ﴾، ﴿هِىَ﴾ یان بۆ مردن دەچێتەوە، بەپێی هەندێک بۆچوون، واتە: هیچ مردنێک نیە، جگە لە مردنی یەکەممان، (مَا هِيَ الْمَوْتَةُ إِلاَّ مَوْتَتُنَا الأُوْلَى)، یاخود: ﴿هِىَ﴾، (ضَمِيْرُ قِصَّةٍ وَضَمِيْرُ العَاقِبَةِ)، یانی: بەسەرهات و سەرەنجامی ژیانی ئێمە، بەس بریتیە لە مردنی یەکەم، واتە: ئەو مردنەی کە دەمرین، ژیانێکی دیکەی بەدوادا دانایەت، کە دوایی مردنی دیکەی بەدوادابێ، بەڵکو هەر ئەو مردنەیەو، هەموو شتێ کۆتایی پێ دێ، وەک یەکێ لە بێبڕوایەکان، گوتوویەتی: (أَرْحَامٌ تَدْفَعُ، وَقُبُور تَبْلَعُ)، منداڵدان دەردەاوێن و گۆڕەکانیش هەڵدەلووشن و، هەموو شتێ کۆتایی پێ دێ! ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ﴾، ئێمە لە زیندوو کراوان و لە بڵاوکراوان نین، (نَشر)، یانی: بڵاوکردنەوە، بەڵام مەبەست پێی زیندوو کرانەوەیە، چونکە لە ڕۆژی دواییدا، دوای ئەوەی ئەو خەڵکە زیندوو دەکرێتەوە، بڵاودەبنەوە، بەو گۆڕەپان و مەیدانەدا، کە لێی کۆدەکرێنەوە.

ئنجا تەحەددا دەکەن: ﴿فَأْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ﴾، (دەڵێن): باب و باپیرانمان بێنن، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، واتە: ئەو باب و باپیرانەی کە پێش ئێمە مردوون، کوان، بۆمان بێنن، بۆچی ئەوان هیچیان لێ زیندوو نەبوونەوە؟ ئنجا ئەو تەعبیرە ڕەنگە لە زۆربەی زمانەکاندا هەبێ، دەگوترێ: کەس لە گۆڕستان نەهاتۆتەوە، بە دڵنیایی کەس لەوێ نایەتەوە، چونکە بەپێی سیستمی خوا ﷻ کە بۆ ژیانی بەشەر دایناوەو، بۆ ئەم گەردوونە دایناوە، ژیانی مرۆڤ قۆناغ

قۆناغـە، قۆناغێـک بـووە، هیـچ شـتێک لـە ئـارادا نەبـووە، ﴿هَلۡ أَتَىٰ عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ حِينٞ مِّنَ ٱلدَّهۡرِ لَمۡ يَكُن شَيۡـٔٗا مَّذۡكُورًا ۝١﴾الإنسان، قۆناغێـک بـووە، مـرۆڤ نـاوی لـە کوولەکـەی تـەڕدا نەبـووە، بەڵکـو قۆناغێـک بـووە، ئـەم گەردوونـە هیچـی نەبـووە، بەپێـی نوێترین بیـردۆزەی گەردوونیـی و فیزیایـی، دەڵێـن: (١٣) ملیـارو (٧٠٠) یـان (٨٠٠) ملیـۆن (١٣,٨٠٠,٠٠٠,٠٠٠) سـاڵ لەمـەو پێش، بـەر لـەوەی لـە سـیگولاریتی (Singularity) یـەوە: تەقینـەوەی گـەورە، بـە زاراوەی ئـەوان: (Big Bang)، (**الإنفجار الكبير**)، ڕوو بـدات، هیـچ شـتێک نەبـووەو، نـە ئاسـمان و نـە زەوی و نـە مـاددە، هیـچ شـتێک بـوونی نەبـووە، هەموویـان دوای ئـەو تەقینەوەیـە پەیدابـوون، واتـە: دوای ئـەوەی خـوا ﷻ لـە نەبوونـەوە هێناویەتـە دی، دوای ئـەوە خـوا ﷻ گـەردوونی هێناوەتـە دی، ئنجـا قۆنـاغ بـە قۆنـاغ، کەهکەشـانەکان پەیدابـوون، لـە نێویانـدا کەهکەشـانی ئێمـە، (ڕێـی کا کێشـان)و لـە نێویـدا: کۆمەڵـەی خـۆر، پاشـان زەوی لـە خـۆر جیابۆتـەوە، دوایـی وردە وردە ژیـان بـە گشـتیی لەسـەر زەوی پەیدابـووە، سـەرەنجام دوای ئـەوەی ئـەم زەوییـە وای لێهاتـوە، بـە کەڵکـی ئـەوە بـێ، مرۆڤـی لەسـەر بـژی، خـوا ﷻ ئـادەم و حـەووای خوڵقانـدوون و، وەچەیـان بـە زەویـدا بڵاوبۆتـەوە، نـەک وەک بیـردۆزەی داریۆنیـزم، دەڵـێ: کـە بـە خەیاڵـی ئـەو، مرۆڤیـش هـەر لـە ئەنجامـی پەرەسـەندن و گەشەسـەندنی، ژیاندارانـەوە پەیـدا بـووە، ئـەوە وەک زانایـان باسـیان کـردوە و ئێمـە لە مەوسـووعەی: (درەوشـاوەیی ئیـمان و پووچەڵیـی ئیلحـاد، لەبـەر ڕۆشـنایی زگـماک و عەقڵ و زانسـت و وەحیـی دا)، باسـمان کـردوە، شـتێکی پووچـەو، زانسـت و عەقڵ و زگـماک و، لـە سـەرووی هەمووشـیانەوە وەحیـی خـوای پـەروەردگار ڕەتـی دەکەنـەوە.

کەواتــە: کــە گوتوویانــە: ﴿فَأۡتُواْ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾، ئەگــەر ئێــوە لــە ڕاسـتانن بـاب و باپیرانـمان بێنـن، ئـەوە داوایەکـی بـێ جێیـە، چونکـە خـوا ﷻ کـە مرۆڤـەکان تاقیدەکاتـەوە لەسـەر زەوی، هـەر کەسـێک تاقیکردنەوەی خـۆی ئەنجامدا، لا دەچـێ، ئـەو جیلـە لادەچـێ و جیلێکـی دیکـە دێـن، ئەوانیـش تاقیکردنـەوەی خۆیـان دەدەن، جیـل لـە دوای جیـل هەمـوو مرۆڤـەکان، لـەم سـەر زەوییـە تاقـی

دەکرێنەوە، هەر کەسەو بە شێوەی خۆی، دوای تاقیکرانەوەی دەڕواو، جارێکی دیکە نایەتەوە بۆ ژیانی دنیایە، گەردوون و ژیان گاڵتەی منداڵان نیەو، سیستمی خوایە، خوا ﷻ سیستم (نظام)ی داناوە، بۆیە خوا ﷻ سێ بەڵگان دێنێتەوە، ئەوەم نەبینیوە لە تەفسیرەکاندا ئاماژەی پێکرابێ، چۆنیەتیی پەیوەست بوونی ئایەتەکانی، دوایی بەم ئایەتانەی پێشەوە، نەمبینیوە بەو شێوەیە باسکرابێ.

بەڵام وای تێدەگەم کە خوا ﷻ، سێ بەڵگان دێنێتەوە بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو نکووڵییکردنەی ئەوان لە زیندوو کرانەوە:

یەکەم: ﴿ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، ئایا ئەوان باشترن، ئەو بێبڕوایانەی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ کە نکوولیی دەکەن، لە زیندوو کرانەوەو لە هەبوونی سزاو پاداشت، ئایا ئەوان باشترن، یاخود کۆمەڵی توببەع و ئەوانەی پێش وان، خوا چی لێکردن؟ خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ أَهْلَكْنَاهُمْ ﴾، فەوتاندمانن، قڕەبڕمانکردن، لەبەرچی؟ ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴾، چونکە ئەوان تاوانبار بوون، جارێ کە دەفەرموێ: ﴿ أَهُمْ خَيْرٌ ﴾ ئایا، ئەوان باشتر بوون، وشەی ﴿ خَيْرٌ ﴾: یانی: باشتر بوون، بەڵام مەبەست: لە ڕووی تواناو دەسەڵات و دەستڕۆیشتوویییەوەیە، ئایا ئەمان، ئەو کافرانەی ڕۆژگاری تۆ ئەی پێغەمبەر! ﷺ بە هێزترن و، بە تواناترن، دەستڕۆیشتووترن، یاخود کۆمەڵی توببەع، کە حوکمڕانێک بووە لە یەمەن، حوکمی کردووە بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو، ئەوانەی شارەزای مێژوو بوون، زانیویانە، توببەع حوکمڕانێکی دەستڕۆیشتوو بووە. ﴿ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ﴾، ئەوانی پێش وانیش، ئەوانەی پێش گەل و کۆمەڵی توببەعیش، ئنجا گەلی نووحە، گەلی عادە، گەلی سەموودە، گەلی مەدیەنە، گەلی لووطە، هەموو ئەو گەلانە، ئایا ئەو کافرانەی ڕۆژگاری تۆ ئەی پێغەمبەر! ﷺ بە هێزترو بە تواناترن، یاخود ئەوان؟ بە تەئکید ئەوان دەستڕۆیشتووتربوون، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ أَهْلَكْنَاهُمْ ﴾، ئەوانمان فەوتاند، واتە: ئەو ئیمکانییەت و تواناو دەستڕۆیشتوویییە زۆرەی هەیانبوو، ڕێگر نەبوو کە بیانفەوتێنین، بەڵام خوا ﷻ لەبەرچی فەوتاندنی؟ ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴾، چونکە ئەوان تاوانبارو خراپەکار بوون.

کەواتـە: ئێـوەش ئەگـەر لەسـەر تاوانباریـی بـەردەوام بـن، ئـەو خوایـەی خەڵکێکی لـە ئێـوە بـە تواناتـری فەوتانـدوە، بـە هـۆی ئـەو تاوانانـەوە، ئێـوەش دەفەوتێنـێ، ئنجا هـەر بـە تەماشـاکردن و تێوەڕامـانی مێـژووی بەشـەر دەزانـرێ، کـە ئـەم گەردوونـەو ئـەم ژیـانی مرۆڤـە بـێ خـاوەن نیـەو، سەرپەرشـتیارێکی هەیـە، ئەوەتـا کەسـانێک کـە لادەدەن، تـاوان دەکـەن و خراپـە دەکـەن، سـزا دەدرێـن، ئنجا ئەمـە هـەم بـۆ کۆمـەڵ وایـە، هـەم بـۆ تـاک تاکـی خەڵکیـش هەروایـە، هـەر کەسـێ خراپـەو تاوانـێ بـکات، هـەر لـە دنیـادا، لێـی زیانبـار دەبـێ، پێـش ڕۆژی دوایـی، کەواتـە: ئـەم ژیـانی دنیایـە، خاوەنێکـی هەیـەو، سەرپەرشـتیارێکی هەیـە، دنیـا شـاری بـێ خـاوەن نیـە، بۆیـە ئـەو سەرپەرشـتیارو خـاوەنی ئـەم مرۆڤـەو ئـەم ژیانـی دنیایـە، قۆناغێکیشـی دانـاوە بـۆ ئـەوەی هەرچـی لێـرە خەڵـک دەیـکات، لـەوێ سـزا یـان پاداشـتی لەسـەر وەربگرێتـەوە.

دووەم: ﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴾، بەڵگەیەکی دیکەش ئەوەیە کە: ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانمان، بە گاڵتەکارانە نەهێناوەنە دی، بەڵکو بە حیکمەت و بە هەق هێناومانە دی.

﴿مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، ئێمـە تەنیـا بـە هـەق و حیکمـەت، ئـەم ئاسـمان و زەوی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیـان، هێناومانـە دی، ﴿وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بـەڵام زۆربەیـان نازانـن.

کەواتـە: ئەمـەش بەڵگەیەکـی دیکەیـە: مـادام گـەردوون هەمـووی بەهـەق هێندرابێتـە دی، ژیانـی بەشـەریش لـە نێـو گەردوونـدا، ناگونجـێ گاڵتـە جاڕ بـێ و، ناگونجـێ مـرۆڤ، وەک بەرزەکـی بانـان بـۆی دەربچـێ، چاکـی کردبـێ یـان خراپـی کردبـێ، سـزا یـان پاداشـت وەرنەگرێتـەوە، بۆیـە دەبـێ ڕۆژی دوایـی هەبـێ و، بڵاوکرانـەوەو زیندووکرانـەوە، پاشـان سـزاو پاداشـت هەبـێ.

سێیەم: ﴿إِنَّ يَوْمَ ٱلْفَصْلِ مِيقَـٰتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾ ئەمەش بەڵگەیەکی دیکەی سێیەمە: بە دڵنیایی ڕۆژی لێک هەڵاواردن، ژوانگەی هەموویانە، واتە: ئەو ڕۆژەی کە تێیدا لێک هەڵداوێردرێن، چاکەکاران و خراپەکاران و، بڕواداران و بێبڕوایان و، ستەمکاران و ستەملێکراوان، پاشان ڕاست و چەوت، دەبێ لێک هەڵاوێردرێن و، لێک جیابکرێنەوە، ڕۆژی لێک جیاکردنەوە، ژوانگەی هەموویانە، (**مِيقَات**): بریتیە لە کاتێک بۆ کارێک دیاریی کرابێ، (**الوَقْتُ المَضْرُوب للشَّيء**)، بە کوردیی دەڵێن: ژوانگە، ئنجا ژوانگە، هەم بە شوێن دەگوترێ، هەم بەکاتیش دەگوترێ، ژوانگەی بۆ داناوە، واتە: شوێنێکی دیارییکراو یاخود کاتێکی دیاریکراو، (**مَواقِيتُ الحَجّ**): ئەو شوێنانەن کە لە کاتێکی دیارییکراودا، حاجی دەبێ لەوێ ئیحرام ببەستێ، ئنجا بچێتە سەر زەمینی حەڕامەوە، بۆ جێبەجێکردنی خوا پەرستییەکانی حەج، یاخود عومرە.

کەواتە: ڕۆژێک هەیە، دەبێ پاک و پیس و، چاک و خراپ، لێک هەڵاوێردرێن و، لێک جیابکرێنەوە، ئەویش ڕۆژی دواییە.

﴿يَوْمَ لَا يُغْنِى مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْـًٔا﴾، ئەو ڕۆژەی هیچ دۆست و نیزیکێک سوود بە هیچ دۆست و نزیکێک ناگەیەنێ، هیچ جۆرە سوودێک، ﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾، هیچ بەڵای لە کۆڵ ناکاتەوەو، سزاو ئازاری لە کۆڵ ناکاتەوە، بگرە پشتیوانییش ناکرێن، واتە: دۆست و نیزیکەکەی لە فریای نایەت و، کەسی دیکەش نایەت، بە هانایەوە بێ و پشتی بگرێ و سەری بخات.

﴿إِلَّا مَن رَّحِمَ ٱللَّهُ﴾، ئەمە وەک زانایان دەڵێن:

أ- دەگونجێ هەڵاواردنێکی پەیوەست (**إسْتِثْنَاء مُتَّصل**) بێ، واتە: هیچ دۆستێک دەفریای دۆستێکی نایەت، مەگەر کەسێک خوا بەزەیی پێیدا بێتەوەو، خوا ﷻ دۆستی بووبێ، دۆستایەتیی خوا، بە تەئکید ئەو کاتە هەموو شتێکە.

ب- دەشگونجێ ئەم هەڵاواردنە، هەڵاواردنێکی دابڕاو، (**إسْتِثْنَاء مُنْقَطِع**) بێ، واتە: هیچ دۆستێک جگە لە خوا، دە فریای کەس نایەت، مەگەر کەسێ خوا بەزەیی پێیدابێ، کە

ئەو کاتە هەڵاویردراو (مُسْتَثْنَى)ە، لەبەر ئەوەی جیایە لە لێهەڵاوێردراو (مُسْتَثْنَى منه)، ئەو کاتە هەڵاواردنەکە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنێکی دابڕاو، کەسێک کە خوا بەزەیی پێیدابێ، بێگومان لەو ڕۆژەدا لە فریای دێ و، دەربازی دەکات، ﴿إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ﴾، بە دڵنیایی هەر ئەو (خوا) زاڵی میهرەبانە، باڵادەست و، هەمەکارەیەو میهرەبانیشە، لە فریای دۆستەکانی دێ، هەروەک دەتوانێ سزای نەیارو ناحەزەکانی و پێغەمبەرەکانی (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)و پەیامەکانیشی بدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

لافلێدانی بێبڕوایان، کە جگە لە مردنی یەکەم، هیچ شتێکی دیکە لە ئارادا نیەو، زیندوو ناکرێنەوە، ئەگەرنا با باب و باپیرانی پێشوویان بۆ بگێڕنەوە! بەرپەرچدانەوەشیان بەوە کە گەلی توببەع و ئەوانی پێشوویان لەوانیش بەهێزترو، دەستڕۆیشتووتر بوون، بەڵام بە هۆی تاوانەکانیانەوە سزادران، کەواتە: دنیا شاری بێ خاوەن نیەو، سزاو پاداشت هەیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ ﴿٣٥﴾ فَأْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٣٦﴾ أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَٰهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ لَيَقُولُونَ ﴿٣٤﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەوانە دەڵێن: هیچ نیە جگە لە مردنی یەکەممان و ئێمە بڵاوکراوەو زیندووکراوە نابین، ئەوانە، واتە: هاوبەش بۆ خوادانەرە هاوچەرخەکانی پێغەمبەر ﷺ، بە زۆریی لە قورئاندا وشەی: (**هَؤُلَاء**)، واتە: ئەو کۆمەڵە، ئەمە ناوی ئاماژەیە بۆ نیزیک، بێبڕوایانێک کە لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دابوون، بەڵام: (**أُولَئِك**)، مەگەر بە ڕەوت و نیشانە دیار بکرێ، ئەگەرنا زیاتر بۆ کۆمەڵە خەڵکێکی دوورە.

وشەی: (**إِنَّ**)، وەک شارەزایانی زمانی عەرەبیی، دەڵێن: (**لَيْسَ إِنَّ هُنَا لِلتَّأْكِيدِ لِأَنَّ إِضَافَةَ هَذَا الْقَوْلِ لِلْمُشْرِكِينَ لَا تَرَدُّدَ فِيهِ لِكَيْ تَحْتَاجَ إِلَى التَّأْكِيدِ، بَلْ هُوَ لِمُجَرَّدِ الْإِهْتِمَامِ بِالْخَبَرِ**)، (**محمد الطاهر بن عاشور**)، ئاوا دەڵێ و قسەکەشیم پێ جوانە.

واتە: هەرچەندە (إنَّ) بۆ جەختكردنەوەیە، بەڵام لێرەدا بۆ جەختكردنەوە نیە، چونكە پاڵدانی ئەو قسەیە بۆ لای هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان، هیچ دوو دڵیی تێدانیە، تاكو پێویستیی بە جەختكردنەوەو داكۆكیی لەسەركردن هەبێ، (إنَّ) لێرەدا تەنیا بۆ گرنگییدانە بە هەواڵەكە، واتە: بە گرنگیی پێدانەوە، دەڵێین و ئەو هەواڵەتان پێ ڕادەگەیەنین، ئەگەرنا جێی دوو دڵیی نەبووە، كە ئەو قسەیە دەكەن، تاكو پێویست بكات داكۆكیی و جەختی لەسەر بكرێ.

﴿إِنْ هِىَ إِلَّا مَوْتَتُنَا ٱلْأُولَىٰ﴾، هیچ نیە، جگە لە مردنی یەكەممان، ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُنشَرِينَ﴾، ئێمە لە بڵاوكراوان و لە زیندوو كراوان نابین، یانی: ﴿وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾﴾الأنعام، ئێمە زیندوو ناكرێینەوە، وەك لە شوێنی دیكەدا، ئەو تەعبیرە هاتوە.

كە دەفەرموێ: ﴿إِنْ هِىَ﴾، (إنْ)، بە مانای: (مَا)یەو بۆ لابردن (نفي)ە، یانی: (مَا هِيَ): (هِيَ: ضَمِيْرُ الشَّأْنِ أَو ضَمِيْر القِصَّةِ)، (هِيَ) ڕاناوی حاڵ و بەسەرهاتەو دەچێتەوە بۆ شتێك كە بە سەلیقە دەزانرێ، یانی: سەرەنجام بەسەرهاتی ئێمەو، سەرەنجامی ئێمە، تەنیا مردنی یەكەممانە.

یاخود (هِيَ) بۆ (مَوْتة) دەچێتەوە، یانی: (إنِ المَوتَةُ إلاَّ مَوْتَتُنَا الأُوْلَى)، مردن تەنیا مردنی یەكەممانە، مەبەستیان ئەوەیە مردنی یەكەم كە دەمرن، كە مەبەست لە یەكەمیش ئەوە نیە، دووەمیشی هەبێ، واتە: هەر ئەو تاكە مردنەیە، كە دەمرین، ئیدی دوای ئەو مردنە هیچ شتێكی دیكە لە گۆڕێدا نیە، هەموو شتێك كۆتایی پێدێ، بەو مردنە، وەك دەڵێن: مرۆڤ دەبێتە بەردی بن گۆمێ و كۆتایی پێدێ، ئەوان وایان لاف لێداوە، ئنجا ئایا بەڵگەشیان چی بووە؟

٢)- ﴿فَأْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَـٰدِقِينَ﴾، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن باب و باپیرانمان بێنن، بەڵگەیان هێناوەتەوە لەسەر ئەوەی زیندووكرانەوە نیەو، بەو بەڵگەیە كە هیچ كەس لە پێش واندا نەگەڕاوەتەوەو، لە گۆڕستانەوە نەهاتۆتەوە، بڵێ: من زیندووكراومەوە!

ئنجا خوا ﷻ لێرەدا وەڵامی ئەو قسە پووچەیان ناداتەوە، چونکە هێندە پووچە، هەر خوێندنەوەی و بیستنی بەسە بۆ ئەوەی بەرپەرچ بدرێتەوە، چۆن؟ خوا ﷻ ئەم ژیانی بەشەرەو ئەم گەردوونەی بە گشتیی و، ژیانی بەشەر لە نێویدا بە تایبەتی، قۆناغ قۆناغ خولقاندوویەتی، ئنجا ئەمە وەک ئەوە وایە یەکێک بڵێ: نەخێر من لە دایکم نەبووم، دەبابچمەوە نێو منداڵدانی دایکم!! تازە ئەو قۆناغە بەسەر چووە، تۆ لە نێو منداڵدانی دایکتدا حەوت قۆناغت گوزەراندوون، **نوتفە** بووی و، **عەلەقە** بووی و، **موضغە** بووی و، چی بووی چی بووی، چەند قۆناغت گوزەراندوون، دوایی لە دایک بووی، ئێستا کە لە منداڵدانی دایکت هاتوویە دەرێ و، هاتوویە نێو ژیانی دنیا، جارێکی دیکە ناگەڕێیەوە بۆ ئەوێ، بە هەمان شێوەش مرۆڤ کە دەمرێ، دوای ئەوەی تاقیکردنەوەی خۆی دەدا، خوای پەروەردگار ڕووحەکەی لە جەستەی جیادەکاتەوە، جەستەکەی دەچێتەوە نێو خاک لە کوێ دروست بووە، دەچێتەوە ئەوێ، ڕووحەکەش دەچێتە ئەو شوێنەی کە بەس خوا ﷻ دەیزانێ لە قۆناغی بەرزەخ و، جیهانی بەرزەخدا، کە ئەگەر چاکەکار بووبێ، لە بەهەشتە، یان لە شوێنێکە وەک بەهەشتەو، ئەگەر خراپەکار بووبێ لە دۆزەخ، یان شوێنێکی وەک دۆزەخە، جارێکی دیکە ئەو ڕووح و جەستەیە پێک ناگەنەوە، لە دنیادا، بەڵکو لە قۆناغی بەرزەخیشدا پێک ناگەنەوە، تەنیا لە قۆناغی قیامەتدا، خوا ﷻ وایداناوە جارێکی دیکە ڕووح و جەستە پێک بگەنەوە، ئەویش هەر خوا دەزانێ ئەو جەستەیە، لە چ جۆرە ماددەیەک دەبێ، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَنُنشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾﴾ **الواقعة**، واتە: بە شێوەیەک دروستتان دەکەینەوە، کە ئێستا نایزانن، کەواتە: ئەم جەستە خاکییە پۆشاکێکە لە خاک دروستکراوەو، بە بەر ڕووحدا کراوەو، لە قەدەر ئەم ژیانە دنیاییە، کە (٦٠ - ٧٠) ساڵ، (٨٠ - ٩٠) ساڵە، تاکو مرۆڤ لەوێ تاقیکردنەوەی خۆی بدات، ئنجا دوای ئەوەی ئەم قۆناغە بەسەر دەچێ، ڕووح ئەم کیف و بەرگەو، ئەم پۆشاکە خاکییە دادەنێ و لەبەری ناکاتەوە تاکو ڕۆژی دوایی، کە ڕۆژی دواییش هەر خوا ﷻ دەزانێ ئەو جەستەیە، لە چ ماددەیەک دروست دەبێتەوە، گرنگ ئەوەیە لەوێ ڕووح و جەستە پێک دەگەنەوە، بۆیە خوا ﷻ وەڵامی ئەوە ناداتەوە، بەڵکو دەفەرموێ:

٣)- ﴿أَهُمۡ خَيۡرٌ أَمۡ قَوۡمُ تُبَّعٖ وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾، ئایا ئەوان باشترن (لە ڕووی تواناوە) یان گەلی توببەع و ئەوانەی پێشوویان؟ لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە بەم شێوەیە ئاماژەی پێکرابێ، بەڵام پێم وایە، ئەمە بەڵگەی یەکەمە، دواییش کە خوا ﷻ باسی دروستبوونی گەردوون دەکات، کە گاڵتەجارانە دروستی نەکردوە، بەڵکو بە حیکمەت دروستی کردوە، پاشان کە باسی ئەوە دەکات ڕۆژی لێک هەڵاوردن هەیە، ئەمانە هەر سێکیان بەڵگەن بۆ بەرپەرچدانەوەی نکووڵییلێکردنی بێبڕوایەکان، لە هاتنی ڕۆژی دوایی و، هاتنی ڕۆژی سزاو پاداشت، سەرەتا خوا ﷻ وەک:

بەڵگەی یەکەم: دەفەرمویّ: ﴿أَهُمۡ خَيۡرٌ أَمۡ قَوۡمُ تُبَّعٖ﴾، ئایا ئەوان باشترن، یاخود کۆمەڵ و خەڵکی توببەع، ﴿وَٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ﴾، هەروەها ئەوانەی پێش گەلی توببەعیش، کە دەفەرمویّ: باشترن، واتە: باشترن لە ڕووی هێزو دەسترۆیشتوویی و تواناوە، یانی: (**هُمْ: لَيْسُوا بِأَفْضَلَ قُوَّةً وَإِمْكَانِيَّاتٍ مِنْ قَوْمِ تُبَّعٍ وَالأَقْوَامِ الأُخْرَى، الَّذِيْنَ اسْتأْصَلْنَاهُمْ بِسَبَبِ إِجْرَامِهِمْ**)، ئەوان ئەو خەڵکەی ڕۆژگاری تۆ، ئەو کافرانە، باشتر نین، لە کۆمەڵی توببەع و، لە کۆمەڵ و گەلانی دیکەی پێش گەلی توببەعیش، کە فەوتاندمانن، قڕەبڕو بنبڕمان کردن، چونکە تاوانباربوون، کەواتە: ئەو خەڵکەی ڕۆژگاری تۆش ئەی پێغەمبەر! ﷺ، ئەگەر لەسەر ئەو تاوان و خراپەو ستەمە بڕۆن، هەمان چارەنووس چاوەڕێیان دەکات، کەواتە: ئەم دنیایە شاری بێ خاوەن نیە، خوا ﷻ سەرپەرشتیی ئەم کەون و کائینات و گەردوونە دەکات، لە نێویدا ژیانی مرۆڤ، ئەوەتا کەسانێک کە لادەدەن و، تاوان و خراپە دەکەن، خوا سزایان دەدات، ئنجا وەک چۆن لە دنیادا سزادانێکی بەشی (جزئی) هەیەو، لێپرسینەوەو سزاو پاداشتێک هەیە، لە قۆناغێکی دیکەشدا سزاو پاداشتی پڕ بە پێست و، لێپرسینەوەی تێرو تەواو هەیە، لەسەر هەموو شتێک.

کەواتە: مادام خوا ﷻ بەسەر گەلانی ستەمکاردا بازی نەداوە، چ کۆمەڵی توببەع و، چ کۆمەڵ و گەلانی دیکە، بەڵکو بە هۆی تاوانیانەوە لە بەینی بردوون و سزای داون، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە ئەم دنیایە شاری بێ خاوەن نیە،

خـوا ﷻ ناهێڵـێ ئـەو خەڵکـە وەک بەرزەکـی بانـان بـۆی دەربچـێ، بەڵکـو کاتێکـی دیکـەو قۆناغێکـی دیکـەی دانـاوە، بـۆ سـزادان و پاداشـت دانـەوەی مرۆڤـەکان، بـە پێـی کوفـرو خراپەکارییـان، یاخـود ئیـمان و چاکەکارییـان.

کورتە باسێک لە بارەی گەلی توببەعەوە

بـەر لـەوەی ئـەم مەسـەلەی یەکەمـە بەجـێ بهێڵیـن، کورتـە باسـێک لـە بـارەی گـەلی توببەعـەوە دەکەیـن، لـە شـەش بڕگـەداو سەرچاوەکەشـم تەفسـیری: (**التحريـر والتنويـر**)[١]ەو هەندێـک لـە زانیارییەکانـم لـەو وەرگرتـوون، هەندێکیشـیان لـە: (**الجواهـر في تفسـير القـرآن الكريـم**)[٢]، هەندێکیشـیان لـە هەندێـک لـە تەفسـیرەکانی دیکـە.:

١- وشەی (**تُبَّع**).: (**لَقَبٌ لِمَنْ يَمْلِكُ جَمِيعَ بِلَادِ الْيَمَنِ حِمْيَرًا وَسَبأً، وَحَضْرَمَوْتَ، فَلَا يُطْلَقُ عَلَى الْمَلِكِ لَقَبُ تُبَّعٍ إِلَّا إِذَا مَلَكَ هَذِهِ الْمَوَاطِنَ الثَّلَاثَةَ**)، واتە:: وشەی توببەع نازناو بووە بۆ هەر کەسێک کە حوکمڕانی هەموو وڵاتی یەمەن بوو بێ، هەم حیمیەرو، هەم سەبەئو هەم حەزڕەمەوت، ناوی توببەع بە هیچ حوکمڕانێک نەگوتراوە، مەگەر ئەو سێ شوێنەی لە وڵاتی یەمەن لە ژێر ڕکێفدا بووبن.

(**تُبَّع**) کۆیەکـەی (**تَبَابِعَة**)یـە، وەک چـۆن (**كِـسْرى**)، کۆیەکـەی (**أَكَاسِرَة**)یـە، (**فِرعَوْن**) کۆیەکـەی (**فَرَاعِنَة**)یـەو، (**خَاقَـان**) کۆیەکـەی (**خَواقِين**)ەو، (**قَيْـصَر**) کۆیەکـەی (**قَيـاصِرة**) یـە، نـاوی حوکمـڕانی یەمـەن، توببـەع بـووەو، هـی فارسـەکان (**كِسْرى**)یـان پێگوتـوەو، هـی میسـڕ (**فِرعَوْن**)یـان پێگوتـوەو، هـی تورکـەکان (**خَاقَان**)یـان پێگوتـوە، هـی ڕۆمـەکان (**قَيْصَر**)یـان پـێ گوتـوە.

---

(١) ج٢٥، ص٣٠٩.
(٢) ج٢١، ص١٧.

٢- لە قورئاندا دوو جار ناوی (تُبّع) هاتوە، بەڵام هەر بە: (قَوْم تُبَّع):

یەکەم: لە سووڕەتی (**الدخان**)، ئایەتی ژمارە: (٣٧)دا، هەر بە گەلی (**تُبَّع**)، هاتوە.

دووەم: لە سووڕەتی (ق)، ئایەتی ژمارە: (١٥)دا، دیسان هەر بە گەلی (**تُبَّع**) هاتوەو، لە هەردووکیشیاندا باسی ئەوە کراوە، کە خوا ﷻ کۆمەڵ و گەلی (**تُبَّع**)ی فەوتاندوە.

٣- لە سوننەتیشدا، ئەم دوو دەقە دێنین:

أ- {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ** رضي الله عنه، **قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ** ﷺ: «**مَا أَدْرِي أَتُبَّعُ لَعِينًا كَانَ أَمْ لَا...**»} (**أخرجه الحاكم: ٢١٧٤، وَقَالَ: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ، التعليق من تلخيص الذهبي: ٢١٧٤، صحيح على شرط البخاري ومسلم**).

واتە: ئەبوو هورەیرە رضي الله عنه دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: نازانم توببەع نەفرین لێکراو بووە، یان نا ...

واتە: نازانم خراپەکار بووە، یاخود چاکەکار بووە، چونکە خوا ﷻ کە زەم و سەرزەنشت دەکات، هی خەڵکەکەی و کۆمەڵگاکەی دەکات، نەک هی خۆی.

ب- {**عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ** رضي الله عنه، **قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ** ﷺ: «**لَا تَسُبُّوا تُبَّعاً، فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ أَسْلَمَ**»} (**أخرجه أحمد: ٢٢٩٣١، والطبراني في الصغير: ١٤١٩، وَصَحَّحَهُ الألباني فِي صَحِيح الجَامِع: ٧٣١٩**).

واتە: سەهلی کوڕی سەعد رضي الله عنه دەگێڕێتەوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: جنێو بە (**تُبَّع**) مەدەن، قسەی پێ مەڵێن، چونکە مسوڵمان بووە.

٤- لەو دوو شوێنەشدا کە خوای پەروەردگار باسی (**تُبَّع**)، دەکات، باسی گەلەکەی دەکات، بەڵام لە هەردووکیاندا، وا باسی دەکات کە فەوتاندوونی.

أ- لە سووڕەتی (**الدخان**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَهُمْ خَيْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ أَهْلَكْنَاهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿٣٧﴾﴾.

ب- لە سوورەتی (ق)یشدا، خوا ﷻ ئاوا باسی گەلی (تُبَّع)، دەكات، دەفەرمویٚ: ﴿ كَذَّبَتۡ قَبۡلَهُمۡ قَوۡمُ نُوحٖ وَأَصۡحَٰبُ ٱلرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٞ وَفِرۡعَوۡنُ وَإِخۡوَٰنُ لُوطٖ ﴿١٣﴾ وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡأَيۡكَةِ وَقَوۡمُ تُبَّعٖۚ كُلّٞ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ ﴾، لە هەردوو شوێندا وەک زەمکردن و سەرزەنشتکردن و، پاشان سزادانیان باسیان کراوە، بەڵام وەک گەلەکەی و خەڵکەکەی.

بۆیە پێغەمبەر ﷺ بەپێی دەقی یەکەم، دەبیٚ پێشیٚ لێی دیار نەبووبیٚ، داخۆ (توببەع) چۆن بووە، بەڵام دیارە خوا ﷻ ئاگاداری کردۆتەوە کە بڕواداربووە، بە نسبەت هەموو ئەو شتانەوەش کە نادیارن، پێغەمبەری خوا ﷺ جاری وابووە بە بۆچوونی خۆی شتێکی فەرمووە، بەڵام دوایی کە خوا ئاگاداری کردۆتەوە، ئەوەی خوا ﷻ فەرموویەتی، بێگومان ئەوە هەق بووەو، تەبەنیی کردوە.

٥- لە سەرچاوەکاندا هاتوە کە (تُبَّع)، کە لەو دوو سوورەتەدا خوای پەروەردگار باسی کردوە، ناوی (**أسعد**) بووەو، کونیەکەی (**أبِي كَرْب**) بووە، کە دەستەڵاتێکی زۆری هەبووەو، هەموو ناوچەی عەرەبی خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە، هەروەها چۆتە مەککەو، چۆتە **یەثریب**، کە دواتر ناونراوە (**مدينة**)و، گەیشتۆتە عێراق و دەگوتریٚ: ئەو بووە کە شاری (**الحِيْرَة**)ی لە عێراق، بنیات ناوە.

لە هەندێک ڕیوایەتاندا هاتوە، کە چووە بۆ **یەثریب**، خەڵکەکەی کە بەرهەڵستییان کردوە، بەتەما بووە ئەو شارە بڕووخێنیٚ و بسووتێنیٚ، بەڵام گوایە هەندیٚ لە خاوەن کتێبەکان، کە جوولەکەکان لەویٚ بوون، گوتوویانە: ئەوە مەکە، چونکە لە کتێبەکانی ئێمەدا هەیە، کە کۆتا پێغەمبەری خوا ﷻ بۆ بەشەری دەنێریٚ، لەم شارەدا نیشتەجیٚ دەبیٚ، ئەویش وا پێدەچیٚ بە پێی حەدیسەکەبیٚ، دەبیٚ بڕواداربیٚ و دەستی لیٚ پاراستوە.

٦- (**الشيخ الطنطاوي**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**الجواهر في تفسير القرآن الكريم**)دا[1]، دەڵیٚ: {**وَكَانَتْ دَوْلَة تُبَّع فِي سَنَةٍ أَلْفٍ قَبْلَ البِعْثَة الْمُحَمَّدِيَّة، وَقِيْلَ كَانَ فِي حُدُودِ سَبْعِ**

---

(١) ج١١، ص١٧.

مِائَةِ قَبْلَ بِعْثَةِ النَّبِيِّ ﷺ}، دەوڵەتی توببەع لە ساڵی هەزار (١٠٠٠)ی پێش ڕەوانەکرانی پێغەمبەر ﷺدا بووە و گوتراویشە: دەوری حەوتسەد (٧٠٠) ساڵ پێش ڕەوانەکران (ی پێغەمبەر) دابووە، کەواتە: لە پێش زایینیشدا بووە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ لە ساڵی (٦١٠)ی زایینی کراوەتە پێغەمبەرو، لە: (٥٧٠) زایینی لە دایک بووە، لە ساڵی فیلدا، بەڵام توببەع (١٠٠٠) ساڵ یان حەوتسەد ساڵ پێش ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بکرێتە پێغەمبەر، واتە: نزیکەی (٤٠٠) یان لانی کەم (١٠٠) ساڵ پێش ئەوەی عیساش عليه السلام ش لە دایک بێ، ئەو حوکمڕانیی کردوە لە یەمەندا، ئنجا هەر (**طنطاوي**)، دەڵێ: بزانە کە پادشاو حوکمڕانەکانی (**حمير**) دوو چین بوون:

چینی یەکەمیان: حوکمڕانەکانی: (**سبأ**) و (**ريدان**) بوون، کە لە ساڵی (١١٥)ی پێش زایین، تاکو ساڵی (٢٧٥)ی دوای زایین حوکمیان کردوە.

چینی دووەمیان: حوکمڕانەکانی: (**سبأ وريدان وحضرموت وشحر**)و غەیری ئەوانەش بوون، کە لە ساڵی (٢٧٥)ی دوای زایین، تاکو ساڵی (٥٢٥)ی دوای زایین حوکمڕانییان کردوە.

دوا حوکمڕانی حوکمڕانەکانی (سبأ)، یان حوکمڕانەکانی یەمەن، (**ذو نَوّاس**) بووە، ئەوەی کە لە ئایەتەکە وەردەگیرێ، ئەوەیە کە توببەع دەبێ دەربازو سەرفراز بووبێ، بەڵام خوا سبحانه وتعالى خەڵکەکەی و کۆمەڵگایەکەی فەوتاندوە، چونکە وا پێدەچێ، یان لێی هەڵگەڕاونەوە، یان لەگەڵی نەبوون، یان بە هەر شێوەیەک لە شێوەکان، ئەوان تاوانبار بوون، بەڵام هەم بەپێی فەرمایشتەکەی پێغەمبەر ﷺو بە پێی ئایەتەکانیش، کە خوا سبحانه وتعالى باسی گەلەکەی دەکات، وەک چۆن دەفەرموێ: گەلی نووحمان فەوتاندو، گەلی هوودمان فەوتاندو، گەلی صاڵحمان فەوتاند، بەڵام بە تەئکید نووح و، هوودو، صاڵح دەرباز بوون، وا پێدەچێ توببەعیش بۆ خۆی قوتار بووبێ، بەڵام خەڵکەکەی تاوانبارو خراپەکار بوون و، وەک گەلانی دیکە فەوتێنراون.

مەسەلەی دووەم:

خـوای زانـاو کارزان، ئاسـمانەکان و زەوی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیانـەوە، بـە گاڵتـەو بـێ حیکمـەت و بـێ ئامانـج دروسـت نەکـردون، بەڵکـو تەنیـا بـە هـەق ئـەم گەردوونـەی وەدیهێنـاوە، بـەڵام زۆربـەی خەڵکـی ئـەو هـەق و حیکمەتـە نازانـن، یاخـود نازانـن کـە خـوا ﷻ لێـی ناوەشـێتەوە کاری بـێ حیکمـەت و، بـێ ئامانـج و هەوەنتـە بـکات:

بەڵگەی دووەم: لەسەر زیندووکرانەوە و سزا و پاداشت:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ﴾، ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانمان گاڵتەکەرانە نەهێناوەنە دی.

٢)- ﴿مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ﴾، تەنیا بە هەق هێناومانەنە دی، وشەی (حق)، وەک لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی **(الزمر)**دا، گوتوومانە: لە ئەصڵدا بە مانای: دامەزراوو چەسپاوو نەلەخشاوە، بەڵام بە پێی ئەو سیاقانەی تێیاندا دێ، مانایەکەی دەگۆڕێ، جاری وا هەیە بە مانای حیکمەتەو، جاری وایە بە مانای دادگەرییەو، جاری وایە بە مانای شتی ڕاستە، لە بەرانبەر شتی ناڕاستدا، بەو شێوەیە بە پێی ئەو سیاقانەی کە وشەکە تێیاندا دێ، مانایەکەی دیاریی دەکرێ، هەر وەک چۆن وشەی **(فِتْنَة)** بە چەند واتایەک دێ، بەڵام سیاقەکە دیاریی دەکات، کام واتایەی مەبەستە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێمە ئاسمانەکان و زەویمان، تەنیا بە هەق هێناوەنە دی، ئەو هەقەش خوا ﷻ لە سوورەتی **(الجاثية)**دا، ڕوونی کردۆتەوە، بریتیە لەچی؟ دەفەرموێ: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ

ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّ وَلِتُجۡزَىٰ كُلُّ نَفۡسِۭ بِمَا كَسَبَتۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿٢٢﴾ **الجاثية،** واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی و، بۆ ئەوەی هەر کەسە بە پێی ئەوەی کردوویەتی، سزا یان پاداشتی بدرێتەوەو، ستەمیان لێ ناکرێ.

کەواتە: هەقەکە لەوەدا بەرجەستە دەبێ، کە مرۆڤەکان تاقیدەکرێنەوەو، دوایی سزاو پاداشت دەدرێنەوە، یان بە لای کەمەوە تاقیکرانەوەو بەرانبەر درانەوەی مرۆڤ، بەشێکە لەو هەقە، کە خوا گەردوونی بۆ چەسپاندنی هێناوەتە دی.

٣)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَهُمۡ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، بەڵام زۆربەیان نازانن، یانی: زۆربەیان ئەو ڕاستییە نازانن، کە خوا ﷻ ناگونجێ هیچ کارێک بەبێ حیکمەت و بە گاڵتەو هەوەنتە ئەنجام بدات، مرۆڤ دەگونجێ وا بکات، بەڵام خوا ﷻ پاک و دوورو بەرییە لە هەرچی نوقسانیی و کەم و کوڕییە، خوای بەرز بەهەرچی سیفەتی بەرزو پەسەندو چاک و جوانە، ڕازاوەیە، (**سَبْحَان الله**): (خوا بە پاک دەگرم)، یان (خوا پاک و بێگەردە)، تەعبیر دەکات لە بێ هەڵەیی و بێ پەڵەیی و بێ کەم و کوڕیی خوا، (**الحَمْد لله**) (ستاییش بۆ خوا)، تەعبیر دەکات لە خاوەنداریێتیی خوا ﷻ بۆ هەرچی ناوو سیفەتی بەرزو پەسەندو چاکە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**سُبْحَانَ اللهِ، وَالْحَمْدُ للهِ، تَمْلَآنِ**[1]}، گوتنی: (**سُبْحَانَ اللهِ، وَالحَمْدُللهِ**)، پڕ دەکەن، واتە: نێوان ئاسمان و زەوی پڕ دەکەن لە پاداشت، ئەگەر مرۆڤ بە عەقڵ و دڵ و بە ئاگا لێ بوونەوە، بیانڵێ، ئەم دوو وشەیە زۆر گەورەن.

شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا، لە کاتی توێژینەوەی ئایەتی ژمارە (٥)دا باسێکی تێرو تەسەلمان، لە بارەی ئەم بابەتەوە کردوە و دەرمانخستوە کە لە دەوری پازدە (١٥) شوێندا، خوا ﷻ ئەو ڕاستییەی دووبارە کردۆتەوەو دووپاتکردۆتەوە و جەختی لەسەر کردۆتەوە کە خوا ئاسمانەکان و زەوی، بە

---

(١) {عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْعَرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَأُ الْمِيزَانَ، وَسُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ تَمْلَآنِ، «أَوْ تَمْلَأُ» مَا بَيْنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ، وَالصَّلَاةُ نُورٌ، وَالصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ، وَالْقُرْآنُ حُجَّةٌ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ، كُلُّ النَّاسِ يَغْدُو فَبَايِعٌ نَفْسَهُ فَمُعْتِقُهَا أَوْ مُوبِقُهَا} (أخرجه أحمد: ٢٢٩٥٣، ومسلم: ٢٢٣، والترمذي: ٣٥١٧، وقال: صحيح.

گاڵتـەو، بـێ حیکمـەت نەخوڵقانـدوون، بەڵکـو بـە هـەق و بـۆ چەسـپاندنی هـەق هێناونیـە دی، بۆیـە کەسـێک بیـەوێ درێـژەو وردەکاریـی ئـەم بابەتـە بزانـێ، دەبـێ بگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوێ، لێـرەدا ئـەوەی گرنگـە بزانـرێ، ئەوەیـە کـە خـوا گەردوونـی بـە هـەق و حیکمـەت هێناوەتـەدی، ئەمـەش بەڵگـەی دووەمـە بـۆ بەرپەرچدانـەوەی قسـەی کافـرەکان کـە نکووڵییـان کـردوە لـە هەبـوونی ڕۆژی زیندووکرانـەوەو، سـزاو پاداشـت درانـەوە.

ئـەوەی پێشـێ خـوا ﷻ سـەرنجی بـۆ مێـژوو ڕاکێشـان، واتـە: ئەگـەر تەماشـای مێـژووی بەشـەر بکـەن، دەزانـن کە دنیا شـاری بـێ خاوەن نیـە، گەلی توببـەع و گەلان و کۆمەڵگاکانی پێـش گـەلی توببەعیـش کـە بـە هـۆی تاوانکاریـی و خراپەکارییانـەوە، خـوا فەوتاندوونـی و بنەبـڕی کـردوون، کەواتـە: خـوا ﷻ سەرپەرشـتیی ژیـانی بەشـەر دەکات، ئەوەتـا کەسـێک لابـداو، تـاوان بـکات و خراپـە بـکات، سـزای خـوا بـۆی لـە بۆسـەدایە، بۆیـە بزانـن کـە دەبـێ قۆناغێکـی دیکـە هەبـێ، ئەوانـەی لـە دنیـادا نەگونجـاوە پاداشـت بدرێنـەوە لەسـەر چاکەکانیـان، یـان لەسـەر خراپەکانیـان سـزا بدرێـن، دەبـێ قۆناغێکـی دیکـە هەبـێ، سـزاو پاداشـتی تێدابـێ، ئەگـەر تەماشـای ژیـانی بەشـەر بکەیـن، ئـەو ئەنجامگیرییەمـان دێتـە دەسـت.

پاشـان ئەگـەر تەماشـای گەردوونیـش بکەیـن، کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: بـە گاڵتـەو بـە هەوەنتـە نەمانخوڵقانـدوە، بەڵکـو بـە هـەق دروسـتمانکردوە، دەبینیـن ئامانجـی لـە پشـتەوەیەو، هیـچ شـتێ نیـە، لـەم گەردوونـەدا حیکمـەت و ئامانجێکـی لـە پشـتەوە نەبـێ، ئـەدی کـۆی گـەردوون چـۆن بـێ حیکمەتـە؟! وەک لـە کتێبـی یەکەمـی مەوسـووعەی: (**الإسـلام كـما يتجـلى في كتـاب اللـه**)، بـە ناونیشـانی: (**الإسـلام معرفـة صحيحـة بالخَالـق والخلـق**)، لـە بەشـی دووەمـدا کـە باسـی گەردوونـم کـردوەو، باسـی ئـەوەم کـردوە کـە، هەمـوو شـتێک لـە گەردووندا بـەو پـەڕی وردەکاریـی و لێزانیـی و کارامەییـەوە دروسـتکراوەو، کـۆی گەردوونیـش بـە هەمـان شـێوە[1].

---

(١) هەروەهـا لـە کتێبـی پێنجەمـی مەوسـووعەی: (بـەرەو باشـتر تێگەیشـتن و پێگەیشـتن)، بـە

کەواتە: هەموو شتێ ئامانجێکی لە پشتەوە، کۆی گەردوونیش ئامانج و حیکمەتێکی لە پشتە، ئەمەش بەڵگەیەکی دیکەیە، کە دەبێ ڕۆژی سزاو پاداشت هەبێ.

وتووێژێکی نێوان سوکرات و ئەرستۆدیمۆس

هەرچەندە ئێمە هەم لە تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا، لە بارەی گەردوونەوەو لە بارەی خۆرو زەوی و مانگەوە دواوین و، لە سەرەتای سوورەتی (**المؤمنون)دا**، لە بارەی دروست بوونی مرۆڤەوە قسەمان کردوە، لە ڕووی زانستیی و عەقڵییەوە، بەڵام لێرەدا بە باشم زانی ئەم وتوێژەی نێوان (سوقرات) (ئەرستۆ دیمۆس) کە هەردووکیان دوو فەیلەسووفی یۆنانیین، بهێنم، سوقرات دیارە خواناس بووەو، (ئەرستۆ دیمۆس) وا پێدەچێ پێش دەست پێکردنی دیالۆگ و وتوێژەکە، مولحید بووبێ و، بڕوای بە هیچ نەبووبێ، پێم چاک بوو ئەو وتوێژە نەقڵ کەم، بەڵام ڕێک مانا کوردییەکەی دێنم و، دەقە عەرەبیەکەی ناخوێنمەوە، چونکە زۆرە، لە تەفسیری: (**الجواهر في تفسير القرآن الكريم**)[1]ەوە دەیهێنم:

دەڵێ: سوقرات زانی کە ئەرستۆ دیمۆس قوربانییان سەرنابڕێ و، کاروبارە دینییەکان بە سووک تەماشا دەکات و، گاڵتەش بە کەسێک دەکات کە گرنگیی بە خواپەرستیی دەدات، بۆیە سوقرات بە ئەرستۆ دیمۆسی گوت: ئایا لە نێو خەڵکیدا کەس هەیە، کە تۆ سەرسام بی بە پیشەکەی، شتێکی کردبێ و پێی سەرسام بی؟

ناوونیشانی: (پایەکانی بووناسیی و ڕوونکردنەوەی ئیمان)دا ئەو بابەتەمان توێژیوەتەوەو، کتێبی ناوبراویش پوختەو گوشراوی هەردووک کتێبی یەکەم و دووەمی مەوسووعەی: (الإسلام كما يتجلى في كتاب الله)یە .

(١) الجواهر في تفسير القرآن الكريم، الْمُشْتَمِل عَلَى عَجَائِب بَدَائِع الْمُكَوَّنَات، وَغَرَائِب الآيَات البَاهِرَات، الْمُسَمَّى تَفْسِيْرَ الطَّنْطَاوِي جَوْهَرِي، تأليف الأسْتَاذ الحَكِيْم الشَيْخ: الطَنْطَاوِي جَوْهَرِي المصري، ج١١، ص٣٧ و ٣٨.

ئەرستۆ دیمۆس گوتی: بەڵێ، باسی شاعیرەکان و باسی وێنەکێشەکانی کرد، کە هەیانە یەکێکیان لەوەی دیکە دەست ڕەنگینترەو کارامەترە.

سوقرات پێیگوت: لە لای تۆ کامیان پێگەی بەرزترە، ئایا کەسێک کە ئەو پەیکەرانە، دروست دەکات، کە هیچ جووڵەیان نیە، عەقڵ و هۆشیان نیە، یاخود کەسێک کە ئەو پەیکەرانە دروست دەکات، کە زیندوون و جووڵەیان هەیە؟

ئەرستۆ دیمۆس گوتی: بە تەئکید ئەوەی کە پەیکەرە زیندووە جووڵاوەکان دروست دەکات، ئەوە زیاتر بە لای منەوە پێگەی بەرزترە، بەڵام مەگەر ئەو پەیکەرو کەلەشانە بە هۆی ڕێکەوت و بەهۆی هەڵکەوتەوە هاتبنە دی، نەک بە هۆی عەقڵەوەو، کاری عەقڵ نەبن و کاری ڕێکەوت بن!

سوقرات پێیگوت: ئەگەر گریمان هەندێک شتمان دانان کە ئامانج و مەبەستیان تێدا نابینرێ و، هەندێک شتی دیکەشمان دانان کە سوودو ئامانجیان تێدا ببینرێ، ئایا قسەت لە بارەی ئەو شتانەوە چییە؟ کامیان پێت وایە کاری عەقڵەو، کاری پڕ وردەکارییە؟

ئەرستۆ دیمۆس گوتی: بێگومان ئەوەی کە ئامانجەکەی تێدا دیارەو، سوودی تێدا دیارە، لە کاری عەقڵەو، ئەوە وردەکاریی تێدا ڕەچاو کراوە.

سوقرات پێی گوت: ئایا نابینی کە دروستکەری مرۆڤ، هەر لە سەرەتاوە ئەو ئەندامانەو، ئەو هەستانەی بۆ ڕەخساندوون و، لەو ئەندامانەیدا سوودی ئاشکرا دیارە، بۆ وێنە: دوو چاوی پێداون، دوو گوێی پێداون، تاکو بەچاوان ببینێ و بە گوێیەکان ببیستێ، ئەوەی کە سوودی هەیە بۆ ژیانی دابینی بکات، پاشان ئایا سوودی ئەو بۆنانە چییە، ئەو بۆنانەی هەن؟ ئەگەر مرۆڤ لووتی نەبووایە، مەلاشووی نەبووایە پێی بۆن بکات، دوایی چۆن تامەکانمان دەزانین و، جیاوازییمان دەکرد لە نێوان شیرین و تاڵ و مزردا، ئەگەر زمانێکمان نەبووایە پێی بچێژین، ئنجا چاوەکەمان لەبەر ئەوەی ئەگەری هەیە تووشی

گرفت و کێشە ببێ، نابینی چۆن دەستەڵاتی خوایی گرنگیی پێداوە، پێڵووی بۆ دروستکردوون، پێڵووەکان وەک دەرگا وان، تاکو ڕێگە بگرێ لەوەی کە تووشی چاو دێ، وەختێک مەترسییەک بەرەو چاو هات، چاو بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکیی لە مێشکەوە فەرمانی بۆ دێ و، پێڵوەکان دادەخات، هەروەها برژانگی هەن، کە وەک بێژینگ وان کە لە زیانی باو تەپ و تۆز بیپارێزێ، ئنجا لە بارەی ئامێری بیستنەوە کە ئەو هەموو دەنگانە، پێشوازیی دەکات، کەچی هەر پڕیش نابێ، چی دەڵێی؟

دوایی تەماشاناکەی هەم مرۆڤ و هەم ژیاندارانی دیکە، چۆن ددانەکانیان ڕیزکراون، ددانەکانی پێشەوە بۆ ئەوەی شتیان پێ ببڕێ، دوایی حەواڵەی خڕێنەکان دەکرێ، بۆ ئەوەی وردی بکەن و بیهاڕن، ئەگەر لە ڕیزبەندیی ئەوانە ورد ببیەوە، ئایا دەتوانی بڵێی: ئەوانە کاری ڕێکەوتن یان کاری عەقڵن؟!

ئەرستۆ دیمۆس گوتی: بەڵێ ئەگەر بیر لەوانە بکەینەوە، دوو دڵ نابین کە لە کاری دروستکەرێکی کارزان و، زۆر مشوورخۆرن بۆ دروستکراوەکانی.

سوقراط پێی گوت: سەرنج بدە! چۆن نێرینەکان، (واتە: لە مرۆڤ و ئاژەڵ و هەرچی ژیانداره)، چۆن پێیان خۆشە وەچەیان ببێ و، سەرنج بدە مێیینەکان چۆن خوای بەدیهێنەر وای ڕاهێناون کە سۆزو بەزەییان هەبێ بۆ بەچکەکانیان، کە ئەوە لە هەموو ژیاندارێکدا داندراوە، ئەو هەستەی تامەزرۆیە بۆ ژیان و ڕقی لە مردنە، ئایا ئەمە هەمووی مشوورخۆریی بەدیهێنەر نیە، بۆ ئەوەی دروستکراوەکانی بمێننەوەو خۆیان بپارێزن؟ ئنجا ئەگەر تۆ دڵنیای کە عەقڵ هەیە، لە تۆدا، ئەدی چۆن گومان دەبەی کە عەقڵ نیە، لە دەرەوەی تۆ، لە حاڵێکدا کە تۆ کاتێ بیر لە فراوانیی زەوی دەکەیەوەو، جەستەی خۆت لەگەڵ زەویدا بەراورد دەکەی، بۆت دەردەکەوێ کە تۆ لە پانتایی زەویدا، قەبارەیەکی بچووکت هەیە، بەشێکی زۆر بچووک و کەمت هەیە، هەروەها ئەگەر ئەو ئاوو

تەڕاییەی کە لە جەستەی تۆدا هەیە، بەراوردی بکەی لەگەڵ ئەو تەڕایی و ئاوەی کە لە سەر گۆی زەوی هەیە، تەماشا دەکەی بەشێکی زۆر بچووک بە تۆ بڕاوە، هەروەها هەرچی لە جەستەی تۆدا هەیە، لەو پێکهاتانە، ئەگەر بەراوردی بکەی، لەگەڵ پێکهاتەکانی دیکەی کە لە زەویدا هەن، تۆ بەشێکی زۆر کەمت پێ بڕاوە، ئەدی چۆن پێت، وایە لەم جیهانەدا تەنیا تۆ عەقڵت هەیەو ئەو جیهانە فراوانە عەقڵێکی تێدانیە،(ئەو مەبەستی ئەوە بووە خوایەک سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى کە بەڕێوەی بەرێ)، چۆن ئەو هەموو دروستکراوانەی کە ناژمێردرێن و، ئەو سیستمە ناوازەی تێیاندا هەیە، چۆن لە عەقڵێکەوەو لە زانارییەکەوە سەرچاوەی نەگرتوە؟!

ئەڕستۆ دیمۆس گوتی: نا سوێند بە خوا، بەڵام ئایا بۆچی خاوەنی ئەو شتە سەرسووڕهێنەرانە، نابینم، وەک چۆن خاوەنی پەیکەرەکان و، وێنەو دیمەنە دروستکراوەکان دەبینم؟ (واتە: بۆچی پەیکەر تاشەکان و، وێنە کێشەکان دەبینم، بەڵام خاوەنی ئەو هەموو شتە سەرسوڕهێنەرانە، کە خوایە، نایبینم)؟!

سوقڕات پێیگوت: تۆ ڕووحی خۆت کە سەرپەرشتیی جەستەت دەکات، نایبینی، ئنجا لەبەر ئەوەی ڕووحەکەت نابینی، ئایا دەبێ ئەوە وات لێ بکات، بڵێی: کردەوەکانی من لە ڕێکەوتەوەو لە هەڵکەوتەوە پەیدا بوون، نەک لە عەقڵێکەوە؟

ئەڕستۆ دیمۆس گوتی: من پەرستراوو، خوا بە کەم ناگرم، بەڵام پێم وایە لەوە بەرزترە کە پێویستیی بە پەرستنی من بێ، (لەوە مەزنترەو لەوە بەرزترە، پێویستیی بەوە بێ کە من بەندایەتیی بۆ بکەم).

سوقڕات پێیگوت: ئەگەر خوا لەوە بەرزتر نەبێ، کە خەم لە تۆ بخوات، (واتە: هەرچەندە زۆر بەرزە، بەڵام خەمی لێ خواردووی)، کەواتە: لەسەرت پێویستە کە ڕێزی بگری، (واتە: بەندایەتیی بۆ بکەی).

(هەڵبەتـە قسـەکەی سـوقڕات زۆر جوانـە، دەڵـێ: خـوا زۆر زۆر بـەرزە، بـەڵام لەگـەڵ ئـەو هەمـوو بەرزیـی و مەزنییەشـیدا، خەمـی لـە تـۆ خـواردوەو، ئـەو وردە شـتانەی بـۆ تـۆ فەراهـەم هێنـاون، چ لـە ڕووی جەسـتەیی و، چ لـە ڕووی ژیـان و گوزەرانتـەوە، کەواتـە: کـە هێنـدە بـەرزەو ئـاوا مشـووری لـێ خـواردووی، پێویسـتە ڕێـزی بگـری و بەندایەتیـی بـۆ بکـەی!)

دوایـی سـوقڕات پێیگـوت: بزانـە ئـەی خۆشەویسـتەکەم! کـە ڕووحـت هەتـا لـە نێـو جەسـتەتدا بـێ، جەسـتەت بەڕێـوە دەبـات، بۆیـە پێویسـتە بـڕوات وابـێ کـە ئـەو حیکمەتـەی ئـەو گەردوونـە بەڕێـوە دەبـات، ئەویـش ئـاگای لـە موڵـک و دروسـتکراوانی خۆیـەتی، ئایـا پێـت وایـە چـاوت ئـەو شـتانە دەبینـێ کـە لێشـت دوورن، بـەڵام دیتنـی خـوا ﷻ ناتوانـێ کـە دەوری هەمـوو شـتەکانی خـۆی بـدات.

واتـە: مـادام تـۆ بـە چـاوی خـۆت هەمـوو پێداویسـتییەکانی خـۆت دەبینـی، کەواتـە: ئـەو کەسـەو، ئـەو زاتـەش، کـە ئـەم گەردوونـەی ڕەخسـاندوە، ئـاگای لـە هەمـوو شـتێکیەتی.

هەڵبەتە ئـەوە قسـەی سـوقڕات بـووە، کـە تەنیـا لـە ڕووی عەقـڵ و تێگەیشـتنێک کـە خـوا بـە مرۆڤـەکانی داوە، باسـی خـوای پـەروەردگاری کـردوە، ئەگەرنـا بابەتـی خواناسـیی یەکجـار فـراوان و قووڵـە.

مەسەلە سێیەم و کۆتایی:

دەبێ ڕۆژێک هەبێ پاک و پیس و، ڕاست و چەوت، لە یەک جیاببنەوە، کە لەو ڕۆژەدا مەگەر کەسێک خوا بەزەیی پێیدابێ، ئەگەرنا هیچ کەس دادی هیچ کەس نادات:

بەڵگەی سێیەم: لەسەر زیندووکردنەوەو سزا و پاداشت:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٠﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤١﴾ إِلَّا مَن رَّحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾، بە دڵنیایی ڕۆژی لێک هەڵاواردن و، ڕۆژی لێک جیاکردنەوە، ژوانگەی تێکڕایانە، (**وَيَوْمَ الْفَصْلِ: هُوَ يَوْمُ الْحُكْمِ، لِأَنَّهُ يُفْصَلُ فِيهِ الْحَقُّ مِنَ الْبَاطِلِ، وَالْمِيقَاتُ: اسْمُ زَمَانِ التَّوْقِيتِ، أَيْ: التَّأْجِيلِ**)، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ﴾، بە دڵنیایی ڕۆژی لێک جیاکردنەوە، واتە: ڕۆژی دادوەریی کردن، کە دادوەریی دەکرێ لە نێوان هەق و ناهەقدا، ئەو کەسەی هەقی بەدەستەو، ئەو کەسەی لەسەر ناهەقە، لێک جیادەبنەوە، ڕاست و چەوت، لێک جیادەبنەوە، وشەی (**مِيقَات**): ناوە بۆ کاتێک کە دیاریی کراوە و دانراوە بۆ شتێک، ئنجا ڕۆژی لێک هەڵاواردن، ئەو ژوانگەیە کە بۆ تێکڕایان داندراوە، تێکڕای مرۆڤەکان، کە لەوێدا لە دادوەرییان لە نێواندا بکرێ و، هەق و ناهەق لێک جیابکرێنەوە:

٢)- ﴿يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَن مَّوْلًى شَيْئًا﴾، ئەو ڕۆژەی هیچ دۆست و نیزیکێک، سوود بە هیچ دۆست و نیزیکێک ناگەیەنێ، وشەی: (**مَوْلَى**): وەک پێشتر گوتمان: بە چەند واتایەک هاتوە:: (**القَرِيْب، الحَلِيْف، النَّاصِر**)، نیزیک و، هاوپەیمان و، پشتیوان، لە ئەصڵدا وشەی (**مَوْلَى**) لە (**وَلِي**)یەوە هاتوە، (**الوَلْيُ القُرْب**) واتە: نیزیکیی، ئنجا هەم (**وَلِيّ**) لە (**وَلِي**)

دروست دەکرێ و، هەم (مَوْلَى)شی لێ دروست دەکرێ، واتە: هیچ دۆست و پشتیوانێک هیچ سوودێک بە هیچ دۆست و پشتیوانێک ناگەیەنێ.

٣)- ﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾، ئەوان یارمەتییش نادرێن، سەریش ناخرێن، چونکە جاری وایە مرۆڤ دۆست و پشتیوانێکی دێت، کارەکەی بۆ دەکات، جاری وایە نەخێر دۆست و پشتیوانەکەی و، سەرپەرشتیارەکەی نایەت، بەڵام کەسێکی دیکە دێ، هاوکاریی دەکات، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانە نە دۆست و پشتیوانیان، سوودیان پێدەگەیەنێ، نە هیچ کەسیش لە فریایان دێ، هەر تۆزە هاوکارییەکیان بکات، واتە: (مَوْلَى) دۆست و نیزیک و سەرپەرشتیاری ئەو کەسەیە، کە بەردەوام هاوکاریی مرۆڤ دەکات، بەڵام (ناصر) ئەو کەسەیە بە شێوەیەکی کاتیی بۆ جارێک لە جاران دێت، سەری دەخات و پشتی دەگرێ، ئنجا ئەوانە نە مشوورخۆرێکی بەردەوامیان هەیەو، نە سەرخەرێکی کاتیی و چاکیشیان هەیە.

٤)- ﴿إِلَّا مَن رَّحِمَ ٱللَّهُ﴾، مەگەر کەسێک خوا بەزەیی پێیدا هاتبێتەوە، پێشتریش گوتمان: ئەمە دەگونجێ بڵێین:

أ- هەڵاواردنێکی پەیوەست، (إسْتِثْنَاءُ مُتَّصِل)ە، واتە: مەگەر ئەوەی خوا بەزەیی پێیدابێتەوە، لە دۆست و نیزیکەکان، ئەوە خوا مۆڵەت دەدا، تکا بکات، هەروەها مۆڵەتیش دەدا، تکابۆکراو تکای بۆ بکرێ.

ب- دەشگونجێ بڵێین: ئەمە هەڵاواردنێکی دابڕاو (إسْتِثْنَاء مُنْقَطِع)ە، چونکە ئەوەی خوا بەزەیی پێیدابێ، ناکەوێتە بازنەو جوغزی ئەوانەوە کە سوود بە یەکدی ناگەیەنن، کەواتە: ئەم سێ ئایەتە موبارەکەش بەڵگەی سێیەم پێک دێنن، بۆ بەرپەرچدانەوەی نکووڵییکردنی بێبڕوایان لە زیندوو کرانەوەو هەبوونی ڕۆژی سزاو پاداشت.

٥- ﴿هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٤٢﴾﴾، هەر ئەویش (بەس خواش) زاڵی میهرەبانە.

سەرنجدانەوەیەکی
سێ بەڵگەکەی هەبوونی سزاو پاداشت

بەڵگـەی یەکـەم: سـزادانی خـوا بـۆ گـەلی توبـبەع و گـەلانی پێشـوو، ئەگـەر تەماشـای مێـژوو بکەیـن دەسـتی خـوا دەبینیـن لـە سـزادانی تاوانبارانـدا، کەواتـە: دنیـا شـاری بـێ خـاوەن نیـەو، وەک چـۆن سـزادانێکی بەشـیی (**عقـاب جـزئي**) هەیـە، دەبـێ قۆناغێکـی دیکـەش هەبـێ، کـە سـزادانێکی گشـتیی تێـدا هەبـێ، ئـەو خوایـەی کـە لـە دنیـادا بەسـەر تاوانبـاران و ستەمکاراندا، بـازی نـەداوە، بـە تەئکیـد کەسـانێکیش هـەن، کـە لـە دنیـادا سـزای خۆیـان وەرناگـرن، هەروەهـا کەسـانێکی زۆریـش هـەن، کـە پاداشـتی خۆیـان وەرناگرنـەوە، بۆیـە دەبـێ قۆناغێکـی دیکـە هەبـێ سـزای پـڕ بـە پێسـت بـۆ بێبـڕواو تاوانبـاران و خراپـەکاران هەبـێ و پاداشـتی پـڕ بـە پێسـتیش بـۆ بـڕواداران و چاکـەکاران هەبـێ.

بەڵگـەی دووەم: ئەگـەر تەماشـای گـەردوون بکەیـن، دەبینیـن ئـەم گەردوونـە هەمـوو شـتێکی لەجێـی خۆیدایـە، هیـچ شـتێکی نیـە، لـە جێـی خۆیـدا نەبـێ، هـەر کام لـە زانایـان کـە لـێ دەکۆڵێتـەوە، زانایـانی فیزیـازان، کیمیـازان، زەوینـاس، زینـدەوەرزان، ڕووەکـزان، توێکاریی،...هتـد. هیـچ زانایـەک نەیگوتـوە: فلانـە شـتە نەدەبـوو وا بووایـە، بـۆ وێنـە:

١- بەرگە هەوا، توخمەکانی هەوا کە دابەشکراون: ٧٨٪ نایترۆجینە، (٢١٪) ئۆکسجینە، (٠،٣٠٪) دووەم ئۆکسیدی کاربۆنە، ئەو ڕێژانە ئەگەر کەمتر یان زیاتر بوونایە، ژیانی بەشەر دروست نەدەبوو.

٢- هەروەها بەرگە ئاویی کە دەوری زەوی داوە، کە (٤/٥) پانتایی زەوی، ئاو دایپۆشیوە، دەبووایە هەر ئەوەندە بێ، نەدەبوو کەمتر یان زیاتر بێ.

٣- هەروەها بەرگە خاکیی، کە زەوی داپۆشیوە، لەو شوێنانەدا کە وشکانییە، دیسان ئەویش ئەستوورییەکەی و ماددەکانی و پێکهاتەکانی چۆنن، دەبووایە هەروابن، بۆ ئەوەی بتوانرێ هەرچی ڕووەک و شیناوردو دارو درەخت و میوەیە، سەوزی بکات.

٤- هەروەها ئەو ئەندازە بایەی لەسەر زەوی هەیە، کە هەڵدەکات، ئەگەر لەوەی هەیە بە هێزتربێ، دەبێتە هۆکاری کاولکاریی، کە جار جار خوای پەروەردگار وەک پێشاندانی دەستی خۆی، ئەو بایە بە هێزتر دەکات.

٥- هەروەها ئاو لە هەندێ شوێن کە ڕێژەیەکی زیاتر دادەبارێ، دەبێتە هۆی تسۆنامیی و دەبێتە هۆی لافاو و لێزماوو، باو باران هەموو شتێک ڕادەماڵێ، کەواتە: هەموو ئەو شتانەی خوا ﷻ خوڵقاندوونی، هەموویان بە ئەندازەگیریین.

٦- هەروەها دووریی نێوان مانگ و زەوی، پاشان قەبارەی مانگ و بارستاییەکەی و هێزی کێشکردنەکەی بۆ زەوی.

٧- هەروەها سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا لە (٢٤) سەعاتدا جارێک، کە دەبێتە هۆی پەیدا بوونی شەوو ڕۆژ، بە هاوکۆییش شەو (١٢) سەعات و ڕۆژ (١٢) سەعات و، کورت و درێژیش دەبن.

٨- هەروەها سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا کە دەبێتە هۆی پەیدابوونی چوار کەشەکان، سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا، لە هەر خولەکێکدا (٣٠)کم خێرا دەڕوا، بەڵام سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆردا، لە هەر چرکەیەکدا (٣٠)کم، واتە: (٦٠) هێندەی سووڕانەوەی بە دەوری خۆیدا خێراترە.

٩- هەروەها دووریی زەوی و خۆرو، ئەو هێزی کێشکردنەی کە لە نێوان زەوی و خۆردایە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی زەوی بە دەوری خۆردا بخولێتەوە.

١٠- دیسان قەبارەی خۆرو ئەندازەی تیشکەکەی، کە لە ڕۆژێکدا ملیۆنان تەن تیشک دەبەخشێ بە کۆمەڵەکەی خۆی، کە ئەگەر زیاتر بووایە یان کەمتر بووایە.

١١- هەروەها دووریی زەوی و خۆر، ئەگەر زیاتر بووایە، سەر زەوی دەبوو بە بەستەڵەک و، ئەگەر نیزیکتر بووایە، دەیسووتاندو دەبوو بە خۆڵەمێش.

ئنجا کاتێک کە تەماشای هەموو گەردوون دەکەین و، تەماشای جەستەی خۆمان دەکەین، وەک ئەو دیالۆگەی لە نێوان سوقرات و ئەرستۆ دیمۆسدا هێنام، دڵنیا دەبین هیچ شتێک نیە لەجێی خۆیدا نەبێ و، هیچ شتێک نیە کە ئەندازەگیریی کراو نەبێ، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُۥ تَقْدِيرًا ۝٢ ﴾**الفرقان**، یان دەفەرموێ: ﴿ إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَٰهُ بِقَدَرٍ ۝٤٩ ﴾**القمر**، واتە: هەموو شتێکمان بە ئەندازە دروستکردوە، کە مادام هەموو شتێک ئەو پەڕی وردەکاریی و ڕێک و پێکیی تێدایە، کەواتە: لە کۆی گەردوونیشدا ئەو پەڕی ڕێک و پێکیی هەیە، ئنجا ئەو گەردوونە ڕێک و پێک و، سیستماتیکە، بێگومان ئامانج و حیکمەتێکی لە پشتەوەیە، ئامانج و حیکمەتەکە بە عەقڵ و زگماکیش هەستی پێ دەکرێ، کە خوا ﷻ ئێمەی بۆ ئامانجێک لێرە داناوە، بەڵام ئەوەی کە ئەو حیکمەت و ئامانجە بۆ مرۆڤان دەردەخات، وەحییە، وەحیی خوای پەروەردگارە.

هەر بۆیەش خوا ﷻ لە سوورەتی (النساء)دا، دەفەرموێ: ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ۝١٦٥ ﴾، دوای ئەوە ناوی دوازدە (١٢) لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) دێنێ: ﴿ إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ۝١٦٣ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ۝١٦٤ ﴾**النساء**، دوایی دەفەرموێ: ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ ... ﴾، پێغەمبەرانێکی دڵخۆشکەرن و ترسێنەرن، بۆچی؟ ﴿ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ﴾، تاکو لە دوای پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، خەڵک بەڵگەی

نەبێ لەسەر خوا، کەواتە: ئەگەر خوا پێغەمبەرانی نەناردبان، خەڵک بەڵگەو بیانووی دەبوو، کە یەکێکیان بڵێ: خوایە! من نەمدەزانی تۆ چیت لەمن ویستوە، دەمزانی تۆ هەی، بە عەقڵ و زگماکم، دەمزانی ئەم دنیایە شاری بێ خاوەن نیەو، من خاوەنێکم هەیەو، سەرپەرشتیارێکم هەیە، بەس نەمدەزانی چیت لەمن دەوێ و، من دەبێ چۆن بژیم و، چی بکەم و چۆن بکەم؟ خەڵک پاساوو بەڵگەی هەبوو، بەڵام لە دواى پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، خەڵک بیانوو بڕ کراوەو، بیانوو بڕاو کراوە.

کە دەفەرمووێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾﴾، واتە: ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانمانیان، گاڵتەکەرانە نەخوڵقاندوون، ﴿مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ﴾، واتە: ئەگەر بە هەق و حیکمەت دروست نەکرابان، ئەم گەردوونە دەبووە، گاڵتەجار، دەبوو بە شتێکی پووچ، وەک لە کۆتایی سوورەتی (المؤمنون)دا، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَٰكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾﴾، واتە: ئایا پێتان وایە ئێوەمان بە پووچ خوڵقاندووە، بۆ لای ئێمە ناگێڕدرێنەوە؟ بەرزیی بۆ خوای حوکمڕانی هەق، جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، خاوەنی تەخت و بارەگای مەزنە، کەواتە: ئەوەش بەڵگەی دووەم.

بەڵگەی سێیەم: ئەوەیە کە خوا ﷻ فەرمووی: ﴿إِنَّ يَوْمَ ٱلْفَصْلِ مِيقَٰتُهُمْ أَجْمَعِينَ﴾، ڕۆژی لێک هەڵاواردن، ژوانگەی تێکڕایانە، ئەو ڕۆژە کە هیچ دۆست و نیزیکێک سوود بە هیچ دۆست و نیزیکێک ناگەیەنێ و، پشتیوانییش ناکرێن، مەگەر کەسێ خوا بەزەیی پێیدا بێ، کە هەر ئەو خاوەنی ئەو پەڕی عیززەت و باڵادەستیی و دەستڕۆیشتوویی و، ئەو پەڕی میهرەبانیی و بەزەییشە.

کەواتە: لەبەر ئەوەی لە خوا ﷻ ناوەشێتەوە هەق و ناهەق، چاک و خراپ، دیندارو بێ دین، وەک یەک مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، دەبێ ڕۆژێک هەبێ،

لێکیان هەڵباوێرێ و لێکیان جیابکاتەوە، هەر کەسە بە پێی ئەوە کە شایستەیەتی، مامەڵەی لەگەڵدا بکات، چاکەکاران پاداشتیان وەربگرنەوە، خراپەکارانیش سزا بدرێن.

کەواتە: بەم سێ بەڵگەیە خوا ﷻ نکووڵییکردنی بێبڕوایان لە هەبوونی ڕۆژی سزاو پاداشت، پووچەڵ دەکاتەوە، لەم چەند ئایەتە موبارەکەدا.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، زیاتر لە نهێنییەکانی فەرمایشتەکەی تێبگەین و، یارمەتییمان بدات، زیاتر کارلێک لەگەڵ ڕاستییەکانی فەرمایشتی خوادا بکەین، لە ژیانی تاکیی و، ژیانی خێزانیی و، ژیانی کۆمەڵایەتییماندا، ئەوەی کە خوا ﷻ پێی خۆشە، بەو شێوەیە ڕەفتار بکەین و، ئەوەی کتێبی خوا ﷻ فەرموویەتی و، پێغەمبەری خوا ﷺ لە ژیانی خۆیدا بەرجەستەی کردوە، لە دوو توێی ڕێبازەکەیدا، بەو شێوەیە ڕەفتار بکەین و، هەوڵبدەین ئێمەش کۆمەڵگاو دەوروبەری خۆمان، پاکسازیی تێدا بکەین و، چاکسازیی تێدا بکەین و، ڕاستی بکەینەوەو چاکی بکەین و، وای لێ بکەین، جێگای ڕەزامەندیی خوابێ، تاکو سەرەنجامی ئەم ژیانەی دنیامان سەربەرزیی بێ و، لە ڕۆژی دواییشدا سەرفرازو سەربڵند بین، لە خزمەت خوای پەروەردگارو، پێغەمبەری پێشەوامان‌دا ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

archive.org/details/@alibapir
AliBapir/عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە حەڤـدە (١٧) ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (**الدخـان**) پێکـدێ، ئایەتـەکانی: (٤٣ - ٥٩)، کـە تێیانـدا سـەرەتا باسـی سـەرەنجامی شـووم و دژوارو پـڕ مەینەتیـی و ئـازاری بێبڕوایـانی گوناهـکار کـراوە، بـە تایبـەت درەختـی زەققـووم، کـە بەرومیوەکـەی خۆراکـی سـەرەکیی دۆزەخییەکانـە.

پاشـان باسـی سـەرەنجامی پـڕ خێـرو خۆشـیی پارێـزکاران کـراوەو، چەنـدان نـازو نیعمـەتی ناوازەیـان خراونـە ڕوو:

١- بێ ترس و بیم بوونیان و، ئارامیی و هێمنیی بۆ فەڕاهەم هێنرانیان.

٢- باغ و بێستانەکان.

٣- کانیی و سەرچاوەکان.

٤- پۆشاکی ئاوریشمی تەنک و ئەستوور.

٥- ڕووبەڕووی یەکدی دانیشتن.

٦- جووتکرانیان لەگەڵ ئافرەتانی شۆخ و شەنگدا.

٧- هەبوونی هەموو جۆرە میوەیەکی بە تام و چێژ.

٨- دووریی لە مردن.

٩- دووریی لە ئاگری دۆزەخ.

لـە کۆتاییشـدا خـوا ﷻ بـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ دەفەرمـوێ: ئێمـە قورئانمـان بـە زمـانی خـۆت، واتـە: بـە زمـانی عەرەبیـی، بـۆ ئاسـان کـردووی، تاکـو خەڵـک تێیبگـەن، واتـە: سـەرەتا کۆمەڵگاو دەوروبـەری خـۆت، باشـت لـێ تێبگـەن، وەک لـە سـوورەتی

(إبراهیم)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَرۡسَلۡنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوۡمِهِۦ لِيُبَيِّنَ لَهُمۡ ﴿٤﴾ ﴾، واتە: هیچ پێغەمبەرێکمان نەناردوە، مەگەر بە زمانی خۆی و، کۆمەڵەو خەڵکەکەی خۆی، تاکو بۆیان ڕوونبکاتەوە، کەواتە: تۆ چاوەڕوان بە، ئەوانیش چاوەڕوانن، تۆ چاوەڕوان بە کە یارمەتیی خوات بۆ دێ و، سەرت دەخات، لەو بارودۆخە پڕ تەنگژەو مەینەتییەی کە لە مەککەدا خۆت و هاوەڵانت دەیگوزەرێنن، دەربازت دەکات و، ئەوانیش با چاوەڕوان بن، کەی بە خەیاڵی خۆیان تۆ وەفات دەکەی و، پەیامەکەت کۆتایی دێ، بە لای ئێمەشەوە با ئەوان چاوەڕوان بن، کەی سەرکەوتنی ئیسلام دەبینن و، شکستی خۆیان دەبینن، هەر لە دنیاداو، ئەگەر بڕواش نەهێنن، لە دواڕۆژیشدا سزاو ئازاری، خوای دادگەر دەبینن، واتە: دڵنیابە سەرەنجامی چاک هی تۆیەو، ئەوان سەرەنجامێکی شووم و پڕ مەینەتیی چاوەڕێیانە.

﴿ إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلۡأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلۡمُهۡلِ يَغۡلِي فِي ٱلۡبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلۡيِ ٱلۡحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَٱعۡتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلۡجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّواْ فَوۡقَ رَأۡسِهِۦ مِنۡ عَذَابِ ٱلۡحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقۡ إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمۡتَرُونَ ﴿٥٠﴾ إِنَّ ٱلۡمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٖ ﴿٥١﴾ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴿٥٢﴾ يَلۡبَسُونَ مِن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجۡنَٰهُم بِحُورٍ عِينٖ ﴿٥٤﴾ يَدۡعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلۡمَوۡتَ إِلَّا ٱلۡمَوۡتَةَ ٱلۡأُولَىٰۖ وَوَقَىٰهُمۡ عَذَابَ ٱلۡجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكَۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرۡنَٰهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَٱرۡتَقِبۡ إِنَّهُم مُّرۡتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی (بەری) درەختی زەققووم (زەقنەمووت، ئەو پەڕی تاڵ و ناخۆشە) ﴿٤٣﴾ خۆراکی (مرۆڤی) زۆر گوناهکارە ﴿٤٤﴾ وەک کانزای تواوەیە لە سکاندا دەکوڵێ ﴿٤٥﴾ وەک کوڵینی ئاوی داغ (و ئەوپەڕی گەرم) ﴿٤٦﴾ ئەی فریشتەکان! بیگرن (ئەو بێبڕوا گوناهکارە)، پەلکێشی بکەن بۆ نێوە ڕاستی کڵپەی ئاگر (ی دۆزەخ) ﴿٤٧﴾ ئنجا لە ئازاری ئاوی کوڵیو و داغی بەسەر تەپڵی سەردا بکەن ﴿٤٨﴾ (پێی دەگوترێ:) بیچێژە! بەڕاستیی هەر تۆی دەستڕۆیشتووی بەڕێز! (وەک لە دنیادا لافت لێ دەدا) ﴿٤٩﴾ ئەی بێبڕوایەکان! بێگومان ئەم (سزای دۆزەخ) ە، ئەوەیە کە تێیدا دوو دڵ بوون، شەڕە قسەتان لە بارەیەوە دەکرد ﴿٥٠﴾ بە دڵنیایی پارێزکاران لە نشینگەیەکی هێمن و بێترس و بیم دان ﴿٥١﴾ لە نێو باخ و سەرچاواندا ﴿٥٢﴾ لە حاڵێکدا کە بەرەو ڕووی یەکدی دانیشتوون، لە ئاوریشمی تەنک و ئەستوور دەپۆشن ﴿٥٣﴾ (پاداشتیان) بەو شێوەیەو لەگەڵ ئافرەتانی سپی و سۆڵ و چاوگەشدا کردوومانن هاوەدەم ﴿٥٤﴾ بە هێمنیی و بێ ترسیی، لە هەموو میوەیەکی (خۆش و بە تامی) تێیدا داوا دەکەن ﴿٥٥﴾ جگە لە مردنی یەکەم (کە لە دنیادا چێژتیان)، مردنی تێدا ناچێژن و (خوا) لە ئازاری کڵپەی ئاگری (دۆزەخ) پاراستنی ﴿٥٦﴾ ئەوەش بەخششە لە پەروەردگارتەوە، ئا ئەوەیە بردنەوەو بە مراد گەیشتنی مەزن ﴿٥٧﴾ بێگومان بۆیە بە زمانی تۆ ئاسانمان کردوە (ئەم قورئانە)، بەڵکو (خەڵکەکەت) لێی تێبگەن و پەند وەربگرن ﴿٥٨﴾ (بەلام بێبڕوایەکانیان پەندیان وەرنەگرت)، دەجا چاوەڕوان بە (سزایان بۆ بێ)، بێگومان ئەوانیش چاوەڕێن ﴿٥٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلزَّقُّومِ): (عِبَارَةٌ عَنْ أَطْعِمَةٍ كَرِيْهَةٍ مِنَ النَّار، زَقَمَ فُلَانٌ وَتَزَقَّمَ: ابْتَلَعَ شَيْئاً كَرِيْهَاً)، زەققووم: بریتییە لە خواردنە ناخۆشەکانی نێو ئاگر (زَقَمَ فُلَانٌ وَتَزَقَّمَ) یانی: شتێکی ناخۆشی قووتدا. زانایان لە بارەی درەختی زەققوومەوە: چییەو چۆنەو بەرەکەی چۆنە؟ زۆر قسەیان کردوە، هەندێک گوتوویانە: جۆرە درەختێکە لە هەندێک ناوچەی وڵاتی عەرەبییدا دەڕوێ، گەڵایەکەی وردە، بەرەکەی زۆر زۆر تاڵ و گەرمە، سووتێنەرە، بەڵام من وای تێدەگەم کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِىٓ أَصْلِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَـٰطِينِ ﴿٦٥﴾﴾ الصافات، واتە: درەختێکە لە تەختی دۆزەخ دێتە دەرێ و، بەرو میوەکەی وەک سەری شەیتانان وایە، هیچکەسیش سەری شەیتانانی نەبینیوە، بەڵام لە خەیاڵ و ئەندێشەی هەموو کەسدا سەری شەیتانان شتێکی دزێو و قێزەون و ناشیرینە، کە ئەم زەققوومە پەیوەست بێ بە دۆزەخەوەو، لە دنیادا وێنەی نەبێت، بەڵام هەندێک لە ڕوونکەرەوانی واتاکانی قورئان گوتوویانە: زەققووم بریتییە لە خواردنە ناخۆشە دزێوەکان لە ئاگردا، واتە: هەموو ئەو خواردنانەی ناخۆشن، زەققووم دەیانگرێتەوە، بەڵام من پێم وایە زەققووم جۆرە میوەیەکی تایبەتە لە درەختێکی تایبەت، کە خوا ﷻ باسی کردوە، دەگوترێ: (زَقَمَ فُلَانٌ وَتَزَقَّمَ: ابْتَلَعَ شَيْئاً كَرِيْهَاً)، وشەی (زَقَمَ) و (تَزَقَّمَ)، قووتیدا، بۆ قوتدانی شتێکی ناخۆش و بێزلێکراو بەکاردەهێندرێ.

(ٱلْأَثِيمِ): (آثِمْ)، بە مانای گوناهکار، گوناهبار، بەڵام (الأثِيمْ)، واتە: زۆر گوناهکار، چونکە ڕێژگەی زێدەڕۆیی، (صِيْغَةُ المُبَالَغَة)ی (آثِمْ)ە، هەروەک چۆن (عالِم)، بە مانای زانا دێ، بەڵام (عَلِيْم)، واتە: زۆر زانا، بۆیە (أثِيمْ: كَثِيْرُ الإثِمْ)، زۆر گوناهکار، زۆر گوناهبار.

(كَٱلۡمُهۡلِ): وەک (مُهل) وایە، (المُهْلُ: دُرْدِيُّ الزَّيْتِ، النُّحَاسُ المُذَابُ، المَعْدِنُ المُذَاب)، زانایان لە بارەی (مُهْلْ)یشەوە دیسان زۆریان قسە کردوە، هەندێکیان گوتوویانە: بە خڵتی زەیت دەگوترێ، زەیت کە دەکوڵێنرێ بۆ ئەوەی ببێتە زەیت، خڵتەکەی بنەوەی کە زۆر گەرمە، پێی دەگوترێ: (مُهْل)، هەروەها بە مسی تواوەش دەگوترێ، هەروەها بە هەر کانزایەکی تواوەش با زێڕو زیویش بێ، هەر دەگوترێ: (مُهْل).

(يَغۡلِي): واتە: دەکوڵێ (الغَلْيُ وَالغَلَيَانُ فِي القِدْرِ، إذَا طَفَحَتِ القِدْرُ)، (غَلِيُ وَغَلَيَانُ)، واتە: مەنجەڵ کە دەکوڵێ، هەندێک لەوەی کە لە نێوی دایە دەهاوێ و بڵقان دەدات لە زۆر گەرمییان، پێی دەگوترێ: (غَلي وَغَلَيَان).

(ٱلۡحَمِيمِ): (الحَمِيْمُ: المَاءُ الشَّدِيْدُ الحَرَارَة)، (حَمِيم): ئاوێکی زۆر گەرم، واتە: ئاوی کوڵاو و داغ.

(فَٱعۡتِلُوهُ): (العَتْلُ: الأَخْذُ بِمَجَامِعِ الشَّيءِ وَجَرُّهُ بِقَهْرٍ)، (عَتْل): بریتیە لە شتێک بە زۆر ڕابکێشرێ، بە کوردیی پەلکێش کردنی پێ دەڵێن: پەلکێشی بکەن و، ڕای کێشن بە توندیی.

(صُبُّواْ فَوۡقَ رَأۡسِهِۦ): واتە: بەسەر تەپڵی سەریدا بڕێژن، (صَبُّ المَاءِ: إرَاقَتُهُ مِنْ أَعْلَى)، ئەوەیە کە لە سەرڕا ئاو بڕێژرێ.

(تَمۡتَرُونَ): (أي: تَشُكُّون)، واتە: تێیدا دوو دڵن، هەروەک (تَمْتَرُون)، بە مانای :(شەڕە قسەو دمبەدمە دەکەن)یش دێ.

(وَزَوَّجۡنَٰهُم): (قَرَنَّاهُمْ)، واتە: جووتمان کردن، کردماننە هاونیشین و هاودەمی یەکدی، ئەگەرنا (زَوَّجْنَاهُمْ) بە مانای لێ مارەکردن نیە، چونکە لە بەهەشتدا مارەکردن نیە، لەوێ هەر کەسێک کە ئەو هاوسەرەی دەدرێتێ، پێویستیی بە مارەکردن ناکات، بەهەشت وەک دنیا نیەو، مارەکردن بۆ دنیایە، کەواتە:

(زَوَّجْنَاهُـمْ)، واتـە: (قَرَنَّاهُـمْ)، لەگـەڵ ئەوانـدا جووتمـان کـردن و پێکـەوە کردمانـە هـاودەم و هاونیشـین و هـاوڕازی یەکـدی.

(بِحُورٍ): (حُـور: جَمْـعُ حَـوْرَاء وَأَحْـوَر، وَالحَـوْرُ: ظُهُـور قَلِيْـلٍ مِـنَ البَيَـاضِ فِي العَـيْنِ مِـنْ بَـيْنِ السَّـوادِ، وَذَلِـكَ نِهَايَـةُ الحُسْـنِ مِـنَ العَـيْنِ، وَحَـوَّرْتُ الـشَّيءَ: بَيَّضْتُـهُ)، (حُـور) کـۆی (حَـوْرَاء)ە، بـۆ مێینـە (مؤنـث) هەروەهـا دەشـگونجێ کـۆی (أَحْـوَر) بـێ، بـۆ نێرینـە (مذکـر)، واتـە: زۆر زۆر سـپیی، (حَـوْر): بریتیـە لـەوە کـە لـە چـاودا سـپێنەکەی زۆر بـێ و، ڕەشـکێنەکەی زۆر ڕەش بـێ، کـە ئـەوە لـە چـاودا زۆر جوانـە، واتـە: هـەم سـپییەکەی زۆر صاف بـێ و، هـەم ڕەشییەکەشـی، دەگوتـرێ: (حَـوَّرْتُ الـشَّيءَ: بَيَّضْتُهُ)، واتـە: شـتەکەم سـپیی کـرد، هەتا گوتـراوە: حەوارییەکانـی عیسـا ﷺ بۆیـە پێیـان گوتـراوە: حەواریـی، چونکـە بەرگـی سـپییان لەبـەر کـردوە، یـان لەبـەر ئـەوەی بـەرگ سـپییکەرەوە بـوون، وەک چـۆن لـە ئوتووخانـە ئەوانـەی بـەرگ و پۆشـاک دەشـۆن و پـاک و خاوێـن و سـپیی دەکـەن.

(عِينٍ): (جَمْـعُ عَيْنَـاء)، بـۆ چـاوی گـەش و جـوان بەکاردەهێنرێ، بـە مانگـە کێویـی و، بـە ئاسـکە کێویـی دەگوتـرێ: (عَيْنَـاء)، لەبـەر ئـەوە چـاوی زۆر گـەورەو جوانـە، ئـەو ئافرەتانـەش کـە خـوا لـە بەهەشـتدا دەیانڕەخسـێنێ، چاویـان چوێـنراوە بـە چـاوی مانـگا کێویـی، یاخـود چـاوی بـە ئاژەڵـەوە کـە چـاوی زۆر جوانـە، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا وا ڕاسـترە و وا باشـترە بڵێیـن: (حُـور: جَمْـعُ حَـوْرَاء)، واتـە: ئافرەتـی سـپیی و سـۆڵ و گـەش و جـوان، (عِيْن جَمْـعُ عَيْنَـاء)،: چاویـان جوانـە، واتـە: هـەم جەسـتەیان سـپیی و سـۆڵ و بـێ پەڵـەو بـێ لەکەیـە، هـەم چاویشـیان زۆر جوانـن.

هۆی هاتنه خوارەوەی ئەم ئایەتانە

هـۆی هاتنـه خـواری ئـەم ئایەتـه موبارەکانـه، کـه دەفەرمـوێ: ﴿ذُقۡ إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡكَرِيمُ ۝٤٩ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمۡتَرُونَ ۝٥٠﴾، لـەو بـارەوە ئـەم گێڕدراوەیـە هەیـە:

{عَـنْ قَتَـادَةَ رَحِمَـهُ اللَّـه: ﴿ثُمَّ صُبُّواْ فَوۡقَ رَأۡسِهِۦ مِنۡ عَذَابِ ٱلۡحَمِيمِ ۝٤٨﴾، نَزَلَـتْ فِي عَـدُوِّ اللَّـهِ أَبِي جَهْـلٍ لَقِـيَ النَّبِـيَّ ﷺ، فَأَخَـذَهُ فَهَـزَّهُ، ثُـمَّ قَـالَ: أَوْلَى لَـكَ يَـا أَبَـا جَهْـلٍ فَـأَوْلَى، ثُـمَّ أَوْلَى لَـكَ فَـأَوْلَى، ذُقْ إِنَّـكَ أَنْـتَ الْعَزِيـزُ الْكَرِيـمُ، وَذَلِـكَ أَنَّـهُ قَـالَ: أَيُوعِـدُنِي مُحَمَّدٌ، وَاللَّـهِ لَأَنَا أَعَـزُّ مَـنْ مَـشَى بَيْنَ جَبَلَيْهَـا « وَفِيـهِ نَزَلَـتْ: ﴿وَلَا تُطِعۡ مِنۡهُمۡ ءَاثِمًا أَوۡ كَفُورٗا ۝٢٤﴾الإنسـان، وَفِيـهِ نَزَلَـتْ: ﴿كَلَّا لَا تُطِعۡهُ وَٱسۡجُدۡ وَٱقۡتَرِب ۝١٩﴾العلـق، وَقَـالَ قَتَـادَةُ: نَزَلَـتْ فِي أَبِي جَهْـلٍ وَأَصْحَابِـهِ الَّذِيـنَ قَتَـلَ اللَّـهُ تَبَـارَكَ وَتَعَـالَى يَـوْمَ بَـدْرٍ: ﴿أَلَمۡ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ كُفۡرٗا وَأَحَلُّواْ قَوۡمَهُمۡ دَارَ ٱلۡبَوَارِ ۝٢٨ جَهَنَّمَ يَصۡلَوۡنَهَاۖ وَبِئۡسَ ٱلۡقَرَارُ ۝٢٩﴾إبراهيـم}[1].

واتـه: قەتـادە ڕەحمـەتی خـوای لـێ بـێ، دەڵێ: ئـەم ئایەتـه موبارەکـەی دەفەرموێ: دوایـی بەسـەر تەپڵـی سـەریدا بکـەن، لـه ئـازاری ئـاوی کـوڵاو، لـه بـارەی دوژمنـی خـوا ئەبـوو جەهلـەوە هاتۆتـه خـوار، کـه ڕۆژێـک دەگاتـه پێغەمبـەر ﷺ پێغەمبـەری خـواش دەیگـرێ و ڕایدەوەشـێنێ و، پێـی دەفەرمـوێ: سـزای سـەخت بـۆ تـۆ ئـەی ئەبـوو جەهـل! سـزای سـەخت بـۆ تـۆ، جارێکـی دیکـەش سـزای سـەخت بـۆ تـۆ، ﴿ذُقۡ إِنَّكَ أَنتَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡكَرِيمُ﴾، بیچێـژە ئایـا تـۆی کـه خـۆت زۆر بـه بـاڵا دەسـت و دەسترۆیشـتوو و بەڕێـز دەزانی؟ (بـه هـۆی ئـەوەوە پێغەمبـەر ﷺ وای پـێ فەرمـوو)، کـه ئەبـوو جەهـل گوتبـووی: ئایـا موحەممـەد هەڕەشـەم لـێ دەکات، بـه

---

(١) أخرجه الطبري: ٣١٢٢٧، ج٢٥، ص١٣٨، وقال: إسناده مرسل.

خوا من زاڵترو دەستڕۆیشتووترین کەسم، کە لە نێوان دوو چیایەکانی مەککەدا، ڕۆیشتوە.

هەر لە بارەی ئەویشەوە، ئەم ئایەتەی سوورەتی (الإنسان) دابەزی، ئایەتی ژمارە (٢٤) کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ ءَاثِمًا أَوْ كَفُورًا ﴿٢٤﴾﴾، فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی، ئەو کەسەیان کە گوناهبارە، یاخود سپڵەیە مەکە، هەروەها هەر لە بارەی ئەوەوە، ئەم ئایەتە هاتە خوار، لە سوورەتی (العلق)دا، کە دەفەرموێ: ﴿كَلَّا لَا تُطِعْهُ وَٱسْجُدْ وَٱقْتَرِب ﴿١٩﴾﴾، نەخێر (با واز بێنێ)، فەرمانبەریی مەکەو، کڕنووش بۆ خوا بەرەو لە خوا نیزیک ببەوە.

هەروەها (قتادة) گوتوویەتی: هەر لە بارەی ئەبوو جەهل و هاوەڵەکانیەوە، کە خوا ﷻ لە جەنگی بەدردا کوشتنی، (وایکرد کە بە دەستی هاوەڵان بکوژرێن)، ئەم ئایەتەی سوورەتی (إبراهیم) هاتە خوار: ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا۟ قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴿٢٨﴾﴾، ئایا سەرنجی ئەوانە نادەی کە لە بەرانبەر چاکەی خوادا، سپڵەییان نواندو، خەڵکەکەی خۆیان تووشی ماڵوێرانیی کرد؟!

هەروەها لە بارەی ئایەتەکانی: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾﴾، تا کۆتایی، (ابن المنذر)، هێناویەتی لە یەکێک لە تابیعینەوە، کە دیارە (ابن المنذر) یەکسەر لە تابیعینەوە نەقڵ ناکات، بەڵام ئەو کەسەی لێیەوە نەقڵ کردوە، باسی نەکردوە، یان لەو کتێبەدا نەهاتوە، دەڵێ: (أُخْبِرْتُ أَنَّ أَبَا جَهْلٍ قَالَ: يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَخْبِرُونِي مَا اسْمِي؟ فَذُكِرَتْ لَهُ ثَلَاثَةُ أَسْمَاءَ: عَمْرٍو، والجِلَاس، وَأَبُو الحَكَم، قَالَ: مَا أَصَبْتُم اسْمِي، أَلَا أُخْبِرُكُمْ؟ قَالُوا: بَلَى، قَالَ: اسْمِي الْعَزِيزُ الْكَرِيم، فَنَزَلَتْ: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلْمُهْلِ يَغْلِى فِى ٱلْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْىِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا۟ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ﴾)، (أخرجه السيوطي في الدر المنثور: ج٧، ص٤١٩)[1].

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٢٠٣.

واتـە: (ابـن المنـذر) هێناویـەتی، لـە یەکێکـەوە دەڵـێ: هەواڵـم پێـدرا کـە ئەبـوو جەهـل، ڕۆژێـک گوتوویـەتی: ئـەی کۆمەڵـی قوڕەیـش! لـە بـارەی نـاوی خۆمـەوە، هەواڵـم پـێ بـدەن، نـاوم چییـە؟ ئەوانیـش سـێ ناویـان بـۆ باسـکردوون: عەمـر، جیـلاس، ئەبـوو لحەکـەم، ئەویـش پێیـان دەڵـێ: نەخێـر، نـاوی منتـان نەپێـکاوە، هەواڵتـان پـێ بـدەم نـاوم چییـە؟ دەڵێـن: بـا، هەواڵـمان پێبـدە، دەڵـێ: نـاوم (الْعَزِيـزُ الْكَرِيـم)ە، دەسترۆشـتووی بەڕێـز، ئیـدی لـەو بـارەوە ئـەم ئایەتانـە: ﴿ إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلْمُهْلِ يَغْلِي فِي ٱلْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْيِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّواْ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ ﴾، تـا کۆتایـی دابەزیـون.

دیـارە ئێمـە لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکانـدا، ئـەوەی زۆر عەقڵـمان نەیبـڕێ، لـە ڕووی سـەنەدەکەیەوە شـایانی بـاس نەبـێ، نایهێنیـن، بـەڵام مەرجیـش نیـە، ئەوانـەی دەیانهێنیـن، هەموویـان سـەنەدەکەیان ڕاسـت و دروسـت بـێ، بـە بۆچـوونی مـن.

بـەڵام شـتێک هەندێـک لـە زانایـان یاخـود زۆربەیـان لـە تەفسـیرەکانیاندا دەیهێنـن، منیـش جاروبـار ئـەوەی زۆرێـک لـە توێـژەرەوان بیهێنـن، دەیهێنـم، بـۆ بەرچـاو ڕوونیـی زیاتـر خسـتنە سـەر مانـاو چەمکـی ئایەتـەکان.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوای بـەرزی مـەزن لـە کۆتایـی ئـەم سـووڕەتە موبارەکـەدا، کـە هـەر وەک لـە سـەرەتاوە باسـمانکرد، ئـەم سـووڕەتە موبارەکـە، باسـی قورئانـەو، پاشـان باسـی یەکتایـی خـوا لـە بەدیهێنەرایەتیـی و، پەروەردگارێتیـی و، تەنیـا پەرسـتراوێتیی دایـە، هەروەهـا باسـی ڕۆژی دواییـە، ئاماژەیـەک بـە بەسـەرهاتی مووسـا ﷺ و، فیرعـەون و دەسـتە و دایەرەکەیەتـی، کـە دژایەتییـان کـردوە، بـەڵام دوایـی خـوا ﷻ لـە بەینـی بـردوون، هەروەهـا دوایـی ئاماژەیـەک بـە کۆمەڵـی توببـەع، گـەلی توببـەع و، گـەلانی پێشـتر، کـە ئەوانیـش خـوا ﷻ، لەگـەڵ ئەوەشـدا زۆر دەسترۆیشـتووتر بـوون لـە کۆمەڵـگای عـەرەب، لـە کۆمەڵـگای ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ، بـەڵام بـە هـۆی گوناهـو تـاوان و بـەدرۆ دانـانی پەیامـی خـواوە، خـوا ﷻ لـە بەینـی بـردوون و سـزای داون.

پاشـان ئـەوە باسـکراوە کـە خـوا ﷻ ڕۆژی دوایـی دێنێتـە پێـش، کـە ڕۆژی سـزاو پاداشـتە، بـە بەڵگـەی ئـەوە بـە درێژایـی مێـژووی بەشـەر، خـوا ﷻ هـەر کەسـێک لایدابـێ و تـاوان و، خراپـەی کردبـێ، بـە کۆمـەڵ، دووچـاری سـزاو جەزرەبـەی کـردوون، هەروەهـا گەردوونیـش بـە هـەق دروسـتکراوە، پاشـان دەبـێ ڕۆژێکیـش هەبـێ، تێیـدا ئـەو خەڵکـە لێـک هەڵاوێـردرێ.

دوای ئـەوە خـوا ﷻ هـەم باسـی سـەرەنجامی شـووم و خـراپ و پـڕ مەینەتیـی و ئـازاری بێبڕوایـان و، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەران دەکات، هـەم باسـی سـەرەنجامی پڕخێـر و خۆشـیی و بەختەوەریـی و پـڕ هێمـن و ئاسـاییش و، پـڕ نـازو نیعمـەتی بـڕواداراني پارێـزکار دەکات، تاکـو:

أ- ئەوانەی تاکو ئێستا ڕێی ڕاستی خوایان نەگرتووە، ئەو پەیامە ڕاست و دروستەی خوای پەروەردگاریان، لە باوەش نەگرتوە، کە بە کۆتا پێغەمبەری خۆیدا ﷺ ناردوویەتی و لە دوا

کتێبی خۆیدا ناردوویەتی کە قورئانە، هەم ئەوان لە لایەکەوە بترسێن، لە سزاو جەزرەبەی خوا، کە بۆ بێبڕوایان و هاوبەش بۆ خوادانەران و تاوانباران و ستەمکارانی داناوە.

ب- بڕوادارانیش دڵخۆش بن و، زیاتر دەستگرتووبن بەو ڕێبازو پەیامەی خوای پەروەردگارەوە، کە بڕوایان پێهێناوە، کە لە دنیادا سەریان بەرز دەکاتەوەو، لە دوارۆژییشدا تووشی بە مراد گەیشتن و بردنەوەی هەرە مەزن و سەرفرازییان دەکات،

ج- بێبڕوایانیش ئەو پاداشتەی کە خوا بۆ بڕواداران دایناوە، هاندەرو، پاڵنەریان بێ، کە ئەوانیش واز لە بێبڕوایی و، هاوبەش بۆ خوا دانان و سەرەڕۆیی و، لە کەللە ڕەقیی بێنن و، بە چاوی عەقڵ و دڵ تەماشای پەیامی خوا ﷻ بکەن و، سەرنج بدەن و هەڵوەستە بکەن و، بگەڕێنەوە.

سەرەتا خوا باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایانی تاوانبار دەکات، بەڵام لە چییەوە دەست پێ دەکات؟ لە خواردن و خۆراکیانەوە دەست پێ دەکات، ئەوەم لە تەفسیرەکاندا نەدیوە، بەڵام وای تێدەگەم، بۆیە خوا ﷻ لێرەدا بە خواردن و خۆراک دەست پێدەکات، چونکە لە ڕاستییدا مرۆڤی بێبڕواو، خەڵکی بێبڕوا گرنگترین شت بە لایەوە، خواردن و خۆراکە، گرنگترین شت بەلایەوە گەدەو داوێنە، چونکە لە چوارچێوەی غەریزەکانی خۆیدا دەخولێتەوە، وەک چۆن کاتی خۆی وڵاخیان بەکارهێناوە بۆ ناعوور، کە لە دەوری ئەو ناعوورە سووڕاوەو، ئاوی هەڵکێشاوە، ئەوانەش هەر لە دەوری غەریزەکانی خۆیان دەخولێنەوەو، تاکە شتێک بیری لێ بکەنەوە: تێرکردنی گەدەو تێرکردنی داوێنیانە، بۆیە خوا ﷻ لە خواردن و خۆراکە هەرە خراپەکەیانەوە دەست پێدەکات، کە بێبڕواینە! ئەوە خواردن و خۆراکتانە، ئەگەر ئێوە لە دنیادا تەنیا بیر لە گەدەو داوێنتان بکەنەوەو لە پڕکردنی گیرفانتان و، سەر هەڵنەبڕن، کە خاوەنتان چی لێ داواکردوون، بۆچی لێرەی داناون و، دەبێ چۆن بژین و، چ پەیامێکی بۆ ناردوون؟ بزانن کە چارەنووسێکی ئاوا دژوار، چاوەڕێتانەو کە خواردن و خۆراکتان بەو شێوەیە، ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ﴾، بە دڵنیایی درەختی زەققووم، خۆراکی بابای زۆر گوناهکارە.

کوردەواریی خۆمان کە لە یەکێک تووڕە دەبن، کە شتێك دەخوات دەڵێن: (یاخوا بە ژەقنەبووتی بێ)، وا پێدەچێ لە زەققوومەوە هێنابیان، یان دەڵێن: (ژەقنە مووتی خوارد)، واتە: شتێکی زۆر تاڵ و تفت و کە قووت نەدرێ، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: بێگومان درەختی زەققووم، واتە: بەری درەختی زەققووم، ﴿طَعَامُ ٱلۡأَثِيمِ﴾، خۆراکی بابای زۆر گوناهکارە، بۆیەش دەڵێم: لێرەدا مەبەست لە درەختی زەققووم بەرو میوەکەیەتی، چونکە لە سووڕەتی (**الصافات**)دا، کە پێشتر تەفسیرمان کردوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ٦٥﴾، واتە: بەری درەختی زەققووم، [(**طَلْع**) واتە: ئەو میوەو بەرەی دەری دەکات]، وەک سەری شەیتانان وایە، بێگومانیش هیچکەس سەری شەیتانانی نەدیوە، بەڵام بۆ قێزەون و ناقۆڵا پێشاندانیەتی، ئەمانەش ئەو ئایەتانەن: ﴿أَذَٰلِكَ خَيۡرٞ نُّزُلًا أَمۡ شَجَرَةُ ٱلزَّقُّومِ ٦٢ إِنَّا جَعَلۡنَٰهَا فِتۡنَةٗ لِّلظَّٰلِمِينَ ٦٣ إِنَّهَا شَجَرَةٞ تَخۡرُجُ فِيٓ أَصۡلِ ٱلۡجَحِيمِ ٦٤ طَلۡعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ٦٥ فَإِنَّهُمۡ لَأٓكِلُونَ مِنۡهَا فَمَالِـُٔونَ مِنۡهَا ٱلۡبُطُونَ ٦٦ ثُمَّ إِنَّ لَهُمۡ عَلَيۡهَا لَشَوۡبٗا مِّنۡ حَمِيمٖ ٦٧ ثُمَّ إِنَّ مَرۡجِعَهُمۡ لَإِلَى ٱلۡجَحِيمِ ٦٨﴾ الصافات.

پێشێ باسی جێگەو ڕێگەو نازو نیعمەتی کە بۆ بەهەشتیان دانراوە دەکات، ئنجا دەفەرموێ: ئایا ئەوە باشترە بۆ میوانداریی لێکردن. یاخود درەختی زەققووم؟ ئێمە کردوومانە بە هۆی سزاو ئازار، یان هۆی تاقیکردنەوە بۆ ستەمکاران، (کە بڵێن: چۆن درەخت لە نێو ئاگردا دەڕوێ؟)، ئەوە درەختێکە کە دەردێ لە تەختی بنی دۆزەخ، بەرەکەی وەک سەری شەیتانان وایە، ئەوانە لێی دەخۆن، ورگی خۆیانی لێ دەئاخنن، [لەبەر ئەوەی هیچی دیکەیان دەست ناکەوێ]، دواییش تێکەڵەیەکیان بۆ هەیە لە ئاوی کوڵاوو داغ، دوای ئەوەش ئنجا دووبارە دەگەڕێنەوە نێو کڵپەی دۆزەخ.

کەواتە: کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ﴾، واتە: بەرو میوەی درەختی زەققووم، ﴿طَعَامُ ٱلۡأَثِيمِ﴾، خۆراکی بابای زۆر گوناهکارە، مەبەست

بەرو میوەکەیەتی نەك خووی درەختەکە، بەڵام چونکە لە سووڕەتی (الصافات)دا باسکراوە، لێرە بەپێویست نەزانراوە دووبارە بکرێتەوە.

﴿كَٱلْمُهْلِ﴾، وەک: کانزای تواوەیە، هێندە گەرمە، کانزای تواوەش، زێڕو زیوە، ئاسن و مسە، هەرچی هەیە کە دەتوێنرێتەوە، دەبێ ئەو پەڕی گەرم بێ، ﴿يَغْلِى فِى ٱلْبُطُونِ﴾، لە سکاندا دەکوڵێ، لە نێو سک و، لە نێو ورگیاندا دەکوڵێ، واتە: دوای خواردنیشی هەر دەکوڵێ.

﴿خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ﴾، بیگرن و پەلکێشی بکەن، ڕایکێشن بەرەو نێوەڕاستی کڵپەی دۆزەخ.

﴿ثُمَّ صُبُّوا۟ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ﴾، دوایی لە ئازاری ئاوی کوڵاوو داغ، بەسەر تەپڵی سەریدا بکەن.

﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ﴾، (پێی دەگوترێ:) بیچێژە، هەر تۆی دەستڕۆیشتووی بەڕێز! وەک لە دنیادا لافت لێ دەدا.

ئەمە ئەگەر لە بارەی ئەبوو جەهلیشەوە هاتبێتە خوار، (وەک پێشتر باسمان کرد) بەڵام دیارە وەک زانایان گوتوویانە: (**إنَّ خُصُوصَ السَّبَبِ لَا يَمْنَعُ شُمُولَ المَعْنَى**)، تایبەت بوونی هۆی هاتنە خوار، ڕێ لە گشتگیر بوونی واتا ناگرێ.

ئەگەرنا ئەم ئایەتانە، یەکەم جار کە هاتوونەتە خوار، چ ئەوانەی باسی پارێزکاران و ئیمانداران دەکەن، چ ئەوانەی کە باسی بێبڕوایان و خراپەکاران دەکەن، دیارە یەکەم جار ئایەتەکان بەسەر کەسانێک لە کۆمەڵگای پێغەمبەردا ﷺ جێبەجێ بوون و چەسپاون، بەڵام بە تەئکید هەر کەسێکی دیکە، کە ئەو سیفەتانەیان هەبن، بەسەریاندا دەچەسپێن، خوا ﷻ ناوی کەسی نەهێناوە لە قورئاندا، نە لە بڕواداران کە بفەرموێ: فڵانکەس و، نە لە بێبڕوایان، بەڵکو تەنیا سیفەتەکانیانی باسکردوون، تاکو هەر کەسێ ئەو سیفەتەی تێدابوو، ئەو

ئایەتـە بیگرێتـەوە، ئنجا ئەوەشـە وا دەكات قورئـان گشـتگیربێ بـۆ هەمـوو كات و شـوێنەكان و، بـۆ هەمـوو كۆمەڵگایـەكان.

﴿ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمۡتَرُونَ ﴾، بە دڵنیایـی ئەمـە ئەوەیـە كـە ئێـوە لێـی دوو دڵ بـوون، یاخـود شـەڕە قسـەتان لـە بارەیـەوە دەكـرد، ئەمـە بـە نسـبەت سـەرەنجامی شـوومی بێبڕوایانی تاوانبـارو خراپـەكارەوە، ئنجا بابزانیـن بـڕوادارانی پارێـزكار، حاڵیـان چۆنـە؟

﴿ إِنَّ ٱلۡمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٖ ﴾، بە دڵنیایـی پارێـزكاران لـە نشـینگەیەكی پـڕ دڵنیایی دان، پـڕ هێمنیـی و ئاسـاییش، بێگومـان لـە ڕۆژی دواییـدا، خوازراوتریـن شـت و گرنگتریـن شـت، پڕ بایەخترین شـت، بریتیـە لـە هێمنیـی و ئاساییش و، ڕەوینـەوەی تـرس و دڵەڕاوكـە لـە سـزای دۆزەخ، بۆیـە خـوا ﷻ پێش هەمـوو شـتێك دەفەرمـوێ: پارێـزكاران لـە جێگـەو ڕێگـە و نشـینگەیەك و، خانووبەرەیەكـی پـڕ هێمنیـی و ئاساییشـدان.

ئنجـا دوایـی بـاس دەكات، ئـەو جێگـەو ڕێگەیـە، ئـەو نشـینگە پـڕ هێمـن و ئاساییشـە، چـی تێدایـە:

﴿ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴾، لـە نێـو بـاغ و بێسـتان و گـوڵ و گوڵـزارو، كانیـی و سـەرچاواندان.

ئنجا ئایا بەرگ و پۆشـاكیان چۆنە؟ ﴿ يَلۡبَسُونَ مِن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴾، لـە ئاوریشـمی تەنـك و ئەسـتوور دەپۆشـن، واتـە: پۆشـاكەكەیان لـە ئاوریشـمە، چ هـی تەنـك، چ هـی ئەسـتوور، هـەر كامێكیـان جـۆرە جوانییەكـی خـۆی هەیـە، ئەگەرنا بەهەشـت وەك دنیا نیـە، مـرۆڤ بڵـێ: با بەرگێكـی ئەسـتوور لەبـەر بكـەم، تاكـو سـەرمام نەبـێ! یـان بـا هـی تەنـك لەبـەر بكـەم، بـۆ ئـەوەی گەرمـام نەبـێ! بەهەشـت سـەرماو گەرمـای لـێ نیـەو، بـەڵام ئـەو دوو جـۆرە پۆشـاكە هـەر كامێكیـان جوانییەكـی هەیـە، كـە هـەر خـوا ﷻ دەزانـێ چۆنـن؟

(سُندسٌ وإِسْتَبْرَق)، (رَقِيْقُ الدِّيْبَاجِ وَغَلِيْظُهُ)، (سُندسٌ) واتە: ئاوریشمی تەنک، (إِسْتَبْرَق) کە لە (ستبرک)ی فارسییەوە هاتوە، بە مانای ئەستوور دێ، لە دنیادا نایابترین شت، کە بەرگ و پۆشاکی لێ دروست بکرێ، ئاوریشمە، دیارە ئاوریشم بۆ پیاوان قەدەغەیە، مەگەر پاساوێکی نەخۆشیی پێستیان هەبێ، وەک پێغەمبەر ﷺ بۆ هەندێک لە هاوەڵان، کە نەخۆشیی پێستیان هەبووە ڕێی داوەو مۆڵەتی داوە لەبەری بکەن، ئەگەرنا ئاوریشم هەر بۆ ئافرەتان بەکاردێ، وەک بەکارهێنانی زێڕیش هەر بۆ ئافرەتانە.

بەڵام بە تەئکید ئەو ئاوریشمەی لە بەهەشتدا هەیە، وەک ئەوە نیە، کە لە دنیادا هەیە، هەروەها ئەو زێڕو زیوەی کە لە بەهەشتدا هەیە، جیایە لەوەی کە لە دنیادا هەیە، هەر وەک ئاگری دۆزەخیش کە دواڕۆژدا هەیە، جیایە لە ئاگرەکەی دنیا، وەک پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژێ بە هاوەڵانی فەرموو: ئاگری دۆزەخ، حەفتا هێندەی ئاگری دنیا گەرمە، گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئەم ئاگرەی دنیاش بەس بوو، پێی سزا بدرێین! فەرمووی: سوێند بەوەی گیانی منی بە دەستە، ئاگری دۆزەخ حەفتا هێندە گەرمە[1]، وا پێدەچێ حەفتا هێندەکەش، بۆ تێگەیاندن بێ، بۆ زێدەڕۆیی بێ، ئەگەرنا مەرج نیە، تەنیا حەفتاش بێ، ئێستا دەرکەوتوە کە دەگونجێ، ملیۆنان پلەی گەرمیی هەبێ، ئاگر لە پلەی سەدیی دەکوڵێنێ، بەڵام دەگونجێ ئاگری زۆر گەرمتر هەبێ ئەو کوورانەی چەکیان تێدا دروست دەکرێ، چەند سەد جار، یان چەند هەزار جار، لەو ئاگرەی کە ئاوی پێ دەکوڵێنرێ، یاخود ئەو ئاگرەی شتی پێ دەسووتێنرێ و، دەبرژێنرێ، گەرمترە.

---

(١) {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: نَارُكُمْ هَذِهِ الَّتِي يُوقِدُ ابْنُ آدَمَ جُزْءٌ مِنْ سَبْعِينَ جُزْءًا مِنْ حَرِّ جَهَنَّمَ، قَالُوا: وَاللَّهِ إِنْ كَانَتْ لَكَافِيَةً يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: فَإِنَّهَا فُضِّلَتْ عَلَيْهَا بِتِسْعَةٍ وَسِتِّينَ جُزْءًا كُلُّهَا مِثْلُ حَرِّهَا} (أخرجه أحمد: ١٠٢٠٤، والبخاري: ٣٠٩٢، ومسلم: ٢٨٤٣، والترمذي: ٢٥٨٩، وقال: حسن صحيح.

ئنجا دەفەرمـوێ: ﴿ يَلْبَسُونَ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَقَـٰبِلِينَ ﴾، پۆشاکی ئاوریشمی تەنک و ئەستوور لەبەر دەکەن، ﴿ مُّتَقَـٰبِلِينَ ﴾، ڕووبەڕووی یەکدی، بەرانبەر بە یەکدی دانیشتوون، لە شوێنەکانی دیکەدا هاتوە، بە تایبەت لە سوورەتی (الصَّافات)دا، کە پێشتر تەفسیرمان کردوە، کە لە بەهەشتدا کۆڕو مەجلیس دەبەستن و، یادی دنیا دەکەنەوەو، یادی هاوەڵ و ئاشنا ناسیاوەکانیان دەکەنەوە، ئەگەر لە دۆزەخیشدا بن و قسەیان لەگەڵدا دەکەن.

﴿ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَـٰهُم بِحُورٍ عِينٍ ﴾، ئاوا بەو شێوەیە حاڵ و باڵی پارێزکاران و، سەربارەش جووتمانکردن و، کردماننە هاونشین لەگەڵ ئافرەتانی سپیی و سۆڵ و، جەستە ناسک و شۆخ و شەنگ، چاوو برۆ گەورەو ڕەش و جواندا، (حُور) کۆی (حَوْرَاء)ە، بە مانای ئافرەتی سپی و سۆڵ، کە جەستەی بێ پەڵەو بێ لەکە بێ، (عِيْن) کۆی (عَيْنَاء)ە، واتە: ئافرەتانی زۆر چاو جوان، کە هەم ڕەشکێنەی چاویان، هەم سپێنەی چاویان زۆر تۆخ و جوان بێ.

﴿ يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَـٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ ﴾، لەوێدا هێمنانەو دڵنیایانە (لەو بەهەشتەدا)، هەر جۆرە میوەیەک داوا دەکەن، لە هەموو میوەیەک داوا دەکەن، لە هەموو میوەیەک، لەوانەی کە لە دنیادان، ئێمە دەزانین چین و، لەو میوانەشی کە بەس خوا ﷻ دەزانێ بەهەشت چ میوەیەکی دیکەی لێیە، دنیایەک کە بۆ تاقیکردنەوەی مرۆڤان داندراوەو، زیاتر کافرو بێبڕوایەکان لێی بەهرەمەندن، لە نازو نیعمەتەکانی، ئەو هەموو شتانەی تێدابن، بەهەشتێک کە خوا ﷻ تایبەت بۆ دۆستەکانی خۆی دەیڕەخسێنێ، دەبێ چی تێدابێ! ئەوەی کە خوای بەرزی مەزن دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّآ أُخْفِىَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٧﴾ ﴾الأحقاف، واتە: هیچ کەسێک نازانێ ئەوەی بۆی پەنهانکراوە، لەوە کە جێی شادمانیی و دڵخۆشییەتی، بەهۆی ئەوەوە کە دەیانکرد.

کە دەفەرمـوێ: ﴿يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَـٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ﴾، لـە هەمـوو جـۆرە میوەیەکـی تێـدا داوا دەکـەن، دڵنیـاو بـێ ترسیشـن، ئـەوەی پێشـێ بـە گشـتیی فەرمـووی: لـە جێگـەو ڕێگـەو نشـینگەیەکی پـڕ هێمـن و ئاساییشـدان، بـەڵام ئەمەیـان ئـەم ئاساییش (أمـن)ە، پەیوەندیـی بـە خـواردن و خۆراکەکـەوە هەیـە، واتـە: ئـەو خـواردن و خۆراکـە، ئـەو جـۆرە میوانـە دەخـۆن و، دڵنیـاو بێترسـن، کـە بـە هـۆی خواردنـی ئـەو میوانـەوە، تووشـی نەخۆشـیی و، دەرهاویشـتەی خـراپ نابـن، وەک خواردنـەکانی دنیـا، کـە مـرۆڤ دوو پـاروان لـە خـۆی زیاتـر دەخـوات، دوایـی نارەحـەت دەبـێ.

﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ﴾، لـەو بەهەشـتەدا مـردن ناچێـژن، جگـە لـە مـردنی یەکـەم، ئنجا مـردنی یەکەمیـان لـە دنیـادا چیژتـوە، نـەک لـە بەهەشـتدا، بـەڵام لێـرەدا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: لـە بەهەشـت دا، مـردن ناچێـژن جگـە لـە مردنـە یەکەمەکـەو، مردنـە یەکەمەکـەش لـە دنیـاداو لـە بەهەشـتدا چێـژراوە، ئـەم تەعبیـرەش وەک دوایـی باسـی دەکەیـن، لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا، لەبـەر ئەوەیـە کـە بـڕواداران، هـەر کـە ڕووحیـان لـە جەسـتەیان جیابـۆوە، یەکسـەر دەچنـە بەهەشـت، بۆیـە وەک ئـەو مردنـە، هـەر لەبەهەشـتدا ڕوویدابـێ، یاخـود مانایەکـەی: لـە بەهەشـتدا مـردن ناچێـژن، جگـە لـەو مردنـەی کـە لـە دنیـادا چێژتوویانـە، کـە ئـەو کاتـە دەبـێ بڵێیـن: هەڵاواردنەکـە، هەڵاواردنێکـی دابـڕاوە، بـەڵام ئەگـەر بڵێیـن هەڵاواردنەکـە پەیوەسـتە، دەبـێ مانایەکـەی ئاوابـێ: مـردن لـە بەهەشـتدا ناچێـژن، جگـە لـەو مردنـەی کـە لـە دنیـادا چێژتیـان.

﴿فَضْلًا مِّن رَّبِّكَ﴾، ئـەوە بەخششـە لـە پەروەردگارتـەوە، واتـە: ئـەو بەهەشـتەی دەیچنـێ، بارتەقـای کردەوەکانیـان نیـەو، کردەوەکانیـان هـۆکارن، ئیمـان و کـردەوە باشـەکان هـۆکارن، بـۆ چوونـە بەهەشـت، بـەڵام نـرخ و بەهـای بەهەشـت نیـن، بەڵکـو ئـەوە هـەر بەخشـێکە لـە پەروەردگاریانـەوە، ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ﴾، ئـا ئەوەیـە بـە مـراد گەیشـتن و بـە ئـاوات گەیشـتن و، بردنـەوەی مـەزن، نـەک ئـەوەی لە

دنیادا، کافرەکان خۆیانی پێ با دەدەن، کە چوار عانەیان لە گیرفاندایەو، شەش کەس قەڵەباڵغییان بە دەورەوە هەیە، لووتیان دەچێتە ئاسمانێ و هەوایەکیان دەچێتە کەللەوە، بە هەق لەگەڵ کەس ناکەن! نەخێر ئەوە بە ئاوات گەیشتن و بەمراد گەیشتن و بردنەوەی مەزن نیە، بەڵکو بردنەوەی مەزن، ئەوەیە کە خوا ﷻ باسی دەکات و لە بەهەشتدا دێتە دی.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ﴾، بۆیە ئێمە بە زمانی تۆ ئاسانمان کردوە، واتە: قورئانمان ئاسان کردوە، ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾، بەڵکو پەند وەربگرن و تێی بگەن، واتە: خەڵکەکەت و کۆمەڵگایەکەت، پێش هەموو کەس کە هاوچەرخی تۆن، بۆیە بە زمانی خۆت قورئانمان ئاسان کردوە، ﴿فَٱرْتَقِبْ إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ﴾، ئەم (ف)ە، (فاء التَّفْرِيع)ی پێ دەڵێن، واتە: بەڵام بێبڕوایەکان پەندیان وەرنەگرت، لێی ورد نەبوونەوەو، لێی بەهرەمەند نەبوون، بۆیە چاوەڕێ بە، خوا سزایان دەدات، ﴿إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ﴾، ئەوانیش چاوەڕێن، ئەوان چاوەڕێن کە تۆ بمری و پەیامەکەت کۆتایی پێبێ، یاخود: چاوەڕێن ئەوەی تۆ دەیڵێی، بێتە دی، تۆش چاوەڕێ بەو، ئەوانیش دیارە چاوەڕوانن، کە بە تەئکید ئەوەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ چاوەڕوانیی کرد، لە دنیادا هاتە دی، کە سەرکەوتنی ئیسلام و، سەقامگیر بوونی پەیام و هیدایەتی خوا بوو، لەسەر گۆی زەوی و، ئەوەی ئەوان چاوەڕێیان دەکرد، کە موحەممەد ﷺ بمرێ و پەیامەکەی نەمێنێ و، چرایەکەی کە بە مۆڵەتی خوا هەڵیکردوە، چرای ئیمان و هیدایەت بکوژێتەوەو خەفە ببێ، ئەوەی ئەوان چاوەڕێی بوون، هەر لە دنیادا هاتە دی و، لە دوارۆژیشدا بۆیان دەرکەوتوە، کە زۆر بە هەڵەدا چوو بوون، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ چەندە لە دنیادا ناووناوبانگی بەرزکردەوە، وەک دەفەرموێ: ﴿وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ ۝٤﴾ الشرح، بە تەئکید لە دوارۆژدا ناوو ناوبانگی بەرزتریشە، هەڵبەتە شوێنکەوتووانیشی هەروان، هەر کەسە بەپێی خۆی، ئەم ئیسلامە هەر کەسێک دەستی تێبگرێ، هەر کەسێک ئەو پەیامی خوایە وەربگرێ و،

خزمـەتی پـێ بـکات، هـەم لـە دنیـادا پێـی بەرزدەبێتـەوە، هـەم لـە دواڕۆژیشـدا، وەک پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمایشـتێکدا، دەفەرمـوێ: {إِنَّ اللـهَ يَرْفَـعُ بِهَـذَا الْكِتَـابِ أَقْوَامـاً وَيَضَـعُ بِـهِ آخَرِيـنَ} (أخرجـه مسـلم: ٨١٧)، واتـە: خـوا بـەم کتێبـە، کۆمەڵانێـک بـەرز دەکاتـەوەو، کۆمەڵانێکیـش نـزم دەکاتـەوە.

ئەوانـەی کـە دژایەتیـی دەکـەن و پشـتی تـێ دەکـەن و پشـت گوێـی دەخـەن، نـزم دەبنـەوەو، ئەوانـەش کـە گوێـی لـێ دەگـرن و لێـی تـێ دەگـەن، بەرزدەبنـەوە.

خـوا لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە بـە هـۆی قوڕئانـەوە زیاتـر پێدەگـەن، زیاتـر لـە خـوا نیزیـک دەبنـەوە، زیاتـر پـاک و چـاک و ڕاسـت و سـاغ دەبـن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

میـوەی درەختـی ژەقنـە مـووت، خۆراکـی بابـای گوناهـکارە، کـە وەک کانـزای تـواوە لـە سـکاندا دەکوڵـێ، وەک کوڵینـی ئـاوی داغ، خـوای دادگـەر فەرمـان بـە فریشـتەکان دەکات، کـە بابـای بێبـڕواو گوناهـکار بگـرن و، پەلکێشـی نێوەڕاسـتی ئاگـری دۆزەخـی بکـەن و، دوایـی ئـاوی داغ و کـوڵاوی بـە تەپڵـی سـەردا بکـەن و، پێـی بگوتـرێ: بیچێـژە! بێگومـان تـۆی دەسترۆیشـتووی بەڕێـز! وەک لافـت لـێ دەدا لـە دنیـادا، ئەمـەش ئـەو سزایە بـوو کـە تێیـدا دوو دڵ بـوون، مشـتومڕتان لـە بارەیـەوە دەکـرد:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾ كَٱلْمُهْلِ يَغْلِى فِى ٱلْبُطُونِ ﴿٤٥﴾ كَغَلْىِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٦﴾ خُذُوهُ فَٱعْتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ صُبُّوا۟ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ ﴿٤٨﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ ﴿٤٩﴾ إِنَّ هَـٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمْتَرُونَ ﴿٥٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ﴾، بەدڵنیایی درەختی زەققووم، خۆراکی گوناهکارە، وا پێدەچێ ژەقنە مووتی کوردیی لە زەققوومەوە هاتبێ، بێگومان کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ ﴿٤٣﴾ طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ ﴿٤٤﴾﴾، بە دڵنیایی درەختی زەققووم خۆراکی گوناهکارە، واتە: بەری درەختی زەققووم، وەک لە سوورەتی **(الصافات)**دا، پێشتر هێنامان، کە دەفەرموێ: ﴿أَذَٰلِكَ خَيْرٌ نُّزُلًا أَمْ شَجَرَةُ ٱلزَّقُّومِ ﴿٦٢﴾ إِنَّا جَعَلْنَـٰهَا فِتْنَةً

لِّلظَّٰلِمِينَ ﴿٦٣﴾ إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِيٓ أَصْلِ ٱلْجَحِيمِ ﴿٦٤﴾ طَلْعُهَا كَأَنَّهُۥ رُءُوسُ ٱلشَّيَٰطِينِ ﴿٦٥﴾ فَإِنَّهُمْ لَأٓكِلُونَ مِنْهَا فَمَالِـُٔونَ مِنْهَا ٱلْبُطُونَ ﴿٦٦﴾ ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ ﴿٦٧﴾ ثُمَّ إِنَّ مَرْجِعَهُمْ لَإِلَى ٱلْجَحِيمِ ﴿٦٨﴾﴾، کە لە تەفسیری سوورەتی (**الصافات**)دا، بە درێژیی لەو بارەوە قسەمان کردوە و، ئەم ئایەتانەمان تەفسیر کردوون.

کەواتە: لێرەدا کە هەر ڕێک دەفەرموێ: درەختی زەققووم خۆراکی بابای گوناهکارو زۆر تاوانبارە، واتە: میوەکەی و بەرەکەی کە دەری دەکات، نەک خودی درەختەکە هەمووی، بەڵام لەبەر ئەوەی لەوێ باسی (**طَلْع**)و میوەکەی کردوە، لێرەدا بە پێویست نەزانراوە، بە زۆریی وایە، خوا ﷻ هەندێ شت کە یەکجار باس بکرێ، لە شوێنی دیکە، دووبارەی ناکاتەوە، بەڵام جاری واش هەیە، هەقیقەتێک لە سەدان شوێندا باس دەکات، یان لە دە شوێندا باسی دەکات، یان لە چوار شوێندا باسی دەکات، ئەوەندەی پێویست دەکات، لە چەند شوێنێکدا باسی درەختی زەققووم کراوە، بەڵام باسی میوەکەی کرابێ و چوێنرابێ بە سەری شەیتانانەوە، تەنیا لە سوورەتی (**الصافات**)دایە، ئیدی کە لەوێ باسکراوە، لە شوێنەکانی دیکە پێویست نەکراوە، دووبارە بکرێتەوە، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ﴾، بە دڵنیایی بەری درەختی زەققووم، یەکسەر دەفەرموێ:

﴿طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ﴾، خواردنی بابای زۆر گوناهکارە، دیارە: ﴿شَجَرَتَ ٱلزَّقُّومِ﴾، مەنصووبەو دەبێتە ناوی (إنَّ) (**إسم إنَّ**)، ﴿طَعَامُ ٱلْأَثِيمِ﴾یش، دەبێتە گوزارە، (**خَبَر**)ەکەی، بەڵام دەشگونجێ مانایەکەی ئاوا بێ: بێگومان درەختی زەققووم، هەتا بڵێی تاڵ و ناخۆشە، خۆراکی بابای گوناهبارە، وەک من لە مانای دەقاو دەقەکەیدا وام هێناوە.

(**الأثِيم**): واتە: (**كَثِيرُ الإثم**)، زۆر گوناهبار، چونکە (**آثِمْ**) بە مانای گوناهبار، بەڵام (**أثِيم**)، واتە: زۆر زۆر گوناهبار، وەک: (**عَالِم**)، بە مانای: زانا، (**عليم**) واتە:

زۆر زانا، لێرەدا کە دەفەرموێ: (**أثیم**) واتە: زۆر گوناهکار، (**الطبري**) قسەیەکی جوان دەکات، دەڵێ: (**الإِثْمُ الَّذِي هُوَ الكُفْرُ بِرَبِّهِ، دُونَ غَيْرِهِ مِنَ الآثَامِ**)، لێرەدا مەبەست لە گوناه، ئەو گوناهەیە کە بریتیە لە بێبڕوایی بە پەروەردگاری، نەک گوناهەکانی دیکە، واتە: ئەو گوناهەی کە پێی دەچێتە دۆزەخ و، ئەو سزا سەختەی پێ دەدرێ، بریتیە لە بێبڕوایی، ئەگەرنا نەک هەر گوناهێکی دیکە، هەندێ گوناه، گوناهی گچکەن و، هەندێ گوناه مسوڵمانانیش تووشیان دەبن و، ئیمانیشیان هەیە، بەڵام دوایی بە تەوبە کردن، یان بە شەفاعەتی پێغەمبەر ﷺ یاخود بە سزای قۆناغی بەرزەخ، ئەو گوناهەیان لە کۆڵ دەبێتەوە، ئەوانە نا، بەڵکو ئەو گوناهەی کە دەیکات، پێی بچێتە دۆزەخ و پێی لە بەری زەققووم بخوات، بریتیە لە بێبڕوایی و، هاوبەش بۆ خوا دانان.

٢)- ﴿كَٱلْمُهْلِ يَغْلِى فِى ٱلْبُطُونِ﴾، وەک کانزا لە سکاندا دەکوڵێ، (**المُهْلُ: الرَّصَاصُ أَوِ الفِضَّةُ أَو مَا يُذَابُ فِي النَّارِ إِذَا أُذِيبَ فِيهَا فَتَنَاهَت حَرَارَتُهُ وَاشتَدَّتْ حَمِيَّتُهُ فِي شِدَّةِ السَّوادَ**)، (**مُهْل**): بریتیە لە مس، یاخود زیو، یان هەر کانزایەک کە لە ئاگردا بتوێنرێتەوە، کە گەرماییەکەی دەگاتە ئەوپەڕی و، یەکجار زۆر گەرم دەبێ، یەکجار زۆر ڕەشیش دەبێ.

هەڵبەتە مەرج نیە، هەموو کانزایەک ڕەش ببێ، بەڵکو جاری وا هەیە سوور دەبێتەوە، گرنگ ئەوەیە (**مُهْل**) بە مانای کانزای تواوە دێ، هەندێکیش گوتوویانە: تڵتی زەیت، زەیتیش کە زەیتوونەکە دەکوڵێنرێ، بۆ ئەوەی زەیت بەرهەم بێ، ئنجا تڵتەکەی زۆر گەرمە، ئەویش وەک نیمچە کانزایەکی تواوە وایە لە بەر گەرمییان، (**يَغْلِي**)، ئەو میوەی درەختی زەققوومە دەکوڵێ، (**يَغْلِي الطَّعَامُ، وَتَغْلِي الثَّمَرَة**) چونکە (**يَغْلِي**) بە (**تَغْلِي**)یش خوێنراوەتەوە، ئنجا ئەگەر (**يَغْلِي**) بێ، واتە: خۆراکەکە دەکوڵێ لە سکیاندا، کە درەختی زەققوومە، ئەگەر بە (**ت**)ش بخوێنرێتەوە (**تَغْلِي**) ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ میوەی درەختی زەققووم، (**ثَمَرة**) مێینەی مەجازییەو، ڕاناوەکە بۆ ئەو دەچێتەوە.

چۆن دەکوڵێ لە سکیاندا؟

٣)- ﴿ كَغَلۡيِ ٱلۡحَمِيمِ ﴾، وەک کوڵینی ئاوی کوڵاو و داغ، (وَهُوَ الْمُسَخَّن الَّذِي قَدْ أوقِدَ عَلَيْهِ حَتَّى تَنَاهَتْ شِدَّةُ حَرِّهِ)، ئەو ئاوەیە کە ئاگری دەدرێتە بەر، تاکو گەرماییەکەی دەگاتە ئەوپەڕی.

لە بارەی زەققوومەوە، ئەمە گێڕدراوەتەوە: {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي اللهُ عَنْهُمَا، لَوْ أَنَّ قَطْرَةً مِنَ زَقُّومِ جَهَنَّمَ أُنزِلَتْ إلى الدُّنْيَا، لَأَفْسَدَتْ عَلَى النَّاسِ مَعَايِشَهُمْ} (أخرجه الطبري: ٣١٢٠٦).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: ئەگەر دڵۆپێک لە زەققوومی دۆزەخ دابەزێنرێتە سەر دنیا، ژیان و گوزەرانی هەموو خەڵک تێک دەدات، هەڵبەتە ئەو شتانەی خوا داینـاون، لە ڕۆژی دواییدا، چ وەک پاداشت بۆ پارێزکاران و بڕواداران، چ وەک سزا بۆ بێبڕوایان و خراپەکاران، لەگەڵ ئەوەی دنیادا ناچنە تای تەرازووەوە، بە خەیاڵی مرۆڤیش دانایەن، لەبەر ئەوە نابێ ئەو قسەیەمان پێ زۆر بێت، کە یەک دڵۆپە لە زەققوومی دۆزەخ هەموو دنیا دەگۆڕێ و، تێکی دەدا.

٤)- ﴿ خُذُوهُ فَٱعۡتِلُوهُ إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلۡجَحِيمِ ﴾، بیگرن ئنجا ڕایکێشنە نێوەڕاستی دۆزەخ، لێرەدا شتێک قرتێنراوە کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، واتە: (يُقَالُ للْمَلَائِكَةِ: خُذُوهُ فَاْعْتِلُوه)، بە فریشتان دەگوترێ: بگرن و ڕایکێشن، یان (يَقُولُ الله للْمَلَائِكَةِ)، خوا بە فریشتەکان دەفەرموێ: بیگرن، (فاعتِلُوهُ)، واتە: ڕایکێشن، پەلکێشی بکەن، ﴿إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلۡجَحِيمِ ﴾، بەرەو نێوەڕاستی کڵپەی دۆزەخ، (فاعتِلُوهُ)ش، بە دوو شێوە خوێندراوەتەوە:

أ- (فاعتُلُوهُ)،

ب- (فاعتِلُوهُ)، (عَتَلَهُ: يَعْتِلُهُ ويَعْتُلُهُ: عَتْلاً، إِذَا سَاقَهُ بِالدَّفْعِ وَالجَذْب)، (عَتَلَهُ: يَعْتِلُهُ وَيَعْتُلُهُ) هەردووکیان، (عَتْلًا)، چاوگەکەیانە، واتە: ڕایکێشا بە پاڵ پێوەنان و بە ڕاکێشان، بە کوردیی پێی دەگوترێ: پەلکێشکردن، یان پاڵەستۆدان.

٥)- ﴿ثُمَّ صُبُّوا۟ فَوْقَ رَأْسِهِۦ مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ﴾، دوایی بەسەر تەپڵی سەریدا بڕێژن، لە ئازاری ئاوی کوڵاوو داغ، تەعبیرەکە ئاوایە: (مِنْ حَمِيْمِ العَذَاب)، ئاوی کوڵاو کە مایەی سزاو ئازارە، بەڵام بۆیە فەرموویەتی: ﴿مِنْ عَذَابِ ٱلْحَمِيمِ﴾، (أي: مِنَ الحَمِيْمِ الَّذِي هُوَ سَبَبُ العَذَاب)، لەو ئاوە کوڵاوو داغەی کە هۆکاری ئازارو ئێشە.

وشەی (سَوَاء): بە مانای نێوەڕاست دێ، ﴿إِلَىٰ سَوَآءِ ٱلْجَحِيمِ﴾، بۆ نێوەڕاستی دۆزەخ پەلکێشی بکەن و، دوایی لە ئاوی کوڵاوی بەسەر تەپڵی سەردا بکەن، جگە لەوەی ئەو خواردنەی خواردوویەتی لە سکیدا، دەکوڵێ، وەک: مس و کانزای تواوە وایە، دەکوڵێ و، سەربارەش ئاوی کوڵاویشی بەسەر تەپڵی سەردا بکەن و، پەلکێشی بکەن، ڕایکێشنە نێوەڕاستی ئاگری دۆزەخ.

(جَحِيْم)یش: (النَّارُ المُتَأَجِّجَة)، ئەو ئاگرەی کڵپەی سەندوە، کڵپەکەی سەوز بووە لە بەهێزیان.

٦)- ﴿ذُقْ إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْكَرِيمُ﴾، بچێژە بە دڵنیایی هەر تۆی دەستڕۆیشتووی زاڵی خاوەن ڕێزو حورمەت، واتە: بەو گوناهکارە بەدبەختە دەگوترێ: بچێژە ئەو ئازارو سزایەی ئێستا پێی سزا دەدرێی، بەڕاستی تۆ بووی دەستڕۆیشتوو بووی، لە نێو کۆمەڵەکەتداو، لە لایان بەڕێز بووی، ئەمەش دوو واتای هەن:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ، کە لە نێو خەڵکەکەیدا دەستڕۆیشتوو بووەو، ڕێز لێگیراویش بووە.

ب- دەشگونجێ ئەمە بە توانج و تەوسەوە بێ، واتە: بیچێژە تۆ بووی کە دەتگوت: من زۆر دەستڕۆیشتووم و زۆریش بەڕێزو حورمەتم، دە بیچێژە دەی! دەستڕۆیشتن و ڕێزو حورمەتەکەت بە خۆسەپاندن و بەستەم، زۆرو بە ناهەق بوو، بۆیە ئاوا لەسەری سزا دەدرێی، کەواتە: بەم واتایە بێ، ئەمە سەرزەنشتکردنە، بە واتایەکەی دیکە بێ، ڕوونکردنەوەی حاڵ و واقیعەتی لە دنیادا، کە تۆ لە دنیادا وا بووی.

٧)- ﴿ إِنَّ هَٰذَا مَا كُنتُم بِهِۦ تَمْتَرُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئەمە، (ئەم ئازارو سزایە)، کە تێیدا دوودڵ بوون، یاخود تێیدا مشتومڕتان دەکردو، شەڕە قسەتان دەکرد، ئەوە ئێستا فەرموون تووشی بوون.

با لە بارەی (مُهْل)ەوە، ئەم دەقە بێنین، کە چەمک و واتایەکەی زیاتر ڕوون دەکاتەوە، (الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] ئەم دەقە دێنێ:

(عَنِ الْحَسَنِ قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ ﷺ، سُئِلَ عَنِ الْمُهلِ الَّذِي، يَقُولُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شَرَابُ أَهْلِ النَّارِ، وَهُوَ عَلَى بَيْتِ الْمَالِ؟ قَالَ: فَدَعَا بِذَهَبٍ وَفِضَّةٍ فَأَذَابَهُمَا، فَقَالَ: «هَذَا أَشْبَهُ شَيْءٍ فِي الدُّنْيَا بِالْمُهْلِ الَّذِي هُوَ لَوْنُ السَّمَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَشَرَابُ أَهْلِ النَّارِ، غَيْرَ أَنَّ ذَلِكَ هُوَ أَشَدُّ حَرّاً مِنْ هَذَا)، واتە: حەسەنی بەصرایی (ڕەحمەتی خوای لێبێ)، دەڵێ: پێم گەیشتوە کە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ لە بارەی (مُهل)ەوە پرسیاری لێکراوە، ئەو (مُهْل)ەی کە گوتوویانەو دەگوترێ: ڕۆژی قیامەت، خواردنەوەی دۆزەخییانە، ئەوانەی لە نێو ئاگری دۆزەخدان، (ئەو کاتە عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود بەرپرسی خەزێنەی دەوڵەت بووە، ئەویش دەیەوێ بەڵگەیەکی کردەیی و واقیعییان بۆ بێنێتەوەو، بە شێوەیەکی واقیعیی بۆیان وێنا بکات) بانگ دەکات دەڵێ: هەندێ زێڕو زیو بێنن، (لە ڕیوایەتی دیکەدا هاتوە، دەڵێ: ئەوەی کە پارچەو شکاوو، پکاو بووەو لە خەزێنەی دەوڵەتدا ماوەتەوە) دەیانتوێنێتەوە، (دوای ئەوەی قاڵ دەبێتەوە ڕەنگەکەی سوور دەبێ، تەواو تەواو گەرم دەبێ)، دەڵێ: ئەمە لەشتی دنیادا وێچووترین شتە بەو (مُهْل)ەی خوا ﷻ باسی دەکات، کە ڕەنگەکەی وەک ڕەنگی ئاسمانە، لە ڕۆژی دواییدا، (شین دەبێ)و، خواردنەوەی ئەوانەیە کە لە ئاگری دۆزەخدا دەبن، بەڵام ئەوەی لە قیامەت هەیە، لە دۆزەخدا هەیە، زۆر گەرمترە لەو کانزا تواوەی ئێستا لێرە دەیبینن.

---

(١) جامع البيان، ج٢٥، ص١٣٥، برقم: ٢١٢١٥ .

مەسەلەی دووەم:

پارێزکاران لە ڕۆژی دوایی دا سەلامەت و بێ بەڵان، لە نێو باغ و سەرچاواندا، پۆشاکی ئاوریشمی تەنک و ئەستوور دەپۆشن، ڕووبەڕووی یەکدی دادەنیشن و لەگەڵ ئافرەتانی سپی و سۆڵ و قەشەنگ و چاوگەشدا، دەبنە هاونشین و، هەموو جۆرە میوەیەکیان دەبێ و، بێ ترس و بیم دەبن و، مردن ناچێژن، جگە لەو مردنەی یەکەم کە ڕابردووە، ئەوەش هەمووی وەک بەخششی پەروەردگاریان و هەر ئەوەش سەرفرازیی مەزنە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ يَلْبَسُونَ مِن سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُّتَقَٰبِلِينَ ﴿٥٣﴾ كَذَٰلِكَ وَزَوَّجْنَٰهُم بِحُورٍ عِينٍ ﴿٥٤﴾ يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ ﴿٥٥﴾ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ ۖ وَوَقَىٰهُمْ عَذَابَ ٱلْجَحِيمِ ﴿٥٦﴾ فَضْلًا مِّن رَّبِّكَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿٥٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ أَمِينٍ ﴾، بە دڵنیایی پارێزکاران لە نشینگەیەکی پڕ هێمن و ئاسایش و دڵنیاییدان، وشەی (مَقَام) واتە: شوێنی لێوەستان، کە خانووبەرەو جێگەو ڕێگەو، ئەوەی کە پێیەوە پەیوەستە، دەگرێتەوە، خوێنراویشەتەوە: **(فِي مُقَامٍ أَمِين) (مُقام)** یش واتە: شوێنی تێدا نیشتەجێ بوون، واتە: (مَقام)، یانی: شوێنی تێدا وەستان، **(مُقام)** یش واتە: شوێنی تێدا نیشتەجێ بوون و مانەوە، مانایەکەیان لێک نیزیکە.

کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ أَمِينٍ ﴾، یان (مُقام أمين)، **(أي: الأَمِيْنِ ساكِنُهُ)**، یانی: ئەو کەسەی تێیدا نیشتەجێ بێ، بێ ترس و بیمەو هەست بە هێمنیی و ئاسایش دەکات، هەروەها دەشگونجێ بگوترێ: شوێنەکە هیچ مەترسیی بە دەوریەوە نیە، لەسەر نیە و وەک شوێنەکانی دنیا کە دەگونجێ لافاویان بۆبێ،

بوومەلەرزەیان بۆ بێ، ئاگرپژێن لێیان بدات، تسۆنامی لێیان بدات، دڕندەیان بۆ بێ، دوژمن هەڵكوتێتە سەریان، ئەو مەترسییانەی هیچ كام لەسەر نین، بۆیە هەندێك لە توێژەرەوان كە گوتوویانە: (أمِيْنٌ سَاكِنُهُ)، یان (آمِنٌ سَاكِنُه)، پێم وایە مەرج نیە ئەو كەسەی لەوێدا نیشتەجێیە، بەس ئەویان ئەمین و دڵنیاو بێ ترس بێ، بەڵكو شوێنەكەش وەك جوگرافیا ترس و بیم و مەترسی و نارەحەتییەكان ڕووی تێناكەن.

٢)- ﴿ فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ ﴾، لە باخ و كانیاوان دان، دوایی سەرژمێری ئەو نازو نیعمەتانە دەكەین، كە هەموویان یازدە نازو نیعمەتن، بەڵام جارێ پێیاندا دەڕۆین، لە نێو باخ و گوڵ و گوڵزارو، كانیی و سەرچاواندان.

ئەدی پۆشاكیان چییە؟

٣)- ﴿ يَلۡبَسُونَ مِن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ ﴾، ئاوریشمی تەنك و ئەستوور دەپۆشن، (مِنْ: لِبَيَانِ الجِنْسِ، وَالمُبَيَّنُ مَحْذُوفُ دَلَّ عَلَيه يَلْبَسُون)، (يَعْنِي: يَلْبَسُون مِنْ ثِيَابِ سُنْدسٍ وَإِسْتَبْرَق)، ئەم: ﴿مِن﴾ە، بۆ ڕوونكردنەوەی جینسی لەبەركراوو پۆشراوەكەیە، ئنجا پۆشراوەكە قرتێنراوە، چونكە وشەی ﴿ يَلۡبَسُونَ ﴾: دەلالەتی لەسەر دەكات، یانی: (يَلْبَسُونَ ثِيَابَاً) یان (لِبَاسَاً مِنْ سُنْدسٍ وَإِسْتَبْرق)، (سُنْدسٍ) بە ئاوریشمی تەنكی زۆر گرانبەها دەگوترێ، (إِسْتَبْرق)یش بە ئاوریشمی ئەستووری گران و بە قیمەت دەگوترێ.

٤)- ﴿مُّتَقَٰبِلِينَ ﴾، ڕووبەڕووی یەكدی دانیشتوون، (مُتَوَاجِهِيْن)، ڕووبەڕووی یەكدی دادەنیشن، لە شوێنەكانی دیكەی قورئاندا خوا ﷻ باسی كردوە: ﴿إِخۡوَٰنًا عَلَىٰ سُرُرٖ مُّتَقَٰبِلِينَ ٤٧﴾ الحجر، واتە: برایانە لەسەرتەختان ڕووبەڕوون، لە شوێنی دیكە لە سوورەتی (الحجر) دا، دەفەرموێ: ﴿وَنَزَعۡنَا مَا فِي صُدُورِهِم مِّنۡ غِلٍّ ...٤٧﴾، هەرچی كینەو بوغزو غەرەزو هەستیارییە بەرانبەر بە یەكدی، هەموویمان لە دڵ دەرهاویشتن، هەروەها لە سوورەتی (الأعراف)یشدا ئاماژە بەوە دەكات و، لە سوورەتی (الصافات)یش، باس دەكات، ئەوانە كە دادەنیشن باس و یادی دنیا دەكەنەوە، نەك هەروا بە وشكیی دابنیشن.

٥)- ﴿كَذَٰلِكَ وَزَوَّجۡنَٰهُم بِحُورٍ عِينٖ﴾، حاڵیان وایەو جووتیشمان کردن لەگەڵ ئافرەتانی سپیی و سۆڵ و چاوگەش و گەورەدا. (كَذَٰلِكَ) واتە: حاڵیان بەو شێوەیە، یاخود ئەوانە لە نازو نیعمەت و، لە حاڵێکی هێندە خۆش دان، مەگەر هەر بچوێنرێ بە خۆیەوە، ئەگەرنا هیچ شتێکی دیکە نیە، بگوترێ: وەک ئەو، ﴿وَزَوَّجۡنَٰهُم بِحُورٍ عِينٖ﴾، جووتمانکردوون، یان کردوومانن بە هاونشین لەگەڵ ئافرەتانی سپی و سۆڵ و سافدا، لە ڕووی جەستەو دیمەنەوە، ﴿عِينٖ﴾، چاو گەورەو چاوگەش و جوان، کەواتە: لێرەدا ﴿وَزَوَّجۡنَٰهُم﴾، وەک هەموو توێژەرەوانی قورئان گوتوویانەو قسەکەشیان ڕاستە، مەبەست ئەوە نیەو، کە خوا ﷻ هاوسەرگیریی بۆ کردوون و لێکی مارەکردوون، چونکە لە بەهەشتدا مارەکردن نیە و، ئەوە بۆ دنیایە، بەڵام لە بەهەشتدا، هەر کەسە ئەوەی خوا ﷻ پێی بدات، ئەوەی هەیەو پێویست بە مارەکردن ناکات، هەر پێدانی خوای موتەعال، بۆ خۆی ئەوە مارەکردنەکەیە، هەروەک خوا ﷻ زەینەبی بە وشەی موبارەکی خۆی لە پێغەمبەری خوا ﷺ مارە بڕی، کە کچە پووری خۆشی بوو، فەرمووی: ﴿فَلَمَّا قَضَىٰ زَيۡدٞ مِّنۡهَا وَطَرٗا زَوَّجۡنَٰكَهَا ٣٧﴾الأحزاب، واتە: کاتێک زەید کاری پێی نەماو، لێک جیابوونەوە، لە تۆمان مارە بڕی، ئنجا دوایی زەینەب، وەک لە تەفسیری سوورەتی (الأحزاب)دا باسمان کردوە، شانازیی دەکرد، بەسەر هاوسەرانی دیکەی پێغەمبەردا ﷺ، هەر کامێکیان شانازیی بە شتێکەوە کردوە، ئەویش دەیگوت: {**زَوَّجَكُنَّ أَهَالِيكُنَّ وَزَوَّجَنِي اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ فَوْقِ سَبْعِ سَمَوَاتٍ**} (**أخرجه الترمذي: ٣٢١٣، قال: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَصَحَّحَهُ الألبَانِي**)، واتە: ئێوە خزم و کەستان مارەیان بڕیون، (لە پێغەمبەر ﷺ)، بەڵام من خوا ﷻ لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە منی مارە بڕیوە.

کە بێگومان شانازییەکی گەورە بووەو، بەس بۆ ئەویش وابووە، (حُور) کۆی (حَوْرَاء)ە، واتە: ئافرەتی سپی و سۆڵ، کە جەستەی خاڵ و پەڵەو لەکەی پێوە نەبێ، (عِين)یش کۆی (عَيْنَاء)ە، واتە: ئافرەتی چاوگەش و جوان، کە هەم سپێنەی چاوی زۆر سپی بێ، هەم ڕەشکێنەی چاوی زۆر ڕەش بێ، مەرجیش نیە، تەنیا چاویان ڕەش و سپی بێ و چاوڕەش بن، چونکە (عَيْنَاء) واتە: چاویان گەورەو

جـوان بـێ، ئنجـا چاویـان شـینە، یـان چاویـان سـەوزە، یـان چاویـان کاڵـە، بۆیـەش لێـرە دەیڵێـم، چونکـە لـە تەفسـیرەکاندا نەمبینیـوە ئەمـە بـاس کرابـێ، هـەر دەڵێـن: سـپێنەی چاویـان زۆر سـپییەو، ڕەشـکێنەی چاویشـیان زۆر ڕەشـە، چوێـنراون بـە چاوی مانـگای کێـوی، یـان چـاوی ئاسـک و مامـزەوە، کـە چاویـان گـەورەو جوانـە، بـەڵام پێـم وایـە وشـەی: (عِيْن) کـە کـۆی (عَيْنَـاء) واتـە: ئافـرەتی چـاو گـەش و چـاو گـەورەو جـوان، ئنجـا ئیـدی چاوەکـەی ڕەشـە، ڕەش و سـپیە، سـەوزو سـپیە، چـاوی شـینە، چـاوی کاڵـە، هەمـووی دەگرێتـەوە، لەبـەر ئـەوەی هەنـدێ لـە توێـژەرەوانی قوڕئـان، تەماشـای زەوق و سـەلیقەی خۆیـان، یاخـود دەوروبـەرو ژینگـەی خۆیـان کـردوە، لـەوەوە تەماشـای نیعمەتـەکانی خوایـان کـردوەو، هـەر بـەو شـێوەیەش، بـەو پاشـینە کلتوورییـەی خۆشـیان قوڕئانیـان تەفسـیر کـردوە، کـە ئـەوە مـرۆڤ تووشـی هەڵـە دەکات، ئەگـەرنا (حُـور) کـۆی (حَـوْرَاء)ە، کـە جەسـتەیان پـاک و بـێ پەڵـەو لەکەیـە، کـە ئەویـش هەرچەنـدە زۆربەیـان دەڵێـن: سـپی و سـوڵ، بـەڵام دەشـگونجێ بـە مانـای: جەسـتە سـافیی و بـێ پەڵەیـی و بـێ لەکەیـی و، سـاغ و سـاف و جـوان و بەرچاوبـێ، ئنجـا بـا ئەسـمەریش بـێ، بـا هـەر ڕەنگێکـی دیکـەش بـێ، هەروەهـا: (عِيْن)یـش کـە کـۆی (عَيْنَـاء)، واتـە: چـاو گـەش و چـاو گـەورەو جـوان، ئنجـا ڕەنگـی چاوەکـە هەرچییـەک بـێ، کـە بـە پێـی زەوق و سـەلیقەی گـەلان و، نەتـەوەکان و بەپـێ کلتـوری ئـەو گـەل و نەتەوانـە، کـە بەشـێکە لـە پێکهاتەیـان، تێگەیشـتنیان بـۆ جوانییـەکان دەگـۆڕێ، یـانی: بـۆ جـۆری جوانییـەکان تێگەیشـتنەکەیان دەگـۆڕێ، هەیـە چـاوی ئـەم جـۆرەی پـێ جوانـە، هەیـە چـاوی جۆرێکـی دیکـەی پـێ جوانـە، هەیـە ڕەنگـی سـپی پـێ جوانـەو، هەیـە ڕەنگـی ئەسـمەری پـێ جوانـەو، تـا کۆتایـی.

٦)- ﴿يَدْعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ ءَامِنِينَ ﴾، لەوێدا (لە بەهەشتدا)، هێمنانە هەمووجۆرە میوەیەک داوا دەکەن، واتە: هەرچی بیخوازن لێیەتی، (**الفَاكِهَةُ: مَا يُتَفَكَّهُ بِهِ وَيُتَلَذَّذُ بِهِ بِطَعْمِهِ مِنَ الثِّمَارِ وَنَحْوِهَا**)، (**فَاكِهَة**): هەر شتێکە چێژی لێ وەربگیرێ، لەززەتی لێ وەربگیرێ لە خواردنەکەی، ئنجا چ لە میوە، چ لە غەیری میوەش، واتە: ئەویش مەرج

نیە، تەنیا میوە بێ، بەڵکو هەر شتێ کە مایەی چێژ لێوەرگرتن و خۆشی لێوەرگرتن بێ، بێ ئەوەی لەبەر برسییەتیی، یان لەبەر لە کۆڵ خۆکردنەوەی ئازاری برسیەتیی بخورێ.

﴿ءَامِنِينَ﴾، (آمِنِينَ: حَالٌ مِنْ ضَمِيرِ يَدْعُونَ، وَالْمُرَادُ هُنَا أَمْنٌ خَاصٌّ، وَهُوَ الْأَمْنُ مِنَ الْغَوَائِلِ وَالْآلَامِ مِنْ تِلْكَ الْفَوَاكِهِ عَلَى خِلَافِ حَالِ الْإِكْثَارِ مِنَ الطَّعَامِ فِي الدُّنْيَا)، وشەی: (آمنين) حاڵە لە ڕاناوی (يَدْعُونَ) یانی: کاتێک داوای هەموو جۆرە میوەیەک دەکەن، ئەمین و دڵنیاو هێمن و، بێ ترسن، ئەمەش بێ ترسییەکی تایبەتە، کە بریتیە لە بێ ترسیی و دڵنیایی، لەو ئازارو دەرهاویشتە خراپانەی لەو خواردنانە، کە دەیانخۆن، پەیدا دەبن کە بۆ لەززەت و چێژ دەیانخۆن، بە پێچەوانەی هی دنیاوە، کە ئەگەر کەسێک لە شتێک زۆر بخوات، دوایی تووشی ناڕەحەتیی دەبێ و، دەرهاویشتەی خراپی دەبێ.

٧)- ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ﴾، لەوێدا مردن ناچێژن، جگە لە مردنی یەکەم، وەک پێشتر باسمانکرد، ئەوە دوو واتای هەن:

أ- ئەم: (إلاَّ)یە، ئەگەر بگوترێ: هەڵاواردنی پەیوەست (الإِسْتِثْناء المُتَّصِل)ە، واتە: لە بەهەشتدا مردن ناچێژن، جگە لەو مردنەی یەکەم جار، لەبەر ئەوەی مرۆڤی بڕوادار کە ڕووحی لە جەستەی جیادەبێتەوە، یەکسەر ڕووحەکەی دەچێتە بەهەشت، ئنجا وەک لە بەهەشتدا مردبێ وایە.

ب- بەڵام ئەگەر (إِلَّا)، بە مانای (غَيْرَ) بێ، نەک بە مانای جگە، یانی مردن ناچێژن لە بەهەشتدا، جگە لەو مردنەی کە لە دنیادا چێشتوویانە، ئەو کاتەش پێی دەگوترێ: هەڵاواردنێکی دابڕاو (الإِسْتِثْناء المُنْقَطِع).

چونکە پەیوەست، ئەوەیە کە هەڵاوێردراو (مُسْتَثْنى)، بەشێک بێ، لە لێ هەڵاوێردراو (مُسْتَثْنى مِنْهُ)، بەڵام ئەگەر هەڵاوێردراو بەشێک نەبێ لە لێ هەڵاوێردراو، ئەو کاتە پێی دەگوترێ، هەڵاواردنی دابڕاو.

٨)- ﴿وَوَقَىٰهُمۡ عَذَابَ ٱلۡجَحِيمِ﴾، ئەو (خوا ﷻ) پاراستنی، چەپاڵەی دان لە ئازاری کڵپەی دۆزەخ.

٩)- ﴿فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكَ﴾، ئەوە بەخششە لە پەروەردگارتەوە، ﴿فَضۡلٗا﴾، (حَالٌ مِنَ الْمَذْكُورَات)، هەموو ئەوەی باسکرا، بەخششە لە پەروەردگارتەوە، بەو واتایە: کە ئیمانیان هەبووەو کردەوەی چاکیان هەبووە، هۆکار بووە بۆ چوونە بەهەشتیان، بەڵام بەهەشت و، ئەو هەموو نازو نیعمەتانە، بەهاو تێچوو و نرخەکەیان ئەوەندە ئیمان و کردەوەی باشەی ئەوان نەبووە، بەڵکو تەنیا هۆکار بووە، بەڵام ئەو بەهەشت و نازو نیعمەتە، لە ڕاستییدا بەخششێکە لە پەروەردگارەوە دەدرێ و، ئیمان و کردەوەی چاکیش هۆکاریەتی.

١٠)- ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ﴾، ئا ئەوەیە دەربازبوون و قوتاربوونی مەزن، یاخود: ئا ئەوەیە سەرکەوتن و بردنەوەی مەزن و، بە مراد گەیشتنی مەزن، لێرەدا ڕاناوی جیاکردنەوە (ضمير الفصل) کە (هُوَ)یە، هێنراوە بۆ تایبەت کردنی ئەو بردنەوەو بە مراد گەیشتنە، بە بەخششی پەروەردگارەوە، ئەمیش ئەوە دەگەیەنێ کە جگە لە بەخششی پەروەردگار، بردنەوەو بە مراد گەیشتنێکی دیکە بوونی نیەو، ئەگەر بردنەوە هەبێ، بەس ئەوەیە.

ئنجا بە پێی ئەو مانایەی ئێمە کردمان:

(إبن قُتيبة) وەک (الشوكاني) لە (فتح القدير)ەکەی خۆیدا[1]، لێی خواستۆتەوەو، منیش دەقەکەی دێنم، دەڵێ:

(إِنَّمَا اسْتَثْنَى الْمَوْتَةَ الْأُولَى وَهِيَ فِي الدُّنْيَا، لِأَنَّ السُّعَدَاءَ حِينَ يَمُوتُونَ يَصِيرُونَ بِلُطْفِ اللَّهِ وَقُدْرَتِهِ إِلَى أَسْبَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ، يَلْقَوْنَ الرَّوْحَ وَالرَّيْحَانَ، وَيَرَوْنَ مَنَازِلَهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ، وَتُفْتَحُ لَهُمْ أَبْوَابُهَا، فَإِذَا مَاتُوا فِي الدُّنْيَا فَكَأَنَّهُمْ مَاتُوا فِي الْجَنَّةِ، لِاتِّصَالِهِمْ بِأَسْبَابِهَا

---

(١) ج٤، ص٦٩٢ و ٦٩٣.

وَمُشَاهَدَتِهِمْ إِيَّاهَا، فَيَكُونُ الإِسْتِثْنَاءُ عَلَى هَذَا مُتَّصِلًا. وَاخْتَارَ ابْنُ جَرِيرٍ أَنَّ إِلَّا بِمَعْنَى بَعْدَ، وَاخْتَارَ كَوْنَهَا بِمَعْنَى سِوَى ابْنُ عَطِيَّةَ).

(ابْنُ قُتَيْبَةَ) کە زانایەکی زۆر وردە، قسەی زۆری کردوون لە بارەی ئەو ئایەتانەوە، کە مانایان جۆرێک لە ئیشکال و، تەم و مژی بەسەرەوەیە، بە لای زۆربەی خەڵکیەوە، دەڵێ:

بۆیە خوا ﷻ مردنی یەکەمی هەڵاواردوە: ﴿ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلْمَوْتَ إِلَّا ٱلْمَوْتَةَ ٱلْأُولَىٰ ﴾، لە حاڵێکدا کە مردنی یەکەم لە دنیادا بووە، چونکە بەختەوەران کاتێک دەمرن، بە لوتف و توانای خوا دەچنە نێو هۆکارەکانی بەهەشتەوە، لەوێ تووشی (رَوْحٌ وَرَيْحَانٌ)، بەزەیی خواو نازو نیعمەتی خوا دەبن و، شوێنەکانی خۆیان لە بەهەشتدا دەبینن و، دەروازەکانی بەهەشتیان بە ڕوودا دەکرێنەوە، ئنجا کاتێک لە دنیادا دەمرن، وەک ڕێک لە بەهەشتدا مردبن، چونکە یەکسەر پەیوەست دەبن بە هۆکارەکانی بەهەشتەوەو، بەهەشت دەبینن، بۆیە ئەو هەڵاواردنە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنێکی پەیوەست، وەک مردنەکە یەکسەر لە بەهەشتدا بووبێ، چونکە بەوێوە پەیوەستە.

بەڵام (ابْنُ جَرِيرٍ) گوتوویەتی: (إِلَّا) لێرەدا بە مانای [دوای] (بَعْد)یە، (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ بَعْدَ الْمَوْتَةِ الأُوْلَى) لە دوای مردنی یەکەم کەلە دنیادا بووە، مردن ناچێژن، ئنجا ئەمە پێی دەگوترێ: هەڵاواردنی دابڕاو.

(ابْنُ عَطِيَّةَ) گوتوویەتی: (إِلَّا) لێرەدا بە مانای: [جگە](سِوَى)یە، (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ سِوَى الْمَوْتَةِ الأُولَى)، جگە لە مردنی یەکەم کە لە دنیایەدا چێشتوویانە، مردن ناچێژن، کەواتە: لە هەردوو حاڵەندا دەبێتە هەڵاواردنێکی دابڕاو.

کەواتە: خوا پاداشتی پارێزکارانی لە یازدە بڕگەدا خستۆتە ڕوو:

١- ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ ﴾، بە دڵنیایی پارێزکاران لە نشینگەیەکی پڕ دڵنیایی و، هێمنیی و، ئاسایشدان.

٢- ﴿فِي جَنَّٰتٖ وَعُيُونٖ﴾، لە نێو باغ و بێستان و کانیی و سەرچاوان دان.

٣- ﴿يَلۡبَسُونَ مِن سُندُسٖ وَإِسۡتَبۡرَقٖ﴾، پۆشاکی ئاوریشمی تەنک و ئەستوور دەپۆشن.

٤- ﴿مُّتَقَٰبِلِينَ﴾، ڕووبەڕووی یەکدی دانیشتوون.

٥- ﴿كَذَٰلِكَ وَزَوَّجۡنَٰهُم بِحُورٍ عِينٖ﴾، ئەو نازو نیعمەتە بە جۆرێکە، کە مەگەر هەر بە خۆی بچوێنرێ و، کردوومانن بە هاونشین و هاوڕاز لەگەڵ ئافرەتانی جەستە پاک و بێ پەڵەو بێ لەکەو، چاو گەش و جواندا.

٦- ﴿يَدۡعُونَ فِيهَا بِكُلِّ فَٰكِهَةٍ﴾، هەموو جۆرە میوەیەکی تێدا داوا دەکەن.

٧- ﴿ءَامِنِينَ﴾، لە حاڵێکدا کە بێ ترسن لە دەرهاویشتەی ئەو میوەیە، هەرچەندە زۆری لێ بخۆن.

٨- ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا ٱلۡمَوۡتَ إِلَّا ٱلۡمَوۡتَةَ ٱلۡأُولَىٰ﴾، لە بەهەشتدا مردن ناچێژن، جگە لە مردنی یەکەم، کە لە دنیادا چێژتوویانە، بەڵام پەیوەست بۆتەوە بە بەهەشتەوە، لەبەر ئەوەی بڕواداران هەر کە گیانیان، لە جەستەیان جیا بۆوە، یەکسەر دەچنە بەهەشت، وەک مردنەکە لە بەهەشتدا ڕوویدابێ.

٩- ﴿وَوَقَىٰهُمۡ عَذَابَ ٱلۡجَحِيمِ﴾، خوا ﷻ چەپاڵەیدان و پاراستنی لە سزاو ئازاری کڵپەی دۆزەخ.

١٠- ﴿فَضۡلٗا مِّن رَّبِّكَ﴾، ئەوەش بەخششە لە پەروەردگارتەوە.

١١- ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ﴾، ئا ئەوەیە بردنەوەو بە مراد گەیشتن و بە ئاوات گەیشتنی هەرە مەزن.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

خـوا ﷻ قورئـان بـە زمـانی عەرەبیـی کـە زمـانی پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ و گەلەکەیـەتی، ئاسـان کـردوە، تاکـو پەنـد وەربگـرن و، بیـر بکەنـەوە، کەچـی ئەوانـەی بێبـڕوان پشـتیان تێکـرد، بۆیـە فەرمـان بـە پێغەمبـەر دەکات، کـە چـاوەڕێ بـێ، کـەی خـوا سـزایان دەدات، ئەوانیـش چاوەڕێـن بـەو خـەون و خەیاڵانـەوە کـە لـە کەللـەو مێشـکیاندا هەبـوون:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ فَٱرْتَقِبْ إِنَّهُم مُّرْتَقِبُونَ ﴿٥٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١- ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە بە زمانی تۆ ئاسانمان کردوە.

بێگومـان ڕانـاوی (يسّرنـاه) دەچێتـەوە بـۆ قورئـان، چونکـە هـەر لـە سـەرەتاوە تـا کۆتایـی، بـاس باسـی قورئانـە، بـاسی پەیامـی خوایـە، باسـی پێغەمبـەری خوایـە ﷺ، واتـە: ئـەم قورئانەمـان ئاسـانکردوە، بـە زمـانی تـۆ: (**إِطْلَاقُ اللِّسَـانِ عَـلَى اللُّغَـةِ مَجَـازٌ شَـائِعٌ، لِأَنَّ أَهَـمَّ مَـا يُسْتَعْمَلُ فِيـهِ اللِّسَـانُ الْكَلَامُ**)، بەکارهێـنانی وشـەی (لِسَـان): کـە بـە مانـای زمـانی گۆشـتینە، بـۆ (لغـة) کـە ئاخاوتنـە، مەجازێکـی بـاوە، چونکـە گرنگتریـن شـتێک کـە زمـانی بـۆ بـەکاردێ، بریتیـە لـە قسـەکردن، دەفەرمـوێ: ئێمـە قورئانمـان بـە زمـانی تـۆ (کـە زمـانی عەرەبییـە)، ئاسـان کـردوە، بۆچـی؟

٢)- ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾، بەڵکو پەند وەربگرن، لێی تێبگەن و، بیربکەنەوە.

وەک لـە سـوورەتی (**الأحقـاف**)، ئایـەتی ژمـارە: (١٢)دا هاتـوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾﴾، واتـە: ئەمـە کتێبێکـە، بـە ڕاسـت دانـەرە بـە زمـانی عەرەبیـی، تاکـو ئەوانـەی سـتەمکارن، بیانترسـێنێ و، هۆشـدارییان پـێ بـدات و، موژدەشـە بـۆ چاکـەکاران

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ﴾. پێویستە دوو سەرەنجانی لێ بدەین:

یەکەم: بۆچی بە (فَ) دەست پێدەکات، ﴿فَإِنَّمَا﴾؟ شارەزایانی قورئان و ڕێزمانی عەرەبیی دەڵێن: (**الْفَاءُ لِلتَّفْرِيعِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ مَا بَعْدَهَا مُتَفَرِّعٌ عَمَّا قَبْلَهَا، حَيْثُ كَانَ الْمَذْكُورُ بَعْدَ الْفَاءِ فَذْلَكَةً لِلسُّورَةِ، أَيْ إِجْمَالٌ لِأَغْرَاضِهَا بَعْدَ تَفْصِيلِهَا فِيمَا مَضَى**)، واتە: (فَ) بۆ لق دەرکردنەو، ئاماژەشە بەوە کە ئەوەی لە دوایەوە دێ، پەیدابووە لەوەی لە پێشەوە بووە، چونکە ئەوەی لە دوای (ف)ەکەوە هاتوە: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝٥٨﴾، ئەمە وەک خولاسەو گوشراوی هەموو سوورەتەکەیە، واتە: کورتەی مەبەستەکانی سوورەتەکەیە، دوای ئەوەی درێژەکەی لە ئایەتەکانی پێشیدا هاتوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿فَإِنَّمَا يَسَّرْنَٰهُ بِلِسَانِكَ﴾، واتە: ئەوەیەکە بە زمانی تۆ ئاسانمان کردوە، بە زمانی عەرەبیی هۆکارەکەی چییە؟ ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۝٥٨﴾، بەڵکو بیر بکەنەوەو پەند وەربگرن، ڕاستییەکانیان بێتەوە بیر، کە وشەی (**إنَّما**)ش بەکارهێنراوە، کە (**إنَّما**)، ئامرازی کورتە هەڵێنان و چەسپاندنە، واتە: تەنیا بۆیە بە زمانی تۆ ئاسانمان کردوە، ئەم قورئانە، ﴿لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾، (**لَعَلَّ: لِلتَّعْلِيلِ أي: لِأَجْلِ أن يَتَذَكَّرُوا بِهِ**)، واتە: لە پێناوی ئەوەدا کە پەندی لێ وەربگرن و، پێی تەمبێ خواردوو بن، ڕاستییەکانیان پێی بیر بکەوێتەوە، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست لە قۆناغی یەکەمدایە، ئەگەرنا، بە تەئکید قورئان بە زمانی عەرەبیی هاتوەو، کۆمەڵگای پێغەمبەر ﷺ یەکەمین کەسانێک بوون، لەبەر ئەوەی بە زمانی خۆیان بووە، لێی بەهرەمەند بوون، بەڵام دواتر کۆمەڵگاکانی دیکەش لێی بەهرەمەند بوون، وەک لە ئایەتەکانی دیکەدا باسکراوە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ۝٨٧﴾ص، ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَٰكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ۝١٠٧﴾الأنبياء.

کەواتە: کەسانێک کە دێن ئایەتێک لە سیاقی خۆی دەردێنن، دەیانەوێ بیگشتێنن بەسەر تێکڕای ئایەتەکانی قورئانداو دەڵێن: قورئان بەس بۆ گەلی عەرەب هاتوە، چونکە خوا ئاوا دەفەرموێ! دەڵێین: نا لێرەدا وا دەفەرموێ، بەڵام لە شوێنەکانی دیکەدا، باسی ئەوە دەکات کە قورئان پەیامی خوایە، بۆ هەموو مرۆڤایەتیی، بەڵام لێرەدا بە پلەی یەکەم و، یەکەمین کەسانێک کە لە قورئان بەهرەمەند بوون، ئەو کۆمەڵگا عەرەبییە بوون، کە لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دابوون، لەبەر ئەوەی قورئان بە زمانی خۆیان بووە، هەر بۆیەش ئەوان لە گەلانی دیکە بەرپرسیارتر بوون و، بێگومان سزابارتریش دەبن، ئەگەر پشتی تێبکەن، هەر بۆیەش دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ:

٣)- ﴿ فَٱرۡتَقِبۡ ﴾، واتە: تۆ چاوەڕێ بە، (فَارْتَقِب النَّصْرَ)، تۆ چاوەڕێی سەرخستن بە، یاخود چاوەڕێ بە، ئەوان لە ئەنجامی ئەوەدا کە پشتیان لەم قورئانە کردوە، لەو پەیامی خوایە کردوە، بەڵایان بەسەر بێت.

٤)- ﴿إِنَّهُم مُّرۡتَقِبُونَ ﴾، ئەوانیش چاوەڕێن، واتە: ئەوانیش چاوەڕێن بەسەر تۆدا، زاڵبن، یان چاوەڕێن تۆ پەیامەکەت کۆتایی پێ بێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱرۡتَقِبۡ إِنَّهُم مُّرۡتَقِبُونَ ﴾، ئەمەش دیسان ئەوە دەگەیەنێ کە شتێک لە پێش ئەوەوە باسکراوە، واتە: ﴿ فَإِنَّمَا يَسَّرۡنَٰهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمۡ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٥٨﴾ ﴾، (لَكِنَّهُمْ أَعْرَضُوا عَنْهُ فَارْتَقِب)، بەڵام ئەوان پشتیان تێکردو، ڕوویان لێ وەرگێڕا، بۆیە چاوەڕێ بە، واتە: چاوەڕێ بە، بەڵای خواو، سزای خوایان بۆ بێ، یان چاوەڕێ بە، خوا تۆ سەربخات، ئەو خەون و خەیاڵە خراپانەی ئەوان، ببنە نەخش و بڵقی سەر ئاوو نەیەنە دی، تۆ چاوەڕێ بە، ﴿إِنَّهُم مُّرۡتَقِبُونَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانیش چاوەڕێن.

(الطبري) ئەم ئایەتە موبارەکە ئاوا مانا دەکات: (فَانْتَظِرْ أَنْتَ يَا مُحَمَّدُ الْفَتْحَ مِنْ رَبِّكَ، وَالنَّصْرَ عَلَى هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكِينَ بِاللَّهِ مِنْ قَوْمِكَ مِنْ قُرَيْشٍ، إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ

عِنْدَ أَنْفُسِهِمْ قَهْرَكَ وَغَلَبَتَكَ بِصَدِّهِمْ عَمَّا أَتَيْتَهُمْ بِهِ مِنَ الْحَقِّ مَنْ أَرَادَ قَبُولَهُ وَاتِّبَاعَكَ عَلَيْهِ)[1].

واتە: ئەی موحەممەد! ﷺ چاوەڕێ بە، سەرخستن لە خواوە، یارمەتیی و سەرکەوتن بەسەر ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەدا، کە هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، لە (خەڵکەکەت)، لە هۆزی قورەیش ئەوانیش لەلا خۆیانەوە چاوەڕێن، کە تۆ زەبوون بی و بەسەرتدا زاڵ بن، بەوە کە ئەوانەی تۆ هەقت بۆ هێناون و، دەیانەوێ پەسەندی بکەن و شوێنت بکەون، ئەوانە بگێڕنەوە و لایان بدەن.

وەک لە جێیەکی دیکەدا دەفەرموێ: ﴿قُلْ يَٰقَوْمِ ٱعْمَلُوا۟ عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّى عَامِلٌ ﴿١٣٥﴾﴾ الأنعام، واتە: بڵێ: ئەی خەڵکەکەم! ئەی کۆمەڵەکەم! ئێوە کاری خۆتان بکەن، (هەرچی لە تواناتاندایە)، ئێمەش کاری خۆمان دەکەین.

ئەمەش دەکاتە ئەو پەڕی لەخۆ ڕادیتوویی و، بەرچاو ڕوونیی، کە بێگومان بە هۆی ئەوەوەیە کە خوایەک ﷻ، کەون و کائیناتی بەدەستە، شتێکی پێ بفەرموێ، بە دڵنیایی هەر وادەبێ، وەک لە کۆتایی تەفسیری سووڕەتی (ص) دا، باسمانکرد کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ﴿٨٨﴾﴾، لەوێدا باسمانکرد، کە ئەوە ئیعجازێکی مێژووییە لە قورئاندا کە خوا دەفەرموێ: ئەم قورئانە، تەنیا بیرخەرەوەیە بۆ هەموو جیهانییان، ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍۭ ﴿٨٨﴾﴾، بە دڵنیایی هەواڵەکەش دوای ماوەیەکی کەم دەزانن، دوای ماوەیەکی کەم، هەر لە ماوەی (٢٣) ساڵی تەمەنی موبارەکی پێغەمبەردا ﷺ ئەم ئایەتە کە لە سووڕەتی (ص)دایە، هەروەها ئەوەی (الدخان) لە مەککە دابەزیون، کە قۆناغی مەککە (١٣) ساڵ بوو، دوایی زۆری پێ نەچوو هەر لە تەمەنی موبارەکی پێغەمبەردا ﷺ، ئیسلام گەیشتە فارس و ڕۆم و دنیا، پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ پادشای میسرو، پادشای حەبەشەو، پادشای فارس و، پادشای ڕۆم، کە ئەو کات ئەوان گەورەترین دەوڵەتی دنیا بوون، دوای خۆشی،

---

(١) جامع البيان: ج٢٥، ص١٤٣.

چوار جێنشینە ڕاشیدەکان: (**أبوبکر و عمر و عثمان و علي**)، خوا لێیان ڕازی بێ، ئیسلامیان بە زیاتر لە نیوەی دنیای ئەو کاتە گەیاند.

کەواتە: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿وَلَتَعْلَمُنَّ نَبَأَهُۥ بَعْدَ حِينٍ ﴿٨٨﴾﴾ص، دوای ماوەیەکی کەم هەواڵەکەی دەزانن، ئەمە ئیعجازێکی مێژووییە، ئیسلامێک کە گرفتار بوو بوو لە نێوان چوار دیواری چیاو چۆڵی مەککەدا و کافرەکان بەتەما بوون، هەر لەوێ سەر بنێتەوە، کەچی خوا ﷻ ئەو کاتە فەرموویەتی: ئەم پەیامە بۆ هەموو جیهانییانە و، لەمەودوا هەواڵەکەی دەزانن، ئنجا دوای ماوەیەکی کەم، هەواڵەکەشیان زانی و ئیسلام بە هەموو دنیادا، بڵاو بۆوە، ئەوانەش کە دژایەتیی ئیسلامیان کرد: ئەبوو جەهل و عوتبەو شەیبەو وەلیدی کوڕی موغیرەو نەضری کوڕی حاریس و ئومەییەی کوڕی خەلەف، کێ و کێ، فڕێ درانە نێو زبڵدانی مێژوو، مەگەر وەک مێژوو بەسەرهاتیان باس بکرێ، ئەگەرنا ناویان لە کوولەکەی تەڕدا نەما!

لێرەدا کۆتایی بە تەفسیری سوورەتی (**الدخان**)، دێنین و لە خوای پەروەردگاریش داواکارین یارمەتییمان بدات، چاکتر لە کتێب و فەرمایشتەکەی تێبگەین و، باشتر پێیدا قووڵ ببینەوەو، لێی بەهرەمەند بین، یارمەتییشمان بدات هەرچی لێی تێدەگەین، بەهۆیەوە پێبگەین، هەرچی لێی دەزانین بیتوانین و، هەرچی لێی حاڵیی دەبین لە خۆماندا بیکەینە حاڵ و، پێشێ خۆمانی پێ چاک بکەین، ئنجا دەوروبەرو کۆمەڵگامان، بێگومان قورئانیش ڕۆشنایی خواو، بەرەکەت و هیدایەتی خوایە، بۆ تێکڕای مرۆڤایەتیی، بەڵام ئێمە ئەرکی سەر شانمانە پێشێ ئەوانەی لێمان نیزیکن، دوایی کۆمەڵگاو دەوروبەرمان لەم نوورو هیدایەتە بەهرەمەند بکەین، خوای بەخشەرو ئەو کارەمان بۆ ئاسان بکات.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

الجاثية

دەستپێک

بەڕێـــــــــزان!

ئەمـڕۆ کـە (٢٨)ی (جـمادي الأولى)ی سـاڵی (١٤٤١)ی کۆچییـە، بەرانبـەر (٢٠٢٠/١/٢٣)ی زایینـی، لـە شاری هەولێـر، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیری سـوورەتی (الجاثیـة)، کـە وەک عـادەتی خۆمـان سـەرەتا پێناسـە و نێوەڕۆکـی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە دەخەینـە ڕوو، ئەویـش لـە حـەوت برگـەدا:

نێوەڕۆکی سوورەتی (الجاثیة) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سووڕەتە:

ئـەم سـوورەتە کـە سـوورەتی شەشـەمە لـە (**حوامیم**)، یـان (**ذواتُ حم**)، نـاوی هـەرە بـاوی بریتیـە لـە: (**سـورةُ الجاثیـة**)، بـەڵام هـەر کام لـە: (**حـم و الجاثیـة**)، و (**سـورة الشّریعـة**)، و (**سـورةُ الدّهر**)یـشی پێگوتـراوە، بـەڵام زیاتـر بـە (**سـورة الجاثیـة**) نـاسراوە.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە مەککەییـەو لـە قۆناغـی مەککـەدا دابەزیـوە، ئـەوە بـەلای زۆربـەی هـەرە زۆری زانایانـەوە، بـەڵام هەندێکیـان لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی عەبـاس (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)و، قەتـادەوە، کـە یەکێکـە لـە زانایـانی شـوێنکەوتووان (**تابعین**)، هێناویانـە، کـە هـەردووک ئایـەتی (١٤ و ١٥) کـە خـوا ﷻ تێیانـدا دەفەرمـوێ: ﴿قُل

﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ يَغۡفِرُواْ لِلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجۡزِيَ قَوۡمَۢا بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِنَفۡسِهِۦۖ وَمَنۡ أَسَآءَ فَعَلَيۡهَاۖ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ ﴿١٥﴾﴾ الجاثية.

گوتوویانە: ئەم دوو ئایەتە لە مەدینە هاتوونە خوار، گوایە لە بارەی عومەری کوڕی خەتتابەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، کە پیاوێکی هاوبەش دانەر قسەی پێگوتوە، یاخود یەکێک لە زانایانی جوولەکە قسەیەکی بێ جێی کردوە بەرانبەر بە خوا ﷻو، عومەریش تووڕە بووەو ویستوویەتی سزای بدات، بەڵام دوایی پێغەمبەر ﷺ پێیزانیوەو ڕێی لێگرتوە، دوایی ئەوە باسی دەکەین، کە ئەو ڕیوایەتانەی لەو بارەوە هاتوون، یاخود لە بارەی ڕووداوێکی دیکەوە کە گوایە لە مەدینە ڕوویداوە، هیچیان سەنەدەکەیان جێی پشت پێ بەستن نیە، بۆیە ئێمە هەر لەسەر ئەو ڕایەین، کە ئەم سوورەتە هەمووی شوێنی دابەزینی بریتیە لە مەککەو، لە قۆناغی دا مەککە دابەزیوە.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنەخواردا:

زۆربەی هەرە زۆری زانایان ئەم سوورەتەیان لە ڕیزبەندیی دابەزین (**ترتیب النزول**)دا، ژمارە (٦٤)یان، بۆ داناوە و، لە دوای سوورەتی (**الدخان**)و، پێش سوورەتی (**الأحقاف**) دابەزیوە، واتە: هەر لەو شوێنەی کە ئێستا لە موصحەفدا تێیدا دانراوە، ڕیزبەندییەکەی لە دابەزینیشدا لە ڕووی شوێنە جوگڕافییەکەیەوە، نەک لە ڕووی ژمارەی ڕیزبەندیی موصحەفەوە، چونکە لە ڕیزبەندیی موصحەفدا، ژمارەکەی (٤٥)ە، دیارە ئەمیش بە پێی ئەوە کە ژمارە (٦٤) بێ، واتە: (٦٤)ەمین، سوورەت بێ دابەزیبێ، بە مەزەندە دەکەوێتە ساڵانی هەشت و نۆ و، ئەو دەوروبەرەی قۆناغی مەککەوە.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمارەی ئایەتەکانی سووڕەتی (الجاثیة)، بە لای خەڵکی مەدینە و مەککە و شام و بەصرەوە: (٣٦)ە، بەڵام بە لای خەڵکی کووفەوە: (٣٧)ە، هۆکاری ڕاجیاییەکەشیان ئەوەیە کە بێژەی (حم) ئایەتێکی سەربەخۆیە، یان نا؟!

زانایانی کووفە (حم)یشیان، بە ئایەتێکی سەربەخۆ داناوە، بۆیە ژمارەی ئایەتەکان بۆتە (٣٧)، بەڵام ئەوانی دیکە (حم)یان، بە بەشێک لە ئایەتێک داناوە، نەک ئایەتێکی سەربەخۆ، بۆیە ژمارەی ئایەتەکان بۆتە (٣٦)، هەمیشە جیاوازیی ژمارەی ئایەتەکان دەگەڕێتەوە -- وەک پێشتریش گوتوومانە -- بۆ کورتیی و درێژیی ڕستەکانی قورئان.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

ئەم سووڕەتە، هەمان نێوەڕۆکی سووڕەتە مەککەییەکانی هەیە، کە ئێمە لە بەرگی پێنجی ئەم تەفسیرەدا، لە کاتی تەفسیر کردنی سووڕەتی (الأنعام)دا، لە سەرەتاکەیەوە باسێکی تا ڕاددەیەک تێرو تەسەلمان کردوە، لە بارەی قورئانی مەککەییی و قورئانی مەدینەیی و، نێوەڕۆکی هەردووکیان و هێڵە گشتییەکانیانەوە، ئەم سووڕەتەش هەمان نێوەڕۆکی قورئانی مەککەیی و سووڕەتە مەککەییەکانی هەیە، بەڵام دوای ئاماژەیەکی کورت بە قورئان، زۆرترین پانتایی بۆ خستنەڕووی بەڵگە و نیشانەکانی بەدیهێنەرایەتیی و، پەروەردگارێتیی خوا تەرخانکراوە، لەم سووڕەتەداو، دوای ئەویش بۆ ڕۆژی دوایی بە تایبەتی قۆناغی قیامەت و زیندووکرانەوەو سزا و پاداشتدرانەوە، لە نێواخنی ئەوەشدا سزا و ئازاری بێبڕوایان و سەرەنجامی شوومیان، باسکراوەو، ئاماژەیەکیش بە پاداشت و نازو نیعمەتێک کە خوا کە بۆ بڕواداارانی داناوە، کراوە.

هەروەها ئاماژەیەک بە هەڵس و کەوتی لێبوردانەی بڕواداران لەگەڵ بێبڕوایاندا کراوەو، ئاماژەیەکیش بە ئەزموونی شکستخواردووی جوولەکەکان لە دینداریيدا، کراوەو، ئاماژەیەکیش بە مولحیدەکان کراوە، ئەوانەی بڕوایان بە خوا ﷻ نیە، وەک بەدیهێنەر و پەروەردگار و خاوەنی گەردوون و ئاسمان و زەوی و ژیانی مرۆڤ، بڕواشیان بە زیندووکرانەوە نیەو، بڕواشیان بەوە نیە کە خوا ﷻ هیچ کەسێکی بە ناوونیشانی پێغەمبەر ڕەوان کردبێ و، هیچ کتێبێکی بە ناوونیشانی پەیام و بەرنامەی خۆی ناردبێ، دیارە کەسێک بڕوا بە خوا نەهێنێ، ئەو شتانەی دیکە کە پەیوەندییان بە خواوە هەیە، چ ناردنی پێغەمبەران، چ دابەزاندنی کتێبان، چ زیندوو کرانەوەی مرۆڤان، بڕوای بە هیچیان نیە وەک دەرهاویشتەیەکی ئاسایی ئیلحادەکەی.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

پێنج تایبەتمەندیی ئەم سوورەتە موبارەکەمان خستوونە ڕوو و ناشڵێم: هی دیکەشی نین:

١- تەنیا لەم سوورەتەدا بە ڕوونیی باسی کەسانێکی مولحید کە لە مێژوودا بە: (**الدَّهريون، الملاحدة، الزَّنَادِقَة**) ناسراون، کراوە، لە ئایەتی ژمارە (٢٤)دا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ ﴾، هەڵبەتە لە شوێنی دیکەشدا باسکراوە، بەڵام لێرەدا زۆر بە ڕوون و ڕاشکاویی، ئەگەرنا لە سوورەتی (**الطور**)یشدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَمْ خُلِقُوا۟ مِنْ غَيْرِ شَىْءٍ أَمْ هُمُ ٱلْخَٰلِقُونَ ﴿٣٥﴾ أَمْ خَلَقُوا۟ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ ۚ بَل لَّا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، ئەوەش هەر ئاماژەیەکە بە پووچەڵیی بیرۆکەی ئیلحاد، واتە: ئایا بەبێ بەدیهێنەر هێنراونە دی، یان خۆیان بە دیهێنەرن؟، یان ئایا ئاسمانەکان و زەوییان وەدیهێناون؟، بەڵکو زانیارییەکی جێی دڵنیاییان نیە (بۆیە ئەو قسانە دەکەن)، ئێمە لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، هەموو ئەو ئایەتانەی ئاماژە دەکەن بە ئیلحاد هێناومانن، چونکە هەندێک لە زانایانی هاوچەرخ گوتوویانە: لە قورئاندا هیچ ئایەتێک نیە لە بارەی ئیلحادەوە، بەڵام ئەو ڕایە ڕاست نیە.

٢- تەعبیری: ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾﴾، واتە: ئێمە ئەوەی ئێوە دەتانکرد، نوسخەمان لەبەر دەگرتەوە، ئەوەش تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٣- وشەکانی (**شَرِيْعَة**)و، (**دَهر**)و، (**جَاثِيَة**)، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوون، دیارە لە سوورەتی (**المائدة**)دا، باسی (**شِرْعَة**) کراوە، هەروەها لە سوورەتی (**الشورى**)دا، (**شَرَعُوا**) و (**شَرَعَ**) هاتوون، بەڵام تەنیا لەم سوورەتەدا وشەی (**شَرِيْعَة**) هاتوە، هەروەها وشەی (**دَهر**)یش تەنیا یەکجارو لەم سوورەتەدا هاتوەو، وشەی (**جَاثِيَة**)ش، هەر یەکجارو تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە.

٤- تەعبیری: ﴿إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾﴾یش، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوەو، ئەو تەعبیرەش ئەو ڕاستییەمان بۆ دەردەخات کە (**يقين**) و (**ظن**)، دژ و پێچەوانەی یەکدین، (**يَقِين**) واتە: دڵنیایی، (**ظَنّ**) واتە: گومان، (**شَكّ**)یش، یانی: دوو دڵیی، (**شَكّ**): ئەوەیە کە لە نێوان بوون و نەبوونی شتێکدا، مرۆڤ دوو دڵ بێ و، دوو ئەگەری یەکسان دابنێ بۆ هەردووکیان، بەڵام (**ظن**): ئەوەیە کە بوونی ئەو شتە، یان نەبوونی، زاڵ بکات بەسەر لایەکیاندا.

کەواتە: زۆر کەس کە پێی وایە (**شك**) و (**ظن**)، یەک واتایان هەن، وانیە، (**شَكّ**) واتە: دوو دڵیی، (**ظن**) واتە: گومان، (**يقين**)یش واتە: دڵنیایی.

٥- تەعبیری: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ﴿١٣﴾﴾، کە وشەی (**مِنْهُ**)ی لەگەڵدابێ لە ئایەتی ژمارە (١٣)دا، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، تێکڕای لە لایەن خۆیەوە، بۆ ئێوە دەستەمۆو ملکەچ کردوە.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکانی بۆ چەند دەرسێك:

ئێمە کۆی ئەو (٣٧)، ئایەتەی ئەم سوورەتە، بۆ سێ دەرس دابەش دەکەین:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ١٥)، واتە: پازدە ئایەتی سەرەتا کە تەوەری سەرەکییان، باسی نیشانە و بەڵگەکانی پەروەردگارێتیی خوایە، وێڕای باسی قورئان

و ڕێنماییەکی گرنگ بۆ بڕواداران، لە بواری مامەڵەیان لەگەڵ نەیارەکانیاندا، لەگەڵ بێبڕوایاندا.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١٦ - ٢٦)، واتە: یازدە ئایەت، تەوەری سەرەکییان، باسی ئەزموونی جوولەکەیە لە دینداریياندا، کە لێرەدا زیاتر باسی شکستخواردنیان کراوە لە ئەزموونی دینداریياندا، کە بریتییە لە دووبەرەکیی و ناکۆکیی و پەرتەوازەییان، پاشان باسی پابەندییە بە شەریعەتەوە، یانی: فەرمان کردنە بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ و شوێنکەوتووانی، پابەندبن بەو شەریعەتەوە کە خوا بۆی دابەزاندوون، هەروەها باسی حیکمەتی دروستکرانی گەردوون و، باسی مولحیدان و، نکوولییان لە قیامەت و بەئاماژە بەرپەرچدانەوەیان، ئەم دەرسە ئەو باس و بابەتانەی تێدان.

دەرسی سێیەم و کۆتایی: ئایەتەکانی (٢٧ - ٣٧)، واتە: یازدە ئایەت دەگرێتە خۆی، کە تەوەری سەرەکییان، باسی قیامەت و چارەنووسی شوومی بێبڕوایانەو، سەرزەنشتکرانیانە، لە کۆتاییشدا ڕاگەیاندنی ستایش و پایە بەرزیی و گەورەیی و مەزنیی خوای بەرزی بێ وێنەیە.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـی یەکەمـە، لـە پـازدە (١٥) ئایـەتی سـەرەتای ئـەم سـوورەتە پێکـدێ، ئایەتـەکانی: (١ - ١٥)، کـە وێـڕای ئاماژەیەکـی کـورت بـە قورئـان و، ئایەتـەکانی و، هەڵوێسـتی نەرێنییانـەی بێبڕوایـان لـە بەرانبەریانـدا، جگـە لـەوە، ئـەم پـازدە ئایەتـە هەموویـان بـۆ خسـتنەڕووی بەڵگـە و نیشـانەکانی پەروەردگارێتیـی خـوا، تەرخانکراون و، بەگشـتیی ئـەم هەشـتە باسـکراون:

١- ئاسمانەکان و زەوی.

٢- دروستکرانی مرۆڤان.

٣- بڵاوکردنەوەی ژیانداران لە زەویدا.

٤- جیاوازیی و جێگۆڕکێی شەوو ڕۆژان.

٥- دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوەو، پێ ژیاندنەوەی زەوی، دوای مردنی.

٦- جۆراوجۆر کردنی بایەکان لە ڕووی هەڵکردنیانەوە و، لە ڕووی ئەندازەی بەهێزیی و، سووکییان و، لە ڕووی ماهیەتییانەوە.

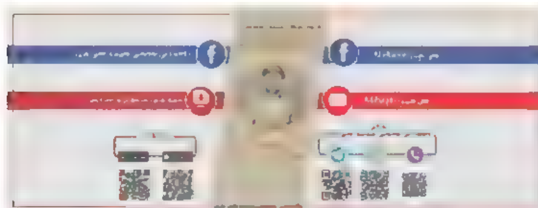
٧- دەریا و کەشتییەکانی نێوی و بازرگانیی پێکردنیان.

٨- ڕامکردنی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەوی دا هەیە، وەک بەڵگە لەسەر پەروەردگارێتیی خوا، کە هاوکات نیعمەت و چاکەی خواشن لە ژیانی مرۆڤدا.

لـە کۆتاییشـدا ئامۆژگاریـی بـڕواداران کـراوە، کـە چـۆن لەگـەڵ نەیارەکانیانـدا مامەڵـە بکـەن؟ دەبـێ چاوپۆشـییان لێبکـەن و، سـینگ فـراوان و لێبوردەبـن، ئـەو ڕاسـتییەش ڕاگەیەنـراوە، کـە هـەر کەسـە لـە چاکـەی خـۆی بەهرەمەنـدەو، لـە خراپەکەشـی زەرەرمەنـدە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِٱلْحَقِّ فَبِأَىِّ حَدِيثٍ بَعْدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ وَلَا يُغْنِى عَنْهُم مَّا كَسَبُوا۟ شَيْـًٔا وَلَا مَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هَٰذَا هُدًى وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿١١﴾ ٱللَّهُ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَكُمُ ٱلْبَحْرَ لِتَجْرِىَ ٱلْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾ قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾ ﴾

مانای دەقا ودەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، حا میم ﴿١﴾ دابەزاندنی ئەم کتێبە لە لایەن خوای زاڵی کاربەجێ وەیە ﴿٢﴾ بە ڕاستیی لە ئاسمانەکان و زەوی دا، بۆ بڕواداران بەڵگە و نیشانە(ی زۆر) هەن (لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوا) ﴿٣﴾ هەروەها لە دروستکردنی خۆتان و ئەو ژیاندارانەی (خوا لە زەویدا) بڵاوی کردوونەوە، بەڵگەو نیشانە(ی زۆر) هەن، بۆ دڵنیایان (لە بڕوایاندا) ﴿٤﴾ دیسان جیاوازیی و جێگۆڕکەی شەو و ڕۆژ و، ئەو بژیوەی خوا لە ئاسمانەوە دایبەزاندووە، دوای مردن (و وشک هەڵگەڕانی) زەوی پێ ژیاندۆتەوە، بەڵگەو نیشانەن بۆ کۆمەڵێک بفامن ﴿٥﴾ ئەوانە ئایەتەکانی خوان بە هەق بەسەرتیاندا دەخوێنینەوە، ئنجا ئایا (بێبڕوایان) دوای خواو ئایەتەکانی، بە چ قسەیەک بڕوا دێنن؟ ﴿٦﴾ سزای سەخت بۆ هەر درۆزنێکی زۆر گوناهکار ﴿٧﴾ گوێبیستی ئایەتەکانی خوا دەبێ بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، کەچی دوایی خۆبەزلگرانە هەر سوور دەبێ (لەسەر بێبڕوایی) وەک هەر نەیبیستبێ! دەجا موژدەی ئازارێکی بە ئێش و ژانی بدەیە ﴿٨﴾ ئەگەر شتێکیش لە ئایەتەکانمان بزانێ، بە گاڵتەجاڕیان دەگرێ (گاڵتەیان پێ دەکات)، ئەوانە ئازارێکی ڕیسواکەریان هەیە ﴿٩﴾ دۆزەخ لە پشتیانەوەیە (چاوەڕێیانە)و، ئەوەی وەدەستیان هێناوە (لە ماڵ و سامان)و، ئەوانەش کە لە جیاتی خوا بە دۆست و سەرپەرشتیاریان گرتوون (و پەرستوویانن)، هیچ سوودیان پێ ناگەیەنن و، ئازارێکی مەزنیشیان هەیە (لە ڕۆژی دوایی دا) ﴿١٠﴾ ئەوە (کە باسکرا) ڕێنماییەو، ئەوانەش کە بێبڕوان بە ئایەتەکانی پەروەردگاریان، ئازاریان لە (سزایەکی) هەژێنەری بە ئێش هەیە ﴿١١﴾ خوا ئەو کەسەیە دەریای بۆ ڕامکردوون، تاکو بە فەرمانی وی کەشتییەکانی پێدا بڕۆن (و کاسبیی بکەن)و، لە بەخششی وی (بژیو) بخوازن و، بەڵکو سوپاسگوزارییش

بکەن ﴿١٢﴾ هەروەها هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدایە، تێکڕای لە لایەن خۆیەوە بۆی ڕام و ملکەچ کردوون، بێگومان لەوەدا بەڵگە و نیشانە(ی زۆر) هەن (لەسەر پەروەردگارێتیی خوا) بۆ کۆمەڵێک بیربکەنەوە و ڕامێنن ﴿١٣﴾ (ئەی موحەممەد!) بەوانەی بڕوایان هێناوە بڵێ: با لەوانە ببوورن کە (بێبڕوان و) بە ئومێدی ڕۆژەکانی (دیداری) خوا نین، تاکو (سەرەنجام خوا) بە پێی ئەوەی کردوویانە، سزای کۆمەڵێک بدات (لە ڕۆژی دوایی داو، با سزایەکەیان بۆ ئەوێ بێ) ﴿١٤﴾ هەر کەس چاکە بکات، بە سوودی خۆیەتی و، هەر کەسیش خراپە بکات، بە زیانی خۆیەتی، دواییش بۆ لای پەروەردگارتان دەگێڕدرێنەوە ﴿١٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَمَا يَبُثُّ): (البَثُّ: التَّفرِيقُ وَإِثَارَةُ الشَّيءِ، كَبَثِّ الرِّيحِ التُّرَابَ) (بَثّ): بریتیە لە بڵاوکردنەوەو لە شوێنی خۆ جووڵاندنی شتێک، وەک چۆن با گڵ و خۆڵ لە شوێنی خۆی هەڵدەقەنێ و بڵاوی دەکاتەوە.

(مِن دَآبَّةٍ): (الدَّآبَّةُ: يُسْتَعْمَلُ فِي كُلِّ حَيَوَانٍ: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴿٥٥﴾﴾الأنفال، عَامَّةٌ فِي جَمِيعِ الحَيَوَانَات)، وشەی (دآبّة): بەکاردەهێنرێ بۆ هەر زیندارێک، وەک خوا فەرموویەتی: ﴿إِنَّ شَرَّ ٱلدَّوَآبِّ عِندَ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴿٥٥﴾﴾الأنفال، واتە: بە دڵنیایی خراپترین زیندار کە دەڕۆن لەسەر زەوی لە لای خوا، ئەوانەن کە بێبڕوان، ئەمە تێکڕای زینداران دەگرێتەوە، چونکە خوا ﷻ بێبڕوایانیشی بە بەشێک لە (دآبّة) لە قەڵەم داوە، هەروەها لە شوێنی دیکە خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ ٱللَّهُ ٱلنَّاسَ بِمَا كَسَبُواْ مَا تَرَكَ عَلَىٰ ظَهْرِهَا مِن دَآبَّةٍ ﴿٤٥﴾﴾فاطر، کەواتە: هەرچی لەسەر زەوییە بە مرۆڤ و ئاژەڵ و پەڕەوەر و زیندەوەرەوە، هەمووی وشەی (دآبّةٍ)، دەیگرێتەوە، بۆیە من لە هەندێ شوێنان

وشەی (دآبّةٍ)، بە پێڕۆ، یاخود بە ژیاندار، مانا دەکەم، پێڕۆش مەرج نیە پێی هەبن و بە پێیان بڕوا، چونکە باڵندەش هەر بە (دآبّة) لە قەڵەم دەدرێن، هەرچەندە زیاتر بە باڵانیش دەفڕن.

(يُوقِنُونَ): واتە: دڵنیان، دڵنیا دەبن. (اليَقِيْنُ: سُكُونُ الْفَهْمِ مَعَ ثَبَاتِ الْحُكْمِ، وَاليَقِينُ مِنْ صِفَةِ الْعِلْمِ فَوْقَ الْمَعْرِفَةِ وَالدِّرَايَةِ)، (يَقِيْن): بریتیە لە وەستانی تێگەیشتن لەگەڵ چەسپانی بڕیاردان، تێگەیشتن لە بارەی شتێکەوە بوەستێ و چیدیکە دەرفەتی نەبێ بڕوا، بڕیار لە بارەیەوە چەسپاو بێ، (يَقين) لە سیفەتی زانیارییە لە سەرووی ناسین و، پەیپێبردنەوەیە، واتە: خوای پەروەردگار (عِلم اليَقين)ی باسکردوە، زانیارییەک کە خاوەنەکەی تێیدا دڵنیا بێت، هەروەها (عَينُ اليقين)یش، هاتوە لە قورئاندا و (حَقُّ اليَقين)یش، هاتوە، (يَقين): بە مانای دڵنیایی تەواو لە شتێکداو، لە (يَقَنَ)ەوە، هاتوە، (يَقَنَ: أي رَكَدَ وَثَبَتَ) واتە: چەسپا، ئنجا مرۆڤ ئەگەر لە شتێکدا تەواو گەیشتە قەناعەت و دڵنیایی، مانای وایە یەقینی بۆ پەیدا بووە، چونکە تێگەیشتنەکەی لەوێ دەوەستێ و، بڕیارەکەشی چەسپاو دەبێ لە بارەیەوە.

(وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَـٰحِ): واتە: جۆراو جۆر کردنی بایەکان (الصَّرْفُ: رَدُّ الشَّيءِ مِنْ حَالَةٍ إِلَى حَالَةٍ، أَو إِبْدَالُهُ بِغَيْرِهِ، وتَصْرِيفُ الرِّيَاحِ: هُوَ صَرْفُهَا مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ)، وشەی (صَرْفُ): بریتیە لەوەی شتێک لە حاڵێکەوە بگۆڕدرێ بۆ حاڵێک، یاخود لە حاڵێکەوە بگوازرێتەوە بۆ حاڵێک، یان بە حاڵێکی دیکە بگۆڕدرێ.

(وَيْلٌ): (رَاغِب الأصفهاني)، دەڵێ: (وَيلٌ: قُبْحٌ، ويُسْتَعْمَلُ فِي التَّحَسُّر)، (ویل) یانی: ناشیرینیی، دزێویی و، بەکاریش دەهێنرێ بۆ خەفەت خواردن.

بەڵام کە تەماشای قورئان دەکەین (وَیلٌ) وشەیەکە، بەکاردەهێنرێ بۆ سزا، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ۝١﴾ الهمزة، هەروەها دەفەرموێ: ﴿وَوَيْلٌ لِّلْكَـٰفِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ۝٢﴾ إبراهيم، کەواتە: (وَیل) بەشێکە لە

سزایەکی سەخت، بەهەرحاڵ (وَیل) لە قورئاندا بەکارهاتوە، بە مانای سزا و، ئازار و، هاوار بۆ فلانکەس و، وای بۆ ئەو، واتە: چ مەترسییەکی لە پێشدایە!

هەڵبەتە دوایی بە مانای دیکەش بەکارهاتوە، وەک: (ویلَهُ)، یان (ویلٌ لَكَ)، هەموو کات مەرج نیە بە مانای سزا بێ، یانی: هاوار بۆ تۆ، یاخود خەفەت و داخ بۆ تۆ، بۆیە (راغب) گوتوویەتی: (وَیُستَعمَلُ فِي التَّحَسُّرِ).

(أَفَّاكٍ): (الْإِفْكُ: كُلُّ مَصْرُوفٍ عَنْ وَجْهِهِ الَّذِي يَحِقُّ أَنْ يَكُونَ عَلَيْهِ، وَاسْتُعْمِلَ فِي الكَذِبِ)، (إفْك): بریتیە لە هەر شتێک لەو ڕووەی لابدرێ کە دەبووایە لەسەری بێ، بەڵام دوایی بەکاریشهێنراوە لە درۆدا، کەواتە: (أَفَّاكٍ)، یانی: (كَذَّاب)، زۆر درۆکەر، بە کوردیی دەڵێن: درۆزن، درۆکەر: کەسێکە یەکجار درۆ بکات، پێی دەڵێن: درۆکەرە، بەڵام درۆزن: ئەوەیە کە عادەتی بە درۆیانەوە گرتبێ، بۆیە پێم وایە وشەی (أَفَّاكٍ): لە بەرانبەرەکەیدا درۆزن دابنرێ پڕ بە پێستیەتی، بە پێی ئەم سیاقە، ئەگەرنا لە ئەصڵدا: ﴿فَأَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٦١﴾﴾العنكبوت، یانی: (فَأَنَّى يُصْرَفُونَ)، یان (يُقلبون)، بۆ کوێ لادەدرێن؟ بۆ کوێ ڕوویان پێ وەردەگێڕدرێ؟.

(يُصِرُّ): سوور دەبێ، سامەرەستوو دەبێ، مکوڕ دەبێ، (الإِصْرَارُ: كُلُّ عَزْمٍ شَدَدْتَ عَلَيهِ، والإِصْرارُ: التَّعَقُّدُ فِي الذَّنْبِ والتَّشَدُّدُ فيهِ، وَالإِصْرَارُ مُلازَمَةُ الشَّيءِ، وَعَدَمُ الإِنْفِكَاكِ عَنهُ)، زانایان بە چەند تەعبیرێک ویستوویانە مانای (إِصْرَار) بکەن، (صِرّ): بە مانای بای سارد دێ، (صَرّ) بە مانای گوشین و گرێدانیش دێ، (صُرَّة): پرێسکەیەکە شتی تێکرابێ و توند بەسترابێ، (إِصْرَار): هەر ویستێکە، بە سەختیی گرتبێت، (إِصْرَار)یش، بریتیە لەوەی کەسێک دڵی خۆی لەسەر گوناە چەسپاندبێ، هەروەها (إِصْرَار): بریتیە لە هاوەڵیی کردنی شتێک و لێی جیا نەبونەوەی، بە کوردیی (إِصْرَار) دەبێتە سوور بوون لەسەر شتێک، سامەرەستوو بوون لەسەری، مکووڕ بوون لەسەری.

(هُزُوًا): (الهُـزْءُ: مَـزْحٌ فِي خِفْيَـةٍ)، (هُـزْء): بریتیـە لـە گاڵتـە پێکردنێکـی پەنهـان، (هُـزْء): چـاوگ (مصـدر)ە، بـەڵام بـە مانـای بـەرکار (مَفعـولٌ بـهِ) بەکارهاتـوە، یـانی: (مَهْـزوء)، گاڵتـە پێکـراو.

(مُّهِينٌ): (أي: مُخْزِي، مُستَخِفّ، مُذِلّ)، (مُّهِينٌ): بـە مانـای ڕیسـواکەر، زەبوونکـەر، ملپێکەچکـەر.

(رِّجۡزٍ): (أَصْلُ الرِّجْزِ: الإِضْطِرَابُ)، وشەی (رِجْز):

أ- لە ئەصڵدا بە مانای جووڵەجووڵ و بە مانای خۆنەگرتنە، لە قورئاندا خوای پەروەردگار وشەی (رِجْز)ی، لە چەند سیاقێکدا بەکارهێناوە، بۆ وێنە:

ب- لە سووڕەتی (الأنفال)دا، دەفەرمووێ: ﴿ وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ﴿١١﴾ ﴾، (رِجْز)ی، شەیتانتان لێ لابەرێ، کە لێرەدا لەوانەیە بە مانای خوتخوتەی شەیتان بێ، کە دەبێتە هۆی جووڵە جووڵی مرۆڤ و، هۆی لە دەستدانی سەقامگیریی و دامەزراویی.

ج- (رِجْز)، بە مانای (رِجس)یش، هاتوە (رِجْز) بە (ز)، (رِجس) بە (س)، هەردووکیان بە مانای (قَذَر)، شتی پیسن، وەک (مُختارُ الصِّحاح)، هێناویەتی.

د- (رِجْز): بە مانای سزا و ئازاریش دێ، بە بەڵگەی ئایەتی (١٣٤) لە سووڕەتی (الأعراف): ﴿ لَئِن كَشَفۡتَ عَنَّا ٱلرِّجۡزَ لَنُؤۡمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرۡسِلَنَّ مَعَكَ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ﴿١٣٤﴾ ﴾، واتە: ئەگەر تۆ (رِجْز)مان لێ لابەری واتە: سزاو ئازارمان لێ لابەری، بەڵامان لێ لابەری، بە دڵنیایی بڕوات پێ دێنین و بەنوو ئیسڕائیلیشت لەگەڵ ڕەوان دەکەین.

لـە سـووڕەتی (الزُخرف)یش دا، بـە بەڵگـەی ئـەوە دەزانیـن (رِجـْز) بـە مانـای سـزا و ئـازارە، چونکـە هـەر لـە سـووڕەتی (الزُخـرف)، لـە ئایـەتی (٥٠)دا دەفەرمـوێ: ﴿ فَلَمَّا كَشَفۡنَا عَنۡهُمُ ٱلۡعَذَابَ إِذَا هُمۡ يَنكُثُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾، کـە لـە هـەر هەمـان سـیاقداو لـە هەمـان بارەوەیـە: کاتێـک ئازارمـان لـێ لابـردن، ئـەوان ئـەو بەڵێنـەی دابوویـان (کـە بـڕوا بێنـن و بەنـوو ئیسـڕائیل تەسـلیمی مووسـا بکەنـەوە)، هەڵیانوەشـاندەوە.

کەواتە: ﴿لَئِن كَشَفۡتَ عَنَّا ٱلرِّجۡزَ ١٣٤﴾الأعراف، یانی: (لَئِنْ كَشَفتَ عَنَّا العَذَابَ)، بە کورتیی: (رِجْز):

١- بە مانای سزا و ئازاریش و،

٢- بە مانای پیسییش و،

٣- بە مانای خوتخوتەی شەیتانیش و،

٤- بە مانای جووڵەجووڵێکیش دێت کە هاوسەنگیی مرۆڤ تێکدەدات.

﴿وَيُذۡهِبَ عَنكُمۡ رِجۡزَ ٱلشَّيۡطَٰنِ ١١﴾الأنفال، دەڵێ: (مَا يَدْعُوْا إلَيْهِ مِنَ الكُفْرِ وَالبُهْتَانِ وَالفَسَادِ)، ئەوەی کە شەیتان بانگەشەی بۆ دەکات لە بێبڕوایی و تۆمەتی ناڕەواو، تێکدان، هەروەها (رِجْز) بە مانای سەختترین ئازارو سزاش دێ: ﴿فَأَنزَلۡنَا عَلَى ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ رِجۡزٗا مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ٥٩﴾البقرة، واتە: دامانبەزاندە سەر ئەوانەی ستەمیان کردبوو (رِجْز)ێک لەسەرێوە، واتە: ئازارێکی زۆر سەخت.

(أَيَّامَ ٱللَّهِ): (أَيَّام) کۆی (يَوْم)ە، (يَوْم)، ڕۆژ، (أَيَّام الله) واتە: ڕۆژەکانی خوا، (الأَوْقَاتُ الَّتِي حَصَلَتْ فِيْهَا نَصْرُ الله، أو فَضْلُهُ، أو أَيَّامُ جَزَائِهِ فِي الآخِرَةِ، أو وَقْتُ عِقَابِهِم)، ﴿لَا يَرۡجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾، واتە: بە ئومێدی دیداری ڕۆژەکانی خوانین، ڕۆژەکانی خواش ئەو ڕۆژانەن کە سەرخستنی خوایان تێدا هاتۆتە دی، یان بەخششی خوایان تێدا هاتۆتە دی، لە دنیادا، یاخود: ئەو کات و ڕۆژانەی خوا ﷻ سزا و پاداشتی خۆییان تێدا بەرجەستە دەکات، پاداشت بۆ دۆستەکانی و، سزا و تۆڵە بۆ نەیارەکان و ناحەزانی خۆی و، پێغەمبەرەکانی (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)و پەیام و بەرنامەکانی.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم پـازدە (١٥) ئایەتـەدا، وەک لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەدا گوتمـان، پانتاییەکـی زۆری تەرخانکـردوە، بـۆ خسـتنە ڕووی بەڵگـەو نیشـانەکانی بەدیهێنەرایەتیـی و پەروەردگارێتیـی و، خاوەندارێتیـی خـۆی، تێکهەڵکێـش لەگـەڵ هەڵوێسـتی نەرێنییانـەو کەللەڕەقانـەی بێبڕوایـان لـە بەرانبـەر ئایەتـەکانی خـوا، واتـە: ئایەتـە خوێنراوەکانییـدا، کـە دیـارە ئـەو دیـاردەو دیمەنانـەش کـە لـەو ئایەتـە خوێنراوانـەدا دەیانخاتـە ڕوو، ئەوانیـش دیسـان لـە نیشـانەکان (آیـات)ی خـوان و نیشـانە نەبینراوەکاننـی :

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، مـادام خـوا ﷻ سـەدو چـواردە (١١٤) جـاران لـە قورئـان دا فەرموویەتـی: ﴿ بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴾، ئـەوە دەهێنـێ کـە مانایەکەشـی دووبـارە بکرێتـەوە، ئنجـا لـە کاتێـک دا مـرۆڤ دەڵـێ: بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، دەبـێ بەلایەنـی کەمـەوە، چـوار واتایـان لـە عەقڵ و دڵـی خۆیـدا ئامـادە بـکات:

١- بۆ کردنی ئەو کارە بە ناوی خوا دەست پێ دەکەم، نەک بە ناوی خۆم، یان هەر شتێکی دیکە.

٢- ئەو کارە بۆ ڕازییکردنی خوا ئەنجام دەدەم.

٣- ئەو کارە بە پێی بەرنامەی خوا ئەنجام دەدەم.

٤- ئەو کارە بە یارمەتیی و هاوکاریی خوا ئەنجام دەدەم، نەک بە شان و شەوکەتی خۆم.

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ حمٓ ﴾، ئەمانـە دوو پیـتن، پیتـی (حـا)، و پیتـی (میـم)، کـە پێیـان دەگوتـرێ: پیتـە پچـڕ پچـڕەکان (**الحـروف المُقَطَّعَة**)، چونکـە بەسـەر یەکـەوە

ناخوێنرێنەوە، کە بگوترێ: (**حام**)، دەبێ بە جیا جیا بخوێنرێنەوە، پێشتر باسمان کردوە کە لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا، باسێکی تێرو تەسەلمان لەو بارەوە کردوە، ئەو پیتانەش کە کۆی هەموویان چواردە (١٤) پیتن لە سەرەتای (٢٩)، سوورەت لە سوورەتەکانی قورئاندا هاتوون، باشترین واتایەک کە لێیان وەردەگیرێ، ئەوەیە کە خوا ﷻ بە بەندەکانی دەفەرموێ: ئەم فەرمایشتەی لەبەر دەستتانەو دەیخوێننەوەو گوێبیستی دەبن و تییەوە ڕادەمێنن، هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە کە ئێوە قسەیان پێدەکەن، کەواتە: ئەو پیت و دەنگانە وەک کەرەستەیەکی خاو لەبەر دەست ئێوەشدا هەن، بەڵام ئەو کەرەستە خاوە و ئەو پیت و دەنگانە، خوای بەدیهێنەر، ئەم فەرمایشتەی لێ پێکهێناون، بەڵام ئێوە قسەی ئاساییان لێ پێک دێنن، هەر بەوەڕا بزانن کە ئەم فەرمایشتە هی خوایە ﷻ، کە فەرمایشتێکی پێکهێناوە لەو پیت و دەنگانەی لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن، کە ئێوە نەک هەر ناتوانن وێنەی ئەو فەرمایشتەی بێنن کە هەموو قورئانە، بەڵکو وێنەی دە (١٠) سوورەتی، بگرە وێنەی سوورەتێکی سێ ئایەتییش بێنن، وەک: (**العصر**) و (**الكوثر**) و (**النَّصر**).

کەواتە: بزانن کە بێژەری ئەم فەرمایشتە خوایە ﷻ، وەک چۆن خوا ﷻ لە گەردیلەکان و لە گەردەکان، لە ماددەی بێ ژیان، ژیاندار دروست دەکات، کە تاکو ئێستا مرۆڤ لە بەرانبەر دیاردەی ژیاندا سەراسیمەو دەستەوسانە، تەنانەت ژیانی ژیاندارێکی زۆر سادەی وەک (ئەمیبا)ش، وەک چۆن مرۆڤ کەل و پەلی دیکە دروست دەکات، کە ژیانیان تێدانیە، بە هەمان شێوە خواش ﷻ ئەم فەرمایشتەی خۆی ڕەخساندوەو پێکهێناوە لەو پیت و دەنگانە، کە ڕووحێکە بە بەر ژیانی مرۆڤدا دەکرێ و، ڕووناکیی و بەرەکەت و پێزێکەو، تەنیا فەرمایشتی خوا ﷻ ئەو تایبەتمەندییانەی هەن.

﴿تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ﴾، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، یانی: (**هَـذَا تَنْزِيلُ الكِتَابِ**)، ئەمە دابەزاندنی کتێبە، یاخود (**تَنْزِيلُ الكتابِ**)، دەبێتە نیهاد

(مُبْتَدَأ) و ﴿مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ﴾یش، دەبێتە دەبێتە گوزارە (خَبر)، دابەزاندنی کتێب لە لایەن خوای باڵا دەستی کاربەجێ وەیە، یاخود: خوای زاڵی کارزانەوەیە، کەواتە: بزانن! سەرچاوەی ئەو کتێبە خوایەکە ﷻ، خاوەنی هەموو عیززەتێک و باڵا دەستیی و، دەستڕۆیشتووییەکەو، خاوەنی هەموو لێزانیی و، کارزانیی و کاربەجێییەکە، بۆیەش ئەو سیفەتانەی خوا لەو کتێبەی دا بەرجەستە بوون، ئنجا دوای ئەم ئاماژە کورتە بە قورئان، خوا دێتە سەر باسی خستنەڕووی بەڵگەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوّی:

﴿إِنَّ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾، بە دڵنیایی لە ئاسمانەکان و زەویدا نیشانە هەن بۆ بڕواداران، واتە: نیشانە هەن کە پەروەردگار و خاوەن و بەدیهێنەری خۆیانیان پێ بناسن، چونکە خوای پەروەردگار چۆن پەی پێببەین؟ بێگومان لە ڕێی نیشانەکانیەوە، نیشانەکانیشی: یان لە کتێبە خوێندراوەکەیدان، کە قورئانە، یان لە کتێبە بینراوەکەیدان، کە گەردوونە.

﴿وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾، پێشێ فەرمووی: لە ئاسمانەکان و زەویدا نیشانەی زۆر هەن بۆ بڕواداران، ئنجا دەفەرموێ: لە دروستکرانی خۆتانداو لەوەدا کە خوا بڵاوی کردۆتەوە لە ژیانداران لە زەویدا، نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک کە دڵنیابن، واتە: دڵنیاییان هەبێت و لە بڕوایەکەیاندا گەیشتبنە قەناعەت و دڵنیایی تەواو.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ﴾، هەروەها جیاوازیی و جێگۆڕکەی شەوو ڕۆژان و، ئەوەی خوا دایبەزاندوە لە سەرێوە لە بژیو، ئەو بژیوەی خوا دایبەزاندوە، هەرچەندە زۆربەی زانایان هەر بە مانای بارانیان لێکداوەتەوە، بەڵام هەمیشە کە خوا دەفەرموێ: ئاو (مَاءً)، یان لێرەدا دەفەرموێ: بژیو (رِزق)، لەبەر ئەوەیە کە وشەی: (مَاء)، باران و بەفر و تەرزەو ئاونگ و هەڵمی ئاو، هەمووی دەگرێتەوە، (رِزق)یش تەنیا ئاو ناگرێتەوە، بەڵکو

تیشکی خۆریش و جۆرە تیشکەکانی دیکەش کە لە کەهکەشان و ئەستێرەکانی دیکەوە دێن و، سەرجەم ئەو شەپۆلانەش کە لێیانەوە دێن، هەموویان دەبنە هۆی بژیو بۆ مرۆڤ، بەڵام (رزق) بە پلەی یەکەم ئەو ئاوە دەگرێتەوە کە لە سەرێوە دادەبەزێ، کە دەفەرمووێ: ﴿فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا﴾، زەوی پێ زیندوو کردۆتەوە، دوای مردنەکەی، کە هەڵبەتە زەوی وەک چۆن بە ئاو زیندوو دەبێتەوە، بە تیشکی خۆریش، زیندوو دەبێتەوەو، ئەگەر تیشک نەبێ لە دەریا بدات، هەڵمی ئاویش پەیدا نابێ و، باران و بەفرو تەرزەش پەیدانابن، هەروەها تیشك بۆ گەشەکردنی ڕووەك بەهۆی تیشکە پێکهاتن (التمثيل الضوئي)یەوەش هەر پێویستە.

﴿وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ﴾، هەروەها جۆراو جۆرکردنی بایەکان، جۆراوجۆرکردنیش بەس لە ڕووی ئەو شوێنەوە نیە کە لێی هەڵدەکەن، ئایا ڕەشەبایە، شەماڵە، لەسەرێوەیە، لە خوارێوەیە، لە باکوورە، لە باشوور!؟ هەر ئەوەندە، نا، بەڵکو جۆراو جۆر کردنی بایەکان لە ڕووی چۆنییەتیانەوە، پاشان لە ڕووی ئەندازەیانەوە، بەهێزن، یان نەرم و سووکن؟ ئەوانە هەموویان ﴿ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، نیشانەن بۆ کۆمەڵێک بفامن.

دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باس دەکەین: بۆچی پێشێ دەفەرمووێ: ﴿لِّلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، دوایی دەفەرمووێ: ﴿لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ﴾، دوایی دەفەمووێ: ﴿لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، جیاوازیی ئەو سێ حاڵەتانە چییە؟

﴿تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّ﴾، ئەوانە ئایەتەکانی خوان بە هەق بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە، وشەی (حق): بە پێی ئەو سیاقە کە تێیدا دێ، مانایەکەی دەگۆڕێ، جاری وایە بە مانای ڕاستە، جاری وایە بە مانای دادگەرییە، جاری وایە بە مانای حیکمەتە، جاری وایە بە مانای شتی چەسپاوە، کە ئەصڵی مانای هەقە، ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثِۭ بَعۡدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤۡمِنُونَ﴾، بە چ قسەیەک لە دوای خوا و، ئایەتەکانی بڕوا دێنن؟

واتە: ئەگەر بڕوا بە ئایەتەكانی خوا نەهێنن، بە چ قسەیەكی دیكە بڕوا دێنن؟ ئەگەر بڕوا بە خوا نەهێنن ﷻ وەک خاوەن و بەدیهێنەری ئەم كەون و كائیناتە، ئەدی كێ بە خاوەنی كەون و كائینات دادەنێن؟!

﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾، سزای سەخت بۆ هەر درۆزنێكی، زۆر گوناهبارو تاوانبار.

دوایی پێناسەی دەكات ئەو كەسە كێیە؟

﴿يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ﴾، گوێبیستی ئایەتەكانی خوا دەبێ، بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، كە دەفەرموێ: ﴿تُتْلَىٰ عَلَيْهِ﴾، كەواتە: ﴿ءَايَٰتِ﴾، مەبەست پێی ئایەتە خوێنراوەكانن، ڕستەكانی قورئانن، ئایەتەكانی خوا گوێبیست دەبێ، بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، ﴿ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا﴾، دواییش سوور دەبێ، واتە: لەسەر بڕوا نەهێنان، لەسەر بێبڕوایی، ﴿كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا﴾، وەک هەر نەیبیستبن، ﴿فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، ئنجا موژدەی پێ بدە، بە ئازارێكی بە ئێش.

بێگومان موژدە بۆ شتی خۆش و چاكە، بەڵام ئەمە بە توانج و تەوسەوەیە، یاخود: ئەگەر هەواڵێكی دڵخۆشكەر و موژدەیەک بۆ ئەوان هەبێ، هەر سزاو ئازاری بە ئێشە.

﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا﴾، ئەگەر شتێک لە ئایەتەكانی ئێمەشی زانی، بە گاڵتەجاری دەگرێ، واتە: شتێک لە ئایەتەكانی لەبەر كرد، هەندێ كەس هەندێ ئایەتی قورئان لەبەر دەكات، یان فەرمایشتێكی پێغەمبەر، یان قسەی كەسێک، دوایی لاسایی دەكاتەوەو بە شێوەیەكی دیكە دەیڵێ، وەک گاڵتەپێكردن، بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا﴾، ئەگەرنا گاڵتە بە كۆی ئایەتەكان دەكات، بەڵام لێرەدا مەبەست گاڵتە پێكردنێكی تایبەتە، ﴿أُولَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾، مادام ئەوانە گاڵتە بە ئایەتەكانی خوا دەكەن و بە كەم تەماشایان دەكەن، سزایەكی ڕیسواكەرو زەبوونكەریان هەیە، چونكە هەمیشە سزا بە پێی كردەوەیە.

﴿مِّن وَرَآئِهِمۡ جَهَنَّمُ﴾، لە پشتیانەوە دۆزەخ هەیە، لەبەرئەوەی نادیدەیان گرتوە، بۆیە دەفەرموێ: لە پشتیانەوە، ئەگەرنا ئەوەی بۆ تۆ دێ و تۆ بەرەو رووی دەچی، لە پێشتەوەیە ﴿مِّن وَرَآئِهِمۡ﴾، واتە: نادیدەیان گرتوە، یاخود: ﴿مِّن وَرَآئِهِمۡ﴾، واتە: شتێکی زۆر ترسناکە، مەترسیی کە لە پشتتەوە بوّت بێ، زیاتر جێی ترسە، دۆزەخ لە پشتیانەوەیە، ﴿وَلَا يُغۡنِي عَنۡهُم مَّا كَسَبُواْ شَيۡـًٔا وَلَا مَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوۡلِيَآءَ﴾، هەرچی وەدەستیان هێناوە سوودیان پێ ناگەیەنێ، هەروەها ئەوانەی لە جیاتی خوا کردوویانن بە دۆست و سەرپەرشتیار، سوودیان پێناگەیەنن (پەرستراوەکانیان)، ﴿وَلَهُمۡ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾، ئەوانە ئازارێکی مەزنیان بۆ هەیە.

﴿هَٰذَا هُدٗى﴾، ئەمە رێنماییە، ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ لَهُمۡ عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٌ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوان بە ئایەتەکانی پەروەردگاریان، ئازاریان بۆ هەیە لە سەختترین سزای بە ئێش.

ئەگەر سەرنج بدەین دەبینین: لێرەدا خوا ﷻ سزای ئەوانەی زۆر بە سەختیی باسکردوە:

﴿بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، ﴿عَذَابٞ مُّهِينٞ﴾، ﴿عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾، ﴿عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٌ﴾، کە دوایی باس دەکەین، بۆچی خوا ئەو هەموو وەسفانەی داناون، بۆ سزا دانی ئەوانە؟!

دووبارە خوا ﷻ دەگەڕێتەوە سەر پێشاندانی بەڵگە و نیشانەکانی پەروەردگارێتیی و بەدیهێنەرایەتیی خۆی: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِي سَخَّرَ لَكُمُ ٱلۡبَحۡرَ لِتَجۡرِيَ ٱلۡفُلۡكُ فِيهِ بِأَمۡرِهِۦ﴾، خوا ئەو کەسەیە دەریای بۆ دەستەمۆ کردوون، کەشتییەکان پێیدا دەڕۆن بە مۆڵەتی خوا واتە: بە پێی ئەو سیستەمەی خوا دایناوە، ﴿وَلِتَبۡتَغُواْ مِن فَضۡلِهِۦ وَلَعَلَّكُمۡ تَشۡكُرُونَ﴾، تاکو لە بەخششی خوا داوا بکەن (بە هۆی کەشتییەکانەوە بار و سوار دەکەن) و بەڵکو سوپاسگوزاریی بکەن (لە ئەنجامی ئەوەدا).

﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُ﴾، (خوا) هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، تێکڕای لە لایەن خۆیەوە بۆ ئێوە دەستەمۆ و رام کردوە، ﴿إِنَّ فِي

﴿ذَٰلِكَ لَآيَٰتٍ لِّقَوۡمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ بە دڵنیایی لەوەدا نیشانەی زۆر هەن بۆ کۆمەڵێک ڕابمێنن و بیر بکەنەوە.

لە کۆتاییدا دەفەرمووێ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ يَغۡفِرُواْ لِلَّذِينَ لَا يَرۡجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾، بەوانە بڵێ: کە بڕوایان هێناوە، لێیبوورن لەوانەی بە ئومێدی ڕۆژەکانی خوا نین، یانی: بە ئومێدی دیداری خوا نین، با چاوپۆشییان لێ بکەن، لە وردە هەڵەو پەڵە، لێیان ببوورن، ﴿لِيَجۡزِيَ قَوۡمَۢا بِمَا كَانُواْ يَكۡسِبُونَ﴾، تاکو کۆمەڵێک بەوەی وەدەستی دێنن، سزایان بداتەوە، واتە: سزایەکەی ئەوان هەڵدەگیرێ بۆ ڕۆژی دوایی و، با ئەوان بیر لە سزادانیان نەکەنەوە.

﴿مَنۡ عَمِلَ صَٰلِحٗا فَلِنَفۡسِهِۦ﴾ هەر کەسێک چاکە بکات، سوودەکەی بۆ خۆیەتی، ﴿وَمَنۡ أَسَآءَ فَعَلَيۡهَا﴾، هەر کەسێک خراپەش بکات، زیانەکەی بۆ خۆیەتی، ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ﴾ دوایی بۆ لای پەروەردگارتان دەگێردرێنەوە، هەروەها خوێنراویشەتەوە: (تَرجِعون) دەگەڕێنەوە.

کەواتە: پاداشتی چاکان و سزای خراپان، لەوێ هەیە، دنیا مەکەنە شوێنی تەصفیەی حیساب و تۆڵە لە یەکدی ستاندنەوە، پێکەوە مودارا بکەن و یەکدی تەحەممول بکەن، بە تایبەتی ئەهلی ئیمان، لەگەڵ نەیارانیاندا دەبێ بەو شێوەیە مامەڵە بکەن.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

قورئان كتێبێكە لە لایەن خوای زاڵی كارزانەوە دابەزێنراوەو، لە ئاسمانەكان و زەویی و، دروستكرانی مرۆڤان و بڵاوكردنەوەی ژیانداران لە زەوی داو، جێگۆڕكێی شەوو ڕۆژان و، بژیوی دابەزێنراو لە ئاسمانەوەو، گۆڕینی بایەكاندا، بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن، لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوا، بۆ بڕواداران و دڵنیایان و عاقڵمەندان:

خوا دەفەرموێ: ﴿ حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ إِنَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣﴾ وَفِى خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ وَٱخْتِلَٰفِ ٱلَّيْلِ وَٱلنَّهَارِ وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ ٱلْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٥﴾ تِلْكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِٱلْحَقِّ فَبِأَىِّ حَدِيثٍ بَعْدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿حمٓ﴾، زۆرجار دووبارەمان كردۆتەوە، ئەمانە دوو پیتن، لەو پیتانەی خوا ﷻ قورئانی لێ پێكهێناون و، ئێمە ڕۆژانە بەكاریان دێنین لە قسەكردن و نووسینمان دا، ئەو پیتانە كە لە سەرەتای بیست و نۆ (٢٩) لە سوورەتەكاندا هاتوون، ئاماژەیان تێدایە كە ئەو قورئانەش هەر لەو پیت و دەنگانە پێكهاتوە كە ئێوە بەكاریان دێنن، بەڵام خوا ﷻ قورئانێكی لێ پێكهێناون كە لەبەر دەستتانەو ئێوە لە بەرانبەریدا دەستەوسانن، نەك لە بەرانبەر هەمووی، بەڵكو لە بەرانبەر دە (١٠) سوورەتی و، بگرە لە بەرانبەر سوورەتێكیشیدا، كەواتە: بزانن بێژەرەكەی ئەو، كەسەی ئەو فەرمایشتەی فەرمووە، خوای بەدیهێنەری پەروەردگاری كەون و كائیناتە.

٢)- ﴿تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ﴾، دابەزێنرانی کتێبەکە لە لایەن خوای زاڵی کارزانەوەیە، وشەی (**الكِتاب**): کە (**أل**)ی، ناساندنی لەسەرە، ناساندنەکە بۆ (**عَهد**)ە، واتە: دابەزاندنی کتێبەکە، ئەو کتێبە کە زانراوەو ناسراوە کە قورئانە، لە کوێوەیە؟ ﴿مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ﴾، لەلایەن خوای زاڵی کارزانەوەیە، ئەمە لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە پێی دەگوترێ: ڕستەیەکی دەستپێکردن (**جُمْلَة إبْتِدَائِيَّة**)، کە لە نیهادو گوزارە (**مُبْتَدأ وَخَبر**)، پێکهاتوە: دابەزاندنی کتێبەکە (کە قورئانە) لە لایەن خوای زاڵی کارزانەوەیە، بۆ ئەوەی هەر لە سەرەتاوە تۆ بزانی، کە ئەم سووڕەتە دەخوێنی، یان هەر سووڕەتێک دەخوێنی، کە بەشێکە لە قورئان، بزانی سەرچاوەکەی کێیەو لە کوێوە هاتوە؟ لە لایەن خواوە هاتوە، خواش ﷻ خاوەنی هەموو سفەتێکی بەرزو پەسندە، بەڵام لێرەدا ئەو دوو سیفەتەی زیاتر بەرجەستە کراون، کە بریتین لە عیززەت و حیکمەت، چونکە دوایی باسی سزادان و هەڵوێستی نەرێنییانەی بێبڕوایان کراوە، کە خوا بە عیززەتی خۆی لەگەڵیاندا ڕووبەڕوو دەبێتەوە، هەروەها باسی بڕواداران کراوەو مامەڵەیان لەگەڵ نەیارانیاندا، کە دەبێ حیکمەت بەکاربێنن و، خوای پەروەردگاریش بە حیکمەتی خۆی تەگبیری حاڵی مسوڵمانان دەکاو، پشتیان دەگرێ و، هاوکاریان دەبێ، هەروەک خوا بە عیززەت و حیکمەتی خۆی واتە: زاڵیی و کارزانیی خۆی، لەگەڵ پێغەمبەری خۆیدا دەبێ ﷺ، پەیامەکەی خۆی کە بە پێغەمبەردا ناردوویەتی ﷺ، مشووری لێ دەخوات ئەو پەیامە بچەسپێ و بڵاوبێتەوەو ئامانجەکانی خۆی بپێکێ.

لێرەدا خوا کە دەفەرموێ: ﴿تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ﴾، ئەم تەعبیرە یانی: ئەوە کە قورئان دابەزێنراوە، هیچ جێی مشتومڕ نیە، بەڵام لە لایەن کێوە دابەزێنراوە؟ لە لایەن خوای باڵادەستی کاربەجێ وە.

٣)- ﴿إِنَّ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَءَايَٰتٍ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾، دوای ئەو ئاماژە کورتە بە قورئان و، بە سەرچاوەی لێوە هاتنی قورئان، یەکسەر خوا ﷻ دێتە سەر باسی نیشانە و بەڵگەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خۆی لە گەردووندا، دەفەرموێ: بە دڵنیایی لە ئاسمانەکان و، لە زەویدا نیشانە هەن بۆ بڕواداران، لێرەدا ئاسمانەکان

و زەوی کراون بە زەڕفێک، بۆ ئەو بەڵگەو نیشانانەی دەمانگەیەنن بە ناسینی خواو، دەمانگەیەنن بە دانپێداهێنان بە بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خوادا ﷻ، ئێمە کاتی خۆی لە تەفسیری سووڕەتی (**یونس**)دا، هەم باسی گەردوونمان کردوە بە گشتیی، هەم باسی خۆرمان کردوە، هەم باسی زەوی و، باسی مانگمان کردوە، هەروەها لە تەفسیری سووڕەتی (**فصلت**)دا، باسی دروستکرانی گەردوونمان کردوە لە کورتە باسێکدا، کە کاتێک مرۆڤ تەماشای ئەم گەردوونە دەکات، بە کەهکەشانەکان و بە گەلە کەهکەشانەکانەوە، پاشان بە پێکهاتەی کەهکەشانەکانەوە، لە ئەستێرەکان و خڕۆکەکان، بە تایبەتی خۆری خۆمان و کۆمەڵەکەی، ئەو نۆ خڕۆکەیەی بە دەوریدا دەخولێنەوە، تەماشای ئەندازەکانیان دەکات، تەماشای مەسافەکانیان دەکات، تەماشای وردەکارییەکان دەکات، ئەگەر چ بڕ عەقڵ و ویژدان بەکاربێنێ، دەزانێ کە ئەم گەردوونە، ئەم کەون و کائیناتە، ئەم دروستکراوانەی خوا، بە سەرو خوارییانەوە، خاوەنێکیان هەیە، بۆیە خوا دەفەرموێ: لە ئاسمانەکان و زەویدا نیشانە هەن بۆ بڕواداران، واتە: ئەوانەی لە بڕواهێنان بگەڕێن، ئەم گەردوونە، ئەم ئاسمانەکان و زەوییە، پڕن لە نیشانەو بەڵگە بۆ بڕوا هێنان.

٤)- ﴿ وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ ءَايَٰتٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴾، هەروەها لە دروستکرانی خۆتان و لەوەدا کە بڵاوی کردۆتەوە لە ژیانداران، نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک دڵنیابن، (**اليَقِيْنُ ضِدُّ الظن**)، دڵنیایی (**يَقِيْن**): دژی گومان (**ظَنّ**)ە، بە بەڵگەی ئەوە کە هەر لەم سووڕەتی (**الجاثية**)دا هاتوە، دەڵێ: ﴿ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ ﴾، بەس گومانمان دەبردو، ئێمە لە دڵنیایان نەبووین، کەواتە: گومان ئەوەیە، ئەگەر (**إحتمال**) دابنێی بۆ بوون و نەبوونی شتێک، ئنجا یان بوونەکەی زاڵبکەی، یان نەبوونەکەی، بەڵام دڵنیایی (**يَقِيْن**)ت نەبێ، لە بوونی یان نەبوونیدا، لێرەدا خوا ﷻ باسی گەردوون دەکات، دەفەرموێ: لە گەردووندا چەندان نیشانە هەن بۆ بڕواداران.

بەڵام دوایی کە دێتە سەر دروستکرانی خۆمان و ژیاندارانی دیکە، دڵنیایی (یقین) دەکاتە بەرهەمی تێوەڕامانیان: ﴿ وَفِي خَلْقِكُمْ ﴾، لە دروستکرانی خۆتاندا،

واتــە: پەیداکرانتــان و، ڕێــک و پێــک خســتنتان و، وەچــە لێکەوتنەوەتــان و، زۆر بوونتــان و بڵاوبوونەوەتــان بــە زەویــدا.

﴿وَمَا يَبُثُّ مِن دَآبَّةٍ﴾، هەروەهــا لــە ژیانــدارو پیرۆیانــەی خــوا بــڵاوی کردوونــەوە بــە زەویــدا، ئەوانــەش هەموویــان: ﴿ءَايَٰتٌ﴾، خوێنراویشــتەوە: (**آیاتٍ**) بــە هــەردوو شــێوە خوێنراوەتــەوە، ﴿لِّقَوۡمٍ يُوقِنُونَ﴾، بــۆ کۆمەڵێــک کــە زانیارییەکــی جێــی دڵنیاییــان هەبێــت، لەبــەر ئــەوەی ئەگــەر پێشــێ بــە گشــتیی تەماشــای گــەردوون بکــەی، دەتگەیەنــێ بــە ئیــمان، بــەڵام دوایــی ئەگــەر بتــەوێ یەقیــن پەیــدا بکــەی، دەبــێ زیاتــر ڕامێنــی لــە خــۆت و لــە پێکهاتــەکانی گــەردوون، لــە شــتەکان زیاتــر وردبیــەوە: لــە زینــدەوەران، لــە ژیانــداران، ئەگــەر بتــەوێ دڵنیایــی پەیــدا بکــەی لــە بــڕوا هێنانەکەتــدا، واتــە: ئەگــەر تەماشــای گــەردوون بکــەی، دەتگەیەنــێ بــە ئیــمان، بــەڵام بــۆ زیاتــر قوڵبوونــەوەی ئــەو ئیمانــە کــە ببــێ بــە جێــی دڵنیایــی، دەبــێ ســەرنجی وردتــر بــدەی لــە خــۆت و، لــە دەوروبــەرت.

کــە خــوای پــەروەردگار دەفەرمــوێ: ﴿وَفِي خَلۡقِكُمۡ﴾، لــە دروســتکردنی خۆتــان، وەک لــە شــوێنی دیکــە دەفەرمــوێ: ﴿وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ٢١﴾ الذاریــات، هەروەهــا لــە خۆشــتان دا ئایــا نابینــن و ســەرنج نــادەن! یــان دەفەرمــوێ: ﴿فَلۡيَنظُرِ ٱلۡإِنسَٰنُ مِمَّ خُلِقَ ٥﴾ الطــارق، بــا مــرۆڤ ســەرنج بــدات لــە چــی دروســتکراوە!

ئێمــە لــەم تەفســیرەدا، لــە چەنــد شــوێنێک دا لــە بــارەی مــرۆڤ و ژیاندارانــەوە باســمان کــردوە، لــە ســەرەتای تەفســیری ســوورەتی (**المؤمنون**)دا، باســێکمان کــردوە لــە بــارەی دروســتبوونی مرۆڤــەوە، هەروەهــا لــە بــارەی ژیاندارانــەوە لە ســوورەتی (**النحل**) دا، لــە چەنــد شــوێنێکدا باســمان کــردوە، دیســان لــە بــارەی ڕووەک و شــیناوردەوە لــە ســەرەتای تەفســیری ســوورەتی (**الشــعراء**)دا، کورتــە باســێکمان کــردوە.

بــە دڵنیایــی بــە ئەنــدازەی ئــەوەی کــە ئینســان ورد دەبێتــەوە لــە شــتەکان، بــە تایبــەتی لــە ژیانــداران و لــە وردەکاریــی و نهێنییەکانیــان تێــدەگات، زیاتــر پــەی بــە

سیفەتە بەرزو بێ وێنەکانی خوا دەبات، دیارە ژیانداران چەندان جۆریان هەن، جگە لە مرۆڤ: ئەوە ئاژەڵانن کە چوار جۆرن: (حوشترو ڕەشەوڵاخ و مەڕو بزن)، هەروەها ئاژەڵانی دیکە هەن، کە من پێم وایە وشەی (أنعام) وێڕای ئەو چوار جۆرە، ئاژەڵانی دیکەش دەگرێتەوە، هەموو ئەوانەی مرۆڤ لێیان بەهرەمەند دەبێ لە گۆشتیان و، بۆ بارو سوار بەکارهێنان و، بەرهەمەکانیان، ئەوجار پەڕەوەرەکان هەن، دیسان ژیانداری دەریایی هەن، ژیانداریی هەوایی هەن، هەروەها زیندەوەران هەن، هەموو ئەوانە ئەگەر ئینسان لێیان وردبێتەوە، پتر دەگاتە زانیاریی جێی دڵنیایی و ئیمانی دامەزراوو نەلەخشاو، بۆیەش پێشینانی خۆمان لە کاتی ڕازو نیازدا گوتوویانە: (ئەی خوای هەشتا هەزار عالەم!)، کە لە ڕاستییدا، عالەمەکان زۆر زۆر لە هەشتا هەزار زیاترن و، بەس خوا خۆی دەزانێ چی هێناوەتە دی لەم زەوییەدا، چ جای لە گەردووندا!!

٥)- ﴿وَٱخۡتِلَٰفِ ٱلَّيۡلِ وَٱلنَّهَارِ﴾، هەروەها جێگۆڕکەو جیاوازیی شەوو ڕۆژان، شەوو ڕۆژ، هەم جێگۆڕکە دەکەن، شەو دێتە جێی ڕۆژ، ڕۆژ دێتە جێی شەو بەردەوام، هەم جیاوازیشن، شەو تاریکەو ڕۆژ ڕووناکەو، بە دوای یەکدا دێن، ئەو بە دوای یەکدا هاتن و ئەم جیاوازییەیان و، جێگۆڕکەیان، نیشانەی پەروەدگارێتیی خوان.

٦)- ﴿وَمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ مِنَ ٱلسَّمَآءِ مِن رِّزۡقٖ﴾، هەروەها لەو بژیوەدا کە خوا دایبەزاندوە لە سەرێوە، ئەو بژیوەش زۆربەی زانایان بەس بە بارانیان لێکداوەتەوە، بەڵام وێڕای باران، بەفرو تەزرەش دەگرێتەوەو، هەموو ئەو شتانەی دیکەش دەگرێتەوە، کە لە ئاسمانەوە دێن، وەک: جۆرەکانی تیشک.

٧)- ﴿فَأَحۡيَا بِهِ ٱلۡأَرۡضَ بَعۡدَ مَوۡتِهَا﴾، دوایی زەوی پێ زیندوو کردۆتەوە دوای مردنی، واتە: دوای ئەوەی زەوی خاڵیی بۆتەوە لە ڕووەک، بەهۆی تیشک و ئاوی لەسەرێوە دابەزێنراوەوە، ژیاوەتەوە.

٨)- ﴿وَتَصۡرِيفِ ٱلرِّيَٰحِ﴾، هەروەها جۆراوجۆر کردنی بایەکان، واتە: لە ڕووی جۆریانەوەو، لە ڕووی ئەو لایەوە کە لێی هەڵدەکەن لە باکوورەوە دێن، یان لە باشوورەوە، یان لە

ڕۆژهەڵاتەوە، یان لە ڕۆژئاواوەو، لە ڕووی جۆرو چۆنیەتیی بایەکەوە، ئایا ئەو بایە گەرم و وشکە وەک ڕەشەباو بای ژوورو، یاخود فێنک و شێدارە، وەک شەماڵ، ئنجا ئەو بایە ئەندازەکەی چەندەو ڕێژەی هێزەکەی چەندە؟ کە ئێستا مرۆڤ چەندان پێوەری دروستکردوون بۆ پێوانی باو، بۆ پێوانی باران، خوا ﷻ جاری وایە ئەندازەیەک لە ڕێژەو ئەندازەی تایبەتیی با زیاد دەکات، دەبێتە هۆی تسۆنامیی و، دەبێتە هۆی ئەوە کە داروبەرد بە یەکدا بدات!!، لە جۆراوجۆر کردنی بایەکان لە هەموو ڕووەکانیانەوەو، لەو شتانەی دیکەشدا:

٩)- ﴿ءَايَٰتٞ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک بفامن، هەروەها خوێنراویشتەوە: (آياتٍ)، ﴿لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ﴾، بۆ کۆمەڵێک بفامن، یانی: بەس عەقڵی خۆیان بەکاربێنن، ئەوانە هەموویان بۆیان دەبنە نیشانەو بەڵگە لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی خوا ﷻ، چونکە پێشێ مرۆڤ ئیمان دێنێ، لە دوای ئیمان هێنان، دەبێ هەوڵبدات بیگەیەنێتە پلەی یەقین و دڵنیایی، دوای ئەوەش شتێک نامێنێ لە ڕووی ئیمانەوە پێی بگات، مەگەر عەقڵی خۆی زیاتر بەکاربێنێ، تاکو ئەو یەقینەی بەردەوام بێ، یەقینیش بە تەئکید پلە پلەیەو دەبێ هەوڵبدات یەقینەکەی دامەزراوتر بێ، ئەگەرنا لە دوای یەقینەوە، پلەیەک نیە لە ڕووی ئیمانەوە مرۆڤ پێی بگات، بۆیە خوا ﷻ دوای باسکردنی ئەو نیشانانەی دیکە دەفەرموێ: بۆ کۆمەڵێک کە بفامن، واتە: تۆ دەبێ بەردەوام عەقڵ و هۆشی خۆت بەکاربێنی بۆ بەهێز کردنی یەقینەکەت و مانەوەی یەقین و زێدەبوونی.

١٠)- ﴿تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّ﴾، ئەوانە ئایەتەکانی خوان کە بە هەق بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە، واتە: کاتێک بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە، ئێمە هەق و ڕاستین، کەواتە: (**بِالحَقِّ**)، دەبێتە حاڵ بۆ بکەر (**فَاعِل**)ی، (**نَتْلُوا**)، یانی: (**نَتْلُوهَا عَلَيْكَ مُحِقِّين**)، کاتێک ئەو ئایەتانەت بەسەردا دەخوێنینەوە، ئێمە لەسەر هەقین و ڕاستین، یاخود (**بِالحَقِّ**) دەبێتە حاڵ بۆ بەرکار (**مفعول به**)ەکەی یانی: (**مُتَلَبِّساً بالحَقِّ**)، ئەم ئایەتانە کە بەسەر تیاندا دەخوێنینەوە لە خودی خۆیاندا، هەقن، یاخود: (**بِالحَقِّ**)، یانی: (**بِسَبَبِ الحَقِّ**)،

بۆ ئەوەی هەق بچەسپێنین بە هۆی ئەو ئایەتانەوە کە بەسەر تۆیاندا دەخوێنینەوە، کەواتە: (**بِالحَقِّ**) چ کە لێرەدا، چ کە لە هەر شوێنێکی دیکەی قورئاندا هاتوە، سێ مانای هەن:

أ- ئێمە کە ئایەتەکان دەخوێنینەوە هەقین.

ب- ئایەتەکان تێکەڵ و ئاوێتەن لەگەڵ هەقدا.

ج- ئایەتەکان دەخوێنینەوە بۆ ئەوەی هەق بچەسپێنن، هەقیش ئەوەیە کە خوا ﷻ بە ڕاست و چاکی دەزانێ بۆ بەشەر.

١١)- ﴿فَبِأَيِّ حَدِيثٍۭ بَعۡدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤۡمِنُونَ﴾، ئنجا ئایا لە دوای خوا ﷻ و ئایەتەکانی، نیشانەکانی، بە چ قسەیەکی دیکە بڕوا دێنن؟! واتە: ئەگەر بڕوا بە فەرمایشتی خوا نەهێنن! بڕوا بە چ قسەیەکی دیکە دێنن؟ ئەگەر بڕوا بە خوا ﷻ نەهێنن کە خاوەن و پەروەردگارو مشوورخۆری گەردوون (ئاسمانەکان و زەوی)ە، ئەدی بڕوا بە کێ دێنن؟ وشەی (**يُؤْمِنُون**): خوێنراویشەتەوە: (**تُؤْمِنُون**)، ئەو کاتە لە دواندنی نادیارەوە دەیگۆڕێ بۆ دواندنی ڕووبەڕوو (**خِطاب**).

لێرەدا بە چاکی دەزانم ئاماژەیەک بکەم بە قسەیەکی ئیمام (**فخرالدين الرازي**)، هەرکام لە توێژەرەوانی قورئان جار جار قسەیەک کە زۆر تایبەت بێ و کردبیان، ئەگەر بە دڵم بێ دەیهێنم، جاری واش هەیە قسەیەکیان کردوە عەقڵم نایبڕێ و بە پێویستی دەزانم ڕەخنەی لێ بگرم، ئەگەرنا مەرج نیە هەر قسەیەک کە بە دڵم بێ، بیهێنم و، هەر قسەیەکیش کە بە دڵم نەبێ، ڕەخنەی لێ بگرم، بەڵام هەندێک جار ئەوە بە پێویست دەزانم، ئێستا ئەو قسەیەی (**الرازي**)یەم پێ جوانە کە لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ:

(وَاعْلَمْ أَنَّ كَثِيراً مِنَ الفُقَهاءِ يَقُولُونَ: إنَّهُ لَيْسَ فِي القُرْآنِ العُلُومُ الَّتِي يَبْحَثُ عَنْها المُتَكَلِّمُونَ، بَلْ لَيْسَ فِيهِ إلّا ما يَتَعَلَّقُ بِالأَحْكامِ والفِقْهِ، وذَلِكَ غَفْلَةٌ عَظِيمَةٌ لِأَنَّهُ لَيْسَ

---

(١) التفسير الكبير: ج٢٥، ص٢٣٠.

فِي القُرْآنِ سُورَةٌ طَوِيلَةٌ مُنْفَرِدَةٌ بِذِكْرِ الأَحْكَامِ، وفِيهِ سُوَرٌ كَثِيرَةٌ خُصُوصَاً المَكِّيَاتُ لَيْسَ فِيهَا إِلَّا ذِكْرُ دَلائِلِ التَّوْحِيدِ والنُّبُوَّةِ والبَعْثِ والقِيامَةِ، وكُلُّ ذَلِكَ مِن عُلُومِ الأُصُولِيِّينَ).

دەڵێ: بزانە کە زۆرێک لە شەرعزانان گوتوویانە: لە قورئاندا ئەو زانیارییانەی کە زانایانی عیلمی کەلام (واتە: زانایانی کە باسی بووناسیی و، ئیمان و عەقیدە دەکەن، بیرمەندانی ئیسلام)، قسەی لە بارەوە دەکەن، لە قورئاندا باس و خواسیان نیە، بەڵکو ئەوەی لە قورئاندا هەیە تەنیا ئەوەیە کە پەیوەستە بە حوکمە شەرعییەکانەوەو بە فیقهەوە! بەڵام ئەوە بێئاگاییەکی مەزنە، چونکە لە هەموو قورئاندا سوورەتێکی درێژ نیە کە تەنیا حوکمە شەرعییەکانی تێدابن، بەڵام زۆر سوورەتی تێدا هەن بە تایبەتی سوورەتە مەککەییەکان، کە تەنیا باسی بەڵگەکانی یەکتایی خواو، پێغەمبەرایەتیی و، زیندووکرانەوەو قیامەتیان تێدا هەیە، ئەوانەش هەموویان لەو زانیارییانەن کە زانایانی بنچینەکانی دین (زانایانی ئیمان و عەقیدە) قسەیان لە بارەوە دەکەن.

لە ڕاستییدا قورئان زۆر لەوە مەزنترە کە تەنیا کتێبی فیقە بێ، فیقهیش بە مانا باوەکەی، واتە: باسی حوکمە کردەییەکان (**الأَحكام العملية**)، بەڵکو قورئان وێڕای باسی حوکمە کردەییەکان و پێش ئەوە، باسی بووناسیی و، ئیمان و عەقیدەو، ڕەوشت و ئاکارەکان و، هەموو ئەو شتانەیە کە مرۆڤ پێویستیی پێیانە، بۆ بەڕێوەبردنێکی تەندروستانەی ژیانی دنیا، لە ڕووی تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و سیاسییەوە، هەموو ئەوانەی تێیدایە، بەڵام وەک دەگوترێ: (هەر کەسە بە یاری خۆی هەڵا دەڵێ)، یان (هەر کەسە لە هەمبانەی خۆیدا گوێز دەژمێرێ)، شەرعزانان کە زیاتر سەرگەرمی حوکمە فیقهییەکان بوون، هەر ئەوەیان لە قورئاندا بینیوەو، ڕەنگە ئەوانەش کە سەرگەرمی عەقیدەو عیلمی کەلام بوون، زیاتر ئەوەیان تێدا بینیبێ و، زانایانی تەزکیە و تەصەووفیش، ڕەنگە زیاتر ئەو لایەنەیان تێدا بینیبێ، بەڵام لە ڕاستییدا قورئان هەموو ئەوانەیەو زۆر شتی زیاتر لەوانەشە.

مەسەلەی دووەم:

هەڕەشە کردن بە سزای سەخت، لە ناحەزانی پەیامی خواو، ناساندنیان بە: درۆزن و، تاوانبارو، خۆ بە زلگرو، گاڵتەکەر بە ئایەتەکانی خواو، وەسفی سزایەکەشیان بە ئازارگەیەنەرو، ڕیسواکەرو، پیس و، بە ئێش و ژان، یانی: ئەوان چەند سیفەتی خراپیان تێدا هەن، خوای دادگەریش سزایەکەیانی هێندە وەسفەی بۆ داناون:

خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ ﴿٧﴾ يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا ۖ فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٨﴾ وَإِذَا عَلِمَ مِنْ ءَايَٰتِنَا شَيْـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩﴾ مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ ۖ وَلَا يُغْنِى عَنْهُم مَّا كَسَبُوا۟ شَيْـًٔا وَلَا مَا ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ ۖ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠﴾ هَٰذَا هُدًى ۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ ﴿١١﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾، سزای سەخت بۆ هەر درۆزنێکی زۆر گوناهبار، پێشتریش باسمان کردوە، (وَيْلٌ: كَلِمَةُ دُعَاءٍ بِالشَّرِّ، وَأَصْلُ الوَيْل الشَّرُّ وحُلُولُهُ)، (ويْل): لە ئەصڵدا بریتیە لە تووک و داواکردنی خراپە، نزا کردن بە خراپە، ئەصڵی (ويْلٌ)، بریتیە لە خراپەو زیان و هاتنی ئەو خراپەو زیانە، بەڵام جاری وایە بە مانای مەجازییشیان بەکارهێناوە، واتە: هاوار بۆ تۆ، وای بۆ تۆ، بەڵام لە ئەصڵدا بە مانای سزای سەختە، وەک لە قورئاندا دەفەرموێ: ﴿وَوَيْلٌ لِّلْكَٰفِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢﴾﴾ إبراهيم، کەواتە: (ويْل) بەشێکە لە سزای سەخت، لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَيْلٌ لِّكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ﴾، سزای سەخت بۆ هەر درۆزنێکی زۆر گوناهبار، لە کوردییدا کەسێک درۆ بکات، دەڵێن: درۆکەر، یان درۆی کرد، بەڵام ئەگەر زۆر درۆیان بکات پێی دەڵێن: درۆزن.

بۆیە پێم وایە وشەی (أفَّاك): لە کوردییدا بەرانبەرەکەی دەبێتە درۆزن، ئەصڵی وشەی (أفّاك) یانی: (القَوِيُّ الإفْكِ)، کەسێک (إفك)ەکەی، زۆر بەهێزە، (إفْك)، لە ئەصڵدا بە مانای هەڵگێڕانەوەیە و بە مانای لادانە، لەبەرئەوەی درۆش بریتیە لە هەڵگێڕانەوەی قسە، یان بریتیە لە بەراوەژوو کردنی شتێک، پێچەوانەی هەق، بۆیە وشەی (إفْك): بە مانای درۆ بەکاردێ، ئەگەرنا ئەصڵی واتایەکەی ئەوە نیە، بەڵام لێرەدا بە پێی سیاق، واتە: کەسێک کەشت هەڵدەگێڕێتەوەو درۆ دەکات، زۆریش گوناهبارە.

٢)- ﴿ يَسۡمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ ﴾، گوێبیستی ئایەتەکانی خوا دەبێ بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، واتە: ئەوە نیە کە بۆ خۆی بچێت بیانخوێنێتەوە، بەڵکو ئایەتەکان بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، کە بە تەئکید مەبەست پێی پێغەمبەری خوایە ﷺ، ئایەتەکانی بەسەردا خوێندوونەوە.

٣)- ﴿ثُمَّ يُصِرُّ مُسۡتَكۡبِرٗا كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا﴾، دوایی خۆبەزلگرانە سوور دەبێ، وەک هەر نەیبیستبێ! سوور دەبێ لەسەر چی؟ لێرەدا ئەوەی لەسەری سوور دەبێ، قرتێنراوە چونکە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، یانی: (يُصِرُّ على الكُفْر مُسْتَكْبِرًا)، لەسەر کوفرو بێبڕوایی هەر سوور دەبێ بەردەوام دەبێ، لە ڕووی خۆ بەزلگرییەوە، ﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا ﴾، وەک ئەو ئایەتانەی هەر نەبیستبێ، (**الإِصْرَارُ: مُلازَمَةُ الشَّيْءِ، وعَدَمُ الإنْفِكَاكِ عَنْهُ، وحُذِفَ مُتَعَلَّقُ يُصِرُّ لِدَلالَةِ المَقَامِ عَلَيْهِ، أيْ: يُصِرُّونَ عَلَى كُفْرِهِمْ**)، واتە: (**إصرار**) پەیوەستبوون بە شتێکەوەو لێ جیا نەبوونەوەیەتی، ئەوەی (**يُصرّون**)ی پێوە پەیوەستە قرتێنراوە، چونکە حاڵەکە دەیگەیەنێ، یانی: لەسەر بێبڕواییان سوور دەبن.

لە قورئاندا قرتاندن زۆرە، بەهۆی ئەوەوەش ئەو فەرمایشتەی خوا کورت بۆتەوە، هەر شتێک کە بە عەقڵ و سەلیقە بزانرێ، خوای پەروەردگار کتێبی خۆی پێ قەڵەباڵغ نەکردوە، ئێستا لێرە: ﴿ثُمَّ يُصِرُّ مُسۡتَكۡبِرٗا ﴾، یانی: خۆ بەزلگرانە سوور دەبێ لەسەر بێبڕوایی، ئەوەی ئیسڕارەکەی پێوە پەیوەستە، کە بریتیە لە

کوفر، قرتێنراوە لەبەر ئەوەی بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، بابای زۆر درۆزنی زۆر گوناهکار، کە ئایەتەکانی خوا دەبیستێ بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، لەسەر بێبڕوایی سوور دەبێ، لەڕووی خۆ بەزلگرییەوە، ﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا﴾، وەک هەر نەیبیستبێ، ئەمە ئاماژەیە بەوە کە هەر کەسێک بەڕاستیی گوێ بۆ ئایەتەکانی خوا هەڵبخات، وەریاندەگرێ و بڕوایان پێدێنێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿يَسۡمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتۡلَىٰ عَلَيۡهِ﴾، گوێبیست دەبێ ئایەتەکانی خوا بەسەریدا دەخوێنرێنەوە، دوایی خۆبەزلگرانە لەسەر کوفر سوور دەبێ، ﴿كَأَن لَّمۡ يَسۡمَعۡهَا﴾، وەک نەیبیستبێ، یانی: هەر کەسێک ئایەتەکان ببیستێ و گوێی دڵیان پێ بدات، بڕوایان پێدێنێ، بەڵام ئەو وەک هەر نەیبیستبێ و لەڕاستییدا بە گوێی دڵ گوێی بۆ هەڵنەخستوون، یاخود هەر پێشێ نیەتی هێناوە وەریان نەگرێ، واتە: قەناعەت هێنانی پێش بیرکردنەوە ڕێی لێگرتوە.

٤)- ﴿فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾، ئنجا موژدەی پێبدە، بە ئازارێکی بە ئێش، واتە: ئەگەر شتێک هەبێ بۆ ئەو موژدە بێ و، جێی دڵخۆشیی بێ، هەر ئەوەیە، کە پێی بڵێن: سزاو ئازارێکی بەئێش چاوەڕێت دەکات! ئەگەرنا هیچ دڵخۆشییەکی دیکە بۆ ئەو نیە لەڕۆژی دواییدا.

یاخود لێرەدا مەبەست لە: ﴿فَبَشِّرۡهُ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾ ئەوەیە کە بە توانجەوەو بە تەوسەوە، ئەو تەعبیرەی بۆ بەکارهێنراوە، وەک یەکێک بە یەکێکی دیکە دەڵێ: موژدەت لێبێ، ئەوە فڵان کەسیشت مرد، یان موژدەت لێبێ فڵان شتەت بەسەرهات، کە بە تەوسەوە پێی دەڵێ، چونکە هەواڵەکە لە خودی لە خۆیدا شتێکی دڵخۆشکەر نیە.

٥)- ﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنۡ ءَايَٰتِنَا شَيۡـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا﴾، ئەگەر شتێک لە ئایەتەکانی ئێمەش بزانێ، بە گاڵتە پێکراویان دەگرێ، لێرەدا مەبەست لە (عَلِمَ): ﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنۡ ءَايَٰتِنَا شَيۡـًٔا﴾، بریتیە لە گوێبیست بوون و لەبەرکردن، ئەگەرنا ئەو کەسە گاڵتە بە هەموو ئایەتەکانی خوا دەکات، بەڵام ئەگەر شتێک لە ئایەتەکانی خوا بزانێ، واتە: هەندێکیان لێ لەبەر بکات،

بە گاڵتە پێکردنەوە دەیانڵێتەوە، هەندێک کەس لاسایی قسەی کەسێک دەکاتەوە، یان قسەکەی دووبارە دەکاتەوە، بەڵام بە شێوەیەک کە بۆنی گاڵتە پێکردنی لێدێ، دیارە ئەو بێبڕوایانەی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ زۆر جۆریان تێدا هەبوون، ئەوانەشیان هەبووە، کە ئایەتێکیان لە پێغەمبەری خوا ﷺ گوێ لێبووە، یان لە یەکێک لە هاوەڵان، ئەوانیش ئەو ئایەتەیان لەبەر کردووە، دوایی دووبارەیان کردۆتەوە بە گاڵتە پێکردنەوە.

٦)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾، ئەوانە ئازارێکی ڕیسواکەرو زەبوونکەریان بۆ هەیە، چونکە: (**الجَزَاءُ مِنْ جِنْسِ العَمَل**)، ئەو کەسە گاڵتەی کردوە بە ئایەتەکانی خواو، ئایەتەکانی خوای بە کەم تەماشا کردوون و بەگاڵتەجاڕی گرتوون، خوای کاربەجێش سزایەکی دەدا لە قەدەر خۆی، پڕ بە پێستی خۆی، سزایەک کە زەبوون و ڕیسواو سەرشۆڕی دەکات.

٧)- ﴿مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ﴾، لە پشتیانەوە دۆزەخ هەیە، وەک پێشتریش گوتمان: ئەو شتەی کە ئینسان بەرەو ڕووی دەچێ، لە پێشیەوەیەتی، بەڵام لێرەدا خوا دەفەرموێ: ﴿مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ﴾، وەک لە سوورەتی (**الكهف**)یشدا، دەفەرموێ: ﴿وَكَانَ وَرَآءَهُم مَّلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾﴾، ئەم تەعبیرە هەندێک لە زانایان گوتوویانە: (**وَرَاء**)، بە مانای (**أَمَام**)ە، بەڵام لەڕاستییدا پێویست بەوە ناکات و (**وَرَاء**)، یانی: پشتەوە (**خَلْفَ**)و، (**أَمَام**) یانی: (**قُدَّام**) پێشەوە، بەڵام ئەم تەعبیرە وەک یەکێک لە توێژەرەوانی قورئان دەڵێ: (**تَمْثِيلٌ لِلإِقْتِرَابِ وَالغَفْلَة**)، وێنە هێنانەوەیە بۆ نیزیکیی ئەو شتەو بۆ بێئاگایی، واتە: ئەو دۆزەخەی کە چاوەڕێیان دەکات، لە پێشیانەوەیە، بەڵام وەک لە پشتیانەوەبێ، چونکە مەترسییەک، کە لە پشتتەوە دەبێ، تۆ نایبینی، واتە: ئەوان ڕۆژی دوایان نادیدە گرتوە، وەک لە پشتیانەوەبێ، ئەها خەریک بێ بەسەر ملیاندا بکەوێ! هەم لێیان نیزیکە، هەم ئەوانیش لێی بێئاگان، ئەوە بۆ وێناکردنی ئەو حاڵەتەیانە، حاڵەتی بێئاگایی لەو مەترسییەو نادیدەگرتنی و نیزیکییشی.

٨)- ﴿وَلَا يُغْنِي عَنْهُم مَّا كَسَبُواْ شَيْـًٔا﴾، هەرچی وەدەستیان هێناوە، هیچ سوودیان پێناگەیەنێ، (**الإِغْنَاءُ: الكِفَايَة وَالنَّفْعُ**)، (**إغناء**): بە مانای ئەوەیە شتێک بۆ شتێک کافی

بێ، بەس بێ و سوودی پێ بگەیەنێ، ئنجا بۆیە: ﴿ وَلَا يُغْنِي عَنْهُم ﴾، ﴿ يُغْنِي ﴾، بە (عَن)، تەعەددای پێکراوە بۆ بەرکار (**مفعول**)، و بۆ خواستن بەرکار، تاکو مانای (پاڵپێوەدەنێ) ی بخرێتە نێو، (**وعُدِّيَ بِحَرْفِ «عَنْ» لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى يَدْفَعُ، يَعْنِي: وَلَا يَدْفَعُ عَنْهُم مَا كَسَبُوا شَيْئاً**)، ئەوەی وەدستیان هێنا هیچ سوودیان پێناگەیەنێ و، هیچ شتێکیان لێ دوور ناخاتەوە.

وشەی (**شَيْئاً**): دەبێتە بەرکار (**مفعول به**)، یانی: (**وَلاَ يُغْنِي عَنْهُم ما كَسَبُوا شَيْئًا مِنَ الإغْنَاء**)، هیچ جۆرە سوودێکیان پێ ناگەیەنێ، هیچ جۆرە دوورخستنەوەیەک سزاو ئازاریان لێ دوورناخاتەوە.

٩)- ﴿ وَلَا مَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ ﴾، هەروەها ئەوانەی جگە لە خوا بە دۆست و سەرپەرشتیاریان گرتوون (هیچ سوودیان پێ ناگەیەنن)، هەم ئەوەی وەدەستیان هێناوە لە سەروەت و سامان بە حەرامیی، کە بە زۆریی سەروەت و سامانەکەیە پێی بوغڕا دەبن و، بە زۆریی بەهۆی ئەو بەزم و بازاڕە حەرامەوەیە، ئامادەنین گوێ بۆ پەیامی هەق بگرن، چونکە بەزم و بازاڕەکەیان لێ تێکدەچێ قۆرخکاریی و گەندەڵییەکەیان لێ تێکدەچێ، دەست بەسەر سەروەت و سامانی وڵات داگرتنیان لێ تێکدەچێ، ئەگەر ملکەچ بن بۆ پەیامی خوا، هەم ئەوە سوودیان پێ ناگەیەنێ، ﴿ وَلَا مَا ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَوْلِيَآءَ ﴾ هەروەها ئەوانەش کە جگە لە خوا کردوویانن بەسەرپەرشتیاری خۆیان و، بە پەرستراوی خۆیان، ئەوانەش هیچ سوودیان پێناگەیەنن.

١٠- ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، بۆ ئەوانیش ئازارێکی مەزن هەیە، ئنجا شتێک خوا پێی بفەرموێ: مەزن، دیارە زۆر مەزنە، هەندێک لە ڕوونکەرەوان گوتوویانە: ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ واتە: لە دنیادا، بەڵام ئەو ڕایە ڕاسترە کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾، واتە: لە ڕۆژی دواییدا، چونکە بەڵێ بێبڕوایان جاری وایە لە دنیاشدا سزا دراون، بە تایبەتی بێبڕوایانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ لە دنیاشدا لە جەنگی بەدردا زەبوونیی و سەرشۆڕیی و ئازارو مەینەتییەکی زۆریان بەسەرهات، هەروەها لە جەنگەکانی دیکەشدا، وێڕای

ئەوە کە بێبڕوایی خۆی جۆرێکە لە ئازارو مەینەتیی و ئێش و ژان، بابای بێبڕوا بەر چاوی لێڵ و تاریکە، تەماشای ڕابردووی دەکات، تاریکە، تەماشای ئێستای دەکات، تاریکە، تەماشای داهاتووی دەکات، تاریکە، لە سەراسیمەییدایە، بێبڕوایی هەر خۆی ئازارو مەینەتیی و ئێش و ژانە[1]، بەڵام سزاو ئازارێک خوا بە مەزن وەسفی بکات، لە دنیادا جێی نابێتەوەو لە ڕۆژی دواییدایە.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ:

١١)- ﴿هَٰذَا هُدًى﴾، ئەمە ڕێنماییە، واتە: قورئان ڕێنماییکار (هادي)ەو ڕێ پیشان دەدات، بەڵام بۆیە بە (**هُدًى**)، کە چاوگە وەسف کراوە، واتە: ئەوپەڕی ڕێنمایی تێدایە.

١٢)- ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِـَٔايَٰتِ رَبِّهِمۡ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوا بوون بە نیشانەکانی پەروەردگاریان (کە لە گەردووندا هەن)، یاخود: بە ئایەتەکانی پەروەردگار کە لە فەرمایشتەکەیدا هەن و بەسەریاندا دەخوێنرێنەوە.

١٣)- ﴿لَهُمۡ عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٌ﴾، ئازاریان بۆ هەیە لە پیسییەکی بە ئێش، (**رِجز**)، پێشتریش گوتمان: بە چەند واتایەک هاتوە:

أ- هەم بە مانای (**أَشَدُّ العَذَاب**) سەختترین سزا هاتوە.

ب- هەم بە مانای پیسیی هاتوە.

ج- هەم بە مانای سزایەک هاتوە کە مرۆڤ بشڵەژێنێ و بیجووڵێنێ، (**رِجْز**)یش، لە ئەسڵدا بە مانای جووڵاندن و هەژاندن دێ.

وشەی (**أَلِيم**): خوێنراویشەتەوە: (**أَلِيمٍ**)، کە ئەو کاتە دەبێتە وەسف بۆ (**رِجْز**)، ئەگەر (**أليمٌ**)یش بێ دەبێتە وەسف بۆ (**عَذابٌ**)، ﴿لَهُمۡ عَذَابٞ مِّن رِّجۡزٍ أَلِيمٌ﴾، بە هەردوو شێوەکە خوێندراوەتەوە.

---

(١) لە تەفسیری ئایەتی (فلا تدعوا مع الله إلهاً آخر فتكون من المعذَّبين) الشعراء -٢١٣- دا، لەو بارەوە کورتە باسێکمان کردوە.

وشەی (مِنْ)، کە خراوەتە سەری: ﴿لَهُمْ عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ﴾، بۆ ڕوونکردنەوەیە، یاخود بۆ بەشێکە.

ئەگەر تەماشای کۆی ئەم ئایەتە موبارەکانە بکەین، دەبینین ئەو بێبڕوایانە کە نەیارو ناحەزی قورئان و ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ بوونە، خوا بە پێنج وەسف پێناسەیان دەکات:

١- ﴿أَفَّاكٍ﴾، درۆزن.

٢- ﴿أَثِيمٍ﴾، زۆر گوناهبار.

٣- ﴿يَسْمَعُ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ تُتْلَىٰ عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا﴾، دەبیستێ ئایەتەکانی خوای بەسەردا دەخوێنرێتەوە، دوایی هەر سووردەبێ لەسەر کوفرو خۆ بەزلگریی.

٤- ﴿كَأَن لَّمْ يَسْمَعْهَا﴾، وەک هەر گوێبیستیان نەبووبێ.

٥- ﴿ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا﴾، بە گاڵتەیان دەگرێ.

لە بەرانبەر ئەو پێنج وەسفانەدا، خوای پەروەردگار ئەو ئازارو سزایەی کە بۆی داناون، ئەویش بە پێنج وەسف، پێناسەی دەکات:

١- ﴿عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾، سزایەکی ڕیسواکەر.

٢- ﴿فَبَشِّرْهُ بِعَذَابٍ﴾، موژدەی پێبدە بە ئازارێکی بە ئێش.

٣- ﴿مِّن وَرَآئِهِمْ جَهَنَّمُ﴾، لە پشتیانەوە دۆزەخ هەیە.

٤- ﴿عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾، ئازارێکی مەزن.

٥- ﴿عَذَابٌ مِّن رِّجْزٍ أَلِيمٌ﴾، ئازارێک لە پیسییەکی بە ئێش.

خوا ﷻ بەپێی کردەوەکانی هەر کەسێک سزای دەداو، بەپێی چاکەکانی هەر کەسێک پاداشتی دەداتەوە، ئەوانە چونکە سیفەتی خراپیان زۆر تێدا هەبوون و

هەڵوێستی خراپیان زۆر بوون، خواش ﷻ سزاو ئازارەکەیانی بە چەند وەسفێک پێناسە کردوە، چونکە خوا ﷻ هەر کەسە بە پێی تاوانی خۆی سزای دەدات، تاوانی زۆر بووبێ، بە سزای زۆرو، کەمتر بووبێ کەمتر، چاکەی زۆر بووبێ پاداشتی زۆرو، چاکەی کەمتر بووبێ کەمتر.

مەسەلەی سێیەم:

ڕام و دەستەمۆکرانی دەریا، کە کەشتییەکانی پێدا دەڕۆن و، خەڵک بەهۆیانەوە کارو کاسبیی دەکەن، هەروەها ڕامکرانی هەرچییەک کە لە ئاسمانەکان و زەویدایە لە لایەن خواوە بۆ مرۆڤەکان، ئەوانە نیشانەی زۆری بۆ کەسانی بیرکەرەوە تێدان و، هاندەریشیانە بۆ سوپاسگوزاریی:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَكُمُ ٱلْبَحْرَ لِتَجْرِىَ ٱلْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِۦ وَلِتَبْتَغُوا۟ مِن فَضْلِهِۦ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَٰتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١٣﴾﴾

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ٱللَّهُ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَكُمُ ٱلْبَحْرَ﴾، خوا ئەو کەسەیە ﷻ دەریای بۆ دەستەمۆ کردوون، کە دەفەرمووێ: (البَحرَ)، واتە: هەموو ئەو ئاوەی کە سێ لەسەر چواری، یاخود چوار لەسەر پێنجی، پانتایی گۆی زەوی داپۆشیوە، کە لەڕاستییدا لەسەر زەوی، خوا مەخلووقێکی گەورەتر لە ئاوی نەخوڵقاندوە.

کە دەفەرمووێ: خوا ئەو کەسەیە دەریای بۆ ئێوە دەستەمۆ و ملکەچ کردوە، پێشێ خوا باسی بەڵگەکانی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خۆی کرد، ئنجا باسی هەندێک لە چاکەکانی خۆی دەکات، کە دیسان هەر بەڵگەن لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی خوا، بەڵام هاوکاتیش زیاتر سیفەتی چاکەو نیعمەت بوونیان بۆ مرۆڤ تێدا دەدرەوشێتەوە، وەک ئەوانی پێشێ زیاتر بەڵگە بوونیان تێدا دەبینراو، نیشانە بوونیان لەسەر پەروەردگارێتیی خوا تێدا دەبینرا، بەڵام ئەمجارە لەو ڕووەوە کە سوودو کەڵکیان تێدایە بۆ خەڵک.

ئێمە هەروا بە سادەیی تەماشای دەریا دەکەین، بەلەم و کەشتیی و پاپۆڕو ژێر دەریا تێیدا دەڕۆن، بەڵام با ئینسان بیهێنێتە بەرچاوی خۆی، ئەگەر ئاویش

وەک گڵ و بەردو کانزاو زێڕو زیوو ئاسن بووایە، کێ دەیتوانی بەسەریدا بڕوات؟ بەڵام خوای پەروەردگار گەردەکان (جُزئیات) (مۆڵۆکۆڵەکان)ی ئاوی وا خوڵقاندوون بەسەر یەکدا بخزن، هەروەک مۆڵوکۆڵەکانی هەوای بە جۆرێک خوڵقاندوون، کە فڕۆکەو باڵندە بتوانن پێیدا بفڕن، بەڵام لەبەر ئەوەی مرۆڤ کە بە شتێکەوە ڕادێ، زۆر سەرنجی نادات، ئەگەرنا تۆ تەماشا بکە! هەوا دەتوانرێ باڵندە پێیدا بڕواو باڵ ڕاوەشێنێ، هەروەها فڕۆکە پێیدا بڕوا، بەڵام دەریا بە جۆرێکی دیکەیە، ماددەی هەوا جیایە لە هی ئاو، هی ئاویش جیایە لەهی گڵ و بەردو دارو ئاسن و مس و کانزایەکان، بۆچی خوا دەریای ئاوا بۆ دەستەمۆ کردووین؟

٢)- ﴿لِتَجْرِيَ ٱلْفُلْكُ فِيهِ بِأَمْرِهِۦ﴾، تاکو بە مۆڵەتی خوا کەشتییەکانی پێدا بڕۆن.

(**الفُلْكُ**)، هەم بە مانای تاک دێ، یانی: (**سفينة**)، هەم بە مانای کۆ دێ، واتە: (**سُفُن**)، بۆ ئەوەی کەشتییەکان پێیدا بڕۆن بە مۆڵەتی خوا، کە دەفەرموێ: (**بِأَمْرِهِ**)، یانی: خوا وای داناوە کەشتیی بتوانن پێیدا بڕۆن.

٣)- ﴿وَلِتَبْتَغُواْ مِن فَضْلِهِۦ﴾، تاکو سەرەنجام (بە هۆی ئەو کەشتییانەوە و، ئەو بارو سوارە کە بە دەریادا دەیکەن)، لە بەخششی خوادا داوا بکەن، واتە: کارو کاسبیی بکەن و، ڕزقی حەڵاڵ لە بەخششی خوا پەیدا بکەن، کە ئەمە هەموو جۆرە بەهرە وەرگرتنەکانی مرۆڤ دەگرێتەوە، نەک تەنیا کارو کاسبیی، هەموو جۆرە بەهرەوەرگرتنەکان ئەگەر ڕاو و شکاری ماسییە، ڕاوی ژیاندارانی دیکەیە، دەرهێنانی گەوهەرو مرواریيە، دەرهێنانی شتانی دیکەیە، کە لە داهاتوودا بەشەر پەییان پێ دەبات، هەمووی دەگرێتەوە.

٤)- ﴿وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾، بۆ ئەوەش کە سوپاسگوزاریی بکەن، بۆیە خوا بۆی دەستەمۆ کردوون، سوپاسگوزارییش بریتیە لە بەکارهێنانی چاکەکانی خوا لەڕەزامەندیی خوادا.

٥)- ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾، هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدا هەیە، تێکڕای لە لایەن خۆیەوە بۆ ئێوە دەستەمۆ کردوە، بۆ ئێوەی ڕام و ملکەچ

کردوە، کە دەفەرموێ: (مِنْهُ أي: من قِبَلِهِ وَبِإِرَادَتِهِ)، لەلایەن خۆیەوەو بەویستی وی، یاخود (مِنْهُ: مُتَعَلِّق بِمُبْتَدَأ مَحْذُوفٍ أي: كُلُّ ذَلِكَ رَحْمَةٌ مِنْه لِعِبَادِهِ)، (منه) پەیوەستە بە قرتێنراوێکەوە، یانی: ئەوە هەمووی لە لایەن ئەوەوە بەزەییە بەرانبەر بە بەندەکانی.

٦)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا (لە دروستکرانی شتانی نێو ئاسمانەکان و زەوی و دەستەمۆکران و، ڕامکرانیان بە شێوەیەک کە مرۆڤەکان بتوانن لێیان بەهرەمەند بن)، نیشانە هەن بۆ کۆمەڵێک بیربکەنەوەو ڕامێنن.

بەڵێ چاکەو نیعمەتەکانی خوا لە ژمارە نایەن، بەڵام بەشەر زۆر شتی خراپ کردوەو تێکداوە کە بە هۆی زێدە تەماع و دنیا ویستییەوە، ڕەچاوی پاراستنی ژینگەی نەکردوە، بە تایبەتی لەم ڕۆژانەدا ئاگرەکەی ئوستورالیا هەرچەندە دوای ماوەیەکی زۆر خامۆش بووەوە، بەڵام هەزاران جۆرە ژیاندار هەر قڕەبڕبوون و نەمان، چونکە هەر لەوێ هەبوون و ئەوێش هەمووی سووتاوەو پڕووکاوە، هەروەها دەریاکان زۆر ژیاندارانیان تێدا دەفەوتێن، هەمووی لە ئەنجامی ئەوەدا کە ئەو کارگانەی چەک دروست دەکەن، ئەو دووکەڵەی لێیان پەیدا دەبێ بەرز دەبێتەوەو چینی ئۆزۆن کون دەبێ و، زیاد لەوەی کە پێویستە تیشکی ژێر سوورو سەروو وەنەوشەیی دێتە نێو زەوییەوەو، دەبێتە هۆی ئەوەی هەم بەستەڵەکەکان بتوێنەوەو، ڕێژەی ساردیی لە زەوییدا کە کەم بێتەوەو، پلەی گەرمیی بەرز بێتەوەو، هەم هەوا تێکبچێ، هەم دەریا تێکبچێ، هەم ژینگە تێکبچێ، ئنجا ئەگەر ئینسان بیری لێبکاتەوە، کە خوا ﷻ لە ئەصڵدا ئەم گەردوونەی چاک و ڕێک خوڵقاندوە، ئەم سەر زەویەی باش خوڵقاندوە، بەڵام مرۆڤ تێکی دەدات، بۆیە خوا ﷻ لە دوو شوێنی قورئاندا دەفەرموێ: ﴿وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ﴿٥٦﴾﴾ الأعراف، واتە: تێکدان مەکەن لە زەویدا، دوای ئەوەی چاک دروستکراوە، دوای ئەوەی چاککراوە تێکی مەدەن، واتە: بە جۆرێک دەستکاریی مەکەن لەبەر زێدە تەماع، کە ژینگە تێکبچێ و سەر زەویتان لێ تێکبچێ و ژیانتان لێ تاڵ بێ.

لەو کۆبوونەوەیەی لەم ڕۆژانەی ڕابردوودا لە (داڤۆس) کرا، گوترا: مەترسیی هەیە کە ژیانی بەشەر ماوەیەکی دیکەی کەم بتوانێ بەردەوام بێ لەسەر زەوی، بە هۆی ئەوەوە کە دارستانەکان زیاتر گڕ دەگرن و، بەستەڵەکەکان زیاتر دەتوێنەوەو، ئاستی ئاو بەرزتر دەبێتەوەو، وشکانیی زیاتر دادەپۆشێ، ئەو حاڵەتە نەویستراوانەی کە ڕوو دەدەن، زیاتر ڕوودەدەن.

لە خوای پەروەردگار دەپاڕێینەوە کە یارمەتییمان بدات زیاتر لە فەرماییشتەکەی تێبگەین، یارمەتییشمان بدات کە تێگەیشتنەکەمان بکەینە هۆی پێگەیشتنی زیاتر، بۆ خۆمان و دەوروبەرمان، خوا یارمەتییمان بدات کە ئەم قورئانە وەک خوا ﷻ ویستوویەتی و بە ئامانجی گرتوە، بیکەینە مایەی هیدایەت و ڕێنمایی و ڕاستەڕێ بوون، بۆ خۆمان و دەوروبەرمان، کە بێگومان ئەم قورئانە هەمووی نوورو هیدایەت و بەرەکەتە بۆ هەموو مرۆڤایەتیی.

مەسەلەی چوارەم:

ئامۆژگاریی بڕواداران کە بە لێبوردن و چاوپۆشییەوە، مامەڵە لەگەڵ بێبڕوایانی نەیارو ناحەزیاندا بکەن، چونکە لە ڕۆژی دواییدا خوا سزاو پاداشتی پڕ بە پێستی هەموو لایەک دەداتەوە، مرۆڤ خۆی لە چاکەکەی بەهرەمەندەو، هەر خۆشی لە خراپەکەی زەرەرمەندە، گەڕانەوەش تەنیا بۆ لای خوایە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾ مَنْ عَمِلَ صَـٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا ۖ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ ﴿١٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾، بەو کەسانە بڵێ کە بڕوایان هێناوە، لەوانە ببوورن کە بە ئومێدی ڕۆژەکانی خوا نین.

(خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەفەرموێ:) بەو کەسانە بڵێ: کە بڕوایان هێناوە، واتە: بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، بڕوایان هێناوە بە خوا ﷻ، بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگارێتیی و خاوەندارێتیی و تەنیا پەرستراوێتیی و، خاوەنی هەموو ناوو سیفەتێکی هەرە باش و پەسەند بوونی خوا، پاشان بڕوایان هێناوە بە ڕۆژی دوایی و، بڕوایان هێناوە بە فریشتەکان و بە کتێبەکانی خواو بە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم)، بڕوایان هێناوە بە ئەندازەگیریی و ڕاپەڕاندن (قدر و قضاء) ی خوا بۆ هەموو کاروبارەکانی بوون، بەوانە بڵێ: کە بڕوایان هێناوە (يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ)، ببوورن لەو کەسانەی کە بەهیوای ڕۆژەکانی خوا نین، واتە: لە بێبڕوایان ببوورن و چاوپۆشییان لێ بکەن.

(الرَّجَاءُ: تَرَقُّب وتَطَلّب الأَمْرِ المحْبُوبِ)، چاوەڕێكردن و داواكردنی كارێك، یان شتێكە خۆشویستراو بێ، (أَيَّامَ ٱللَّهِ : الأَوْقَاتُ الَّتِي تَجَسَّدَ فِيهَا نَصْرُ اللهِ أَو فَضْلُه)، ئەو كاتانەی یارمەتیی خواو پشتیوانیی خوا بۆ دۆستەكانی تێیاندا بەرجەستە بووە، یاخود بەخشش و چاكەی خوا تێیاندا بەرجەستە بووە، بۆ دۆستەكانی، دەشگونجێ بڵێین: ئەو ڕۆژانەی كە تۆڵەو سزای خوایان تێدا بەرجەستە بووە بۆ دوژمنان و ناحەزانی، ئایا بۆچی بڕواداران لەگەڵ بێبڕوایاندا كە بە هیوای دیداری خوا نین، بە هیوای ئەو كاتانە نین كە تایبەتن بە خوای پەروەردگارەوەو بەخششی خوایان تێدا بەرجەستە دەبێ بۆ چاكەكاران و، سزاو تۆڵەو جەزرەبەی خوایان تێدا بەرجەستە دەبێ بۆ خراپەكاران، بەلێبوردەیی مامەڵە بكەن؟

٢)- ﴿لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ﴾، تاكو سزاو پاداشتی كۆمەڵێك بداتەوە بە پێی ئەوەی كردوویانە، خوێندراویشەتەوە: (لِنَجْزِيَ)، بۆ ئەوەی سزا و پاداشت بدەینەوە، (قَوْمًۢا)، كۆمەڵێك (بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ)، بەپێی ئەوەی كردوویانە، واتە: بۆ ئەوەی سزاو پاداشتی پڕ بە پێستی خوا بێتە دی، بۆ كەسانێك بە پێی كردەوەكەیان، جا ئەوەی بڕوادارو كردار چاك بووبێ، دیارە پاداشتی خوایان بۆ دەستەبەر دەبێ، بە ئەندازەی ئیمان و كردەوە باشەكانیان و، كەسانێك كە بێبڕواو خراپەكاریش بووبن، سزاو جەزرەبەی خوایان بۆ بەرجەستە دەبێ و دەرەخسێ، بەپێی بێبڕوایی و خراپەكانیان، ئەمە دوایی زیاتر تیشكی دەخەینە سەر.

٣)- ﴿مَنْ عَمِلَ صَٰلِحًا فَلِنَفْسِهِۦ﴾، هەر كەسێك چاكە بكات، سوودەكەی بۆ خۆیەتی.

٤)- ﴿وَمَنْ أَسَآءَ فَعَلَيْهَا﴾، هەر كەسێك خراپەش بكات، زیانەكەی بۆ خۆیەتی.

٥)- ﴿ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾، دواییش بەس بۆ لای پەروەردگارتان دەگێردرێنەوە، وێڕای (تُرْجَعُونَ)، خوێندراویشەتەوە: (تَرْجِعُون)، واتە: دەگەڕێنەوە، كەواتە: ئێوە لە دنیادا مودارا بكەن، لەگەڵ نەیارەكانتانداو مەیكەنە شوێنی لێكدەركردن و تەصفیە حیساب، بەڵكو پێكەوە مودارا بكەن و وێك هەڵبكەن و پێكەوە بسازێن، بەڵام شوێنی پاداشتدرانەوەی

ئێوە لەسەر چاکەکانتان و لە نێو ئەو چاکانەشدا: چاوپۆشیی و لێبوردن لە هەڵەو پەڵەی بەرانبەرەکانتان و، شوێنی سزای پڕ بە پێست بۆ بێبڕوایان لەسەر خراپەکانیان، لە نێو خراپەکانیشیاندا: ئەزیەت و ئازاردانی ئێوە، ڕۆژی دواییە، بۆیە هەر کەسێک چاکە بکات، خۆی لێی بەهرەمەندە، لە دنیاو لە دوارۆژیشدا، چاکە لە دنیادا مایەی سەربەرزیی و سەلامەتیی و پاکیی و چاکییە، لە ڕۆژی دواییشدا مایەی سەربەرزییە، مایەی سەرفرازیی و ڕووسوورییە لە لای خوا، خراپەش لە دنیادا مایەی عەیبدارییەو، لە قیامەتیشدا مایەی گوناهباریی و شەرمەزارییە، مادام هەر بۆ لای پەروەردگاریشتان دەگێڕدرێنەوەو، دەگەڕێنەوە، کەواتە: بزانن نە چاکەی ئێوە زایە دەبێ، نە خراپەی ئەوانیش دەفەوتێ، ئەوانیش وەک بەرزەکی بانان بۆی دەرناچن.

چۆنیەتیی پەیوەست بوونەوەی ئەم دوو ئایەتە موبارەکەش بە ئایەتەکانی پێشەوە ئاوایە: پێشتر باسی گاڵتە پێکردنی کافرەکان بە قورئان کرا، کە ئەمەش ورووژێنەرە بۆ هەست و سۆزی بڕواداران، بۆیە پێویست بووە لە بارەی دان بە خۆدا گرتنەوە، ڕێنمایی بکرێن و دڵنیاش بن کە هەر کەسە چی بکات، دێتەوە ڕێی، ئەوانیش و نەیارە بێبڕوایەکانیشیان.

کەواتە: با لە دنیادا بە سینە فراوانیی و تەحەممول و صەبرو حەوسەڵە، مامەڵە بکەن و، وەک فیشەکە شێتە دەرنەپەڕن و، وەک شیر زوو هەڵنەچن و، لە قەدەر ئایین و بەرنامە تێرو تەواوەکەی خۆیان بن، ئایینەکەیان لێیان داوا دەکات، کە لە هەموو شتێکدا لە لووتکەدا بن، بە تایبەت لە بواری هەڵسوکەوت لەگەڵ خەڵکدا، ئەگەر بێت و مسوڵمانان وەک نامسوڵمانان بکەن، لە هەموو شتێکداو ئەوان چییان کرد، مسوڵمانانیش وا بکەن، مانای وایە چاکەو ئیمتیازو پلەیەکیان بۆ نامێنێتەوە بەسەر بەرانبەرەکانیاندا! ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە بەرنامەو ئایینەکەی ئەوان چۆنە، بەرنامەو ئایینی مسوڵمانانیش بەهەمان شێوەیە! کە واش نیە، بۆیە هەر کەسە دەبێ لە قەدەر بەرنامەی خۆی بێ، ئەگەر بەرنامەی ئەوان جنێوی تێدا بوو، بوختانی تێدا بوو، درۆو دەلەسەی

تێدا بوو، شەڕ پێ فرۆشتن و گێچەڵ پێکردن و تەشقەڵەی تێدا بوو، بێگومان بەرنامەی ئیسلام سەراپا ڕەوشتی بەرزو جوان و ئاکاری پەسندو لێبوردەیی و ڕەحم و سۆزە، تەنانەت بەرانبەر بە نەیارانیش.

کورتە باسێک

وریا بوون لە بارەی هۆی هاتنە خواری ئایەتەکانەوە

ئەم کورتە باسە لە پێنج (٥) بڕگەدا دەخەینەڕوو، کە پێویستە وریابین لە هۆی هاتنە خواری ئایەتەکان، کە لە سەرچاوەکاندا هاتوون، چ لە تەفسیرەکاندا، چ لەو کتێبانەدا کە تایبەت بە هۆیەکانی هاتنەخوار **(أسباب النزول)**ەوە، نووسراون، دەبێ زۆر وریابین، هەم لە ڕووی وردبوونەوە لە سەنەدیان و زنجیرەی ڕاوییەکان، کە تا چ ڕادەیەک ڕاستەو جێی متمانەیە، ئەو شتە کە پاڵ دەدرێتە لای پێغەمبەر ﷺ و پێغەمبەری خوا فەرموویەتی، یان کردوویەتی، یان دانی پێدا هێناوە؟ هەروەها وێڕای سەنەدو زنجیرەی ڕاوییەکان لە ڕووی نێوەڕۆکیشەوە: ئایا ئەو دەقە، یان ئەو بەسەرهاتە، تاکو چ ڕادەیەک لە ڕووی نێوەڕۆکەوە، لەگەڵ قورئاندا دەگونجێ و، لەگەڵ عەقڵدا دەگونجێ و، لەگەڵ سیرەو ژیانی پێغەمبەردا دەگونجێ؟ پاشان تاکو چ ڕادەیەک لەگەڵ ئەو ئایەتە، یان ئەو چەند ئایەتەدا دەگونجێ کە بەوانەوە پەیوەست کراوە؟

بڕگەی یەکەم:

سێ هۆی هاتنە خوار، کە لەڕووی سەنەدەوە ڕاست نین:

لە بارەی ئەم دوو ئایەتەوە، بە تایبەت ئایەتی یەکەمیان: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾﴾، بەوانە بڵێ: کە

بڕوایان هێناوە، با چاوپۆشیی بکەن، لەوانەی بە هیوای ڕۆژەکانی خوا نین، تاکو کۆمەڵێک بەپێی ئەوەی کردوویانە، سزایان بداتەوە، یاخود پاداشتیان بداتەوە، هەردووک لایان دەگرێتەوە، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی سزادان بێ، چونکە وشەی (**جزاء**) لە قورئاندا، هەم بە مانای سزا (**عقاب**) دێ، هەم بە مانای پاداشت (**ثواب**) دێ.

بەڵام من تاکو ئێستا لە زمانی کوردییدا وشەیەکی وام لێ هەڵنەکەوتوە، مانایەکەی پڕ بە پێستی وشەی (**جزاء**) بێ، ئێمە یان دەبێ بڵێین: سزا، یان دەبێ بڵێین: پاداشت، هەر بۆیە کە کاتێک وشەی (**جزاء**) تەفسیر دەکەم دەڵێم: سزاو پاداشت، دەشگونجێ بگوترێ: بەرانبەر.

چەند بەسەرهاتێک لەو بارەوە گێڕدراونەوە، وەک هۆی هاتنەخواری ئەم ئایەتە، کە بێگومان هیچیان سەنەدەکەیان ڕاست نیە، بەڵام مەگەر چۆن ئەگەرنا هەموو تەفسیرەکانیش هێناویانن:

١- یەکێک لە بەسەرهاتەکان کە (**الواحدي**) لە (**أسباب النزول**)ەکەی خۆیدا هێناویەتی، بە ژمارە (٧٤٣)، ئەمەیە:

ڕۆژێک عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ)، لەگەڵ عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول لە غەزوەی (**بني المصطلق**)، کاتێک کە سوپایەکە دابەزیە سەر بیری (**المريسيع**)، عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول غوڵامەکەی خۆی، کە ئەویش هەر ناوی عەبدوڵلا بوو، ناردی ئاوی بۆ بێنێ، (ئاویان بۆ هەڵێنجێ لە بیرەکەو دواکەوت)، کە گەڕایەوە گوتی: بۆچی دواکەوتی؟ (دیارە بیرەکە بە مەزەندەی ئەو، هێندە دوور نەبووە، ئەوەندەی پێ بچێ)، ئەویش گوتی: غوڵامەکەی عومەر لەوێ بوو، گوتی: تاکو ئاو بۆ پێغەمبەر ﷺ دوایی بۆ ئەبوو بەکرو دوایی بۆ عومەر هەڵنەهێنجم، ڕێ نادەم کەس ئاوی لێ هەڵبهێنجێ، ئیدی لەسەر ئەوە من دوا کەوتم، (دیارە دەستەڵاتی ئەو نێردراوەی عومەری نەبووە خوا لێی ڕازی بێ)،

عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول (کە بە سەرۆکی مونافیقەکانی مەدینە دادەنرێ و پێش ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بچێ بۆ مەدینە، تاجیان بۆ چنیوە، بۆ ئەوەی بیکەنە پادشاو حوکمڕانی خۆیان، زۆر حەسوودیی بە پێغەمبەر بردووە، هەر بە نیفاقەوە ژیاوەو بە نیفاقەوە مردوە، قسەیەکی ناشیرینی کرد، پەندێکی عەرەبانە)، گوتی: (سَمِّنْ كَلْبَكَ يَأْكُلْكَ)، سەگەکەت قەڵەو بکەو دوایی خۆت دەخوات و بەلەکت دەگرێ، ئنجا گوتی: ئەوانە لە شاری خۆیان دەرکرابوون، (واتە: لە مەککە)، ئێمە پەناماندان و حاواندمانەوەو، هاوکارییمانکردن، کەچی ئێستا لێرە حوکمڕانییمان بەسەردا دەکەن!!

دیارە دوایی ئەو قسەیەی عەبدوڵڵا - ئەگەر ئەم ئایەتەش بەهۆیەوە نەهاتبێتە خوار، وا پێدەچێ ئەو ئایەتانەی سوورەتی (منافقون) بەهۆیەوە دابەزیبن کە خوا پشتیوان بێ، ئەگەر تەمەن بەردەوام بێ، دەیگەینێ- ئەو قسەیەی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوولیش دەرهاویشتەی دەبێ، چونکە بە پێغەمبەر دەگاتەوەو کوڕێکی عەبدوڵڵاش، کە دیسان ناوی عەبدوڵڵا بووە، ڕێگە بە بابی دەگرێ، چونکە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلوول وێڕای ئەو قسەیە، قسەیەکی دیکەش دەکات دەڵێ: (لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ)، کە خوای پەروەردگار هەر دەقی قسەکەی هێناوە: ئەگەر گەڕاینەوە بۆ مەدینە، ئەو کەسەی باڵا دەستە، دەبێ ئەو کەسەی زەبوونە، دەربکات، (واتە: ئێمە کە خەڵکی مەدینەین (خۆی و مونافیقەکان) دەبێ موحەممەدو هاوەڵانی دەربکەین)، ئنجا کوڕەکەشی لە شوێنێک ڕێ بە بابی دەگرێ و دەڵێ: دەبێ دانی پێدا بێنی کە موحەممەد پێغەمبەری خوا ﷺ عەزیزەو باڵادەستەو، تۆش زەبوونی، ئەگەرنا ڕێگەت نادەم بچیەوە نێو شار، هەتا پێغەمبەر ﷺ بە وێدا دێ و، دەڵێ: ڕێگەی بدە، دەڵێ: ئێستا مادام پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمان بکات، ئەوە ڕێگات دەدەم.

ئنجا دەڵێین: ئەم ئایەتە هیچ پەیوەندیی نیە، بەو بەسەرهاتەوە، کە بەداخەوە هەندێک لە توێژەرەوانی قورئان، هۆکارێک یاخود بەسەرهاتێک

بەسەر پێنج شەش ئایەتدا دەچەسپێنن، ئنجا ئەو بەسەرهاتەی باسم کرد، بەسەرهاتەکە ڕاستە، بەڵام نەک بە نسبەت ئەو ئایەتەوەو، هیچ پەیوەست نیە بەو ئایەتەوە، بەڵکو پەیوەستە بە سووڕەتی (**المنافقون**)ەوە، کە دوای خوا پشتیوان بێ دەیگەینێ.

٢- هەر لەو بارەوە بەسەرهاتێکی دیکەش گێڕدراوەتەوە دەڵێ: دوای ئەوەی ئەم ئایەتە موبارەکە هاتە خوار: ﴿مَّن ذَا ٱلَّذِي يُقۡرِضُ ٱللَّهَ قَرۡضًا حَسَنًا فَيُضَٰعِفَهُۥ لَهُۥٓ أَضۡعَافًا كَثِيرَةًۚ وَٱللَّهُ يَقۡبِضُ وَيَبۡصُۜطُ وَإِلَيۡهِ تُرۡجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾﴾**البقرة**، واتە: کێ هەیە قەرزی باش بداتە خوا، خوا پاداشتەکەی بۆ چەند بەرانبەر دەکات؟خواش وەتەنگ دێنێ و فراوان دەکات و بەس بۆ لای ویش دەگێڕرێنەوە.

(**فنحاص**)ی جوولەکە کە یەکێک بووە لە زانایانی جوولەکە، گوتی: (**احْتَاجَ رَبُّ مُحَمَّدٍ**)، پەروەردگاری موحەممەد نەدارەو ئاتاجە، (بۆیە داوای قەرز دەکات)!! کاتێک عومەر (خوا لێی ڕازی بێ) ئەو قسەیە دەبیستێ، شمشێرەکەی هەڵدەگرێ و بۆی دەچێ، بەڵام خوا جیبریل دەنێرێ و دایدەبەزێنێ و، هەواڵ بە پێغەمبەر دەدات کە عومەری کوڕی خەتتاب بە تەمای سزادانی فەنحاصە، پێغەمبەریش ﷺ نەفەرێک دەنێرێ و عومەر دەگێڕنەوە.

بەڵام ئەم بەسەرهاتەش کە هەر (**الواحدي**)، هێناویەتی لە (أسباب النزول) ەکەی دا، بە ژمارە: (٧٤٢) سەنەدەکەی بێ هێزەو جێی پشت پێ بەستن نیە.

٣- هەر لەو بارەوە ئەو ڕیوایەتەش هاتوە، دەڵێ: پیاوێک لە هۆزی قوڕەیش (واتە: ئەو کاتەی بێبڕوا بوون) قسەیەک یان جنێوێک بە عومەری کوڕی خەتتاب دەڵێ، ئەویش دەیەوێ دەستی لێ بوەشێنێ و پەلاماری بدات، بەو بۆنەوە ئەم ئایەتە دابەزیوە.

بەڵام ئەم ڕیوایەتەش کە (**القرطبي**)[1]، لە (**ابن العربي**)یەوە دەیهێنێ، دەڵێ: (**وَهَذَا لَمْ يَصِحّ**)، ئەم گێڕدراوەیە سەنەدەکەی ڕاست نیە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج١٦، ١٢٧.

کەواتە: سێ هۆی هاتنە خوار لە بارەی ئەو ئایەتەوە لە تەفسیرەکاندا هاتوون، ڕەنگە هی دیکەش هەبن، بەڵام ئەو سێیە سەرەکییەکانیانن، هیچیان یان هەر سەنەدیان نیە، وەک ڕیوایەتی یەکەمی (**الواحدي**)، کە هیچ سەنەدێکی نیە، یاخود سەنەدەکەیان بێهێزە، واتە: جێی متمانە پێکردن نیە، کە پەیوەست بکرێ، بە چەمک و واتای ئەو ئایەتە موبارەکەوە.

بڕگەی دووەم:

بە مەنسووخ دانرانی ئەو ئایەتە:

(**الطبري**)، دەڵێ: (**وَهَـذِهِ الآيَـةُ مَنْسُوخَةٌ بِأَمْرِ اللهِ بِقِتَالِ الْمُشْرِكِين، وَإِنَّمَا قُلْنَا: هِيَ مَنْسُوخَةٌ لِإِجْمَاعِ أَهْلِ التَّأْوِيلِ عَلَى ذَلِكَ**)، واتە: ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوە بە فەرمانکردنی خوا بە جەنگکردن لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بۆیەش دەڵێین: ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوە، لەبەر یەکڕایی و یەکدەنگیی زانایانی کە قورئانیان تەفسیر کردوە، لەسەر ئەوە.

بەڵام بابزانین ئەو دەعوایەی (**طبري**) ڕاستە؟!

(**الطبري**)، پێنج ڕیوایەتان دێنێ، بۆ پشتگیریی ئەوە کە یەکدەنگیی زانایان لەسەر ئەوەیە، ئەو ئایەتەی دەفەرموێ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ لِيَجْزِىَ قَوْمًۢا بِمَا كَانُوا۟ يَكْسِبُونَ ﴿١٤﴾﴾، نەسخ کراوەتەوەو کاری پێناکرێ:

١- {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾**الجاثية: ١٤**، قَالَ: «كَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعْرِضُ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِذَا آذَوْهُ، وَكَانُوا يَسْتَهْزِئُونَ بِهِ، وَيُكَذِّبُونَهُ، فَأَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُقَاتِلَ الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً، فَكَانَ هَذَا مِنَ الْمَنْسُوخِ»}[1].

---

(١) جامع البيان: ٣١٢٤٧.

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕووی لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان وەردەگێڕا، کە ئەزیەتیان دەداو، گاڵتەیان پێ دەکردو بە درۆیان دادەنا، بەڵام دوایی خوا فەرمانی پێکرد کە لە دژی هەموو هاوبەش بۆ خوا دانەران بجەنگێ، {کە دەفەرمووێ: ﴿قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً﴾، التوبة: ٣٦}، بۆیە ئەم ئایەتە کە دەفەرمووێ: لێیان ببوورن و چاوپۆشییان لێ بکەن، نەسخ کرایەوە.

٢- {عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ﴾الجاثية: ١٤، قَالَ: «نَسَخَتْهَا مَا فِي الْأَنْفَالِ» ﴿فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ﴾الأنفال: ٥٧، «وَفِي بَرَاءَةَ» ﴿قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً﴾التوبة: ٣٦، أَمَرَ بِقِتَالِهِمْ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ}[١].

واتە: قەتادە لە بارەی ئەو ئایەتە موبارەکەوە دەڵێ: ئەو ئایەتەی سوورەتی (الأنفال)، {ئایەتی ژمارە (٥٧) و، ئایەتەکەی سوورەتی (براءة)، ئایەتی ژمارە (٢٦)}، ئەو ئایەتەیان نەسخ کردۆتەوە ئەو دوو ئایەتە بە هەردووکیان ئەویان نەسخ کردۆتەوە!

٣- {عَنِ الضَّحَّاكِ فِي قَوْلِهِ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴿١٤﴾﴾، قَالَ: «هَذَا مَنْسُوخٌ، أَمَرَ اللَّهُ بِقِتَالِهِمْ فِي سُورَةِ بَرَاءَةَ»}[٢].

واتە: لە (ضحاك)ەوە هاتووە لە بارەی ئەم ئایەتەوە: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴿١٤﴾﴾، گوتوویەتی: ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوە، چونکە خوا ﷻ فەرمانی کردوە بە جەنگ لە دژکردنیان لە سوورەتی (براءة)دا، {واتە: سوورەتی (التوبة)}.

---

(١) جامع البيان: ٣١٢٥٠.

(٢) جامع البيان: ٣١٢٥٢.

٤- {عَنْ أَبِي صَالِحٍ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴿١٤﴾﴾ **الجاثية**، قَالَ: نَسَخَتْهَا الَّتِي فِي الْحَجِّ: ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا﴾ **الحج**: ٣٩]}[١].

واتە: ئەبوو صاڵیحیش دەڵێ: ئایەتی ژمارە (١٤)ی سوورەتی (**الجاثية**)، ئایەتی ژمارە (٣٩) سوورەتی (**الحج**)، نەسخی کردۆتەوە، (واتە: لەسەر لابەر (ناسخ)ەکەی ئەوە جارێ چوار ڕا پەیدابوون!!).

٥- {قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴿١٤﴾﴾ **الجاثية**، قَالَ: هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكُونِ قَالَ: وَقَدْ نُسِخَ هَذَا وَفُرِضَ جِهَادُهُمْ وَالْغِلْظَةُ عَلَيْهِمْ}[٢].

واتە: ئیبنو زەید دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿قُل لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ يَغْفِرُوا۟ لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ ٱللَّهِ ﴿١٤﴾﴾ **الجاثية**، مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانە، دوایی دەڵێ: ئەمە نەسخ کراوەتەوەو، جەنگ لە دژ کردنیان و زبریی بەرانبەر نواندنیان، فەرز کراوە.

(**الطبري**)، ئەمەشی بە ژمارە (٣١٢٥٣) هێناوە، کەواتە: (**الطبري**)، بە ژمارەکانی: (٣١٢٤٧، ٣١٢٥٠، ٣١٢٥٢، ٣١٢٥٣، ٣١٢٥٤)، پێنج ڕیوایەت دێنێ، لە هەر کام لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس و لە قەتادەو لە ئەضضحاک و لە ئەبوو صاڵیح و لە ئیبنو زیدەوە، (کە دیارە هەر عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس هاوەڵەو، ئەوانی دیکە هەر چواریان لە زانایانی تابیعینن)، بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو ڕایەی دەڵێ: ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوەو کاری پێناکرێ، بەڵام لەوبارەوە ئایا: چ ئایەتێک ئەو ئایەتەی نەسخ کردۆتەوە؟ پێنج ڕای جیاجیا هەن:

أ- عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس دەڵێ: بەوە نەسخ کراوەتەوە، کە خوا فەرمانی کردووە لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەران، بەگشتیی جەنگ بەرپا بکرێ، مەبەستی پێی ئایەتەکەی سوورەتی (**البراءة**)یە: ﴿وَقَـٰتِلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ كَآفَّةً ﴿٣٦﴾﴾.

---

(١) جامع البيان: ٣١٢٥٤.

(٢) جامع البيان: ٣١٢٥٣.

ب- قەتادە هەم ئایەتی (٢٦)ی سوورەتی **(التوبة)** و هەم ئایەتی (٥٧)ی سوورەتی **(الأنفال)**، بە نەسخکەرەوەی ئەو ئایەتە دەزانێ.

ج- ئە**ضحاك**یش دەڵێ: ئەوەی کە لە سوورەتی **(البراءة)**دا هەیە، کە ڕەنگە مەبەستی هەر ئەو ئایەتە بێ، یان ڕەنگە مەبەستی ئایەتی دیکەش بن.

د- ئەبوو صاڵیح دەڵێ: ئایەتی (٣٩)ی سوورەتی **(الحج)**، نەسخی کردۆتەوە.

هـ- ئیبن زەیدیش دەڵێ: نەسخ کراوەتەوەو، فەرمانکراوە کە جیهادیان لە دژ بکرێ و، زبرییان بەرانبەر بنوێنرێ، کەواتە: مەبەستی ئەو ئایەتەیە: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ قَـٰتِلُوا۟ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا۟ فِيكُمْ غِلْظَةً ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٢٣﴾﴾**التوبة**، مانای وایە بەلای کەمەوە پێنج ڕای جیاواز هەن لە بارەی نەسخ کەرەوەی ئەو ئایەتەوەو، لەسەری یەکدەنگ نین!

هەڵبەتە لە ڕووی سەنەدیشەوە، ئەو ڕیوایەتانە هیچیان جێی متمانە نین، چونکە هەموویان بە مورسەل دادەنرێن، واتە: یەکسەر ئەو زانایەی تابیعین پاڵی دەداتە لای پێغەمبەر ﷺ یان لای هاوەڵان، یاخود بۆ وێنە: عەبدوڵلای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) کە ئەوە بۆ چوونی خۆیەتی، دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پشتی لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەکرد، کە ئازاریان دەداو گاڵتەیان پێ دەکردو بە درۆیان دادەنا، بەڵام دوای ئەوەی خوا فەرمانی پێکرد کە لە دژیان بجەنگێ، ئەوە نەسخ بۆوە! کە ئەوەش بۆچوونی ئەوە، نەک شتێک بێ بڵێ: پێغەمبەر ﷺ وای فەرمووە، هەڵبەتە دەشگونجێ سەنەدەکەشی ڕاست نەبێ و عەبدوڵلا شتی وای نەگوتبێ.

بڕگەی سێیەم:

ڕا جیایی لەسەر نەسخ کرانەوەی ئایەتەکە:

هەندێک لە زانایانی دیکە گوتوویانە: ئەم ئایەتە موبارەکە نەسخی بەسەردا نەهاتوە، هەروەک ئێمە ڕامان وایە، کە هیچ ئایەتێک لە قورئاندا مەنسووخ نیە بەو واتایەی ئایەتێک هەبێ لە قورئانداو ئێستا کاری پێ نەکرێ، بەڵێ دەگونجێ ئایەتێک هەبێ، حوکمێکی گشتیی تێدابێ و دوای ئەو حوکمە، ئایەتێکی دیکە هاتبێ تایبەتی کردبێ، هەروەها دەگونجێ ئایەتێک هەبێ حوکمێکی ڕەهای تێدابێ و، ئایەتێکی دیکە حوکمەکەی بەنددار (**مقيّد**) کرد بێ و، ئایەتێک هاتبێ حوکمێکی کورت (**مجمل**)ی تێدابێ، ئایەتێکی دیکە یان چەند ئایەتێکی دیکە، هاتبن تەفصیلیان دابێتێ، یاخود دەگونجێ لە بارەی حوکمێکەوە چەند ئایەتێک هاتبن، وەک پلەپلەیی، بەڵام هیچ کەس ناتوانێ ئایەتێک بێنێ بڵێ: فلان ئایەتە لە قورئاندا هەیەو، کاری پێ ناکرێ و، ئێمە تاکو ئێستا کە گەیشتووینەتە کۆتایی جوزئی (٢٥)، ئایەتێکی وامان نەهاتۆتە پێش ناچار بین، بڵێین: ئەو ئایەتە لەگەڵ فلان ئایەتەی دیکەدا تێک دەگیرێ، یان ئەو ئایەتە کاری پێناکرێ، بە هەر حاڵ با تەماشای قسەی چوار لە زانایان بکەین، کە دووانیان دەڵێن: ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوەو، دووانیشیان دەڵێن: نەخێر نەسخ نەبۆتەوە.

١)- یەکێک لەوانەی دەڵێ: ئەم ئایەتە نەسخ بۆتەوەو ڕایەکی وا دێنێ (**القرطبي**)یە[١]، کە دەڵێ: ئەگەر ئەم ئایەتە لە مەککە هاتبێتە خوار، ئەوە نەسخ بۆتەوە، بەڵام ئەگەر لە مەدینە هاتبێتە خوار، نەسخ نەبۆتەوە.

کەواتە: ئەو ئەگەری نەسخ بوونەوەو، نەسخ نەبوونەوە دادەنێ.

٢)- (**الشوكاني**)یش بە (**قيل**)، دەیهێنێ و دەڵێ: (**قِيلَ: الآيَةُ مَنْسُوخَةٌ بِآيَةِ السَّيْفِ**)، گوتراوە: ئەم ئایەتە نەسخ کراوەتەوەو حوکمەکەی لابراوە، بە ئایەتی شمشێر.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن، ج٢٥، ص٧.

ئێمە لە سووڕەتی (**التوبة**)دا باسمان كردوە، كە وشەی (**سیف**) لە هەموو قورئاندا نەهاتوە، بەس وشەی (**أسلحة**) هاتوە، كە كۆی (**سلاح**)ە، واتە: چەك، بەڵام وشەی (**سیف**) لە قورئاندا نەهاتوە، ئەدی ئایەتی شمشێریان لە كوێ هێنا؟ مەبەستیان پێی ئایەتی ژمارە (٥)ی سووڕەتی (**التوبة**)یە، كە ئێمە لە شوێنی خۆی لە سووڕەتی (**التوبة**)دا، بە تەفصیل قسەمان لێكردوە، بەڵام ئێستا بەس دەقی ئایەتە دەخوێنینەوەو كورتە مانایەكی دەكەین، بۆ ئەوەی دەربكەوێ، ناگونجێ ئەو ئایەتە نەسخ كرابێتەوە، ئایەتەكە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَٱحْصُرُوهُمْ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾ هەموو ئەوانەی دەڵێن: فڵان ئایەتەو، فڵان ئایەتە، بە ئایەتی شمشێر نەسخ بۆتەوە، مەبەستیان لە ئایەتی شمشێر ئەم ئایەتەیە، كە هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ئەم ئایەتە سەد (١٠٠) ئایەت، یان (١٥٠) ئایەت، یان (١٦٠) ئایەتی نەسخ كردۆتەوە!! كە لە ڕاستییدا ئایەتی شمشێرمان لە قورئاندا نیە، بەڵام بەداخەوە هەندێ لە زانایان بە هەڵە ئەم ئایەتەیان كردوە بە شمشێرێك و، ملی زۆر ئایەتانیان پێ هەڵبڕیوە، بە ناهەق!! ئایەتەكە دەفەرموێ: ئەگەر مانگە جەنگ تێدا قەدەغە كراوەكان ڕابردن، {واتە: ئەو مانگانەی كە خوا مۆڵەتی داوە لە سەرەتاوە دەفەرموێ: ﴿فَسِيحُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ..... ﴿٢﴾ ﴾**التوبة**، واتە: چوار مانگان بۆتان هەیە، بەزەویدا بڕۆن ئەی ئەوانەی پەیمانتان هەیە لەگەڵ پێغەمبەری خواو لەگەڵ مسوڵماناندا! ئەی ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرو كافرانەی هاوپەیمانن، بەڵام پابەند نین بە پەیمانەكانتانەوە! ئەوە چوار مانگ مۆڵەت نەك چوار مانگە حەرامەكان، بەڵكو چوار مانگ مۆڵەت، چاو بە خۆتاندا بگێڕنەوە، یان پابەندبن بە جیددیی، یاخود ئیعلان دەكرێ كە پەیمانتان نەماوە، نەك لە پەنای پەیمان هەبووندا زەبر لە مسوڵمانان بدەن، لە پشتەوە خەنجەری غەدر بوەشێنن، كەواتە: ئەم چوار مانگە، ئەو چوار مانگە مۆڵەت

دراوەن، ئنجا ئەگەر ئەو چوار مانگە تێپەڕین، کە جەنگیان تێدا قەدەغە کراوە)، ﴿فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡ وَخُذُوهُمۡ وَٱحۡصُرُوهُمۡ وَٱقۡعُدُواْ لَهُمۡ كُلَّ مَرۡصَدٖۚ فَإِن تَابُواْ وَأَقَامُواْ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُاْ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّواْ سَبِيلَهُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ۝٥﴾ التوبة، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بکوژن لە هەر شوێنێک بەر پەلتان کەوتن، بیانگرن و ئابلووقەیان بدەن لە هەموو بۆساندا بۆیان دابنیشن، ئنجا ئەگەر پەشێمان بوونەوەو نوێژیان بەرپا کردو زەکاتیان دا (واتە: مسوڵمان بوون) ڕێیان بەردەن، بەدڵنیایی خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

ئایا کە دەفەرموێ: ﴿فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ﴾، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە ﴿ٱلۡمُشۡرِكِينَ﴾، لێرەدا مەبەستی پێی کۆی موشریکەکانە، یاخود مەبەست هاوبەش بۆ خوادانەرانێکی تایبەتە، واتە: (أل)ەکە بۆ (عهد)ە، واتە: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان تایبەتەکان؟

بە تەئکید مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرانێکی تایبەتە، ئەوانەی پەیمانیان هەبووە لەگەڵ پێغەمبەرو لەگەڵ مسوڵماناندا، کە لە سەرەتای سووڕەتەکەوە ناویان هاتوە: ﴿بَرَآءَةٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦٓ إِلَى ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ۝١﴾ **التوبة**، واتە: ئەمە دووریی و حاشاکردنە لە خواو پێغەمبەرەکەیەوە، بۆ ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی پەیمانتان لەگەڵدا بەستوون.

کەواتە: ئەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانە، جەنگیان ڕەوایە، دوای ئەو چوار مانگە، کە پەیمانیان هەیە لەگەڵ مسوڵماناندا، بەڵام بە پەیمانەکەیانەوە پابەند نین، چونکە هەر لە سیاقی ئەو ئایەتانە، لە ئایەتی ژمارە (٤)دا، دەفەرموێ: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ عَٰهَدتُّم مِّنَ ٱلۡمُشۡرِكِينَ ثُمَّ لَمۡ يَنقُصُوكُمۡ شَيۡـٔٗا وَلَمۡ يُظَٰهِرُواْ عَلَيۡكُمۡ أَحَدٗا فَأَتِمُّوٓاْ إِلَيۡهِمۡ عَهۡدَهُمۡ إِلَىٰ مُدَّتِهِمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَّقِينَ ۝٤﴾ **التوبة**، واتە: جگە لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی کە پەیمانتان لەگەڵدا بەستوون، دوایی هیچ کەمیی و کورتییان نەبووە لە پەیمانەکەیانداو، یارمەتیی هیچ دوژمنێکیان نەداوە لە دژی ئێوە،

ئەوانە پەیمانەکەیان تاکو کاتی دیارییکراو لەگەڵ تەواو بکەن، بێگومان خوا پارێزکارانی خۆشدەوێن، واتە: ئەوانەی پەیمان دەپارێزن و، کەسانێکی پابەندن بە پەیمان و بەڵێنەوە.

ئنجا ئەو ئایەتەش بە ناهەق ناوی لێنراوە: ئایەتی شمشێرو وشەی شمشێریشی هەر تێدانیەو، لە ڕاستییدا ئەو ئایەتەش بریتی نیە لە ئیعلانی جەنگ بەرانبەر بە هەرچی کافرو موشریکە، بەڵکو بریتیە لە ئیعلانی جەنگ بەرانبەر بە هاوبەش بۆ خوا دانەرانێک، کە پابەندنین بە پەیمانەکەیانەوەو، لە پەنای هەبوونی بەڵێن و پەیماندا خەنجەری غەدر دەوەشێنن، ئەویش دوای ئەوەی چوار مانگ مۆڵەت دراون، چوار مانگ مۆڵەت دەدرێن، بڕۆن چاو بە خۆدا بگێڕنەوەو بۆ خۆتان هەڵیسەنگێنن، ئایا بەرژەوەندییتان وایە پابەندبن بە بەڵێن و پەیمانەوە، یاخود یەکجاریی ئیعلانی بکەن کە بەڵێن و پەیمانمان پێکەوە نەما؟!

ئنجا با قسەی دوو لە زانایانی دیکەش بێنین، کە ڕایان جیاوازەو پێیان وانیە ئەم ئایەتە مەنسووخ بێ:

٣)- (**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**)، لە تەفسیرەکەی خۆی: (**تیسیر الکریم الرحمن في تفسیر الکلام المنان**)دا[١]، ئەم ئایەتە موبارەکە دێنێ تەفسیری دەکات و باسی نەسخی تێدا ناکات.

٤)- ئەوەی کە بە بۆچوونی من قسەیەکی زۆر باشی لە بارەوە کردووەو زۆر بەدڵمە (فخرالدین الرازی)یە، کە لە تەفسیرەکەیدا[٢]، دەڵێ: (**وَأَكْثَرُ الْمُفَسِّرِينَ يَقُولُونَ إِنَّهُ مَنْسُوخٌ، وَالأَقْرَبُ أَنْ يُقَالَ: إِنَّهُ مَحْمُولٌ عَلَى تَرْكِ المُنَازَعَةِ فِي المُحَقَّرَاتِ، وَالتَّجَاوزِ عَمَّا يَصْدُرُ عَنْهُمْ مِنَ الكَلِمَاتِ المؤذِيَةِ وَالأَفْعالِ المُوحِشَةِ**).

---

(١) ص ٧٧٦،

(٢) مفاتيح الغيب، ج٢٥، ص٢٣٣.

واتـە: زۆربـەی توێـژەرەوان گوتوویانـە، ئـەم ئایەتـە نەسـخ كراوەتـەوە، بـەڵام ئـەوە نزیكـترە، (واتـە: ئـەوە نیزیكـترە لـە ڕاسـتییەوە) كـە بگوتـرێ: مەبەسـت لـەم ئایەتـە ئەوەیـە كـە واز لـە دووبەرەكیـی و ناكۆكیـی و مشـتومڕ لەسـەر شـتی بچـووك بهێـنرێ و، چاوپۆشـیی بكـرێ [لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر و بێبڕوایـەكان]، لـەوەی لێیانـەوە دەردەچـێ لـە وشـەیەكی بریندارکـەر، یاخـود لـە ڕەفتارێكـی نامـۆو خـراپ.

بڕگەی چوارەم:

ئەگـەر تەماشـای سـیرەو ژیاننامـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بكەیـن، هـەم لەگـەڵ جوولەكـەكان و، هـەم لەگـەڵ دەغـەڵ و مونافیقـەكان، هـەم لەگـەڵ هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرەكانـدا، پێغەمبـەر ﷺ ڕێـك ئـەو ئایەتـە موبارەكـە چـی دەفەرمـوێ، وای ڕەفتـار كـردوە، وەک لـەم دەقـەدا هاتـوە: {عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فِي هَـذِهِ الْآيَـةِ: وَكَانَ النَّبِـيُّ ﷺ وَأَصْحَابُـهُ يَعْفُـونَ عَـنِ الْمُشْرِكِـينَ وَأَهْـلِ الْكِتَـابِ، كَـمَا أَمَرَهُـمُ اللَّـهُ، وَيَصْـبِرُونَ عَـلَى الْأَذَى} (أخرجـه البخـاري: ٤٥٦٦).

واتـە: ئوسـامەی كـوڕی زەیـد (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) لـە ڕوونكردنـەوەی چەمكـی ئـەو ئایەتـەدا گوتوویـەتی: پێغەمبـەری خـوا ﷺ و هـاوەڵانی خـوا لێیـان ڕازی بـێ، چاوپۆشـییان دەكـرد لـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەكان و لـە خـاوەن كتێبەكانیـش، وەک خـوا فەرمـانی پێكـردوون، ئارامگـرو خۆڕاگـر بـوون لەسـەر ئەزیـەت و ئازاریـان، كەواتـە: سـیرەی پێغەمبەریـش ﷺ ڕێـك ئایەتەكـە چ دەفەرمـوێ: ئەویـش هـەر وابـووە.

بڕگەی پێنجەم و کۆتایی:

لێبوردن و چاوپۆشیی بنچینەیەکی گشتییە لە مامەڵەدا:

ئەمە قسەی خۆمە دەڵێم: لێبوردن و چاوپۆشیی لە مامەڵەدا، بنچینەیەکی گشتییەو، ئەم ئایەتە موبارەکەش تەعبیر دەکات، لەو بنچینە گشتییە کە لە هەموو قورئاندا هەیە، تەماشا بکەن:

١- لە سوورەتی (**الزخرف**)دا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ فَٱصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَٰمٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ ﴾، واتە: چاوپۆشییان لێ بکەو ڕوویان لێوەرگێڕەو بڵێ: سەلامتان لێ بێ، یانی: خوا حافیز.

٢- لە سوورەتی (**الفرقان**)دا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَعِبَادُ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى ٱلْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ ٱلْجَٰهِلُونَ قَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴿٦٣﴾ ﴾.

٣- هەروەها لە سوورەتی (**القصص**)دا، خوا دەفەرمویٚ: ﴿ وَإِذَا سَمِعُوا۟ ٱللَّغْوَ أَعْرَضُوا۟ عَنْهُ وَقَالُوا۟ لَنَآ أَعْمَٰلُنَا وَلَكُمْ أَعْمَٰلُكُمْ سَلَٰمٌ عَلَيْكُمْ لَا نَبْتَغِى ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾، مەدحی کەسانێک دەکات و دەفەرموێ: هەرکات گوێبیستی پووچ بوون ڕووی لێ وەردەگێڕن و دەڵێن: کردەوەی خۆتان بۆ خۆتان، سەلامتان لێ بێ، ئێمە نەفامان ناخوازین (کە لەگەڵیان بچینە تەرازوویەوە).

کەواتە: ئەمە بنچینەیەکی گشتییە لە هەموو قورئانداو، پێشتریش لە تەفسیری سوورەتی (**الشورى**)دا، باسمانکرد: ﴿ وَجَزَٰٓؤُا۟ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا ۖ فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ ﴾، واتە: سزای خراپەیەک خراپەیەکی وەک خۆیەتی، بەڵام کەسێک چاوپۆشیی بکات و چاکەکاریی بکات، ئەوە پاداشتی لەسەر خوایە، بێگومان ئەو ستەمکارانی خۆشناوێن.

بۆیە باسی مەنسووخ بوونی ئەو ئایەتە، هیچ واتایەکی نیەو، ئەگەر گریمان ئەو ئایەتەش مەنسووخ بێ چەندان ئایەتی دیکە هەن، کە فەرمان دەکەن بە لێبوردن و چاوپۆشیی و بە خۆشخوڵقیی و تەحەممول و صەبر، دەبێ هەموویان

مەنسووخ بن، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک تەماشای سەراپای ژیانی دەکەی، چ لە مەککەو، چ لە مەدینە، ئەوپەڕی صەبرو ئارامیی و لێبوردن و چاوپۆشیی بە خەرج داوە، چ لەگەڵ خاوەن کتێبەکاندا، کە قسەی ناڕێکیان کردوە، چ لەگەڵ موونافیقەکاندا، چ لەگەڵ هاوبەش بۆ خوا دانەراندا، چ لەگەڵ ئەعرابییەکاندا، لەگەڵ هەموو خەڵکدا، ئەوە شتێکی ئاشکراو زانراوە، ئنجا ئەو ڕیوایەتانەش کە باسمانکردن، هیچیان سەنەدەکەیان جێی پشت پێ بەستن نیەو، ئەگەر گریمان لە ڕووی سەنەدیشەوە ڕیوایەتێک هەبێ سەنەدەکەیشی ڕاست بێ، بەڵام پێچەوانەی ئاڕاستەی گشتیی قورئان و، ئەو بنەما گەورە قورئانییە بێ، کە دەیان ئایەت داکۆکییان لەسەر کردوە، کە پێویستە ئەهلی ئیمان چاوپۆشییان هەبێ و، لێبوردنیان هەبێ و بەصەبرو حەوسەڵە بن، لە مامەڵە لەگەڵ غەیری خۆیاندا، ئەگەر گریمان ڕیوایەتێک هەبێ سەنەدەکەشی ڕاست بێ، مادام لەگەڵ ئەو هەموو ئایەتانەو سیرەو ژیانی پێغەمبەری خواو هاوەڵانی دا دژو تێکگیراو بێ، کاری پێناکرێ و گوێی پێنادرێ، دوای ئەوەی لە تێگەیشتنی واتایەکەیدا وردەکاریی تەواو دەکرێ لە لایەن خەڵکی شارەزاو پسپۆڕەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان ئایەتەکانی: (١٦ - ٢٦)، واتە: یازدە (١١) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە تەوەری سەرەکییان پابەندییە بە وەحیی و پەیام و بەرنامەی خواوە.

سەرەتا لە دوو ئایەتی یەکەم: (١٦ - ١٧)دا، باسی ئەزموونی بەنوو ئیسرائیل کراوە، لە بواری دینداریدا، کە وێڕای ڕێزلێنان و هەڵبژاردنی خوا بۆیان، سەرکەوتوو نەبوون و، دووچاری ناکۆکیی و دووبەرەکیی زۆر بوون، نەک لە ڕووی نەزانییشەوە، بەڵکو لە ڕووی ستەم و سنوورشکێنیی و، حەسوودیی بە یەکدی بردن و، سنووربەزاندنەوە بەرەو لای یەکدی.

دوایی باسی تایبەتکرانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ کراوە بە بەرنامەیەکی سەربەخۆوە، لە ئایینی گشتیی خواو، فەرمانی پێکراوە کە پێیەوە پابەندبێ و، شوێن ئارەزووەکانی نەزانان نەکەوێ.

ئنجا پێناسەی دوا پەیامی خوا کراوە، بە بەرچاو ڕوونیی بۆ خەڵک بە گشتیی و، بە ڕێنمایی و بەزەیی بۆ بڕواداران بە تایبەت.

پاشان خراوەتە ڕوو، کە ناگونجێ خراپەکاران و بڕواداڕانی چاکەکار، وەک یەک دابنرێن، چ ژیانیان و چ مردنیان، دوایی باسی حیکمەت و ئامانجی دروستکرانی گەردوون کراوە، کە بریتیە لە سزاو پاداشت درانەوەی پڕ بە پێستی مرۆڤەکان، یان یەکێک لە حیکمەتەکان ئەوەیەو، خوا گەردوونی بە هەق هێناوەتە دی.

لە چوار ئایەتی کۆتاییدا، ئایەتەکانی: (٢٣ - ٢٦)، باسی کەسانێکی بێبڕوای ئارەزووی خۆپەرستی، دنیا ویستی، مۆر بەسەر دڵ و گوێوە نراوو، پەردە بەسەر چاو هەڵکشاو، کراوە، کە جگە لە ژیانی دنیا، بڕوایان بە هیچ شتێک نیەو، لە کاتی بەسەردا خوێندنەوەی ئایەتەکانی خواشدا، تاکە بەڵگەیان بۆ نکوولیکردنیان

لە قیامەت، هەر ئەوەیە کە بۆچی باب و باپیرانمان بۆ ناهێننەوە؟! واتە: لە گۆڕستانەوە بۆمان بێننەوە!!

خواش ﷻ فەرمان بە پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ دەکات، کە پێیان بڵێ: خوا دەتانژیەنێ و دەتانمرێنێ، دواییش بۆ ڕۆژی قیامەت کۆتان دەکاتەوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نەزانن! واتە: نازانن کە خوا هەموو شتێک دەتوانێ، یاخود نازانن کە ناگونجێ ژیانی دنیا کۆتا قۆناغ بێ و، ئەم قۆناغەی ژیان، قۆناغی دیکەی بەدوادا نەیەن.

﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ۖ فَمَا ٱخْتَلَفُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ثُمَّ جَعَلْنَٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ فَٱتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَن يُغْنُوا۟ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۚ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ ۖ وَٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَٰٓئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٢١﴾ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ ٱللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{(هەروەها) بە دڵنیاییەوە کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتییمان بە وەچەی ئیسرائیل (یەعقووب) دابوو و، لە بژیوە پاک و چاکەکانمان پێدابوون و، بەسەر جیهانییان (ی ڕۆژگاری خۆیان)دا هەڵمانبژاردبوون ﴿١٦﴾ لە بارەی کاروبار یـ(دینداریی)شیانەوە، بەڵگە ڕۆشنەکانمان دابوونێ (کە چی لە نێو خۆیاندا ناکۆک بوون و) تەنیا دوای ئەوەی زانیارییشیان بۆ هات بە هۆی دەستدرێژیی و ستەمەوە، لە نێو خۆیاندا ناکۆک بوون، بێگومان پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا، لە بارەی ئەوەوە کە تێیدا کەوتبوونە ناکۆکییەوە دادوەرییان لە نێواندا دەکات ﴿١٧﴾ دوایی (ئەی موحەممەد!) تۆمان خستە سەر بەرنامەیەک لە کاروبار (ی ئایین)، دەجا شوێنی بکەوەو، بە دوای ئارەزووەکانی ئەوانە مەکەوە کە نازانن ﴿١٨﴾ بە دڵنیایی ئەوان لە بەرانبەر (سزای) خوادا، هیچ سوودێکت پێناگەیەنن و، بێگومان ستەمکارانیش هەندێکیان دۆست و پشتیوانی هەندێکیانن و، خواش سەرپەرشتیاری پارێزکارانە ﴿١٩﴾ ئەم (قورئان)ە بۆ خەڵکی کۆ بەرچاوڕوونییەو، بۆ کۆمەڵێکیش کە دڵنیابن (لە بڕوایاندا) ڕێنمایی و بەزەییە ﴿٢٠﴾ یان ئایا ئەوانەی (کردەوە) خراپەکان ئەنجام دەدەن، پێیان وایە: وەک ئەوانەیان دادەنێین کە بڕوایان هێناوەو (کارە) باشەکانیان کردوون، لە ژیان و مردنیاندا یەکسانن؟ خراپترین دادوەریی دەکەن (بەو جۆرە قسانەیان) ﴿٢١﴾ هەروەها خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی و، تاکو هەر کەسەش بەپێی ئەوەی وەدەستی هێناوە، سزاو پاداشت بدرێتەوەو، ئەوان (لە سزاو پاداشت درانەوەدا) ستەمیشیان لێ ناکرێ ﴿٢٢﴾ ئایا ئەو کەسەت دیوە کە ئارەزووی خۆی کردۆتە پەرستراوی و، خوا بەزانیارییەوە گومڕای کردووە، مۆری بەسەر بیستن و دڵیەوە ناوەو، پەردەی بەسەر چاوی هەڵکێشاوە، ئنجا ئایا کێ دوای خوا ڕاستە ڕێی دەکات؟ ئایا (هەق

و ڕاستیی) بیرتان ناکەوێتەوەو پەند وەرناگرن؟ ﴿٢٣﴾ هەروەها (بێبڕوایان) گوتیان: ژیان تەنیا ژیانی دنیامانە، (هەندێکمان) دەمرین و (هەندێکیشمان) دەژین و، تەنیا ڕۆژگار لە بەینمان دەبات! هیچ جۆرە زانیارییەکیشیان لەوبارەیەوە نیە، ئەوان (لەو قسانەیاندا) بەس گومان دەبەن و، بە گۆترە قسە دەکەن ﴿٢٤﴾ هەر کات ئایەتە ڕۆشنەکانیشمانیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، بەڵگەیان (لەسەر زیندوو نەکرانەوەیان) بەس ئەوەیە کە دەڵێن: ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن (کە قیامەت هەیە) باب و باپیرانمان بێنن (با ئێستا زیندووببنەوە!) ﴿٢٥﴾ بڵێ: خوا دەتانژیەنێ، دوایی دەتانمرێنێ، دوایی بەرەو لای (گۆڕەپانی) ڕۆژی هەڵسانەوە (کە دوو دڵیی تێدانیە) کۆتان دەکاتەوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن (کە ئەو ڕۆژە مەزنە چاوەڕێیانە بۆیە خۆی بۆ ئامادە ناکەن) ﴿٢٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَٱلْحُكْمَ): لێرەدا بە مانای حیکمەتە، وەک لە سوورەتی (**مریم**)دا، خوا کە باسی یەحیا عليه السلام دەکات، دەفەرموێ: ﴿يَٰيَحْيَىٰ خُذِ ٱلْكِتَٰبَ بِقُوَّةٍ وَءَاتَيْنَٰهُ ٱلْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾﴾، واتە: ئەی یەحیا بە توندیی کتێبەکە بگرەوە، هەر بە مێرد منداڵیی حیکمەتمان پێدابوو، کە مەبەستی لە (حکم) حوکمڕانیی نیە، چونکە حوکم لە قورئاندا بە زۆریی بە مانای دادوەریی دێ و، بە مانای حیکمەتیش دێ، هەروەک جاری وایە بە مانای حوکمڕانییش و بە مانای دیارییکردنی حەڵاڵ و حەرام و بەرنامە دانانیش، دێ.

(**الحِكْمَةُ: إِصَابَةُ الحَقِّ بالعِلْمِ وَالعَمَل**)، (**حِكْمَة**): بریتیە لە پێکانی هەق لە ڕووی زانیاریی و لە ڕووی کردەوەوە، واتە: مرۆڤ هەم لە ڕووی تیۆریی و زانینەوە، هەق بپێکێ، هەم لە کردەوەکەشی بەپێی هەق بێ و پڕ بە پێست و ڕاست بێ.

(والحِكْمَـة: إِتْقَـانُ الأُمُـورِ)، (حِكْمَـة): بـە کارامەیـی و ئەنجامـدانی کارەکان بەوردەکارییـش، مانـا کـراوە.

(الحِكْمَـةُ: مَعْرِفَـةُ الموجُـودَاتِ وَفِعْـلُ الخَـيْرَات)، (حِكْمَـة): بـە زانینـی شـتەکان و ئەنجامـدانی چاکەکانیـش، مانـا کـراوە.

وەک پێشـتر گوتمـان: (حُكْـم)، لـەم سـیاقەدا، نـا، بـەڵام لـە قورئانـدا بـە مانـای قـەزاو دادوەرییـش هاتـوە، هەروەهـا بـە مانـای حوکمڕانیـی و باڵادەسـتییش هاتـوەو، بـە مانـای دیارییکـردنی حـەڵاڵ و حەڕامیـش هاتـوە.

(بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡۚ): واتـە: لـە ڕووی سـتەمەوە لـە نێـو خۆیانـدا (البَغِـيُ: التَّعَـدِّي)، سـنوور شـکاندن، (وَكُلُّ مُجَـاوَزَة وَإِفْـرَاط عَـلَى المقْـدَارِ الَّـذِي هُـوَ حَـدّ الـشَّيء، هُـوَ بَغِـي)[1]، هـەر سـنوور بەزاندنێـک و هـەر تێپەڕاندنێـک لـەو ئەندازەیـەی کـە سـنووری شـتێکە، ئـەوە پێـی دەگوتـرێ: (بَغـي).

(شَرِيعَةٖ): (الشَّرِيْعَـةُ: مَشْرَعَـةُ المَـاءِ، وَهِـيَ مَـوردُ الشَّـارِبَة، وَمَـا شَرَعَ اللهُ لِعِبَـادِهِ مِـنَ الدِّيْـن)، شـەریعەت لـە ئەصڵـدا بـەو ڕێیـە دەگوتـرێ، کـە خەڵـک لێیـەوە دەچـێ بـۆ هێنانـی ئـاو، (وَهِـيَ مـورِد الشَّـارِبَة)، ئـەو شـوێنەیەو ئـەو ڕێیەیـە کـە ئـاو خـۆرەوەکان دەچـن، ئـاوی لـێ دێنـن، دوایـی وشـەی (شَرِيْعَـة)، خوازراوەتـەوە بـۆ: (مَـا شَرَعَ اللهُ لِعِبَـادِهِ مِـنَ الدِّيـن)، ئـەوەی خـوا لـە ئاییـن بـۆ مرۆڤـەکانی کردووەتـە بەرنامـە، دەگوتـرێ: (شَرَعَ وَشَرَّعَ، شَرَّعَ يُـشَرِّعُ تَشْرِيْعَـاً، وَشَرَعَ يَـشْرَعُ شَرْعَـاً).

(مِّنَ ٱلۡأَمۡرِۖ): واتـە: لـە ئایینـی گشـتیی، لـە کاروبـاری ئاییـن (الأَمْـرُ: الشَّـأْنُ، وَجَمْعُـهُ أُمـور، وَمَصْـدَر أَمَرْتُـهُ إِذَا كَلَّفْتَـهُ أَنْ يَفْعَـلَ شَـيْئَاً، وَهُـوَ لَفْـظ عَـامٍ للأَقْـوَالِ وَالأَفْعَـال)، وشـەی (أمـر): بـە مانـای پێگـە (شـأن)و حـاڵ دێ، کـە بـە (أمـور) کۆدەکرێتـەوە، هەروەهـا (أمـر)، دەگونجـێ چاوگـی (أَمَرْتُـهُ) بـێ، ئەگـەر کەسـێک کارێکـی پـێ

(١) مختار الصحاح كلمة : بغى.

بسپێرێ دەڵێ: (أَمَرْتُهُ بأَمْرٍ، أَمَرْتُهُ أَمْراً)، وشەی (أَمْر): بێژەیەکی گشتییە بۆ قسان و بۆ کردەوان.

(بَصَٰٓئِرُ): (جَمْعُ بَصِيرَة: وَهُوَ المَعْرِفَةُ وَالتَّحَقُّق)، (بَصِيْرَة): بریتییە لە ناسین و ساغکردنەوەی شتێک، (بَصِيرَة: أَن تُبْصِرَ الشَّيْءَ فَتَشْهَدَ عَلَيْهِ)، (بَصِيْرَة): بەوەش دەگوترێ کە شتێک ببینی و شایەدیی لەسەر بدەی، لە ئەصڵدا (بَصِيْرَة) بە مانای (مُبْصِرة) دێ، واتە: پێبینەر، جاری واش هەیە، بە مانای عیبرەت دێ، کە بە هۆی ئەو عیبرەتەوە خەڵک لە شت تێدەگات و شت دەبینێ.

من (بصائر)م، بە (کۆ بەرچاو ڕوونیی) لێکداوەتەوە، چونکە (بَصِيْرَة)، بە مانای بەرچاو ڕوونییش دێ، (بَصَائِر)یش کۆیەکەیەتی.

(ٱجۡتَرَحُواْ): (الإِجْتِرَاحُ: إِكْتِسَابُ الإِثْمِ)، (إِجْتِرَاح): بریتییە لە وەدەستهێنانی گوناح، واتە: ئەنجامدانی گوناح.

(إِلَٰهَهُۥ): (إله):

یان لە:

١- (أَلَه يَأْلَهُ إِلَهَة)ەوە هاتوە، (أي: عَبَدَ يَعْبُد عِبَادَةً)، پەرستی، دەیپەرستێ، پەرستن.

٢- یان لە (أَلِه)ەوە هاتوە، (أَلِه: أي تَحَيَّر)، واتە: سەرسام بوو، لەبەر ئەوەی خوا خەڵک لە ناسینی دا، سەرسام دەبێ.

٣- یاخود لە (لاه يَلُوهُ لِيَاهاً)ەوە، هاتوە، (أَي: احْتَجَبَ يَحْتَجِبُ إِحْتِجَاباً)، لەبەر ئەوەی خوا پەنهانە.

٤- یاخود وەرگیراوەو داتاشراوە لە: (وِلاهٌ و وَالِه: أي: مُشْتَاق)، لەبەر ئەوەی خوا دڵەکان بۆی تامەزرۆن و عەودالن، واتە: دەگونجێ لە یەکێک لەو چوار ڕیشانەوە وشەی (إله) هاتبێ.

(هَوَىٰهُ): (الهَـوَى: مَيْـلُ النَّفْـسِ إلى الشَّـهْوَةِ، وَالهَـوِيُّ: السُّـقُوطُ مِـنْ عُلـوٍ إلى سُـفْلٍ)، (هَـوَى): بریتیـە لـە لادانی نەفـس بـەرەو لای ئـارەزوو، یـان چـوونی نەفـس بـەرەو ئـارەزوو، (هـوِيّ): بـە مانـای بەرزبوونـەوەو کەوتنـە لـە سـەرەوە بـۆ خـوار، ئنجـا لەبـەر ئـەوەی شـوێن کەوتنـی ئـارەزوو، مـرۆڤ لەسـەرێوە دێنـێ بـۆ خـوارێ، بۆیـە نـاوی لێنـراوە: (هَـوَى)، (وَمَـنِ تَّبَـعَ الهَـوَى هَـوَى)، هـەر کەسـێ شـوێن ئـارەزوو بکـەوێ دەکـەوێ، (هـوى)، یـانی: (سَـقَطَ) کـەوت.

(وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ): واتـە: خـوا مـۆری بەسـەر گوێیـەوە نـاوە، (الخَتْـمُ: الطَّبْـعُ، وَهُـوَ تَأْثِيرُ الـشَّيءِ كَنَقْـشِ الخَاتِـمِ وَالطَّابِـعِ)، (ختـم): بـە مانـای (طَبْـع) دێ، ئەویـش بریتیە لە شـوێنەواری شـتێک، وەک نەخشـی ئەنگوسـتیلە، یاخـود مـۆر کـە بەسـەر شـتێکیەوە دەنێـی، (والأَثَـرُ الحَاصِـلُ عَـنِ النَّقْـشِ)، ئـەو شـوێنەوارەی کـە بەهـۆی نەخشـێکەوە پەیـدا دەبـێ، پێـی دەگوتـرێ: (ختـم)، یـان (طبـع).

(غِشَٰوَةً): (الغِشَـاوَةُ: مَـا يُغَطَّـى بِـهِ الـشَّيء)، (غِشَـاوة)، پـەردە، هـەر شـتێک کـە شـتێکی پـێ دادەپـۆشرێ.

(ٱلدَّهْرُ): (اسْـم لِـمُدَّةِ العَالَـمِ مِـنْ مُبـدأ وُجُـودِهِ إلى انْقِضَائِـهِ، ثُـمَّ يُعَـبَّر بِـهِ عَـنْ كُلِّ مُـدَّة كَثِيرَةٍ، وَهُـوَ خِـلَافِ الزَّمَـانِ الَّـذِي يَقَـعَ علـى الـمُدَّةِ القَلِيْلَـةِ وَالكَثِـيرَة، وَدَهْـرُ الفُـلَانِ: مُـدَّةُ حَيَاتِـهِ)، وشـەی (ٱلدَّهْرُ): نـاوە بـۆ مـاوەی بـەردەوام بـوونی جیهـان لـە سـەرەتای پەیـدا بوونیـەوە، تاکـو کۆتایـی هاتنـی، دوایـی تەعبیـری پـێ دەکـرێ لـە هـەر ماوەیـەک زۆر کـە زۆربـێ، بۆیـە وشـەی (ٱلدَّهْرُ)، بەپێچەوانـەی (زمـان)ە، (زمـان)، بـۆ مـاوەی کـەم و زۆر بـەکاردێ، بـەڵام (ٱلدَّهْرُ) بـۆ مـاوەی زۆر بـەکاردێ و، دەگوتـرێ: (دهـر فـلان، أي: مـدة حياتـه)، مـاوەی ژیانەکـەی تەمەنەکـەی، پێـی دەگوتـرێ: (دهـر فـلان)، واتـە: ڕۆژگاری فـلان، یاخـود تەمـەنی فلانکـەس.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکان

دەربارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە موبارەکەی، دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَـٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾﴾، ئەم گێڕدراوەیە هاتوە:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا: فِي هَذِهِ الْآيَةِ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴿٢٣﴾﴾الجاثية، قَالَ: كَانَ أَحَدُهُمْ يَعْبُدُ الْحَجَرَ، فَإِذَا رَأَى مَا هُوَ أَحْسَنُ مِنْهُ، رَمَى بِهِ وَعَبَدَ الْآخَرَ} (أخرجهُ النسائي في تفسيره: (٥٠٥)، والحاكم في المستدرك، ج٢، ص٤٥٢، ٤٥٣، والسيوطي في الدر المنثور، ج٧، ص٤٢٦)[1].

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەربارەی ئەم ئایەتە: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ ﴿٢٣﴾﴾**الجاثية**، دەڵێ: یەکێکیان، (واتە: یەکێک لە هاوبەش بۆ خوا دانەرو بتپەرستەکان)، بەردێکی دەپەرست، ئەگەر بەردێکی ببینیایە لەو جوانتر، ئەوەی پێشێی فڕێ دەداو ئەوەی دوایی دەپەرست، خوا ﷻ بەو بۆنەوە ئەوەی دابەزاند.

هەڵبەتە ئەو ئایەتە موبارەکە ئەوەی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، گێڕاویەتەوە، دەیگرێتەوە، شتی دیکەش دەگرێتەوە، بەڵام مەبەستی عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، ئەوە بووە ئەو ئایەتە موبارەکە، ئەو جۆرە ڕەفتارەی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان دەگرێتەوە، بەڵام ئەوە کە تایبەت بەوە هاتبێتە خوار، پێویستیی بە بەڵگە هەیە، کە نیە.

کەواتە: دەبێ وریابین لە هۆی هاتنە خوارەوەکاندا، جاری وا هەیە هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، چەمک و واتای ئایەتێک کە شتێک دەگرێتەوە، گوتوویانە:

---

(١) الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص٢٠٤، قال المؤلفا: إسناده حسن.

لەوبارەوە هاتۆتە خوار کە مەرج نیە، تەنیا لەم بارەوە بووبێ، بەڵام چەمک و واتای ئەو ئایەتە، ئەو ڕووداوە، یان ئەو قسەیە، یان ئەو بەسەرهاتەش دەگرێتەوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئەو یازدە (١١)، ئایەتە موبارەکە، پێنج بابەتیان گرتوونە خۆیان:

١- ئایەتی (١٦و ١٧)، باسی گەلی جوولەکەو ئەزموونی دینداریيان دەکات، کە دوایی چۆن تێیدا شکست خواردوو بوون، بۆیە دەبێ پەندیان لێوەربگیرێ.

٢- بابەتێکی دیکو کە ئایەتەکانی: (١٨و ١٩و ٢٠)، دەیگرنە خۆیان، باسی شەریعەت و بەرنامەی سەربەخۆیە، کە خوا بۆ پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ و ئوممەتەکەی ناردوە.

٣- یەکسان نەبوونی خراپەکارو چاکەکاران، چ لە ڕووی ژیان، چ لە ڕووی مردنیانەوە، ئایەتی ژمارە (٢١)، گرتوویەتە خۆی.

٤- گەردوون بە هەق دروستکراوەو، بۆ ئەوەی هەر کەسە بە پێی کردەوەکەی خۆی سزاو پاداشت وەربگرێتەوە، ئەمیش ئایەتی ژمارە (٢٢)، گرتوویەتە خۆی.

٥- بابەتی پێنجەم کە ئایەتەکانی: (٢٣ - ٢٦)، گرتوویانە خۆیان، ئارەزووپەرستانی ڕۆژگار پەرست، کە لەبەر شوێنکەوتنی ئارەزوو، لەبەر زۆر ڕووکردنە دنیاو، دنیا لە باوەشگرتن، هەستەوەرەکانی خۆیان لە کارخستوون، نە عەقڵیان وەک پێویست شتەکان دەرک دەکات، نە گوێیان هەق دەبیستێ، نە چاویان هەق دەبینێ و، هەر ئەوەش پاڵنەرو هاندەریانە بۆ نکووڵییکردن لە هاتنی ڕۆژی دوایی و قیامەت، وەک خوا ﷻ لە سووڕەتی (**القيامة**)دا، دەفەرموێ: ﴿ بَلْ يُرِيدُ ٱلْإِنسَٰنُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُۥ ۝٥ يَسْـَٔلُ أَيَّانَ يَوْمُ ٱلْقِيَٰمَةِ ۝٦ ﴾ مرۆڤ (واتە: مرۆڤی بێبڕوا) دەیەوێ هەر بە گوناهو تاوان بیداتە بەر، بۆیە دەپرسێ: ڕۆژی قیامەت کەنگێیە؟!.

کەسێک بیەوێ لە دنیادا شوێن ئارەزووەکانی بکەوێ، نکووڵیی دەکات لە قیامەت، بۆ ئەو وا باشە قیامەت هەر نەبێ، کە مرد هەمووو شت کۆتایی پێ بێ، نەک لەسەر شوێنکەوتنی ئارەزووەکانی سزا بدرێ، بۆیە ئەوانەی چاویان لە گوناهو تاوان و خراپەکارییە، حەز دەکەن قیامەت و ڕۆژی سزاو پاداشت و لێپرسینەوە نەبێ.

دوای ئاماژەکردن بە پێنج بابەتە سەرەکییەکەی ئەم یازدە (١١) ئایەتە، ئنجا با سەرنجێکی گشتییان لێ بدەین:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە بە وەچەی ئیسرائیلمان دابوو، کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتیی، یاخود حوکم واتە: حوکمڕانیی و دادوەرییکردن و، پێغەمبەرایەتییشمان پێدابوون، ﴿ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ ﴾، لە شتە خۆش و بە تامەکان، یاخود: لە پێداویستییە چاک و پەسەندەکانیش، بەشمان دابوون، بژیومان دابوون، کە مەرج نیە (ٱلطَّيِّبَٰتِ) تەنیا بە مانای خواردن و خواردنەوە بێ، بەڵکو: بەرگ و پۆشاک دەگرێتەوە، کەل و پەل دەگرێتەوە، ماڵ و سامان دەگرێتەوە، خانوو بەرەی چاک دەگرێتەوە، هەمووی دەگرێتەوە، ﴿ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴾، بەسەر جیهانییاندا، (جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیاندا) هەڵمانبژاردبوون، لەگەڵ ئەو هەمووو کەم و کوڕییانەش کە گەلی جوولەکە هەیانبوون، بەڵام هەر چۆن بێ، باشترین خەڵکی ڕۆژگاری خۆیان بوون.

کەواتە: ئەی مسوڵمانینە؟ ئێوە تەماشای گەلی جوولەکە بکەن، کە خوا ﷻ لە پێش ئێوەدا کتێبی پێدابوون، هەم تەورات، هەم ئینجیل، هەم زەبوور، لە پەیمانی کۆندا باسی کۆمەڵێک کتێبی دیکەش دەکات، کە ئێمە ناتوانین بڵێین: ئەوان، نەوانین، ئەوەی لە قورئاندا باسکراوە: تەورات بە مووسا دراوەو، زەبوور بە داوود دراوەو، ئینجیل بە عیسا دراوە، (صەڵات و سەلامی خوا لەسەر هەر

سێكیان بێ)، بەڵام دانیال و حیسقیال و ئەوانی دیكە، كە ناویان هاتوە، ئایا ڕاستە ئەوانیش كتێبیان بوو بێ؟ بۆ ئێمە دیار نیە، ڕەنگە وابێ و ڕەنگە واش نەبێ، گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: كتێبمان پێدابوون و حوكمیشمان پێدا بوون، حوكم دەگونجێ بە مانای حیكمەت بێ، واتە: دوای ئەوەی كتێبمان پێدابوون كە بەرنامە فیكریی و تیۆرییەكەی تێدایە، حیكمەتیشمان پێدابوون، شارەزامان كردبوون ئەو كتێبە چۆن پراكتیزە بكەن و جێبەجێی بكەن، وەك چۆن ئێمە دەڵێین: قورئانمان هەیەو ڕێبازی پێغەمبەریشمان هەیە، ڕێبازی پێغەمبەریش ﷺ بریتیە لە چۆنیەتیی پیادەكردن و بەرجەستە كردنی قورئان لەسەر ئەرزی واقیع.

پێغەمبەرایەتییشمان پێدابوون و، لە بژیوە پەسندو چاكەكانیش، چ خواردن و خۆراك، چ بەرگ و پۆشاك، چ خانووبەرەو، چ كەل و پەل، چ پێداویستییەكان، ئەوانەشمان پێدابوون و، بەسەر جیهانییانیشدا بەرزمانكردبوونەوە، جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیان، ﴿وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ﴾، بەڵگە ڕۆشنەكانمان لە كاروباردا پێدابوون واتە: كاروباری دینداریان و كاروباری دنیاداریان، بەرچاومان ڕۆشن كردبوونەوە، بەهۆی ئەو كتێب و حیكمەت و پێغەمبەرایەتییەوە، ﴿فَمَا ٱخْتَلَفُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ﴾، ناكۆك و ڕاجیا نەبوون، مەگەر دوای ئەوەی زانیارییان بۆ هات، بە هۆی ستەم و دەستدرێژیی نێوخۆیانەوە، واتە: ناكۆكییەكەیان پەیدابوو لە دەستدرێژیی و سنوور شكێنیی نێو خۆیان، لە ئەنجامی ئەوەدا كە چاویان لەوە بوو، خۆیان بەسەر یەكدیدا بسەپێنن و فەرز بكەن، دەستدرێژیی بۆ سەریەك بكەن، ستەم لە یەكدی بكەن، لە ئەنجامی ئەوەدا ناكۆكییان پەیدابوو، ناكۆكییەكەیان بە هۆی نەزانییەوە نەبوو، بەڵكو بەرچاویان ڕوونكرابوو، دەیانزانی هەق و ناهەق چۆنە، عەقڵیان زانیاریی ڕاستی تێدابوو، بەڵام دڵ و دەروونیان نیەتی باش و، ئامانجی باش و، مەبەستی باشی تێدانەبوو، خەلەل و كەم و كوڕییەكە لە عەقڵیانەوە نەبوو، كە نەزانن، بەڵكو لە دڵیانەوە بوو، كە شەیتان زەفەری پێبردبوون و، نیازو مەبەستی خراپ چوو بووە

دڵیانەوە، حەسوودیی بە یەکدی بردن، ستەم لە یەکدی کردن، خۆ سەپاندن و دەستدرێژیی کردن بۆ سەر یەکدی، وشەی (بغي)، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، وەک پێشتریش باسمانکرد.

﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ﴾، بەدڵنیایی پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا دادوەرییان لە نێواندا دەکات، ﴿فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾﴾، لەوەدا کە تێیدا کەوتوونە کێشەو دووبەرەکییەوە، پەروەردگارت دادوەرییان لە نێواندا دەکات، کێ لەسەر هەقەو کێ لەسەر ناهەق بووە؟ کە دادوەرییان لە نێواندا دەکات، دیارە سزای ئەوانەش دەدات، کە چاویان لە ستەم و خراپەکاریی بووە.

دوای ئەوان، ئنجا دێتە سەر باسی شەریعەت و بەرنامەی تایبەت و سەربەخۆ پێدانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ﴾، واتە: لە دوای ئەزموونی خاوەن کتێبەکان، بە تایبەت دوای ئەزموونی جوولەکەکان، ﴿جَعَلْنَـٰكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ﴾، تۆمان دانا لەسەر بەرنامەیەک لە کاروبار، یاخود لە ئایینی گشتیی خۆمان، بەرنامەیەکی تایبەت و سەربەخۆمان بە تۆدا، ﴿فَٱتَّبِعْهَا﴾، دەجا شوێنی بکەوە، ﴿وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾﴾، شوێن ئارەزووی ئەوانە مەکەوە کە نازانن، ئەوانەی نازانن کێن؟ چ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بن، کەوا پێدەچێ زیاتر مەبەست پێی ئەوان بێ، چونکە ئەوان هیچ جۆرە شارەزایی و زانیارییەکیان نەبووە، بەڵام خوای پەروەردگار بە نسبەت جوولەکەکان و خاوەن کتێبەکانەوە دەفەرموێ: (مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ)، بە دوای ئارەزووی ئەوانە مەکەوە کە نازانن، ئنجا چ بتپەرستەکان بن، چ هەر کەسێکی دیکە بێ، چونکە زانایان گوتوویانە: (كُلُّ مَنْ عَصَى الله، فَهُوَ جَاهِلٌ)، هەر کەسێ سەرپێچیی خوا بکات، نەزانە، ﴿إِنَّهُمْ لَن يُغْنُوا۟ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا﴾، بە دڵنیایی ئەوان لەلایەن خواوە، هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنن، واتە: لە بەرانبەر سزای خوادا، هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنن، کە سزای خوات لێ دوور بخەنەوە، یاخود هیچ سوودێکت پێ ناگەیەنن، کە بۆ تۆ ببنە جێدارو بەدیلی خوا ﷻ، ﴿وَإِنَّ ٱلظَّـٰلِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَآءُ بَعْضٍ﴾، بە دڵنیایی

ستەمکارانیش، هەندێکیان دۆست و پشتیوان و سەرپەرشتیاری هەندێکیانن، ﴿وَٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلْمُتَّقِينَ﴾، خواش سەرپەرشتیارو دۆستی پارێزکارانە.

کەواتە: مەکەوە ژێر کاریگەرییان، ئەوانە دۆست و پشتیوانی تۆ نین، دڵسۆزی تۆ نین، دڵسۆزو سەرپەرشتیارو دۆست و نیزیکی تۆ، تەنیا خوایە، بەس ئەویش سەرپەرشتیاری پارێزکارانە.

﴿هَٰذَا بَصَٰٓئِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾، ئەمە، ئەم قورئانە، یان ئەوەی کە باسکرا، کۆ بەرچاو ڕوونییە بۆ خەڵک بە گشتیی و، ڕێنمایی و بەزەییشە بۆ کۆمەڵێک کە دڵنیابن، دڵنیابن لە ئیمان و بڕوا هێنانیانداو، دڵنیابن لە ڕاستیی و تێرو تەواویی پەیامی خوادا.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بابەتی سێیەم، کە بریتییە لە یەکسان نەبوونی چاکەکاران و خراپەکاران و دەفەرموێ: ﴿أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجْتَرَحُوا۟ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجْعَلَهُمْ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءً مَّحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ ۚ سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ﴾، یان ئایا ئەوانەی خراپەکانیان ئەنجام داون، پێیان وایەو خەیاڵیان وایە، وەک ئەوانەیان دابنێین، وەک ئەوانە مامەڵەیان لەگەڵدا بکەین کە بڕوایان هێناوەو کردووە باشەکانیان ئەنجام داون، کە ژیان و مردنیان یەکسان بێ و وەک یەک بن؟ (سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ)، ئەوە خراپترین دادوەرییە دەیکەن و، خراپترین بڕیارە دەیدەن، چۆن پاک و پیس، ڕاست و چەوت، بڕوادارو بێبڕوا، وەک یەک دەبن؟

ئنجا نۆرەی بابەتی چوارەمە: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ﴾، خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، واتە: بەحیکمەت و بە ئامانجەوە و بۆ چەسپاندنی هەق، ﴿وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ﴾، بۆ ئەوەی هەر کەسێک بەپێی ئەوەی کردوویەتی سزا، یاخود پاداشت بدرێتەوە، ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾، ئەوانیش ستەمیان لێ ناکرێ، ستەمیان لێ ناکرێ، کە لە پاداشتیان کەم بکرێتەوە، یاخود لە سزایان زیاد بکرێ.

ئنجا دێتە سەر بابەتی پێنجەم و کۆتایی: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَـٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ﴾، ئایا ئەو کەسەت بینیوە یان هەواڵم پێ بدە، لە بارەی ئەو کەسەوە کە ئارەزووی خۆی کردۆتە پەرستراوی خۆی، پەرستراوەکەی بریتیە لە ئارەزووی خۆی و، خواش بە زانیارییەوە گومڕای کردوە، واتە: خوا دەزانێ شایستەی گومڕاییەو گومڕای کردوە، یاخود: دوای ئەوەی زانیاریشی هەبووە، ئنجا خوا گومڕای کردوە، لەبەر ئەوەی پابەند نەبووە بە زانیارییەکەیەوە، ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ﴾، مۆری بەسەر بیستنی و بەسەر دڵیەوە ناوە، ﴿وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَـٰوَةً﴾، پەردەشی بەسەر دیتن و چاوی هەڵکێشاوە، ﴿فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ ٱللَّهِ﴾، لە دوای خوا کێ ڕاستە ڕێی دەکات؟ ﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾﴾، ئایا پەند وەرناگرن و بیر ناکەنەوە!

هەڵبەتە لێرەدا خوا ﷻ کەسێک کە شوێن ئارەزووی کەوتوە، وامان بۆ وێنا دەکات کە لە زانیارییەکەی خۆی بەهرەمەند نەبووەو، لە هێزی بیستنی بەهرەمەند نیەو، لە هێزی عەقڵ و دڵی بەهرەمەند نیەو، لە هێزی چاویشی بەهرەمەند نیە، چونکە هەستەوەرەکانی لە کارخستوون، لە ئەنجامی شوێنکەوتنی ئارەزوودا، وەک گوتراوە: (حُبُّكَ الشَّيْءَ يُعْمِي وَيُصِمُّ)، خۆشویستنت بۆ شتێک، کوێریش دەکات و کەڕیش دەکات.

﴿وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا﴾، گوتیان: هیچ شتێک لە ئارادا نیە، بەسەرهاتی ئێمە هیچ نیە، جگە لە ژیانی دنیامان، ﴿نَمُوتُ وَنَحْيَا﴾، دەمرین و دەژین، واتە: هەندێکمان دەمرین و هەندێک دوای ئێمە دەژین، یاخود: ئێمە دەمرین و ڕۆڵەکانمان دەژین، یان: هەروا مردن و ژیان بە دوای یەکدا دێن، ﴿وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهْرُ﴾، تەنیا ڕۆژگار دەمانمرێنێ و دەمانفەوتێنێ، ئەمانە دیارە مولحید بوون و نکوولییان کردوە لە بوونی خوا، ﴿وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ﴾، خوا دەفەرموێ: لەو بارەوە هیچ زانیارییان نیە، ﴿إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾، ئەوانە بەس گومان دەبەن، بەس شوێن گومان و خەیاڵ و گۆترەکاریی کەوتوون، هەر لە خۆوە قسە دەکەن،

بەڵگەی ئەوەش کە هیچ زانیارییان نیەو، هەر بە دوای گومان و خەون و خەیاڵ کەوتوون، ئەوەیە:

﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، کاتێک ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، ﴿ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُواْ ٱئْتُواْ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، بەڵگەیان بەس ئەوە بوو کە گوتیان: باب و باپیرانمان بێنن، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن! ئاخر ئەوە کەی بەڵگەیە! بابایەک بڵێ: ئەگەر ڕاستە زیندوو کرانەوە هەیە، بابم بۆ بێننەوە لە گۆڕستان!، ئەوە هەر بەڵگە نیە، چونکە بەپێی سیستمی خوا، ئەو کەسەی دەمرێ، لە دنیادا نایەتەوە، چونکە تازە تاقیکردنەوەی خۆی داوەو، ئەو قۆناغە بەسەر چووە بۆ ئەوو، لە قۆناغێکی دیکەدا کە قۆناغی بەرزەخەو دواتر قۆناغی قیامەتە، دەچێتە نێو ژیانێکی دیکە.

بۆیە خوا لە کۆتاییدا دەفەرموێ: ﴿ قُلِ ٱللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، بڵێ: خوا دەتانژیەنێ، دوایی دەتانمرێنێ، دوایی بۆ ڕۆژێک کە هیچ دوو دڵیی تێدا نیە، کۆتان دەکاتەوە، بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، واتە: زۆربەی خەڵکی نازانن، کە ناگونجێ دنیا شاری بێ خاوەن بێ و، ناگونجێ ژیانی ئینسان، تەنیا لەم پێنج و دوو ڕۆژەی دنیادا کورت هەڵبێ و، قۆناغێکی دیکەی بەدوادا نەیەت و، ئینسان لەسەر خراپەکانی سزا نەدرێ و، لەسەر چاکەکانی پاداشت وەرنەگرێتەوە.

خوا لەو کەسانەمان بگێڕێ کە هەرچی زیاتر لە فەرمایشتی خوا ورد دەبنەوەو، ڕادەمێنن و تێدەگەن و، دوای تێگەیشتنەکەشی بە هۆی تێگەیشتنی باش و چاک و قووڵەوە، زیاتر پێدەگەن، زیاتر خۆیان بە جۆرێک لێدەکەن کە جێگای ڕەزامەندیی خوابن، پاشانیش هەوڵدەدەن لەسەر دەورووبەرو و کۆمەڵگایان کار بکەن و، کۆمەڵگاشیان بە جۆرێک لێ بکەن، کە لە لای خوا پەسەندو چاک بێ، تاکو سەرەنجام، هەم ژیانی دنیامان ژیانێک بێ، کە شایستەی مرۆڤ بێ، هەم لە ڕۆژی دواییشماندا، سەرفرازیی و ڕوو سوورییمان پێ ببڕێ، لە بەرانبەر خوای پەروەردگاردا.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

گەلی جوولەکە هەرچەندە خوای بەخشەر کتێب و، حیکمەت و، پێغەمبەرایەتیی و، بژیوە پاک و چاکەکان و، بەڵگە ڕۆشنەکانی دینداریی پێدا بوون و، بەسەر جیهانییاندا هەڵبژارد بوون، کەچی بە هۆی ستەم و دەستدرێژیی نێو خۆیانەوە، ناکۆکییان کەوتە نێوان و، خوای دادگەریش لە قیامەتدا دادوەرییان لە نێواندا دەکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٦﴾ وَءَاتَيْنَٰهُم بَيِّنَٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ۖ فَمَا ٱخْتَلَفُوٓا۟ إِلَّا مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلْعِلْمُ بَغْيًۢا بَيْنَهُمْ ۚ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِى بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ فِيمَا كَانُوا۟ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٧﴾ ﴾

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

بەڕێزان! خوا ﷻ لەم دوو ئایەتە بە پێزەدا بۆ مسوڵمانان باسی ئەزموونی جوولەکە دەکات، لە دیندارییان داو، ئەو ڕاستییە دەخاتەڕوو، کە خوا ﷻ لەگەڵ ئەو گەلەدا، واتە: وەچەی ئیسڕائیل، نەوەکانی یەعقووب ﷺ (بەگشتیی لەگەڵ هەموو مرۆڤەکاندا)، بەڵام بە تایبەت لەگەڵ ئەواندا، زۆر میهرەبانانە و بەخشەرانە مامەڵەی کردوە، هەرچی پێویست بووە، بۆ ئەوەی سەرکەوتووبن لە گوزەراندنی ژیانی دنیادا، بە شێوەیەک کە جێگای ڕەزامەندیی خوا بێ، پێیداون، هەر لە کتێب و بەرنامەوە بگرە، تاکو حیکمەت و لێزانیی و کارامەیی، یاخود ڕێبازێک کە ئەو بەرنامەیەی پێ بەرجەستە ببێ، لەلایەن پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ)، پاشان

پێغەمبەرایەتیی و، دوایی بەڵگە ڕۆشنەکان کە دڵنیایان بکات، ڕێی ڕاست چۆنە؟ دڵنیایان بکات ئەوەی خوا پێیداون، ئەو ڕاستە شەقامەیە، کە بە ئامانجی دنیا و دوا ڕۆژیان دەگەیەنێ، هەروەها خوا لە هەموو پێداویستییە پاک و چاکەکان، بە تایبەت لە بژیوەکان پێیدابوون و، بەسەر جیهانییانی ڕۆژگاری خۆیاندا هەڵبژاردبوون، کەچی لە ئەزمووونی دینداریياندا سەرکەوتوو نەبوون، بە هۆی ئەوەوە کە لە نێو خۆیاندا ستەمیان لە یەکدی کرد، سنوورشکێنییان بەرەو لای یەکدیی کرد، ئەوەش بوو بەهۆی پەیدابوونی دوو بەرەکیی و ناکۆکیی و پەرتەوازەییان، کە هەمیشە دادگەریی دەبێتە هۆی تەبایی و، ستەم و زۆر و خۆسەپاندو دەستدرێژیی، دەبێتە هۆی پەرتەوازەیی و، تێکچوونی شیرازەی کۆمەڵگا.

هەڵبەتە ئەوەش بۆ ئەوەیە کە مسوڵمانان پەند وەربگرن، لە هەڵەکانی گەلی بەنوو ئیسرائیل و، لە چاکەکانیشیان دەرس وەربگرن و، هەوڵبدەن ئەو شتانەی ئەوان تێیاندا سەرکەوتوو بوون و لە خۆیاندا هێناویاننە دی، مسوڵمانانیش لە خۆیانیاندا بێننە دی و، ئەو شتانەش کە بەهۆیانەوە شکستیان خواردوە، لە دینداریياندا، لە گوزەراندنی ژیانێکی ڕێک و پێکی خوا پەسندانەدا، پەند و عیبرەتیان لێ وەربگرن.

١)- ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ﴾، بە دڵنیاییش کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتییمان بە وەچەی ئیسرائیل دابوو.

(و) بۆ بادانەوەیەو گێڕەرەوە (**عاطفة**)یە، ئەم قسەو باسە دەگێڕێتەوە سەر قسەو باسی پێشەوە، (لَقَد): (ل)ەکە بۆ سوێند بۆ خواردنە، یان بۆ زەمینە خۆشکردنە بۆ سوێند، (**اللاَّمُ لِلْقَسَمِ أَو مُمَهِّدة لِلْقَسَمِ**)، (قد) بۆ ساغکردنەوەیە، ﴿ وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحُكْمَ وَٱلنُّبُوَّةَ ﴾، واتە: بە دڵنیایی و، بە جەختکردنەوەوە بە وەچەی ئیسرایلمان دابوو، کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتیی، هەرچی کتێبە (ٱلْكِتَٰبَ)، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، مەبەست پێی جینس نیە، واتە: هەرچی کتێبی خوا بووە، نەدراوە بەوان، کەواتە: مەبەست

پێی (عهد)ە، واتە: کتێبەکامان پێدابوون، لە پێش هەموویانەوە (تەورات و زەبوورو ئینجیل)، ئەو سێ کتێبە کە خوا ناوی هێناون، هەڵبەتە لە پەیمانی کۆندا ناوی ژمارەیەکی دیکەش هێنراوە، بە ناوونیشانی پێغەمبەران، بۆ هەر کامێکیان، یان بۆ زۆربەیان باسی کتێبێک کراوە، لە پەیمانی کۆندا سەرجەم: سی و نۆ (٣٩)، بەسەرژمێرێک و، چل و نۆ (٤٩) بەسەرژمێرێکی دیکە، بە پێغەمبەرو خاوەن پەیام لەلایەن خواوەوە ناوزەد کراون، کتێبێک یان نامیلکەیەکیش پاڵدراوەتە لای هەر کامێکیان، ئنجا ئایا چەندی ڕاستە و چەندی ڕاست نیە؟ بێگومان هەر قسەیەکیش لەو کتێبانەدا هەبێ و پاڵدرابێتە لای ئەو کەسانەو، ڕێک لەگەڵ وەحیی خوای پەروەردگاردا، تێکبگیرێ، ئەوە دڵنیاین کە هی خوای بەرزو مەزن نیە، بەڵام ئەوەی دیکە، وەک پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لاَ تُصَدِّقُوا أَهْلَ الكِتَابِ وَلاَ تُكَذِّبُوهُمْ**} (**أخرجه البخاري: ٤٢١٥**)، واتە: خاوەن کتێبەکان، نە بەڕاست دابنێن، نە بە درۆشیان دابنێن، لێیان بێدەگ بن، مەگەر شتێک بزانرێ کە پێچەوانەی وەحیی، یان عەقڵ، یان پێچەوانەی عیلم، یان واقیعە، دەڵێین: لەوەدا ڕاستتان نەکردوە.

وشەی (**الحُكم**)، وێڕای حوکمڕانیی بە حیکمەتیش لێکدراوەتەوەو، پێشتریش پێناسەی حیکمەتمان کرد کە ڕەنگە کورترین پێناسەی ئەوە بێ: (**إِصَابَةُ الحَقِّ عِلْمَاً وَعَمَلاً**)، پێکانی هەق لە ڕووی زانیاریی و کردەوە وە، واتە: مرۆڤ هەم باش تێ بگات، لە شتەکە، هەم چاک کار بکات، بەو شتەی کە باشی لێ تێگەیوە، هەندێک لە زانایان (**حكم**) یان بە: (**الفَهْمُ بالكِتَاب**) چاک تێگەیشتن لە کتێبی خوا، لێکداوەتەوە.

واش پێدەچێ (**حکم**) و (**حكمة**) مەبەست پێی ئەو ڕێبازە بێت، کە ئەو پێغەمبەرە عليه السلام گرتوویەتەبەر بۆ جێبەجێ کردنی ئەو کتێبە، هەروەک ئێستا ئێمە دەڵێین: (**الكتاب والسنة**)، سوننەتەکەش ئەو ڕێباز و چۆنیەتییە کە پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ گرتوویەتەبەر بۆ جێبەجێکردنی کتێبەکەی خوا،

وەک لە زۆر لە کتێبەکانی خۆمدا باسم کردوە، بۆیە باشترین پێناسە بۆ سوننەت یانی: ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ، بە واتای ئەو چۆنیەتییەی کە موحەممەد ﷺ کتێبی خوای پێ جێبەجێ کردوە، هەر بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرمووێ: {**عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ بَعْدِي، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ**}، (**أخرجه أبو داود: ٤٦٠٧، والترمذي: ٢٦٧٦ وَغَيْرهما**)، واتە: ڕێبازی من و ڕێبازی جێنشینە سەر ڕاستە ڕێنماییکراوەکانی دوای من بگرن، کەڵبانی لەسەر ڕۆبگرن.

ئنجا ئەگەر مەبەست لە (**سنة**) وەحییەکی تایبەت بێ کە بۆ پێغەمبەر هاتوە، بێگومان خەلیفە ڕاشیدەکان وەحییان بۆ نەهاتوە، کەواتە: سوننەت لێرەدا بە مانای ڕێبازو چۆنیەتیی جێبەجێ کردن، دێ، واتە: بەرجەستە کردنی ئەوەی خوا لە قورئاندا دایبەزاندوە، بە تایبەت لە ڕووی ئیدارەدانی کۆمەڵگا و لە ڕووی سیاسیی و کۆمەڵایەتییەوە، ئەگەرنا بێگومان خەلیفە ڕاشیدەکانی پێغەمبەر ﷺ، شتێکی زیادەیان نەخستۆتە گەڵ ئایین، بەڵام بە ڕێکیی وەک پێغەمبەری خوا ﷺ قورئانیان جێبەجێ کردوە، هەروەها ئەوەی کە لە پێغەمبەرەوە ﷺ پێیان گەیشتوە، وەک لێکدانەوەی قورئان و لێ تێگەیشتنی قورئان و جێبەجێ کردنی قورئان، یان وەک وەحییەکی زیادە کە پێغەمبەر ﷺ وێڕای قورئان بۆی هاتوە، جێنشینە سەر ڕاستەکانی پێغەمبەر ﷺ باش باش ئەوەیان جێبەجێ کردوە.

کەواتە: لێرەدا: ﴿وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ ٱلْكِتَٰبَ﴾، (**الكتاب**) یانی: کتێبی خوا، (**الحُكم**)، حیکمەت، ئەوەیە کە چاک چاک ئەو کتێبە جێبەجێ بکەن، بە ڕێبازێک و چۆنیەتییەکی ڕاست و دروست، (وَٱلنُّبُوَّةَ) پێغەمبەرایەتیی.

٢- ﴿وَرَزَقْنَٰهُم مِّنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَفَضَّلْنَٰهُمْ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، لە بژیوە خۆش و پاک و چاکەکانمان پێدابوون، ئنجا هەندێک لە زانایان گوتوویانە: مەبەست لە: (ٱلطَّيِّبَٰتِ): (**المَنّ وَالسَّلْوَى**) (گەزۆ و سەلوا)یە، کە لەسەر زەمینی شام خوا بۆی ڕەخساندوون، دوای ئەوەی لە چنگی فیرعەون و سوپا و دارو دەستەکەی دەربازیان بوو، بە دەریای سووردا پەڕینەوەو کەوتنە بیابانی (سینا)، هیچ خواردن و خۆراکیان نەبوو، خوا ﷻ گەزۆی بۆ ڕەخساندن و شێلاقە

(سلوى)ش کە جۆرە باڵندەیەک بوو، بۆی ڕەخساندن، هەرچەندە دوایی قەناعاتیشیان بەو دووانە نەکردوە، وەک لە سوورەتی (البقرة)دا هاتوە: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَـٰمُوسَىٰ لَن نَّصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَٰحِدٍ فَٱدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنۢبِتُ ٱلْأَرْضُ مِنۢ بَقْلِهَا وَقِثَّآئِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا ﴿٦١﴾﴾، بیانوویان بە مووسا عليه السلام گرت، کە خواردنی جۆراو جۆر کە کاتی خۆی لە میسرەوە پێیانەوە ڕاهاتبوون، بۆیان برەخسێنێ، بەڵام بێگومان چەمکی (ٱلطَّيِّبَـٰتِ) زۆر لە گەزۆو شێلاقە (المنَّ والسّلوى) فراوانترەو، گرنگ ئەوەیە خوا لێرە دەفەرموێ: ئێمە لە بژیوە پاک و چاکەکان پێمان دابوون، ئنجا مەرج نیە، تەنیا ئەو کاتەی لە دەشتی (سینا) بوون، بەڵکو دوایی کە نیشتەجێش بوون لە هەندێک شارو ئاوەدانییەکاندا.

٣- ﴿وَفَضَّلْنَـٰهُمْ عَلَى ٱلْعَـٰلَمِينَ﴾، هەڵمانبژارد بوون بەسەر جیهانییاندا، واتە: بەسەر ئەو کۆمەڵگایانەی کە لە ڕۆژگاری ئەواندا بوون هەڵمانبژاردبوون، واتە: (**فضلناهم على عالمي أهل زمانهم**)، لەبەر ئەوەی بەنوو ئیسرائیل لەگەڵ هەموو کەم و کوڕییەکانیشیاندا، لە قەدەر خەڵکی و ڕۆژگاری خۆیان و کۆمەڵگایەکانی دیکە، لە هەموویان باشتر بوون، لە سۆنگەی ئەوەوە کە ئەوان دینیان هەبووەو، بەپێی دینەکەش دنیاو ژیان و کۆمەڵگایەکەی خۆیانیان بەڕێوەبردوە، ئنجا با کەم و کوڕییشیان بووبێ، هەرچۆن بێ، چاکتربوونە لەوانەی کە سەریان بەرەو ئاسمان بەرز نەکردۆتەوەو، سەرنجیان نەداوە: داخۆ ئەو خوایەی هێناونیە دی، چی لێیان دەوێ و، چۆنی فەرمان پێکردوون و، پێی خۆشە، چۆن ژیانی دنیایان بگوزەرێنن؟

٤)- ﴿وَءَاتَيْنَـٰهُم بَيِّنَـٰتٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ ﴿١٧﴾﴾، بەڵگە ڕۆشنەکانیشمان لە بارەی کاروبارەوە پێدابوون، (بَيِّنَـٰتٍ)، یانی: بەڵگە ڕۆشن و ئاشکرایەکان، کە دەفەرموێ: (مِّنَ ٱلْأَمْرِ)، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- لە بارەی کاروبارو کۆمەڵگاو ئۆممەتەوە، بەڵگە ڕۆشنەکانمان پێدابوون، کە بەڵگە ڕۆشنەکانیش هەر لەو دوو توێی کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتیی دابوون، بەڵام خوا سبحانه وتعالى بە جیا باسی کردوون، واتە: ئەو کتێب و حیکمەت و پێغەمبەرایەتییە، بوونە هۆی ئەوی کە بەرچاویان ڕۆشن بێ و، بەڵگەیان بە دەستەوە بێ بۆ دینداریيەکەی خۆیان.

ب- یاخود (**أمر**): مەبەست پێی کاروباری دینداریيە، واتە: لە دینداریياندا بەرچاو ڕۆشنمان کرد بوون، دینداریيەک کە دنیاشی پێ بەڕێوە دەبەن، چونکە لە ڕاستییدا ئایین بۆیە هاتوە دنیا ڕێک بخات و بەڕێوەبەرێ و پاکی بکات و چاکی بکات، کەواتە: وشەی (**أمر**): یان بە مانای ئوممەتە، (مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ)، یانی: (**مِنَ أَمْرِ الأُمَّة**)، یاخود بە مانای: ئایینە، یانی: (**من أمر الدين**)، کە لە ڕاستییدا دینیش هەر بۆ بەڕێوەبردنی ئوممەت و کۆمەڵگا هاتووە، کۆمەڵگایەکی ڕاست و تەندروستیش ئەو کۆمەڵگایەیە کە بەپێی دینی خوا، بەپێی وەحیی خواو پەیامی خوا، بەڕێوە دەچێ.

٥)- ﴿فَمَا ٱخۡتَلَفُوٓاْ إِلَّا مِنۢ بَعۡدِ مَا جَآءَهُمُ ٱلۡعِلۡمُ﴾، نەشکەوتنە ڕاجیاییەوە، مەگەر دوای ئەوەی زانیارییان بۆ هاتبوو.

(**ف**)، لێرەدا بۆ (**تفريع**)ە، واتە: لە پێش ئەوەدا قسەیەک هاتوە، یانی: (**فَاخْتَلَفُوا، وَمَا اخْتَلَفُوا إلاَّ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ العِلْم**)، ناکۆک بوون لە نێو خۆیاندا، ناکۆکیش نەبوون، مەگەر دوای ئەوەی زانیارییان بۆ هات، واتە: ناکۆک بوونەکەیان لە نێو خۆیاندا، بە هۆی نەزانییەوە نەبوو، بەڵکو دوای ئەوەی زانیارییان بۆ هاتووە بەرچاو ڕوونکراون و، بیانوو بڕاو کراون، ناتەباو ناکۆک بوون.

٦)- ﴿بَغۡيَۢا بَيۡنَهُمۡ﴾، لە ئەنجامی سنوور شکێنیی نێو خۆیانەوە، (**البَغِي: الظُّلْمُ وَالتَّجَاوُزُ، أَي: كَانَ اخْتِلاَفُهُمْ عَنْ عَمْدٍ وَمُكَابَرَةٍ**)، (بَغۡيَۢا): بە مانای ستەم و سنوورشکێنیی دێ، واتە: ناکۆکییەکەیان و نا تەباییەکەیان لە ئەنجامی ستەمی نێو خۆیانەوە بوو، وشەی (بَغۡيَۢا): لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە دوو حاڵەتی هەن:

أ- یان دەبێتە بەرکاری پێناو (**مفعول لأجلِه**).

ب- یاخود دەبێتە حاڵ، (**بتأويل المصدر باسم الفاعل**)، کە چاوگەکە بگۆڕێ بۆ ناوی بکەر، واتە: (**بَاغِيْن بَيْنَهُم**) یانی: ناکۆک نەبوون، لە نێو خۆیاندا، مەگەر دوای ئەوەی زانیارییان بۆ هات، لە حاڵێکدا کە لە نێو خۆیاندا ستەمیان دەکرد، یاخود بە هۆی ستەمی نێوخۆیانەوە، ئەو ناکۆکییەیان لە نێواندا پەیدابوو.

وشەی (بَغي): توێژەرەوانی قورئان بە زۆر واتا لێکیان داوەتەوە:

١- هەندێکیان گوتوویانە: (البَغي: الحَسَدُ).

٢- هەندێکیان گوتوویانە: (البغي: الظُّلْمُ والتَّجَاوُزُ).

٣- هەندێکیان گوتوویانە: (بَغْياً بَيْنَهُم، أي: طَلَباً للرِّيَاسَاتِ)، بەڵام وشەی (بَغي) لە ئەسڵدا وەک پێشتر لە (**مختار الصِّحاح**)ەوە، هێنامان: (**كُلُّ مُجَاوَزَةٍ وَإِفْرَاطٍ عَلَى المِقْدَارِ الَّذِي هُوَ حَدّ الشَّيء، فَهُوَ بَغِيٌّ**)، هەر تێپەڕاندنێک و زێدەڕۆییەک لەو ئەندازەیەی کە سنووری شتێکە، پێی دەگوترێ: (بغي)، ئنجا دیارە ئێرەیی (**حسد**) دەگرێتەوەو، ستەم دەگرێتەوەو، سنوور شکێنییش دەگرێتەوەو، خۆسەپاندنیش دەگرێتەوەو، ماڵی یەکدی داگیرکردنیش دەگرێتەوەو، دەستدرێژییکردن بۆ نەفس و نامووس و هێمن و ئاساییشی یەکدیش دەگرێتەوە، خوا ﷻ وشەیەکی بەکارهێناوە کە هەرچی لادان و تاوان و خراپەو دەستدرێژییە، بیگرێتەوە.

٧)- ﴿إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَـٰمَةِ﴾، بە دڵنیایی پەروەردگارت دادوەرییان لە نێواندا دەکات لە ڕۆژی هەڵسانەوەدا، چونکە ڕاجیایی ئەوە دەخوازێ، کە هەندێک لەسەر هەق بن و، هەندێک لەسەر ناهەق بن، ئنجا ئەوەش چۆن یەکلابکرێتەوە و ساغ بکرێتەوە؟ پێویستیی بە ڕۆژێک هەیە، کە تێیدا دادوەریی بکرێ: کێ لەسەر هەق بووەو، کێ لەسەر ناهەق بووە؟ بۆیە دەفەرموێ:

٨)- ﴿فِيمَا كَانُواْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾، لەوەدا کە تێیدا کەوتبوونە ڕاجیایی و ناکۆکیی و دووبەرەکییەوە، بە دڵنیایی پەروەردگارت لە ڕۆژی قیامەتدا دادوەرییان لە نێواندا دەکات، ئەوە هەمووی هۆشدارییدانە بە ئوممەتی پێغەمبەر موحەممەد ﷺ و بە مسوڵمانان، کە ئێوەش نەچن بە هۆی سنوورشکێنیی و خۆسەپێنیی و دەستدرێژیی کردنەوە بۆ سەر یەکدی و مافەکانی یەکدی، ناکۆکیی و دووبەرەکییتان لە نێواندا پەیدابێ، ئەگەرنا ئەگەر لە دنیاشدا ستەمکاران و خۆسەپێنەران و مافی خەڵک زەوتکەران، بە سزای خۆیان نەگەن، لە ڕۆژی دواییدا دادگایی دەکرێن و، خوا دادوەرییەکی دادگەرانەیان لە نێواندا

دەکات، کەواتە: ئێوەش وریا بن! بە مەرەدی خاوەن کتێبە پێشووەکان نەچن، ئەگەرنا لە ڕۆژیی دواییدا تووشی هەمان چارەنووس و سەرەنجام دەبن، دادگایی دەکرێن و، خوا دادوەرییتان لە نێواندا دەکات و، هەر کەسە بەپێی هەڵوێست و کردەوەکەی خۆی، ئەگەر خراپەکار بوو بێ سزا، ئەگەرنا پاداشت دەدرێتەوە، ئەگەر لەسەر ناهەق بووبێ سزاو، ئەگەر لەسەر هەقیش بوو بێ، پاداشت دەدرێتەوەو، هەقی بۆ لە بەرانبەرەکەی دەکرێتەوە.

بێگومان ئەوەی خوا ﷻ فەرموویەتی، بۆ ئەزموونی شکستخواردووی خاوەن کتێبەکان، کە بە هۆی ستەم و دەسترێژییەوە، ناکۆکییان لە نێواندا پەیدابوو و دوایی پەرتەوازەیی، هەمان دەرد بەداخەوە بەسەر ئۆممەتی پێغەمبەریشدا هات، بە تایبەت لە دوای چوار خەلیفە ڕاشیدەکانی پێغەمبەر ﷺ خوا لێیان ڕازی بێ، ئەبوو بەکر و عومەر و عوسمان و عەلی، کە هەر یەکێکیان بە ڕێژەیەک بە ئەندازەی خۆی، بە ڕێبازی پێغەمبەرەوە پابەند بوو.

بە نسبەت ئەبوو بەکر و عومەرەوە خوا لێیان ڕازی بێ بە ڕێژەیەکی زۆر زۆرو، بە نسبەت عوسمان و عەلییشەوە خوا لێیان ڕازی بێ، بەڕێژەیەکی لەوان کەمتر، لەبەر بارودۆخ و ژینگە، یان لەبەر هەندێ سیفەتی شەخصیی و تایبەتی خۆیان، بە تایبەتیی (**عثمان**)، خوا لێی ڕازی بێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە بەگشتیی، هەر بەو ڕێبازە دا کە پێغەمبەر ﷺ پێیدا ڕۆیشتبوو و کۆمەڵگای پێ ئیدارە دابوو، هەر بەو شێوەیە بەڕێوە چوون، بەڵام لە دوای ئەوانەوە: یەکەم شت شێوازی داندرانی حوکمڕان، گۆڕا لە شووڕاوە کە بناغەی حوکمڕانییە لە ئیسلامدا، بناغەی پێسپێردرانی بەرپرسیارەتییە: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴿٣٨﴾﴾، ئەو بناغەیە لاچوو و کرا بە بنەماڵەیی و میراتیی، لەسەردەمی موعاوییەوەو بە دەستی وی.

مەسەلەی دووەم:

دانانی بەرنامەیەکی سەربەخۆ لە ئایینی گشتیی خوا، بۆ پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ و ئۆممەتەکەی و پابەند کردنیان پێیەوە، هۆشداریی پێدانیان کە بکەونە دوای ئارەزووەکانی نەزانان، واتە: لە خۆیان وریا بن، تووشی ئەوە نەبن، کە دوایی هیچ دادیان نادەن لە ڕۆژی دوایی دا و، لە دنیاشدا ستەمکاران پشتیوانی یەکدی و، خواش پشتیوانی پارێزکارانەو، قورئانیش بۆ خەڵکی بە گشتیی کۆ بەرچاو ڕوونیی و، بۆ بڕوادارانیش بە تایبەتی ڕاستەڕێکەر و بەزەیی خوایە:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّهُمْ لَن يُغْنُوا عَنكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۚ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۖ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ ﴿١٩﴾ هَٰذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٢٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ ﴾، دوایی تۆمان خستە سەر بەرنامەیەک لە ئایینی خۆمان.

خوای پەروەردگار پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ دەدوێنێ، دەفەرموێ: (ثُمَّ) دوایی (ثم) بۆ بەدواداهاتنی پلە پلەییە، واتە: دوای خاوەن کتێبەکان و، ئەو ئەزموونەی بۆمان باسکردن، تۆمان دانا لەسەر بەرنامەیەک لە ئایینی گشتیی خۆمان، یان لە کاروبارێ کە دەبێ کۆمەڵگای پێ بەڕێوە ببردرێ، بەپێی وەحیی و پەیامی خوا، تۆمان لەسەر بەرنامەکی سەربەخۆ دانا.

٢)- ﴿ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴾، ئنجا شوێنی بکەوە، شوێنی ئەو بەرنامەیە بکەوەو، بە دوای ئارەزووەکانی ئەوانە مەکەوە کە نازانن.

کە دەفەرمووێ: (عَلَىٰ شَرِيعَةٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ)، (عَلَىٰ: للإستعلاءِ الْمَجَازِيّ، أي: التَمكُّنِ وَالثَّبَات)، (على) بۆ بەرزبوونەوەی مەجازییە، یانی: چەسپان و دامەزران، دوایی تۆمان خستۆتە سەر ڕاستە شەقامێک، تەنوینی سەر (عَلَىٰ شَرِيعَةٖ)، بۆ بە مەزنگرتن (تَعْظِيم)ە، واتە: شەریعەتێک، بەرنامەیەک، بەرنامەیەکی ناوازە، بەرنامەیەکی بێ وێنە، (فَٱتَّبِعۡهَا)، ئنجا بەردەوام بە لەسەر شوێنکەوتنی، ئەگەرنا پێغەمبەری خاتەم ﷺ هەر لە سەرەتاوە کە خوای پەروەردگار پەیامی بۆ ناردوە، پابەند بووە بەوەوەی خوا بۆی ناردوە، بەو ڕێبازو بەرنامەیەوە.

(وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ)، بە دوای ئارەزووەکانی ئەوانە مەکەوە کە نازانن، بە زۆریی: ئەوانەی نازانن (ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ) لە قورئاندا بۆ بتپەرستان و هاوبەش بۆ خوا دانەران و ئەوانەی کە شارەزاییان نەبووە، لە کتێب و بەرنامەی خوا پەروەردگارداو، شارەزاییان نەبووە بە وەحیی، بە زۆریی بۆ ئەوان بەکاردەهێنرێ، کە لە ڕۆژگاری ئێستای ئێمەدا، سیکۆلاریستەکان دەگرێتەوە، لائیکەکان، ئەوانەی کە دان ناهێنن بە وەحیی و پەیامی خوادا، کە بەرنامەی ژیان بێ و، ڕێکخەری ژیانی مرۆڤ بێ.

٣)- ﴿إِنَّهُمۡ لَن يُغۡنُواْ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـٔٗا﴾، بە دڵنیایی ئەوان لە بەرانبەر خوادا، لە بەرانبەر سزای خوادا، هیچ سوودێک بە تۆ ناگەیەنن، (**ضُمِّنَ أَغْنَى مَعْنَى دَفَعَ، فَعُدِّيَ بِـ «عَنْ» وَشَيْئاً مَفْعُول مطلق**)، کە دەفەرمووێ: (إِنَّهُمۡ لَن يُغۡنُواْ عَنكَ مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـٔٗا)، (يُغۡنُواْ)، یانی: کەلێن بۆ گرتن، (**أَغْنَاهُ يُغْنِيهِ**)، واتە: کەلێنی بۆ گرت، کەلێنی بۆ دەگرێ، بەڵام لێرە (يُغۡنُواْ)، مانای لا دەبات (**يدفع**)ی خراوەتە نێو، واتە: هیچ لە بەڵاو سزای خوا لە تۆ ناگێڕنەوە و لێت لا نادەن، (شَيۡـٔٗا)یش، بەرکارێکی ڕەهایە، واتە: هیچ جۆرە سوودێکت پێ ناگەیەنن و، هیچ بەڵایەکت لێ دوور ناخەنەوە، ئەگەر لابدەی، وشەی (أَهۡوَآءَ: **جَمْعُ هَوَى، وَهُوَ المحبَّةُ وَالمَيْلُ وَمُشْتَهَى النَّفْس**)، (**هوى**) بریتیە لە خۆشویستن و ئارەزووکردن و، شتێک کە نەفس ئارەزووی بکات.

بێگومان کە خوا دەفەرموێ: ﴿فَٱتَّبِعۡهَا وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَ ٱلَّذِينَ لَا يَعۡلَمُونَ﴾، ڕووی دواندن لە موحەممەد پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، بەڵام دوو شتی تێدا ڕەچاو کراون:

یەکەم: کە هاوبەش بۆ خوا دانەرو کافرەکان ئەوە ببیستن، تاکو تەما بڕاوبن و، هیچ ئومێدیان نەبێ بەوەی پێغەمبەر ﷺ بە لای ئەواندا بشکێ.

دووەم: ئەمە هۆشدارییدانە بە شوێنکەوتووانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و بە مسوڵمانان، کە لە خۆیان وریا بن و، هەتا هودای خوا لەوێ بێ، بە دوای هەوای خەڵکی نەزان و نەفام نەکەون، ئەگەرنا دوایی دووچاری سزاو تۆڵەی خوا دێن و، ئەوانەش کە نەزان بوون و، بە دوای ئارەزووەکانیان کەوتوون، هیچ دادیان نادەن و سوودیان پێناگەیەنن.

هەندێک لە زانایانیش ئەم تەعبیرەیان ئاوا لێکداوەتەوە:

ئەوانە هیچ سوودێک بە تۆ ناگەیەنن، یاخود کەمێکیش لە سوود گەیاندن، وەک جێگرەوە بۆ تۆڵەو سزای خوا بە تۆ ناگەیەنن، واتە: یەک تۆزیش لە سزاو جەزرەبەو تۆڵەی خوا، لە تۆ دوورناخەنەوە، ئەگەر بە دوای ئارەزووەکانیان بکەوی.

٤)- ﴿وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بَعۡضُهُمۡ أَوۡلِيَآءُ بَعۡضٖ﴾، ستەمکارانیش هەندێکیان دۆست و پشتیوان و سەرپەرشتیاری هەندێکیانن.

٥)- ﴿وَٱللَّهُ وَلِيُّ ٱلۡمُتَّقِينَ﴾، خواش دۆست سەرپەرشتیاری پارێزکارانە، دیارە موحەممەدیش ﷺ، کۆتا پێغەمبەری خواو سەروەری پێغەمبەران، پێشەوای پارێزکاران بووە، کەواتە: خوا ﷻ لە هەموو کەس زیاتر سەرپەرشتیی کردووە، مشووری خواردووەو پشتیوانی بووە، وشەی (إغناء)، کە لە قورئاندا زۆر هاتوە، دەڵێ: (الإِغْنَاءُ: جَعْلُ الغَيْرِ غَنِيًّا غَيْرَ مُحْتَاجٍ)، (إغناء): بریتیە لەوەی ئەو کەسە، ئەو بەرانبەرە، بێنیاز بکەی و وای لێ بکەی، ئاتاج نەبێ، واتە: ئەگەر تۆ بە دوای ئارەزووی ئەوانە بکەوی، کە نازانن، تۆیان پێ بێ نیازو دەوڵەمەند ناکرێ، لە سزای خوا، یاخود تۆیان پێ دەرباز ناکرێ و، سزای خوایان پێ لە تۆ دوور ناخرێتەوە.

پاشان ستەمكاران دۆست و سەرپەرشتیاری یەكدین لە بەینی خۆیاندا، بەڵام دۆست و سەرپەرشتیاری پارێزكاران تەنیا خوایە ﷻ، واتە: بە تەمای كەسی دیكە مەبەو بە كەسی دیكە ئومێدەوار مەبە، ئنجا ئەمە لەلایەك: ڕووی دواندن لە پێغەمبەرە ﷺ و لەلایەكەوەش: تەمابڕاو كردنی كافرو بێبڕوایەكانە، لەوەدا كە تەماعیان هەبێ پێغەمبەر ﷺ یان ئەهلی ئیمانی ڕاستەقینەی شوێنكەوتووی پێغەمبەریان ﷺ بەلادا بشكێ، هەروەها هۆشدارییدانە بە شوێنكەوتووانی پێغەمبەریش ﷺ كە بە هیچ جۆرێك بیر لەوە نەكەنەوە، خەڵك ڕازیی بكەن لەسەر حیسابی لادان لە شەریعەت، لادان لە بەرنامەی خوا، چونكە ئەوە نە لە دنیادا، هیچ شتێك ئەوەیان بۆ قەرەبوو دەكاتەوەو، نە بۆ دوارۆژیشیان هیچ شتێك سزای خوایان لێ لادەدات.

لە كۆتایی دا خوا دەفەرمویٚ:

٦)- ﴿ هَٰذَا بَصَـٰٓئِرُ لِلنَّاسِ ﴾، ئەمە كۆ بەرچاو ڕوونییە بۆ خەڵك، واتە: ئەوەی باسكرا لە فەرمایشت، یاخود (هَٰذَا)، ناوی ئاماژەیە بۆ قورئان، واتە: ئەم قورئانە (بَصَـٰٓئِرُ لِلنَّاسِ)، واتە: كۆ بەرچاو ڕوونییە، (بَصَـٰٓئِرُ) كۆی (بصیرة)یە، یانی: بەرچاو ڕوونیی، (بَصَـٰٓئِرُ : **جَمْعُ البَصِیرَة، وَهِيَ حَاسّة باطِنَة، وبِمَا أن لِكُلِّ إنْسَانٍ بَصِیْرَة، لَذَا جُمِعَت: بَصَائِر**)، (**بَصَائِر**) كۆی (**بَصِیرة**)یە، ئەویش بریتیە لە هەستێكی دەروونیی مرۆڤ هەقی پێدەناسێ و لە ناهەق جیای دەكاتەوە، ئنجا لەبەر ئەوەی هەموو مرۆڤێك ئەو هەستە دەروونییەی هەیە، ئەگەر لە خۆی دا گەشەی پێ بدا و فراژووی بكات، بۆیە بە (**بصائر**) كۆكراوەتەوە.

٧)- ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴾، هەروەها ڕاستەڕێكەرو بەزەییە بۆ كۆمەڵێك دڵنیایانە بڕوا بێنن، ﴿ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴾، بۆیە وشەی (**قوم**) بەكارهاتوە، (**لأَنَّ اليَقِیْنَ أَصْبَحَ مُقَوِّماً لَهُم**)، دڵنیایی و زانیاریی تەواو و قەناعەت هاتنی تەواو، بۆتە ڕاگری ئەو كۆمەڵە، كە مەبەست پێی بڕواداران و مسوڵمانانە، بۆچی لێرەدا خوا دەفەرمویٚ: ﴿ هَٰذَا بَصَـٰٓئِرُ لِلنَّاسِ ﴾، ئەم قورئانە، یاخود ئەوەی باسكرا: كۆ بەرچاو ڕوونییە بۆ خەڵك بە گشتیی، بەڵام: ﴿ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴾، ڕاستەڕێكەرە و بەزەییە بۆ كۆمەڵێك

بڕواداری دڵنیابن؟ وەڵام: (بَصَٰٓئِرُ لِلنَّاسِ)، کۆ بەرچاو ڕوونییە بۆ خەڵک، لەبەرئەوەی قورئان ڕوونکەرەوەیە بۆ خەڵک بە گشتیی و خەڵک بە گشتیی دەتوانێ لێی بەهرەمەند بێ، بەڵام ڕاستە ڕێکردن و بەزەیی، تایبەتکراون بە کۆمەڵێکەوە کە بڕواداری دڵنیابن، چونکە ئەو ڕوونکردنەوەو بەرچاو ڕوونییەی قورئان، ڕێی ڕاستی پێناگرێ و، پێی ناگاتە ئامانج، مەگەر کەسێک لێی دڵنیابێ، لە ڕاستییەکانی دڵنیابێ، هەروەها بۆ هیچکەس نابێتە هۆی ئەوەی بە هۆی ئەم قورئانەوە، خوا بەزەیی لەگەڵ بنوێنێ، مەگەر کەسێک بە ئیمان و یەقینەوە، شوێنی بکەوێ، وشەی (یقین)، پێشتریش گوتوومانە: ناوی سیفەتی زانیارییە، واتە: زانیارییەک کە دوو دڵیی تێدا نەمابێ، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ﴾، یانی: دڵنیان لە بڕوا هێنانەکەیاندا، یاخود: دڵنیان بە ڕاستییەکانی قورئان و، لە ڕاستییەکانی قورئاندا، دڵنیان و دڵ لە دڵدانیان نەماوە، (یقین) و (ظن)یش -- وەک دواییش دەیگەیەنێ -- پێچەوانەی یەکدین، وەک هەر لەم سوورەتە موبارەکەدا هاتوە: ﴿إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنّٗا وَمَا نَحۡنُ بِمُسۡتَيۡقِنِينَ ٣٢﴾، واتە: ئێمە هەر گومان دەبەین و، لە دڵنیایان نین، کەواتە: دڵنیابوون پێچەوانەی گومان هەبوونە.

هەندێک لە زانایان دەڵێن: وەک چۆن مرۆڤ بە هۆی چاو (بصر)ەوە، شتە بەرهەستەکان دەبینێ، بە هۆی (بصیرة)یشەوە، شتە پەنهانەکان دەبینی، بۆیە ئەگەر (بَصَر) بۆ شتە بەرهەستەکان دەرککەرو بینەرە، (بصیرة)یش بۆ شتە مەعنەوییەکان، زانەرو پەیپێبەرە.

(البَصِيرَةُ: إدْرَاكُ العَقْلِ الأُمُورَ عَلَى حَقَائِقِهَا، شُبِّه بِبَصَرِ العَيْنِ، وفُرِّق بَيْنَهُمَا بِصِيغَة «فعيلة» للمُبَالَغَة)، (بصیرة): بریتیە لە دەرککردنی عەقڵ، یاخود پەیپێبردنی عەقڵ بۆ کاروبارەکان، وەک چییەت و ڕاستیی خۆیان، بۆیەش چوێنراوە بە دیتنی چاوەوە، بەڵام دوایی لێک جیاکراونەوە، بەوە کە (بصیرة) لەسەر کێشی (فعیلة) یە بۆ زێدەڕۆیی، واتە: زۆرچاک دیتن، دیتنی عەقڵ، دیتنی دڵ و دەروون، بۆ ڕاستییە مەعنەوییەکان.

مەسەلەی سێیەم:

بێبڕوایانی خراپەكارو بڕوادارانی چاكەكار، ژیان و مردنیان یەكسان نیەو، كەسێك پێی وابێ وەك یەكن، بۆچوونێكی یەكجار هەڵە و لاری هەیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجۡتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ أَن نَّجۡعَلَهُمۡ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ سَوَآءٗ مَّحۡيَاهُمۡ وَمَمَاتُهُمۡۚ سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ ٢١﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە بە پیزە، لە چوار بڕگەدا:

لەبەر ئەوەی لە ئایەتەكانی پێشێ دا، باسی كەسانێك كرا كە بڕوادارو كردار چاكن، هەروەها باسی كەسانێكیش كرا، كە بێبڕواو كردار خراپن، ئنجا خوا ﷻ باسی نایەكسان بوونی سەرەنجامیان دەكات:

١)- ﴿أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجۡتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾، یان ئایا ئەوانەی خراپەكانیان ئەنجام داون پێیان وایەو وا خەیاڵ دەكەن:

٢)- ﴿أَن نَّجۡعَلَهُمۡ كَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، وەك ئەوانەیان دابنێین كە بڕوایان هێناوە و، كردەوە باشەكان ئەنجام دەدەن؟

٣)- ﴿سَوَآءٗ مَّحۡيَاهُمۡ وَمَمَاتُهُمۡ﴾، یەكسان بێ ژیان و مردنیشیان؟

٤)- ﴿سَآءَ مَا يَحۡكُمُونَ﴾، ئەوە خراپترین حوكمەو، خراپترین دادوەرییە دەیكەن، وشەی: ﴿أَمۡ﴾، كە دەفەرموێ: ﴿أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ ٱجۡتَرَحُواْ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾، دەڵێ: (أَمْ: **للإِضْرابِ الإِنْتِقالِي**)، (**أم**): بۆ گواستنەوەیە، واتە: وەك ئەوان دەڵێن وانیە، ئایا ئەوانەی خراپەكانیان ئەنجام داون، وا دەزانن و وا گومان دەبەن، ئێمە وەك ئەوانەیان دابنێین، كە بڕوایان هێناوە، بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێبهێنرێ و، چاكەكانیشیان ئەنجامداون، ئایا پێیان وایە وەك یەكیان دابنێین؟ ﴿سَوَآءٗ مَّحۡيَاهُمۡ وَمَمَاتُهُمۡ﴾، (سَوَآءٗ)، خوێندراویشەتەوە: (سَوَاءٌ)، یانی: كە ژیانیشیان و مردنیشیان، یەكسان بێ؟ یاخود: ئایا

وەک چۆن لە ژیان دا یەکسان بوون و، وەک یەک ژیاون، مردنیشیان یەکسان دەبێ و وەک یەکیش دەمرن و، دوای مردنیش وەک یەک دەبن؟ یان: ئایا ژیانیشیان لەگەڵ بڕواداران دا یەکسانەو، مردنیشیان یەکسانە؟! بە دڵنیایی نەخێر! ژیانی ئیمانداران ژیانێکی بەرچاو ڕوونانەیە، ژیانێکی مرۆڤانەیە، ژیانێکی پاک و ڕاست و چاکە، مردنەکەشیان هەر جیایە، بابای بڕوادار، هەر حاڵەتی مردنەکەی جیایە، موژدەی بەهەشتی پێ دەدرێ، پاشان لە دوای مردنیش، لەوێ تەواو لێک جیادەبنەوە، کە لە دنیادا تەواو تێکەڵن، بەڵام لە دوای مردنەوە، ئنجا هەر کەسە دەچێت بۆ مەنزڵگای خۆی، هەر لە قۆناغی بەرزەخیشدا، چ جای لە قیامەتیشدا، کەواتە: وەک یەک نین، بۆیە دەفەرموێ: ﴿سَآءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴾، ئەوە خراپترین حوکمە کە دەیدەن، خراپترین دادوەرییە کە دەیکەن.

دیارە هەندێک لە تەفسیرەکان دەڵێن: موشریک و هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بە مسوڵمانانیان دەگوت: ئێمە وەک چۆن لە دنیادا بارودۆخمان لە ئێوە باشترەو، ژیان و گوزەرانمان لە ئێوە خۆشترە، لە دوای مردنێش هەر ئێمە لە ئێوە چاکتر دەبین! هەڵبەتە مسوڵمانی واش هەیە، مسوڵمانی گێلۆکە، یان ئیمان دانەمەزراو، مسوڵمانی دڵ پڕ لە گومان، بیستوومە دەڵێن: ئەو کافرانە وەک چۆن لە دنیادا ژیانیان خۆشترە، لە قیامەتێش هەروا دەبن! لە ڕاستییدا ئەوە نەزانییەو، ئەگەر بە قووڵی تەماشا بکرێ و بە پۆزش بە نەزانیی (**العذر بالجهل**) پاساوی بۆ نەهێنرێتەوە، ئەوە کوفرە!

لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوە خراپترین دادوەرییە کە دەیکەن، کە پێیان وابێ ئەوانەی بێبڕوان و خراپەکانیان کردوون، وەک بڕوادارانی کردار چاکن!! کە مەبەست پێیان هاوبەش بۆ خوا دانەران و کافرەکانە، چونکە بابای بێبڕوا، ڕێی لە بەردەمدا، ئاچووغە، هەر خراپەیەک دەکات، بە پێچەوانەی بڕوادارەوە، کە پابەندەو چوارچێوەی بۆ دانراوە، ئەوە حەڵاڵە و ئەوە حەرامە، ئەوە چاکەو ئەوە خراپە، بەڵام بابای بێبڕوا کە بڕوای نیە، حەواڵەی غەریزەو ئارەزووەکانی خۆی کراوە، چی پێخۆشە دەیکات.

برا و خوشکانـی بەڕێـــــز!

گومانی تێدا نیە کە ژیانی ئیماندارانـە، ژیـان لـە سـایەی ئیمانـدا، وەک مـن لـەو بـارەوە نامیلکەیەکـم هەیـە (ژیـان لـە سـایەی ئیـمان داو، ڕەواندنـەوەی گومانـەکان)، ژیـان لـە سـایەی ئیمانـدا، ژیانێکـی پـاک و چـاک و بەرچـاو ڕوونانەیـەو، ژیانێکـی پـڕ لـە دڵنیایـی و هێمنیـی و ئاسـاییش و ئۆخژنـە، دەزانی لـە کوێـوە هاتـووی؟ دەزانی بۆچـی هاتـووی؟ دەزانی کـێ هێنـاوی؟ دەزانی بـۆ کـوێ دەچـی؟ دەزانـی دەبـێ چـۆن بـژی؟ دیسـان خـودی پرۆسـەی مـردن و گیانکێـشران و جیابوونـەوەی ڕووح لـە جەسـتەش، بـۆ بابـای بـڕوادار جیایـە لـە بابـای بێبـڕوا، ئنجـا دوای مردنیـش بێگومـان ئـەو کاتـە، جیاوازییـە گـەورە و سـەرەکییەکە دەردەکـەوێ.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە بـە خـاوەن ئیـمانی ڕاسـتەقینە بگێـڕێ، تاکـو ژیانێکـی ئیمانداارانـە بگوزەرێنیـن و، مردنێکـی ئیمانداارانە بمریـن و، زیندووبوونەوەکی ئیمانداارانـەش زیندووببینەوە.

مەسەلەی چوارەم:

خوای کاربەجێ گەردوونی بە هەق و حیکمەت خوڵقاندوەو، بۆ ئەوەش کە سزاو پاداشتنی هەر کەس بە پێی کردەوەکەی بداتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە موبارەکە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴾، خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، (و) بۆ بادانەوەو گێڕانەوەیە، ئەم مەبەستە کە لێرە باس دەکرێ، دەیگێڕێتەوە بۆ سەر مەبەستەکانی پێشێ، واتە: هەروەها وەک چۆن خوا ﷻ ئەوانەی پێشێی فەرموون، یان کردوون، ئاسمانەکان و زەویشی بە هەق هێناونە دی، کە دەفەرموێ: (بِٱلْحَقِّ)، واتە: بە هۆکاری هەق، واتە: کە ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، ئاوێتە بوون لەگەڵ هەق دا، لەگەڵ حیکمەت و ڕاستیی دا، وشەی (حق)یش: **(اسْمٌ جَامِعٌ لِما شَأْنُهُ أَنْ يَحِقَّ وَيَثْبُتَ)**، **(حق)** ناوێکی کۆکەرەوەیە بۆ هەر شتێک کە بچەسپێ و بێتە دی.

بەپێی سیاق مانای وشەی **(حق)** دەگۆڕێ، جاری وایە بە مانای حیکمەت دێ، جاری وایە بە مانای هێنانەدی ئامانجێک دێ، جاری وایە بە مانای ڕاستیی دێ، جاری وایە بە مانای چەسپاندنی شتێک دێ.

خوا ﷻ لێرەدا هەواڵمان پێدەدا کە ئاسمانەکان و زەوی، واتە: دروست کراوەکانی خوا بە سەرو خوارەوە، زەوی بۆ ئێمە خوارەوەی دروستکراوەکانەو، ئاسمانیش سەرەوەیانە، کە لەم ڕۆژگارەدا، زاراوی گەردوون، یان بوونەوەر بە عەرەبیی **(کون)**، یان (گێتی) بە فارسیی، بەکاردەهێنرێ، بەڵام لە ڕاستییدا وشەی گەردوون، بوونەوەر **(کون)**، تەنیا جێی ئەوەی تێدا دەبێتەوە کە تاکو ئێستا بە تەلسکۆبەکان مرۆڤ

توانیەتی دەرکی بکات، کە بە مەزەندەی زانایانی گەردووناس، ئەم دروستکراوانەی خوا بەسەرو خواریانەوە، ئەوەی تاکو ئێستا مرۆڤ پەی پێبردوە، دەڵێن: گەردوون تیرەکەی سێزدە ملیارو حەوتسەد، یاخود هەشتسەد ملیۆن (١٣,٧٠٠,٠٠٠,٠٠٠) ساڵی تیشکییە، تیشک کە لە چرکەیەکدا (٣٠٠,٠٠٠) کیلۆمەتر دەبڕێ، دەبێ سێزدە ملیارو حەوتسەد، یاخود هەشتسەد ملیۆن ساڵ بڕوا، ئنجا ئەمسەرو ئەوسەری گەردوون دەکات، شایانی باسە: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**فصلت**)دا، لە بارەی دروستبوونی گەردوونەوە، باسێکمان کردوە، هەروەها لە سوورەتی (**یونس**)یشدا، باسێکمان کردوەو، لە تەفسیری سوورەتی (الرحمن)یش دا بە هەمان شێوەو، لە مەوسووعەی: (ئیمان و ئیلحاد)دا، درێژتر باسی گەردوونمان کردوە.

ئنجا بەپێی ئایەتەکانی خواش هەرچی ئەستێرەیەو کەهکەشانەو دەبینرێ، هەمووی لە سنووری ئاسمانی نزیکتر لە ئێمەدان، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ ٱسْتَوَىٰٓ إِلَى ٱلسَّمَآءِ وَهِىَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ٱئْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَآ أَتَيْنَا طَآئِعِينَ ﴿١١﴾ فَقَضَىٰهُنَّ سَبْعَ سَمَٰوَاتٍ فِى يَوْمَيْنِ وَأَوْحَىٰ فِى كُلِّ سَمَآءٍ أَمْرَهَا ۚ وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَحِفْظًا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿١٢﴾﴾ فصلت.

ئەوەی جێی مەبەستمە، ئەوەیە: ﴿وَزَيَّنَّا ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا﴾، (**الدُّنيا**: **مُؤَنَّث الأَدْنَى**)، یانی: (**المخلوق الأَقْرَب**)، ئەو دروستکراوەی لێتانەوە نیزیکترە، بەڵام دیارە (ٱلسَّمَآءَ)، (**مُؤَنَّث**)ەو دەبێ ئەو وشەیەش کە لەگەڵی بەکاردەهێنرێ هەروابێ، (ٱلسَّمَآءَ ٱلدُّنْيَا)، یانی: ئاسمانی نیزیکتر لە ئێوە، (**الشَّيء الأَقْرَب**)، ئەوەی لە ئێوە نیزیکترە، ئەوە ڕازێنراوەتەوە بە چرایان، کەواتە: چرایەکان مەبەست پێی ئەستێرەو خڕۆکەکانن ئەوانەی کە ئێمە دەیانبینین، ئنجا هەرچی ئەستێرەیەو هەرچی کەهکەشانەو هەرچی گەلەکەهکەشانە هەمووی، وشەی (**مصابیح**) دەیگرێتەوە.

کەواتە: هەمووی لە سنووری ئاسمانی نزیکتر لە ئێمەدایە، ئاسمانی یەکەم، ئاسمانی بنەوە، ئنجا لەسەرویەوە شەش ئاسمانی دیکە هەن و، لەسەر ئەویشەوە (**سِدْرَةُ المُنْتَهَى**) هەیەو، لەسەرووی ئەویشەوە عەرشی خوا ﷻ هەیە، کەواتە:

ئەوەی تا ئێستا بەشەر پەی پێ بردوە، تیرەکەی ئەوەندەیە بە مەزەندە، ئەو حیسابانەش مەرج نیە، رێک و کت و مت وابن، بەڵام ئەوەی تاکو ئێستا بەشەر پەی پێبردوە، هەمووی لە سنووری ئاسمانی یەکەم دایە، ئەو سنوورەش لە کوێ کۆتایی پێ دێ؟ تاکو ئێستا زانست لەو بارەوە قسەی نەکردوەو، گەردووناسان لەوبارەوە نەیانگوتوە: لەوێ سنوورێک هەیەو کۆتایی پێ دێ و تەواو دەبێ.

ئنجا ئێمە لەبەر ئەوەی لەو سەرچاوانەو، شوێنانەدا کە ئاماژەمان پێدان، لەو بارەوە بە درێژیی قسەمان کردوە، بە تایبەت، لە مەوسووعەی: (**ئیمان و ئیلحاد**)دا، بۆیە لێرە بەوەندە باسکردنە لێی دەگەڕێین.

خوا دەفەرموێ: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق دروستکردوون، واتە: بە حیکمەت، یاخود بۆ چەسپاندنی هەق.

٢)- ﴿ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی هەر کەسە بەپێی ئەوەی وەدەستی هێناوە، سزا و پاداشت بدرێتەوە، ئەمە لێرەدا: (**تَفْصِيل بَعْدَ إِجْمَال**)، درێژەپێدانە دوای ئەوەی بە کورتیی باسی کردوە، سەرەتا دەفەرموێ: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق دروستکردوون، دوایی تەفصیلی پێدەدات و ڕوونی دەکاتەوە، ئەو هەقە چییە؟ ئەوەیە کە هەر کەسە بەپێی ئەوەی کردوویەتی، سزا و پاداشت بدرێتەوە، پیشتریش باسمکرد: (**جَزَاء**) لە زمانی عەرەبییدا، هەم پاداشت (**ثَوَاب**)، هەم سزا (**عِقَاب**) دەگرێتەوە، (**الجَزَاءُ: الثَّوَابُ وَالعِقَاب**)، بەڵام لە کوردییدا وشەیەکمان نیە، کە پڕ بە پێستی مانای (**جَزَاء**) بێ، تاکو ئێستا نەمبینیوە! بۆیە هەمیشە دەبێ بڵێین: ﴿ وَلِتُجْزَىٰ ﴾، یانی: بۆ ئەوەی سزاو پاداشت بدرێتەوە، ئەوەی خراپەی کردوە، سزاو، ئەوەی چاکەی کردوە، پاداشت.

٣)- ﴿ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴾، لە حاڵێکدا ئەوان ستەمیان لێناکرێ، بەوە کە لە پاداشتیان کەم بکرێتەوە، یاخود لە سزایان زیاد بکرێ، ئەمەش هەر جەختکردنەوەی ئەو هەقەیە، کە لە سەرەتاوە باسکرا، هەڵبەتە لە شوێنی دیکەش باسمکردوە: بە شێک لەو هەقەی

خوای دادگەر باسیکردوە، ئەوەیە کە مرۆڤ تاقیی بکرێتەوە لەو گەردوونەداو، دوایی سزاو پاداشت ڕووی تێ بکات، بەڵام ئایا ئەم گەردوونە، ئەم دروستکراوانە، بەس بۆ ئەوە دروستکراون، یان زۆر شتی دیکەش هەیە و زۆر ئامانج دیکەش و حیکمەتی دیکەش هەن، کە ئێمە پەییان پێ نابەین؟ ئەوەی بۆ ئێمە زانراوەو، خوای پەروەردگار بۆ ئێمەی باسکردوە ئەوەیەو، ئەم ڕاستییە لە زیاتر لە پازدە (١٥) شوێنی قورئان دا، خوا ﷻ خستوویەتە ڕوو، لەو باسەی لە تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا، کردوومە، هەموو ئەو شوێنانەی کە لە قورئاندا هاتوون، لەو بارەوە هێناومن، کەواتە: هەقێک کە بۆ ئێمە دیارەو گەردوونی بۆ دروستکراوە، ئەوەیە کە مرۆڤ تاقیبکرێتەوەو، لەسەر خراپەکانی سزاو، لەسەر چاکەکانی پاداشت بدرێتەوە، بەڵام ناتوانین بڵێین: حیکمەتی خوا لە دروستکردنی ئەم دروستکراوانەو، ئەم گەردوونەدا، بەس ئەوەیە، بەڵام بە نسبەت ئێمەوە ئەوە یەکێکە یان حیکمەتێکە، خوای پەروەردگار ئەو گەردوونەی بۆ هێناوەتە دی، دەگونجێ بەس ئەو حیکمەتە هەبێ و، دەشگونجێ حیکمەتی دیکەش هەبن، کە ئێمە نایانزانین، یاخود پەیوەندییان بەئێمەوە نیە.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی شوێن ئارەزووکەوتووانی دنیا پەرست و، بەهرەوەرنەگر لە عەقڵ و هەستەوەرەکانیان و، نکووڵییکەران لە قیامەت و، ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا ژیێنەرو مرێنەرو زیندووکەرەوەو کۆکەرەوەی مرۆڤەکانە لە ڕۆژی دوایی دا:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مِنۢ بَعْدِ اللَّهِ ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٣﴾ وَقَالُوا مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَآ إِلَّا الدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۖ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٢٤﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا ائْتُوا بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يَجْمَعُكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَٰمَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ﴾، ئایا ئەو کەسەت دیوە (زانیوە) کە ئارەزووی کردۆتە پەرستراوی!.

چۆنیەتیی پەیوەستبوونی ئەم ئایەتانە، بەوانەی پێش خۆیانەوە، ئەوەیە کە ئەوەی لە ڕابردوودا باسکرا، وا لە مرۆڤ دەکات بە دوای (هدی) بکەوێ، بە دوای ڕێنمایی خوا بکەوێ، نەک بە دوای هەواو ئارەزوو بکەوێ، دوای ئەوەی خوا ﷻ باسیکرد، کە ئەم گەردوونە بە هەق خوڵقێنراوە، هەروەها باسیکرد کە ئەوانەی بە دوای ڕێنمایی خواو هیدایەتی خوا دەکەون و، ئەوانەی بە دوای هەواو ئارەزوو دەکەون، وەک یەک نین، ژیان و مردنیان وەک یەک نیە، ئنجا خوای بەرزی مەزن، وردتر باسی ئەوانە دەکات کە بە دوای هەواو ئارەزووی خۆیان دەکەون، دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ﴾، ئایا سەرنجی ئەو کەسەت داوە، کە ئارەزووی خۆی کردۆتە پەرستراوی خۆی؟ ئایا دەیزانی؟ ئایا

بینیوتە؟ ئایا دەیناسی؟ هەواڵم پێ بدە، لە بارەیەوە، بە هەموو ئەو واتایانە: (أَفَرَءَيْتَ) مانا کراوە، کە دەفەرموێ: ﴿ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ﴾، زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

یەکەم: هەواو ئارەزووی خۆی وەک پەرستراوێک لێکردوە، سەرپێچیی هیچ فەرمانێکی ناکات و، هەرچی ئارەزووی پێی بڵێ، وا دەکات.

دووەم: پەرستراوێک دەپەرستێ، لەبەر ئەوەی حەز دەکات بیپەرستێ، دەیپەرستێ، نەک لەبەر ئەوەی ڕاست و هەقەو شایستەیە.

ئیبنو عەبباس و حەسەنی بەصرِیی و قەتادە خوا لێیان ڕازی بێ، گوتوویانە: (**ذَلِكَ الكَافِر اتَّخَذَ دِيْنَهُ مَا يَهْوَاهُ، فَلاَ يَهْوَى شَيْئاً إلاَّ رَكِبَهُ**)، واتە: ئەوە بابای بێبڕوایە کە دینەکەی بریتیە لەوەی ئارەزووی دەکات، ئارەزووی هیچ شتێک ناکات، مەگەر ئەنجامی دەدا، گوێ ناداتە حەڵاڵ و حەرام و، چاک و خراپ.

عیکریمە دەڵێ: (**أَفَرَأَيْتَ مَنْ جَعَلَ إِلَهَهُ الَّذِي يَعْبُدهُ، مَا يَهْوَاهُ، أو يَسْتَحْسِنَهُ، فَإِذَا اسْتَحْسَنَ شَيْئاً وَيَهْوِيَهُ، اتَّخَذَهُ إِلَهاً**)، ئایا ئەو کەسەت بینیوە: پەرستراوەکەی کە دەیپەرستێ، بریتیە لەوەی ئارەزووی دەکات، یاخود پێی چاکە، ئنجا هەر کاتێک شتێکی پێ چاک بوو و ئارەزووی کرد، دەیکاتە پەرستراوی خۆی.

ئەمە وەک شاعیرێکی عەرەب دەڵێ:

وَمَنْ أَبَاحَ النَّفْسَ مَا تَهْوَاهُ فَإِنَّمَا إِلَهُهُ هَوَاهُ

واتە: هەر کەسێک نەفسی چی ئارەزووی کرد، بۆی ڕەوا بکات، ئەوە ئارەزووی خۆی کردووەتە پەرستراوی خۆی.

٢)- ﴿وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ﴾، خواش بە زانیارییەوە گومڕای کردوە، ئەمیش دوو واتایان بۆ لێکداونەوە کە زیاتر بە دڵەوە بنووسێن، ئەگەرنا زانایان زۆریان قسە لێ کردوە:

یەکەم: خوا ئەو کەسەی گومڕاو سەرگەردان کردوە، هەرچەندە ئەو کەسە ڕێنمایی و گومڕاییش دەزانێ، بەڵام ئەو زانیارییە سوودی پێنەگەیاندوەو، خوا گومڕای کردوە.

دووەم: خوا گومڕای کردوەو، پێی زانایە کە شایستەی ئەوەیە، بە هۆی ئەوەوە کە بۆ خۆی گومڕایی دەوێ.

کەواتە: ﴿عَلَىٰ عِلۡمٍ﴾، یان: پەیوەستە بە بکەر (**فاعل**)ەوە، کە پەروەردگارە، خوا گومڕای کردوەو، دەشزانێ کە شایستەیە گومڕا بکرێ.

یاخود (عَلَىٰ عِلۡمٍ)، پەیوەستە بە بەرکار (**مفعول به**)ەکەوەو بۆ ڕاناوی (هـ)یەکە دەچێتەوە کە لەسەر ﴿وَأَضَلَّهُ﴾یە، واتە: خوا گومڕای کردوە لە حاڵێکدا کە ئەو کەسە زانیاریشی هەبوو، بەرچاو ڕوونیش بوو، هەق و ناهەقی لێک جیا دەکردنەوە، بەڵام بەرژەوەندیی لە شوێنکەوتنی هەق دانەبوو، لە شوێنکەوتنی ناهەقدا هەبوو، ئەوەش گەورەترین گرفت و کێشەی بەشەرە، کە ناتوانێ هەمیشە توانینەکەی بەپێی زانینەکەی بێ، ناتوانێ حاڵیبوونەکە لە خۆیدا بکاتە حاڵ، بابایەکی جگەرەکێش، بابایەکی شەراب خۆرەوە، بابایەکی نێرگەلەکێش و تلیاک کێش، دەزانێ ئەو شتانە زیانیان هەیە، هەر کامێکیان بە ئەندازەی خۆی، بەڵام دەستی بۆ لێی هەڵناگیرێ، واتە: زانیاریی پێی هەیە، بەڵام دەستی پێ لێ هەڵناگیرێ، چونکە هێزێکی دیکەی هەیە، کە هێزی دڵ و ئارەزوو و ویستنیەتی، زاڵبووە بەسەر هێزی عەقڵ و هۆش و زانینیدا، مرۆڤ کۆمپیوتەر نیە، هەر شتێکی زانی بیشیتوانێ! مرۆڤ ئامێر نیە، مرۆڤ کائینێکی زۆر ئاڵۆزە، دەزانێ هەق لەوێیە، کەچی شوێنی ناکەوێ، وەک خوا ﷻ لە بارەی فیرعەون و دارو دەستەکەیەوە دەفەرموێ، کاتێک مووسا هات بۆ لایان: ﴿وَجَحَدُواْ بِهَا وَٱسۡتَيۡقَنَتۡهَآ أَنفُسُهُمۡ ظُلۡمٗا وَعُلُوّٗاۚ فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ١٤﴾، نکوولییان لێکردن (لە نیشانەکانی مووسا)، لە دەروونیشیان دا لێیان دڵنیابوون (کە ڕاستن)، بۆچی؟ ﴿ظُلۡمٗا وَعُلُوّٗاۚ﴾، چاویان لە ستەم و خۆسەپاندن و خۆ بەرزکردنەوە بوو، ﴿فَٱنظُرۡ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلۡمُفۡسِدِينَ﴾، سەرنج بدە! سەرەنجامی تێکدەران چۆن بوو!

هەروەها ئەبوو جەهل و وەلیدی کوڕی موغیرەو نەزری کوڕی حاریس و ئومەیەی کوڕی خەڵەف و ئەو زلە زلانەی قورەیش، دەیانزانی موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایەو ڕاستە، کەسێک تاکو تەمەنی گەیشتۆتە چل (٤٠) ساڵیی درۆی لەگەڵ مرۆڤاندا نەکرد بێ، ئایا ئێستا لە دوای چلەوە، دوای ئەوەی لاجانگی[1] سپیی بوون بە ناوی خواوە درۆ دەکات؟! حاشای ئەو، بەڵام بۆچی شوێنی نەکەوتوون؟ کاتی دیکەو لە بۆنەی دیکەدا باسمان کردوە، لە تەفسیری ئایەتی دیکەدا، لەبەر ئەوەی گوتوویانە عەشیرەتی ئێمە لەگەڵ عەشیرەتی موحەممەددا ﷺ هەر پێشبڕکەیان بووە، وەک دوو ئەسپی پێشبڕکەکار **(كفرسي الرِّهان)** ئەوان شتێکیان کردوە، ئێمەش شتێکمان کردوە، ئێستا ئەوان دەڵێن: ئێمە پێغەمبەرێکمان لە نێودا هاتوە، ئایا ئێمە پێغەمبەرێک لە کوێ بێنین؟ دەبێ بە دوای هۆزی ئەوان بکەوین!! ئەوان خستوویانەتە ئەو قاڵبەوە، فیرعەونیش بۆیە بە دوای مووسا نەدەکەوت، چونکە بەپێی پەیامەکەی مووسا، فیرعەون کە دەیگوت: (من پەروەردگاری هەرە بەرزتانم)، (بێجگە لە خۆم پەرستراوێکی دیکەم بۆ ئێوە پێ شک نایەت)، دەبوایە واز لەو قسەو لافلێدانانە بهێنێ و، ئەو کاتەش فیرعەون و **قیبطییە**کان لەگەڵ بەنوو ئیسرائیلییەکی چەوسێنراوەدا، کە سۆغرەو بێگاری پێدەکراو، خاوەن هیچ شتێکی خۆی نەبوو، یەکسان دەبوونەوەو، فیرعەون بواری فیرعەونایەتیی نەدەما، بۆیە ئامادە نەبوو مل بدات بۆ پەیامەکەی مووسا، ئێستاش هەروایەو، ئێستاش لە پانایی و درێژایی جیهانی ئیسلامیی دا، ئەو هەموو حوکمڕانە بوودەڵەو بووکەڵە کارتۆنییانەی دروستکراون و، ئەو هەموو داشی دامانەی دانراون و بەسەر مسوڵماناندا فەرز کراون، ئەو حوکمڕانە گوێ لەمستانە بۆ ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، گوێ لەمستانە بۆ زایۆنیستانی جوولەکەو ئەمەریکا، بۆ زلهێزان، بۆچی دانوویان لەگەڵ تەوژمی ئیسلامییدا ناکوڵێ؟ بۆچی دانوویان لەگەڵ کەسانێکدا ناکوڵێ کە دەڵێن: دەبێت

---

(١) هەر مرۆڤێك دوو لاجانیگی هەن، کە بریتین لەو مووانەی کۆتایی سەر کە بەملاولای ڕوومەتەکان دا دێنە خوارو خەنافیسەکان درێژ بوونەوەیانن.

شەریعەتی خوا، سایەو سێبەری ئەو خەڵکە مسوڵمانە بێ؟ لەبەر ئەوەی ئەگەر شەریعەت حاکم بێ، ئەوان ئەو بەزم و بازاڕەیان لێ تێکدەچێ، وەک چۆن جوولەکەکانی مەدینە دەیانزانی کە موحەممەد ﷺ پێغەمبەری خوایەو، لە کتێبەکانی ئەواندا مۆژدەی هاتنی موحەممەد ﷺ هەبوو، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿يَعۡرِفُونَهُۥ كَمَا يَعۡرِفُونَ أَبۡنَآءَهُمۡ﴾البقرة، وەک چۆن کوڕەکانی خۆیان دەناسیی، ئاوا موحەممەدیان دەناسیی، بە ناوونیشانەکانی، کە ئێستاش لە کتێبەکانیاندا ماون، دوای ئەو هەموو دەستکاریی و گۆڕانکارییەش، بەڵام بۆچی شوێنی نەدەکەوتن؟ چونکە ئەو بەزم و بازاڕەی پێکیان وەنابوو لە سایەی دینداریيەکی گۆڕراوو ساختەدا، ئەوەیان لێ تێکدەچوو، ئنجا ئێستاش هەروایە، عەلمانییەکان، ڕژێمە تاغووتییەکان، حوکمڕانە خۆسەپێنەکان، کە ئیددیعای مسوڵمانەتییش دەکەن، ئەگەر شەریعەتی خوا حاکم بێ:

١- جارێ پێش هەموو شتێک شەریعەت دەڵێ: دەبێ شێوەی حوکمڕانیی و شێوەی دانانی بەرپرسان: ﴿وَأَمۡرُهُمۡ شُورَىٰ بَيۡنَهُمۡ﴾الشورى، بە ڕاوێژ بێ، ڕاوێژێکی ڕاستەقینە، نەک هەڵبژاردنی ساختەو پڕ تەزویرو درۆو دەلەسەو، فێڵ لە خەڵککردن و خەڵک چەواشەکردن و، خەڵک ترساندن.

٢- دواییش شەریعەت دەڵێ: دەبێ دادگەرانە حوکمڕانیی بکرێ و، حوکم بە شەریعەت بکرێ، ئەوەی شەریعەت بە حەڵاڵی داناوە، بە حەڵاڵ دابنرێ و، ئەوەی قەدەغەی کردوە، دەبێ بە قەدەغە دابنرێ، ئنجا کە ئاوا بکرێ، ئەوان ئەو بەزم و بازاڕە ناشەرعییەی پێکیانەوە ناوە، لە سایەی حوکمی دیکتاتۆریی و میراتیی دا، لە سایەی سیکۆلاریزم و، لیبراليزیم و، سۆسیالیزم و کاپیتالیزم دا، لێیان تێکدەچێ.

کەواتە: ﴿وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلۡمٍ﴾، یانی:

أ- خوا بەزانیارییەوە گومڕای کردوە، واتە: لەگەڵ ئەوەشدا زانیاریی هەیە، بەڵام شوێنی ناکەوێ.

ب- یاخود: خوا گومڕای کردوە، لەبەر ئەوەی دەزانێ شایستەی گومڕاییە، بۆچی شایستەیە؟ چونکە هەق دەزانێ، دەبینێ، دەیبستێ، بەڵام شوێنی ناکەوێ، ئنجا کە شوێنی ناکەوێ، مانای وایە بە پێی سیستمێک کە خوا دایناوە لە ژیانی مرۆڤ دا، شایستەی ئەوەیە گومڕا بێ و سەرگەردان و سەر لێشێواو بێ.

٣)- ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ﴾، خوا مۆری بەسەر بیستنی و بەسەر دڵیەوە ناوە.

٤)- ﴿وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً﴾، هەروەها پۆششێکی لەسەر دیتنی داناوە، (غِشَٰوَةً)، خوێنراویشەتەوە: (غَشَاوَة)، هەردووکیان بە مانای پەردەو پۆشش دێن، پۆششێکی لەسەرچاوی داناوە.

شایانی باسە: لە سووڕەتی (البقرة)دا خوا دەفەرموێ: ﴿خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ ۖ وَعَلَىٰٓ أَبْصَٰرِهِمْ غِشَٰوَةٌ﴾، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً﴾، بۆچی؟ چونکە ڕەوتەکە لێرە قسەکردنە لە بارەی کۆمەڵێکەوە، کە دڵی خۆیان چەسپاندوەو، بڕیاریانداوە هەر بە دوای گومڕای بکەون، گوێ بۆ هەق هەڵناخەن و گوێ ناگرن، بە بەڵگەی ئەوە کە خوا پێشتر ئاوا پێناسەی کردوون، دەفەرموێ: ﴿أَفَرَءَيْتَ مَنِ ٱتَّخَذَ إِلَٰهَهُۥ هَوَىٰهُ وَأَضَلَّهُ ٱللَّهُ عَلَىٰ عِلْمٍ﴾، بۆیە لێرەدا (سَمْع)ی پێشخستوە، واتە: گوێناگرن و گوێ هەڵناگرن و لەسەر کوفر عەزمیان جەزم کردوەو، قەناعەتی پێش بیرکردنەوەیان هەیە، قەناعەتهێنانی پێش گوێگرتنیان هەیە، ئنجا قەناعەتەکەیان و عەزم جەزم کردنەکەیان، لەسەر شوێنکەوتنی گومڕایی وای لێکردوون، کە هەر گوێ هەڵنەخەن، بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَخَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِۦ وَقَلْبِهِۦ وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً﴾، بەڵام لە سووڕەتی (البقرة)دا دەفەرموێ: ﴿خَتَمَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ﴾، لەوێ (البقرة) باسی کۆمەڵێکە لە بێبڕوایان و باسی حاڵەتی ڕۆچوونی کوفر دەکات، تێیاندا، ئنجا پێش هەموو شتێ کوفر عەقڵ و دڵی مرۆڤ دادەگرێ، ئنجا دوایی بیستنی، دوایی چاوی، لەوێ باسی حاڵەتی لە نێو کوفردا بوونیان دەکات، بۆیە پێشێ باسی مۆرکرانی دڵیانی کردوە، ئنجا هی بیستنیان، دوایی پەردە بەسەر چاوهەڵکشانیان، بەڵام

لێرەدا لە بارەی کۆمەڵێکەوەیە، کە شوێنکەوتووی ئارەزووی خۆیانن و، ئارەزووی خۆیان کردۆتە پەرستراوی خۆیان، کەواتە: بڕیاریان داوە گوێ هەڵنەخەن.

﴿وَجَعَلَ عَلَىٰ بَصَرِهِۦ غِشَٰوَةً﴾، خوێندراوەتەوەش: (غَشَاوَة)، یانی: پەردەی بەسەرچاویان هەڵکێشاوە، هەڵبەتە لێرەدا مەبەست پێی ئەوە نیە خوا مۆرێکی هێنابێ و لەسەر دڵیان بدات و، لەسەر بیستنیان بدات و، پەردەیەک بێنی بەسەر چاویان هەڵکێشێ، بەڵکو هەموو ئەو تەعبیرانە مەجازیین، واتە: ئەوانە لە ئەنجامی ڕووکردنە بێبڕوایی و خراپەکاریی و شوێنکەوتنی ئارەزووی خۆیاندا، کارێکیان بەسەر خۆیان هێناوە، دڵیان وەک چۆن نامەیەک کە بویسترێ کۆتایی پێ بهێنرێ، لە خوارێ مۆر دەکرێ، یان جاری وایە مۆرێکیان لەسەر زەرفەکەشی داوە، تاکو نەکرێتەوە، ئەوانەش ئاوایان لە خۆیان کردوە، نەک خوای دادگەر ئاوای لێکردبن، بەڵام بۆچی خوا پاڵیداوەتە لای خۆی؟ لە سۆنگەی ئەوەوە کە بەپێی سیستمێک ئەو گۆڕانکاریی و حاڵەتەیان بەسەردا هاتوە، کە خوا دایناوە، لەو ڕووەوە خوا پاڵیدەداتە لای خۆی ﷻ، ئەگەرنا بە دڵنیاییەوە، خوا ڕقی لە مرۆڤەکان هەڵناستێ، دڵیان دابخات و گوێیان بگرێ و، چاویان پەردەی بەسەر هەڵکێشێ، تاکو هەق نەبینن و، هەق نەبیستن و، هەق دەرک نەکەن، بەڵام خوای کاربەجێ ئەو شتانە پاڵدەداتە لای خۆی، لەبەر ئەوەی بەپێی سیستمێک کە خوا دایناوە، ئەو حاڵەتانە ڕوویانداوە.

٥)- ﴿فَمَن يَهۡدِيهِ مِنۢ بَعۡدِ ٱللَّهِ﴾، ئنجا ئایا کێ ڕاستە ڕێی دەکات لە دوای خوا؟ لێرەدا (يَهۡدِيهِ) بە مانای ڕێنماییکردن نیە، چونکە ڕێنماییەکەی هەر کردوون، بەڵکو بە مانای ڕاستە ڕێکردن و بە ئامانج گەیاندنە، پرسیارکردنەکەش لێرەدا: (فَمَن يَهۡدِيهِ: **الإستفهام للإنكار**)، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، چونکە بە دڵنیایی جگە لە خوا هیچکەس ناتوانێ ئەوانە بە ئامانج بگەیەنێ و ڕاستە ڕێیان بکات.

٦)- ﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾، ئایا بیرناکەنەوە؟ خوێنراویشتەوە: (**أَفَلاَ تَذَّكَّرون**)، یانی: (**تَتَذَكَّرُون**)، کە هەر یەک واتایان هەیە، ئایا پەند وەرناگرن، ئایا بیر ناکەنەوە، ئایا وەبیریان نایەتەوە؟

ئنجا دێته سەر باسی قسەیەکی دیکەیان:

٧)- ﴿وَقَالُوا۟ مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا﴾، هەروەها گوتیان: هیچ لە ئارادا نیە، جگە لە ژیانی دنیامان، لە سوورەتی (الأنعام)دا دەفەرمویّ: ﴿وَقَالُوٓا۟ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ ﴿٢٩﴾﴾، واتە: ژیان تەنیا ژیانی دنیامانەو، ئێمە لە زیندوو کراوان، نابین. بەڵام لێرە دەفەرمویّ: ﴿مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا﴾، (إن هي)، (إن النافية: ما هي)، (إنْ)ی لابەرە (نافية) و (ما)ی لابەرە، یەک واتایان هەیە.

(هـي) هـەم لـە ئایەتەکـەی سـوورەتی (الأنعـام)داو، هـەم لێـرەدا: (ضَمِـير القِصَّـةِ وَالشَّأْن أَي: قِصَّـةُ الخَـوْضِ فِي البَعْـثِ تَنْحَـصِرُ أَن لاَ حَيَـاةَ بَعْـدَ المَـمَات)، واتـە: بەسـەرهاتی باسـکردنی زیندووبوونـەوە، لـەوەدا خولاسـە دەبێتـەوە، کـە لـە دوای ئـەم ژیـانی دنیایەمـان، هیـچ شـتێکی دیکـە لـە ئـارادا نیـە، ژیانێکـی دیکـە نیـە، دوای ئـەو ژیانـە دنیایەمـان کـە بەسـەر دەچـێ، ژیانێکـی دیکـە نابـێ.

هەندێـک لـە ڕوونکەرەوانیـش گوتوویانـە: ﴿مَا هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا﴾، (يَعنـي: مَـا الحَيَـاةُ إِلاَّ حَيَاتُنَـا الدُّنيَـا)، واتـە: ژیـان نیـە، جگـە لـەم ژیانـە دنیاییەمـان، ئەگـەر بڕایـەوە دەبڕێتـەوەو، جارێکـی دیکـە زینـدوو ناکرێینـەوە.

٨)- ﴿نَمُوتُ وَنَحْيَا﴾، دەمرین و دەژین، بە ڕواڵەت دەبووایە گوترابا: دەژین و دەمرین، بەڵام لێرەدا مردن پێشخراوەو، مانایەکەی ئاوایە: (نَمُوتُ نَحْنُ وَيَحْيَى أَبْنَاؤُنا)، ئێمە دەمرین و ڕۆڵەکانمان لە دوای ئێمە دەژین، یاخود: (يَمُوتُ بَعْضُنَا وَيَحيى بَعْضُنَا)، هەندێکمان دەمرین و هەندێکمان دەژین، بەڵام بۆچی مردن پێشخراوە؟ (تَقْدِيمُ المَوْتِ لأَنَّهُ الأَهَمُّ إِذْ هُمْ بِصَدَدِ إِثْبَاتِ أَنْ لاَ حَيَاةَ بَعْدَ المَوْت)، مردن بۆیە پێشخراوە، چونکە ئەوە گرنگترەو، ئەوان خەریکی ئیسپات و سەلماندنی ئەوە بوون، کە لە دوای ئەم ژیانە دنیاییە مردن دێ، ژیانێکی دیکە نیە، ئنجا بە لای ئەوانەوە گرنگەکە مردنەکەیە، تاکو بیسەلمێنن کە لە دوای مردن ژیانی دیکە نیە، بۆیە مردنیان پێشخستوە.

٩)- ﴿وَمَا يُهۡلِكُنَآ إِلَّا ٱلدَّهۡرُ﴾، تەنیا ڕۆژگار ئێمە دەفەوتێنێ، وشەی: (ٱلدَّهۡرُ): پێشتریش باسمان کرد، کە بە مانای کاتێکی درێژبووەوەیەو، فەرقی لەگەڵ (زَمَن) و (وقت) و (عُمُر) دا، ئاوایە: (العُمُر) تەمەنی کەسێکی دیارییکراو، (الزَّمَن) و (الوَقْت) هەم بۆ کاتی کەم و، هەم بۆ کاتی زۆریش بەکاردێن، بەڵام (ٱلدَّهۡرُ)، بۆ ڕۆژگارێکی دوورو درێژ بەکاردێ، یانی: تەنیا ڕۆژگاری درێژ ئێمە دەفەوتێنێ و، کەس نیە سەرپەرشتییمان بکات، ئێمەی هێنابێ و بژیەنێ و بمرێنێ، بەڵکو بەس بە تێپەڕبوونی کات ئێمە دەمرین و زیندووکرانەوەش نیە.

١٠)- ﴿وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنۡ عِلۡمٍ﴾، {خوا ﷻ هەر ئەوەندە وەڵامی ئەو قسەیان دەداتەوە، دەفەرموێ:} زانیارییان لەو بارەوە نیە، هەر بە نەزانیی قسە دەکەن و، هیچ زانیارییان نیە، کە دەڵێن: ئەوەی ئەوان دەمرێنێ، تەنیا ڕۆژگارە، لە خۆوە قسە دەکەن، لە ڕاستییدا ئەوەی ئەوان دەژیەنێ و دەمرێنێ و زیندوو دەکاتەوە، خوایە ﷻ، ئەگەرنا ژیان و مردن لە خۆوە پەیدانەبوون و، پەیدانابن، وەک لە سووڕەتی (الملك)دا، دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلۡمَوۡتَ وَٱلۡحَيَوٰةَ لِيَبۡلُوَكُمۡ أَيُّكُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلٗا﴾، واتە: خوا مردن و ژیانی ڕەخساندوون، تاکو تاقییتان بکاتەوە، کامەتان کردەوەی باشترە؟

١١)- ﴿إِنۡ هُمۡ إِلَّا يَظُنُّونَ﴾، ئەوان تەنیا گومان دەبەن، (إِنْ) لابەرە (نافية)یە، (جِيءَ بالمُضَارِعِ للتَجَدُّد)، بۆیە دەفەرموێ: ﴿يَظُنُّونَ﴾، ئەوان تەنیا گومان دەبەن و، بە کرداری (مُضَارِع) هێناویەتی، چونکە بۆ تازەبوونەوەیە، واتە: گومان لە دوای گومان دەبەن، یانی: تەنیا پشت بە وەهم و پێوانە خەیاڵییەکان دەبەستن، دەڵێن: کوا کەس لە قەبرستان نەهاتۆتەوە؟ قیاسی خوای پەروەردگار دەکەن لەسەر خۆیان، کەسێک کە دەمرێ، ناتوانن زیندووی بکەنەوە، هەروەها ناتوانن ژیان پەیدا بکەن، ئنجا پێیان وابووە خوای بەرزو مەزنیش هەروایە، بە زۆریی هۆکاری شیرک و بە هەڵەداچوونی مرۆڤ لەوەدایە، کە پێوانە (قیاس)ی خوای تاک و پاک دەکات لەسەر خۆی و، لە هەنبانەی خۆیاندا گوێز دەژمێرن.

بۆیەش خوا ﷻ تەنیا ئەوەندە دەفەرموێ: کە ئەوانە تەنیا گومان دەبەن، چونکە ڕاستییەکەی هەروایە، هەرچی ئەو بیردۆزەو میردۆزانەن لێیان بکۆڵەوەو

بچۆ بنج و بنەوانیان، هەمووی گومان و خەیاڵ و بۆچوونی کرچ و کاڵ سەرچەنگ چوونەو، هیچی ناچێتەوە بۆ شتێکی ڕیشەدارو بەڵگەیەکی ڕوونی جێی دڵنیایی.

ئنجا خوا یەکێک لە گومانەکانیان، یان یەکێک لە بەڵگە پووچەکانیان دەخاتەڕوو، دەفەرموێ:

١٢)- ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، کاتێک ئایەتە ڕوونەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، یانی: ئایەتە ڕۆشنەکان و درەوشاوەکان، کە گومان و دوو دڵیی لە دڵی کەسانێکدا کە ئایەتەکانی خوا بە ڕاست دادەنێن، لا دەبات و دڵیان خاوێن و ڕۆشن دەکاتەوە.

١٣)- ﴿ مَّا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّآ أَن قَالُوا۟ ٱئْتُوا۟ بِـَٔابَآئِنَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، بەڵگەیان تەنیا ئەوەبوو کە گوتیان: هیچ بەڵگەیەکیان نەبوو، جگە لەوەی گوتیان: باب و باپیرانمان بێنن، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، (**لَمْ يَكُنْ لَهُم حُجَّةٌ إلاَّ قَوْلُهم: أَحيُوا أَبَاءَنَا مِنَ القُبُور**)، بەڵگەکەیان هەر ئەوە بوو کە گوتیان: باب و باپیرانمان لە گۆڕەکانیاندا زیندوو بکەنەوە!

ئنجا ئەوە کەی بەڵگەیە؟ خوا ﷻ مرۆڤی داناوە لەسەر زەوی، ئەم قۆناغە، قۆناغی ژیانی دنیاو تاقیکردنەوەیە، کاتێک ئەم قۆناغە بەسەرچوو، قۆناغێکی دیکە دێ، ناگونجێ ئەوەی لە قوناغێکی دیکەدا دێ، ئەویش ئێستا بهێنرێتە ئێرە، ئەمە دەکاتە تێکەڵیی و پێکەڵیی! هەروەک منداڵ لە منداڵدانی دایکی دێتە دەرێ، وەک کۆرپەلەیەک شیر دەخوات، دوایی وردە وردە گەورە دەبێ و ددانی لێدەڕوێن و، ئەگەر هەتا تەمەنی دوو ساڵیی، ژیانی لەسەر دوو مەمکی دایکی بووە، ئنجا ژیانی دەکەوێتە سەر دەم و ددانی خۆی، پێشێ دارە دارە دەکات، دوایی پێڕۆچکە دەبێ و، گەورە دەبێ و دەڕوات، ئنجا قۆناغی منداڵیی و، قۆناغی هەرزەکاریی و، قۆناغی گەنجێتیی، ناکرێ مرۆڤ بگاتە قۆناغی کامڵبوون، دوایی بێتەوە بۆ قۆناغی شیرە خۆرەیی! کەواتە: خوا ﷻ ئەم گەردوونەو لە نێویدا ژیانی مرۆڤی بە سیستەم داناوە، بۆ هەر کام لە قۆناغەکان یاسای داناوە، قۆناغێک کە دەگوزەرێنرێ، ناگونجێ دوایی مرۆڤ بۆ لای بگێڕدرێتەوە، ئایا دەگونجێ کەس بچێتەوە نێو منداڵدانی دایکی، دوای ئەوەی لێوەی هاتۆتە دەر؟ نەخێر!

کەواتە: کەسێکیش کە تاقیکردنەوەی ژیانی دنیای داوەو، چۆتە قۆناغی بەرزەخەوە، جەستەکەی چووەتەوە بۆ نێو خاک و، ڕووحەکەشی چووە بۆ ئەو شوێنەی کە ئەگەر ئەهلی پاداشت بێ، وەک بەهەشتە، یان لە نێو بەهەشتەو، ئەگەر ئەهلی سزا بێ، وەک دۆزەخە، یاخود لە نێو دۆزەخە، ناگونجێ لەوێوەوە بێتەوە بۆ دنیا، چونکە ئەو قۆناغە بەسەرچووە، بۆیە ئەوان ئێستا چوونەتە قۆناغی بەرزەخەوەو، لە دوای ئەو قۆناغی بەرزەخەش، قۆناغی قیامەتیش دێ، بەڵام بێبڕوایەکان ویستوویانە هەموو شتێک تێکەڵ و پێکەڵ بکەن، وەک چێشتی مجێور! بەڵام نەخێر، بۆیە خوا دەفەرموێ: ئەگەر ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، بەڵگەیان هەر ئەوە بوو کە گوتیان: باب و باپیرانمان بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن، واتە: هەموو عەقڵەکەیان ئەوەندە بوو، هەموو بەڵگەکەیان ئەوە بوو، لەوە زیاتر بەڵگەیان بەدەستەوە نەبوو، ئەوەش هیچ بەڵگە نیە، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ:

١٤)- ﴿قُلِ ٱللَّهُ يُحۡيِيكُمۡ ثُمَّ يُمِيتُكُمۡ ثُمَّ يَجۡمَعُكُمۡ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ لَا رَيۡبَ فِيهِ﴾، بڵێ: خوا ﷻ دەتانژیەنێ، دوایی دەتانمرێنێ، دوایی بەرەو ڕۆژی قیامەت زیندووتان دەکاتەوە، کە هیچ دوو دڵیی تێدانیە.

١٥)- ﴿وَلَٰكِنَّ أَكۡثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعۡلَمُونَ﴾ بەڵام زۆربەی خەڵکی نازانن، واتە: کەوتنە گومان و دوو دڵیی زۆربەی خەڵکی، بە هۆی ئەوەوەیە کە زانیارییان نیە، بەبوونی بەڵگەکانی زیندووکرانەوەو هەبوونی سزاو پاداشت، یاخود نکووڵییکردنی زۆربەی خەڵکی بەهۆی ئەوەوەیە، کە حەقیقەتی ئەو ڕۆژە نازانن، یان لەبەر ئەوەی زانیارییان نیە بە دەستەڵاتی خوا، کە دەسەڵاتەکەی بێ سنوورەو، دەتوانێ مردووانیش زیندوو بکاتەوە، وەک چۆن کاتی خۆیشی ژیانیان نەبوو، خوا ژیانی پێداون، ئێستاش کە ژیانی لێوەرگرتوونەوە، دەتوانێ جارێکی دیکە ژیانیان پێ بداتەوە، چونکە ئەوان دەستەڵاتی بێ سنووری خوا، سیفەتە بێ سنوورەکانی خوا نازانن، بۆیە نکووڵیی لە ژێنرانەوەیان دەکەن.

چەند دەقێکی سوننەت لە بارەی

قسە نەگوتن بە ڕۆژگارو شوێنکەوتنی هەواو ئارەزووەوە

یەکەم: قسە نەگوتن بە ڕۆژگار:

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمایشتی هەن لە بارەی ڕۆژگارەوە، کە نابێ مرۆڤ قسە بە ڕۆژگار بڵێ، کە بەداخەوە زۆر لە شاعیرە کوردەکانیش قسە بە ڕۆژگار دەڵێن، قسە بە زەمانە دەڵێن، قسە بە دنیا دەڵێن، ئەوەش پێچەوانەی ئەو فەرمایشتانەی پێغەمبەرە ﷺ، بۆ وێنە:

١- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: «يَسُبُّ ابْنُ آدَمَ الدَّهْرَ، وَأَنَا الدَّهْرُ، بِيَدِيَ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ} (أخرجه البخاري: ٤٨٢٦، ومسلم: ٢٢٤٦)، واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو دەیفەرموو: خوای زاڵی پایەدار فەرموویەتی: ڕۆڵەی ئادەم قسە بە ڕۆژگار دەڵێ، من ڕۆژگارم، شەوو ڕۆژ بە دەستی منن، دەیانهێنم و دەیانبەم.

٢- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: يُؤْذِينِي ابْنُ آدَمَ، قَالَ: يَقُولُ: يَا خَيْبَةَ الدَّهْرِ، فَإِنِّي أَنَا الدَّهْرُ، أُقَلِّبُ لَيْلَهُ وَنَهَارَهُ، فَإِذا شِئْتُ قَبَضْتُهُمَا} (أخرجه البخاري: ٦١٨٢، ومسلم: ٢٢٤٦)، واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوای زاڵی پایەدار دەفەرموێ: نەوەی ئادەم قسەم پێ دەڵێ، فەرمووی: دەڵێ: ئەی بەدبەختیی بۆ ڕۆژگار، یاخود: پەشێمانیی بۆ ڕۆژگار، چونکە من خۆم ڕۆژگارم، شەوەکەی و ڕۆژەکەی هەڵدەسووڕێنم و، هەر کاتێک ویستیشم، شەوو ڕۆژان لادەبەم، (خوا شەوو ڕۆژان بەسەر زەوی دادێنێ، ئەگەر زەوی نەما، شەو و ڕۆژ نامێنن).

٣- {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ، قَالَ: لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ، فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ} (أخرجه مسلم: ٢٢٤٦)، واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: قسە بەڕۆژگار مەڵێن، خوا خۆی ڕۆژگارە.

بەو واتایە کە خوا ﷻ ڕۆژگار دەسووڕێنێ، هەڵبەتە قسە گوتن بە زەمان و بە ڕۆژگار، شتێکی نامەنتیقییە، چونکە ڕۆژگارو زەمان، شتێکی بێلایەنە، وەک توورەکەیەک وایە، تۆ کارەکەی تێدا ئەنجام بدەی، ئنجا چاکەی تێدا بکەی، چاکەو، خراپەی تێدا بکەی، خراپە، کەواتە: بەهۆی چاکەکەی خۆتەوە، کاتەکەت چاک دەبێ و، بە هۆی خۆتەوەش کاتەکە لە خۆت خراپ دەکەی، ئەگەرنا کات لە خودی خۆیدا، نە چاکەو نە خراپە، بەو واتایەی بگوترێ: فڵانە کاتە چاکەو، فڵانە کاتە خراپە، ئەوە کردەوەکانی مرۆڤن کە لە کاتدا ئەنجامیان دەداو، خێرو فەڕو پیت و پێز، یاخود نەگبەتیی مرۆڤ، بەرهەمی کردەوەکانی خۆیەتی.

دووەم: بە دوای ئارەزوو نەکەوتن:

لەو بارەوەش ئەم دەقەی سوننەتی پێغەمبەر ﷺ دێنین: { فَقَالَ رسول الله ﷺ: ثَلَاثٌ مُهْلِكَاتٌ: شُحٌّ مُطَاعٌ، وَهَوًى مُتَّبَعٌ، وَإِعْجَابُ الْمَرْءِ بِنَفْسِهِ. وَثَلَاثٌ مُنْجِيَاتٌ: خَشْيَةُ اللهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْقَصْدُ فِي الْفَقْرِ وَالْغِنَى، وَالْعَدْلُ فِي الْغَضَبِ وَالرِّضَا} (أخرجه الطبراني في الأوسط: ٥٧٥٤، وحسَّنه الألباني في صَحِيحِ الْجَامِعِ: ٣٠٣٩ ، ٣٠٤٥ ، صَحِيحِ التَّرْغِيبِ وَالتَّرْهِيبِ: ٥٣) واتە: پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: سێ سیفەت فەوتێنەرن و، سێ سیفەتیش ڕزگارکەرن، سێ فەوتێنەرەکان:

١- چرووکییەکی فەرمانبەریی بۆ کراو.

٢- ئارەزوویەکی پەیڕەویی لێکراو.

٣- سەرسام بوونی مرۆڤ بە خۆی.

سێ دەربازکەرەکانیش:

١- هەیبەت و سام بەرانبەر بە خوا لە کاتی پەنهان و ئاشکرادا.

٢- میانجیی بوون لە کاتی دەوڵەمەندیی و هەژاریی دا.

٣- دادگەربوون لە کاتی ڕازیبوون و تووڕەبوون دا.

بە ڕاستیی هەم سێ سیفەتە فەوتێنەرەکان، هەم سێ سیفەتە ڕزگارکەرەکان، زۆر سیفەتی گرنگن، سێ سیفەتە فەوتێنەرەکان:

١- چرووکییەک کە خاوەنەکەی بە قسەی بکات، ئنجا چرووکیی لە بەخشینی ماڵدا، لە بەخشینی زانستدا، لە بەخشینی هاوکارییدا، هاوکاریی مەعنەویی، خێرخوازیی لەگەڵ خەڵک، چرووکییەک کە خاوەنەکەی بە قسەی بکات، سیفەتەکی زۆر فەوتێنەرە.

٢- پاشان ئارەزوویەک کە پەیڕەویی لێ بکرێ، کەسێک کە هەواو ئارەزووی خۆی پەیڕەویی لێ بکات، کوێرانە گوێ لە مستی بێ و شوێنی بکەوێ.

٣- سەرسامبوون بەخۆ، مرۆڤ کە بە خۆی سەرسام بوو، بەو واتایەی کە پێی وابوو زۆر گەورەو گرنگە، قسە لە کەس وەرناگرێ، هەندێ کەس دەبینم، ئەوانەی مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەم، تەماشا دەکەم هەیە زۆر لە خۆی ڕازییەو، زۆر بە خۆی دەنازێ، زۆر بە خۆی سەرسامە، ئنجا کە مرۆڤ وابوو، گوێ بۆ کەس ناگرێ و، شت لە کەس وەرناگرێ، پێی وایە لەو سەری هاتۆتەوە، پێویستیی بە عیلمی کەس نیە، پێویستیی بە عەقڵی کەس نیە، پێویستی بە دڵسۆزیی کەس نیە، بۆ خۆی هێندە هەموو شتێکی هەیە، لێی زیادە!!

جاری وا هەیە کەسانێک کە پێیان وایە شوێنکەوتنی سەلەفی صالح و شوێنکەوتنی قورئان و سوننەت لەسەر ئەوان تاپۆ و قۆرخکراوەو، بەشی کەسی دیکەی پێوە نەماوەو، خۆیان پێ بڕواداری مومتازەو ئامۆژگاریی خەڵک دەکەن، کەچی ئەو سیفەتەشیان هەیەو، پێیان وایە پێویستییان بە کەس نیەو، بۆ خۆیان

هەموو شتێکیان بە زیادەوە هەیە! کە بە تەئکید بەس خوا ﷻ پێویستیی بە کەس نیەو، تەنیا خوایە کە هەموو شتێکی هەیەو، هەموو شتێک دەتوانێ و هەموو شتێک دەزانێ، بەڵام مرۆڤەکان کەسیان وانین.

ئنجا سێ سیفەتە دەربازکەرەکانیش:

١- کە مرۆڤ سام و هەیبەتی بەرانبەر بە خوا هەبێ، لە کاتێکدا کە پەنهانەو، لە کاتێکدا کە ئاشکرایە.

٢- میانجیی بێ لە ماڵ بەخشیندا لە کاتی هەبووندا و لە کاتی نەبوون دا.

٣- دادگەر بێ لە کاتی تووڕە بوون و لە کاتی ڕازیبووندا، هەم کە ڕازییە دادگەر بێ و، کەسێک لەبەر ئەوەی لێی ڕازییەو خۆشی دەوێ، بۆی تێنەپەڕێنێ، هەروەها کەسێکیش کە لێی تووڕەیە، لە کاتی تووڕەبوونیشدا، دیسان کورتی نەهێنێ و، دادگەر بێ و ستەمی لێ نەکات، هەم سێ سیفەتە فەوتێنەرەکان زۆر زۆر خراپن و، هەم سێ سیفەتە دەربازکەرەکانیش، زۆر زۆر چاکن.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی وامان لێ بکات، کە سیفەتە دەربازکەرەکان لە خۆماندا بێنینە دی و، خۆمانیان پێ برازێنینەوە، سیفەتە فەوتێنەرەکانیش لە خۆمان دابڕینین و، خۆمانیان لێ بژار بکەین و پاک بکەینەوە.

کۆتایی ئەو دەرسەشمان بەو قسەیەی (**أبو الدرداء رضي الله عنه**) دێنم یەکێک لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، دەڵێ: (**إِذَا أَصْبَحَ الرَّجُلُ اجْتَمَعَ هَوَاهُ وَعَمَلُهُ وَعِلْمُهُ، فَإِنْ كَانَ عَمَلُهُ تَبَعاً لِهَوَاهُ، فَيَوْمُهُ يَوْمُ سُوءٍ، وَإِنْ كَانَ عَمَلُهُ تَبَعاً لِعِلْمِهِ، فَيَوْمُهُ يَوْمٌ صَالِحٌ**)[١]، واتە: پیاو کە ڕۆژ دەکاتەوە، ئارەزووەکەی و کردەوەکەو زانیارییەکەی کۆدەبنەوە، ئەگەر کردەوەکەی بە دوای ئارەزووەکەی کەوت، ئەوە ڕۆژەکەی ڕۆژێکی خراپە، بەڵام ئەگەر کردەوەکەی بە دوای زانیارییەکەی کەوت، ڕۆژەکەی ڕۆژێکی باشە.

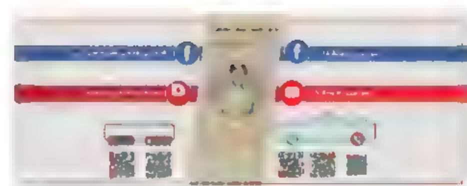
---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٥، ص١٣٣.

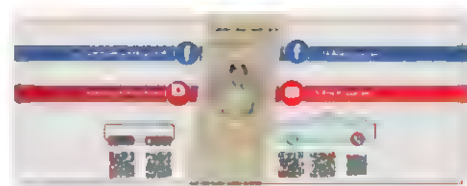
ئەو قسەیە قسەیەكی زۆر زۆر دانایانەیە! هەر لە هاوەڵانی بە ڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەوەشێتەوە خوا لێیان ڕازی بێ.

خوا بە لوتف و كەرەمی خۆی، ئێمە لەو كەسانە بگێڕێ، كە هەمیشە كردەوەمان بەپێی ئەو زانیارییە ڕاست و دروستە بێ، كە لە وەحیی خواوە هەڵیدەهێنجین و وەریدەگرین، یان لە عەقڵی سەلیمەوە وەریدەگرین، كە عەقڵی سەلیمیش هەر شەرع فەرمانی كردوە، كە بە پێی عەقڵی سەلیم بەڕێوەبچین و، خوا بمانپارێزێ لەوەی كە بكەوینە ژێر كاریگەریی هەواو ئارەزووی خۆمان، یاخود جگە لە خۆمان.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە یازدە (١١) ئایەتی کۆتایی سوورەتی (الجاثیة) پێک دێ، کە بریتین ئایەتەکانی: (٢٧ - ٣٧)، تەوەری سەرەکییان باسی ڕۆژی قیامەتە، ڕۆژی سزاو پاداشت و لێپرسینەوە، دوای ئاماژەیەکی کورت بە سەرەنجامی خێری بڕواداری کردار باش، لە یەک ئایەتدا، ئایەتی ژمارە (٣٠).

ئەوی دیکە ئایەتەکانی: (٣١ - ٣٥)، هەمووی بۆ خستنە ڕووی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایانی تاوانبارو خراپەکار، تەرخانکراوەو، خراوەتە ڕوو کە ژمارەیەکی زۆر لە خەسڵەت و کردەوە خراپەکانیان، بەو سەرەنجامە دژوارو بێڕەزایەی گەیاندوون، کە سەرجەم دە (١٠) خەسڵەت و ڕەفتاری خراپن:

١- بێبڕوایی.

٢- خۆبەزلگریی.

٣- تاوانباریی.

٤- نەزانیی.

٥- گومانداریی و دڵ پڕ لە گومان و دوو دڵیی بوون.

٦- خراپەکاریی.

٧- گاڵتەپێکردنی قیامەت.

٨- لە بیرکردنی دیداری خوا.

٩- گەمەکردن بە ئایەتەکانی خواو پێڕابواردنیان.

١٠- فریو خواردن بە ژیانی دنیا.

لـە كۆتاییـش دا لـە دوو ئایـەتی: (٣٦ و ٣٧)دا كـە كۆتـا ئایـەتی ئـەم سـوورەتە موبارەكـەن، ستایشـكردنی خـوا ﷻ وەک پـەروەردگارو خـاوەنی گـەردوون و جیهانییـان واتـە: گـەردوون بەسـەرو خواریـەوە بـە ئاسـمانەكان و زەویـەوەو جیهانییـان تێكـڕاو، ڕاگەیانـدنی بەرزیـی و گەورەیـی ڕەهـای خـوا ﷻ لـە گەردوونـدا.

﴿ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ ٱلْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ۚ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰٓ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَٰذَا كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾ فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِۦ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓا۟ أَفَلَمْ تَكُنْ ءَايَٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُم مَّا نَدْرِى مَا ٱلسَّاعَةُ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُوا۟ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٣٣﴾ وَقِيلَ ٱلْيَوْمَ نَنسَىٰكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ۚ فَٱلْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٣٥﴾ فَلِلَّهِ ٱلْحَمْدُ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{حوکمڕانیی و دەسەڵاتی ئاسمانەکان و زەوی، تەنیا هی خوایەو، ئەو ڕۆژەش کە کاتی بەرپابوونی قیامەت دێ، (مرۆڤە) ناهەقەکان دۆڕاوو زیانبار دەبن ﴿٢٧﴾ (لەو ڕۆژەدا) هەموو کۆمەڵێک (لە مرۆڤان) دەبینی (لە ترس و بیم و حەژمەتان) لەسەرچۆکان کەوتوون، هەر کۆمەڵێک بۆ (لیستی) نووسراوی خۆی بانگ دەکرێ (پێیان دەگوترێ:) ئەمڕۆ بەپێی ئەوەی کردووتانە، سزاو پاداشتتان دەدرێتەوە ﴿٢٨﴾ ئەمە نووسراوی ئێمەیە بە هەق و ڕاستیی لەسەرتان دەدوێ (شایەدییتان لەسەر دەدات)، مسۆگەر ئێمە کاتی خۆی ئەوەی دەتانکرد، لەبەرمان دەگرتەوە (فۆتۆکۆپییمان دەکرد) ﴿٢٩﴾ ئنجا ئەوانەی بڕوایان هێناوەو چاکەکانیان ئەنجام داون، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوەو، هەر ئەوەیە بردنەوەو بە مراد گەیشتنی ئاشکرا ﴿٣٠﴾ بەڵام ئەوانەی بێبڕوابوون (پێیان دەگوترێ:) ئایا ئایەتەکانمتان بەسەردا نەدەخوێنرانەوە، کەچی (لە بەرانبەریاندا) خۆتان بەزلگرت و کۆمەڵێکی تاوانبار بوون؟ ﴿٣١﴾ هەر کاتیش گوترابایە: بێگومان بەڵێنی خوا هەق و ڕاستەو، قیامەت ڕاستەو هیچ دوو دڵیی هەڵناگرێ، دەتانگوت: نازانین قیامەت چییە! تەنیا گومان دەبەین و بە مەزەندەی دەزانین و، ئێمە لە دڵنیایان نین (ئەو ڕۆژە بێ) ﴿٣٢﴾ (دەرهاویشتەو شوێنەوارە) خراپەکانی ئەوەی کردبوویان بۆیان دەرکەوتن و، (سزای) ئەوەی گاڵتەیان پێدەکرد، گەمارۆی دان ﴿٣٣﴾ (پێشیان) گوترا: ئەمڕۆ لە بیرتان دەکەین (پشتگوێتان دەخەین) وەک چۆن ئێوە دیداری ئەمڕۆتان لە بیر کرد بوو (نادیدە گرتبوو)و، جێی حەوانەوەشتان ئاگرەو، هیچ پشتیوانیشتان نین ﴿٣٤﴾ ئەو (ئاگری دۆزەخ)ە شتان بە هۆی ئەوەوەیە کە ئێوە ئایەتەکانی خواتان بە گاڵتە گرتبوون و، ژیانی دنیاش فریوی دابوون، بۆیەش ئەمڕۆ لێی ناهێنرێنە دەرێ و، داواشیان لێ ناکرێ داوای لێبوردن (لە خوا) بکەن

(و خوا ڕازیی بکەن) ﴿٣٥﴾ ستایشیش تەنیا بۆ (خوا)ی پەروەردگاری ئاسمانەکان و، پەروەردگاری زەوی و، پەروەردگاری جیهانییانە ﴿٣٦﴾ هەروەها مەزنیی و باڵایی ڕەها لە ئاسمانەکان و زەویدا، بەس هی ویەو، تەنیا ئەو زاڵی کارزانە ﴿٣٧﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(يَخۡسَرُ): (خَسِرَ يَخْسَرُ خُسْرَاً وَخُسْرَانَاً، بَابُهُ: فَرِحَ يَفْرَحُ، عَكْسُ: رَبِحَ، أَي: ضَاعَ رَأس مَالِهِ، وخَسَرَ يَخْسِرُ الشَّيءَ: نَقَصَهُ بَابُهُ: ضَرَبَ يَضْرِبُ)، وشەی (يَخۡسَرُ)، کە ڕابردووەکەی (خَسِرَ)یە، (خَسِرَ يَخْسَرُ خُسْرَاً وَخُسْرَانَاً) لە سەر کێشی (فَرِحَ يَفْرَح) یە، واتە: دۆڕا، سەرمایەکەی لە دەستچوو، زیانباربوو، (خَسِرَ يَخْسَر)، پێچەوانەی (رَبِحَ يَرْبَحُ)یە، (رَبِحَ يَرْبَح)، واتە: قازانجی کرد، قازانج دەکات، بەڵام (خَسِرَ يَخْسَرُ)، واتە: زیانی لێکەوت و دەستمایەکەی فەوتا، (خَسِرَ يَخْسَرُ خُسْرَاً وَخُسْرَانَاً) جیایە لە (خَسَرَ يَخْسِرُ الشَّيءَ)، (خَسَرَ)، (عَيْنُ الفِعْل)ەکەی سەر (فتحة)ی هەیە، بەڵام (خَسِرَ) ژێر (كسرة)ی هەیە، (وخَسَرَ يَخْسِرُ الشَّيءَ)، واتە: شتەکەی کەم کرد، کەم دەکات، ئەمە لەسەر کێشی (ضَرَبَ يَضْرِبُ)ە، وەک خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَيۡلٞ لِّلۡمُطَفِّفِينَ ١ ٱلَّذِينَ إِذَا ٱكۡتَالُواْ عَلَى ٱلنَّاسِ يَسۡتَوۡفُونَ ٢ وَإِذَا كَالُوهُمۡ أَو وَّزَنُوهُمۡ يُخۡسِرُونَ ٣﴾، یانی: (ينقصون)، ئەگەر شتیان بۆ خۆیان کێشا، یان پێوا، بە تەواویی وەری دەگرن، بەڵام ئەگەر بۆیان پێوان یان بۆیان کێشان، لێی کەم دەکەن.

(ٱلۡمُبۡطِلُونَ): (الَّذِينَ يُبْطِلُونَ الحَقَّ، وَالبَاطِلُ: نَقِيضُ الحَقِّ، وَهُوَ مَا لاَ ثَبَاتَ لَهُ عِنْدَ الفَحْصِ)، (مُبْطِلُون) کۆی (مُبْطِل)ە، (مُبْطِل): کەسێکە بیەوێ هەق بپووچێنێتەوە، هەڵگری ناهەق بێ، (باطِل): پێچەوانەی (حق)ە، هەق یانی: شتی چەسپاو و دامەزراو، یان شتێک کە ڕاست بێ، بەڵام (باطل) یانی: شتی پووچ و بێ نێوەڕۆک و، شتێک کە ناڕاست بێ.

(جَاثِيَةً): (جَثَى عَلَى رُكْبَتَيهِ، يَجْثُو جُثُوّاً وجَثِيّاً فَهُوَ جَاثٍ، وَالجَمْعُ جُثِيّ مِثْلُ: بَاكٍ وَبُكِيٌّ، بَرَكَ عَلَى رُكْبَتَيهِ)، واتە: لەسەر ئەژنۆیان، لەسەر چۆکان دانیشت، (يَجْثُو جُثُوّاً وجَثِيّاً، فَهُوَ جَاثٍ)، یانی: ئەو لەسەر ئەژنۆیە، کۆیەکەی بریتیە لە: (جُثِيّ) وەک: (بَاكٍ)، گریاو، (وبُكِيّ)، گریاوەکان، ئنجا ﴿أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾، یانی: کۆمەڵێک کە لەسەر ئەژنۆ کەوتوون لەپەو ڕوو کەوتوون، لەسەرچۆکان لەبەر زەبوونییان کەوتوون.

(يَنطِقُ): واتە: دەدوێ، (الكِتَابُ نَاطِقٌ، لَكِنَّ نُطْقَهُ تُدْرِكُهُ العَيْنُ، كَمَا أَنَّ الكِتَابَ كَلَامٌ، لَكِنْ يُدْرِكُهُ السَّمْعُ)، دیارە نووسراویش بێژەرە، بەڵام بێژتنەکەی چاو دەیبینێ، هەروەک کتێبیش قسە دەکات، بەڵام گوێ قسەکەی دەبیستێ.

(نَسْتَنسِخُ): واتە: نوسخەی لەبەر دەگرینەوە، (النَّسْخُ: إِزَالَةُ الشَّيءِ بِشَيءٍ يَتَعَقَّبُهُ)، (نسخ): بریتیە لەوەی شتێک بە شتێک لابەری، بە دوایدا بێ، (وَنَسْخُ الكِتَابِ: نَقْلُ صُورَتِهِ المجَرَّدَةِ إِلَى كِتَابٍ آخَر، والإِسْتِنْسَاخُ: التَّقَدُّمُ بِنَسْخِ الشَّيءِ)، (نَسْخُ الكِتَاب): بریتیە لەوەی وێنەکەی بگوازیەوە بۆ کتێبێکی دی، بۆ نووسینێکی دیکە، لەو نووسراوە بیگوازیەوە بۆ نووسینێکی دیکە، لەبەر گرتنەوە، (إِسْتِنْسَاخ): داوا کردنی لەبەرگرتنەوەیە، کە وەک دوایی باسی دەکەین، ئەمە ئیعجازێکی عیلمیی تێدایە.

﴿ٱلْفَوْزُ﴾: (الظَّفَرُ بِالخَيرِ مَعَ حُصُولِ السَّلَامَةِ)، (فَوْز): بریتیە لە وەدەستهێنانی قازانج و خێر، لەگەڵ هەبوونی بێمزەڕەتیی و بێ دەردو بەڵاییدا.

(هُزُوًا): (الهُزْءُ: مَزْحٌ فِي خِفْيَةٍ)، (هُزْء): بریتیە لە گاڵتەپێکردنێکی پەنهان.

(وَغَرَّتْكُمُ): فریویدان، هەڵیخەڵەتاندن، (الغِرَّةُ: غَفْلَةٌ فِي اليَقْظَةِ، وَغَرَّهُ: خَدَعَهُ يَغُرُّهُ غُرُوراً)[1]، (غِرَّة): بە مانای بێ ئاگایی دێ، (عَلَى غِرَّةٍ)، یانی: لە کاتی بێئاگایی دا، بەڵام بێئاگاییەکە لە حاڵەتی بێدارییدا، کەسێک کە بێدارەو خەوتوو نیە، بەڵام

---

(١) مختار الصحاح، ص٤٧٢.

لەو کاتەدا خافڵاوە، کەسێک زەفەری پێدەبات، (غَرَّهُ: خَدَعَهُ يَغُرُّهُ غُرُوراً)، واتە: فریوی دا، فریویدەدا، فریودان، وەک ئەوەی لە کاتێکدا ئەو خافڵاوە، زەفەری پێبردبێ، جاری وا هەیە با خافڵاویش نەبێ، بەڵام وەک چۆن بابای خافڵاو، کەسێک لە ناکاو زەبرێکی لێدەدا، یان شتێکی لێ دەڕفێنێ، بەهەمان شێوە.

(وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ): (أَعْتَبَ وَاسْتَعْتَبَ: طَلَبَ أَنْ يُعْتَبَ وَاسْتَعْتَبَهُ، فَأَعْتَبَهُ: اسْتَرْضَاهُ، فَأَرْضَاهُ، العُتْبَى: الرِّضَا)، (عُتْبَى): بە مانای ڕازیی بوون دێ، (أَعْتَبَ وَاسْتَعْتَبَ: طَلَبَ أَنْ يُعْتَبَ)، داوای کرد لێی ڕازیبن، (وَاسْتَعْتَبَهُ): واتە: داوای لێبوردنی کرد، یان داوای ڕازیبوونی کرد، (فَأَعْتَبَهُ)، ئەویش لێی ڕازیبوو، (اسْتَرْضَاهُ، فَأَرْضَاهُ)، داوای ڕازیبوونی لێکرد، ئەویش لێی ڕازی بوو، (عُتْبَى)، بە مانای ڕازیبوون (رِضَا) دێ.

(وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ)، (أَي: لاَ يُطلَبُ مِنْهُمْ أَنْ يُزِيلوا عَتْبَ رَبِّهِم عَلَيْهِم)، داوایان لێناکرێ، گلەیی پەروەردگاریان لەسەرخۆیان لابەرن، کە ئەمیش کینایەیە بۆ ڕازییکردنی خوای بەرز، واتە: لێیان داوا ناکرێ لەو ڕۆژەدا، خوا عزوجل لە خۆیان ڕازیی بکەن، چونکە تازە تێپەڕیوە، یانی: داوای ڕازییکردنی خواو داوای لێبوردن کردن لە خوای پەروەردگاریان لێناکرێ.

(ٱلْكِبْرِيَآءُ): واتە: ئەوپەڕی مەزنیی، ئەوپەڕی گەورەیی، ئەوپەڕی شکۆداریی، (كَبُرَ: عَظُمَ، كِبَراً فَهُوَ كَبِير، وَكُبَّار مبالغة فيه...)، (كَبُرَ) مەزنبوو، (كبير) گەورە، (كُبَّار) زێدەڕۆییە تێیدا، یانی: زۆر گەورە.

(الكِبْرِيَاء: العَظَمَةُ وَالمُلْكُ، أَو كَمَالُ الذَّاتِ وَكَمَالُ الوُجود)[1]، (كبرياء) یانی: مەزنیی و حوکمڕانیی، یاخود تەواویی لە خود داو تەواویی لە بووندا.

---

(١) صفوة البيان، لحسنين محمد مخلوف، ص٦٣٧.

ماناى گشتيى ئايەتەكان

خـوا ﷻ لـە كۆتايـى ئـەو سـوورەتە موبارەكـەدا، بۆمـان بـاسى سـەرەنجامى مرۆڤـەكان دەكات بـە گشـتيى، كـە لـە ڕۆژيـى دوايـى دا چييـان لـێ دێ و چـۆن دەبـن؟ كەواتـە: بـا لـە ئێسـتاوە خەمـى ئـەو ڕۆژە بخـۆن و، ئێسـتا بـە شـێوەيەك بژيـەن، كـە لـەو ڕۆژەدا سەربەسـت و سـەلامەت و سـەرفراز و بەختـەوەر بـن، بـەلام پـتر پانتايـى ئـەم يـازدە ئايەتـە تەرخانكـراوە بـۆ سـەرەنجامى شـوومى بێبڕوايـان و، ئاماژەيەكـى كـورت كـراوە لـە يـەك ئايەتـدا بـۆ سـەرەنجامى پـڕ خێـرو خۆشـيى بـڕواداراني كـردار بـاش، ئەگەرنا ئـەوى ديكـە هەمـووى بـاسى سـەرەنجامى شـووم و دژوارو سـەختى بێبڕواياتـە.

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، حوكمڕانيـى و دەسـەلاتى ئاسـمانەكان و زەوى تەنيـا هـى خوايـە ﷻ، تەنيـا خـوا حوكمـڕان و بالادەسـتە لـە ئاسـمانەكان و زەويـدا، ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ ٱلْمُبْطِلُونَ ٢٧﴾، ئـەو ڕۆژەش كاتەكـە ﴿ٱلسَّاعَةُ﴾، هەڵدەسـتێ و بەرپـا دەبـێ، لـە كوردەواريـى دا دەڵێـن: قيامـەت ڕابـوو، لێـرەدا: ﴿ٱلسَّاعَةُ﴾، وەك بـە پێـى ڕەوتەكـەى بۆمـان دەردەكـەوێ، يـانى: ئـەو كاتـەى زينـدوو كرانـەوەو سـزاو پاداشـتى تێـدا دێتـە دى، ئەويـش بـە دوو بەڵگـە:

أ- وشەى ﴿تَقُومُ﴾، هەڵدەستێ، كە بەردەوامبوون دەگەيەنێ و، هەڵسانى خەڵكيش دەگەيەنێ.

ب- خوا ﷻ باسى سەرەنجامى هەر كام لە بڕوادارو بێبڕوايان دەكات، ئەوەش لە ڕۆژيى قيامەتدا دەردەكەوێ، نەك لە ئاخير زەماندا، كە دەفەرموێ: ﴿يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ ٱلْمُبْطِلُونَ﴾، لەو ڕۆژەدا ئەوانەى لەسەر ناهەقن، ئەوانەى دەيانەوێ هەق بپووچێننەوە، زيانبار دەبن،

دۆڕاو دەبن، مایە پووچ دێنە دەرێ، لەو ڕۆژەدا ئەوانەی هەموو هەوڵ و تێکۆشانیان بۆ ئەوەیە، هەق بپووچێننەوەو، هەڵگری ناهەقن، ئەوانە دۆڕاوو زیانبار دەبن.

﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾، هەر کۆمەڵێک دەبینی لەسەر ئەژنۆیان کەوتوە، (جَثَى عَلَى رُكْبَتَيْهِ: بَرَك عَلَى رُكْبَتَهِ)، لەسەر ئەژنۆیان یان لەسەر چۆکان کەوت، (جاثية) سیفەتی ئۆممەتە، (شَخْصٌ جاثٍ، وأُمَّةٌ جاثية)، کەسێک کە لەسەرئەژنۆیان کەوتبێ و، کۆمەڵێک کە لەسەرئەژنۆیان کەوتبن.

خوا دەفەرموێ: هەموو کۆمەڵەکان دەبینی لەسەر ئەژنۆیان کەوتوون، لێرەدا خوا ﷻ هەموو مرۆڤەکان بەوە وەسف دەکات، بە چاک و خراپەوە، لەو ڕۆژەدا لە سام و هەیبەتی ئەو ڕۆژەو لە ترس و بیمی ئەو چارەنووسەی چاوەڕێیان دەکات، هەموویان بەسەر ئەژنۆدا کەوتوون و، چاوەڕێی دادگاییکران دەکەن.

﴿كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰٓ إِلَىٰ كِتَٰبِهَا﴾، هەر کۆمەڵە بانگ دەکرێ بۆ نووسراوەکەی خۆی، بۆ لیستی کردەوەکانی، دەگونجێ هەر ئۆممەتێک لیستێکی گشتیی هەبێ، ناوی هەموو تاکەکانی تێدابێ، کردەوەی هەر کامێکیان و سزا، یان پاداشتی هەر کامێکیان، دەشگونجێ تاکەکان هەر کامێکیان نووسراوی تایبەتی خۆی هەبێ، وێڕای ئەو نووسراوە گشتییە، هەر کامێکیان نووسراوێکی تایبەتی خۆی هەبێ، کە خوای شارەزا لە چەند شوێنان ئاماژە بەوە دەکات، بۆ وێنە:

١- لە سووڕەتی (الإسراء)دا: ﴿ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾﴾، واتە: نووسراوەکەت بخوێنەوە، ئەمڕۆ بەسە خۆت لێپرسینەوە لەگەڵ خۆتدا بکەی.

٢- لە سووڕەتی (الحاقة)دا: ﴿يَٰلَيْتَنِى لَمْ أُوتَ كِتَٰبِيَهْ ﴿٢٥﴾﴾، واتە: خۆزگە نووسراوەکەم وەرنەگرتبایەوە.

٣)- لە سووڕەتی (الحاقة)دا، خوا دەفەرموێ: ﴿وَأَمَّا مَنْ أُوتِىَ كِتَٰبَهُۥ بِشِمَالِهِۦ ﴿٢٥﴾﴾، واتە: بەڵام کەسێك بەچەپەی نووسراوەکەی وەربگرێتەوە...

کەواتە: هەر کەسێک لیستی کردەوەی خۆی هەیە، بەس خواش دەزانێ ئەوە چۆنە! یاخود مەبەست ئەوەیە کە هەر کۆمەڵگایەک و هەر کۆمەڵە خەڵکێک، بانگ دەکرێن، هەر کامێکیان بۆ نووسراوەکەی خۆی. ﴿ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، (هذا مقول قول محذوف)، ئەمە گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ (يُقَالُ لَهُمْ أو قِيلَ لَهُمْ: ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ)، پێیان دەگوترێ، پێیان گوترا: ئەمڕۆ ئەوەی کردبووتان، لەسەری سزاو پاداشت دەدرێنەوە، واتە: سزا و پاداشتی ئەوەی کردبووتان دەدرێنەوە.

﴿هَٰذَا كِتَٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ﴾، ئەمە نووسراوەکەمانە بە هەق لەسەرتان دەدوێ، واتە: بەڕاستیی و، بە شێوەیەکی چەسپاو بە بێ زێدەڕۆیی و کەم و کورتیی، ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، ئەمە بەڵگە هێنانەوەیە بۆ ڕستەی پێشێ، کە دەفەرموێ: ئەمە نووسراوی ئێمەیە بە هەق لەسەرتان دەدوێ، بە شێوەیەکی ڕاست و ڕێک، ئنجا بەڵگە دێنێتەوە: ئێمە ئەوەی ئێوە دەتانکرد، نوسخەمان لەبەر دەگرتەوە، واتە: ڕێک کردەوەکە کۆپی دەکراو نوسخەی لەبەر دەگیرایەوە، وەک دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین، ئەمە ئیعجازێکی عیلمیی تێدایە، چونکە زانایانی پێشێ وایانزانیوە هەر بە نووسین دەنووسرێ، بەڵام ئێستا کە زانیاریی تەکنۆلۆژیای مەعلووماتیی بەرەو پێشەوە چووە، ئێمە لە چەمک و واتای ئەوە تێدەگەین، لەبەری دەگرینەوە یانی چی؟! ئەگەر ئێستا بەشەر بتوانێ کامێرای چاودێریی وا دابنێ، کە دوایی تۆمارەی بکات و بڵێن: ئەوە نیە، ئەوەتا تۆی فلانە کارە دەکەی؟ لە سوپەرمارکێت و لە شوێنە گشتییەکان، ئێستا کامێرای چاودێریی دادەنرێ، دوایی دێن تۆماری ئەو کامێرایە لێدەدەنەوە، دەڵێن: ئەو ڕووداوە بەو شێوەیە ڕوویدا، ئەو کەسە ئاوا ئەو دووکانەی بڕی، یان ئەو کەسە ئاوا فلانکەسی کوشت، یان ئەو دزییەی کرد، ئنجا ئەگەر بەشەر بتوانێ کاری وا بکات، دەبێ خوای بەشەر ﷻ چ ئامێرێکی زۆر سەرسوڕهێنەرو زۆر کۆنترۆڵکەرو وردی دابێتە دەست فریشتەکان و، چ توانایەکی بەو فریشتانە دابێ،

کە تایبەتن بە تۆمارکردنی هەڵسوکەوت و قسەو کردارو نیەت و نیازو مەبەستی نێو دڵی مرۆڤەکان! وەک دەفەرموێ: ﴿وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ ﴿١٠﴾ كِرَامًا كَاتِبِينَ ﴿١١﴾ يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ ﴿١٢﴾﴾ **الإنفطار**، واتە: چەند پارێزەرێکتان بەسەرەوەن، زۆر بەڕێزن، نووسەرن، تۆمارکەرن، دەزانن چی دەکەن، واتە: بە عەقڵ و دڵ، چ خولیاو نیازو مەبەستێکتان لە عەقڵ و دڵتاندا هەیە، هەروەها بە زمانتان تەعبیرەکانتان، ئەندامەکانتان هەموو جموجۆڵ و چالاکییەکانتان دەزانن و، تۆماریان دەکەن، هەر کامەی بەشێوەی خۆی.

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ﴾، ئنجا ئەوانەی بڕوایان هێناوەو، کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، ئەم تەعبیرە: ﴿فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ﴾، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، وەک عەرەب دەڵێن: **(كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَوْفِ الفَرَى)**، هەموو نێچیرەکان لە نێو هەناوی **(فَرى)**دان، **(الفَرى)** پێم وایە بە کوردیی چوارلوویە، یان کوڕەبەشەیە، ئاژەڵێکە بە قەدەر گیسکێک، بەرخێک دەبێ، بەڵام زۆر قەڵەوە، یەک بە یەکێک دەڵێ: دەڵێی چوار لوویە، یان دەڵێی: کوڕەبەشەیە زۆر قەڵەوە، واتە: ڕاوچی، ئەگەر زەفەر بەو ئاژەڵە ببات، کەڵێنی هەموو نێچیرەکانی دیکەی بۆ دەگرێ، با ڕاویشیان نەکات.

ئەوەش کە خوا دەفەرموێ: ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، خرانە نێو بەزەیی خوا، هەموو شتێک دەگرێتەوە، چوونە بەهەشت دەگرێتەوە، لێ ڕازیبوونی خوا دەگرێتەوە، هەموو نازو نیعمەتە ماددیی و مەعنەوییەکان دەگرێتەوە، سەرفرازیی دەگرێتەوە، بێ بەڵایی و بێمزەڕەتیی دەگرێتەوە، لەو ڕۆژەدا هەموو شتێک دەگرێتەوە، ﴿ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ﴾، هەر ئەوەیە بردنەوەو بە ئامانج گەیشتنی ڕوون و ئاشکرا.

﴿ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ ﴾، بەڵام ئەوانەی بێبڕوابوون، یانی: بێبڕوابوون بە خوا، بە پێغەمبەر ﷺ، بە کتێبی خوا، بە ڕۆژیی دوایی و بە دیداری خوا، بە سزاو پاداشتی خوا، ﴿ أَفَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ ﴾، یانی: (پێیان دەگوترێ:)، ئایا ئایەتەکانمتان بەسەردا نەدەخوێنرانەوە؟ بەڵام (**يُقَالُ لَهُم**)، قرتێنراوە، چونکە بە سیاق و سەلیقە دیارەو، خوای پەروەردگاریش کتێبی خۆی قەڵەباڵغ نەکردوە، بە هیچ وشەو تەعبیرێک کە عەقڵ و سەلیقەی سەلیم دەرکی پێ دەکات و پەی پێ دەبات، واتە: پێیان دەگوترێ: ئایا ئایەتەکانی منتان بەسەردا نەدەخوێنرانەوە؟ ئەم (أ)یە، هەمزەی پرسیارکردنە، بەڵام دەگونجێ بۆ نکوولّیلێکردن بێ، یانی: ئایەتەکانی منتان بەسەردا دەخوێنرانەوە، دەشگونجێ بۆ چەسپاندن (**تقرير**) بێ، چونکە لەوێ نکوولّیی لەوە ناکەن کە ئایەتەکانی خوایان بەسەردا خوێنراونەوە، ﴿ فَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡ وَكُنتُمۡ قَوۡمٗا مُّجۡرِمِينَ ﴾، کەچی ئێوە خۆتان بە زلگرت و، کۆمەڵێکی تاوانبار بوون، واتە: تاوانکردن، ڕاگری ئەو کۆمەڵەی ئێوە بوو، حیکمەتی تەعبیری (**كُنتُم قوماً مجُرمِين**)، ئەوەیە یانی: ئەوانە کە تەماشات دەکردن، تاوانبارییان لێ دەباریی و، تاوانباریی پێناسەیان و پێکهاتەیان و بناغەی بوونیان بوو.

﴿ وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، کاتێک دەگوترا: بە دڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستەو چەسپاوە، ﴿ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيۡبَ فِيهَا ﴾، کاتەکەش هیچ دوو دڵیی تێدا نیە، واتە: ئەو کاتەی قیامەتی تێدا دێ، هیچ دوو دڵیی تێدا نیە، یاخود (**ساعة**) دەگونجێ مەبەست پێی ئاخیر زەمان بێ، واتە: ئەم دنیا ڕوونە، هەروا بەردەوام نابێ، کاتێک دێ، خوا دەیپێچێتەوە، لاپەڕەی ئەم ژیانە دنیاییە دەپێچێتەوەو، قۆناغێکی دیکە و ژیانێکی دیکە دێتە پێشێ، ئەوە هیچ دوو دڵیی تێدانیە، ﴿ قُلۡتُم مَّا نَدۡرِي مَا ٱلسَّاعَةُ ﴾، ئێوە دەتانگوت ئێمە نازانین کاتەکە (**الساعة**) چییە!؟ ﴿ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنّٗا ﴾، ئێمە بەس گومان دەبەین، بەس بە مەزەندە پێمان وایە، دەگونجێ قیامەت، یان ئاخیر زەمان هەبێ، ﴿ وَمَا نَحۡنُ بِمُسۡتَيۡقِنِينَ ﴾، بەڵام ئێمە لە دڵنیایان

نین، واتە: ئێمە لەوانەنین دڵنیابین، کە ئاخیر زەمان یاخود قیامەت دێ، ئێوە واتان دەگوت.

﴿ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا ﴾، خراپەی ئەوەی دەیانکرد، بۆیان دەرکەوت، واتە: سزای خراپەکانی کە ئەنجامیان دەدان، سزایەکەیان بۆ دەرکەوت، ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴾، دەورەو ئابڵووقەی دان، ئەوەی گاڵتەیان پێ دەکرد، یانی: خودی گاڵتە پێکراوەکە دەورەی دان، کە دۆزەخە، یاخود: سزای گاڵتە پێکراوەکە، ئەگەر پەیامی خوا بووە، یان پێغەمبەر بووە، یان هەرچی بووە، سزایەکەی، دەورەی دان.

﴿ وَقِيلَ ٱلْيَوْمَ نَنسَىٰكُمْ ﴾، گوتراش: ئەمرۆ لە بیرتان دەکەین و فەرامۆشتان دەکەین، نادیدەتان دەگرین و پشت گوێتان دەخەین، ئەگەرنا خوا ﷻ هیچ شتێکی لێ ون نابێ: ﴿ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا ﴿٦٤﴾ ﴾مریم، واتە: پەروەردگارت هەرگیز هیچ شتێکی لێ ون نابێ و لە یاد ناچێ، بەڵام ئەوە پەیوەست (لازم)ەکەی مەبەستە، واتە: کەسێک شتێکی لە بیر بچێ، ئاگای لێ نامینێ و فەرامۆشی دەکات و پشتگوێی دەخات، واتە: ئێمەش ئەمرۆ ئێوە پشتگوێ دەخەین، وەک چۆن کەسێک شتێک کە لە بیری چووە، پشتگوێی دەخات.

﴿ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَآءَ يَوْمِكُمْ هَـٰذَا ﴾، وەک چۆن ئێوە دیداری ئەمڕۆژەتانتان لە بیرچوو بوو، فەرامۆش کردبوو، ئێمەش ئەمرۆ لە بیرتان دەکەین و پشتگوێتان دەخەین و نادیدەتان دەگرین، وەک هەر نەبن، ﴿ وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ ﴾، جێی حەوانەوەشتان ئاگرە، شوێنێک کە پەنای بۆ دەبەن و تێیدا دەحەوێنەوەو، تێیدا پشوو دەدەن، بریتییە لە ئاگر، خوا پەنامان بدات، ﴿ وَمَا لَكُم مِّن نَّـٰصِرِينَ ﴾، هیچ پشتیوانیشتان نیەو، هیچ کەس نیە، هاوکارتان بێ و سەرتان بخات و بەرگرییتان لێ بکات، یەکێک دەڵێ: لەبەرچی؟

﴿ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَـٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا ﴾، ئەم سزایەشتان بە هۆی ئەوەوە بوو، کە ئایەتەکانی خواتان بە گاڵتە پێکراو گرتبوو، ئایەتەکانی

خواتان کرد بوون بە گاڵتەجاڕ، وا پێدەچێ ئایەتەکان (آيات) مەبەست پێیان ڕستەکانی فەرمایشتی خوا بێ لەم سیاقەدا، چونکە هەمووی باسی قورئانەو باسی ئایەتەکانە، لە سەرەتاوە خوای پەروەردگار باسی قورئانی کرد، ﴿حمٓ ١ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ٢﴾، هەروەها دوایی: ﴿تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّۖ فَبِأَيِّ حَدِيثِۭ بَعۡدَ ٱللَّهِ وَءَايَٰتِهِۦ يُؤۡمِنُونَ ٦﴾، هەروەها دوایی: ﴿وَإِذَا عَلِمَ مِنۡ ءَايَٰتِنَا شَيۡـًٔا ٱتَّخَذَهَا هُزُوًا﴾، لێرەش دەفەرموێ: ئەم سزایەتان بەهۆی ئەوەوەیەو، لە سۆنگەی ئەوەوەیە، کە ئایەتەکانی خواتان بەگاڵتە پێکراو گرتبوون و کردبووتانن بەگاڵتەجاڕو پێتان ڕادەبواردن، ﴿وَغَرَّتۡكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا﴾، ژیانی دنیاش فریویدان، ژیانی دنیا لە ڕووە ماددییەکەیەوە، هەڵیخەڵەتاندن و فریویدان، ﴿فَٱلۡيَوۡمَ لَا يُخۡرَجُونَ مِنۡهَا وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ﴾، ئەمڕۆ نە لێی دەبرێنە دەرێ و، نە داواشیان لێدەکرێ داوای لێبوردن بکەن (لە خوا)، یاخود نە داواشیان لێ دەکرێ خوا ﷻ لە خۆیان ڕازیبکەن.

وشەی: ﴿يُخۡرَجُونَ﴾، خوێنراویشەتەوە: (يَخْرُجُون)، واتە: ئەمڕۆ لێی ناچنە دەرێ و، لێی نابرێنە دەرێ، ﴿وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ﴾، داوای داوای لێبوردنکردنیشیان لێناکرێ، واتە: داوایان لێناکرێ، داوای لێبوردن بکەن، یاخود: داوای ڕازییکردنی خوای پەروەردگاریشیان لێناکرێ، چونکە ئەوە تێپەڕی و کاتی نەماوە.

﴿فَلِلَّهِ ٱلۡحَمۡدُ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلۡأَرۡضِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ﴾، ستایش هەر هی خوایە، پەروەردگاری ئاسمانەکان، پەروەردگاری زەوی، پەروەردگاری جیهانییان.

﴿وَلَهُ ٱلۡكِبۡرِيَآءُ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ﴾، هەرچی مەزنیی و گەورەیی و باڵادەستیی و شکۆ هەیە، هەر هی ئەوە، لە ئاسمانەکان و زەویدا، ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾، هەر ئەو باڵا دەست و زاڵ و کارزانە ﷻ.

خوا ﷻ کۆتایی ئەم سوورەتە موبارەکە، بەم دوو ئایەتە دێنێ و، ڕایدەگەیەنێ کە هەرچی ستایش و پێ هەڵا گوتن و مەدح و سەنا هەیە، هی خوایە،

هەرچی سیفەتی بەرزو جوان و پەسند هەیە، هەمووی هی خوایە کە خاوەن و پەروەردگارو مشوورخۆری ئاسمانەکانە، خاوەن و پەروەردگار و مشوورخۆری زەوییە، خاوەن و پەروەردگارو مشوورخۆری جیهانییانە، جیهانییان واتە: جیهانی فریشتان، جیهانی مرۆڤان، جیهانی جند، هەروەها جیهانی ماددەی بێ ژیان، جیهانی ڕووەک، جیهانی ئاژەڵان، ئاژەڵیش بە هەموو جۆرەکانیەوە، پەڕەورو زیندەوەرو هی نێو ئاوو، هی نێو هەواو، هی ژێر زەوی، هەروەها جیهانی فراوانی گەردوون، کە پێشتر فەرمووی: ﴿رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ﴾، یانی: جیهانی فراوانی گەردوون، چ ئەوەی بۆ ئێمە دیارییکراوەو زانراوە، بە زانین یان بە مەزەندە، چ ئەوەی پەنهانەو نەزانراوە، هەروەها هەموو گەورەیی و شکۆو بەرزییەک بۆ خوا لە ئاسمانەکان و زەویداو، هەر ئەو زاڵی کارزانە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

حوكمڕانیی و دەسەڵاتی گەردوون هی خوایە ﷻ، لە ڕۆژی قیامەتیشدا بێبڕوایانی هەوڵدەر بۆ لابردنی هەق و پووچەڵكردنەوەی، زیانبار دەبن، تێكڕای ئۆممەتان لەو ڕۆژەدا لەسەر ئەژنۆیان دەكەون، بەرەو لیستی تۆماری كردەوەكانیان بانگ دەكرێن و پێیان دەگوترێ: ئەمە نووسراوی ئێمەیە بەڕاستیی و بە هەق لە سەرتان دەدوێ، چونكە هەرچی كردووتانە، لەبەری گیراوەتەوەو كۆپیی كراوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ ﴿٢٧﴾ وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٩﴾﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، {لە زمانی عەرەبییدا كاتێك **(الجارّ والمجرور)**، پێش دەخرێن، مانای كورتهەڵێنان دەگەیەنێ}، حوكمڕانیی و باڵادەستیی لە ئاسمانەكان و زەویدا، تەنیا هی خوایە ﷻ، **(الطبري)** لە تەفسیرەكەی خۆیدا[1]، ئاوا ئەم ڕستەیە شیی دەكاتەوەو مانا دەكات: **(وَللهِ سُلْطَانُ السَّمَوَاتِ والأرض، دُونَ مَا تَدْعُونَهُ لَهُ شَرِيْكَاً)**، باڵادەستیی و حوكمڕانیی حەوت ئاسمانەكان و زەوی، تەنها هی خوایە، نەك هی ئەوانەی وەك هاوبەش بۆ خوا بانگەشەیان بۆ دەكەن و، لێیان دەپاڕێنەوە.

---

(١) جامع البيان، ج٢٥، ص ١٥٨ ، ١٥٩.

٢)- ﴿وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوۡمَئِذٖ يَخۡسَرُ ٱلۡمُبۡطِلُونَ﴾، ئەو ڕۆژەش کە کاتەکە (ٱلسَّاعَةُ) هەڵدەستێ و قیامەت ڕا دەبێ، هەڵگرانی ناهەق زیانبار دەبن، لێرەدا (ٱلسَّاعَةُ)، مەبەست پێی قیامەتە، ئەگەرنا (ٱلسَّاعَةُ) یانی: کاتێکی دیارییکراو کە خوا ﷻ کردوویەتی بە ناوێکی عەلەم، هەم بۆ ئاخیر زەمان، کۆتایی هاتنی ئەم گەردوونەو ئەم دنیایە، هەم بۆ قیامەت و هەڵسانەوەو زیندووکرانەوەش، ئنجا بەپێی سیاق دەزانرێ کە (ٱلسَّاعَةُ) ئایا مەبەست پێی ئاخیر زەمانە، یان قیامەتە؟ بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوۡمَئِذٖ يَخۡسَرُ ٱلۡمُبۡطِلُونَ﴾، بە نیشانەی ئەوە کە دەفەرموێ: ئەو ڕۆژەی (ٱلسَّاعَةُ) هەڵدەستێ بەرپا دەبێ، ئەو ڕۆژە ناهەقان زیانبار دەبن، واتە: ئەو کاتەی کە سزاو پاداشت و لێپرسینەوەی تێدا دێتەگۆڕێ.

﴿يَخۡسَرُ ٱلۡمُبۡطِلُونَ﴾، ئەوانەی کە لەسەر ناهەق بوون، یان ئەوانەی ویستوویانە هەق لابەرن، زیانبار دەبن، ئەوانەی لە دنیادا قسەی ناهەق و بانگەشەی ناهەقیان کردووە، هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، لەو ڕۆژەدا زیانبار دەبن، (خَسِرَ يَخْسَر، أي: غُبِنَ يُغْبَنُ)، دۆڕا، دەدۆڕێ، زیانی کرد، واتە: (ضَاعَ رَأْسُمَالِهِ) سەرمایەکەی فەوتا، بەڵام (خَسَرَ يَخْسِرُ)، بە مانای: (نَقَصَ يَنْقُصُ)، کەمی کرد، کەم دەکات، یانی: شتێک لێی کەم کردو لێی کەم دەکات.

(الطبري) لە تەفسیری ئەو ئایەتە موبارەکەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ يَوۡمَئِذٖ يَخۡسَرُ ٱلۡمُبۡطِلُونَ﴾، دەڵێ: (وَيَوْمَ تَجِيءُ السَّاعَةُ الَّتِي يَنْشُرُ اللَّهُ فِيهَا الْمَوْتَى مِنْ قُبُورِهِمْ، وَيَجْمَعُهُمْ لِمَوْقِفِ الْعَرْضِ ﴿يَخۡسَرُ ٱلۡمُبۡطِلُونَ﴾ الجاثية: ٢٧، يَقُولُ: يُغْبَنُ فِيهَا الَّذِينَ أَبْطَلُوا فِي الدُّنْيَا فِي أَقْوَالِهِمْ وَدَعْوَاهُمْ لِلَّهِ شَرِيكًا، وَعِبَادَتِهِمْ آلِهَةً دُونَهُ بِأَنْ يَفُوزَ بِمَنَازِلِهِم مِنَ الْجَنَّةِ الْمُحِقُّونَ، وَيُبَدَّلُوا بِهَا مَنَازِلَ مِنَ النَّارِ، كَانَتْ لِلْمُحِقِّينَ، فَجُعِلَتْ لَهُمْ بِمَنَازِلِهِمْ مِنَ الْجَنَّةِ، ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ)[١]، واتە: ئەو ڕۆژەی ساعە دێ و خوا مردووەکان تێیدا زیندوو دەکاتەوە، لە گۆڕەکانیان و بۆ ڕانواندن کۆیان

---

(١) جامع البيان: ج٢٥، س١٠٠.

دەكاتەوە، لەو ڕۆژەدا ئەوانەی لە دنیادا قسەی ناهەق و بانگەشەی ناهەقیان كردوە، كە هاوبەشیان بۆ خوا داناوە، ئەوانە دۆڕاو دەبن و، ئەوانەی لەسەر هەق بوون، ئەو مەنزڵگاو جێگاو ڕێگا گریمان كراوانەی بۆ بێبڕوایەكان لە بەهەشتێ دانراون، لێیان بە میرات دەگرن، لە جیاتی ئەوەش ئەو جێگاو ڕێگا گریمانكراوانەی داندراون، بۆ ئەوانەی كە ئەهلی ئیمان و كردەوەی چاكن، (ئەگەر بێبڕواو كردار خراپ بوونایە، دەچوونە ئەو جێگاو ڕێگایانە)، ئەو جێگەو ڕێگایانەش دەدرێن بە بێبڕوایەكان.

(هەر كامێكیان جێگەو ڕێگای ئەوی دیكە، بە میرات دەگرن، ئیمانداران لە بەهەشتدا، جێگاو ڕێگایان بە میرات دەگرن و، بێبڕوایانیش لە دۆزەخدا جێگاو ڕێگای ئیمانداران بە میرات دەگرن).

٣)- ﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾، تۆ هەر كۆمەڵێک دەبینی لەسەر چۆكان، ئەژنۆیان كەوتوە، (**بَارِكِينَ عَلَى الرُّكَبِ مُسْتَوفِزِينَ عَلَى هَيْئَةِ المذْنِبِ المُنْتَظِرِ بِمَا يَكْرَه**)، واتە: لەسەر ئەژنۆیانیان كەوتوون و لەسەر هەستن، وەک شێوەی بابایەكی تاوانباری چاوەڕێی سزا.

٤)- ﴿كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَـٰبِهَا﴾، هەر كۆمەڵە بانگ دەكرێ بۆ نووسراوەكەی خۆی، نووسراوێكی گشتیی كە هی تاک تاكیانی تێدایە، یاخود: هەر كۆمەڵێک بانگ دەكرێ بۆ نووسراوەكەی خۆی، واتە: تاک تاكی كۆمەڵەكە، هەر كامیان لیست و نووسراو و بڕوانامەی خۆی وەردەگرێتەوە.

٥)- ﴿ٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾، (پێشیان دەگوترێ:) ئەمڕۆ بە پێی ئەوەی دەتانكرد، سزاو پاداشت دەدرێنەوە، (**يَكُونُ جَزَاؤُهُم عَلَى وفْقِ أَعْمَالِهِم**)، سزا یان پاداشتیان بەپێی كردەوەكانیانە.

٦)- ﴿هَـٰذَا كِتَـٰبُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِٱلْحَقِّ﴾، (پێیان دەگوترێ:) ئەمە نووسراوەكەمانە بە هەق و ڕاستیی، لە دژتان دەدوێ، قسەتان لەسەر دەكات و شایەدییتان لەسەر دەدات، (**عُدِّيَ يَنْطِقُ بـ «عَلَى» لإِفَادَةِ مَعْنَى: يَشْهَدُ**)، (يَنطِقُ) پێویستیی بە (عَلَى) نیە، (يَنطِقُ)، یانی: دەدوێ،

بەڵام کە دەفەرموێ: (يَنطِقُ عَلَيۡكُم)، بەهۆی (على)وە وشەی (يَنطِقُ) مانای (يَشْهَدُ)شی، خراوەتە نێو، وێڕای مانای (دەدوێ)، مانای (شایەدیی دەدا)شی خراوەتێ، چونکە بنچینەی (تَضْمِيْن)، (خرانە نێو) لە زمانی عەرەبییدا، وەختێک کردارێک کە عادەت نیە، بە پیتێک تەعەددا بکات و بەرکار بخوازێ، بەو پیتە بەرکار دەخوازێ، وێڕای مانای خۆی، مانایەکی دیکەش دەگەیەنێ و لە یەک کاتدا، دوو واتایان دەگەیەنێ.

واتە: ئەمە نووسراوەکەی ئێمەیە، بە شێوەیەکی ڕاست لە بارەتانەوە دەدوێ و شایەدییتان لەسەر دەدات.

٧)- ﴿إِنَّا كُنَّا نَسۡتَنسِخُ مَا كُنتُمۡ تَعۡمَلُونَ﴾، ئێمە ئەوەی دەتانکرد، لەبەرمان دەگرتەوە، ئەمە بەڵگە هێنانەوەیە بۆ ڕستەی پێشێ، واتە: بۆیە بەڕاستیی شایەدییتان لەسەر دەداو، لە بارەتانەوە دەدوێ، ئەو نووسراوەی ئێوەو، ئەو تۆمارەی ئێمە، چونکە ئێمە ئەوەی دەتانکرد کاتی خۆی، لەبەرمان دەگرتەوە

وشەی (نَسۡتَنسِخُ):

أ- زانایان هەندێکیان گوتوویانە: (نَكْتُبُ)، دەمانووسیی.

ب- هەندێکیان گووتویانە: (نُكَلِّفُ المَلاَئِكَةَ بِكِتَابَتِهِ)، فریشتەکانمان ئەرکدار کردبوون، کە بینووسن.

ج- هەندێکیان گووتویانە: (نَنْقُلُ مِنَ اللَّوْحِ المَحْفُوظِ)، لە لەوحی پارێزراوەوە ئەوەی کە خوا هەموو زانیارییەکانی خۆی تێدا تۆمار کردون، لەوێوە دەمانگواستەوە، بەڵام مانا ڕاستەکەی ئەوەیە: (نُسَجِّلُ وَنُصَوِّرُ)، ئێمە تۆمارمان دەکردو وێنەمان لێ دەگرتەوە، وەک چۆن مرۆڤ ئێستا دەتوانێ ئەوە بکات، کە ئەمە بێگومان ئاماژەیەکی عیلمییەو ئیعجازێکی زانستییە، کە خوا ﷻ هەزارو چوارسەدو ئەوەندە ساڵ پێش ئەوەی مرۆڤ بتوانێ ئەو ئامێرانە دابێنێ، کە بە دەنگ و وێنەوە، شتان تۆمار دەکەن و هەڵیدەگرن و لە کاتی پێویستدا لێ دەدرێنەوە، خوا ئاماژەی بەوە کردوە.

هەروەک لە سوورەتی (**الكهف**)یشدا، کە لەوێ قسەمان لەو بارەوە کردوە، بۆیە لێرە دووبارەی ناکەینەوە، دەفەرموێ: ﴿وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرًاۗ وَلَا يَظۡلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا ٤٩﴾، خوا دەفەرموێ: ئەوەی کردبوویان بە ئامادە کراویی بینییان، واتە: خودی کردەوەکە دەبیننەوە، خودی قسەکە دەبیننەوە، خودی هەڵسوکەوتەکە دەبیننەوە، نەک نووسراوێک لە لیستێکدا، ﴿وَوَجَدُواْ مَا عَمِلُواْ حَاضِرًا﴾، ئەوەی کردبوویان بە ئامادەکراویی بینییان، دەگوترێ: ئەوە تۆی ئەها تەماشا بکە، ئەوە دەنگت، ئەوە وێنەکەی تۆ، ئەوە هەڵسوکەوتەکەی تۆ، هەم ئایەتەکەی سوورەتی (**الكهف**)، هەم ئەم ئایەتە، زۆر بە ڕوونیی دەلالەت لەسەر ئەوە دەکەن، هەروەها ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الزلزلة**)یش، کە دەفەرموێ: ﴿فَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٍ خَيۡرٗا يَرَهُۥ ٧ وَمَن يَعۡمَلۡ مِثۡقَالَ ذَرَّةٖ شَرّٗا يَرَهُۥ ٨﴾، واتە: هەر کەسێک بە گرانایی گەردێک چاکە بکات، دەیبینێ، (کردەوەکە دەبینێتەوە)، هەروەها هەر کەسێک بە گرانایی گەردێک خراپە بکات، دەیبینێ، (واتە: خودی کردەوەکە دەبینێتەوە).

لە بارەی ئەوەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: لەو ڕۆژەدا، ئەوانەی لەسەر ناهەقن، زیانباردەبن، زانایان زۆریان قسە کردوە، بەڵام زۆر گەڕام، دەقێکم نەبینی لەو بارەوە، دەقێک لە پێغەمبەرەوە ﷺ بەڵام هەموویان ئەو قسەیان لەو بارەیەوە کردوە، کە ئیمانداران شوێنی بێبڕوایان لە بەهەشتدا بە میرات دەگرن و، بێبڕوایانیش شوێنی ئیمانداران لە دۆزەخدا بە میرات دەگرن.

(**الشيخ حسنين محمد مخلوف**) لە تەفسیری ئەم ئایەتە لە سوورەتی (**التغابن**)دا: ﴿يَوۡمَ يَجۡمَعُكُمۡ لِيَوۡمِ ٱلۡجَمۡعِۖ ذَٰلِكَ يَوۡمُ ٱلتَّغَابُنِ ٩﴾، دەڵێ: **(أي: يَوْمٌ غَبَنَ فِيهِ بَعْضُ النَّاس بَعْضاً بنُزُولِ السُّعَدَاءِ مَنَازِلَ الأَشْقِيَاءِ الَّتِي كَانُوا يَنْزِلُونَهَا لَوْ كَانُوا سُعَدَاء، وَنُزُولِ الأَشْقِيَاء مَنَازِلِ السُّعَدَاء الَّتِي كَانُوا يَنْزِلُونها لَوْ كَانُوا أَشْقِياء، مُسْتَعَارٌ مِنَ (تَغَابُنِ القَوْمُ فِي التِّجَارَةِ) إِذَا غَبَنَ بَعْضُهُم بَعْضاً فِيهَا، وَفِعْلُهُ مِنْ بَاب: ضَرَبَ، وَفِيهِ**

تَهَكّمُ بالأشْقِياءِ لأنَّهُم بنُزُولِهِم مَنَازِلَهم مِنَ النَّارِ، لاَ يَغبِنُونَ السُّعَدَاءَ)[١]، واتە: لەو ڕۆژەدا کە هەندێکیان زیان لە هەندێکیان دەدەن، بەهۆی ئەوەوە کە بەختەوەران دەچنە شوێنی بەدبەختان، کە ئەگەر بەختەوەر بوونایە، دەیانچوونەتێ لە بەهەشتێ و، بەدبەختان و خراپەکارانیش دەچنە شوێنی بەختەوەران لە دۆزەخدا، کە ئەگەر خراپەکاربوونایە، دەیچوونەتێ، ئەمیش خوازراوەتەوە لە (**تَغَابَنَ القَوْمُ فِي التِّجَارَة**) واتە: کۆمەڵە خەڵکێک لە بازرگانیی دا زیانیان لە یەکدیی دا، ئەگەر هەندێکیان زیانیان لە یەکدی دا تێیدا، کردارەکەشی لە جۆری: (**ضرب**)ەوە هاتوە {**غَبَنَ يَغبِن، ضَرَبَ يَضْرِب**}، ئەمە جۆرێک لە گاڵتە پێکردنیشە بە بەدبەختان و بێبڕوایەکان، چونکە ئەوان کە لە دۆزەخدا، شوێنی بەهەشتییەکان، شوێنی ئیمانداران بە میرات دەگرن، لە ڕاستییدا، زیان لە ئیمانداران نادەن، {هەر سزاو ئازار بۆ خۆیان زیاد دەکەن}.

(١) صفوة البيان لمعاني القرآن، ص٧٢٧ و ٧٢٨.

مەسەلەی دووەم:

بڕوادارانی کردار باش کە خوا دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، بردنەوەو بە مراد گەیشتنی مەزنیان پێ دەبڕێ و، بێبڕوایانی خۆ بە زلگرو تاوانباریش، کە هەمیشە لە گومان و دوو دڵیی دابوون، لە بارەی پەیامی خواو لە بارەی ڕۆژی دوایی و، دیداری خواوە، خراپەکانیان بۆ دەردەکەون و، سزای ئەوەی گاڵتەیان پێدەکرد، دەوریان دەدات:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِۦ ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ ﴿٣٠﴾ وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَفَلَمْ تَكُنْ ءَايَٰتِى تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱسْتَكْبَرْتُمْ وَكُنتُمْ قَوْمًا مُّجْرِمِينَ ﴿٣١﴾ وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُم مَّا نَدْرِى مَا ٱلسَّاعَةُ إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾ وَبَدَا لَهُمْ سَيِّـَٔاتُ مَا عَمِلُواْ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ ﴿٣٣﴾﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، ئنجا ئەوانەی بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجامداون.

٢)- ﴿فَيُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِى رَحْمَتِهِۦ﴾، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە.

٣)- ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلْفَوْزُ ٱلْمُبِينُ﴾، ئا ئەوە بە ئامانج گەیشتن و بردنەوەی مەزن و ئاشکراو ڕوونە.

لێرە کە دەفەرموێ: ﴿فَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ﴾، (فَ)ی (فأمّا): (لِعَطْفِ الْمُفَصَّلِ عَلَى الْمُجْمَلِ، وَهَذَا تَفْصِيل لِـ: ﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً﴾)، کە دەفەرموێ: (فَأَمَّا)، ئەم (ف)ە بۆ بادانەوەیە، بادانەوەی قسەی ڕوون و ئاشکرا لەسەر قسەیەک کە پێشتر بە کورتیی کراوە، ئەوەی بە کورتیی کراوە، ئەوەیە کە دەفەرموێ:

﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٖ جَاثِيَةٗ﴾، هەر کۆمەڵێک دەبینی لەسەر ئەژنۆیان، ئنجا دێتە سەر درێژەکەی: ئەوانەی لەسەر ئەژنۆیانن، کە هەموو مرۆڤەکانن، بەڵام ئەوانەیان کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان ئەنجام داون، ﴿فَيُدۡخِلُهُمۡ رَبُّهُمۡ فِي رَحۡمَتِهِۦ﴾، پەروەردگاریان دەیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، ئەمە بۆ ئەوەیە هەم بڕواداران دڵخۆش بکرێن و موژدەیان پێ بدرێ، هەم بۆ خراپەکارانیش دیارە هەواڵێکی ناخۆشەو، زیاتر مایەی خەفەت و مەینەتییانە، ﴿ذَٰلِكَ هُوَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡمُبِينُ﴾، (**الفَوْزُ: الظَّفَرُ بالخَيْرِ مَعَ حُصُولِ السَّلَامَة**)، (فَوْز): بریتیە لەوە کە ئینسان چاکەو خێرو بەرژەوەندیی بۆ دابین بێ، لەگەڵ سەلامەتیی و بێمزەرەتیی و بێ بەڵاییشدا، چونکە جاری وایە ئینسان قازانج دەکات، یاخود خۆشییەکی دێتە ڕێ، بەڵام ناڕەحەتییانیش دەبینێ، بەڵام (فَوْز) ئەوەیە کە بەبێ دیتنی ناڕەحەتیی، خێرو خۆشیی ببینێ.

ئنجا دێتە سەر باسی حاڵ و گوزەرانی ئەوانەی بێبڕوان:

٤)- ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، بەڵام ئەوانەی بێبڕوان، واتە: بێبڕوابوون بە خوا ﷻ، یاخود بڕوایان بە خوا هەبووە، وەک بەدیهێنەرو پەروەردگار، بەڵام بێبڕوابوون بە یەکتایی خوا لە پەرستران دا، یان: بێبڕوابوون بە پەیام و پێغەمبەری خوا ﷺ، یاخود بڕوایان بەوەش بووە، بەڵام بێبڕوابوون بە دیداری خوا، ئەوانەی بێبڕوابوون بە هەر شێوەیەک لە شێوەکانی بێبڕوایی.

٥)- ﴿أَفَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ﴾، ئایا ئایەتەکانمتان بەسەردا نەدەخوێنرانەوە؟ وەک پێشتریش گوتمان: ئەمە لێرەدا شتێک قرتێنراوە، کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، واتە: (**يقال لهم**)، پێیان دەگوترێ: (أَفَلَمۡ تَكُنۡ ءَايَٰتِي تُتۡلَىٰ عَلَيۡكُمۡ)، ئەدی ئایەتەکانی منتان بەسەردا نەدەخوێنرانەوە؟ ئەمە پرسیارکردنەو پرسیارکردنەکەش دەگونجێ بۆ سەرزەنشت بێ، دەشگونجێ بۆ چەسپاندن بێ، واتە: خۆتان دەزانن ئایەتەکانتان بەسەردا دەخوێنرایەوە، یان بۆ هەردووکیانە، بۆ سەرزەنشتیشەو بۆ چەسپاندنیشە، بەڵام بە تەئکید بۆ

نکووڵییلێکردن نیە، چونکە لەوێ کەس نکووڵیی لەوە ناکات، کە ئایەتەکانی خوای پێگەیشتن و بەسەریدا خوێنرانەوە.

٦)- ﴿فَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡ وَكُنتُمۡ قَوۡمٗا مُّجۡرِمِينَ﴾، کەچی ئێوە خۆتان بە زلگرت و، کۆمەڵێکی تاوانبار بوون، کە دەفەرمووێ: (وَكُنتُمۡ قَوۡمٗا مُّجۡرِمِينَ)، لە جیاتی ئەوەی بفەرمووێ: (**وكنتم مجرمين**) بۆیە وا دەفەرمووێ: تاکو ئەوە بگەیەنێ کە تاوانباریی بۆتە خەسڵەتێکی ڕیشەداریان و، تێکەڵ بە دەروونیان بووە، تاکو وای لێهاتوە بۆتە ڕاگر (**مُقَوِّم**)ێک لە ڕاگرەکانی کۆمەڵبوونیان.

کەواتە: لێرە خوا ﷻ سێ مۆریان بەنێو چەوانەوە دەنێ:

یەکەمیان: ﴿وَأَمَّا ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ﴾، بێبڕوایی.

دووەمیان: ﴿فَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡ﴾، خۆ بەزلگەریی.

سێیەمیان: ﴿وَكُنتُمۡ قَوۡمٗا مُّجۡرِمِينَ﴾، تاوانباریی.

کە لە ڕاستییدا ئەو سێیە تێکهەڵکێشن و یەکدی پەلکێش دەکەن، هەر کەس بێبڕوا بێ، خۆ بەزلگریش دەبێ، هەر کەس دان بە بوونی خوادا نەهێنێ، یان دان بە بوونی خوادا بنێ، بەڵام دان بە ڕاستیی پێغەمبەردا نەهێنێ، یاخود بڕوای بە دیداری خواو ڕۆژیی دوایی نەبێ، کەسی وا هەر لە خۆوە بوغڕا دەبێ و، خۆی لەلا زل دەبێ، ئەوەش سەر دەکێشێ بۆ ئەوەی تاوانباریی بکات و، ڕێی گوناح و تاوانی لە بەردەمدا ئاچووخ و تەخت دەبێ، وەک خوا ﷻ لە سوورەتی (**القيامة**)دا دەفەرمووێ: ﴿بَلۡ يُرِيدُ ٱلۡإِنسَٰنُ لِيَفۡجُرَ أَمَامَهُۥ ۝٥ يَسۡـَٔلُ أَيَّانَ يَوۡمُ ٱلۡقِيَٰمَةِ ۝٦﴾، مرۆڤی بێبڕوا دەیەوێ لە پێشیەوە، گوناهو تاوان بکات، خراپەکاریی بکات، بۆیە دەپرسێ: ڕۆژی قیامەتی کەنگێیە؟

لە ڕاستییدا ڕۆژی قیامەت و بڕوابوون بە ڕۆژی دوایی، بە سزاو پاداشتی خوا، لەمپەرو کۆسپێکە لە بەردەم ئینساندا، کە تاوان و لادان بکات، بەڵام کەسێک بڕوای بەوە نەبێ کە دەچێتەوە خزمەت خوای پەروەردگارو خاوەنی خۆی، ئەو

کاتـە لـە لای وی: مانایـەک بـۆ حـەڵاڵ و حـەڕام و، مانایـەک بـۆ چاکـەو خراپـە نامێنـێ، چونکـە ئیـمان ئـەو چاوگەیـە، مانـا دەدات بـە هەرچـی ڕەوشـت و بەهایـە، کـە ئیـمان نەبـوو، هەمـوو ڕەوشـت و بەهایـەکان بـێ پشـتیوان دەبـن، وەکـو پـارەی بـێ پشـتیوان (رصیـد) و ڕەوشـت و بەهایـەکان، هیـچ واتایەکیـان نامێنـێ، بـەڵام ڕاسـتیی و پاکیـی و چاکیـی و هەمـوو سیفەتە بـەرزەکان، ئیـمان واتـاو نێوەڕۆکیـان پێـدەدا، وەک لـە مەوسـووعەی (ئیـمان و ئیلحـاد)دا، باسـمان کـردوە لـە ڕاسـتییدا لەگـەڵ ئیلحـادو بێبڕوایـی دا، واتایـەک بـۆ ڕەوشـت و بەهـا بـەرزەکان نامێنێتـەوەو، خەسـڵەتە پەسـندەکان ئـەو پشـتیوانەیان نابـێ، بـوون و پاسـاوو بەردەوامییـان پێبـدات.

٧)- ﴿ وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ ﴾، هەر کاتێک (لە دنیادا پێتان) دەگوترا: بەدڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستە، یانی: (**وَعْدُ اللهِ بِمَجِيْءِ السَّاعَةِ الَّتِي يُبْعَثُونَ فِيْهَا، ثَابِتٌ**)، بەڵێنی خوا، بەو کاتەی تێیدا زیندوو دەکرێنەوە، ڕاست و چەسپاوە.

٨)- ﴿ وَٱلسَّاعَةُ لَا رَيۡبَ فِيهَا ﴾، ئەو کاتە دیارییکراوەش، هیچ دوو دڵیی تێدانیە، وشەی (**الساعة**) کە بە (**أل**) ناسێنراوە، بۆ (**عهد**)ە، (**التَّعْرِيفُ لِلْعَهْدِ، وَهِيَ سَاعَةُ البَعْثِ**)، واتە: ئەو کاتە دیارییکراوەی کە زیندووکرانەوەی تێدا ئەنجام دەدرێ، هیچ دوو دڵیی تێدانیە، واتە: دوو دڵیی تێدانیە، ئەگەر بە چاوی عەقڵ و مەنتیق تەماشای بکەی، بە چاوی ویژدان تەماشای بکەی، ئەگەرنا ئەوەتا بێبڕوایان تێیدا، لە گومان دابوون و، تێیدا دوو دڵ بوون، لەبەر ئەوەی بە چاوی عەقڵ و مەنتیق تەماشایان نەکردوەو، بە چاوی وەحییش هەر هیچ تەماشایان نەکردوەو، عەقڵی سەلیمی خۆشیان تێدا چاک بەکارنەهێناوە، کاتێک پێتان دەگوترا: بەڵێنی خوا ڕاستەو چەسپاوە، قیامەتیش جێی دوو دڵیی نیە.

٩)- ﴿ قُلۡتُم مَّا نَدۡرِي مَا ٱلسَّاعَةُ ﴾، ئێوە گوتتان: ئێمە نازانین کاتەکە چییە؟ واتە: نازانین ئەو کاتەی ئێوە دەڵێن: خەڵکی تێدا زیندوو دەکرێتەوە، چییە؟! ئنجا ئەمە نکووڵییکردنە هەر لە خودی هەبوونی (**سَاعَة**)، کە شتێک نیە بزانرێ و دەرک بکرێ و عەقڵ پەی پێ ببات، واتە: شتێکی ناماقووڵە، ئەم تەعبیرە ئەوە دەگەیەنێ.

١٠)- ﴿إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا﴾، ئێمە تەنیا بەگومانێکی بێهێز گومان دەبەین، لێرەدا کە دەڵێ: (إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا)، ئەمە پێی دەگوترێ: (الإِسْتِثْنَاءُ المُفَرَّغ)، هەڵاواردنی بەتاڵکراو، خاڵییکراوە، ئنجا شارەزایان و ڕێزمانزانانی عەرەبیی، ئیشکالێکیان لێرەدا باسکردوە، کە گوتوویانە: (لاَ يَصِحُّ أَنْ يَكُونَ الإِسْتِثْنَاء مُفَرَّغاً للمَفْعُول المُطْلَق، لاَنْتِفَاء فَائِدَةِ التَّفْرِيغِ)، هەڵاواردنی خاڵییکەرەوە لەبەرکاری ڕەها، ڕاست نیە، چونکە خاڵییکردنەوەکە سوودی نامێنێ، (إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا)، یانی: (مَا نَظُنُّ إلاَّ ظَنّاً)، گومان نابەین، جگە لە گومان، دەڵێن: ئەمە واتایەکی بۆ نامێنێتەوە، گومان نابەین، جگە لە گومان!

بەڵام (ابن هشام) لە (مغني اللَّبِيب)دا، کە کتێبێکی ڕێزمانی عەرەبییە دەڵێ: (مُصَحِّحُ اسْتِثْنَاء الظَّن مِنْ نَفْسِهِ، أَنَّ المُسْتَثْنَى هُوَ الظَّن الموصُوفِ بِمَا دَلَّ عَلَيْهِ تَنْكِيرُهُ مِنَ التَّحْقِيرِ المُشْعِرِ بِهِ التَّنْوِينُ)، ئەوەی وایکردوە گومان (ظَن)، لە خۆی هەڵباوێردرێ، (إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا)، ئەوەیە کە هەڵاوێردراو، بریتیە لەو گومانەی کە مادام بە نەناسراو (نكرة) هاتوە، مانای وایە شتێکی کەم و بچووک و کەم بایەخە، واتە: ئێمە گومان نابەین، جگە لە گومانێکی بێ هێز، ئنجا ئەمە وایکردوە کە ئەو هەڵاواردن (إستثناء)ە، لێرەدا دروست بێت، ئەوە تەئویلێک.

هەندێکی دیکەش گوتوویانە: (ضُمِّنَ (نَظُنُّ)، مَعْنَى نَعْتَقِدُ، يَعْنِي إِنْ نَعْتَقِدُ إِلاَّ ظَنّاً)، (نَظُنُّ) مانای (نَعتَقِد)ی خراوەتە نێو، یانی: قەناعەت و بڕوامان نیە، جگە لە گومان، واتە: پێمان وانیە قیامەت بێ و قەناعەتمان پێی نیە، جگە لە گومان.

بە بۆچوونی من هەردووکیان جوانن، لە هەردوو حاڵاندا دەڵێ: (مَفْعُولا: (نَظُنُّ)، مُحْذُوفَانِ لِدَلاَلَةِ الكَلاَمِ عَلَيْهِمَا أَي: إِنْ نَظُنُّ السَّاعَةَ وَاقِعَةً)، هەردووک بەرکاری (نَظُنُّ) قرتێنراون، چونکە سیاقی قسەکە دەیانگەیەنێ، پێمان وانیە (ساعة) بێ و بقەومێ، چونکە (نَظُنُّ: ظَنَّ مُحَمَّدٌ زَيْدَاً وَاقِفَاً)، (نَظُنُّ) دوو بەرکار (مفعول بە)ی دەوێن، کە لێرەدا هەردووکیان قرتێنراون، چونکە دیارن، واتە: ئێمە پێمان وانیە (ساعة) بێ، پێمان وانیە کاتەکە یان قیامەت بێ، (الساعة)،

بەرکاری یەکەمیەتی و (**واقعة**) بەرکاری دوومیەتی و، هەردووکیان قرتێنراون، لەبەر ئەوەی بەپێی سەلیقەو سیاق زانراو و دیارن.

١١)- ﴿وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ﴾، ئێمەش لە دڵنیایان نین، واتە: ئێمە لە دڵنیایان نین، بەهاتنی ڕۆژی قیامەت، ئەمەش دەریدەخات کە (**اليقين والظن**)، وەک پێشتریش گوتوومانە: ڕێک دژو پێچەوانەی یەکدین، لە هەر شوێنێک یەقین هەبێ، گومان نابێ و، پێش گومانیش دوو دڵیی (**شك**) نابێ، (**الظن**)، واتە: گومان، (**الشك**)، واتە: دوو دڵیی، ئنجا ئەگەر گومان نەبێ، دوو دڵیی هەر نابێ، چونکە دەفەرموێ: (إِن نَّظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ ﴿٣٢﴾)، تەنیا گومانێکی بێ هێزمان دەبرد، یاخود قەناعەتمان وابوو، تەنیا بە گومان قەناعەتمان وابوو و، ئێمە لە دڵنیایان نەبووین، کەواتە: دڵنیایی و گومان (**اليقين و الظن**)، دژو پێچەوانەی یەکدین.

١٢)- ﴿وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا﴾، سزای کردەوە خراپەکانی کە وەدەستیان هێنا بوون، بۆیان دەرکەوت، یاخود: ئەو شوێنەوارە خراپانەی وەدەستهێنانەکەیان - کە لەسەر کوفر بنیاتنرابوو - پەیدای کردبوون، بۆیان دەرکەوتن.

١٣)- ﴿وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾، ئەوەی پێشتر گاڵتەیان پێ دەکرد گەمارۆی دان، (وَحَاقَ) بە مانای (**نزل**) دێ و، بە مانای (**أَحَاط**)ش دێ، واتە: دابەزیە سەریان، گەمارۆی دان، (مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٣٣﴾)، ئەوەی پێشتر گاڵتەیان پێ دەکرد، واتە: سزایەکەی گەمارۆی دان، یاخود: خودی گاڵتەپێکراوەکە، کە سزای خوایەو، دۆزەخە گەمارۆی دان.

مەسەلەی سێیەم:

بە بێبڕوایان دەگوترێ: ئەمڕۆ پشتگوێتان دەخەین، وەک چۆن ئێوە دیداری ئەمڕۆتان پشتگوێ خستوەو، جێگاشتان ئاگرە لە سۆنگەی گاڵتەکردنتانەوە بە ئایەتەکانی خواو، فریو خواردنتان بە ژیانی دنیا، کە سەرەنجام لە دۆزەخدا هەمیشەیی دەبن و، ڕێشتان نادرێ، خوا ڕازیی بکەن و، گلەیی خوا لەسەر خۆتان نەهێڵن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَقِيلَ ٱلۡيَوۡمَ نَنسَىٰكُمۡ كَمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَا وَمَأۡوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٤﴾ ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذۡتُمۡ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوٗا وَغَرَّتۡكُمُ ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَاۚ فَٱلۡيَوۡمَ لَا يُخۡرَجُونَ مِنۡهَا وَلَا هُمۡ يُسۡتَعۡتَبُونَ ﴿٣٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿وَقِيلَ ٱلۡيَوۡمَ نَنسَىٰكُمۡ﴾، گوتراش: ئەمڕۆ لە بیرتان دەکەین، (فەرامۆشتان دەکەین و پشت گوێتان دەخەین)، بە کێ گوترا؟ بە دڵنیایی بە بێبڕوایان گوتراو، لەو سیاقەشدا، دیاریی نەکراوە بێژەرەکە کێیە، ئەمەش جۆرێکە لە بە کەم تەماشاکردن، یانی: کەسێک ڕاسپێردرا ئەوەیان پێ بڵێ، کە مسۆگەر فریشتەکانن، وشەی (نَنسَىٰكُمۡ)، (**نَتْرُكُكُم تَرْكَاً مُؤَبَّدَاً، لأَنَّ النِّسْيَان تَرْكُ الشَّيءِ المنْسِيّ، أو النِّسيَان مُسْتَعَارٌ للإهْمَال وَعَدَم المُبَالَاة**)، (وَقِيلَ ٱلۡيَوۡمَ نَنسَىٰكُمۡ)، واتە: وازتان لێ دێنین بە یەکجارەکیی، چونکە لە بیرچوون بریتیە لە وازهێنانی لە شتێک بە یەکجاریی، یاخود لێرەدا وشەی (النِّسْيَانُ، نَنسَىٰكُمۡ)، خوازراوەتەوە بۆ پشتگوێخستن و گوێ پێنەدان و بایەخ پێنەدان، واتە: ئەمڕۆ پشتگوێتان دەخەین و بایەختان پێنادەین.

٢)- ﴿كَمَا نَسِيتُمۡ لِقَآءَ يَوۡمِكُمۡ هَٰذَا﴾، وەک چۆن ئێوە دیداری ئەمڕۆژەتان لە بیر چوو بوو، یان: فەرامۆش کردبوو و پشتگوێتان خستبوو، (**اللِّقَاءُ: وِجْدَانُ الشَّيء شَيْئَاً فِي مَكَانٍ: لَقِيَ**

زَيْد عَمْرَاً)، (اللِّقَاء) بریتیە لەوەی شتێک لە شوێنێک شتێکی لێ هەڵکەوێ، وەک دەڵێ: (لَقِيَ زَيْد عَمْرَواً)، زەید تووشی عەمر بوو، یانی: لە کات و شوێنێکی دیارییکراودا.

٣)- ﴿وَمَأْوَىٰكُمُ ٱلنَّارُ﴾، جێگەو ڕێگەی حەوانەوەتان ئاگرە، (المأوى: المَكَانُ الَّذِي يَأْوِي إِلَيْهِ الشَّخْص بَعْدَ أَعْمَالِهِ)، (المأوى): بریتیە لەو شوێنەی کەسێک پەنای بۆ دەبات، دوای ئەنجامدانی کارەکانی، کە ماندوو دەبێ و، نارەحەت دەبێ، دەچێ لەوێدا پشوو بدات و ئیسراحەت بکات، واتە: شوێنی پشوودان و حەوانەوە، ئەگەر بۆ ئێوە هەبێ لە ڕۆژیی دواییدا، ئاگری دۆزەخە، خوا پەنامان بدات.

٤)- ﴿وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ﴾، هیچ پشتیوان و سەرخەرو هاوکاریشتان نین، (لَيْسَ لَكُمْ، أَي: نَاصِرٍ مَهْمَا كَانَ)، (وَمَا لَكُم مِّن نَّٰصِرِينَ ﴿٣٤﴾)، ئەم (مِّن)ە، کە بۆ دەستپێکە (إبتدائية)، واتە: هەر لە سەرەتای سەرخەرو پشتیوانانەوە، تاکو کۆتاییان، هەر لە بچووکیان تاکو گەورەیان، هیچ پشتیوانێکتان نیە، نە کەم، نە زۆر.

٥)- ﴿ذَٰلِكُم بِأَنَّكُمُ ٱتَّخَذْتُمْ ءَايَٰتِ ٱللَّهِ هُزُوًا﴾، ئەمەشتان {ئەم سزایەتان، یان ئەم سەرەنجامە شووم و پڕ مەینەتییەتان}، بەهۆی ئەوەوەیە کە ئێوە ئایەتەکانی خواتان بەگاڵتەپێکراو گرتبوون، گاڵتەتان پێ دەکردن، بە گاڵتەجاڕتان گرتبوون، دیارە وشەی (هُزُوًا): الهُزءُ: مَصْدَرٌ مُرَادٌ بِهِ اسْم المَفْعُول مِثْلُ: خَلْق وَمَخْلُوق، (هُزُوًا)، أَي: مَهْزُوءاً)، واتە: ئەوە بەهۆی ئەوەوەیە کە ئایەتەکانی خواتان گاڵتە پێکراو گرتبوون، بەگاڵتەجاڕتان گرتبوون، (هزء)، چاوگە بە مانای (مهزوء)و بەرکار (مفعول به)، وەک چۆن (خلق)، بە مانای (مخلوق)ە، دروستکراو.

٦)- ﴿وَغَرَّتْكُمُ ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا﴾، {وێڕای ئەوەی ئایەتەکانی ئێمەتان بە گاڵتەجاڕ گرتبوون}، ژیانی دنیاش فریوی دان، (التَّغْرِيرُ: الإِطْمَاع البَاطِلُ)، (تغرير) بریتیە لە بەتەما کردنێکی پووچ، بە تەماکردنێکی بێ بنەما، بە کوردیی دەگوترێ: هەڵخەڵەتاندن، فریودان، کڵاو لەسەرنان.

٧)- ﴿فَٱلْيَوْمَ لَا يُخْرَجُونَ مِنْهَا﴾، ئەمڕۆ ئێوە لێی نابرێنە دەرێ، خوێنراویشەتەوە: (لا يَخْرُجُونَ

مِنْهَا)، ئەمڕۆ ئێوە لێی ناچنە دەرێ، واتە: لە ئاگر ناچنە دەرێ، یاخود لێی نابرێنە دەرێ، لێی دەرباز ناکرێن.

٨)- ﴿وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ﴾، داواشیان لێ ناکرێ، داوای لێبوردن بکەن، یاخود: داواشیان لێ ناکرێ، پەروەردگاریان ڕازیی بکەن، داوایان لێناکرێ گلەیی پەروەردگاریان لەسەرخۆیان لابەرن و، سەرەنجام پەروەردگاریان ڕازیی بکەن، بۆیە زانایان هەندێکیان گوتوویانە: (وَلَا يُسْتَعْتَبُونَ: **أي: لَا يُطْلَبُ مِنْهُم إِرْضَاءِ الله**)، داوایان لێناکرێ خوا ڕازیی بکەن، هەندێکیشیان گوتوویانە: (وَلَا يُسْتَعْتَبُونَ)، یانی: داوایان لێناکرێ داوای لێبوردن بکەن، واتە: گلەیی خوا لەسەر خۆیان لابەرن، وەک پێشتریش گوتم: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**فصلت**)و، لە تەفسیری سوورەتی (**النحل**)یشدا، بە درێژیی لە بارەی وشەی (**إِعْتَاب، وإِسْتِعْتَاب**)ەوە قسەمان کردووە.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

ستایشکردنی خوای پەروەردگاری گەردوون و جیهانییان، کە مەزنیی و، بەرزیی و گەورەیی ڕەها، لە بووندا تەنیا هی ویەو، خوا زاڵ و کاربەجێیە:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَلِلَّهِ ٱلْحَمْدُ رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٦﴾ وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۖ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ ﴿٣٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿فَلِلَّهِ ٱلْحَمْدُ﴾، ستایش تەنیا هی خوایە، (ف)ی سەر (فَلِلَّهِ)، **(فَاء للتَفْرِيع، فَإِنْشَاءُ الحَمْد لله تَعَالى وَتَخْصِيْصه بِهِ، وَحَصْرُهُ عَلَيْهِ، مُتَفَرِّعٌ عَمَّا سَبَقَ فِي هَذِه السُّورَةِ المبَارَكَة مِنْ ذِكْرِ آيَاتِ اللهِ وَنِعَمِهِ وَهِدَايَتِهِ وَلُطْفِهِ مَعَ عِبَادِهِ)**، واتە: (ف) بۆ لق لێکردنەوەیەو، ئەوە دەگەیەنێ کە ئەوەی لێرەدا دەگوترێ، لەوەی پێشەوە سەرچاوە دەگرێ، چونکە: ڕاگەیاندنی ستایشکردن بۆ خوای بەرزو پێوە تایبەتکردنی و، تێدا کورتهەڵهێنانی، هەمووی پەیدابووە لەوەی کە لەم سوورەتە موبارەکەدا، پێشتر باسکراوە، لە باسی نیشانەکانی خواو چاکەکانی خواو ڕێنمایی و هیدایەتی خواو لوتف و کەرەم و بەزەیی خوا لەگەڵ بەندەکانیدا، ئنجا پەروەردگارێک وابێ، هەموو ستایشێک تەنیا شایستەی ئەوە.

٢)- ﴿رَبِّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَرَبِّ ٱلْأَرْضِ رَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ﴾، پەروەردگاری ئاسمانەکان، پەروەردگاری زەوی و، پەروەردگاری جیهانییان، سێ جاران دووبارە کردنەوەی پەروەردگارێتیی خوا، لێرەدا لەبەر ئەوەیە کە پێگەو شوێنەکە دەیخوازێ، پەروەردگارێتیی خوا، واتە: مشوورخواردنی خواو بەسەر ڕاگەیشتنی و خاوەندارێتیی و پەروەردەکردنی خوا، تایبەتمەندترین سیفەتی خوایە، لە پەیوەندیی لەگەڵ دروستکراوەکانیدا.

٣)- ﴿وَلَهُ ٱلْكِبْرِيَآءُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ﴾، هەرچی مەزنیی هەیە، هەر بۆ وییە لە ئاسمانەکان و زەویدا، (ٱلْكِبْرِيَآءُ): **(العَظَمَةُ المُطْلَقَة، وَالعُلُوّ المُطْلَق، وَالجَلاَلُ وَالجَمَالُ وَالكَمَالُ**

فِي الذَّاتِ وَالصِّفَاتِ)، (ٱلۡكِبۡرِيَآءُ) بە مانای: مەزنیی ڕەها، بەرزیی ڕەها، گەورەیی ڕەها، هەروەها جەلال و جەمال و کەمال لە زات و لە سیفەتەکانی دا.

(جلال)، واتە: شکۆو هەیبەتی خوا، (جمال)، واتە: جوانیی خوای پەروەردگار، وەک بۆ خوای پەروەردگار شایستەیە، (کمال)، واتە: تەواویی خوا ﷻ، هەم لە زاتیدا، هەم لە سیفەتەکانیدا، تەنیا هی خوایە.

٤)- ﴿وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ﴾، هەر ئەو زاڵی کارزانە، بێگومانیش (**عزة**) سیفەتێکی کۆکەرەوەیە بۆ هەموو سیفەتەکانی هێزو دەسەڵات و هەیبەت و، (**حكمة**)یش، کۆکەرەوەیە بۆ هەرچی پەیوەندیی هەیە بە زانیاریی و شارەزایی و ئاگاداریی خواوە ﷻ لە بارەی دروستکراوەکانیەوە.

دوو فەرموودەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەبارەی گەورەیی و مەزنیی خوا و تەنیا پەرستنییەوە: هاتوە:

١- فەرموودەیەك لەوبارەوە کە هەرکەس گەورەیی و مەزنیی بخوازێ - بەسەر خەڵکدا - وەك ئەوەیە ناکۆکیی هەبێ لەگەڵ خوادا لەسەر گەورەیی و مەزنیی، کە دوو سیفەتی هەرە تایبەتی خوان:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: الْكِبْرِيَاءُ رِدَائِي، وَالْعَظَمَةُ إِزَارِي، فَمَنْ نَازَعَنِي شَيْئًا مِنْهُمَا، أَلْقَيْتُهُ فِي جَهَنَّمَ»} (أَخْرَجَهُ أحمد: ٩٧٠٣، ومُسْلِم: ٢٦٢٠، وَالبُخَارِيّ فِي «الأدب المفرد»: ٥٥٢، وَأَبُو دَاوُد: ٤٠٩٠، وابن ماجه: ٤١٧٤).

واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: خوا (عَزَّ وَجَلَّ) دەفەرموێ: گەورەیی کراسمە، (یان گەورەیی و شکۆی هەرە بەرز کراسمە)و مەزنیی پۆشاکمە، هەر کەسێک لە یەکێک لەو دووانەمدا لەگەڵم ناکۆک بێ، دەیخەمە نێو ئاگر.

واتە: گەورەیی و مەزنیی، سیفەتی تایبەتی خوان، بۆیە هەر کەسێک خۆی بە گەورە بگرێ و، خۆی بە مەزن بگرێ لە بەرانبەر مرۆڤەکاندا، ئەوە مانای وایە، ناکۆکیی هەیە لەگەڵ خوادا لەسەر ئەو دوو سیفەتانەی کە تایبەتن بە خواوە ﷻ، هیچ کەسێک بۆی نیە لافی ئەو دوو سیفەتە لێ بدات، ئەگەرنا مانای وایە بوغرا بووەو لە کەوڵی خۆی دەرچووە، تووشی سزای خوا دەبێ.

٢- فەرمایشتێکی پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەی خوا پەرستان و جگە لە خوا پەرستانەوە لە قیامەت دا:

ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین، کە شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی ئەو ئایەتە موبارەکەیە کە دەفەرموێ: ﴿وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً ۚ كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَىٰ إِلَىٰ كِتَابِهَا ﴿٢٨﴾﴾، هەموو کۆمەڵێک دەبینی لەسەر ئەژنۆیان کەوتوون، هەر کۆمەڵێک بۆ نووسراوەکەی خۆی بانگ دەکرێ:

لە فەرموودەیەکدا[1]، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: (عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ إِذَا كَانَتْ صَحْوًا؟». قُلْنَا: لَا. قَالَ: «فَإِنَّكُمْ لَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَةِ رَبِّكُمْ يَوْمَئِذٍ، إِلَّا كَمَا تُضَارُونَ فِي رُؤْيَتِهِمَا». ثُمَّ قَالَ: «يُنَادِي مُنَادٍ: لِيَذْهَبْ كُلُّ قَوْمٍ إِلَى مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ. فَيَذْهَبُ أَصْحَابُ الصَّلِيبِ مَعَ صَلِيبِهِمْ، وَأَصْحَابُ الْأَوْثَانِ مَعَ أَوْثَانِهِمْ، وَأَصْحَابُ كُلِّ آلِهَةٍ مَعَ آلِهَتِهِمْ، حَتَّى يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، وَغُبَّرَاتٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، ثُمَّ يُؤْتَى بِجَهَنَّمَ تُعْرَضُ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، فَيُقَالُ لِلْيَهُودِ: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ قَالُوا: كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ: كَذَبْتُمْ، لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ صَاحِبَةٌ وَلَا وَلَدٌ، فَمَا تُرِيدُونَ؟ قَالُوا: نُرِيدُ أَنْ تَسْقِيَنَا. فَيُقَالُ: اشْرَبُوا. فَيَتَسَاقَطُونَ فِي جَهَنَّمَ، ثُمَّ يُقَالُ لِلنَّصَارَى: مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ؟ فَيَقُولُونَ: كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ: كَذَبْتُمْ، لَمْ يَكُنْ لِلَّهِ صَاحِبَةٌ وَلَا وَلَدٌ، فَمَا تُرِيدُونَ؟ فَيَقُولُونَ: نُرِيدُ أَنْ تَسْقِيَنَا.

---

(١) أخرجه البُخَاريّ: ٤٥٨١، ومُسْلِم: ١٨٣، عَنْ أَبِي سَعيد الخُدريّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ.

فَيُقَالُ : اشْرَبُوا. فَيَتَسَاقَطُونَ، حَتَّى يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، فَيُقَالُ لَهُمْ : مَا يَحْبِسُكُمْ وَقَدْ ذَهَبَ النَّاسُ ؟ فَيَقُولُونَ : فَارَقْنَاهُمْ وَنَحْنُ أَحْوَجُ مِنَّا إِلَيْهِ الْيَوْمَ، وَإِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي : لِيَلْحَقْ كُلُّ قَوْمٍ بِمَا كَانُوا يَعْبُدُونَ. وَإِنَّمَا نَنْتَظِرُ رَبَّنَا. قَالَ : فَيَأْتِيهِمُ الْجَبَّارُ، فَيَقُولُ : أَنَا رَبُّكُمْ. فَيَقُولُونَ : أَنْتَ رَبُّنَا. فَلَا يُكَلِّمُهُ إِلَّا الْأَنْبِيَاءُ، فَيَقُولُ : هَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ آيَةٌ تَعْرِفُونَهُ ؟ فَيَقُولُونَ : السَّاقُ. فَيَكْشِفُ عَنْ سَاقِهِ، فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ، وَيَبْقَى مَنْ كَانَ يَسْجُدُ لِلَّهِ رِيَاءً وَسُمْعَةً، فَيَذْهَبُ كَيْمَا يَسْجُدَ فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا)، واتە: لە ڕۆژی قیامەتدا هەر کۆمەڵێک چی پەرستبێ، بۆی وێنا دەکرێ، {بەردیان پەرست بێ، پەیکەریان پەرستبێ، تەختەو داریان پەرستبێ، ئاژەڵێکیان پەرستبێ، هەرچییان پەرستبێ، ئەو شتە وێنا دەکرێتەوەو دەهێنرێتە گۆڕێ}، دوایی بە هەر کەسێک کە شتێکی پەرستوە، دەگوترێ: هەر کەسێک هەر شتێکی پەرستوە، شوێنی بکەوێ، ئیدی هەر کەسەو دەچێ بەرەو پەرستراوی خۆی، {یاخود: ئەو پەرستراوانە، دەکرێنە پێشەنگ و سەرقافڵە بۆ ئاگر}، هەتا ئەو خەڵکەی کە لە دنیادا پەرستوویانن، دەکەونە شوێنیان تاکو دەیانخەنە نێو ئاگری دۆزەخەوە، ئنجا ئوممەتی موحەممەد ﷺ دەمێنێتەوە لەگەڵ خاوەن کتێبان، {کە لێرەدا باسی جوولەکە و نەصرانییان کراوە}، پێشێ بە جوولەکەکان دەگوترێ: ئێوە چیتان دەپەرست؟ دەڵێن: خوامان دەپەرست و (عوزەیر)یشمان دەپەرست، جگە لە کەمێکیان (کەمێکیان کە تەنیا خوایان پەرستوەو عوزەیریان نەپەرستوە)، پێیان دەگوترێ: عوزەیر، نە لە ئێوەیەو ئێوەش لەوی نین، عوزێر بەندەیەکی صاڵحی خوا بووەو بەس خوا پەرست بووە، بۆیە بە لای چەپدا دەگیرێن، {یانی: ڕەپێچەک دەدرێن و کۆ دەکرێنەوە}، ئیدی ئەوان دەچن و ناتوانن بمێننەوە، (ڕێک بە پێشخۆ دەدرێن، بەرەو دۆزەخ)، دوایی بانگی نەصرانییەکان دەکرێ، پێیان دەگوترێ: ئێوە چیتان دەپەرست لە دنیادا؟ دەڵێن: ئێمە خوامان دەپەرست و (مەسیح)یشمان دەپەرست، جگە لە کەمێکیان، (کەمێکیان دیارە بەس خوایان پەرستوە)، پێیان دەگوترێ: عیسا نە لە ئێوەیەو نە ئێوەش لەوین، چونکە ئەو تەنیا خوا پەرست بووە، ئەوانیش بە لای چەپدا دەگیرێن و دەبرێن و، دەڕۆن و ناتوانن بمێننەوە، {واتە: بەرەو دۆزەخ

دەبرێـن}، ئوممـەتی موحەممـەد ﷺ دەمێنێتـەوە، پێیـان دەگوتـرێ: ئێـوە چیتـان دەپەرسـت؟ ئەوانیـش دەڵێـن: ئێمـە تەنیـا خوامـان دەپەرسـت، ئێمـە بۆیـە لەوانـە جیابووینـەوە لـە تـرسی ئەمـڕۆ، بۆیـە ئێمـە تەنیـا خوامـان پەرستوە، ئیـدی مۆڵـەت دەدرێ بـە بـڕواداران کـە کڕنـووش بـەرن، بـڕواداران کڕنـووش بـۆ خـوا دەبـەن، بـەڵام لـە لای هـەر بڕوادارێکـەوە، مونافیقێـک و دەغەڵێـک هەیـە، باباى مونافیـق پشـتی ڕەق دەبـێ و ناتوانـێ کڕنـووش بـەرێ و، کڕنـووش بـردنی بـڕواداران دەبێتـە مایـەی سەرزەنشـت و بچووکیـی و پەشـێمانیی و داخ و خەفـەت بـۆی (سـەرەنجام ئەوانیـش هـەر بـەرەو دۆزەخ بـەڕێ دەکرێـن).

لـە خـوای پـەروەردگار دەپاڕێمـەوە کـە بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی، یارمەتیـی ئێمـەو سـەرجەم مسـوڵمانان بـدات، هەرچـی زیاتـرە لـە فەرمایشـتەکەی وردتـرو قووڵـتر حاڵیـی بیـن، پاشـان دوای وردو قـووڵ تێگەیشـتنی، هەوڵیـش بدەیـن باشـیش لـە ژیانی تاکـی خۆمـان داو، لـە ژیانـی خێزانییـمان و، لـە ژیـانی کۆمەڵایەتییـمان و، لـە ژیانـی سیاسییماندا، پیادەی بکەیـن، ئـەم قورئانـە بـە دڵنیایـی هەمـووی نـوورو بەرەکەتـە، خوێندنەوەکـەی بەرەکەتـە، لێوردبوونـەوەی بەرەکەتـە، لەبەرکردنـی بەرەکەتـە، کارپێکردنیـشی بەرەکەتـە، بـەڵام بەرهـەم و بەرەکـەتی هـەرە زۆری ئـەم قورئانـە، لـە لێتێگەیشـتن و کارپێکردنـی دایـە.

لـە ڕاسـتییدا قورئـان بۆیـە عیبادەتە بخوێنرێتـەوەو، عیبادەتـە لەبەر بکـرێ و، عیبادەتە تەماشـا بکـرێ، تاکـو چـاک دەرک بکـرێ و، لێـی حاڵیـی بین، پاشـان کاری پـێ بکەین.

چەند پەردەو نێوانێك لە نێوان بەشێک لە مسوڵمانان و قورئان دا:

بەداخـەوە بەشـێك لـە مسـوڵمانان، پـەردەو نێـوانی زۆر کەوتووتـە نێـوان ئـەوان و قورئانـەوە، ئنجـا ئـەو پـەردەو نێوانانـە:

١- هەندێکیان هەر پەیوەندییان بە خودی قورئانەوە هەیە، کە بریتیە لە تەفسیرکردن و شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی قورئان، بە شێوەیەک کە شایستەی قورئان نیە، مانایەکی هەڵبزڕکراو و کرچ و کاڵ، پێدانی!.

٢- هەندێکییان پەیوەندییان هەیە بە سوننەتی پێغەمبەرەوە ﷺ واتە: مامەڵەی هەڵە لەگەڵ ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ، هەندێک کەس پێیان وایە: ڕێبازی پێغەمبەر ﷺو فەرمایشتەکانی جێگرەوە (**بديل**)ن بۆ قورئان، کە لە ڕاستییدا هیچ شتێک بە دیلی قورئان نیە، ئنجا تەنیا فەرمایشتی خوا (**كلام الله**) بەرنامەو ڕێبازی پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، پێغەمبەری خوا جگە لەم کتێبە، جگە لە قورئان، بەرنامەیەکی دیکەی پێ نەبووە، فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ چ ئەوەی کە بە زاری موبارەکی فەرمووی، چ ئەوەی بە کردەوە کردووی، چ ئەوەی لە پێش چاوی کراون، یان بیستووی و دانی پێدا هێناون، واتە: (**قول وفعل وتقرير**)ی، هەمووی هەر لەبەر ڕۆشنایی قورئاندا بووەو، لە چوارچێوەی قورئاندا بووەو، بۆ کەسی شارەزای قورئان و سوننەت، ئەمە شتێکی زۆر ڕوون و ئاشکرایە.

٣- هەندێکیش لەو پەردەو تەم ومژانە پەیوەندییان هەیە بە بەرهەمی دیکەی زانایانەوە، چ لە بواری (**فقه**)دا، چ لە بواری بنچینەکانی دین (**أصول الدين**) و عقیدەدا، چ لە بواری بیرکردنەوەی مسوڵماناندا، چ لە بواری تەزکیەو تەصەووفدا، چ لە بوارەکانی دیکەدا، زۆرجار شتانێک لە نێو ئەو زانستە ئیسلامییانەداو، لە نێو ئەو کەلەپوورەی مسوڵمانان دا هەیە، کە ناکۆک و نامۆیە بە قورئان و بە ڕووحی قورئان، وەک من لە کتێبی: (با لە خزمەت قورئاندا بین)دا، ڕوونکردنەوەی باشم داوە لەو بارەوە و، زۆر گرنکە ئێمە بتوانین جارێکی دیکە عەقڵی خۆمان ئازاد بکەین، دڵ و دەروون و هەناو عەقڵ و هۆشی خۆمان بژار بکەین، لە هەرچی خڵتەو خاڵ و لیتەو لاڵەو نامۆیە لەگەڵ قورئاندا، نامۆیە لەگەڵ فەرمایشتی خوای پەروەردگارداو، لەگەڵ ڕێبازو ڕاستە شەقامی پێغەمبەری خوادا ﷺ، کە وەک زۆرجار گوتوومە: هیچ گومانی تێدانیە: ڕێبازو ڕاستە شەقامی پێغەمبەریش ﷺ هەناوو هەوێن و جەوهەرەکەی هەر قورئان بووە، بۆیە ئەو جۆرە تێگەیشتنە کە گوایە: قورئان شتێکەو، ڕێبازو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ شتێکی دیکەیە، زۆر هەڵەیە، وەک لەو بارەوە نامیلکەیەکم نووسیوە بە ناوی: (قورئان و سووننەت وەک ڕووح و جەستە تێکهەڵکێشن)، لە ڕاستییدا قورئان جیا نیە لە سوننەت و، سوننەت جیا نیە لە قورئان، چونکە قورئان لە میانی ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ پراکتیزە کراوەو ڕوونکراوەتەوە، ﴿ وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ ﴾النحل، سوننەتیش هەناوو هەوێنەکەی هەر بریتیە لە قورئان، کەواتە: سوننەت،

بە مانا ڕاستەقینەکەی، واتە: چۆنیەتیی جێبەجێ کردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ قورئان، چۆنیەتیی پابەندبوونی پێغەمبەر ﷺ بە قورئانەوە، لە ژیانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسییدا.

ئەگەر بمانەوێ بە شێوەیەکی فیکریی و تیۆریی بزانین ئیسلام چییە؟ تەماشا قورئان دەکەین، بەڵام ئەگەر بمانەوێ بە شێوەیەکی کردەیی و بە بەرجەستە کراویی بزانین ئیسلام چییە؟ تەماشای ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ دەکەین، چونکە ڕێبازەکەی پێغەمبەریش ﷺ هەر قورئانی تێدا بەرجەستە کراوە[1].

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی لە ئایین و بەرنامەی خۆیدا، زیاتر شارەزامان بکات، بە هۆی وردترو قووڵتر تێگەیشتن لە قورئان و، باشتر ئاشنا بوون بە ڕێبازو ڕێ و شوێنی پێغەمبەرەوە ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

(١) زۆرجار گوتوومانەو دووبارەی دەکەینەوە: ئاشکراو ڕوونە کە پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ، وێڕای قورئان وەحیی دیکەشی بۆ نێرراوە، بەڵام هەر لە سیاقی قورئان داو، هەرگیز ڕێبازی پێغەمبەری خاتەم لە قورئان جیا نیەو، لەگەڵی تێك ناگیرێ و، هەمیشە سوننەت دەبێ بە تەرازووی قورئان هەڵسەنگێنرێ.

تەفسیری سوورەتی

الأحقاف

بەڕێـــزان!

ئەمـرۆ کـە (٦)ی (جـمادي الثانـي)ی سـاڵی (١٤٤١)ی کـۆچییە، بەرانبـەر (٢٠٢٠/١/٢٩)ی زایینـی، لـە شـاری هەولێـر خـوا پشـتیوان بێـت، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیرکردنی سـوورەتی (الأحقـاف).

پێناسەی سوورەتی (الأحقاف) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئـەم سـوورەتە لـە تێکـڕای موصحەفـەکان و، کتێبـەکانی سـوننەت و سـیرەدا، هـەر بـە (**سُـوَرَةُ الأَحْقَـاف**) ناوبـراوە، هەرچەنـدە ئـەم دەقـە وای لـێ دەفامرێتـەوە، کـە نـاوی (**ثلاَثِينَ**)یـشی بـۆ بەکارهاتبـێ:

{**عَـنْ عَبْـدِ اللَّـهِ بْـنِ مَسْـعُودٍ ﷺ، قَـالَ: أَقْرَأَنِي رَسُـولُ اللَّـهِ ﷺ سُـورَةً مِـنَ الثَّلَاثِـينَ، مِـنْ «آلِ حـم» قَـالَ: يَعْنِـي الْأَحْقَـافَ، قَـالَ: وَكَانَـتِ السُّـورَةُ إِذَا كَانَـتْ أَكْثَرَ مِـنْ ثَلَاثِـينَ آيَـةً، سُـمِّيَتِ الثَّلَاثِـينَ**} (**أخرجـه أحمـد ٣٩٨١، تعليـق شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده حسـن**).

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی مەسـعوود ﷺ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ سـوورەتێکی لـە ئالی حامیـم، {واتـە: لـە حـەوت سـوورەتەکانی کـە پێیـان دەگوتـرێ: (**آلِ حـم**) یـان (**ذوات حـم**)}، بەسـەردا خوێنـدم، یـان: پـێ خوێندمـەوەو فێـری کـردم، کـە بریتیـە: لـە (**الأَحْقَـاف**)، ئـەو کاتیـش سـوورەتێک ئەگـەر لـە سـی (٣٠) ئایـەت زیاتـر بووایـە، پێـی دەگوتـرا: (**ثلاَثِـينَ**) واتـە: سـیی، یـان سـی ئایەتیـی.

بـەڵام بێگومـان هـەر سـوورەتێک لـە سـی ئایـەت زیاتـر بووبـێ، مەبەسـتی ئەوەیە لـە نێـوان سی و چلـدا بووبـێ، ئنجـا هـەر سـوورەتێک وابووبـێ، نـاوی (**ثَلاَثِينَ**)ی بـۆ

بەکارهاتبێ، کەواتە: تایبەت نیە، بە سوورەتی (حم) یان (الأَحْقَافَ)ەوە، بۆیە بە ناوی ئەم سوورەتە دانانرێ.

هەروەها لەو بارەوە ئەم دەقەش هەیە: {عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ، قَالَ: أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُورَةَ الْأَحْقَافِ} (أخرجه أحمد ٤٣٢٢، تعليق شعيب الأرنؤوط: صحيح، وهذا إسناد حسن).

واتە: ئیبنو مەسعوود ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ سوورەتی ئەحقافی فێرکردم و بەسەردا خوێندمەوە، یان پێی خوێندمەوە.

کەواتە: ئەم سوورەتە هەر ناوی سوورەتی (الأَحْقَافَ) بووەو، هۆی ئەو ناوەشی ئاشکرایە کە بریتیە لە هاتنی وشەی (الأَحْقَافَ) کە تەنیا یەکجار لە هەموو قورئاندا هاتووەو، تەنیا لەم سوورەتەشدا هاتوە، (أَحْقَاف)یش کۆی (حِقْف)ە، واتە: کۆ لم، لمێک کە کۆدەبێتەوە سەر یەک، تەپۆلکەی لم، بە مەرجێک لە باری درێژییدا بێت و، بە شێوەیەکی درێژ کۆببوبێتەوە سەر یەک.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

بە یەکدەنگیی زانایان ئەم سوورەتە مەککەییە، واتە: بە گشتیی سوورەتێکی مەککەییە، هەرچەندە باسی هەڵاواردنی چەند ئایەتێک کراوە کە مەدینەیین، بە تایبەت ئایەتی ژمارە دە (١٠)، کە دەفەرموێ: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾﴾ الأحقاف.

هەروەها ئایەتی ژمارە سی و پێنج (٣٥)، ئایەتی کۆتایی ئەم سوورەتە، کە دەفەرموێ: ﴿فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُو۟لُوا۟ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ۚ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍۭ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٣٥﴾﴾ الأحقاف.

هەندێکیش ئایەتەکانی: (١٥ - ١٨)شیان بە مەدینەیی داناون، کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي ۖ إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ ۖ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِن قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللَّهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾﴾**الأحقاف**.

بەڵام تەنیا ئایەتی ژمارە (١٠) وەک دوایی باسی دەکەین، ڕیوایەتی هۆی هاتنە خوارەوەکەی متمانەی پێ دەکرێ و سەنەدەکەی ڕاستە، وەک لە سەرچاوەکاندا هاتوە، کەواتە: ئەم سوورەتە بە گشتیی سوورەتێکی مەککەییە، بەڵام ئایەتی ژمارە (١٠)، وا پێدەچێ کە لە مەدینەدا دابەزیبێ و، دوایی خرابێتە ئەو شوێنەی ئێستا خراوەتیی، بەس ئەم سوورەتەش وانیە، سوورەتی دیکەش هەیە لە مەککە دابەزیوە، دوایی ئایەتێک لە مەدینە دابەزیوەو خراوەتە نێوی.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە دابەزین و لە موصحەفدا:

ڕیزبەندیی لە دابەزیندا، ژمارە شەست و پێنج (٦٥)ە، لە موصحەفیشدا ژمارە چل و شەش (٤٦)ە، ئەم سوورەتە لە دوای سوورەتی **(الجاثية)**یەو، پێش **(الذاريات)** هاتوەو، بە مەزندە کە ئەوە ڕای خۆمە، لە ساڵانی نێوان حەوت (٧) تاکو دە (١٠)ی پێغەمبەرایەتیی دا دابەزیوە، واتە: سێ ساڵ پێش ئەوەی مسوڵمانان و پێغەمبەر ﷺ کۆچ بکەن بۆ شاری **(يثرب)**و ناوەکەی بگۆڕدرێ بۆ مەدینە، یان شاری پێغەمبەر **(مَدِينَة الرَّسُول)**.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەكانی:

لە لای زۆربەی خەڵكی شارەكان، وەک (**محمد الطاهر بن عاشور**)و زانایانی دیكەش گوتوویانە: ژمارەی ئایەتەكانی سی و چوار (٣٤)ە، بەڵام لە لای خەڵكی كووفە ژمارەیان سی و پێنج (٣٥)و، زیاتر ژمارەی (٣٥) تەبەننیی كراوە، لەو موصحەفانەی لەبەر دەستی ئێمەدا هەن، ڕاجیاییەكەش بەهۆی (**حم**)وەیە، كە ئایا ئایەتێكی سەربەخۆیە، كە ئەو كاتە ژمارەی ئایەتەكان دەبێتە (٣٥)، یاخود بەشێكە لە ئایەتێک: ﴿حمٓ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ۝٢﴾، هەمووی بەسەریەكەوە ئایەتێک بێ، ئەو كاتە ژمارەكەی دەبێتە (٣٤)، بۆ سوورەتی (**الجاثية**)ش هەروابوو، لە حیساب كردن و نەكردنی (حم) لە ڕیزی ئایەتەكان دا.

پێنجەم: نێوەڕۆكی ئەم سوورەتە:

واتە: هێڵە گشتییەكانی و چوارچێوەكەی و نێوەڕۆكەكەی، هەمان نێوەڕۆكی قورئانی مەككەییە، بە هەرسێک تەوەری سەرەكیی: ١- خوا بەیەكگرتن و، ٢- وەحیی و پێغەمبەرایەتیی و قورئان و، ٣- ڕۆژی دوایی و سزاو پاداشتی خواو، دۆزەخ و بەهەشتەوە، لەم سوورەتە موبارەكەدا پانتاییەكی زۆر بۆ باسی پووچاندنەوەی شیرک و، باسی قورئان و پێغەمبەرایەتیی و، باسی قیامەت تەرخانكراوەو، ئاماژەیەكی باشییش بە بەسەرهاتی هوودو گەلی عاد كراوە، جارێک ناوی (**بَنو إسْرَائِيل**) هاتووەو، دوو جاریش ناوی مووسا هاتوە، جگە لە سوورەتی (**الجن**) یش، كە خوا پشتیوان بێ دوایی پێی دەگەین، تەنیا لەم سوورەتەدا ئەوەندە بە درێژیی باسی (**جن**) كراوە، چوار ئایەت بۆ باسی (**جن**) لەم سوورەتە موبارەكەدا تەرخانكراون.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

حەوت تایبەتمەندیی ئەم سوورەتەمان هێناون:

تایبەتمەندیی یەکەم: ئەم سوورەتە سوورەتی حەوتەم و کۆتاییە، لە (**حَوامِیم**)، یان (**آلِ حم**)، واتە: کۆتا سوورەتە لەو حەوت سوورەتەی پێشتر باسمانکردن و، بە سوورەتی (**غَافِر**) دەست پێدەکەن و بەم سوورەتە کۆتاییان دێ: (**غَافِر، فُصِّلَت، الشُّورى، الزُّخْرف، الدُّخَان، الجَاثِيَة، الأَحْقَاف**).

تایبەتمەندیی دووەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی شایەدییدانی شایەدێک لە (**بَنُو إِسْرَائِيل**) کراوە: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ﴿١٠﴾ ﴾، هەڵبەتە لە زۆر شوێنی دیکە لە قورئاندا باسی (**بَنُو إِسْرَائِيل**) کراوە، بەڵام بەم تەعبیرە تەنیا لێرەدا هاتووە، کە وەک دوایی باس دەکەین، ئەم ئایەتە موبارەکە، هۆی هاتنە خوارەوەیەکی زۆر گەورەو گرنگ و ماناداری هەیەو، بە سەنەدێکی ڕاست (**صحيح**) لە سەرچاوە متمانە پێکراوەکاندا هاتووە.

تایبەتمەندیی سێیەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، بەراورد لە نێوان بابایەکی بڕواداری چاکەکار لەگەڵ باب و دایکی داو، بابایەکی بێبڕواو خراپەکار لەگەڵ باب و دایکیدا کراوە، ئایەتەکانی: (١٥ - ١٩) بۆ ئەوە تەرخانکراون.

تایبەتمەندیی چوارەم: تەنیا لەم سوورەتەدا سەرزەمین و شوێنی گەلی عاد بە (**الأَحْقَاف**) ناوبراوە، لە ئایەتی ژمارە (٢١)داو، تەنیا یەکجار وشەی (**الأَحْقَاف**) لە هەموو قورئاندا هاتووە، ئەویش لەم سوورەتەداو، وەک ناو بۆ ئەو شوێنە جوگرافییەی گەلی عاد، کە پێغەمبەرەکەیان هوود عليه السلام بووە، تێیدا ژیاون.

تایبەتمەندیی پێنجەم: تەنیا لەم سوورەتەدا باسی ناردنی خوا بۆ کۆمەڵێک لە جند بۆ لای پێغەمبەرو ﷺ گوێگرتنیان لە قورئان کراوە، لە ئایەتەکانی: (٢٩ - ٣٢)داو، شایانی باسە: ئەو کۆمەڵە جندە وا باسکراون، کە وێڕای شارەزایی

پێشتر بە کتێب و بەرنامەکانی خوا، چەمکەکانی خواناسیی و دینداریيشیان زۆر باش زانیون و، زۆریش بە ئەدەب بوون لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و قورئانداو، زۆریش هەستییان بە بەرپرسیاریەتیی کردوە، چونکە یەکسەر کە قورئانیان وەرگرتوە، گەڕاونەوە بۆ لای خەڵکەکەیان و، دەستیانکردوە بە بانگەوازکردنیان بۆ لای خواو بۆ لای ئیسلام.

تایبەتمەندیی شەشەم: تەنیا لەم سووڕەتەدا تەعبیری: ﴿فَٱصۡبِرۡ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ٣٥﴾، هاتوە، کە زۆربەی هەرە زۆری توێژەرەوانی قورئان بە جۆرێک واتایان کردوە کە مەبەست لە: ﴿أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ﴾، چەند پێغەمبەرێکی دیاریکراون، بە تایبەتی: نووح و ئیبراهیم و مووسا و عیسا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**)، کە بە پێغەمبەری خاتەمەوە ﷺ موحەممەد دەبنە پێنج، بەڵام من ڕایەکی دیکەم هەیە، کە لە کاتی تەفسیرکردنی ئایەتەکەدا دەیخەمە ڕوو.

تایبەتمەندیی حەوتەم و کۆتایی: چەند تەعبیرو وشەیەک تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوون:

١)- لە ئایەتی ژمارە چوار (٤)دا: ﴿أَوۡ أَثَٰرَةٖ مِّنۡ عِلۡمٍ﴾، واتە: پاشماوەیەک لە زانیاریی.

٢)- لە ئایەتی ژمارە نۆ (٩)دا: ﴿قُلۡ مَا كُنتُ بِدۡعٗا مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾، واتە: من داهێنراوێک نیم، پەیداکراوێک نیم، یاخود: تازە بابەتێک نیم لە پێغەمبەران کە پێشینەم نەبووبێ.

٣)- لە ئایەتی ژمارە نۆ (٩)دا: ﴿وَمَآ أَدۡرِي مَا يُفۡعَلُ بِي وَلَا بِكُمۡ ٩﴾، واتە: نازانم من و ئێوەش چیمان پێ دەکرێ، چیمان لێ دەکرێ، واتە: لە ڕووی سەرەنجامی ژیانی دنیاییەوە، ئەگەرنا سەرەنجامی قیامەتیی لەلا ڕوون بووە، کە خۆی و شوێنکەوتوانی بەهەشتیین و، نەیارو ناحەزەکانیشی ئەهلی سزان.

٤)- لە ئایەتی ژمارە یازدە (١١)دا: ﴿إِفۡكٞ قَدِيمٞ ١١﴾، تەنیا لێرەدا هاتوە، (**إفْك**) واتە: هەڵگێڕدراوە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی: درۆیە، (**قديم**)یش واتە: لە مێژینە، کات بەسەرداچوو، دێرین.

٥)- لە ئایەتی ژمارە دوازدە (١٢)دا: ﴿إِمَامًا وَرَحْمَةً ﴿١٢﴾﴾، واتە: پێشەواو بەزەیی، دیارە ئەم دوو وشەیە بە جیا لە قورئاندا زۆر هاتوون، بەڵام پێکەوە تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوون.

٦)- لە ئایەتی ژمارە بیست و یەک (٢١)دا: ﴿بِٱلْأَحْقَافِ ﴿٢١﴾﴾، واتە: تەپکۆلکە لماوییەکان، کە وەک گوتمان: سوورەتەکەش بەو ناوە ناونراوە .

٧)- لە ئایەتی ژمارە بیست و هەشت (٢٨)دا: ﴿قُرْبَانًا ءَالِهَةً ﴿٢٨﴾﴾، واتە: پەرستراوانی هۆکاری نیزیککەوتنەوە، چونکە **(قُرْبَان)** واتە: **(مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ)** ئەوەی کە پێی نزیک دەبنەوە لە خوا، **(آلِـهة)**ش کۆی **(إله)**ە، واتە: پەرستراوەکان.

٨)- لە ئایەتی ژمارە بیست و نۆ (٢٩)دا: ﴿صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ ﴿٢٩﴾﴾، واتە: کۆمەڵێک، یان کەسانێکمان لە جند ناردن بۆ لای تۆ، بۆ گوێبیست بوونی قورئان.

٩)- لە ئایەتی ژمارە سی و پێنج (٣٥)دا: ﴿أُوْلُواْ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ﴿٣٥﴾﴾، واتە: خاوەن عەزیمەتەکان لە پێغەمبەران.

١٠)- هەر لە ئایەتی ژمارە سی و پێنج (٣٥)دا، وشەی: ﴿بَلَٰغٌ ﴿٣٥﴾﴾، کە بەم ڕێژگە **(صیغة)**یە، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، ئەگەرنا بە شێوەی دیکە زۆر هاتوە: ﴿وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿١٨﴾﴾**العنكبوت**، بەڵام وشەی **(بَلَاغ)** بەبێ ئەلیف و لام، تەنیا لەم سوورەتە موبارەکەدا هاتوە.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکان بۆ چەند دەرسێك:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ١٤)، واتە: چواردە (١٤) ئایەتی سەرەتای ئەم سوورەتە موبارەکەمان کردوون بە دەرسێک، کە باسی قورئان و بە هەق دروستکرانی گەردوون، پووچەڵکردنەوەی شیرک و، ڕەواندنەوەی تەم و مژو ئیشکال لە دەوری پێغەمبەرایەتیی **(محمد** ﷺ**)**و، باسی هەڵوێستی نالۆژیکییانەو

ناماقوولانەی کافرەکان و، پێناسەی بڕواداران و، سەرەنجامی خێریان لەم چوارده ئایەتەدا کراون.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١٥ - ٢٠)، واتە: شەش (٦) ئایەت، باسی بەراوردکردنی نێوان دوو کەسی دژ بە یەک کراوە، بڕوادارێکی بەڕێزو چاکەکار لەگەڵ باب و دایکیداو، بێبڕوایەکی بەدڕەفتار لەگەڵ باب و دایکیداو، سەرەنجامی شایستەی هەر کامیان، بەهەشت و ڕەزامەندیی خوا بۆ بڕوادارانی چاکەکارو بەڕێز لەگەڵ باب و دایکیان داو، سزای ڕیسواکەرو سەختی بێبڕوایانی خراپەکارو بێ ڕێز لەگەڵ باب و دایکیان داو، خۆشگوزەران لە دنیادا.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٢١ - ٢٨)، واتە: هەشت (٨) ئایەت، باسی بەسەرهاتی هوود عليه السلام و گەلەکەی گەلی عاد کراوە، کە بانگی کردوون بۆ یەکتا پەرستیی و، ئەوانیش ڕەفزیان کردوە، سەرەنجام بایەکی زۆر بەهێز کە ئەوان بە هەوری تێگەیشتوون، خوا ناردوویەتە سەریان و، بە هۆیەوە فەوتاون، ئاماژەیەکیش بە ئاوەدانییە فەوتاوەکانی دیکەی، دەوروبەری کۆمەڵگای پێغەمبەر ﷺ کراوە، کە پەرستراوەکانیان هیچ دادیان نەداون، لە کاتێکدا کە سزاو بەڵای خوایان بۆ هاتوە.

دەرسی چوارەم: ئایەتەکانی: (٢٩ - ٣٥) واتە: حەوت (٧) ئایەت، کە لەو حەوت ئایەتەدا، چواریان ئایەتەکانی: (٢٩ - ٣٢)، ناردنی خوا بۆ کۆمەڵێک جند باسکراوە، کە گوێ لەو قورئانە بگرن کە موحەممەد ﷺ خوێندوویەتی، پاشان گەڕانەوەیان بۆ لای گەلەکەیان و هۆشداریی پێدانیان و، بانگەوازکردنیان بۆ لای خوا، لە ئایەتەکانی: (٣٣ - ٣٥)یش دا، سێ بابەت باسکراون:

أ- ئیسپاتی زیندووکرانەوە، بە بەڵگەیەکی لۆژیکیی زۆر بەهێز.

ب- دیمەنی دانپێداهێنانی کافرەکان لە قیامەتدا.

ج- فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەر ﷺ کە وەک پێغەمبەرانی خاوەن عەزیمەت و خۆڕاگرو پشوو درێژ بێ و، دامەزراوو نەلەخشاوبێ و، پەلەش نەکات لە هاتنی سزای هەڕەشە پێ لێکراویی بێبڕوایان و، دڵنیاش بێ، کە ئەگەر لەسەر ئەو بێبڕوایی و خراپەکارییەی خۆیان بەردەوام بن، سەرەنجام سزای خوا ﷻ هەر یەخەیان دەگرێ.

ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir
AliBapir
Google Play
App Store
AliBapir/عەلی باپیر
کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان چـواردە (١٤) ئایـەتی سـەرەتای سـوورەتی **(الأحقـاف)** دەگرێتـەوە، ئایەتـەکانی: (١ - ١٤)، ئـەم چـواردە ئایەتـە کۆمەڵێـک بابـەتی جـۆراو جـۆر، بـەڵام پێکـەوە پەیوەسـت و تێکهەڵکێشـیان تێـدا خراونـەڕوو، کـە حـەوت بابەتـن:

١)- دابەزاندنی قورئان، ئەو زاتەی سەرچاوەی دابەزاندنی قورئانە، خوای باڵا دەستی کارزانە، لە ئایەتەکانی: (١ - ٢)دا.

٢)- حیکمەتی دروستکرانی گەردوون، لە ئایەتی: (٣)دا.

٣)- خستنەڕووی پووچەڵیی شیرک، لە ئایەتەکانی: (٤ - ٦)دا.

٤)- هەڵوێستی نەرێنییانەی کافرەکان بەرانبەر بە قورئان، لە هەردوو ئایەتی: (٧ - ٨)دا.

٥)- ڕوونکردنەوەی پێغەمبەری خاتەم ﷺ بۆ بەرنامەکەی و، بۆ هەڵوێستی خۆی، لە دوو ئایەتی: (٩ - ١٠)دا.

٦)- هەڵوێستی بێ بەڵگەو پاساوی کافرەکان لە بەرانبەر قورئان و ئیسلام و پێغەمبەردا ﷺ، کە هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نیەو، هیچ پاساوێکی ماقووڵ و لۆژیکییان نیە، کە قورئان و ئیسلام و پێغەمبەر ﷺ ڕەفز دەکەن، لە دوو ئایەتی: (١١ - ١٢)دا.

٧)- وەسفی بڕوادارانی کردار باش و سەرەنجامی خێریان، لە دوو ئایەتی: (١٣ - ١٤)دا.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ ۖ ٱئْتُونِى بِكِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَآ أَوْ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤﴾ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ غَٰفِلُونَ ﴿٥﴾ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُوا۟ لَهُمْ أَعْدَآءً وَكَانُوا۟ بِعِبَادَتِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿٦﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ۖ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۖ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ ۚ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا۟ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِن قَبْلِهِۦ كِتَٰبُ مُوسَىٰٓ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُوا۟ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا جَزَآءًۢ بِمَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٤﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{«بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە»، حا میم ﴿١﴾ دابەزاندنی ئەم کتێبە لە لایەن خوای باڵادەستی کارزانەوەیە ﴿٢﴾ ئاسمانەکان و زەوی ئەوەی نێوانیانمان تەنیا بە هەق و حیکمەت و بۆ کاتێکی ناوبراو (دیاریکراو) هێناونە دی، لە حاڵێکدا ئەوانەی بێبڕوان لەوەی لێی ترسێنراون (و لە بارەیەوە وریاکراونەوە) لامل و پشت هەڵکردوون ﴿٣﴾ (ئەی موحەممەد! ﷺ) بڵێ: (ئەی هاوبەشدانەرەکان!)، ئایا ئەوانەتان دیوە کە جگە لە خوا لێیان دەپاڕێنەوە، پێشانم بدەن چییان لە زەویدا دروستکردوە، یان ئایا لە (دروستکردنی) ئاسماناندا بەشدارن؟! ئەگەر لە ڕاستانن (بۆ ئیسپاتی قسەکەتان) کتێبێکم پێش ئەم (قورئان)ە، بۆ بێنن، یان پاشماوەیەک لە زانیاریی (بەرهەمی عەقڵ) ﴿٤﴾ هەروەها (وێڕای ئەوەش) کێ لەو کەسە گومڕاترە، کە جگە لە خوا لە کەسێک (و لە شتێک) دەپاڕێتەوە، کە هەتا ڕۆژی قیامەت وەڵامی ناداتەوەو (بگرە) ئەوان (پەرستراوەکان) لە پاڕانەوەو بانگکردنەکەشیان بێ ئاگان؟! ﴿٥﴾ کاتێکیش خەڵک کۆکرانەوە (لە قیامەتدا) ئەو (پەرستراو)انە، لێیان دەبنە دوژمن و، بە پەرستنەکەشیان بێبڕوادەبن (و نکووڵیی لێدەکەن!) ﴿٦﴾ کاتێکیش ئایەتە ڕۆشنەکانمانیان بەسەردا بخوێنرێنەوە، ئەو کەسانەی بێبڕوان بە (قورئانی ڕاست و) هەق، هەر لەگەڵ بۆیان هات، دەڵێن: ئەمە جادوویەکی ئاشکرایە! ﴿٧﴾ یان ئایا دەڵێن: (موحەممەد ﷺ بە ناوی خواوە) هەڵیبەستوە؟ بڵێ: ئەگەر (گریمان) هەڵمبەستبێ، ئێوە لە بەرانبەر (سزای) خوادا هیچ شتێکتان بۆ من (بەدەست نیەو) لە دەست نایەت، ئەو زاناترە بەو (قسەو تۆمەت)ەی، تێیدەڕژێن (و بەنێوی دەکەون) ئەو بەسە لە نێوان من و ئێوەدا شایەد بێ (کە من ڕاستگۆم) و، هەر ئەویش لێبووردەی میهرەبانە ﴿٨﴾ بڵێ: من داهێنراو (و بێ پێشینە) نیم لە پێغەمبەران و ناشزانم

(لە ژیانی دنیادا) چی بە من و ئێوەش دەکرێ، تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم کە بۆم سروش دەکرێ و، من بەس ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکی ئاشکراو روونکەرەوەم ﴿٩﴾ بڵێ: ئایا (بە چاوی عەقڵ و دڵ) بینیوتانە! ئەگەر (ئەم قورئانە) لە لایەن خواوە بێ و، ئێوەش پێی بێبڕوابن و، شایەدێکیش لە (گەڵی جوولەکە) وەچەی ئیسرائیل شایەدیی لەسەر (ڕاستیی) وێنەی ویدا، ئنجا بڕوای هێناو ئێوەش خۆتان بەزلگرت (لە ئاستی داو بڕواتان پێی نەهێنا)، ئایا کێ لە ئێوە گومڕاترە؟ بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران ڕاستە ڕێ ناکات ﴿١٠﴾ ئەوانەی بێبڕواشن بەوانەیان گوت کە بڕوایان هێناوە: ئەگەر (قورئان) چاک (و هەق) بووایە (لە بڕوا پێهێنانیدا) ئەوانە پێشمان نەدەکەوتنەوە، ئنجا چونکە بەهۆیەوە ڕێی ڕاستگرتوو نەبوون (لێی بەهرەمەند نەبوون) دەڵێن: ئەوە درۆیەکی دێرینە! ﴿١١﴾ (لە حاڵێکدا) لە پێش ویشدا کتێبەکەی مووسا ﷺ (تەورات) پێشەواو بەزەیی (خوا) بوو، ئەم (قورئان)ەش، کتێبێکی بەڕاستدانەر(ی کتێبەکانی پێشوویەو)، بە زمانێکی ڕۆشنە، (نێردراوە) تاکو ئەوانەی ستەمیان کردوە، بترسێنێ و هۆشیار بکاتەوەو، موژدەشە بۆ چاکەکاران ﴿١٢﴾ بە دڵنیایی ئەوانەی گوتیان: پەروەردگارمان خوایە، ئنجا ڕاوەستاوو دامەزراویش بوون، هیچ ترسیان لەسەر نیەو خەمباریش نابن ﴿١٣﴾ ئەوانە هاوەڵانی بەهەشتن تێیدا هەرماو دەبن (ئەوەش) پاداشتی ئەوەیە کە دەیانکرد ﴿١٤﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(أَثَـٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ): (أَثَـرُ الـشَّيءِ: حُصُـولُ مَـا يَـدُلُّ عَـلَى وُجُـودِهِ، أَثَـرٌ وَإِثَـرٌ، وَالجَمْـعُ آثَـار، يُقَـالُ: سَـمَنَّتُ الإِبِـلَ عَـلَى أَثَـارَةٍ، أَي: عَـلَى أَثَـرٍ مِـنْ شَـحْمٍ، وَأَثَـارَةٌ مِـنْ عِلْـمٍ، وَقُـرِئَ أَثَـرَةٌ، مَـا يُـرْوَى أَو يُكْتَـبُ فَيَبْقَـى لَـهُ أَثَـرٌ)، کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: (أَثَـارَةٍ مِـنْ عِلْـمٍ)، (أَثَـرُ الـشَّيءِ) پەیدابـوونی شـوێنەوارێکە بەڵگـە بـێ لەسـەر بـوونی ئـەو شـتە، {شـوێن پـێ بەڵگەیـە لەسـەر ڕۆیشـتنی پێـڕۆو، دروسـتکراو بەڵگەیـە لەسـەر بەدیهێنـەر}، کـۆی (أَثَـرٌ) بریتیـە لـە (آثَـار)، عـەرەب دەڵێـن: (سَـمَّنْتُ الإِبِـلَ عَـلَى أَثَـارَةٍ) واتـە: حوشترەکەم قەڵـەو کـرد لەسـەر پاشـماوەیەک لـە چەوریـی و پیـو، (وَأَثَـارَةٌ مِـنْ عِلْـمٍ) بـە (أَثَـرَةٍ)ش خوێندراوەتـەوە، بریتیـە لـەو ئەنـدازە زانسـتەی کـە دەگێڕدرێتـەوە، یاخـود دەنـووسرێ و شـوێنەوارەکەی دەمێنێتـەوە، کەواتـە: (وَأَثَـارَةٍ مِـنْ عِلْـمٍ) واتـە: زانیارییـەک، پاشـماوەیەکی زانیاریـی لـەوەی عەقڵ بەرهەمـی هێنـاوە.

(أَفْتَرَىٰهُ): (الفَـرِيُ: قَطْـعُ الجِلْـدِ لِلخَـرْزِ وَالإِصْـلَاحِ، وَالإِفْـتِرَاءُ: الكَـذِبُ، وَالظُّـلْمُ، وَالـشِّرْكُ)، وشـەی (إِفْـتِرَى) لـە (فَرِي)یـەوە هاتـوە، (فَـرِي): بریتیـە لـە بڕینـی چـەرم بـۆ پینەکـردن {کاتی خـۆی پێڵاویـان بـە چەرم پینـە کـردوەو، بـۆ چاککـردن و، جـاری وایـە پێستەکەیان، چەرمەکەیـان بڕیـوە بـۆ ئـەوەی شـتێکی لـێ دروسـت بکـەن}، بـەڵام دوایـی وشـەی (إِفْـتِرَى) لـە قورئانـدا بەکارهێـنراوە بـۆ درۆو، سـتەم، هەروەهـا بـۆ هاوبـەش بـۆ خوادانـان.

(تُفِيضُونَ فِيهِ): واتـە: دەڕژێنـە نێـوی، وەنێـوی دەکـەون، دەگوتـرێ: (فَـاضَ المَـاءُ: سَـالَ مُنْصَبّـاً وَأَفَـاضَ إِنَـاءَهُ: مَـلأهُ حَتَّـى أَسَـالَهُ، وَالإِفَاضَـةُ: الإِنْدِفَـاعُ فِي شَيءٍ)، (فَـاضَ المَـاءُ) واتـە: ئاوەکـە هەڵـڕژا، (أَفَـاضَ إِنَـاءَهُ) واتـە: قاپەکـەی پڕکـرد، تاکـو لێـی ڕژا، (إِفَاضَـة): بریتیـە لـە ڕژانـە نێـو شـتێک بـە گـوڕم بچیـە نێـوی، کـە دەفەرمـوێ: (تُفِيْضُـون فِيْـهِ) واتـە: ئـەو قسـانەی دەچنـە نێویـان، وەک چوونە نێـو باتـڵاغ (تَخُوضُـون) و (يَخُوضُون)،

(خَاضَ، يَخُوضُ) واتە: چووە نێو باتڵاغێکەوە، یان چووە نێو ئاوێکەوە، هەروەک (فَاضَ المَاءُ يَفِيضُ) واتە: ئاوەکە ڕژا، دەڕژێ، بەڵام (أفَاضَهُ) واتە: ڕژاندیی و پڕی کرد، تاکو لێی ڕژا، لێرەدا مەبەست پێی چوونە نێو ئەو قسەو باسانەیە کە ڕاست نین، وەک چۆن کەسێک دەچێتە نێو باتڵاغێکەوە.

(بِدْعًا): واتە: شتێکی تازەو بێ پێشینە، (الإِبْدَاعُ: إِنْشَاءُ صُنْعَةٍ بِلَا احْتِذَاءٍ وَاقْتِدَاء، يُقَالُ: رَكِيَّةٌ بَدِيعٌ: جَدِيدَةُ الحَفْرِ)، (إِبْدَاع): بریتیە لە دروستکردنی شتێک بەبێ چاولێکردن و، بەبێ پێشینە هەبوون، لە نوێ دروست بکرێ، بە کوردیی داهێنانی پێ دەڵێن، دەگوترێ: (رَكِيَّةٌ بَدِيعٌ)، (رَكِيَّة) بیر، بیرێک کە تازە هەڵقەنرابێ و پێشینەی نەبووبێ، نەک بیرێک کۆن بووبێ و پاککرابێتەوە، (بِدْعاً مِنَ الرُّسُل: مُبْدَعاً لَمْ يَتَقَدَّمْهُ رَسُولٌ)، واتە: تازە پەیدابوویەک هیچ پێغەمبەری پێش نەکەوتبێ، یاخود (مُبْدِعاً فِيمَا أَقُولُه)، داهێنەربم لەوەدا کە دەیڵێم، واتە: داهێنەربم لەوەدا کە هاتووم، یان داهێنەربم لەوەدا کە دەیڵێم و پێش من کەس وای نەکردبێ لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام).

(إِفْكٌ): (الإِفْكُ: كُلُّ مَصْرُوفٍ عَنْ وَجْهِهِ الَّذِي يَحِقُّ أَنْ يَكُونَ عَلَيْهِ وَيُسْتَعَارُ لِلْكَذِبِ)، (إِفْك): بریتیە لە هەر شتێک لەو ڕووەی کە پێویستە لەسەری بێ، لێی لابدرێ، دەشخوازرێتەوە بۆ درۆ، ئەگەرنا ئەسڵی وشەی (إِفْك) بە مانای هەڵگێڕانەوەو سەرەو بن کردن دێ، بۆیە ئاوەدانییەکانی گەلی لووط ناویان لێنراوە (المُؤْتَفِكَات)، واتە: هەڵگێڕدراوەکان.

(قَدِيمٌ): واتە: دێرین، کات بەسەرداچوو، (أَكْثَرُ مَا يُسْتَعْمَلُ القَدِيمُ بِاعْتِبَارِ الزَّمَانِ، وَلَمْ يَرِدْ فِي القُرآنِ وَالسُّنَّةِ «قَدِيم»، كَصِفَةٍ للهِ، وَالمُتَكَلِّمُون يَصِفُونَهُ بِهِ وَيَسْتَعْمِلُونَهُ)، وشەی (قَدِيم) بە زۆریی لە ڕووی کاتەوە، کە کاتی بەسەرداچووە، بە کوردیی دەڵێین: «دێرین، یان کۆن، یان لە مێژینە»، بەڵام نە لە قورئان، نە لە سوننەتدا وشەی (قَدِيم)، وەک سیفەتێک بۆ خوا بەکارنەهاتوە، بەڵام

زانایانی بواری ئیمان و عەقیدە {کە (مُتَكَلِّمُون)یان پێ گوتراوە}، خوایان ﷻ بەو سیفەتە وەسفکردوە.

دەڵێم: هەروەها وشەی (صَانِع)یشیان، بۆ خوا ﷻ بەکارهێناوە، کە لە قورئان و سوننەتدا نەهاتوە، زانایان وشەی دیکەشیان بەکارهێناون، هەم پسپۆڕانی عەقیدە (مُتَكَلِمُون)، هەم: پسپۆڕانی تەزکیەو تەصەووف (أَهْلِ التَّصَوّف)، هەندێ وشەو تەعبیر بەکاردەهێنن بۆ تێگەیاندنی خەڵک کە لە قورئان و سوننەتدا نەهاتوون، لەو بارەوەش لە نێوان زانایاندا مشت و مڕ هەیە، بەڵام من وای تێدەگەم سەلامەتتر وایە، هەر وشەیەک خوا ﷻ وەک ناو یان سیفەت بۆ خۆی بە کاری نەهێنا بێ، ئێمە بەکاری نەهێنین، مەگەر پێویست بکات، جاری وایە سیفەتێکی خوا ﷻ یان ناوێکی خوا شی دەکەیەوەو مانایەکەی ڕۆشن دەکەیەوە، دەگونجێ بڵێی: ماناکەی ئاوایە، بەڵام کە ئەو وشەیە، بۆ خوا ﷻ بەکاربهێنرێ، پێم شتێکی باش نیە، چونکە بۆ وێنە: وشەی (قَدِيم) ئەوەیە کە کاتی بەسەردا تێپەڕی بێ، بەڵام سەرەتای هەبێ، بەڵام خوا بێ سەرەتایە، یان وشەی (صَانِع) واتە: سەنعەتکار کەسێک کە شتێکی دروست کردبێ بە شێوەیەکی ڕێک، بەڵام ئەوە ئەگەر لە ڕوویێکەوە لەگەڵ خوای پەروەردگاردا دەگونجێ، بەڵام لە ڕووی شکۆوە، لەگەڵی ناگونجێ، بۆیە هەر وشەیەک لە قورئان و سوننەتدا نەهاتبێ، واباشە بۆ خوا ﷻ بەکاری نەهێنین، بە لای کەمەوە باشە، ئەگەرنا هەندێک لە زانایان هەر بە قەدەغەی دەزانن بەکاربهێنرێ.

(إِمَامًا): (الإِمَامُ: المُؤْتَمُّ بِهِ إِنْسَاناً كَانَ، أَو كِتَابَاً، أَو غَيْرَ ذَلِكَ، مُحِقَّاً كَانَ، أَو مُبْطِلًا وَجَمْعُهُ أَئِمَّة)، وشەی (إِمَامْ) هەر کەسێکە، یان هەر شتێکە، ئنجا مرۆڤ بێ، یاخود کتێب بێ، یان جگە لەوان، کە بکرێتە پێشەواو سەر مەشق، پاشان ئەو مرۆڤە، یاخود ئەو کتێبە، چ هەقی گرتبێتە نێو خۆی، چ ناهەقی گرتبێتە نێو خۆی، کۆی (إِمَام)یش (أَئِمَّة)یە، پێشەوایەکان.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەكان

دەربارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە موبارەكە، كە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾، ئەم دوو گێڕراوەیە دێنین:

أ/ {عَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِي ﵁، قَالَ: انْطَلَقَ النَّبِيُّ ﷺ وَأَنَا مَعَهُ، حَتَّى دَخَلْنَا كَنِيسَةَ الْيَهُودِ بِالْمَدِينَةِ يَوْمَ عِيدِهِمْ، وَكَرِهُوا دُخُولَنَا عَلَيْهِمْ، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ: يَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ! أَرُونِي اثْنَا عَشَرَ رَجُلاً يَشْهَدُونَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ ﷺ، يَحُطُّ اللَّهُ عَنْ كُلِّ يَهُودِيٍّ تَحْتَ أَدِمِ السَّمَاءِ الْغَضَبَ الَّذِي غَضِبَهُ عَلَيْهِ، قَالَ: فَأَمْسَكُوا مَا أَجَابَهُ مِنْهُمْ أَحَدٌ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِمْ، فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، ثُمَّ ثَلَّثَ فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ، فَقَالَ: أَبَيْتُمْ؟ فَوَاللهِ إِنِّي لأَنَا الْحَاشِرُ، وَأَنَا الْعَاقِبُ، وَأَنَا الْمُقَفَّى، آمَنْتُمْ، أَوْ كَذَّبْتُمْ، ثُمَّ انْصَرَفَ وَأَنَا مَعَهُ، حَتَّى دَنَا أَنْ نَخْرُجَ، فَإِذَا رَجُلٌ مِنْ خَلْفِنَا يَقُولُ: كَمَا أَنْتَ يَا مُحَمَّدُ! قَالَ: فَقَالَ ذَلِكَ الرَّجُلُ: أَيُّ رَجُلٍ تَعْلَمُونَ فِيكُمْ يَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ؟ قَالُوا: مَا نَعْلَمُ كَانَ فِينَا رَجُلٌ أَعْلَمُ بِكِتَابِ اللهِ، وَلاَ أَفْقَهَ مِنْكَ، وَلاَ مِنْ أَبِيكَ مِنْ قَبْلِكَ، وَلاَ مِنْ جَدِّكَ قَبْلَ أَبِيكَ، قَالَ: فَإِنِّي أَشْهَدُ لَهُ بِاللهِ أَنَّهُ نَبِيُّ اللهِ الَّذِي تَجِدُونَهُ فِي التَّوْرَاةِ، قَالُوا لَهُ: كَذَبْتَ ثُمَّ رَدُّوا عَلَيْهِ، وَقَالُوا لَهُ شَرًّا، قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: كَذَبْتُمْ لَنْ يُقْبَلَ قَوْلُكُمْ، أَمَّا آنِفاً فَتُثْنُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْخَيْرِ مَا أَثْنَيْتُمْ، وَأَمَّا إِذَا آمَنَ كَذَّبْتُمُوهُ، وَقُلْتُمْ مَا قُلْتُمْ، فَلَنْ يُقْبَلَ قَوْلُكُمْ، قَالَ: فَخَرَجْنَا، وَنَحْنُ ثَلاَثَةٌ: رَسُولُ اللهِ ﷺ، وَأَنَا، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ سَلاَمٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ ﴿١٠﴾ ﴾} (أخرجه أحمد: ٢٤٠٣٠، وابن حبان: ٧١٦٢، وَغَيْرُهُمَا، قَالَ شُعَيْب الأَرنؤوط: إسناده صحيح).

واتە: عەوفی كوڕی مالیكی ئەشجەعیی خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت، من لە خزمەتیدا بووم، تاكو چووینە نێو پەرستگای جوولەكەكان لە مەدینە لە ڕۆژی جەژنیاندا، پێیان ناخۆش بوو كە چووینە لایان، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیگوتن: ئەی كۆمەڵی جوولەكە! دوازدە پیاوانم پێشان بدەن، شایەدیی

بدەن، کە بێجگە لە خوا ﷻ هیچ پەرستراو نین و، من ڕەوانەکراوی خوام، خوا ﷻ ئەو تووڕەییەی کە نواندوویەتی بۆ سەر هەر جوولەکەیەک، لە ژێر سێبەری ئاسماندا، (ئەو تووڕەییە لەسەر جوولەکان) لای دەبات، دەڵێ: بێ دەنگ بوون و هیچ کامیان وەڵامیان نەدایەوەو، دووبارەی کردەوە، دیسان هیچ کەس وەڵامی نەدایەوەو، سێ بارەی کردەوە، هیچ کەس وەڵامی نەدایەوە، ئنجا فەرمووی: ئامادەنین بڕوام پێ بێنن؟ سوێند بە خوا منم حاشیر، (واتە: ئەو دەبێتە پێشکەوتوو و سەر مەشق بۆ کۆکردنەوەی خەڵک و دەستپێکردنی لێپرسینەوەو سزاو پاداشت) و من عاقیبم (واتە: کۆتایی پێغەمبەران کە بە دوایان دادێ) و من موقەففام (واتە: ئەوەی کراوەتە کۆتایی پێغەمبەران، لە دوای ئەوەوە کەسی دیکە نایەت)، ئێوە بڕوابێنن یان بە درۆ دابنێن، دوایی ڕۆیشت و منیش لە خزمەتیدابووم، هەتا نیزیک بوو بچێتە دەرێ لە کڵێسایەکەیان، پیاوێک لە دوامانەوە گوتی: ئەی موحەممەد! لە شوێنی خۆت بە، دەڵێ: ئنجا ئەو پیاوە ڕووی لە جوولەکەکان کردو گوتی: ئەی کۆمەڵی جوولەکە! چۆن کەسێکم دەزانن؟ گوتیان: نەمانزانیوە، هیچ پیاوێک زاناتربێ بە کتێبی خواو، شارەزاتربێ لە تۆ و لە بابت لە پێش تۆداو، لە باپیرت لە پێش بابتدا، ئەویش گوتی: من شایەدیی دەدەم بە خوا کە ئەوە ئەو پێغەمبەرەی خوایە ﷺ کە لە تەوراتدا دەیبینن، گوتیان: درۆ دەکەی و، بەرپەرچیان دایەوەو، قسەی خراپیان پێگوت، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ئێوە درۆ دەکەن و، قسەتان وەرناگیرێ، پێشتر ستایشتان کردو، پێتان هەڵگوت و قسەی خێرتان بۆ کرد، بەڵام دوای ئەوە بڕوای هێنا، بە درۆتان داناو، ئەوەتان گوت، کە گوتتان، بۆیە قسەکەتان وەرناگیرێ، دەڵێ: هەرسێکمان دەرچووین، پێغەمبەری خوا ﷺو، من و عەبدوڵڵای کوڕی سەلام، خواش ﷻ لە بارەی ئەوەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوار: ﴿ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾.

هەر لەو بارەی ئەم ئایەتە موبارەکەوە، ئەم گێڕراوەیەش دێنین:

ب/ {عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ ﷺ، قَالَ: مَا سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ لأَحَدٍ يَمْشِي عَلَى الأَرْضِ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، إِلاَّ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ سَلاَمٍ، قَالَ: وَفِيهِ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠﴾**} (أخرجه البخاري: ٣٨١٢، ومسلم: ٢٤٨٣).**

واتە: سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص ﷺ، دەڵێ: نەمبیستوە پێغەمبەری خوا ﷺ بە هیچ کەسێک کە لەسەر زەوی ڕۆیشتوە، بفەرموێ: لە خەڵکی بەهەشتە، جگە لە عەبدوڵڵای کوڕی سەلام (ئەوەی بەو فەرمووە)و لە بارەی ئەویشەوە، ئەم ئایەتە دابەزی: ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠﴾، کە دواییش دەیگەینێ مشت و مڕ هەیە، لە نێوان زانایاندا، کە ئایا ئەویش هەر لە نێو سوورەتی (**الأحقاف**)دا، لە مەککە دابەزیوە، یاخود بە جیا لە مەدینە دابەزیوەو، دوایی خراوەتە ئەو شوێنە؟ بەپێی ئەو ئەم دوو ڕیوایەتە دەردەکەوێ، کە ئەم ئایەتە موبارەکە بە جیا لە مەدینە دابەزیبێ، لە کاتێکدا عەبدوڵڵای کوڕی سەلام کە یەکێک بووە، لە زانا هەرە دیارەکانی جوولەکەکان بە دان پێداهێنانی خۆیان، مسوڵمان بووە، لەو کاتەدا دابەزیوە، بەڵام دوایی خراوەتە نێوان دوو ئایەتەکانی: (٩ و ١١)، لە سوورەتی (**الأحقاف**).

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک لە پێناسەی ئەم سوورەتەدا، گوتمان لەم سوورەتە بەپێزەدا، پانتاییەکی زۆر تەرخانکراوە بۆ باسی قورئان و پێغەمبەرایەتیی، پاشان باسی بەرپەرچدانەوەی شیرک و هاوبەش بۆ خوادانەران، هەروەها باسی ڕۆژی دوایی و سزاو پاداشت، وێڕای چەند شتێکی دیکە، کە تێکەڵکێش کراون لەگەڵ ئەو بابەتانەدا، سەرەتا خوا ﷻ دەفەرموێ:

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، کە مەبەستی پێ ئەوەیە:

١- ئەم کارە تەنها بە ناوی خواوە ئەنجام دەدەم.

٢- ئەم کارە تەنیا بۆ ڕەزامەندیی ئەنجام دەدەم.

٣- ئەم کارە بە پێی بەرنامەی خوا ئەنجام دەدەم.

٤- هەروەها ئەم کارە بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەکەم.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿حمٓ﴾، کە ئەمانە دوو پیتن لە پیتە پچڕپچڕەکان، واتە: پچڕپچڕ دەخوێنرێنەوە، نەک بەسەریەکەوە، کە وەک پێشتر گوتوومانە: لە تەفسیری سوورەتی (**یونس**)دا، لە سەرەتاکەیدا باسێکی درێژمان لە بارەی ئەو بیست و نۆ (٢٩) سوورەتەوە کردوە، کە سەرجەم چواردە لەو پیتانە لە پێشیانەوە هاتوون، ئنجا هەندێکیان یەک پیتیین و وەک (ص) و (ق) و (ن)و، هەندێکیان دوو پیتیین، وەک (**حم**)ەکان و (**یس و طه و طس**)، هەندێکیشیان سێ پیتیین وەک (**ألر**)یەکان، یان (**ألم**)کان و، (**طسم**)ەکان و، هەندێکیان چوارپیتین

وەک (المر) و (المص)و، هەندێکیان پێنجیین وەک (کهیعص)، کۆی ئەو پیتانەی لە سەرەتای ئەو بیست و نۆ سووڕەتانە هاتوون، چوارده (١٤)ن و هەموو جۆرە پیتەکانیان تێدان.

زانایان زۆریان قسە کردوە لە بارەی ئەو پیتە پچڕ پچڕانەوە، ئایا حیکمەتی چییە خوا خستوونیە پێش بیست و نۆ لە سووڕەتەکانی قورئان؟ هەندێکیان گوتوویانە: بەس بۆ ئاگادارکردنەوەی پێغەمبەر بووەو ﷺ، هەندێکیان گوتوویانە: بۆ ئەوە بووە کە سەرنجی مرۆڤەکان ڕابکێشێ کە ئەو قورئانەی لەبەر دەستتانە، هەر لەو پیت و دەنگانە پێک دێ، ئێمەش تاکو ئێستا ئەو مانایەمان لە هەمووان زیاتر بە دڵەوە نووساوە، بە بەڵگەی ئەوە کە هەر یەکسەر لە دوای ئەو پیتانە باسی قورئانە: ﴿طه ﴿١﴾ مَآ أَنزَلْنَا عَلَيْكَ ٱلْقُرْءَانَ لِتَشْقَىٰٓ ﴿٢﴾﴾طـه، ﴿يسٓ ﴿١﴾ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْحَكِيمِ ﴿٢﴾﴾یـس، ﴿حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْعَلِيمِ ﴿٢﴾﴾غافـر، ﴿الٓمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٢﴾﴾السـجدة، هـی هەموویان وان، جگە لە هەردووک سووڕەتی (العنكبوت) و (الروم)، هەر کاتێک ئەو پیتانە هاتبن، یەکسەر باسی قورئانە، واتە: ئەو قورئانە هەر لەو پیت و دەنگانە پێک دێ، کە لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن، وەک کەرەستەیەکی خاو، بەڵام ئێوە نەک هەر ناتوانن، وێنەی قورئان بێنن، یان وێنەی دە (١٠) سووڕەت، بەڵکو وێنەی سووڕەتێکی سێ ئایەتییش بێنن، وەک سووڕەتەکانی: (العصر) و (الكوثر) و (النصر).

کەواتە: بزانن! ئەو خوایەی ﷻ ئەو فەرمایشتە بەرزو ناوازەو بێ وێنەیەی، لەو پیت و دەنگانە پێک هێناوە، کە وەک کەرەستەیەکی خاو، لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن، بەڵام ئێوە دەستەوسان و دەستەپاچەن لە بەرانبەریدا، بزانن بێژەری ئەو فەرمایشتە خوایە ﷻ، نە موحەممەد ﷺ بۆ خۆیەتی، نە کەسی دیکەش فێری موحەممەدی ﷺ کردوە، ئەگەرنا وەک چۆن خەڵک توانیویەتی قسە بە دەمی پێغەمبەرەوە ﷺ هەڵبەستێ، ئەگەر قورئانیش هی خۆی بووایە،

دەیانتوانی چەند ئایەتێ، یان چەند سوورەتێکیش هەڵبەستن، بەڵام ئەم قورئانە بەرزو مەزنە، نەک ئایەتێکی تێدا کەم و زیاد نەکراوە، بەڵکو وشەیەک و پیتێکیش، چونکە زانایان وێڕای ئەوەی کە سەرژمێری ئایەتەکانیان کردوە، کە دیارە قورئان هەمووی سەدو چوارده (١١٤) سووڕەتە و، شەش هەزارو دوو سەدو سی و شەش (٦٢٣٦) ئایەتە، هەڵبەتە هەندێکیان کەمتریان گوتوە، بەڵام ئەم ژمارەیە زیاتر لەسەرینی و، کەمیی و زۆریی ژمارەی ئایەتەکانیش دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی و درێژیی ڕستەکان، ئەگەرنا لەسەر وشەکانی قورئانیش ڕێککەوتوون، کە حەفتاو حەوت هەزارو چوار سەدو سی و نۆ (٧٧٤٣٩) وشەیەو، لەسەر پیتەکانیشی ڕێک کەوتوون، کە سێسەدو بیست و یەک هەزارو سەدو هەشتا (٣٢١١٨٠) پیتەو، ئەو قورئانە مەزنە، هیچ کەس نەیتوانیوەو ناتوانێ نەک وێنەی بێنێ، نەک وێنەی دە سووڕەت و سووڕەتێکی بێنێ، بەڵکو ئەگەر وشەیەک و پیتێکیشی لێ بگۆڕرێ، یەکسەر هەستی پێ دەکرێ.

ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ﴾، دابەزێنرانی کتێبەکە، ئەم کتێبە لە لایەن خوای زاڵی کارزانەوەیە، (**العَزِيزُ: مَن لَا يُغْلَب**)، کەسێک کەس پێی نەوێرێ، هیچ هێزێک لە بەرانبەریدا نەوەستێ، بۆیە ئەگەر لە زمانی کوردییدا (**عَزِيز**) بە: باڵادەست، زاڵ، دەستڕۆیشتوو، ئەوپەڕی توانادار، مانا بکرێ، جێی خۆیەتی، (**الحَكِيم**) واتە: کارزان، کاربەجێ، زاتێک کە کارەکانی هەموویان لە جێی خۆیاندان و، فەرمایشتەکانی هەموویان بە جێن.

کەواتە: ئەم قورئانە لە لایەن خوایەکەوە دابەزیوە، کە خاوەنی ئەوپەڕی عیززەتەو، خاوەنی ئەوپەڕیی حیکمەتە، هەر بۆیەش عیززەت و حیکمەتێ، کە خوا ﷻ هەینی، لە کتێبەکەشیدا، لە فەرمایشتەکەشدا، ڕەنگیان داوەتەوەو، بە دڵنیایی هەر کەسێک بە ئەندازەی ئەوە کە هۆگری ئەم قورئانە دەبێ، کارتێکراو دەبێ بەم قورئانەو لە خزمەت قورئاندا، دەبێ، هەم عیززەت، هەم حیکمەتیش لە قورئانەوە وەردەگرێ، هەڵبەتە هەر کەسە لە قەدەر خۆی.

دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ﴾، دوای ئاماژەکـردن بـە قوڕئـان و پێناسـەکردنی قوڕئـان، ئنجـا خـوا ﷻ ئـەو بابەتـە زۆر گـەورەو گرنگـە بـاس دەكات، كـە وەک دوایـی ڕوونی دەكەینـەوە، لـە كورتـە باسێكدا، بـە لای كەمـەوە لـە حەڤدە شـوێنی قوڕئانـدا، باسـكراوە، ئەویـش ئەوەیـە كـە: خـوا ئاسـمانەكان و زەوی و ئـەوەی نێوانیـان، واتـە: كـەون و كائینـات و، گەردوون بوونـەوەری بـە هـەق و حیكمـەت دروسـتكردووەو، ئامانـج و مەبەسـت لـە پشـتیەوە هەیـەو، بـە هەوەنتـە و گاڵتـە نیـەو، بـێ ئامانـج و بـێ حیكمـەت نیـە، ﴿ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ﴾، ئاسـمانەكان و زەوی و ئـەوەی نێوانیانمـان دروسـت نەكـردوون، مەگـەر بـە هـەق، تەنیـا بـە هـەق دروسـتمان كـردوون، هـەق بریتیـە: لـە شـتی چەسـپاو، بـەڵام جـاری وایـە (حـق) بـە مانـای ڕاسـتیی دێ و، جـاری وایـە بـە مانـای حیكمـەت دێ و، جـاری وایـە بـە مانـای ئامانـج و مەبەسـتێكی بـە جـێ دێ و، جـاری وایـە بـە مانـای دادگەریـی دێ، بەپێـی سـیاقەكان، بـەڵام لێـرەدا واتـە: بـە حیكمـەت و ئامانجێـک كـە پەیوەسـتە بـە دروسـتكراوەكانەوە، نـەک بـە خـوای پـەروەردگارەوە، خـوا كاربەجێیـەو خـاوەن حیكمەتـەو هیـچ شـتێكی بێجـێ نـاكات، بـەڵام بێگومـان خـوا هیـچ ئیشـێكی بـە هیـچ كـەس و هیـچ شـتێک نیـە، هیـچ ئامانجێكـی نیـە، كـە بـە هـۆی ئەنجامـدانی كارێكـەوە، بیهێنێتـەدی، بەڵكـو ئـەوە ئامانجـی دروسـتكراوەكانە، خـوا دەیهێنێتـە دی، نـەک ئامانجـی خـۆی، چونكـە خـوا ﷻ ئەگـەر ئامانجێـک بهێنێتـە دی، بـە هـۆی دروسـتكردنی گەردوونـەوە، كەواتـە: پێویسـتیی بـەو ئامانجەیـە؟! بـەڵام نـەء خـوا ئامانجێـک دێنێتـە دی كـە پەیوەسـتە بـە دروسـتكراوكانەوە، خـواش ﷻ بەپێـی سـیفەتەكانی خـۆی، مامەڵـە دەكات لەگـەڵ دروسـتكراوەكانیدا.

خـوا ﷻ خـاوەنی ئەوپـەڕی كـەرەم و بەخشـشـەو، ئەوپـەڕی بەزەییـەو، ئەوپـەڕی توانایـەو، ئەوپـەڕی حیكمەتـە، بۆیـە ئـەم گەردوونـەی هێناوەتـە دی، وەک بەرهەمێكـی، سـیفەتەكانی خـۆی، كـە خـوا بەدیهێنـەرە، ئـەو دروسـتكراوانەی هێناونـە

دی، بەڵام بۆچی؟ بۆ ئامانجێک کە پەیوەستە بە دروستکراوەکانیەوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانمان بە هەق نەبێ نەهێناوەتە دی، ﴿وَأَجَلٍ مُّسَمًّى﴾، هەروەها بۆ کاتێکی ناوبراوو دیاریکراویش، واتە: ئەوە نیە، ئەم گەردوونە هەتا هەتایە بڕوا، بەڵکو بۆ کاتێکی دیاریکراوەو، قۆناغێکە قۆناغی دیکەی بەدوادا دێ، ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَمَّآ أُنذِرُواْ مُعۡرِضُونَ﴾، لە حاڵێکدا کە ئەوانەی بێبڕوان، لەوەی پێی ترسێنراون و لێی ورياکراونەوە، پشت هەڵکردوون، ڕوو وەچەرخێنەرن، گوێ پێ نادەرن.

﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُم مَّا تَدۡعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾، بڵێ: ئایا ئەوانە دەبینن کە لە جیاتی خوا، یان جگە لە خوا، لێیان دەپاڕێنەوە! یاخود: هەواڵم پێ بدەن، لە بارەی ئەوانەوە کە لە جیاتی خواو، جگە لە خوا لێیان دەپاڕێنەوە، ﴿أَرُونِي مَاذَا خَلَقُواْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾، پێشانم بدەن، چییان لە زەوی دروستکردوە، دەنکە لمێک، پەڕە مریشێک، دەنکە چەوێک، بەردێک، دارێک، ﴿أَمۡ لَهُمۡ شِرۡكٞ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ﴾، یان ئایا هاوبەشییان هەیە، لە ئاسمانەکاندا، بە دڵنیاییی ئەمە جۆرێکە لە توانج تێگرتن و، بە تەوسەوە قسە لەگەڵ کردنیان، ئەگەرنا مادام ئەوان توانای چوونە ئاسمانیان هەر نیەو، مادام لە زەویدا هیچیان نەخوڵقاندبێ، ئەدی چۆن دەستیان گەیشتە ئاسمان! ﴿ٱئۡتُونِي بِكِتَٰبٖ مِّن قَبۡلِ هَٰذَآ أَوۡ أَثَٰرَةٖ مِّنۡ عِلۡمٍ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾، ئەگەر ڕاست دەکەن، ئەو شتانەی دەیانپەرستن، شایستەی پەرستراونن، بۆم بێنن، کتێبێک پێش ئەمە دابەزیبێ، یاخود پاشماوەیەک لە زانیاریيم بۆ بێنن، واتە: بەڵگەیەکی نەقڵییم بۆ بێنن، یان بەڵگەیەکەی عەقڵیی، کتێبێک کە پێش ئەم قورئانە دابەزیبێ، باسی هاوبەش بۆ خوادانانی تێدابێ، بۆم بێنن، یاخود پاشماوەیەک لە زانیاریيم بۆ بێنن، وەک بەڵگە، کە بە تەئکید هیچ کامیان نین، نە بەڵگەی نەقڵییان بەدەستەوەیە، نە بەڵگەی عەقڵیی، نە هیچ نەقڵێک و، وەحییەک، باسی ڕەوایی هاوبەش بۆ خوا دانانی کردوە، نە هیچ عەقڵێکیش، هیچ عەقڵێکی سەلیمیش شتی وای گوتوە.

﴿ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسۡتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، ئایا کێ گومڕاترە لە کەسێک کە لە جیاتی خوا، جگە لە خوا، لە شتێک، لە کەسێک دەپاڕێتەوە کە هەتا ڕۆژی قیامەت وەڵامی ناداتەوە، ئنجا ئایا ڕۆژی قیامەت وەڵامی دەداتەوە، نەخێر، واتە: هەر وەڵامی ناداتەوەو، هیچ داواکارییەکی بۆ جێبەجێ ناکات، ﴿ وَهُمۡ عَن دُعَآئِهِمۡ غَٰفِلُونَ ﴾، ئەوان لە بانگکردن و لە هاوار تێبەستنی ئەوان بێ ئاگان، ئنجا ئەمە هەرچەندە ڕاناوی عاقڵانی بۆ بەکارهێناوە، بەڵام زیاتر مەبەست پێی بت و صەنەم و پەیکەرەکانن، بەڵام ئەگەر مەبەست ئەوانی دیکەش بێ، نەصرانییەکان کە عیسایان پەرستوەو، ئەوانی دیکە کە فریشتەکانیان پەرستوون، جوولەکە کە عوزێریان پەرستوەو، کەسانی دیکە شتانی دیکەیان پەرستوون، ئەو پەرستراوانە ئاگایان لە پەرستەرەکان نەبووەو، بە دڵنیایی وەڵامیشیان نادەنەوە.

﴿ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمۡ أَعۡدَآءٗ ﴾، کاتێکیش خەڵک کۆ دەکرێنەوە، واتە: بۆ سزاو پاداشت کۆدەکرێنەوە، ﴿ كَانُواْ لَهُمۡ أَعۡدَآءٗ ﴾، ئەوانە، ئەو پەرستراوانە بۆیان دەبنە دوژمن، واتە: لە پەرستەرەکانیان دەبنە دوژمن، ﴿ وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمۡ كَٰفِرِينَ ﴾، بە پەرستنەکەشیان بێبڕوا دەبن و، نکوولّییان لێ دەکەن و ڕەخنەیان لێ دەگرن: بۆچی ئێمەتان پەرستوە؟ لێرە کە ڕاناوی عاقڵان بەکاردێنێ، یان بۆ زاڵکردنی عاقڵانی پەرستراوەکانە، ئەگەر فریشتەن، ئەگەر پێغەمبەرانن (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَامُ**)، ئەگەر مرۆڤە چاکانن، بەسەر ئەوانی دیکەدا، یاخود لەبەر ئەوەیە کە لە خەیاڵ و ئەندێشەی بتپەرستەکاندا، وابووەو، ئەو بت و صەنەم و پەیکەرانە، وەک عاقڵ مامەڵەیان لەگەڵدا کردوون، پێیان وابووە ئاگایان لە شت هەیە، ئەگەر مانگ و خۆرە، ئەگەر دارو بەردن، ئەگەر پەیکەرن، هەرچی هەن، خوا ﷻ لێرەو لە جێی دیکەش بە پێی عەقڵی ئەوان ئەو ڕاناوەی بۆ عاقڵان بەکارهێناوە، چونکە ئەوان وەک کەسانێکی خاوەن ویست و عەقڵ و ئیدراک لەگەڵ بت و صەنەمەکانی خۆیاندا مامەڵەیان کردوە.

ئەوەی ڕابرد هەمووی بۆ پووچەڵکردنەوەی بیرۆکەی هاوبەش بۆ خوا دانان بوو.

ئنجا دێتە سەر باسی هەڵوێستی نەرێنییان بەرانبەر بە ئایەتەکانی قورئان و، بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: ﴿وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَـٰتُنَا بَيِّنَـٰتٍ﴾، کاتێک ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێنرێنەوە، ﴿قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون بەو هەقە، دەڵێن کە بۆیان دێ، یەکسەر کە ئەو هەقەیان بۆ هاتوە، گوتوویانە: ﴿هَـٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ﴾، ئەمە جادوویەکی ئاشکرایەو، ڕوونە کە جادوویە.

﴿أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ﴾، بە نسبەت قورئانەوە دەڵێن: ئەوە جادوویە، بە نسبەت موحەممەدەوەش ﷺ، دەفەرموێ: یان دەڵێن ئایا، هەڵیبەستوە، واتە: بە ناوی خواوە هەڵیبەستوەو، جادوو نیە، بەڵام هەڵبەستراوە بۆ خۆی گوتوویەتی، ﴿قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا﴾، بڵێ: ئەگەر هەڵمبەستبێ، ئێوە لە بەرانبەر خوادا هیچ شتێکتان بۆ من پێ ناکرێ، خاوەنی هیچ شتێک نین بۆ من، هیچ شتێکتان لە دەست نایەت بۆ من، کە لە سزای خوا بمپارێزن، ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ﴾، خوا زاناترە بەوەی ئێوە تێیدەڕژێن، وەنێوی دەکەون، لە قسەی پووچ و بۆش، ﴿كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ﴾، بەسە ئەو شایەد بێ لە نێوان من و ئێوەدا، ﴿وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ﴾، ئەو لێبووردەی میهرەبانە، لێرەدا ئەمە تەماع و وەبەرنانێکە بۆ ئەوان کە ئەگەر بگەڕێنەوەو، واز لە کەللەڕەقیی و عینادیی بێنن، با بزانن کە هەمیشە خوا دەرگای لێبوردن و بەزەیی ئاوەڵایەو کراوەیە.

ئنجا ئەمە لە چەند شوێنێکدا لە قورئاندا هاتوە، بۆ ڕەتدانەوەی ئەو تۆمەتە کە گوتوویانە: موحەممەد ﷺ بۆ خۆی قورئانی هەڵبەستوە!.

بۆ وێنە: لە سوورەتی (الطور)دا، دەفەرموێ: ﴿أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُۥ ۚ بَل لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾ فَلْيَأْتُوا۟ بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِۦٓ إِن كَانُوا۟ صَـٰدِقِينَ ﴿٣٤﴾﴾، واتە: یان ئایا دەڵێن: بۆ خۆی گوتوویەتی و هەڵیبەستوە، بەڵکو بڕوا ناهێنن، ئەگەرنا با فەرموودەیەکی دیکەی وەک ئەو بێنن، ئەگەر ڕاست دەکەن.

هەروەها لە سووڕەتی (الحاقة)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ ﴿٤٧﴾﴾، واتە: ئەگەر هەندێ قسەمان بە دەمەوە هەڵبەستێ، ئێمە قۆڵی ڕاستی دەگرین و، لە ڕەگی ملی دەدەین و، ئێوەش هیچ کامتان ناتوانن، ببنە پەردەو نێوان و نەهێڵن.

بۆیە لێرەدا خوا بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: پێیان بڵێ: ﴿قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا﴾، واتە: بڵێ: ئەگەر هەڵمبەستبێ، ئێوە لە بەرانبەر خوادا هیچتان بۆ من لە دەست نایەت و، خوا ﷻ سزام دەدات، چۆن لێ دەگەڕێ کەسێک لە خۆوە، بڵێ: خوا وایفەرمووە؟!، خواش ﷻ زاناترە بەوەی ئێوە تێیدەڕژێن و بە نێوی دەکەون، خوا ﷻ بەسە شایەد بێ و چاودێر بێ، شایەدییدەرو گەواهییدەر بێ لە نێوان من و ئێوەدا، کە من ڕاست دەکەم و ئێوە درۆ دەکەن، ﴿وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ﴾، ئەو لێبووردەی میهرەبان و بە بەزەییە، بە بەڵگەی ئەوەش خوا ﷻ شایەدیی ڕاستیی موحەممەدی ﷺدا، کە ئەوەتا پەیامەکەی موحەممەد ﷺ بە هەموو دنیادا بڵاوبۆتەوەو، ئەوانەی نەیاریشی بوون، بوونە پەندی زەمانەو فڕێدرانە زبڵدانی مێژووەوە، کەواتە: ئەم فەرمایشتە، ئەم پەیامەی خوا بە کۆتا پێغەمبەری خۆیدا ناردوویەتی، خوا خاوەنداریێتیی کردووە خۆی مشووری لێ خواردوە، هەم لە پەیامەکەشی، هەم لە پەیامبەرەکەشی، پەیامەکەی چەسپاندوەو، پێغەمبەرەکەشی ﷺ پاراستوەو، سەر خستوە.

﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ﴾، پێیان بڵێ: من داهێنراوێک نیم، لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، واتە: پێغەمبەرێک نیم کە تازە بابەت بم، یەکەمینی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) نیم و، داهێنراوێک نیم بێ پێشینەبم، ﴿وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾، ناشزانم چی بە منیش و بە ئێوەش دەکرێ، واتە: چاوەڕوانیی شتێکم لێ مەکەن، کە لە توانای مندا نیە، زۆرجار بێبڕوایان داوای بەڵگەو موعجیزەی وەک هی پێغەمبەرانی پێشوویان لێ دەکرد، نەیاندەزانی

کە پێغەمبەرانی پێشوو (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) کاتێک هاتوون، کە مرۆڤایەتیی لە قۆناغی ساواییدا بووە، بۆیە زیاتر خوا ﷻ موعجیزەو بەڵگەی وای داونە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) کە هەستەوەرەکانی مرۆڤانیان دواندوون، بەڵام دوای ئەوەی مرۆڤایەتیی گەیشتۆتە قۆناغی کامڵ بوون، موعجیزەیەکی داوەتە پێغەمبەری کۆتایی ﷺ کە عەقڵی خەڵک دەدوێنێ و لەگەڵ عەقڵیاندا مامەڵە دەکات، ئەوانەش ویستوویانە هەر بگەڕێنەوە بۆ قۆناغی پێشێ، بەڵام نەخێر ئەو قۆناغە بەسەرچوو، ئێستا مرۆڤایەتیی گەیشتۆتە قۆناغێکی دیکەی باشترو کامڵترو، پێویستە لە ڕێی عەقڵەوە بدوێنرێ، بۆیە خوا فەرموویەتی: تۆ بفەرموو: ﴿وَمَآ أَدۡرِي مَا يُفۡعَلُ بِي وَلَا بِكُمۡ﴾، ناشزانم چیم لێ دەکرێ و، چیتان لێ دەکرێ، ئەمە بێگومان مەبەست پێی دنیایە، واتە: نازانم لە ڕووی دنیاییەوە من چیم لێ دێ، ئێوەش چیتان لێ دێ، ئایا خوا سەرم دەخات، یان وەک هەندێک لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) شەهید کراون، منیش شەهید دەکرێم؟ ئێوەش ئایا خوا دەتانفەوتێنێ، یان دەتانهێڵێتەوە، یان ئایا بە چ جۆرە سزایەک سزاتان دەدات، نازانم، بەڵام بۆ ڕۆژی دوایی، بە تەئکید پێغەمبەری خوا ﷺ بەرچاو ڕوون بووەو، دڵنیابووە کە ئەو پێغەمبەری خوایە ﷺو، شوێنکەوتووانیشی ئەهلی بەهەشتن، نەیارەکانیشی ئەگەر لەسەر ئەو بێبڕواییەی خۆیان بڕۆن، دیارە سەرەنجامیان دۆزەخە، ﴿إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾، (إِنْ) لێرەدا لابەرە (نافية) یە، بە مانای (مَا)یە، واتە: (إِن النَّافِيَة)یە، ﴿إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾، تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم کە بۆم سروش دەکرێ، ﴿وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٞ مُّبِينٞ﴾، منیش تەنیا ورياکەرەوەو ترسێنەرێکی ڕۆشن و ئاشکرام، یاخود ڕوونکەرەوەم.

﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن كَانَ مِنۡ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرۡتُم بِهِۦ﴾، بڵێ: ئایا دەبینن، دەزانن ئەگەر ئەم (قورئان)ە لە لایەن خواوە بوو، ئێوەش پێی بێبڕوابوون، ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٞ مِّنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ﴾، لە وەچەی ئیسرائیلیش، وەچەی یەعقووبیش ﷺ، واتە: لە گەلی جوولەکە، شایەدێک شایەدییدا ﴿عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ﴾، لەسەر وێنەی ئەوە، واتە:

شایەدییدا کە پێشتریش خوا ﷻ تەوراتی ناردوە، یاخود ﴿عَلَىٰ مِثْلِهِۦ﴾، هەر مەبەست پێی قورئانە، واتە: لەسەر وێنەی ئەمە شایەدییدا کە ڕاستە. ﴿فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ﴾، ئەو بڕوای هێناو ئێوە خۆتان بەزلگرت، وەڵامەکەی لێرەدا قرتێنراوە، واتە: کێ لە ئێوە گومڕاترە؟ کێ لە ئێوە بەدبەختترە؟ کێ لە ئێوە زیانبارترە؟ یەکێکی دیکەی جگە لەم کۆمەڵگایە، کە جوولەکەیە بڕوابێنێ، کەچی ئێوە کە قورئان بە زمانی خۆتان دابەزێنراوە، بڕوا نەهێنن، کێ لە ئێوە زیانبارترە؟!

﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران، ڕاستە ڕێ ناکات. هەندێک لە توێژەرەوانی قورئان چەند جارێکی دیکەش باسمانکردوە، کە وشەی (هِدَايَة)یان هەمیشە بە یەک واتا بەکارهێناوە، واتە: ڕێنمایی، لە تەفسیرە کوردییەکانیشیدا ئەو هەڵەیە هەر زۆر زۆرە، واتە: خوا کۆمەڵی ستەمکاران ڕێنمایی ناکات، بەڵام ئەمە ڕاست نیە، خوا ستەمکارو ستەملێکراو، چاک و خراپ، هەموویانی ڕێنمایی کردوون، خوا ﷻ ناوی لە قورئان ناوە: (هُدَىً للعَالَمِين) و (ذكر للعَالَمِيْن)، بەڵام هیدایەت لێرەدا بە مانای ڕاستە ڕێ کردن و، بە ئامانج گەیاندنە، خوا ستەمکاران بە ئامانج ناگەیەنێ، ڕاستە ڕێیان ناکات، نایانخاتە سەر ڕێی ڕاست، نەک ڕێی ڕاستیان پیشان نادات، پێشانی داون، ئنجا ئەگەر ئەو ڕێ پێشاندانەی خوایان قبووڵ کردو ڕێنماییەکەیان وەریانگرت، ئەو کاتە خوا ڕاستە ڕێیان دەکات و بە ئامانجیان دەگەیەنێ، بۆیەش دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، ئەوانەی ستەم دەکەن، ستەم لە پەیامی خوا دەکەن، ستەم لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەن، ستەم لە خۆیان دەکەن، خوا بە شایستەی ئەوەیان نازانێ، ڕاستە ڕێیان بکات و بە ئامانجیان بگەیەنێ.

﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟﴾، ئەوانەی بێبڕواشن بەوانەیان گوت کە بڕوایان هێناوە، ﴿لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ﴾، ئەگەر ئەم (قورئان)ە چاک بووایەو، پەسند بووایە، ئەوانە یانی: مسوڵمانە ڕەش و ڕووت و چەوسێنراوەکان، بۆ لای قورئان و ئیسلام، پێشمان نەدەکەوتنەوە لە پێشی ئێمەدا بڕوای پێ بێنن، گوتوویانە: ئەگەر ئیسلام

خێری تێدابێ، ئێمە شایستەین، نەک ئەو ڕەش و ڕووتانە، کافرەکان هەر بە پێ و دانگی خۆیان شتیان هەڵسەنگاندوە و، بە پێوەرە لارەکەی خۆیان پێواویانە، ﴿ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا۟ بِهِۦ ﴾، ئنجا ئێستا کە ڕێی ڕاستیان پێ نەگرتوەو لێی بەهرەمەند نەبوون، ﴿ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴾، دەڵێن: ئەوە درۆیەکی لە مێژینەو هەڵبەستراوێکی دێرینە، وەک کوردەواریی خۆمان دەڵێن: (دەمی نایگاتێ دەڵێ ترشە)!، ئەوانەش لەبەر ئەوەی بەهرەمەند نەبوونە لەو هیدایەتەی خوا ﷻ، گوتوویانە: ئەگەر ئیسلام هەق بووایەو ڕاست بووایە، ئێمە کە زۆر خاوەن عەقڵ و تێگەیشتنین، پێشتر بڕوامان پێ دەهێنا، نەک ئەو ڕەش و ڕووت و کەودەن و نەفامانە! هەمیشە خۆبەزلگرو خۆسەپێنەکان، خۆشگوزەرانەکان، خەڵکی هەژارو نەداریان لە خۆیان بە کەم عەقڵترو کەم هۆشتر زانیوە، ئنجا ئەوەیان کردۆتە بەڵگەو گوتوویانە: مادام ئێمە بڕوامان پێی نەهێناوە، کەواتە: دیارە خێرو چاک نیەو، ڕاست نیە.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَمِن قَبْلِهِۦ كِتَٰبُ مُوسَىٰٓ إِمَامًا وَرَحْمَةً ﴾، لە پێش ویشدا کتێبەکەی مووسا ﷺ پێشەوا بووو و بەزەیی بوو، پێشەوا بوو، کە پێش خەڵکی بکەوێ بەرەو هەق، مایەی بەزەیی خواش بوو، واتە: ئەم قورئانە، لە پێش ئەویشدا پێشینە هەبووە، ﴿ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا ﴾، ئەمەش کتێبێکە بەڕاستدانەرە، واتە: بەڕاستدانەرە بۆ کتێبەکانی پێش خۆی، ﴿ لِّسَانًا عَرَبِيًّا ﴾، بە زمانێکی ڕۆشنە، چونکە وشەی (عَرَبِي) وەک چۆن مانای زمانی عەرەبییە، هی نەتەوەیەکی دیارییکراوە کە نەتەوەی عەرەبن، بە هەمان شێوە بە مانای ڕۆشنیش دێ، کە لێرەدا پێم وایە (عربي) بە مانای زمانێکی ڕۆشن هاتوە، بۆچی؟ ﴿ لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُوا۟ ﴾، تاکو ئەوانەی ستەمیان کردوە بیانترسێنێ، وریایان بکاتەوە، هۆشدارییان پێ بدات، ﴿ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴾، هەروەها مژدەو دڵخۆشکەریشە بۆ چاکەکاران.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ پێناسەی ئەو چاکەکارانەمان بۆ دەکات، کە قورئان مژدەو دڵخۆشکەرە بۆیان، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسْتَقَٰمُوا۟ ﴾، بە

دڵنیایی ئەوانەی گوتیان: پەروەردگارمان خوایەو، دواییش ڕاوەستاو و بەردەوام بوون، نەلەخشاو بوون، لەسەر گوتنی ئەو قسەیەو، کارکردن بەپێی ئەو قسەیەو، بەڕێوەچوون بەپێی ئەو قسەیە، ﴿فَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ﴾، هیچ ترسیان لەسەر نیە، واتە: بۆ داهاتوو، ترس و دڵەڕاوكێیان نیە، ﴿وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ﴾، خەمبارو پەژارەداریش نابن، واتە: بۆ ڕابردوو، ئەوەی پەرێزی پاكە، بێ باكە، ئەوەی پەرێزی پاكە بەرچاوی ڕووناكە.

﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾ ئەوانە هاوەڵانی بەهەشتن، یان خاوەنانی بەهەشتن، (أَصْحَاب) كە كۆی (صَاحِب)ە، دەگونجێ بە مانای خاوەن بێ، دەشگونجێ بە مانای هاوەڵ بێ، كە ئەوان (بەهەشتییەكان) هەم دەبنە خاوەنی بەهەشت، هەم دەبنە هاوەڵی بەهەشتیش، ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾، لەوێدا هەرماو دەبن، واتە: بەردەوام دەبن لە ژیاندا، بێ بڕانەوە، ﴿جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، ئەوەش پاداشتی ئەوەیە كە دەیانكرد، پاداشتدرانەوەیانە بەپێی ئەوەی دەیانكرد.

جاری دیكەش گوتوومانە: وشەی (عمل) لە قورئاندا، هەم بە مانای نیەتی نێو دڵ، دێ، هەم بە مانای تەعبیری زمان، هەم بە مانای كردەوەی ئەندامەكان، واتە: ئەوەی كە بە دڵ و زمان و ئەندامەكانیان، ئەنجامیان دەدا، لە ئیمان هێنان و پابەندیی بە ئیسلامەوە، لە پاداشتی ئەوەدا، خوا ﷻ دەیانكاتە خاوەن و هاوەڵی بەهەشت، كە لەوێدا هەرماو دەبن و بە هەمیشەیی دەبن.

خوا بە لوتف و كەرەمی خۆی ئێمە لەو كەسانە بگێڕێ و، یارمەتیمان بدات كە هەرچی زیاتر لەم فەرمایشتە بەرزو بە پێزەی خوا ﷻ وردبینەوەو ڕامێنین و حاڵیی بین، تەوفیقیشمان بدات كە پێیەوە پابەند بین، لە ژیانی تایبەتیی خۆمان، لە ژیانی خێزانییمان، لە ژیانی كۆمەڵایەتییمان، ژیانی سیاسییماندا، هەروەها هەوڵیش بدەین كە ئەم قورئانە بكەینە چرایەك و، كۆمەڵگای خۆمانی پێ ڕۆشن بكەینەوە، بیكەینە سایەو سێبەرێك و، كۆمەڵگای خۆمانی لە ژێردا بحەسێنینەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

دابەزێنەری قورئان خوای زاڵی کارزانەو، گەردوونیش بە هەق و حیکمەت و بۆ کاتێکی دیارییکراو وەدیهێنراوە، کەچی بێبڕوایان لەوەی پێی ترسێنراون و پێی هۆشیارکراونەوە، ڕوو وەچەرخێنەرن، پشتهەڵکەرن:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿حمٓ ① تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ ② مَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَآ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ وَأَجَلٖ مُّسَمّٗىۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَمَّآ أُنذِرُواْ مُعۡرِضُونَ ③﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿حمٓ﴾، پێشتر زۆر قسەمان لەسەر کردوە، ئەمانە دوو پیتن لە بیست و هەشت پیتەکانی زمانی عەرەبیی و، خوا ﷻ بە هێنانی ئەو پیتانە، ئاماژە بەوە دەکات کە ئەم قورئانە، هەر لەو پیت و دەنگانە پێکهاتوە، کە بە شێوەی ئاسایی مرۆڤەکان، بەکاریان دێنن لە خوێندن و نووسین و وتاردا، دەستەوسانن لە بەرانبەر قورئاندا، کەواتە: بزانن ئەو زاتەی ئەو قورئانەی ئەو فەرمایشتەی لەو کەرەستە خاوەی بەردەستی ئێوە پێکهێناوە، خوای بەرزی بێ وێنەیە.

٢)- ﴿تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ﴾، دابەزاندنی کتێبەکە، ئەم کتێبە لەلایەن خوای زاڵی کاربەجێ وەیە، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە: ﴿تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ﴾، دەگونجێ ببێتە گوزارە (خَبَر)، بۆ نیهاد (مبتدأ) ێک کە بە سەلیقە دەزانرێ و بەمجۆرەیە: **(هَذَا تَنْزِيْلُ الكِتَاب)**، **(هَذَا)** ئەو کاتە دەبێتە نیهاد **(مُبْتَدَأ)** و **(تَنْزِيْلُ الكِتَاب)** دەبێتە گوزارە **(خَبَر)**، دەشگونجێ: ﴿تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ﴾، هەمووی لە شوێنی **(رَفع)** دابێ و **(مُبْتَدأ)**بێ و، ﴿مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ﴾، ئەویش هەمووی لە شوێنی **(رَفع)**دا بێ و **(خَبَر)** بێ.

شایانی گوتنە: ئەو شێوە تەعبیرە، لە سەرەتای سووڕەتی (الجاثیة)ش: (حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡحَكِيمِ) و، لە سەرەتای سووڕەتی (غافر)یش: ﴿حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلُ ٱلۡكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلۡعَزِيزِ ٱلۡعَلِيمِ ﴿٢﴾﴾و، لە سەرەتای سووڕەتی (فصلت)یش: ﴿حمٓ ﴿١﴾ تَنزِيلٌ مِّنَ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ ﴿٢﴾﴾، بە تەعبیری جۆراوجۆر هاتوە، تاكو بزانرێ كە ئەم كتێبە، ئەم قورئانە یەكێكە لە شتە زۆر ڕوون و ئاشكرایەكان كە دابەزێنراوە، واتە: نەگوتراوەو هەڵنەبەستراوە لەلایەن موحەممەدەوە ﷺ حاشای ئەو، بەڵكو بۆ لای دابەزێنراوەو، بۆ سەری دابەزێنراوە لە لایەن زاتێكەوە كە خاوەنی ئەوپەڕی باڵا دەستیی و زاڵیی و عیززەتەو، خاوەنی ئەوپەڕی شارەزایی و لێزانیی و حیكمەتە.

وشەی (الكِتَاب) پێشتریش باسمانكردوە كە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، لێرەدا بەپێی سیاق دەزانرێ كە ئەلیف و لامەكە بۆ عەهدە، واتە: ئەو كتێبەی زانراوەو ناسراوە، كتێبەكە، یان قورئان، ئەو كتێبەی پێشتر باسمكردوەو زانراوە، دابەزاندنی ئەو كتێبە لە لایەن خوای باڵا دەستی كاربەجێ وەیە.

٣)- ﴿مَا خَلَقۡنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَآ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ﴾، ئاسمانەكان و زەوی ئەوەی نێوانیانمان بە هەق نەبێ نەهێناوەتە دی، یەكسەر دوای دابەزاندنی كتێبەكە، خوا ﷻ باسی ئەو ڕاستییە گەورەو گرنگە دەكات، كە وەك دوایی لە كورتە باسێكدا دەیخەینەڕوو، بە لای كەمەوە لە حەڤدە شوێنی قورئاندا باسكراوە، كە بریتیە لەوەی خوا ﷻ دەفەرموێ: ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەوێتە نێوانیانەوە بە هەق نەبێ نەمان هێناونە دی.

٤)- ﴿وَأَجَلٖ مُّسَمّٗى﴾، بۆ كاتێكی ناوبراو، واتە: ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەوێتە نێوانیانەوە بە هەق نەبێ، نەمانهێناونە دی، هەروەها بۆ كاتێكی دیاریكراویش نەبێ، نەمانهێناونە دی.

٥)- ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَمَّآ أُنذِرُواْ مُعۡرِضُونَ﴾، لە حاڵێكدا ئەوانەی بێبڕوان لەوەی پێی ترسێنراون، لەوەی لێی وریاكراونەوە، پشت هەڵكردوون، ڕوو وەچەرخێنەرن.

(الطَّبَرِي) ڕەحمەتی خوای لێ بێ لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، ئاوا مانای ئەم ئایەتە موبارەکە دەکات: (مَا أَحْدَثْنَا السَّمَوَات وَالْأَرْض فَأَوْجَدْنَاهُمَا خَلْقاً مَصْنُوعاً، وَمَا بَيْنهمَا مِنْ أَصْنَاف الْعَالَم إِلَّا بِالْحَقِّ، يَعْنِي: إِلَّا لِإِقَامَةِ الْحَقّ وَالْعَدْل فِي الْخَلْق، وَإِلَّا بِأَجَلٍ لِكُلِّ ذَلِكَ مَعْلُوم عِنْده، يُفْنِيه إِذَا هُوَ بَلَغَهُ، وَيَعْدَمهُ بَعْد أَنْ كَانَ مَوْجُودًا بِإِيجَادِهِ إِيَّاهُ).

واتە: ئەم ئاسمان و زەوییەمان پەیدانەکردوون و نەمانهێناونە دی، وەک بەدیهێنراوێکی دروستکراوو، ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە لە جۆرەکانی دروستکراوان، مەگەر بە هەق، یانی: بۆ ئەوەی هەق بچەسپێ و دادگەریی لە نێوان دروستکراوەکاندا بێتە دی، هەروەها نەمانهێناونە دی، مەگەر بۆ کاتێکی زاندراو لە لای خوا، کە هەر کات ئەو دروستکراوانە، ئەو ئاسمان و زەوی و ئەوەی نێوانیان گەیشتنە ئەو کاتە، نایانهێڵێ و لە بەینیان دەبات، دوای ئەوەی کە دروستکراو بوون، بە هۆی بەدیهێنانی خواوە. [لەو کاتە دیاریکراوەدا، کە دایناوە، هەر کاتێک گەیشتنە، ئەوە نایانهێڵێ].

ئنجا لە تەفسیری: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَمَّآ أُنذِرُواْ مُعۡرِضُونَ﴾ دا، هەندێک لە زانایانی دیکە دەڵێن: (وَالَّذِينَ جَحَدُوا وَحْدَانِيَّة اللَّهِ عَنْ إِنْذَارِ اللَّه إِيَّاهُمْ مُعْرِضُونَ، لَا يَتَّعِظُونَ بِهِ، وَلَا يَتَفَكَّرُونَ فَيَعْتَبِرُونَ)، واتە: ئەوانەی نکوولیی دەکەن، لە یەکتایی خوا، دوای ئەوەی خوا ئەوانی ترساندوەو هۆشیار کردوونەوەو، پشتیان هەڵکردوەو، بیرناکەنەوە، تاکو پەند وەربگرن.

---

(١) جامع البيان، ج٢٦، ص٤.

سەرنجێك:

ئێمە بەر لەوەی ئەم مەسەلەی یەکەمە بەجێ بهێڵین، با سەرنجێک لە ئایەتی دووەم بدەین کە دەفەرموێ: ﴿ تَنزِيلُ ٱلْكِتَٰبِ مِنَ ٱللَّهِ ٱلْعَزِيزِ ٱلْحَكِيمِ ﴾ :

ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە خوا ﷻ خاوەنی هەموو سیفەتە بەرزو پەسندەکانەو، لە هەموو کەم و کوڕیی و لەکەیەک بە دوورە، هەڵبەتە بەو ئەندازەیەی بەعەقڵ و هۆشی سنوورداری خۆمان تێیدەگەین، ئەگەرنا خوا ﷻ: پاکیی خوا، بەرزیی خوا، چاکیی خوا، جوانیی خوا، تەواویی خوا، زۆر زۆر لەوە گەورەترە کە هەمووی لە عەقڵ و هۆشی ئێمەدا جێی بێتەوە، هیچ گومانی تێدانیە، بەڵام هەتا هۆش و عەقڵی ئێمە دەبڕێ و، هەتا بۆی وەخۆ دەگیرێ و جێی دەبێتەوە، خوا بەرزەو، مەزنەو، پاکەو، چاکەو، جوانەو، تەواوەو، لە هەموو کەم و کوڕییەک بە دوورە، لێرەدا خوا ﷻ دوو سیفەتی خۆی دەخاتە ڕوو:

یەکەم: (عَزِيْز).

دووەم: (حَكِيْم).

١- کەواتە: ئەم قورئانە لە خوایەکی خاوەنی ئەوپەڕی عیززەتەوە هاتوەو دابەزیوە، هەروەها لە خوایەک کە خاوەنی ئەوپەڕی حیکمەتە، مانای وایە ئەم قورئانە خۆیشی پڕە لە عیززەت و حیکمەت و، مایەی عیززەت و حیکمەتە بۆ هەر کەسێک بیخوێنێ و لێی تێبگات و، کاری پێ بکات.

٢- ئەوەش وەنەبێ بەس قسەیەک بێ بکرێ، بەڵکو لە واقیعێکدا بەرجەستە دەبێ، هەموو ئەوانەی لەگەڵ ئەم قورئانە بەرزو مەزنەدا، کە کۆتا فەرمایشتی خوایە، بۆ مرۆڤەکان، دەبنە هاودەم و هاوڕاز، دەبنە هاوەڵی و دەیخوێنن و، بیری لێ دەکەنەوەو تێوەی ڕادەمێنن و، لێی تێدەگەن و کاری پێ دەکەن، بە ئەندازەی لێ تێگەیشتن و کارپێکردن و کارلێککردنیان لەگەڵیدا، عیززەت پەیدادەکەن و حیکمەتیش پەیدا دەکەن،

ئنجا ئەمە هەم بۆ تاک تاک ڕاستە، هەم بۆ کۆمەڵ و کۆمەڵگاکانیش ڕاستە، واقیعیش باشترین بەڵگەیە: گەلی عەرەب بەر لەوەی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ ئەم فەرمایشتە پڕ بەرەکەتەی خوایان پێ بگەیەنێ، چۆن بوون؟ لە ڕووی سیاسییەوە پەرش و بڵاوو، لە ڕووی ئابوورییەوە چینایەتیی و قڕیی و پڕیی، لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە لێک هەڵوەشاوە، لە ڕووی فیکرییەوە زۆر دواکەوتوو و بەجێماو، لە ڕووی ڕەوشتییەوە زۆر داڕووخاو، لە هەر ڕوویەکەوە تەماشایان بکەی زۆر بێ سەروبەر، تەنیا لە ڕووی قسەزانیی و شیعر گوتن و پەخشان و وتارو ڕەوانبێژیی و قسە پاراوییەوە، لەو ڕووەوە لە پێشەوە بوون و، ڕەنگە لەو بوارەدا لە پێش زۆربەی گەلانەوە بووبن، بەڵام دوای ئەوەی لەگەڵ قورئاندا، دەبنە هاودەم و هاوڕاز، ئەم قورئانە بەرزو مەزنە لە عەقڵ و دڵی ژمارەیەکیاندا جێی دەبێتەوەو، وەخۆ دەگیرێ و، فام دەکرێ و، کاری پێ دەکرێ، دەبینین گۆڕانێکی سەدو هەشتا (١٨٠) پلەیی بەسەر واقیعی ئەو نەتەوەیەدا دێ و، بە مانای ئەو دوو وشەیە دەبنە خاوەنی عیززەت، دوای زەبوونیی و زەلیلیی و داماویی و بە جێماویی و، دەبنە خاوەنی عیززەت و باڵادەستیی و دەستڕۆیشتوویی، هەروەها دوای دواکەوتوویی لە ڕووی فیکرییەوە، دەبنە خاوەنی زانیاریی و حیکمەت، بە ماناو چەمکی فراوانی عیززەت و حیکمەت، ئێستاش لە دوای وانیشەوە، لە دوای کۆمەڵگای پێغەمبەرەوە ﷺ هەروا جیل بە جیل مسوڵمانان، نەتەوە بە نەتەوە، کۆمەڵگا بە کۆمەڵگا، تاک بە تاک، هەر کەسێک زیاتر دەستی بە قورئانەوە گرتبێ، پتر بۆتە خاوەنی عیززەت و خاوەنی حیکمەت، وەک پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا دەفەرموێ: {**إِنَّ اللَّهَ يَرْفَعُ بِهَذَا الْكِتَابِ أَقْوَاماً، وَيَضَعُ بِهِ آخَرِينَ**} (**أخرجه أحمد: ٢٣٢، والدارمي: ٣٣٦٥، ومسلم: ٨١٧، وابن ماجه: ٢١٨، وأبو عوانة: ٣٧٦٢، وابن حبان: ٧٧٢**)، واتە: خوا بەم کتێبە کۆمەڵانێک بەرز دەکاتەوەو، کۆمەڵانێکیش نزم دەکاتەوە.

خـوا ﷻ ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە بـە هـۆی قورئانـەوە بـەرز دەبـن و، ئەوپـەڕی بەهـرەو سـوودی لـێ وەردەگـرن.

کورتە باسێک لەبارەی

حیکمەتی زۆر باسکرانی ئامانجی دروستکرانی گەردوونەوە

لەبەر تیشکی ئایەتی ژمارە (٣)دا: ﴿ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ﴾. ئەم کورتە باسە دەکەین و، ئەم کورتە باسەش لە دوو بڕگان پێک دێ:

بڕگەی یەکەم:

خوای کاربەجێ، کارو قسەی بەجێ و پڕ حیکمەت نەبێ، لێی ناوەشێتەوە، گومانی تێدانیە، ئەمە لە بەڵگە نەویستەکانە، خوا ﷻ نە قسەیەک، نە کردەوەیەک، کە ئەوپەڕی حیکمەتی تێدانەبێ، ئەوپەڕیی دانایی تێدانەبێ، لێی ناوەشێتەوە، چونکە خوا ﷻ یەکێک لە سیفەتەکانی ئەوەیە کە زاناو کارزانە، لە چەند شوێنی قورئاندا خوا خۆی بە: (عَلِيْم وَحَكِيْم) ناساندووە، سیفەتەکانی خوای پەروەردگاریش هەموویان لە لووتکەدان، دیارە بە نسبەت ئیدراک و تێگەیشتنی ئێمەوە باسی لووتکە دەکەین، ئەگەرنا سیفەتەکانی خوا بێ سنوورو ڕەهان و، کە دەگوترێ: خوا کاربەجێیە، واتە: ئەوپەڕی حیکمەت هی خوای پەروەردگارە و، کە دەگوترێ: خوا زانایە، واتە: ئەوپەڕی زانیاریی هی خوایە و، کە دەگوترێ: خوا بە بەزەیی و میهرەبانە، واتە: ئەوپەڕی بەزەیی و میهرەبانیی هی خوایەو ... هتد، هەموو سیفەتەکانی خوا لە ئەوپەڕی دان و، عەقڵی ئێمە دەرکی سنوورەکەیان ناکات و بێ سنوورن و ڕەهان، سیفەتەکانی خوا هەموویان بێ سنوورو ڕەهان.

ئنجا ئەو ڕاستییە کە گەردوون بەسەرو خواریەوە بە هەق و حیکمەت دروستکراوە، بە لای کەمەوە لە حەڤدە (١٧) شوێنی قورئان و لە حەڤدە سوورەتاندا هاتوە، هەڵبەتە بەپێی ئەوەی من سەرنجم داوەو کەوتۆتە بەرچاوم، بەڵام ناشڵێم تەنیا لەو حەڤدە شوێنەدا، باسی ئەوە کراوە کە خوا ئەم دروستکراوانەی بە هەق و بە حیکمەت نەبێ، نەهێناونە دی، بەڵام من حەڤدە شوێنم کەوتوونە بەرچاو:

١- لە سوورەتی (**آل عمران**)دا، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَذۡكُرُونَ ٱللَّهَ قِيَٰمٗا وَقُعُودٗا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمۡ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلۡقِ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ رَبَّنَا مَا خَلَقۡتَ هَٰذَا بَٰطِلٗا سُبۡحَٰنَكَ فَقِنَا عَذَابَ ٱلنَّارِ ﴿١٩١﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی بە پێوەو بە دانیشتنەوەو لەسەر تەنیشتیان، یادی خوای دەکەن و، بیر دەکەنەوە لە دروستکرانی ئاسمانەکان و زەوی، دەرەنجام دەڵێن: پەروەردگارمان! ئەمەت (ئەم گەردوونەت) بە بەلاش و بە پووچ و هەوەنتەو بێ حیکمەت نەهێناوەتە دی، پاکیی بۆ تۆ، لە ئازاری ئاگر چەپاڵەمان بدە.

٢- لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ بِٱلۡحَقِّ ﴿٧٣﴾ ﴾، واتە: ئەو (خوا) ئەو زاتەیە کە ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، واتە: بە حیکمەت و بۆ ئامانجێک (یان بە چەندان حیکمەت بۆ چەندان ئامانج).

٣- لە سوورەتی (**یونس**)دا، دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَ ٱلشَّمۡسَ ضِيَآءٗ وَٱلۡقَمَرَ نُورٗا وَقَدَّرَهُۥ مَنَازِلَ لِتَعۡلَمُواْ عَدَدَ ٱلسِّنِينَ وَٱلۡحِسَابَۚ مَا خَلَقَ ٱللَّهُ ذَٰلِكَ إِلَّا بِٱلۡحَقِّ ﴿٥﴾ ﴾، واتە: ئەو (خوا) ئەو زاتەیە کە خۆری کردوە بە تیشک و، مانگی ڕووناک کردۆتەوەو، چەند قۆناغی بۆ داناون، تاکو ژمارەی ساڵەکان و ژماردن، بزانن، خوا ئەوەی بە هەق نەبێ نەهێناوەتە دی.

٤- لە سوورەتی (**هود**)دا خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ وَكَانَ عَرۡشُهُۥ عَلَى ٱلۡمَآءِ لِيَبۡلُوَكُمۡ أَيُّكُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلٗا ﴿٧﴾ ﴾، واتە: ئەو (خوا) ئەو کەسەیە کە ئاسمانەکان و زەوی بە شەش ڕۆژان، (واتە: لە شەش قۆناغاندا)

هێناونە دی، لەو کاتەدا عەرشەکەی لەسەر ئاوێ بووە، تاکو تاقیتان بکاتەوە داخۆ کامەتان کردەوەی چاکترە، کەواتە: حیکمەتی تێدایە کە خوا ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و ئامانجێکیان لە پشتەوەیە.

٥- لە سووڕەتی **(إبراهیم)**دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ ٱللَّهَ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴿١٩﴾﴾، واتە: ئایا نابینی، (واتە: نازانی، یان بە چاوی عەقڵ و دڵ نابینی) کە خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق دروستکردوون، (نەک بە بەتاڵ و پووچ و بێ حیکمەت).

٦- لە سووڕەتی **(الحجر)**دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَإِنَّ ٱلسَّاعَةَ لَءَاتِيَةٌ ۖ فَٱصْفَحِ ٱلصَّفْحَ ٱلْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیشیانەوە، بە هەق نەبێ دروستمان نەکردوون، بێگومان کاتەکە **(ساعة)**ش دێ، {واتە: ئەو کاتەی کە تۆماری ئەم بوونەوەری ئێستای تێدا دەپێچرێتەوە، یاخود قیامەت}، دەجا تۆش (ئەی موحەممەد ﷺ) چاوپۆشیی جوان بکە، (لەو وردە مافانەی وەک کەسیی دەکەونە لای بەرانبەرەکان).

٧- لە سووڕەتی **(النحل)**دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ تَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾﴾، واتە: (خوا) ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، بەرزیی بۆ خوا لەوەی دەیکەنە هاوبەشی.

٨- لە سووڕەتی **(الأنبیاء)**دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و، ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، بە گاڵتە دروستمان نەکردوون.

٩- لە سووڕەتی **(المؤمنون)**دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَٰكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ ﴿١١٥﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ ۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ ٱلْعَرْشِ ٱلْكَرِيمِ ﴿١١٦﴾﴾، واتە: ئایا پێتان وایە، ئێوەمان بە هەوەنتەو بێ حیکمەت دروستکردووە، بۆ لای ئێمە ناگێڕدرێنەوە؟ بەرزیی بۆ خوای حوکمڕانی و هەق (کە شتی بێ حیکمەت و بێ جێ بکات) جگە لەو هیچ پەرستراوێک نیە، پەروەردگاری تەختی بەڕێزو حورمەتە.

١٠- لە سووڕەتی (**العنكبوت**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ۚ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٤﴾ ﴾، واتە: خوا ئاسمانەكان و زەوی بە هەق دروستكردوون، لەوەدا نیشانە هەیە بۆ بڕواداران.

١١- لە سووڕەتی (**الروم**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا۟ فِىٓ أَنفُسِهِم ۗ مَّا خَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۗ وَإِنَّ كَثِيرًا مِّنَ ٱلنَّاسِ بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ لَكَٰفِرُونَ ﴿٨﴾ ﴾، واتە: ئایا سەرنجیان نەداوەو بیریان نەكردۆتەوەو ڕانەماون، كە خوا ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەویّتە نیّوانیانەوە، بە هەق و بۆ كاتیّكی دیارییكراو نەبیّ، دروست نەكردوون؟ بەڵام زۆر لە خەڵكی بیبڕوان بە دیداری پەروەردگاریان.

١٢- لە سووڕەتی (**ص**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَآءَ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَٰطِلًا ۚ ذَٰلِكَ ظَنُّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ۚ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنَ ٱلنَّارِ ﴿٢٧﴾ ﴾، واتە: ئیّمە ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەویّتە نیّوانیانەوە، بیّ حیكمەت و بە هەوەنتە دروستمان نەكردوون، ئەوە گومانی ئەوانەیە كە بیّبڕوان، (پیّیان وایە دنیا شاری بیّ خاوەنە)، سزای سەخت بۆ ئەوانەی بیّبڕوان لە ئاگری دۆزەخ.

١٣- لە سووڕەتی (**الزمر**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴿٥﴾ ﴾، واتە: خوا ئاسمانەكان و زەوی بە هەق دروستكردوون.

١٤- لە سووڕەتی (**الدخان**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ وَمَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿٣٨﴾ مَا خَلَقْنَٰهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٩﴾ ﴾، واتە: ئیّمە ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی نیّوانیانمان بە گاڵتەو یاریی دروست نەكردوون، تەنیا بە هەق دروستمان كردوون، بەڵام زۆربەیان (واتە: زۆربەی بیّبڕوایان) نازانن، (هەیانە دەزانیّ، بەڵام خۆی لیّ گیّل دەكات، لەبەر بەرژەوەندیی لیّ تیّك نەچوون).

١٥- لە سووڕەتی (**الجاثية**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتە: خوا ئاسمانەكان و زەوی

بە هەق دروستكردوون، تاكو هەر كەسە سزاو پاداشتی خۆی وەربگرن، بێ ئەوەی ستەمیان لێ بكرێ.

١٦- لە سووڕەتی (**الأحقاف**)دا، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ مَا خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَآ إِلَّا بِٱلْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَمَّآ أُنذِرُوا۟ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ ﴾، واتە: ئێمە ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەوێتە نێوانیان، بە هەق و حیكمەت نەبێ و بۆ كاتێكی دیارییكراو نەبێ، نەمان هێناونە دی، لە حاڵێكدا ئەوانەی بێبڕوان لەوەی پێی ترسێنراون، پشت هەڵكردوون، ڕوو وەرچەرخێنەرن.

١٧- لە سووڕەتی (**القیامة**)دا، كە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ أَيَحْسَبُ ٱلْإِنسَٰنُ أَن يُتْرَكَ سُدًى ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: ئایا مرۆڤ پێی وایە وازی لێ دەهێنرێ و لێی ناپرسرێتەوە! (واتە: وانیە ئەم پرسیاركردنە بێگومان پرسیاركردنی نكووڵییلێكەرانەیە، واتە: وازی لێ ناهێنرێ و لێی دەپرسرێتەوەو سزاو پاداشتی چاوەڕێیە).

كەواتە: ئەمە حەڤدە (١٧) شوێن بوون بە لای كەمەوە لە قورئاندا، ئەو ڕاستییە ڕادەگەیەنن كە گەردوون بەسەرو خواریەوە، یان ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی دەكەوێتە نێوانیان، بە هەق و حیكمەت نەبێ دروست نەكراون.

بڕگەی دووەم: حیكمەتی ئەو زۆر باسكرانەی خستنە ڕووی ئامانج و مەبەستی بەدیهێنرانی گەردوون، چییە؟

ئەمیش لە دوو خاڵدا باس دەكەین:

١)- مشت و مڕ لە بارەی هەبوونی ئامانج (**هدف، غرض**) و نەبوونی لە كارەكانی خوادا، لە نێو زانایاندا هەربووەو ئێستاش هەیە و، پێشم وایە هۆكاری سەرەكیی مشت و مڕو ڕاجیاییەكە لێك حاڵیی نەبوونە.

بە درێژایی مێژووی مسوڵمانان لە نێو زانایانی بنچینەكانی ئایین (**أصُول الدين**) دا، كە بە (**عُلَماء الكَلَام**) و (**المُتَكَلِّمون**) و (**عُلَماء العَقِيْدَة**) ناسراون، زانایانێ كە

لە بابەتی بووناسیی و ئیمان و عەقیدە دەکۆڵنەوە، مشت و مڕ هەبووە لەو بارەوە، کە ئایا دەگونجێ بڵێین: خوا ﷻ ئامانجێکی لەبەرچاو گرتوە لە کردنی کارێکی دا، یان دروستکردنی گەردووندا، یان کارەکانی دیکەدا، یان ناگونجێ؟

هەندێک گوتوویانە: ناگونجێ وابڵێین، چونکە ئەگەر گوتمان: خوا ﷻ ئامانجێکی لەبەرچاو گرتوە لە کاتێکدا، کارێکی ئەنجامداوە، بۆ وێنە: کە پێغەمبەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) ناردوون، یان یەک یەک کتێبەکانی دابەزاندوون، یان ئەم گەردوونەی هێناوەتە دی، ئەگەر بڵێین: ئامانجێکی ڕەچاو کردوە، مانای وایە خوا ﷻ پێویستیی بە هێنانە دی ئەو ئامانجە هەیەو، ئەوەش شایستەی خوا نیە، چونکە خوا ئاتاجی جگە لە خۆی نیە، واتە: خوا سیفەتی پێویستیی هەبوون (احتیاج)ی نیە.

بەشێکی دیکە لە زانایان گوتوویانە: کاری خوا ناگونجێ بێ ئامانج بێت و، ناگونجێ ئامانج و و مەبەست لە پشت کارەکانی خواوە نەبێ، بەڵام ئێمە ناڵێین: ئەو ئامانجە پەیوەندیی بە خوای پەروەردگارەوە هەیە، بەڵکو پەیوەندیی بە دروستکراوەکانەوە هەیە، بۆ وێنە: خوا ﷻ کە پێغەمبەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) ناردوون و کتێبەکانی خۆی دابەزاندوون و ئامانجەکەشی ڕوون کردۆتەوە، دەفەرموێ: ﴿ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ ﴾النساء، واتە: پێغەمبەرانێکی دڵخۆشکەرو ترسێنەرن، تاکو خەڵک لە دوای ڕەوانەکرانی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) بەڵگەیان لەسەر خوا نەبێ، کەواتە: پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) بۆ ئامانجێک نێردراون و کتێبەکانی خوا بۆ ئامانجێک دابەزێنراون، کە بریتیە لەوەی خەڵک بیانوو بڕاو بکرێ، بەڵام ئەو ئامانجە پەیوەندیی بە مرۆڤەکانەوە هەیە، نەک خوا ﷻ پەکی لەسەری کەوتبێ، هەڵبەتە هەندێک لە زانایانیش گوتوویانە: دەبێ وشەی حیکمەت بەکاربهێنرێ، نەک وشەی (غَرَض) واتە: (غَرَض) لە کارەکانی خوادا نیە، بەڵکو حیکمەت هەیە.

بەڵام بە بۆ چوونی من چ بڵێی: مەبەست (**غَرَض**) چ بڵێی ئامانج (**هَدَف**)، چ بڵێی ویستراو (**غَايَة**)، چ بڵێی حیکمەت، هەمووی دەچێتەوە نێوە ئەوە، کە کارەکانی خوا ﷻ لە جێی خۆیاندان و، کارەکانی خوا حیکمەت لە پشتیانەوە هەیە و، ئامانجێک دێننە دی، خوا لە کارەکانی خۆیدا شتانێکی بە ئامانج گرتوون، بەڵام ئەو شتانەی خوا بە ئامانجی گرتوون، بە دڵنیایی خوا لە جگە لە خۆی بێ نیازە: ﴿وَمَن جَـٰهَدَ فَإِنَّمَا يُجَـٰهِدُ لِنَفْسِهِۦٓ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَغَنِىٌّ عَنِ ٱلْعَـٰلَمِينَ ۝٦﴾**العنكبوت**، بەڵام ئەو ئامانجانە، دروستکراوەکان پێویستییان پێیان هەیە، واتە: ئەگەر لە جیهانی مرۆڤ بەولاوەتر بچین، خوا کە شتەکانی هێناونە دی، ئەم گەردوونەی بەو پەڕی حاڵەتێکی سیستماتیک و ڕێک و پێک دروستکردووە، هەر شتێک کە خوا خوڵقاندوویەتی، ڕێ و شوێنی بۆ داوە: ﴿قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ۝٥٠﴾**طه**، چونکە هەر شتێک ئەگەر هیدایەت نەدرێ لە لایەن خواوەو، سیستمی بۆ دانەنرێ و، ڕێک و پێک بەڕێوە نەبردرێ، فەوزاو پاشاگەردانیی و بێسەروبەریی لە خوا ناوەشێتەوە، نابێ لە موڵکی خوادا بێ سەروبەریی و پاشاگەردانیی و ناڕێکیی هەبێ، کەواتە: خوا ﷻ ئامانج و مەبەست هەیە لە کارەکانیدا، بەڵام نەک ئامانج و مەبەستێک کە پەیوەست بن بە خۆیەوە، چونکە خوای پەروەردگار بێگومان نیازو پێویستی بە جگە لە خۆی نیە، بەڵام ئەو ئامانج و مەبەستانە، پەیوەندییان بە دروستکراوەکانەوە هەیە.

٢)- حیکمەتی زۆر باسکرانی ئەو ئامانجەش، بریتیە لە بەرچاو ڕوونکردنەوەو دڵنیا کردنەوەی مرۆڤ، لە بارەی بوون و ژیانیەوە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە چوار هۆکار هەن، پێویستی کردوە کە خوا ﷻ بە لای کەمەوە لە حەڤدە ئایەتی موبارەکدا، باسی ئەو ڕاستییە بکات، کە هەر ڕاستییەک لە یەک ئایەتدا باسکرا بێت تەواوە، بەڵام ڕاستییەک خوا ﷻ لە حەڤدە شوێندا دووبارەی بکاتەوە، بە حەڤدە تەعبیری جۆراو جۆر، مانای وایە، خوا ﷻ زۆری مەبەست بووە، ئەو ڕاستییە بۆ خەڵک بخاتەڕوو، کە بریتیە لەوەی بەر چاویان ڕوون بێتەوەو دڵنیابن، لە بارەی بوون و ژیانەوە، کە بوون و ژیانی ئەوان

بە هەقەو، حیکمەتی تێدایەو، ئامانجی لە پشتەوەیە، ئنجا چوار هۆکار هەن کە پاڵنەرو هاندەری زۆر ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییەن:

هـۆکاری یەکـەم: لەبــەر ئــەوەی مــرۆڤ بــۆ تاقیکردنــەوە خولقێــنراوە، بــوار هێڵدراوەتـەوە کـە مـرۆڤ، نەتوانێ هەمـوو ئـەو ڕاسـتییانەی هـەن، وەخۆیـان بگـرێ و هەزمیـان بـکات، واتـە: زۆر نهێنیـی هـەن زۆر شـت هـەن، مـرۆڤ سـەری لێیـان دەرناچـێ، گومـانی تێدانیـە، وەک لـە مەوسـووعەی: (ئیـمان و ئیلحـاد)دا، باسـمان کـردوە، کـە یەکێـک لـە هـۆکارەکانی پەلکێـش کـرانی کەسـانێک بـەرەو ئیلحـاد، ئەوەیە کـە هەنـدێ شـت دەبینـن لـە ژیانـدا سـەریان لـە حیکمەتەکەیـان دەرناچێ، بـۆ وێنە: منداڵێـک کـە هـەر لـە دایـک دەبـێ بـە نوقصانیـی لـە دایـک دەبـێ، یاخـود کەسـێک بەڵایەکـی بەسـەر دێ، نازانـێ بۆچـی؟ یـان لـە هەنـدێ لـە دروسـتکراوەکانی خـوادا حاڵـەتی نارێکیـی هەیـە، بـۆ وێنـە: ژیاندارێـک، ئاژەڵێـک دروسـت دەبـێ نوقصانیـی هەیـە، جگـە لـە جیهـانی مـرۆڤ، لـە هەنـدێ لـە شـتەکانی دیکـەدا، یـان خـوا ﷻ هەندێـک شـتی خوڵقانـدوون، کـە سـوودەکەیان بـۆ ئێمـە دیـار نیـە، وەک: وەک مـارو دووپشـک و میکـڕۆب و ڤایـرۆس، کـە زیانەکەیـان دیـارە، بـەڵام سـوودەکەیان دیـار نیـە، هەروەهـا زۆر نهێنیـی دیکـە هـەن، کـە مـەرج نیـە عەقڵـی مـرۆڤ جێـی حەلکـردنی هەمـوو ئـەو مەتەڵانـەی بـوونی تێدابێتـەوە.

هـۆکاری دووەم: بـۆ ئـەو زۆر جەختکردنەوەیـە، ئەوەیە کـە شـەیتانەکان بەردەوام دنـە دنـەی مـرۆڤ دەدەن و، خوتخوتـەی بـۆ دەکـەن و، خەیـاڵ و ئەندێشـەی خراپـی دەخەنـە عەقـڵ و دڵـەوە، لـە بـارەی خـواوە، لـە بـارەی ژیـانی خۆیـەوە، لـە بـارەی دەوروبەریـەوە، لـە بـارەی شـتەکانەوە، بۆیـە خـوا ﷻ بـە پێویسـتیی زانیـوە ئـەو هەمـووە جەخـت بکاتـەوە لەسـەر ئـەوە کـە ژیـان و بـوون، هـەق و حیکمەتیـان لـە پشـتەوەیەو، هەوەنتـە و گاڵتـە و بـێ ئامانـج نیـن.

هـۆکاری سـێیەم: هەبـوونی زۆر هـەورازو نشـێوو کـەم و کوڕیـی لـە ژیـانی مرۆڤـدا و، پرسـیار گەلێـک کـە مـرۆڤ سـەری لێیـان دەرناچـێ، هەڵبەتـە ئێمـە لـە شـوێنێکی

تەرخانکراودا، کە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵی ئیلحاد لەبەر ڕۆشنایی زگماک و عەقڵ و زانست و وەحیی دا)یە، زۆرێک لەو پرسیارانەمان هەوڵداوە، وەڵام بدەینەوە، بەڵام دیسان پرسیاری بێ وەڵام و ئیشکالی بێ چارەسەر، کەم و زۆر هەر دەمێنن، لەبەر ئەوەی مرۆڤ توانایەکانی سنووردارن و، عەقڵ و هۆشەکەی سنووردارە، مرۆڤ بۆیە نەخوڵقێنراوە هەرچی نهێنیی گەردوون و ئاسمان و زەوی هەیە، بیزانێ، بەڵکو نەزانینی زۆرێک لەو نهێنییانە، ماددەیەکە بۆ پێ تاقیکردنەوەی مرۆڤ، ئنجا ئەگەر مرۆڤ هەموو شتێکی زانیبایەو لە هەموو شتێکدا، لەو سەریەوە هاتبایەوە، ئازایەتیی نەدەبوو بۆ خوا ملکەچ بێ و، بەندایەتیی بۆ خوا بکات!

هۆکاری چوارەم: هەبوونی بوار بۆ پێهەڵاچوون و زیاتر هەوڵدانی مرۆڤ، نەک بکرێتە حازر خۆری بەر سێبەر، خوا ﷻ کارێکی وایکردوە لە ژیانی مرۆڤدا، کە مرۆڤ ناچار بێ، زیاتر هەوڵ بدات و، زیاتر پێی هەڵابچێ، زیاتر کار لەسەر خۆی بکات و خۆی ماندوو بکات، بۆ ئەوەی دەرکی نهێنییەکان و دەرکی حیکمەتی خوا لە کارەکانیدا بکات و، دەرکی ڕاستییەکانی فەرمایشتەکەی بکات و، خوا ﷻ دوو کتێبی خستوونە بەر دەستی ئێمە، کتێبی قورئان کە کتێبی خوێندراوە (الكتاب المقروء)ی خوایە و، کتێبی گەردوون کە کتێبی تەماشاکراو (الكتاب المنظور)ی خوایە، هەردووک کتێبەکەش بەڵگەو نیشانەی خوا و ڕێنیشاندەری خوا ناسین، بۆیەش خوا ﷻ ڕستەکانی قورئانی ناوناون (آیات) نیشانەکان: ﴿تِلۡكَ ءَايَٰتُ ٱللَّهِ نَتۡلُوهَا عَلَيۡكَ بِٱلۡحَقِّ ....﴿٦﴾﴾، **الجاثية**، واتە: نیشانە لەسەر بەدیهێنەرایەتیی و، پەروەردگارێتیی و، خاوەندارێتیی خوا ﷻ، هەروەها دیاردەو دیمەنەکانی گەردوونیشی ناوناون (آیات): ﴿وَجَعَلۡنَا ٱلَّيۡلَ وَٱلنَّهَارَ ءَايَتَيۡنِۖ فَمَحَوۡنَآ ءَايَةَ ٱلَّيۡلِ وَجَعَلۡنَآ ءَايَةَ ٱلنَّهَارِ مُبۡصِرَةً ﴿١٢﴾﴾**الإسراء**، واتە: شەوو ڕۆژمان کردوونە دوو نیشانە، نیشانەی شەومان خەفە کردووە نیشانەی ڕۆژگارمان کردوّتە پێبینەر، هەروەها: ﴿وَكَأَيِّن مِّنۡ ءَايَةٖ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ يَمُرُّونَ عَلَيۡهَا وَهُمۡ عَنۡهَا مُعۡرِضُونَ

﴿١٠٥﴾ یوسف، واتە: زۆر نیشانە هەن لە ئاسمانەکان و زەویدا، بەلایاندا ڕەت دەبن لە حاڵێکدا کە پشتیان تێکردوون، یان: ﴿سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴿٥٣﴾﴾ فصلت، واتە: نیشانەکانی خۆمانیان پیشان دەدەین، لەمەودوا لە ئاسۆیەکاندا، (واتە: لە گەردوون داو) لە خودی خۆشیاندا، تاکو بۆیان دەربکەوێ کە ئەو (قورئان) یان (خوا) هەقە، (پێشتر تەفسیرمان کردوە).

کەواتە: ئەم چوار هۆکارە کە هەندێکیان تێکەڵکێشن، هۆکارن بۆ ئەوەی خوا ﷻ ئەو ڕاستییە لە حەقدە شوێن بە لای کەمەوە، لە قورئان دا دووپات بکاتەوە، کە گەردوون و مرۆڤ و ژیان، بە هەوەنتە نەخوڵقێنراون و، بە هەق هێنراونە دی و، حیکمەت و ئامانج لە پشتیانەوە هەیە، کە دیارە لە ئایەتەکەی سوورەتی (**الجاثية**)دا، خوا ﷻ تاکو ڕاددەیەکی زیاتر لە ئایەتەکانی دی، ئەو حیکمەتە ڕوون دەکاتەوە کە دەفەرموێ: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ وَلِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٢﴾﴾، واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق هێناونە دی، هەروەها بۆ ئەوەش کە هەر کەسە سزاو پاداشتی خۆی بە تەواویی وەربگرێ و ستەمیشیان لێ ناکرێ.

مەسەلەی دووەم:

دەرخستنی پووچەڵیی شیرک و، نەبوونی هیچ بەڵگەیەکی نەقڵیی و عەقڵیی لەسەری و، بە گومڕاترین کەس دانانی هاوبەشدانەران و، لە ڕۆژی دوایی دا، بوونە دوژمن و حاشا لێکردنی پەرستراوەکانیان لێیان:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ ۖ ٱئْتُونِى بِكِتَٰبٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَآ أَوْ أَثَٰرَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٤﴾ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَٰمَةِ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ غَٰفِلُونَ ﴿٥﴾ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُوا۟ لَهُمْ أَعْدَآءً وَكَانُوا۟ بِعِبَادَتِهِمْ كَٰفِرِينَ ﴿٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿قُلْ أَرَءَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾، (دیارە دوێنراو، پێغەمبەری خاتەمە ﷺ) بفەرمووە: ئایا دەبینن ئەوانەی لە جیاتی خوا، یان جگە لە خوا لێیان دەپاڕێنەوە، یاخود: پیشانم بدەن ئەوانەی جگە لە خوا، لێیان دەپاڕێنەوە.

٢)- ﴿أَرُونِى مَاذَا خَلَقُوا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ﴾، پیشانم بدەن، بۆم بخەنەڕوو چییان لە زەوی دروست کردوە!

٣)- ﴿أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ﴾، یان ئایا بەشدارییان لە ئاسمانەکاندا هەیە؟!.

(**أَرَأَيْتُم**) زانایان بە گشتیی بە دوو جۆر لێکیان داوەتەوە:

یەکەم: بە مانا ڕواڵەتییەکەی: ئایا بینیتان! ئایا زانیتان و بەچاوی عەقڵ و دڵ دیتتان؟.

دووەم: بەو مانایەی کە لێی هەڵدەهێنجرێ، (**أَرَأَيْتُم**) واتە: (**أَخْبِرُونِي**) واتە: دوای ئەوەی بینیوتانەو، زانیوتانە، ئنجا هەواڵم پێ بدەن، ئەوانە یەکسەر لازیمی مانایەکەیان لێگرتوە، دەرهاویشتەی مانایەکەی واتە: هەواڵم پێ بدەن، ﴿مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ﴾، ئەوانەی

جگە لە خواو لە جیاتی خوا، لێیان دەپاڕێنەوە، (أَرُونِي)، پێشانم بدەن، ﴿مَاذَا خَلَقُواْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾، چییان لە زەوی دروستکردوە، بە تەئكید لێرەدا (أَرُونِي: تَعْبِير تَسْخِيرٍ وَتَعْجِيز)، دەربڕینێکە بۆ گاڵتە پێکردن و دەستەپاچەیی پێشاندنیان، چونکە کوا دەتوانن چی پێشان بدەن، کە جگە لە خوا ﷻ هێناویەتە دی؟ وشەی: ﴿مَاذَا خَلَقُواْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِ﴾، (مَاذَا) واتە: (مَا الَّذِي خَلَقُوهُ)، چییە ئەوەی ئەوان هێناویانەتە دی، چونکە دەڵێ: (ذَا: إِسْمُ إِشَارَةٍ نَابَ عَنِ الْمَوْصُولِ، وَأَصْلُ التَّرْكِيبِ: مَاذا الَّذِي خَلَقُواْ، وَالإِسْتِفْهَامُ إِنْكَارِيّ أَو تَوْبِيْخِيٌّ)، (مَاذَا) ئەصڵی خۆی، واتە: (مَا الَّذِي) چونکە (ذَا) ناوی ئاماژەیە، لە شوێنی (الَّذِي) دانیشتوە، ئەسڵی پێکهاتەکە ئاوایە (مَا الَّذِي خَلَقُوهُ) چییە ئەوەی هێناویانەتە دی؟ پرسیارکردنەکەش دەگونجێ بۆ نکووڵییلێکردن بێ، بەڵام باشتر وایە، بڵێین بۆ سەر زەنشتکردنە، چونکە ئەوان نکووڵیی لەوە ناکەن، کە ئەوانەی لە جیاتی خوا لێیان دەپاڕێنەوەو دەیانپەرستن، هیچیان نەهێناوەتە دی، ئەگەر بشڵێین بۆ نکووڵییلێکردنە، واتە: وەک کەسێک دانراون کە نکووڵیی بکەن، لەوەی پەرستراوەکانیان هیچیان نەهێناوەتە دی، [(قَالَ النُّحَاةُ إِنَّ (ذَا) بَعْدَ (مَا) أَو (مَن الإِسْتِفْهَامِيَة) بِمَنْزِلَةِ (مَا الْمَوْصُولَة)]، (ذا) کە لە دوای (ما)ی پرسیارکردن یان (مَن)ی پرسیارکردنەوە دێ، لە جێی (مَا الْمَوْصُولَة)یە.

واتە: (مَاذا) یان (مَنْ ذا)، (ذا) کە لە دوای (ما)ەوە دێ، بۆ پرسیارکردنە، یاخود لە دوای (مَنْ)ەوە دێ، دیسان بۆ پرسیارکردنە، ئەوە لە شوێنی (ما الْمَوْصُولَة) دەبێ، واتە: (مَا الَّذِي) یان (من الذي).

کە دەفەرموێ: ﴿أَمۡ لَهُمۡ شِرۡكٞ فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ﴾، (أَمْ: حَرْفُ إِضْرَابٍ إِنْتِقَالِيٍّ، وَالإِسْتِفْهَام الْمُقَدَّرُ بَعْدَ (أَمْ)، إِنْكَارِيٌّ)، وشەی (أَمْ) زۆربەی زانایان دەڵێن: بریتییە لە هەمزەی پرسیارکردن و (بَلْ)، واتە: (بَلْ أَلَهُم شُرَكَاءُ فِي السَمَواتِ وَالأَرْض)، بەڵکو ئایا هاوبەشیان لە ئاسماناندا هەن؟! هەندێکیش دەڵێن: (أَمْ) بە مانای هەمزەی پرسیارکردنە، بەڵام لێرەدا بۆ گواستنەوەیە، ئەو پرسیارەی لە دوای (أَمْ)ەوە دێ، پرسیارکردنێکی نکووڵییلێکەرانەیە، واتە: ئایا هاوبەشیان هەیە لە دروستکرانی ئاسمانەکاندا؟ بە تەئكید نەخێر! بۆیە دەفەرموێ:

٤)- ﴿ ٱئۡتُونِي بِكِتَٰبٖ مِّن قَبۡلِ هَٰذَآ ﴾، بۆم بێنن، کتێبێک لە پێش ئەمەوە، واتە: لە پێش قورئانەوە کتێبێک بێنن شتی وای گوتبێ، کە ئەو پەرستراوانە شتێکیان لە زەوی دروستکردوە، یاخود پشک و بەشیان هەیە، لە دروستکرانی ئاسمانەکاندا، کتێبێکم بۆ بێنن لە پێش ئەمەدا، شتی وای گوتبێ، واتە: بەڵگەیەکی نەقلیی.

٥)- ﴿ أَوۡ أَثَٰرَةٖ مِّنۡ عِلۡمٍ ﴾، یان پاشماوەیەک لە زانیاریی، (أَثَارَة) بە زۆریی وا خوێندراوەتەوە، بەڵام هەندێکیان خوێندوویانەتەوە: (أَثَرَة)، هەندێکیشیان خوێندوویانەتەوە: (أُثْرَةٍ)، بەڵام (**الطبري**) دەڵێ: جگە لە (أَثَارَة) دروست نیە، بە شێوازی دیکە بخوێنرێتەوە، ﴿ أَوۡ أَثَٰرَةٖ مِّنۡ عِلۡمٍ ﴾، (**أي: بَقِيَّة مِنْ عِلْم**)، واتە: شوێنەوارێک لە زانیاریيم بۆ بێنن، یان کتێبێکم بۆ بێنن لە پێش قورئاندا دابەزیبێ و ئەوەی تێدابێ، کە پەرستراوەکانی ئێوە بەشدارییان کردوە لە ئاسمان دا، یاخود شتێکیان لە زەوی دا خوڵقاندوە، ئەگەر کتێبتان بۆ نەهات، پاشماوەیەک لە زانیاریيم بۆ بێنن، (**الأَثَارَةُ: البَقِيَّةُ مِنَ الشَّيءِ**)، پاشماوەیەک لە شتێک، کە لێرەدا خوا ﷻ بواریان زیاتر پێ دەدات، یانی: ئەگەر بەڵگەی نەقلییتان هێنا، باشە، ئەگەر نەتانهێنا، بەڵگەی عەقڵییش بێنن هەر باشە.

٦)- ﴿ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴾، ئەگەر ئێوە لە ڕاستانن، ئەمە بۆ زیاتر تیژکردن و هاندانیانە، کە زۆر بگەڕێن و هەوڵ بدەن، بەڵگەیەک لە وەحیی خوا بێنن، لە کتێبێکی خوادا، کە دایبەزاندۆتە سەر یەکێک لە پێغەمبەران، کە بێگومان شتی وانیە، یاخود ئەگەر بەڵگەی نەقلییتان نەهێنا، بەڵگەی عەقڵیی بێنن، بەڵگەیەک لە زانست کە بەرهەمی عەقڵە بیهێنن، کە بە تەئکید نە بەڵگەی نەقلیی لەسەر شیرک هەیەو، نە بەڵگەی عەقڵیی و، نە وەحیی ڕێی دەدات و نە عەقڵی سەلیم، بۆیە دەفەرموێ:

٧)- ﴿ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسۡتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ ﴾، کێ گومڕاترە لە کەسێک لە جیاتی خوا، لە کەسێک دەپاڕێتەوە کە هەتا ڕۆژی قیامەت وەڵامی ناداتەوە؟! (**مَنْ أَضَلُّ**)، (**مَنْ: الإِسْتِفْهَامِيَّة لِلإِنْكَار وَالتَّعْجِيْب**) ئەم (**مَنْ**)ە، بۆ پرسیارکردنە، ئنجا هەم بۆ نکووڵیلێکردنە، هەم بۆ سەرسوڕماندنە، ﴿ وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ

ﭐللَّهِ ﴾، کێ گومڕاترە لە کەسێک کە لە جیاتی خوا لە کەسێک دەپاڕێتەوە کە تاکو ڕۆژی قیامەت وەڵامی ناداتەوە، ئەمە لێرەدا کە دەفەرموێ: هەتا ڕۆژی قیامەت، واتە: هەتا دنیا دنیایە، وەڵامی ناداتەوە، ڕۆژی قیامەتیش ئەوە نیە، وەڵامی بداتەوە، بەڵام یانی: ئەو بە تەمایە لە دنیادا لە فریای بێ، بەڵام تاکو دنیا بە کۆتا دێ، وەڵامی ناداتەوە، تاکو ڕۆژی قیامەت.

هەڵبەتە کە دەفەرموێ: ﴿ يَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ ﴾، (مَنْ) بۆ خاوەن عەقڵ و ئیدڕاکانە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ بەپێی عەقڵی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، دواوە، کە ئەوان پێیان وابووە ئەو بت و صەنەم و پەیکەرانە، جۆرێک لە عەقڵ و هۆشیان هەیە، دوایی دەفەرموێ:

٨)- ﴿ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ غَـٰفِلُونَ ﴾، [وێڕای ئەوەش] لە حاڵێکدا ئەوان لە پاڕانەوەی ئەوان بێئاگان، واتە: پەرستراوەکان لە پاڕانەوەی داواکارەکان، بتپەرستەکان بێئاگان، هەر ئاگاشیان لێ نیە، دیارە لەبەر ئەوەیە کە لێرەدا خوا ﷻ (غافِلُون)ی بۆ بەکارهێناون، چونکە لە ئایەتەکەی پێشێش دا (مَنْ)ی بۆ بەکارهێناون، کە بۆ خاوەن عەقڵانە.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّن يَدْعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسْتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوْمِ ٱلْقِيَـٰمَةِ وَهُمْ عَن دُعَآئِهِمْ غَـٰفِلُونَ ﴾، واتە: هیچ کەسێک گومڕاتر نیەو، حاڵەکەشی سەرسوڕهێنەرتر نیە، لە کەسێک کە لە جیاتی خواو، جگە لە خوا لە کەسێک و لە شتێک دەپاڕێتەوە، کە تاکو ڕۆژی قیامەت و ڕۆژی دوایی وەڵامی ناداتەوە، تاکو دنیا دنیایە، بەڵکو هەر لە پاڕانەوەکەشیان بێئاگان.

٩)- ﴿ وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُواْ لَهُمْ أَعْدَآءً ﴾، کاتێکیش خەڵک خڕ دەکرێنەوەو کۆدەکرێنەوە لە ڕۆژی دواییدا، لێشیان دەبنە دوژمن، واتە: پەرستراوەکان دەبنە دوژمنی پەرستەرەکان.

١٠)- ﴿ وَكَانُواْ بِعِبَادَتِهِمْ كَـٰفِرِينَ ﴾، نکوولێیش دەکەن لە پەرستنەکەیان، واتە: بێبڕوان بە پەرستنەکەیان، دەڵێن: ئێمە بڕوامان پێی نەبوو، نکوولیی لێ دەکەن، کە نەدەبوو واتان کردبایە.

هەندێکیش گوتوویانە: ﴿وَإِذَا حُشِرَ ٱلنَّاسُ كَانُوا۟ لَهُمْ أَعْدَآءً﴾، ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ پەرستەرەکان، واتە: ئەوانەی کە بتەکانیان پەرستوون و، پەرستراوەکانیان پەرستوون، دەبنە دوژمنی پەرستراوەکان، بەڵام زیاتر واپێدەچێ مەبەست ئەوە بێ کە پەرستراوەکان دەبنە دوژمنی پەرستەرەکان و لە پەرستنەکەشیان نکووڵیی دەکەن، ئەگەرنا دەشگونجێ بگوترێ: پەرستەرەکان نکووڵیی دەکەن لە پەرستنێ، کە پێشتر لە دنیادا بوویانە بۆ پەرستراوەکان.

کەواتە: لێرەدا ئەمە وەک زانایانی وتووێژ (**الْمُنَاظَرَة**)، دەڵێن: (**إِنْ كُنْتَ نَاقِلًا فَالْصِّحَّة أَو مُدَّعِياً فَالدَّلِيْل**)، ئەگەر تۆ شتێک لە کتێبێکەوە نەقڵ دەکەی دەبێ سەنەدەکەی ڕاست بێ و، ئەگەر لاف لێدانێکیشت هەیە، دەبێ بەڵگە بێنیەوە، خوای پەروەردگار دەفەرموێ: فەرموون: ئەگەر نەقڵ دەکەن لە دینی خواو، بە ناوی دینی خواوە وا دەکەن، چونکە هاوبەش بۆ خوادانەرەکان ئیددیعای ئەوەیان دەکرد کە لەسەر ئایینی ئیبراهیمن، خوا ﷻ دەفەرموێ: کتێبێکم بۆ بێنن، کە لە پێش قورئاندا شتی وای گوتبێ، یاخود: ئەگەر دەتانەوێ بەڵگە بێننەوە، فەرموون زانیارییەکم بۆ بێنن، پاشماوەیەک لە زانست کە بەرهەمی عەقڵ بێ بۆم بێنن، کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ بۆ پووچەڵکردنەوەی بیرۆکەی شیرک چەند شێوازێکی بەکارهێناون:

١)- کتێبێک لە پێش قورئاندا بێنن، کە شتی وای تێدابێ.

٢)- پاشماوەیەک لە زانست بێنن، کە بەرهەمی عەقڵ بێ.

٣)- ئێوە کە لە شتێک دەپاڕێنەوەو، لە کەسێک دەپاڕێنەوەو وەڵامتان ناداتەوە، تاکو دنیا دنیایە، تاکو قیامەت، هیچ کەس لە ئێوە گومڕاتر نیە.

٤)- ئەو پەرستراوانەی ئێوە لە پەرستنەکەی ئێوەو، لە داواکردنەکەی ئێوە بێئاگان.

٥)- کاتێکیش کە خەڵک کۆدەکرێتەوە لێتان دەبنە دوژمن.

٦)- نەک هەر لێتان دەبنە دوژمن، بەڵکو نکووڵییش دەکەن و، بێبڕواشن بەو پەرستنەی ئێوە کە پێشکەشی ئەوانتان کردوە.

مەسەلەی سێیەم:

تۆمەتبارکردنی بێبڕوایان بۆ قورئان بە جادوو و، بۆ موحەممەد ﷺ، بە قسە هەڵبەست بە ناوی خواوەو، بەرپەرچدانەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆیان (بە فێرکردنی خوا ﷻ) بە سێ بەڵگان:

١- ئەگەر قسە هەڵبەستێ بە ناوی خواوە، سزای دەدات.

٢- ئەو داهێنراوێک نیە، لە پێغەمبەراندا کە پێشینەی نەبێ.

٣)- شایەدێک لە گەلی جوولەکە، شایەدیی ڕاستگۆیی بۆ داوە.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾ أَمْ يَقُولُونَ ٱفْتَرَىٰهُ ۖ قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ ۖ كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ ۖ وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ ﴿٨﴾ قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ ۖ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَىَّ وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٩﴾ قُلْ أَرَءَيْتُمْ إِن كَانَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرْتُم بِهِۦ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِۦ فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَٰتُنَا بَيِّنَٰتٍ ﴾، واتە: [وێڕای ئەوە کە ڕابرد و حاڵیان وایە]، کاتێکیش ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا دەخوێنرێنەوە، ئەمەش خستنەڕووی گومڕاییەکی دیکەیانە، وێڕای گومڕاییەکانی پێشێ و، گواستنەوەیە بۆ ڕوونکردنەوەی گومڕاییەکی دیکەو، سەرگەردانیی و سەر لێشێواوییەکی دیکەیان، وێڕای ئەوانەی پێشێ باسکران، کە بریتیە: لەوەی کاتێک ئایەتە ڕۆشنەکانی ئێمەیان بەسەردا بخوێنرێنەوە:

٢)- ﴿ قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لِلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ هَٰذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴾، ئەوانەی بێبڕوان بە هەقێک کە بۆیان هات دەڵێن: ئەمە جادوویەکی ئاشکرایە.

﴿قَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾، خـوا ﷻ دەیتـوانی بفەرمـوێ: (قَالُـوا) گوتیـان: بـەڵام بـۆ ئـەوەی دەرکـەوێ، کـە ئـەوە بێبڕواییەکەیانـە، ئـەو جـۆرە قسـانەیان پێـدەکات.

هەروەهـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿لِلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾، خـوا ﷻ دەیتـوانی بفەرمـوێ: (وَإِذَا تُتْـلَى عَلَيْهِـمْ أيَاتُنَـا بَيِّنَـاتٍ قَالُـوا لَهَـا، أو قَالُـوا لِلْقُـرآنِ)، بـەڵام بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿لِلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾، واتـە: ئـەو ئایەتـە موبارەکانـەی کـە بەسـەریاندا دەخوێنرێنـەوە، هەقـن، کەچـی بـەو هەقەیـان گـوت: کـە بۆیـان هـات، ﴿لِلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾، (لَـمَّا) واتـە: هـەر لەگـەڵ هەقەکەیـان بـۆ هـات، گوتیـان: ﴿هَٰذَا سِحۡرٞ مُّبِينٌ﴾ ئەمـە جادوویەکی ئاشـکرایە، کـە دەفەرمـوێ: (لِلْحَـقِّ) ئـەم (ل): (لَامُ العِلَّـةِ وَلَيْسَـتْ لَامُ التَّعدِيَـة)، بـە هەقیـان گـوت، لەبـەر خاتـری هـەق وایـان گـوت، وشـەی (حَقّ)یـش دیـارە مەبەسـت پێـی ئایەتەکانـن، بـەڵام خـوا ﷻ بـە هـەق تەعبیـری لێکـردوون، واتـە: ئـەو ئایەتانـە هەقـن و چەسـپاون و ڕاسـتن، کـە دەفەرمـوێ: ﴿لَمَّا جَآءَهُمۡ﴾، ئەمـە بـۆ دیارییکـردنی کاتی قسـەکەیانە، واتـە: هـەر لەگـەڵ هەقەکەیـان بـۆ هـات و ئایەتەکانیـان بەسـەردا خوێنرانـەوە، بەبـێ سـێ و دوو، بەبـێ تێفکریـن و تێوەڕامـان، یەکسـەر گوتیـان: ﴿هَٰذَا سِحۡرٞ مُّبِينٌ﴾، ئەمـە جادوویەکـی ڕوون و ئاشـکرایە، بێگومـان لێرەدا (مُبِيْن) لـە (أَبَـانَ)ی (لَازِم)ەوە هاتـوە، (أَبَـان) یـانی: (ظَهَـر) دەرکـەوت، ئەمـە جادوویەکـی ڕوون و ئاشـکراو بـێ پێـچ و پەنایـە.

ئنجـا ئـەوە یەکـێ لـە قسـەکانیان، بـە نسـبەت قوڕئانـەوە ئـەوە هەڵوێسـتیان بـوو، ئـەدی بـە نسـبەت پێغەمبـەرەوە ﷺ بابزانیـن هەڵوێسـتیان چـۆن بوو؟.

٣)- ﴿أَمۡ يَقُولُونَ ٱفۡتَرَىٰهُ﴾، یان ئایا دەڵێن: هەڵیبەستوە؟ واتە: موحەممەد ﷺ قوڕئانی هەڵبەستوە، دیارە پرسیارکردنەکە بۆ نکووڵییلێکردنە، شوێنی نکووڵییلێکردنەکەش بریتیە: لە هۆکاری نکووڵییلێکردنەکە، واتە: ئەوە کە قوڕئان هەڵبەستراو بێ، نەک مەبەست ئەوە بێ کە وایان گوتوە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: بە هۆی ئەوەوە ئەو قسەیان کردوە، کە گوایە قوڕئان پێغەمبەر ﷺ هەڵیبەستوە!.

٤)- ﴿قُلْ إِنِ ٱفْتَرَيْتُهُۥ فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا﴾، بڵێ: ئەگەر من هەڵمبەستبێ، ئێوە لە لایەن خواوە هیچ سوودێک بە من ناگەیەنن، واتە: لە بەرانبەر خوادا کە خوا ﷻ بیەوێ سزام بدات، هیچ سوودێکم پێ ناگەیەنن و ناتوانن هیچ بەرگرییەکم لێ بکەن، چونکە بێگومان خوا ﷻ چاوپۆشیی لەوە ناکات کەسێک بە ناوی ئەوەوە قسە بکات، هەر کەس بە ناوی دینی ئەوەوە بە ناهەق قسە بکات، سزای دەدات، کە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَمْلِكُونَ لِى مِنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا﴾، (**شَيْئًا: مَفْعُولٌ لـتَمْلِكُونَ**)، (**شيئاً**) بەرکاری (**تملكون**)یە، یانی: ئێوە هیچ شتێکتان بۆ من لە دەست نایەت لە بەرپەرچدانەوەی سزای خوا، ئەوەی سزام بدات لەسەر ئەوەی قسە بە ناوی ئەوەوە دەکەم و، قسەم هەڵبەستوە، بە ناوی دینی خواوە.

٥)- ﴿هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ﴾، ئەو زاناترە بەوەی ئێوە دەڕژێنە نێوی و، ئێوە بە نێوی دەکەون، (**الإِفَاضَة: الإنْدِفَاعُ بِشِدَّة، فَاضَ الإِنَاءُ: سَالَ مِنْهُ، وَأَفَاضَ الإِنَاءَ: أَسَالَهُ**)، پێشتر لە شیکردنەوەی وشەکاندا، باسمان کرد (**تُفِيضُونَ فِيهِ**)، واتە: بە توندیی بە نێوی دەکەون و، دەڕژێنە نێوی، دەگوترێ: (**فَاضَ الإِنَاءُ**)، یانی: قاپەکە ئاوی لێ ڕژا، ئەگەر بگوترێ: (**أَفَاضَ الإِنَاءَ**) واتە: قاپەکەی هێندە پڕ کرد، ئاوی لێ ڕژا، لێرەدا حاڵی کافرەکان وێنا کراوە وەک کەسێک کە دەڕژێتە باتڵاغێکەوەو بە نێو ئاوێک دەکەوێ، واتە: ئێوەش ئەو درۆو دەلەسەو قسەو پڕوپاگەندانەی دەیانکەن، وەک باتڵاغێک و ئاوێک وایە، کە دەڕژێنە نێوی و، بە پێ خواسیی بە نێوی دەکەون و، خۆتانی پێدا دەدەن، بەڵام خوا ﷻ زاناترە بەوەی دەڕژێنە نێوی، واتە: ئەوەی ئێوە باسی دەکەن، خوا ﷻ پێی زاناترەو، ئەگەر گریمان وابووایە، بە دڵنیایی خوا ﷻ لە منی قبووڵ نە دەکردو، ئەو کاتەش سزای دەدام و هیچیشتان بۆ من پێ نەدەکرا.

٦)- ﴿كَفَىٰ بِهِۦ شَهِيدًۢا بَيْنِى وَبَيْنَكُمْ﴾، بەسە ئەو (خوا) شایەد بێ لە نێوان من و ئێوەدا، (**شَهِيْد**) بە مانای گەواهییدەر (شاهد)ەو، کەسێکە هەواڵ دەدات، لە بارەی واقیعێکەوە.

٧)- ﴿وَهُوَ ٱلْغَفُورُ ٱلرَّحِيمُ﴾، ئەو (خوا ﷻ)یش لێبوردەی میهرەبان و بە بەزەییە، ئەمە هەم تەماع وەبەرنانە بۆ وان، کە وازبێنن و دەست هەڵبگرن لە کوفرو شیرک،

هەم دڵخۆشکردنی پێغەمبەری خاتەمە ﷺ، کە ئەوان هەرچەندە ئەو تۆمەتانەت بۆ هەڵدەبەستن، بەڵام نەخێر خوا لێبوردەیە لەگەڵ تۆ و بە بەزەییە، کەواتە: مانایەکەی ئاوای لێ دێتەوە: ﴿ قُلۡ إِنِ ٱفۡتَرَيۡتُهُۥ فَلَا تَمۡلِكُونَ لِي مِنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔاۖ ﴾، (**أي: إِنِ افْتَرَيْتُهُ عَاقِبَنِي هُو عِقَاباً، لَا تَمْلِكُونَ رَدَّهُ وَدَفْعَهُ عَنِّي، إِذ هَو لَا يُقِرُّ أَحَداً أَنْ يُبَلِّغَ عَنْه، مَا لَمْ يَأْمُرْهُ بِتَبْلِيغِه**)، واتە: ئەگەر من قسەم بە ناوی خواوە ﷻ هەڵبەستبایە، خوا سزای دەدام، سزایەک کە ئێوە نەتاندەتوانی لە منی دووربخەنەوە، چونکە خوا ﷻ کەسێک شتێک ناوی ئەوەوە، بڵێ: کە فەرمانی پێنەکردوە، لێی بێ دەنگ نابێ و، لەسەر ئەوە نایچەسپێنێ، بەڵکو بەرپەرچی دەداتەوە، وەک لە سوورەتی (**الحاقة**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَوۡ تَقَوَّلَ عَلَيۡنَا بَعۡضَ ٱلۡأَقَاوِيلِ ﴿٤٤﴾ لَأَخَذۡنَا مِنۡهُ بِٱلۡيَمِينِ ﴿٤٥﴾ ثُمَّ لَقَطَعۡنَا مِنۡهُ ٱلۡوَتِينَ ﴿٤٦﴾ فَمَا مِنكُم مِّنۡ أَحَدٍ عَنۡهُ حَٰجِزِينَ ﴿٤٧﴾ ﴾، واتە: ئەگەر هەندێک قسەی بەدەمەوە هەڵبەستباین، ئێمە لای ڕاستیمان دەگرت، (قۆڵی ڕاستی، چونکە بە زۆریی وایە مرۆڤ بە دەستی ڕاستی بەرگریی لە خۆی دەکات)، دوایی ڕەگی ملیمان دەپەڕاند، ئنجا هیچ کام لە ئێوەش نەیدەتوانی بێتە پێشمان و، ببێتە پەردەو نێوان و، بەرگریی لێ بکەن.

لێرەدا (**محمد الطاهر بن عاشور**) قسەیەکی جوان دەکات دەڵێ: (**وَحِكْمَةُ عِقَابِ اللهِ لِمَنْ افْتَرَى عَلَيْهِ الكَذِبَ، بِخِلَافِ بَقِيَّةِ المَعَاصِي أَنَّ هَذَا يُفْضِي إِلى اخْتِلَالٍ عَظِيْمٍ بِدُونِ أَنْ يَشْعُرَ بِهِ النَّاسُ، فَيَتَصَدّوا لَهُ كَبَقِيَّةِ الذُّنُوبِ وَالمَعَاصِي**)[١].

واتە: حیکمەتی ئەوە کە خوا ﷻ ئەگەر کەسێک بە ناوی ئەوەوە قسە هەڵبەستێ و درۆ بکات، سزای دەدات لە دنیادا، جگە لە هەموو گوناهەکانی دیکە، {کە سزایەکانیان هەڵدەگرێ بۆ قیامەت}، لەبەر ئەوەیە کە درۆ هەڵبەستن بە ناوی خواوە، دەبێتە هۆی تێکچوونێکی مەزن، بێ ئەوەی خەڵک هەستی پێ بکات و، بیانەوێ بەرپەرچی بدەنەوە، وەک گوناهو تاوانەکانی دیکە کە خەڵک لێیان بێ دەنگ نابێ.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص١٥.

چونکە کەسێ بە ناوی خواوە قسە بکات، ڕەنگە لەبەر ڕێزو حورمەتی خواو بە مەزنگرتنی خوا ﷻ، بڕوای پێ بکەن و، ڕاستیش ناکات، کەواتە: سەریان لێ تێکدەچێ، هەروەک بە داخەوە زۆر جاران لە بەرگی دیندا، دنیا خوراوەو خراپە کراوەو، خەڵک سەری لێ شێواوە، بۆیە کەسێک بە ناوی خواوەو ﷻ خۆی بکات بە وەکیلی خوا، شتێک بڵێ، خوا لێی قبووڵ ناکات، بۆیەش هەموو ئەوانەی بە درۆ لافی پێغەمبەرایەتییان لێ داوە، وەک (**مسیلمة الكذاب**) و (**الأسود العنسي**) و (**سجاح اليمامة**) و زۆری دیکە، بە درێژایی مێژوو، هەموویان خوا ﷻ ڕیسواو زەبوونی کردوون و، بە زۆریی هەر لە دنیاشدا، لە بەین چوون و کوژراون و سزادراون.

ئنجا خوا ﷻ شتێکی دیکە بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:

٨)- ﴿قُلْ مَا كُنتُ بِدْعًا مِّنَ ٱلرُّسُلِ﴾، [هەر بۆ بەرپەرچدانەوەی نکووڵییکردنیان پێغەمبەرایەتیی موحەممەد ﷺ دەفەرموێ:] پێیان بڵێ: من تازە پەیدابوویەک نیم لە پێغەمبەران، (**بِدْع: أي مُبْتَدَع أو بَدِيْع**)، (**مُبْتَدَع**) واتە: داهێنراو، (**بَدِيْع**) واتە: شتێکی ناوازە پەیداکراو، (**وَالبِدْعُ فِي كُلِّ شَيءٍ الأَوَّلُ، أَي: مَا أَنَا بِأَوَّلِ رَسُولٍ**)، واتە: یەکەمین پێغەمبەر نیم و، یەکەمین کەس نیم خوا ﷻ ڕەوانی کردبم، من داهێنراوو پەیداکراوێک نیم، نامۆ بم، بەڵکو لە پێش مندا پێغەمبەرانی دیکە هاتوون و ڕابردوون.

٩)- ﴿وَمَآ أَدۡرِي مَا يُفۡعَلُ بِي وَلَا بِكُمۡ﴾، ناشزانم چی بە من دەکرێ و، چی بە ئێوەش دەکرێ! لێرەدا زانایان زۆر مشت و مڕیان کردوە، کە تۆزێکی دیکە ئاماژەی پێ دەدەم، بەڵام پێموایە ئەگەر هەر تەماشای ڕاستە مانای ئایەتەکەیان کرد بایە، پێویستیی نەدەکرد زۆر بەملاولادا بچن، کە هەندێکیان گوتوویانە: ئەم ئایەتە، نەسخ کراوەتەوە، بە ئایەتێکی دیکە لە سووڕەتی (**الفتح**)دا، وەک باسی دەکەین!.

ڕاستە مانای ئایەتەکە ئاوایە: من نازانم چی بە منیش و بە ئێوەش دەکرێ، واتە: نازانم سەرەنجامی دنیای من و سەرەنجامی دنیای ئێوەش چۆن دەبێ،

ئیدی باسی قیامەت نیە، کە بڵێ: من نازانم دەچمە کوێ لە قیامەتدا، خۆیشم چیم لێ دەکرێ و ئێوەش چیتان لێ دەکرێ! وای نەفەرمووە، چونکە ئەوەی ئەوان بڕوایان پێی هەبووە، بەس دنیا بووەو ئەوەندە بڕوایان بە قیامەت نەبووە، تاکو پێغەمبەر ﷺ بفەرموێ: لە قیامەتێ منیش نازانم چیم لێ دێ و، ئێوەش چیتان لێ دێ!.

(الحمدالله) هەندێک تێگەیشتنم بۆ دێ، لەمیانی تەفسیرکردنەکەدا، ئێستا ئەوەم بۆ هات کە لێرەدا پێغەمبەر ﷺ بەپێی عەقڵی ئەوان قسە دەکات و، ئەوان تەنیا بڕوایان بە دنیا هەبووە، کە ئایا ئەوانیش لە دنیادا چییان لێ دێ و، پێغەمبەریش ﷺ چی لێ دێ؟ ئنجا ئەویش لەو بارەوەو لەو چوارچێوەیەدا قسەیان بۆ دەکات، واتە: نازانم، منیش چیم پێ دەکرێ و ئێوەش چیتان پێدەکرێ؟ ئایا من فەرمانم پێ دەکرێ لە نێوتاندا بمێنمەوە؟ یان کۆچ بکەم؟ ئایا خوا ﷻ بە دەستی ئێوە دەمفەوتێنێ، وەک هەندێ لە پێغەمبەران، یان نا؟ هەروەها نازانم ئێوەش خوای پەروەردگار چیتان لێ دەکات، هیدایەتتان دەدات، دوایی دێنە سەر ڕاستە شەقامی خوا، یاخود سزاتان دەداو، چۆنتان سزا دەدات؟ وەک گەلی عاد، گەلی سەموود، گەلی لووط، گەلی نووح، نازانم چۆنتان سزا دەدات و، چیتان لێ دەکات! ئەمە ئەو مانایەیەتی کە ڕێک دێتە زەینەوە.

١٠)- ﴿إِنۡ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰٓ إِلَيَّ﴾، من تەنیا شوێن ئەوە دەکەوم، کە بۆم سروش دەکرێ، من چیم پێ بگوترێ لە لایەن خواوەو، بۆم بنێردرێ، شوێن ئەوە دەکەوم.

وەک پێشتریش گوتمان: لە بارەی ئەم ئایەتەوە زانایان مشتومڕیان بووە، بۆ وێنە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: ئەم ئایەتە باسی قیامەت دەکات و، ئەو کاتە پێغەمبەر ﷺ نەیزانیوە لە قیامەتێ چارەنووسی خۆشی و، چارەنووسی خەڵکەکەش چی دەبێ، ئنجا ئەو کاتە کە لێی دیار نەبووە، خوای پەروەردگار لەسەر زمانی ئەو ئاوای فەرمووە: بڵێ: نازانم منیش چیم پێ دەکرێ (لە قیامەتدا)و ئێوەش چیتان پێ دەکرێ!

ئنجا گوتوویانە: دوایی کە لە سوورەتی (الفتح)دا، خوا ﷻ ئەو ئایەتەی ناردە خوار: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢﴾، واتە: بۆ ئەوەی خوا ﷻ لەو گوناهەت کە تێپەڕیوەو ئەوەش کە دادێ، لە هەموو گوناهەکانت بتبووریٚ و بتبەخشێ و، چاکەی خۆی لەسەر تۆ تەواو بکات و، بتخاتە سەر ڕاستە ڕێ، گوتوویانە: ئەم ئایەتەی سوورەتی (الفتح) ئەم ئایەتەی ئێرەی نەسخ کردۆتەوە!

بەڵام لە ڕاستییدا ئەو قسەیە، هیچ پاساوێکی نیەو وەک باسمان کرد.

ب- (حەسەنی بەصرایی) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، قسەیەکی جوان دەکات دەڵێ: (**مَا أَدْرِي مَا يَصِيْر إِلَيْهِ أَمْرِي وَأمركُم فِي الدُّنْيَا**)، واتە: من نازانم کاری من و کاری ئێوە لە دنیادا بە کوێ دەگات؟ پێغەمبەر ﷺ، ئەوەی خوا لێی ئاگادار نەکردبێتەوە.

ج- نەیزانیوە، (**إبن عجيبة**)ش لە تەفسیرە ناودارەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: (**الأَوْفَقُ أَنَّ (مَا) فِي: ﴿وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ﴾، عِبَارَةٌ عَمَّا عِلْمُهُ لَيْسَ مِنْ وَظَائِف النُّبُوَّة، بل هو مِنَ الحَوَادِثِ وَالوَاقِعَاتِ الدُّنيوِيَّةِ، دُونَ مَا يَقَعُ فِي الآخِرَة، فَإِنَّ العِلْمَ بِذَلكَ مِنْ وَظَائِفِ النُّبُوَّة، وَقَدْ وَرَدَ بِهِ الوَحيُ النَّاطِقُ بِتَفَاصِيلِ مَا يُفْعَلُ بِالْجَانِبَيْن**).

واتە: گونجاوتر وایە کە وشەی (ما) لە: ﴿وَمَآ أَدْرِى مَا يُفْعَلُ بِى وَلَا بِكُمْ﴾دا، مەبەست پێی ئەوەیە کە زانینەکەی لە ئەرکەکانی پێغەمبەرایەتیی نیە، بەڵکو ڕووداوەکانی کە لە دنیادا ڕوو دەدەن، مەبەست پێی ئەوەیە، نەک ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا ڕوو دەدات، چونکە ئەوەی لە ڕۆژی دواییدا ڕوو دەدات، لە ئەرکی پێغەمبەراتییەو، وەحییش زۆر بە وردیی و بە ڕوونیی باسیکردوە، کە هەر کام لە دوو لایە چییان پێ دەکرێ و چییان لێ دەکرێ!

کە پێغەمبەر ﷺو شوێنکەوتووانی باشترین پاداشتیان هەیەو، ناحەزو نەیارەکانیشی سەختترین سزایان هەیە، کەواتە: مەبەست پێی ژیانی دنیایەو،

---

(١) البحر المديد في تفسير كتاب الله المجيد: ج٧، ص٨٤.

وەک گوتم، بەس سەرنجدانی ئایەتەکەو سەرنجدانی ڕەوت و سەرنجدانی کەش و هەوایەکە، ئەو مانایە بەدەستەوە دەدات.

١١)- ﴿وَمَآ أَنَا۠ إِلَّا نَذِيرٞ مُّبِينٞ﴾، من تەنیا وشیار کەرەوەو ترسێنەرێکی ڕوونکەرەوەم، یاخود: ڕوون و ئاشکرام، ئەوانە دیارە داواکارییان لە پێغەمبەر ﷺ هەبووە، کە ئەوەیان بۆ بکات و ئەوەیان بۆ بکات و فلان موعجیزەیان بۆ بێنێ، دوایی خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: پرسیارێکی دیکەیان لێ بکە:

١٢)- ﴿قُلۡ أَرَءَيۡتُمۡ إِن كَانَ مِنۡ عِندِ ٱللَّهِ وَكَفَرۡتُم بِهِۦ﴾، بڵێ: هەواڵم پێ بدەن، یاخود: ئایا دەبینن، دەزانن، ئەگەر ئەو (قورئان)ە، لە لایەن خواوە بوو، ئێوەش پێی بێبڕوا بوون، (**كَانَ**) ڕاناوەکەی کە تێیدا شێردراوەیەو دەچێتەوە بۆ قورئان، واتە: ئەگەر ئەو قورئانە لە لایەن خواوە بوو.

﴿وَكَفَرۡتُم بِهِۦ﴾، ئێوەش پێی بێبڕوابوون، لێرەدا وەڵامی مەرجەکە، چونکە (**إنْ**) (**شَرْطِية**)یە، وەڵامەکەی قرتێنراوەو، ئەویش دوو ئەگەری هەن:

یەکەم: دەگونجێ وەڵامەکەی ئەوە بێ: (**مَنْ أضَلُّ مِنْكُم**) کێ لە ئێوە گومڕاترە، بڵێ: ئایا دەبینن، ئەگەر ئەم قورئانە لەلایەن خواوە بێ و ئێوەش پێی بێبڕابوون، کێ لە ئێوە گومڕاترە؟

دووەم: وەڵامەکەی ئەوەیە: (**ألَسْتُم ظَالِمِيْن**) ئایا ئێوە ستەمکارنین، چونکە هەر کام لەو دوو تەعبیرە، پێشتر هاتوون، هی یەکەمیان کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَمَنۡ أَضَلُّ مِمَّن يَدۡعُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَن لَّا يَسۡتَجِيبُ لَهُۥٓ إِلَىٰ يَوۡمِ ٱلۡقِيَٰمَةِ وَهُمۡ عَن دُعَآئِهِمۡ غَٰفِلُونَ ٥﴾، هی دووەمیش ئەوەیە کە خوا ﷻ باسی ستەمی ئەوانی کردوە، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ١٠﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران، ڕاستە ڕێ ناکات، کەواتە: ئایا ئەگەر ئەم قورئانە لە لایەن خواوە بێ، ئێوەش پێی بێبڕوابوون، ئایا گومڕاو ستەمکارنین؟ بێگومان با، چونکە پرسیارکردنەکە، پرسیارکردنی نکوولیلێکەرانەیە، بەڵام وەڵامی (**إنْ الشَّرْطِيَّة**)یە، قرتێنراوە، لەبەر ئەوەی بە سەلیقە دەزانرێ، کە دەفەرموێ:

﴿وَكَفَرۡتُم بِهِۦ﴾، لێرەدا (و): (في مَوْضِعِ الحَالِ مِنْ ضَمِيْرِ أَرَأَيْتُم)، (و) لەشوێنی حاڵ دایە لە ڕاناوی ئایا دەبینین! واتە: بڵێ: ئایا دەبینن ئەگەر (قورئان) لە لایەن خواوە بێ، لە حاڵێکدا کە ئێوە پێی بێبڕوابوون!

١٣)- ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ﴾، شایەدێکیش شایەدیی دا، لە وەچەی ئیسرائیل (لە نەوەکانی یەعقووب ﷺ) لەسەر وێنەی ئەوە، کە مەبەست پێی تەوڕاتە.

١٤)- ﴿فَـَٔامَنَ وَٱسۡتَكۡبَرۡتُمۡ﴾، ئنجا ئەو بڕوای هێناو ئێوەش خۆتان بەزلگرت، ئەگەر وابوو، بێگومان هیچ کەس لە ئێوە گومڕاتر نیە، یاخود: ئێوە زۆر ستەمکارن.

١٥)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ﴾، بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران، ڕاستە ڕێ ناکات و، بە ئامانجیان ناگەیەنێ.

کە دەفەرموێ: ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ﴾، (عَلَى مِثْلِهِ) لەسەر وێنەی ئەوە شایەدییدا، کە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا باسمانکرد، مەبەست لە شایەدێک (شاهد) (عبدالله بن سلام)ە، کە بڕوای بە تەوڕات بووەو، تەوڕاتیش وێنەی قورئانە، لەو ڕووەوە کە فەرمایشتی خوایە، یاخود مەبەست پێی زەبوورە، یان مەبەست پێی ئینجیلە، کە دیارە بە نسبەت عەبدوڵڵای کوڕی سەلامەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، دەگونجێ لەو جوولەکانە بوو بێ، کە بڕوایان بە عیساش ﷺ بووە، چونکە هەندێک لە بەنوو ئیسرائیل بڕوایان بە عیساش ﷺ هەبووە، یاخود بە لای کەمەوە بڕوایان بە تەوڕات و بە زەبوور هەر هەبووە.

یاخود (عَلَى مِثْلِه) مەبەست پێی قورئانە، بەڵام وەک دەگوترێ: (مِثْلُكَ لَا يَبْخَلُ، مِثْلُكَ لَا يَكْذِب)، وێنەی تۆ چرووکیی ناکات، وێنەی تۆ درۆ ناکات، واتە: وێنەکەشت چرووکیی و درۆ ناکات، چ جای خۆت! واتە: شایەدێک شایەدییدا لە بەنوو ئیسرائیل لەسەر قورئان کە ڕاستەو هەقە، ئنجا ئەو بڕوای هێناو، ئێوەش خۆتان بەزلگرت، بە دڵنیایی خوا کۆمەڵی ستەمکاران، ڕاستە ڕێ ناکات.

کە دەفەرمووێ: ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ﴾، زۆربەی هەرە زۆری تەفسیرەکان، دەڵێن: مەبەست پێی عەبدوڵڵای کوڕی سەلامە، کە لەو بارەوەشەوە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا، ڕیوایەتێکمان هێنا، کە سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص، گوتوویەتی: هیچ کەسێکم نەبینیوە لەسەر زەوی بڕوا، پێغەمبەر ﷺ شایەدیی بەهەشتی بۆ بدات، جگە لە لە عەبدوڵڵای کوڕی سەلام، کە مسوڵمان بووەو، ئەم ئایەتەش لە بارەی ئەوەوە هاتۆتە خوار، هەروەها ڕیوایەتێکی دیکەشمان هێنا کە: (**أحمد و الطبري و وابن حبان و والطبراني والحاكم والسيوطي**) هێناویانەو، هەردوو نووسەری (**الإستيعاب في بيان الأسباب**)[1] هێناویانەو گوتوویانە: (**هذا سند صحيح ورجاله ثقات**) ئەمە سەنەدێکی ڕاستەو پیاوەکانیشی متمانە پێکراون، بەڵام ڕایەکی دیکە هەیە، دەڵێ: کە دەفەرمووێ: ﴿وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِّنۢ بَنِىٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ عَلَىٰ مِثۡلِهِۦ﴾، مەرج نیە مەبەست پێی کەسێکی دیارییکراو بێ، وەک عەبدوڵڵای کوڕی سەلام، کە بێگومان بەس ئەو مسوڵمان نەبووەو، هی دیکەش هەبوون مسوڵمان بوون، لە زانایانی جوولەکەو، نەصرانیی، بەڵکو مەبەست پێی هەر شایەدێکە شایەدیی بدات، لە بەنوو ئیسرائیل، چ عەبدوڵڵای کوڕی سەلام و، چ جگە لە ئەویش لە جوولەکەکان کە دوایی مسوڵمان بوون.

واتە: شایەدییدانی زانایانی جوولەکە لەسەر ڕاستیی قورئان، بەڵگەیەکی بەهێزە بۆ دەمکوت کردنی ئەوانەی بڕوا بە قورئان ناهێنن، لەوانەی شارەزای کتێبەکانی خوا نین، وەک کافرەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەرو ﷺ هاوبەش بۆ خوادانەرەکان کە نەشارەزا بوون، لە کتێبە ئاسمانییەکان، ئەوەش یەکێکە لە دوو مانایەکەی (**أميين**): (**هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ**)، (**أميين**): دوو واتای هەن:

أ- نە شارەزایان لە کتێبەکانی خوا.

ب- نە شارەزایان بە خوێندن و نووسین، ئنجا بە هەردوو واتایەکە، کۆمەڵگای ئەوسای پێغەمبەر ﷺ بە گشتیی، (**أميين**) بوون و هەم لە کتێبە ئاسمانییەکان و هەم لە خوێندن

---

(١) ج ٣/ ص ٢٠٥، ٢٠٦

و نووسین نە شارەزا بوون، بەڵام زیاتر پێم وایە مەبەست پێی نەشارەزا لە کتێبە ئاسمانییەکانە، بۆ ئەوانێک کە نەشارەزا بوون لە کتێبە ئاسمانییەکان، وەختێک شارەزایەکی کتێبە ئاسمانییەکان شایەدیی دەدات لەسەر قورئان و بڕوای پێ دێنێ، زیاتر سەغڵەت دەبن و، زیاتر دەچنە ژێر نیشانەی پرسیارەوە، کە ئەو بەو هەموو شارەزایی خۆیەوەو، بەوەوە کە عەقیدەی بووە بەو کتێبە پێشووە، کەچی ئێستا دەست لەو هەڵدەگرێ و، بڕوا بەو کتێبەی دیکەی خوای پەروەردگار دێنێ، لەبەر ئەوەی کتێبەکەی خۆی لادان و گۆڕانی تێدا کراوە، هەروەها چونکە بۆ کاتێکی دیارییکراو و بۆ کۆمەڵگایەکی دیارییکراو، نێردراوە، بەڵام ئەو کتێبە دەستی لێ نەدراوەو دەستی لێ نادرێ، بۆ ئێستاو بۆ دوای ئێستا، تاکو دنیا بە کۆتا دێ، دابەزێنراوە، بۆیە بڕوا بەوە دێنێ، کەچی ئێوە لە نەزانیی خۆتاندا دەمێننەوە، بێ ئەوەی شارەزایی کتێبە ئاسمانییەکانیش بن، هەر ئەوەشە کە وەک لە تەفسیرەکاندا هاتوە، هەندێک لە زانایانی جوولەکەی پاڵ پێوەناوە نکووڵیی بکەن، لەوە کە خوا هیچ کتێبێکی دابەزاند بێ، وەک خوا ﷻ لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، کە کاتی خۆی تەفسیرمان کردوە، دەفەرموێ: ﴿وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ إِذْ قَالُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَىْءٍ ۗ قُلْ مَنْ أَنزَلَ ٱلْكِتَـٰبَ ٱلَّذِى جَآءَ بِهِۦ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِّلنَّاسِ ۖ تَجْعَلُونَهُۥ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا ۖ وَعُلِّمْتُم مَّا لَمْ تَعْلَمُوٓا۟ أَنتُمْ وَلَآ ءَابَآؤُكُمْ ۖ قُلِ ٱللَّهُ ۖ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِى خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ ﴿٩١﴾﴾ **الأنعام**، واتە: وەک پێویست ڕێزی خوایان نەگرتوە (و پێگەی بێ وێنەی خوایان دەرک نەکرد)، کە گوتیان: خوا هیچ شتێکی دانەبەزاندوە، پێیان بڵێ: ئەدی کێ ئەو کتێبەی دابەزاند کە مووسا ؑ هێنای، ڕووناکیی و ڕێنمایی بوو بۆ خەڵک، دەتانکردە بەش بەش، لە لاپەڕانداو، (لە نامیلکاندا، دەتاننووسییەوە و)، هەندێکتان دەردەخست، زۆریشتان پەنهان دەکرد و، خۆتان و باب و باپیرانتان فێری ئەوەکران کە نەتاندەزانی، بڵێ: خوا (ئەو کتێبەی دابەزاندوە، وەک چۆن کتێبەکەی بۆ مووسا ؑ دابەزاندوە)، دوایی لێیان گەڕێ با لە گومڕایی خۆیان دا هەر یاریی و گەمە بکەن.

مەسەلەی چوارەم:

خەیاڵکردنی کافرە خۆ بەزلگرەکان کە مادام ڕەش و ڕووتەکان پێش وان بڕوایان هێناوە بە قورئان، کەواتە: قورئان خێری پێوە نیەو، درۆیەکی دێرینە! بەرپەرچدانەوەشیان بەوە کە کتێبەکەی مووساش ﷺ کە پێشتر دابەزیوە پێشەواو بەزەیی خوا بوو، ئەم قورئانەش کتێبێکی ڕۆشنە بۆ ترساندنی ستەمکاران و دڵخۆشکردنی چاکەکاران:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ ۚ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ ﴿١١﴾ وَمِن قَبْلِهِۦ كِتَٰبُ مُوسَىٰٓ إِمَامًا وَرَحْمَةً ۚ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانًا عَرَبِيًّا لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿وَقَالَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لِلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْ كَانَ خَيْرًا مَّا سَبَقُونَآ إِلَيْهِ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون بەوانەی کە بڕوایان هێناوەو گوتیان: ئەگەر ئەو (قورئان)ە چاک بووایە، ئەوان پێش ئێمە نەدەکەوتنەوە (لە بڕواپێهێنانیدا).

٢)- ﴿وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفْكٌ قَدِيمٌ﴾، ئنجا بەهۆی ئەوەوە کە ڕێی ڕاستگرتوو نەبوون (بە هۆی قورئانەوە) لەمەودوا دەڵێن: ئەمە درۆیەکی دێرینە، هەڵبەتە ئەم قسەیان لەوەوە هەڵدەقوڵێ، کە زۆر سەرسام بوون بە خۆیان و خەڵکی دیکەیان بەکەم گرتوە، بە تایبەت خەڵکی ڕەش و ڕووتی کە بڕوایان بە پێغەمبەر ﷺ هێناوە، وەک لە ئایەتەکەی پێشیش دا فەرمووی: ﴿فَـَٔامَنَ وَٱسْتَكْبَرْتُمْ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٠﴾﴾، ئەو بڕوای هێناو ئێوە خۆتان بەزلگرت، ئنجا لە ئەنجامی ئەو خۆ بەزلگرییەیاندا، گوتوویانە: ئەگەر ئەم قورئان و ئیسلامە چاک بووایە، ئەو ڕەش و ڕووتە دواکەتوو و داماوانە، پێش ئێمە نەدەکەوتنەوە، ئێمە لەوان عاقڵترین، ئێمە لەوان باشتر تێ دەگەین، ئێمە لەوان باشتر بەرەو خێرو چاکە دەچین، کەواتە: ڕاناوی

کۆ (جمع) لە: ﴿مَّا سَبَقُونَآ إِلَيۡهِ﴾دا، (عَائِدٌ إلى غَيْرِ مَذْكُورٍ فِي الآيَة، لِكنَّهُ مَذْكُورٌ فِي كَلَامِ الكُفَّارِ، وَهُمْ المُسْتَضْعَفُون)، ئەم ڕاناوە دەچێتە بۆ شتێک کە لە ئایەتەکەدا باس نەکراوە، بەڵام بە سیاق دەزانرێ لە قسەی کافرەکان داو، مەبەستیان چەوساوەکانە، وەک (بیلال و سوهەیب و زەنیرەو یاسیرو عەمماری کوڕی یاسیرو سومەییە)، خوا لێیان ڕازی بێ، کە یان کۆیلە بوون و، یان هەژارو نەدار بوون، یاخود غەریب بوون، وەک بیلال کە حەبەشەیی بووەو، سوهەیب کە ڕۆمیی بووە، بە چاوی کەم تەماشایان کردوون.

کە دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ لَمۡ يَهۡتَدُواْ بِهِۦ﴾، (إذ: ظَرْفٌ أُشْرِبَ مَعْنَى الشَّرْطِ، إذْا دَخَلَتِ الفَاء عَلَى جَوابِهِ، فَسَيُقُولُون هَذَا إفْكٌ قَدِيْم)، (إذ) زەرفەو بۆ ڕابردوویە، واتە: کاتێک کە شتێکی تێدا ئەنجامدراوە، بەڵام لێرەدا مانای مەرجی خراوەتە نێو، هەر بۆیەش پیتی (ف) خراوەتە سەر وەڵامەکەی: ﴿وَإِذۡ لَمۡ يَهۡتَدُواْ بِهِۦ فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفۡكٞ قَدِيمٞ﴾، واتە: (وإنْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ)، بە هۆی ئەوەوەو لە ئەنجامی ئەوەدا کە لێی بەهرەمەند نەبوون وەک ڕێنمایی، ﴿فَسَيَقُولُونَ هَٰذَآ إِفۡكٞ قَدِيمٞ﴾، دەڵێن: ئەمە درۆیەکی دێرینە، وشەی (إفْك) بە مانای هەڵگێڕدراوە دێ، ئنجا لەبەر ئەوەی درۆش قسەیەکە هەڵدەگێڕدرێتەوەو ڕاست نیە، (إفْك) بە مانای درۆ بەکارهاتوە لە قورئاندا، هەروەها بە مانای شیرکیش هاتوەو، بە مانای ستەمیش هاتوەو، بە مانای کوفریش هاتوە، کەواتە: (فَسَيُقُولُون)، وەڵامی مەرجەکەیە، ﴿وَإِذۡ لَمۡ يَهۡتَدُواْ بِهِۦ﴾.

دەشگونجێ (إذْ) بۆ هۆکار دۆزیی (تعليل) بێ، یانی: لە ئەنجامی ئەوەدا کە بەهۆی قورئانەوە ڕێی ڕاستگرتوو نەبوون و لێی بەهرەمەند نەبوون، دەڵێن: ئەمە درۆیەکی دێرینە، وەک پێشینان گوتوویانە: (دەمی نایگاتێ دەڵێ: ترشە)، دوایی خوا ﷻ بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەوەیان دەفەرموێ:

٣)- ﴿وَمِن قَبۡلِهِۦ كِتَٰبُ مُوسَىٰٓ﴾، لە پێش ئەم (قورئان)ەشدا، کتێبەکەی مووسا عليه السلام هەبوو، (کە تەوراتە).

٤)- ﴿ إِمَامًا وَرَحْمَةً ﴾، هەم پێشەوا بوو، هەم بەزەیی بوو.

ئەمە بەرپەرچدانەوەی نکووڵییکردنیانە لەوەی وەحیی بۆ موحەممەد ﷺ بێ، بەوە کە لە پێش وەحیی نێردران بۆ موحەممەددا ﷺ، وەحیی بۆ مووسا عليه السلام هاتوە، لە پێش کتێبەکەی موحەممەدیش دا ﷺ کە قورئانە، کتێب بۆ مووسا عليه السلام دابەزێنراوە، لە قورئاندا زۆرجار باسی مووساو کتێبەکەی کراوە، چونکە گەلی جوولەکە:

یەکەم: گەلێکی زۆر دێرین بوون، لە پێش ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ کە ئەو کاتە بە لای کەمەوە هەزارو پێنجسەد (١٥٠٠) ساڵ بەسەر تەمەنی مووساو دابەزێنرانی تەوراتدا تێپەڕیوە.

دووەم: گەلێکی زۆر دەستگرتووش بوون بە دینی خۆیانەوەو، تاڕادەیەکی زۆر پاراستوویانە، هەڵبەتە کتێبەکەیان دەستکاریی کراوە، بەڵام زۆر دەمارگیربوون بۆ ئایینەکەی خۆیان و ناوداربوون، لە هەموو دنیاشدا ناویان هەبووە، بۆیە خوا سبحانه وتعالى زۆر باسی مووساو باسی کتێبەکەی دەکات.

٥)- ﴿ وَهَٰذَا كِتَٰبٌ مُّصَدِّقٌ ﴾، ئەمەش کتێبێکی بەڕاستدانەرە، (**الْمُصَدِّقُ: الْمُخْبِرُ بِصِدْقِ غَيْرِهِ، وَحُذِفَ مَفْعُولُهُ لِيَشْمَلَ كُلَّ الْكُتُبِ السَّمَاوِيَّة**)، نەیفەرمووە: بەڕاستدانەری چی و بەرکار (**مفعول به**)ەکەی قرتێنراوە، یانی: بەڕاستدانەرە بۆ هەموو کتێبەکانی خوا، کە پێش وی هاتوون، وەک لە شوێنەکانی دیکەدا فەرموویەتی.

٦)- ﴿ لِّسَانًا عَرَبِيًّا ﴾، بە زمانی عەرەبییە، کە دەفەرموێ: ﴿ لِّسَانًا عَرَبِيًّا ﴾، (**الْمُرَادُ عَرَبِيَّة أَلْفَاظِه لَا غَيْر**) واتە: بێژەکانی بە زمانی عەرەبیین، نەک نێوەڕۆکەکەی و مانایەکەی، بەو واتایە ئەگەر عەرەبیی پاڵ بدرێتە لای گەلی عەرەب، هەر ئەوەیە کە بێژەکانی بە زمانی ئەو نەتەوەیەن، نەک ماناو مەبەستەکانی، چونکە گەلی عەرەب گەلێکی زۆر بێسەروبەر بوون، ماناو مەبەستی وایان نەبووە کە خوای پەروەردگار لێیان وەربگرێ، بەڵام مەبەست ئەوەیە بێژەکانی بە زمانی عەرەبیین، باشتریش لەو واتایە ئەوەیە، کە بگوترێ:

﴿لِّسَانًا عَرَبِيًّا﴾، واتە: زمانێکی ڕۆشن، نەک زمانی نەتەوەی عەرەب، هەڵبەتە (عربي) لە شوێنی دیکەدا دەگونجێ بە زمانی نەتەوەی عەرەبیش لێک بدرێتەوە، بەڵام لێرەداو لە زۆر شوێنی دیکەدا، بە مانای زمانێکی ڕۆشنە، چونکە (راغب الأصفهاني) دەڵێ: (**العَرَبِي: الفَصِيح البيّنُ مِنَ الكَلَام، يُقَالُ: مَا بِالدّارِ عَرِيْبٌ أي: أَحَدٌ مُعْرِبٌ عَنْ نَفْسِهِ، وَامْرأةٌ عَرُوبَةٌ: مُعْرِبَةٌ بِحَالِهَا عَنْ عِفّتِهَا وَمَحبّة زَوْجِهَا، جَمْعُهَا: عُرُبٌ: [عُرُباً أتْرَاباً]**)[1].

واتە: (**العربي**) واتە: زمانێکی ڕوونی ڕۆشن، دەگوترێ: (**مَا بِالدّار عَرِيْبٌ**) واتە: کەس لە ماڵەکە نیە، کە ئەوەی لە دەروونیدایە دەری ببڕێ، هەروەها دەگوترێ: (**امْرَأَةٌ عَرُوبَةٌ**) واتە: بە حاڵی خۆی تەعبیر دەکات لە پاکیی و، خۆشەویستیی بۆ هاوسەرەکەی، کە بە (**عُرُب**) کۆ دەکرێتەوە، خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: ﴿عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾﴾**الواقعة**، هەروەها ڕاغیب، دەڵێ: (**حُكْماً عَرَبِيّاً قِيْلَ: مَعْنَاهُ مُفْصِحاً يُحِقُّ الحَقَّ وَيُبْطِلُ البَاطِلَ**)، واتە: حیکمەتێکی زۆر ڕوونە، کە هەق دەچەسپێنێ و ناهەق دەپووچێنێتەوە، کەواتە: لێرەدا کە دەفەرمووێ: ﴿لِّسَانًا عَرَبِيًّا﴾، (**لِسَان**) بە مانای زمانێکی ڕۆشنە، ئنجا ئەمە حاڵە بۆ (**كِتَاب**) یانی: لە حاڵێک دا کتێبەکە بە زمانێکی ڕۆشن بێ پێچ و پەنا هاتوە، بۆچی؟

٧)- ﴿لِّيُنذِرَ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ وَبُشْرَىٰ لِلْمُحْسِنِينَ﴾، تاکو ئەوانەی ستەمیان کردوە پێی بترسێنی و، موژدەو دڵخۆشییشە بۆ چاکەکاران، (**لِتُنْذِرَ بِهِ**) خوێنراویشەتەوە: (**لِيُنْذِرَ بِهِ**)، بۆ ئەوە پێی بترسێنێ، پێغەمبەر ﷺ وریا کەرەوەی خەڵکە بە گشتیی، تاکو بێبڕوایەکان بە تایبەتیی پێی بترسێندرێن و وریا بکرێنەوەو، موژدەشە بۆ چاکەکاران.

---

(١) ص٥٥٧.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە بڕوادارانی دامەزراو، نە ترسی داهاتوو و، نە پەژارەو خەمی ڕابردوویان هەیەو، خاوەنی بەهەشت دەبن و، تێیدا هەمیشەیی دەبن، وەک پاداشتی کردەوەکانیان:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ فَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴿١٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی گوتیان: پەروەردگارمان خوایە، دوایی ڕاوەستاوو دامەزراویش بوون.

وشەی (رَب) بە مانای بەدیهێنەرو خاوەن و مشوورخۆرو پەرستراوو بەرنامە دانەرو، حوکمڕان دێ، پەروەرردگارمان خوایە، واتە: بەدیهێنەرو، خاوەن و، مشوورخۆرو، پەرستراوو، پشت پێ بەستراوو، سەرپەرشتیارمان و، پشت و پەنامان، خوایە.

﴿ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ ﴾، (ثُمَّ: للتَّرَاخِي الرُّتْبِيِّ)، (ثم) بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەییە، (**لِأَنَّ الإِسْتِقَامَةَ أَشَقّ مِنْ حُصُولِ الإِيْمَانِ، لاِحْتِيَاجِهَا إِلَى تَكَرُّرِ مُرَاقَبَةِ النَّفْسِ**)، لەبەر ئەوەی ڕاست وەستاویی و، نەلەخشاویی، قورسترە لە پەیدابوونی ئیمان، چونکە ڕاست وەستاویی و نەلەخشاویی و دامەزراویی پێویستیی بەوە هەیە، کە بەردەوام چاودێریی بکرێ، ئینسان بەردەوام ئاگای لە خۆی بێ.

٢)- ﴿ فَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ وَلَا هُمۡ يَحۡزَنُونَ ﴾، نە ترسیان لەسەرەو، نە خەمباریش دەبن، ترسیان لەسەر نیە بۆ ڕابردوو و، خەمباریش نابن لە داهاتوودا، بۆیە بۆ (**خَوْف**) فەرموویەتی: ﴿ فَلَا خَوۡفٌ عَلَيۡهِمۡ ﴾، چونکە ڕابردووەکە تێپەڕیوە، هیچ ترسیان لەسەر

نیە، بە نسبەت ڕابردووەوەو با نەترسێن، چونکە ئەوەی پەرێزی پاکە بێ باکە، بەڵام نەبوونی خەم و پەژارەی بە (**فِعْلُ المُضَارِع**) هێناوە، کە تازەبوونەوە دەگەیەنێ، لە داهاتوودا خەمبارو پەژارەدارو دڵتەنگ نابن.

٣)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ أَصۡحَٰبُ ٱلۡجَنَّةِ خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾، ئەوانە هاوەڵانی بەهەشتن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە، واتە: هەمیشە لە بەهەشت دان، وشەی (**أَصْحَاب**) کۆی (**صَاحِب**)ە، لە ئەصڵدا بە مانای شتێک دێ کە لە شتێک جیانابێتەوەو، دوایی بە مانای هاوەڵ و ڕەفیق دێ، بەڵام بە مانای خاوەنیش دێ (**صَاحِبُ الدّار**)، واتە: خاوەنی ماڵ و خانووەکە، لە سۆنگەی ئەوەوە کە خاوەنیش لە ئەو شتەی خاوەنیەتی جیا نابێتەوەو، ئنجا ئەوانە، چ هاوەڵی بە هەشت بن، چ خاوەنی بەهەشت بن، بە هەمیشەیی تێیدا دەمێننەوە.

٤)- ﴿جَزَآءَۢ بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ﴾، لە پاداشتی ئەوەدا کە دەیانکردو، ئەنجامیان دەدا.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە دەڵێـن: (**رَبُّنَـا اللـه**)، دواییـش ڕاوەسـتاو نەلەخشـاو دەبـن لەسـەر گوتنـی ئـەو وشـەیەو، لەسـەر مانـاو چەمکـە فـراوان و گـەورەو گرنگـەکانی ئـەم وشـەیەو، لەسـەر کارکـردن بـەم وشـەیە، هـەم لـە ژیـانی تاکییـمان و، هـەم لـە ژیـانی خێزانیـی و، هـەم لـە ژیـانی کۆمەڵایەتیـی و، سیاسییمان دا، بـە دڵنیایـی گوتنـی: (**رَبُّنَـا اللـه**) بەرنامەیـە بـۆ ژیـان، پەیڕەوێکـەو ڕێبازێکـە مـرۆڤ حاڵیـی دەکات، دەبـێ چـۆن بـژی و، تێیدەگەیەنـێ لـە کـوێ هاتـوەو، بۆچـی هاتـوەو، بـۆ کـوێ دەچـێ؟ ئەگـەر تـۆ بـەس خـوا پـەروەردگارت و خاوەنـت بـێ، بـەس خـوا بـە هەمـەکارەو سەرپەرشـتیارو پەرسـتراو مشـوورخۆری خـۆت بزانـی و، تەنیـا خـوا پشـت پـێ بەسـتراوت بـێ و، خـوای کاربەجـێ بـە حوکمڕان و بـە بەرنامـە ڕێـژی خـۆت دابنێـی، ئـا ئـەوە لێـت حاڵیـی دەکات دەبێـت چـۆن بژی؟ لەبـەر تیشـکی ئـەو فەرمایشـتەدا کـە ناردوویـەتی و، ڕێبـازی ئـەو پێغەمبـەرەدا کـە جێبەجێکـردنی ئـەو فەرمایشـتەی پـێ سـپاردوەو، خـوا ﷻ لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە دەڵێـن: (**رَبُّنَـا اللـه**)و دواییـش دامـەزراو نەلەخشـاو دەبـن، لەسـەر ئـەو ڕاسـتە

شـەقامەو مسـوڵمانەتیی و دینداریيەکـی ڕاسـت و سـاغ و هاوسـەنگانەی دوور لـە زێدەڕۆیـی و کورتهێنـان (إفـراط وتفريـط)و، سـەختگیریی و شـلگیریی دەکـەن و، هەمیشـە شـەرعڕەو دەبـن دوور لـە: توندڕەویـی و شـلڕەویی.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

AliBapir/عەلی باپیر
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir/عەلی باپیر
archive.org/details/@alibapir
کەناڵی
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر
AliBapir
Google Play
App Store
ڕاگەیاندنی مەکتەبی مامۆستا عەلی باپیر

archive.org/details/@alibapir
AliBapir
AliBapir/
AliBapir/
Google Play
App Store

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە لـە شـەش ئایـەت پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (١٥ - ٢٠)، کـە پێنـج ئایەتیـان، ئایەتـەکانی: (١٥ - ١٩)، لـە بـارەی بـەراوردی نێوان دوو جـۆرە کەسـەوەن، کـە پێچەوانـەی یەکدیـن و، یەکەمیـان: بـڕواداره بـە خـواو بـە فریشـتەکانی و، بە ڕۆژی دوایـی و، بـە کتێبـەکانی و بـە پێغەمبـەران و، چاکەکاریشـە لەگـەڵ بـاب و دایکیـدا، وەک ئەنجامێکـی ئاسـایی و دەرەنجامێکـی سرووشـتیی ئیمان و، سـەرەنجامیشی خێرە لـە دنیـاو دوارۆژدا، دووەمیشـیان: بێبڕوایـەو، لەگـەڵ بـاب و دایکیشـیدا لاسـارەو، یاخییـەو، زیانبـارو مـاڵ وێرانیشـە لـە دنیـاو دوارۆژدا.

دیـارە هـەر کەسـە لـەو دوو جـۆرە لـە ڕۆژی دواییـدا، پلـەو پێگـەی پـڕ بـە پێسـتی خـۆی پـێ دەدرێ و، سـتەم لـە هیـچ کامیـان ناکـرێ، نـە یەکەمیـان بـە کەمکردنـەوەی پاداشـتەکەی، نـە دووەمیـان بـە زیـاد کـردنی سـزایەکەی، زیـاد لە ئەنـدازەی پێویسـتی خۆی.

ئایـەتی کۆتاییـش ئایـەتی ژمـارە: (٢٠) لـە بـارەی بێبڕوایانێکـی خۆشـگوزەرانی خـۆ بەزلگرەوەیـە، کـە لـە قیامەتـدا سـزای ڕیسـواکەر دەچێـژن، بـە هـۆی خـۆ بەزلگریـی و، لادان و تاوانـەوە کـە لـە دنیـادا ئەنجامیانـداوە.

﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ۖ إِنِّى تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّـَٔاتِهِمْ فِىٓ أَصْحَٰبِ ٱلْجَنَّةِ ۖ وَعْدَ ٱلصِّدْقِ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ

أَتَعِدَانِنِيٓ أَنۡ أُخۡرَجَ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِي وَهُمَا يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيۡلَكَ ءَامِنۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيۡهِمُ ٱلۡقَوۡلُ فِيٓ أُمَمٖ قَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِۖ إِنَّهُمۡ كَانُواْ خَٰسِرِينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلّٖ دَرَجَٰتٞ مِّمَّا عَمِلُواْۖ وَلِيُوَفِّيَهُمۡ أَعۡمَٰلَهُمۡ وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ ﴿١٩﴾ وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَذۡهَبۡتُمۡ طَيِّبَٰتِكُمۡ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنۡيَا وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا فَٱلۡيَوۡمَ تُجۡزَوۡنَ عَذَابَ ٱلۡهُونِ بِمَا كُنتُمۡ تَسۡتَكۡبِرُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَبِمَا كُنتُمۡ تَفۡسُقُونَ ﴿٢٠﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها مرۆڤیشمان بە چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکیدا ڕاسپارد، دایکی بە ڕەنج و زەحمەت (لە سکیدا) هەڵیگرت و، بە ڕەنج و زەحمەتیش بووی (داینا)، هەروەها (لە سکدا) هەڵگرتنی و لە شیر برینەوەی (ماوەی) سی مانگی خایاند، هەتا کاتێکیش گەیشتە ئەوپەڕی پێگەیشتن و توانای و، تەمەنی گەیشتە چڵ ساڵ (لە خوا پاڕایەوە) گوتی: پەروەردگارم! وام لێبکە (بیخە دڵم) سوپاسی ئەو چاکەیەت بکەم، کە بە خۆم و بە باب و دایکمت داوەو، (وام لێبکە) کردەوەی چاکی وا بکەم، تۆ پەسندی بکەی، هەروەها لە وەچەکەمدا چاکسازییم بۆ بکەو (ڕۆڵەکانم بۆ چاک بکە)، بە دڵنیایی من بۆ لای تۆ گەڕاومەوەو، بێگومان من لە ملکەچانم (بۆ تۆ) ﴿١٥﴾ ئەوانە کەسانێکن باشترینی ئەوەی کردوویانە، لێیان وەردەگرین و، لە نێو هاوەڵانی بەهەشتدا خراپەکانیان دەبوێرین (ئەمەش) ئەو بەڵێنە ڕاستەیە کە پێیان درابوو ﴿١٦﴾ ئەو (جۆرە) کەسەش (زۆر خراپە) کە بە باب و دایکی گوت: بێزاریی (لە لایەن منەوە) بۆ ئێوە، ئایا گفتم پێدەدەن کە (لە گۆڕ) دەربهێنرێمەوە، لە حاڵێکدا کە سەدەکان لە پێش مندا ڕابردوون (و کەس لە گۆڕستان نەهاتۆتەوە)؟ ئەوانیش هاواریان

دەكـرده خـوا (دەیانگـوت): هـاوار بـۆ تـۆ، (سـزا بـۆ تـۆ) بڕوابێنـه! بێگومـان بەڵێنـی خـوا چەسـپاوە (ڕاسـتە)، ئەویـش دەیگـوت: ئـەوە تەنیـا ئەفسـانەی ڕابردووانـە ﴿١٧﴾ ئەوانـە كەسـانێكن قسـە (و بڕیـاری خوا)یـان لەسـەر چەسـپاوە (كـە دەبـێ سـزا بدرێـن) بـە هـۆی بێبڕوایـی و خراپەیانـەوە، لـە نێـو ڕیـزی كۆمەڵانێكـی لـە پێـش وانـدا ڕابـردوودا لـە جنـدو مـرۆڤ، بـە دڵنیایـی ئـەوان زیانبـار بـوون ﴿١٨﴾ بـۆ هـەر كامیـش لـەوان، بەپێـی ئـەوەی كردوویانـە پلـەو پێگـە (پـڕ بـە پێسـت)كان هـەن، بـۆ ئـەوەی (خـوا) بـە تەواویـی سـزاو پاداشـتی كردەوەكانیـان بداتـەوە، لـە حاڵێكـدا كـە هیـچ سـتەمیان لـێ ناكـرێ ﴿١٩﴾ ئـەو ڕۆژەش (زۆر سـەخت و دژوارە) كـە ئەوانـەی بێبـڕوان لەسـەر ئاگـر (ی دۆزەخ) ڕادەنوێنرێـن (پێیـان دەگوترێ:) لـە ژیـانی دنیاتانـدا بژیـوە خۆشـەكانتان بڕانـدن (تەواوتـان كـردن)و، لێیـان بەهرەمەنـد بـوون، بۆیـەش ئەمـڕۆ ئـازاری ڕیسـوایی دەدرێـن، بـە هـۆی ئـەوەوە كـە بـە ناهـەق خۆبەزلگرییتـان لـە زەویـدا دەكـردو، بـە هـۆی ئـەوەوەش كـە لادان (و تاوان)تـان دەكـرد ﴿٢٠﴾}.

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(كُرْهًا): (الكَرْهُ وَالكُرْهُ وَاحِدٌ، أَوِ الكَرْهُ: المَشَقَّةُ الَّتِي تَنَالُ الإنْسَانَ مِنْ خَارِجٍ فِيْمَا يُحْمَلُ عَلَيْهِ بِإكْرَاهٍ، وَالكُرْهُ: مَا يَنَالُهُ مِنْ ذَاتِه)، (كَرْه): بە مانای ڕەنج و زەحمەت و، بە مانای شتێک کە نەویستراوو ناخۆشویستراو بێ، زۆرێک لە زانایان گوتوویانە: (كَرْهُ وكُرْهُ) واتایان یەکە، هەندێکیش گوتوویانە: (كَرْه) ئەو ڕەنج و نارەحەتییەیە کە تووشی مرۆڤ دێ، لە دەرەوەی خۆیەوە دەخرێتە سەری، بە ناچارکران، (كُرْه) یش بریتیە لەو نارەحەتییەی مرۆڤ وەک سرووشت و خودی خۆی پێی ناخۆشە، نەک کەسێک لە دەرەوە لەسەری پێویست بکات، بۆ وێنە: جۆرە خواردنێکی پێ ناخۆشەو، جۆرە حاڵەتێکی لە زاتی خۆیدا پێ ناخۆشە.

(وَفِصَٰلُهُۥ): (الفِصَالُ: التَّفْرِيْقُ بَيْنَ الصَّبِيِّ وَالرَّضَاع)، (فِصَال): بریتیە لە شیر بڕینەوەی منداڵ، منداڵی شیرە خۆرە لە مەمک بڕینەوەی، واتە: وای لێ بکرێ کە شیری مەمکی دایکی نەمژێ، شیر نەخوات، ئەو قۆناغە بگوزەرێنێ، (فِطَام) یشی پێ دەگوترێ، وەک (البوصيري) دەڵێ: (وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ إنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى حُبِّ الرَّضَاعِ، وَإنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِم)، نەفس وەک منداڵ وایە، ئەگەر لێی گەڕێی دەبێتە گەنج هەر مەمک مژینی پێخۆشەو، هەر شیر خواردنی پێ خۆشە، بەڵام ئەگەر لێشی وەبڕی، لێ دەبڕێتەوە.

(أَشُدَّهُۥ): (أَشُدَّ) زانایان بە دوو شێوە شییانکردۆتەوە، هەندێکیان گوتوویانە: (أَشُدّ: جَمْعٌ لَا وَاحِدَ لَهُ مِنْ لَفْظِه)، وشەیەکە کۆیە، بەڵام تاکی نیە لەبێژەی خۆی، (بە مانای ئەو پەڕی تواناو هێز)، هەندێکیش گوتوویانە: (أَشُدّ) کۆی (شِدَّة)یە، وەک (أَنْعُمْ وَنِعْمَة)، (أَنْعُمْ) چاکەکان، (نِعْمَة) چاکە، بەڵام (الرَّازِي)، دەڵێ: (أَنْعُمْ جَمْعُ

نُعُمْ)"[1]، (أَنْعُمْ) کۆی (نُعُم)ە، نەک کۆی (نِعْمَة) بێ، گوتراویشە: تاکی (أَشُدّ) بریتیە لە (شَدّ، مِثْلُ كَلْب وَأَكْلُب)، هەندێکی دیکەش گوتوویانە: تاکی (أَشُدّ) بریتیە لە (شِدّ) وەک (ذِئْبٌ أَذْئُب)، هەرچۆن بێ، (أَشُدُّهُ) چ تاکی هەبێ و، تاکەکەی (شُدّ) بێ، وەک (نُعْم)، یان (شِدَّة)ەبێ وەک (نِعْمة)، یاخود (شَدّ)بێ وەک (كَلْب)، یاخود (شِدّ)بێ وەک (ذِئْب)، یان وەک (الرَّازي) دەڵێ: ڕاست نەبێ و (أَشُدّ) تاکی نەبێ، چونکە (أَنْعُمْ) کۆی (نُعُم)ە، نەک (نِعْمة)، تاکو بڵێی: کۆی (شِدّة) (أَشُدّ)ە، بەڵکو ناوێکی کۆ بێ و تاکی نەبێ، بە مانای ئەوپەڕی تواناو هێزە.

(أَوْزِعْنِيٓ): زانایان هەموویان بە (أَلهِمْني) لێکیان داوەتەوە، واتە: خوریپەم بۆ بکە، وام لێبکەو، وا دارم بکە، ئنجا (وَزَعَهُ أي: كَفَّهُ، أَوْزَعَهُ بِالشَّيءِ: أَغْرَاهُ بِهِ)، (وَزَعَهُ: كَفَّهُ) واتە: نەیهێشت، بەڵام (أَوْزَعَهُ بِالشَّيءِ) واتە: (أَغْرَاهُ بِهِ) تیژی کرد لەو شتەو، هانیدا بۆی، دەگوترێ: (اسْتَوْزَعْتُ اللهَ شُكرهُ، فَأَوْزَعَنِي: اسْتَلْهَمْتُهُ أَنْ أَشْكُرَهُ فَأَلْهَمَنِي شُكْرَهُ)"[2]، واتە: داوام لە خوا کرد خوریپەم بۆ بکات، سوپاسگوزاریی بکەم، ئەویش خورپەی بۆ کردم و سوپاسگوزارییم کرد، هەندێکیش گوتوویانە: (أَوْزِعْنِي) هەمزەکە بۆ لابردنی (وَزَع)یە، یانی: (كَفّ)، کەواتە: (أَوْزِعْنِي) واتە: وام لێبکە کە سوپاس نەکردنم تێدانەمێنێ و وام لێبکە سوپاسگوزار بم، چونکە هەمزەکە بۆ لابردنی مانای کردارەکەیە کە بە (ثُلاثي) دێ، (وَزَعَهُ: كَفَّه)، (أَوْزَعَهُ) واتە: نەهێشتنەکەی تێدا لابرد، ئنجا کە نەهێشتنی سوپاسگوزاریی تێدا لابرد، مانای وایە سوپاسگوزاریی تێدا هاتۆتە دی.

(أُفِّ): (أُفٌّ لَهُ: وَأُفًّا وَأُفَّةً، أَي: قَذَرًا، وَأَفَّفَ تَأْفِيفًا قَالَ: أُفّ)، دەگوترێ: (أُفًّا لَهُ وَأُفَّةً) واتە: پیسیی (أَفَّفَ تَأْفِيفًا) واتە: گوتی: ئوفف، (أُفّ)یش بە چڵکی گوێ دەگوترێ و، بە شتی پیس دەگوترێ، کەواتە: کە ئەو وشەیە بەکاردەهێنرێ، مانای وایە بێزاریی دەردەبڕێ لەو شتەی بەرانبەری بەکاردەهێنرێ، کە خوا

---

(١) مختار الصحاح: ص٣٣٢.

(٢) مختار الصحاح، ص٧٤٠.

دەفەرمـوێ: ﴿فَلَا تَقُل لَّهُمَآ أُفٍّ ﴿٢٣﴾﴾ الإسراء، ئۆف بـە بـاب و دایکـت مەڵـێ، واتـە: بێزارییـان لـێ دەرمەبـڕە.

(يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ): واتـە: هانـا دەبەنـە بـەر خـوا، هـاوار دەکەنـە خـوا، (الغَـوْثُ فِي النُّـصْرَةِ، وَالغَيْـثُ فِي المَطَـرِ، وَاسْـتَغَثْتُهُ: طَلَبْتُـهُ الغَـوْثَ أَو الغَيْـثَ)، وشـەی (غَـوْث) بـۆ یارمەتییدانـەو، وشـەی (غَيْـث) بـۆ بارانـە، (اسْـتَغَثْتُهُ) داوای یارمەتیـی و لـە فریـا هاتنـم لێکـرد، یاخـود داوای بـاران بارینـم لێکـرد.

(وَيۡلَكَ): (وَيْـل مِثْـلُ وَيْـح، إلاَّ أَنَّهَـا كَلِمَـةُ عَـذَابٍ، وَالوَيْـلُ: وَادٍ فِي جَهَنَّـمْ)[1]، (وَيْـل) وەک (وَيْـح)ە، بـەڵام وشـەی سـزاو ئـازارە (وَيلـك)، (وَيْحَـكَ): واتـە: بـێ قـەزا بـێ، وەک لـە کوردەواریـی خۆمانـدا دەڵێیـن: (بێمـزەڕەت بـێ)، یـان (مـاڵ وێـران بِی)، کـە مەبەسـت خـودی واتایەکـە نیـە، بەڵکـو ئـەوە جۆرێـک لـە ناڕەزایـی دەربڕینـە، (وَيْل) دۆڵێکـە، شـیوێکە لـە نێـو دۆزەخـدا.

(يُعۡرَضُ): واتـە: ڕادەنوێـنرێ، (عَـرَضَ الـشَّيءَ: أَظْهَـرَهُ فَظَهَـرَ)، واتـە: شـتەکەی عـەرز کـرد، واتـە: دەری خسـت و دەرکـەوت، (عَرَضْنَـا جَهَنَّـمَ: أَبْرَزْنَـا) واتـە: دۆزەخـمان دیارخسـت، ئاشـکرا کـرد، (إِسْـتَعْرَضَهُ: قَـالَ لَـهُ: اعْـرِضْ عَـلَيَّ مَـا عِنْـدَكَ)، واتـە: پێیگـوت: ئـەوەی لەلاتـە پێشـانم بـدە، (مَعْـرِض) ئـەو شـوێنەیە شـتی لـێ عـەرز دەکـرێ، کـە بـە (مَعَـارِض) کـۆ دەکرێتـەوە، خەڵـک بـە هەڵـە دەڵێـن: (مَعـرَض) و ئەصڵـی خـۆی (مَعْـرِض)ە، واتـە: ئـەو شـوێنەی شـتی لـێ ڕادەنوێـنرێ و پێشـان دەدرێ.

(عَذَابَ ٱلۡهُونِ): (عَـذَاب): بـە مانـای ئـازارو سـزا دێ، (الْهُـوْنُ: مَصْـدَرُ هَـانَ عَلَيْـهِ الـشَّيْءُ يَهُـونُ، أَي: خَـفَّ، وَهَوَّنَـهُ اللهُ: سَـهَّلَهُ وَخَفَّفَـهُ، وَأَهَانَهُ اسْـتَخَفَّ بِـهِ، وَالإِسْـمُ: الْهَوَانُ وَالْمَهَانَـةُ)[2]، (هُـوْن) چاوگـی (هَان)یـە، واتـە: سـووک بـوو، شـتەکەی لەسـەر سـووک بـوو، خـوا ﷻ ئاسـانی کـردو سـووکی کـرد، (أهانـه) بـە کـەم تەماشـای کـرد، ناوەکـەش بریتیـە لـە: (هَـوَانْ وَالْمَهَانَـةُ) هەردووکیـان بـە مانـای بـە سـووک تەماشـاکردنن.

---

(١) مختار الصحاح، ص٧٤٠.

(٢) مختار الصحاح، ص٧٠٥.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

دەربارەی هـۆی هاتنـە خـواری ئـەم ئایەتـە موبارەکـە، کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِىٓ أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ ٱلْقُرُونُ مِن قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيْلَكَ ءَامِنْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ ﴾.

زانایان دوو بەسەرهاتیان گێڕاونەوە[١]:

أ)- بەسەرهاتی یەکەمیان، کە بوخاریی هێناویەتی: یوسفی کوڕی ماهەک دەگێڕێتەوە دەڵێ: موعاویە، مەڕوانی کوڕی حەکەمی ڕاسپارد بوو، بەیعەت بۆ یەزیدی کوڕی وەربگرێ، لە خەڵکی مەدینەو لە شارەکانی دیکەش، ئەویش دەچێتە سەر مینبەر، دەڵێ: خوا لە بارەی یەزیدی کوڕیەوە شتی چاکی پێشانی موعاویە داوە، کە بەیعەتی بۆ وەربگرێ! (جارێ بۆ خۆشی هەر لە ژیاندابووە)، کە ببێتە حوکمڕانی مسوڵمانان، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبوو بەکری صیددیق خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ لەوێ دەبێ، دەڵێ: ئایا ئەمە سیستمی هیرەقلایەتییە؟ موعاویە بۆیە یەزید دادەنێ لەبەر ئەوەی کوڕیەتی، ئەگەرنا شایستە نیە، ئنجا مەڕوانی کوڕی حەکەم لە قسەکانیدا ئاماژە بەوە دەکات دەڵێت: (سُنَّةُ أَبِي بَكْرٍ)، یانی: ئەبوو بەکریش عومەری دانا، (خوا لێیان ڕازی بێ)،

---

(١) ڕیوایەتێکیـان بـە ژمـارە (٤٨٢٧)دا، بوخاریـی گێڕاویەتـەوەو ڕیوایەتێکـی دیکەیـان: أخرجـه النسـائي في تفسـيره: ٥١١، والخطّـابي في غريب الحديث (ج٢،ص ٥١٧)، والحاكم فـي المسـتدرك (ج٤، ص ٤٨١)، والإسـماعيلي في المسـتخرج كـما في الفتـح (ج٨، ص ٥٧٦)، وابـن أبي خيثمـة في تأريخـه، وابـن مردويـه في تفسـيره، كـما في تخريـج الكشـاف (ج٣، ص٢٨٢)، وعبـد بـن حميـد وابـن المنـذر في تفسـيريهما كـما في الـدر المنثـور (ج٧، ص٤٤٤) مـن طـرق عـن محمـد بـن زيـان بـه قـال الحاكـم: هَـذَا حَدِيـثٌ صَحِيـحٌ عَـلَى شَرْطِ الشَّـيْخَيْنِ، وَلَـمْ يُخْرِجَـاهُ وتَعَقَّبَـهُ الذهبـي بقولـه قلت: فيـه انقطاع محمـد لم يسـمع مـن عائشـة، وأخرجـه ابـن أبي حاتم في تفسـيره، كـما في فتـح البـاري (ج٨، ص٥٧٧)، وتفسـير القـرآن العظيـم (ج٤، ص١٧١).

[عومەریش لە نێو شەش کەساندا کردی بە ڕاوێژ]، عەبدوڕڕەحمان دەڵێ: ئەبوو بەکر (هەروەها عومەریش) هیچ کام لە خزمانی خۆیان دا نەنا، {ئەبوو بەکر (خوا لێی ڕازی بێ) نەفەرێکی پێشنیار کرد، کە لە عەشیرەتی خۆی نەبوو، عومەر لە بەنی عەدیی بوو، بەڵام ئەبوو بەکر لە بەنی تەیم بوو، ئنجا لەبەر شایستەییش ئەوی هەر پێشنیار کردبوو، کەواتە: پێوان و قیاسکردنی هەڵوێستەکەی موعاویە بۆ سەر هەڵوێستی ئەبوو بەکر، شتێکی بێ جێیە، عومەریش (خوا لێی ڕازی بێ)، کەسێکی دیارییکراوی دانەنا، بەڵکو ڕایسپارد ئەو شەش کەسە، کە بیستبووی پێغەمبەر ﷺ لێیان ڕازییەو، بە شایستەی دەزانین، لە نێو خۆیاندا یەکێک دابنێن}، ئیدی مەڕوانی کوڕی حەکەم، گوتی: بیگرن، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبوو بەکریش (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، چووە ژوورەکەی عائیشە (کە خوشکیەتی)، دیارە پێگەو ڕێزی عائیشەش وابوو (خوا لێی ڕازی بێ) نەتوانن بیگرن.

ب)- بەسەرهاتی دووەم کە (**النسائي والخطّابي والحاكم**) لە موحەممەدی کوڕی زیادەوە هێناویانە، دەڵێ: مەڕوانی کوڕی حەکەم دوای ئەوەی عەبدوڕڕەحمان قسەی کرد، گوتی: ئا ئەوەیە خوا ﷻ ئەو ئایەتەی لە بارەوە ناردۆتە خوار، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِىٓ أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ ٱلْقُرُونُ مِن قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيْلَكَ ءَامِنْ ﴿١٧﴾ ﴾، [باب و دایکی: کە ئەبوو بەکرو (**أم رومان**)ن، مسوڵمان بوون، بەڵام ئەو عەبدوڕڕەحمانە مسوڵمان نەبووەو، بەو شێوەیەی گوتوە، ئەو ئایەتە لە بارەی ئەوەوە هاتۆتە خوار]، بێگومان قسەکانی مەڕوانی کوڕی حەکەم، لە مزگەوتدا بوون و، ژوورەکان (حجرات)ی خێزانەکانی پێغەمبەریش ﷺ بەسەر مزگەوتەوە بوون، عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) بانگی کرد، گوتی: خوا ﷻ هیچی لە بارەی ئێمەوە نەناردۆتە خوار، جگە لە پاکیی من، {کە لە سوورەتی (**النور**)دا، خوا ﷻ شازدە (١٦) ئایەتی ناردوونە خوار، هەر ئەوەی ناردۆتە خوار}، هیچی لە بارەی ئێمەوە دانەبەزاندووەو ئەو قسەیە ڕاست نیە.

ج- لە ڕیوایەتێکدا هاتوە: عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) گوتی: من دەزانم ئەو ئایەتە لە بارەی کێوە هاتۆتە خوارو، ناوەکەی دەزانم، هەروەها لە ڕیوایەتێکدا هاتوە: کە

دایکمان عائیشە گوتی: خوا ﷻ نەفرینی لە بابی مەڕوان کردوە، ئەو کاتە مەڕوان لە سکی دایکیدا بووەو، ئەویش لەو نەفرینەی لێ پڕژاوە!"[1].

مانای گشتیی ئایەتەکان

لێرەدا خوا ﷻ وێنە دێنێتەوە بە دوو جۆرە کەس، هەڵبەتە بە تاک باسیان دەکات، بەڵام وەک زۆربەی زانایانی ڕوونکەرەوەی ماناو مەبەستەکانی قورئان دەڵێن: مەبەست پێی دوو کەسی دیاریکراو نین، بەڵکو مەبەست دوو جۆرە کەسە، دوو کۆمەڵە کەسە، کە دژو پێچەوانەی یەکدین، جۆری یەکەمیان: ئەوەیە کە وەک خوا فەرمانی کردوە هەم بڕوادارە، هەم چاکەکاریشە لەگەڵ باب و دایکی دا.

جۆری دووەمیان: پێچەوانەی ئەوەیە کە خوا فەرمانی پێ کردوە، بێبڕواشەو، سپڵەو پێ نەزانیشە بەرانبەر بە باب و دایکی و، خراپەکاریشە لەگەڵیان، دەفەرموێ: ﴿ وَوَصَّيۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيۡهِ إِحۡسَٰنًا ﴾، ئێمە مرۆڤمان ڕاسپارد کە چاکە لەگەڵ باب و دایکیدا بکات، ڕامانسپارد لەگەڵ باب و دایکی دا، چاکەکار بێت، ﴿ حَمَلَتۡهُ أُمُّهُۥ كُرۡهٗا وَوَضَعَتۡهُ كُرۡهٗاۖ ﴾، باسی دایک دەکات بە تایبەت دەفەرموێ: دایکی بە ڕەنج و نارەحەتیی هەڵیگرتوە لە سکی خۆیداو، بە ڕەنج و نارەحەتییش دایناوەو بوویەتی، ﴿ وَحَمۡلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهۡرًاۚ ﴾، تۆلداربوونی دایکی پێی و، پاشان لە شیر گرتنەوەشی سیی (٣٠) مانگی خایاندوە، کەواتە: لێرەدا باسی لای کەمی تۆلداربوونی ئافرەت دەکات، کە بریتیە: لە شەش مانگ، چونکە خوا ﷻ لە سوورەتی (البقرة)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَٱلۡوَٰلِدَٰتُ يُرۡضِعۡنَ أَوۡلَٰدَهُنَّ حَوۡلَيۡنِ كَامِلَيۡنِۖ لِمَنۡ أَرَادَ

---

(١) ئێمە دواتر لە ژێر ناونیشانی: (هەڵوەستەیەکی پێویست)دا دەقی ئەو سێ گێڕراوەیە دێنین.

﴿أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ۝٢٣٣﴾، واتە: دایکان دوو ساڵی ڕەبەق شیر دەدەن بە منداڵەکانیان، بۆ هەر کەسێک، بیەوێ ماوەی شیر پێدان تەواو بکات، (کە دوو ساڵە)، ئنجا لەو سیی مانگە، دوو ساڵی لێ جیابکەوە، کە بیست و چوار مانگە، شەش مانگ دەمێنێتەوە، بۆ لای کەمی تۆڵداربوون و دووگیان بوونی ئافرەت، ئنجا دەفەرموێ: لە ماوەی سی (٣٠) مانگاندا، هەم پێی تۆڵداربووە، هەم لە شیری بڕیوەتەوە، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗ﴾، هەتا کاتێک ئەو منداڵە گەیشتە ئەوپەڕی توانای خۆی و، دوای ئەوەش گەیشتە تەمەنی چڵ ساڵیی، ئەوپەڕی توانای واتە: لە ڕووی عەقڵ و جەستەوە کامڵ بوو، ﴿وَبَلَغَ أَرۡبَعِينَ سَنَةٗ﴾، واتە: لە دوای گەیشتن بە ئەوپەڕی تواناو تاقەتی خۆی، ماوەیەکی پێ دەچێ، تاکو دەبێتە چڵ ساڵ، ﴿قَالَ رَبِّ أَوۡزِعۡنِيٓ أَنۡ أَشۡكُرَ نِعۡمَتَكَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَيَّ﴾، گوتی: پەروەدگارم! وام لێ بکە، هانمبدەو بیخە دڵم: ئەو چاکەیەی لەگەڵ منت کردوە، لەگەڵ باب و دایکمت کردوە، سوپاسگوزاریی بۆ بکەم، ﴿وَأَنۡ أَعۡمَلَ صَٰلِحٗا تَرۡضَىٰهُ﴾، هەروەها خورپەم بۆ بکەو بیخە دڵم، کە کردەوەیەکی باش بکەم، تۆ لێی ڕازی بێ و پەسندی بکەی، ﴿وَأَصۡلِحۡ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓ﴾، هەروەها لە وەچەکەشمدا، چاکسازییم بۆ بکە، واتە: ڕۆڵەکانم صاڵح و چاک بکە، ﴿إِنِّي تُبۡتُ إِلَيۡكَ وَإِنِّي مِنَ ٱلۡمُسۡلِمِينَ﴾، بە دڵنیایی من بۆ لای تۆ گەڕامەوەو من لە ملکەچانم، (لە ملکەچانم بۆ تۆ).

﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنۡهُمۡ أَحۡسَنَ مَا عَمِلُواْ﴾، ئا ئەوانە ئەو کەسانەن، باشترینی ئەوەی کردوویانە لێیان وەردەگرین، کە کردەوە چاکەکانن، ئەوانە باشترین کردەوەیانن و خوا لێیان وەردەگرێ، ﴿وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّـَٔاتِهِمۡ﴾، چاوپۆشیی دەکەین، لە خراپەکانیان یاخود: خراپەکانیان دەبوێرین و لێیان دەگەڕێین، واتە: چاوپۆشییان لێ دەکەین و دەیان بوورین لە خراپەکانیان، مادام چاکەکانیان هێندە بن، کە تا تەرازووی چاکانیان قورستر بێ.

﴿فِیٓ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَنَّةِۖ﴾، لە نێو هاوەڵانی بەهەشتدا، یان: لە نێو خاوەنانی بەهەشتدا دەبن، ﴿وَعۡدَ ٱلصِّدۡقِ ٱلَّذِی كَانُواْ یُوعَدُونَ﴾، ئەوەش ئەو بەڵێنە ڕاستەیە کە پێشتر پێیان دەدرا، ئەو بەڵێنەی خوا داویەتی بەڵێنێکی ڕاستەو، دێتە دی.

ئەو دوو جۆرە مرۆڤەی خوا ﷻ لێرەدا بەراوردیان پێدەکات، دوو جۆری پێچەوانەی یەکدین، هی یەکەمیان کە ڕابرد، مرۆڤێکی خواناس و خوا پەرست و بڕوادارە، بۆیە لەگەڵ باب و دایکیشیدا وەفادارو چاکەکارەو، لە خوا داوا دەکات یارمەتیی بدات، سوپاسگوزار بێ بۆی و، سوپاسی ئەو چاکەو نیعمەتەی بکات کە لەگەڵ خۆیشیدا کردووەو لەگەڵ باب و دایکیشدا و، داوای ئەوەی لێ دەکات یارمەتیی بدات کردەوەی باش بکات، کردەوەیەکی باشی وا کە خوا پەسندی بکات، ئنجا داوای چاکسازیی دەکات لە وەچەکەیدا، دواییش ڕایدەگەیەنێ کە من بۆ لای تۆ گەڕامەوەو لە ملکەچانم بۆ تۆ، خوای پەروەردگاریش بەپێی ئەوەی شایستەیەتی مامەڵەی لەگەڵدا دەکات، ئەویش ئەوەیە کە کردەوە باشەکانی لێ قبووڵ دەکات، لە خراپەکانیشیان دەبووری و دەیان بوێرێ و، دەیانخاتە نێو هاوەڵانی بەهەشتەوەو، ئەوەش بەڵێنێکی ڕاستە لە لایەن خوای موتەعالەوە پێیان دراوەو دێتە دی.

ئنجا دێتە سەر جۆری دووەمی ئەو مرۆڤانە، لە ڕووی مامەڵەیانەوە لەگەڵ خواوەو لەگەڵ باب و دایکیاندا.

﴿وَٱلَّذِی قَالَ لِوَٰلِدَیۡهِ أُفّٖ لَّكُمَآ﴾، هەروەها ئەو کەسە کە بە باب و دایکی گوت: ﴿أُفّٖ لَّكُمَآ﴾، ئۆف بۆ ئێوە، واتە: من لە ئێوە بێزارم، وەک بێزی لە باب و دایکی ببێتەوەو، بێزاریی و نارەزایی دەرببڕێ لە باب و دایکی، ﴿أَتَعِدَانِنِیٓ أَنۡ أُخۡرَجَ﴾، ئایا بەڵێنم پێدەدەن، دەربهێنرێمەوە، واتە: لە گۆڕ دەربهێنرێمەوە دوای ئەوەی مردووم، ﴿وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِی﴾، بە دڵنیایی سەدەکانیش لە پێش مندا ڕابردوون؟ واتە: ئەو هەموو سەدانە ڕابردوون، ئەو هەموو بەشەرانە

نێژراون و بە خاک سپێردراون و مردوون، کەسیان لە گۆڕستان نەهاتوونەوە، ئایا من چۆن زیندوو دەکرێمەوە؟ ﴿وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ﴾، ئەوانیش (باب و دایکی) هاواریان دەکردە خوا، پەنایان دەبردە بەر خوا، واتە: لە خوا دەپاڕانەوەو هاواریان تێدەبەست (کە هیدایەتی کوڕەکەیان بدات)، ﴿وَيْلَكَ ءَامِنْ﴾، هاواریان دەکردو دەیانگوت: ئەی خوایە هاوار! ئەو کوڕە چی لێهاتوە! پێشیان دەگوت: ﴿وَيْلَكَ ءَامِنْ﴾، سزای سەخت بۆ تۆ، یان هاوار بۆ تۆ، بڕوابێنە، ﴿إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ﴾، بە دڵنیایی بەڵێنی خوا ڕاستەو، چەسپاوە، ﴿فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ﴾، (ئەویش لە وەڵامیاندا)، دەڵێ: ئەمە تەنیا ئەفسانەی پێشینانەو، چیرۆک و بەسەرهاتی بێ بنەمای ڕابردووانە.

هەڵبەتە لێرەدا کە گوتوویەتی: سەدەکان ڕابردوون و کەسیان لە گۆڕستان نەهاتۆتەوەو، منیش دەرناهێنرێمەوە، ئەو وایزانیوە: هەر لە دنیادا پرۆسەی زیندووکرانەوەو، سزاو پاداشت ئەنجام دەدرێ، نازانێ بە پێی سیستمێک کە خوای کارزان دایناوە، ژیانی دنیا تەنیا شوێنی تاقیکردنەوەیە، وەک فەرموویەتی: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلْمَوْتَ وَٱلْحَيَوٰةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ۚ وَهُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْغَفُورُ ﴿٢﴾﴾ **الملك**، هەروەها لە سوورەتی (**الكهف**)دا، دەفەرموێ: ﴿إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى ٱلْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ﴿٧﴾﴾، بەڵێ، ژیانی دنیا شوێنی تاقیکردنەوەیەو، شوێنی ئەنجام وەرگرتنەوە نیە، ئنجا ئەگەر لە گۆڕستان خەڵک هاتبایەوەو گوتبایان: حاڵ و وەزعمان وابوو! ئەو کاتە بڕواهێنانی خەڵک دەبووە شتێکی ناچاریی، بەڵام نەخێر ئەم قۆناغەی ئێستا قۆناغی تاقیکرانەوەیە، قۆناغی پاداشتدرانەوەو سزادران، دوایی دێتە پێش کە ڕۆژی دواییەو، ڕۆژی سزاو پاداشت، ڕۆژی زیندووکرانەوەیە، نەک ئێستای ژیانی دنیا.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ فِىٓ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ خَٰسِرِينَ﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن، ئەو جۆرە کەسە، بۆیەش بە کۆ دەیهێنێ، ئەگەرنا پێشێ بە تاک فەرموویەتی، بەڵام مەبەست پێی جۆر

(نـوع)ە، نـەک یـەک مرۆڤـی دیارییکـراو، ئـا ئەوانـە کەسـانێکن، قسـەیان لەسـەر چەسـپاوە، واتـە: بڕیـاری خوایـان لەسـەر چەسـپاوە، کـە هـەر کەسـێک بێبڕوابـێ، دەبـێ سـزا بـدرێ، ئـەو بڕیارەیـان لەسـەر چەسـپاوە، ﴿فِىٓ أُمَمٍ﴾، لـە نێـو کۆمەڵانێکدا، ﴿قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم﴾، کـە لـە پێـش وانـدا ڕابـردوون، ﴿مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ﴾، لـە جنـدو لـە مرۆڤـان بـوون، ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا۟ خَـٰسِرِينَ﴾، بـە دڵنیایـی ئـەوان زۆر زیانبـارن.

﴿وَلِكُلٍّ دَرَجَـٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوا۟﴾، بـۆ هـەر کامێکیـان چەنـدان پلـەو پێگـە هـەن، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە کردوویانـە، بەهـۆی کردەوەکانیانـەوە، هـەر کامێکیـان پێگەیەکـی دیارییکـراوی هەیـە، لێـرەدا بـە دڵنیایـی ئەوانـەی بێبـڕواو خراپـەکارن شـوێنی ئـەوان دۆزەخـەو، دۆزەخ پلـەکان (دَرَجـات)ی تێدانیـەو، دەرەکاتی تێدایـە، (دَرَكات)یـش بـۆ دابەزیـن و داکشـانە بـەرەو خـوار، کەواتـە: هـی ئـەوان دەرەکاتـە، وەک خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلْمُنَـٰفِقِينَ فِى ٱلدَّرْكِ ٱلْأَسْفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾﴾ **النسـاء**، واتـە: بـە دڵنیایـی مونافیقـەکان لـە پلـەی ژێـرەوەی ئاگـری دۆزەخـدان، بـەڵام ئەمـە لێرەدا زاڵکـردنی پلـەی چاکەکارانـە بەسـەر هـی تاوانبارانـدا، بۆیـە بـە (دَرَجـات) هێناویـەتی، دەشـگونجێ دەرەجـە، هـەم بـۆ خـوارو هـەم بـۆ سـەر بەکاربهێنـرێ، ﴿وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَـٰلَهُمْ﴾، (خـوا ﷻ زیندوویـان دەکاتـەوە) تاکـو کردەوەکانیـان بـە تەواویـی بداتـەوە، واتـە: سـزاو پاداشـتی کردەوەکانیـان بـە تەواویی بداتـەوە، ﴿وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ﴾، لـە حاڵێکـدا ئـەوان سـتەمیان لـێ ناکـرێ.

لـە کۆتایـی دا بـاسی سـەرەنجامی ئەوانـە دەکات کـە لـە دنیـادا هـەر بـە خۆشـگوزەرانیی و بـە ڕابـواردن دەیبەنـە سـەر، بـێ ئـەوەی سـەر هەڵبـڕن بـەرەو خـواو تەماشـا بکـەن، داخـۆ ئـەوەی پێـی ڕادەبوێـرن و پێـی دەگوزەرێنـن، حەڵاڵـە یـان حەرامـەو، پاکـە یـان پیسـە؟.

دەفەرمـوێ: ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ﴾، ئـەو ڕۆژە کـە ئەوانـەی بێبـڕوان ڕادەنوێدرێـن لەسـەر ئاگـر، واتـە: ئاگریـان پێشـان دەدرێ، بۆیـە هەندێـک گوتوویانـە:

ئەمـە لـە شـێوەی هەڵگـەڕاوە (**مقلوب**)یـە، واتـە: (**تُعْـرَضُ النَّـار عَلَيْهِـم**)، ئاگـر بـۆ وان ڕادەنوێـنرێ، بـەڵام دەشـگونجێ ئـەوان ڕابنوێنرێـن و ببرێنـە سـوێی ئاگرەکـەو تەماشـای بکـەن، ﴿أَذۡهَبۡتُمۡ طَيِّبَٰتِكُمۡ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنۡيَا﴾، {پێیـان دەگوتـرێ:} خۆشـیی و لەززەت و بژیوە خۆشـەکانی خۆتـان لـە ژیـانی دنیاتانـدا برانـد، کۆتاییتـان پـێ هێنـان، ﴿وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا﴾، بەهرەتـان لێـی وەرگرتـن، ﴿فَٱلۡيَوۡمَ تُجۡزَوۡنَ عَذَابَ ٱلۡهُونِ﴾، ئەمـڕۆش سـزای ڕیسـوایی و زەبوونیـی دەچێـژن، ﴿بِمَا كُنتُمۡ تَسۡتَكۡبِرُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ﴾، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە خۆتـان بەزلدەگـرت لـە زەویـدا، ﴿بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ﴾، بـە ناهـەق، هەڵبەتـە خـۆ بەزلگرتـن لـە زەویـدا هـەر بەناهەقـە، بـەڵام ئـەوە بـۆ زیاتـر قێـزەوون پێشـاندانی خـۆ بەزلگرییەکەیانـە، ﴿وَبِمَا كُنتُمۡ تَفۡسُقُونَ﴾، بەهـۆی ئەوەشـەوە کـە لاداتتـان دەکـرد، تاوانتـان دەکـردو، لاڕێ بـوون، هـەم بەهـۆی خـۆ زلگریـی بەسـەر بەنـدەکانی خـواداو، هـەم بەهـۆی لادان و تاوانتانـەوە لـە بەرانبـەر خـواداو، لادانتـان لـە شـەریعەتی خـوا، تـووشی ئەمـڕۆژە بـوون، ئنجـا کـە لـەوێ خـۆ بەزلگربـوون، لێـرە سـزای ڕیسـوایی و زەبوونیـی دەچێـژن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خـوا مرۆڤـی ڕاسـپاردوە بـە چاکەکاریـی لەگـەڵ بـاب و دایکیـدا، بـە تایبـەت دایکـی کـە بـە زەحمـەت و ناڕەحەتیـی زۆر بـە تـۆڵی هەڵیگرتـوەو دوایـی دایناوەو، مانـەوەی لـە تۆڵـداو شـیر پێـدانی سـیی مانگـی خایانـدوە، بۆیـە داوای لـە خـوا کـردوە کـە واداری بـکات بـە سوپاسـگوزاریی و کـرداری بـاش و، وەچەکـەی چـاک بـکات، ئـەو جـۆرە کەسـانەش خـوا ﷻ چاکەکانیـان وەردەگـرێ و لـە خراپەکانیـان دەبـوورێ، ئـەوەش بەڵێنێکـی ڕاسـتە، خـوا داویـەتی و بـە مسـۆگەریی دێتـە دی:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا ۖ حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا ۖ وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا ۚ حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِىٓ أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ ٱلَّتِىٓ أَنْعَمْتَ عَلَىَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَىَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَٰلِحًا تَرْضَىٰهُ وَأَصْلِحْ لِى فِى ذُرِّيَّتِىٓ ۖ إِنِّى تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّى مِنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا۟ وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّـَٔاتِهِمْ فِىٓ أَصْحَٰبِ ٱلْجَنَّةِ ۖ وَعْدَ ٱلصِّدْقِ ٱلَّذِى كَانُوا۟ يُوعَدُونَ ﴿١٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿وَوَصَّيْنَا ٱلْإِنسَٰنَ بِوَٰلِدَيْهِ إِحْسَٰنًا﴾، هەروەها مرۆڤمان ڕاسپارد بە چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکیدا.

وشـەی (إِحْسَـانَاً) خوێندراویشـەتەوە: (حُسْـناً) هـەروەک لـە سـوورەتی **(العنكبـوت)** دا، بـەو شـێوەیە هاتـوە، لەوێـش دیسـان خوێندنـەوەی (إِحْسَـانَاً)یش هـەر هاتـوەو هەریـەک واتایـان هەیـە، (أي: وَصَّيْنَـاهُ أَنْ يُحْسِـنَ إِلَيْهِـمَا إِحْسَـانَاً أَو حُسْـنَاً)، مرۆڤـمان

ڕاسپاردوە کە بە چاکەکاریی لەگەڵیاندا مامەڵە بکات، چاکەیان لەگەڵدا بکات، واتایەکی دیکەشی هەیە: (إِحْسَاناً مَفْعُولٌ بِهِ لِوَصَّيْنَا المضَمَّنِ مَعْنَى أَلْزَمْنَا)، یانی: (إِحساناً) بەرکاری (وصَّينا)یە کە مانای (ألزمنا) {پابەندمان کردوە}ی خراوەتە نێو، لە ڕووی ڕێزمانییەوە ئەم ڕستە قورئانییە، بە دوو جۆر مانا دەکرێ:

یەکەم: (أي: وَصَّيْنَاهُ أَنْ يُحْسِنَ إِلَيْهِمَا إِحْسَاناً أو حُسْناً)، ڕامانسپاردوە کە بە چاکەکردن چاکەیان لەگەڵدا بکات.

دووەم: لەسەرمان پێویستکردوە و پابەندمان کردوە، بە چاکە لەگەڵداکردنیان.

ئەو کاتەش (وَصَّيْنَا) هەم مانای ڕاسپاردن دەگرێتەوەو، هەم مانای پابەند کردن، ئەو بنچینەیەش لە زمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (قَاعِدَةُ التَّضْمِين) کە کردارێک عادەت نەبێ بە پیتێک بەرکاربخوازێ، ئەگەر بەو پیتە کە عادەت نیە بەرکاری پێ بخوازێ، یان یەکی لەسەری نەکەوتوە، بەو پیتە بەرکاری خواست، ئەو کاتە وێڕای مانا ئەصڵییەکەی خۆی، مانایەکی دیکەشی دەخرێتە نێو.

ئنجا خوا ﷻ ئەوە ڕووندەکاتەوە کە بۆچی مرۆڤی ڕاسپاردوە لەگەڵ باب و دایکیدا چاکە بکات و، پابەندی کردوە بە چاکەکاریی لەگەڵ باب و دایکیدا؟ دەفەرموێ:

٢)- ﴿حَمَلَتْهُ أُمُّهُۥ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا﴾، دایکی بە ڕەنج و نارەحەتیی هەڵیگرتوە {لە سکی خۆیدا، کە پێی تۆلداربووە)، چونکە جاری وا هەیە ئافرەتێک زیاتر لە کۆرپەلەیەکی لە سکدایە، بۆیە وشەی دووگیان ڕێک نایەتەوە، ئەدی ئەو ئافرەتەی بە جارێک دوو منداڵی دەبێ، سێی دەبن، چواری دەبن، زیاتری دەبن!! لەبەر ئەوە واباشە بگوترێ: تۆلدار، هەڵبەتە وشەی ئاوس بەکاردەهێنرێ، بەڵام جاری وایە، ئەم وشەیە بە عورف مانایەکی خراپ دەگەیەنێ، بۆیە من بەکاری ناهێنم و زیاتر بۆ ئاژەڵ بەکاردەهێنرێ، هەرچەندە ئەگەر بۆ مرۆڤیش بەکاربهێنرێ، ئەگەر بە عورف مانای خراپی نەبێ، شتێکی ڕەوایە، (تۆل)یش واتە: سکی ئافرەت کە منداڵی تێدابێ، ئنجا یەکە، دووە، سێیە، چەندە،

خوا ﷻ دەفەرموێ: دایکی هەڵیگرتوە بە ناڕەحەتیی و داشیناوە هەر بە ناڕەحەتیی، وشەی (**كَرْهًا**)یش هەردووکیان خوێندراونەوەش: (**كُرْهاً**)، (**كَرْها وَكُرْهاً**) واتە: بە قورسیی و ناڕەحەتیی، هەردوو خوێندراوەکەش یەک واتایان هەیە.

٣)- ﴿وَحَمْلُهُۥ وَفِصَٰلُهُۥ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا﴾، پێ تۆلدار بوونی و لە شیر بڕینەوەی لە ماوەی سیی مانگدا، واتە: سیی مانگی خایاندوە، (**الفَصْلُ وَالفِصَالُ كَالْفَطْمِ وَالفِطَام**)، (**فَصْل وفِصَال**) وەک (**فَطْمُ وفِطَام**)ن، واتە: لە شیر بڕینەوە، لە مەمک بڕینەوەی منداڵ.

لێرەدا زانایان ئەوەیان هەڵهێنجاوە کە کەمترین ماوەی تۆڵداربوونی ئافرەت، حەملی ئافرەت بریتیە لە شەش مانگ، چونکە خوا ﷻ لێرەدا دەفەرموێ: لە سکدا هەڵگیرانی و لە شیر بڕانەوەی لە ماوەی سیی مانگدا، لە سوورەتی (**البقرة**)شدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلْوَٰلِدَٰتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ ۖ لِمَنْ أَرَادَ أَن يُتِمَّ ٱلرَّضَاعَةَ ﴿٢٣٣﴾﴾**البقرة**، دایکان دوو ساڵی ڕەبەق شیر دەدەن بە منداڵەکانیان، بۆ هەر کەسێ بیەوێ ماوەی شیر پێدان تەواو بکات، ئنجا ئەگەر ماوەی شیر پێدانی تەواو، بۆ هەر کەسێ بیەوێ ماوەکەی تەواو بکات، دوو ساڵ بێ، واتە: دوو دوازدە مانگیی کە دەکاتە بیست و چوار مانگ، بیست و چوار لە سیی مانگ دەربکرێ، دەمێنێتەوە شەش مانگ، کەواتە: دەگونجێ منداڵ بە شەش مانگیی لە دایک ببێ.

لەو بارەشەوە بەسەرهاتێک دەگێڕنەوە: ئافرەتێک بە شەش مانگیی تۆڵدار دەبێ و دەیبەن بۆ لای حوکمڕانی مسوڵمانان، چەند ڕیوایەتێک هەن:

أ- هەندێک دەڵێن: بردوویانە بۆ لای عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەو کاتە ئەو حوکمڕان و فەرماندەی بڕواداران بووە.

ب- هەندێک دەڵێن: بردوویانە بۆ لای عوسمان (خوا لێی ڕازی بێ) و، بە تەمابوون سزای بدەن، بەڵام دوایی لە ڕیوایەتێکدا دەڵێن: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، لە ڕیوایەتێکدا دەڵێن: عەلی کوڕی ئەبوو تاڵیب (خوا لێی ڕازی بێ)، کە لێیان

کۆڵیەوە، گوتی: دەگونجێ ئافرەت لای کەمی شەش مانگ کۆرپەی لە سکدا بێ و، بەڵگەی بەم ئایەتە هێنایەوە، بە بەراورد لەگەڵ ئەو ئایەتەی (٢٣٣)ی سووڕەتی (**البقرة**)دا.

کە ئەوەش شتێکی ڕێک و ڕاستەو، لە ڕووی زانستییشەوە منداڵ جاری وا هەیە، بە شەش مانگیی، یان بە حەوت مانگیی، یان بە هەشت مانگیی دەبێ و، مەرج نیە حەتمەن بگاتە نۆ مانگیی، بەڵام دەڵێن: ئەگەر منداڵ بە شەش مانگیی کەمتر لە دایک ببێ، ناژی.

٤)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ﴾، هەتا کاتێک کە گەیشتە تەواوی هێزو پێزی خۆی، (**أي: بَلَغَ كَمَالَ قُوَّتِهِ**).

٥)- ﴿وَبَلَغَ أَرۡبَعِينَ سَنَةً﴾ گەیشتە چڵ ساڵ، پێشتر باسی (**أَشُدّ**)مان کرد، (**الأَشُدُّ: اشْتِدَادُ القِوى العَقْلِيَّة وَالجَسَدِيَّة، وَهُوَ جَمْعٌ لَا مُفْرَدَ لَهُ، أَو جَمْعُ شِدَّة، أو جَمْعُ شَدّ أو شُدّ أو شِدّ**)، (**أَشُدّ**) بریتیە لە پێگەیشتنی هێزە عەقڵیی و، جەستەییەکان، هێزە دەروونیی و، ڕووالەتییەکانی مرۆڤ، وشەی (**أَشُدّ**) کۆیە، بەڵام تاکی لە بێژەی خۆی نیەو، هەندێکیش گوتوویانە: (**أَشُدّ**) کۆی (**شِدَّة**)یە، وەک چۆن (**أَنْعُم**) کۆی (**نِعْمَة**)یە، هەندێکیش گوتوویانە: (**أَشُدّ**) کۆی (**شَدّ**)یە، یاخود کۆی (**شَدّ**)یان (**شُدّ**) یان (**شِدّ**)ەو، لەکاتی شیکردنەوەی وشەکاندا قسەمان لەبارەوە کردوە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُۥ وَبَلَغَ أَرۡبَعِينَ سَنَةً﴾، ئەمە لێی وەردەگیرێ کە تەمەنی چل ساڵیی، لە پشت پێگەیشتنی دەروونیی و ڕواڵەتیی مرۆڤەوەیە، واتە: زیاترە، بۆیە زۆرێک لە زانایان گوتوویانە: (**أَشُدّ**) لە تەمەنی سیی ساڵیی زیاتر نیە، بگرە هەندێک هەژدە (١٨)یان داناوەو لە ئەندازەکەیدا ڕاجیاییان هەیە، هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست لە (**أَشُد**) چڵ ساڵییە، چونکە مرۆڤ لە ڕووی عەقڵییەوە لە چل ساڵییدا کامڵ دەبێ، بۆیەش خوا ﷻ هیچ پێغەمبەرێکی لە تەمەنی چل ساڵیی کەمتر نەناردوە.

ئنجا ئـەو كەسـە كاتێـك كـە گەیشـتە ئەوپـەڕی تواناو پێگەیشـتنی خـۆی و گەیشـتە تەمـەنی چـل سـاڵیی.

٦)- ﴿قَالَ رَبِّ أَوۡزِعۡنِيٓ أَنۡ أَشۡكُرَ نِعۡمَتَكَ ٱلَّتِيٓ أَنۡعَمۡتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَٰلِدَيَّ﴾، گوتی: پەروەردگارم! وادارم بکە، سوپاسی ئەو چاکەیەت بکەم، کە لەگەڵ منتدا کردووەو لەگەڵ باب و دایکمتدا کردوە، (أَوْزِعْنِي) هەموو توێژەرەوان، یان زۆربەی هەرە زۆریان بە (أَلْهِمْنِي)یان لێکداوەتەوە، واتە: ئیلهامم بۆ بکە، خورپەم بۆ بکە، کە سوپاسگوزاریی ئەو چاکەیەت بکەم، لەگەڵ خۆمتدا کردووەو لەگەڵ باب و دایکمتدا کردوە، بەڵام لە ئەسڵدا (أَوْزِعْنِي) لە (وَزَعَ)وە هاتوە، (وَزَعَهُ: أي كَفَّهُ، وَأَوْزَعَهُ بِالشَّيء أغْرَاهُ بِهِ)، (وَزَعَهُ) واتە: نەیهێشت، ڕێی لێ گرت، بەڵام (أَوْزَعَهُ)، واتە: هانیدا لەو شتە کە لەسەری سوور بێ.

ئنجا ئایا مانـای (أَوْزِعْنِـي) چـۆن دەبێتـە (أَلْهِمْنِـي)؟ پسـپۆڕانی زمـان گوتوویانـە: (الهَمْـزَةُ للإِزَالَـةِ، أي: اجْعَلْنِـي لَا أَكُـفُّ مِـنَ الشُّـكْرِ)، هەمـزە کـە چۆتـە سـەر (وَزَعَ) بـۆ لابردنـە، واتـە: وام لـێ بکـە واز نەهێنـم لـە سوپاسـگوزاریی، یاخـود وام لـێ بکـە کـە وازبێنـم لـە سـپڵەیی و سوپاسـگوزار بـم، بـە هـەردوو دیویـدا ڕاسـتە.

٧)- ﴿وَأَنۡ أَعۡمَلَ صَٰلِحٗا تَرۡضَىٰهُ﴾، هەروەها وام لێ بکەو وادارم بکە، یاخود: خورپەو ئیلهامم بۆ بکە، کردەوەیەکی باش بکەم، تۆ لێی ڕازیبی، تۆ پەسندی بکەی، (تَرْضَاهُ: صِفَةٌ للعَمَلِ الصَّالِح)، (ترضاه) ئاوەڵناوی کرداری باشە، واتە: کردەوەیەکی وا کە تۆ پەسندی بکەی، یارمەتییم بدە، کردەوەی وا بکەم.

٨)- ﴿وَأَصۡلِحۡ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓ﴾، لە وەچەکەشمدا چاکسازییم بۆ بکە، (الزَّمَخْشَرِي) ئاوای لێکداوەتەوە: (هَبْ لِي الصَّلَاحَ فِي ذُرِّيَتِي وَأَوْقِعْهُ فِيْهِم)، واتە: چاکییم لە وەچەکەمدا پێ ببەخشەو بیخە نێویان، چاکییان بخە نێو، بۆیەش بەو تەعبیرە هێناویەتی، واتە: با چاکە بە نێویاندا بڵاوبێتەوە، بەڵام (الشهاب الخفاجي)، گوتوویەتی: (ضُمِّنْ مَعْنَى اللُّطْفِ لذَا عُدِّيَ بـ«فِي» أي: إلطَفْ بِي)، گوتوویەتی: (أَصْلِح) لێرەدا مانای لوتفی خراوەتە نێو، واتە: (إلطَفْ بِي) لەگەڵم دا لەتیف بە، بۆیە بە (فـي) بەرکاری خواستوە، ئەگەرنا دەیفەرموو: (أَصْلِح ذُرِّيَّتِي)، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿وَأَصۡلِحۡ لِي فِي ذُرِّيَّتِيٓ﴾، لە وەچەکەمدا، لە

ڕۆڵەکانمدا چاکییم پێ ببەخشە، ئەمە مانای لوتفی خراوەتە نێو، واتە: لە وەچەکەمدا چاکییم پێ ببەخشەو، لە گەڵیشمدا بە لوتف بە، هەڵبەتە هەم قسەکەی زەمەخشەریی جوانە، هەم هی (**الشهاب الخفافي**)یش.

٩)- ﴿إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ﴾، بە دڵنیایی من بۆ لای تۆ گەڕاومەوە، بێگومان گەڕانەوە بۆ لای خوا ﷻ، بە پابەندیی بە ئایین و شەریعەتەکەیەوە دەبێ و، بە پەیڕەویی کردن لە پێغەمبەرەکەی ﷺ.

١٠)- ﴿وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾، بە دڵنیایی من لە ملکەچانم، واتە: لە ملکەچانم بۆ تۆ، ئنجا ئەمە مانای بەهێزترە لەوە کە فەرمووبای: (**وَإِنِّي مُسْلِمٌ لَكَ**)، دەفەرمویێ: ﴿وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾، واتە: من چوومە نێو قووڵایی ڕیزی ئەوانەوە کە بۆ تۆ ملکەچن.

١١)- ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾، ئا ئەو کەسانە، ئەوانەن کە ئێمە باشترینی ئەوەی کردوویانە، لێیان وەردەگرین، پەسندی دەکەین، وشەی (**نَتَقَبَّل**) خوێندراویشەتەوە: (**يُتَقَبَّلُ مِنْهُم**)، ئەو کاتە دەبێ بگوترێ: (**أَحْسَنُ**)، (**يُتَقَبَّل مِنْهُم أَحْسَنُ مَا عَمِلُوا**) لێیان وەردەگیرێ باشترینی ئەوەی کردوویانە.

لێرەدا دەپرسین: بۆچی خوا ﷻ دەفەرمویێ: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا﴾، لە ئەصڵدا (**تَقَبَّل مِنْهُ**)، یان (**تَقَبَّل مِنْهُم**)، بەڵام لێرەدا بۆچی (**تَقَبَّل**) بە (**عَنْ**) بەرکاری خواستوە؟ وەڵام: (**لِتَغْلِيْب جَانِبِ المَدْعُوِّ لَهُمْ، لإِنَّ دُعَاءَ الوَالِدَيْنِ لِلأَوْلَادِ كَنِيَابَةٍ عَنْهُمْ**)، لەبەر ئەوەی لایەنی داوا بۆ کراو زاڵکراوە، چونکە پاڕانەوەی باب و دایک بۆ ڕۆڵەکانیان، وەک ئەوەیە کارێک لە جیاتی ئەوان بکەن، کەواتە: کە دەفەرمویێ: ﴿نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ﴾، واتە: پاڕانەوەی ئەو باب و دایکە، بۆ وەچەکانیان وەردەگرین، واتە: پاڕانەوەکەیان لێ وەردەگرین بۆ وەچەکانیان و لە جیاتی وەچەکانیان، لە جیاتی منداڵەکانیان.

١٢)- ﴿وَنَتَجَاوَزُ عَن سَيِّئَاتِهِمْ﴾، خراپەکانیشیان دەبوێرین، ئەمیش خوێندراوەتەوە: (**وَيُتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِم**)، خراپەکانیان دەبوردرێن و، دەبوێردرێن، چاوپۆشییان لێ دەکرێ.

١٣)- ﴿فِيٓ أَصۡحَٰبِ ٱلۡجَنَّةِ﴾، لە ڕیزی هاوەڵانی بەهەشت دان، واتە: دەچنە نێو هاوەڵانی بەهەشتەوە، یاخود: خاوەنانی بەهەشتەوە، وشەی (أَصْحَاب) کۆی (صَاحِب)ە، ئەویش لە ئەصڵدا بە مانای هاوەڵ و هاودەم و هاوڕازە، بەڵام دوایی دەشخوازرێتەوە بۆ مانای خاوەن، چونکە خاوەنیش لە شتەکەی جیانابێتەوە، وەک چۆن ڕەفیق لە ڕەفیق جیانابێتەوە.

١٤)- ﴿وَعۡدَ ٱلصِّدۡقِ ٱلَّذِي كَانُواْ يُوعَدُونَ﴾، ئەوە ئەو بەڵێنە ڕاستەیە، کە پێیان دراوە، (وَعْدَ الصِّدْق: مَصْدَرٌ مُؤَكِّدٌ، أي: وَعَدَهُم الله الوَعْدَ الصِّدق)، (وَعْدَ الصِّدْق) چاوگێکی جەختکەرەوەیە، خوا ﷻ بەڵێنی پێ داون، بەڵێنی ڕاست، واتە: ئەوەی خوا ﷻ دەیفەرموێ: گفت و بەڵێنی خوایەو، ڕێک و ڕاستە، کە لە دنیادا پێیان دراوە، لە دوارۆژدا ئاوا بۆیان دێتە دی، ئەوە ئەو بەڵێنە بوو، کە پێیان دەدرا لە دنیادا، لێرەدا خوا ﷻ قسە لە بەهەشت و، لە قیامەتدا دەکات، واتە: ئەوە ئەو بەڵێنە بوو کە لە دنیادا، پێیان دەدرا، ئێستا ئەوە بەرجەستە بووە لە بەهەشت داو، لەو نازو نیعمەتەدا، کە خوا لە بەهەشتدا بۆ ئەوانی ڕەخساندووە.

شایانی باسە: ئێمە لە سوورەتی (الإسراء)دا، کورتە باسێکمان لە بارەی چاکە لەگەڵ باب و دایکەوەدا کردووە، بۆیە لێرەدا وا بە خێرایی بەسەریدا ڕۆیشتین.

مەسەلەی دووەم:

باسی مرۆڤی بێبڕوای سپڵە بەرانبەر بە باب و دایکی و، بە ئەفسانە دانانی ئایین و، سەرەنجام چەسپاندنی سزای خوا لەسەری، لە نێو کۆمەڵانێکی زۆری جندو مرۆڤ داو، دانانی هەر کەسە لە چاکان و لە خراپان، لە پێگەو لە پلەی تایبەتیی خۆیدا، بێ ئەوەی ستەمیان لێ بکرێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِىٓ أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ ٱلْقُرُونُ مِن قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيْلَكَ ءَامِنْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ فِىٓ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ ٱلْجِنِّ وَٱلْإِنسِ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ خَٰسِرِينَ ﴿١٨﴾ وَلِكُلٍّ دَرَجَٰتٌ مِّمَّا عَمِلُوا۟ وَلِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمَٰلَهُمْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾، ئەو کەسەش کە بە باب و دایکی گوت: بێزاریی بۆ ئێوە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ ﴾، (الَّذِي) لێرەدا دەبێتە بەرکار بۆ کردارێکی مەزەندە کراو، وەک: (أذْكُرْ الَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْه)، یاد بکەوە ئەو کەسەی بە باب و دایکی خۆی گوت، ﴿ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾، وشەی (أُفٍّ)، هەم بە (أُفٍ) خوێنراوەتەوە: ﴿ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾، هەم بە (أُفَّ)و هەم بە (أُفٌّ)یش، واتە: سێ جۆرە خوێندنەوەی هەن: (أَفٍ، أفَّ، أفٌ)، ﴿ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾، واتە: (أَتَضَجَّرُ مِنْكُمَا)، من لێتان بێزارم، پێشتر گوتمان: (أُفٌّ) لە ئەصڵدا بە چڵکی نێو گوێ دەگوترێ، کە شتێکی قێزەونە، کە تۆ بە کەسێک دەڵێی (أُفٌّ)، واتە: من لێت بێزارم، وەک چۆن لە شتی پیس بێزارم.

ئنجا هیچ گومانی تێدانیە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴾، وەک پێشتریش گوتمان: مەبەست پێی کەسێکی دیاریکراو نیە، بەڵکو مەبەست پێی کۆمەڵێکەو جۆرە خەڵکێکە کە وان، لێرەدا واپێدەچێ مەبەست پێی ئەوانە بوو بێ، کە باب و دایکیان مسوڵمان بوون، بەڵام خۆیان مسوڵمان نەبوون و،

باب و دایکیان هەوڵیان لەگەڵ داون، ئەوانیش بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ باب و دایکیاندا کردوە.

٢)- ﴿أَتَعِدَانِنِيٓ أَنۡ أُخۡرَجَ﴾، ئایا بەڵێنم پێ دەدەن دەربهێنرێمەوە؟ (**أتعِدَانِني**)، خوێندراویشەتەوە: (**أَتَعِدَانِّي**)، ئایا بەڵێنم پێ دەدەن، کە بە تەئکید لێرەدا هەمزەی ئیستیفهام بۆ نکووڵیلێکردن و سەرسوڕمانە، واتە: شتێکی نکووڵییلێکراوەو شتێکە مرۆڤ سەری لێ سوڕدەمێنێ، ئێوە بەڵێنم پێ بدەن، کە من دەربهێنرێمەوە، واتە: لە گۆڕ دەربهێنرێمەوەو زیندوو بکرێمەوە جارێکی دیکە.

٣)- ﴿وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِي﴾، لە حاڵێکدا سەدەکان لە پێش مندا، ڕابردوون، واتە: خەڵکی ئەو هەموو سەدانە ڕابردوون و، هیچکەس نەهاتۆتەوە لە گۆڕستان!.

ئێمە لە هۆی هاتنە خوارەوەکەیدا دوو ڕیوایەتمان هێنان:

١- مەڕوانی کوڕی حەکەم ویستوویەتی عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبوو بەکر (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، تۆمەتبار بکات بەوەی ئەم ئایەتە لە بارەی ئەو و شێوەی مامەڵەی لەگەڵ باب و دایکییدا، ئەبوو بەکرو (**أُمُّ الرُّومان**)ەوە، خوا لێیان ڕازی بێ، هاتۆتە خوار، بەڵام دایکمان عائیشە بەرپەرچی داوەتەوەو، گوتوویەتی: خوا ﷻ لە بارەی ئێمەوە هیچی نەناردۆتە خوار، جگە لە پاکیی دەربڕینی من، ئەویش لە سوورەتی (**النور**)دا، کە پێشتر تەفسیرمان کردوە.

٢- لە ڕیوایەتێکی دیکەدا هاتوە کە عائیشە گوتوویەتی: بەڵام من دەزانم و ئاگادارم خوا نەفرینی لە بابی مەڕوان کردوە، لە کاتێکدا کە مەڕوان لە پشتی بابی دا بووە، واتە: ئەوەیان ڕاستە، بەڵام ئەوەی کە عەبدوڕڕەحمانی پێ تۆمەتبار دەکات، ڕاست نیە، بێگومانیش (**صديقة بنت الصديق**) (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) ڕاست دەکات و، مەڕوانیش درۆی کردوەو، مەرج نیە مەڕوانی کوڕی حەکەم بەس ئەو ناڕاستیی و درۆیەشی بوو بێ.

٤)- ﴿وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ﴾، ئەوانیش پەنایان دەبردە بەر خوا ﷻ، داوای یارمەتییان لە خوا دەکرد، هانایان بۆ خوا دەبرد، واتە: لە چنگ ئەو کوڕەیان، هاواریان بۆ خوا دەبرد، کە هیدایەتی بدات.

٥)- ﴿وَيْلَكَ ءَامِنْ﴾، (پێیان دەگوت:) سزای سەخت بۆ تۆ، بڕوا بێنە! وشەی (وَيْل) بە مانای خراپە دێ و، بە مانای شتی ناشیرین دێ و، بە مانای ئازارو سزا دێ، (وَيْلَكَ) بە دڵنیایی لێرەدا واتە: (وَيْلٌ لَكَ) سزای سەخت بۆ تۆ، هاوار بۆ تۆ، (آمِنْ) بڕوا بێنە، (أي: **اتِصفْ بِالإِيْمَان**) ئیمان بکە خەسڵەتی خۆت.

٦)- ﴿إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ﴾، بە دڵنیایی گفت و بەڵێنی خوا ڕاستەو، چەسپاوە، واتە: بەڵێنی خوا کە کاتەکە (**سَاعَة**) دێ، یان قیامەت دێ، ئاخیر زەمان دێ، یاخود ڕۆژی زیندوو کرانەوەو سزاو پاداشت دێ، چەسپاوەو ڕاستە.

٧)- ﴿فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ﴾، ئەویش (لە وەڵامی ئەواندا)، دەیگوت: ئەمە تەنیا ئەفسانەی پێشینانە، وشەی (**أَسَاطِيْر**) لە قورئاندا زۆرجار دووبارە بۆتەوە، (**أَسَاطِيْر**) پێشتریش گوتوومانە: کۆی (**أسْطُورة**)یە، (**أي: القِصَّة وَغَلَبَ اسْتِعْمَالُهَا فِي القِصَّة البَاطِلَة أو الخُرَافَة**)، (**أسْطَورة**) بە مانای چیرۆک و بەسەرهات دێ، بەڵام زیاتر بەکارهێنراوە بۆ بەسەرهاتێکی پووچ و بێ بنەما، یاخود بۆ ئەفسانە.

ئنجا کە ئەو بەو شێوەیە لەگەڵ باب و دایکییدا ڕەفتار دەکات، خوا ﷻ دەفەرموێ:

٨)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ ٱلْقَوْلُ﴾، ئا ئەوانە، ئەو کەسانەن، قسەیان لەسەر چەسپاوە، واتە: بڕیاری خوایان لەسەر چەسپاوە، کە دەبێ سزا بدرێن، وەک جاری دیکەش باسمکردوە، بە داخەوە زۆر لە ڕوونکەرەوانی قورئان، لە مانای ئەم تەعبیرەدا کە لە قورئاندا چەند جارێک دووبارە بۆتەوە:

أ- لە سوورەتی (**الزمر**)دا.

ب- لێرەدا و لە چەند شوێنێکی دیکەدا هاتوە، بۆ وێنە: خوا ﷻ لە کۆتایی سوورەتی (**هود**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ ٱلْجِنَّةِ وَٱلنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾﴾،

فەرمایشتی پەروەردگارت تەواو بووە، کە فەرموویەتی: دۆزەخ لە جندو مرۆڤان تێکڕایان، پڕ دەکەم، دەیئاخنم لێیان، گوتوویانە: ئەوە ئەو فەرمایشتەو ئەو بڕیارەی خوا بەسەر ئەوانەدا، چەسپیوە، کە دەبێ ئەوانیش بچنە دۆزەخ!!.

بەڵام لە ڕاستییدا ئەو مانا لێکدانەوەیە زۆر هەڵەیە، چونکە ئەمە ئەوەی لێ وەردەگیرێ کە هەر کەسێ خوا بڕیاری بۆ دابێ، دەبێ بچێتە دۆزەخ، تازە هەر دەبێ بچێ! بەڵام ئایەتەکە وا نافەرمێ، بەڵکو دەفەرمێ: ئەوانە کەسانێکن قسە لەسەریان چەسپاوەو، بڕیار لەسەریان چەسپاوە، کام بڕیار؟ ئەو بڕیارە کە هەر کەسێک بێبڕوا بێ، خوا سزای دەدات، نەک ئەو بڕیارە کە پێش ئەوەی ئەوان بن، خوا بڕیاری بۆ دابن، ئەوانە دەبێ هی دۆزەخ بن!! بەڵێ خوا ﷻ زانیویەتی کێ دەچێتە دۆزەخ و کێ دەچێتە بەهەشت، بەڵام زانیویەتی کێ دەچێتە دۆزەخ، بە ویستی خۆی، لەبەر ئەوەی بێبڕوا دەبێ و ئەو کردەوە خراپانە دەکات، بەویستی خۆی، هەروەها زانیویەتی کێ دەچێتە بەهەشت، لەبەر ئەوەی ئیمان دێنێ و ئەو کردەوە چاکانە دەکات بە ویستی خۆی، لە ڕاستییدا بڕیاری خوا ئەوەیە، کە بێبڕوایان سزا دەدات، ئەوە ئەو بڕیارەی خوایە لەسەریان چەسپاوە، بەڵام ئەو بڕیارەی خوا بۆچی لەسەریان چەسپاوە؟ لەبەر ئەوەی خۆیان پێشەکییەکانیان ساز کردوون، کە بریتین لە بێبڕوایی و شیرک و ئیلحادو، دوور لە خوایی و خراپەکاریی، ئەو پێشەکییانە کە ساز دەکرێن، ئەو دەرئەنجامەیان بەدوا دادێ، کە بریتیە لە چوونە دۆزەخ، ئنجا لەبەر ئەوەی بەپێی سیستەمی خوا دێتە دی و، ئەو پرۆسەیە بە گوێرەی سیستەمێکە خوا ﷻ دایناوە، بۆیە خوا پاڵیداوەتە لای خۆی، ئەگەرنا ئەوەی دەچێتە دۆزەخ، بە هۆی کوفرو کردەوەی خراپی خۆیەوە، دەچێتە دۆزەخ، هەروەک ئەوەی دەچێتە بەهەشت، چوونە بەهەشتەکەی هۆکارەکەی بریتیە لە ئیمان و کردەوەی باشی خۆی، بەڵێ بەهەشت بریتی نیە لە نرخ و تێچوو و بەهای ئەوەندە ئیمان و ئەوەندە کردەوانەی ئەو بڕوادارانە بوویانن، بەهەشت لەوە گەورەترەو بەخششی خوایە، بەڵام ئەوانە هۆکارن و بەبێ هۆکار سازکردن، کەس نە دەچێتە دۆزەخ، نە دەچێتە بەهەشت.

٩)- ﴿فِيٓ أُمَمٖ قَدۡ خَلَتۡ مِن قَبۡلِهِم مِّنَ ٱلۡجِنِّ وَٱلۡإِنسِ﴾، لە نێو کۆمەڵانێک دا لە جندو مرۆڤ، کە بەرلەوان ڕابردوون، لە نێو کۆمەڵانێکدا، کە لە پێش ئەواندا، گوزەراون و تێپەڕیون، لە جندو مرۆڤ.

١٠)- ﴿إِنَّهُمۡ كَانُواْ خَٰسِرِينَ﴾، بە دڵنیایی ئەوان زیانبارن، ئەمە دوو واتایان هەڵدەگرێ:

أ- کە ئەو بڕیارەیان لەسەر چەسپاوە، ئەوان زیانبارن، (**خَاسِر**) ناوی بکەر (**إِسْم فَاعِل**)ە، یانی: خۆی زیانەکەی کردوە.

ب- بڕیاری خوایان بەسەردا چەسپاوە، کە بە دڵنیایی ئەوان زیانبارن.

١١)- ﴿وَلِكُلّٖ دَرَجَٰتٞ مِّمَّا عَمِلُواْ﴾، بۆ هەر کامێکیان چەندان پلە هەن، بە هۆی ئەوەوە کە کردوویانە.

(**مِن**) لە (مِّمَّا عَمِلُواْ)دا:

أ- دەگونجێ (**مِنْ**) (**تَبْعِيضِيّة**) بێ و، مەبەست لە (**مَا عَمِلُوا**)، (**جَزَاءَ مَا عَمِلُوا**)بێ، واتە: بەهۆی سزاو پاداشتی ئەوەوە کە کردوویانە، هەر کامێکیان چەند پێگەو پلەیەکی هەن.

ب- دەشگونجێ (**مِنْ**) (**إبتدائية**) بێ، کە ئەو کاتە مەبەست لە (**مَا عَمِلُوا**) سزاو پاداشتی ئەوە نابێ، کە کردوویانە، بەڵکو خودی کردەوەکەیان دەبێ، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە کردوویانە، هەر کامێکیان چەند پلەو پێگەیەکی هەن.

ئەو تەنوینەی سەر (**وَلِكُلٍّ**): (**تَنْوِينُ «كُلٍّ» عِوَضٌ عَمَّا تُضَافُ إِلَيْهِ «كُل» أي: لِكُلٍّ مِنَ الفَرِيْقَيْنِ: المُؤْمِنِ البَارِّ بِوَالِدَيْهِ، وَالكَافِرِ الجَامِعِ بَيْنَ الكُفْرِ وَالعُقُوقِ**)، ئەم تەنوینە قەرەبووی ئەوەیە، کە وشەی (**كُلّ**) پاڵی دەدرێتە لا، واتە: بۆ هەر کام لەو دوو کۆمەڵە، چ بڕوادارەو چاکەکارە کە لەگەڵ باب و دایکی دا، چ بێبڕوایە، کۆکەرەوەکەی نێوان کوفرو سەرپێچیی باب و دایکی، هەر کامێکیان چەند پێگەیەکیان هەن، (**دَرَجَات: مَرَاتِبُ، دَرَجَات لأَهْلِ الإِيْمَانِ، وَدَرَكَات لأَهْلِ الكُفْرِ، وَهَذَا تَغْلِيْبٌ لِلْدَّرَجَاتِ عَلَى الدَّرَكَات**)، کە دەفەرموێ: (**دَرَجَات**) واتە: هەر کامێکیان،

لەو کۆمەڵە چەند پێگەیەکیان هەن و، هەر کەسە لە پێگەی خۆیدایە، ئنجا بە نسبەت بڕوادارانەوە، پلەکان بەرەو بەرزیی دەچن و، بە نسبەت بێبڕوایانەوە پلەکان سەرەو ژێر دەبنەوە، دەگوترێ: بە پلیکانەدا چووە خوار، بە پەیژەدا یان بە قادرمەدا سەرکەوت، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ ١٤٥﴾ النساء، بێگومان مونافیقەکان لە پلەی ژێرەوەی ئاگردان، بۆیەش (دَرَجَات) بەکارهاتوە لەبەر زاڵکردنی پلەکان بۆ بەرزیی، بەسەر پلیکانەکانی بەرەو خواردا، کە بۆ بێبڕوایانن، دەشگونجێ (دَرَجَات) کە کۆی (دَرَجَة)یە، یانی: هەر کامێک پێگەی خۆی هەیە، ئنجا پێگەکەی بەرەو خوارێ، یان بەرەو سەرێ، گرنگ ئەوەیە وشەی (دَرَجَة) دەگونجێ هەردووکیان بگرێتەوە.

١٣)- ﴿وَلِيُوَفِّيَهُمۡ أَعۡمَٰلَهُمۡ﴾ بۆئەوەی کردەوەکانیان بە تەواویی بداتەوە خوێندراویشەتەوە: (وَلَنُوَفِّيَهُمْ أَعَمَالَهُمْ)، بۆ ئەوەی هەر کامێکیان کردەوەکانیان، واتە: سزاو پاداشتی کردەوەکانیان بداتەوە، یان بیاندەینەوە، (ل)ی کە چۆتە سەر (لِيَوَفِّيَهُم)، (**عِلَّةٌ لِـمَحْذُوفٍ دَلَّ عَلَيْهِ الكَلَام، أي قَدَّرْنَا جَزَاءَهُمْ عَلَى مَقَادِيرِ دَرَجَاتِهِمْ لِتَوْفِيَتِهِمْ جَزَاءَ أَعْمَالِهِمْ، أَي: نُجَازِيْهِمْ تَامَّاً وَافِيَاً لَاغَبْنَ فِيْهِ**)، واتە: (ل)ی (لِيَوَفِّيَهُم) هۆکارە بۆ شتێک کە قرتێنراوە، بەڵام قسەکە دەیگەیەنێ، واتە: سزاو پاداشتەکەیانمان بە چەند ئەندازەیەک بە پێی پێگەکانیان دیارییکرد، تاکو پاداشت و سزای کردەوەکانیان بدەینەوە بە تەواویی، هی هەر کەسە بە تەواویی بیدەین، بێ ئەوەی لێی کەم بکرێ.

١٤)- ﴿وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ﴾، لە حاڵێک دا ئەوان ستەمیان لێ ناکرێ، واتە: ئەوانەی سزا دەدرێن، ستەمیان لێ ناکرێ، کە زیاد لە تاوانی خۆیان سزا بدرێن، ئنجا لێرەدا دەگونجا بڵێین: چاکەکارانیش ستەمیان لێ ناکرێ، کە لە پاداشتیان کەم بکرێتەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی سیاقەکە هەمووی لە بارەی کەسانێکەوەیە، کە خراپەکار بوون، بۆیە هەر سزا دێتە زەینەوە، کاتێک کە باسی ئەوان دەکرێ، بۆیە: ﴿وَهُمۡ لَا يُظۡلَمُونَ﴾، واتە: لە سزادانیاندا، ستەمیان لێ ناکرێ کە زیاد لە ئەندازەی شایستەی خۆیان سزا بدرێن.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

لە کاتێکدا بێبڕوایان لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن، یان ئاگریان لەسەر ڕادەنوێنرێ، سەرزەنشت دەکرێن لەسەر ڕابواردن و زێدەڕۆییان لە خۆشگوزەرانییدا بە حەرامیی و، پێشیان دەگوترێ: ئەمڕۆ سزای ڕیسوایی دەچێژن، بە هۆی خۆ بەزلگریی و لادانتانەوە:

خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَذۡهَبۡتُمۡ طَيِّبَٰتِكُمۡ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنۡيَا وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا فَٱلۡيَوۡمَ تُجۡزَوۡنَ عَذَابَ ٱلۡهُونِ بِمَا كُنتُمۡ تَسۡتَكۡبِرُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَبِمَا كُنتُمۡ تَفۡسُقُونَ ﴿٢٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ﴾، ئەو ڕۆژەی ئەوانەی بێبڕوان لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن، ئاگریان پێشان دەدرێ، یاخود: ئەوان دەبرێنە سویّی ئاگرو ئاگرەکە دەهێنرێ بۆ لای ئەوان، دەڵێ: (**عَرَضَ الشَّيءُ: ظَهَرَ وَأَشْرَفَ، عَرَضَ لَهُ أَمْرٌ، وَعَرَضَ الشَّيءَ: أَظْهَرَهُ أَبْرَزَهُ، وَعَرَضَ الدَّابَّةَ عَلَى الحَوْضِ: سَامَها أَنْ تَشْرَبَ، وَهُوَ مِنَ الْمَقْلُوبِ، وَعَرَضَ عَلَيْهِ الشَّيءَ: أَرَاهُ إِيَاهُ**)، وشەی (**عَرَضَ الشَّيءُ**) واتە: ئەو شتە دەرکەوت، چووە سویّی، (**عَرَضَ لَهُ أَمْرٌ**) شتێکی هاتە پێش و بۆی دەرکەوت، (**عَرَضَ الشَّيءَ**)، واتە: شتەکەی دەرخست و ئاشکرای کرد، دەگوترێ: (**عَرَضَ الدَّابَّةَ عَلَى الحَوْضِ**)، ئاژەڵەکەی بردە سەر حەوزەکە، واتە: بردی تاکو بخواتەوە، حەوزەکەی پێشانی ئاژەڵەکە دا، دەگوترێ: (**وَعَرَضَ عَلَيْهِ الشَّيءَ: أَرَاهُ إِيَاهُ**) واتە: شتەکەی پێشاندا، ئەو ڕۆژە کە ئەوانە دەبرێنە سەر ئاگرو، ئاگریان پێشان دەدرێ.

٢)- ﴿أَذۡهَبۡتُمۡ طَيِّبَٰتِكُمۡ فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنۡيَا﴾، {پێیان دەگوترێ:} بژیوە خۆشەکان و خۆشیی و لەزەتەکانی خۆتانتان تەواو کردن و بڕاندن، لە ژیانی دنیادا، (**أَذْهَبْتُم**) خوێندراویشەتەوە: (**أَأَذْهَبْتُم**) ئایا بڕاندنتان؟ بەڵام (**أَذْهَبْتُم**) هەواڵ پێدانە، واتە: بڕاندنتان و تەواوتان کردن، خۆشیی و لەزەتەکانتان لە ژیانی دنیاتاندا، تەواوکردن، (أأذهبتم) پرسیارکردنی سەرزەنشتکارانەیە.

٣)- ﴿وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا﴾، بەهرەتان لێی وەرگرت و لێیان بەهرەمەند بوون.

٤)- ﴿فَٱلۡيَوۡمَ تُجۡزَوۡنَ عَذَابَ ٱلۡهُونِ﴾، ئەمڕۆش سزای ڕیسوایی دەچێژن، خوێندراویشەتەوە: (**عَذَابَ الهَوان**)، مانای (**الهَوَانُ: الذُّلُّ**) زەبوونیی و ڕیسوایی، ئەمە: (**مِنْ إضَافَةِ المَوْصُوفِ إلى الصِّفَة**)، (**عَذَابَ الهُون**)، واتە: (**هُونَ العَذَاب**) ڕیسواییەکە کە بریتیە لە سزاو ئازار.

٥)- ﴿بِمَا كُنتُمۡ تَسۡتَكۡبِرُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە بە ناهەق خۆتان لە زەویدا بەزلدەگرت.

بێگومان هەموو خۆبەزلگرتنێک هەر بە ناهەقە، بەڵام ئەمە لێرەدا بۆ زیاتر ناقۆڵاو دزێو پێشاندانی خۆ بەزلگرییەکەیانە.

٦)- ﴿وَبِمَا كُنتُمۡ تَفۡسُقُونَ﴾، بە هۆی ئەوەشەوە کە ئێوە لادان و تاوانتان دەکرد، واتە: لە فەرمانبەریی خوا دەردەچوون و، لە جادەی شەریعەت دەرچووبوون، واتە: بەهۆی دوو شتەوە، ئێوە ئەمڕۆ سزای ڕیسوایی دەچێژن:

یەکەم لە بەرانبەر بەندەکانی خوادا، خۆتان بەزلدەگرت.

دووەم: لە بەرانبەر خواشدا لادان و سەرپێچیی و تاوانتان دەکردو، لە جادەی شەریعەتێک کە خوا بۆی دانا بوون، لاتان دەدا.

لێرەدا خوا ﷻ بۆمان باسی ئەوانە دەکات کە بێبڕوا بوون و، بە هۆی بێبڕواییەکەیانەوە، ملیان داوەتەوە ڕابواردنی ناشەرعیی و خۆشگوزەرانیی، وەک کرمە گڵ خۆرکەیەک، وەک ئاژەڵێک سەریان هەر بەرەو خوار بووەو، جارێک سەریان بەرەو خوا بەرز نەکردۆتەوە، بپێچنەوە لە حەڵاڵ و حەرام، لە چاکەو خراپە، بەڵکو چۆنیان پێ خۆش بووە، وایانکردوە، وەک شاعیرەکە دەڵێ:

ومَنْ أَباحَ النَّفسَ ماتهـواهُ   فإنَّمـا إلهــهُ هـــواه

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێرێ، کە بەهۆی ئیمان و تەقواوە، وا تەماشای ژیانی دنیا دەکەن، کە شوێنی تێدا تاقیکردنەوەیەو، هەر

بەو ئەندازەیە لە نیعمەتە ماددییەکانی دنیادا چێژ وەربگرن و بەهرەمەند دەبن، کە ژیانی دنیایان پێویستی پێیەتی، نەک بەو ئەندازەیەی کەیفیان لێیەتی.

هەڵوەستەیەکی پێویست لەبەردەم مشت و مڕێکیی نێوان مەڕوانی کوڕی حەکەم و (عبدالرحمن بن أبي بكر الصديق)دا لەسەر حوکمی میراتیی و بنەماڵەیی

بەڕێـــزان!

ئێمە لە دەرسی پێشوودا، لە هۆی هاتنە خواری ئەم ئایەتە موبارەکەی کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيۡهِ أُفّٖ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِيٓ أَنۡ أُخۡرَجَ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِي وَهُمَا يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيۡلَكَ ءَامِنۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ١٧ ﴾الأحقاف، چەمک و واتای دوو ڕیوایەتمان هێنا، لێرەدا بە باشی دەزانم دەقی سێ ڕیوایەتان لە سەرچاوەکانی خۆیانەوە بێنم:

أ)- {عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ قَالَ: كَانَ مَرْوَانُ عَلَى الْحِجَازِ اسْتَعْمَلَهُ مُعَاوِيَةُ، فَخَطَبَ فَجَعَلَ يَذْكُرُ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ لِكَيْ يُبَايَعَ لَهُ بَعْدَ أَبِيهِ، فَقَالَ: لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ رضي الله عنهما، شَيْئًا فَقَالَ: خُذُوهُ فَدَخَلَ بَيْتَ عَائِشَةَ، فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ، فَقَالَ مَرْوَانُ: إِنَّ هَذَا الَّذِي أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ: ﴿ وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيۡهِ أُفّٖ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِيٓ أَنۡ أُخۡرَجَ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلۡقُرُونُ مِن قَبۡلِي وَهُمَا يَسۡتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيۡلَكَ ءَامِنۡ إِنَّ وَعۡدَ ٱللَّهِ حَقّٞ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلۡأَوَّلِينَ ١٧ ﴾الأحقاف، فَقَالَتْ عَائِشَةُ رضي الله عنها: مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ: مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ عُذْرِي} (أخرجه البخاري: ٤٨٢٧، وقد جمع الحافظ بن حجر رحمه الله رواية هذا الحديث في فتح الباري: ج٨، ص٥٧٦، ٥٧٧).

واتە: یوسفی کوڕە ماهەک دەگێڕێتەوە کە مەڕوان، موعاویەی کرد بووی بە حوکمڕان لە حیجاز، وتاریدا یەزیدی کوڕی موعاویەی باسکرد، بۆ ئەوەی لە

دوای بابی پەیمانی بۆ وەربگیرێ، بەیعەتی بۆ وەربگیرێ، (کە بابی جارێ هەر لە ژیاندایە)، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبووبەکر قسەیەکی گوت (لە ڕیوایەتەکەی دیکەدا دەیهێنین، کە قسەکەی چی بووە)، مەڕوان گوتی: بیگرن، ئەویش چووە نێو ماڵەکەی عائیشە، (خوا لێی ڕازی بێ) و نەیانتوانی بیگرن (لەبەر حورمەت و ڕێزی عائیشە)، مەڕوان گوتی: ئەمە ئەو کەسەیە، کە خوا لە بارەیەوە ئەم ئایەتەی ناردۆتە خوار: ﴿وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ أَتَعِدَانِنِىٓ أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ ٱلْقُرُونُ مِن قَبْلِى وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ ٱللَّهَ وَيْلَكَ ءَامِنْ إِنَّ وَعْدَ ٱللَّهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هَٰذَآ إِلَّآ أَسَٰطِيرُ ٱلْأَوَّلِينَ ﴿١٧﴾﴾، عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) لە پشت پەردەوە گوتی: خوا ﷻ هیچ شتێکی لە قورئانیدا، لە بارەی ئێمەوە نەناردۆتە خوار، جگە لەوەی خوا ﷻ پاکیی منی لە قورئاندا دابەزاندوە، مەبەستی پێیان ئایەتەکانی: (١١ - ٢٦)ی سوورەتی (**النور**)ە، کە پێشتر تەفسیرمان کردوون، واتە: ئەو شازدە ئایەتە، بەو بۆنەوە هاتوونەتە خوار، کە تۆمەت بۆ عائیشە کرا بوو، بوختانی پێکرا، (خوا لێی ڕازی بێ)، خوا لە سەرووی حەوت ئاسمانانەوە پاکیی و چاکیی عائیشەو (صەفوانی کوڕی موعەتتەلی سەهمیی)یشی ڕاگەیاند.

ب)- {عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، قَالَ: لَمَّا بَايَعَ مُعَاوِيَةُ لِابْنِهِ يَزِيدَ، قَالَ مَرْوَانُ: سُنَّةُ أَبِي بَكْرٍ، وَعُمَرَ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: سُنَّةُ هِرَقْلَ، وَقَيْصَرَ، فَقَالَ: أَنْزَلَ اللَّهُ فِيكَ: ﴿وَٱلَّذِى قَالَ لِوَٰلِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ﴿١٧﴾﴾ الأحقاف، قَالَ: فَبَلَغَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: كَذَبَ وَاللَّهِ مَا هُوَ بِهِ، وَلَكِنْ «رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَعَنَ أَبَا مَرْوَانَ وَمَرْوَانُ فِي صُلْبِهِ» فَمَرْوَانُ قَصَصٌ مِنْ لَعْنَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ}[1].

---

(١) أخرجه النسائي في تفسيره: ٥١١، والخطّابي في غريب الحديث (ج٢،ص ٥١٧)، والحاكم في المستدرك (ج٤، ص ٤٨١)، والإسماعيلي في المستخرج كما في الفتح (ج٨، ص ٥٧٦)، وابن أبي خيثمة في تأريخه، وابن مردويه في تفسيره كما في تخريج الكشّاف (ج٣، ص٢٨٢)، وعبد بن حميد، وابن المنذر في تفسيريهما، كما في (الدر المنثور)، (ج٧، ص٤٤٤) من طرق عن محمد بن زيان به قال الحاكم: هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ، وَلَمْ يُخْرِجَاهُ، وتَعَقَّبَهُ الذهبي بقوله قلت: فيه انقطاع محمد لم يسمع من عائشة، وأخرج ابن أبي حاتم في تفسيره كما في فتح الباري (ج٨، ص٥٧٧)، وتفسير القرآن العظيم (ج٤، ص١٧١).

واتە: موحەممەدی کوڕی زیاد دەڵێ: دوای ئەوەی موعاویە پەیمانی بۆ کوڕەکەی وەرگرت، (واتە: لەسەر زەمانی مەڕوان)، مەڕوان گوتی: ئەوە هەمان ڕێبازی ئەبوو بەکرو عومەرە (خوا لێیان ڕازی بێ)، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبوو بەکر، (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، گوتی: بەڵکو ڕێبازی هیرەقڵ و قەیصەرە، (واتە: حوکمی میراتیی و بنەماڵەیی)، مەڕوان گوتی: ئەمە ئەو کەسەیە خوا ﷻ لە بارەیەوە ئەم ئایەتەی دابەزاندوە: ﴿وَالَّذِى قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَآ ١٧﴾، کە ئەوە بە عائیشە گەیشتەوە (خوا لێی ڕازی بێ)، عائیشە گوتی: بە خوا درۆ دەکات، عەبدوڕڕەحمان ئەو کەسە نیە، کە خوا ئەو ئایەتەی لە بارەوە دابەزاندوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ لەعنەتی لە بابی مەڕوان کردوە، کە مەڕوان لە پشتی بابیدا بووە، کەواتە: مەڕوانیش نەفرینی خوای بەرکەوتوە.

دیارە مەڕوان کوڕی حەکەمە (الحكم بن العاصي) کە بە کافریی مردوە، دایکمان عائیشە گوتوویەتی: کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەعنەتی لە حەکەم کردوە، ئەو مەڕوانەش لە پشتی ئەوە.

ج)- {مِنْ طَرِيقِ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، قَالَ: إِنِّي لَفِي الْمَسْجِدِ حِينَ خَطَبَ مَرْوَان، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَرَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فِي يَزِيدَ رَأْيًا حَسَنًا، وَإِنْ يَسْتَخْلِفْهُ فَقَدِ اسْتَخْلَفَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ: أَهِرَقْلِيَّةٌ؟! إِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَاللَّهِ مَا جَعَلَهَا فِي أَحَدٍ من ولده، ولا أحدٍ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ، وَلَا جَعَلَهَا مُعَاوِيَةُ فِي وَلَدِهِ إِلَّا رَحْمَةً وَكَرَامَةً لِوَلَدِهِ. فَقَالَ مَرْوَانُ: أَلَسْتَ الَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ: أُفٍّ لَكُمَا؟ فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: أَلَسْتَ ابْنَ اللَّعِينِ الَّذِي لَعَنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَاكَ؟ قَالَ: وَسَمِعَتْهُمَا عَائِشَةُ، فَقَالَتْ: يَا مَرْوَانُ، أَنْتَ الْقَائِلُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ كَذَا وَكَذَا؟ كذبتَ، مَا فِيهِ نَزَلَتْ، وَلَكِنْ نَزَلَتْ فِي فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ. ثُمَّ انْتَحَبَ مَرْوَانُ، ثُمَّ نَزَلَ عَنِ الْمِنْبَرِ حَتَّى أَتَى بَابَ حُجْرَتِهَا، فَجَعَلَ يُكَلِّمُهَا حَتَّى انْصَرَفَ}[1].

---

(١) وسكت عنه الحافظ في الفتح، وقال الهيثمي في مجمع الزوائد: (ج٥، ص ٤١)، رواه البزار إسناد حسن، قلنا فيه عبدالله البهي مختلف فيه، وفي التقريب صدوق يخطيء فالحديث بمجموعها إن شاءالله حسن على أقل الأحوال، والحديث ذكره السيوطي في الدر المنثور (ج٧،

واتە: ئیسماعیلی کوڕی ئەبوو خالید لە عەبدوڵڵای بەهیی دەگێڕێتەوە، گوتوویەتی: من لە مزگەوت بووم، کاتێک مەڕوان وتاریدا، گوتی: خوای بەرز لە بارەی یەزیدەوە بۆچوونێکی باشی پێشانی فەرمانده‌ی بڕواداران داوە، (مەبەستی موعاویە بوو) و، ئەگەر موعاویە یەزید بکات بە جێنشین، ئەبوو بەکرو عومەڕیش خوا لێیان ڕازی بێ، خەڵکیان لە دوای خۆیان کردۆتە جێنشین، (کە ئەو قسەیە درۆ بووە، ئەبوو بەکرو عومەڕ کەسیان تەعین نەکردوە، دیاریی بکەن، بەس پێشنیاریان کردوە)، بۆیە عەبدوڕڕەحمانی کوڕی ئەبوو بەکری صیددیق خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، گوتی: ئایا هیرەقلایەتییە؟! (لە ڕیوایەتێکی دیکەدا، گوتی: ئەوە ڕێبازی هیرەقل و قەیصەرە؟!) بە خوا ئەبوو بەکر کەسی لە ڕۆڵەکانی خۆی پێشنیار نەکرد، کەسیشی لە خزمانی خۆی پێشنیار نەکرد، {هەروەها عومەریش (خوا لێیان ڕازی بێ)، بەلام لێرەدا هەر باسی ئەبوو بەکری کردوە}، بەلام موعاویە تەنیا بۆیە لە ڕۆڵەکانی خۆیدا، [کە یەزیدی کوریەتی] داینا، هەروەک ڕێزلێگرتنی کوڕەکەی و سۆز نواندن لەگەڵ کوڕەکەی، (واتە: نەک وەک دڵسۆزیی بۆ مسوڵمانان)، مەڕوانیش پێی گوت: تۆ ئەو کەسە نی کە کاتی خۆی بە باب و دایکی گوتوە: (**أُفٍّ لَّكُمَا**)؟ بێزاریی بۆ ئێوە؟ عەبدوڕڕەحمانیش لە وەڵامیدا گوتی: ئەدی تۆ کوڕی ئەو مەلعوونە نی، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بابتی نەفرین لێکردوە؟ {مەشهوور بووە کە پێغەمبەری خوا ﷺ نەفرینی کردوە لە (**حَكَم**)ی بابی مەڕوان، مەڕوانی کوڕی حەکەم}، دەڵێ: عائیشەش (خوا لێی ڕازی بێ)، گوێی لە قسەکانیان بوو، بۆیە گوتی: ئەی مەڕوان! ئەوە تۆ ئەو بێژەرەی کە وات بە عەبدوڕڕەحمان گوتوە؟ درۆ دەکەی، (واتە: بە هەڵەدا چووی)، ئەو ئایەتە لە بارەی ئەوەوە نەهاتۆتە خوار، بەڵکو ئەو ئایەتە لە بارەی فلانی کوڕی فلان هاتۆتە خوار، دەڵێ: دوایی مەڕوانیش گریانی لە قوڕگ مابوو (زانی کە وەزعەکەی خراپە)، لە مینبەر دابەزیی و چوو بۆ لای دەرگای ژوورەکەی عائیشەو، هەر قسەی لەگەڵدا کرد، (بە حیساب تاکو ڕازیی بکات) دوایی ڕۆیشت.

---

٤٤٤)، وزاد نسبته لابن مردويه) انظر: الإستيعاب في بيان الأسباب: ج٣، ص ٢١٣، ٢١٤ .

بۆیـەش بـە گرنگیـی پێدانـەوە ئـەو سـێ ڕیوایەتـەم هێنـان، کـە هـەردووک نووسـەرەکەی کتێبـی: (**الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب**)، واتـە: (**سـليم بـن عيـد الهلالي، محمـد بـن مـوسى آل نـصر**) دەڵێـن: ئـەم دەقـەی سـێیەمیش بـە کـۆی ڕیوایەتـەکانی بـەلای کەمـەوە سـەنەدەکەی چـاک (**حسـن**)ە‌و، پشـتی پـێ دەبەسـترێ.

بەڵـێ بۆیـە ئـاوا بـە وردیـی هێنـام، چونکـە بـە داخـەوە حوکمـی میراتیـی و بنەماڵەیـی لـە ئیسـلام دا، لەسـەر دەسـتی موعاویـەی کـوڕی ئەبـوو سـوفیان و بـە دانانی یەزیـدی کوڕیـەوە، داهێـنرا، ئنجـا ئایـا کـێ بۆتـە دەلاڵـی ئـەو لادانـە؟ مـەڕوانی کـوڕی حەکـەم، مەڕوانیـش ئـەوە حاڵیـەتی، کـە دایـکمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ) خـۆی و بابیـشی ناسـیون، ئنجـا لـە حیجـاز ئـەو بـووەو، لـە عێـراق یەکێکـی دیکـە بـووەو، لـە میصـر یەکێکـی دیکـە، لەوانـەی کـە پێـڕی موعاویـە بـوون، ئەوانـەی ماسـتاویان بـۆ کـردوەو، تەماعیـان تێیـدا هەبـووە کـە کارێکیـان پـێ بسـپێرێ، بـەڵام ئایا هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـەوە بـێ دەنـگ بـوون؟ نەخێـر ئەوەتـا عەبدوڕڕەحـمانی کـوڕی ئەبـوو بەکـر (خـوا لـە خـۆی و بـابی ڕازی بـێ)، کـە پیاوێکـی هـەق بێژبـووە، دایـکمان عائیشـە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، ئـاوا بەرگریـی لێـی دەکات، بەڵـێ برایـەتی، بـەڵام پیاوێکی پیاوانـە بـووەو، یەکێـک بـووە لەوانـەی عـەلی کـوڕی ئەبوو تاڵیبیـش زۆر خۆشویسـتوەو، پشـتگیریی لێـی کـردوە لـە بەرانبـەر نەیارەکانیـدا، لەبـەر ئـەوەی دەیـزانی لەسـەر هەقـە، عەبدوڕڕەحـمان لێـی وەدەنـگ دێ، کـە لـە ڕیوایەتێکـدا دەڵـێ: ئـەوە ڕێبـازی قەیصـەڕو هیرەقلـە، لـە ڕیوایەتێکـی دیکـەدا دەڵـێ: (**أهرقليـة**)، ئایا هیرەقلایەتییـە؟ بـاب حوکمڕانیـی مسـوڵمانان یەکسـەر بـۆ کوڕەکـەی دابنـێ و، بیـکات بـە میراتیـی و بنەماڵەیـی؟ کەواتـە: بـا بزانیـن ئـەو حوکمـی میراتیـی و بنەماڵەییـە، کـە لـە موعاویـەی کـوڕی ئەبـوو سـوفیانەوە داکەوتـوە، هیـچ پەیوەندیـی بـە ئیسـلامەوە نیـە، بەڵکـو پەیوەندیـی بـە هیرەقـل و قەیصـەڕو کیسـڕاوە هەیـەو، هاوەڵانیـش لێـی بـێ دەنـگ نەبـوون، حوسـێنی کـوڕی عەلییـش کـە لـە کەربەلا شـەهید دەبـێ و، هـاوەڵانی دیکەش عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەڕ، کـە هـەر لـە (**صحيـح البخـاري**)دا هاتـوەو عەبدوڵـڵا کـوڕی زوبەیـرو زۆری دیکـە لـە هـاوەڵانی دیکـە، (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، بـێ دەنـگ نەبـوون،

بـەڵام شـتەکەیان لەبـەر نەڕۆیشـتوە.

ئنجا هەندێک کەس من کە جار جار باسی موعاویەی کوڕی ئەبوو سوفیانم کـردوە خـوا لێـی ببـووڕێ، کـە گوتوومـە هەڵـەی بـووە، لـە ژێـر کاریگەریـی ئـەو بیرۆکانـەی کـە لـە کەنـداوەوەو لـەو وڵاتانـەوە کـە حوکمـی بنەماڵەیـی و میراتییـان تەبەننیـی کـردوە، بـە نـاوی ئیسـلامەوە، کـە ئـەو بیرۆکەیـە لەوێـوە ڕەواجـی پـێ دەدرێ، بەڵـێ لـە ژێـر کاریگەریـی ئـەو بیرۆکانـەدا، ڕەخنـە لـە بەنـدە دەگـرن، دەڵێـن: فلانکـەس واو وای بـە موعاویـە گوتـوە!! هیچـم پـێ نەگوتـوە بـەس دەڵێـم: ڕەنگێکـی ڕشـتوەو ڕێیەکـی دانـاوە، کـە پێچەوانـەی ئیسـلامە، ڕەنگێکـی ڕشـتوە کـە مسـوڵمانان بـە دەسـتیەوە گرفتـارن، چاکـەی دیکـەی بـوو ون، چاکـەکانی بەجێـی خـۆی، بـەڵام ئـەو کارە خراپەشـی بەجێـی خـۆی، کـە ڕەنگێکـی زۆر خراپـی ڕشـتوەو ئێسـتاش لەگـەڵ دابـێ: لـە دەوڵەتـانی کەنـداوو مەغریـب و ئـوردن و کـوێ و کـوێ، هەمـووی حوکمـی میراتیـی و بنەماڵەییـە، بـە درێژایـی مێـژوو هـەردوو بنەماڵـەی ئومەویـی و عەبباسـیی، دوایـی بنەماڵـەی عوسـمانیی هەمـووی حوکمـی میراتیـی و بنەماڵەیـی بـووە، هەموویشـی ڕەنگـە کـە موعاویـە ڕشـتوویەتی.

پێغەمبەریـش ﷺ دەفەرمـوێ: {**أَوَّلُ مَـنْ يُغَـيِّرُ سُـنَّتِي رَجُـلٌ مِـنْ بَنِـي أُمَيَّـةَ**}[1]، واتـە: یەکەمیـن کـەس کـە ڕێبـازی مـن دەگـۆڕێ، پیاوێکـە لـە بـەنی ئومەییـە، (**شـیخ ناصرالدیـن الألبـاني**) سـەنەدەکەی بـە بـاش (حسـن) دانـاوە، وەک مـن لـە هەندێـک لـە کتێبـەکانی خۆمـدا، بـە تایبـەتی کتێبـی: (هەڵوەشـانەوەی پەڕگیریـی)، هەروەهـا

---

(١) قـال الألبـاني فـي « السلسـلة الصحيحـة » ٤ / ٣٢٩، برقـم: (١٧٤٩)، أخرجـه ابـن أبي عاصـم في « الأوائـل » (٧ / ٢): حدثنـا عبيـد اللـه بـن معـاذ حدثنـا أبي حدثنـا عـوف عـن المهاجـر أبي مخلـد عـن أبي العاليـة عـن أبي ذر أنـه قـال ليزيـد ابـن أبي سـفيان: سـمعت رسـول اللـه ﷺ فذكـره، قلـت: و هـذا إسـناد حسـن، رجالـه ثقـات رجـال الشـيخين غـير المهاجـر و هـو ابـن مخلـد أبـو مخلـد، قـال ابـن معـين: «صالـح»، وذكـره ابـن حبـان في « الثقـات »، وقـال السـاجي: «صـدوق»، و قـال أبـو حاتـم: « لـين الحديـث ليـس بـذاك و ليـس بالمتقـن، يكتـب حديثـه»، قلـت: فمثلـه لا ينـزل حديثـه عـن مرتبـة الحسـن. و اللـه أعلـم ولعـل المـراد بالحديـث تغيـير نظـام اختيـار الخليفـة، و جعلـه وراثـة. و اللـه أعلـم.

کتێبی: (چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم)دا، ئەو حەدیسەم بە تەخریجەوە هێناوە، ئەلبانیی لە: (**السلسلة الصحيحة**)ەکەی خۆیدا هێناویەتی و، گوتووشیەتی: ڕەنگە مەبەست پێی شێوەی هەڵبژاردنی حوکمڕان بێ، کە موعاویە دیاریی کرد، ئەو ناوی موعاویەی نەهێناوە، بەڵام ئایا کێ بووە کە ڕێبازی پێغەمبەری ﷺ لە ڕاوێژ (**شوری**)ەوە: ﴿وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ ﴿٣٨﴾﴾ **الشورى**، گۆڕی بۆ حوکمی میراتیی و بنەماڵەیی؟ بێگومان موعاویەی کوڕی ئەبوو سوفیان بوو، ئنجا چاکەکانی بەجێی خۆی، بەڵام ئەو کارە خراپەشی وەک کارە خراپەکانی دیکەشی بەجێی خۆی و، بە تەئکید ئیسلامیش زۆر لەوە مەزنترە کە ئێمە بە هۆی ڕەفتارو هەڵوێستی لاری کەسانێکەوە، لاری بخەینە بەرچاو، بە تایبەتی ئێستا لەم ڕۆژگارەدا چاکتر دەرکەوتوە، کە حوکمی خۆ سەپاندن و بنەماڵەیی و میراتیی، چ زەرێکی گەورەی داوە لە ئیسلام و مسوڵمانان؟!

لەم بوارو سیاقەش دا (**سید قطب**) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، قسەیەکی جوانی هەیە، دەڵێ: (**إِنَّ تَبْرِئَةَ الأَشْخَاص لَا تُسَاوِي تَشْوِيه المَنْهَج**)، واتە: پاکانە کردن بۆ کەسەکان، یەکسان نیە لەگەڵ ناشیرین کردنی بەرنامەکەدا، یانی: بەرنامەکە با وەک خۆی بخرێتە بەرچاو، بەڵام کەسەکان کە خەتایان کردووەو لایانداوە لە بەرنامەکە، دەبێ بگوترێ: فلانکەس لایداوەو خەتای کردوە، نەک بۆ پاساو داناوەی لادان و هەڵەو پەڵەی کەسەکان، بەرنامەکەش لار بکەین.

کورتە باسێک لە بارەی
بەهرە وەرگرتن لە ناز و نیعمەتی دنیاوە

ئـەم کورتـە باسـە لەبـەر ڕۆشـنایی ئایـەتی ژمـارە (٢٠)ی (**الأحقـاف**)دا کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾﴾**الأحقـاف**، پێشـکەش دەکەیـن، ئەویـش لـە حـەوت بڕگـەدا، بـەڵام دوای پێشـەکییەکی کـورت:

بەڕێـــزان!

وەک پێشـەکییەکی کـورتی ئـەم کورتـە باسـە دەڵێـم: بەڕاسـتیی لـە بـواری بەهـرە وەرگرتـن لـە نـازو نیعمەتـەکانی دنیـا، یاخـود پشـت تێکردنیانـدا، هـەم تێپەڕانـدن هەیـە، هـەم بـە زایـەدان هەیـە، تێپەڕانـدن هەیـە، کـە کەسـانێک دێنـن وا ئیسـلام دەخەنـە بەرچـاو، کـە فەرمـانی کـردوە بـە شـوێنکەوتووانی بـاوەش بـە دنیـادا بکـەن، وەک چـۆن خەڵکـی دیکـەی دنیـا پەرسـت و دنیـا ویسـت، بـاوەشی پێـدا دەکـەن، لەسـەر حیسـابی دیـن و ئەخـلاق، یاخـود لەسـەر حیسـابی قیامـەت، کـە بێگومـان ئەوە تێپەڕاندنـە، هەروەهـا بەزایەدانیـش هەیـە، کـە کەسـانێکی دیکـە دێنـن بـە نـاوی دنیا بـە کەمگرتـن و خـوا پەرسـتیی و هەڵبـژاردنی ڕۆژی دواییـەوە، پشـت لـە دنیا دەکـەن و مسـوڵمانان وا وادار دەکـەن، کـە پشـت لـە دنیـا بکـەن و دنیـا بـە هیـچ دابنێـن، وشـەی (**زهد**)یشـیان بـە هەڵـە مانـا کـردوە، وەک لـە کتێبـی: (ڕێـگای صاڵـح بـوون و بـەرەو خـوا چـوون)داو، لـە کتێبـی: (گیـانی ژیـان)و، لـە هەنـدێ لـە کتێبـەکانی خۆمـدا باسـم کـردوە، کـە گوتوویانـە: زوهـد واتـە: (دنیـا نەویسـتیی)، کـە ئەمـە هـەم لـە ڕووی زمانەوانییـەوە هەڵەیـە، هـەم لـە ڕووی شـەرعییەوە هەڵەیـە، وەک مـن وشـەی

(زهد) لە كوردییدا مانایەكەم ڕاستكردۆتەوە كە بریتیە: لە [دنیا بە كەمگرتن]، نەك وەك باوە: دنیا نەویستیی، چونكە ئیسلام ڕازیی نیە، مسوڵمان دنیای نەویّ، بەڵام دەڵێ: دەبێ دنیا بە كەم بگری، نەك نەتەوێ و فڕێی بدەی، چونكە دوایی پەكت دەكەوێ و، دنیاش بۆ ئەهلی كوفرو زوڵم دەكەوێتە گۆڕێ و مەیدانیان بۆ چۆڵ دەبێ، پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)یش كە لەگەڵ تاغووتەكاندا تێكگیراون، هەر لەسەر دنیاو لەسەر ئەوە كە كێ كاروباری دنیا هەڵسووڕێنێ؟ تێكگیراون، لەسەر قیامەت و لەسەر بەهەشتێ نەبووە، بەو واتایە كە هەر كامیان بڵێ: بەهەشت دەبێ بۆ ئێمە بێ، نەخێر دەبێ بۆ ئێوە نەبێ! بەڵكو لەسەر چاككردنی دنیا بووە، پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هاتوون، دنیا چاك بكەن و ڕێكی بخەن، چاكسازیی سیاسیی و، ئابووریی و، كۆمەڵایەتیی بكەن، بەڵام تاغووت و حوكمڕانە خۆشگوزەران و خۆ بەزلگرو خۆ سەپێنەكان، ڕازیی نەبوون ئەو بەزم و بازاڕەیان لێ تێكبچێ، كە بە شێوەی ناشەرعیی پێكیان وەناوەو، سازیان كردوە، لەسەر ئەوە لەگەڵ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) دا تێكگیراون، بۆیە دنیا نەویستیی لە ڕوانگەی شەرعەوە هەڵەیە، لە ڕووی زمانەوانییشەوە هەڵەیە، چونكە (زُهْد) بە مانای نە ویستنی شتێك نیەو، بە مانای بە كەم گرتنیەتی، بە بەڵگەی ئەو ئایەتە موبارەكە لە سووڕەتی (**یوسف**) دا، كە دەفەرموێ: ﴿ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾ ﴾**یوسف**، واتە: یوسفیان بە چەند درەمێكی كەم فرۆشت و، ئەوان تێیدا بە كەمگربوون، تێیدا لە بە كەم گران بوون، واتە: بە نرخێكی كەمیان فرۆشت و خوا خوایان بوو زوو لە كۆڵیان بێتەوە، نەك نەیانەوێ، بەڵكو بە كەمیان گرت.

ئێستاش بابچینە سەر حەوت بڕگەکانی ئەم کورتە باسە:

١)- خوا نازو نیعمەتی دنیای بۆ بەهرە وەرگرتنی مرۆڤان خوڵقاندوە:

هیچ گومان لەوەدا نیەو، لە چەندان ئایەتدا خوا ﷻ ئەوەی ڕاگەیاندوە کە هەرچی خوڵقاندوویەتی لە نازو نیعمەتی دنیا، بۆ بەهرە وەرگرتنی مرۆڤانە.

أ)- بۆ وێنە لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ قَتَلُوٓا۟ أَوْلَٰدَهُمْ سَفَهًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا۟ مَا رَزَقَهُمُ ٱللَّهُ ٱفْتِرَآءً عَلَى ٱللَّهِ ۚ قَدْ ضَلُّوا۟ وَمَا كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی ڕۆڵەکانی خۆیان بە نەفامیی و بەبێ زانیاریی کوشتن و، ئەوەی خوا وەک بژیو پێیدابوون لە خۆیانیان قەدەغە کرد، بە هەڵبەستن بە ناوی خواوە، ئەوانە گومڕا بوون و، لە ڕێی ڕاستگرتووان نەبوون.

ب)- هەروەها لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَ لِعِبَادِهِۦ وَٱلطَّيِّبَٰتِ مِنَ ٱلرِّزْقِ ﴿٣٢﴾ ﴾، واتە: (خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:) بفەرموو: ئەو جوانییەی خوا بۆ بەندەکانی وەدەری هێناوەو، ئەو بژیوە پاک و چاکانەی بۆی ڕەخساندوون، کێ قەدەغەی کردوون؟!

کەس مافی نیە، شتە باش و پەسندو خۆش و بە کەڵکەکان، لە بەندەکانی خوا قەدەغە بکات، کە لە ئەصڵدا خوا بۆ ئەوانی خوڵقاندوون.

ج)- لە سوورەتی (**المائدة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَا تُحَرِّمُوا۟ طَيِّبَٰتِ مَآ أَحَلَّ ٱللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوٓا۟ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا۟ مِمَّا رَزَقَكُمُ ٱللَّهُ حَلَٰلًا طَيِّبًا ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ٱلَّذِىٓ أَنتُم بِهِۦ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەو بژیوە پاک و چاکانەی خوا بۆی ڕەوا کردوون، قەدەغەیان مەکەن و، سنوورشکێنیی مەکەن، بە دڵنیایی خوا سنوورشکێنانی خۆشناوێن، (واتە: ئەوانەی شتە پاک و چاکەکان قەدەغە دەکەن)، لەوەش کە خوا پێیداون و ڕەوایە(و پاک و چاکە، بخۆن) و، پارێز لەو خوایەتان بکەن، کە ئێوە پێی بڕوادارن، (پارێزی لێ بکەن و خۆتان لە شت قەدەغەکان مەدەن).

٢)- خوا ﷻ گۆشتە قەدەغەکراوەکانی لە چوار شتاندا، کورت هەڵهێناون:

واتە: خوا ڕایگەیاندوە کە تەنیا ئەو چوار گۆشتە قەدەغەن، لە ڕووی شەرعییەوە، کە ئەوانیش بریتین لە: گۆشتی بەراز، مردارەوە بوو، خوێن، بۆ جگە لە خوا سەربڕاو:

١- وەک لە سووڕەتی (**البقرة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾﴾.

٢- هەروەها لە سووڕەتی (**المائدة**)دا، هەمان شت دووبارە دەبێتەوە، کە لەوێدا ژمارەی قەدەغەکراوەکان زیاترە، بەڵام هەر دەچنەوە نێو ئەو چوار جۆرەوە، دەفەرموێ: ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَن تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَٰلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِن دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣﴾﴾.

٣- لە سووڕەتی (**النحل**)یش دا، دیسان خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ﴿١١٥﴾﴾.

٤- لە سووڕەتی (**الأنعام**)یش دا ڕوونتر، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُل لَّا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ ﴿١٤٥﴾﴾، واتە: (خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:) بڵێ: لەوەدا کە سروشم بۆلا کراوە، نابینم لەسەر هیچ بخۆرێک، گۆشتێک قەدەغە کرابێ، مەگەر: مردار بێ، یان خوێنی ڕێژراو، یان گۆشتی بەراز کە بێگومان پیسە، یان بەلادان بۆ جگە لە خوا سەر بڕابێ.

شایانی باسە: ئێمە لە سووڕەتی (الأنعام)دا، باسێکی تێرو تەسەلمان، لە بارەی گۆشتە قەدەغە کراوەکانەوە کردوە، کە ئەم چوار گۆشتەن، لە ڕووی شەرعییەوە قەدەغەن، وەک قورئان دەفەرموێ، بەلام لە فەرمایشتی پێغەمبەریش دا ﷺ باسی سێ جۆرە گۆشتی دیکەش کراوە، وەک لەم دوو فەرمایشتەدا دەبینرێ:

فەرمووودەی یەکەم: {عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ أَكْلِ كُلِّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ، وَعَنْ كُلِّ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ }، (أخرجه مسلم: ٥١٠٣)، واتە: ئیبنو عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا ڕێگریی کردوە لە خواردنی هەر خاوەن کەڵبەیەک لە دڕندان و، هەر خاوەن چڕنووکێک لە باڵندان.

فەرمووودەی دووەم: {عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ} (أخرجه البخاري: ٤٢١٧)، واتە: ئیبنو عومەر (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا قەدەغەی کردوە لەوە کە گۆشتی کەری ماڵیی بخورێ.

هەرچەندە لەو بارەوە هەندێک لە زانایان مشت و مڕو ڕاجیاییەکیان هەیە، بە تایبەت ئیمام مالیک.

ئەوانە بە دەقی قورئان و سوننەت، ئەدی بۆق و سیسرکەو، مارو، دووپشک و زیندەوەرو ژیاندارانی دیکە؟!

ئەوانە هەموویان تەماشا دەکرێ: ئەگەر لە ڕووی زانستییەوە، لە ڕووی پزیشکییەوە، سەلمێنرا کە زیانیان هەیە، ئەو کاتە قەدەغە دەکرێن:

یەک: لەبەر ئەوەی زیانیان هەیەو، عەقڵیش لە چەندان ئایەت دا خوا باس دەکات کە دەبێ باش و خراپ و سوودبەخش و زیانبەخشەکانی پێ بزانرێن:

١- ﴿فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ۝٢﴾ **الحشر**.

٢- ﴿ وَلَقَد تَّرَكۡنَا مِنۡهَآ ءَايَةَۢ بَيِّنَةٗ لِّقَوۡمٖ يَعۡقِلُونَ ٣٥ ﴾**العنكبوت**، کەواتە: شتێک بە عەقڵ و بە عیلم دەرکەوت، کە خراپە، واتە: خراپەو قەدەغەیە، چونکە شەرع ئیعتیمادی لەسەر عەقڵە.

دوو: ئایەتە موبارەکەکەی سوورەتی (**الأعراف**)، ئایەتی ژمارە (١٥٧)، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡخَبَٰٓئِثَ ١٥٧ ﴾**الأعراف**، واتە: هەرچی پاک و چاک و سوود بەخشە، بۆیان حەڵاڵ دەکات و، هەرچی پیس و زیانبەخشە، لێیان قەدەغە دەکات، کەواتە: هەر شتێک سەلمێنرا کە پیس و زیانبەخشە، ئەم ئایەتە موبارەکە دەیگرێتەوەو، مانای وایە حەرامەو قەدەغەیە، هەر شتێکیش بە عەقڵ و عیلم دەرکەوت، کە پیس و زیانبەخشە، ئەوە خوای پەروەردگار ئەم دینەی بۆ خاوەن عەقڵان ناردوە، واتە: تەنیا خاوەن عەقڵان ئەرکدار (**مكلّف**)ن، بە بەڕێوەبردنی و، هەر شتێک بە عەقڵ و عیلم دەرکەوت، زیانبەخش و پیس و خراپە، فەرزە مرۆڤ خۆی لێ بە دوور بگرێ، بۆ وێنە: کەسێک بەرد بخوات، کەسێک گڵ بخوات و، کەسێک ڕەژوو بخوات، هەرچەندە دەقێکی شەرعیی سەربەخۆیان لەسەر نیە، بەڵام ئێمە دەقێکی گشتییمان هەیە، کە خوا ﷻ هەموو پیس و هەموو زیانبەخشەکانی قەدەغە کردوون و، بە پێی عەقڵیش هەروایەو عەقڵیش هەر وادەڵێ.

٣)- خوا ﷻ قەدەغەکردنی بەبێ بەڵگەی وەحیی، بە گوناهێکی زۆر زل داناوە:

دروست نیە مسوڵمانان لە خۆڕا شت قەدەغە بکەن، بڵێن: ئەو شتە نابێ ببێ لە ڕووی دینییەوە، بەڵام ئەگەر لە ڕووی زانستی پزیشکییەوە دەرکەوت، کە فڵان شتە زیانی هەیە، تەنانەت ئەگەر یەکێک لەو ئاژەڵانەش بێ، کە لە ئەصڵدا گۆشتەکەی ڕەوایە، بەڵام چونکە گیایەکی خواردوە، یاخود نەخۆشییەکی هەیەو گۆشتەکەی زیانی هەیە، بە عیلم و عەقڵ دەرکەوت، ئەوە فەرزە دووریی لێ بکرێ، نەک لەو ڕووەوە کە دەقێکی شەرعیی سەربەخۆی لەسەرە،

بەڵکو بە بەڵگەی ئەوە کە دەقە گشتییەکەی ئایەتی (١٥٧)ی سووڕەتی (**الأعراف**) دەیگرێتەوەو، لەو ڕووەشەوە کە هەر شتێک عەقڵی سەلیم و عیلم و زانست و واقیع، دەریانخست کە خراپە، بێگومان شەرعیش دەڵێ: خراپە.

ئنجا خوا ﷻ قەدەغەکردنی بێ بەڵگەی وەحیی، بە گوناهێکی زۆر زل داناوە، بۆ وێنە:

١- لە سووڕەتی (**یونس**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلْ أَرَءَيْتُم مَّآ أَنزَلَ ٱللَّهُ لَكُم مِّن رِّزْقٍ فَجَعَلْتُم مِّنْهُ حَرَامًا وَحَلَٰلًا قُلْ ءَآللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى ٱللَّهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾ وَمَا ظَنُّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ إِنَّ ٱللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى ٱلنَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾﴾، واتە: (خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:) بڵێ: ئایا بینیوتانە ئەوەی خوا لە بژیو بۆی دابەزاندوون، لە خۆوە حەلاڵ و حەرامتان تێیدا داناوە، {گوتووتانە: ئەوە حەرامەو، ئەوە حەلاڵە}، بڵێ: ئایا خوا ﷻ مۆڵەتی داون، یاخود درۆ بەناوی خواوە دەڵێن، ئایا گومانی ئەوانە چییە، کە درۆ بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن لە ڕۆژی دوایی دا؟ خوا ﷻ خاوەن بەخششە بەسەر خەڵکەوە، بەڵام زۆربەیان ناسوپاسن.

٢- هەروەها لە سووڕەتی (**النحل**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَقُولُوا۟ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ ٱلْكَذِبَ هَٰذَا حَلَٰلٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُوا۟ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾﴾، واتە: هەر بە وەسفکردنی زمانەکانتان بە درۆ مەڵێن: ئەمە حەلاڵەو ئەمە حەرامە، تاکو سەرەنجام درۆ بە ناوی خواوە هەڵبەستن، (بە ناوی ئایینی خواوە)، بە دڵنیایی ئەوانەی درۆ، بە ناوی خواوە هەڵدەبەستن، سەرفراز نابن.

٣- دیسان لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قَدْ خَسِرَ ٱلَّذِينَ قَتَلُوٓا۟ أَوْلَٰدَهُمْ سَفَهًۢا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا۟ مَا رَزَقَهُمُ ٱللَّهُ ٱفْتِرَآءً عَلَى ٱللَّهِ قَدْ ضَلُّوا۟ وَمَا كَانُوا۟ مُهْتَدِينَ ﴿١٤٠﴾﴾، واتە: بە دڵنیایی زیانبار بوون، ئەوانەی منداڵەکانی (ڕۆڵەکانی) خۆیان کوشتن، بە نەفامیی و بێ زانیاریی و، ئەوەی خوا ﷻ بۆی ڕەوا کردبوون و، قەدەغەیان کرد، (ئەوانەی بە ناوی خواوە درۆیان هەڵبەست و قەدەغەیان کرد)، گومڕابوون و لە ڕێی ڕاستگرتووان نەبوون.

کەواتە: شت قەدەغەکردن بەبێ مۆڵەت و ئیزنی وەحیی، بە گوناهێکی زۆر گەورەو بێڕەزا دانراوە.

هەڵبەتە لە فەرمایشتی پێغەمبەریشدا ﷺ هەر هاتوە، کە خوا ﷻ هەندێ شتی پێویست کردوەو، هەندێ شتی قەدەغە کردوەو، هەندێ سنووریشی داناون و، هەندێ شتیش لێیان بێ دەنگ بووە، ئنجا ئەوانەی خوا لێیان بێ دەنگ بووە، بێ ئەوەی لە بیری بچێ، ئێوەش لێیان مەکۆڵنەوە[1]، (بۆ ئەوەی بازنەی قەدەغەکراوەکان فراوان نەبێ)، ئێمە لە سوورەتی (**المائدة**)دا، لەو بارەوە باسێکی سەربەخۆمان کردوە، جگە لەوەی کە لە سوورەتی (**الأنعام**)یشدا باسێکمان کردوە.

٤)- ئەو ئایەتەی (الأحقاف) مەبەست پێی بێبڕوایانێکی بۆ خواردن ژیاوە:

چونکە هەندێک لە زانایان و توێژەرەوانی قورئان، ئەم ئایەتەیان وا تەفسیر کردوە، کە ئیسلام دژی ئەوەیە مرۆڤەکان خۆشیی وەربگرن لە ژیانداو، شتە خۆشەکان بخۆن، یان بەرگی جوان بپۆشن، یان جێگەو ڕێگەی باشیان هەبێ، یان کەل و پەلی باشیان هەبێ، بەڵام ئەمە هیچی وانیەو، ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الأحقاف**)، واتە: ئایەتی ژمارە (٢٠) کە دەفەرموێ: ﴿ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَٰتِكُمْ فِى حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنْيَا وَٱسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَٱلْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ ٱلْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِى ٱلْأَرْضِ بِغَيْرِ ٱلْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾ ﴾، ئەم ئایەتە لە بارەی بێبڕوایانەوەیە، بە حەوت بەڵگەوەو هەر لە نێو خودی ئایەتەکەدا:

١- ﴿ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ عَلَى ٱلنَّارِ ﴾، ئەو ڕۆژە کە ئەوانەی بێبڕوان ڕادەنوێنرێن لەسەر ئاگر، دۆزەخیان پێشان دەدرێ، یان ئەوان دەهێنرێنە سوێی دۆزەخ، کەواتە: ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾، باس باسی بێبڕوایانە.

---

(١) {إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى فَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا ، وَحَدَّ حُدُوداً فَلَا تَعْتَدُوهَا ، وَحَرَّمَ أَشْيَاءَ فَلَا تَنْتَهِكُوهَا ، وَسَكَتَ عَنْ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَكُمْ غَيْرَ نِسْيَانٍ فَلَا تَبْحَثُوا عَنْهَا} أخرجه الطبراني: ٥٨٩ ، قال الهيثمي (١٧١/١) : رجاله رجال الصحيح . وأبو نعيم في الحلية (١٧/٩) ، والبيهقي موقوفًا (١٢/١٠ رقم ١٩٥٠٩) ، وأخرجه أيضًا : الدارقطني: (١٨٤/٤).

٢- ﴿أَذۡهَبۡتُمۡ طَيِّبَٰتِكُمۡ﴾، شتە خۆشەکانی خۆتانتانتان تەواو کردن، واتە: شتی خۆش ئەگەر بۆ ئەوانە هەبێ، تەنیا لە دنیادا هەیە، کەواتە: ئەوانە کەسانی بێبڕوان، ئەگەرنا بڕواداران لە قیامەتیشدا شتی خۆشیان هەیە.

٣- ﴿فِي حَيَاتِكُمُ ٱلدُّنۡيَا﴾، لە ژیانی دنیاتاندا، تەنیا بێبڕوایان بەس ژیانی دنیا شک دەبەن و دەڵێن: ژیان تەنیا ژیانی دنیایە، بەڵام بڕواداران دەڵێن: وێڕای ژیانی دنیا، ژیانی ڕۆژی دواییش هەیە.

٤- ﴿وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا﴾، ئێوە بەهرەتان لێ وەرگرتن، لەززەتتان لێ وەرگرتن، ئنجا ئەوە تەنیا بێبڕوایانن کە تاکە شوێنی بەهرە وەرگرتن و لەززەت لێ وەرگرتن بە دنیا دەزانن و، هەوڵیش دەدەن هەرچی زیاتر لەززەت و چێژ وەربگرن لە شتە ماددییەکان، بەڵام ئینسانی بڕوادار بۆ ئەوە ناژی کە بخوات، بەڵکو بایی ئەوەندە دەخوات کە بژی، ئنجا ڕستەی: ﴿وَٱسۡتَمۡتَعۡتُم بِهَا﴾، هەرچی خۆشیی و لەززەت بوو ئێوە بەهرەتان لێی وەرگرت، ئەوە تەنیا بەسەر بێبڕوایاندا دەچەسپێ.

٥- ﴿تُجۡزَوۡنَ عَذَابَ ٱلۡهُونِ﴾، ئەمڕۆ سزای ڕیسواکەرو زەبوونکەر دەچێژن، سزای زەبوونکەرو ڕیسواکەر، تەنیا بۆ بێبڕوایانە.

٦- ﴿تَسۡتَكۡبِرُونَ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە بە ناهەق خۆتان لە زەویدا بەزلدەگرت، ئەوەی بە ناهەق خۆی بەزلدەگرێ لە زەویدا، تەنیا بێبڕوایانن.

٧- ﴿وَبِمَا كُنتُمۡ تَفۡسُقُونَ﴾، بە هۆی ئەوەوەش کە ئێوە لادەربوون و لاتاندەدا، یانی: لە حوکمی عەقڵ، لە حوکمی زگماک، لە حوکمی شەریعەت لاتان دەدا، لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە بەم شێوەیە، ئەم بەڵگانە لە نێو خودی ئایەتەکەدا دەربهێنرێن، سوپاس و ستایشی خوای پەروەردگار دەکەین لەسەر هیدایەتی.

کەواتە: ئەم ئایەتە موبارەکە دەگونجێ بەکاربهێنرێ بۆ ئەوە، کە مسوڵمان نابێ ئامانجی ڕابواردنی ژیانی دنیا بێ، بەڵام نابێ وا بزانرێ کە ئیسلام دژی

ئەوەیە مسـوڵمانان لـەززەت وەربگـرن و، خۆشـیی وەربگـرن لـە ژیانی دنیـادا، مـادام لـە ڕێیەکـی حەڵاڵـەوە بـێ و، نەشـکرێتە ئامانـج، بەڵکـو تەنیـا وەک ئامرازێـک و، بایـی ئەوەنـدە کـە ژیـان پێویسـتیی پێیـەتی، ئەگـەر بەهـرە لـە لایەنـە ماددییـەکانی ژیـانی دنیـا وەربگیـرێ، ئیسـلام هیـچ ئیشـکالێکی لەگـەڵ ئـەوەدا نیـە.

٥)- چەند دەقێکی سوننەت لەو بارەوە:

أ)- {أَنَّ عُمَرَ ﷺ دَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَهُوَ فِي مَشْرُبَتِهِ، حِينَ هَجَرَ نِسَاءَهُ قَالَ: فَالْتَفَتُّ فَلَمْ أَرَ شَيْئًا يَرُدُّ الْبَصَرَ إِلَّا أُهُبًا، جُلُوداً مَعْطُونَةً، قَدْ سَطَعَ رِيحُهَا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَخِيَرَتُهُ، وَهَذَا كِسْرَى وَقَيْصَرُ فِي الدِّيبَاجِ وَالْحَرِيرِ؟ قَالَ: فَاسْتَوَى جَالِسَاً، وَقَالَ: «أَفِي شَكٍّ أَنْتَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ؟ أُولَئِكَ قَوْمٌ عُجِّلَتْ لَهُمْ طَيِّبَاتُهُمْ فِي حَيَاتِهِمُ الدُّنْيَا»، فَقُلْتُ: اسْتَغْفِرْ لِي! فَقَالَ: «أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ»} (أخرجه البخاري: ٢٤٦٨، ومسلم: ١٤٧٩، والترمذي: ٣٣١٨، والنسائي في الكبرى: ٢٤٤٢، ٩١٥٧، وابن حبان: ٤١٨٧، ٤٢٦٨، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا).

واتـە: ڕۆژێ عومـەری کـوڕی خەتتـاب لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ وە ژوور دەکـەوێ، ئـەو کاتـەی دووریـی گرتـوە لـە هاوسـەرەکانی و، لێیـان تـووڕە بـووە، لـە شـوێنێک بـووە کـە پێـی گوتـراوە: بانیـژە (**مَشْرُبة**)، {ئـاوو شـتیان تێـدا داناوە}، (عومـەر ﷺ) گـوتی: کـە چوومـە ژووری ئـاوڕم دایـەوەو چـاوم گێـڕا بـە ژوورەکـەدا، هیـچ شـتێکم نەبینـی چـاوی تـێ هەڵبنگـوێ، جگـە لـە هەندێـک پێسـت (مەشـکەو کونـدە)، ئەوانیـش بۆنیـان لـێ دەهـات، گوتـم: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ، تـۆ پێغەمبـەری خـوای و باشـترینی دروسـتکراوی خـوای، ئـەوە کیسـراو قەیسـەڕیش لـە نێـو پۆشـاکی ئاوریشـم دان؟ (لـە خۆشـگوزەرانیی دان)، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ پاڵیدابـوو، هەڵسا دانیشـت و فەرمـووی: ئـەی کـوڕی خەتتـاب! تـۆ لـە دوو دڵیـی دای؟ ئەوانـە کۆمەڵێکـن، خۆشـییەکانیان بـۆ خراونـە ژیـانی دنیـاوە (بۆیـان پێشـخراون)، منیـش گوتـم: داوای لێبوردنـم بـۆ بکـە، ئەویـش فەرمـووی: خوایـە لێـی ببـوورە.

ب)- {عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ ﷺ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ مَاذَا أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ مِنَ الْفِتَنِ، وَمَاذَا فُتِحَ مِنَ الْخَزَائِنِ، أَيْقِظُوا صَوَاحِبَاتِ الْحُجَرِ، فَرُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٍ فِي الْآخِرَةِ} (أخرجه أحمد: ٢٦٥٨٧، والبخاري: ١١٥، والترمذي: ٢١٩٦).

واتـە: ئوممـو سـەلەمە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، {دایکـی بـڕواداران هاوسـەری بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ}، دەڵـێ: شـەوێک پێغەمبـەر ﷺ هەڵسـا خەبـەری بـۆوە، فەرمـووی: پاکیـی بـۆ خـوا، {وەک سەرسـوڕمان} ئـەم شـەو زۆر دەروازە کراونـەوە (لـە بەڵایـان)، ئنجا فەرمـووی: ئافرەتـانی خـاوەن ژوورەکان، (واتـە: هاوسـەرانی پێغەمبـەر ﷺ) هەڵسـێنن بێداریـان بکەنـەوە، زۆر کـەس لـە دنیـادا پۆشـتەیە، بـەڵام لـە دواڕۆژدا ڕووتـە.

کەواتـە: بـا خـەم بخـۆن و، بزانـن ژیانـە دنیایەکەیـان چـۆن دەگوزەرێنـن و، وانەبن تەنیـا ژیـانی دنیـا ببینـن و دنیـا لـە بـاوەش بگـرن.

ج)- {أَنَّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ دَخَلَ عَلَى أَهْلِ الصُّفَّةِ، وَهُمْ يُرَقِّعُونَ ثِيَابَهُمْ بِالْأَدَمِ مَا يَجِدُونَ لَهَا رِقَاعًا، فَقَالَ: «أَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ أَمْ يَوْمَ يَغْدُو أَحَدُكُمْ فِي حُلَّةٍ وَيَرُوحُ فِي أُخْرَى، وَيُغْدَى عَلَيْهِ بِجَفْنَةٍ، وَيُرَاحُ عَلَيْهِ بِأُخْرَى، وَيُسْتَرُ بَيْتُهُ، كَمَا تُسْتَرُ الْكَعْبَةُ؟ قَالُوا: نَحْنُ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ، قَالَ: بَلْ أَنْتُمُ الْيَوْمَ خَيْرٌ}، (أخرجه المتقي الهندي في كنز العمال: ٦٢٢٧).

واتـە: ڕۆژێـک پێغەمبـەر ﷺ دەچێتـە لای خەڵکـی صوففـە {کۆمەڵێـک لـە هـاوەڵان بـوون بـێ ژن و مـاڵ بـوون، سـەکۆیەک لـە تەنیشـت مزگەوتیـەوە بـووە، سـەربانێکی لەسـەر دروسـتکراوە، لەوێـدا ژیـاون، کـەم و زۆر، جـاری وا بـووەو سـەد بـوون دوو سـەد بـوون، تاکـو چـوار سـەد ڕۆیشـتوون}، کـە بەسـەریاندا چـوو، ئـەوان پۆشـاکی خۆیـان بـە چـەرم پینـە دەکـرد، پینـەی دیکەیـان نەبـوو، کـە لـە جینسـی پۆشـاکەکەی خۆیـان پینـە بکـەن، ئەویـش پێـی فەرمـوون و لێـی پرسـین: ئایـا حاڵـی ئەمڕۆتـان باشـترە، یـان هـی ئـەو کاتـەی یەکێکتـان بەیـانی بـە پۆشـاکێکەوەیەو، ئێـوارە پۆشـاکێکی دیکـە لەبـەر دەکات و، قاپـە خواردنێکـی بـۆ دێنـن، دوایـی قاپێکـی

دیکەی بۆ دێنن، (یەکێک تەواو دەبێ، یەکێکی دیکەی بۆ دێنن)و، دیواری ماڵەکەی دەپۆشرێ، وەک چۆن پەردە بۆ کەعبە دەکرێ؟! ئەوانیش گوتیان: ئێمە ئەو کاتی باشترین (خواردنی باش و، بەرگی باش و، ماڵ و جێگەو رێگای باش)، فەرمووی: بەڵکو ئێوە ئەمڕۆ حاڵتان باشترە.

٦)- چەند قسەیەکی هاوسەنگانەی زانایان لە بارەی چۆنیەتیی مامەڵەکردنەوە، لەگەڵ ژیانی دنیاو لەززەت و نیعمەتەکانی دا:

هەڵبەتە قسە لەو بارەوە زۆر زۆرن، بەڵام من حەوت قسەم وەک گوڵبژێرێک هێناون:

قسەکانی یەکەم تاکو پێنجەم، لە (**البحر المديد**)ی (**إبن عجيبة**)ەوە دێنم[1]:

یەک: کە قسەی خۆیەتی هی (**إبن عجيبة**)ە، کە یەکێک بووە لە عاریفە گەورەکان، وێڕای ئەوەی ڕوونکەرەوەی قورئان بووە، زانایەکی شارەزاش بووەو، لە بواری تەزکیەی نەفس و تەصەووفیشدا، پسپۆڕو کارامە بووە، یەکێک لە کتێبەکانی ئەم تەفسیرەیە: (**البحر المديد في تفسير القرآن المجيد**)، کتێبێکی دیکەشی هەیە: (**إيقاظ الهمم في شرح الحكم**)، کە حیکمەتەکانی (**أحمد بن عطاءالله الأسكندري**) تێدا شەرح کردوون، (**إبن عجيبة**)، دەڵێ:

(مَا زَالَتِ الأَكَابِرُ مِنَ الأَوْلِيَاءِ تَتَنَكَّبُ الحُظُوظَ وَالشَّهَوَاتِ، مُجَاهَدَةً لِنُفُوسِهِمْ، وَتَصْفِيَةً لِقُلُوبِهِمْ، فَإِنَّ تَتَبُّعَ الشَّهَواتِ يُقَسِّي القَلْبَ، وَيَكْسِفُ نُورَ العَقْلِ، كَمَا قَالَ الشَّاعِرُ:

إِنَارَةُ العَقْلِ مَكْسُوفٌ بِطَوْعِ هَوىً ... وعَقْلُ عَاصِي الهَوَى يَزْدَادُ تَنْوِيرا.

هَذَا فِي حَالِ سَيْرِهِمْ، فَإِذَا تَحَقَّقَ وُصُولُهُمْ، فَلَا كَلَامَ عَلَيْهِمْ، لأَنَّهُمْ يَأْخُذُونَ مِنَ اللهِ، وَيَتَصَرَّفُونَ بِهِ فِي أُمُورِهِمْ كُلِّهَا، فَلَا حَرَجَ عَلَيْهِمْ فِي نَيْلِ مَا أَنْعَمَ اللهُ بِهِ عَلَيْهِمْ، حَيْثُ أَمِنُوا ضَرَرَهُ).

---

(١) البحر المديد في تفسير القرآن المجيد: ج٧، ص ٩٤، ٩٥.

واتـە: دۆسـتە گـەورەکانی خـوا عادەتیـان وابـووە، خۆیـان دوور گرتـوە لـە ئـارەزووەکان، وەک لەگـەڵ خـۆدا تێکۆشـان و سـافکردنەوەی دڵ و دەروونیـان، چونکە شـوێنکەوتنی ئـارەزووەکان، دڵ ڕەق دەکات و، ڕووناکیـی عەقڵیـش خەفـە دەکات، وەک شـاعیر گوتوویـەتی: (**إِنَـارَةُ العَقْـلِ مَكْسُـوفٌ بِطَـوْعِ هَـوىً ... وعَقْـلُ عَـاصِي الهَـوَى يَـزْدَادُ تنْوِيـرا**)، ڕۆشـنایی عەقڵ خەفـە دەبـێ بەهـۆی شـوێنکەوتنی ئـارەزووەوە، بەڵام عەقڵـی کەسـێک سـەرپێچیی ئـارەزوو خـۆی دەکات، بـەردەوام ڕۆشـنتر دەبێتـەوە.

ئەمـە لـە کاتی بـەرەو خـوا چوونیانـدا، بـەڵام هـەر کاتێـک گەیشـتنە شـوێنی مەبەسـت، ئـەو کاتـە قسـەیان لەسـەر نابـێ، چونکـە ئـەو کاتـە لـە خـوا وەردەگـرن، لـە هەمـوو هەڵسـوکەوتەکانیاندا بـە ئیلهامێـک، کـە لـە خـواوە بۆیـان دێ، مامەڵـە دەکـەن، بۆیـە ئـەو کاتـە ئـەوەی خـوا ﷻ لـە چاکـەی خـۆی پێیـان دەدات، هیـچ سـەغڵەتییان لەسـەر نابـێ، چونکـە ئـەو کاتـە دڵنیـا دەبـن، تـووشی زیـان نابـن.

مەبەسـتی ئەوەیـە کـە ئـەو کاتـە بـە ئـارەزووی نەفسـەوە ناخـۆن و، بـە ئـارەزووی نەفسـەوە ناپۆشـن و، بـە ئـارەزوو نەفـس، مـاڵ و حـاڵ پێکـەوە نانێـن، بەڵکـو لـە هەمـوو ئەوانـەدا، ڕەزامەندیـی خـواو بەرژەوەندیـی دنیـاو دوارۆژو، سـوود گەیانـدن بـە خەڵـک، ڕەچـاو دەکـەن.

دوو: هەر مانایەکەی دێنم، لە ئیبراهیمی کوڕی ئەدهەمەوە گێڕدراوەتەوە: کە ڕۆژێک خواردنێک زۆر ساز دەکات، بەڵام چەند کەسێکی کەم بانگ دەکات، لە نێویاندا هەر کام لە (**الأوزاعي والثوري**) کە هەردووکیان سەر مەزهەب بوون، لە زانایانی گەورەو پێشەوایانی موجتەهید بوون، لە نێو ئەو کەسە کەمانەدا دەبن، کە دەعوەتیان دەکات (**الثوري**) پێی دەڵێ: ئایا ناترسی ئەمە زێدەڕۆیی بوو بێ؟ ئەویش دەڵێ: زێدەڕۆیی لە خواردنێدا نیە، بەڵکو لە بەرگ و پۆشاک و کەل و پەلدا هەیە، واتە: کەسێ بایی ئەوەندە بخوات کە پێویستیی پێی بێ، زێدەڕۆیی نیە.

هـەر لـەو سـیاقەدا ڕۆژێـک ئیبراهیمـی کـوڕی ئەدهـەم چەنـد درەمێـک بـە یەکـێ لـە برایـەکانی دەدات، دەڵـێ: بچـۆ بـەم درەمانـە کـەرەو هەنگوینـمان بـۆ بکـڕە،

لەگەڵ نانی گەنم، ئەویش دەڵێ: ئەی ئەبوو ئیسحاق! ئەم درەمانە هەموویان کەرەو هەنگوین و نانی گەنمیان پێ بکڕم؟! (واتە: زێدەڕۆیی نیە؟) ئەویش دەڵێ: (ويحك إذَا وَجدْنَا أَكَلْنَا أَكْلَ الرِّجَالِ، وَإِذَا عَدِمْنَا صَبَرْنَا صَبْرَ الرِّجَالِ)، واتە: بێ قەزابێ ئەگەر لێمان هەڵکەوت پیاوانە دەخۆین و، ئەگەر نەشبوو ئاتاج بووین، پیاوانە خۆڕادەگرین، واتە: حاڵەتی هاوسەنگ ئەوەیە.

سێ: مەعڕووفی کەرخیی ئەگەر خواردنی خۆشی بۆ بە دیاریی نێردرابایە، لێی دەخوارد، جارێک خواردنی خۆشی بە دیاریی بۆ نێردراو لێی خوارد، پێی گوترا: برایەکەت (**بِشر الحافي**) لەو جۆرە خواردنانەی نەدەخوارد، ئەویش قسەیەکی جوانی کرد، گوتی: (**أخِي بِشْر قَبَضَهُ الوَرعْ، وَأنَا بَسَطَتْنِي المَعْرِفَة، وَإِنَّمَا أنَا ضَيْفٌ فِي دَارِ مَوْلَاي، إذَا أطْعَمْنِي أكَلْتُ، وَإِذَا جَوَّعْنِي صَبَرْتُ، مَالِي وَلِلإعْتِرَاضِ وَالتَّمييز**)، مەعڕووفی کەرخیی مەشهوورە کە یەکێک بووە لە زانا خواناس و پێشەوایەکان، گوتی: (**بِشْر**)ی برام، وەرع و خۆپاراستن لە قەدەغەو حەڕام، دەستی پێگرتۆتەوە، بەڵام من شارەزایی و زانیاریی دەستی پێکردوومەوە (لە خۆشییەکان بەهرە وەربگرم بە حەڵاڵیی)، ئنجا دوایی گوتی: من میوانم لەماڵی گەورەو سەرپەرشتیاری خۆمدا، ئەگەر خواردنم بداتێ (بە حەڵاڵیی) دەخۆم و، ئەگەر برسییشم بکات، خۆڕاگر دەبم، من هەقی چیمە ڕەخنە بگرم و جیاکاریی بکەم!.

ئەو قسەی ئەویشم پێ جوانە، مرۆڤ نابێ خواردن لە خۆی بکات بە گرفت و کێشەیەک: چی بخۆم و چی نەخۆم؟ پێغەمبەری خوا ﷺ خواردنی خۆشیشی خواردووەو، بەهی ناخۆشیش قەناعەتی کردوە، بەڵام خواردنی نەکردوە بە ئامانج، ئەسڵەن خواردن زۆر لەوە بچووکترە کە خەمی لێ بخۆی و بیکەی بە ئامانج، یان ئەوە ناخۆم و ئەوە دەخۆم!!.

چوار: ئەمیش هەر قسەی خۆیەتی (إبن عجيبة)، دەڵێ: (**وَالحَاصِلُ أَنَّ النَّاسَ أَقْسَامٌ ثَلَاثَة: عَوَامٌ، لَا هِمَّةَ لَهُمْ فِي السَّيْرِ، وَإِنَّمَا قَنَعُوا أَنْ يَكُوْنُوا مِنْ عَامَّةِ أَهْلِ اليَمِيْن، فَهَؤُلَاءِ يَأْخذُوْنَ كُلَّ مَا أَبَاحَتهُ الشَّرِيْعَة، إذ لَا سَيْرَ لَهُمْ حَتَّى يَخَافُوا مِنْ تَخَلُّفِهِمْ، وَخوَاصٌ، نَهَضَتْ هِمَّتُهُمْ إلى اللهِ، وَرَامُوا الوُصُولَ إِلَيْهِ، وَهُمْ فِي السَّيْرِ لَمْ يَتَحَقَّق وُصُولُهُمْ، أو مِنَ العُبَّادِ وَالزُّهَّادِ، يَخَافُونَ إنْ**

تَنَاوَلُوا الْمُسْتَلذَّاتِ أَن تَفتَرَّ عَزَائِمُهُمْ، فَهَؤُلَاءِ يَتَأَكَّدُ فِي حَقِّهِم تَرْكُ الحُظُوظ وَالشَّهوات، وَالقِسْمُ الثَّالِثُ: خَوَاصُّ الخَوَاصِّ، قَدْ تَحَقَّقَ وُصُولُهُمْ، وَرَسَخَتْ أَقْدَامُهُمْ فِي الـمَعْرِفَة، فَهَؤُلَاءِ لَا كَلَامَ مَعَهُمْ، وَلَا مِيْزَانَ عَلَيْهِمْ).

واتە: پوختەی قسان لە بارەی خواردن و خواردنەوەوە، خەڵک سێ بەشن:

١- خەڵکێکی گشتیی کە ئەوانە زۆر مەبەستیان نیە بەرەو خوا بچن، (خۆیان ماندوو بکەن و لە خوا نیزیک بن)، بەڵکو تەنیا بەوەندە قەناعەتیان کردوە کە لە هاوەڵانی دەستە ڕاست بن و، بە گشتیی ئەهلی بەهەشت بن، ئەوانە هەرچی شەریعەت بۆیان ڕەوا دەکات، وەری دەگرن، چونکە ئەوانە ڕۆیشتنیان نیە بەرەو خوا، تاکو بترسێن دوابکەون، بەهۆی سەرقاڵیی بە بەهرە وەرگرتن لە نیعمەتە حەڵاڵەکانی دنیاوە.

٢- خەڵکێکی تایبەتن، کە ئەوانە هیممەتیان بەرەو خوا هەڵیستاندوون و، دەیانەوێ بەرەو خوا بچن و، بە خوا ﷻ بگەن، (واتە: بە ناسینی خواو بە خۆشویستنی خوا بگەن)، ئەوانە جارێ بەڕێوەن و نەگەیشتوونە ئامانج، یاخود خواپەرست و زاهیدەکانن، دەترسێن ئەگەر بێت و شتە خۆش و بەلەززەتەکان بەکاربێنن، عەزیمەتیان خاوبێتەوە، بۆ ئەوانە واچاکە، ئارەزووەکان واز لێ بێنن و خۆیان دوور بگرن.

٣- کەسانێکی تایبەتی تایبەتن، ئەوانە گەیشتوونە ئامانج و، پێیەکانیان چەسپیون لە ناسینی خوادا، ئنجا ئەوانە قسەیان لەسەر نیەو تەرازوویەکیان بۆ دانانرێ.

چونکە ئەوانە زۆرجاران خوای پەروەردگار بە ئیلهام و خورپەی نێو دڵ، ئاگاداریان دەکاتەوە، چی بخۆن و چۆن بخۆن؟ واتە: شارەزایی و بەرچاو ڕوونییەکەیان هێندە هەیە، لە شەریعەتداو، دڵەکەشیان هێندە ئاوەدانە بە نووری خوا، کە ڕێگرییان لێ دەکات، بە خوتخوتەی شەیتان بخۆن و بخۆنەوەو بپۆشن و ...هتد.

پێنج: (أبو حامد الغزالي)، دەڵێ: (وَأَكْلِ الشَّهَوات لَا يُسَلَّم إلاَّ لِمَنْ نَظَرَ مِنْ مِشْكَاةِ الوِلَايَةِ وَالنُّبُوَةِ، فَيَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ عَلَامَةٌ فِي اسْتِرْسَالِه وَانْقِبَاضِه، وَلَا يَكُونُ ذَلِكَ إلاَّ بَعْدَ خُرُوجِ

النَّفْسِ مِنْ طَاعَةِ الهَوَى وَالعَادَةِ بالكُلِّيَّةِ، حَتَّى يَكُونَ أَكْلُهُ إِذَا أَكَلَ بِنِيَّةٍ، كَمَا يَكُونُ إمْسَاكُه بِنِيَّةٍ، فَيَكُونُ عَامِلاً لَهُ فِي إِفْطَارِه وَإمْسَاكِهِ).

واتە: خواردنی ئارەزووان، ناسەلمێنرێ مەگەر بۆ کەسێک لە دەلاقەی دۆستایەتیی خواو پێغەبەرایەتییەوە، تەماشا بکات، ئەو کاتە لە لایەن خواوە، نیشانەیەکی دەبێت لە دەستکراوەییدا، بۆ خۆشیی و لەزەت وەرگرتن، یاخود بۆ دەستگرتنەوەی، ئەوەش نایەتە دی، مەگەر کاتێک نەفس یەکجاریی لە فەرمانبەریی هەواو ئارەزوو و، عادەت و نەریت دەربازی بووبێ، کە بە شێوەیەک بێ، خواردنەکەی ئەگەر خواردی بە نیەتەوە بێ و، نە خواردنیشی هەر بە نیەتەوە بێ، ئەو کاتە هەم لە کاتێکدا دەخوات و لە کاتێکیشدا کە ناخوات، نیەتی باشی لێ دێنێ (و، وەک تاعەت و عیبادەت، ئەو کارە ئەنجام دەدات).

شەش: ئەوەش قسەیەکی حەکیمانەیە دەڵێن: مرۆڤەکان سێ جۆرن:

١)- دەژی هەتا بخوات (يَعِيشُ حَتَّى يَأْكُل).

٢)- دەخوات تاکو بژی، (يَأْكُل لِيَعِيْش).

٣)- دەژی تاکو خوا بپەرستێ و ڕازیی بکات، (يَعِيشُ لِيَعْبُدَ الله وَيُرْضِيَه)، کە ئەمە پەسندترین و بەرزترین و چاکترین جۆری مرۆڤە.

کەسێک بۆیە دەژی، تاکو بخوات، مانای وایە خواردنی کردۆتە ئامانج.

بەڵام کەسێک دەخوات تاکو بژی، واتە: هەر بایی ئەوەندە دەخوات پێی بژی، ئەمە حاڵەتێکی میانجییە.

ئەوی دیکە ئەصڵەن لە مەسەلەی خواردن و ئەوانەدا دەچێتە دەرێ و بۆیە دەژی کە خوا بپەرستێ، ئەو ناچێت خواردن بکات بە خەمێکی گچکەش چ جای گەورەو، بەڵکو بۆیە دەژی تاکو خوا بپەرستێ و، خوای پەروەردگار لە خۆی ڕازیی بکات.

حەوت: قسەیەکە لە (**سُقراط**)ەوە، کە ئەفلاتوون لە کۆمارەکەی خۆی (**جمهورية أفلاطون**) دا، هێناویەتی، تەرجەمەی عەرەبیی کراوەو من ڕێک مانا کوردییەکەی دێنم،[1] لە چاپی دووەم ساڵی (٢٠١٦)ی زایینی (**المحقق: عبدالسلام شاهين**) لەوێوە دەیهێنم:

دەڵێ: سوقرات گوتوویەتی: پێکەوە گونجاوییەکی زۆر هەیە، لە نێوان جۆراو جۆر کردنی مۆسیقاو، جۆراو جۆریی خواردندا، جۆراو جۆریی مۆسیقا تاوانباریی و خراپەکاریی بۆ نەفس پەلکیش دەکات، جۆراو جۆریی خواردنیش نەخۆشییان لە جەستەدا پەیدا دەکات، (وا پێدەچێ مەبەستی لە جۆراو جۆریی مۆسیقا، ئەو مۆسیقاو ئاوازانە بن، کە غەریزە خراپەکان لە ئینساندا دەجووڵێنن)، دوایی دەڵێ: زۆریی خەستەخانەکان لە نێو کۆمەڵگاداو، زۆریی دادوەرەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەو شارەو، ئەو کۆمەڵگایە پەروەردەکەی خراپەو، بەڵگەیە لەسەر ئاست نزمیی دانیشتووانی، چ بەڵگەیەک بەهێزترە لەسەر خراپ پەروەردەیی کۆمەڵگایەک، کە خەستەخانەو دادوەری زۆر تێدابن، {هەڵبەتە تاکو خەستەخانە زیاتر بن، واتە: نەخۆشییان زیاترەو، هەتا قازیی و دادوەر زیاتر بن، مانای وایە کێشەو گرفتیان زیاترە، مانای وایە کۆمەڵگایەکە دواکەوتوە، مەبەستی ئەوەیە}، دوایی دەڵێ: پێویستیی هەبوون بە چارەسەری پزیشکیی، عەیب و کەم و کوڕیی نیە، ئەگەر بۆ برینێک بێ، یان بۆ نەخۆشییەک بێ کە لەگەڵ کەش و هەوادا، پەیدادەبێ، بەڵام زۆر ناشیرینە بۆ ئێمە پێویستییمان بە چارەسەر بێ، هی نەخۆشێک کە لە تەمبەڵییمان پەیدابووەو، لە جۆری هەڵەی ژیان و گوزەرانمان پەیدابووە، ئەو شێوە ژیان و گوزەرانەی کە بایەکان و نەخۆشییەکان پڕی دەکەن، هەروەک چۆن ئاوی پیس، باتلاغ پڕ دەکات، ئەو نەخۆشیی و دەردو دوانەش ژیانمان پڕ دەکەن و، ناوی تازە پەیدا دەبن بۆ نەخۆشییەکان، وەک: (**تطبّل البطن**) هەڵاوسانی سک، یاخود هەڵامەت (**زكام**)و ... هتد.

---

(١) الجواهر في تفسير القرآن الكريم: ج: ١١ ٢٦، ص: ١٤٨).

مەبەستی سوقڕات ئەوەیە کە نەخۆش بوونی مرۆڤ بەهۆی تەنبەڵییەوەو، بەهۆی جۆراو جۆریی خواردنەوە، یان بەهۆی جۆری ژیانمانەوە کە لاماندا وە لە زگماک و لە عەقڵ و زانست، ئەوە عەیب و کەم و کوڕییەو، نیشانەو بەڵگەی ئەوەیە، ئەو کۆمەڵگایە کۆمەڵگایەکی دواکەوتوو و خراپە.

کە بەڕاستیی قسەکانیم پێ جوانن و، هەمووشیان دەچنەوە نێو چوارچێوەی ئەو ئایەتە موبارەکەی، کە ئێمە خەریکی توێژینەوەیینی، کە خوا ﷻ بە بێبڕوایەکان، دەفەرموێ: ﴿أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُم بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنتُمْ تَفْسُقُونَ ﴿٢٠﴾﴾الأحقاف.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە هەشـت (٨) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەكانی: (٢١ - ٢٨)، هەمووشیان لـە بارەی بەسـەرهاتی هـوودو گەلەكـەی (عـاد)ەوەن، كـە لـە شـوێنێک ژیـاون شـوێنێكی لـماويی بـە (الأحقـاف) نـاوی هاتـوەو، هـوود گەلەكـەی وشـیار كردۆتـەوەو، ترسـاندوونی و بانگـی كـردوون بـۆ یەكتاپەرسـتیی، بـەڵام ئـەوان بێباكییـان دەربڕیـوەو، سـەرەنجام بایەكـی بەهێزیـان لـە دوو توێـی هەورێكـدا، بـۆ نێـردراوەو، هەموویـانی لـە بەیـن بـردوون، تەنیـا خانووبەرەكانیـان مـاون، بـە چۆڵیـی و خاڵیـی.

هەروەهـا خـوای باڵادەسـت سـەرنجی كافـرەكان ڕادەكێشـێ، چ ئەوانـەی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ چ هـی ئێسـتا، چ هـی پێـش ئێسـتا، چ هـی دوای ئێسـتا، بـۆ لای گـەلانی دیكـەی بێبـڕواو هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەری دەوروبـەری كۆمەڵگایـەكان كـە فەوتێـنراون و، پەرسـتراوە ساختەكانیشـیان هیـچ دادیـان نـەداون.

﴿وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ إِذۡ أَنذَرَ قَوۡمَهُۥ بِٱلۡأَحۡقَافِ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَمِنۡ خَلۡفِهِۦٓ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ ﴿٢١﴾ قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا لِتَأۡفِكَنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا ٱلۡعِلۡمُ عِندَ ٱللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرۡسِلۡتُ بِهِۦ وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمۡ قَوۡمٗا تَجۡهَلُونَ ﴿٢٣﴾ فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضٗا مُّسۡتَقۡبِلَ أَوۡدِيَتِهِمۡ قَالُواْ هَٰذَا عَارِضٞ مُّمۡطِرُنَاۚ بَلۡ هُوَ مَا ٱسۡتَعۡجَلۡتُم بِهِۦۖ رِيحٞ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيۡءِۭ بِأَمۡرِ رَبِّهَا فَأَصۡبَحُواْ لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمۡۚ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ﴿٢٥﴾ وَلَقَدۡ مَكَّنَّٰهُمۡ فِيمَآ إِن مَّكَّنَّٰكُمۡ فِيهِ وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ سَمۡعٗا وَأَبۡصَٰرٗا وَأَفۡـِٔدَةٗ فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُمۡ سَمۡعُهُمۡ وَلَآ أَبۡصَٰرُهُمۡ وَلَآ أَفۡـِٔدَتُهُم مِّن شَيۡءٍ إِذۡ كَانُواْ يَجۡحَدُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴿٢٦﴾ وَلَقَدۡ

﴿أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْقُرَىٰ وَصَرَّفْنَا ٱلْآيَٰتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةًۢ ۖ بَلْ ضَلُّوا۟ عَنْهُمْ ۚ وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا۟ يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (ئەی موحەممەد ﷺ!) یادی (هوودی) برای (گەلی) عاد بکەوە کە ترس و هۆشداریی بە کۆمەڵگایەکەی خۆیدا، لە حاڵێکدا (پێغەمبەرانی) ترسێنەرو وریاکەرەوە لە پێش دوو دەستیەوەو لە دوایەوە (لە نیزیکیەوەو لە دووریەوە لە کۆمەڵگاکانی دەوروبەریدا)، ڕابردبوون (پێیگوتن) کە جگە لە خوا مەپەرستن! من مەترسیی ئازاری ڕۆژێکی مەزنم لێتان هەیە ﴿٢١﴾ (گەلەکەی) گوتیان: ئایا هاتوویە لامان تاکو لە پەرستراوەکانمان هەڵمانگێڕیەوە (لامان بدەی)، دەجا ئەگەر لە ڕاستانی، ئەوەی بەڵێنمان پێدەدەی (و هەڕەشەمان پێی لێدەکەی) بۆمان بێنە ﴿٢٢﴾ (هوود) گوتی: زانیاریی (کاتی هاتنی ئەو سزایە)، بەس لە لای خوایەو، منیش ئەوەی پێی ڕەوانەکراوم (و پێمدا نێردراوە) پێتان ڕادەگەیەنم، بەڵام واتان دەبینم کۆمەڵێکن نەفامیی دەکەن (و بە نەزانتان دەزانم) ﴿٢٣﴾ ئنجا کاتێک ئەو (ئازارو سزا هەڕەشە پێلێکراو)ەیان بینی (وایانزانی) هەورێکە بەرەو ڕووی دۆڵ و شیوەکانیان دێ، گوتیان: ئەوە هەورێکە ئاومان بۆ دەبارێنێ! گوترا: بەڵکو ئەوە ئەو (سزا)یەیە، کە پەلەتان لێی دەکرد (بۆتانبێ) بایەکە ئازارێکی بە ئێشی تێدایە ﴿٢٤﴾ بە فەرمانی پەروەردگاری هەموو شتێک (کە بۆی دیارییکرابێ) دەفەوتێنێ، لە ئاکامدا وایان بەسەرهات بەس خانووبەرەکانیان (بە چۆڵیی) دەبینران، بەو شێوەیە سزای کۆمەڵی تاوانباران دەدەین ﴿٢٥﴾ بە دڵنیاییش ئەوەی ئەوانمان تێدا دەستڕۆیشتوو کردبوو (بەوانمان دابوو)، ئێوەمان تێدا دەستڕۆیشتوو نەکردووە، بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانمان بۆ ڕەخساندبوون، بەڵام بیستنیان و چاوەکانیان و عەقڵەکانیان هیچ سوودیان پێ نەگەیاندن، چونکە

نكووڵییان لە نیشانەكانی خوا دەكردو، سەرەنجام ئەوەی گاڵتەیان پێدەكرد گەمارۆی دان ﴿٢٦﴾ بە دڵنیاییش ئاوەدانییەكانی دەوروبەرتانمان لە نێو بردن و، نیشانەكانمان (بەشێوەی) جۆراو جۆر خستنەڕوو، بەڵكو بگەڕێنەوە ﴿٢٧﴾ ئنجا دەبووایە ئەوانەی لە جیاتی خوا بە پەرستراویان گرتوون، بۆ نیزیككەوتنەوە (لە خوا) سەریان خستبانایە، بەڵكو لێیان بزربوون! ئەوەش (ئەنجامی) درۆیەكەیان و ئەوە بوو كە هەڵیاندەبەست (گوایە خوا هاوبەشی هەن!) ﴿٢٨﴾ }.

شیكردنەوەی هەندێک لە وشەكان

(بِٱلْأَحْقَافِ): (الْأَحْقَافُ: جَمْعُ حِقْفٍ، وَهُوَ مِنَ الرَّمْلِ مائِلٌ، أو مسْتَطِيلَ، وَاحْقَوْقَفَ: مَالَ حَتَّى صَارَ كَالْحِقْفِ)، (أَحْقَافُ) كۆی (حِقْف)ە، (حِقْف) بە تەپۆلكە لمی درێژبووە یاخود لاربووە دەگوترێ، دەگوترێ: (احْقَوْقَفَ) واتە: لاربووە وەک تەپۆلكەی لم.

(خَلَتِ): (خَلَا الزَّمَانُ: مَضَى وَذَهَبَ)، واتە: كاتەكە تێپەڕی، ڕابرد، (قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ): ڕابرد لە پێش واندا.

(لِتَأْفِكَنَا): (أي: لِتَصْرِفَنَا: لِتَصْرِفَنَا مِنَ الحَقّ إلى البَاطِل)، (أَفْك): بە مانای لادان دێ، كەواتە: (لِتَأْفِكَنَا) واتە: بۆ ئەوەی لامان بدەی، لێرەدا مەبەست لادانە لە هەق بۆ ناهەق، دیارە خۆیان لەسەر هەق بینیوەو، پێیان وابووە ئەو خوا بەیەكگرتنەی هوود ئەوانی بۆ بانگ دەكات، شتێكی ناهەقە.

(عَارِضًا): (العَارِضُ: البَادِيُ عُرْضُهُ)، (عارض) ئەوەیە تەنیشتی دیار بێ، (عَارِض): لێرەدا بە مانای هەور دێ، هەورێک كە بە ئاسماندا بڵاو بووبێتەوە، وشەی (عَارِض): بۆ نەخۆشییش بەكاردێ و، بۆ ڕوومەتیش بەكاردێ، دەگوترێ: (أَخَذَ مِنْ عَارِضَيْهِ)، واتە: لەولای ڕیشی گرت، لێی كەمكردەوە.

(أَوۡدِيَتِهِمۡ): (الأَوْدِيَـة: جَمْـعُ وَادِي: المَوْضِـعُ الَّـذِي يَسِـيْلُ فِيْـه المَـاءُ، وَالمُفَـرَجُ بَـيْنَ الجَبَلَيْنِ)، (أَوْدِيَـة) كـۆی (وَادِي)ە، (وَادِي): ئـەو شـوێنەیە ئـاوی پێـدا دەڕوات، دۆڵ و، شـیوو، هـەر دابڕاوایيـەک لـە نێـوان دوو چیایانـدا پێـی دەگوتـرێ: (وَادِي).

(مُّمۡطِرُنَا): واتـە: ئاومـان بـۆ دەبارێنـێ، دەگوتـرێ: (يَـوْمٌ مُطِـيْر وَمَاطِـر وَمُمْطِـر، وَوَادِي مَطِـيْر، أَي: مَمْطُـور، مَطَـر فِي الخَـيْرِ، وَأَمْطِـرْ فِـي الـشَّر)، دەگوتـرێ: ڕۆژێکـی (مُطِـيْر وَمَاطِـر وَمُمْطِـر)، هـەر سێکیان بـە مانـای ئـاودارن، مـەرج نيـە تەنيـا بـاران و بەفـر و تـەرزە بـێ، ڕۆژێـک کـە ئـاوی تێـدا لـە ئاسـماندا دەخـزێ، دەگوتـرێ: (وَادِي مَطِـيْر) شـیوێکی باراناویـی، (مطـر) بـۆ چاکـەو پێشـهاتی بـاش و، (أَمطـر) بـۆ خراپـەو پێشـهاتی بـەد بـەکاردێ.

(مَكَّنَّٰهُمۡ): (المَـكَانُ: المَوْضِـع الحَـاوِي للـشَّيء، مَكَّنْتُـهُ وَمَكَنْـتُ لَـهُ فَتَمَكَّـنَ)، واتـە: توانـام پێـدا، هەردووکیـان یـەک مانایـان هەیـە، (مَكَّنْتُـه وَمَكَنْـتُ)، توانـادارم کـردو، دەستڕۆیشـتووم کـرد، (فَتَمَكَّـن)، واتـە: دەستڕۆیشـتوو بـوو، تواناداربـوو.

(يَجۡحَدُونَ): واتـە: نکوڵییـان دەکـرد، (الجُحُـودُ: نَفْـيُ مَـا فِي القَلْـبِ إِثْبَاتُـهُ، وَإِثْبَـاتُ مَـا فِي القَلْـبِ نَفْيُـهُ)، (جُحُـود): ئەوەیـە کـە شـتێک لـە دڵـدا چەسـپابێ، تـۆ لایبـەری، یاخـود شـتێک لـە دڵـدا نەبـێ، تـۆ بیچەسـپێنی، واتـە: نکوڵییکـردن، ئنجـا نکوڵییکـردن لـە بـوون یـان لـە نەبـوون، لـە بـوونی شـتێک، یـان لـە نەبـوونی شـتێک، واتـە: دان پێـدا نەهێنـان، شـتێک بـزانی وایـەو دانی پێدانەهێنـێ، یاخـود شـتێک بـزانی وانیـە، کەچـی دانی پێـدا نەهێنـی کەوانیـە.

(وَحَاقَ بِهِم): (حَـاقَ: أَي: نَـزَلَ بِهِـمْ، وَأَصَابَهُـمْ، أَو أَحَـاطَ بِهِـمْ)، (حَـاقَ): بـە مانـای دابـەزی، تـووشی بـوو، دابەزیـە سـەری، هەروەهـا (حـاق): گەمارۆیـداو ئابڵووقەیـدا، بـە هـەردوو واتایەکـە دێ.

(وَصَرَّفۡنَا): (أَي: نَوَّعْنَـا)، جـۆراو جۆرمـان کـرد، دەگوتـرێ: (الـصَّرْفُ: رَدُّ الـشَّيءِ مِـنْ حَالَـةٍ إِلى حَالَـةٍ، أَو إِبْدَالُـهُ بِغَـيْرِهِ، وَالتَّصْرِيـفُ: كَالـصَّرْفِ إِلاَّ فِي التَّكْثِـيْر، وَتَصْرِيـفُ الرِّيَـاحِ

هُوَ صَرْفُهَا مِنْ حَالٍ إلى حَال)، (صَرف): بریتیە لەوەی شتێک لە حاڵێکەوە بگۆڕی بۆ حاڵێکی دی، یاخود بیگۆڕی بە شتێکی دیکە، ئەو لابەری و حاڵێکی دیکە بهێنیە جێی، (تَصْرِيف)یش وەک (صَرف) وایە، بە مانای گۆڕین و لادان دێ، بەڵام (تَصْرِيف) بۆ زۆرییە، (صَرَفَ) و (صَرَّفَ)، ئەگەر بە زیاد کراو (مَزِيْد) بێ، ماناکەی بەهێزتر دەبێ، وەک (قَتَلَ، وقَتَّلَ)، (تَصْرِيفُ الرِّيَاح) ئەوەیە کە بایەکە لە حاڵێکەوە بگۆڕێ بۆ حاڵێکی دیکە، بەڵام وەک لە جێی دیکەش گوتوومە: بەس ئەوە نیە، لە حاڵێکەوە بۆ حاڵێکی دیکە بێ، بەڵکو لە ڕووی چۆنیەتییەوەو، لە ڕووی چەندێتییەوەو، لە ڕووی ئەو لایەوە کە لێی هەڵدەکات.

(قُرۡبَانًا): (القُرْبَانُ: مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ إلى الله)، (قُرْبَان): هەر شتێکە مرۆڤ پێی لە خوا نزیک بێ و، خۆی پێ لە خوا نزیک بخرێتەوە، (وَصَارَ فِي التَّعَارُف اسْمَاً لِلنَسِيْكَةِ الَّتِي هِيَ الذَّبِيْحَةُ وَجَمْعُهُ: قَرَابِيْن، وَيُسْتَعْمَلُ للوَاحِدِ وَالجَمْع)، (قُرْبَان): لە زاراوەی شەرعدا، ناوە بۆ سەر بڕینی ئاژەڵێک کە بە (قَرَابِيْن) کۆدەکرێتەوە، جاری وایە (قُرْبَان) بۆ تاک و بۆ کۆش بەکاردێ، کە لێرەدا دەفەرموێ: (قُرْبَاناً آلِهَةً)، واتە: پەرستراوانێکی خۆ پێ لە خوا نیزیک خراوە.

(ضَلُّواْ عَنۡهُمۡ): (ضَلَّ الشَّيءُ: ضَاعَ وَهَلَكَ، يَضِلُّ ضَلَالًا)، (ضَلَّ الشَّيءُ): واتە: شتەکە ون بوو، بزربوو، لەبەین چوو، (يَضِلُّ ضَلَالاً) ون دەبێ، ون بوون، دەگوترێ: (أَرْضٌ مَضِلَّةٌ وَمَضَلَّةٌ، بِالْفَتْحِ وَالكَسْرِ يُضَلُّ فِيهَا الطَّرِيْق)، زەوییەکی (مَضِلَّة) یان (مَضَلَّة) بە سەر (فتح) یان بە ژێر (كسرة)، زەوییەک ڕێی تێدا ون بکرێ، واتە: قووچکەو نیشانەی وای لێ نەبن، بکرێنە نیشانە بۆ ڕێیەکە.

ماناى گشتیی ئایەتەکان

سەرەتا دەڵێین: ئێمە بەسەرهاتی گەلی عادمان لە سووڕەتی (هود)دا، بە تەفصیل توێژیوەتەوە، لەوێ ڕەچەڵەکی هوود، ڕەچەڵەکی گەلی عاد، درێژەی بەسەرهاتی هوود ﷺ لەگەڵ گەلی عاددا، هوود چی پێگوتن و ئەوان چۆنیان وەڵام دایەوە؟ پاشان چۆنیەتیی سزادرانی گەلی عاد، بەو بایە، لەوێ بە تەفصیل باسمان کردوە، لێرەدا هەر لە قەدەر چەمک و واتای گشتیی ئایەتەکان، باسی دەکەین، بەڵام کەسێک بیەوێ درێژەی بەسەرهاتی هوود ﷺ لەگەڵ گەلەکەی عاددا، بزانێ دەبێ بگەڕێتەوە بۆ تەفسیری سووڕەتی (هود)، لەوێ ئەو بەسەرهاتەمان بە وردیی هێناوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ إِذۡ أَنذَرَ قَوۡمَهُۥ بِٱلۡأَحۡقَافِ﴾، هەروەها برایەکەی عاد، یاد بکەوە! کە خەڵکەکەی خۆی لە ئەحقاف ترساند، هۆشداریی پێدان و وریای کردنەوە، ﴿وَٱذۡكُرۡ﴾، هەم بە مانای بیهێنەوە بیر خۆت، هەم بە مانای باسی بکە، دێ، چونکە (ذِکْر) بە مانای هێنانەوە یاد، دێ و، بە مانای باسکردنی زمانیش، دێ، باسی برایەکەی گەلی عاد بکە، کە هوود ﷺ بووە، لەبەر ئەوەی لە ڕەچەڵەکدا لەوان بوو، یاخود یادی بکەوە کە خەڵکەکەی و گەلەکەی خۆی لە ئەحقاف کە شوێنێکی جوگرافیی زانراوەو، شوێنێکی لماویی بووە، ئەو خەڵکەی لێ ژیاون، ﴿وَقَدۡ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَمِنۡ خَلۡفِهِۦٓ﴾، لە حاڵێکدا کە وریاکەرەوەو ترسێنەرەکان لە پێش دوو دەستیەوەو، لە دوایەوە ڕابردبوون، واتە: لە پێش دەستیەوە (کە لێی نزیک بوون)، یان لە دوایەوە (کە لێی دوور بوون)، ئەوەش لە ڕووی کاتەوە، یاخود لە ڕووی جوگرافییەوە، کە لێی نزیک بوون بۆ وێنە: گەلی (سبأ)و، گەلی (تُبَّع) لە یەمەن، ئەوانەش کە لێی دوور بوون، وەک گەلی لووط و گەلی نووح و، گەلی فیرعەون لە میسر، ئەگەر لە پێش ئەوەوە بووبن، بەڵام واپێدەچێ گەلی عاد

لە پێش وان دا بوو بێ و، دەبێ مەبەست ئەو گەلانە بێ کە لە پێش ئەواندا فەوتاون.

ئنجا چ لە ڕووی کاتەوە، لێیان نیزیک یان دوور بووبن، هەندێکیان نیزیک و، هەندێکیان دوور، چ لە ڕووی شوێنی جوگرافییەوە، هەردووکیان دەگرێتەوە، ﴿أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ﴾، خەڵکەکەی خۆی ترساندو هۆشداریی پێدان، ئنجا ئایا وریاکردنەوەو ترساندنەکەی نێوەڕۆکەکەی چی بوو؟ بریتی بوو لەوە: جگە لە خوا مەپەرستن، ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ﴾، بە دڵنیایی من مەترسیی ئازاری ڕۆژێکی مەزنم، لێتان هەیە، ئایا ئەوان چییان وەڵام دایەوە؟

﴿قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا لِتَأۡفِكَنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا﴾، گوتیان: ئایا هاتوویە لامان، تاکو لە پەرستراوەکانمان لامان بدەی و هەڵمان بگێڕیەوەو، دوورمان بخەیەوە، لەو هەقەی ئێمە لەسەرینی، بۆ ئەو ناهەقییەی ئێمەی بۆی بانگ دەکەی؟!، ﴿فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ﴾، ئەگەر لە ڕاستانی، ئەوەی بەڵێنمان پێ دەدەی و هەڕەشەمان پێ لێ دەکەی، بۆمان بێنە.

﴿قَالَ إِنَّمَا ٱلۡعِلۡمُ عِندَ ٱللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرۡسِلۡتُ بِهِۦ﴾، (هوود) فەرمووی: زانیاریی تەنیا لە لای خوایە، واتە: زانیاریی کاتی هاتنی ئەو سزایە، تەنیا لە لای خوایە، ﴿وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرۡسِلۡتُ بِهِۦ﴾، ئەوەش کە پێمدا ڕەوانکراوە، پێتان ڕادەگەیەنم، ﴿وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمۡ قَوۡمٗا تَجۡهَلُونَ﴾، بەڵام بەڕاستیی بە کۆمەڵێکتان دەبینم، نەفامیی دەکەن.

﴿فَلَمَّا رَأَوۡهُ عَارِضٗا مُّسۡتَقۡبِلَ أَوۡدِيَتِهِمۡ﴾، ئنجا کاتێک بینییان لە شێوەی هەورێکدا، بە پانیی بەرەو شیوو دۆڵەکانیان دەهات، ئەو ناوچانەی کە تێیدا نیشتەجێ بوون، ﴿قَالُواْ هَٰذَا عَارِضٞ مُّمۡطِرُنَا﴾، (خەیاڵپلاویانکرد)، گوتیان: ئەوە هەورێکە ئاومان بۆ دادەبەزێنێ، ﴿بَلۡ هُوَ مَا ٱسۡتَعۡجَلۡتُم بِهِۦ﴾، (هوود ﷺ پێی گوتن، یان بە زمانی حاڵ، پێیان گوترا، یان خوای پەروەردگار پێی فەرموون:) بەڵکو ئەوە ئەوەیە کە پەلەتان لێ دەکرد، ئەوە ئازارو سزایە، ﴿رِيحٞ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾، بایەکە ئازارێکی بە ئێش و ژانی تێدایە.

﴿ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيۡءِۭ بِأَمۡرِ رَبِّهَا ﴾، بـە فەرمـانی پـەروەردگاری هەمـوو شـتێک وێـران دەکات، لـە بەیـن دەبـات، ﴿ فَأَصۡبَحُواْ لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمۡ ﴾، بـە (ف)ی بەدواهاتـن (تعقيب): یەکسـەر دوا بـە دوای ئـەوە وایان لێهات، تەنیا خانووەکانیان دەبینران، نـە دەبیـنران جگـە لـە خانووبەرەکانیـان، واتـە: قـڕە بـڕ بـوون، وەک کوردەواریـی دەڵێـن: (چوێلەکـە کوژیـان نەما)، ﴿ كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ ﴾، هـەر بـەو جـۆرە کۆمەڵـی تاوانبـاران سـزا دەدەیـن.

کەواتـە: ئـەی تاوانبارانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ و دوای ئەویـش! ئێـوەش بترسێن کـە هەمـان سـزاتان بـۆ بـێ.

﴿ وَلَقَدۡ مَكَّنَّٰهُمۡ فِيمَآ إِن مَّكَّنَّٰكُمۡ فِيهِ ﴾ بـە دڵنیایـی ئەوانمـان دەستڕۆیشـتوو کردبـوو، تواناداڕمـان کردبـوون، لـە حاڵێکـداو بـە شـێوەیەک کـە ئێوەمـان تێـدا توانـادارو دەستڕۆیشـتوو نەکـردوە، ﴿ وَجَعَلۡنَا لَهُمۡ سَمۡعٗا وَأَبۡصَٰرٗا وَأَفۡـِٔدَةٗ ﴾، بیسـتن و چـاوەکان و عەقڵەکانیشـمان پێدابـوون، ﴿ فَمَآ أَغۡنَىٰ عَنۡهُمۡ سَمۡعُهُمۡ وَلَآ أَبۡصَٰرُهُمۡ وَلَآ أَفۡـِٔدَتُهُم مِّن شَيۡءٍ ﴾، بـەڵام بیسـتنیان و چاوەکانیـان و عەقڵەکانیـان هیـچ سـوودی پـێ نەگەیانـدن، ﴿ إِذۡ كَانُواْ يَجۡحَدُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ ﴾، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە نکووڵییـان لـە نیشـانەکانی خـوا دەکـرد، ئەگـەر کوفـر چـووە نێـو عەقـڵ و دڵـی مرۆڤـەوە، هەسـتەوەرەکانی مـرۆڤ لەبەرانبـەر ناسـینی حـەق دا، لـە کار دەکـەون، ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُواْ بِهِۦ يَسۡتَهۡزِءُونَ ﴾، سـەرەنجام ئـەوەی گاڵتەیـان پێدەکـرد، گەمـارۆی دان و دەوری دان، سـزایەکە دابەزیـە سـەریان.

ئنجـا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ ﴾، بـە دڵنیایـی ئاوەدانییـەکانی دیکـە دەوری ئێوەمـان لـە بەیـن بـردوون، ﴿ وَصَرَّفۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴾، نیشانەکانیشـمان بـۆ جـۆراو جۆرکـردن (بـە زۆر جـۆر نیشـانەکانی خۆمـان، موعجیـزەکان و ئایەتـە خوێـنراوەکانی خۆمانمـان بـۆ خسـتنەڕوو)، بەڵکـو بگەڕێنـەوە، (واز لـە خراپـە بێنـن و بـۆ چاکـە بگەڕێنـەوە بـۆ لای خـوا).

﴿فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً﴾، ئەوانـەی لـە جیاتی خـوا بـە پەرستراویان گرتبـوون، بـۆ ئـەوەی لـە خوایـان نیزیـک بخەنـەوە، دەبووایـە سـەریان بخـەن و پشـتیان بگـرن، ﴿بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ﴾، بەڵکـو لە کاتی تەنگانـەدا لێیان ون بوون، شـوێن بـزر بـوون، ﴿وَذَلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾، ئـەوەش درۆیەکەیـان بوو و ئـەوەی هەڵیاندەبەسـت (بـە نـاوی خـواوە)، [گوایـە: ئەوانـە پەرسـتراون و، شـەفاعەت و تـکاو ڕەجایـان بـۆ لـەلای خـوا دەکـەن و، لـە خوایـان نیزیـک دەخەنـەوە]، وەک لـە سـووڕەتی (الزمـر)دا، دەڵـێ: ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ ﴿٣﴾﴾، بـەس بۆیـە دەیانپەرسـتین لـە خوامـان نزیـک بخەنـەوە.

ئنجـا ئـەو درۆیـەی دەیانکـردو ئـەوەی بـە نـاوی خـواوە هەڵیاندەبەسـت، ئەوەیان لـێ ون بـوو، ئـەوەش سـەرەنجامەکەیان بوو.

خـوا ﷻ سـەرەنجامی ئێمـە خێـر بـکات، بەهـۆی ئـەوەوە، کـە گـوێ دەگریـن بـۆ بانگـەوازو پەیامـی خـوا، بـە دڵ و گیـان لـە بـاوەشی دەگریـن، هەوڵدەدەیـن لێـی تێبگەیـن و، کاری پـێ بکەیـن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هوودی برای گەلی عاد، خەڵکەکەی خۆی کە لە ئەحقاف (بیابانی لماویی)دا نیشتەجێ بوون، هۆشیار کردەوە کە تەنیا خوا بپەرستن، کەچی ئەوان بەسەر سوڕمان و ڕەخنەوە، گوتیان: ئایا هاتووی کە لە پەرستراوەکانمان لامان بدەی؟ ئەگەر ڕاست دەکەی سزامان بۆ بێنە، ئەویش گوتی: من تەنیا پەیامی خواتان پێ دەگەیەنم و، کاتی هاتنی سزاش بەس خوا دەیزانێ، بەڵام من بە نەفامتان تێدەگەم:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ إِذۡ أَنذَرَ قَوۡمَهُۥ بِٱلۡأَحۡقَافِ وَقَدۡ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيۡنِ يَدَيۡهِ وَمِنۡ خَلۡفِهِۦٓ أَلَّا تَعۡبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ ﴿٢١﴾ قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا لِتَأۡفِكَنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّٰدِقِينَ ﴿٢٢﴾ قَالَ إِنَّمَا ٱلۡعِلۡمُ عِندَ ٱللَّهِ وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرۡسِلۡتُ بِهِۦ وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمۡ قَوۡمٗا تَجۡهَلُونَ ﴿٢٣﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱذۡكُرۡ أَخَا عَادٍ﴾، باسی برای عاد بکە، یاخود: یادی برای عاد بکەوە، وشەی **(وَاذْكُرْ)** هەم باسکردنی زمان، دەگەیەنێ: باسی بکە بە زمان و بیگێڕەوە، هەم بۆ یاد کردنەوەی بە دڵ و عەقڵیش بەکاردێ، ﴿أَخَا عَادٍ﴾، برایەکەی عاد، مەبەست پێی هوودە ؈ هەرچەندە لەم سووڕەتە موبارەکەدا، ناوی نەهاتوە، بەڵام لە سووڕەتی **(الأعراف)**دا: ﴿وَإِلَىٰ عَادٍ أَخَاهُمۡ هُودٗاۗ قَالَ يَٰقَوۡمِ ٱعۡبُدُواْ ٱللَّهَ مَا لَكُم مِّنۡ إِلَٰهٍ غَيۡرُهُۥٓۚ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾﴾**الأعراف**، هەروەها لە سووڕەتی **(الشعراء)**دا، خوا ﷻ باسی کردوەو، لە سووڕەتی **(هود)**یش دا، کە هەر بە ناوی هوودەوەیە ؈، لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: باسی برای عاد بکە، برای

گەلی عاد، واتە: ئەو پێغەمبەرەیان ﷷ، کە لە ڕەچەڵەک و تۆرەمەی خۆیانەو، لەبەر ئەوەش کە پێشتر باسکراوە ناوی هوودە، لێرەدا بە پێویست نەزانراوە.

ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿أَخَا عَادٍ﴾، (الأخُ: المُشَارِكُ فِي نَسَبِ القَبِيْلَة)، برا: لە ڕووی ڕەچەڵەکی هۆزەوە هاوبەشیان بووە، دەگوترێ: (أخُو فُلَانٍ، أو أخُو بَنِي فُلَان)، هەروەها (أخ) بۆ هاوەڵایەتییش بەکاردێ، (الأخُ: الصَّاحِبُ المُلَازِم)، برا: هاوەڵێک هەمیشە پەیوەست بێ بە کەسێکەوە، یان بە کۆمەڵێکەوە، واتە: ئەو کەسەی هەر لەگەڵ گەلەکەی خۆی (عاد)دا بووە، ئنجا چ باسکردنەکە مەبەست پێی باسکردنی بە زمان بێ، چ یاد کردنی بە دڵ بێ، خوا ﷻ دەفەرموێ:

٢)- ﴿إِذْ أَنذَرَ قَوْمَهُۥ بِٱلْأَحْقَافِ﴾، کاتێک خەڵکەکەی خۆی لە ئەحقاف وریا کردەوە، (إذْ) لێرەدا (إسْمٌ للزَّمَانِ المَاضِي)، ناوە بۆ کاتی ڕابردوو، یاد بکەوە! کاتێک کە گەلەکەی خۆی ترساندو، هۆشیاری کردنەوە، (بالأحْقَاف)، کە لە (أحْقَاف) بوون، (أحْقَاف) پێشتر گوتمان: کۆی (حِقْف)ە، (وَالحِقْفُ: الرَّمْلُ العَظِيْم، أو الرَّمْلُ المَائِل، أو الرَّمْلُ المسْتَطِيْلُ)، بە تەپۆلکەیەکی لمی مەزن، یان تەپۆلکەیەکی لم کە لاربووبێتەوە، یان درێژبووبێتەوە، دەگوترێ، (حِقْف)یش کۆیەکەی (أحْقَاف)ە، دیارە ئەو شوێنەی گەلی عادی لێ بووە، تەپۆلکەی لماویی لێ بوون، تەپۆلکەکانیش درێژو لاریش بوون، تەپۆلکەی لم، زیاتر بەهۆی باوە، کە با لم دێنێ و ڕایدەماڵێ لە شوێنێکەوەو کۆی دەکاتەوەو، لە شوێنێکدا بڵاوی دەکاتەوە، دروست دەبن.

٣)- ﴿وَقَدْ خَلَتِ ٱلنُّذُرُ مِنۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِۦٓ﴾، لە حاڵێکدا کە ترسێنەرەکان، {مەبەست پێیان پێغەمبەرانن (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)}، وریاکەرەوەکانیان تێپەڕییبوون، گوزەرابوون لە پێش هەردوو دەستیەوەو لە دواشیەوە:

أ- لە پێش دوو دەستیەوە لە ڕووی کاتەوە، واتە: نیزیک لە کات و سەردەمی خۆیان، ﴿وَمِنْ خَلْفِهِۦٓ﴾، واتە: دوور لە کات و ڕۆژگاری ئەوان، ئەوە لە ڕووی کاتەوە.

ب- دەشگونجێ مەبەست پێی لە ڕووی جوگرافییەوە بێ، واتە: هەم لە پێشیەوە، هەم لە دوایەوە، پێغەمبەرانی دیکە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلاَم) ڕابرد بوون، بۆ گەل و کۆمەڵگاکانی دیکەدا، نێردرابوون.

ج- دەشگونجێ مەبەست لە پێش دەستی و لە دوایەوە، مەبەست پێی چوار دەورە بێ، نەک تەنیا پێشەوەو دواوە بێ، بەڵکو مەبەست چوار دەوربێ، ئەم تەعبیرە لە قورئاندا بەو واتایەش بەکارهاتوە، واتە: لە هەر چوار دەوریدا، پێغەمبەرانی دیکە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) بۆ کۆمەڵگایەکانی دیکە نێردرابوون.

وشەی (النُّذُر: جَمْعُ نِذَارَة)، واتە: وریاکردنەوە، یان (نذر) کۆی (نذیر)ە و مەبەست پێی ئەو پێغەمبەرانەن (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) کە ئەرکیان وریاکردنەوەی خەڵک و وشیارکردنەوەو ترساندن و هۆشداریی پێدانیانە، کە خەڵکینە! ئێوە دەبێ بزانن کە لەم سەر زەوییەدا، دانراون، بۆچی دانراون و، چی چاوەڕێتان دەکات؟ ئنجا با بزانین نێوەڕۆکی پەیامەکەی چی بوو؟

٤)- ﴿أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ﴾، (هوود ﷺ پێی ڕاگەیاندن بە گەلی عاد)، کە جگە لە خوا مەپەرستن، ﴿أَلَّا تَعْبُدُوٓاْ إِلَّا ٱللَّهَ﴾، ئەمە ڕوونکردنەوەی ئینزارەکەیە، ئەو ترساندن و ئاگادارکردنەوەیە بریتی بوو لەوە کە پێی ڕاگەیاندن، جگە لە خوا مەپەرستن.

٥)- ﴿إِنِّيٓ أَخَافُ عَلَيۡكُمۡ عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ﴾، من مەترسیی ئازاری ڕۆژێکی مەزنم لێتان هەیە، یاخود لێتان دەترسێم لە ئازاری ڕۆژێکی مەزن.

﴿عَذَابَ يَوۡمٍ عَظِيمٖ﴾:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی ئەو ئازارە بێ، کە لە ڕۆژێکدا دێ، کە تێیدا بنبڕو قەلاچۆ دەکرێن.

ب- دەشگونجێ مەبەست پێی ئازارو سزای ڕۆژی قیامەت بێ، کە هەردووکیشیانیان بۆ مسۆگەر بوون، هەم سزای دنیایان، دوایی بۆ هاتوەو، بە تەئکید سزای ڕۆژی دواییش

چاوەڕێیان دەكات، بۆیەش دەفەرمویٚ: ﴿يَوۡمٍ عَظِيمٍ﴾، ڕۆژێكی مەزن، چونكە ئەو شتانەی لەو ڕۆژەدا ڕوو دەدەن، كارەساتی گەورەن، ڕووداوی گەورەن، ئەو هەموو مرۆڤانە زیندوو دەكرێنەوەو، دادگایی دەكرێن و، كۆدەكرێنەوەو، دەهێنرێن، ئنجا دوایی پاك و پیسیان لێك جیادەكرێتەوەو، بڕواداران بۆ بەهەشت بەڕێ دەكرێن و، بێبڕوایان و دەغەڵەكان و هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان بەرەو دۆزەخ، بەڕێ دەكرێن، ڕۆژێكی مەزنە، ئنجا هوود ﷺ كە ئاوای پێڕاگەیاندن، با بزانین ئەوان چییان گوت؟

٦)- ﴿قَالُوٓاْ أَجِئۡتَنَا لِتَأۡفِكَنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا﴾، گوتیان: ئایا هاتوویە لامان تاكو لە پەرستراوەكانمان لامان بدەی؟ ئەم پرسیاركردنە، بۆ نكوولّیلێكردنە (أَجِئْتَنَا)، ئایا هاتووی بۆ لامان، ﴿لِتَأۡفِكَنَا عَنۡ ءَالِهَتِنَا﴾، تاكو لامان بدەی لە پەرستراوەكانمان و هەڵمانگێڕیەوە؟، ئەو بانگەوازەی پێشتر بانگەوازی پێ نەكراوە، چوێنراوە بە هاتنی هاتوویەكەوە، كە پێشتر لەو شوێنە نەبووە، (أَجِئْتَنَا)، واتە: پێشتر لەویٚ نەبووە، ئەگەرنا، هوود ﷺ هەر لە نێویاندا بووە، بەڵام لەو ڕووەوە كە پێشتر ئەو بانگەوازەی نەبووەو، ئەو پەیامەی پێ نەبووە، چواندوویانە بە كەسێكەوە كە لەویٚ نەبووبێ و ئێستا هاتبێ بۆ لایان.

(أَجِئْتَنَا)، خوێندراویشەتەوە: (أَجِيْتَنَا)، واتە: بە هەمزەش خوێندراوەتەوەو بە یائیش خوێندراوەتەوە، كە دەڵێن: (لِتَأفِكَنَا)، دەڵێ: (**الأَفْكُ: بِفَتْحِ الهَمْزَةِ: الصَّرْفُ، وَأَرَادُوا بِهِ تَرَكَهُنَّ**) (أفك)، یانی: لادان، (لِتَأفِكَنَا)، لامان بدەی، یانی: بۆ ئێمە هاتووی تاكو وازبێنین لە پەرستراوەكانی خۆمان.

٧)- ﴿فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ﴾، ئەوەی بەڵێنمان پێدەدەی، بۆمان بێنە، هەڵبەتە ئەوان هەڕەشەیان لێكراوەو، هوودیش بەڵێنی پێداون، كە ئەگەر دەست لە هاوبەش بۆ خوادانان، هەڵنەگرن، خوا لە دنیادا سزایان دەدات، هەڵبەتە پێشیگوتوون: سزای ڕۆژی دواییش چاوەڕێتانە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەوان بڕوایان بە ڕۆژی دوایی هەر نەبووە، باسی ئەوەیان هەر نەكردوە، ئەوەی كە ئەوان مەبەستیان بووە، لە ڕستەی: ﴿فَأۡتِنَا بِمَا تَعِدُنَآ﴾، {ئەوەی بەڵێنمان پێدەدەی بیهێنە}، سزای دنیایی بووە، چونكە بڕوایان بە قیامەت هەر نەبووە، بەڵام

زانیویانە کە لە دنیادا، دەگونجێ سزاو بەڵا ببێ، لێرەدا کە دەڵێن: (**فأْتِنا**)، ئەم (**ف**)یە، بۆ لق لێکردنەوەیە: (**فَرَّعُوا عَلَيْهِ هَذَا الطَّلَبْ تَعْرِيْضاً بِالْتَّكْذِيْب**)، ئەو داواکارییەیان لێکردۆتەوە وەک لەبەرڕاهاویشتن، بەوە کە تۆ ڕاست ناکەی، ئەگەر ڕاست دەکەی ئەوەی بەڵێنمان پێدەدەی، ئەوەی هەڕەشەی پێ لە ئێمە دەکەی، بۆمان بێنە.

٨)- ﴿إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ﴾، ئەگەر تۆ لە ڕاستانی، پێشێ بە کنارە (**كناية**)و لەبەر ڕاهاویشتن، گوتوویانە: تۆ ڕاست ناکەی، بەڵام دوایی گوتوویانە: ﴿إِن كُنتَ مِنَ ٱلصَّـٰدِقِينَ﴾، ئەگەر تۆ لە ڕاستانی، واتە: تۆ ڕاست ناکەی، بۆیە ئەمە بەڕاشکاویی تۆمەتبار کردنی هوودە عليه السلام بەوەی کە ڕاستیان لەگەڵدا ناکات و، لە خۆوە قسەیەک دەکات! ئنجا بابزانین هوود عليه السلام لە بەرانبەر ئەو تۆمەتبارکردنەی ئەواندا، لە بەرانبەر ئەو شێوازە بێ نەزاکەتەی ئەواندا، چی دەڵێ؟

٩)- ﴿قَالَ إِنَّمَا ٱلْعِلْمُ عِندَ ٱللَّهِ﴾، هوود عليه السلام فەرمووی: زانیاریی تەنیا لەلای خوایە، (**العِلْم**) کە ئەلیف و لامی ناساندنی لەسەرە، بۆ (عهد)ە واتە: زانیارییەکە، زانیاریی هاتنی کاتی ئەو ئازارو سزایە، تەنیا لە لای خوایە، یاخود مەبەست لە (**عِلْم**) زانیارییە بە نادیارەکان، (**العِلْم بِالْمُغَيَّبَات**)، واتە: زانیاریی شتە پەنهانەکان، کە یەکیان بریتیە: لە کاتی هاتنی ئەو سزاو ئازارە بۆتان، تەنیا لە لای خوایە سبحانه وتعالى.

١٠)- ﴿وَأُبَلِّغُكُم مَّآ أُرْسِلْتُ بِهِۦ﴾، ئەوەی پێشی نێرراوم، پێتان ڕادەگەیەنم.

(**وأُبَلِّغُكُم**) خوێندراویشەتەوە: (**وأُبْلِغُكُم**)، واتە: من نێردراوم کە پەیامی خواتان پێ ڕابگەیەنم و هۆشداریتان پێ بدەم، بتانترسێنم، نەهاتووم کە کاتی هاتنی ئەو سزاو بەڵایەتان بۆ دەربخەم، ئەوە ئەرکی من نیە.

١١)- ﴿وَلَـٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ﴾، بەڵام من بە کۆمەڵێکی نەفامتان دەبینم، یان: بە کۆمەڵێک دەتانبینم، کە نەفامیی دەکەن، لێرەدا کە تەعبیرەکە بەو شێوەیە: ﴿وَلَـٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ﴾، کە دەشگونجێ فەرمووبایە: (**وَلَكِنِّي أَرَاكُمْ تَجْهَلُون**)، وشەی (**قَوْماً**)

کە زیاد کراوە، یانی: نەزانیی بۆتە یەکێک لە ڕاگرەکانی کۆمەڵ بوونی ئێوە، ئێوە کۆمەڵێکن نەفامیی دەکەن، نەفامیی بناغەی بوونی ئێوەیە، نەفامییەکەشیان لە زۆر ڕووەوە بووە:

١- لەو ڕووەوە بووە کە هوود عَلَيْهِ السَّلَامُ یەکێک بووە لە خۆیان و زانیویانەو ناسیوویانە، کە پیاوی درۆ نیە.

٢- ئەوەی هوود عَلَيْهِ السَّلَامُ بۆی هێناون، عەقڵ و مەنتیق و زگماکی مرۆڤ پشتگیریی دەکەن و پشتڕاستی دەکەنەوەو، لەگەڵیدا جووتن.

٣- بابای عاقڵ ئاوا بە بێباکیی و بێ منەتیی لەگەڵ کەسێکدا کە پەیامێکی ناوازەی هێناوە، مامەڵە ناکات.

٤- خوا تَبَارَكَ وَتَعَالَى هیچ کام لە پێغەمبەرانی (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) هەڵنەبژاردوون، مەگەر لە نێو خەڵک و کۆمەڵگایەکەی خۆیاندا، زۆر هەڵکەوتوو بوون لە ڕووی عەقڵ و تێگەیشتن و، لە ڕووی پاکیی پەرێزو، ڕەوشتی بەرزو، مەعدەنی پاک و چاکەوە.

ئەوانە هەموویان هاندەر بوون بۆ ئەوەی لێی وردبنەوەو یەکسەر ڕەفزی نەکەن، ئنجا ئەگەر عەقڵیان هەبووایە، هەر لە سەرەتاوە جگە لە خوایان نەدەپەرست و، ئەو پەرستراوانەیان نەدەپەرستن کە یان لە خوار خۆیانەوەن کە پەیکەرو دارو بەردو مانگ و خۆرو ئەستێرەکانن، یان وەک خۆیانن، کە مرۆڤە تاغووتەکان و حوکمڕانە خۆسەپێنەکانن، بۆیە دەفەرمووێ: ﴿وَلَٰكِنِّيٓ أَرَىٰكُمۡ قَوۡمٗا تَجۡهَلُونَ﴾، (**تَجْهَلُون**)یش، بە (**فِعل المُضَارِع**) دێنێ، واتە: ئێوە بەردەوامن لەسەر نەفامیی کردن و، نەفامیی نواندن، ڕۆژ بە ڕۆژیش ئەو نەفامییە تێتاندا تازە دەبێتەوە.

مەسەلەی دووەم:

کاتێک سزایەکەیان لە شێوەی هەورێکدا بینی، کە بەرەو دۆڵ و شیوەکانیان دەهات، دڵخۆش بوون، ئاوی پێوەبێ، بەڵام ئەو سزایە بوو کە پەلەیان لێکرد بوو، بایەکی وێرانکەرو فەوتێنەر بوو، کە سەرەنجام بەس خانووبەرەکانیان بە چۆڵیی مانەوەو، قڕەبڕ بوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قَالُوا هَٰذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا ۚ بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُم بِهِ ۖ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا﴾، کاتێک کە بینییان وەک هەورێکی پان، وشەی **(رأوه)** ڕاناوەکەی دەچێتەوە بۆ ئەو ئازارە بەڵێندراوە، **(العَذَاب المَوْعُود)**، یاخود: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ﴾، ڕاناو بۆ چووە وە، پێشتر باس نەکراوەو، دەگونجێ بۆ ئازارە بەڵێندراوەکە بچێتەوە، دەشگونجێ بۆ باس نەکراوێک بچێتەوە، کە دوایی وشەی **(عَارِضًا)**، ڕوونی دەکاتەوە چییە؟ **(ف)** یەکەی سەر **(فَلَمّا)**ش بۆ لق لێکردنەوەیە لە قسەکانی پێشێ: **(أي: فَلَمّا أَرَادَ اللهُ عِقَابَهُمْ، أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ رِيحَاً فِي صُورَةِ سَحَابٍ، فَلَمَّا رَأَوْهُ سَحَاباً، قَالُوا: هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا)**، کاتێک خوا ویستی سزایان بدات، بایەکی بۆ ناردن لە شێوەی هەورێکدا، کاتێک وەک هەور بینییان، گوتیان: ئەمە هەورێکە ئاومان بۆ دەبارێنێ، ئەو ڕستانەش بۆیە قرتێنراون، چونکە بە سەلیقە دەزانرێن.

٢)- ﴿مُّسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ﴾ ڕووبەڕووی دۆڵ و شیوەکانیان دێ، **(العَارِضُ: السَّحَابُ المُعْتَرِضُ جَوَّ السَّمَاءِ أي: رَأَوْهُ كَالْعَارِضِ)**، **(عَارِض)**: بریتیە لەو هەورەی کە جەووی ئاسمان دادەگرێ و پێیدا بڵاو دەبێتەوە، واتە: دیتیان لە شێوەی هەوردا، ئەگەرنا هەور نەبووە،

کە دەفەرموێ: ﴿مُّسۡتَقۡبِلَ أَوۡدِيَتِهِمۡ﴾، (إسْتِقْبَال): بریتیە لە ڕوو کردن بەرەو لای شتێک، واتە: هەورەکەیان بینی دەڕۆیی و دەهات، ڕووبەڕووی دۆڵ و شیوەکانیان.

(أَوْدِيَة) کۆی (وَادِيَ)ە، وەک (أَنْدِيَة) کۆی (نَادِيَ)، دۆڵ و شیوەکەش مەبەست پێی ئەو شوێنەیە، ئەو خەڵکە لێیبوون، چونکە ئەوان دەشت و بیابان و چیاو چۆڵیشیان هەبوون، (أَوْدِيَتِهِمْ) واتە: ئەو شوێنانەی ئەوان لێیبوون، کە زۆرجار بەو شوێنەی هۆزێک، یان خەڵکێک تێیدا نیشتەجێ بوون، گوتراوە: (وَادِي)، مەرجیش نیە شیوێک بێ و ئاوی پێدا هاتبێ.

ئنجا کاتێک ئاوایان بینی:

٣)- ﴿قَالُواْ هَٰذَا عَارِضٞ مُّمۡطِرُنَا﴾، گوتیان: ئەمە هەورێکە ئاو دابەزێنەرە بۆمان، (مُمْطِر: إسْمُ فَاعِلٍ مِنْ أَمْطَرَ)، (أَمْطَر) واتە: بارانی باراندو، ئاوی دابەزاند، (هذا عارض مُمْطِرُنَا) واتە: ئەم هەورە دابەزێنەری ئاوە بۆمان.

٤)- ﴿بَلۡ هُوَ مَا ٱسۡتَعۡجَلۡتُم بِهِۦ﴾، بەڵکو ئەوە ئەوەیە، کە پەلەتان لێکرد، ئەمە: (مَقُولُ قَائِلٍ مَحْذُوفٍ)، گوتراوی بێژەرێکی قرتێنراوە، ئنجا یان مەبەست ئەوەیە خوا ﷻ فەرموویەتی، یاخود هوود عليه السلام گوتوویەتی، یاخود فریشتەکان گوتوویانە، گرنگ ئەوەیە ئەم تەعبیرە: ﴿بَلۡ هُوَ مَا ٱسۡتَعۡجَلۡتُم بِهِۦ﴾، واتە: ئەمە ئەو سزایەیە، کە پەلەتان لە هاتنی دەکرد.

٥)- ﴿رِيحٞ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾، بایەکە ئازارێکی زۆر بە ئێش و ژانی تێدایە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿رِيحٞ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٞ﴾، (عَذَاب) کراوە بە شتە تێکراو (مَظْرُوف)ەکەو، (رِيْح) کراوە بە شتتێکراو (ظَرْف)، بایەکە ئازارێکی بە ئێشی تێدایە، واتە: ئەو بایە کراوە بە زەڕفێک، وەک توورەکەیەک و، ئازارەکە کراوە بە ئەو شتەی لە نێو توورەکەکەدایە، بەڵام ئەو بایە هەر بایەکی ئاسایی نیە، بەڵکو ئازارو بەڵایەکی زۆر بە ئێشی تێدایە.

٦)- ﴿تُدَمِّرُ كُلَّ شَيۡءِۭ بِأَمۡرِ رَبِّهَا﴾، بە فەرمانی پەروەردگاری هەموو شتێک دەفەوتێنێ، (تُدَمِرُ) واتە: کاول و وێران دەکات، دەفەوتێنێ، ﴿كُلَّ شَيۡءِۭ﴾، هەموو شتێک، ﴿بِأَمۡرِ

رَبِّهَا ﴾، بە فەرمانی پەروەردگاری، ئنجا کە دەفەرمویٚ: هەموو شتێک کاول و وێران دەکات، ئەدی بۆچی زەویی و ئەو شوێنەی کە لێشیبوون، هەمووی وێران نەکردوە؟ مەبەست ئەوەیە هەموو شتێک کە پەروەردگار فەرموویێتی، دەبێ وێران بکرێ، وێرانی دەکات، نەک هەموو شتێک بە ڕەهایی، واتە: هەموو شتێک کە پەیوەندیی بەوانەوە هەیە، هەر شتێک کە دەبێ بفەوتێ، تاکو ئەوانی پێوە بفەوتێنرێن، وەک خانووبەرەکانیان و جێگاو ڕێگەکانیان، بۆیە زانایان ئاوایان تەعبیر کردوە، دەڵێن: ﴿ تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا ﴾، (أي: **تُهْلِكُ كُلَّ شَيءٍ مِنْ شَأْنِهِ التَّدْمِيْرُ**)، هەر شتێک لە بەین دەبات و دەفەوتێنێ کە بۆ فەوتان بشێ، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (**كُلَّ شَيءٍ، مُسْتَعْمَلٌ فِي كَثْرَةِ الأَشْيَاء**)، واتە: زۆر شتان لە بەین دەبات، هەموو ئەو شتانەی پەیوستن بەوانەوە، بەڵام بە فەرمانی پەروەردگاری نەبێ، نایکات، وە نەبێ ئەویش بەبێ مۆڵەت بێ.

(ب)ی سەر ﴿ بِأَمْرِ رَبِّهَا ﴾، (**بَاء السَّببيَّة**)، بائی هۆکارییە، واتە: (**بِسَبَبِ أَمْرِ رَبِّهَا**)، بەهۆی فەرمانی پەروەردگاریەوە کە فەرمانی پێکردوە.

٧)- ﴿ فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمْ ﴾، سەرەنجام وایان لێهات تەنیا خانووەکانیان دەبینران، (**فَأَصْبَحُوا: صَارُوا**)[1]، نەک بە مانای ئەوە بێ بەڵایەکە، شەوێ لێیدابن، ئنجا ڕۆژێ وابووبێ و ڕۆژیان وا کردبێتەوە، چونکە خوای پەروەردگار لە سوورەتی (**الحاقة**) دا، لەو بارەوە دەفەرموێ: ﴿ سَخَّرَهَا عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيَالٍ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ ﴿٧﴾ ﴾، واتە: بایەکەی حەوت شەو و هەشت ڕۆژان لەسەر بەردەوام کردن، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمْ ﴾، یانی: وایان لێهات کە تەنیا خانووبەرەکانیان دەبینران، خوێندراویشەتەوە: (**لَا تَرَى إِلاَّ مَسَاكِنَهُم**)، ئنجا ئەگەر (**لَا يُرَى**) بێ، واتە: بکەرەکەی نادیارەو، ئەو کاتە (**مَسَاكِنُ**) دەبێتە جێداری بکەر، (**نَائِب الفَاعِل**)و بۆردار (**مَضمُوم**) دەبێ، ﴿ فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰٓ إِلَّا مَسَٰكِنُهُمْ ﴾، بەڵام ئەگەر بە (**تَرَى**) بخوێندرێتەوە: (**فَأَصْبَحُوا لَا تَرَى إِلاَّ مَسَاكِنَهُم**)، ئەو کاتە (**مساكنهم**) دەبێتە بەرکار (**مفعول**)ی (**ترى**) و مانایەکەی ئاوای لێ دێ: وایان لێهات تۆ تەنیا خانووبەرەکانیانت دەبینی.

---

(١) أصبح، صار : بوو

٨)- ﴿كَذَٰلِكَ نَجۡزِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡمُجۡرِمِينَ﴾، هەر بەو شێوەیە، کۆمەڵی تاوانباران سزا دەدەین، (أي: مِثْلَ جَزَاءِ قَوْمِ عَادٍ، نَجْزِي الْمُجْرِمِيْنَ الأَخَرِيْن، وَهَذَا تَهْدِيْدٌ لـمُشْرِكِي مَكَّة وَغَيْرِهِمْ)، واتە: وەک سزای گەلی عاد، تاوانبارانی دیکەش سزا دەدەین، کە ئەمە هەڕەشەیە هەم بۆ ئەو کاتە بۆ کۆمەڵگای هاوبەش بۆ خوادانەر کە لە مەککە بوون، هەروەها بۆ هەموو کۆمەڵگایەکانی دیکەش، وەک دوایی باسی دەکەم لە کۆتایی تەفسیری ئەم ئایەتانەدا، زۆرجار توێژەرەوان ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، ئایەتەکان تایبەت دەکەن بە خەڵکی مەککەوە، بەڵکو زۆرجار بە قوڕیشەوەو بە دەوروبەریەوە، کە لە ڕاستییدا ئەوە تەسککردنەوەی چەمک و واتای فراوانی ئایەتەکانە، ئایەتەکان چەمک و واتاکەیان فراوانترە، بۆیە نابێ تەسک بکرێنەوەو بئاخنرێنە گۆشەیەکەوە، کە خوا ﷻ مەبەستی نەبووە!

پێشتریش گوتمان: ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**هود**)دا، بە تەفصیل باسی بەسەرهاتی هوودو گەلەکەی (عاد)مان کردووە، درێژەی چۆنیەتیی فەوتانی گەلی عاد، هەم لە سوورەتی (**الحاقة**)دا هاتوە، کە خوا دەفەرمووێ: ﴿وَأَمَّا عَادٞ فَأُهۡلِكُواْ بِرِيحٖ صَرۡصَرٍ عَاتِيَةٖ ٦ سَخَّرَهَا عَلَيۡهِمۡ سَبۡعَ لَيَالٖ وَثَمَٰنِيَةَ أَيَّامٍ حُسُومٗاۖ فَتَرَى ٱلۡقَوۡمَ فِيهَا صَرۡعَىٰ كَأَنَّهُمۡ أَعۡجَازُ نَخۡلٍ خَاوِيَةٖ ٧ فَهَلۡ تَرَىٰ لَهُم مِّنۢ بَاقِيَةٖ ٨﴾**الحاقة**، دەفەرمووێ: وەک بنکە دارخورمای کەوتوو، کەوتنە گۆڕێ، ئایا کەسیان لێ دەبینی، مابێ؟ کەسیان نەماو قڕەبڕ بوون.

هەروەها لە سوورەتی (**فصلت**)دا: ﴿فَأَمَّا عَادٞ فَٱسۡتَكۡبَرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ بِغَيۡرِ ٱلۡحَقِّ وَقَالُواْ مَنۡ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةًۖ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَهُمۡ هُوَ أَشَدُّ مِنۡهُمۡ قُوَّةٗۖ وَكَانُواْ بِـَٔايَٰتِنَا يَجۡحَدُونَ ١٥ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا صَرۡصَرٗا فِيٓ أَيَّامٖ نَّحِسَاتٖ لِّنُذِيقَهُمۡ عَذَابَ ٱلۡخِزۡيِ فِي ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَعَذَابُ ٱلۡأٓخِرَةِ أَخۡزَىٰۖ وَهُمۡ لَا يُنصَرُونَ ١٦﴾.

هەروەها لە سوورەتی (**القمر**)دا: ﴿كَذَّبَتۡ عَادٞ فَكَيۡفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ١٨ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا صَرۡصَرٗا فِي يَوۡمِ نَحۡسٖ مُّسۡتَمِرّٖ ١٩ تَنزِعُ ٱلنَّاسَ كَأَنَّهُمۡ أَعۡجَازُ نَخۡلٖ مُّنقَعِرٖ ٢٠ فَكَيۡفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ ٢١ وَلَقَدۡ يَسَّرۡنَا ٱلۡقُرۡءَانَ لِلذِّكۡرِ فَهَلۡ مِن مُّدَّكِرٖ ٢٢﴾.

مەسەلەی سێیەم:

گەلی عاد توانای زیاتر لە هی کۆمەڵگای پێغەمبەریان ﷺ پێدرابوو، عەقڵ و بیستن و چاویشیان هەبوون، بەڵام لێیان بەهرەمەند نەبوون بە هۆی نکووڵییکردنیان لە نیشانەکانی خواوە، سەرەنجام سزای هەڕەشە پێلێکراویان گەمارۆی دان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِن مَّكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَارًا وَأَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُم مِّن شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە بە پیرۆزە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيمَا إِن مَّكَّنَّاكُمْ فِيهِ﴾ بە دڵنیایی ئەوانمان دەسترۆیشتوو کردبوو، توانادار کردبوو، بە شێوەیەک کە ئێوەمان تێیدا توانادار نەکردوە، (إِنْ) لێرەدا بە مانای (ما) لابەرە (مَا النَّافِيَة)یە، واتە: (فِيمَا مَا مَكَّنَّاكُمْ فِيْه)، بەڵام (ما) بەکارنەهاتوە بۆ ئەوەی لەسەر زمان قورس نەبێ، ئەوانمان تواناداروو دەسترۆیشتوو کردبوو، بەشێوەیەک کە بە ئێوەمان نەداوە، یانی: تواناو ئیمکانیەت و دەسترۆیشتوویەکمان بەواندابوو، کە بە ئێوەمان نەداوە، ئەی کافرانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ و ئەو کۆمەڵگا دیارییکراوە! هەڵبەتە ئەوان یەکەمین دوێندراوەکان بوون، بەڵام چەمک و واتایەکەی تەنیا لەو چوارچێوەی ئەو کات و شوێنەدا، قەتیس ناکرێ، بەڵکو هی ئێستاش دوای ئێستاش دەگرێتەوە، مەگەر بەڵگەیەک و نیشانەیەک هەبێ، ناچارمان بکات، بڵێین: تەنیا مەبەست پێی کۆمەڵگای پێغەمبەرە ﷺ کە لێرەدا تاکو ڕاددەیەک ئەو نیشانەیە هەیە، چونکە تواناو ئیمکانیەتێک کە بە شەری ئێستا هەیانەو، کۆمەڵگاکانی ئێستا، هەیانە لە هی گەلی عاد لە هەندێک ڕووەوە، یان لە زۆر ڕووەوە زیاترە، کەواتە: ئەوە بەسەر کۆمەڵگاکانی ئێستادا ناچەسپێ، لەو ڕووەوە ئەو نیشانەیە ناچارمان دەکات، بڵێین: مەبەست پێی کۆمەڵگایەکی دیارییکراوە، کە ئەو کاتە قورئانی تێدا دابەزێنراوە.

کە دەشـفەرموێ: ئەوانمـان دەسترۆیشـتوو کردبـوو، لـە تواناو دەسـەڵاتێکدا کـە ئێوەمـان تێیـدا دەسترۆیشـتوو نەکـردوە، واتـە: لـە شـێوەکەی و لـە جینسـەکەی، ئەگەرنا هـەر خـودی ئـەوە کـە خـوا بـە گـەلی عـادی داوە، بێگومـان بـە خەڵکێکـی دیکـەی نـەداوە، تاکـو پێکـەوە بـەراورد بکرێـن! بـەڵام یـانی: لـە شـێوەو جینسـەکەیدا.

(**مَكَّنَّاهُـمْ: التَّمْكِيْنُ إِعْطَـاءُ المَكِنَّة وَهِـيَ القُـدْرَةُ وَالقُـوَّة، وَمَكَّـنَ مِـنْ كَـذَا وَتَمَكَّـنَ مِنْـه: قَـدَرَ عَلَيْـه**)، (**تَمْكِيْن**): بریتیـە لـە پێـدانی (**مَكِنَّة**)، یـانی: دەسـتەڵات و توانـا، دەگوترێ: (**مَكَّـنَ مِـنْ كَـذَا وَتَمَكَّـنَ مِنْـه: قَـدَرَ عَلَيْـهِ**) واتـە: دەسـتەڵاتی بەسـەردا بـوو.

٢)- ﴿وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَأَبْصَرًا وَأَفْئِدَةً﴾، بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانیشمان بۆ ڕەخساندبوون.

لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە، (**أَي: لَـمْ يَنْقُصُهُـمْ شَيءٌ مِـمَّا يَحْتَاجُوْنَـهُ لِإِدْرَاكِ الحَـقِّ**)، واتـە: هیـچ شـتێکیان کـەم نەبـوو، لـەوەی پێویسـتیان بـوو بـۆ دۆزینـەوەی هـەق.

خـوا ﷻ عەقڵـی پێدابـوون، گوێـی پێدابـوون، چـاوی پێدابـوون، هەمـوو ئـەو توانایانـەی پێدابـوون، کـە پەکیـان لەسـەریان دەکـەوێ، بـۆ دۆزینـەوەی هـەق و بـۆ پەیـبردن بـە هـەق، بـەڵام لەبـەر عینادیـی و کەللەڕەقیـی، لەبـەر دەمارگیریـی و، چونکـە زلـە زلەکانیـان بەرژەوەندییـان لـەو بـەزم و بـازاڕەدا هەبـووەو، خەڵکەکـەی دیکـەش کوێرانـە شـوێنیان کەوتـوون.

٣)- ﴿فَمَآ أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَلَآ أَبْصَـٰرُهُمْ وَلَآ أَفْـِٔدَتُهُم مِّن شَىْءٍ﴾، کەچی بیستنیان و، چاوەکانیان و عەقڵەکانیان، هیچ سوودیان پێ نەگەیاندن.

(**مِـنْ شَيءٍ**): (**مِـنْ: زَائِـدَةٌ لِلتَّنْصِيْـصِ عَـلَى انْتِفَـاءِ الجِنْـسِ وشَيءٍ: اَلْمَجْـرور بِــ «مِـنْ» نَائِـبٌ عَـنْ المَفْعُـولِ المُطْلَـقِ**)، واتـە: (**فَـمَا أَغْنَـى عَنْهُـمْ سَـمْعُهُمْ وَلاَ أَبْصَارُهُـمْ، وَلاَ أَفْئِدَتُهُـم شَـيْئًا**)، بیسـتن و، چاوەکانیـان و، عەقڵەکانیـان هیـچ ئەندازەیـەک لـە سـوودیان پـێ نەگەیانـدن، (**مِنْ**)یـش زیـاد کـراوە بـۆ ئـەوەی جینسـی سـوود لـێ بینیـن لابـرێ، ئنجـا:

(شَيْءٍ) کە مەجرورە بە (مِنْ)، لە جێی بەرکاری ڕەها دانیشتوە، واتە: (فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ شَيْئاً مِنَ الإِغْنَاءِ سَمْعُهُمْ وَلَا أَبْصَارُهُمْ وَلَا أَفْئِدَتُهُم)، یانی: بیستن و چاوەکانیان و عەقڵەکانیان، هیچ جۆە سوودێکیان پێ نەگەیاندن، نە کەم نە زۆر.

٤)- ﴿إِذْ كَانُوا۟ يَجْحَدُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ﴾، لە سۆنگەی ئەوەوە کە نکووڵییان لە نیشانەکانی خوا دەکرد، (إِذْ) لێرەدا بۆ (ظَرْف)ە، واتە: کاتێک کە ئەو شتەی تێدا ڕوویداوە، واتە: لە ماوەی نکووڵییکردنیان لە نیشانەکانی خوادا، هیچ سوودیان پێ نەگەیاندن، بەڵام لێرەدا (إِذْ) وێڕای ئەوەی (ظَرْفَ)ە، بۆ کاتی ڕابردوو، بە مانای تەعلیلیش دێ، واتە: بەهۆی ئەوەوە کە نکووڵییان دەکرد لە نیشانەکانی خوا، هەستەوەرەکانیان چ سوودیان پێ نەگەیاندن.

٥)- ﴿وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا۟ بِهِۦ يَسْتَهْزِءُونَ﴾، هەروەها ئەوەی گاڵتەیان پێ دەکرد، دەوری دان، ئنجا ئایا ئەوەی دەوری دان، ئازارو سزایەکە بوو، یان خودی ئەو بەڵایەی کە گاڵتەیان پێدەکرد، ئەوە دەوری دان؟ هەردووکیان ڕێ تێچوون، سزای ئەوە کە گاڵتەیان پێ دەکرد، یاخود هەر خودی گاڵتەپێکراوەکە، کە دۆزەخ، یان بەڵای خوا بوو، ئەوە دەوری دان و گەمارۆی دان.

(حَاقَ) هەم بە مانای (نَزَلَ) دێ، هەم بە مانای (أَحَاطَ) دێ، واتە: دابەزیە سەریان، یاخود دەورەی دان و گەمارۆیدان.

پوختەی مانای ئەم ئایەتە موبارەکە:

ئەی بێبڕواینە! خوایەک ﷻ کە گەلی عادی لە ئێوە دەسترۆیشتووترو تواناداترو دەسەڵات باڵاترو ژمارە زیاتر بوون، توانیویەتی بیانفەوتێنێ بە شتێکی نەبینراو، کە بایەو ئەوان تەماعیان تێیدا هەبوو، هەور بێ و بارانی پێوە بێت و ئاویان بۆ دابەزێنێ، ئەو خوایە ﷻ دەتوانێ ئێوەش بفەوتێنێ، کە تواناشتان لە هی ئەوان کەمترە.

هەڵوەستەیەکی کورت لەسەر بێئیمانیی و کوژانەوەی چرای عەقڵ:

لێرەدا هەڵوەستەیەکی کورت دەکەین، لە بەرانبەر ئەم ڕستەیەدا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: بیستن و چاوەکان و عەقڵەکانیان هیچ سوودی پێ نەگەیاندن: ﴿إِذْ كَانُوا۟ يَجْحَدُونَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ﴾، بە هۆی ئەوەوە کە نکووڵییان دەکرد، لە نیشانەکانی خوا.!

لە ڕاستییدا کاتێک کە مرۆڤ ئیمانی نابێ و، بە ئیمانەوە تەماشای شتەکان ناکات، بە ئیمانەوە هەستەوەرەکانی خۆی بەکارناهێنێ، عەقڵی خۆی بەکارناهێنێ، چییەتی شتەکان ناکەوێتە بەر عەقڵی و بەرچاوی و بەرگوێی، بێگومان بڕواو قەناعەتی مرۆڤ، ئەگەر ڕاست بێ، یارمەتیی دەدات، کە باشتر لە شتەکان تێبگات، یاخود ببینێ و ببیستێ، قەناعەتی هەڵەی مرۆڤیش زۆر زیانی پێ دەگەیەنێ، کە شتەکان وەک خۆیان ببینێ، دەتوانین وێنەیەک بێنینەوە: بابایەکی نەخۆش بە تایبەتی کە گرانەتای لێ بێ، یان تای لێ بێ، کە ئاوی شیرین دەخواتەوە، وا دەزانی تاڵە، بێگومان ئاوەکە نەگۆڕاوەو تاڵ نیە، بەڵام ئەو میزاجی تێکچووە! کەسی وا هەیە تەماشای ئەو هەموو کەون و کائیناتە، دەکات، هیچی تێدا نابینێ، تەماشای خۆی دەکات، هیچ لە خۆیدا نابینێ، بیکاتە بەڵگەو نیشانە کە خاوەنی هەیە، بەدیهێنەرو پەروەردگارێکی هەیە، مشوورخۆرێکی هەیە، دوایی دەچێ گر گر بە چییەوە گرفتار دەبێ؟ دەڵێ: ئەگەر خوا ﷻ ئەم کەون و کائیناتەی خوڵقاندوە بە باشترین شێوە، دوو پشک چ سوودی هەیە؟ مێشوولە چ سوودی هەیە؟ مێش چ سوودی هەیە؟ ئەوانەی بۆچی دروستکردوون؟ ئەو هەموو شتانەی کەڵک و سوودیان هەیە، نایانکاتە نیشانە، بەڵام چەند شتێک دەبینێ و جارێ زانیارییەکەی وی، بۆی دەرنەکەوتوە سوودیان چییە؟ بێگومان زانست ڕۆژ بە ڕۆژ کە بەرەو پێشەوە دەچێ، حیکمەت و سوودی شتەکان زیاترو باشتر ئاشکرا دەبێ.

ئنجا خوا ﷻ نەیفەرمووە: هەرچی خوڵقاندوومە، هەمووی بۆ ئێوە سوودبەخشە، بەڵام دەفەرمویْ: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە، بۆ ئێوەم دەستەمۆ کردوە، بەڵام خوا ﷻ هەندێک شتی خوڵقاندوە، تاکو ئێمەی پێ تاقی بکاتەوە، وەک گێڕراوەتەوە: جارێک (**أبو جعفر المنصور**)، دووەم حوکمڕانی بنەماڵەی عەبباسییەکان، لەگەڵ (**جعفر الصادق**)دا ڕەحمەتی خوای لێ بێ، دادەنیشێ، مێشێک چەند جارێک دێ و لەسەر دەم و چاوی (**أبو جعفر المنصور**) دەنیشێ، ئەویش دەری دەکات و چەند جارێک ئەوە دووبارە دەبێتەوە، ئەویش دەڵێ: ئەی جەعفەری صادیق، خوا مێشی بۆچی دروستکردوە (**لم خلق الله الذباب**)؟! ئەویش دەڵێ: (**لِيُذِلَّ بِهِ الجَبَابِرة**)، تاکو خۆبەزلگرەکانی پێ زەبوون بکات، وەڵامێکی زۆر پڕ بە پێست بووە!

لە ڕاستییدا خوا ﷻ هەرچی خوڵقاندوویەتی هەمووی لە جێی خۆیدایە، بەڵام بە مەرجێک ئینسان بە چاوی ئیمانەوە تەماشای بکات و، ئیمان دەبێتە هۆی ئەوە کە ئینسان چەشمەندازی ڕوون بێ و، هەستەوەرەکانی باشتر دەرکی ڕاستییەکان بکەن، هەروەک بێ ئیمانییش بە پێچەوانەوە: وا لە مرۆڤ دەکات شتەکان وەک خۆیان نەبینێ و، شەیتان شوبهەو ئیشکال و گرێ و گۆڵی زۆر بخاتە نێو دڵ و دەروونییەوە، هەروەک چۆن بابای نەخۆش ئاوە شیرینەکە دەخواتەوە، لە زاری تاڵەو وەک ژەقنەبووتە، کە لە واقیع دا ئاوەکە وەک خۆیەتی، بەڵام ئەو میزاجی تێکچووە! دروستکراوانیش هەموویان نیشانەن، لەسەر پەروەردگارێتیی خوا، وەک یەکێک لە خواناسان گوتوویەتی: (**وفي كُلِّ شيءٍ لَهُ آيَةٌ ... تَدُلُّ عَلَى أَنَّهُ وَاحِدٌ**)، لە هەموو شتێکدا نیشانەیەکی هەیە، ئەوە دەگەیەنێ کە خوا ﷻ تاکە، بەڵام بەشەر کە دڵ و دەروونەکەی کوفری چۆتێ، وێڕای ڕووحی، میزاجی بیستن و دیتن و عەقڵ و هۆشیشی تێکدەدا، شتەکان بە جۆرێکی دیکە دەکەونە بەرچاوو عەقڵ و گوێی.

مەسەلەی چوارەم:

هەواڵـدانی خـوا ﷻ بـە فەوتانـدنی ئاوەدانییـەکانی دەوروبـەری کۆمەڵـگای پێغەمبـەری خـوا ﷺ و کۆمەڵگایـەکانی دیکـەش، دوای پێشـاندانی نیشـانە جـۆراو جـۆرەکان، بەڵکـو بگەڕێنـەوەو، کاتێکیش سـزای خوایان بـۆ هاتوە، ئەو پەرسـتراوانەی بـە مەبەسـتی لـە خـوا نیزیـک کەوتنەوەیـان لـە خـوا، گرتبوویانـن، دادیـان نـەدان و سـوودیان پـێ نەگەیانـدن، بگـرە لێیان ونبـوون و، درۆو هەڵبەسـتنەکەیان ئاشـکرابوو و پـەردەی بەسـەرەوە نەمـا:

خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ وَصَرَّفۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ﴿٢٧﴾ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢۖ بَلۡ ضَلُّواْ عَنۡهُمۡۚ وَذَٰلِكَ إِفۡكُهُمۡ وَمَا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ ﴾، بە دڵنیاییش ئاوەدانییەکانی دەوری ئێوەمان فەوتاندن، پیتی (و) گێڕەرەوەو بادەرەوە (**عاطفة**)ی ئەو ڕستەیە بۆ سەر ڕستەکانی پێشوو، (لَقَدْ) (ل) بۆ سوێندە، (قَدْ) بۆ دڵنیاکردنەوەیە، واتە: بە دڵنیاییەوە ئاوەدانییەکانی دەوروبەری ئێوەمان فەوتاندوون، ئنجا ئەمە بۆ کەسانێکە کە شارەزای مێژوونین و دڵنیانین، کە خوا ئەو گەلانەی فەوتاندوون، بەڵام بۆ کەسانێک کە شارەزابن و هەواڵیان بیستبێ، کە ئەو کۆمەڵگایانە فەوتاون، لەبەر ئەوەیە کە پەندیان لە فەوتێنرانی ئەو گەل و کۆمەڵگایانە، وەرنەگرتوەو، لە شوێنی کەسێک داندراون، کە شارەزایی و زانیارییان نەبووبێ، بە فەوتێندرانی ئەو گەل و کۆمەڵگایانە، لە لایەن خوای باڵا دەستەوە، بەو بەڵایەی ناردوویەتی، یاخود ڕەنگە زانیارییان بووبێ، کە ئەوانە فەوتاون، بەڵام گوتوویانە: ئەو بەڵایە هەر بەڕێکەوت بۆیان هاتوە، بۆ وێنە: گەلی نووح ؈ کە تۆفان و لافاو لە

دژیان هەڵیکردوە، گەلی عاد کە بایەکی بەهێز لێیداون، گەلی سەموود، کە لەرزینەوەو بوومەلەرزەیەک لێیداون و...هتد.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُم مِّنَ ٱلْقُرَىٰ ﴾، (حَوْلَكُـمْ)، ئـەم ڕانـاوە دەگەڕێتـەوە بـۆ دوێـنراوەکانی ڕۆژگاری پێغەمبـەر ﷺ.

کەواتـە: هەمـوو ئـەو گەلانـەی لـە دەوروبـەری حیجـازو نیـوە دوورگـەی عەرەبیی بـوون، دەیانگرێتـەوە، وەک گـەلی (سَـبَأ)و، گـەلی (تُبَّـع) لـە یەمـەن و، گـەلی لـووط لـە شـام و، گـەلی عـادو سـەموود، بـە نسـبەت گـەلی سـەموودەوە لـە حیجـر، کـە دەکەوێتـە نێـوان نیـوە دوورگـەی عەرەبیـی و شـامەوە، هەروەهـا گـەلی عـاد لـە بیابـانی ئەحقـاف، ئەوانـە هەموویـان لـە ڕووی جوگرافییـەوە دەکەونـە دەوروبـەری کۆمەڵـگای مەککـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا ﴾، فەوتاندمانـن، بێگومـان مەبەسـت پێـی فەوتانـدن و قـڕە بـڕ کـردنی خەڵکەکەیانە، ئەگەرنا ئاوەدانییـەکان دارو دیـوارەکان، نەفەوتێـنراون، واتـە: دانیشـتووانی ئـەو شـارو ئاوەدانییانەمـان فەوتانـدن.

٢)- ﴿ وَصَرَّفْنَا ٱلْآيَٰتِ ﴾، نیشانەکانیشمان جۆراو جۆر کردن، (**صَرَّفْنَا: نَوَّعْنَا وَمَعْنَى التَّصْرِيْفِ: التَّغيِيرُ وَالتَّبْدِيْلُ، لأَنَّهُ مُشْتَقٌّ مِنَ الصَّرْفِ، وَهُوَ الإِبْعَادُ وَكَنَّى بِهِ هُنَا عَنِ التَّبيينِ وَالتَّوْضِيحِ، لأَنَّ تَعَدُّدَ الأَنْوَاعِ مُبيِّنٌ للشَّيءَ**)، مانای (**تَصْرِيْف**): لێرەدا گۆڕین و لادانە، چونکە وشەی (**تَصْرِيْف**) لە (**صرف**)ەوە هاتوە، کە بریتیە لە دوورخستنەوەو لادان، بەڵام لێرەدا ئەوە کنارەیە بۆ ڕوونکردنەوەو دەرخستن، چونکە جۆرەکانی شتێک، ئەو شتە زیاتر ڕوون دەکەنەوە، واتە: نیشانەکانمان بە جۆراو جۆریی خستنەڕوو، ئنجا نیشانەکان دەگونجێ:

١- مەبەست پێیان ڕستەکانی فەرمایشتی خوا بێ، کە خوا ﷻ:

أ- هەم وەک بەڵگە.

ب- هەم وەک بیرخستنەوە.

ج- هەم وەک هەڕەشە.

د- هەم وەک هاندان و گفت پێدانی پاداشت، بە هەموو شێوەکان، خوا ﷻ ئایەتە خوێنراوەکانی خۆی و فەرمایشتەکەی خۆی بۆ ڕوونکردوونەوە.

٢- دەشگونجێ مەبەست لە (**آيات**) نیشانەکانی خوابن ﷻ، کە بە هەر کام لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**)ی داون، واتە: موعجیزەکانی پێغەمبەران کە نیشانەی ڕاستیی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) بوون.

٣)- ﴿لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ﴾، {بۆیە ئایەت و نیشانەکانمان بۆ جۆراو جۆرکردن}، بەڵکو بگەڕێنەوە، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- واز بێنن لەوەی لەسەرینی، واتە: (**مَجَازٌ عَنِ الإِقْلَاعِ عَمَّا هُمْ فِيْهِ**)، مەجازە بۆ دەست هەڵگرتن لەو حاڵەتەی لەسەرینی.

ب- (**يَرْجِعُون: يَرْجِعُونَ إلى الله**)، بەڵکو بگەڕێنەوە بۆ لای خوا، وشەی (**لَوْلَا**) لێرەدا بۆ هاندانە، بەڵکو لە گوناهان بگەڕێنەوەو وازیان لێ بێنن، یاخود بەرەو خوا بگەڕێنەوە.

٤)- ﴿فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢ﴾، دەبوایە ئەو پەرستراوانەی گرتبوویانن، جگە لە خوا، ئەو پەرستراوانەیان کە لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، بۆ نزیک خستنەوەیان لە خوا، یارمەتییان دابان و سەریان خستبانایە، (**القُرْبَانُ: مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ إلى اللهِ، مِنْ طَاعَةٍ وَنَسِيْكَةٍ وَالجَمْعُ: قَرَابِيْن**)، (**قُرْبَان**) هەر شتێکە کە مرۆڤ، پێی لە خوا نزیک بکەوێتەوە، لە فەرمانبەریی و قوربانیی سەربڕین، کۆیەکەی (**قَرَابِيْن**)ە.

٥)- ﴿بَلۡ ضَلُّواْ عَنۡهُمۡ﴾، بەڵکو لێیان ونبوون، یارمەتییان نەدان و پشتیوانییان نەکردن، پەرستراوەکانی کە لە جیاتی خوا دەیانپەرستن، تاکو لە خوایان نزیک بخەنەوە، لێیان ونبوون، نەک سەریان نەخستن، بەڵکو هەر لێشیان ونبوون، (**أَي: غَابُوا، وَضَاعُوا**)، ونبوون و زایەبوون، (**ضَلَّ**)ە، یانی: (**ضَاعَ وغَابَ وفُقِدَ**) دێ، زایە بوو، پەنهان بوو، بزر بوو (**ضَلَّ**) ونبوو، بەڵام (**ضَلَّ عَنِ الطَّرِيْق**) لە ڕێگا ونبوو، (**أَضَلَّهُ**) ونی کرد، گومڕای کرد.

٦)- ﴿ وَذَٰلِكَ إِفۡكُهُمۡ وَمَا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، ئەوەش درۆیەکەیان و قسە هەڵبەستنەکەیان بوو، ﴿ وَذَٰلِكَ إِفۡكُهُمۡ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (وَذَلِكَ أَفَكَهُمْ) ئەوە وایلێکردن هەڵگەڕێنەوەو، لابدرێن، هەروەها خوێنراوەتەوە: (وَذَلِكَ أَفَّكَهُم)، ئەوە وایلێکردن، ئەوە لایدان، ﴿ وَمَا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴾، هەروەها ئەوە بوو کە هەڵیاندەبەست.

چەند وردەکارییەکی ئەم ئایەتە (٢٨):

ئەم ئایەتە چەند وردەکارییەکی تێدان، پێویستە باس بکرێن، کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢۖ بَلۡ ضَلُّواْ عَنۡهُمۡۚ وَذَٰلِكَ إِفۡكُهُمۡ وَمَا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾، پێشتر ماناکەیمان کرد، بەڵام لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، بە پێی ئەوە کە (قُرباناً) دەبێتە چی و، (آلِـهَة) دەبێتە چی؟ مانایەکەی دەگۆڕێ و بە گشتیی دەتوانین، بڵێین: سێ واتای هەن و بە سێ جۆر لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، دەگونجێ مانا بکرێ:

١)- (**محمد الطاهر بن عاشور**)، دەربارەی ڕستەی: ﴿ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢ ﴾، دەڵێ: (**إِتَّخَذُوا**) دوو بەرکاران دەخوازێ، بەرکاری یەکەم ڕاناوێکە دەگەڕێتەوە بۆ ناوی مەوصووڵ (**إِسْمِ المَوْصُول**)، ﴿ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ ﴾، واتە: (**الَّذِيْنَ اتَّخَذُوهُمْ**)، ئەوانەی کە گرتبوویانن، ﴿ مِن دُونِ ٱللَّهِ ﴾، جگە لە خوا گرتبوویانن، ﴿ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢ ﴾، بە پەرستراویان گرتبوون، لە حاڵێکدا کە دەیانویست پێیان لە خوا نیزیک ببنەوە، بەرکاری دووەم دەبێتە: (**آلِهَة**)، (**اتَّخَذُوهم آلِهَة**)، (**قُرْبَاناً**)، دەبێتە حاڵ، واتە: ئەوانەیان بە پەرستراو گرتبوو، لە جیاتی خوا، لە حاڵێکدا کە دەیانویست پێشیان لە خوا نیزیک بکەونەوە.

٢)- (**أبو حَيَّان و أبو البَقَاء**)، دەڵێن: بەرکاری یەکەم قرتێنراوەو (**آلِهَة**)، بەرکاری دووەمە (**قُرْبَاناً**)یش، بریتیە لە: بەرکاری پێناویی (**مَفْعُولٌ لأجْلِه**).

٣)- (**إبنُ العَطِيَّة والعُوفِـي**)، گوتوویانه: {(**المفْعُول الأَوَّل مَحْذُوف**) و (**قُرْبَانَاً**)، (**مَفْعُول بِهِ الثَّانِي**) و (**آلِـهَة**)، (**بَدَل مِنْه**)}، واته: بەرکاری یەکەم قرتێنراوەو (**قُرْبَانَاً**)، دەبێتە بەرکاری دووەم و (**آلِهَة**)یش جێگرەوەی بەرکاری دووەمە.

(**الزمخشري**) ڕەخنەی لەو بۆچوونە گرتووەو، ڕوونیشی نەکردۆتەوە لەبەرچی و گوتوویەتی: مانایەکەی ڕێک نایەتەوە، ڕەنگە وایزانیبێ وەک بۆ خۆی (زەمەخشەریی) زۆر شارەزا بووە لە ڕەوانبێژیی داو، کە خۆی دەیزانێ لەبەرچی ڕێک نایەتەوە، خەڵکیش دەزانێ!!

ئنجا (**محي الدين الدرويش**) خاوەنی تەفسیری (**إعراب القرآن**)[1]، دەڵێ: (**وَلَمْ يُبَيِّنْهُ وَنَحْنُ نُبَيِّنُهُ**)، ئەو ڕوونی نەکردۆتەوەو ئێمە ڕوونی دەکەینەوە، ئنجا ئاوای ڕوون کردۆتەوە، دەڵێ:

(**لَوْ كَانَ قُرْبَانَاً مَفْعُولاً ثَانِيَاً، وَمَعْنَاهُ مُتَقَرَّباً بِهِمْ، لَصَارَ المَعْنَى إلى أَنَّهُمْ وبِّخُوا عَلَى تَرْكِ إتِّخَاذِ اللهِ مُتَقَرَّبَاً، لَكِنَ اللهَ يُتَقَرَّبُ إليْهِ، وَلَا يُتَقَرَّبُ بِهِ لِغَيْرِه، فَإنَّهُ وَقَعَ التَّوْبِيْخُ عَلَى نِسْبَةِ الإلَهِيَّةِ إلى غَيْرِ اللهِ تَعَالَى، فَكَانَ حَقُّ الكَلَامِ أنْ يَكُون (آلِهَة) هُوَ المَفْعُول الثَّانِي لَا غَيْرَ**).

واتە: ئەگەر (**قُرْبَانَاً**) ببێتە بەرکاری دووەم {مانایەکەشی: (خۆ لێوە نیزیکخستن)ە، یانی: ئەوەی خۆی پێ لە خوا نیزیک دەخەیەوە}، مانایەکەی وای لێ دەهات کە سەرزەنشتکراون چونکە خوایان ﷻ بە (خۆ پێوە نیزیکخەر) گرتوە، بەڵام خوا ﷻ خۆی پێ لێ نیزیک دەخرێتەوە، نەک بە خوا لە شتی دیکە نیزیک بکەویەوە، کەواتە: سەرزەنشتە کە لەبەر ئەوە بووە، کە جگە لە خوا بە پەرستراو گیراوە، نەک لەبەر ئەوەی خوا بە (**قُرْبَان**) گیراوە، بۆیە دەبێ (**آلِـهَة**) بکرێتە بەرکاری دووەم.

---

(١) ج٩، ص:١٩٠، ١٩١.

ئنجا بەرکاری یەکەم، یان قرتێنراوە، یاخود ڕاناوێکە دەچێتەوە بۆ (**الذین**)ی (**إسْم المَوْصُول**)و بۆ سەر (**اتخذوا**) کە بریتیە لە (**هم**)ی، (**اتَّخذوهم**) ئەوانەی شارەزای زمانی عەرەبیی بن، باشتر لەمە حاڵیی دەبن.

ئێمەش جار جار خۆمان لە هەندێک لەو وردەکارییانە دەدەین، لەبەر ئەوەی ئەم تەفسیرە دەمانەوێ لە هەموو ئاستەکاندا بەهرەی لێ وەربگیرێ، بە تایبەتی هەندێک لە ڕستەکانی، کە زیاتر لە واتایەک هەڵدەگرن، ئێستا ئەمە کە دەفەرموێ: ﴿فَلَوْلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُوا۟ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرْبَانًا ءَالِهَةًۢ ﴿٢٨﴾﴾.

(**اتَّخَذُواْ**): شتێکی زاندراوە، لە زمانی عەرەبیی دا، کە دوو بەرکاری دەوێن، ئنجا بەرکاری یەکەمیان، یان دەبێ بڵێین: قرتێنراوە، یان دەبێ بڵێین: دەگەڕێتەوە بۆ (**الَّذِيْن**): یانی: (**الذین اتخذوهم**)، بەرکاری دووەم، دەبێ هەر (**ألِهَة**)، بێ، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانەی بە پەرستراویان گرتبوون لە جیاتی خوا، تاکو خۆیان پێ لە خوا نیزیک بخەنەوە، بۆچی سەریان نەخستن؟ بەڵام ئەگەر بگوترێ: (**قُرْبَانَاً**) دەبێتە بەرکاری دووەم، واتە: بۆچی ئەوانەی جگە لە خوایان بە خۆ پێ وە نیزیکخەر سەریان نەخستن؟ ئەو کاتەش ڕەخنەو گلەیی خوای پەروەردگار لەوە دەبێ کە: بۆچی جگە لە خوایان بە (**قُرْبَان**) گرتوە، دەبووایە بەس خوا بە (**قُرْبَان**) بگرن؟ بەڵام بێگومان مەبەست ئەوە نیە، چونکە خوا ﷻ ڕەخنەی لەوە نیە، کە بۆچی بەس خوایان بە (**قُرْبَان**) نەگرتوە؟ بەڵکو ڕەخنەکە لەوەیە کە بۆچی جگە لە خوایان کردوە بە (**آلِهَة**)، ئەگەرنا خوا ﷻ ڕەخنە لەوە ناگرێ: بۆچی جگە لە خواتان کردوە بە هۆکاری لە خوا نیزیک بوونەوە، چونکە خوا ﷻ هەرگیز ناکرێتە هۆکاری لێ نیزیککەوتنەوە (**قُرْبَان**)، تاکو خوا ﷻ ڕەخنە بگرێ، کە بۆچی جگە لە خواتان بە (**قُرْبَان**) گرتوەو، بۆچی بەس خواتان بە (**قُرْبَان**) نەگرتوە؟ ئەسڵی واتایەکە: بۆچی جگە لە خواتان بە (**آلِهَة**) گرتوە، تاکو پێی لە خوا نزیک ببنەوە؟!.

بەر لەوەی کە کۆتایی بە تەفسیری ئەم ئایەتانە بێنین، سەرنجێکی وردی (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەخەینە ڕوو:

دەڵێ: کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾: (أي: كَذِبُهُم، وَمَا كَانُوا يَفْتَرُون: أي: يَفْتَرُوْنَهُ ويَخْتَلِقُونَهُ، وَهَذَا نَوْعٌ خَاصٌ مِنَ الكَذِبِ، لِهَذَا هو عَطْفُ الْخَاصِّ عَلَى الْعَام، إِذِ الإِفْتِرَاءُ نَوْعٌ خَاص مِنَ الكَذِبِ، وَهُوَ ابْتِكَار الأَخْبَارِ الكَاذِبَةِ، وَيُرَادِفُهُ الإِخْتِلَاق، لِأَنَّ زَعْمَهُم الأَصْنَام شُرَكَاءَ للهِ كَذِبٌ، مَرْوِيٌّ مِنْ قَبْلُ، فَهُوَ إِفْكٌ، وَأَمَّا زَعْمَهُمْ أَنَّهَا تُقَرِّبُهُمْ إِلى اللهِ، فَذَلِكَ افْتِرَاء آخْتَرَعُوهُ).

واتە: کە دەفەرمووێ: ﴿وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾، ئەوەش درۆیەکەیانەو ئەوە بوو کە هەڵیاندەبەست، ئنجا ئایا (درۆ) لەگەڵ (هەڵبەستن)، لێک جیان؟ (محمد الطاهر بن عاشور) کە بە ڕاستیی تێبینیی و سەرنجی زۆر وردو جوانی هەن، دەڵێ: کە دەفەرمووێ: ﴿وَذَٰلِكَ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾، (إِفْكُ) واتە: (كَذِب)، یانی: ئەوە درۆیەکەیان بوو، ﴿وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾، هەروەها ئەوەش کە هەڵیاندەبەست، (هەڵبەستن)یش جۆرێکی تایبەتە لە درۆ، کەواتە: ئەمە بادانەوەو گێڕانەوەی تایبەتە بۆ سەر گشتیی (عَطْفُ الْخَاصِّ عَلَى الْعَام)، چونکە هەڵبەستن جۆرێکی تایبەتە لە درۆ، کە بریتیە لە هەڵبەستنی هەواڵە درۆیەکان، (إفْتِرَاء)یش بە (إِخْتِلَاق) مانا دەکرێ، واتە: هەڵبەستن و دروستکردن، چونکە ئەوە کە پێیان وابووە بتەکان هاوبەشن بۆ خوا، ئەوە درۆیەک بووەو پێشتر گێڕدراوەتەوە، بۆیە ئەوە پێی دەگوترێ: (إِفْكْ)، بەڵام ئەوە کە پێیان وابووە لە خوایان وەنزیک دەخات، هەڵبەستنێک بووەو خۆیان هەڵیانبەستوە.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص: ٥٦، ٥٧.

سەرنجێک لەسەر گشتگیریی و فراوانیی مەبەستەکانی قورئان

پێشتر گوتمان: لە کۆتایی ئەم دەرسەدا سەرنجێک دەخەینەڕوو، لە بارەی ئەوەوە، کە زۆربەی ڕوونکەرەوانی قورئان ڕەحمەتی خوایان لێ بێ و خوا پاداشتیان بداتەوە، کاتێک ئایەتەکان تەفسیر دەکەن، چەمک و واتایەکیان قەتیس دەکەن، لەسەر ئەو واقیعەی کە ئایەتەکانی تێدا دابەزیون و، سنووردرایان دەکات، واتە: بە زۆریی دەیانبەستنەوە بە مەککەوە، بە قوڕەیشەوە، بەو کاتەوە، بەو شوێنەوە.

بەڵام بێگومان مەگەر نیشانەو بەڵگەیەک هەبێ، ناچارمان بکات، بڵێین: ئەم ئایەتە یان ئەم سوورەتە، تایبەتە بەو شوێنەوەو بەو کاتەوەو بەو خەڵکەوە، ئەگەرنا ئاشکرایە خوا ئەم قورئانەی تەنیا بۆ ڕۆژگارێ کە تێیدا دابەزیوەو، بۆ ئەو کۆمەڵگایەی تێیدا دابەزێنراوە، نەناردوە، بەڵام بۆ وێنە:

أ- سووڕەتی (قريش): ﴿لِإِيلَٰفِ قُرَيۡشٍ ۝١ إِۦلَٰفِهِمۡ رِحۡلَةَ ٱلشِّتَآءِ وَٱلصَّيۡفِ ۝٢ فَلۡيَعۡبُدُواْ رَبَّ هَٰذَا ٱلۡبَيۡتِ ۝٣ ٱلَّذِيٓ أَطۡعَمَهُم مِّن جُوعٖ وَءَامَنَهُم مِّنۡ خَوۡفِۭ ۝٤﴾، ئەوە ڕوون و دیارە کە خوای پەروەردگار بە تایبەت بۆ هۆزی قوڕەیشیەتی، هەرچەندە لە پشت ئەوانەوەش خەڵکی دیکە دەگرێتەوە.

ب- کە بەسەرهاتی فیل باس دەکات: ﴿أَلَمۡ تَرَ كَيۡفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصۡحَٰبِ ٱلۡفِيلِ ۝١ أَلَمۡ يَجۡعَلۡ كَيۡدَهُمۡ فِي تَضۡلِيلٖ ۝٢ وَأَرۡسَلَ عَلَيۡهِمۡ طَيۡرًا أَبَابِيلَ ۝٣ تَرۡمِيهِم بِحِجَارَةٖ مِّن سِجِّيلٖ ۝٤ فَجَعَلَهُمۡ كَعَصۡفٖ مَّأۡكُولِۭ ۝٥﴾**الفيل**، ئەوە دیارە باسی ڕووداوێکی دیارییکراو دەکات و تایبەتە بەوەوە.

بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ وَصَرَّفۡنَا ٱلۡأٓيَٰتِ لَعَلَّهُمۡ يَرۡجِعُونَ ۝٢٧﴾**الأحقاف**، واتە: بە دڵنیایی ئێمە ئاوەدانییەکانی دەوروبەری ئێوەمان

فەوتانـدوون و نیشـانەکانمان بـۆ جـۆراو جـۆر کـردوون، بەڵکـو بگەڕێنـەوە، ﴿ فَلَوۡلَا نَصَرَهُمُ ٱلَّذِينَ ٱتَّخَذُواْ مِن دُونِ ٱللَّهِ قُرۡبَانًا ءَالِهَةَۢۖ بَلۡ ضَلُّواْ عَنۡهُمۡۚ وَذَٰلِكَ إِفۡكُهُمۡ وَمَا كَانُواْ يَفۡتَرُونَ ﴿٢٨﴾ ﴾**الأحقاف**، ئنجا دەبووایـە ئەوانـەی لـە جیاتی خـوا بـە پەرسـتراویان گرتبـوون، تاکـو لـە خوایـان نزیـک بخەنـەوە، سـەریان خسـتبان و پشـتیان گرتبانایـە (نـەک سـەریان نەخسـتن)، بەڵکـو لێشـیان ونبـوون و، شـوێن بـزر بـوون، ئـەوەش درۆیەکەیـان بـوو و، ئەوەبـوو کـە هەڵیاندەبەسـت.

لێـرەدا هیـچ شـتێک ئێمـە ناچـار نـاکات، بڵێیـن: ئـەوە بـەس مەبەسـت پێـی خەڵکـی مەککەیـەو کۆمەڵـگای یەکەمـە، کـە قورئـانی تێـدا دابەزێـنراوە، چونکـە ئێمـەش ئێسـتا کـە دەیخوێنینـەوە: ﴿ وَلَقَدۡ أَهۡلَكۡنَا مَا حَوۡلَكُم مِّنَ ٱلۡقُرَىٰ ﴾، ئێمـە ئاوەدانییـەکانی دەوروبـەری ئێوەمـان فەوتانـدوون، خـوا ﷻ لـە قورئانـدا بـۆی باسـکردووین، تۆفـانی نـووح کـە هەڵسـاوەو کەشـتییەکە لەسـەر چیـای جوودیـی نیشـتۆتەوە، دیـارە گـەلی نـووح لـەوێ فەوتـاون، هەروەهـا ئەکەدیـی و سـۆمەریی و کلدانیـی و ئاشـوورییەکان، لـە عێـراق فەوتـاون و، کاتی خـۆی ڕۆم و فـارس و یۆنـان لـە ئێـران و ئەورووپـاو شـام و، گـەلی عـادو ثەمـوود لـە حیجـازو، لـە میصـرِ فیرعـەون و، گـەلی لـووط لـە فەلەسـطین و...**هتـد**، کەواتـە: ئێمـەش دوێنـدراو (**مخاطـب**)ی ئـەو ئایەتـە موبارەکانەیـن، کۆمەڵـگاکانی دەوروبـەری ئێمـەش، خـوای دادگـەر لـە مێـژوودا فەوتانـدوونی، کەواتـە: سـنووردارکردنی چەمـک و واتـای ئایەتـەکان و بەسـتنەوەیان بـە شـوێنێکی جوگرافیـی دیاریـیکـراو و، بـە کاتێکـی مێژوویـی دیارییکـراوەوە، پێچەوانـەی ئـەو ئامانـج و حیکمەتەیـە، کـە خـوای موتەعـال قورئانی بـۆ دابەزانـدوە: ﴿ ذِكۡرٞ لِّلۡعَٰلَمِينَ ﴿٨٧﴾ ﴾**ص**، کەواتـە: دەبـێ چەمـک و واتـای ئایەتـەکان، بـە پێـی فراوانیـی قورئـان و بەپێـی ئامانجـی نێـردرانی قورئـان، تەماشـا بکەیـن، نـەک لەبـەر ڕۆشـنایی کاتێکـی دیارییکـراوی مێژوویـیداو، لـە چوارچێـوەی شـوێنێکی دیارییکراویـی جوگرافییـدا، کـە بـە داخـەوە زۆربـەی تەفسـیرەکان بـەو شـێوەیان کـردوەو، ئـەوەش بـە هەڵـە دەزانم، بەڵکـو دەبـێ قورئـان کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: بـۆ هەمـوو مـرۆڤ و جنـدم نـاردوە،

کاتێـک ئایەتـەکان تەفسـیر دەکەیـن، مەگـەر نیشـانەیەک هەبـێ ناچارمـان بـکات، بڵـێ: فـڵان ئایەتـە، یـان فـڵان سـوورەتە، یـان فـڵان کۆمـەڵ ئایەتـە، لەگـەڵ فڵانـە کۆمەڵـگاو گەلیـەتی، چ ئێسـتا، چ ڕابـردوو، یـان لەگـەڵ فـڵان شـوێنە جوگرافییەیـەتی ئەگەرنـا دەبـێ چەمـک و واتـای ئایەتـەکان، فـراوان بکـرێ، تاکـو تێکـڕای زەوی و هەمـوو مرۆڤایەتیـی بگرنـەوە.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسە حەوت (٧) ئایەتی كۆتاییە، ئایەتەكانی: (٢٩ - ٣٥)، كە چوار بابەتیان گرتوونە خۆیان:

بابەتی یەكەم: چوار ئایەتی: (٢٩ - ٣٢)ی بۆ تەرخانكراون، باسی ناردنی خوا بۆ كۆمەڵێك لە جندو گوێگرتنیان بۆ پێغەمبەر ﷺ كە قورئانی خوێندوە، پاشان گەڕانەوەیان بۆ لای خەڵكەكەیان و، بانگەوازكردنی خەڵكەكەیان بۆ لای خواو بۆ لای قورئان.

بابەتی دووەم: ئایەتی پێنجەم دەگرێتە خۆی، ئایەتی ژمارە: (٣٣)، باسی دروستكرانی گەردوونە وەك بەڵگە لەسەر توانایی خوا ﷻ، كە دەتوانێ مردووان زیندوو بكاتەوە، هەڵیانستێنێتەوەو بۆ سزاو پاداشت درانەوەیان.

بابەتی سێیەم: ئایەتی شەشەم، ئایەتی ژمارە: (٣٤) گرتوویەتە خۆی، كە باسی سزادانی كافرانەو، دانپێداهێنانیانە بە تاوان و خراپەكانیان لە ڕۆژی دوایی دا.

بابەتی چوارەم: ئایەتی حەوتەم و كۆتایی، ئایەتی ژمارە: (٣٥)، گرتوویەتە خۆی، كە فەرمانكردنی خوایە ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ، كە وەك پێغەمبەرانی خاوەن بڕیارو عەزیمەتی پتەو، خۆڕاگر بێ و، پەلە نەكات لە هاتنی سزا بۆ بێبڕوایەكان و، دڵنیاش بێ لە ئایندەی ڕۆشن و سەربەرزانەی خۆی و، داهاتووی مەینەتبارو خراپی بێبڕوایەكان، ئەگەر هەر لەسەر بێبڕوایی بمێننەوە.

﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ

﴿وَءَامِنُواْ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُوْلَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾ أَوَلَمْ يَرَوْاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِى خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَلَمْ يَعْىَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحْۦِىَ ٱلْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰٓ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾ وَيَوْمَ يُعْرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا بِٱلْحَقِّ ۖ قَالُواْ بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُواْ ٱلْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾ فَٱصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلْعَزْمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ ۚ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ ۚ بَلَٰغٌ ۚ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَٰسِقُونَ ﴿٣٥﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها (ئەی موحەممەد ﷺ!)، یاد بکەوە! کاتیک کۆمەڵێکمان لە جند ناردنە لات گوێیان بۆ قورئان هەڵخستبوو، کاتێک ئامادەی (قورئانخوێندنەکە) بوون، گوتیان: کش و مات بن و گوێ ڕادێرن، ئنجا کاتێک (قورئانخوێندنەکە) تەواو کرا، ترسێنەرانەو ورياکەرەوانە گەڕانەوە لای کۆمەڵەکەیان ﴿٢٩﴾ گوتیان: ئەی کۆمەڵەکەمان! ئێمە گوێبیستی کتێبێک بووین لە دوای مووسا دابەزێنراوە، بەڕاستدانەری (کتێبەکانی) پێش خۆیەتی، بەرەو هەق و بەرەو ڕێی ڕاست ڕێنمایی (خەڵک) دەکات ﴿٣٠﴾ ئەی کۆمەڵەکەمان! وەڵامی (داواکاریی) بانگەوازکاری (ڕێی) خوا بدەنەوەو، بڕوای پێ بێنن لە (بەشێکی)گوناهەکانتان دەتانبوورێ و، لە ئازارێکی بە ئێش دەتانپارێزێ ﴿٣١﴾ هەر کەسێکیش وەڵامی (داوای) بانگەوازکاری (ڕێی) خوا نەداتەوە، لە زەویدا دەستەوسانکەر (ی خوا) نیەو، جگە لەو (خوا)یش هیچ سەرپەرشتیاری نین، ئەوانە لە گومڕاییەکی ئاشکرادان ﴿٣٢﴾ ئایا (بێبڕوایەکان) (بە چاوی عەقڵ و دڵ) نەیاندیوە کە ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و، بە دروستکردنیشیانەوە ماندوو نەبووە، توانایە کە مردووانیش بژیەنێتەوە؟

با، بێگومان ئەو لەسەر هەموو شتێک توانایە ﴿٣٣﴾ ئەو ڕۆژەش کە بێبڕوایان لەسەر ئاگر (ی دۆزەخ) ڕادەنوێنرێن (پێیان دەگوترێ:) ئایا ئەمە ڕاست و چەسپاو نیە؟ گوتیان: با، (خوا) فەرمووی: دەجا بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون، ئازار (ی دۆزەخ) بچێژن ﴿٣٤﴾ (ئەی موحەممەد ﷺ!) وەک چۆن خاوەن عەزیمەتان (لێبڕاوان) لە پێغەمبەران خۆڕاگر (و پشوو درێژبوون) خۆڕاگربە‌و، پەلەیان بۆ مەکە (سزایان بۆ بێ) ئەو ڕۆژە ئەوەی گفتیان پێدراوە (و هەڕەشەیان پێ لێکراوە) دەیبینن، وەک تەنیا کاتێک (ی کەم) لە ڕۆژێکدا (لە ژیانی دنیادا مابنەوە)، ئەمە گەیاندن (ی پەیامی خوایە)، ئایا جگە لە کۆمەڵی لادەران (کێ) دەفەوتێنرێ؟ ﴿٣٥﴾ }.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ): واتە: ناردمانە لات، بۆ لای تۆ ناردمان، (صَرَفْتُ الرَّجُلَ عَنِّي فَانْصَرَفَ، وَصَرَفَ اللهُ عَنْكَ الأَذَى: دَفَعَهُ)، دەگوترێ: (صَرَفْتُ الرَّجُلَ عَنِّي فَانْصَرَفَ)، پیاوەکەم لە لای خۆم دوورخستەوەو دووركەوتەوە، (صَرَفَ اللهُ عَنْكَ الأَذَى)، خوا ئازارت لێ سەرف بکات، واتە: لێت دوور بخاتەوە، کەواتە: (صَرَفْنَا إِلَيْكَ) ناردمانە لات.

(نَفَرًا): (النَّفَرُ: عِدَّةُ رِجَالٍ، وَكَذَا النَّفِيرُ: مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلى عَشَرَةٍ، وَقِيلَ مِنْ ثَلَاثَةٍ إِلى عِشْرِيْنَ)، (نَفَرْ) کۆمەڵێک لە پیاوان، هەروەها وشەی (نَفِيْر)یش، بە هەمان شێوە، هەندێک گوتوویانە: (نَفَرْ) لە سێیەوە تاکو دەیەو، هەندێک گوتوویانە: لە سێیەوە تاکو بیستە.

(يَسۡتَمِعُونَ): گوێ هەڵدەخەن، (إِسْتَمَعَ لَهُ: أَصْغَى، وَكَذَا تَسَمَّعَ وَسَمَّعَ إِلَيْهِ)، هەم (تَسَمَّعَ) و هەم (سَمَّعَ) لەگەڵ (إِسْتَمَّعَ إِلَيْهِ) هەموویان، واتە: گوێی بۆ هەڵخست، نەک تەنیا گوێ بگرێ، بەڵکو گوێ هەڵبخاو بێ دەنگ بێ.

(أَنصِتُواْ): (الإنْصَاتُ: السُّكُوتُ وَالإِسْتِمَاع)، (إنصات): بریتیە لە بێ دەنگیی و گوێگرتنێکی بە گرنگیی پێدانەوە.

(قُضِيَ): (قَضَى: أي حَكَم، وَقَدْ يَكُونُ قَضَى بِمَعْنَى الفَرَاغ، تَقُولُ: قَضَى حَاجَتَهُ، وَقَضَى عَلَيْهِ: قَتَلَهُ لأَنَّهُ فَرَغَ مِنْهُ)، (قُضِيَ): بە مانای تەواوبوو، بەڵام لێرەدا (قَضَى) واتە: (حَكَم) بڕیاریدا، جاری وایە (قضى) بە مانای لێبوونەوە لە شتێک دێ، دەگوترێ: (قَضَى حَاجَتَهُ) کارەکەی خۆی تەواوکرد، (قَضَى عَلَيْهِ: قَتَلَهُ لأَنَّهُ فَرَغَ مِنْهُ)، (قَضَى عَلَيْهِ) یانی: کوشتی، چونکە تەواوی دەکات، وەک خوا ﷻ لە بارەی مووساوە ﷺ فەرموویەتی: ﴿فَوَكَزَهُۥ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِۖ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ ٱلشَّيْطَٰنِۖ إِنَّهُۥ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ ﴿١٥﴾﴾القصص، واتە: مووسا مستێکی لێداو تەواوی کرد، واتە: کۆتایی پێهات و ڕووحی لە جەستەی جیابۆوە.

(وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ): چەپاڵەتان دەدات، دەتانپارێزێ لە سزایەکی بە ئێش، (أَجَارَهُ اللهُ مِنَ العَذَابِ، أي: أَنْقَذَهُ، وَاسْتَجَارَهُ مِنْ فُلَانٍ، فَأَجَارَهُ)، (أَجَارَهُ اللهُ مِنَ العَذَابِ) واتە: خوا دەربازی کرد لە ئازار، (وَاسْتَجَارَهُ مِنْ فُلَانٍ، فَأَجَارَهُ)، فلانکەس داوای پەنادانی لە کەسێک کرد، کە لە کەسێک پەنای بدات، ئەویش پەنای دا، کەواتە: (يُجِرْكُمْ) دەربازتان دەکات و پەناتان دەدات.

(بِمُعْجِزٍ): دەستەوسانکەر، (أَعْجَزَهُ الشَّيءُ: فَاتَهُ، وَعَجَّزَهُ تَعْجِيْزَاً، ثَبَّطَهُ أو نَسَبَهُ إلى العَجْزِ)، (أعْجَزَهُ الشَّيءُ: فَاتَهُ)، واتە: ئەو شتە لە دەستی دەرباز بوو و، ڕۆیشت، (عَجَّزَهُ تَعْجِيْزَاً) واتە: سستی کرد، یاخود پاڵیدایە لای نەتوانین، بێ توانای کرد.

(وَلَمْ يَعْىَ): (العِيُّ: ضِدُّ البَيَانِ، عَيَّ فِي مَنْطِقِهِ فَهُوَ عَيٌّ، وَالإِعْيَاءُ: عَجْزٌ يَلْحَقُ البَدَنَ فِي المَشْيِ، وَالعِيُّ: عَجْزٌ يَلْحَقُ مِنْ تَوَلِّي الأَمْرِ وَالكَلَامِ)، وشەی (عِيٌّ): پێچەوانەی قسە زانین و زمان پاراوییە، دەگوترێ: (عَيَّ فِي مَنْطِقِهِ فَهُوَ عِيٌّ)، لە قسەکەیدا بێ توانا بوو، نەیتوانی مەبەستی خۆی دەرببڕێ، بەڵام (إعْيَاء): ماندووبوونێک و بێ توناییەکە، لە ڕووی جەستەییەوە تووشی مرۆڤ دەبێ، بەڵام (عِيٌّ): لە نەتوانینێکە لە ڕووی قسەکردن و، کاروبار ڕاپەڕاندنەوە تووشی ئینسان دێ.

(يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ): ئەوانەی بێبڕوان لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن، دەبرێنە سوێی، پێشانیان دەدرێ، دەگوترێ: (عَرَضْتُ الشَّيءَ عَلَى البَيْعِ، وَعَلَى فُلَانٍ وَلِفُلَانٍ، وَالعَارِض: البَادِي عُرْضَهُ)، دەگوترێ: (عَرَضْتُ الشَّيءَ عَلَى البَيْعِ، وَعَلَى فُلَانٍ)، شتەکەم بۆ فرۆشتن ڕانواند، یاخود بۆ فلانکەسم ڕانواند، یان لەسەر فلانکەسم ڕانواند: پێشاندا، (وَالعَارِضُ: البَادِي عُرْضَهُ)، (عَارِض): بە کەسێک دەگوترێ لاملی خۆی پێشانبدا.

(أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ): (العَزْمُ وَالعَزِيمَةُ: عَقْدُ القَلْبِ عَلَى إمْضَاءِ الأَمْرِ)، (عَزْمٌ وعَزِيمَة): بریتیە لە دڵ چەسپاندن لەسەر تەواوکردن و ئەنجامدانی کارێک، دەگوترێ: (عَزَمْتُ الأمْرَ، وَعَزَمْتُ عَلَيْهِ، وَاعْتَزَمْتُ)، واتە: (عَزَمْتُ الأمْرَ) بڕیاری کارەکەم دا، (وَعَزَمْتُ عَلَيْهِ) بڕیارم لەسەردا، (وَاعْتَزَمْتُ) دڵی خۆم لەسەر چەسپاند، کەواتە: (أُوْلُوا العَزْم) واتە: خاوەنانی لێبڕان، خاوەنانی بڕیارو، خاوەنانی ویستی پتەو.

(لَمۡ يَلۡبَثُوٓاْ): (لَبِثَ بِالمَكَانِ: أَقَامَ بِهِ مُلَازِماً لَهُ)، واتە: لە شوێنەکە نیشتەجێ بوو، پەیوەست بوو بەو شوێنەوە، کەواتە: (لَمْ يَلْبَثُوا)، واتە: نەماونەوە لەوێ، پێیان نەچووە.

(بَلَٰغٌ): ١- (البُلُوغُ وَالبَلَاغُ: الإنْتِهَاءُ إلى أَقْصَى المَقْصُودِ، وَالمُنْتَهَى، مَكَاناً أَو زَمَاناً، البَلَاغُ: التَّبْلِيغُ، البَلَاغُ: الكِفَايَةُ)، وشەی (بَلَاغ) بە سێ واتایان هاتوە: (البَلَاغُ والبُلُوغ): بە مانای گەیشتن بە ئەوپەڕی ئامانج و مەبەستێک، چ لە ڕووی کاتەوەو، چ لە ڕووی شوێنەوە، واتای دووەمی (بَلَاغ): بە مانای گەیاندنە، واتای سێیەمی (بَلَاغ): بە مانای ئەوەیە شتێک بەس بێ بۆ شتێک.

هۆی هاتنەخوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە موبارەکانـە: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾﴾الأحقـاف، لـەو بـارەوە ئـەم دوو گێڕدراوەیـە دێنیـن:

أ)- {عَنْ عَبدِ اللهِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: هَبَطُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَهُوَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ بِبَطْنِ نَخْلَةٍ، فَلَمَّا سَمِعُوا، قَالُوا: أَنْصِتُوا، قَالُوا: صَهٍ، وَكَانُوا سَبْعَةً، أَحَدُهُمْ: زَوبَعَةُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: ﴿وَإِذْ صَرَفْنَآ إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ ٱلْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ ٱلْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓا۟ أَنصِتُوا۟ ۖ فَلَمَّا قُضِىَ وَلَّوْا۟ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِىٓ إِلَى ٱلْحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُوا۟ دَاعِىَ ٱللَّهِ وَءَامِنُوا۟ بِهِۦ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ ٱللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾﴾الأحقاف}، (أخرجه ابن أبي شيبة: ج٤، ص٧٦، والحاكم في المستدرك: ج٢، ص٤٥٦، وَقَالَ: صَحِيحُ الإِسْنَادِ، والبيهقي في دلائل النبوة: ج٢، ص١٢٨، أبو نُعيم في دلائل النبوة: ج٢، ص٣٠٤، كما في (الدّرّ المَنْثُور) ج٧، ص٤٥٢، والإستِيعَاب فِي بَيانِ الأسباب ج٣، ص٢١٦).

واتـە: عەبدوڵـلای کـوڕی مەسـعوود ﷺ، دەگێڕێتـەوە، دەڵـێ: ئـەو کۆمەڵـە لـە جنـد دابەزینـە لای پێغەمبـەر ﷺ لـە کاتێکـدا کـە قورئانی دەخوێنـد، لـە (بَطْـنِ نَخْلَـةَ)، {شـوێنێکە لـە نیزیـک مەککـە}، کاتێـک گوێیـان لـێ بـوو، گوتیـان: بـێ دەنـگ و کـش و مـات بـن، گوتیـان: وس بـن، نـۆ کـەس بـوون، یەکێکیـان (زَوْبَعَـة) بـوو، (یەکێـک لـە جنـد بـووە، ئـەوە نـاوی بـووە)، خـوا ﷻ بـەو بۆنـەوە ئـەو ئایەتانـەی دابەزانـدن.

ب)- {عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ: هَلْ صَحِبَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِنْكُمْ أَحَدٌ لَيْلَةَ الْجِنِّ؟ قَالَ: مَا صَحِبَهُ مِنَّا أَحَدٌ، وَلَكِنَّا فَقَدْنَاهُ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَقُلْنَا: اغْتِيلَ، اسْتُطِيرَ، مَا فَعَلَ؟ قَالَ: فَبِتْنَا بِشَرِّ لَيْلَةٍ بَاتَ بِهَا قَوْمٌ، فَلَمَّا كَانَ فِي وَجْهِ الصُّبْحِ، إِذَا نَحْنُ بِهِ يَجِيءُ مِنْ قِبَلِ حِرَاءٍ، فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: «إِنَّهُ أَتَانِي دَاعِي الْجِنِّ، فَأَتَيْتُهُمْ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ»، فَانْطَلَقَ فَأَرَانَا آثَارَهُمْ وَآثَارَ نِيرَانِهِمْ}، (أخرجه الطيالسي: ج١، ص٤٧، وابن أبي شيبة: ج١، ص١٥٥، ومسلم: ٤٥٠، وأبو داود: ٨٥، والترمذي: ١٨، ٤٢٥٨، وابن حبان: ١٤٣٢).

واتە: عەلقەمە دەڵێ: بە ئیبنو مەسعوودم ﷺ گوت: ئایا شەوی جند هیچ کام لە ئێوە هاوەڵایەتیی پێغەمبەری خوای کرد ﷺ؟ عەبدوڵڵاش گوتی: هیچ کام لە ئێمە هاوەڵایەتییمان نەکرد، بەڵام شەوێک (پێغەمبەر ﷺ) لێمان ونبوو، گوتمان: دەبێ پەنهانکوژ کرابێ، دەبێ ڕفێنرابێ، چی کرد؟! شەوێک کە کۆمەڵە خەڵکێک بە خراپترین شێوەی لێیان دەگوزەرا، ئاوا ئەو شەوە لە ئێمە گوزەرا، بەڵام لە ڕووی بەرەبەیاندا پێغەمبەرمان ﷺ بینی، لە لای ئەشکەوتی حیراوە دەهاتەوە، هەواڵمان پێدا کە ئێمە بۆ تۆ زۆر سەغڵەت بووین، چیت لێهات؟ فەرمووی: بانگەوازکاری جند هات، بۆ لام، (واتە: یەکێکیان هاتوە)، منیش چووم بۆ لایان قورئانم بەسەردا خوێندن، ئنجا پێغەمبەر ﷺ ڕۆیی شوێنەوارەکانی خۆیان و شوێنەواری ئاگرەکانیشیانی پێشان داین.

شایانی باسە: ڕیوایەتی دیکە هەیە کە **(إبن هشام)** لە **(السيرة النبوية)** داو، **(القرطبي)** لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، هێناویانە، وردەکاریی زیاتر لەو بارەوە دەخاتەڕوو، کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک لە تائیف گەڕاوەتەوە، کە لە سەرچاوەکانی سیرەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، بە شێوەیەکی زۆر ناشایست پێشوازییان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوەو، بە شێوەیەکی زۆر نانەجیبانەو ناشایستیش بەڕێیان کردوەو، منداڵیان تێبەرداون، دوایی کە پێغەمبەری خوا ﷺ

---

(١) الجامع لأحكام للقرآن: ج ٢٦، ص١٦٥، برقم: ٥٥٠١، والسيرة النبوية لابن هيشام: ج: ٢، ص: ٢١ - ٢٣)، عن محمد بن كعب القرظي مرسلاً.

هاتۆتـەوە بـەرەو مەککـە، دیـارە شـەوەکەی لـە ئەشـکەوتی (**حـراء**) بـووە، بـە پێـی ئـەو ڕیوایەتـەو، لـەو کاتـەدا خـوای پـەروەردگار کۆمەڵێـک لـە جنـدی بـۆ لا نـاردوون، یـانی: کـە ئـەی مرۆڤـەکان (خەڵکـی **طائیـف**)! ئێـوە کەللەڕەقـن، ئێـوە نانەجیـن، ئێـوە وەڵامـی پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ نادەنـەوە، ئەوەتـا جنـد بەپێـی خۆیـان هاتـوون! کەئێـوە پێغەمبـەر ﷺ خـۆی دێ، بـۆ لاتـان و دەیـەوێ پەیامـی خواتـان پـێ ڕابگەیەنـێ، گوێـی بـۆ ناگـرن، کەچـی جنـد لـەو شـوێنە دوورەوە خۆیـان هاتـوون، بـە پێـی خۆیـان دوای ئـەوەی بیسـتوویانە، پێغەمبـەر ﷺ پەیدابـووە، ئەویـش بـە هـۆی ئـەوەوە کـە ئاسـمانیان پشـکنیوەو تەماشـایان کـردوە، ئێشـکگرێتیی و پاسـەوانیەتیی ئاسـمان زۆر مەحکـەم کـراوەو، وەک جـاران دەرفەتیـان نیـە، بچنـە سـەروو گـوێ لـە قسـەی فریشـتان بگـرن، گوتوویانـە: دیـارە گۆڕانکارییـەک بـووە لـە زەوی دا، ئیبلیـس چەنـد کۆمەڵـە جندێکـی ناردوون، بگەڕێـن، داخـۆ چـی ڕوویـداوە لـە زەویـدا؟ تاکـو سـەرەنجام ئەوانـەی دەچـن بـۆ لای حیجـاز، ئـەو هەواڵـە دەبەنـەوەو دەڵێـن: ئـەوە ڕوویـداوە: کـە پێغەمبـەری کۆتایـی ﷺ هاتـوەو، پاسـەوانێتیی و ئێشـکچێتیی ئاسـمان مەحکـەم کـراوە پتر لـە جـاران، تاکـو جنـد نەتوانـن گـوێ لـە قسـەی فریشـتان بگـرن و، قسـەیەک کـە دەیهێنـن بـۆ کاهیـن و فاڵچییـەکان، لەگـەڵ وەحییـدا تێکـەڵ نەبـێ.

خـواش پشـتیوان بـێ، لـە کاتێکـدا دەگەینـە تەفسـیری سـوورەتی (**الجـن**)، لەوێـدا باسـێک لـە بـارەی جنـدەوە دەکەیـن، بۆیـە لێـرەدا هـەم لە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەی دا، کـە دەگونجـێ وردەکاریـی زیاتـر بـاس بکـرێ و، هـەم لـە مانـای گشـتیی دا، کـە دوایـی دێینـە سـەری، بـە کورتیـی قسـەمان لێکـردوەو قسـەی لـێ دەکەیـن و، خـوا پشـتیوان بـێ کـە دەگەینـە تەفسـیری سـوورەتی (**الجـن**)، وێـڕای باسـێکی سـەربەخۆ لـە بـارەی جنـدەوە، لـە بـارەی چەمـک و واتـای ئـەم ئایەتانـەی ئێرەو، چەمـک و واتـای ئایەتـەکانی سـوورەتی (**الجن**)یشـەوە، بـاس و خـواسی پێویسـت دەکەیـن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە چـوار ئایـەتی یەکەمـدا، ئایەتـەکانی: (٢٩ - ٣٢)، بـاسی بابەتێـک دەکات، کـە بـۆ ئێمـەی مـرۆڤ، ئـەو بابەتـە دەچێتـە چوارچێـوەی جیهانـی پەنهان و نادیار (غیـب)ەوە، ئەویـش ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ و لـە پشـت ئەویشـەوە ئوممەتەکـەی و، هـەر کەسێک بیـەوێ ئـاگادار دەکاتەوە، کـە کاتێ خـۆی کۆمەڵێـک لـە جنـدانی نـاردوون بـۆ خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ کـە گـوێ لـە قورئـان بگـرن، ئنجا دوای ئـەوەی ئامـادەی بـوون، بـێ دەنـگ بـوون و، دوای ئـەوەی قورئانەکەیـان گـوێ لێبـووە، گەڕاونـەوە بـۆ لای خەڵکەکەیـان و هەواڵیـان پێـداون، کـە لـە دوای مووسـا ﷺ گوێبیسـتی کتێبێـک بـوون، دابەزیـوە، کـە بـەرەو هـەق و ڕاستە ڕێ، خەڵـک ڕێنمایـی دەکات و، داوایـان لـە خەڵکەکەیـان کـردوە کـە بـە دەم بانگـەوازو پەیامـی خـواوە بچـن، ئەگـەر وابکـەن، خـوا لـە گوناهەکانیـان دەیانبـوورێ و، لـە سـزاو ئـازاری بـە ئێـشی دۆزەخ چەپاڵەیـان دەدات، بـەڵام هـەر کەسێ وا نـەکات، ئـەوە دەستەوسانکەری خـوا نیـە لـە زەویـداو، بێجگـە لـە خـواش سەرپەرشـتیارێکی نیـەو، ئەوانـە لـە گومڕاییـدان.

ئەمە چەمکی گشتیی ئەو چوار ئایەتەیە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ:

﴿وَإِذۡ صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ﴾، یـاد بکـەوە! کاتێـک کۆمەڵێـک لـە جندمـان بـۆ لای تـۆ ڕەوانەکـردن، (نَفَـر) گوتوویانـە: لـە سـێ تاکـو دە (٣-١٠) و، هەندێـک گوتوویانـە: لـە سێ تاکو بیسـت (٣-٢٠)، هەروەهـا ڕاجیایـی دیکـەش هەیـە، گرنـگ ئەوەیـە ئەوانـە کۆمەڵێـک لـە جنـد بـوون، خـوا ﷻ واداری کـردوون و وای لێکـردوون، بچـن بـۆ خزمـەت پێغەمبـەر ﷺ، ئنجا وەک لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەیـدا باسـمان کـرد، هەندێـک بەسـەرهات ئامـاژە بـەوە دەکـەن، ئـەو ڕووداوە ئـەو کاتـە بووبـێ کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە تائیـف گەڕاوەتـەوە، هەندێکیـش دەڵێـن: نەخێـر، بەڵکـو پێشـتر

بووەو دەگونجێ لە ساڵانی سەرەتای پێغەمبەراتیی موحەممەددا ﷺ بووبێ، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: کۆمەڵێک لە جندمان ناردن بۆ لای تۆ، ﴿يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ﴾، بە گرنگیی پێدانەوە گوێیان لە قورئان دەگرت، ﴿فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓاْ أَنصِتُواْ﴾، کاتێک ئامادەی بوون، واتە: ئامادەی کۆڕو مەجلیسەکەی پێغەمبەر ﷺ بوون، ئەگەر کۆڕو مەجلیس بووبێ و، یاخود ئامادەی پێغەمبەربووبن ﷺ، لەو کاتەدا کە هەندێ دەڵێن: نوێژی کردوە، ئنجا نوێژی بەیانی بووە، یان نا؟ گرنگ ئەوەیە نوێژێکی دەنگ تێدا بەرز کراوە بووە، یاخود مەبەست پێی ئەوەیە ئامادەی قورئانخوێندنەکە بوون، ﴿قَالُوٓاْ أَنصِتُواْ﴾، لە نێو خۆیاندا بە یەکدییان گوت: بێ دەنگبن، کش و مات بن، ﴿فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوۡاْ إِلَىٰ قَوۡمِهِم مُّنذِرِينَ﴾، کاتێک تەواو بوو و بڕا، واتە: ئەو قورئانخوێندنەی پێغەمبەر ﷺ تەواو بوو، گەڕانەوە بۆ لای کۆمەڵەکەیان ئاگادارکەرەوانەوەو وریاکەرەوانەوە، گەڕانەوە بۆ لایان، تاکو بیانترسێنن و وریایان بکەنەوە.

﴿قَالُواْ يَٰقَوۡمَنَآ إِنَّا سَمِعۡنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعۡدِ مُوسَىٰ﴾، گوتیان: ئەی خەڵکەکەمان! ئەی کۆمەڵەکەمان! ئێمە گوێبیستی کتێبێک بووین لە دوای مووسا ﷺ دابەزێنراوە، واتە: لە دوای کتێبەکەی مووسا (کە تەوراتە) دابەزێنراوە، ﴿مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ﴾، بەڕاستدانەری ئەوەیە کە لە پێشدەستیەوە بووەو، هەرچی کتێبێک کە لە پێش ئەودا دابەزیوە، هەمووی بەڕاست دەزانێ، وەک ئەصڵەکەیان کە کتێب و فەرمایشتی خوان، ﴿يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ﴾، بەرەو هەق و ڕاستیی و دادگەریی و چاکیی و حیکمەت، ڕێنمایی دەکات، ﴿وَإِلَىٰ طَرِيقٖ مُّسۡتَقِيمٖ﴾، هەروەها بەرەو ڕاستە شەقام، هەق وەک لایەنی تیۆریی و، ڕاستە ڕێ، وەک لایەنی جێبەجێکردن و بەرجەستەکردنی ئەو هەقە لەسەر ئەرزی واقیع، ئیسلام هەقێکە کە لە قورئاندا بەرجەستەیە، ڕاستە ڕێیەکیشە کە لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ بەرجەستەیە، ئەویش هەر قورئانەو پیادە کراوەو بەرجەستە کراوە، وەک زۆرجاران گوتوومانە.

﴿ يَٰقَوۡمَنَآ أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ ﴾، ئـەی کۆمەڵەکەمـان! ئـەی خەڵکەکەمـان! وەڵامـی بانگـەوازکاری خـوا بدەنـەوە، واتـە: ئـەو کەسـەی خـوا ناردوویـەتی بـۆ بانگکـردنی خەڵـک، ئێـوە وەڵامـی بدەنـەوە، ﴿ وَءَامِنُواْ بِهِۦ ﴾، بـڕواشی پـێ بێنـن، سـەرەتا بـە دەنگیـەوە بچـن، پاشـان دوای ئـەوەی تێدەفکـرن و ڕادەمێنـن و لە پەیامەکـەی حاڵیی دەبـن، بـڕوای پـێ بێنـن، ﴿ يَغۡفِرۡ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمۡ ﴾، لـە گوناهەکانتـان دەتانبـووڕێ، ﴿ وَيُجِرۡكُم مِّنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ ﴾، لـە ئازارێکـی بـە ئێشـیش چەپاڵـەو پەناتـان دەدات.

﴿ وَمَن لَّا يُجِبۡ دَاعِيَ ٱللَّهِ ﴾، هـەر کەسـێکیش وەڵامـی بانگـەوازکاری خـوا نەداتـەوە، بانگەوازکارێـک کـە بـۆ لای خـوا، خەڵـک بانـگ دەکات، کـە موحەممـەدە ﷺ، ﴿ فَلَيۡسَ بِمُعۡجِزٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، مسـۆگەر دەستەوسـانکەری خـوا نیـە لـە زەویـدا، یـانی: دەستەوسـانکەری خـوا نیـەو، لـە خـوا دەربـازو قوتـار نابـێ، ﴿ وَلَيۡسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوۡلِيَآءُ ﴾، هەروەهـا جگـە لـەو (جگـە لـە خـوا ﷻ) هیـچ سەرپەرشـتیاری نیـن، دۆسـت و پشـتیوان و مشـوورخۆری نیـن، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٍ ﴾، ئـا ئەوانـە، لـە گومڕاییەکـی ڕوون و ئاشـکرادان.

ئنجـا خـوا ﷻ لـە ئایـەتی دوای ئـەودا، ئایـەتی ژمـارە (٣٣)دا، بابەتێکـی دیکـە بـاس دەکات، کـە زۆرجـار لـە قورئانـدا باسـکراوە، ئەویـش بریتیـە لـەوە کـە خـوا ئاسـمانەکان و زەوی هێناونـە دی، بـێ ئـەوەی پێیانـەوە مانـدوو بـێ، ئنجا خوایـەک ئـەوە توانایـەکـەی بـێ، توانایەکـەی بـێ سـنوورەو دەشـتوانێ مـردووان زینـدوو بکاتـەوە:

دەفەرمـوێ: ﴿ أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَلَمۡ يَعۡيَ بِخَلۡقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحۡـِۧيَ ٱلۡمَوۡتَىٰ ﴾، ئایـا نەیانبینیـوە، واتـە: بـە چـاوی عەقـڵ و دڵ، زانایـان دەڵێـن: (الرُّؤْيَـةُ قَلْبِيَّـةٌ وَلَيْسـتَ بَصَرِيَّـة)، چونکـە ئـەوە بـە چـاوی سـەر نابینرێ، کـە خـوا بـە دروسـتکردنی ئاسـمانەکان و زەوییـەوە مانـدوو نەبـووە، یاخـود: یـانی: (أَوَلَـمْ يَعْلَمُـوا؟ أَوَلَـمْ يُدْرِكُـوا؟)، ئایـا نەیانزانیـوە؟ ئایـا دەرکیـان نەکـردوەو نەیانفامیـوە؟ ﴿ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي

﴿خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ﴾، کە ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی، ﴿وَلَمۡ يَعۡيَ بِخَلۡقِهِنَّ﴾، ماندوو و شەکەتیش نەبووە، بە دروستکردنیانەوە، ﴿بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحۡـِۧيَ ٱلۡمَوۡتَىٰ﴾، (ئایا نازانن کە ئەو خوایە) تواناداره، لەسەر ئەوەی مردووان بژیەنێتەوە؟ ﴿بَلَىٰٓ﴾، با، (تواناداره)، ﴿إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، بە دڵنیایی ئەو لەسەر هەموو شتێک بە توانایە.

واتە: با هەر بۆ خۆیان ڕامێنن و تەماشا بکەن، مادام دان بە بوونی خوای بەدیهێنەرو پەروەردگاردا دێنن، نابێ مەسەلەی زیندووکرانەوەیان لێ عاسێ بێ، خوایەک بتوانێ ئەم گەردوونە، ئاوا بەو شێوەیە سیستماتیک و پڕ وردەکارییە بخوڵقێنێ، دەشتوانێ مردووانێک کە کاتی خۆی ژیانی پێداون، زیندوویان بکاتەوەو، دووبارە ژیانیان پێ بداتەوە، وەک چۆن لەسەرەتاوە مردوو بوون و، ژیانی پێداون، دەتوانێ دووبارە ژیانیان پێ بداتەوە.

ئنجا لە ئایەتی ژمارە (٣٤)دا، بابەتێکی دیکەی سێیەم باس دەکات و دەفەرمووێ: ﴿وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ عَلَى ٱلنَّارِ﴾، هەروەها ئەو ڕۆژە کە ئەوانەی بێبڕوان ڕادەنوێنرێن لەسەر ئاگر، ﴿أَلَيۡسَ هَٰذَا بِٱلۡحَقِّ﴾، (پێیان دەگوترێ:) ئایا ئەمە هەق و ڕاست نیە؟! ﴿قَالُواْ بَلَىٰ وَرَبِّنَا﴾، گوتیان: با، بە پەروەردگارمان (ڕاستە)، ﴿قَالَ فَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَ بِمَا كُنتُمۡ تَكۡفُرُونَ﴾، خوا ﷻ فەرمووی: کەواتە: ئازار بچێژن بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون، (**تَكْفُرُون**) دەشگونجێ بە مانای سپڵەیی دەکەن، بێ، یانی: چونکە کوفرانتان دەکرد، بەڵام لەم ڕەوت (سیاق)ەدا باشتر دەگونجێ کە مەبەست ئەوە بێ، بە هۆی ئەوەوە کە ئێوە بێبڕابوون، بەڵام ئێستا دانی پێدا دێنن.

بەڵێ: (**كَفَرُوا**)ی یەکەم: ﴿وَيَوۡمَ يُعۡرَضُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ﴾، دەگونجێ بە مانای ئەوە بێ: ئەوانە کە سپڵەو ناسوپاسن، هەروەها (**تَكْفُرُوا**)ی دووەمیش، دەگونجێ بە مانای سپڵەیی ناسوپاسیی بێ، بەڵام بەپێی سیاق زیاتر ئەوە دێتە بەرچاو مەبەست بێبڕوایی بێ، واتە: بێبڕوابوون بە ڕۆژی دوایی و بە سزاو پاداشتی خوا.

لێرەدا کە ئەو پرسیارەیان لێ دەکرێ: ﴿أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ﴾، کە ئەوە گوتراوی بێژەرێکە، بەڵام بێژەرەکە باس نەکراوە، ئنجا یان خوایە ﷻ، یاخود فریشتەکانن، کە ئەو پرسیارە دەکەن، ئایا ئەمە هەق و ڕاست نیە؟ ﴿قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا﴾، گوتیان: با سوێند بە پەروەردگارمان، سوێندیشی لەسەر دەخۆن، بۆ جەختکردنەوەو زیاتر دڵنیاکردنەوەی بەرانبەر، کە ئێستا زۆر قەناعەتیان هاتوە، بەڵام بە داخەوە کاتەکەی گونجاو نیە!! ﴿قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ﴾، {خوا ﷻ یاخود ئەو بێژەرە}، فەرمووی: ئنجا مادام وایە ئازار بچێژن بەهۆی ئەوەوە، کە بێبڕوابوون کاتی خۆی، واتە: لە ژیانی دنیادا.

ئنجا دێتە سەر بابەتی چوارەم و کۆتایی لە ئایەتی ژمارە (٣٥)دا: ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾، ئەم (ف)ە، بۆ بادانەوەو گێڕانەوەیە، بەڵام هاوکات پەیوەستیشە بە چەند ڕستەیەکەوە لە پێش خۆیدا، واتە: مادام کار بەو شێوەیە بێ و، ئەوانە ئاوا کەللەڕەق و عیناد بن و، دان بەو پەیامەی تۆدا نەهێنن، ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾، خۆڕاگر بە، تۆش وەک چۆن خاوەن عەزمان لە پێغەمبەران خۆڕاگر بوون.

(**عزم**) ویستێکی مەحکەم و بڕیارێکی پتەو و لێبڕانێکی باشە، وەک پێشتر لە شیکردنەوەی وشەکاندا باسمان کرد، وشەی (**عَزْمٌ وعَزِيْمَةٌ**): چەسپاندنی دڵە لەسەر جێبەجێکرنی کارێک و لێبڕان بۆ کارێک و، ساغکردنەوەی دڵ لەسەر ئەنجامدانی کارێک، ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾، یانی: ئەو پێغەمبەرانەی دڵی خۆیان چەسپاندوە لەسەر ئەنجامدانی ئەو ئەرکەی خوا پێی سپاردوون، تۆش وەک ئەوان خۆڕاگر بە، ﴿وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ﴾، پەلەیان بۆ مەکە، واتە: پەلەیان بۆ مەکە سزایان بۆ بێ، سزایەک کە خوا هەڕەشەی پێ لێکردوون، ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ﴾، ئەو ڕۆژەی ئەوەی بەڵێنییان پێدراوە، یان هەڕەشەیان پێ لێکراوە، دەیبینن، وەک ئەوە وایە، ﴿لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ﴾، کە تەنیا کاتێکی کەم لە ڕۆژێدا مابنەوە، ﴿بَلَاغٌ﴾، ئەمە گەیاندنی پەیامە، یان ئەمە

کۆتایـی ڕاگەیانـدنی ئـەو پەیامەیـە، یـان ئەمـە بـەس و تـەواوە، چونکـە (بَلَاغ) بـە هـەر سـێ واتایەکـە دێ: أ- بـە مانـای گەیانـدن دێ و، ب- بـە مانـای کۆتایـی دێ و، ج- بـە مانـای تەواویـی دێ، ﴿فَهَلۡ يُهۡلَكُ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ﴾، ئایـا جگـە لـە کۆمەڵـی لادەران کـەسی دیکـە دەفەوتـێ؟ بـەس ئەوانـە دەفەوتێـن کـە لـە ڕاسـتە ڕێ لادەدەن، هـەروەک چـۆن کەسـێک کـە لـە ڕێـی ڕاسـت لادەداو، تـووشی کوێـرە ڕێ و ڕێچـکان دەبـێ، یاخـود سـەیارەیەک کـە لـە ڕاسـتە شـەقام لادەدات، دەکەوێتـە نێـو کەنـدەڵان و هەڵدێـر، بـە هەمـان شـێوەش: تەنیـا ئەوانـە دەفەوتێـن کـە لـە ڕاسـتە شـەقامی خـوا لادەدەن.

پێشـتریش ئاماژەمـان بـەوەدا کـە زۆربـەی هـەرە زۆری توێـژەرەوان، وەک دواییـش باسـی دەکەیـن، ﴿أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ﴾، یـان بـە ژمارەیەکـی دیارییکـراو لـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلام) لێکداونـەوە، کـە هەندێکیـان گوتوویانـە: ئـەو پێنجـەن: (نـووح و ئیبراهیـم و مووسـا و عیسـا و موحەممـەد)، واتـە: ئـەی موحەممـەد! ﷺ تـۆش وەک ئـەو چـوارە خـاوەن عەزیمـەت و ویسـتی پتـەو مەحکـەم بـە، هەروەهـا هەندێکیـان گوتوویانـە: حەوتـن و، هەندێکیـان گوتوویانـە: دەن و، هەندێکیـان گوتوویانـە: زیاتـر یـان کەمـترن.

بـەڵام بـە بۆچـوونی بەنـدە هەمـوو پێغەمبـەران، خـاوەنی عەزیمـەت و ویسـتێکی مەحکـەم بـوون، لـە مەسـەلە گرنگەکانیشـدا زیاتـر تیشـک دەخەینـە سـەر ئـەوەی خـوا ﷻ بـە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمـوێ: ﴿فَٱصۡبِرۡ لِحُكۡمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلۡحُوتِ إِذۡ نَادَىٰ وَهُوَ مَكۡظُومٞ ٤٨﴾ القلم، بـۆ حوكمـی پـەروەردگارت خـۆت ڕابگـرەو، وەک خـاوەنی ماسـییەکە مەبە، واتـە: وەک یونـوس مەبـە، هەروەهـا کـە خـوا ﷻ لـە بـارەی ئادەمـەوە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَقَدۡ عَهِدۡنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبۡلُ فَنَسِيَ وَلَمۡ نَجِدۡ لَهُۥ عَزۡمٗا ١١٥﴾ طه، بـە دڵنیایـی ئادەمـمان ڕاسـپارد لەمـەو پێـش، کەچـی لـە بیـری چـوو و عەزمـمان پێـوە نەبینـی، لەوێـدا وەڵامی ئـەوە دەدەینـەوە، کـە مەبەسـت پێیـان چییـە؟

مه‌سه‌له گرنگه‌كان

مه‌سه‌له‌ی یه‌كه‌م:

خـوا (عـز وجـل) ژماره‌یـه‌ك جنـدی ره‌وانـه‌ی لای پێغه‌مبـه‌ری خاتـه‌م موحه‌ممـه‌د ﷺ كـردوون، بـۆ گوێگرتـن لـه‌ قورئـان و، پـاش گـوێ هه‌ڵخسـتن و وه‌رگرتنـی قورئـان، گه‌ڕاونـه‌وه‌ لای خه‌ڵكه‌كه‌یـان و، بانگه‌وازیـان كـردوون بـۆ لای قورئـان و ئیسـلام و، موژده‌شـیان بـه‌ وه‌ڵامـده‌ره‌وانی بانگـه‌وازكاری لای خـوا داوه‌، بـه‌ لێبـوردران و چه‌پاڵـه‌دران لـه‌ سـزای بـه‌ ئێـش، بـه‌ پێچه‌وانه‌وه‌شـه‌وه‌: سـه‌رپێچییكاران لـه‌ سـزای خـوا قوتـار نابـن و، لـه‌ گومڕاییـش دان:

خــوا ﷻ ده‌فه‌رمــوێ: ﴿وَإِذۡ صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓاْ أَنصِتُواْۖ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوۡاْ إِلَىٰ قَوۡمِهِم مُّنذِرِينَ ﴿٢٩﴾ قَالُواْ يَٰقَوۡمَنَآ إِنَّا سَمِعۡنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعۡدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ يَهۡدِيٓ إِلَى ٱلۡحَقِّ وَإِلَىٰ طَرِيقٖ مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٣٠﴾ يَٰقَوۡمَنَآ أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ وَءَامِنُواْ بِهِۦ يَغۡفِرۡ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمۡ وَيُجِرۡكُم مِّنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿٣١﴾ وَمَن لَّا يُجِبۡ دَاعِيَ ٱللَّهِ فَلَيۡسَ بِمُعۡجِزٖ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَلَيۡسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوۡلِيَآءُۚ أُوْلَٰٓئِكَ فِي ضَلَٰلٖ مُّبِينٍ ﴿٣٢﴾﴾.

شیكردنه‌وه‌ی ئه‌م ئایه‌تانه‌، له‌ شازده‌ بڕگه‌دا:

١)- ﴿وَإِذۡ صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ﴾، هه‌روه‌ها یاد بكه‌وه‌ كه‌ كۆمه‌ڵێك له‌ جندمان بۆ لات ناردن، (إِذْ) بۆ (**ظَرْف**)ه‌، كاتێك كه‌ شتێك تێیدا ڕوویداوه‌ له‌ ڕابردوودا، (**العَامِلُ فِي الظَّرْفِ مُقَدَّرٌ: وَاذْكُرْ إِذْ صَرَفْنَا**)، كاریگه‌ر له‌ (ظرف)دا ئه‌ندازه‌گیریی كراوه‌، یاد بكه‌وه‌! كاتێك كه‌ ناردمانه‌ لات، (**صَرْف**) به‌ مانای ناردن و ڕه‌وانه‌ كردنه‌، ﴿نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ﴾، (**نفر**) وه‌ك گوتمان، ژماره‌یه‌كه‌، له‌ بیست كه‌متر بێ، یاخود زیاتر بێ، یاخود له‌ ده‌ كه‌متر

بێ، لەو بارەوە زانایان مشت و مڕیان هەیە، ﴿صَرَفۡنَآ إِلَيۡكَ نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ﴾، (أي: وَجَّهْنَا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الجِنّ، وَبَعَثْنَاهُمْ إِلَيْك)، واتە: كۆمەڵێک لە جندمان ناردن بۆ لای تۆ و، ڕەوانەی لای تۆمان کردن.

٢)- ﴿يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ﴾، بە گرنگیی پێدانەوە گوێیان بۆ قورئان گرتبوو، بە کوردیی پێی دەڵێن: گوێ هەڵخستن، ئنجا: ﴿يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ﴾، (في مَحَلِّ نَصبٍ صِفَةٌ ثَانِيَة لِنَفراً أو حَالٌ)، (يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ) لە شوێنی (نصب)دایەو دەگونجێ سیفەتی دووەم بێ بۆ ﴿نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ﴾، یاخود حاڵ بێ، یانی: حاڵێکدا کە بە گرنگیی پێدانەوە، گوێیان هەڵخستبوو.

٣)- ﴿فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوٓاْ أَنصِتُواْ﴾، کاتێک ئامادەی بوون، گوتیان: کش و مات بن، (حَضَرُوهُ: أي حَضَرُوا قَارِئَ القُرْآنِ)، ئامادەی خوێنەرەوەی قورئان بوون، یاخود ئامادەی خودی قورئانەکە بوون، لە کاتێکدا دەخوێنرایەوە، واتە: ئامادەی قورئان خوێندنەکە بوون، ﴿قَالُوٓاْ أَنصِتُواْ﴾، لە نێوان خۆیاندا بە یەکدییان گوت: کش و مات بن، (إنْصَات) بریتیە: لە بێ دەنگییەک کە گوێگرتنی تێدابێ، واتە: بۆیە بێ دەنگ دەبین، تاکو چاک گوێی لێ بگرین، (الطبري) ئەم ئایەتە قورئانییە، یاخود ئەم چەند ڕستەیەی، ئاوا لێکداونەوە لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ:

(يَقُولُ تَعَالَى ذِكْرُهُ مُقَرِّعاً كُفَّارَ قُرَيْشٍ بِكُفْرِهِمْ بِمَا آمَنَتْ بِهِ الْجِنّ {وَإِن صَرَفْنَا إِلَيْك} يَا مُحَمَّد ﴿نَفَرٗا مِّنَ ٱلۡجِنِّ يَسۡتَمِعُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ﴾، ذُكِرَ أَنَّهُمْ صُرِفُوا إِلَى رَسُول اللَّه ﷺ بِالْحَادِثِ الَّذِي حَدَثَ مِنْ رَجْمِهِمْ بِالشُّهُبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «لَمَّا بُعِثَ النَّبِيُّ ﷺ حُرِسَتِ السَّمَاءُ، فَقَالَ الشَّيْطَانُ: مَا حُرِسَتْ إِلَّا لِأَمْرٍ قَدْ حَدَثَ فِي الْأَرْضِ، فَبَعَثَ سَرَايَاهُ فِي الْأَرْضِ، فَوَجَدُوا النَّبِيَّ ﷺ قَائِمًا يُصَلِّي صَلَاةَ الْفَجْرِ بِأَصْحَابِهِ بِنَخْلَةَ، وَهُوَ يَقْرَأُ، فَاسْتَمَعُوا حَتَّى إِذَا فَرَغَ: ﴿وَلَّوۡاْ إِلَىٰ قَوۡمِهِم مُّنذِرِينَ﴾الأحقاف، إِلَى قَوْلِهِ: ﴿مُّسۡتَقِيمٖ ﴿٣٠﴾﴾الأحقاف)[2].

---

(١) جامع البيان، ج٢٦، ص٣١.

(٢) جامع البيان: ٣١٣٧٧.

دەڵێ: خوا ناوی هەر بەرزە، دەفەرموێ: وەک سەر کۆنەکردنی کافرەکانی قورەیش بەهۆی بێبڕواییانەوە، بەوە سەرکۆنەیان دەکات کە جنە بڕوایان پێ هێناوە، دەفەرموێ: یاد بکەوە! کاتێک کۆمەڵێک لە جندمان ناردنە لای تۆ (ئەی موحەممەد! ﷺ) کۆمەڵێک لە جند گوێیان بۆ قورئان گرتبوو، بە گرنگیی پێدانەوە، باسکراوە کە بۆیە نێردراون بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ ، بەهۆی ئەو ڕووداوەوە کە ڕوویداوە، ئەویش بریتی بووە لەوەی کاتێ ویستوویانە گوێ بگرن لە قسەی فریشتان، وەک جاران، تیر باران و بڵێسە باران کراون، سەعیدی کوڕی جوبەیر خوا لێی ڕازی بێ (کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین) دەڵێ: کاتێک پێغەمبەر ﷺ ڕەوانە کرا، ئاسمان پاسەوانیی کرا، (یان پاسەوانییەکەی توندتر کرا، وەک لە ئایەتەکەدا ئاماژەی پێکراوە)، شەیتان گوتی: ئاسمان ئێشکچییەتیی تێدا دانەنراوە، مەگەر لەبەر ڕووداوێک کە لە زەویدا ڕوویداوە، ئنجا سەربازەکانی خۆی ناردن، بە زەویدا بگەڕێن، سەرەنجام پێغەمبەریان بینی ﷺ نوێژی بەیانی بە هاوەڵانی دەکرد لە نەخلە، لەو کاتەدا قورئانی دەخوێند، ئەوانیش گوێیان بۆ گرت، تاکو تەواو بوو، کاتێک تەواو بوو، گەڕانەوە بۆ لای خەڵکەکەیان ترسێنەرانەو ئاگادارکەرەوانە، ئایەتەکان تاکو دەگاتە: ﴿مُّسْتَقِيمٍ ۝٣٠﴾ **الأحقاف،** ئەم ئایەتانە بەو بۆنەیەوە هاتوونە خوار.

ئایەتەکە دەفەرموێ:

٤)- ﴿فَلَمَّا قُضِيَ﴾، کاتێک تەواو کرا، هەروەها خوێندراویشەتەوە: **(فَلَمَّا قَضَى)**، کاتێک پێغەمبەر ﷺ قورئانخوێندنەکەی تەواو کرد، ئەگەر بفەرموێ: **(قُضِيَ)** واتە: خوێندنەوەکەی قورئان تەواو بوو.

٥)- ﴿وَلَّوْاْ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ﴾، گەڕانەوە بۆ لای کۆمەڵەکەیان ئاگادارکەرەوانە، **(وَلَّوْا: انْصَرَفُوا مِنْ مَكَانِ الإِسْتِمَاعِ وَرَجَعُوا إِلَى مَكَانِهِمْ)**، لەو شوێنەی گوێیان لێ هەڵخستبوو، گەڕانەوە بۆ ئەو شوێنەی لێوەی هاتبوون.

ئنجا ئـەوە کـە لـە نێـو خۆیانـدا گوتوویانـە: (**أَنْصِتُـوا**): (**إنصـات**) یـانی: بـێ دەنگییـەک بـە مەبەسـتی چـاک حاڵیـی بـوون، وەک لـەو فەرمایشـتەدا هاتـوە کـە بـاسی حەجـی ماڵئاوایـی (**حَجَّـةُ الـوِدَاع**) پێغەمبـەر دەکات ﷺ لـە جابیـری کـوڕی عەبدوڵـلاوە گێڕدراوەتـەوە کـە پێغەمبـەر ﷺ پێـی فەرمـووە: {**إِسْـتَنْصِتِ النَّـاسَ**} (**أخرجـه البخـاري: ١٢١، ومسـلم: ١١٨**)، واتـە: خەڵـک بـێ دەنـگ بکـە، وایان لـێ بکـە بـێ دەنـگ و کـش و مـات بـن، بـۆ ئـەوەی بـاش گوێبیسـتی قسـەکان بـن.

ئنجا ئەوانە کە گەڕانەوە بۆ لای خەڵکەکەیان:

٦)- ﴿ قَالُواْ يَٰقَوْمَنَآ إِنَّا سَمِعْنَا كِتَٰبًا أُنزِلَ مِنۢ بَعْدِ مُوسَىٰ ﴾، گوتیان: ئەی خەڵکەکەمان! ئەی کۆمەڵەکەمان! ئێمە گوێبیستی کتێبێک بووین، کە لە دوای مووسا ؈ دابەزێنراوە، هەڵبەتە ئەمە مانای ئەو قسانەیە کە جند کردوویانن، ئنجا ئایا بە چ زمانێک دواون و، خەڵکی چ شوێنێک بوون، کامیان بووە قسەی کردوە؟ دیار نیە، گرنگ ئەوەیە ماناکەی ئەوە بووە، گوتوویانە: ئێمە گوێبیستی کتێبێک بووین، کە دوای مووسا دابەزێنراوە.

بۆچـی بـاسی کتێبەکـەی مووسـا کـراوە؟ چونکـە کتێبەکـەی مووسـا ؈، زانایـان دەڵێـن: دوایەمیـن کتێـب و پەیامـی خـوا بـووە، کـە یاسـاکانی تێدابـوون، چونکـە کتێبـەکانی دیکـەی کـە بـۆ پێغەمبـەرانی بەنـوو ئیسـرائیل هاتـوون، هـەر لـە داوود و سـولەیمانەوە بگـرە، تاکـو دەگاتـە زەکەریـاو یەحیـاو عیسـا (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلام**) لـە پەڕاوێـزی تـەورات دابـوون و هەموویـان شـوێنکەوتووی تـەورات بـوون، بەڵـێ خـوا زەبـووری بـە داوود داوەو، ئینجیلـی بـە عیسـا داوە (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ وَالسَّـلام**)، بـەڵام هەردووکیـان بـە ڕاسـتدانەری تـەورات بـوون و، شـوێنکەوتووی تـەورات بـوون، بێگومـان هەنـدێ شـتی تایبەتیـان بـۆ هاتـوە، کـە ئەویـش هـەر ڕوونکردنـەوەی هەنـدێ شـت بـووە کـە لـە تەوراتـدا بـووە، یـان ڕاسـتکردنەوەی هەنـدێ شـت بـووە کـە لـە تەوراتـدا دەسـتکاریی کـراوە.

٧)- ﴿مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ﴾، بەڕاستدانەری ئەوەیە، کە لە پێش دەستیەوەیەتی، ئەو کتێبە کە قورئانە، هەموو کتێبەکانی پێش خۆی - وەک ئەسڵەکەیان --- بە ڕاست دەزانێ.

٨)- ﴿يَهْدِيٓ إِلَى ٱلْحَقِّ﴾، ڕێنمایی خەڵک دەکات بۆ هەق، (يَهْدِي) واتە: (يَهْدِي النَّاس) خەڵک ڕێنمایی دەکات بەرەو هەق، لێرەدا هەق دەگونجێ مەبەست پێی بووناسیی و ئیمان و عەقیدەبێ.

٩)- ﴿وَإِلَىٰ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيمٍ﴾، هەروەها ڕێنماییان دەکات بۆ ڕاستە ڕێ، دەگونجێ ئەمەش مەبەست پێی پابەندیی و کردەوەی باش بێ، واتە: خەڵک ڕێنمایی دەکات، هەم هەق بناسن و بزانن، هەم بەو هەقەشەوە پابەندبن، کە لە ڕاستە شەقامی خوادا بەرجەستە دەبێ، کە پێغەمبەر ﷺ لە دوو توێی ڕێبازو سوننەتەکەی خۆیدا، بەرجەستەی کردوە، کەواتە: ئیسلام تەنیا بەرنامەیەکی تیۆریی و فیکریی نیە، بەڵکو هاوکات لەگەڵ ئەوەدا، جێبەجێکردنێکی کردەییشە لەسەر ئەرزی واقیع.

١٠)- ﴿يَٰقَوْمَنَآ أَجِيبُواْ دَاعِيَ ٱللَّهِ وَءَامِنُواْ بِهِۦ﴾، ئەی خەڵکەکەمان! ئەی کۆمەڵەکەمان! وەڵامی بانگەوازکاری خوا بدەنەوەو بڕواشی پێبێنن، (دَاعِيَ الله) بانگەوازکاری خوا، دەگونجێ مەبەست پێی قورئان بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی پێغەمبەر بێ، وەڵامی بدەنەوەو بڕوای پێ بێنن، بۆچی؟

١١)- ﴿يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ﴾، لە گوناهەکانتان دەتانبوورێ.

ئەگەر پیتی (مِنْ) زیاد کراو بێ بۆ جەختکردنەوە، واتە: لە هەموو گوناهەکانتان دەتانبوورێ، بەڵام ئەگەر (مِن تَبْعِيضِيَّة) بێ و بۆ هەندێک بێ، واتە: لە هەندێک لە گوناهەکانتان دەتانبوورێ، بەڵام ڕەنگە لە هەموو گوناهەکان تەنیا بە ئیمان هێنان نەبوردرێن، بەڵکو پێویستییان بە تەوبە کردن بێ، یاخود پێویستییان بە ڕەتکردنەوەی مافەکان بێ بۆ خاوەن مافەکان، بۆیە لە (مِنْ)ی خراوەتە سەر.

١٢)- ﴿ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، پەناشتان دەداو دەتانپارێزێ لە ئازارێکی بە ئێش، کە مەبەست پێی ئازارو سزای دۆزخە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴾، ئەم (مِنْ)ەش، تەنیا بۆ ئەوەیە (يُجِرْكُمْ) بەرکاری پێ بخوازێ، بۆ (تَعْدِية)یە، دەگوترێ: (أَجَارَهُ مِنْ ظُلْمِ فُلان: مَنَعَهُ وَأَبْعَدَهُ)، واتە: پەنای داو، دووری خستەوە لەوەی فلانکەس ستەمی لێ بکات.

١٣)- ﴿ وَمَن لَّا يُجِبْ دَاعِيَ ٱللَّهِ ﴾، هەر کەسێکیش وەڵامی بانگەوازکاری خوا نەداتەوە، ئەگەر قورئانە، ئەگەر موحەممەدە ﷺ، کە هەردووکیان بۆ لای خوا خەڵکیان بانگ کردوە.

١٤)- ﴿ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، دەستەوسانکەر نیە لە زەویدا، واتە: دەستەوسانکەری خوا نیە، کە لە سزاو جەزرەبەی دەرباز بێ و ڕابکات و، خوا دەستی پێڕانەگات، بۆیەش دەفەرموێ: (فِي الأَرْض) بۆ ئەوەی هەموو گۆشەو کەنارەکانی زەوی بگرێتەوە، بە هەر لایەکدا بچێ، دەستەوسانکەری خوا نیە و، لە چنگی خواو لە دەسەڵاتی قوتار نابێ.

١٥)- ﴿ وَلَيْسَ لَهُۥ مِن دُونِهِۦٓ أَوْلِيَآءُ ﴾، جگە لەویش هیچ دۆست و سەرپەرشتیاری نین، هیچ پشتیوان و مشوورخۆری نین.

١٦)- ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴾، ئا ئەوانە لە گومڕاییەکی ئاشکرادان، واتە: نغرۆبوون لە گومڕایی دا.

لێرەدا (القرطبي) قسەیەک دەکات لە تەفسیرەکەی خۆیدا[١] دەڵێ:

(هَـذِهِ الْآيَـةُ تَـدُلُّ عَـلَى أَنَّ الْجِـنَّ كَالْإِنْـسِ فِي الْأَمْـرِ وَالنَّهْـيِ وَالثَّـوَابِ وَالْعِقَـابِ، وَقَـالَ الْحَسَـنُ: لَيْـسَ لِمُؤْمِنِـي الْجِـنِّ ثَـوَابٌ غَـيْرَ نَجَاتِهِـمْ مِـنَ النَّـارِ، يَـدُلُّ عَلَيْـهِ قَوْلُـهُ تَعَـالَى: ﴿ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٣١﴾ ﴾، وَبِـهِ قَـالَ أَبُـو حَنِيفَـةَ قَـالَ: لَيْـسَ ثَـوَابُ الْجِـنِّ إِلَّا أَنْ يُجَـارُوا مِـنَ النَّـارِ، ثُـمَّ يُقَـالُ لَهُـمْ: كُونُـوا تُرَابـاً مِثْـلَ الْبَهَائِـمِ. وَقَـالَ آخَـرُونَ: إِنَّهُـمْ كـما يعاقبـون فِي الْإِسَـاءَةِ، يُجَـازَوْنَ فِي الْإِحْسَـانِ مِثْـلُ الْإِنْـسِ).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص١٧٠.

واتە: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە جندیش وەک مرۆڤان، لە فەرمان پێکران و قەدەغەکران و پاداشت و سزادا، یەکسانن.

بەڵام حەسەنی بەصرایی لێی گێڕدراوەتەوە کە گوتوویەتی: جند پاداشتیان نیە، ئەوە نەبێ کە لە ئاگر چەپاڵە دەدرێن، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَغۡفِرۡ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمۡ وَيُجِرۡكُم مِّنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ ٣١﴾**الأحقاف**، لە گوناهەکانتان دەتانبووریٚ و لە ئازارێکی بە ئێشیش پەناتان دەدات.

ئەبوو حەنیفەش هەروای گوتوەو گوتوویەتی: جند (واتە: جندە بڕوادارەکان) پاداشتیان نیە، مەگەر ئەوە کە لە ئاگر چەپاڵەبدرێن و بپارێزرێن، دوایی پێیان دەگوترێ: ببنەوە گڵ و دەبنەوە گڵ، وەک ئاژەڵان.

بەڵام ئەوانەی دیکە، گوتوویانە: نەخێر جندیش وەک مرۆڤان وەک چۆن لەسەر خراپە سزادەدرێن، لەسەر چاکەش پاداشت دەدرێنەوە.

منیش دەڵێم: بە دڵنیایی ڕای دووەمیان ڕاستە.

لێرەش دا تەنیا بەوەندە قسە نەقڵکردنەی (**القرطبي**) لەو بابەتە دەگەڕێم، چونکە خوا پشتیوان بێ، کاتێک دەگەینە تەفسیری سووڕەتی (**الجن**) لەوێ قسەی تێرو تەسەل لەو بارەوە دەکەین، هەروەها لە تەفسیری (الرحمن)یش دا، کە خوای بەرز سی و یەک (٣١) جار جندو مرۆڤی بە تەعبیری: ﴿فَبِأَيِّ ءَالَآءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ!﴾ دواندوون، کە شازدە (١٦) یان لەبارەی بەهەشتەکانی خواوەن کە دەیانچنەتێ!

مەسەلەی دووەم:

دروستکردنی خوا بۆ گەردوون، بەبێ ماندوو و شەکەتبوونی، بەڵگەی تواناییەتی لەسەر زیندوو کردنەوەی مردووان:

خوا دەفەرموێ: ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَىٰ أَن يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ ۚ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٣﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ﴾، ئایا نەیانبینیوە، ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و، بە دروستکردنیشیانەوە ماندوو و شەکەت نەبووە.

بێگومان پرسیارکردنەکە بۆ نکووڵییلێکردنەو، مەبەست لە (دیتن) زانیاری و، بینینی عەقڵیی و دڵییە، نەک بینینی چاو، بەڵام بۆیە خوا ﷻ وشەی (يَرَوْا) بەکاردێنێ و نافەرموێ: (أَوَلَمْ يَعْلَمُوا) لەبەر ئەوەی ئەو ڕاستییە هێندە بەرجەستەو نمایانە، وەک شتێک بە چاوی سەر تەماشای بکەی، ئاوا دیارە، هەم لێرەداو هەم لە شوێنەکانی دیکەش دا، کە خوا ﷻ لە جیاتی زانین (عِلْم)، دیتن (رُؤْيَة) بەکاردێنێ، لەبەر ئەوەیە کە ئەو شتە ئەوەندە بەرچاوەو ئەوەندە دیارو نمایانە، وەک شتێک کە بەچاوی سەر تەماشای دەکەی، ئاوا زەق و بەرچاوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئایا نەیانزانیوە و نازانن کە ئەو خوایەی ئاسمانەکان و زەوی هێناونە دی و پێشیانەوە ماندوو نەبووە...

﴿وَلَمْ يَعْيَ﴾، خوێنراویشەتەوە: (وَلَمْ يَعِي)، (العَيُّ: التَّعْبُ وَعَجْزُ الحِيْلَةِ)، (عَيّ) بریتییە لە: ماندوو بوون و شەکەتیی و، پێبڕان و داماویی، خوا ﷻ لە بەرانبەر دروستکرانی ئاسمانەکان و زەویدا، نە پێیانەوە ماندوو بووەو، نە داماوە کە نەتوانێ دروستیان بکات، ئنجا خوایەک ئاوا بێ، ئایا نازانن:

٢)- ﴿بِقَـٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحۡـِۧيَ ٱلۡمَوۡتَىٰ﴾، کە تواناداره لەسەر ئەوەی مردووان بژێنێتەوە؟!، (بِقَادِرٍ): خوێندراویشەتەوە: (وَيَقْدِرُ عَلَى أَنْ يُحِيَ المَوْتَى)، دەتوانێ کە مردووانیش بژێنێتەوە.

٣)- ﴿بَلَىٰٓۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، با، بە دڵنیایی ئەو لەسەر هەموو شتێک بە توانایە.

جێی سەرنج ئەوەیە کە خوا ﷻ بۆ ژیاندنەوەی مردووان، وشەی (قَادِر)ی بەکارهێناوە، بەڵام دوایی بۆ هەموو شتێک (كُلِّ شَئ) (قَدِير)ی بەکارهێناوە، واتە: (قَادِر عَلَى إحياء المَوْتَى، وَقَدِيْرٌ عَلَى كُلِّ شَيء)، چونکە (قَادِر) واتە: توانادار، بەڵام (قَدِيْر)، ڕێژگەی زێدەڕۆییە واتە: زۆر توانادار، ئنجا زیندوو کردنەوەی مردووان بە نسبەت خوای پەروەردگارەوە، خوا لەسەری توانایە، بەڵام بۆیە دەفەرموێ: ﴿بَلَىٰٓۚ إِنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ﴾، با، ئەو لەسەر هەموو شتێک توانایە، دیارە هەموو شتێک بە قیاس و پێوانەی ئێمە، پێویستیی بە توانای زیاتر دەکات، چونکە هەموو شتێک، هەم زیندوو کردنەوەی مردووان دەگرێتەوە، هەم جگە لە ئەوەش دەگرێتەوە، بۆیە بۆ هی یەکەم سیفەتی (قَادِر)ی بەکارهێناوە، بەڵام بۆ هی دووەمیان (قَدِيْر)ی بەکارهێناوە.

وشەی (بَلَى) وەڵامی لابردن (نفي)ی یەکەمە: ﴿أَوَلَمۡ يَرَوۡاْ أَنَّ ٱللَّهَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَلَمۡ يَعۡيَ بِخَلۡقِهِنَّ بِقَٰدِرٍ عَلَىٰٓ أَن يُحۡـِۧيَ ٱلۡمَوۡتَىٰ﴾؟، ئایا نازانن کە خوا بە توانایە؟ لە کوردییدا (بَلَى) دەبێتەوە: با، ئەگەر بگوترێ: بەڵێ، یانی: بەڵێ بە توانا نیە، کە لە هەندێک لە تەفسیرە کوردییەکاندا ئەو جۆرە هەڵانە کراون، بەڵام (نَعم) یانی: بەڵێ، ئنجا تۆ لە جێی بەڵێ، بڵێی: با، یان لە جێی با، بڵێی: بەڵێ، مانایەکەی پێچەوانە دەبێتەوە، بۆ وێنە: ئەگەر بگوترێ: ئایا ئەو خواردنەت پێ خۆش نیە؟ ئەگەر بڵێی: بەڵێ، واتە: پێم خۆش نیە، بەڵام ئەگەر بڵێی: با، واتە: پێم خۆشە، (بلَى) با، وەڵامی شتێکی لابراوە.

(يَعي) لە (عَيَ) لەسەر کێشی (رَضِيَ) و (عَيَّ)، (عَيَ بِالأَمْرِ وَعَيَّ، وَتَعَايَا، وَاسْتَعِيَا، وَتَعَيَّا)، واتە: چ بڵێی: (عَيَّ) چ بڵێی: (عَيَ) بەبێ گیرە، چ بڵێی (تَعَايَا)، چ بڵێی

(اسْـتَعِيَا)، چ بلّێیـی: (تَعَيّـا)، هەموویـان بـە مانـای: (نەیتـوانی ئامانـج بێنێـتە دی)، یاخـود (لـە بەرانبەریـدا دەسـتە پاچـە بـوو)، یاخـود (نەیتـوانی پتـەوو قایمـی بـکات) دێـن.

مەسەلەی سێیەم:

ئەو ڕۆژە کە بێبڕوایان لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن و پرسیاریان لێ دەکرێ، لە بارەی ڕاستیی سزای خواوەو، جگە لە دان پێداهێنان چارەیەکی دیکەیان نیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ ۖ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا ۚ قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿٣٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ﴾، ئەو ڕۆژەی ئەوانە بێبڕوابوون لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن، واتە، دەیانهێننە سوێی ئاگری دۆزەخ و پێشانیان دەدەین، هەندێک لە ڕوونکەرەوان گوتوویانە: (هَذَا مِنَ المَقْلُوب)، واتە: ئاگرەکە پێشانی ئەوان دەدەین، ئاگرەکە بۆ وان ڕادەنوێنین، بەڵام دەشگونجێ ئەوانیش ڕابنوێنرێن و بهێنرێنە سوێی ئاگرەکە، (عَرْض) بە مانای ڕانواندن و پێشاندانە، (مَعْرِض) ئەو شوێنەیە کە شتی لێ ڕادەنوێنرێن، بە کوردیی دەگوترێ: پێشانگا ئەو شوێنەی خەڵک شتی لێ پێشان دەدات.

٢)- ﴿أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ﴾، {ئەو ڕۆژەی ئەوانەی بێبڕوابوون لەسەر ئاگر ڕادەنوێنرێن و، ئاگری دۆزەخیان پێشان دەدرێ:}، ئایا ئەمە هەق نیە؟ بێگومان ئەوە گوتراوی بێژەرێکی قرتێنراوە، ئنجا بێژەرێکە خوای بەرزە، یاخود فریشتەکانن، دەڵێ: ئایا ئەمە ڕاست و چەسپاو نیە؟ پرسیارکردنەکەش پرسیارکردنی چەسپاندن و پەشێمانکردنەوەیە، لەسەر ئەوەی دەیانگوت و پێیان وابوو: سزاو پاداشت پووچەو حەقیقەتیان نیە، دەگوترێ: ئایا ئەمە ڕاست و چەسپاو نیە؟ ئەمە پرسیارکردنی نکووڵیلێکردن نیە، بەڵکو بۆ چەسپاندنەو بۆ پەشێمانکردنەوەیە، چونکە کە دەفەرموێ: ﴿أَلَيْسَ هَٰذَا بِالْحَقِّ﴾، ئەم (هَذَا)یە، ناوی ئاماژەیەو، ئاماژەیە بۆ ئەوەی دەیبینن لە ئازارو سزا، بۆیە ئەمە دەبێتە جۆرێک لە سەرزەنشت و گاڵتەپێکردن: ئایا ئەوە ڕاست و هەق نیە، کە لە پێش چاوتانە؟!.

٣)- ﴿قَالُواْ بَلَىٰ وَرَبِّنَا﴾، گوتیان: با، (هەق و ڕاستە)، سوێند بە پەروەردگارمان، هەر بەوەندەی ئیکتیفا ناکەن، دانی پێدابێنن و، دەڵێن: سوێند بە پەروەردگارمان ڕاستە، توێژەرەوانی قورئان باسیان کردوە، بۆچی وەڵامەکەیان بە سوێند خواردن، داکۆکیی لەسەر کردووەو جەختکردۆتەوە؟ هەندێکیان گوتوویانە: بۆیە وەڵامدانەوەکەیان بە سوێند جەخت لەسەر کردۆتەوە، ئومێدیان وابووە کە ئەگەر چاکی دان پێدابێنن، بەڵکو دەربازیان ببێ! بەڵام مسۆگەر خەیاڵ پڵاویان کردوە.

٤)- ﴿قَالَ فَذُوقُواْ ٱلۡعَذَابَ بِمَا كُنتُمۡ تَكۡفُرُونَ﴾، فەرمووی: (ئەو بێژەرە کە ئەو پرسیارەی لێکردن، کە یان خوای بەرزی مەزنە، یاخود یەکێک لە فریشتەکانە)، ئازار بچێژن بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون، (**فَذُوقُوا: فُرِّعَ عَلَى إقْرَارِهِمْ**)، واتە: مادام دانتان پێداهێنا، دە ئازار بچێژن، بە هۆی ئەوەوە کە بێبڕوابوون.

مەسەلەی چوارەم و کۆتایی:

فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەر موحەممەد ﷺ کە وەک پێغەمبەرانی لێبڕاو (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) خاوەن ویست و بڕیاری پتەوو خۆڕاگر بێ و، هەڵپەو پەلەی هاتنی سزا بۆ بێبڕوایان نەکات، چونکە ڕۆژی هاتنی سزا، بێبڕوایان پێیان وایە، بەس کاتێکی کەم لە ژیانی دنیادا ماونەوەو، جگە لەلادەرانیش کەس سەری بە فەتارەت ناچێ، تەنیا ئەوانە لە ڕێی ڕاست لا دەدەن، سەر بەفەتارەت چوو دەبن:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٣٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە بە پیرۆزە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ﴾، دەجا خۆڕاگربە وەک خاوەن عەزمان لە پێغەمبەران خۆیان ڕاگرت، بێگومان پیتی (ف)، کە بۆ گێڕانەوەو بادانەوەیە، پەیوەستیشە بە چەند ڕستەیەک لە پێش خۆیەوە، واتە: مادام حاڵ بەو شێوەیە بێ، کە ڕابرد، ئەوانە لەسەر عینادیی و سەرخەریی خۆیان بەردەوام بن و، هەر لەسەر بێبڕوایی خۆیان بن، کەواتە: خۆڕاگر بە وەک چۆن خاوەن عەزمان لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) خۆڕاگر بوون.

(العَزْمُ: نِيَّةٌ مُحَقَّقَةٌ عَلَى عَمَلٍ أَو قَوْلٍ دُون تَرَدُّدٍ)، (عَزْم): بریتییە لە نیازو مەبەستێکی ساغکراوە بۆ ئەنجامدانی کارێک، یاخود قسەیەک بەبێ لەرەلەرو دڵ دڵ دان، واتە: دڵی خۆ ساغکردنەوە لەسەر ئەنجامدانی کارێک، کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرمووێ: وەک ئەو پێغەمبەرانەی خاوەنی

لێبڕاو بوون بۆ کارەکەیان و، لە کاتی ئەنجامدانی ئەرکەکانیاندا لێبڕاو بوون، خاوەنی بڕیاری پتەو بوون، خاوەن ویست و ئیرادەی مەحکەم بوون، تۆش وەک ئەوان خۆڕاگربە.

٢)- ﴿وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ﴾، پەلە (ی هاتنی سزا)شیان بۆ مەکە.

(ل)ی (لَّهُم) لە: ﴿وَلَا تَسْتَعْجِل لَّهُمْ﴾دا، **(لَام تَّعدِيَةِ فِعْلِ فِي الإِسْتِعْجَالِ إِلَى مَفْعُولٍ لأجْلِهِ)**، لامی خواستنی کرداری **(تستعجل)**ە بۆ بەرکاری پێناو.

ئنجا کوا ئەو بەرکارە؟ **(مَفْعُولُ تَسْتَعْجِل مَحْذُوفٌ دَلَّ عَلَيْهِ المَقَامُ: العَذَابُ، أو الهَلَاكَ، فَلَا تَسْتَعْجِلِ العَذَابَ، أو الهَلَاكَ لَهُمْ)**، بەرکاری **(تستعجل)** قرتێنراوە، حاڵ و مەقام دەیگەیەنێ: ئازار یاخود فەوتانیان بۆ بە پەلە داوامەکە، پەلە مەکە سزاو ئازاریان بۆ بێ، لەبەرچی؟

٣)- ﴿كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوٓا۟ إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ﴾، {ئەمە هۆکار هێنانەوەیە بۆ ئەو قەدەغەکردنەی پێغەمبەر ﷺ لە پەلەکردنی هاتنی سزا بۆیان}، چونکە ئەو ڕۆژە ئەوەی بەڵێنی پێ دەدرێ و هەڕەشەیان پێ لێ دەکرێ دەیبینن، وەک ئەوە وایە، تەنیا کاتێکی کەم لە ڕۆژێ مابنەوە، واتە: کە ماوەیەک هاتنی ئەو سزایە، دوادەخرێ، کاریگەریی لەسەری نابێ و، هەر کات ئەو سزاو ئازارە هات، لە کاتێکدا دەبێ هێندە درێژ دەبێ کە ژیانی دنیایان هەمووی، وەک کاتێکی کەم لە ڕۆژێک، دێتە بەرچاو.

یانی: ئەو سزاو ئازارەیان کە بۆ دێ، لە ماوەو کاتێکی هێندە درێژخایەندا دەبێ، ژیانی دنیایان هەمووی لەلا دەبێتەوە کاتێکی کەم لە ڕۆژێک، واتە: کاتێکی کەم لە ڕۆژێک چەندە؟ ئەوانیش هەموو تەمەنی ژیانی دنیایان لەلا ئەوەندە لێ دێتەوە، لە چاو ئەو کاتە زۆرەی تێیدا سزا دەدرێن.

٤)- ﴿بَلَٰغٌ﴾، (ئەمە) گەیاندنە.

(بَلَاغ: خَبَرٌ مُبْتَدَأ مَحْذُوفٍ، أي: هَذَا بَلَاغ). (بلاغ) گوزارەی نیهادێکی قرتێنراوە، واتە: ئەمە گەیاندنە، یاخود (بَلَاغ) بە مانای تێرو تەواوو بەسە، یانی: ئەوەی گوترا، بەس و تێرو تەواوە بۆ هەر کەس عەودالّی هەق و ڕاستییە.

٥)- ﴿فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا ٱلْقَوْمُ ٱلْفَسِقُونَ﴾، ئایا جگە لە کۆمەڵی لادەران کەسی دیکە دەفەوتێ؟ لێرەدا پرسیارکردنەکە، پرسیارکردنە بۆ لابردن (نفي)، واتە: جگە لە کۆمەڵی لادەران کەس نافەوتێ، بەڵام بە شێوەی پرسیارکردن هاتوە، ئایا جگە لەوان کێ دەفەوتێ؟ واتە: کەس نافەوتێ.

(الفَاسِقُون) دەگونجێ (ألـ)ی ناساندنەکە بۆ جینس بێ، واتە: تێکڕای لادەران دەفەوتێن، یاخود بۆ (عهد) بێ، واتە: ئەو لادەرانەی مەبەستن و قسەیان لە بارەوە دەکرێ، ئەوانە دەفەوتێن و سەریان بە فەتارەت دەچێ، بە دڵنیایی (فَاسِق) لێرەدا بە مانای دەرچوونی تەواوەتییە لە حوکمی زگماک و، لە حوکمی عەقڵ، لە حوکمی ئایین و بەرنامەو پەیامی خوا ﷻ.

قسەیەک دەربارەی: ﴿أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ﴾

لە کۆتایی ئەم دەرسەمانداو، لە کۆتایی تەفسیری ئەم سوورەتەشدا، ئەوەی بەڵێنماندا بوو قسەیەکی لە بارەوە بکەینەوە، بەڵێنەکەمان بە جێ دێنین، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَٱصۡبِرۡ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ وَلَا تَسۡتَعۡجِل لَّهُمۡۚ كَأَنَّهُمۡ يَوۡمَ يَرَوۡنَ مَا يُوعَدُونَ لَمۡ يَلۡبَثُوٓاْ إِلَّا سَاعَةٗ مِّن نَّهَارِۭۚ بَلَٰغٞۚ فَهَلۡ يُهۡلَكُ إِلَّا ٱلۡقَوۡمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ٣٥﴾، واتە: خۆڕاگر بە وەک چۆن خاوەن عەزمان لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) خۆڕاگر بوون...

ڕوونکەرەوانی قورئان ڕەحمەتی خوایان لێ بێ و خوا پاداشتیان بداتەوە، ئێمە لێیان بەهرەمەندین، بەڵام پێم ناخۆشە هەندێک شت کە پێم وایە زۆر ڕوونەو ئەوان یان ڕاجیایی تێدا دەکەن، بۆ وێنە: لێرەدا ئەگەر نەڵێم هەموویان، زۆربەی هەرە زۆریان دەڵێن: ﴿أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ﴾، مەبەست پێیان چوار لە پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام): (نووح و ئیبراهیم و مووسا و عیسا)، واتە: وەک ئەو چوارە، تۆش خۆڕاگر بە، هەروەها هەندێکیان دەڵێن: مەبەست حەوتیانە، یاخود پازدەیانە، یاخود هەژدەیانە، ئەوەش بە بەڵگە دێننەوە، لەسەر ئەوەی ئەو پێنجە خاوەن عەزمن، لەبەر ئەوەی هەم لە سوورەتی **(الشورى)** دا، خوای بەرز باسیان دەکات و دەفەرموێ: ﴿شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحٗا وَٱلَّذِيٓ أَوۡحَيۡنَآ إِلَيۡكَ وَمَا وَصَّيۡنَا بِهِۦٓ إِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓۖ أَنۡ أَقِيمُواْ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُواْ فِيهِ ١٣﴾.

هەروەها لە سوورەتی **(الأحزاب)**یشدا، ئەو پێنجە پێکەوە هاتوون، خوا دەفەرموێ: ﴿وَإِذۡ أَخَذۡنَا مِنَ ٱلنَّبِيِّـۧنَ مِيثَٰقَهُمۡ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٖ وَإِبۡرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَى ٱبۡنِ مَرۡيَمَۖ وَأَخَذۡنَا مِنۡهُم مِّيثَٰقًا غَلِيظٗا ٧﴾.

بەڵام من پێم وایە -- وەک لە کتێبی شەشەمی مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلى في كتاب الله**)، لە باسی پێغەمبەراندا (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) باسمکردووە -- ئەو بۆچوونە هەڵەیە کە بگوترێ: پێنج لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) یان حەوتیان، یان هەژدەیان، یان چەندیان خاوەن عەزم بوون و، ئەوانەی دیکە خاوەن عەزم نەبوون، چونکە لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَٱصۡبِرۡ كَمَا صَبَرَ أُوْلُواْ ٱلۡعَزۡمِ مِنَ ٱلرُّسُلِ ٣٥﴾**الأحقاف**، ئەم (مِنْ)ە، وەک چۆن دەگونجێ بۆ هەندێک (**تَبْعِيض**) بێ، دەشگونجێ بۆ ڕوونکردنەوە (**بيانية**) بێ، واتە: خۆڕاگر بە، وەک چۆن پێغەمبەرانی خاوەن عەزم (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) کە هەموویان خاوەن عەزم و لێبڕاو و دامەزراویی بوون، وەک چۆن ئەوان هەموویان وابوون، تۆش وەک وان بە.

بەڵگەشم ئەوەیە کە لە سووڕەتی (**الأنعام**)دا، خوا ﷻ ناوی هەژدە (١٨) لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) دێنێ، بە پێی ڕیزبەندیی ئایەتەکان کە باسکراون، ئەمانەن: (ئیبڕاهیم، ئیسحاق، یەعقووب، نووح، داوود، سولەیمان، ئەییووب، یوسوف، مووسا، هاڕوون، زەکەریا، یەحیا، عیسا، ئیلیاس، ئیسماعیل، ئەلیەسەع، یونووس، لووط)، دوای ئەوەی خوا ﷻ ناوی ئەو هەژدە پێغەمبەرە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) دێنێ، دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقۡتَدِهۡۗ ٩٠﴾**الأنعام**، ئا ئەوانە کەسانێکن خوا خستوونیە سەر ڕێی ڕاست، تۆش بە دوای ڕێی ڕاستی ئەوان بکەوەو، بیانکە بەسەر مەشق.

لێرەدا خوا ﷻ باسی ئەو هەموو پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، دەکات، کە لە نێویشیاندا یونوس ﵇ هەیە، ئەو یونوسەی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلۡحُوتِ ٤٨﴾**القلم**، چونکە هەندێک لە زانایان ئەوەیان بە بەڵگە هێناوەتەوەو گوتوویانە: خوا ﷻ لە سووڕەتی (**القلم**)دا، دەفەرموێ: وەک خاوەنی ماسییەکە مەبە! بەڵام لێرەدا خوای کاربەجێ یونوسیش ناو دێنێ و دەفەرموێ: ئەی پێغەمبەر! ﷺ تۆ بە دوایی ڕێ و شوێنی ئەوان بکەوە.

کەواتە: لەوێ کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ ٱلْحُوتِ﴾، یانی: لەو هەڵوێستە دیاریکراوەی دا، وەک یونوس مەبە، نەک بە گشتیی، ئەگەرنا بە گشتیی دەبێ چاوی لێ بکات، لە نێو هەموو پێغەمبەران دا (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام).

هەروەها لە بارەی ئادەمەوە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾﴾ **طه**، ئادەم لە بیری چوو، عەزمان پێوە نەبینی، واتە: لەو هەڵوێستە دیاریکراوەی دا عەزمان پێوە نەبینی، نەک بەگشتیی خاوەن عەزم نەبوو بێ.

کەواتە: لە ڕاستییدا هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، خاوەن عەزمن، بەڵام بە تەئکید هەندێکیان عەزیمەت و لێبڕاوییان لە هەندێکیان زیاتر بووە، پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، هەموویان لە لووتکەدان لە هەموو شتێکدا، بەڵام لووتکەکانیش بەرزو بەرزتریان هەیەو، پێغەمبەرانیش (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەموویان لە کۆی مرۆڤایەتیی تەواوترن و هەڵبژێردراوی نێو مرۆڤایەتیین، بەڵام ئەوانیش لە نێو خۆیاندا چاک و چاکترو بەرزو بەرزتریان هەیە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُلِ ٱلْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَٰمٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ ٱلَّذِينَ ٱصْطَفَىٰٓ ﴿٥٩﴾﴾ **النمل**، واتە: بڵێ: ستاییش بۆ خواو، سەلام لەسەر ئەو بەندانەی هەڵیبژاردوون، یانی: هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەڵبژاردەن.

هەروەها لە سووڕەتی (**الحج**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱللَّهُ يَصْطَفِى مِنَ ٱلْمَلَٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ ٱلنَّاسِ ﴿٧٥﴾﴾، واتە: خوا لە فریشتەکان و لە مرۆڤانیش، پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەڵدەبژێرێ، بەڵێ هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) هەڵبژاردەن، کەواتە: دەبێ هەمووشیان ڕازاوەبن، بە هەموو سیفەتە بەرزەکان، لە نێویاندا سیفەتی عەزیمەت و دامەزراویی و لێبڕاویی و بڕوا پتەویی، کە بەبێ ئەوە مرۆڤ هیچ کارێکی بۆ ناکرێ.

لێرەشدا دێینە کۆتایی سووڕەتی (**الأحقاف**)، خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، کە لە فەرمایشتەکەی زیاتر ڕابمێنین و وردبینەوەو، باشتر لێی

تێبگەین، دوای لێ تێگەیشتنیش باشتر بە هۆیەوە پێ بگەین و، پێوەی پابەند بین، لە ژیانی تاکیی و، ژیانی خێزانیی و، ژیانی کۆمەڵایەتیی و سیاسیی داو، ئەم قورئانە بکەینە چرایەک وڵاتی خۆمانی پێ ڕۆشن بکەینەوەو، کارێک بکەین، ئەم خەڵک و وڵاتەی ئێمە و، هەر شوێنێک دەستمان دەیگاتێ، لە نوورو بەرەکەتی ئەم قورئانە، زیاتر بەهرەمەندی بکەین، بۆ ئەوەی کۆتایی بە نەهامەتییەکانیان بێ، کۆتایی بە هەموو ئەو نەخۆشیی و دەردانەیان بێ، کە لەسەر ئاستی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی، بە دەستیانەوە گرفتارو گیرۆدەن، وەك ژیانی دنیایان و، سەرەنجامیش لە بەرەکەت و بەرهەمی ئەوەدا: بەختەوەریی و سەرفرازیی ڕۆژی دوایی لە بەهەشتە ڕازاوە و نەبڕاوەکانی خوادا وەدەست بهێنن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

مُحَمَّدٍ

دەستپێک

بەڕێـــزان!

ئەمڕۆ کە (١٢/ی **جمادي الثاني**) ساڵی (١٤٤١) کۆچییە، بەرانبەر (٢٠٢٠/٢/٦)ی زایینی، لە شاری هەولێر، خوا پشتیوان بێ دەست دەکەین بە تەفسیرکردنی سوورەتی (محمد).

پێناسەی سوورەتی (محمد) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە، سێ ناوی بۆ بەکارهێنراون:

١- **(سورة محمد)**. ٢- **(سورة القتال)**. ٣- **(سورة الذين كفروا)**.

بەڵام ناوی یەکەمیان **(سورةُ مُحَمَّد)** لە هەرسێکیان باوترە، چونکە ناوی موحەممەدی ﷺ تێدا هاتووە، لە ئایەتی ژمارە (٢)داو، پێش سوورەتی **(آل عمران)** و، پێی ناسراوە، واش پێدەچێ کە ئەم سوورەتە پێش سوورەتی **(آل عمران)**، دابەزیبێ، کە سوورەتی **(آل عمران)** وەک کاتی خۆی باسمان کرد، لە ساڵی سێیەمی کۆچییدا، لە دوای جەنگی ئوحود دابەزیوە.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

بە یەکدەنگیی زانایان، ئەم سوورەتە مەدینەییە، بەڵام لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە **(رضي الله عنهما)** گێڕدراوەتەوە کە ئایەتی: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ

قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴿١٣﴾﴾، لە ڕێی کۆچکردن بەرەو مەککە، بەر لە گەیشتن بە (حِراء) دابەزیوە.

گوتراویشە: ئەم سوورەتە دوای جەنگی بەدر دابەزیوە، هەروەها گوتراوە: پێش جەنگی ئوحوود، کەواتە: واپێدەچێ لە نێوان ساڵانی دووەم و سێیەمی کۆچییدا دابەزیبێ.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و دابەزین دا:

لە دابەزینیدا، ڕیزبەندیی ئەم سوورەتە ژمارە (٩٦)، واتە: (٩٥) سوورەت لە پێش ئەم سوورەتەدا دابەزیون و، ئەمە نەوەدو شەشەمیان (٩٦)ەو، لە موصحەفدا (٤٧)ەو، لە پێش سوورەتی (**الرعد**)و، دوای سوورەتی (**الحديد**) دابەزیوە.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

هەندێک لە زانایان ژمارەی ئایەتەکانییان بە چل (٤٠)و، زۆربەشیان بە سی و نۆ (٣٩) داناوە، هەندێکیشیان بە سی و هەشت (٣٨) دایانناون، بەڵام زیاتر ژمارە (٣٨) تەبەننیی کراوە، شایانی گوتنیشە: جاری وایە ژمارەیەک زۆرێک لە زانایان دایانناوە، وەک ژمارەی ئایەتەکانی سوورەتێک لە سوورەتەکان، بەڵام دوایی ژمارەیەکی دیکە کە کەمتر لە زانایان ڕایان لەسەری بووەو، تەبەننیی کراوە، گرنگ ئەوەیە هەمیشە لە بیرمان بێ، کە جیاوازیی ڕای زانایان لە ژمارەی ئایەتەکاندا، دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی و درێژیی ئایەتەکان، ئایا ڕستەیەک لە کوێ کۆتایی پێ دێ و، لە کوێ دەست پێدەکات؟ ئەگەرنا زانایان نەک لەسەر ئایەتێک، بەڵکو لەسەر ڕستەیەک، بگرە لەسەر وشەیەک، بەڵکو لەسەر پیتێکی قورئانیش ڕاجیاییان نیە، مەگەر ڕاجیایی خوێندنەوە، ئەوە جیایە، کە خوێندنەوەکان (**قراءات**)یش هەموویان لە پێغەمبەری کۆتاییەوە ﷺ گێڕدراونەوە.

کەواتـە: ئەگـەر خوێندنەوەیـەک پیتێـک دەگـۆڕێ بـە پیتێـک، یـان ڕسـتەی وا هەیـە، یـان وشـەی وا هەیـە، چەنـد جـۆرە خوێندنەوەیەکـی هـەن و، بـە پێـی جـۆری خوێندنـەوەکان، پیتـەکان دەگۆڕێـن، بـۆ وێنـە: ئەلیـف نامێنـی، یـان (ي) لـە کۆتاییـدا دەقرتێنـدرێ و، لـە شـوێنی وی ژێـر (كسرة) دادەنـرێ، ئـەوە هەمـووی لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ گێڕدراوەتـەوەو، زانایـان لەسـەر هەمـوو ئەوانـە یەکدەنگـن، مـادام ئـەو خوێندنەوەیـە، بـە تەواتـور بـە ئێمـە گەیشـتبێ.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

نێوەڕۆکـی هەمـان نێوەڕۆکـی سـوورەتە مەدینەییەکانـە، پانتاییەکـی زۆری بـۆ باسـی جەنـگ و، بەرەنگاریـی و، کوشـتار لـە نێـوان ئەهلـی کوفـرو ئەهلـی ئیسـلامدا، تەرخانکـراوەو، بـەو بۆنەیەشـەوە باسـی چەنـد مەسـەلەیەکی پەیوەندییـدار کـراوە لـەم سـوورەتەدا، کـە دەتوانیـن دابەشـیان بکەیـن بـۆ پـازدە (١٥) مەسـەلە:

١- لە ڕێ لادانی کافران و شوێنکەوتنیان بۆ باتیڵ، لە ئایەتەکانی (١ و ٢)دا.

٢- بڕواهێنانی مسوڵمانان و کرداری باشیان و، شوێنکەوتنیان بۆ هەق، لە ئایەتی (٢)دا.

٣- لە مل دانی کافران لە کاتی بەرەنگاریی و جەنگدا، لە ئایەتی (٤)دا.

٤- بە دیل گرتنی کافران، پاش کوشتاری خەست لێکردنیان و لە پەل و پۆخستنیان، لە ئایەتی (٤)دا.

٥- بە منەت یان قەرەبوو ئازادکردنی دیلەکانی کافران، کە لە جەنگدا دەگیرێن، لە ئایەتی (٤)دا.

٦- فەرمانکردنی ناڕاستەوخۆ بە کافران، کە سەرنجی مێژوو بدەن و، پەند لە گەلە کافرە فەوتاوەکان وەربگرن، لە ئایەتی (١٠)دا.

٧- ئاماژە بە وەدەرنانی کافران بۆ پێغەمبەر ﷺ لە شاری مەککەو، تۆڵە لێکردنەوەیان، لە ئایەتی (١٣)دا.

٨- وەسفی بەهەشتی بڕواداران و، ئاماژەیەک بە سزای کافران، لە ئایەتی (١٥)دا.

٩- باسی چەند هەڵوێستێکی دەغەڵ و دڵنەخۆشەکان، لە بەرانبەر پێغەمبەری خوا ﷺو قورئان و جەنگ و جیهاددا، لە ئایەتەکانی (١٦ - ٢٤)و ئایەتەکانی (٢٩ و ٣٠)دا.

١٠- ئاماژەیەک بە هەڵگەڕاوەکان، لە ئایەتەکانی (٢٥ - ٢٨)دا.

١١- ڕاگەیاندنی حەتمیی بوونی تاقیکردنەوەی بڕواداران، لە ئایەتی (٣١)دا.

١٢- ڕاگەیاندنی بێئاکامیی کاری بێبڕوایانی ناحەزو دوژمنکار، لە ئایەتەکانی (٣٢ و ٣٤)دا.

١٣- ئامۆژگاریی کردنی بڕواداران، کە بێهێزو پێز نەبن لە ڕووی کافراندا، لە ئایەتی (٣٥)دا.

١٤- خستنەڕووی کەم بایەخیی ژیانی دنیای ماددیی، بە مەبەستی هاندانی بڕواداران بۆ جەنگ و فیداکاریی، لە ئایەتی (٣٦)دا.

١٥- باسی بەخشینی ماڵ و سامان لە ڕێی خوادا بۆ جەنگ و فیداکاریی و، هەڕەشە کردن، کە ئەگەر بڕواداران کەمتەرخەم بن، خوا ﷻ دەیانگۆڕێ و، ئەوان لادەبات کەسانی دیکە دەهێنێ، لە ئایەتەکانی (٣٦ - ٣٨)دا.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

ئەم سوورەتە وەک هەر کام لە سوورەتەکانی دیکە، چەندان تایبەتمەندیی هەن، کە دەتوانین حەوتیان وەک نموونە لێ باس بکەین:

١)- تەنیا ئەم سوورەتە بە: (**الَّذِينَ كَفَرُوا**) دەستی پێکردوە، بۆیەش یەکێک لە ناوەکانی: سوورەتی (**الَّذِينَ كَفَرُوا**)ە.

٢)- تەنیا ئەم سووڕەتە لە سەرەتایەوە، ناوی (**محمد** ﷺ)ی تێدا هاتوە، لە ئایەتی ژمارە: (٢)دا، شایەنی باسیشە: لە هەموو قورئاندا سێ جاران ناوی (**محمد**)و، یەک جاریش ناوی (**أحمد**) هاتوە:

أ- ﴿ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ﴾آل عمران: ١٤٤.

ب- ﴿ وَءَامَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ ﴾محمد: ٢.

ج- ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ﴾الفتح: ٢٩.

د- ﴿ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنۢ بَعْدِي ٱسْمُهُۥٓ أَحْمَدُ ﴾**الصف**: ٦.

٣)- تەنیا لەم سووڕەتەدا، باسی چۆنیەتیی مامەڵە لەگەڵ دیلەکانی کافران لە جەنگدا کراوە، کە دوو بژاردە دراونە دەستی ئیمانداران بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دیلەکانی جەنگدا، کە بریتین لە: ﴿ فَشُدُّوا ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، ئایەتی ژمارە (٤)، دەفەرموێ: بەدیلیان بگرن و، کەلەپچەیان بکەن، دوایی یان بە منەت لەسەرکردن، واتە: بەبێ بەرانبەر بەریان بدەن، یاخود بە قەرەبوو، کە دوایی باسێکی تایبەت لەو بارەوە دەکەین.

٤)- تەنیا لەم سووڕەتەدا، باسی چوار جۆرە خواردنەوەکانی بەهەشت کراوە، وەک چوار ڕووباری: ئاو و شیر و شەڕاب و هەنگوین، لە ئایەتی ژمارە (١٥)دا، لە قورئاندا زۆر باسی ڕووبارەکانی بەهەشت کراوە، بەڵام لێرەدا باسی چوار جۆرە خواردنەوەکانی بەهەشت کراوە.

٥)- تەنیا لەم سووڕەتەدا باسی هاتنی نیشانەکانی ئاخیر زەمان (**أَشْرَاطُ السَّاعَة**) کراوە، لە ئایەتی ژمارە (١٨)دا، باسکراوە کە نیشانەکانی ئاخیر زەمان هاتوون: ﴿ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ﴾، ئەگەرنا لە سووڕەتی (**الأنعام**) و، چەند سووڕەتێکی دیکەدا، باسی نیشانەکانی ڕۆژی دوایی کراوە، بەڵام تەنیا لەم سووڕەتەدا دەفەرموێ هاتوون، واتە: هەندێکیان هاتوون.

٦)- تەنیا لەم سوورەتەدا فەرمان بە پێغەمبەر ﷺ كراوە، بە زانینی تەنیا پەرستراوێتیی خواو، داوای لێبوردن كردن لە خوا، بۆ گوناهی خۆی و، بڕواداڕانی پیاوو ئافرەت، لە ئایەتی ژمارە (١٩)دا: ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾.

٧)- چەند وشەو تەعبیرێک تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوون، بۆ نموونە:

١- ﴿ أَضَلَّ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، لە ئایەتی ژمارە (١)دا، واتە: كردەوەكانی ون كردوون، زایە كردوون، بزر كردوون.

٢- ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾، لە ئایەتی ژمارە (٤)دا، واتە: لە گەردندان، واتە: بە لە گەردندان لە گەردنیان بدەن، كە مەبەست پێی كوشتن و پاكتاو كردنی كافرانە، لە كاتی ڕووبەڕوو بوونەوەو جەنگدا.

٣و٤- ﴿ وَأَصۡلَحَ بَالَهُمۡ ﴾، لە ئایەتی ژمارە (٢)داو، ﴿ وَيُصۡلِحُ بَالَهُمۡ ﴾، لە ئایەتی ژمارە (٥)دا، واتە: حاڵ و باڵ و كار وبارياني چاككرد، چاك دەكات.

٥- ﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَأَنَّ ٱلۡكَٰفِرِينَ لَا مَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴾، ئایەتی ژمارە: (١١)، واتە: ئەوەش بەهۆی ئەوەوە كە خوا دۆست و سەرپەرشتیاری ئەوانەیە بڕوایان هێناوەو، بێبڕوایان دۆست و سەرپەرشتیاریان نیە.

٦- ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴾، ئایەتی ژمارە (١٧)، ئەوانەی ڕێنمایی خوایان وەرگرتووەو، ڕاستە ڕێییان گرتوە، خوا ﷻ ڕاستە ڕێ بوون و بەرچاو ڕوونییان بۆ زیاد دەكات و، پارێزكارییەک كە شایستەی ئەوانە، پێیان دەدات.

٧- ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ أَمۡ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقۡفَالُهَآ ﴾، ئایەتی ژمارە (٢٤)، لە زۆر شوێندا باسی ئەوە كراوە كە بۆچی سەرنجی قوڕئان نادەن؟ بەڵام تەنیا لێرەدا ئەم تەعبیرە هاتوە: ئایا سەرنجی قوڕئانیان نەداوە، یاخود دڵەكان قفڵیان لەسەرن؟

٨و٩- ﴿ أَضۡغَٰنَهُمۡ ﴾، لە ئایەتی (٢٩)داو، ﴿ أَضۡغَٰنَكُمۡ ﴾ لە ئایەتی (٣٧)دا، **(أضغان)** كۆی **(ضِغْنَ)**ە، **(ضِغْن)** واتە: كینە، یاخود تورەییەكی پەنگ خواردوو.

١٠- ﴿وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ﴾، ئایەتی ژمارە (٣٥)، ﴿وَلَن يَتِرَكُمْ﴾، (أي: وَلَنْ يَنْقُصَكُمْ)، کردەوەکانتان لێ کەم ناکاتەوە، بە زایە نادات، یاخود پاداشتی کردەوەکانتان کەم ناکاتەوە.

١١- ﴿وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا أَمْثَٰلَكُم﴾، ئایەتی ژمارە (٣٨)، واتە: ئەگەر ئێوە پشت هەڵبکەن، کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە ئێوە دەهێنێ و، دوایی ئەوان وەک ئێوە نابن.

کە دەگونجێ ڕووی دواندن لە مسوڵمانان بێ و، دەشکرێ ڕووی دواندن لە کۆمەڵگای ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ بێ، کە ئەگەر بێت و ئەوان، باوەش نەگرنەوە بۆ هیدایەتی خوا، خوا ﷻ یەکی لەسەر کەس ناکەوێ، ئەوان لادەباو، خەڵکێکی دیکە دێنێ، بە هەردوو واتایەکان، ئەم ڕستە قورئانییە تەفسیر کراوە، وەک دوایی دەیگەینێ.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکان بۆ چەند دەرسێك:

ئەم سوورەتە موبارەکە بە هەر سی و هەشت (٣٨) ئایەتەکەیەوە، بۆ چوار دەرسان دابەش دەکەین، بەم جۆرە:

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی: (١ - ١١)، واتە: یازدە (١١) ئایەتی سەرەتای ئەم سوورەتە، باسی هەر کام لە بێبڕواو بڕواداران و، مامەڵەی خوای دادگەر لەگەڵیاندا، پاشان فەرمانکردنی خوا ﷻ بە مسوڵمانان کە لە دژی بێبڕوایان بجەنگن، لە کاتی بەرەنگاربوونەوەیاندا، باسی سەرەنجامی خێری بڕواداران و سەرەنجامی شوومی بێبڕوایان.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی: (١٢ - ١٩)، واتە: هەشت (٨) ئایەت، باسی پاداشتی ڕۆژی دوایی و، سەرەنجامی هەر کام لە بڕواداران و بێبڕوایان و، هەڵوێستی چەوتی بێبڕوایان لە بەرانبەر خوا ﷻ و پێغەمبەردا ﷺ و، چەند مەسەلەیەکی دیکەی پەیوەست بەوانەوە.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی: (٢٠ - ٣١)، دوازدە (١٢) ئایەت، باسی دەغەڵ و دڵ نەخۆشەکان و هەڵوێستی نەرێنییان، لە بەرانبەر جەنگ و فیداکاریی داو سزای کاتی مەرگیان و، ناسێنرانیان بە هۆی نیشانەکانیان و، دەربڕینەکانیان و، هەڵسوکەوتەکانیانەوە.

دەرسی چوارەم و کۆتایی: ئایەتەکانی: (٣٢ - ٣٨)، حەوت (٧) ئایەت، باسی ئامۆژگاریی کردنی خوا بۆ بڕواداران و، هاندانیان بۆ جەنگ و فیداکاریی و بەخشین لە ڕێی خواداو، ترساندنیان کە ئەگەر بێت و بڕوادارانی شایستەو، هەڵگران و پەیڕەوانی شایستەی پەیامی خوا نەبن، خوا ﷻ ئەوان لا دەبات و کەسانی دیکە دەێنێ، کە دەشگونجێ ئەو هەڕەشەو ترساندنە، ڕووی لە کۆی کۆمەڵگای پێغەمبەر ﷺ بووبێ، بە تایبەتی بێبڕوایەکان کە ئەگەر بێت و ئەوانە لەسەر عینادیی و کەللە ڕەقیی خۆیان بەردەوام بن، خوا ﷻ ئەوان لادەبات و کەسانی دیکە دێنێ، یاخود هەر کاتێک دەستیان شل بێ لە پەیامی خوا، خوا ئەوان لادەبات و، گەل و نەتەوەکانی دیکە دەهێنێ.

دەرسی یەكەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە یـازدە (١١) ئایەتـی سـەرەتای سـوورەتی (محمـد) پێـک دێ، ئایەتەکانـی: (١ - ١١)، کـە تێیانـدا: سـەرەتا پێناسـەی هـەر کام لـە بێبڕوایـان و بـڕواداران و، چۆنیەتیـی مامەڵـەی خـوای دادگـەر لەگەڵیانـدا کـراوەو، هـۆکاری ئـەوەش خراوەتـەڕوو، کـە بۆچـی بـەو جـۆرە مامەڵەیـان لەگەڵـدا دەکات، هـەم بـڕواداران و، هـەم بێبڕوایـان؟

دواتـر خـوای کارزان فەرمانـی بـە مسـوڵمانان کـردوە، کـە لـە کاتـی بەرەنگاربوونـەوەی بێبڕوایانـدا (بێبڕوایانـی شـەڕ فـرۆش و دژایەتییکەر)، لـە گەردنیان بـدەن و، پـاش کوشـتاری خەسـت و خـۆڵ، بـە دیلیـان بگـرن و، دواتـر چ بـە منـەت و بـە خۆڕایـی و بـێ بەرانبـەر، چ بـە قەرەبـوو، بەرهەڵدایـان بکـەن.

پاشـان باسـی سـەرەنجامی خێـری کوژراوانـی ڕێـی خـوا کـراوەو، باسـی پشـتگیریی خـوا بـۆ بڕوادارانـی سـەرخەرو پشـتیوانی خـواو پەیامەکەی، لـە لایەکـەوەو، مەینەتیی و ڕەنجبـە خەسـاریی بێبڕوایـان لەلایەکـی دیکـەوە کـراوەو، لـە کۆتاییشـدا سـەرنجی هەمـوو لایـەک بـۆ مێـژوو ڕاکێشـراوە، کـە کۆمەڵـگا بێبڕوایـە پێشـووە فەوتێـنراوەکان، جێـی ئـەوەن دەرس و پەندیـان لێوەربگیـرێ، چونکـە بێبڕوایـەکان فەوتێـنراون و، بڕوادارانیـش سـەرخراون، هـۆکاری ئـەوەش سەرپەرشـتیی خـوا بـۆ بـڕواراداان و، بـێ خاوەنیـی و بـێ سەرپەرشـتیاریی بێبڕوایانـە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿١﴾ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُوا۟ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ﴿٢﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ

كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْبَٰطِلَ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ ﴿٣﴾ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّواْ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَاْ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن تَنصُرُواْ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ﴿٧﴾ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٨﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٩﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُواْ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَٰفِرِينَ أَمْثَٰلُهَا ﴿١٠﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿١١﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە . ئەوانەی بێبڕوابوون و ڕێگریی (خەڵک)یان کرد لە ڕێی خوا، (خوا) کردەوەکانیانی بزر کرد (پووچەڵکردەوە) ﴿١﴾ ئەوانەش کە بڕوایان هێناوە و کردەوە باشەکانیان کردوون و، بڕوایان بەوە هێناوە کە بۆ سەر موحەممەد دابەزێنراوە، کە هەر ئەویش هەقە لە پەروەردگاریانەوە (هاتبێ) (خوا) خراپەکانی لێ سڕینەوەو، حاڵ و کاروباری چاککردوون ﴿٢﴾ ئەوەش لە سۆنگەی ئەوەوە، کە ئەوانەی بێبڕوان شوێن پووچیی و ناهەق کەوتوون و، ئەوانەی بڕواداریشن، شوێن هەقێک کەوتوون کە لە پەروەردگاریانەوەیە، بەو شێوەیە خوا وێنەکانیان بۆ خەڵک دێنێتەوە (تاکو پێیان لە ڕاستییەکان تێبگەن) ﴿٣﴾ ئنجا (ئەی بڕوادارینە!) (کە حاڵی بێبڕوایانی دوژمنتان ئاوایە) هەر کات بەرەنگاری بێبڕوایان بوونەوە (لە جەنگدا)، (پیشەتان ئەوەبێ) لە گەردنان بدەن، هەتا کاتێک لە پەل و پۆتان خستن، ئنجا دەستبەند (کەلەپچە لە دەست و پەلیان) توند بکەن، ئنجا دواتر یان چاکە بکەن (و بەبێ

بەرانبەر بەریان بدەن)، یان بە قەرەبوو (هەر بەو جۆرە بکەن)، تاکو جەنگ قورساییەکانی دادەنێ (و کۆتایی پێ دێ)، ئەوە بەو شێوەیە (کە باسکرا)و، ئەگەر خواش ویستبای (بەبێ جەنگی ئێوە لە دژی بێبڕوایان) بەسەریاندا زاڵ دەبوون، بەڵام (بۆیە جەنگی لەسەر پێویست کردوون) تاکو بە یەکدییتان تاقی بکاتەوەو، ئەوانەش کە لە ڕێی خوادا کوژراون، هەرگیز (خوا) پاداشتی کردەوەکانیان ون ناکات ﴿٤﴾ بێگومان ڕاستە ڕێیان دەکات و، حاڵ و کاروباریان چاک دەکات ﴿٥﴾ هەروەها دەیانخاتە بەهەشتەوە، کە پێی ناساندوون (بۆی باسکردوون چۆنە؟) ﴿٦﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر (بەرنامەو پێغەمبەری) خوا سەربخەن، سەرتان دەخات و پشتیوانتان دەبێ و، پێیەکانیشتان دەچەسپێنێ ﴿٧﴾ ئەوانەش کە بێبڕوان، سەرەنگرێ بوون (و، کەوتن) بۆ وان و (خوا) کردەوەکانیانی بزر کردن (و پووچەڵ کردنەوە) ﴿٨﴾ ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە، ئەو (پەیام)ەیان دزا[1] کە خوا دایبەزاندوە، ئیدی (خواش) کردەوەکانیانی هەڵوەشاندنەوە ﴿٩﴾ ئایا بە زەویدا نەڕۆیشتوون سەرنج بدەن! سەرەنجامی ئەوانەی پێش وان چۆن بوو، خوا فەوتاندنی و خانووبەرەکانیانی (کە شوێنەوارەکانیان ماون)، بەسەریاندا ڕووخاندن و، بۆ بێبڕوایانیش (لە هەر ڕۆژگارێکدا) وێنەی ئەو (سەرەنجامە شووم)انە هەن ﴿١٠﴾ ئەویش بە هۆی ئەوەوە کە خوا مشوورخۆرو سەرپەرشتیاری ئەوانەیە بڕوایان هێناوە، بەڵام بێبڕوایان هیچ دۆست و پشتیوانیان نیە ﴿١١﴾}.

---

(١) دزای: ڕقی لێبۆوە، دەیدزێ : ڕقی لێ دەبێتەوە

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ): (الصُّدُودُ وَالصَّدُّ، قَدْ يَكُونُ انْصِرَافاً عَنِ الشَّيْءِ وَامْتِنَاعَاً، وَقَدْ يَكُونُ صَرْفَاً وَمَنْعَاً)، وشەی (صُدُودُ و صَدّ) جاری وا هەیە بە مانای لادان و سەرپێچیی کردنە لە کارێک، جاری واش هەیە بە مانای لادانی خەڵک و ڕێگریی لێکردنیانە لە کارێک، وشەی (صَدّ): هەم بە (لازم) هاتوە، (صَدَّ عَنْ سَبيلِ اللە)، واتە: خۆی لایدا، (امْتَنَعَ) لامل بوو لە ڕێی خوا، هەروەها بە (مُتَعَدِّي)یش هاتوە: (صَدَّ عَنْ سَبيلِ اللە)، یانی: (صَدَّ النَّاسَ عَنْ سَبيلِ اللە)، واتە: خەڵکی لە ڕێی خوا لادا.

(أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ): کردەوەکانی ون کردوون و، زایە کردوون، (ضَلَّ الشَّيءُ: ضَاعَ وَهَلَكَ، يَضِلُّ ضَلالاً)، (وَالضَّالَّةُ: مَا ضَلَّ مِنَ البَهِيْمَة)، (ضَلَّ الشَّيءُ) واتە: شتەکە ون بوو، زایە بوو، فەوتا، (يَضِلُّ ضَلالاً): ون دەبێ، ون بوون، (ضَالّة) بەو ئاژەڵە دەگوترێ کە ون بووە لە خاوەنەکەی، (أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ) واتە: کردەوەکانی ون کردوون و، بێ سەر وشوێن کردوون.

(وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ): کار وباری چاککردوون و حاڵی باشکردوون، (البَالُ: ١- القَلْبُ، يُقَالُ: مَا يَخْطُرُ فُلَانُ بِبالِي، ٢- رَخَاءُ النَّفْسِ، يُقَالُ: فُلَانٌ رَخِيُّ البَالِ، ٣- الحَال، يُقَال: مَا بَالُكَ؟ أي: حَالُكَ)، وشەی (بَالُ) بە سێ واتایان دێ:

١- بە مانای دڵ و مێشک دێ، دەگوترێ: (مَا يَخْطُر فُلَانُ بِبالِي) واتە: فڵانکەس بە زەینمدا نایەت، بە خەیاڵم دا نایەت.

٢- بە مانای حاڵخۆشیی دێ، دەگوترێ: (فُلَان رَخِيُّ البَالِ)، واتە: فڵانکەس حاڵی باشە لە ڕووی گوزەران و ژیانەوە.

٣- بە مانای حاڵ دێ، دەگوترێ: (مَا بَالُكَ)، یانی: (حَالُكَ) حاڵت چۆنە؟ بارودۆخت چۆنە؟

(يَضۡرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمۡثَٰلَهُمۡ): خـوا ﷻ وێنەکانیـان بـۆ خەڵکـی دێنێتـەوە، (أَمْثَـال) لێـرەدا کـۆی (مَثَـل)ە، کـە بـە (أَمْثَـال) کـۆ دەبێتـەوە، (وَمَثَـلُ الـشَّيء بِفَتْحَتَيْن: صِفَتُـهُ)، لێـرەدا: (مَثَـلُ الـشَّيء)، یـانی: وێنـەی شـتەکە، بـۆ وێنـە: دەفەرمـوێ: (مَثَـلُ الجَنَّـةِ)، واتـە: سـیفەتی بەهەشـت، لێـرەدا (مَثَـلُ الـشَّيء) ئەگـەر بـە دوو فەتحـە بـێ، واتـە: سـیفەتی ئـەو شـتە، وێنـەی ئـەو شـتە، واتـە: خـوا ﷻ وێنـەکان بـۆ خەڵکـی دێنێتـەوە تاکـو پێیان لـە خۆیان حاڵیـی بـن، هەروەهـا (مَثَـل) جاری وایـە بـە مانـای پەندیـش دێ، کـە بریتیـە لـە وێچواندنـی شـتێک بـە شـتێکی دیکـە، لـە سـەرەنجامیداو لـە حـاڵ و دۆخیـدا، وەک پێشـتر باسـمان کـردوە.

(لَقِيتُمُ): (اللِّقَـاءُ: الْمُلاَقَـاةُ: مُقَابَلَـةُ الـشَّيءِ وَمُصَادَفَتُـهُ مَعَـاً)، (لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ: قَاتَلْتُمُ الَّذِيـنَ كَفَـرُوا)، (لِقَـاء) و (مُلَاقَـاة)، بریتیـە لـە ڕووبـەڕوو بوونـەوە لەگـەڵ شـتێک داو، تـووش بوونیشـی پێکـەوە، (لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ)، واتـە: بەرەنـگاری ئەوانـەی بێبڕوابوون بوونـەوە، لەگەڵیانـدا بەشـەڕ هاتـن، جەنگتـان لـە دژ کـردن.

(أَثۡخَنتُمُوهُمۡ): دەگوتـرێ: (ثَخُـنَ الـشَّيءُ، فَهُـوَ ثَخِيْنٌ: غَلُـظَ، فَلَـمْ يَسِـل، وَلَـمْ يَسْـتَمِرّ فِي ذَهَابِـهِ، وَمِنْـهُ اسْـتُعِيرَ أَثْخَنْتُـهُ ضَرْبَـاَ، وأَثْخَنَتْـهُ الْجِرَاحَـةُ: أَوْهَنَتْـهُ، يُقَـالُ: أَثْخَـنَ فِي الْأَرْضِ قَتْـلاً)، وشـەی (ثَخُـنَ الـشَّيءُ، فَهُـوَ ثَخِيْنٌ)، واتـە: شـتەکە خەسـت بـوو، یـان خەسـتە، (غَلُـظَ، فَلَـمْ يَسِـل) واتـە: خەسـت بـوو، وابـوو نـەڕژێ، شـتێک شـل بـێ، دەڕژێ، بـەڵام کـە خەسـت بـوو ناجووڵـێ، لـە ڕۆیشـتنیدا بـەردەوام نەبـوو، خوازراوەتـەوە بـۆ (أَثْخَنْتُـهُ ضَرْبَـاَ) واتـە: هێنـدەم لێدا لـە پـەل و پـۆم خسـت، یـان دەگوتـرێ: (أَثْخَنَتْـهُ الْجِرَاحَـةُ)، واتـە: برینداریـی کەوادیـی، لـە پـەل و پـۆی خسـت، (أَي: أَوْهَنَتْـهُ) یانـی: بێهێـزی کـردو جووڵـەی بـاش نەهێشـت، (أَثْخَـنَ فِي الْأَرْضِ قَتْـلًا) واتـە: زۆر کوشـتاری لە زەویـدا کـرد، دوایـی زیاتریـش ڕوونـی دەکەینـەوە.

(مَنًّا): (مَـنَّ عَلَيْـهِ: أَنْعَـمَ، يُقَـالُ: الـمِنَّةُ تَهْـدِمُ الصَّنِيْعَـة)، (مَـنَّ عَلَيْـهِ) واتـە: چاکـەی لەگـەڵ کـرد، دەگوتـرێ: (الـمِنَّةُ تَهْـدِمُ الصَّنِيْعَـة)، منەتکـردن چاکەکـردن هەڵدەوەشـێنێتەوە، کەسـێک چاکـە لەگـەڵ کەسـێک بـکات، بـەڵام دوایـی منەتـی

لەسەر بکات، بە چاوی دابداتەوە، چاکەکەی هەڵدەوەشێتەوەو، خێرەکەی نامێنێ، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَـٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ﴾البقرة: ٢٦٤، واتە: چاکەو خێرەکانتان بە منەتکردن و ئازاردانی دڵی بابای چاکە لەگەڵدا کراو، هەڵمەوەشێننەوە.

(فِدَآءً): (الفِدْيَةُ وَالفِدَى وَالفِدَاء)، وشەکانی: (فِدْيَة و فِدَى و فِدَاء)، هەرسێکیان بە یەک واتان، واتە: قەرەبوو، دەگوترێ: (فِدَاهُ وَفَادَاهُ: أَعْطَى فِدَاءَهُ فَأَنْقَذَهُ)، (فِدَاهُ وَفَادَاهُ) واتە: قەرەبووەکەی داو دەربازی کرد.

(أَوْزَارَهَا): (جَمْعُ وِزْرَ: الإِثْمُ وَالثِّقْلُ وَالكَارَةُ وَالسِّلَاح)، (أَوْزَار) کۆی (وِزْر)ە، (وِزْرَ)یش هەم بە مانای گوناه دێ، هەم بە مانای قورسایی دێ، هەم بە مانای ئەو کۆڵە پۆشاکە دێ، کە لەسەر پشت هەڵدەگیرێ، هەم بە مانای چەکیش دێ، دەڵێ: (الكَارَةُ: مَا يُحْمَلُ عَلَى الظَّهْرِ مِنَ الثِّيَابِ)، (كارة) ئەو پۆشاکەیە لەسەر پشت هەڵدەگیرێ، کۆڵە پۆشاک.

(ٱلْوَثَاقَ): (الوَثَاقُ وَالوِثَاق: مَا يُشَدُّ بِهِ اليَدُ)، دەستبەندو، کەلەپچە، ئەوەی دەستی پێ دەبەسترێ، لە ئەصڵدا (وَثَاق)ە و (وِثَاق)یش بەکاردەهێنرێ، بەڵام لە قورئاندا ئەو وشەیە بەو شێوەیە نەخوێندراوەتەوە.

(لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ): واتە: هەندێکتان بە هەندێکتان تاقیی بکاتەوە، یانی: بە یەکدییتان تاقی بکاتەوەو، بجەربێنێ، دەگوترێ: (بَلَوْتُهُ: اخْتَبَرْتُهُ)، (بَلِيَ الثَّوْبُ بِلاً وَبَلَاءً: خَلَقَ)، پۆشاک کە شڕ دەبێ و کۆن دەبێ، دەگوترێ: (بَلِيَ الثَّوْبُ بِلاً وَبَلَاءً)، واتە: پۆشاکەکە شڕ بوو (بَلَوتُه: اخْتَبَرْتُه كَأَنِّي أَخْلَقْتُهُ مِنْ كَثْرَةِ اخْتِبَارِي لَهُ)، (بَلَوتُهُ) بە مانای: تاقیم کردەوە، یانی: هێندە تاقیم کردۆتەوە شڕ و کۆن بووە.

(عَرَّفَهَا لَهُمْ): (عَرَّفَهَا: جَعَلَهَا مَعْرُوفَةً لَهُمْ)، واتە: وای لێکردوون بیناسن، پێی ناساندوون، (وعَرَّفَهُ: جَعَلَ لَهُ عَرْفاً، أي: رِيحاً طَيِّباً، إِذَا عَرَّفَهَا لَهُمْ، أي: طَيَّبَهَا وَزَيَّنَهَا)،

(عَرَّفَهَا) وەک چۆن بە مانای پێی ناساندوون، دێ، هەروەها بە مانای بۆی بۆنخۆش کردوون و بۆی ڕازاندوونەوەش، دێ.

(فَتَعْسًا لَّهُمْ): (التَّعْسُ: أَلاَّ يَنْتَعِشَ مِنَ العَثْرَةِ، التَّعَسُ: الْهَلاَكُ، وَأَصْلُهُ الْكَبُّ، وَهُوَ ضِدُّ الإِنْتِعَاشِ)، (تَعْس) ئەوەیە کە کەسێک کەوت هەڵنەستێتەوە، (تَعْس) هەروەها بە مانای لە بەین چوونە، ئەسڵی وشەی (تَعْس) بە واتای لەپەوڕوو کەوتنەو پێچەوانەی (انْتِعَاش)ە، (انْتِعَاش) ئەوەیە کە ئینسان کەوت، هەڵسێتەوەو ببووژێتەوە.

(فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ): (حَبِطَ عَمَلُهُ: بَطَلَ ثَوَابُهُ)، پاداشتەکەی نەماوەو زایە بووەو پووچەڵ بۆتەوە.

(دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ): خوا ﷻ بە سەریدا کاول کردوون، فەوتاندوونی، (الدَّمَارُ: الْهَلاَكُ، دَمَّرَهُ اللَّهُ تَدْمِيراً وَدَمَّرَ عَلَيْهِ بِمَعْنًى)، (دَمَارُ) بە مانای (هَلاَكُ) فەوتان، دێ، دەگوترێ: (دَمَّرَهُ اللَّهُ تَدْمِيراً وَدَمَّرَ عَلَيْهِ) هەردووکیان خوا ﷻ بەسەریدا کاول کرد، یان: خوا بە کاول کردن و ڕووخاندن ڕووخاندی، هەر بە مانای یەکن، واتە: فەوتاندی و لە بەینی برد، لەبەر ئەوەی کەسێک لە ژێر کەندەڵانێک بێ، لە بن ئەشکەوتێک بێ، لە بن خانوویەکدا بێ، خانوو و ئەشکەوت و کەندەڵانەکەی بەسەردا بڕووخێ، لە بەین دەچێ، لەوەوە ئەو تەعبیرەیان بەکارهێناوە.

(أَمْثَالُهَا): (أَمْثَالُ: جَمْعُ مَثَل، مَثَلُ الشَّيءِ: صِفَتُهُ، مِثْل وَمَثَل: شِبْه وَشَبَه، وَالمثَلُ: مَا يُضْرَبُ بِهِ مِنَ الأَمْثَال)، (مَثَل) بە مانای سیفەت و وەسف دێ، (مِثْلُ ومَثَل) وەک (شِبْه وشَبَه)ن، ئەو شتە وەک ئەو شتەیە، وێڕای ئەوەش (مَثَل) بە مانای پەندیش دێ، ئەو شتەی وەک پەند دەهێنرێتەوە، پەندیش بریتیە لەوە کە شتێک بەسەر کەسێک هاتبێ، تۆش کەسێکی دیکە بچوێنی بەو کەسەی ئەو شتەی بەسەر هاتوە، لەوەدا کە بەسەر ئەویش دێ.

(مَوْلَى): (المَـوْلَى: الجَـارُ، وَالحَلِيْـفُ، وَالنَّـاصِرُ، وَالمُحِـبُّ، وَالمُدَبِّـرُ)، (مَـوْلَى): بـه مانـای دراوسـێ و هاوپه‌یـمان و پشـتیوان و خۆشه‌ویسـت و مشـوورخۆرو سه‌رپه‌شـتیار، دێ، كـه ده‌فه‌رمـوێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئـه‌وه‌ش بـه هـۆی ئه‌وه‌وه‌یـه، كـه خـوا ﷻ سه‌رپه‌رشـتیاری ئه‌وانه‌یـه، بڕوایـان هێنـاوه، ﴿وَأَنَّ ٱلۡكَٰفِرِينَ لَا مَوۡلَىٰ لَهُمۡ﴾، بـه‌ڵام بێبڕوایـه‌كان، بـێ سه‌رپه‌رشـتیارن و، بـێ دۆسـت و پشـتیوانن.

خـوا ﷻ دوای ئـه‌وه‌ی باسـی سـه‌ره‌نجام و بـه سـه‌ر فه‌تـاره‌ت چوونـی بێبڕوایـان ده‌كات و، بـاسی سـه‌رفرازیی و سـه‌ركه‌وتنی بـڕواداران ده‌كات، ده‌فه‌رمـوێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئـه‌وه‌ش بـه هـۆی ئه‌وه‌وه‌یـه كـه خـوا ﷻ دۆسـت و سه‌رپه‌رشـتیاری ئه‌وانه‌یـه بڕوایـان هێنـاوه، بـه‌ڵام ئه‌وانـه‌ی بێبـڕوان، بـێ دۆسـت و بـێ سه‌رپه‌رشـتیارو پشـتیوانن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

ئـەم سـووڕەتە موبارەکـە وەک لـە پێناسـەکەیدا باسـمان کـرد، پانتاییەکـی زۆر تێیـدا بـۆ جەنـگ و ڕووبـەڕوو بوونـەوە لـە دژی بێبڕوایـان تەرخانکـراوە، هەڵبەتـە بێبڕوایانێکـی شـەڕفرۆش و دەسـتدرێژکار بـۆ سـەر ئیمانـداران، چونکـە وەک لـە زۆر لـە کتێبەکانمانـدا باسـمان کـردوە: لـە تەفسـیری سـووڕەتی (الأنفـال) و سـووڕەتی (التوبـة)داو، لـە کتێبـی (هەڵوەشـانەوەی پەڕگیریـی)دا، کـە وێـڕای ئـەوەی بـە کوردیـی نووسـیومانە، بـۆ زمانەکانـی: عەڕەبیـی و تورکیـی و فارسـیی و ئینگلیزییـش وەرگێـڕدراوەو بڵاویـش کراوەتـەوە، باسـمان کـردوە، بناغـەی پەیوەندیـی ئەهلـی ئیسـلام لەگـەڵ نامسـوڵماناندا، بریتیـە لـە ئاشـتیی و تەبایـی، مەگـەر ئـەوان ئـەو ئاشـتیی و تەباییـە تێکبـدەن و، دەسـتدرێژیی بکـەن، ئـەو کاتـە لـە بەرانبـەر مستدا، درێشـە ڕادەگیـرێ و، کـەس لـە شـەڕ شـەکری نەبەخشـیوەتەوە.

ئنجـا لـەم یـازدە ئایەتـەی سـەرەتای ئـەم سـووڕەتە موبارەکـەدا، خـوا ﷻ بـە خەسـت و خۆڵیـی باسـی ڕووبەڕووبوونـەوەی ئەهلـی ئیـمان و ئەهلـی کوفـر دەکات، بـەو شـێوەیە دەسـت پێـدەکات:

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: (بِسۡـــــــمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ) بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە،

واتە:

دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، ئەوەش مەبەست پێی ئەوەیە:

١ - ئەم کارە تەنها بۆ خوا دەکەم.

٢ - ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەکەم.

٣ - ئەم كارە بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەكەم.

٤ - ئەم كارە بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجامی دەدەم.

﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، ئەوانەی بێبڕوابوون و لایانداوە لە ڕێی خوا، یاخود خەڵكیان لاداوە لە ڕێی خوا، خوا ﷻ كردەوەكانی ون كردوون، كردەوەكانی بێئاكام و بێ ئەنجام كردوون، لێرەدا كە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾، كە یەكێك لە ناوەكانی ئەم سوورەتە، سوورەتی: **(الذين كفروا)**یەو، یەكێكی دیكە لە ناوەكانی بریتیە لە سوورەتی **(القتال)**.

ئنجا ئاوا دەست پێدەكات، دەفەرموێ: ئەوانەی بێبڕوابوون، واتە: بێبڕوابوون بە هەموو ئەو شتانەی پێویست بوو بڕوایان پێ بهێنن، بێ بڕوابوون بە خواو، بە فریشتەكانی خواو، بە كتێبەكانی و، بە پێغەمبەرانی و، بە ڕۆژیی دوایی و، بە هەموو ئەو شتانەی كتێبی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵیان پێداون، ﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، هەر بەوەندەش وازیان نەهێناوە كە خۆیان بێبڕوابن، بەڵكو بە كردەوەش لە ڕێی خوا لایانداوە، یاخود: خەڵكیشیان لە ڕێی خوا لاداوە، ئا ئەوانە: ﴿أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، خوا ﷻ كردەوەكانی زایە كردوون و، ون كردوون، واپێدەچی لێرەدا: ﴿أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، مەبەست ئەو پیلان و فێڵ و تەڵەكانە بێ، كە لە دژی ئەهلی ئیسلام ئەنجامیان داون، لە ماڵ بەخشین و خەڵك كۆكردنەوەیان و سوپا سازكردنیان، وەك بۆ جەنگی بەدر كردیان و، بۆ جەنگی ئوحود كردیان، خوا ﷻ فێڵ و پیلانی ئەوانی هەڵوەشاندۆتەوەو، ون كردوەو، كردوویەتی بە نەخشی سەر ئاو.

﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُوا۟ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾، بەڵام ئەوانەی بڕوایان هێناوە، (بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنن)و چاكەكانیان ئەنجام داون و، بڕواشیان هێناوە بەوەی دابەزێنراوەتە سەر موحەممەد ﷺ، كە هەر ئەویش هەقە لە پەروەردگاریانەوە،

بەس ئەوە ڕاست و هەقە، ئنجا ئایا خوا ﷻ چی بۆ کردوون؟ ﴿كَفَّرَ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ﴾، خوا ﷻ خراپەکانیانی لێ سڕیونەوەو، ﴿وَأَصۡلَحَ بَالَهُمۡ﴾، حاڵ و باڵیشی چاککردوون، حاڵ و باڵ چاککردنیش هەم ئۆخژنی نێو دڵ و دەروونی پێداون، هەم لە ڕووی عەقڵییەوە، بەرچاو ڕوونیی پێداون، هەم لە ڕووی خێزانییەوە تۆکمەی کردوون، هەم لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە، پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانیانی قایم کردوون، هەم بەرەکەت و پێزی ماددیی و مەعنەویی، پێداون و، لە ڕووی تەبایی نێو خۆیان و، لە ڕووی عیززەت و زبریی لە بەرانبەر دوژمنیانەوە، خوا ﷻ حاڵی باش کردوون بە مانای فراوانی حاڵ باش بوون، بۆچی؟

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلۡبَٰطِلَ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوە کە ئەوانەی بێبڕوان، شوێن ناهەق کەوتوون و، شوێن شتی پووچ کەوتوون، کە بریتییە لە کوفرو شیرک و ستەم و خراپە، ﴿وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلۡحَقَّ مِن رَّبِّهِمۡ﴾، بە هۆی ئەوەوەش کە ئەوانەی بڕوایان هێناوە، شوێن هەق کەوتوون، واتە: ئەو ئیمان و عەقیدەیەو، ئەو شەریعەتە هەق و چەسپاوەی لە پەروەردگاریانەوە هاتووە، ﴿كَذَٰلِكَ يَضۡرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمۡثَٰلَهُمۡ﴾، بەو شێوەیە خوا ﷻ وێنەکانیان بۆ خەڵکی دێنێتەوە، بۆ ئەوەی بە هۆی وێنەکانیانەوەو، بە هۆی وەسفەکانیانەوەو، لە خۆیان حاڵیی بن.

لەم سوورەتە موبارەکەدا، پێنج جاران وشەی (ذَٰلِكَ) هاتووەو، هەمووشیان ئاماژەن بەوە کە خوا ﷻ لەبەر فلان شتە ئەوەی کردوە.

دوایی دەفەرموێ: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ﴾، ئنجا هەر کات بەوانەی بێبڕوان گەیشتن، واتە: لە جەنگدا پێیان گەیشتن و بەرەنگاریان بوونەوە، با لە گەردن دان پیشەتان بێ، زانایانی ڕێزمانی عەرەبیی گوتوویانە: (**فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَاب**)، لێ بدەن لە گەردنیان، واتە: بەو شێوەیەی چاکتر دەکوژرێن، لە شوێنی هەتەریان بدەن، لە شوێنی پێکوژرانیان بدەن، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ﴾، هەتا

کاتێـک کوشـتاریی خەسـتتان لـێ کـردن و لـە پـەل و پۆتـان خسـتن، ﴿فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ﴾، ئنجـا دەسـتبەند تونـد بکـەن، یـانی: بـە دیلیـان بگـرن و کەلەپچەیـان بکـەن، ﴿فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾، دوایـی یـان منەتیـان لەسـەر بکـەن و بـە بـەلاش بەریـان بـدەن، یاخـود بـە قەرەبـوو بەریـان بـدەن، ﴿حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾، (هـەر بـەو شـێوەیە لەگەڵیانـدا مامەڵـە بکـەن) تاکـو جەنـگ قورساییەکانی خـۆی دادەنـێ و، کۆتایـی پـێ دێ، ﴿ذَٰلِكَ﴾، بـاس و خـواس بـەو شـێوەیە، یاخـود: بۆیـە خـوا ﷻ وایفەرمـووە، یـان بۆیـە وای بـۆ بڕیـار داون، چونکـە شایسـتەی ئـەوەن، ﴿وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ﴾، ئەگـەر خـواش ﷻ ویسـتبای بەسـەریاندا زاڵ دەبـوو، تۆڵـەی لـێ دەسـتاندن، ﴿وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ﴾، بـەڵام بـە یەکدییتـان تاقـی دەکاتـەوە، ﴿وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، ئەوانـەش کـە لـە ڕێـی خـوادا کـوژراون، کردەوەکانیـان زایـەو ون نـاکات.

خوێندراویشـەتەوە: (والَّذِيـنَ قَاتَلُـوا فِي سَـبيلِ اللـه)، کـە مـن ئـەو خوێندنەوەیـەم پـێ باشـترە، هەرچەنـدە خوێندنـەوەی حەفـص کـە ئەو موصحەفـەی بەردەسـتمان تەبەننیی کـردوە، وانیـە، بـەڵام ئـەم خوێندنەوەیـە لەگەڵ ڕەوتەکـەدا گونجاوتـرە: (**والذيـن قاتلوا في سـبيل اللـه فَلَـن يُضِـلَّ أعمالهـم**)، ئەوانـەش کـە لـە ڕێـی خـوادا جەنـگاون، کردەوەکانیـان زایـە نـاکات، کردەوەکانیـان بـێ بەرهـەرم نابـن، ﴿سَيَهْدِيهِمْ﴾، لەمـەودوا زیاتـر ڕاسـتە ڕێیـان دەکات، ﴿وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ﴾، حـاڵ و باڵیشـان چـاک دەکات، بـەڵام ئەگـەر بـە (**قُتِلـوا**) بخوێندرێتـەوە، دەبـێ بڵێـی: لـە بەهەشـتدا خـوا ﷻ ڕێنماییـان دەکات بـۆ ڕێ و شـوێنەکانی خۆیـان و، لـەوێ حـاڵ و باڵیـان چـاک دەکات.

﴿وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ﴾، دەیانخاتە بەهەشتەوە، پێی ناساندوون.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ئەگـەر خـوا ﷻ سـەربخەن، (پەیامـی خـواو، پێغەمبـەری خـوا، سـەربخەن)، خـوا سـەرتان دەخـات و پێیەکانتـان دەچەسـپێنێ.

﴿ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَتَعۡسٗا لَّهُمۡ وَأَضَلَّ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوان، نەگبەتیی و بێ خێریی بۆ ئەوان، کەوتن و هەڵنەستانەوە بۆ ئەوان، ﴿ وَأَضَلَّ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، کردەوەکانیشی ون کردوون، بێ بەرهەم و بێ ئەنجام کردوون.

﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ كَرِهُواْ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ ﴾، ئەویش لەسۆنگەی ئەوەوە ڕقیان لەوە هەڵساوە کە خوا ﷻ دایبەزاندووە، ئەوەیان دزا کە خوا دایبەزاندوە، ﴿ فَأَحۡبَطَ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴾، بۆیە کردەوەکانی، (کردەوە باشەکانی) هەڵوەشاندنەوە.

یان مەبەست ئەوەیە کە خوا کردەوە خراپەکانیان و نەخشەو پیلانەکانیانی بە زایەدان و ون کردن، بەڵام کردەوە چاکەکانی لێ هەڵوەشاندنەوەو، هەر کردەوەیەک نێوەڕۆک و ڕووحی ئیمان و تەقوای تێدا نەبێ، وەک شیری بێ هەوێن، هەڵدەبزرکێ.

﴿ أَفَلَمۡ يَسِيرُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَيَنظُرُواْ كَيۡفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِمۡ ﴾، ئایا بە زەویدا نەڕۆیشتوون سەرنج بدەن! سەرەنجامی ئەوانەی پێش ئەوان چۆن بووە؟ ﴿ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمۡ ﴾، خوا ﷻ فەوتاندنی، وەک کەسێ کە خانووی بەسەردا دەڕووخێ، فەوتاندنی، ﴿ وَلِلۡكَٰفِرِينَ أَمۡثَٰلُهَا ﴾، وێنەی ئەو سەرەنجامە شوومانەش لە بۆسەدان، بۆ بێبڕوایانی هەموو ڕۆژگارەکان.

﴿ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوۡلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە خوا ﷻ دۆست و سەرپەرشتیاری ئەوانەیە، کە بڕوایان هێناوە، ﴿ وَأَنَّ ٱلۡكَٰفِرِينَ لَا مَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴾، هەروەها بە هۆی ئەوەشەوەیە، کە بێبڕوایان هیچ سەرپەرشتیارو دۆست و پیشتیوانیان نین.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بێبڕوایانی خەڵک لە ڕێی خوا لادەر، خوا ﷻ کردەوەکانیان پووچەڵ دەکاتەوە، بەڵام بڕوادارانی کردار باش، کە بڕوایان بەو هەقە هەیە، دابەزێنراوەتە سەر موحەممەد ﷺ، خوا ﷻ خراپەکانیان لێ دەسڕێتەوەو، حاڵ و باڵیان چاک دەکات، ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە کە بێبڕوایان شوێن بە تاڵ و، بڕواداران شوێن هەق کەوتوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝١ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّـٰلِحَـٰتِ وَءَامَنُوا۟ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ وَهُوَ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ ۙ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ ۝٢ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ٱتَّبَعُوا۟ ٱلْبَـٰطِلَ وَأَنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّبَعُوا۟ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَـٰلَهُمْ ۝٣﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ﴾، ئەو کەسانەی بێبڕوان بوون و خەڵکیان لە ڕێی خوا لادا، کردەوەکانی ون کردوون.

(**كَفَروا**) یانی: بێبڕوا بوون بە هەموو ئەو شتانەی پێویست بوو بڕوایان پێ بهێنرێ.

﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، واتە: لە ڕێی خوا لایاندا، یاخود: خەڵکیان لە ڕێی خوا لادا، ﴿أَضَلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ﴾، خوا ﷻ کردەوەکانیانی ون کردوون، پووچەڵکردوونەوە، کە دەفەرموێ: ﴿ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾، ئەوانەی بێبڕوا بوون، بێبڕواکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ دەگرێتەوەو، بێبڕوایەکانی هەموو ڕۆژگارەکانیش دەگرێتەوە.

هەروەها ﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، چ بە مانای خۆیان لاملییان کرد لە ڕێی خواو لایاندا، بێ، چ بە مانای خەڵکیان لاداو بوونە پەرچ و کۆسپ لە ڕێی خوادا، بێ، ە هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، کە بە درێژایی مێژوو وایان کردوە، لە هەموو کۆمەڵگاکانی کە پێغەمبەران (عَلَيْهِم الصَّلَاة وَالسَّلَام) بۆیان هاتوون، تاکو دنیا بە کۆتا دێ، ﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: خەڵکیان لە ڕێی خوا لاداوە، توێژەرەوانی قورئانیش:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: (صَدُّوْهُمْ عَنِ التَّوْحِيْدِ) لە خوا بە یەکگرتن لایانداون.

ب- هەندێک گوتوویانە: (عَنِ المَسْجِدِ الحَرَام) لە مزگەوتی حەرام لایانداون.

ج- هەندێکیان گوتوویانە: (أنفقوا أموالهم لمعاداة الإسلام)، واتە: ماڵ و سامانی خۆیان خەرج کردوە بۆ دژایەتیی ئیسلام.

بەڵام لە ڕاستییدا: ﴿وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، ئەگەر (صدّوا) مانای (لازم)ی لێ بگرین: لە ڕێی خوا لایانداوە، خوا بەیەکگرتن و هەموو شتەکانی دیکەی ئیسلام دەگرێتەوە، کە لاملییان لێکردوون، ئەگەر مانا (مُتَعَدِّي)یەکەشی بگرین کە بەرکار دەخوازێ، واتە: خەڵکیان لاداوە لە ڕێی خوا، ئنجا ئەو کاتە ڕێی خوا، هەم قورئان دەگرێتەوە، هەم پێغەمبەر ﷺ دەگرێتەوە، بەندایەتیی بۆ خواو خوا بەیەکگرتن دەگرێتەوە، مزگەوتی حەرام دەگرێتەوە، ئازاردانی مسوڵمانان دەگرێتەوە، کە بوونە کۆسپ و پەرچ لە بەردەمیاندا، کە نەهێڵن بڕوا بێنن و، ماڵ خەرجکردنی خۆیان دەگرێتەوە بۆ دژایەتیی ئیسلام و هەوڵدان بۆ کوژاندنەوەی چرای ئیسلام و، هێرش کردنە سەر دەوڵەتی تازە پێگرتووی ئیسلامیی لە مەدینەدا، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە.

ئنجا ئەوانە هەموویان خوا ﷻ چییان لێ دەکات؟ ﴿أَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، خوا ﷻ کردەوەکانی هەڵوەشاندوونەوە، پووچەڵ کردوونەوەو، ونکردوون.

ئەمەش زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە زانایان:

یەکەم: (**ضَيَّعَ أَعْمَالَهُمْ الصَّالِحَة**)، کردەوە باشەکانی پووچەڵ کردوونەوە.

دووەم: ئەو کردەوانەی ئەنجامیان داون بۆ دژایەتیی ئیسلام و مسوڵمانان، خوا ﷻ ئەو کردەوانەیانی بێ ئاکام و بێ ئەنجام کردوون.

زیاتریش مانای دووەمیانی دێتە زەینەوەو بە دڵەوە دەنووسێ، چونکە خوا ﷻ بۆ کردەوەی باش وشەی (**أَحْبَطَ**)ی بەکارهێناوە، بەڵام (**أَضَلَّ أعمالهم**) واتە: کردەوە خراپەکانی زایەکردوون، بێ بەرهەمی کردوون، بێ ئاکامی کردوون.

٢)- ﴿وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَءَامَنُواْ بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٖ﴾، بەڵام ئەوانەی بڕوایان هێناوە، {بڕوایان هێناوە بە خوا ﷻو، بە فریشتەکانی خواو، بە کتێبەکانی خوا، بە پێغەمبەرانی خوا، بە ڕۆژی دوایی و بە نەخشە دانان و جێبەجێکردنی خوا، قەدەرو قەزای خوا، بە هەموو ئەو شتانەی کتێبی خواو پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵیان پێداون}، چاکەکانیشیان ئەنجامداون، (چاکەکانیش دیسان چ پەیوەندییان بە نیازو خولیاکانی نێو دڵ و عەقڵەوە هەبێ، چ پەیوەندییان بە دەربڕینەکانی زمانەوە هەبێ، چ پەیوەندییان بە کردەوەی ئەندامەکانەوە هەبێ، لە چوارچێوەی هەڵسوکەوتی تاکیی و، هەڵسوکەوتی خێزانیی و، هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتیی و، هەڵسوکەوتی سیاسیی دا، هەمووی دەگرێتەوە)، هەروەها بڕوایان بەوەش هێناوە کە دابەزێنراوەتەوە سەر موحەممەد ﷺ.

کە بە دڵنیایی مەبەست پێی قورئانە.

ئەمە خوێندراویشەتەوە:

أ- (**آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ**).

ب- (**بِمَا نَزَّلَ**).

ج- (**بِمَا أَنْزَلَ**)، بەو جۆرانەش خوێندراوەتەوە، بڕواشیان بەوە هێناوە کە دابەزێنراوەتە سەر موحەممەد ﷺ.

٣)- ﴿وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ﴾، لە حاڵێکدا ئەو (دابەزێنراوە)، هەق و چەسپاوو ڕاستە لەلایەن پەروەردگاریانەوە.

ئەم تەعبیرە کە دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ﴾، (جُمْلَةٌ مُعْتَرَضَةٌ بَيْنَ الْمُبْتَدأ وَالخَبَرِ مُفِيْدَةٌ لِحَصْرِ الحَقِّيَّة فِيْه)[1]، ئەمە ڕستەیەکی نێواخنە، لە نێوان نیهادو گوزارەداو، مانای کورت هەڵهێنانی هەق دەگەیەنێ لە قورئاندا.

چونکە: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَآمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ﴾، ئەمە هەمووی نیهاد (مبتدأ)ە، ﴿وَهُوَ الْحَقُّ مِن رَّبِّهِمْ﴾، ڕستەیەکی نێواخنە، ﴿كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾، ئەمەش گوزارە (خبر)ی ئەو نیهادەیە کە لە پێشەوە هاتوە.

٤)- ﴿كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ﴾، خراپەکانی لێ سڕیونەوە، (أزَالَهَا وَلَمْ يُؤاخِذْهُمْ بِهَا)، خوا ﷻ خراپەکانی لێ لابردوون و بە هۆیەوە سزای نەداون.

ئنجا بۆچی کردەوەی بێبڕوایان ون و زایە دەبێ و، بێ بەرهەم دەبێ؟

ئەوە یاسایەکی خوایە، لە ژیانی مرۆڤدا دایناوە، کە هەر کردەوەیەک لە سەر بناغەی ئیمان بە خوا نەبێ، بۆ ڕۆژی دوایی پاداشتی نابێ، ئەوە ئەگەر مەبەست پێی کارە باشەکانیان بێ، هەروەها بە پێی سیستەم و یاسای خوا، هەموو ئەوانەی دژایەتیی خوا ﷻ دەکەن لە دنیادا، سەرەنجام بێ ئاکام دەبن، وەک دەگوترێ: (لِلبَاطِل جَوْلَةٌ ثُمَّ يَضْمَحِلّ)، باتڵ تۆزێ دێ و دەچێ، بەڵام دوایی بێ ئاکام دەبێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ﴾طه: ١٣٢، یان دەفەرموێ: ﴿فَاصْبِرْ ۖ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ﴾هود: ٤٩، سەرەنجام بۆ تەقوایە، سەرەنجام بۆ پارێزکارانە، بەڵێ خەڵکی بێ تەقواش هەندێ دەستکەوتی دەبن، بەڵام سەرەنجامەکەیان سەر بە فەتارەت چوون و ڕەنج زایە بوونە.

٥)- ﴿وَأَصْلَحَ بَالَهُمْ﴾، هەروەها حاڵ و باڵیشی چاککردوون.

---

(١) روح المعاني للآلوسي: ج٢٠، ص٢٦٣.

ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو، کـردەوە باشـەکانیان ئەنجـام داون و، بڕوایـان بـەوە هێنـاوە کـە دابەزێندراوەتـە سـەر موحەممـەد ﷺ، کـە هـەر ئـەوەش هەقـە لـە پەروەردگاریانـەوە، خـوا ﷻ خراپەکانـی لـێ سـڕیونەوەو حـاڵ و باڵیشـی چـاک کـردوون، ﴿وَأَصۡلَحَ بَالَهُمۡ﴾، وشـەی (بَالَهُـمْ: أَمْرَهُـمْ أَو شَـأْنَهُمْ أَو حَالَهُـمْ)، و (وَالْبَـالُ: كَالْمَصْـدَرِ، مِثْـلُ الشَّـأْنِ، لاَ يُعْـرَفُ مِنْـهُ فِعْـل، وَلَا تَـكَادُ الْعَـرَبُ تَجْمَعُـهُ، إلاَّ فِي ضَرُورَةِ شِـعْرٍ، فَـإِذَا جَمَعُـوهُ قَالُـوا: بَـالَات)، ﴿وَأَصۡلَحَ بَالَهُمۡ﴾، دەگونجـێ بڵێـی (أَصْلَـحَ أَمْرَهُـمْ) کاروبـاری چاککـردوون، یـان (أَصْلَـحَ شَـأْنَهُمْ) حاڵـی چاککـردوون، یـان (أَصْلَـحَ حَالَهُـمْ)، وشـەی (بَـال) وەک چـاوگ وایـە، وەک وشـەی (شَـأْن)، کـە هیـچ نەزانـراوە کـرداری هەبـێ، (بَال)یـش نەزانـراوە کـرداری هەبـێ و کـۆش ناکرێتـەوە، (شَـأْن) دیـارە بـە (شـؤون) کـۆ دەکرێتـەوە، بـەڵام (بَـال) کـۆ ناکرێتـەوە، مەگـەر لەبـەر ناچاریـی و لـە شـیعردا کـە بـە (بَـالَات) کـۆ دەکرێتـەوە، کەواتـە: ﴿وَأَصۡلَحَ بَالَهُمۡ﴾، واتـە: حـاڵ و باڵـی چاککـردوون، ئنجـا ئـەو حـاڵ و باڵـە:

أ- لە ڕووی عەقڵییەوە، هۆش و گۆشی باش کردوون.

ب- لە ڕووی دڵ و دەروونەوە، دڵ و دەروونی موڕتاح و ئاسوودە کردوون.

ج- لە ڕووی ڕەوشتەوە، ڕەوشتی بەرزو جوان کردوون.

د- لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە.

هـ- لە ڕووی خێزانییەوە.

و- لە ڕووی تۆکمەیی و تەبایی نێو خۆیانەوە، حاڵ و باڵی باش کردوون.

٦)- ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلۡبَٰطِلَ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوەیە، ئەوانەی بێبڕوان بە دوای ناهەق کەوتوون، واتە: بە دوای پووچ کەوتوون، شتێکی بێ بنەما، کە کوفرەو شیرکەو گوناهەو تاوانە، (ذَلِكَ إِشَارَةٌ إِلَى كُلِّ مَا مَرَّ ذِكْرُهُ «مُبْتَدَأ» خَبَرُه ما يأتي بعده)، کە دەفەرموێ: (ذَلِكَ) ئەمە ئاماژەیە بۆ هەموو ئەوەی تێپەڕیوەو (ذَلِكَ) بە نیهاد دادەنرێ و، گوزارەکەی، ئەوەیە کە دوایی دێ کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ٱتَّبَعُواْ ٱلۡبَٰطِلَ﴾.

٧)- ﴿وَأَنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ﴾، هەروەها بە هۆی ئەوەوەیە، ئەوانەی بڕوایان هێناوە شوێن هەقێك كەوتوون لەلایەن پەروەردگاریانەوە.

وشـەی (حَـقّ) نـاوە بـۆ هەرچـی خـوا دایبەزانـدوە بـۆ پێغەمبـەر ﷺ، هـەروەک باتیـڵ نـاوە بـۆ هەمـوو ئـەوەی دژی ئایین و بەرنامـەی خوایـە، چ لـە ڕووی ئیـمان و عەقیدەكەیـەوە، پێـش ئـەوەش لـە ڕووی بوونناسـییەكەیەوە، چ لـە ڕووی شـەریعەت و كردەوەكانـەوە:

١- لە ڕووی بوونناسییەوە، هەق ئەوەیە كە خوا ئەم گەردوونەی هێناوەتە دی، بە مەبەستی تاقیكردنەوەی مرۆڤ، حیكمەتەكە ئەوەیە، كە ئەم گەردوونە هەموی ڕێک و پێكییەو، ژیانی مرۆڤیش نابێ نارێک و پێكیی بێ، ئنجا ئەگەر ژیانی مرۆڤ بەس ئەم ژیانی دنیایە بێ و، لێپرسینەوەو سزاو پاداشت نەبێ، نارێک و پێكییە، بەڵام گەردوونی خوا نارێک و پێكیی تێدانیە.

٢- لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە، هەق ئەوەیە بڕوا بە خوا بێنین، وەک تاكە بەدیهێنەرو، تاكە خاوەن و پەروەردگارو، تاكە پەرستراو و، بەندایەتیی بۆ بكرێ، پاشان بڕوا بهێنین بە فریشتەكانی خواو، بە كتێبەكانی خواو، بە پێغەمبەرانی خوا (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، بە ڕۆژی دوایی.

٣- لە ڕووی شەریعەتەوە، هەق ئەوەیە، كە شەریعەتی خوا فەرموویەتی، حەڵاڵ و حەرامەكانی كە شەریعەت دیاریی كردوون، خراپەو چاكەكان كە شەریعەت دیاریی كردوون، چ بۆ تاكەكان، چ بۆ خێزانەكان، چ بۆ كۆمەڵگایەكان، چ بۆ دەوڵەتەكان، پێویستە پابەندیی بە چاكەو حەڵاڵەكانی شەریعەتەوە بكرێ و، خۆ بپارێزرێ لە خراپەو قەدەغەكانی، كەواتە: هەق ئەوەیە خوا فەرموویەتی و ناردوویەتی، چ ڕاستەوخۆ لە قورئاندا، چ لە ڕێی پێغەمبەرەكەیەوە، وەک ڕێبازەكەی، باتیڵ و ناهەقیش ئەوەیە پێچەوانەی ئەوە بێ، كە خوا دایبەزاندوەو، چ لە ڕووی بوونناسیەوەو، چ لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوە، چ لە ڕووی شەریعەت و كردەوەكانەوە.

٨)- ﴿كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ﴾، بەو شێوەیە خوا ﷻ وێنەكانیان بۆ خەڵكی دەنێنێتەوە، خاوەنی (التحرير والتنوير)[1] ئاوا ئەم ڕستە قورئانییە شیی دەكاتەوە: (**كَهَذَا التَّبيِين يُبَيِّنُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَحْوَالَهُمْ، فَلَا يَبْقَوْا فِي غَفلَة عَن شؤون أَنْفُسِهِمْ مَحْجُوبِينَ عَنْ تَحَقُّق كُنْهِهِمْ بِحِجَابِ التَّعَوُّدِ، لِئَلَّا يَخْتَلِطَ الْخَبِيثُ بِالطَّيِّبِ، وَلِكَيْ يَكُونُوا عَلَى بَصِيرَة فِي شؤونهم**)، واتە: بەو شێوە ڕوونكردنەوەیە خوا بۆ خەڵكی حاڵ و باڵیان ڕوون دەكاتەوە، تاكو لە بێئاگاییدا نەبن لە بارەی كاروباری خۆیانەوەو، پەردەپۆش نەكرێن لە بارەی تێگەیشتنەوە لە چییەتی خۆیان، بە هۆی پەردەی عادەت پێوەگرتنەوە، تاكو پیس و پاك تێكەڵ نەبن و، لە بارەی كار وباری خۆیانەوە بەرچاو ڕوون بن.

دیارە كە دەفەرمووێ: ﴿كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ﴾، (**وَالْأَمْثَالُ: جَمْعُ مَثَلٍ بِالتَّحْرِيكِ وَهُوَ الْحَالُ الَّتِي تُمَثِّلُ صَاحِبَهَا، أَيْ تُشْهِرُهُ لِلنَّاسِ وَتُعَرِّفُهُمْ بِهِ، فَلَا يُلْتَبَسُ بِنَظَائِرِهِ**)، وشەی (**أمثال**) كۆی (**مَثَل**)ە، كە بریتییە لەو حاڵەی خاوەنەكەی وێنا دەكات و دەیناسێنێ بە خەڵك و ناوداری دەكات، بۆ ئەوەی حاڵی ئەو لەگەڵ حاڵەكانی دیكەدا تێكەڵ نەبێ.

ئەمەش هەمووی ڕوونكردنەوەیە بۆ هۆكاری ئەسڵیی، كە بۆچی خوا ﷻ كردەوەی بێبڕوایان شوێن بزر دەكات و پووچەڵی دەكاتەوە، بەڵام حاڵی بڕواداران چاك دەكات، ئنجا كە حاڵی چاككردن، مانای وایە كردەوەكانیشیان چاك دەكات.

شایانی باسە: وشەی (**ذَٰلِكَ**) لەم سوورەتە موبارەكەدا، پێنج جاران دووبارە بۆتەوە، لە ئایەتەكانی: (٣ و ٩ و ١١ و ٢٦ و ٢٨)دا، كە بە زۆریی مەبەست پێی ئەوەیە: ئەوەی باسكرا بە هۆی ئەووەیەو ئەوە حیكمەتەكەیەتی، كە دەفەرمووێ: ﴿كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ ٱللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَٰلَهُمْ﴾، دەتوانین ئاوا تەعبیری لێ بكەین: واتە: بەو شێوەیە كە باسكرا، حاڵی هەر كام لە بڕواداران و بێبڕوایان ڕوون دەكەینەوە، چ بە كورتیی، چ بە درێژیی، تاكو هەر كامێكیان بەرچاو ڕوون بێ، لە بارەی كار وباری خۆیەوە.

---

(١) ج٢٦، ص٧٧.

ئەوەی باسكرا لەم سێ ئایەتە موبارەكەدا، هەمووی هاندانی مسوڵمانانەو، زەمینە بۆ خۆشكردنیانە كە جەنگ بكەن لە دژی ئەهلی كوفرو، ئەمە هەمووی زەمینە خۆشكردنە، بۆ ئەوەی كە دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾محمد: ٤، واتە: مادام حاڵ بەو شێوەیە، كەوابێ هەر كات بەوانەی بێبڕوان گەیشتن و، بەرەنگاریان بوونەوە، ﴿ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ ﴾، لە گەردنیان بدەن، واتە: لە شوێنی پێكوژرانیان بدەن.

ئەوەی لێرەدا خوا ﷻ بۆ بێبڕوایەكان و بۆ ئیمانداران باسی دەكات، هەر كامیان بەسێ سیفەتان پێناسەیان دەكات:

یەكەم: بۆ بێبڕوایان:

١- سیفەتی یەكەمیان: ﴿ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ ﴾، بێبڕوان.

٢- سیفەتی دووەمیان: ﴿ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، خۆیان لە ڕێی خوا لادەدەن و، خەڵك لە ڕێی خوا لادەدەن.

٣- سیفەتی سێیەمیان: ﴿ ٱتَّبَعُواْ ٱلۡبَٰطِلَ ﴾، دوای باتیڵ و شتی پووچ و بێ بنەما كەوتوون، چ لە ڕووی بوونناسیی، چ لە ڕووی ئیمان و عەقیدە، چ لە ڕووی بەرنامەی ژیانەوە، بەرنامەی ژیان لە ڕووی سیاسیی و ئابووریی و، كۆمەڵایەتیی و، هەڵسوكەوتەكان و، حەڵاڵ و حەڕامەوە.

دووەم: بۆ بڕواداران:

١- سیفەتی یەكەمیان: ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەوانەی بڕوایان هێناوە، واتە: بڕوایان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

٢- سیفەتی دووەمیان: ﴿ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ ﴾، كردەوە باشەكانیان ئەنجام داون و، ئیمانیان بەوەش هێناوە كە دابەزێنراوەتە سەر موحەممەد ﷺ و، ئەویش هەر دەچێتەوە نێو

ئیمان، بەڵام ئەوە وەک زانایان دەڵێن: (ذِكْرُ الخَاصِّ بَعْدَ العَام)، باسکردنی تایبەتە لە دوای باسکردنی گشتیی.

٣- سیفەتی سێیەمیشیان: ﴿ٱتَّبَعُوا۟ ٱلْحَقَّ مِن رَّبِّهِمْ﴾، ئەو هەقەی لە پەروەردگاریانەوە هاتوە، شوێنی دەکەون و پەیڕەویی لێ دەکەن، کەواتە: سێ سیفەت بە سێ سیفەت، کە دژو پێچەوانەی یەکدین.

مەسەلەی دووەم:

فەرمانکردنی خوا بە بڕواداران کە لە کاتی بەرەنگاربونەوەدا، لە جێی پێ کوژرانی کافران بدەن و، پاش لە پەل و پۆ خستنیان، دەستبەندیان لێ توند بکەن و، دواتر بە منەت یان قەرەبوو بەریان بدەن، هەتا جەنگ تەواو دەبێ و، بشزانن کوژراوانی ڕێی خوا، کردەوەکانیان دەپارێزێ لە هەڵوەشانەوەو، ڕێنماییان دەکات و، حاڵ و باڵیان چاک دەکات و، دواییش لە دوارۆژدا دەیانخاتە ئەو بەهەشتەوە کە بۆی باسکردوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ۚ ذَٰلِكَ وَلَوْ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَٰكِن لِّيَبْلُوَا۟ بَعْضَكُم بِبَعْضٍ ۗ وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعْمَٰلَهُمْ ﴿٤﴾ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴿٥﴾ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴿٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ ﴾، ئنجا هەر کات بەرەنگاری ئەوانەی بێبڕوابوون بوونەوە، با پیشەتان لە گەردن دانیان بێ.

ئەم (ف)ە، وەک زانایان دەڵێن: (الفَاءُ لتَفْرِيعِ هَـذَا الـكَلاَمِ عَـلَى مَـا قَبْلَـهُ)، بۆ لق لێکردنەوە و جیاکردنەوەی ئەم قسەیە لە هی پێش خۆیەوەو پێیەوە پەیوەستە، واتە: مادام کافرەکان بەو شێوەیە بن، کەواتە: هەر کاتێک بەوانەی بێبڕوان گەیشتن و جەنگتان لە دژ کردن (**إِذَا لَقِيتُـمُ الَّذِيْـنَ كَفَـرُوا وقاتلتموهـم**) چونکە (**لَقِيتُـم**) واتە: بەرەنگاریان بوونەوەو، مەبەست لە بەرەنگار بوونەوەش جەنگکردنە، کاتێک لە جەنگدا بەرەنگاری ئەوانەی بێبڕوان، بوونەوە، لە گەردنیان بدەن.

﴿فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ﴾ ئەم تەعبیرە كنارەیەكی ناودارە، بۆ كوشتن بە هەر شێوەیەك كە بەر پەل بكەوێ، زانایان دەڵێن: لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، ئەسڵەكەی ئاوایە، یانی: (فَاضْرِبُوا ضَرْبَ الرِّقَابِ)، لێ بدەن، لێدان لە گەردنیان، چونكە مرۆڤ كە لە گەردنی بدرێ زووتر تەواو دەبێ، واتە: چۆن زووتر دەكوژرێن وایان لێ بدەن، ئەگەرنا مەرج نیە هەر خودی لە گەردندان فەرمانی پێكرابێ، با لە نیوچەوانی بدات، لە كەللەی سەری بدات، لە سینگی بدات، چۆن زووتر لە پەل و پۆی دەخات و دەیكوژێ، با لە شوێنی هەتەری بدات، لە شوێنی پێكوژرانی بدات، (إذا) لە (فَإِذَا لَقِيتُم)دا، («إذا» ظَرْفٌ لِلْمُسْتَقْبَلِ مُضَمَّنَةٌ مَعْنَى الشَّرْطِ، وَذَلِكَ غَالِبُ اسْتِعْمَالِهَا وَجَوَابُ الشَّرْطِ قَوْلُهُ: ﴿فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ﴾)، (إذا) زەرفە بۆ ئایندە، باسی كاتی ئایندە دەكات، بەڵام مانای مەرجی خراوەتە نێو، وەڵامەكەشی بریتیە لە (ضَرْبَ الرِّقَاب)، یانی: هەر كاتێ پێیان گەیشتن، با پیشەتان لێدانی گەردنیان بێ، یەكێك لە توێژەرەوان، دەڵێ: ماناكەی ئاوایە: (فَإِذَا قَاتَلْتُمُ الكُفَّارَ فَجِدُّوا فِي قِتَالِهِم، فَأمْعِنُوا فِي قَتْلِهِمْ، حَتَّى إِذَا رَأَيْتُمْ، أَنْ قَدْ خَضَدْتُمْ شَوْكَتَهُم، فَأْسِرُوا مِنْهُمْ أُسْرَى)، واتە: ئەگەر لە دژی كافرەكان جەنگان، بە جیددیی لە كوشتاریان بخەفتێن و جەنگی باشیان لە دژ بكەن و، زۆریان لێ بكوژن، ئنجا هەر كاتێ پێتان وابوو دڕك و بڕكی ئەوانتان شكاندووە، لە پەل و پۆتان خستوون، بە دیلیان بگرن.

چونكە دوایی دەفەرموێ:

٢)- ﴿حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ﴾، هەتا كاتێ ئەوانتان خستە حاڵەتی (إِثْخانْ)ەوەو لە پەل و پۆتان خستن، ئنجا كەلەپەچەو دەستبەندیان توند بكەن، (الإِثْخَانُ: الغَلَبَةُ لِأَنَّهَا تَتْرُكُ المَغْلُوبَ كَالشَّيْءِ المُثْخَنِ، وَهُوَ الثَّقِيلُ الصَّلْبُ الَّذِي لا يَخِفُّ لِلْحَرَكَةِ)، (إثْخانْ): بریتیە لە بەسەردا زاڵ بوون و شكاندن، چونكە كەسێك كە تێكدەشكێ، بابای تێكشكاو وەك شتێكی قورسی پتەوو خەست وایە، كە ناڕواو جووڵە ناكات، بە كوردیی دەتوانین بڵێین: (إِثْخانْ): بریتیە لە: لە پەل و پۆ خستن)، واتە: هەر كات لە پەل و پۆتان خستن و واتان

لێکردن جووڵەیان نەمێنێ، یاخود دەستەوکەریان بۆ نەکرێ، داماوو دەستەو پاچەتان کردن، ﴿فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ﴾، ئنجا کەلەپچەیان توند بکەن و دەستبەندیان مەحکەم بکەن.

﴿فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ﴾، (**الوَثَـاقُ: الـشَّيْءُ الَّـذِي يَوْثَـقُ بـهِ، ويَجُـوزُ فِيـهِ كَسْرُ الـواوِ، ولَـمْ يُقْـرَأْ بِـهِ، وَهُـوَ هُنَـا كِنايَـةٌ عَـنِ الأسْرِ**)، (**وَثـاقٌ**): بریتیـە لـە شـتێک کـە دەسـتی پـێ دەبەسـترێ، یانـی: دەسـتبەندو کەلەپچـە، کـە بـە (**وِثَاقِ**)یـش هاتـوە، بـەڵام بـەم خوێندنەوەیـە لـە قورئانـدا نەهاتـوەو، بـەس بـە (**وَثـاق**) خوێنـدراوەتـەوە، ئەگەرنـا لـە ڕووی زمانـی عەرەبییـەوە (**وِثاق**)یـش هاتـوەو مەبەسـت پێـی بـە دیـل گرتنـە، ئەگەرنا ئەگـەر دەستیشـی نەبەسـترێن کـە بـە دیـل گیـرا، ئـەوە بـە دیـل گیـراوە، بـەڵام بـە زۆریـی وابـووە مـرۆڤ کـە بـە دیـل دەگیـرێ، دەسـتبەندی لـە دەسـت دەکـرێ و کەلەپچـەی دەکـرێ، بـۆ ئـەوەی نەتوانـێ دەسـت ببزێـوێ و ئێسـتاش هەروایـە.

٣)- ﴿فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾، ئنجا دوایی، یان بە منەت بەریان بدەن، (بە خۆڕایی و بە بەلاش و بە هیممەت و چاکەیان لەگەڵ بکەن)، یاخود بە بەرانبەرو بە قەرەبوو بەریان بدەن.

شـایانی باسـە: کـە دەفەرمـوێ: ﴿فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ﴾، هەروەهـا: ﴿فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ﴾، هـەر کام لـە: ﴿ٱلرِّقَابِ﴾، و ﴿ٱلْوَثَاقَ﴾، (أل)ی ناسـاندنیان لەسـەرە، ناسـاندنەکەش دوو حاڵەتـی هـەن:

أ- دەگونجێ بۆ (عهد) بێ، واتە: لە گەردنەکان بدەن (گەردنی کافرەکان) و، دەستبەندەکان توند بکەن، ئەو دەستبەندانەی ناسراون، کە دەستی بێبڕوایانیان پێ دەبەسترێن.

ب- (أل)ەکە قەرەبووی پاڵوەلادراو (**مُضَافٌ إِلَيْهِ**)یە، واتە: (**فَاضْرِبُوا رِقَابَهُمْ**)، (**فَشُدُّوا وَثَاقَهُم**)، لە گەردنی ئەوان (بێبڕوایەکان) بدەن، دەستبەندی ئەوان (بێبڕوایەکان) توند بکەن.

٤)- ﴿حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾، تاکو جەنگ قورساییەکانی دادەنێ، (**حَتَّى**) بۆ گەیشتنە بە ئامانجێک، واتە: لەسەر ئەو حاڵە بەردەوام بن، لەسەر کوشتارکردن لە بێبڕوایان لە

کاتی بەرەنگاربوونەوەداو، دواتریش دوای لە پەل و پۆ خستنیان و، دوای شکاندنی دڕکیان، کە لەپچە کردن و دەستبەند خستنە دەستیان و بە دیل گرتنیان، ﴿حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾، هەتا جەنگ قورساییەکانی دادەنێ، قورساییەکانی جەنگ، ئەو چەک و چۆڵەیە کە بەکاردەهێنرێ بۆ کوشتنی دوژمن، (أَوْزَار) کۆی (وِزْر)ە، (وِزْر) بە مانای قورسایی (ثِقل) دێ و، بە مانای گوناهیش دێ، بە مانای چەکیش دێ، ئنجا چ مەبەست چەک بێ، چ مەبەست قورسایی بێ، چ مەبەست گوناهیش بێ، گوناه بەو واتایەی لە جەنگدا بە مانا گشتییەکەی، گوناه دەکرێ، خەڵک دەکوژرێ، خەڵک ماڵوێران دەبێ، هەرچەندە ئەوەی بڕواداران دەیکەن، مادام لەسەر بناغەیەکی شەرعییەو لە کات و شوێنی خۆیدایەو، بە مەرجەکانی خۆیەوەینی، بۆ ئەوان گوناه نیە، بەڵام گرنگ ئەوەیە لە جەنگدا، زۆر ماڵوێرانیی و کوژران و برینداریی و سەقەت و کەمئەندام بوون و.... هتد پەیدادەبن.

کە دەفەرموێ: ﴿فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾، هەردووکیان: (مَنًّا) و (فِدَاءً)، (مَنْصُوبَانِ عَلَى المَفْعُولِيَّةِ المُطْلَقَةِ)، مەنصووبن لەسەر بەرکارێتیی ڕەها، یانی: (إمَّا تَمُنُّونَ مَنًّا، وإمَّا تَفْدُونَ فِدَاءً)، یان ئەوەتا بە منەتکردن، منەتیان لەسەر دەکەن و بە هیممەت بەریان دەدەن، یاخود قەرەبوویان لێوەردەگرن، بە قەرەبوو وەرگرتن بەریان دەدەن.

ئنجا ڕستەی: ﴿حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾، وەک چۆن بەو واتایە دێ، بەردەوام بن لەسەر ئەو حاڵەتە تاکو جەنگ قورساییەکانی خۆی دادەنێ، واتایەکی دیکەشی هەیە: (لأَجْلِ أَنْ تَضَعَ الحَربُ أوزَارَهَا)، بۆ ئەوەی جەنگ قورساییەکانی دانێ و کۆتایی بێ، کەواتە: لێرەدا (حَتَّى) دوو واتای هەن:

یەکێکیان: لەسەر مانا ئەسڵییەکەی خۆیەتی، بەردەوام بن هەتا دەگاتە ئەو ئامانجەی جەنگ پێویست نامێنێ و، قورساییەکانی خۆی دادەنێ و، جەنگ کۆتایی پێ دێ.

واتای دووەم: لەسەر ئەو حاڵە بەردەوام بن لە پێناوی ئەوەدا کە جەنگ قورساییەکانی دانێ، یانی: وەک دەگوترێ: (**افْعَل هَكَذَا حَتَّى يَفْهَمُ الطَّرَفُ المُقَابِل شَجَاعَتَكَ**)، وا بکە تاکو بەرانبەرەکەت بزانێ تۆ ئازای، ئەمەش لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: لە گەردنیان بدەن دوای ئەوەی لە پەل و پۆتان خستن، ئنجا دەستبەند لە دەستیان توند بکەن، ﴿حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلۡحَرۡبُ أَوۡزَارَهَا﴾، لە پێناوی ئەوەدا کە جەنگ قورساییەکانی دابنێ، چونکە ئەگەر بێبڕوایان پەل و پۆیان شکاو دڕکیان نەماو، شەڕیان بە مسوڵمانان نەفرۆشت، ئەو کاتە مانای وایە جەنگ لە ئارادا نامێنێ، چونکە لە ئەسڵدا مسوڵمانان کڕیاری جەنگ و شەڕو کوشتار نین، بەڵام شەڕێک کە بە ملیاندابێ، دەیکەن، کاتێ شەڕ بەری دەرگایان پێ دەگرێ، دەیکەن، کەواتە: ئێوە لەسەر ئەو شێوە مامەڵەیە لەگەڵ دوژمنەکانتاندا بەردەوام بن، لە پێناوی ئەوەدا جەنگ قورساییەکانی دابنێ.

٥)- ﴿ذَٰلِكَ وَلَوۡ يَشَآءُ ٱللَّهُ لَٱنتَصَرَ مِنۡهُمۡ﴾، ئەوەی باسکرا ئەوەیەو، ئەگەر خواش ویستبای بەسەریان دا زاڵدەبوو، تۆڵەی لێ دەستاندن، لە جیاتی بفەرموێ: (**انْتَصَرَ عَلَيْهِم**) کە (**انْتَصَرَ**) زیاتر بە (**عَلَى**) بەرکار دەخوازێ، بەڵام لێرەدا فەرموویەتی: (**انْتَصَرَ منهم**)، (**لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى: الإِنْتِقَامَ**)، تاکو مانای تۆڵەسەندنەوەی بخاتە نێو، واتە: بەسەریاندا سەردەکەوت و تۆڵەی لێ دەستاندن.

٦)- ﴿وَلَٰكِن لِّيَبۡلُوَاْ بَعۡضَكُم بِبَعۡضٖ﴾، بەڵام (بۆیە خۆی ژێری نەخستوون و، تۆڵەی لێ نەستاندوون)، تاکو ئێوە بە یەکدی تاقی بکاتەوە، ﴿وَلَٰكِن﴾، بۆ (**اسْتِدْراك**)ە، یانی: بەڵام، واتە: بەڵام خوا ﷻ نەیویستوە تۆڵەیان لێ بستێنێ، تاکو ئێوە بە یەکدی تاقی بکاتەوە، ئەگەر ویستبای لە بەینی دەبردن، بەڵام لەو کاتەدا ئێوەی بڕوادار تاقی نەدەکرانەوە بە بێبڕوایەکان، کە ئایا غیرەت و ئازایەتیی و فیداکارییتان لە پێناوی دینی خوادا چەندە، چەندە بوێریی و ئازایەتییتان هەیە؟ هەروەها ئەوانیش بە ئێوە تاقی نەدەکرانەوە.

٧)- ﴿وَٱلَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعۡمَٰلَهُمۡ﴾، ئەوانەی لە ڕێی خواشدا کوژراون، هەرگیز کردەوەکانیان زایە ناکات، خوێندراویشەتەوە: (**قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ**)، کە من ئەم

خوێندنەوەیەی دووەمم پێ ڕاسترە، (**والَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَن يُضِلَّ أَعمَالَهم**)، ئەوانەی لە پێناو خوادا جەنگاون، هەرگیز (خوا ﷻ) کردەوەکانیان ون و زایە ناکات و، نادیدە ناگرێ.

٨)- ﴿ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴾، بەڵکو زیاتر ڕاستە ڕێیان دەکات و، حاڵ و باڵیشیان چاک دەکات.

٩)- ﴿ وَيُدْخِلُهُمُ ٱلْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴾، دەشیانخاتە بەهەشتەکەوە، کە بۆی باسکردوون، (ئەو بەهەشتەی پێشتر بۆیان باسکراوە) (أل)ەکە بۆ (عهد)ە، واتە: دەیانخاتە بەهەشتەکەوە، ﴿ عَرَّفَهَا لَهُمْ ﴾، کە پێی ناساندوون و بۆی باسکردوون، یاخود (**عَرَّفَهَا لَهُمْ: طَيَّبَهَا وَزَيَّنَهَا لَهُمْ**)، بۆی بۆن خۆشکردوون و بۆی ڕازاندوونەوە، چونکە (**تعريف**) دەگونجێ لە ناساندنەوە بێ، یانی: (**جَعَلَهَا مَعْرُوفَةً لَهُمْ**)و دەشگونجی لە (**عَرْفَ**)ەوە بێ، یانی: (**ذَاتَ عَرْفٍ لَهُمْ**)، (**عَرْف**) بە واتای بۆنخۆشیی و ڕازاوەیی دێ.

ئنجا ئەگەر بە (**قُتِلُوا**) بخوێنرێتەوە، ﴿ وَٱلَّذِينَ قُتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، کەواتە: ﴿ سَيَهْدِيهِمْ ﴾، لە مەودوا ڕاستەڕێیان دەکات، ﴿ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ ﴾، حاڵ و باڵیشان چاک دەکات، واتە: لە بەهەشتدا ڕێنماییان دەکات بۆ جێگەو ڕێگایەکانی خۆیان، وەک لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، کە فەرموویەتی بەهەشتییەکان لە قیامەتێ بە جێگاو ڕێگای خۆیان ئاشناترو شارەزاترن، لە یەکێکیان لە دنیادا کە دەچێتەوە ماڵی خۆی، لە دنیادا چەندە شارەزاو بەڵەدە بچێتەوە ماڵی خۆی، ئیمانداران لە بەهەشتێ دا بە جێگاو شوێنی خۆیان شارەزاترن[1].

بەڵام ئەگەر بە (**قَاتَلُوا فِي سبيل الله**) بخوێنرێتەوە، {ئەوانەی لە پێناوی خوادا جەنگاون}، یانی: لە دنیادا خوا ﷻ زیاتر ڕاستە ڕێیان دەکات و، حاڵ و باڵی دنیاشیان چاک دەکات، بە مانای گشتگیرو فراوانی حاڵ و باڵ چاککردن، کە پێشتر باسمان کرد.

---

(١) والذي نفسي بيده لأحدهم أعرف بمكانه من الجنة....

لـە بـارەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـەوە: ﴿ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، دەڵێیـن: وەک دەبینیـن خـوا ﷻ دوای باسـکردنی کەلەپچەکـردن و دەسـتبەند خسـتنە دەسـتی دیلەکانـی کافـران لـە جەنگـدا، باسـی دوو حاڵەتـان دەکات، دەفەرمـوێ: (فإمامنـاً وإمافـداءً) یـانی: (إمَّـا تَمُنُّـونَ مَنًّـا وإمَّـا تَفْـدُونَ فِـدَاءً)، یـان منەتیـان لەسـەر دەکـەن و بـە خۆڕایـی بەریـان دەدەن، یاخـود قەرەبوویـان لێوەردەگـرن.

هەڵبەتـە ئێمـە دوایـی (کورتـە باسـێک دەربـارەی بەدیلگرتن لـە جەنـگ و چۆنیەتی مامەڵەکـردن لەگەڵیانـدا) دەخەینـە ڕوو، هەروەهـا (کورتـە باسـێک دەربـارەی بـە کۆیلەکردنـی مـرۆڤ لـەم ڕۆژگارەدا تاوانـەو دژی شـەریعەتە) دەخەینـە ڕوو.

هەڵوەستەیەکی پێویست، لەبارەی هەڵوەشاندنەوەی نەسخکرانەوەی ئەو ئایەتەوە (محمد - ٤) :

هەنـدێ لـە زانایـان گوتوویانـە: ئـەم ئایەتـە نەسـخ بۆتـەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ ﴾، هەتـا کاتـێ کـە شـڕو وڕتـان کـردن، لـە پـەل و پۆتـان خسـتن، کوشـتاریی خەسـت و خۆڵتـان لێکـردن، ﴿ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ ﴾، ئنجـا دەسـتبەند تونـد بکـەن و بەدیلیـان بگـرن، ﴿ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، ئنجـا دوایـی یـان بـە منـەت بەریـان بدەن، بـە هیممەت و بەبـێ بەرانبـەر، ﴿ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، یاخـود بـە قەرەبـوو بەریـان بـدەن، ئنجـا دیـل بـە دیلـە، یاخـود لـە بەرانبـەر پارەدایـە، یاخـود لـە بەرانبـەر کارێـک دایـە، خزمەتێـک دایـە کـە ئـەو دیلـە دەیـکات بـۆ مسـوڵمانان، وەک دوایـی باسـی دەکەیـن.

هەندێـک لـە زانایـان گوتوویانـە: ئـەم ئایەتـە نەسـخ بۆتـەوە، بـەڵام بـە چـی؟ لـەوەدا ڕای جیاوازیـان هەیـە، بـەڵام زۆربەیـان گوتوویانـە: بـە ئایەتـی ژمـارە (٥) ی سـوورەتی (**التوبـة**)، کـە پێشـتریش باسـمان کـردوە، لـە خـۆوە ناویـان لێنـاوە: (**آیـة السَّـیْف**) ئایەتـی شمشـێر لـە حاڵێکـدا وشـەی (**سـیف**) لـە هەمـو قوڕئانـدا نەهاتـوە، بـەڵام بێگومـان ئـەو ڕایـە پشـت ئەسـتوور نیـە، بـە هیـچ بەڵگەیـەک و

ئایەتـی ژمـارە (٥)ی لـە سـوورەتی (التوبـة)، وەک دواییـش باسـی دەکەیـن، باسـی بابەتێکـی دیکەیـە، باسـی هەڵوێسـتی مسـوڵمانانە لـە بەرانبـەر کافرانێـک و هاوبـەش بـۆ خـوا دانەرانێکـی پەیـمان شـکێندا، دوای ئـەوەی چـوار مانـگ مۆڵەتیشـیان دراوە، وەک لـە تەفسـیری سـوورەتی (التوبـة)دا، بـە تەفصیـڵ باسـمان کـردوە، هەروەهـا لـە تەفسـیری سـوورەتی (الأنفال)یـش باسـی ئـەو بابەتەمـان کـردوە، بـەڵام ئێـرە باسـی بابەتێکـی دیکەیـە، باسـی مامەڵەکردنـە لەگـەڵ دیلـی جەنگـدا، چـۆن مامەڵەیـان لەگەڵـدا دەکـرێ؟ کـە خـوا ﷻ دوو حاڵەتـی بـۆ دانـاون: یـان بـە خۆڕایـی بەربدرێـن، یاخـود بـە قەرەبـوو.

پێـم خۆشـبوو لێرەدا ئـەم قسـەیەی (الطـبري) بێنـم، لـە تەفسـیرەکەی خـۆی دا[1] دەڵـێ: (وَالصَّـوَابُ مِـنَ الْقَـوْلِ عِنْدَنَـا فِي ذَلِـكَ أَنَّ هَـذِهِ الْآيَـةَ مُحْكَمَـةٌ غَـيْرُ مَنْسُـوخَةٍ، وَذَلِـكَ أَنَّ صِفَـةَ النَّاسِـخِ وَالْمَنْسُـوخِ مَـا قَـدْ بَيَّنَّـا فِي غَـيْرِ مَوْضِـعٍ فِي كِتَابِنَـا، أَنَّـهُ مَـا لَـمْ يَجُـزِ اجْتِـمَاعُ حُكْمَيْهِـمَا فِي حَـالٍ وَاحِـدَةٍ، أَوْ مَـا قَامَـتِ الْحُجَّـةُ بِـأَنَّ أَحَدَهُـمَا نَاسِـخُ الْآخَـرِ، وَغَـيْرُ مُسْـتَنْكَرٍ أَنْ يَكُـونَ جَعَـلَ الْخِيَـارَ فِي الْمَـنِّ وَالْفِـدَاءِ وَالْقَتْـلِ إِلَى الرَّسُـولِ ﷺ، وَإِلَى الْقَائِمِـينَ بَعْـدَهُ بِأَمْـرِ الْأُمَّـةِ، وَإِنْ لَـمْ يَكُـنِ الْقَتْـلُ مَذْكُـورًا فِي هَـذِهِ الْآيَـةِ، لِأَنَّـهُ قَـدْ أَذِنَ بِقَتْلِهِـمْ فِي آيَـةٍ أُخْـرَى، وَذَلِـكَ قَوْلُـهُ: ﴿فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ۝٥﴾ التوبـة).

(الطـبري) بـاس دەکات و لـە هەندێـک زانایانـەوە هەنـدێ شـوێنەواران دێنـێ، لـە هاوەڵانـەوەو، لـە تابیعینـەوە، کـە گوتوویانـە ئـەم ئایەتـە مەنسـووخە، بـەڵام دوای قسـەکردن لـەو بـارەوە دەڵـێ:

ڕای ڕاسـت لـە لای ئێمـە لـەو بـارەوە ئەوەیـە، ئـەم ئایەتـە موحکەمـە، (واتـە: کارپێکـراوەو حوکمەکـەی لابـراو نیـە)، ئەویـش بەهـۆی ئـەوەوە کـە سـیفەتی لابـەرو لابـراو، (ناسـخ ومنسـوخ)، وەک دواتـر لـە شـوێنێک لـەم کتێبەمانـدا، (واتـە: لـەم تەفسـیرەماندا)، ڕوونمـان کردۆتـەوەو، ئەوەیـە کـە نەگونجـێ دوو حوکمەکەیـان لـە

---

(١) جامع البيان ، ج٢٦، ص٤٣.

حاڵێکـدا کۆببنـەوە، (دوو ئایـەت، دوو حوکمـی جیایـان تێـدا بـن و، نەگونجـێ لـە یـەک حاڵـدا کۆببنـەوە)، ئـەو کاتـە ئەگـەر تێک بگیرێـن، دەڵێیـن: ئەمەیـان ئـەوەی لابـردوە، یاخـود بەڵگەیـەک هەبـێ لەسـەر ئـەوە کـە یەکێکیان لابـەری ئـەوی دیکەیە، بـەڵام لێرەدا وا نیـە، نـە دوو حوکمەکـە تێکدەگیرێـن، نـە هیـچ بەڵگەیەکیـش هەیـە لـەو بـارەوە کـە ئەمیـان ئـەوی دیکـەی لابـردوە، چونکـە شـتێکی نەگونجـاو نیـە لـە بـاری منـەت لەسـەر دانـان و، قەرەبـوو وەرگرتـن و، هەروەهـا لـە کوشتنیشـدا پیغەمبـەر ﷺ سەرپشـک بکـرێ، هەروەهـا ئەوانـەی لـە دوای وی کاروبـاری میللـەت بەڕێـوە دەبـەن، سەرپشـک بکرێـن لـە نێـوان ئـەو سـێ بژاردەیـەدا، (ئـەو ئـەو سـێیەی هێنـاون) هەرچەنـدە کوشـتن لـە ئایەتەکـەدا بـاس نەکـراوە، بـەڵام خـوا ﷻ لـە شـوێنی دیکـەدا، لـە ئایـەتی دیکـەدا مۆڵەتـی داوە کـە بکوژرێـن، ئەویـش ئەوەیـە خـوای بـەرزی مـەزن دەفەرمـوێ: ﴿فَٱقۡتُلُواْ ٱلۡمُشۡرِكِينَ حَيۡثُ وَجَدتُّمُوهُمۡ ٥﴾ **التوبة**، واتـە: لـە هـەر شـوێنێک بـەر پەلتـان کەوتـن، هاوبەش بـۆ خـوا دانـەرەکان، بکـوژن.

منیـش قسـەکەی تەبەریـیم هەمـووی بـە دڵـە، جگـە لـەو قسـەیەی دوایـی، کـە بـۆ خـۆی کوشـتن (قتل)یشـی زیـاد کـردوە بـۆ (مَـنّ) و (فِـداء)، ئنجـا بـۆ خۆشـی پاسـاوی بـەوە هێناوەتـەوە کـە هەرچەنـدە کوشـتن بـاس نەکـراوە لـە ئایەتەکـەدا، بـەڵام لـە شـوێنی دیکـەدا باسـکراوە، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا ئـەوەی لـە شـوێنی دیکـەدا باسـکراوە، لـە بـارەی کوشـتنی دیلانـەوە نیـەو، لـە بـارەی کوشـتنی کافرانەوەیـە لـە جەنگـدا، بـا ئایەتەکـە بخەینـەڕوو بـۆ ئـەوەی زۆر جـوان ڕوون بێتـەوەو دەربکـەوێ کـە تەبەریـی ڕەحمەتـی خـوای لـێ بـێ، لـەوەدا نەیپێـکاوە، ئەمـەش ئایەتـی ژمـارە (٥) لـە سـووڕەتی (**التوبـة**) کـە باسـی کوشـتنی دیلـی کافـران نـاکات، دەفەرمـوێ:

﴿فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلۡأَشۡهُرُ ٱلۡحُرُمُ﴾، ئنجا ئەگەر مانگە قەدەغەکراوەکان تێپەڕین.

مانگـە قەدەغەکـراوەکان ئەوانـەن کـە لـە ئایەتـی ژمـارە (٢)دا خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿فَسِيحُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ أَرۡبَعَةَ أَشۡهُرٖ﴾، ئـەی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان،

کە پەیمانتان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ هەیە! چوار مانگ مۆڵەتە بە زەویدا بڕۆن ئازادن، بۆچی؟ چونکە ئەوانە هەمیشە پەیمانیان هەڵدەوەشاندەوە، ئنجا مادام پابەند نابن بە پەیمانەکانتانەوە، فەرموون چوار مانگ مۆڵەتە، یان دەبێ پابەند بن بە شێوەیەک لایەنی بەرانبەر دڵنیا بکەن کە پابەند دەبن بە پەیمانەوە، یان پەیمان لە بەیندا نامێنێ.

ئنجا دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ ﴾، ئنجا ئەگەر مانگە جەنگ تێدا قەدەغە کراوەکان و مۆڵەتدراوەکان تەواو بوون، ﴿ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ﴾، لە هەر شوێنێک هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانتان بەر پەل کەوتن، بیانکوژن، ﴿ وَخُذُوهُمْ ﴾، هەروەها بیانگرن، ﴿ وَٱحْصُرُوهُمْ ﴾، دیسان ئابلووقەیان بدەن، ﴿ وَٱقْعُدُوا۟ لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ﴾، لە هەموو بۆسەیەکدا بۆیان دابنیشن، ﴿ فَإِن تَابُوا۟ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ فَخَلُّوا۟ سَبِيلَهُمْ ﴾، ئنجا ئەگەر گەڕانەوەو نوێژیان کردو زەکاتیاندا، ڕێیان بەردەن و بەریان هەڵدەن، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بەبەزەییە.

کەواتە: لێرەدا ئەوەی تەبەری دەڵێ: لە ئایەتی دیکەدا باسی کوشتنیان کراوە، باسی کوشتنی دیلان نەکراوە، بەڵکو باسی کوشتنی کافران کراوە لە جەنگدا، بەڵام چۆن مامەڵە لەگەڵ دیلدا دەکرێ؟ لە ڕاستییدا بە پێی ئایەتەکە تەنیا دوو حاڵەت هەن:

﴿ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، دوایی یان بە منەت، بە هیممەت بەریان بدەن، بەبێ بەرانبەر، یاخود بە بەرانبەرو قەرەبوو.

مەسەلەی سێیەم:

دڵنیاکردنەوەی خوا ﷻ بۆ بڕواداران، کە ئەگەر پشتگیریی ئایین و پەیامی خوا بکەن، خوا ﷻ سەریان دەخات و، پێیەکانیان لە مەیداندا دەچەسپێنێ و دامەزراویان دەکات، ئەوانەی بێبڕواشن بەشیان فەوتان و ڕەنج بە خەسارییە، بە هۆی دزانیان[1] بۆ کتێبی خوا، ئەگەر سەرنجی مێژووش بدەن، دەزانن کە سەرەنجامی ناحەزانی ئایینی خوا، بەس ماڵوێرانیی و خاکە ساریی بووە، هۆکارەکەیشی ئەوەیە کە خوا مشوورخۆرو سەرپەرشتیاری بڕوادارانەو، بێبڕوایانیش بێ سەرپەرشتیارو بێ مشوورخۆرن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ۝٧ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَتَعْسًا لَّهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝٨ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا۟ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَـٰلَهُمْ ۝٩ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَـٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۖ دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ۖ وَلِلْكَـٰفِرِينَ أَمْثَـٰلُهَا ۝١٠ ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَأَنَّ ٱلْكَـٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ ۝١١ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ ﴾، خوا ﷻ بانگی بڕواداران دەکات بە خۆشەویسترین نازناویان، کە ئەویش بریتیە لەوەی خوا ﷻ بە ئەهلی ئیمانیان لە قەڵەم دەدات، بێگومان هەر کەسێکیش لە لای خوا بە بڕوادارو، بە خاوەن ئیمان لە قەڵەم درا، مانای وایە هەموو ئەو موژدەو بەڵێنانەی خوا بە دۆستەکانی خۆی داون، بۆیان مسۆگەرو دەستەبەر دەبن، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! واتە: بڕواتان بە هەموو ئەو شتانە هێناوە، کە پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ.

٢)- ﴿ إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ ﴾، ئەگەر ئێوە خوا سەربخەن، خواش ﷻ سەرتان دەخات، ئەگەر پشتیوانیی لە خوا بکەن، خوا ﷻ پشتیوانییتان لێدەکات، بێگومان خواش ﷻ

---

(١) دزانیان: ڕق لێبوونەوەیان، کەرهاندنیان، فلان شتەم دەدزێ: ڕقم لێیەتی.

کە خاوەنی ئەوپەڕی دەسەڵات و باڵادەستییە، پێویستیی بە پشتیوانیی و پاڵپشتیی و سەرخستنی کەس نیە، بەڵام مەبەست پێی سەرخستنی ئایینەکەیەی و پێغەمبەرەکەیەتی ﷺو، سەرخستنی پەیامەکەیەتی.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ﴾، ئەگەر خوا سەربخەن، خوا ﷻ سەرتان دەخات، ئەگەر پشتیوانی خوا بن، خوا ﷻ پشتیوانتان دەبێ، کەواتە: کاتێک پشتیوانیی لە پێغەمبەری خوا ﷺو لە پەیامی خواو لە کتێبی خوا دەکەن، بزانن کە پشتیوانییتان کردوە لە خوا ﷻ، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتوە، ئەرکێک جێبەجێ بکات کە خوا پێی سپاردوەو، کتێبی خواش فەرمایشتی راستەوخۆی خوایە.

هەڵبەتە: ﴿إِن﴾، لە ﴿إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ﴾دا، (إن الشَّرْطِيَّة)ی پێ دەڵێن، کە ئەصڵ لە (إن الشَّرْطِيَّة)دا کە دەچێتە سەر ڕستەیەک، ئەوەیە دڵنیایی نیە، مەرجەکە دێتە دی، تاکو دوایی بە مەرج گیراوەکەش بێتە دی، ﴿إِن تَنصُرُوا۟ ٱللَّهَ يَنصُرْكُمْ﴾، ئنجا ئەگەر مەرجەکە نەیەتە دی، بە مەرجگیراوەکەش نایاتە دی، ئەگەر ئێوە خوا سەر نەخەن، خوا ﷻ سەرتان ناخات، بۆیەش ئەم تەعبیرە بەکارهێنراوە، کە ئاماژەیە بەوە: سەرخستنی خواو پشتیوانیی کردن لە خوا، زەحمەتیی و رەنج و لێبڕانی دەوێ، کەواتە: وا مەزانن هەروا شتێکی ئاسان و هاکەزاییە.

٣)- ﴿وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ﴾، (ئەگەر ئێوە پشتیوانیی لە خواو لە پەیامەکەی و لە پێغەمبەرەکەی بکەن)، (خوا ﷻ) پشتیوانییتان لێدەکات و پێیەکانیشتان دەچەسپێنێ.

پێ چەسپاندن، بێگومان وێناکردنە بۆ ئەوە کە خوا ﷻ ئەو بڕوادارانە ڕاگیراو دامەزراوو نە لەخشاو دەکات، چونکە کەسێک پێی بچەسپێ لە مەیداندا، واتە: پاشەکشە ناکات و ناکەوێ و بەردەوام دەبێ لە بەرهەڵستییکردن.

واتایەکی دیکەشی ئەوەیە، کە لێرەدا خوا ﷻ بەڵێن و موژدە دەدات، بە ئیمانداران: ئەگەر ئێوە پشتیوانیی لە ئایینی خوا بکەن، خوا دڵنیاییتان پێدەدات

لـە مسـولْمانەتییاندا، چونکـە وەک چـۆن کەسـێ پێـی چەسـپاو بـێ، ناله‌خشـێ، کەسـێکیش دڵنیایـی هەبـێ، ناجووڵـێ و نـا لەخشـێ.

٤)- ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَتَعْسًا لَّهُمْ﴾، ئەوانەش کە بێبڕوان، بێمرادیی و بێ ئاکامیی بۆ وان.

(كفـروا) واتـە: بێبـڕوا بـوون بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی پێویسـت بـوو بڕوایـان پـێ بێنـن، (التَّعْـسُ: الشَّـقَاءُ وَيُطْلَـقُ عَـلَى عِـدَّةِ مَعَـانٍ: الْهَـلَاكُ، وَالْخَيْبَـةُ، وَالإِنْحِطَـاطُ، وَالسُّـقُوطُ، والعَثَـار)، وشـەی (تَعْـس) بـە مانـای بـەد بەختیـی و بـێ مرادیـی و بـێ ئاکامیـی دێ، بـەڵام بـۆ چەنـد واتایـەک بەکاردەهێـنرێ بـە پێـی ئـەو سـیاقانەی تێیانـدا هاتـوە، وەک: فەوتـان و پەشـێمانیی و دابەزیـن و کەوتنەخـوارو هەڵەنگوتـن، چونکـە وشـەی (تَعْـس) یەکێـک لـە واتایەکانـی: هەڵەنگوتـن و کەوتنـە، ئنجا کەسـێک بخلیسـکێ و هەڵبنگـوێ، مانـای وایـە مەزەنـدەی زۆری هەیـە بکـەوێ.

خـوا دەفەرمـوێ: ئەوانـەی بێبـڕوان، بـێ ئاکامیـی و بـێ مرادیـی بـۆ ئـەوان، لـە ڕووی ڕێزمانییـەوە زانایـان دەڵێـن: کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَتَعْسًا لَّهُمْ﴾، (تَعْسَـاً) لـە ڕووی ڕێزمانییـەوە دوو ئەگـەری هـەن:

یەکەم: مەنصووبە لەسەر حاڵەتی بەرکاری ڕەها (الْمَفْعُولِ الْمُطْلَقِ)، یانی: (فَتَعِسُوا تَعْسَاًلَهُمْ)، بێ مرادن، بێ مرادیی بۆ ئەوان، کە ئەمیش بریتیە لە پاڵدانی چاوگ بۆ لای بکەرەکەی، وەک (تَبًّا لَهُ، وَيْحَاً لَهُ) لێرەشدا مەبەست لەو پاڵدانە ئەوەیە: بێ مرادیی و بێ ئاکامیی هەر تایبەتە بەوانەوە.

دووەم: دەگونجێ (تَعْسَاً لَهُمْ) خوازرابێتەوە بۆ دوعا کردن لێیان، تووک کردن لێیان، واتە: خوا ﷻ دەفەرموێ: بێ مرادیی بۆ ئەوان، یاخود: پێیان دەگوترێ: بێ ئاکامیی و بێ مرادیی و بەد بەختیی بۆ ئێوە.

٥)- ﴿وَأَضَلَّ أَعْمَٰلَهُمْ﴾، (سەرباره‌ش خوا ﷻ) کردەوەکانی ون کردوون و، زایە کردوون، (أَضَلَّ: ضَيَّعَ وَأَهْلَكَ)، کردەوەکانی ون کردوون و، شوێن بزر کردوون.

وشەی: کردەوەکانیان (**أعمالهم**) دوو ئەگەران هەڵدەگرێ:

یەکەمیان: مەبەست کردەوە باشەکانیانە، کردەوە باشەکانیان پاداشتیان لەسەر وەرناگرنەوە، لەبەر ئەوەی بۆ خوایان ئەنجام نەداون و، تێکەڵیان کردوون لەگەڵ کردەوەی خراپ، کە پیلانگێڕیی و دژایەتییکردنە بۆ ئایینی خوا.

دووەمیان: مەبەست لە کردووەوەکانیان ئەو پیلان و فێڵ و نەخشانەن، کە دایاندەڕێژن و، دایاندەنێن بۆ دژایەتییکردنی ئیسلام و مسوڵمانان، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەو پیلان و فێڵانەیان، خوا ﷻ زایەیان دەکات و، ونیان دەکات، وەک یەکێک دەڵێ: بوو بە بڵقی سەر ئاو، یانی: دڵنیابن ئەی مسوڵمانان! پیلان و فێڵەکانیان وەک نەخشی سەر ئاو دەڕۆن، ئنجا خوا ﷻ ئەوەمان بۆ شی دەکاتەوە، بۆچی وایان لێ دەکرێ؟.

٦)- ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ﴾، ئەویش لە سۆنگەی ئەوەوە، ئەوە یان دەدزا، کە خوا دایبەزاندوە، دەگوترێ: فلانکەس فلانکەسی دەدزێ و ڕقی لێیەتی (**يَكْرَهُهُ**)، جاری واش هەیە، دژو پێچەوانەکەیشی: دەیحوببێنێ، خۆشیی دەوێ،

بەڵام دەیکەرهێنێ واتە: دەیدزێ، یان کەیفی پێنایەت، بەهۆی ئەوەوەیە کە ئەوانە ئەوەیان دزاوە، خوا دایبەزاندوە، یانی: قورئان.

٧)- ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾ ئەویش کردەوەکانی هەڵوەشاندوونەوە، ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾، یانی: کردەوەکانیانی پووچەڵ کردوونەوە، (**الإِحْبَاطُ: الإِبْطَالُ وَالإِزَالَةُ، أي: جَعَلَهَا ضَائِعَةً لاَ نَفْعَ لَهُمْ مِنْهَا**)، واتە: کردەوە باشەکانیانی زایە کردوون، وای لێکردوە کە لێیان بەهرەمەند نەبن، لێرەدا (أَعْمَالَهُمْ) مەبەست پێی کردەوە باشەکانن.

کەواتە: ئەوەی پێشێ، زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی نەخشەو پیلانەکانیان بێ، ﴿وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾، خوا ﷻ کردەوە خراپەکانیانی ون کردوون، کردەوە باشەکانیشی پووچەڵ کردوونەوە، هەر کردەوەیەک هەوێن و هەناوی ئیمانی تێدا نەبێ، خوا بەیەکگرتنی تێدا نەبێ، بۆ خوا ئەنجامدان و، خوا پێ مەبەست بوونی تێدا نەبێ، وەک شیری بێ هەوێن هەڵدەبزرکێ و نامەیێ.

ئنجا خوا ﷻ سەرنجیان ڕادەكێشێ بۆ مێژوو، كە دەگونجێ ئەمە مەبەست پێی بێبڕوایەكان بێ:

٨)- ﴿أَفَلَمْ يَسِيرُواْ فِي ٱلْأَرْضِ﴾، ئایا بە زەوییدا نەڕۆیون؟ ئایا (بێبڕوایان) بە زەویدا نەڕۆیشتوون، تەماشای مێژوویان نەكردوە؟ یاخود بە كردەوە بە زەویدا نەڕۆیشتوون و شوێنەواری گەلە پێشووەكان ببینن؟.

٩)- ﴿فَيَنظُرُواْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾، ئنجا سەرنج بدەن، سەرەنجامی ئەوانەی پێش وان چۆن بوو؟.

١٠)- ﴿دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾، خوا بەسەریدا ڕووخاندن، خانووەكانیانی بەسەردا كاولكردن، یانی: خوا فەوتاندنی، چونكە (**دَمَّرهُم**) و (**دَمَّرَ عَلَيْهِم**) هەردووكیان بە مانای فەوتاندن دێن، خوا ﷻ فەوتاندنی و ڕووخاندنی و لە بەینی بردن، (**عُدِّيَ بـ عَلَى للمُبَالَغَة**)، بە (علی) بەركاری خواستوە، لەبەر زێدەڕۆیی، یانی: خوا ﷻ زۆر جاران ئەوانەی بێبڕوان، كاولی كردوون و فەوتاندوونی، هەروەها بۆ ئەوەی ئەو واتایەش بگەیەنێ كە خوا فەوتاندوونی و جێ و ڕێیەكانیشی بەسەردا ڕووخاندوون، ﴿دَمَّرَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾، یانی: ئەوانیشی فەوتاندوەو، خانووبەرەكانیشی بەسەردا ڕووخاندوون، وەک لە ئایەتی (٢٦)ی سووڕەتی (**النحل**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَأَتَى ٱللَّهُ بُنْيَٰنَهُم مِّنَ ٱلْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ ٱلسَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَىٰهُمُ ٱلْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ﴾، خوا ﷻ بیناكانی لە بناغەوە، هەڵتەكاندوون و سەقفەكەیان بەسەردا ڕماوەو، لە شوێنێكەوە سزاو ئازاریان بۆ هاتوە، كە هەستیان پێ نەكردوە.

١١)- ﴿وَلِلْكَٰفِرِينَ أَمْثَٰلُهَا﴾، وێنەشی (هی ئەو سزایە) زۆرن بۆ بێبڕوایان، واتە: وێنەی ئەو سەرەنجامە، یاخود وێنەی ئەو سزایە، ﴿أَمْثَٰلُهَا﴾، ڕاناوی (ها) دەچێتەوە بۆ سەرەنجامە خراپەكە، یاخود دەچێتەوە بۆ سزایەک كە دەفامرێتەوە لەو سیاقە، یانی: (**وَلِلْكَافِرِيْنَ أَمْثَالُهَا مِنَ العَاقِبَة السَّيِّئَة أو من العقوبة**)، بۆ بێبڕوایان وێنەكانی سەرەنجامی خراپ یان سزا، هەن، (**أَمْثَالُهَا**) كۆی (**مَثَل**)ە، (**مَثَل**) واتە: وەک ئەو، (**أَمْثَالُهَا**) واتە: وێنەكانیان، واتە:

بۆ بێبڕوایان، هاو وێنانی ئەو سزایەی کە بەسەر ئەو گەلە پێشووانە هاتوە، لە بۆسەدان، یان وەک ئەو سەرەنجامە خراپەی بەسەریان هاتوە.

١٢)- ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوە کە خوا پشتیوان و دۆستی ئەوانەیە بڕوایان هێناوە، ئنجا خوا ﷻ کۆی ئەوە، هەمووی هۆکاردۆزیی (تعليل) دەکات، کە هۆکارەکەی چییە؟ ﴿ذَٰلِكَ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوە: ﴿بِأَنَّ ٱللَّهَ مَوْلَى ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ﴾، کە خوا ﷻ سەرپەرشتیاری ئەوانەیە، بڕوایان هێناوە، چونکە (**المَوْلَى: الوَلِيُّ وَالنَّاصِرُ وَالمُعِيْن**)، (**المَوْلَى**) بە مانای مشوورخۆرو سەرخەرو پشتیوان و هاوکار، دێ.

١٣)- ﴿وَأَنَّ ٱلْكَٰفِرِينَ لَا مَوْلَىٰ لَهُمْ﴾، هەروەها بە هۆی ئەوەشەوەیە، کە بێبڕوایان سەرپەرشتیار و هاوکار و پشتیوانیان نیە.

لێرەدا ڕەنگە یەکێک بڵێ: لێرە خوا فەرموویەتی: کافرەکان سەرپەرشتیارو دۆست و پشتیوانیان نیە، بەڵام لە ئایەتی (٣٠)ی سووڕەتی (**يونس**)دا، لە سیاقێکدا کە باسی کافرانە، دەفەرموێ: ﴿وَرُدُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ مَوْلَىٰهُمُ ٱلْحَقِّ﴾، واتە: گێڕدرانەوە بۆ لای خوا مەولای هەقیان، سەرپەرشتیارو مشوورخۆری هەقیان؟ دەڵێین: لێرەدا وشەی (**مَوْلَى**) بە مانای پەروەردگارو خاوەن دێ، چونکە وشەی (**مَوْلَى**) بە مانای خاوەن و سەرپەرشتیارو مشوورخۆر دێ و، بە مانای یارمەتییدەرو هاوکاریش دێ، کە بێگومان لە سووڕەتی (**يونس**)دا، کە دەفەرموێ: گێڕدرانەوە بۆ لای خوا مەولای ڕاستەقینەیان، (**مَوْلَى**) لەوێ بە مانای خاوەن و پەروەردگار دێ.

كورتە باسێک

بە دیل گرتن لە جەنگداو، چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵیاندا[1]

بەڕێـــزان! لە پێنج بڕگەدا ئەم کورتە باسەم کردوە، کە ئەمانە ناوونیشانەکانیانن:

١)- بناغەی مامەڵەی قەوارەیەکی ئیسلامیی لەگەڵ هاووڵاتییانی نامسوڵمانی بێ زەڕدا، چاکەکاریی و هاوکارییە.

٢)- هۆکاری جەنگکردن لە دژی نا مسوڵمان، دەستدرێژییانە، نەک کوفریان.

٣)- حوکمی قورئان بۆ دیلەکانی جەنگ لە نامسوڵمانانی شەڕفرۆش، نە بە کۆیلە کردنەو، نە کوشتن، بەڵکو بەردرانیانە، بە بەلاش یان بە قەرەبوو.

٤)- ناچارکردنی نامسوڵمانانی هاووڵاتیی لەم ڕۆژگارەدا، کە یان سەرانە (**جزية**) بدەن، یان نیشتیمانیان بەجێبێڵن، تاوان و ستەمەو، ماڵ سامانیشیان حەڕامە دەستکاریی بکرێ.

٥)- قەوارەی سیاسیی لە ئیسلامدا، دەبێ مایەی بەختەوەریی سەرجەم کۆمەڵگا بێ و ڕەحمەت بێ بۆیان، نەک بەڵاو گرفتاریی و زەحمەت.

بڕگەی یەکەم: بناغەی مامەڵەی قەوارەیەکی ئیسلامیی لەگەڵ هاووڵاتییانی نامسوڵمانی بێ زەڕدا، چاکەکاریی و هاوکارییە:

ئایەتێـک، کـە لـەو بـارەوە کردوومانـە بـە بناغـەو جەوهـەری ئـەم بڕگەیـە، ئـەو ئایەتــە موبارەکــەی ســوورەتی (**الممتحنة**)یــە، خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ لَّا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا۟ إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ

---

(١) ئـەم کورتـە باسـەم ڕاسـتەوخۆ لـە کتێبـی (هەڵوەشـاندنەوەی پەڕگیریـی) هێنـاوە، چاپـی دووەمـی، لاپـەڕە: (٣١٥- ٣٣٥)، بـەڵام بـە پوختیـی و گوشراویـی.

﴿٨﴾، واتە: خوا ﷻ قەدەغەتان ناکات، لەوانەی لەسەر دینتان لە دژتان نە جەنگاون و، لە ماڵ و حاڵی خۆتان وەدەریان نەناون، چاکەیان لەگەڵدا بکەن و، ئەندازەیەک لە ماڵ و سامانی خۆتانیان پێ بدەن (وەک هاوکاریی)، بە دڵنیایی خوا ﷻ بەخشەرانی خۆش دەوێن، (واتە: ئەوانەی ماڵ و سامانی خۆیان دەبەخشن).

کەواتە: بناغەی مامەڵەکردنی دەوڵەت و کۆمەڵگایەکی ئیسلامیی، لەگەڵ هاووڵاتییانی نامسوڵمانیدا، ئەوەیە کە لەگەڵیان چاکەکارو هاوکار بێ، چاکەکار بێ لە ڕووی مەعنەوییەوەو، هاوکار و دەستبارگر بێ لە ڕووی ماددییەوە، بەڵام بە مەرجێک ئەو نامسوڵمانانە، هاووڵاتییەکی باش و بێ زیان بن، لە ڕووی ئایین و ژینەوە، بەرانبەر بە مسوڵمانان و کۆمەڵگاو قەوارەکەیان بێ زیان و زەڕ بن، کەواتە: هەر قەوارەیەکی سیاسیی ئیسلامیی لەسەر جگە لەو بناغەیە مامەڵە لەگەڵ هاووڵاتییانی نامسوڵمانان دا بکات و، هەر جۆرە سەتەمێکیان لە هەر ڕوویەکەوە بخاتە سەرێ، بە ئەندازەی دەستدرێژیی و ستەمەکەی، لە ئیسلام لایداوەو لێ دوورکەوتۆتەوەو، بەیداغ و ڕیش و شیعاریش، شەفاعەتی بۆ ناکەن، چونکە ناوی بێ نێوەڕۆک و، شیعاری بێ کردارو، ڕیشی بێ ئیش، هیچ ئیعتیبارێکیان نیە.

بڕگەی دووەم: هۆکاری جەنگ کردن لە دژی نامسوڵمان، دەستدرێژییانە، نەك كوفریان:

دەتوانین لەو بارەوە ژمارەیەکی زۆر دەق بێنینەوە، هەم ئایەتەکانی قورئان و، هەم دەقەکانی سوننەت:

١- خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ﴿١٩٠﴾ ﴾البقرة، واتە: لە ڕێی خوادا دژی ئەوانە بجەنگن کە لە دژتان دەجەنگن و، دەستدرێژیی مەکەن، بە دڵنیایی خوا دەستدرێژکارانی خۆش ناوێن.

٢- هەروەها خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿إِلَّا ٱلَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمِۭ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَـٰقٌ أَوْ جَآءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَـٰتِلُوكُمْ أَوْ يُقَـٰتِلُوا۟ قَوْمَهُمْ ۚ وَلَوْ شَآءَ ٱللَّهُ لَسَلَّطَهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَـٰتَلُوكُمْ ۚ فَإِنِ ٱعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَـٰتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا۟ إِلَيْكُمُ ٱلسَّلَمَ فَمَا جَعَلَ ٱللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾﴾النساء، واتە: (بۆتان هەیە لەگەڵ کافرانی جەنگ لە دژکەرتان بجەنگن)، جگە لە کەسانێک کە سەر بە کۆمەڵێکن، لە نێوان ئێوەو ئەواندا پەیمانێک هەیە، یان هاتوونە لاتان سینەیان تەنگ و سەغڵەتە، کە لە دژی ئێوە بجەنگن، یان لە دژی کۆمەڵەکەیان، ئەگەر خواش ویستبای بەسەر ئێوەیدا باڵا دەست دەکردن و لە دژتان دەجەنگین، ئنجا هەر کات ئەوان خۆیان لێ پاراستن، لە دژتان نەجەنگین و پەیامی ئاشتییان بۆ ناردن، خوا ڕێتان نادات لە دژیان بجەنگن.

٣- هەروەها خوا ﷻ لەو بارەیەوە دەفەرموێ: ﴿وَإِن جَنَحُوا۟ لِلسَّلْمِ فَٱجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى ٱللَّهِ ۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٦١﴾﴾**الأنفال**، واتە: هەر کات نامسوڵمانانی شەڕ فرۆش، لای ئاشتییان گرت، تۆش لای ئاشتیی بگرەو، پشتیش بە خوا ببەستە، بێگومان ئەو بیسەری زانایە.

ئـەم سـێ فەرمایشـتەی خـوا ﷻ هـەر کامیـان دەقـە، لەسـەر ئـەوە کـە قـەوارەی ئیسـلامیی و، کۆمەڵـگای مسـوڵمانان بـۆی نیـە، جگـە لـە کافرانـی شـەڕفرۆش و سـەنگەر گرتـوو لـە دژی ئیسـلام و مسـوڵمانان، دژی هیـچ کافرێکـی دیکـە بجەنگـێ.

کـە ئەمـەش ڕای زۆربـەو جەمـاوەری زانایانـە، کـە ئەبـوو حەنیفـەو مالیـک و ئەحمەدیـان لـە نێـودان، ڕای بەرانبەریشـی هـی شـافیعییە، ڕەحمەتـی خـوا لـە هەموویـان بـێ و، (**إبـن تيميَّـة**) لـەو بارەیـەوە نامیلکەیەکـی نووسـیوە بە ناوونیشـانی: (**قَاعِـدَة فـي قِتَـالُ الكُفَّـار هَـلْ سببه المقَاتَلَـةُ أو الكُفْـر؟**)، کە سـەرجەم لـەو نامیلکەیەدا هەشـت بەڵگـەی هێناونـەوە، بـۆ ئیسـپاتی ڕاسـتیی ئـەو ڕایـەی کـە جگـە لـە کافرانـی شـەڕفرۆش، دروسـت نیـە، جەنـگ دژی هیـچ کافرێکـی دیکـە بکـرێ، کـە ئێمـە بـە پوختکردنـەوەوەوە و بـە شـێوەی دارشـتنی خۆمـان دەیانهێنیـن:

١- ئەو ئایەتە بە بەڵگە دێنێتەوە: ﴿وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ١٩٠﴾البقرة.

وەک دەبینین حوکمەکە بەوەوە پەیوەست کراوە کە ئەوان جەنگمان لە دژ دەکەن، کەواتە: هۆکاری جەنگ لە دژکرانیان (عِلَّةُ القِتَال)، جەنگ کردنیانە لە دژمان، نەک بێبڕواییان.

٢- لە سوننەت دا هاتوە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە یەکێک لە جەنگەکاندا، بە لای ژنێکی کوژراودا ڕەتبوو، فەرمووی: {مَنْ قَتَل هذه؟ مَا كَانَتْ هَذِهِ لِتُقَاتِل} (**أخرجه أحمد: ١٦٣٥، وأبو داود: ٢٦٦٩، والنسائي في الكبرى: ٨٦٢٥، وابن ماجه: ٢٨٤٢، وابن حبان: ٤٧٨٩، والحاكم: ٢٥٦٥**)، کێ ئەمەی کوشتوە ئەمە جەنگی نەکردوە، (بۆچی کوژراوە)؟ کەواتە: هۆکاری کوشتنی کافران جەنگ کردنیانە.

٣- خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ﴾**البقرة**: ٢٥٦، واتە: ناچارکردن لە وەرگرتنی ئاییندا ڕەوا نیە، ئنجا ئەگەر بابای کافر لەسەر ئەوە کوژرابایە، کە مسوڵمان ببێ، ئەوە مەزنترین جۆری ناچارکردن لەسەر ئایین دەهاتە دی.

٤- خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فَضَرۡبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثۡخَنتُمُوهُمۡ فَشُدُّواْ ٱلۡوَثَاقَ فَإِمَّا مَنَّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾**محمد**: ٤، واتە: هەر کات بەرەنگاری کافران بوونەوە لە گەردندان پیشەتان بێ، هەتا کاتێک لە پەل و پۆتان خستن، ئەوجار بە دیلیان بگرن، پاشان یان بە چاکە یان بە قەرەبوو بەریان بدەن.

ئنجا ئەگەر تەنیا کوفر پاساوی کوشتنیان بووایە، نەدەبوو بەربدرێن.

٥- هەر کۆمەڵێک لە کافران ئامادەیی ئاشتیی دەربڕیبێ، پێغەمبەری خوا ﷺ جەنگی لەگەڵ نەکردوەو، هەرگیز دەستپێشخەری نەکردوە بۆ جەنگ، ئنجا ئەگەر تەنیا کوفر هۆکاری جەنگ و جیهاد بووایە، هەڵوێستەکەی بە جۆرێکی دیکە دەبوو.

٦- ئەگەر تەنیا کوفری کافران ڕەواکەر (مُبیح)ی کوشتنیان بووایە، پێغەمبەری خوا ﷺ سەعدی کوڕی موعازی بە ڕەزامەندیی هۆزی بەنوو قوڕەیزە، نەدەکردە دادوەر (حاکم)، داخۆ چییان لێ بکات؟ چونکە ئەگەر سەعد بڕیاری بەخشینیشی بۆ دابان، هەر جێبەجی دەکرا، ئنجا ئەگەر تەنیا کوفر پاساوی کوشتنیان بووایە، هەر لە سەرەتاوە دەیکوشتن.

٧- ئەگەر کوفری نامسولمانان بە تەنیا ڕەواکەری کوشتنیان بووایە، نەدەگونجا هیچ جۆرە کافرێک سەرانەی لێوەربگیرێ.

٨- بناغە لە کوشتنی مرۆڤەکاندا قەدەغەبوونە، با نامسوڵمانیش بن، خوا ﷻ تەنیا ئەوەندە ڕێی بە کوشتنی مرۆڤان داوە، کە پێویست بێ بۆ چاکبوونی خەڵک و کۆمەڵگا، هەر بۆیەش کوشتنی کافرێک کە زیانی بۆ مسوڵمانان نیە، بە بێ هۆکارێکی پێویستکەر، خراپەکارییەکە خواو پێغەمبەرەکەی حەزی لێ ناکەن.

دوایـی ئیبنـو تەیمییـە لـە کۆتاییەکەیـدا، دەڵـێ: (**إِنَّ الأَصْـلِ هُـوَ إِبْقَـاءُ الكُفَّـارِ وَتَقْرِيْرُهُـم، لأَنَّ اللـهَ تَعَـالَى مَـا أَرَادَ إِفْنَـاءَ الخَلْـقِ وَلَا خَلَقَهُـمْ لِيُقْتَلُـوا، إِنَّمَـا أُبِيْـح قَتْلُهُـمْ لِعَـارِضٍ ضَرَرٍ وُجِـدَ مِنْهُـمْ، إلاَّ أَنَّ ذَلِـكَ لَيْـسَ جَـزَاءً لَهُـمْ عَـلَى كُفْرِهِـمْ، فَـإِنَّ دَارَ الدُّنْيَـا لَيْسَـت مَحَـلَّ جَـزَاءٍ بَـلِ الجَـزَاءُ فِي الآخِـرَة**)[1]، واتـە: بناغـە لـە مامەڵـە لەگـەڵ کافـران دا، هێشـتنەوەیان و دان بـۆ پێداهێنانیانـە، چونکـە خـوای بـەرز نەیویسـتوە دروسـتکراوەکانی لـە بەیـن بـەرێ، بۆیـەش دروسـتی نەکـردوون کـە بکوژرێـن، بەڵکـو کوشـتنیانی بـە ڕەوا دانـاوە لەبـەر زیانێـک کـە لەوانـەوە پەیدابـووە، بـەڵام ئـەوە سـزای ئـەوان نیـە، لەسـەر کوفرەکەیـان، چونکـە مەنزڵگای دنیا شـوێنی سزاو پاداشـت نیـە، بەڵکـو شـوێنی سـزاو پاداشـت ڕۆژی دواییـە.

---

(١) قاعدة مختصرة في قتال الكفّار ومُداهنتهم، ص٨٧.

بڕگەی سێیەم: حوکمی قورئان دەربارەی باری دیلەکانی جەنگ لە نامسوڵمانانی شەڕ فرۆش، نە بە کۆیلەکردنەو، نەکوشتن، بەڵکو بە چاکە مامەڵە لەگەڵ کردنیان و، پاشان بەردانیانە بە چاکە یان بە قەرەبوو:

پێشتر باسمان کرد کە نامسوڵمانانێکی بێ لایەن (محاید)، یاخود لاشەڕو ئاشتییخواز، بە هیچ جۆرێک دروست نیە، مسوڵمانان ئازاریان بدەن و، شەڕیان پێ بفرۆشن و گێچەڵیان پێ بکەن، بەڵام نامسوڵمانانێک کە دەستدرێژیی دەکەنە سەر مسوڵمانان و شەڕیان پێ دەفرۆشن و، گێچەڵیان پێ دەکەن، ئاشکرایە مسوڵمانان بۆیان هەیە بەرپەرچیان بدەنەوە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَمَنِ ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَٱعْتَدُوا۟ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا ٱعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾البقرة: ١٩٤، واتە: هەر کەسێک دەستدرێژیی کردنە سەر، وەک دەستدرێژییکردنەکەی خۆی دەستدرێژیی بکەنەوە سەر، واتە: بەرپەرچی بدەنەوە.

هەڵبەتە لە جەنگیشدا بە زۆریی وایە، کوژراویش دەبن و دیلیش دەبن، ئنجا ئایا ئیسلام چ ڕێوشوێنێکی داناوە بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردنی مسوڵمانان لەگەڵ دیلانی کافراندا؟

شێوازی مامەڵەکردن لەگەڵ دیلدا و، ڕوونکردنەوەی لە پێنج خاڵدا:

یەکەم: بە چاکە مامەڵەکردن لەگەڵ دیلدا:

خوا ﷻ لە سووڕەتی (**الإنسان**)دا، دەفەرموێ: ﴿وَيُطْعِمُونَ ٱلطَّعَامَ عَلَىٰ حُبِّهِۦ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا ﴿٨﴾ إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ ٱللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَآءً وَلَا شُكُورًا ﴿٩﴾﴾، واتە: (بەندە باشەکانی خوا)، خواردنێک کە حەزیان لێیەتی، دەیبەخشن بە نەدارو هەتیوو دیل، (لە دڵی خۆیاندا پێیان) دەڵێن: بەس لەبەر ڕەزامەندیی خوا خواردنتان دەدەینێ، نە چاکە دانەوەو نە سوپاسگوزارییمان لێتان ناوێ، پێغەمبەریش ﷺ فەرموویەتی: {**اسْتَوْصُو بِالْأُسَارَى خَيْرًا**} (**أخرجە الطبراني في الصَّغير: ٤٠٩**)، واتە: لەگەڵ دیلاندا باش بن.

زانایانی ئیسلام هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە پێویستە لە ڕووی خواردن و خواردنەوەو پۆشاک و جێگاو ڕێگاو، هەر پێداویستییەکی دیکەوە، مامەڵەی باش لەگەڵ دیلاندا بکرێ، ڕێزیان لێ بگیرێ و ئەزیەت نەدرێن، وەک ئەبوو یوسوف لە کتێبی (الخراج)، لاپەڕە: (١٤٩)دا گوتوویەتی: (**والأسِيْرُ مِنْ أَسْرَى الْمُشْرِكِيْنِ، لَابُدَّ أَنْ يُطْعَمَ وَيُحْسَنَ إِلَيْهِ حَتَّى يُحْكَمَ فِيْهِ**)، واتە: دیل لە دیلەکانی هاوبەش بۆ خوا دانەران، پێویستە خواردنی پێ بدرێ و چاکەی لەگەڵدا بکرێ، تاکو بڕیاری لە بارەوە دەدرێ.

دووەم: ئازادکردنی دیل بە چاکە لەگەڵکردن، یاخود بە قەرەبوو:

وەک ئایەتەکە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾**محمد**: ٤، کە پێشتریش ئاماژەمان کردووە، خوای دادگەر پاش فەرمانکردنی بە کەلەپچەکردنی کافرانی جەنگاوەر، دەستبەند خستنە دەستیان و، بە دیل کردنیان، دەفەرموێ: ﴿ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ ﴾، ئنجا دوایی تەنیا یەک ڕێگا دادەنێ بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ دیلەکاندا، ئەویش بریتیە ئازادکردن و بەردانیان، چ بە هیممەت، چ بە قیمەت.

چونکە وشەی ﴿ مَنًّۢا ﴾، یانی: چاکە لەگەڵ کردن و منەتبارکردنی بابای دیل، کە بە بەلاش و بێ بەرانبەر بەربدرێ و، هیچ شتێکی لە بەرانبەردا لێ وەرنەگیرێ، ﴿ فِدَآءً ﴾یش، واتە: بە قەرەبوو، ئنجا ئەو قەرەبووەش دیل بە دیل بێ، یان پارەو سامان بێ، یان خزمەتێک بێ بابای دیل پێشکەشی مسوڵمانانی بکات، وەک چۆن ئەو دیلانەی کافران کە لە جەنگی بەدردا، گیرابوون، هەندێکیان پارەیان نەبوو، قەرەبووەکەیان ئەوە بوو کە یەکی ژمارەیەک لە منداڵی مسوڵمانان فێری نووسین بکەن، وەک لەم دەقەدا هاتوە:

{**عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَسْرَى يَوْمَ بَدْرٍ، لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِدَاءٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِدَاءَهُمْ أَنْ يُعَلِّمُوا أَوْلَادَ الْأَنْصَارِ الْكِتَابَةَ**} (أخرجه أحمد:

٢٢١٦ **تعليق شعيب الأرنؤوط: حسن**)، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: خەڵکێک لە دیلەکانی جەنگی بەدر (هی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککە)، توانای ماددییان نەبوو، فەرەبوو بدەن، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی بەفەرەبوو بۆ دانان، کە هەر کامیان ژمارەیەک لە منداڵی پشتیوانانەکان فێری خوێندن و نووسین بکات.

ئنجا وەک پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، هەندێک لە زانایان گوتوویانە: ئایەتی ژمارە (٤)ی سووڕەتی (**محمد**)، بە ئایەتی ژمارە (٥)ی سووڕەتی (**التوبة**)، نەسخ کراوەتەوە، کە هەندێکیان بە ئایەتی شمشێر (**آية السيف**) ناوزەدیان کردوە، کە پێشتر ئەو ئایەتەشمان هێنا کە دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا ٱنسَلَخَ ٱلْأَشْهُرُ ٱلْحُرُمُ فَٱقْتُلُوا۟ ٱلْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدتُّمُوهُمْ ﴾.

بەڵام بێگومان ئەم ڕایە هەڵەیە، چونکە ئایەتەکەی سووڕەتی (**التوبة**) بە تایبەت لە بارەی عەرەبە هاوبەش دانەرەکانەوە هاتۆتە خوار، کە پەیمانیان لەگەڵ مسوڵماناندا هەبووە، بەڵام هەر دەرفەتێکیان لێ هەڵکەوتبایە، زەبریان لە مسوڵمانان دەوەشاندو، خەنجەری غەدریان لە پشتەوە لێدەدان، بۆیە خوا ماوەی چوار مانگ مۆڵەتی بۆ دانان، کە بیرێک بکەنەوە، پاش ئەو چوار مانگە، مسوڵمانان دەستکراوە دەبن بەرانبەریان، نەک لەبەر بێ ئیمانییان، بەڵکە لەبەر بێ پەیمانییان! (**إنهم لا أَيْمان لهم**)!

کەواتە: هیچ تێکگیرانێک لە نێوان ئایەتی ژمارە (٤)ی سووڕەتی (**محمد**) و، ئایەتی ژمارە (٥)ی سووڕەتی (**التوبة**)دا، نیە، هەروەها هەندێک لە زانایان پێیان وابوە کە ئایەتی ژمارە (٦٧)ی سووڕەتی (**الأنفال**) لەگەڵ ئەم ئایەتی ژمارە (٤)ی سووڕەتی (**محمد**)دا، تێکگیرانی هەیە، بەڵام ئەویش ڕاست نیە، چونکە ئایەتەکەی سووڕەتی (**الأنفال**: ٦٧) ئاوایە: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، واتە: هیچ پێغەمبەرێک بۆی نیە، دیلان بگرێ، هەتا دوژمن

لە پەل و پۆ نەخات لە زەویدا، مەبەست لەم ئایەتەش ئەوەیە کە نابێ دیل لە دوژمنی جەنگاوەر بگیرێ، هەتا دڕکیان نەشکێنرێ و بێ هێز نەکرێن.

کەواتە: ئەم ئایەتە باسی حوکمی مامەڵە لەگەڵ دیلان دا ناکات، وەک ئایەتەکەی سووڕەتی (محمد)، بەڵکو باسی حوکمی بە دیل گرتنی کافرانی شەڕکەرو، کاتی بە دیل گرتنیان دەکات، بۆیە هیچ جۆرێک لە تێکگیران لە نێوانیاندا نیە، چونکە باسی دوو بابەتی جیاوازن:

یەکەم: کات و حوکمی بە دیل گرتنی کافرانی شەڕکەر، کاتێک ڕەوایە کافرانی شەڕکەر بە دیل بگیرێن، کە دڕکیان شکابێ و لە پەل و پۆ کەوتبن، نەک بە تەماعی وەرگرتنی قەرەبوو، هەر لە سەرەتاوە بە دیلیان بگرن.

دووەم: چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ دیلدا، کە تەنیا دوو حاڵەتی بۆ داناون و دەبێ هەر بەربدرێن، ئنجا یان بە هیممەت یان بە قیمەت.

بەڵکو دەتوانین بڵێین: لە نێوان ئایەتی (٦٧)ی (**الأنفال**)و ئایەتی (٤)ی (**محمد**)دا، پەیوەندییەکی یەکدی تەواو کردن (**علاقة تكاملية**) هەیە، ئایەتی (٦٧) ی (**الأنفال**) دەفەرموێ: بۆتان نیە لە کاتی جەنگدا دیلان لە دوژمنان بگرن بە تەماعی قەرەبوو لێ وەرگرتنیان، کە جارێ دوژمنتان بێ دڕک و بێ دەستەڵات نەکردوون: ﴿مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِى ٱلْأَرْضِ﴾، هیچ پێغەمبەرێک بۆی نیە، دیلان بگرێ، تاکو کوشتاری خەست و خۆڵ لە کافران نەکات و دڕکیان نەشکێنێ، بەڵام ئایەتەکەی سووڕەتی (**محمد**) دەفەرموێ: هەر کاتێک بەرەنگاری دوژمن بوونەوەو، کوشتارتان لێکردن و لە پەل و پۆتان خستن و بێ دەستەڵاتتان کردن، ئنجا بە دیلیان بگرن و پاشانیش یان بە چاکە یان قەرەبوو بەریان بدەن.

سێیەم: ڕەوابوونی کوشتنی تاوانبارانی جەنگ:

بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ ژمارەیەک لە کافرەکانی هەڵاوارددوون، لە بەخشینی گشتیی و، سزای کوشتنی بۆ دەرکردوون، لە جەنگی بەدریشداو، لە جەنگی ئازادکردنی مەککەشدا، هەر لەسەر ئەو بناغەیەش بووە کە پێغەمبەر ﷺ جەنگاوەرانی هۆزی بەنی قەرەیزەی دوای ڕازیبوونیان بە دادوەریی (**حكميّة**)ی سەعدی کوڕی موعازو، بڕیاری کوشتن بۆ درانیان لە لایەنی سەعدەوە، کە خۆشیان ڕازیی بوون، دادوەر و حەکەم بێ لە بەینیاندا، پێغەمبەر ﷺ بڕیارەکەی سەعدی بەسەردا جێبەجێ کردوون، چونکە: {الْمَرْءُ مُؤَاخَذٌ بِإِقْرَارِهِ}، (**أخرجه البخاري: ٣٠٤٣، ومسلم: ١٧٦٨**)، واتە: مرۆڤ بە دانپێنانی خۆی دەگیرێ و، بە هۆی ئەوەوە کە ئەوان لە پشتەوەڕا خەنجەری غەدریان لە مسوڵماناندا.

چوارەم: ڕاجیایی زانایان لە بارەی چۆنیەتی مامەڵەکردن لەگەڵ دیلەکانی جەنگدا، بەڵگەیە لەسەر نەبوونی حوکمێکی دیارییکراویی شەریعەت لەو بارەیەوە:

هەرچەندە زۆربەی زانایان ڕایان وابووە کە پێشەوا و حوکمڕانی مسوڵمانان بۆی هەیە، یەکێک لەو چوار بژاردەیە دیاریی بکات بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ دیلەکانی جەنگدا، کە بریتین لە:

١- بەردان بە چاکەو بە هیممەت (**المَنّ**)و،

٢- بەردان بە قەرەبوو (**الفداء**)و،

٣- کۆیلەکردن (**الإسترقاق**)و،

٤- کوشتن (**القتل**).

بەڵام ژمارەیەک لە زانایانیش بە بەڵگەی ئایەتی: ﴿فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَاءً﴾، گوتوویانە: دروست نیە دیلی جەنگ بکوژرێ، بەڵکو دەبێ ئازاد بکرێ، چ بە هیممەت، چ بە قیمەت، لە

نێو ئەو زانایانەشدا کە ڕایان وایە، هەر کام لە: (**عبد الله ابن عمر، عبدالله ابن عباس، الحسن البصري، عطاء، الضحاك، السدي، سعيد ابن الزبير، ابن سيرين، الشعبي، عمر بن عبدالعزيز**) هەن، هەمووشیان زاناو پێشەوای بەرجەستەن[1].

بەڵام ئەوەی ئەم ڕا جیاییە یەکلایی دەکاتەوە، ئەوەیە، کە ئایا کام لەو ڕایانە بەرژەوەندیی تێدایەو، لەگەڵ باوی سیاسیی نێودەوڵەتیی ئەو ڕۆژگارەدا گونجاوترە، چونکە هەر کام لە (**ابن قيم الجوزية**) ڕەحمەتی خوای لێ بێ و، (**القَرَّافِي**) خوا لێی خۆشبێ، گوتوویانە حوکمە شەرعییەکان دوو جۆرن: جۆرێکیان گشتیی و چەسپاوو نەگۆڕن و وەک خۆیان دەمێننەوە، بەڵام جۆرێکی دیکەیان بە گوێرەی عادەت و نەریت و باوی کۆمەڵگاکان، گۆڕانیان بەسەردا دێ، هەڵبەتە جۆری دووەمیان کە پەیوەستن بە کات و شوێن و بە باوو نەریتەکانەوە، هەر کاتێک کات و شوێن و باوو نەریتەکان گۆڕان، دەبێ ئەوانیش بگۆڕێن، بەو بارەدا کە بەرژەوەندیی و دادگەریی باشتر دێتە دی.

ئنجا لەم ڕۆژگارەشماندا، لە ڕێکەوتننامە نێودەوڵەتییەکان (**الإتفاقات الدولية**)دا، بە تایبەت ڕێکەوتنامەی (جنێف) کە لە (١٢)ی ئابی (١٩٤٩)ی زاینییدا ئیمزا کراوە، هەموو جۆرە دەستدرێژیی کردنە سەر دیلێک قەدەغە کراوە، هەر لە جنێو پێدانەوە بگرە تاکو کوشتن[2]، ئنجا هەرچەندە ئێستاشی لەگەڵدابێ، ئەم ڕێکەوتننامە وەک پێویست جێبەجێ نەکراوە، بەڵام لە سۆنگەی ئەوەوە کە:

یەک: ڕێز لە مرۆڤ گرتن، یەکێکە لە پایەو بنەما سەرەکییەکانی شەریعەت: ﴿وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ﴾**الإسراء: ٧٠**، کوشتن و بە کۆیلەکردنی مرۆڤ، یان بە دیل گرتن و هەر جۆرە مامەڵەیەکی دیکەی ناشایستە، پێچەوانەی ڕێزو حورمەتی مرۆڤە.

---

(١) (المصنَّف لعبدالرزاق) بە ژمارە (٩٣٩٢) هەروەها (المغني لابن قدامة) بەرگی (١٣) لاپەڕە (٤٦-٤٧)، هەروەها (فقه الجهاد للدكتور يوسف القرضاوي) بەرگی دوو لاپەڕە (٩٧٧ - ٩٧٨)، هێناویانە.

(٢) بڕوانە: (آثار الحرب لوهبة الزحيلي)، لاپەڕە (٤٠٨).

دوو: لەبەر ئەوەی مەسەلەی مامەڵەکردن لە بواری هەڵسوکەوتەکاندایەو، لەو بوارەشدا بناغە ڕەوایيەو، سەنگی مەحەک و پێوەریش هێنانە دی بەرژەوەنديیە.

سێ: دیارە بەرژەوەنديی لەوە دایە کە مرۆڤەکان دەستدرێژییان نەکرێتە سەرو، مسوڵمانانیش لەگەڵ هەر هەوڵ و هەنگاوێک دابن، کە خێرو خۆشیی مرۆڤایەتیی تێدا بێ.

چوار: لە قورئاندا تەنیا باسی بەردان و ئازادکردنی دیلان کراوە، چ بێ بەرانبەرو چ بە بەرانبەر ﴿فَإِمَّا مَنًّۢا بَعۡدُ وَإِمَّا فِدَآءً﴾، بۆیە دەبێ ئەو شێوە مامەڵەیەش کە کاتی خۆی لەسەر ئەو عورف و باوە بنیات نراوە بگۆردرێ، تاکو بە تەعبیری **(القرافي)** شتێک نەکەین کە پێچەوانەی کۆڕاو مایەی نەزانیی بە ئایین، **(خلاف الإجماع وجهالة بالدين)** بێ، وەک لە کتێبەکەی خۆی **(الإحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام، وتصرُّفات القاضي والإمام)** دا[1]، گوتوویەتی.

پێنجەم: لە حاڵێکدا کە دوژمنانی مسوڵمانان بکەنە کۆیلە یان بکوژن، هەڵوێستی مسوڵمانان چی دەبێ؟:

وەک پێشتریش باسمان کرد، لە حاڵێکی وادا وەک پێغەمبەری خوا ﷺ وەک مامەڵەکردن لەگەڵ واقیعێکی سەپێنراوداو، وەک کاردانەوەو مامەڵەی هاوشێوە **(ردّ الفعل والمعاملة بالمثل)**، هەندێ مامەڵەی لەگەڵ کافرە شەڕکەرەکاندا دەکرد، کە لە کاتی ئاساییدا نەیدەکردن، ئێمەش لە حاڵێکی وادا لەسەر بنەمای مامەڵەی هاوشێوە بۆمان هەیە، ئەو جۆرە مامەڵانە لەگەڵ دیلەکانی دوژمنانمان بکەین، کە دەقێکی شەریعەت قەدەغەی نەکردبن، بە بەڵگەی: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ﴾**البقرة: ١٩٤**، بەڵام ئەویش بە مەرجی چەسپێنراونی بەرژەوەنديی **(تحقيق المصلحة)**، ئەگەرنا ئەگەر زیان و خراپەی زیاتر بێ، ئەویش دروست نیە.

---

(١) ص٢١٨.

بڕگەی چوارەم: ناچارکردنی نامسـوڵمانانی هـاووڵاتیی لاشـەڕ لەم ڕۆژگارەدا، کە یان سەرانە بدەن، یان ماڵ و حاڵیان بەجێبهێڵن، تاوان و ستەمەو، ماڵ سامانیشیان حەڕامە دەستکاریی بکرێ:

نامسـوڵمانانێک کـە کاتـی خۆی بوونەتـە هاووڵاتیی و ئەهلی مەنزڵگای مسـوڵمانان (**أهـل الـدار**) لـە دەوڵەتـی ئیسـلامییداو، لـە ڕۆژگاری خەلیفـە ڕاشـیدەکاندا خـوا لێیـان ڕازی بـێ، هـەر لـەو کاتـەوە، چ خـاوەن کتێبـەکان: کـە جوولەکـەو نەصرانییەکانـن بـە مسـۆگەریی و، بـە ڕای بەشـێک لـە زانایـان (**صابئة**)ش دەگرنـەوەو، هەندێکیـان گوتوویانـە: مەجووسـیش دەگرنـەوەو، ئەگـەر ئەوانیـش نەگرنـەوە، پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتـی: مەجووسـەکانیش وەک خـاوەن کتێبـەکان مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـەن.

نامسـوڵمانانێکی ئـاوا، مـادام زیانـی ژیـن و دینییـان بـە مسـوڵمانان نەگەیاندبـێ و، لـە دژیـان نەجەنگابـن، پێویسـتە لەسـەر بناغـەی پەیـمان و ئەمانـی یەکـەم، مامەڵەیـان لەگەڵـدا بکـرێ، چونکـە خـوای دادگـەر لـە بەرانبـەر بێبڕوایانێکـی خـاوەن پەیمانـدا فەرموویەتـی: ﴿ إِلَّا ٱلَّذِينَ عَـٰهَدتُّم مِّنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنقُصُوكُمْ شَيْـًٔا وَلَمْ يُظَـٰهِرُوا۟ عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتِمُّوٓا۟ إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُتَّقِينَ ﴿٤﴾ ﴾**التوبـة**، واتـە: بێجگـە لـەو هاوبـەش دانەرانـەی پەیمانتـان لەگەڵـدا بەسـتوون، پاشـان هیـچ کـەم و کورتییـان لـە بارەتانـەوە نەبـووەو، دژی ئێـوە پشـتگیریی کەسـیان نەکـردوە، ئەوانـە پەیمانەکەیـان هەتـا کاتـی دیارییکراویـان بـە تەواویـی لەگـەڵ بەرنـە سـەر، بێگومـان خـوا پارێزکارانـی خـۆش دەوێـن.

کەواتـە: هـەر جـۆرە سـتەم و دەسـتدرێژییەک بـۆ سـەر ئـەو جـۆرە هاووڵاتییانـە کـە نـا مسـوڵمانن، بـۆ سـەر خوێنیـان، بـۆ سـەر ناموسـیان، بـۆ سـەر سـامانیان، بـۆ سـەر هێمنیـی و ئاساییشـیان تاوانێکـی زلـەو، سـزای خـوای تونـدی دادگەری لەسـەرە، لـە دنیـاو دواڕۆژدا، هەڵبەتـە ئەگـەر کەسـانێکیان پەیمانیـان شـکاندو، زیانیـان بـە مسـوڵمانان گەیانـد، ئـەو چەنـد کەسـە یـان ئـەو کۆمەڵـە، تەنهـا خۆیـان بەرپرسـیارن

و دووچاری سزاو تۆڵەش دەبنەوە، نەک هەموویان، چونکە: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ﴾ **الأنعام: ١٦٤**، واتە: هیچ گوناهکارێک گوناهی کەسی دیکە هەڵناگرێ.

بۆ مەسەلەی سەرانە وەرگرتن لە خاوەن کتێبەکانی ئەم ڕۆژگارەش، دەڵێین:

یەکەم: قەوارەیەکی سیاسیی کە ڕەوایەتیی پێنەدرا بێ لەلایەن مسوڵمانانەوەو، بە ڕێ و ڕەسمی شەرعیی نەهاتبێتە کایەوە، هەر بۆی نیە ئەصڵەن بوونی هەبێ، چ جای ئەو ڕەفتارانە بکات.

دووەم: ڕای ڕاست و بەڵگەدار - وەک لە بەرگی چوارەمی مەوسووعەی (ئیسلام و دەوڵەتداریی) هێناومانە - ئەوەیە کە سەرانە ئەگەر وەریش بگیرێ، تەنیا لەوانە وەردەگیرێ کە لە جەنگی دژی دەوڵەتی ئیسلامییدا، دەشکێن، یان واز لە جەنگ دێنن و، ئامادە دەبن ببنە هاووڵاتیی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا، نەک لە هەر نا مسوڵمانێک، بە بەڵگەی ئەوەی کە سێ هۆزە جوولەکەکەی مەدینە (**بنو قینقاع، بنو النضیر، بنو قریظة**)، سەرانەیان لێ داوا نەکراوە، لەبەر ئەوەی لە سەرەتاوە جەنگیان نەکردوە دژی ئیسلام و مسوڵمانان.

سێیەم: لەسەر ڕای زۆرێک لە زاناو شەرعزانانی هاوچەرخ و، منیش ڕایەکەیانم پێ ڕاستە: لەم ڕۆژگارەدا نامسوڵمانانیش لە سایەی دەوڵەتەکانی جیهانی ئیسلامیی دا، هەر کات بەشداریی سەربازییان کردو، وەک مسوڵمانان بەشدارییان کرد لە بەرگریی کردن لە وڵاتدا، سەرانەیان لەسەر لادەچێ، چونکە سەرانە ڕەمزو هێمای هاووڵاتیی بوون و تەباییانە لەگەڵ دەوڵەتداو، بەسەربازییکردنیشیان ئەو ئامانجە دێتە دی، کاتی خۆیشی لە دەوڵەتی ئیسلامییدا ڕێککەوتنی لەو بابەتە، چەند جارێک لەگەڵ نامسوڵمانانی ئەوسای دەوڵەتی ئیسلامییدا کراوە، بۆ وێنە:

أ- (**جماعة الجراجمة**) کە نەسڕانیی بوون، ڕێککەوتنێکی ئاوهایان لەگەڵ نوێنەری ئەبوو عوبەیدەی جەڕڕاح دا کردوە.

ب- (**سوید بن مقرّن**) کە یەکێک لە فەرماندەکانی عومەری کوڕی خەتتاب بووە، خوا لێی ڕازی بێ، ڕێککەوتنێکی ئاوای لەگەڵ (میرزبان) و ئەهلی (دهستان) و ئەهلی (جرجان)دا کردوە.

ج- هەروەها عوتبەی کوڕی فەرقەدیش لەگەڵ خەڵكی ئازەربایجان دا، هەمان ڕێككەوتنی كردوە، كە هەر كات هاوكاریی سەربازیی مسوڵمانانیان كرد، سەرانەیان لەسەر لادەچێ[1].

كۆتایی ئەم بڕگەی چوارەم، بەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دەهێنین، كە فەرموویەتی: {قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصَمْتُهُ، رَجُلٌ أَعْطَى بِي، ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا، فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيراً فَاسْتَوْفَى مِنْهُ، وَلَمْ يُوَفِّهِ أَجْرَهُ} (أخرجه أحمد: ٨٦٧٧، تعليق شعيب الأرنؤوط : إسناده حسن) واتە: خوا ﷻ فەرموویەتی، سێ كەس خۆم لەسەریان دەبمە داواكار (مُدَّعِي) لە ڕۆژی قیامەتدا، هەر كەسێكیش من داواكاربم لەسەری، لێی دەبەمەوە: پیاوێك بە ناوی منەوە پەیمان بدات و بیشكێنێ و، پیاوێك مرۆڤێكی ئازاد بفرۆشێ و پارەكەی بخوات، پیاوێك كرێكارێك بە كرێ بگرێ و ئیشەكەی خۆی پێ بكات و، دوایی كرێیەكەی نەداتێ.

كەواتە: هەر كامێك لەو سێ ڕەفتارە، گوناهی زۆر گەورەن و سزای زۆر توندیان لەسەرە.

٥)- قەوارەی سیاسیی لە ئیسلامدا، دەبێ مایەی بەختەوەریی سەرجەم كۆمەڵگا بێ و ڕەحمەت بێ بۆیان، نەك بەڵاو گرفتاریی و زەحمەت:

قەوارەیەكی سیاسیی كە بە ناوی ئیسلام و مسوڵمانانەوە بنیات دەنرێ، دەبێ هەموو هەوڵ و تەقەلای خۆی لەسەر ئەوە چڕ بكاتەوە، هەرچی زیاترو باشتر هاووڵاتییانی ژێر سایەی بە مسوڵمانان و نامسوڵمانانەوە، ئاسوودەو بەختەوەر بكات و كێشەو گرفتەكانیان چارەسەر بكات، تاكو بەرجەستەكەری ناوونیشانی

---

(١) ئەمە كتێبی (فتوح البلدان للبلاذري)، لاپەڕە: (٢١٧)و، (تأريخ الطبري) لە بەرگی دوو لاپەڕە (٥٣٠ و ٥٣٩)دا، و (فقه الجهاد)ی (دكتور يوسف القرضاوي) لاپەڕە (٨٥٠-٨٥١)، ئەوانەیان هێناوە.

پێغەمبەرەکەیان بێ ﷺ: ﴿وَمَآ أَرۡسَلۡنَٰكَ إِلَّا رَحۡمَةٗ لِّلۡعَٰلَمِينَ ١٠٧﴾الأنبياء، واتە: تۆمان تەنیا بە بەزەیی بۆ هەموو جیهانییان ناردوە، بۆیە دەبێ دەوڵەتی ئیسلامیی بە شێوەیەک بێ کە خەڵک و جەماوەری ژێر سایەی، هەمیشە بۆ سەلامەتیی و بەردەوامیی، سەرگەرمی پاڕانەوەو نزا بن، نەک بە پێچەوانەوە: خەڵک و جەماوەر لە پەنایدا، ترس و بیمیان هەبێ و، لە دڵە ڕاوکەدابن و خوا خوایان بێ ڕۆژێ زیاتر سێبەری شوومی لەسەریان لابچێ، پێغەمبەر ﷺ لەو بارەوە فەرموویەتی: {خِيَارُ أَئِمَّتِكُمُ الَّذِينَ تُحِبُّونَهُمْ وَيُحِبُّونَكُمْ، وَتُصَلُّونَ عَلَيْهِمْ وَيُصَلُّونَ عَلَيْكُمْ، وَشِرَارُ أَئِمَّتِكُم الَّذِينَ تُبْغِضُونَهُمْ وَيُبْغِضُونَكُمْ، وَتَلعَنُونَهُمْ وَيَلْعَنُونَكُمْ} (أخرجه مسلم: ١٦٥٥)، واتە: باشترین پێشەواو حوکمڕانانتان، ئەوانەن کە خۆشتان دەوێن و خۆشیان دەوێن و، نزایان بۆ دەکەن و نزاتان بۆ دەکەن و، خراپترین حوکمڕانانتان ئەوانەن، کە ڕقتان لێیانەو ڕقیان لێتانە، نەفرینیان لێ دەکەن و نەفرینتان لێ دەکەن.

كورته باسێك

به كۆیلەكردنی مرۆڤ لەم ڕۆژگارەدا تاوانەو، دژی شەریعەتە[1]

ئەم كورتە باسە لە چوار بڕگەدا، دەخەینەڕوو:

١)- ئاوڕدانەوەیەک لە مێژوو.

٢)- ئیسلام چی لە سیستمی كۆیلایەتیی كرد؟

٣)- لە كەیەوە بڕیاری نەهێشتنی كۆیلایەتیی درا؟

٤)- ئایا لەم ڕۆژگارەدا دروستە مرۆڤ بكریتە كۆیلە؟

بڕگەی یەكەم: ئاوڕدانەوەیەك لە مێژوو:

سەرجەم سەرچاوە مێژووییەكان پێمان دەڵێن: كۆیلایەتیی (**الرِّق، الإسْتِعْبَاد**)، لە لای ئۆممەت و كۆمەڵگا پێشووەكان، وەک میسرییەكان و، فارسەكان و، بابلییەكان و، ڕۆمەكان و، عەرەبەكان، شتێكی باو بووە، هەروەها جوولەكەكانیش (**اليهودية**)، بڕیاری لەسەر داوەو، نەصرانییەتیش دانی پێدا هێناوە، بگرە تێكڕای فەیلەسووفەكانی یۆنان وەک ئەفلاتوون و ئەرەستۆو یاسازانەكانی ڕۆم وەک شیشرۆن و سینیكیش، سەلماندوویانەو بە شتێكی ئاساییان زانیوە، یەكەم جاریش ڕۆمەكان دیلەكانی جەنگیان كردوونە كۆیلە[2]، هەروەها كتێبەكانی جوولەكەو نەصرانییەكان بە ڕاشكاویی باسی ڕەوایەتیی كۆیلایەتییان كردوە، بۆیە ئێستاش

---

(١) ڕاستەوخۆ لە كتێبی هەڵوەشاندنەوەی پەڕگیریی (نقض التطرف)، وەری دەگرین، لاپەڕە: (٢٨٣ – ٣٠٩)، چاپی دووەم.

(٢) هەموو ئەو زانیارییانە لە كتێبی: (الرِّقُّ في الإسلام)ی شەفیق پاشا، لاپەڕە: (٩ - ٢٧)، هەروەها (مدونة جستنيان) لاپەڕە (١١).

لە (پەیمانی کۆن)دا کە کتێبی پیرۆزی هەر کام لە جوولەکەو نەصرانییەکانە، ئەم دەقە هەیەو دەیخوێنینەوە، **(وَحِيْنَ تَتَقَدَّمُونَ لِمُحَارَبَةِ مَدِيْنَةٍ فَادْعُوهَا لِلصّلْحِ أَوّلاً، فَإِنْ أَجَابَتْكُمْ إِلَى الصُّلْحِ وَاسْتَسْلَمَتْ لَكُمْ، فَكُلُّ الشَّعْبِ السَّاكِنِ فِيهَا يُصْبِحُ عَبِيدَاً لَكُمْ)**[(١)]، واتە: کاتێک بۆ شەڕی شارێک دەچن، یەکەم جار بانگیان بکەن بۆ صوڵح، ئنجا ئەگەر صوڵحیان کردو ملکەچتان بوون، ئەوە هەموو دانیشتووانی دەبنە کۆیلەتان.

هەروەها ئێستاش لە (پەیمانی نوێ)دا، کە کتێبی نەصرانییەکانە، ئەم دەقە هەیە دەیخوێنینەوە: **(أَيُّهَا الْعَبِيدُ! أَطِيعُوا سَادَتَكُمُ الْبَشَرِيِّينَ بِخَوْفٍ وَارْتِعَادٍ مِنْ قَلْبٍ صَادِقٍ، كَمَنْ يُطِيعُ الْمَسِيحَ)**[(٢)]، واتە: ئەی کۆیلەکان! فەرمانبەریی مرۆڤە خاوەنەکانتان بکەن بە ترس و لەرزەوەو بە دڵێکی ڕاستەوە، وەک ئەو کەسەی کە فەرمانبەریی مەسیح دەکات.

کەواتە: با بزانری کتێبی پیرۆز **(الكتاب المقدس)**ی جوولەکەو نەصرانییەکان لە بارەی کۆیلایەتییەوە چی دەڵێ؟ پاشان سەرنجی قورئانیش دەدەین لەو بارەوە.

بڕگەی دووەم: ئیسلام چی لە سیستمی کۆیلایەتیی کرد؟

کاتێک ئیسلام دوایین نوسخەی هیدایەتی خواو، دوایین بەرنامەی خوا بۆ مرۆڤایەتیی هات، سیستمی کۆیلایەتیی **(نظام الرق)**، چەندان سەدە بوو ڕەگ و ڕیشەی بە قووڵایی مێژووی بەشەردا چوو بووە خوارو، لە نێو سەرجەم گەل و وڵاتانی دنیادا شتێکی باوو کارپێکراو بوو، بە ئاسایی و سرووشتیی تەماشا دەکراو، بە پایەیەکی گەورەی ژیانی سیاسیی و ئابووریی و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکان

---

(١) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم، سفر التثنية، الإصحاح ٢٠، ص٣٩٢.

(٢) التفسير التطبيقي للكتاب المقدس، العهد الجديد، الرسالة إلى المؤمنين في أفسس، السادة والعبيد، ص٢٥٣٢.

دادەنرا، وەک چۆن ئێستا سیستمی سەرمایەداریی، بە بناغەی زۆربەی قەوارە سیاسیی و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگاکانی ئەم ڕۆژگارە دادەنرێ، بۆیە نەدەگونجا ئیسلام لەلایەن خۆیەوە بە نووکە قەڵەمێک ئەو واقیعە پڕ ستەم و نامرۆڤانەیە بگۆڕێ، هەرچەندە هێندەی کێوێک لەسەر دڵی قورس بوو، کە مرۆڤەکان هەندێکیان هەندێکی دیکەیان بکەنە کۆیلەو کەنیزەک و، وەک کەل و پەل و ئاژەڵ، سەوداو مامەڵەیان پێ بکەن، بۆیە ئیسلام هەڵسا بە گۆڕینی ئەو واقیعە نا لەبارەو، بۆ ئەوەش سیاسەتێکی پلە پلەیی گرتە بەر بەم شێوەیەی خوارێ:

هەنگاوەکانی چارەسەرکردنی ئیسلام بۆ سیستمی کۆیلایەتیی:

١- چارەسەری فیکریی:

لە سۆنگەی ئەوەوە کە هەڵسوکەوتەکان (التصرفات)، زادەی بۆچوونەکان (التَّصَوّرات)ن، ئەگەر بویسترێ هەڵسوکەوتێکی خراپ چاک بکرێ، دەبێ ئەو بیر و بۆچوونە چەوتەی کە لێوەی هەڵدەقوڵێ، چاک بکرێتەوە، ئیسلامیش بۆ بنبڕکردنی دیاردەی کۆیلایەتیی هەر وای کردوە، سەرەتا خوای بەرزی کاربەجێ لە چەندان ئایەتدا، ئەو ڕاستییەی ڕاگەیاند کە مرۆڤەکان هەموویان وەچەو زادەی باب و دایکێکن و، یەکسانن، بە پارێزکاریی بەرزیی و نزمییان تێدا پەیدادەبێ، بۆ وێنە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟ ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ ﴿١٣﴾﴾ **الحجرات**، واتە: ئەی خەڵکینە! ئێمە ئێوەمان لە نێرو مێیەک وەدیهێناوەو، گێڕاومانن بە چەندان گەل و هۆز، تاکو پێک ئاشنا بن و، بێگومان بەڕێزترینتان لە لای خوا، پارێزکارترینتانە، بە دڵنیایی خوا زانای شارەزایە.

ئەوەش هەم بۆ ئەوەی کۆیلەکان بەر لە جەستەیان، ڕووح و ناخیان ئازاد بێ و، هەست بە ڕێزو حورمەتی هاوتاو یەکسانی خۆیان بکەن لەگەڵ گەورەکانیانداو، هەم گەورەکانیشیان بزانن کە هیچیان لەوان زیاتر نیەو هەموویان وەک یەکن.

٢- وشککردنی سەرچاوەکانی هاتنی کۆیلە:

پێش هاتنی ئیسلام جگە لە دیلەکانی جەنگ، لە چەند ڕێیەکی دیکەشەوە خەڵک دەکرانە کۆیلە:

یەکەم: قەرزدارێک کە قەرزەکەی پێ نەدرابایەوە، دەبووە کۆیلەی بابای خاوەن قەرز.

دووەم: ژنێک کە لە مێردی ڕایکردبایە، دەبووە کۆیلەی مێردەکەی.

سێیەم: دزیی کردن، بابای دز دەبووە کۆیلەی بابای دزیی لێکراو.

چوارەم: خۆ کردنە کۆیلەی کەسێکی دیکە، کەسێک بۆی هەبوو بە ویستی خۆی خۆی بکاتە کۆیلەی کەسێکی دیکە.

پێنجەم: زاڵبوونی هۆزێک یان نەتەوەیەک یان دەوڵەتێک، بەسەر یەکێکی دیکەداو بە کۆیلەکردنی خەڵکەکەی.

شەشەم: ڕاکردوو لە جەنگ، هەر کەسێک لە جەنگ ڕایکردبایە، دەیانکردە کۆیلەی دەوڵەت.

بەڵام ئیسلام جگە لە دیلی جەنگ، ئەویش بە شێوەیەکی کاتیی و بە ناچاریی، هەموو ڕێیەکانی دیکەی کە خەڵکیان پێ دەکرایە کۆیلە، بەستنی و، زۆربەی هەرە زۆری سەچاوەکانی کۆیلایەتییشی لە لایەن خۆیەوە وشک کرد.

٣- ئازادکردنی ئەو کۆیلانەی هەبوون:

ئیسلام چەند ڕێیەکی دانان بۆ ئازادکردنی کۆیلە، کە ئێمە سێ ڕێگای سەرەکییان لێ باس دەکەین:

یەکەم: دانانی هەشتیەکی زەکات بۆ ئازاد کردنی کۆیلان، وەک خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ

﴿٦٠﴾ التوبة، دیارە مەبەست لە ﴿ٱلرِّقَابِ﴾، کۆیلەکانەو، یەک لەسەر هەشتی زەکاتی هەموو مسوڵمانان خوای میهرەبان و دادگەر بۆ ئازادکردنی کۆیلانی تەرخان کرد.

دووەم: ڕێککەوتنی کۆیلەو خاوەنەکەی، لەسەر پێدانی ئەندازەیەک لە سامان بە خاوەنەکەی و خۆ کڕینەوەی، وەک خوا ﷻ لە سوورەتی (النور)دا دەفەرموێ: ﴿وَلۡيَسۡتَعۡفِفِ ٱلَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغۡنِيَهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ وَٱلَّذِينَ يَبۡتَغُونَ ٱلۡكِتَٰبَ مِمَّا مَلَكَتۡ أَيۡمَٰنُكُمۡ فَكَاتِبُوهُمۡ إِنۡ عَلِمۡتُمۡ فِيهِمۡ خَيۡرٗاۖ وَءَاتُوهُم مِّن مَّالِ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ ءَاتَىٰكُمۡۚ وَلَا تُكۡرِهُواْ فَتَيَٰتِكُمۡ عَلَى ٱلۡبِغَآءِ إِنۡ أَرَدۡنَ تَحَصُّنٗا لِّتَبۡتَغُواْ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَاۚ وَمَن يُكۡرِههُّنَّ فَإِنَّ ٱللَّهَ مِنۢ بَعۡدِ إِكۡرَٰهِهِنَّ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٣٣﴾﴾.

وەک دەبینین خوای زانا فەرمانی کردوە بە خاوەن کۆیلەکان، کە هەر کات کۆیلەکانیان داوای موکاتەبەیان لێکردن، لەگەڵیاندا بکەن، مادام تێیاندا ڕادەبینن و، هاوکارییشیان بکەن.

سێیەم: دانانی ئازادکردنی کۆیلەیەک، وەک سزاو کەفارەت بۆ چەند جۆرە گوناهو هەڵەیەک:

یەکەم: یەکێک لەوانە کوشتنی بە هەڵە، **(القتل الخطأ)**: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤۡمِنٍ أَن يَقۡتُلَ مُؤۡمِنًا إِلَّا خَطَـٔٗاۚ وَمَن قَتَلَ مُؤۡمِنًا خَطَـٔٗا فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مُّؤۡمِنَةٖ ... ﴿٩٢﴾﴾ النساء.

دووەم: شکاندنی سوێند: ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ ٱللَّهُ بِٱللَّغۡوِ فِيٓ أَيۡمَٰنِكُمۡ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ ٱلۡأَيۡمَٰنَۖ فَكَفَّٰرَتُهُۥٓ إِطۡعَامُ عَشَرَةِ مَسَٰكِينَ مِنۡ أَوۡسَطِ مَا تُطۡعِمُونَ أَهۡلِيكُمۡ أَوۡ كِسۡوَتُهُمۡ أَوۡ تَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ... ﴿٨٩﴾﴾ المائدة.

سێیەم: زیهارکردنی مێرد لە ژنی، واتە: پیاوێک بە ژنەکەی بڵێ: تۆ وەک پشتی دایکم وای، بیشوبهێنی بە دایکی: ﴿وَٱلَّذِينَ يُظَٰهِرُونَ مِن نِّسَآئِهِمۡ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُواْ فَتَحۡرِيرُ رَقَبَةٖ مِّن قَبۡلِ أَن يَتَمَآسَّاۚ ذَٰلِكُمۡ تُوعَظُونَ بِهِۦۚ وَٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٞ ﴿٣﴾﴾ المجادلة.

٤- جوانترین مامەڵەکردن لەگەڵ کۆیلاندا:

بۆ نموونە: پێغەمبەر ﷺ فەرمانی بە مسوڵمانان کردوە کە وشەی **(عبد)** و **(أمة)** بۆ کۆیلەکانیان بەکارنەهێنن، وەک: کۆیلەو کەنیزەک، بەڵکو لە جیاتی

ئـەوە، (فتـاي وفتـاتي)، یـان (غلامـي وجاريتـي)، بەكاربێنـن، (فتـاي وفتـاتي)، بـە مانـای كـوڕو كچـی گەنـج و (غـلام و جاريـة)ش بـە هەمـان شـێوە، هەمـان مانايـان هەيـە: {عَـنْ أَبِـي هُرَيْـرَةَ ﷺ أَنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ قَـالَ: «لاَ يَقُولَـنَّ أَحَدُكُـمْ عَبْـدِي وَأَمَتِـي كُلُّكُـمْ عَبِيـدُ اللَّـهِ، وَكُلُّ نِسَـائِكُمْ إِمَـاءُ اللَّـهِ، وَلَكِـنْ لِيَقُـلْ غُلاَمِـي وَجَارِيَتِـي، وَفَتَـايَ وَفَتَـاتِي»} (أخرجـه مسـلم: ٢٢٤٩).

واتـە: ئەبـوو هورەيـرە ﷺ دەڵـێ: پێغەمبـەر ﷺ فەموويەتـی: بـا يەكێـک لـە ئێـوە نەڵـێ كۆيلەكـەم و كەنيزەكەكـەم، هەمووتـان بەنـدەی خـوان، هەمـوو ئافرەتەكانيـش بەنـدەی مێينـەی خـوان، بەڵكـو بـا بڵێـن: غوڵامەكـەم و كچەكـەم، ياخـود كـوڕە گەنجەكـەم و كچـە گەنجەكـەم.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ فەرموويەتـی: {إِخْوَانُكُـمْ خَوَلُكُـمْ، جَعَلَهُـمُ اللَّـهُ تَحْـتَ أَيْدِيكُـمْ، فَمَـنْ كَانَ أَخُـوهُ تَحْـتَ يَدَيْـهِ، فَلْيُطْعِمْـهُ مِـمَّا يَـأْكُلُ، وَلْيُلْبِسْـهُ مِـمَّا يَلْبَـسُ، وَلاَ تُكَلِّفُوهُـمْ مَـا يَغْلِبُهُـمْ، فَـإِنْ كَلَّفْتُمُوهُـمْ فَأَعِينُوهُـمْ عَلَيْـهِ} (أخرجـه البخـاري: ٢٤٠٧، ومسـلم ١٦٦١، وأبـو داود: ٥١٥٨، والترمـذي: ١٩٤٥، أبـن ماجـه: ٣٦٩).

واتـە: براياكانتـان خـوا ﷻ خسـتوونيە بەردەسـتی ئێـوە، (يـانی: بـە هـۆی سيسـتمێكی سياسـيی و كۆمەڵايەتييـەوە كـە سـايەو سـێبەرتانەو حوكمتـان دەكات، نـەک خـوا وای دانـا بـێ)، ئنجـا هـەر كەسـێک برايەكـەی لـە بەردەسـتی دا بـوو، بـا لـەو خواردنـەی خـۆی دەيخـوات، هەمـان خواردنـی پـێ بـدات، لـەو پۆشـاكەی بـۆ خـۆی دەيپۆشـێ، پۆشـاكی بـۆ بپۆشـێ و، بـا كارێكـی پـێ نەسـپێرێ بـۆی نەكـرێ و، ئەگـەر كارێكـی وای پـێ سـپارد، بـا بـۆ خـۆی هـاوكاری بـێ.

بڕگەی سێیەم: لە كەیەوە بڕیاری نەهێشتنی كۆیلایەتیی درا؟

هەرچەنـدە ئيسـلام بـەردی بناغـەی نەهێشـتنی كۆيلايەتيـی دانـا، وەک پێشـتر باسـمان كـردو، بـە شـێوەيەكی پلـە پلەيـی و حەكيمانـە مامەڵـەی لەگـەڵ ئـەو واقيعـە

نەخوازراوو سەپێندراوە کردو، جگە لە ئەوەش، واتە: جگە لە ئەوەی ئیسلام کردی، نە مەنتیقیی بوو، نە واقیعیی و کردەییش بوو، بەڵام بە داخەوە لە ئەنجامی گۆڕانی شێوازی دانانی حوکمڕانانی مسوڵمانانەوە لە ڕاوێژەوە بۆ میراتیی و ڕەچەڵەکیی و، گەلێک جۆرە لادانی دیکەش کە لێرەدا دەرفەتی باسکردنیان نیە، سەرەنجام لە جیاتی ئەوەی مسوڵمانان لە ڕووی نەهێشتنی کۆیلایەتییەوە، خەڵکی دیکەی وڵاتان بخەنە ژێر کاریگەریی خۆیانەوە، ئەوانیش بڕیاری بە یەکجاریی نەهێشتنی ئەو دیاردە قێزەونە بدەن، کە بەر لە هەموو شتێک لەگەڵ بناغەی ئایینەکەیاندا کە خوا بەیەکگرتن (**توحید الله**)ە، تێکدەگیرێ، پاشان لەگەڵ ئەو ڕێزو حورمەتەشدا تێکدەگیرێ، کە خوا ﷻ لە مرۆڤی ناوە: ﴿وَلَقَدۡ كَرَّمۡنَا بَنِيٓ ءَادَمَ ٧٠﴾**الإسراء**، بەپێچەوانەوە: مسوڵمانان کەوتنە ژێر کاریگەریی و هەژموونی کلتووری ڕزیوو دواکەوتوویی گەلانی دیکە، لە ڕۆم و فارس و هیندو چین و، لە وڵاتانی ئیسلامییشدا، وەک وڵاتانی دیکە، بازاڕی کۆیلەو کەنیزەکان، تاکو دەهات قەڵەباڵغتر دەبوو، هەتا سەرەنجام لە کۆنگرەی ڤیەننا ساڵی (١٨١٥)ی زایینی، دەوڵەتە ئەوڕووپاییەکان بڕیاری قەدەغە کردنی بازرگانیی کردن بە کۆیلانیان دا و، دوا ڕێککەوتنیش لەو بارەوە بریتی بوو لە: ڕێککەوتننامەی جنێڤ کە لە (٩/٧/ ١٩٥٦)دا بە یەکجارەکیی بازرگانیی کردن بە کۆیلەی قەدەغە کرد[١].

شایانی باسیشە: دەوڵەتی عوسمانیی ئەو کاتە، ساڵی (١٨١٥ز)، پشتگیریی بڕیاری قەدەغەکردنی بازرگانیی بە کۆیلەوەی کردو، خۆشحاڵیی خۆی دەربڕی بۆ ئەو هەنگاوە، وەک لە (**آثار الحرب**)ی (**وهبة الزحيلي**)دا[٢] هاتووە.

---

(١) (تأريخ الفقه الإسلامي، ص٤٢).

(٢) لاپەڕە (٤١١-٤١٢).

بڕگەی چوارەم: ئایا لەم ڕۆژگارەدا دروستە مرۆڤ بکرێتە کۆیلە؟

لە وەڵامدا بە ڕوون و ڕاشکاویی دەڵێین: نەخێر، لەبەر چی؟ بە لای کەمەوە لەبەر سێ هۆکاران:

هۆکاری یەکەم: وەک پێشتر باسمان کرد، ئیسلام وەک واقیعێکی سەپێنراوی ڕەتکراوە، مامەڵەی لەگەڵ دیاردەی کۆیلایەتییدا کردو، سەرجەم سەرچاوەکانی هاتنی کۆیلەی وشک و چۆڕە بڕ کردن، تەنها ڕێی دیلەکانی جەنگی هێشتۆتەوە بە ناچاریی، لەسەر بنەمای مامەڵەی هاوشێوە (المعاملة بالمثل)دا، دیلەکانی جەنگیشی بە شێوەیەکی کاتیی بە کۆیلە گرتوون، چونکە نەدەگونجا سوپای ئیسلام دیلەکانی لەلایەن بەرانبەرەکانیانەوە بکرێنە کۆیلە، ئەوانیش دیلەکانیان بە بەلاش، یان بە قەرەبوو بەر بدەن، سەرەنجام ئەوە دەبوو بە جەنگێکی دەروونیی سەخت، کە ئیسلام دژ بە سوپایەکەی خۆی دەیکردو، هاندانێکیش دەبوو لە دژی ئەو ناحەزانەی کە ئەگەر نەکوژرێن، سەرەنجام ئازاد دەکرێن، دووبارە لە دژی تێ هەڵدەچنەوە، بۆیە عەقڵ و مەنتیق و، واقیع و بەرژەوەندیی، خوازیاری ئەوە بوون کە ئیسلام ئەو ڕێیە بە شێوەیەکی کاتیی بهێڵێتەوە.

هۆکاری دووەم: هیچ ئایەتێکی قورئان و، هیچ دەقێکی سوننەت نیە، کە فەرمان بکات بە کۆیلەکردنی هیچ مرۆڤێک، بەڵام چەندان ئایەت و دەقی سوننەت هەن، کە فەرمان دەکەن بە ئازادکردنی کۆیلە، بۆیە زۆر ڕاستە ئەگەر بگوترێ: ئیسلام ئازادکردنی کۆیلانی هێنا، نەک بە کۆیلەکردنی مرۆڤەکان، (**جاء الإسلام بالعتق، ولم يأت بالرّق**)، ئیسلام ئازادکردنی کۆیلانی هیناوە، نەک بە کۆیلەکردنی مرۆڤەکان!

یەکێک لەو شوێنانەش کە باسی ئازاد کردنی کۆیلان دەکات ئەوەیە: ﴿فَلَا ٱقۡتَحَمَ ٱلۡعَقَبَةَ ﴿١١﴾ وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا ٱلۡعَقَبَةُ ﴿١٢﴾ فَكُّ رَقَبَةٍ ﴿١٣﴾﴾البلد، ئەو کەسە دەرووی سەختی نەبڕیوە، تۆ چووزانی دەر ووی سەخت چییە؟ ئازادکردنی کۆیلەیەکە.

کەواتـە: ئازادکردنـی مرۆڤێـک لـە داوی کۆیلایەتیـی، کارێکـی هێنـدە گـەورەو گرنـگ بـووە لـە ڕووی قورئانـەوە، وەک بڕینـی دەروویەکـی سـەخت و، مایـەی سـەرفرازیی مـرۆڤ بـووە لـە ڕۆژی دواییـدا.

هـۆکاری سـێیەم: بـۆ ئـەوە کـە دروسـت نیـە مـرۆڤ لـە ڕۆژگاری ئەمـڕۆدا بکرێتـە کۆیلـە، وەک پێشـتر باسـمان کـرد، ئىسـلام هەمـوو سـەرچاوەکانی کۆیلایەتیـی وشـک کـردن و، هەمـوو ڕێیەکانـی گرتـن، بێجگـە لـە یـەک ڕێ، ئەویـش بریتـی بـوو لـە دیلەکانـی جەنـگ، ئەویـش بـە شـێوەیەکی کاتیـی، وەک کاردانـەوەو مامەڵـەی هاوشـێوە، یـانی: (**رَدُّ الفعـل والمعاملـة بالمثـل**)، ئێمـە تەنیـا یـەک ئایەتمـان هەیـە لـە قورئانـدا، لـە بـارەی چۆنیەتیـی مامەڵـە کـردن لەگـەڵ دیلەکانـی جەنگـدا، کـە دوا حوکمـی ئیسـلامی تێدایـە لـەو بـارەوە، وەك خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِذَا لَقِيتُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فَضَرْبَ ٱلرِّقَابِ حَتَّىٰٓ إِذَآ أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً حَتَّىٰ تَضَعَ ٱلْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ﴿٤﴾ ﴾محمـد، واتـە: ئنجـا هـەر کات بەرەنـگاری ئەوانـەی بێبـڕوان، بوونـەوە، لـە گەردنیـان بـدەن، [چونکـە چەکـی ئـەو کاتـە زیاتـر شمشـێر بـووە، مرۆڤیـش بـە لـە گـەردن درانـی لـە جەنـگ دا زووتـر دەکـوژرێ]، هـەر کاتێـک شـپرزەتان کـردن، کەلەپچەیـان بکـەن و بـە دیلیـان بگـرن، پاشـانیش یـان بـە خۆڕایـی و چاکـە لەگەڵـدا کـردن، یاخـود بـە قەرەبـوو (دیـل بەرانبـەر دیـل، یـان بـە پـارە) بەریـان بـدەن، هەتـا جەنـگ قورسـاییەکانی خـۆی دادەنـێ و کۆتایـی دێ.

وەک دەبینیـن: خـوای کاربەجـێ فەرمـان بـە بـڕواداران دەکات کـە لـە کاتـی بەرەنگاربوونـی دوژمنانـی بێبـڕوای شـەڕ فرۆشـدا، زەبـر لـەو شـوێنەیان بـدەن کـە زووتـر پێـی دەکوژرێـن و، پـاش لـە پـەل و پـۆ خسـتنیان، ئنجـا بـە دیلیـان بگـرن، دواییـش بـۆ شـێوازی مامەڵەکـردن لەگـەڵ دیلەکانـدا بـۆ چۆنیەتیـی بەردانیـان، تەنیـا د وو ڕێیـان دادەنـێ و سـێیەمیان نیـە، ﴿ فَإِمَّا مَنًّۢا بَعْدُ وَإِمَّا فِدَآءً ﴾، یـان منـەت باریـان بکـەن و، بەبـێ بەرانبـەر بەریـان بدەن، یاخـود بە بەرانبـەرو قەرەبـوو، قەرەبووەکەش

دەگونجێ دیل بە دیل بێ، دەشگونجێ ماڵ و سامان بێ، دەشگونجێ بابای دیل پارەی نەبێ، بەڵام هەر جۆرە خزمەتێک بێ پێشکەش بکات، وەک چۆن پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەو دیلانەی جەنگی بەدر، کە ماڵ و سامانیان نەبووە، بەرانبەر بەوە بەری دان، کە منداڵەکانی پشتیوانان فێری نووسین بکەن، وەک لەم شوێنەوارەدا هاتوە:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: كَانَ نَاسٌ مِنَ الْأَسْرَى يَوْمَ بَدْرٍ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِدَاءٌ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِدَاءَهُمْ أَنْ يُعَلِّمُوا أَوْلَادَ الْأَنْصَارِ الْكِتَابَةَ} **(أخرجه أحمد: ٢٢١٦ تعليق شعيب الأرنؤوط: حسن)**، واتە: عەبدوڵڵای کوڕی عەبباس (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: خەڵکێک لە دیلەکانی جەنگی بەدر، هی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانی مەککە، توانای ماددییان نەبوو، قەرەبوو بدەن، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ قەرەبووەکە، ئەوەی بۆ دانان کە ژمارەیەک لە منداڵی پشتیوانانەکان فێری خوێندن و نووسین بکەن.

شایانی باسیشە: هەندێک لە زانایان وا لە ڕستەی: (فَشُدُّوا۟ ٱلْوَثَاقَ)، (دەستبەندیان توند بکەن)، حاڵیی بوون کە مانای کۆیلەکردن **(إسترقاق)**، بگەیەنێ، بەڵام بە دڵنیاییەوە ئەوە ڕاست نیە، چونکە کەلەپچە کردن **(شدُّ الوَثاق)**، تەنها بەندکردن دەگەیەنێ و، هیچ پەیوەندیی بە کۆیلەکردن **(إسترقاق وإستعباد)**ەوە نیە، بگرە ئەو ئایەتە بە ئاماژە کردن پێمان دەڵێ: بە کۆیلە کردن دروست نیە، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: پاش بە دیل گرتنیان، یان بە چاکەو منەت کردن بەریان بدەن، یان بە بەرانبەر، کەواتە: هیچ شتێکی سێیەم، وەک کوشتن یان بە کۆیلە کردن، دروست نیە.

ئنجا یەکێک بۆی هەیە بپرسێ: مادام قورئان بۆ دیلەکانی جەنگ، تەنیا باسی بەردانیانی کردووە، چ بە بەلاش و چاکەو، چ بە بەرانبەرو قەرەبوو، ئەدی بۆچی لە سوننەت و سیرەی پێغەمبەری خوادا ﷺ بە کۆیلەکردن **(إسترقاق)**، هەبووە؟

بە سێ قسە وەڵامی ئەو پرسیارو ئیشکالە دەدەینەوە:

١)- لەو جەنگانەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ دژی نامسوڵمانانی شەڕ فرۆش و پەیمان شکێن، لە بتپەرست و خاوەن کتێبەکان کردوونی، هیچ پیاوێک، یان نێرینەیەکی باڵغی نەکردۆتە کۆیلە، بەڵکو تەنیا ئافرەتان و منداڵانی بە کۆیلە کردوون، وەک **(إبن القیم)** گوتوویەتی: **(إنَّ النَّبِيَّ ﷺ لَمْ يَسْتَرِقَّ فِي حَيَاتِهِ ذَكَراً بَالِغاً قَطُّ، وَإنَّمَا اسْتَرَقَّ النِّسَاءَ وَالصِّبْيَان)**[(١)]، واتە: پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز لە ژیانیدا نێرینەیەکی باڵغی نەکردۆتە کۆیلە، بەڵکو تەنیا ئافرەتان و منداڵانی کردوونە کۆیلە.

بێگومان بە کۆیلەکردنی ئافرەتان و منداڵان بریتی بووە لە: حەواندنەوەیان و خستنیانە گەڵ خێزانە مسوڵمانانەکان، پاش نەمانی پیاوەکانیان و تێکچوونی شیرازەی خێزانەکانیان، کە بێگومان لەو ڕۆژگارەدا، هیچ بەدیلێک بۆ ئەو چارەسەرە ناچارییە نەبووە.

٢)- هەر کەسێکیش لە نامسوڵمانە شەڕ فرۆشەکان، دوایی مسوڵمان بووبێ، ئافرەت و منداڵەکانی بۆ ئازاد کراون، وەک پێغەمبەر ﷺ شەش هەزار (٦٠٠٠) لە ژن و منداڵە بە دیل گیراوەکانی هۆزی هەوازنی دانەوە پیاوەکانیان، پاش ئەوەی مسوڵمان بوون، هەروەها هەر کام لە خەڵکی مەککە کە پێی فەرموون: بڕۆن ئێوە بەردراون **(اذهبوا فأنتم الطُّلَقاء)** **(أخرجه البخاري: ٢٨٥١، ومسلم: ١٧٤٤)**، هەروەها خەڵکی خەیبەریشی بە چاکە بەرداو، هۆزی **(بنو المصطلق)**یش دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ **(جورية بنت الحارث)**ی لێ بە هاوسەرگرتن خوا لێی ڕازی بێ، مسوڵمانان وەک ڕێزگرتن لەو خزمایەتییە، ژن و منداڵەکانیان بەردان، کە سەد خێزان بوون، ئەمیش لە **(سنن أبي داود)** دا لە ژمارە: (٣٩٣١) هاتوە.

٣)- وەڵامی سێیەم بۆ ئەو ئیشکالەی باسکرا، ئەوەیە کە ئەو هەڵوێستە لەلایەن پێغەمبەری خوا ﷺو پاشان چوار خەلیفە ڕاشیدەکانەوە، هەڵوێستێکی ناچاریی بووە، کە بار ودۆخی سیاسیی ئەو کاتی دەوڵەتانی دنیا، فەرزی کردوەو مامەڵەیەکی کاتیی

---

(١) زاد المعاد: ج٣، ص١١٥.

بووه، لەگەڵ ئەو نەریتە جیهانییەدا، کە بە نسبەت مسوڵمانانەوە، ئەو نەریتی مرۆڤ بە کۆیلە گرتنە، پێچەوانەو دژی دوو بنەڕەتی هەرە گەورەو گرنگی ئیسلامە، کە بریتین لە:

١)- تەنیا خوا پەرستن {**توحيد الله في العبادة (فاعلم أَنَّهُ لاَ إِلَهَ إلاَّ الله)**}، واتە: بزانە جگە لە خوا هیچ پەرستراوێک نیە، کە شایانی پەرستن بێ.

٢)- ڕێزو حورمەتی مرۆڤ گرتن (**تَكْرِيم الإِنْسَان**)، ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِيٓ ءَادَمَ﴾**الإسراء**(٧٠)، واتە: بێگومان ڕێزمان لە وەچەی ئادەم گرتوە، چونکە تەنیا خواپەرستن و خوا بە پەرستراو دانان، خوازیاری ئەوەیە کە مرۆڤەکان لە بەرانبەر خوادا یەکسان بن و، سەییدو کۆیلەیان لە نێودا نەبێ، هەروەها ڕێزو حورمەتی مرۆڤ گرتنیش، خوازیاری ئەوەیە کە هەموویان ئازادو سەربەست بن و، هیچ کەس ژێر دەست و کۆیلەی ئەوی دیکە نەبێ.

جگە لەوانەش کە باسمان کردن، ئێمە یازدە (١١) بەڵگەمان ڕیز کردوون، لەسەر ئەوە کە ناگونجێ مرۆڤ بە کۆیلە بکرێ:

١)- ئیسلام چ وەک بووناسییەکەی (ontology) چ وەک ئیمان و عەقیدە، چ وەک شەریعەت، دژی کۆیلایەتیی و زەبوونیی مرۆڤە.

٢)- هیچ ئایەتێکی قورئان و، هیچ دەقێکی سوننەتیش نیە، فەرمان بە مسوڵمانان بکات دیلەکانی جەنگ لە کافران بکەنە کۆیلە.

٣)- ئەوەش کە لە سیرەی پێغەمبەری خوادا ﷺ و هی چوار خەلیفە ڕاشیدەکانیشدا هاتوە، ئەوپەڕی دروست و ڕەوا بوون (**الجواز والإباحة**)ی بە کۆیلە کردن دەگەیەنێ، وەک کاردانەوەو مامەڵەی هاوشێوە، بۆ دوژمنانێک کە ئەو کاتە بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵ دیلەکانی جەنگدا دەکرد.

٤)- هەروەها ئیسلام ئایینی ئیمان و عەقیدەی ڕاست و زگماکی ساغە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًاۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَاۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾﴾**الروم**.

کەواتە: خوای زاناو شارەزا بەرنامە پاک و ڕاستەکەی خۆی کە ئیسلامەو، زگماک و سرووشتی ساغی مرۆڤی، بە دوو ڕووی ڕاستییەک داناون، ئنجا بێگومان وێڕای هەر کام لە عەقڵی ساغ و زگماک (**فطرة**)ی تەواویش، نکووڵیی لە کۆیلایەتیی مرۆڤەکان دەکەن.

٥)- یەکەمین جار ئیسلام لەسەر زاری خەلیفەی دووەم (عومەری کوڕی خەتتاب)، ئەو ڕاستییەی وە بیر مرۆڤایەتیی هێنایەوە، کە مرۆڤەکان بە ئازادیی لە دایک دەبن و هیچ کەس بۆی نیە، بیانکاتە کۆیلەو ژێردەستەو بیانچەوسێنێتەوە، وەک عومەر بە والی میسر، عەمری کوڕی عاص و کوڕەکەی گوت: لە کاتێکدا کوڕەکەی والی میسر بە قامچیی لە کابرایەکی قیبتیی دابوو، چونکە ئەسپەکەی پێش ئەسپی وی کەوتبۆوە، لە غار غارێن و پێشبڕکێدا، پێی گوت: (**مُذْ كَمْ تَعَبَّدْتُم النَّاسَ، وَقَدْ وَلَدَتهُم أَمَّهَاتُهُم أَحْرَاراً؟**) (**كنز العمال**)[1]، واتە: لە کەیەوە ئێوە خەڵکتان کردوە بە کۆیلە؟ لە حاڵێکدا دایکیان بە ئازادیی هێناونیە دنیاوە؟!.

٦)- هەروەها زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە لە کوێ و چۆن دادگەریی باشتر بچەسپێ و، بەرژەوەندیی بێتە دی، شەریعەت لەوێیە، هەر هۆکارو ئامرازو شێوازێ، چەسپاندنی دادگەریی و هێنانە دی بەرژەوەندیی پەکیان لەسەری بکەوێ، ئەوە پێویست دەبێ، بە پێی بنچینەی: (**مَا لَا يَتِمُّ الوَاجِبُ إلاَّ بِهِ، فَهُوَ وَاجِبٌ**)، هەر شتێک فەرزێک پەکی لەسەر بکەوێ، ئەویش فەرز دەبێ.

هەروەها بنچینەی (**لِلوَسَائِلِ حُكْمُ المَقَاصِد**)، ئامرازەکان حوکمی ئامانجەکانیان هەیە، ئنجا (إبن القيم) لەو بارەوە کە دادگەریی و بەرژەوەندیی لە کوێ بێ، شەریعەت لەوێیە، نووسیویەتی: (**فَإِذَا ظَهَرَت أَمَارَاتُ العَدْلِ، وَأَسْفَرَ وَجْهُهُ بِأَي طَرِيْق كَانَ، فَثَمَّ شَرْعُ اللهِ وَدِيْنِه**)[2]، واتە: هەر کاتێک نیشانەکانی دادگەریی دەرکەوتن و، بە هەر شێوەیەک بێ ڕووی دەروشایەوەو، ئەوە شەرع و بەرنامەی خوا لەوێیە.

---

(١) ج١٢، ص٨٧٣.

(٢) الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، ص٢٣.

بێگومان دادگەریی و بەرژەوەندیی گشتییش، بۆ مرۆڤایەتیی لەوە دایە، کە نەک هەر هیچ کەس نەکریتە کۆیلە، بگرە بە هیچ شێوەیەک ستەمی لێ نەکرێ و نەچەوسێنرێتەوەو، بە پێچەوانەوە: چەوساندنەوە کۆیلایەتیی، گەورەترین ستەمەو بێزراترین چەوساندنەوەیە بۆ مرۆڤایەتیی.

٧)- ئێمە چەندان ئایەتی قورئانی بە پێز دەبینین، کە فەرمان بە ئازاد کردن و ڕزگارکردنی کۆیلان دەکەن، بۆ وێنە:

ئایەتی یەکەم: ﴿لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ ﴿١٧٧﴾﴾البقرة.

ئایەتی دووەم: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً ۚ وَمَن قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُّسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَن يَصَّدَّقُوا ۚ فَإِن كَانَ مِن قَوْمٍ عَدُوٍّ لَّكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ ﴿٩٢﴾﴾النساء.

ئایەتی سێیەم: ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا عَقَّدتُّمُ الْأَيْمَانَ ۖ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ﴿٨٩﴾﴾المائدة.

ئایەتی چوارەم: ﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ ﴿٦٠﴾﴾التوبة.

ئایەتی پێنجەم: ﴿وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّىٰ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ ۗ وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ۖ وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ ﴿٣٣﴾﴾النور.

ئایەتی شەشەم: ﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِن نِّسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِّن قَبْلِ أَن يَتَمَاسَّا ۚ ذَٰلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٣﴾﴾المجادلة.

ئایەتی حەوتەم: ﴿فَلَا ٱقۡتَحَمَ ٱلۡعَقَبَةَ ۝١١ وَمَآ أَدۡرَىٰكَ مَا ٱلۡعَقَبَةُ ۝١٢ فَكُّ رَقَبَةٍ ۝١٣﴾ البلد.

کەواتە: ئیسلام زۆر مەبەستی بووە کە دیاردەی کۆیلایەتیی نەمێنێ و، ئەو کۆیلانەی ئەو ڕۆژگارەش، ڕۆژگاری دابەزینی قورئان هەبوون، لە داوی کۆیلایەتیی قوتارو ئازاد بن.

٨)- هەروەها مادام خوا ستایشی خۆی کردوە لەسەر نەهێشتنی ستەمکاران، وەک لە سووڕەتی (الأنعام)دا دەفەرموێ: ﴿فَقُطِعَ دَابِرُ ٱلۡقَوۡمِ ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْۚ وَٱلۡحَمۡدُ لِلَّهِ رَبِّ ٱلۡعَٰلَمِينَ ۝٤٥﴾، واتە: ئیدی کۆمەڵی ستەمکاران دوا بڕاو بوون و، ستایش بۆ خوای پەروەردگاری جیهانییان، بە دڵنیاییەوەش خەڵک و میللەتان کردنە کۆیلەو ژێر دەستیش، گەورەترین ستەمە.

٩)- هەروەها مادام خوای دادگەر سەرزەنشتی مسوڵمانان دەکات کە لە توانایاندایە چەوساوان ڕزگار بکەن، کەچی کەمتەرخەمیی دەکەن لە جەنگ و جیهاد کردندا، بۆ قوتار کردنیان، وەک خوای کاربەجێ و دادگەر فەرموویەتی: ﴿وَمَا لَكُمۡ لَا تُقَٰتِلُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱلۡمُسۡتَضۡعَفِينَ ۝٧٥﴾ النساء، ئەوە چیتانە! لە پێناوی خوا (ڕازییکردنی خوا) و ڕزگارکردنی چەوساواندا جەنگ ناکەن؟! بێگومان کۆیلە بوونی مرۆڤیش خراپترین جۆری چەوساندنەوەیەتی.

١٠)- هەروەها فیرعەون کە نموونەی حوکمڕانی ملهوڕو خۆسەپێن و لە خوا یاخییە، گەلی بەنوو ئیسرائیلی کرد بووە کۆیلەو دەیچەوساندنەوە، وەک مووسا ﷺ لە وەڵامی ئەو قسەیەدا، کە دەڵێ لەماڵی ویدا گەورە بووە، ﴿قَالَ أَلَمۡ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدٗا وَلَبِثۡتَ فِينَا مِنۡ عُمُرِكَ سِنِينَ ۝١٨﴾، گوتوویەتی: ﴿وَتِلۡكَ نِعۡمَةٞ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنۡ عَبَّدتَّ بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ ۝٢٢﴾ الشعراء، ئەو چاکەیەش کە بە چاوی منی دا دەدەیەوە، بە هۆی ئەوەوە بووە کە تۆ بەنوو ئیسرائیلت کرد بووە کۆیلە، واتە: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە کە دایکم مەترسیی کوژرانی منی بووە لەلایەن تۆوە، کە منداڵە نێرینەکانی بەنوو ئیسرائیلت سەردەبڕین و، مێینەکانیشت دەهێشتنەوە، من نەدەخرامە تابووتەوەو بە ئاودا نەدەدرام و، لەلایەن ئێوەوە نەدەگیرامەوەو، سەرەنجام لە ماڵی تۆدا بەخێو نەدەکرام.

کەواتە: بە کۆیلە کردنی خەڵک عادەتی فیرعەونەکانەو، دەربازکردنیشیان لە کۆیلایەتیی و ژێر دەستەیی، عادەتی پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بووە، چونکە مووسا ﷺ کە نێرراوە بۆ لای فیرعەون، خوا پێی فەرمووە: ﴿ فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَٰكَ بِـَٔايَةٍ مِّن رَّبِّكَ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىٰ مَنِ ٱتَّبَعَ ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٤٧﴾ ﴾طه، (خوا ﷻ فەرمووی) هەردووکتان (مووساو هاروون) بچنە لای فیرعەون، پێی بڵێن: ئێمە نێردراوانی پەروەردگارتین، دەجا بەنوو ئیسرائیلمان لەگەڵ بنێرەو مەیانچەوسێنەوە، بە دڵنیایی لە پەروەردگارتەوە نیشانەو بەڵگەمان بۆ هێناوی و، سەلامیش لەو کەسە بێ، شوێن ڕێنمایی خوا دەکەوێ.

هەروەها خوا دەرباز کردنی بەنوو ئسرائیلی لە کۆیلایەتیی و ژێر دەستەیی فیرعەون، بە چاکەیەکی گەورەو بەرچاوی خۆی داناوە، وەک فەرموویەتی: ﴿ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى ٱلَّذِينَ ٱسْتُضْعِفُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٥﴾ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ وَنُرِىَ فِرْعَوْنَ وَهَٰمَٰنَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا۟ يَحْذَرُونَ ﴿٦﴾ ﴾القصص، واتە: دەشمانەوێ چاکە لەگەڵ ئەوانەدا بکەین کە لە زەویدا چەوسێنرانەوەو، لە زەویدا بیانکەنە پێشەواو، بیانگێڕین بە میراتگر، هەروەها لە زەویدا دەستڕۆیشتوویان بکەین و، ئەوەی مەترسییان لێی هەبوو پێشانی فیرعەون و هامان و سەربازەکانیان بدەین.

١١)- مادام بەشەر سەرەنجام پاش دوازدە، سێزدە سەدەدا، دوای دابەزینی قورئان و، بانگی ئازادیی و یەکسانیی مرۆڤەکانی بە گوێی دنیادا دانی، گەیشتە ئەو ئاستە کە ئەوەی قورئان لە یەکەمین ڕۆژەوە ویستی بیکات، کە نەهێشتنی کۆیلایەتییەو بڕیاری لەسەر بدات و لە سەری ڕێک بکەوێ.

لەبەر هەموو ئەوانەی لەو یازدە بڕگەیەدا، کە ڕابردن، هاتن، بە هیچ شێوەیەک ڕەوا نیە بە ناوی ئیسلام و شەریعەتەکەیەوە، هیچ مرۆڤێک بکرێتە کۆیلەو، ئەوەی ڕێکخراوی داعش بەرانبەر ئافرەتە یەزیدییەکان کردی، کارێکی ستەم و ناڕەوا بووەو، هیچ بنەمایەکی شەرعیی نیەو، بە هەر بیانو و پاساوێکەوە کرابێ، ئیسلام لێی بێ بەرییەو، ماڵی قەڵبەو سەر بە خاوەنیەتی.

شایانی باسیشە: هەم خودی بە کۆیلەکردنی ئافرەتە یەزیدییەکان، شتێکی قەدەغەیەو گوناهێکی گەورەیەو، هەم فرۆشتنیشیان قەدەغەیەو ستەمە، هەروەها چوونە لاشیان بە ناوی کەنیزەک، بە دەستدرێژیی و زینا دادەنرێ، واتە: سێ گوناە و تاوانی گەورە، وێکڕاو، لە هەمووشیان زلترو بێزراوتر، ئەوەیە کە بە ناوی ئیسلامەوە جێبەجێ بکرێ.

لە بارەی گەورەیی تاوانی بە کۆیلە گرتن و فرۆشتنی مرۆڤی ئازادەوەش، نامسولمان بێ، یان مسولمان بێ، با تەماشای ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ بکەین:

{قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: ثَلَاثَةٌ أَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصَمْتُهُ: رَجُلٌ أَعْطَى بِي، ثُمَّ غَدَرَ، وَرَجُلٌ بَاعَ، حُرًّا فَأَكَلَ ثَمَنَهُ، وَرَجُلٌ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَاسْتَوْفَى مِنْهُ، وَلَمْ يُوَفِّهِ أَجْرَهُ} (أخرجه أحمد: ٨٦٧٧، تعليق شعيب الأرنؤوط : إسناده حسن)

واتە: خوا ﷻ فەرموویەتی، سێ کەس خۆم لەسەریان دەبمە داواکار (مدّعي) لە ڕۆژی قیامەتدا، هەر کەسێکیش من داواکاربم لەسەری، لێی دەبەمەوە: پیاوێک بە ناوی منەوە پەیمان بدات و بیشکێنێ و، پیاوێک مرۆڤێکی ئازاد بفرۆشێ و پارەکەی بخوات و، پیاوێک کرێکارێک بە کرێ بگرێ و ئیشەکەی خۆی پێ بکات و، دوایی کرێیەکەی نەداتێ.

وەلامی دوو پرسیارو ئیشکال:

بە پێویستی دەزانم لە بواری بابەتی: (ڕەوانەبوونی بە کۆیلەکردنی مرۆڤەوە)، وەلامی دوو پرسیارو ئیشکال بدەینەوە:

پرسیاری یەکەم: مادام لە ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺو، لە ڕۆژگاری چوار خەلیفە ڕاشیدەکاندا، بە شێوەیەک لە شێوەکان بە کۆیلە کردن ڕەوا بووبێ، چۆن دەڵێی: لەم ڕژگارەدا ڕەوا نیە، ئایا هیچ دەقێک ئەو حوکمەی نەسخ کردۆتەوە؟

دەڵێین: مامەڵەی پێغەمبەر ﷺ و چوار خەلیفە ڕاشیدەکان، لەگەڵ ئەو مەسەلەیەدا لە ژێر فشاری واقیعی سیاسەتی نێو دەوڵەتیی ئەوسادا بووەو، مامەڵەیەکی کاتیی و ناچاریی و، کاردانەوەو مامەڵەی هاوشێوە (**رد فعل والمُعاملة بالمثل**) بووە، نەک حوکمێکی گشتیی شەریعەت تاکو گۆڕانی بەسەردا نەیەت، چونکە حوکمەکانی شەریعەت لە ڕووی چەسپان و گۆڕانەوە، دوو جۆرن:

جۆری یەکەم: حوکمی گشتیی و چەسپاوو، گۆڕان هەڵنەگرن، وەک: فەرز بوونی نوێژو، زەکات و، قەدەغە بوونی شەڕاب و، سوود.

جۆری دووەم: حوکمی تایبەتیی و کاتیین و، گۆڕانیان بەسەردا دێ، وەک: حوکمەکانی بواری ئیداریی و سیاسیی و، تەنبێ کردن (**تعزیر**)، هەر بۆیەش مامەڵەی هەندێک لە چوار خەلیفەکان لەگەڵ هەندێ بابەتدا، لە هی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ جیا بووە، بۆ وێنە: پێغەمبەر ﷺ سەر زەمینی خەیبەری دابەش کرد، بەڵام عومەر خوا لێی ڕازی بێ، سەر زەمینی عێراقی دابەش نەکرد، ئنجا (**إبن قدامة**)، لەو بارەوە گوتوویەتی: (**لأنَّ النَّبِيَّ فَعَلَ مَا هُوَ الأَصْلحَ فِي زَمَنِه، وَعُمَر فَعَلَ مَا هُوَ الأَصْلح فِي زَمَنِه**)[1]، واتە: پێغەمبەر ﷺ ئەوەی کرد، کە بۆ ڕۆژگاری خۆی چاکتر بووەو، عومەریش ئەوەی کردووە کە بۆ ڕۆژگاری وی باشتر بووە.

هەروەها (ابن القیم) لەو بارەوە نووسیویەتی - کە من یەکسەر مانا کوردییەکەی دێنم - لە کتێبی: (**إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان**)دا[2]: حوکمە شەرعییەکان دوو جۆرن: یەکەم: جۆرێکیان هەر لەسەر یەك حاڵەتن و گۆڕانیان بەسەردا نایەت، نە بە هۆی کاتەکانەوەو، نە بەهۆی شوێنەکانەوەو، نە بەهۆی کۆشش و ڕای پێشەوایانەوە، وەک پێویست بوونی ئەرکەکان و، قەدەغە بوونی قەدەغەکان و، ئەو سزایانەی بە شەرع بۆ تاوانەکان دانراون و، وێنەی ئەوانە.

---

(١) المغني ج٤، ص١٨٩.

(٢) ج١، ص٣٤٦.

دووەم: ئەوانە کە بە گوێرەی خوازیاری بەرژەوەندیی بۆیان، بە پێی کات و شوێن و حاڵ دەگۆڕێن، وەک ئەندازەکانی سزادانەکان، کە حوکمڕانەکان بە کۆششی خۆیان، وەک تەمبێ کردن **(تعزیر)** دایان دەنێن و، جۆرەکانیان و سیفەتەکانیان، چونکە شەرعدانەر بە پێی بەرژەوەندیی جۆراو جۆریان دەکات.

هەروەها **(القَرَّافِي)**یش، لەو بارەوە مەسەلەیەکی زۆر گرنگ دەخاتە ڕوو، کە ئەویش یەکسەر مانا کوردییەکەی دێنم، لە **(الإحكام في تمييز الفتاوى عن الأحكام وتصرّفات القاضي والإمام)**دا[1]، دەڵێ: وەک خۆیان ئەنجامدانی ئەو حوکمانەی کە پەیوەستن بە عادەت و نەریتەکانەوە، وێڕای گۆڕانی ئەو عادەت و نەریتانە، پێچەوانەی کۆ ڕایەو نەزانییە لە ئاییندا، بەڵکو هەرچی لە شەریعەتدا پەیوەست بێ بە عورف و عادەتەکانەوە، حوکمەکە بە پێی گۆڕانی عورف و عادەتەکەوە دەگۆڕێ، بۆ حاڵەتێک کە عورف و باوەکە دیخوازێ، هەروەها ئەوەی بە ڕەهایی دەگوترێ، لە بارەی وەسییەتەکان و سوێندەکان و تێکڕای بابەتە فیقهییەکانەوە، کە پەیوەستن بە حوکم و باوەکانەوە، هەر کات عورف و باوەکان گۆڕان، ئەو حوکمانەش کە لەو بوارانەدان، دەگۆڕێن.

کەواتە: لەم ڕۆژگارەماندا کە عورف و عادەت و باوی سیاسیی نێو دەوڵەتیی دنیا، لە بواری مامەڵەکردن لەگەڵ دیلەکانی جەنگدا بە تایبەتیی و، بابەتی بە کۆیلەکردنی مرۆڤ دا بە گشتیی، گۆڕاوە، وەک پێشتر گوتمان: لە ساڵی (١٨٥٦)ی زایینی لە کۆنگرەی (جنێف)دا، بڕیاری کۆتایی نێو دەوڵەتیی لە بارەی نەهێشتنی بازرگانییکردن بە کۆیلانەوە، دراوە، کەواتە: ئێستا نەک هەر واقیعێکی ناچارکەر نیە، وا لە مسوڵمانان و قەوارە سیاسییەکانیان بکات، لە کاتێکدا ئایین و شەریعەتەکەیان دژی بە کۆیلەکردنی مرۆڤە، کە لەسەر بناغەی مامەڵەی هاوشێوەو بە ناچاریی، بچنە نێو بازاڕی بە کۆیلە کردنەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە، واقیعێکی دیکەی هاندەر بۆ ئازادیی مرۆڤەکان و، نەهێشتنی

---

(١) ص ٢١٨ - ٢١٩.

کۆیلەیی هەیە، واتە: ئەو عورف و باوەی کاتی خۆی مسولمانانی ناچار کردوون، دیلەکانی جەنگ بە کۆیلە بکە، ئێستا گۆڕاوە.

کەواتە: وەک (القرَّافي)، گوتوویەتی: کۆڕا و تێگەیشتن لە ئایین، خوازیاری ئەوەن و مسولمانان پابەند دەکەن، ئەو هەلوێست و حوکمە شەرعییەی کە کاتی خۆی بار ودۆخێکی واقیعی ناشەرعیی نەگونجاو ناچاریی کردوون، تەبەننیی بکەن، ئێستا بیگۆڕن، بە هەلوێستێکی واو بە حوکمێکی دیکەی شەرعیی گونجاو، لەگەڵ شەریعەت و واقیعی ئێستای عورف و باوی دنیاداو، هیچ پێویستیی بە هەبوونی لابەر (ناسخ) نیە بۆ حوکمە پێشووەکە، چونکە حوکمە پێشووەکە حوکمێکی چەسپاوی شەریعەت نەبووە، بەڵکو بڕیارو هەلوێستێکی ناچاریی و کاتیی بووە، بەرانبەر بە واقیعێکی ناشەرعیی نەخوازراوو، بە گۆڕانی واقیع و هەل و مەرجە ناچارکەرە نەخوازراوەکە، یەکسەر ئەو هەلوێست و بڕیارە، پاساوی نەماوەو کۆتایی پێهاتوە، وەک هەر هەلوێست و بڕیارێکی دیکەی هەڵقولاوی عادەت و هەل و مەرجی کۆمەڵگا.

پرسیاری دووەم: ئایا لەم ڕۆژگارەدا لەسەر بناغەی مامەڵەی هاوشێوە (المعاملة بالمثل) ئەگەر ئەهلی کوفر دیلەکانی مسولمانانیان بە کۆیلە کردن، دروستە مسولمانانیش دیلەکانی ئەوان بە کۆیلە بکەن؟

لە وەڵامدا دەڵێین: هەرچەندە ئیسلام بە سرووشت، وەک بووناسیی و ئیمان و عەقیدەکەی و وەک شەریعەتەکەی، دژی کۆیلایەتییە، بەلام وەک چۆن لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو چوار خەلیفە ڕاشیدەکانیدا، وەک کاردانەوەو، مامەڵەی هاوشێوە، بە ناچاریی ئەو بڕیارە نەخوازراوە دراوەو، ئەو هەلوێستە ناچارییە تەبەننیی کراوە، ئێستاش بە هەمان شێوە، پێم وایە دەگونجێ ئەو هەلوێستە بگیرێتەبەر، چونکە خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡ فَٱعۡتَدُواْ عَلَيۡهِ بِمِثۡلِ مَا ٱعۡتَدَىٰ عَلَيۡكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ١٩٤﴾ البقرة.

بەڵام بێگومان ئەوە لە حاڵێکدایە، کە مسوڵمانان بەرژەوەندیی لە کاردانەوەو مامەڵەی هاوشێوەدا ببینن، ئەگەرنا ئەگەر پێیان وابوو، زیانی لە قازانجی زیاترە، ئەو کاتەش دروست نیەو، مەرجیش نیە هەرچی بێبڕوایان لە خۆیان وەشاندەوە، مسوڵمانانیش لە خۆیانی بوەشێننەوەو بە شایستەی خۆیان و ئایین و بەرنامە تێرو تەواوەکەی خوای کارزانی بزانن.

لە کۆتایی ئەم باسەدا:

بە باشی دەزانم لە کۆتایی ئەم باسەدا، قسەیەکی کورتیش لە تەفسیرە نایابەکەی (سید قطب)ەوە، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، (في ظِلال القرآن)، کە ئەویش هەر لە تەفسیری ئایەتی ژمارە (٤)ی سوورەتی (محمد)دا، دوای چەند قسەیەک دەڵێ: (والخلاصة التي ننتهي إليها، أن هذا النص هو الوحيد المُتَضمِّن حكم الأسرى. وسائر النصوص تتضمن حالات أخرى غير حالة الأسر، وأنه هو الأصل الدائم للمسألة، وما وقع بالفعل خارجاً عنه، كان لمواجهة حالات خاصة وأوضاع وقتية، فقتل بعض الأسرى كان في حالات فردية، يمكن أن يكون لها دائماً نظائر؛ وقد أُخِذوا بأعمال سابقة على الأسر، لا بمجرّد خروجهم للقتال، ومثال ذلك أن يقع جاسوس أسيراً فيحاكم على الجاسوسية لا على أنه أسير، وإنما كان الأسر مجرد وسيلة للقبض عليه.

ويبقى الإسترقاق، وقد سبق لنا في مواضع مختلفة من هذه الظلال القول: بأنه كان لمواجهة أوضاع عالمية قائمة، وتقاليد في الحرب عامة، ولم يكن ممكناً أن يطبق الإسلام في جميع الحالات النص العام: فإمّا مَنّاً بعد وإمّا فداءً .. في الوقت الذي يسترق أعداء الإسلام من يأسرونهم من المسلمين، ومِنْ ثَمَّ طبّقه الرسول ﷺ في بعض الحالات فأطلق بعض الأسارى مَنّاً، وفادى ببعضهم أسرى المسلمين، وفادى بعضهم بالمال، وفي حالات أخرى وقع الإسترقاق لمواجهة حالات قائمة لا تعالج بغير هذا الإجراء).

دەڵێ: ئەو پوختەیەی کە پێی دەگەین ئەوەیە کە ئەم دەقە تاکە دەقێکە حوکمی دیلەکانی جەنگی تێدایەو، دەقەکانی دیکە باسی حاڵەتەکانی دیکە دەکەن و، ئەم دەقە بناغەی هەمیشەییە لە مەسەلەکەداو، ئەوەی لە دەرەوەی ئەم دەقە ڕووی داوە، {واتە: وەک ئەم دەقە، گوتوویەتی، مامەڵە نەکراوە}، بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی هەندێ حاڵەتی تایبەت و بار ودۆخی کاتیی بووە، بۆ وێنە: کوشتنی هەندێک لە دیلەکان لە هەندێ حاڵەتی تاکیی دا، ئەوە هەمیشە وێنەیان دەبێ، کە ئەوانە بە هۆی تاوانی دیکەی پێش بە دیل گیرانیانەوە سزا دراون، نەک تەنیا لەبەر ئەوەی هاتوونە جەنگ {بەڵکو خوێنی خەڵک قەرزار بوون، یاخود تاوانی دیکەی وایان کردوون لە سەریان بکوژێن}، وێنەی ئەوە کە جاسووسێک بە دیلیی بکەوێتە دەستی دەوڵەت، (دەوڵەتی ئیسلامیی)، ئەو کاتە لەبەر جاسوسییەکەی دەکوژرێ، نەک لەبەر ئەوەی دیلە، بەڵکو بە دیل گرتنەکەی تەنیا ئامرازێک بووە.

دەمێنێتەوە مەسەلەی کۆیلە کردن، پێشتریش لە (في ظلال)دا، باسمان کردوە، بە کۆیلە کردن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوە بووە لەگەڵ هەندێک بارودۆخی دنیایی ئەو کاتەو، هەندێک نەریتیی جەنگیی کە ئەو کاتە هەبووەو، ئیسلام بۆی نەگونجاوە لە هەموو حاڵەتاندا، ئەم دەقە گشتییە جێبەجێ بکات، (**فإمّا مناً بعد، وإما فداءً**)، لە حاڵێکدا کە دوژمنانی ئیسلام، مسوڵمانان دەگرن و دەیانکەنە کۆیلە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ لە هەندێ حاڵەتدا، ئەوەی جێبەجێ کردوە، هەندێ لە دیلەکانی بە منەت و چاکە بەرداون و، هەندێکی بە فەرەبوو بەرداون و، هەندێکیان ماڵی لێوەرگرتوون و، هەندێک جاریش هەندێکی بە کۆیلە گرتوون بۆ چارەسەرکردنی واقیعێک کە بەو شێوە نەبووایە، چارەسەر نەدەکرا.

دوایی دەڵێ: (**ويحسن أن يكون مفهوماً أنّني أجنح إلى هذا الرأي لأن النصوص القرآنية واستقراء الحوادث وظروفها يؤيِّده، لا لأنه يهجس في خاطري أن استرقاق الأسرى تهمة، أحاول أن أبرِّيء الإسلام منها! إن مثل هذا الخاطر لا يهجس في نفسي**

أبداً، فلو كان الإسلام رأى هذا، لكان هو الخير، لأنه ما من إنسان يعرف شيئاً من الأدب يملك أن يقول: إنه يرى خيراً مما يرى الله! إنما أنا أسير مع نص القرآن وروحه، فأجنح إلى ذلك الرأي، بإيحاء النص واتجاهه)[1].

واتە: پێویستە لێرەدا ئەوەش بزانرێ کە من بۆیە ئەو ڕایە هەڵدەبژێرم، چونکە دەقەکانی قورئان و، تێوە ڕامانی ڕووداوەکان و هەل و مەرجەکان، پشتگیریی ئەوە دەکەن، نەک لەبەر ئەوەی بە دڵمدا بێ، کە بە کۆیلەکردنی دیلان، تۆمەتێک بێ ئیسلامی لێ بەریی بکەم، هەرگیز ئەوەم بە زەیندا نایەت، ئەگەر زانیبام ئیسلام وا بە باش دەزانێ (دیارە ئەو کاتە وا باش بوو)، بێگومان هەر ئەوە چاک بوو، هەر کەسێک تۆزێک ئەدەبی هەبێ، ناتوانێ بڵێ: من شتێک بە باش دەزانم، چاکتر لەوەی خوا ﷻ فەرموویەتی!! بەڵکو من لەگەڵ دەقی قورئاندا دەڕۆم و، لەگەڵ ڕووحەکەیدا دەڕۆم، بۆیە ئەم ڕایە هەڵدەبژێرم، لەبەر ئەوەی هەم دەقەکە، هەم ئاڕاستەی ئیسلام ئەوە دەگەیەنێ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

(١) في ظلال القرآن: ج٦، ص ٣٢٨٥.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە لـە هەشـت ئایـەت پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (١٢ - ١٩)، کەچەنـد بابەتێکـی جـۆراو جۆریـان گرتوونـە خۆیـان، بـەڵام تـەوەری سـەرەکیی و سـوڕگەیان، بـاسی سـەرەنجامی هـەر کام لـە بـڕواداران و بێبڕوایانـە، لە دنیـاو دوارۆژداو، سـەرجەم حـەوت بابەتـن:

١- چوونە بە هەشتی بڕواداران و، چوونە دۆزەخی بێبڕوایان، لە ئایەتی (١٢)دا.

٢- هەڕەشەکردن لە کافرەکانی مەککە، کە پێغەمبەریان ﷺ وەدەرنا، بەوە کە خوا ﷻ ئاوەدانیی و کۆمەڵگاکانی لەوان بەهێزتری لە ڕابردوودا فەوتاندوون، لە ئایەتی (١٣)دا.

٣- بەراوردی نێوان بڕوادارانی بەرچاو ڕوون و، بێبڕوایانی ئارەزوو و پەرست، لە ئایەتی (١٤)دا.

٤- وەسفی بە هەشتێک کە پارێزکارانی دەچنە نێوو، وەسفی سزاو جەزرەبەی بێبڕوایان، لە ئایەتی (١٥)دا.

٥- باسی بەهرە وەرنەگرتنی بێبڕواو دڵنەخۆشەکان لە کۆڕو قسەی پێغەمبەر ﷺو، بە پێچەوانەوەش: زیادکردنی هیدایەتی بڕواداران و، پێبەخشرانی پاریزکاریی، ئایەتەکانی: (١٦ و ١٧).

٦- باسی هاتنی ئاخیر زەمان کە هەندێ لە نیشانەکانی دەرکەوتوون و هاتوون، لە ئایەتی (١٨)دا.

٧- بابەتی حەوتەم و کۆتایی، فەرمانکردنی خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ بە زانینی یەکتایی خوا لە پەرستراندا‌و، داوای لێبوردن کردن بۆ خۆی و بڕوادارانی پیاوو ئافرەت، لە خوای لێبوردە بۆ هەڵەو کەم و کوڕییەکان، ئایەتی (١٩).

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأۡكُلُونَ كَمَا تَأۡكُلُ ٱلۡأَنۡعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثۡوٗى لَّهُمۡ ﴿١٢﴾ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةٗ مِّن قَرۡيَتِكَ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَتۡكَ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ﴿١٣﴾ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٖ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهۡوَآءَهُم ﴿١٤﴾ مَّثَلُ ٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَۖ فِيهَآ أَنۡهَٰرٞ مِّن مَّآءٍ غَيۡرِ ءَاسِنٖ وَأَنۡهَٰرٞ مِّن لَّبَنٖ لَّمۡ يَتَغَيَّرۡ طَعۡمُهُۥ وَأَنۡهَٰرٞ مِّنۡ خَمۡرٖ لَّذَّةٖ لِّلشَّٰرِبِينَ وَأَنۡهَٰرٞ مِّنۡ عَسَلٖ مُّصَفّٗىۖ وَلَهُمۡ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغۡفِرَةٞ مِّن رَّبِّهِمۡۖ كَمَنۡ هُوَ خَٰلِدٞ فِي ٱلنَّارِ وَسُقُواْ مَآءً حَمِيمٗا فَقَطَّعَ أَمۡعَآءَهُمۡ ﴿١٥﴾ وَمِنۡهُم مَّن يَسۡتَمِعُ إِلَيۡكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُواْ مِنۡ عِندِكَ قَالُواْ لِلَّذِينَ أُوتُواْ ٱلۡعِلۡمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًاۚ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهۡوَآءَهُمۡ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ ﴿١٧﴾ فَهَلۡ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأۡتِيَهُم بَغۡتَةٗۖ فَقَدۡ جَآءَ أَشۡرَاطُهَاۚ فَأَنَّىٰ لَهُمۡ إِذَا جَآءَتۡهُمۡ ذِكۡرَىٰهُمۡ ﴿١٨﴾ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مُتَقَلَّبَكُمۡ وَمَثۡوَىٰكُمۡ ﴿١٩﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بـە دڵنیایـی خـوا ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوەو چاکەکانیـان کـردوون، دەخاتـە بەهەشـتانێکەوە ڕووباریـان بـە ژێـردا دەڕۆن، ئەوانـەش کـە بێبـڕوان، ڕادەبوێـرن و ئـاژەڵ ئاسـا دەخـۆن و (سـەرەنجامیش) ئاگـر(ی دۆزەخ) نشـینگەیانە ﴿١٢﴾ زۆر ئاوەدانییشـمان فەوتانـدن و هیـچ پشـتیوانیان نەبـوو، لـە ئاوەدانییەکـەی تـۆی وەدەرنا، هێزیـان توندتـر بـوو ﴿١٣﴾ ئایا کەسـێک لـە لایـەن پەروەردگاریـەوە لەسـەر بەڵگەیەکـی ڕۆشـن بـێ، وەک کەسـێکە کـردەوە خراپەکـەی بـۆ ڕازێنراوەتـەوەو، دوای ئارەزووەکانیـان کەوتـوون؟ ﴿١٤﴾ وێنـەی ئـەو بەهەشـتەی کـە گفـت بـە پاریـزکاران دراوە (بەمجۆرەیە) ڕووبـار گەلێکـی تێـدان لـە ئاوێکـی (سـاف و سازگارو) بـۆن نەکـردوو، ڕووبـار گەلێـک لـە شـیرێکی تـام نەگـۆڕاوو، ڕووبـار گەلێـک لـە شـەڕابێکی بـە چێـژ بـۆ خۆرەوانـی و، ڕووبـار گەلێـک لـە هەنگوێنـی پاڵفتـە کـراوو، لـە هەمـوو جـۆرە میوەکانیـان هەیـەو، لێبوردنێـک لـە پەروەردگاریانـەوە، (ئنجا ئایا حاڵـی ئەوانـە) وەک هـی کەسـێکە لـە ئاگـردا هەرماوەو، لـە ئاوێکـی کـوڵاوو داغیـان پـێ دەخورێتـەوە، ڕیخۆڵەکانیان پچـڕ پچـڕ دەکات؟! ﴿١٥﴾ لەو (دەغەڵ)انـە هـی واشیان هەیـە کـە (بـە ڕواڵـەت) گوێـت بـۆ هەڵدەخـات، هەتـا کاتێک لـە (کـۆڕی) لای تـۆ چوونـە دەرێ، بەوانـەی زانیارییـان پێـدراوە دەڵێـن: پێـش ئێسـتا (پێغەمبـەر ﷺ) چـی گـوت؟ ئەوانـە کەسـانێکن خـوا دڵیانـی مـۆر کـردوەو، کەوتوونـە دوای ئارەزووەکانیـان ﴿١٦﴾ ئەوانـەش کـە ڕێـی ڕاسـتیان گرتـوە (خـوا) پـتر ڕاسـتە ڕێـی کـردوون و پارێزکاریـی (شایسـتەی) خۆشـیانی پێـداون ﴿١٧﴾ ئایـا (بێبـڕواو دڵنەخۆشـەکان) تەنیا چاوەڕێـی ئاخیـر زەمـان ناکـەن کـت و پڕ بۆیـان بـێ، بـە دڵنیایـی (هەندێـک لـە) نیشـانەکانی هاتـوون، ئنجا کاتێـک بۆیـان هـات چـۆن (و لە کـوێ) پەنـد وەردەگرن؟ ﴿١٨﴾ دەجا (ئـەی موحەممـەد ﷺ!) بزانـە کـە جگـە لـە خـوا هیچ پەرسـتراوێک (ی شایسـتەی پەرسـتران) نیـەو، بـۆ گوناهـی خـۆت و پیـاوان و ئافرەتـانی بـڕوادار داوای لێبـوردن (لـە خـوا) بکـەو، خـواش شـوێنی هاتـن و چـوون و نشـینگەتان دەزانـێ ﴿١٩﴾}

شیكردنەوەی هەندێك لە وشەكان

(يَتَمَتَّعُونَ): (المَتَاعُ: كُلُّ مَا يُنْتَفَعُ بِهِ، عَلَى وَجهٍ، فَهُوَ مَتَاعٌ وَمُتْعَة)، هەر شتێك بە شێوەیەك لە شێوەكان بەهرەی لێوەربگیرێ، پێی دەگوترێ: (مَتَاع ومُتْعَة)، (يَتَمَتَّعُونَ): واتە: ڕادەبورێرن و، چێژ و بەهرە وەردەگرن.

(مَثْوَى): (الثَّوَاءُ: الإقَامَةُ مَعَ الإسْتِقْرَار)، (ثَوَاء): بریتیە لە مانەوە لە شوێنێك لەگەڵ نیشتەجێ بووندا، كەواتە: ﴿مَثْوَى﴾: واتە: نشینگەو، شوێنی نیشتەجێ بوون.

(وَكَأَيِّن): (تَدُلُّ عَلَى كَثْرَةِ العَدَدِ، بِمَعْنَى كَمِ الخَبَرِيّة، كَأَيِّن مُرَكَّبٌ مِنَ الكَافِ وَ «أين» بِمَعْنَى «كَمْ» الخَبَرِيَّة)، (كَأَيِّن) زۆریی ژمارە دەگەیەنێ، بە مانای (كَمْ)ە، ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ ﴿٥٨﴾﴾القصص، (كَأَيِّن) و (كم) لە ڕووی واتاوە لە یەك نیزیكن، ﴿وَكَأَيِّن﴾: لە (ك) پێك هاتوە لەگەڵ (أيِّن)و، بە مانای (كَمْ)ی خەبەریی دێ.

(مَثَلُ): (مَثَل، وَمِثْل: شَبه وَشِبه، صِفَةٌ)، ﴿مَثَلُ الْجَنَّةِ﴾، (صِفَةُ الجَنَّة، وَصْفُ الجَنَّة)، (مَثَل ومِثْل)، وەك (شَبَه وَشِبْه)، واتاكەیان بەو شێوەیە.

(غَيْرِ ءَاسِنٍ): (أي: غَيْرِ آجِنٍ، أَسِنَ وَأَسَنَ فَهُوَ آسِنٌ، وَأَسَنَ المَاءُ وَأَجَنَ تَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَرِيْحُهُ)، ﴿ءَاسِنٍ﴾، واتاكەی زۆر نیزیكە لە (آجِن)، دەگوترێ: (أَسَنُ المَاءُ وَأَسِنَ، مِثْلُ أَجِنَ المَاءُ فَهُوَ آجِنْ فَهُوَ آسِنٌ)، (آسِن وَآجِنْ)، هەردووكیان ناوی بكەر (اسْمُ فَاعِل)ن، لە (أَسَنَ وَأَجَنَ)، یاخود لە (أسِنَ وَأجِنَ)، هاتوون، (وَأَسِنَ المَاءُ وَأَجَنَ: تَغَيَّرُ طَعْمُهُ وَرِيْحُهُ)، ئاوە كە تام و بۆنی گۆڕا، كە دەفەرموێ: ﴿مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ﴾، ڕووبار گەلێك لە ئاوێكی سازگار كە تام و بۆنەكەی نەگۆڕاوە.

(لَذَّةٍ): (يُقَالُ: شَرَابٌ لَـذٌّ وَلَذِيْـذٌ بِمَعْنَـى، وَاللَّـذَّةُ وَاحِـدَةُ اللَّذَّات)، (شَرَابٌ لَـذٌّ وَلَذِيْـذٌ)، بـه یـه‌ک واتـان، خواردنه‌وه‌یه‌کـی خـۆش، بـه چێـژ، (اللَّـذَّةُ)، تاکـی (اللَّـذَّات)ه، ئـه‌و شـتانه‌ی چێـژ لێوه‌رگیـراون.

(مُّصَفًّى): (صَفَّـاهُ تَصْفِيَـةً، وَالصَّفَـاءُ ضِـدُّ الكَـدَرِ، وَصَفْـوَةُ الـشَّيءِ: خَالِصُـهُ)، (صَفَّـاهُ تَصْفِيَـةً)، واتـه: پاڵاوتـی و ده‌یپاڵێـوێ، (صَفَـاء)، دژی (كَـدَر)ه، (كَـدَر) واتـه: لێڵیـی، (صَفَـاء)، واتـه: ڕوونیـی و بـێ خلتـه‌یـی، (وَصَفْـوَةُ الـشَّيءِ: خَالِصُـهُ)، (صَفْـوَةُ الـشَّيءِ)، واتـه: هه‌ڵبـژارده‌ی ئـه‌و شـته.

(أَمْعَآءَهُمْ): (جَمْـعُ مِعَـى: المُؤْمِـنُ يَـأْكُلُ فِي مِعَـيً وَاحِـد)، وه‌ک لـه فه‌رمـووده‌ی پێغه‌مبـه‌ردا ﷺ هاتـوه، (أَمْعَـاء)، کـۆی (مِعَـى)ه، واتـه: ڕیخۆڵـه، لـه حه‌دیسـی پێغه‌مبـه‌ردا ﷺ هاتـوه، ئیمانـدار لـه یـه‌ک ڕیخۆڵـه‌دا ده‌خـوات، بـه‌ڵام کافـر لـه حـه‌وت ڕیخۆڵانـدا ده‌خـوات، بـه‌و واتایـه‌ی بـڕوادار زووتـر تێـر ده‌بـێ و قه‌ناعه‌تـی دێ، لـه کاتـی خواردنـدا، له‌بـه‌ر ئـه‌و حاڵه‌تـه مه‌عنه‌وییـه‌ی هه‌یه‌تـی، بـه‌ڵام بابـای بێبـڕوا ئـه‌و حاڵه‌تـه ئیمانیـی و ڕووحییـه‌ی نیـه، له‌بـه‌ر ئـه‌وه‌ی هه‌مـوو گرنگییـدان و جێـی بایه‌خـی، بریتیـه لـه خـواردن.

(ءَانِفًا): (آنِفَـاً: سَـالِفَاً أَو مُبْتَـدَأً)، (آنِفَـاً) ئـه‌وه‌ی پێشـترێ، یاخـود سـه‌ره‌تا، (آنِفَـاً يُـرَادُ بِهَـا السَّـاعَةُ الَّتِـي أَقْـرَبُ الأَوْقَـاتِ، وَانْتِصَابُـهُ عَـلَى الظَّرفِيَّـة)، (آنِفَـاً) ئـه‌و کاتـه‌ی کـه نزیکتریـن کاتـه، لـه‌و کاتـه‌وه‌ی قسـه‌ی تێـدا ده‌کـرێ و، مه‌نصـووب بـووه له‌سـه‌ر زه‌رف بـوون، له‌بـه‌ر ئـه‌وه‌ی (ظـرف)ه‌و نـاوی کاتـه، وه‌ک لـه کوردیـی دا ده‌گوتـرێ: هـه‌ر ئێسـتا چـی گـوت؟ یـان پێـش ئێسـتا چـی گـوت؟.

(بَغْتَةً): (البَغْـتُ: مُفَاجَـأَةُ الـشَّيءِ بَحِيْـثُ لاَ يُحْتَسَـب)، (بَغْـت): بـه شـێوه‌یه‌ک کتوپـڕ هاتنـی شـتێکه، کـه چاوه‌ڕێ نه‌کـرێ.

(أَشْرَاطُهَا): (أَشْرَاطُ: جَمْـعُ الـشَّرَط: العَلاَمَـة)، (أَشْرَاط) کـۆی (شَرَط)ه، واتـه: نیشـانه، بـه‌ڵام (شُرُوْط)، کـۆی (شَرْط)ه، مـه‌رج، (شُرُوْط)، مه‌رجـه‌کان.

(فَأَنَّىٰ لَهُمْ): (أَنَّى: بَحْثٌ عَنِ الحَالِ وَالمَكَان، وَهُوَ بِمَعْنَى: كَيْفَ وَأَيْنَ)، (أَنَّى)، لە بارەی حاڵ و شوێنەوە دەکۆڵێتەوەو، بە مانای: چۆن و لە کوێ، دێ.

(ذِكْرَىٰهُمْ): (الذِّكْرَى، كَثْرَةُ الذِّكْرِ، وَهُوَ أَبْلَغُ مِنَ الذِّكْرَ)، (ذِكْرَى): بریتیە لە زۆر یاد کردن، یان زۆر بیرکەوتنەوە، کە مانایەکەی بە هێزترە لە (ذِكْر).

(مُتَقَلَّبَكُمْ): (التَّقَلُّبُ التَّصَرُّفُ، وَالمُتَقَلَّبُ مَكَانُ التَّقَلُّب)، (تَقَلّب): بە مانای هەڵسوکەوت کردن و هاتن و چوون دێ، (مُتَقَلَّبْ)، شوێنی تێدا هەڵسوکەوت کردن و هاتن و چوون.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: لەم هەشت ئایەتە موبارەکەدا، خوا ﷻ حەوت بابەت باس دەکات، ئنجا هەیانە بە ئاماژەو کورتیی و، هەیانە زیاتر ڕوونی دەکاتەوە، دوای ئەوەی لە یازدە (١١) ئایەتی پێشوودا، خوا ﷻ باسی ئەوەی کرد، ئەوانەی بێبڕوان، خەڵک لە ڕێی خوا لادەدەن و، خواش کردەوەکانیان زایە دەکات، واتە: پیلان و فێڵەکانیان بێ ئاکام و بێ بەرهەم دەکات، پاشان باسی بڕواداران کردو باسی ئەوەی کرد، بۆچی کردەوەی بێبڕوایان بێ ئاکام و بێ بەرهەمەو، هی بڕواداران جێی خۆی دەگرێ؟ دوایی فەرمانی کرد بە بڕواداران کە لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەدا، لە ملی کافران بدەن و، دوای ئەوەی لە پەل و پۆیان خستن، ئنجا بە دیلیان بگرن و، پاش بە دیل گرتنیان، بە منەت و بە بەلاش بەریان بدەن، یاخود بە بەرانبەر.

پاشان خوا ﷻ باسی سەرەنجام و ئاکامی چاکی بڕوادارانی کردو، دوایی باسی سەرەنجامی شوومی بێبڕوایانی کردو، سەرنجیانی ڕاکێشا بۆ مێژوو و، ئەو ڕاستییەشی خستە ڕوو، کە خوا ﷻ ئەوانەی پێشتر لە بەینی بردوون، ئەو

جۆره سزایه، یان ئه‌و جۆره سه‌ره‌نجامه، ئێستاش له بۆسه‌دایه‌و، بێبڕوایانێک که وه‌ک بێبڕوایانی پێشوو ده‌که‌ن، له‌گه‌ڵ په‌یامی خوا ﷻ و پێغه‌مبه‌ردا ﷺ، ده‌بێ چاوه‌ڕێی هه‌مان جۆره سه‌ره‌نجام، یاخود سزا بکه‌ن.

ئنجا خوا ﷻ دێته سه‌ر باسی ئه‌وه‌ی چۆن بڕواداراني کردار باش ده‌خاته به‌ هه‌شتانێک، که ڕووبارانیان به ژێردا ده‌ڕۆن، به‌ڵام بێبڕوایانێک که له دنیادا به شێوه‌یه‌ک ده‌گوزه‌رێنن، وه‌ک چۆن ئاژه‌ڵ ده‌له‌وه‌ڕێ، ئه‌وانیش ئاوا ده‌گوزه‌رێنن و، سه‌ره‌نجامیان ئاگره، خوا ﷻ ده‌فه‌رموێ:

﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدْخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ﴾، به دڵنیایی خوا ئه‌وانه‌ی بڕوایان هێناوه‌و کرده‌وه چاکه‌کانیان ئه‌نجام داون، ده‌یانخاته چه‌ند باخێکه‌وه که ڕووباریان به ژێردا ده‌ڕۆن، واته: ڕووباره‌کان به ژێر دره‌خته‌کانیاندا ده‌ڕۆن، یاخود ڕووباره‌کان هه‌ر له‌وێوه سه‌رچاوه ده‌گرن، وه‌ک دواتر باسی ده‌که‌ین، ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟﴾ به‌ڵام ئه‌وانه‌ی بێبڕوابوون، ﴿يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ﴾، ڕاده‌بوێرن و ده‌خۆن، وه‌ک چۆن ئاژه‌ڵ ده‌خوات، بۆیه ئاگریش شوێنی حه‌وانه‌وه‌و نشینگه‌یانه، واته: لێره‌دا خوا ﷻ باسی سه‌ره‌نجامی بڕواداران و بێبڕوایان ده‌کات، به‌ڵام وێڕای ئه‌وه‌ش که باسی سه‌ره‌نجامه شوومه‌که‌یان ده‌کات، ئه‌و ڕاستییه‌ش ده‌خاته‌ڕوو، که خوا ﷻ بۆچی تووشی ئه‌و سزایه‌ی کردوون؟ ﴿يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ﴾، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ڕاده‌بوێرن و، به‌هره وه‌رده‌گرن له له‌ززه‌ته‌کانی دنیاو، ده‌خۆن وه‌ک چۆن ئاژه‌ڵ ده‌خوات، بۆیه سه‌ره‌نجام و نشینگه‌شیان ئاگره.

﴿وَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ هِىَ أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَرْيَتِكَ ٱلَّتِىٓ أَخْرَجَتْكَ أَهْلَكْنَٰهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ﴾، ئنجا ڕوو ده‌کاته پێغه‌مبه‌ر ﷺ، لێره‌دا دوێنراو (مخاطب) پێغه‌مبه‌ری خاته‌مه، ده‌فه‌رموێ: زۆر ئاوه‌دانیی که هێزیان توندتر بوو له‌و ئاوه‌دانییه‌ی تۆی وه‌ده‌رنا، تۆی ناچار کرد به جێی بهێڵی، ﴿أَهْلَكْنَٰهُمْ﴾، ئێمه ئه‌وانمان فه‌وتاند، قڕبرمان کردن،

﴿ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ ﴾، هیچ پشتیوان و هاوكاریكیشیان نەبوو، واتە: ئاوەدانییەكەی تۆش ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەی ئێستا تێیدان لە دژایەتیی تۆو خوا ﷻ، دەبێ چاوەڕێی هەمان جۆرە سزاو سەرەنجامی شووم بكەن.

﴿ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، ئایا كەسێك كە لە لایەن پەروەردگاریەوە لەسەر بەڵگەیەكی ڕۆشنە، بەرچاو ڕۆشنە، ﴿ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ ﴾، وەك كەسێك وایە: كردەوە خراپەكەی خۆی بۆ ڕازێنراوەتەوە، ﴿ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهْوَآءَهُم ﴾، كەوتوونە شوێن ئارەزووەكانیشیان؟ بە دڵنیاییەوە وەك یەك نین، بۆیە ئەو پرسیاركردنە سەرزەنشتكارانەو نكووڵیلێكارانەیە.

ئنجا خوا ﷻ باسی ئەو مەنزڵگایە دەكات كە بۆ ئەهلی ئیمان دانراوە، كە خوا ﷻ هەر بە باخ یان باخەكان ناوزەدی دەكات، واتە: باخچەو گوڵ و گوڵزار، دەفەرمووێ: ﴿ مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ﴾، وێنەی ئەو باخەی بەڵێندراوە بە پارێزكاران، واتە: پارێزكاران بەڵێنیان پێدراوە بیچنەتێ، (**مَثَلُ الجنة**)، واتە: (**صِفَةُ الجَنَّة**)، واتە: حاڵەتی ئەو باخ و گوڵزارە، ئەو بەهەشتە بەو شێوەیە: ﴿ فِيهَآ أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ ﴾، لەوێدا ڕووبار گەلێكی تێدان لە ئاوێكی بۆن نەكردو، تام و بۆن و ڕەنگ نەگۆڕا و، بەڵكو ئاوێكی زوڵاڵ و ساف و سازگار، ﴿ وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ ﴾، هەروەها ڕووبار گەلێكی تێدان لە شیرێك تامەكەی نەگۆڕاوە، ﴿ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ ﴾، دیسان ڕووبار گەلێك لە شەرابێك كە زۆر بە چێژە بۆ خۆرەوانی، بە پێچەوانەی شەرابی دنیا كە مایەی سەر ئێشەو سەر خۆشیی و ئازارە بۆ ئەوانەی دەیخۆنەوە، ﴿ وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ﴾، هەروەها ڕووبار گەلێكی تێدان، لە هەنگوینێكی پاڵفتە، واتە: كەڕەشانی تێدا نیەو مێشی مردوو تێدانیە، هەنگوینێكی ساغ و ساف و پاڵفتە كراوە، ﴿ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ ﴾، هەروەها بۆ ئەوان لە هەموو جۆرە میوەكانی تێدایە، ﴿ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ﴾، لێبوردنیش لە پەروەردگاریانەوە، ئەوانی پێشێ هەموویان لەززەت و خۆشیی ماددیی بوون، ئەمەشیان لەززەتێكی مەعنەوییە كە پەروەردگاریان دەفەرمووێ: لێم بوردن و

لێتان ڕازییم و چاو پۆشییم لێکردن، ئنجا ئایا بەهەشتێکی ئاواو سەرەنجامێکی ئاوا، وەک حاڵی کەسێک وایە: ﴿كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ﴾، ئایا کەسانێک لەو بەهەشتە دان، حاڵیان وەک حاڵی کەسێک وایە، کە هەر ماو دەبێ لە ئاگردا، ﴿وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا﴾، هەروەها لە ئاوێکی داغ و کوڵاویان پێ نۆش دەکرێ، پێ دەخورێتەوە، ﴿فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ﴾، یەکسەر ڕیخۆڵەکانیان دەبڕێ، واتە: ڕیخۆڵەکانیان داغان دەکات، پچڕ پچڕ دەکات، بێگومان وەک یەک نین.

ئەم ئایەتە موبارەکەش وردەکاریی زیاتری پێویستەو، دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا باسی دەکەین.

ئنجا خوا ﷻ دێتە سەر بابەتێکی دیکە: ﴿وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ﴾، هەروەها لە دەغەڵ و دڵنەخۆشەکان هەیە گوێت بۆ هەڵدەخات، واتە: بە ڕواڵەت گوێت بۆ ڕادەگرێ بە گرنگیی پێدانەوە، گوێت بۆ هەڵدەخات، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ﴾، هەتا کاتێک لە لای تۆ چوونە دەرێ، ﴿قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا﴾، بەوانەیان گوت کە زانیارییان پێدراوە، ئەرێ پێش ئێستا چی گوت؟ یان ئێستا چی گوت؟ (آنفاً) واتە: نزیکترین ماوە کە لە ئێستاوە نزیکە، ﴿أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾، ئەوانە کەسانێکن خوا مۆری بەسەر دڵیانەوە ناوە، هەڵبەتە لێرەدا کە گوتوویانە: چی گوت؟

١)- ئەگەری هەیە لەبەر ئەوەی بە دڵ گوێیان نەگرتوە، هەرچەندە بە ڕواڵەت خۆیان واپیشان داوە کە گوێیان گرتوە، بە گرنگیی پێدانەوە، بەڵام لەبەر ئەوەی دڵی لەگەڵدا نەبووە، حاڵیی نەبوون، بۆیە پرسیویانە: چی گوت؟ چونکە ئەوانە ژیانی ماددیی و گرنگیی پێدانی ماددیی بەسەریاندا زاڵ بووەو ویستووشیانە تێ بگەن، بەڵام ئەو حاڵەتە ئاژەڵیی و ماددییەی تێیدا ژیاون، بۆتە پەردەیەک کە باش لە شتەکان حاڵیی نەبن.

٢)- یاخود مەبەستیان توانج و پلار بووە، واتە: شتێکی نەگوت جێگای بایەخ پێدان بێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانە خوا دڵی مۆر کردوون، ﴿وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ﴾، کەوتوونە شوێن ئارەزووەکانیان.

﴿ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى ﴾، بەڵام ئەوانەی ڕێی ڕاستیان گرتوە، خوا ﷻ ڕاستە ڕێتریان دەکات، یاخود ڕاستە ڕێ گرتنیان بۆ زیاد دەکات، ﴿ وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴾، پاریزکارییەکیش کە شایستەی ئەوانە پێیان دەدات.

﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ﴾، ئایا چی چاوەڕێ دەکەن جگە لە کاتەکە، ئاخیر زەمان، جگە لەو کاتەی ئەو ژیانەی تێدا کۆتایی دێ، کت و پڕ بۆیان بێ، ئایا جگە لە بە کت و پڕی هاتنی ئاخیر زەمان، چاوەڕێی چی دیکە دەکەن؟ ﴿ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ﴾، بە دڵنیایی نیشانەکانی هاتوون، واتە: هەندێ لە نیشانەکانی هاتوون، کە یەکێکیان هاتنی پێغەمبەری کۆتاییە موحەممەد ﷺ و، یەکێکیان دابەزاندنی دوا پەیامی خوایە ﷻ، لەگەڵ کۆمەڵێ نیشانەی دیکەدا، وەک: لەتبوونی مانگ، هەروەها ئەوە کە مادام خوا مرۆڤەکانی هێناونە دی و، چاکەو خراپەیان لێ واقیع دەبێ، دەبێ کاتێکیش بێ ئەو ژیانە بپێچرێتەوەو، ژیانێکی دی بێتە پێش، تاکو چاکەکاران بە پاداشتی خۆیان و، خراپەکاران بە سزای خۆیان بگەن، ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴾، هەرکات هات چۆن، یاخود: لە کوێوە بیریان دەکەوێتەوە؟ چۆن پەند وەردەگرن؟ ئەگەر ئێستا پەند وەرنەگرن، کاتێ کە دنیا کۆتا دێ، لەو کاتەدا چۆن پەند وەردەگرن؟!

دەشگونجێ لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴾، مەبەست ئەو ئاخیر زەمانە بێ کە بۆ هەر کامێکیان دانراوەو، ڕۆژێک دێ گیانیان دەکێشرێ، ئەم ژیانە دنیاییە بە جێ دێڵن، لەو کاتەدا چۆن بیریان دەکەوێتەوەو پەند وەردەگرن؟

لە کۆتایی دا خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾، واتە: مادام ئەوەی ڕابرد بەو شێوەیە، کەواتە: بزانە کە جگە لە خوا هیچ پەرستراوێک نیە، هیچ پەرستراوێک نیە شایستەی پەرستن بێ، ﴿ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ ﴾، داوای لێبوردنیش بۆ گوناهەکەت بکە، ﴿ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴾،

هەروەهـا داوای لێخـۆش بوونیـش لـە خـوا بکـە، بـۆ گوناهـی پیـاوان و ئافرەتانـی بـڕوادار، ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَىٰكُمْ﴾، هەروەهـا خـوا ئـەو شـوێنەی تێیـدا دێـن و دەچـن و ئـەوەی نشـینگەتانەو تێیـدا نیشـتەجێ دەبـن، ئەویـش دەزانـێ.

هەڵبەتـە وشـەی (ذنـب)، وەک دواییـش باسـی دەکەیـن، کـە بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بـەکاردێ، چەمکەکـەی زۆر جیایـە لـەوە کـە بـۆ ئێمـەو مانـان و خەڵکـی دیکـە بـەکاردێ، چونکـە پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاة وَالسَّـلَام)، چواندنـی ئەرکێـک کـە پێویسـت بووبـێ لەسـەریان، یـان کردنـی کردەوەیـەک کـە زانیبیـان سـەرپێچییە پارێـزراو بـوون، کەواتـە: (ذَنْـب)، بـۆ ئـەوان چەمـک و واتایەکـی دیکـەی هەیـە، بـۆ وێنـە: لـە بۆچوونێکـدا نەیانپێکابـێ، یـان جـۆرە بـێ ئاگاییەکیـان بەسـەردا هاتبـێ، وەک لـە پێغەمبـەرەوە ﷺ هاتـوە، کـە فەرموویەتـی: بێگومـان تـەم بەسـەر دڵـم دادێ و، لـە ڕۆژێ دا سـەد جـار داوای لێبـوردن لـە خـوا دەکـەم، {إِنَّـهُ لَيُغَـانُ عَـلَى قَلْبِـي، وَإِنِّي لَأَسْـتَغْفِرُ اللَّـهَ فِي الْيَـوْمِ مِائَـةَ مَـرَّةٍ} (أَخْرَجَـهُ مُسْـلِمٌ: ٢٧٠٢)، (غَيْن)، بـە مانـای تەمـی بێئاگایـی، واتـە: لەبـەر ئـەوەی دڵـم جـار جـار بێئاگایـی بەسـەردا دێ، مـن ڕۆژێ سـەد جـاران داوای لێبـوردن لـە خـوا دەکـەم، بـۆ ئـەو بێئاگاییـەی بەسـەر دڵـم دا دێ، نـەک ئـەو گوناهـو تاوانـەی خەڵکـی دیکـە دەزانـن گوناهیشـەو دەیکـەن، بـە دڵنیایـی پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام) لـەوە پارێـزراو بـوون.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بڕوادارانی چاکەکار جێگایان بەهەشتەو، بێبڕوایانیش وەک ئاژەڵ ڕادەبوێرن و دەخۆن لە دنیاداو، سەرەنجامیشیان ئاگری دۆزەخە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُۖ وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأۡكُلُونَ كَمَا تَأۡكُلُ ٱلۡأَنۡعَٰمُ وَٱلنَّارُ مَثۡوٗى لَّهُمۡ ١٢﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يُدۡخِلُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، بە دڵنیایی خوا ﷻ ئەوانەی بڕوایان هێناوەو چاکەکانیان کردوون، دەیانخاتە چەند باخ و گوڵ و گوڵزارێکەوە، ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن.

٢)- ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأۡكُلُونَ كَمَا تَأۡكُلُ ٱلۡأَنۡعَٰمُ﴾، بەڵام ئەوانەی بێبڕوان، ڕادەبوێرن و بەهرە وەردەگرن و دەخۆن، وەک چۆن ئاژەڵ دەخۆن.

٣)- ﴿وَٱلنَّارُ مَثۡوٗى لَّهُمۡ﴾، ئاگریش نشینگەیانەو شوێنی تێدا نیشتەجێ بوونیانە.

لێرەدا پرسیارێک دەکرێ:

ئایا تەنیا بێبڕوایان بەهرە وەردەگرن و، لە نازو نیعمەتی ماددیی دنیا دەخۆن؟ بێگومان بڕوادارانیش هەروان، ئەدی بۆچی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُواْ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأۡكُلُونَ كَمَا تَأۡكُلُ ٱلۡأَنۡعَٰمُ﴾؟

وەڵامەکەی ئەوەیە: کە لە ڕاستییدا چێژ وەرگرتن و بەهرە وەرگرتن لە نازو نیعمەتی دنیا، شتێکی گشتییە، بەڵام بڕواداران زۆر بە لایانەوە گرنگ نیە، واتە: نەیانکردۆتە ئامانج و، جێی بایەخیان نیە:

یەکەم: لەبەر ئەو حاڵەتە مەعنەویی و ئیمانییەی هەیانە.

دووەم: بەهۆی ئەوەوە کە بەراوردی دەکەن لەگەڵ نازو نیعمەتی بەهەشتداو، هی دنیایان پێ شتێکی بچووک و کەم بایەخە، بەڵام بێبڕوایەکان پێیان گرنگترین و گەورەترین شتەو، دەیکەنە ئامانجی ژیانیان، چونکە هەرئەوەندە شک دەبەن و، ئەوان حاڵەتێکی ڕووحیی مەعنەوییان نیە کە لە ئیمانەوە پەیدادەبێ و، وا لە مرۆڤ دەکات غەریزەکانی خۆی کونترۆڵ بکات، وا لە مرۆڤ دەکات: تام و چێژە مەعنەوییەکان کە لە ئیمانەوە پەیدادەبن، لە تاعەتەوە دەستگیر دەبن و هەستیان پێ بکات، بەڵام بێبڕوایان وەک چۆن ئاژەڵان حاڵەتی ئیمانیی و مەعنەویی و تاعەت بۆ خوا ئەنجامدانیان نیە، ئەوانیش هەر بەو شێوەیەن.

لێرەدا بە باشی دەزانم، بۆ ڕوونکردنەوەی چەمک و واتای ئەو ئایەتە موبارەکە، ئەو قسەیەی (الطبري)، بێنین کە پێم وایە زۆر جوان ڕوونی کردۆتەوە، لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]: (إِنَّ اللَّه لَهُ الْأُلُوهَة الَّتِي لَا تَنْبَغِي لِغَيْرِهِ، يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ بَسَاتِين تَجْرِي مِنْ تَحْت أَشْجَارهَا الْأَنْهَار ، يَفْعَل ذَلِكَ بِهِمْ تَكْرِمَةً عَلَى إِيمَانِهِمْ بِهِ وَبِرَسُولِهِ، وَقَوْلُه : ﴿وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ ٱلْأَنْعَٰمُ﴾ يَقُول جَلَّ ثَنَاؤُهُ: وَالَّذِينَ جَحَدُوا تَوْحِيد اللَّه، وَكَذَّبُوا رَسُولَهُ ﷺ يَتَمَتَّعُونَ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا بِحُطَامِهَا وَرِيَاشهَا وَزِينَتهَا الْفَانِيَة الدَّارِسَة، وَيَأْكُلُونَ فِيهَا غَيْر مُفَكِّرِينَ فِي الْمَعَاد، وَلَا مُعْتَبِرِينَ بِمَا وَضَعَ اللَّه لِخَلْقِهِ مِنْ الْحُجَج الْمُؤَدِّيَة لَهُمْ، إِلَى عِلْم تَوْحِيد اللَّه وَمَعْرِفَة صِدْق رُسُله، فَمَثَلُهُمْ فِي أَكْلهمْ مَا يَأْكُلُونَ فِيهَا مِنْ غَيْر عِلْم مِنْهُمْ بِذَلِكَ، وَغَيْر مَعْرِفَة، مِثْل الْأَنْعَام مِنْ الْبَهَائِم الْمُسَخَّرَة الَّتِي لَا هِمَّة لَهَا إِلَّا فِي الِاعْتِلَاف دُونَ

---

(١) جامع البيان: ج٢٦، ص٤٨-٤٩.

غَيْرِه، يَقُولُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: ﴿وَٱلنَّارُ مَثۡوًى لَّهُمۡ﴾، وَالنَّار نَار جَهَنَّم مَسْكَن لَهُمْ، وَمَأْوَى، إِلَيْهَا يَصِيرُونَ مِنْ بَعْدِ مَمَاتهمْ).

واتە: ئەو خوایەی ﷻ پەرستراوێتیی هەر بۆ ئەوەو بۆ جگە لەو ناگونجێ، ئەوانەی بڕوایان هێناوە بە خوێ و بە پێغەمبەرەکەی، دەیانخاتە چەند باخ و بێستانێکەوە کە ڕووبار بە ژێر درەختەکانیدا دەڕۆن، ئەوەشیان بۆیە بۆ دەکات، وەک ڕێزگرتن لێیان کە ئیمانیان هێناوە بە خوێ و بە پێغەمبەرەکەی، بەڵام ئەوانەی نکووڵییان کردوە لە یەکتایی خواو، پێغەمبەرەکەی خوایان بە درۆ داناوە، ئەوانە لەم ژیانە دنیاییەدا، شتەکانی دنیا لە جوانییەکەی و خۆشییەکانی و لەززەتەکانی، کە دەبڕێن و کۆتاییان دێ، بەهرە وەردەگرن و لێیان دەخۆن، بێ ئەوەی بیر بکەنەوە لە ڕۆژی دوایی و، بێ ئەوەی بیر بکەنەوە لەو بەڵگانەی خوا لە دروستکراوەکانی خۆیدا دایناون، کە دەیانگەیەننە زانیاریی خوا بە یەکگرتن و لە زانینی ڕاستیی پێغەمبەران.

ئنجا لەوەدا لە خواردنیاندا لەوەی دەیخۆن بە بێ زانیارییان بە خوا ﷻ و بەبێ ناسینیان بۆ پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، وەک ئاژەڵ وان، ئەو ئاژەڵانەی کە بەستەزمانن و دەستەمۆ کراون لەلایەن مرۆڤەوە، تەنیا شوێنی بایەخیان بریتیە لە لەوەڕان و، سەرەنجامیش جێگەیان ئەو شوێنەی کە تێیدا نیشتەجێ دەبن و، ئەو شوێنەی پەنای پێ دەبەن و، لە دوای مردنیان بۆی دەچن، بریتیە لە ئاگر.

کە دەفەرموێ: ﴿مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، (مِنْ) لە، ﴿مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾دا، دوو واتای هەن:

أ- یانی: ڕووبارەکان بە ژێر دارو درەختەکانی ئەو بەهەشتەدا دەڕۆن.

ب- یانی: ئەو ڕووبارانە ڕێک لە ژێر ئەو درەختانەوە دێن، نەک لە شوێنێکی دیکەوە بێن و هەڵبقوڵن، ئەم تێبینییە (فخر الدين الرازي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا هێناویەتی[1].

---

(١) ج١٤، ص٤٧.

واتە: دەگونجێ چ لێرەو چ لە شوێنەکانی دیکەی قورئاندا مەبەست لە: ﴿تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، ئەوە بێ کە ڕووبارەکان بە ژێر درەختەکاندا دەڕۆن.

دەشگونجێ: ﴿تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، مەبەست پێی ئەوەبێ کە ئەو ڕووبارانە هەر لە ژێر درەختەکانەوە سەرچاوە دەگرن، نەک لە شوێنی دیکەوە بێن و جۆگەو جۆباریان بۆ هەڵبەسترابێ.

دیسان (**فخرالدين الرازي**) لە تەفسیری ئەو ئایەتە موبارەکەدا، کە دەفەرموێ: ئەوانەی بێبڕوان، ئاوا بەوە شێوەیە دەخۆن و، دەلەوەڕێن، سێ شتان باس دەکات و دەڵێ: لە سێ شتدا بێبڕوایەکان لە ئاژەڵ دەچن:

یەکەم: ئاژەڵ تەنیا ئەوەی بە لاوە گرنگە بخوات و، هیچی دیکە، بێبڕوایەکانیش هەروان.

دووەم: ئاژەڵەکان ئەوەی دەیخۆن، نایکەنە بەڵگە لەسەر خوای بەدیهێنەر، بێبڕوایەکانیش بە هەمان شێوەن.

سێیەم: ئاژەڵەکان لەوەڕو ئاڵفیان دەدرێتێ تاکو قەڵەو بن، بێئاگان لەوەی کە تاکو قەڵەوتر بن، لە سەربڕان نیزیکترن، بێبڕوایەکانیش بە هەمان شێوە، نازانن کە هەتا تەمەنیان هەڵدەکشێ، زیاتر لە مەرگ و ئەو سزایەی چاوەڕێیان دەکات، لە پاش مەرگ نیزیکتر دەکەونەوە.

یەکێک لە زانایان قسەیەکی جوان دەکات، دەڵێ: (**إِنَّ الْمُؤْمِنَ لاَ يَخْلُو أَكْلُهُ مِنْ ثَلاَثٍ: أولاً الْوَرْعُ عِنْدَ الطَّلَب، ثانياً: وَاسْتِعْمَالُ الأَدَب، ثالثاً: وَالأَكْلُ للسَّبَب، وَالكَافِرُ لاَ يَخْلُو مِنْ ثَلاَثٍ: أولاً: يَطْلُبُ لِلْنَهْمَة، ثانياً: يَأْكُلُ لِلشَّهْوَة، ثالثاً: وَيَعِيشُ فِي غَفْلَة**).

واتە: بڕوادار لە خواردنەکەیدا لە سێ شتان خاڵیی نابێ، هەمیشە ئەو سێ حاڵەتەی هەن:

یەکەم: کاتێک دەگەڕێ بە دوای خواردندا، خۆپارێزیی هەیە لە حەڕام و قەدەغە.

دووەم: لە کاتی خواردندا، ئەدەب و ڕێزو ئەو ڕەوشتە جوانانە بەکاردێنێ کە پێویستن.

سێیەم: بە هۆکار نەبێ ناخوات، واتە: تاکو برسیی و تینوو نەبێ ناخوات و ناخواتەوە، نەک هەر بۆ کەیف و ئارەزو و بخوات.

بێبڕواش هەمیشە ئەو سێ حاڵەتەی هەن، لە کاتی خواردنیدا:

یەکەم: لەبەر نابەرچاو تێریی هەر داوا دەکات، هەرچەندە هەشیبێ، بەڵام هەر داوا دەکات.

دووەم: لەبەر ئارەزوو دەخوات، نەک لەبەر ئەوەی پێویستیی پێیەتی.

سێیەم: لە بێئاگاییشدا دەژی، واتە: ئاگای لە خواو خەڵک نیەو، ئاگای لەو سەرەنجامە نیە کە چاوەڕێی دەکات.

هەروەها دەشگونجێ بڵێین: خەڵک سێ جۆرن:

١- هەیە بۆیە دەژی تاکو بخوات.

٢- هەیە بۆیە دەخوات تاکو بژیی، هەر ئەوەندە دەخوات تاکو بژی.

٣- هەشە بۆیە دەژی تاکو بەندایەتیی بۆ خوا بکات، بێگومان ئەمەیان باشترین جۆرە مرۆڤەو، لە ڕاستییدا تەنیا ئەم لێی دەوەشێتەوە پێی بگوترێ: مرۆڤێکە جێنشینی خوایە.

مەسەلەی دووەم:

خوای کارزان گەلێک ئاوەدانیی بە هێزتر لەو ئاوەدانییەی کە پێغەمبەر ﷺ ناچاری بە جێهێشتن کرد، فەوتاندوون و هیچ کەسیشیان لە فریا نەهاتوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةٗ مِّن قَرۡيَتِكَ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَتۡكَ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ﴿١٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةٗ مِّن قَرۡيَتِكَ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَتۡكَ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ ﴾، زۆر ئاوەدانیی کە هێزیان زیاتر بوو، لەو ئاوەدانییەی تۆی وەدەرنا، تۆی ناچار کرد بەجێی بهێڵیی، فەوتاندمانن و قرە بڕمان کردن، واتە: خەڵکی ئاوەدانییەکانمان فەوتاند.

٢)- ﴿ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ﴾، هیچ جۆرە هاوکارو یارمەتییدەرێکیان نەبوو.

وشەی **(القرية)**، زۆر جار باسمان کردوە، یانی: ئاوەدانیی گەورە، شاری قەڕەباڵغ، نەک بە مانا عورفیی و باوەکەی ئێستای: گوندو لادێ، لە قورئاندا **(قرية)** بە مانای شاری گەورەو قەڕەباڵغە، بەڵکو یانی: شارو دەوڵەت، کاتی خۆی هەر شارێکی گەورەی قەڕەباڵغ، شوورەیەکی بۆ کراوەو دەرگاو دەروازەی هەبوون و، دەوڵەت لە نێو ئەو شارەدا بووە، ﴿ وَكَأَيِّن مِّن قَرۡيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةٗ مِّن قَرۡيَتِكَ ٱلَّتِيٓ أَخۡرَجَتۡكَ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ ﴾، زۆر ئاوەدانییمان فەوتاندوون، کە بەهێزتر بوون لەو ئاوەدانییەی تۆی دەرکرد (کە مەبەست پێی مەککەیە)، ﴿ أَهۡلَكۡنَٰهُمۡ ﴾، واتە: ئێمە دانیشتووانی ئەو ئاوەدانییانەمان فەوتاند، ﴿ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ﴾، **(ناصر)**: ناوی بکەر **(اسم فاعل)**ە و مەبەست پێی جینسی یارمەتییدەرو هاوکارە، چونکە لە دوای (لا)ی لابردنی تێکڕا **(نفي الجنس)**ەوە هاتوە، ﴿ فَلَا نَاصِرَ لَهُمۡ ﴾، هیچ جۆرە هاوکارو یارمەتییدەرو پشتیوانێکیان نەبوون.

لێرەدا پرسیارێک دەکرێ:

ئایا خەڵکی مەککە پێغەمبەریان وەدەرنا، یان پێغەمبەر ﷺ بۆ خۆی شارەکەی بە جێهێشت؟

دەڵێین: ﴿أَخۡرَجَتۡكَ﴾، (أي: اضطروك للخروج)، واتە: تۆیان ناچار کرد، بە جێی بهێڵی، دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ زانی پیلانیان بە دەستەوە هەیە بۆ کوشتنی و، دوای ئەوەی ئەو پەیام و بانگەوازەی پێیبوو، گەیاندیانە بن بەست، پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی ناچار بینی مەککە بە جێی بهێڵێ، لەو بارەوە کە چۆن پێغەمبەر ﷺ بە ناچاریی ئەو شارەی بەجێهێشتوە، ئەم دەقە دێنین:

{عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﵁، قَالَ وَقَفَ النَّبِيُّ ﷺ عَلَى الْحَزْوَرَةِ فَقَالَ: عَلِمْتُ أَنَّكِ خَيْرُ أَرْضِ اللَّهِ وَأَحَبُّ الْأَرْضِ إِلَى اللَّهِ، وَلَوْلَا أَنَّ أَهْلَكِ أَخْرَجُونِي مِنْكِ، مَا خَرَجْتُ } (أخرجه أحمد: ١٨٧٣٩، تعليق شعيب الأرنؤوط: حديث صحيح).

واتە: ئەبوو هورەیرە ﵁ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ (کاتێک لە مەککە دەردەچێ بەرەو ئەشکەوتی (ثور) ئاوڕێک لە مەککە دەداتەوە) لەسەر حەزوورە وەستاو فەرمووی: بە دڵنیایی دەزانم تۆ باشترین و خۆشەویسترین وڵاتی لە لای خوا، ئەگەر دانیشتووانت منیان وەدەر نەنابایە، لێت دەرنەدەچووم.

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ بە ویستی خۆی لە شاری مەککە چۆتە دەر، بەڵام دوای ئەوەی لە لایەن بێبڕواو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانەوە، ناچار کراوە.

مەسەلەی سێیەم

کەسانێک کە لە لایەن پەروەردگاریانەوە لەسەر بەڵگەی ڕوونن و، بەرچاو ڕوونن، وەک کەسانێکی خراپە بۆ ڕازێنراوەی ئارەزوو پەرست نین:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهْوَآءَهُم ﴿١٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ﴾، ئایا کەسێک کە لەلایەن پەروەردگاریەوە لەسەر بەڵگەیەکی ڕۆشنە، وەک کەسێکە کە کردەوە خراپەکەی بۆ جوانکراوە؟ (**الإستفهامُ لإنكارِ المُمَاثَلَةِ اللّتي يَقْتَضِيها حَرْفُ التَّشْبيه**)، ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ﴾، پرسیارکردن بۆ نکووڵیکردنە، لە وەک یەک بوونێک، کە پیتی وێچواندن دەیخوازێ، واتە: ئەو دوو جۆرە کەسە، وەک یەک نین، پێشێ دەفەرمویێ: ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ﴾، لێرەدا بە تاک هێناویەتی، (**الإفْرَادُ باعْتِبَارِ اللَّفْظِ وَالجَمْعِ باعْتِبَارِ المَعْنَى**)، تاککردنەوەکە بە هۆی ڕەچاو کردنی بێژەکەوەیە، بەڵام کۆکردنەوەکەی بە ڕەچاوکردنی ماناکەیەوەیە.

(**على**)، لە: ﴿عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ﴾دا، (**على: للإستعلاء المجازي: بمعنى التَّمَكُّن**)، (**على**)، بۆ بەرز بوونەوەی مەجازییەو مەبەست پێی توانا بە سەر داشکان و چاک سەقامگیربوونە لەسەر شتێک، واتە: کەسێک ئەو بەڵگەو بەرچاو ڕوونییەی لە پەروەردگاریەوە بۆی هاتووە، باش لێی تێگەیشتوە، وەک چۆن کەسێک سواری وڵاخێک دەبێ و کۆنترۆڵی دەکات، ئەوانیش بەو شێوەیە دەستیان لەو هیدایەت و بەرچاو ڕوونییەو ئەو بەڵگانەی پەروەردگاریان گیر بووە، بێگومان بڕوادار بەرچاو ڕوون و دڵنیایە، بەڵام بێبڕوا بەرچاو لێڵەو لە گێژاودایە، وەک لە سوورەتی (**الأنعام**)، ئایەتی ژمارە (١٢٢) دا، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿أَوَمَن كَانَ

مَيۡتٗا فَأَحۡيَيۡنَٰهُ وَجَعَلۡنَا لَهُۥ نُورٗا يَمۡشِي بِهِۦ فِي ٱلنَّاسِ كَمَن مَّثَلُهُۥ فِي ٱلظُّلُمَٰتِ لَيۡسَ بِخَارِجٖ مِّنۡهَاۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلۡكَٰفِرِينَ مَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ﴿١٢٢﴾﴾، واتە: ئایا کەسێ مردوو بووەو زیندوومان کردۆتەوەو، ڕووناکییمان پێداوە، لە نێو خەڵکیدا پێی دەڕوات، وەک کەسێک وایە کە لە تاریکیی دایەو لێشی دەرباز نابێ؟ بەو شێوەیە ئەوەی بێبڕوایان دەیکەن، بۆیان ڕازێنراوەتەوە.

مەبەست لە: ﴿عَلَىٰ بَيِّنَةٖ مِّن رَّبِّهِۦ﴾ لەسەر بەڵگەیەک لە پەروەردگاریانەوە، یانی: بەرچاو ڕوونیی و ڕێ پێزانین، کە هەم بووناسیی دەگرێتەوە، هەم ئیمان و عەقیدە، هەم پەرستشەکان، هەم ڕەوشتە بەرزەکان، هەم باری کەسێتیی، هەم ئەدەبە کۆمەڵایەتییەکان، هەم شێوەی بەڕێوەبردنی کۆمەڵگاو ژیان و گوزەران، ئەوانەی بێبڕوان، خوا ﷻ بەوە پێناسەیان دەکات کە لە لایەن پەروەردگاریانەوە بەڵگەدارو بەرچاو ڕوون کراون ڕۆشنایی و دڵنیاییان پێدراوە، لە هەموو ڕوویێکەوەو بە هەموو شێوەیەک.

﴿كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ﴾، ئایا کەسێکی خاوەن بەڵگەی خوایی بەرچاو ڕوون، وەک کەسێک وایە کە کردەوە خراپەکەی خۆی بۆ ڕازێنراوەتەوەو جوان کراوە؟ لە حاڵێکدا کە ئەوە خراپترین کردەوەیە، کەچی ئەو زۆر بە جوان و چاکی دەبینێ!!.

٢)- ﴿وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهۡوَآءَهُم﴾، کەوتوونە شوێن ئارەزووەکانیشیان؟ بێگومان ئەو پرسیارکردنە، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، واتە: بە دڵنیایی ئەو دوو جۆرە کەسە وەک یەک نین، چونکە بابای بێبڕوای کردەوەی خراپی خۆ بۆ جوانکراو:

أ- لە ڕووی تیۆرییەوە، چەشمەندازی وا لێڵ بووە، بیرو بۆچوونی تێکەڵ و پێکەڵی وا کەوتۆتە گێژاوەوە، خراپەکانی خۆی بە چاک دەبینێ

ب- لە ڕووی کردەییشەوە، کەوتۆتە شوێن ئارەزووەکانی، وەک لە سوورەتی **(النجم)** دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا ٱلظَّنَّ وَمَا تَهۡوَى ٱلۡأَنفُسُۖ وَلَقَدۡ جَآءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ

ٱلْهُدَىٰٓ ﴿٢٣﴾﴾، ئەوانە تەنیا شوێن گومان دەکەون و، ئەوەی نەفسەکان دەیخوازن، لە حاڵێکدا ڕێنماییشیان لە پەروەردگاریانەوە بۆ هاتوە.

لێرەدا خوا ﷻ دەیەوێ سەرنجمان ڕابکێشێ بۆ ئەوە کە مرۆڤی بڕوادار بەرچاو ڕوونە، ئەو بەرچاو ڕوونییەش بەڵگەیەکە، بەرچاوی ڕوون کردۆتەوەو لە لایەن پەروەردگاریەوە بۆی هاتوە، بەڵام بابای بێبڕوا کردەوەکەی خۆی بۆ ڕازێنراوەتەوەو، کەوتۆتە شوێن ئارەزووی، واتە: لە **هەوای** خوا خۆی بێ بەش کردوەو، کەوتۆتە شوێن هەوای خۆی، بەڵام مرۆڤی بڕوادار لە لایەن پەروەردگاریەوە خراوەتە سەر ڕاستە ڕێیەک، کە بەرچاو ڕوونەو دەزانێ:

لە کوێوە هاتوە؟

بۆچی هاتوە؟

بۆ کوێ دەچێ؟

حەڵاڵ چییە؟

حەرام چییە؟

چاکە چییە؟

خراپە چییە؟

دۆست کێیە؟

دوژمن کێیە؟

پێویستە چۆن بژیی؟

ژیانی تاکیی و، خێزانیی و، کۆمەڵایەتیی و، سیاسیی خۆی، پێویستە چۆن بەڕێوە بەرێ؟

خوا ﷻ بە هۆی ئەو ئایین و بەرنامەو پەیامەوەی بۆی ناردوە، خستوویەتە سەر بەرچاو ڕوونیی، ئەوی دیکەش: بە پێچەوانەوە لە گێژاودایەو، کەوتۆتە شوێن ئەوەی نەفسی بیخوازێ و ئارەزووی لێیە، بێگومان خواش ﷻ مرۆڤی وا خوڵقاندوە، بتوانێ بکەوێتە شوێن هیدایەتی خواو، دەشتوانێ بکەوێتە شوێن ئارەزووەکانی خۆی، ئەو دوو جۆرە توانایە دراون بە مرۆڤ، تاکو تاقی بکرێتەوە، ئەوەی ئیماندار بێ، بەهۆی ئیمانەکەیەوە دەکەوێتە شوێن بەرنامەو ڕێنمایی خوا، ئەوەی دیکەش بەهۆی بێبڕواییەکەیەوە، دەکەوێتە شوێن ئارەزووی خۆی و کردەوەی خراپی.

مەسەلەی چوارەم:

بەهەشتی بەڵێندراو بە پارێزکاران، ڕووبارەکانی: ئاوی ساف و، بێ بۆن و، شیری تام نەگۆڕاوو، شەڕابی بە چێژو، هەنگوینی پاڵفتەو، هەموو جۆرە میوەیەکی تێدایە، سەرباریش لێبوردنی خوا، بێبڕوایانیش لە نێو بڵێسەی ئاگردان و، ئاوی کوڵاویان پێ دەخورێتەوە، کە ڕیخۆڵەکانیان پچڕ پچڕ دەکات:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ ۖ فِيهَآ أَنْهَـٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ وَأَنْهَـٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ وَأَنْهَـٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّـٰرِبِينَ وَأَنْهَـٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى ۖ وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ ۖ كَمَنْ هُوَ خَـٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ ﴿١٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دە بڕگەدا:

١)- ﴿مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ ٱلَّتِى وُعِدَ ٱلْمُتَّقُونَ﴾ سیفەت و وێنەی ئەو بەهەشتەی بەڵێندراوە بە پارێزکاران، (المَثَلُ: الحَالُ العَجِيب)، (المَثَل) حاڵەتی سەرسامکەر، یانی: حاڵی سەرسوڕهێنەری ئەو بەهەشتە ئاوایە.

هەروەها (مَثَل) بە مانای سیفەتیش دێ، یانی: سیفەتی ئەو بەهەشتە کە بەڵێندراوە بە پارێزکاران، بەو شێوەیە.

٢)- ﴿فِيهَآ أَنْهَـٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ﴾، [خوێندراویشەتەوە: (أَسِنٍ)]، ڕووبار گەلی ئاوی تێدان، لە ئاوێک کە (تام و ڕەنگ و بۆنی) نەگۆڕاوە، ئنجا (آسِن) لە (أَسَن)ەوە هاتوە، یان لە (أَسِن)ەوە، (أَسِنَ يَأْسَنُ، وَأَسَنَ يَأْسِنُ، مِثْلُ أَجَنَ المَاءُ يأجِنُ، أَسِنَ المَاءُ، أو أَسَنَ المَاء، أي: تَغَيَّرَ لَوْنُهُ وطَعْمُهُ وَرِيحُهُ)، ئاوەکە ڕەنگ و تام و بۆنی گۆڕا، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەو ڕووبارانەی لە بەهەشتدا هەن لە ئاوێکن، کە تام و ڕەنگ و بۆنی نەگۆڕاوە، ئاوەکەی بەو شێوەیە.

٣)- ﴿وَأَنْهَـٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ﴾، هەروەها ڕووبارگەلێکی تێدان لە شیرێک، کە تامەکەی نەگۆڕاوە.

٤)- ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ﴾، دیسان ڕووبار گەلێکی تێدان لە مەی (شەڕاب)ێک کە بۆ خۆرەوانی زۆر بە چێژە، دەڵێ: (لَذَّة: تَأْنِيث اللَّذّ أي: اللَّذِيذ، وَهُوَ وَصْفٌ وَلَيْسَ اسْمًا)، (لَذَّة)، مێینەی (لذّ)، یانی: بە تام و چێژ، ئەویش وەسفە، نەک ناو بێ.

٥)- ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى﴾، هەروەها ڕووبار گەلێک لە هەنگوینێکی پاڵفتە، (المُصَفَّى: الَّذِي خَلُصَ مِمَّا يُخَالِطُ العَسَلَ، مِنْ بَقَايَا الشَّمْعِ وَالنَّحْلِ)، (مُصَفَّى)، واتە: پاڵفتە کراو و پاککراوە لەو شتانەی کە تێکەڵ بە هەنگوین دەبن، وەک پاشماوەکانی مێوو هەنگەکان (هەنگی مردوو).

٦)- ﴿وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، دیسان بۆ ئەوان لەوێدا لە هەموو جۆرە میوەکان هەیە، ﴿ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، ئەلیف و لام (الـ)ی ناساندنی لە سەرەو بۆ جینسە، واتە: هەرچی جۆری میوەیە بۆ ئەوان لەوێدا هەیە.

٧)- ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾، هەروەها بۆ ئەوان لەوێدا لێبوردن و چاوپۆشیی لە پەروەردگاریانەوە، هەیە.

٨)- ﴿كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ﴾، (ئایا کەسێک لە شوێنێکی ئاوایە)، وەک کەسێک وایە کە لە ئاگردا هەرماوەو بە هەمیشەیی دەمێنێتەوە؟ لێرەدا بە تاک (مفرد) هێناویەتی، وەک ڕەچاوکردنی بێژەی (مَنْ)، بەڵام دوایی دەیکاتە کۆ (جمع) بە ڕەچاوکردنی مانایەکەی:

٩)- ﴿وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا﴾، هەروەها لە ئاوێکی کوڵاوو داغیان پێ دەخورێتەوە، پێ نۆش دەکرێ.

١٠)- ﴿فَقَطَّعَ أَمْعَآءَهُمْ﴾، ئنجا یەکسەر ڕیخۆڵەکانیان پچڕ پچڕ دەکات، (الأَمْعَاء: جَمْعُ مِعًىً ومَعِي)، (مِعَى وَمَعِي)، واتە: ڕیخۆڵەو بە (أَمْعَاء) کۆ دەبنەوە.

لێرەشدا دیسان لە لایەکەوە بە تاک دەیهێنێ: ﴿كَمَنْ هُوَ خَٰلِدٌ فِى ٱلنَّارِ﴾، دوایی کۆی دەکاتەوە: ﴿وَسُقُوا۟ مَآءً حَمِيمًا﴾، (الإِفْرَادُ باعْتِبَارِ اللَّفْظِ وَالجَمْعِ باعْتِبارِ المَعْنَى)، تاککردنەکەی بە ڕەچاو کردنی بێژەکەیە، بەڵام کۆ کردنەکەی بە ڕەچاو کردنی مانایەکەیەتی.

چەند وردەکارییەکی ڕەوانبێژیی لە ئایەتی (١٥ / محمد)دا:

یەک: (**الزَّمَخْشَرِي**)، لە بارەی سەرەتای ڕستەکەوە: ﴿ مَّثَلُ ٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي وُعِدَ ٱلۡمُتَّقُونَ ﴾، دەڵێ: (**هُوَ كلامٌ فِي صُورَةِ الإِثبَاتِ ومَعنىً النَّفي والإِنْكار، لِانطِوائِهِ تَحْتَ حُكْمِ كَلَامٍ مُصَدَّرٍ بِحَرْفِ الإنكَارِ وَدُخُولِهِ فِي حَيِّزِهِ، وَانخِراطِهِ فِي سِلكِهِ، وَهُوَ قَوْل تَعالَى:** ﴿ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ ﴾، **فَكَأَنَّهُ قِيْلَ: أَمَثَلُ الجَنَّةِ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ؟ أَي: كَمَثَلِ جَزَاءِ مَنْ هُوَ فِي النَّارِ**)، ئەمە (**محي الدين درويش**) لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1] لێی دەخوازێتەوەو دەڵێ:

(**الزمخشري**)، گوتوویەتی: ئەم تەعبیرە (کە خوا ﷻ دەفەرمووێ: وێنەی بەهەشتێک کە بەڵێندراوە بە پارێزکاران، ئنجا باس دەکات کە ڕووباری ئاوی تێدایە کە ساغ و سافەو، شیرێک کە تامەکەی نەگۆڕاوەو، شەرابێک کە چێژە بۆ خۆرەوانی، هەنگوینێکی پاڵفتە کراوو، هەموو جۆرە میوەیەک، دوایی دەفەرمووێ: ﴿ كَمَنۡ هُوَ خَٰلِدٞ فِي ٱلنَّارِ ﴾، وەک کەسێک وایە کە لە ئاگردا بە هەمیشەیی دەمێنێتەوە؟)، قسەیەکە لە شێوەی چەسپاندن (**إثبات**) دایە، بەڵام بە مانای لابردن و نکووڵیلێکردنە، چونکە چۆتە ژێر حوکمی قسەیەکەوە کە بە پیتی نکووڵیلێکردن دەستی پێ کردووە، چۆتە نێو بازنەکەیەوە، ئەویش ئەوەیە کە خوای بەرز دەفەرمووێ: ﴿ أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ ﴾، وەک لێرەدا گوترابێ: ئایا وێنەی ئەو بەهەشتە، وەک ئەوە وایە کە لە ئاگردا هەمیشەیی دەبێ، واتە: وەک سزای کەسێک وایە، کە لە ئاگردا هەمیشەیی دەبێ؟!.

ئنجا ئەمە (**محي الدين الدرويش**)یش لە ئیبنول مونەییر (**إبن المنيِّر**) خواستوویەتەوەو دەڵێ: پێویستە یەک وشەی دیکە بۆ تەعبیرەکەی زیاد بکرێ: (**أَمَثَلُ سَاكِنِ الجَنَّةِ، كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ؟ أَي: كَمَثَلِ جَزَاءِ مَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ**)، ئایا وێنەی نیشتەجێ بووی بەهەشت، وەک کەسێک وایە کە لە ئاگردا

---

(١) إعراب القرآن: ج٩، ص٢٠٩.

هەمیشـەیی دەبـێ، واتـە: ئایـا پاداشـتی کەسـێک کـە لـە بەهەشـتدا نیشـتەجێیە، وەک سـزای کەسـێک وایـە کـە لـە ئاگـردا هـەر مـاوە؟ بێگومـان نەخێـر.

کەواتـە: (**الزمخشري**) خاوەنـی تەفسـیری (**الكشـاف**)، ئـەم ئایەتـە دەبەسـتێتەوە بە ئایەتـی پێـش خۆیـەوە کـە دەفەرمـوێ: ﴿أَفَمَن كَانَ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّهِۦ كَمَن زُيِّنَ لَهُۥ سُوٓءُ عَمَلِهِۦ وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهْوَآءَهُم﴾، ئایـا کەسـێک کـە لـە لەلایـەن پەروەدگاریـەوە لەسـەر بەڵگەیەکـی ڕۆشـنە، وەک کەسـێک وایـە کـە خراپەکـەی بـۆ ڕازێندراوەتـەوەو، کەوتوونـە شـوێن ئارەزووەکانیـان؟ دەڵـێ: تەعبیرەکـەی دواتریـش ﴿مَّثَلُ ٱلْجَنَّةِ﴾، لـە شـێوەی ئیسـپات و چەسـپاندن دا هاتـوە، بـەڵام مەبەسـت پێـی نکووڵیلێکردنـە، واتـە: بـە دڵنیایـی پاداشـتی کەسـانێک کـە پارێـزکارن و دەچنـە نێـو ئـەو بەهەشـتانە، وەک سـزای ئەوانـەی لـە ئاگـردان، پێکـەوە بەرانبـەرو بـەراورد ناکرێـن و وەک یـەک نیـن.

دوو: لە ڕووی ڕێزمانییەوە، (**مَثْلُ الجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ المُتَّقُونَ**)، هەمووی نیهاد (مبتدأ) ەو گوزارە (خبر)ەکەی قرتێندراوە، وا تەقدیر دەکرێ: (**مَثْلُ الجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ المُتَّقُونَ، جَنَّةٌ فِيها أَنْهَارٌ مِن مَاءِ غَيْرِ آسِن**)، کەواتە: (**مَثْلُ الجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ المُتَّقُونَ**)، هەمووی نیهادەو گوزارەکەی بریتیە لە: (**جَنَّةٌ فِيها أَنْهَارٌ مِن مَاءِ غَيْرِ آسِن**)، باخێک کە ڕووبارانێکی ئاو زوڵاڵ و نەگۆڕاویان تێدان.

سێ: خوا ﷻ ئەو بەهەشتەی بۆ پارێزکارانی داناوە، هەم نازو نیعمەتی ماددیی تێدا باس کراون، بە پێنج بڕگەو، هەم ناز و نیعمەتی مەعنەوییش، بە یەک بڕگە:

أ- ناز و نیعمەتە ماددییەکان:

١)- ﴿أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ﴾، ڕووبار گەلێک لە ئاو، ئاوێکی ساف و زوڵاڵ، کە تام و ڕەنگ و بۆنی نەگۆڕاوە.

٢)- ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ﴾، ڕووبار گەلێک لە شیر کە تامی نەگۆڕاوە، تامی تێک نەچووە.

٣)- ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ﴾، ڕووبار گەلێک لە مەی (شەڕاب) کە چێژدارو بە چێژە بۆ خۆرەوانی.

٤)- ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى﴾، ڕووبار گەلێک لە هەنگوین، هەنگوینێکی پاڵفتە.

٥)- ﴿وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾، لە هەموو جۆرە میوەیەک بۆ ئەوان لەوێدا هەیە.

ب- لە ڕووی مەعنەوییشەوە: ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾، لێبوردنێکی گەورەو شایستە لەلایەن پەروەردگاریانەوە، چونکە نەزانراو (**نكرة**) بوونی (**مغفرة**) لەم ڕەوت (**سياق**)ەدا ئەوە دەگەیەنێ.

بێگومان باشترین جۆری ئاو، ئەو ئاوەیە کە تام و بۆن و ڕەنگی نەگۆڕا بێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿أَنْهَٰرٌ مِّن مَّآءٍ غَيْرِ ءَاسِنٍ﴾.

باشترین جۆری شیریش ئەوەیە کە تامی نەگۆڕابێ و تێکنەچووبێ، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّن لَّبَنٍ لَّمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُۥ﴾.

هەروەها باشترین جۆری شەڕاب ئەوەیە کە ئازارو سەر ئێشەو سەرخۆشیی بەدوادا نەیەت، بۆیە دەفەرموێ: ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ خَمْرٍ لَّذَّةٍ لِّلشَّٰرِبِينَ﴾.

دیسان باشترین جۆری هەنگوینیش، ئەوەیە کە کەرەشان و مێوو مێشی مردووی تێنەکەوتبێ و ساف و ساغ بێ: ﴿وَأَنْهَٰرٌ مِّنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى﴾.

باشترین جۆری میوەش ئەوەیە، کە هەموو جۆرەکانی میوە بن، نەک تەنیا جۆرێک یان دوو جۆر، یان چەند جۆرێکی دیارییکراو: ﴿وَلَهُمْ فِيهَا مِن كُلِّ ٱلثَّمَرَٰتِ﴾.

چوار: لە بارەی: ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾ەوە، (**فخرالدين الرازي**) پرسیارێکی ورووژاندوە دەڵێ: پارێزکاران تاکو لێبوردنی پەروەردگاریان نەبینن، ناچنە بەهەشت، ئەدی یانی چی خوا ﷻ دوای ئەوەی باسی نازو نیعمەتەکانی بەهەشت دەکات، دەفەرموێ: ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾؟

هەڵبەتە بە بۆ چوونی من وەڵامی پرسیارەکەی هێندە زەحمەت نیە، ئەویش ئەوەیە کە بگوترێ:

خوا ﷻ وێڕای ئەوەی ئەو نازو نیعمەتە ماددییانەیان دەداتێ، پێشیان دەفەرمووێ: چاوپۆشییم لێتان کردو لێتان ڕازییم، وەک خوا ﷻ فەرموویەتی: ﴿وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ۝٧٢﴾ التوبة، ڕازیی بوونێک لە خواوە گەورەترە، واتە: گەورەترە لە بەهەشت و لەوەی کە لە بەهەشتدا هەیە، بەهەشتیش بۆیە خۆشە، چونکە ئەو شوێنەیە کە خوا بەهۆیەوە لە مرۆڤەکان ڕازیی دەبێ و دەیانخاتە ئەوێوە.

بەڵام بە هەرحاڵ ئەو وەڵامێکی هێناوە دەڵێ: ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾، (أي: **لاَ قَبِيْحَ عَلَى الآكِلِ وَالشَّارِبِ، بَلْ مَسْتُورُ القَبَائِحِ مَغْفُورٌ**)، دەڵێ (**غفر**) بە مانای پۆشینە: عادەت وایە کە کەسێک شتێک دەخوات یان دەخواتەوە دوایی پاشەڕۆکی دەبێ، کە دەفەرمووێ: ﴿وَمَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ﴾، یانی: بڵێی پەروەردگاریان دەیانپۆشێ و ئەو خواردن و خواردنەوانەی لە بەهەشتدان، پاشەڕۆکیان نابێ و وانابێ پێی ناشیرین و قێزەون بن.

بەڵام وەک گوتم: خوا ﷻ زۆر جاران باسی ڕەزامەندیی خۆی دەکات و، باسی لێبوردەیی خۆی دەکات، باسی ڕەحمەت و بەزەیی خۆی دەکات و، باسی بەخششی خۆی دەکات، هەموو ئەو وشانە (**رضوان، مغفرة، رحمة، فضل**)، بەکاردێنێ، ئنجا هەرچەندە چوونە بەهەشت کۆتا قۆناغە، بەڵام خوا ﷻ لە شوێنی دیکەش دا، ئەو باس و خواسانە پاش و پێش دەکات، وەک لە فەرمایشتێکی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: خوا ﷻ چەند جارێک بە بەهەشتییەکان دەفەرمووێ: چیتان دەوێ؟ ئەوانیش دەڵێن: هەرچی پێویستە پێتداوین، دوای ئەوەی چەند جارێک دووبارەی دەکاتەوە، بە تایبەتیی بۆ شەهیدان، دەڵێن: داوامان هەر ئەوەیە جارێکی دیکە بچینەوە بۆ ژیانی دنیا لە پێناوی تۆدا

بجەنگین و بکوژرێین، خوای پەروەردگاریش پێیان دەفەرموێ: ئەوە لێتان ڕازیی بووم و، هەرگیز لێتان تووڕە نابم"[١].

کەواتە: ئێمە لە بەهەشتیش پێویستیمان بە ڕەزامەندیی و لێبوردەیی و بەخشش و بەزەیی خوا ﷻ هەر هەیە، بەڵکو بەهۆی ئەو سیفەتانەی پەروەرگارەوە، ژیانی بەهەشت و بەهەشتییەکان، تام و چێژی هەیەو بەردەوامیش دەبێ.

---

(١) {عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ لأَهْلِ الْجَنَّةِ: يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ. يَقُولُونَ: لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ. فَيَقُولُ: هَلْ رَضِيتُمْ ؟ فَيَقُولُونَ: وَمَا لَنَا لَا نَرْضَى، وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَا لَمْ تُعْطِ أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ ؟ فَيَقُولُ: أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ. قَالُوا: يَا رَبِّ، وَأَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذَلِكَ ؟ فَيَقُولُ: أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَدًا "} (أخرجه البخاري: ٦٥٤٩)

مەسەلەی پێنجەم:

لـە بێبڕوایانــی دەغــەڵ کەســاتێک هــەن گــوێ بــۆ پێغەمبــەر ﷺ هەڵدەخــەن (دەگـرن)، بـەڵام هەرکـە چوونـە دەرێ، لـە زانایـان دەپرسـن: ئـەرێ ئێسـتا چـی گـوت؟ ئەوانـە خـوا ﷻ مـۆری بەسـەر دڵیانـەوە نـاوە، بـەڵام ڕێـی ڕاسـتگرتووان زیاتـر بەرچـاو ڕوونییـان پـێ دەدات و پارێزکارییەکیـش شایسـتەی ئەوانـە، پێیـان دەبەخشــێ:

خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَٱتَّبَعُوٓا۟ أَهْوَآءَهُمْ ﴿١٦﴾ وَٱلَّذِينَ ٱهْتَدَوْا۟ زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ﴾، هەیانە گوێ بۆ تۆ هەڵدەخات، (**مِنْهُم، أي: مِنَ الكَافِرِينَ المُنَافِقِيْن**)، لە بێبڕوایانی دەغەڵ و مونافیق، بەچی دەزانین ئەوانە کافرە مونافیقەکانن؟ چونکە دەفەرموێ:

٢)- ﴿ حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ ﴾، هەتا کاتێک لە لای تۆ چوونە دەر.

بێگومـان ئەوانـەی چوونـە مەجلیسـی پێغەمبـەرەوە ﷺ ئـەو دەغـەڵ و دووڕووانـە بـوون، کـە خۆیـان بـە مسـوڵمان پێشـان داوە، کافـران نەهاتوونـە مەجلیـس و کـۆڕی پێغەمبـەرەوە ﷺ! (**الإِسْتِمَاعُ: أَشَدُّ السَّمْعِ وَأَقْوَاهُ، أي: يُظْهِرُونَ الإِهْتِمَامَ بِكَلَامِكَ، وَهَذَا مِنَ اسْتِعْمَالِ الفِعْلِ بِمَعنى إِظهَارِهِ**)، (**إستماع**)، بریتیـە لـە: توندترین شـێوەی گوێگرتن و بەهێزترینـی، واتـە: وا پێشـان دەدەن کـە زۆر گرنگیـی بـە قسـەکەی تـۆ دەدەن، لێـرەدا ئـەم وشـەیە ئـەو کـردارەی بەکارهێـنراوە، مەبەسـت پێـی ڕواڵەتەکەیـەتی و دەرخسـتنیەتی، نـەک خـودی کردەوەکـە، واتـە: ئـەوان بـە دڵ و بـە گیـان و بایـەخ

پێدانەوە، گوێیان نەگرتوە، بەڵام خۆیان وا پێشان داوە، کە بە دڵ و بە گیان گوێی لێ دەگرن، ﴿حَتَّىٰٓ إِذَا خَرَجُوا۟ مِنْ عِندِكَ﴾، (يَعني: حتَّى إذا غادَروا مَجلِسَكَ في المَسْجِدِ وَغيرِه)، واتە: هەتا کاتێک کە مەجلیس و کۆڕی تۆیان بە جێهێشت، کە پێغەمبەر ﷺ لە مزگەوت و جگە لە مزگەوت دانیشتوە، ئەوانیش لەو بازنەیەی کۆڕو مەجلیسە چوونە دەرێ.

٣)- ﴿قَالُوا۟ لِلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ مَاذَا قَالَ ءَانِفًا﴾، بەوانەیان گوت: کە زانیارییان پێدراوە، ئەرێ ئێستا چی گوت؟ واتە: بە هاوەڵانیان گوتوە، هاوەڵانێک کە شارەزاتر بوون زۆر لە خزمەتی پێغەمبەر ﷺو کۆڕو مەجلیسی دا دانیشتوون: ئەرێ ئێستا چی گوت؟ (آنِفاً، أي: وَقْتاً قَرِيْباً مِنْ زَمَنِ التَّكَلُّم، وَلَمْ تَرِد إلاَّ مَنْصُوبَةً عَلَى الظَّرْفِيَّة)، (آنِفاً)، هەر بە مەنصووبی هاتوە، لەبەر ئەوەی زەرفە، (وەک تووەرەکەیەک ناوی کاتە، شتێکی تێدا ئەنجام دەدرێ)، (آنفا)، ئەو کاتەیە لەو کاتەوەی قسەی تێدا دەکرێ، زۆر نزیکە، یانی: هەر ئێستا و پێش ئێستا چی گوت؟ ئەو پرسیارکردنەش سێ ئەگەری هەن:

یەکەم: دەگونجێ بۆ پرسیارکردنی ڕاستەقینە بێ، واتە: مەبەستیان بووبێ کە پێغەمبەر ﷺ چی گوت؟ لەبەر ئەوەی خۆ بە زلگرتن و لە خۆ ڕازیی بوون، ڕێی لێ گرتبوون و بوو بووە پەردەیەک، کە باش لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ تێ نەگەن، بۆیە ناچار بوون بپرسن: ئەرێ چی گوت؟ تێ نەگەیشتین!

دووەم: دەگونجێ بۆ بە کەم تەماشا کردن بێ، واتە: ئەو قسانە چی بوون! هیچ نەبوون، ئەوە چی گوت؟ جاری وایە تۆ بە کەسێک دەڵێی: ئەوە چی گوت؟ یانی: ئەو قسەکەی هیچ نیە، بێ بایەخەو بێ نێوەڕۆکە، شایستەی گوێ لێگرتن نیە.

سێیەم: ئەگەریش هەیە مەبەست پێی گاڵتە پێکردن بووبێ، واتە: ئەو قسانە چین دەیکەن، ئەرێ ئەوە چی گوت؟! وەک گاڵتە پێکردن، کەواتە: هەم دەگونجێ بۆ بە پرسیاکردنی ڕاستەقینە بێ، هەم دەگونجێ بۆ بە کەم تەماشاکردن بێ، هەم دەگونجێ بۆ گاڵتە پێکردن بێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ:

٤)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ﴾، ئەوانە کەسانێکن خوا ﷻ مۆری بەسەر دڵەوە ناون، واتە: وەک چۆن نامەیەک مۆر دەکرێ و دادەخرێ، تازە هیچی دیکەی تێدا نانووسرێ، دڵی ئەوانەش تازە بەستراوەو، هیدایەتی ناچێتێ.

٥)- ﴿وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهۡوَآءَهُمۡ﴾، هەروەها کەوتوونە شوێن ئارەزووەکانی خۆیان، کەواتە: هەم لە ڕووی عیلمییەوە تێکچوون و دڵیان هیدایەت وەرناگرێ، هەم لە ڕووی کردەییەوە تێکچوون و بە دوایی ئارەزوو دەکەون.

٦)- ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ﴾، (بەڵام بە پێچەوانەوە) ئەوانەی ڕێی ڕاستگرتوون، (کە بڕوادارانن، خوا ﷻ) ڕێنماییان بۆ زیاد دەکات، یاخود ڕێی ڕاست گرتنیان بۆ زیاد دەکات و، پارێزکارییەکیش کە شایستەی خۆیانە، پێیان دەدات، واتە: هۆکارەکانیان بۆ ئاسان دەکات.

کەواتــە: ﴿وَٱلَّذِينَ ٱهۡتَدَوۡاْ زَادَهُمۡ هُدٗى وَءَاتَىٰهُمۡ تَقۡوَىٰهُمۡ﴾، مانایەکـەی دەگونجـێ ئـاوا تەعبیـری لـێ بکـرێ: (**وَالَّذِيـنَ قَبِلُـوا هُـدَى اللـهِ، لَطَـفَ اللهُ بِهِـمْ، فَزادَهُـم هُـدًى ورَسَّخَ الإيْمَانَ فِي قُلوبِهِـم، ووَفَّقَهُـم للتَّقْوَى**)، واتـە: ئەوانـەی ڕێنمایـی خوایـان وەرگرتـوە، خـوا لوتفـی لەگـەڵ کـردوون، ڕێنمایـی و ڕاسـتە ڕێـی بـۆ زیـاد کـردوون، ئیمانـی زیاتـر لـە دڵـدا چەسـپاندوون و، واشـی لـێ کـردوون پارێزکاریـی وەک سـیفەتێکی ڕۆچـوو لـە خۆیانـدا بەکاربێنـن.

کەواتــە: لــەم دوو ئایەتــە موبارەکــەدا، خــوا ﷻ بەراوردێــک دەکات لــە نێــوان بێبڕوایانـی دەغـەڵ و بڕوادارانـی ڕاسـتەقینەداو، بێبڕوایانـی دەغـەڵ بـە دوو سـیفەتان وەسـف دەکات:

١- لە ڕووی زانیارییەوە، دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ طَبَعَ ٱللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمۡ﴾، ئەوانە کەسانێکن خوا ﷻ مۆری بەسەر دڵەوە ناون، واتە: هیچ زانیاریی وەرناگرن.

٢- لە ڕووی کردەوەی باشیشەوە: ﴿وَٱتَّبَعُوٓاْ أَهۡوَآءَهُمۡ﴾، کەوتوونە شوێن ئارەزووەکانی خۆیان، لە جیاتی ئەوەی بکەونە دوایی شەریعەت، کە بێگومان هەم مۆر بە دڵەوە نران

و، هەم کەوتنە بە شوێن ئارەزووەکانیان، هەردووکیان بەرهەمی ئەو کوفرو نیفاق و دەغەڵییەن کە لە دڵیاندا جێگیر بووە.

هەروەها بڕوادارانیش، خوا ﷻ بە دوو وەسفان، وەسفی کردوون:

١- ﴿زَادَهُمْ هُدًى وَءَاتَىٰهُمْ تَقْوَىٰهُمْ﴾، واتە: لە ڕووی تێفکرین و زانیارییەوە، خوا ڕۆژ بە ڕۆژ زیاتر ڕێنمایی و ڕاستە ڕێ بوونیان بۆ زیاد دەکات.

٢- لە ڕووی کردارییشەوە، سیفەتی تەقوایان پێدەدات، تەقواش بریتیە لە پابەندیی بەوەوە کە خوا ﷻ فەرموویەتی، (سلْبَاً وَإِيجَابَاً) واتە: پابەندبن بە شەریعەتی خواوە، هەرچی شەریعەت قەدەغەی کردوە، خۆیانی لێ بە دوور بگرن و، هەرچی شەریعەت فەرمانی پێکردوە، جێبەجێی بکەن.

مەسەلەی شەشەم:

بێبڕوایان جگە لە هاتنی ئاخیر زەمان بە کت و پڕیی، نابێ چاوەڕێی هیچی دیکە بکەن، چونکە بەشێک لە نیشانەکانی هاتوون و، هەر کاتێکیش ڕوویدا، ناتوانن پەند وەربگرن و ڕاستییەکانیان بیر بکەوێتەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴿١٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ﴾، ئنجا چاوەڕێی چی دەکەن جگە لە کاتەکە، ئاخیر زەمان، کە کتوپڕ بۆیان بێ!

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ فَهَلْ يَنظُرُونَ إِلَّا ٱلسَّاعَةَ أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ﴾، **(الإِسْتِفْهَامُ مَشُوبٌ بِتَهَكُّمٍ، وَهُوَ إِنْكَارِيٌّ مُوَجَّهٌ إِلَى الرَّسُولِ، وَالْمُرَادُ بِهِ غَيْرُهُ)**، واتە: ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، جگە لە ئاخیر زەمان، ئەو کاتەی دنیای تێدا کۆتا دێ، ئەم پرسیارکردنە تێکەڵە لەگەڵ گاڵتە پێکردن و، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانەیە، ڕووی کردۆتە پێغەمبەر ﷺ و مەبەست پێی جگە لەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿أَن تَأْتِيَهُم بَغْتَةً ﴾: **(حَالٌ مِنَ السَّاعَةِ)**، واتە: ئەمە حاڵە لە **(ساعة)**، چاوەڕێی چی دەکەن کە ئەو ئاخیر زەمانە بۆیان بێ؟ لە ناکاوو بێ ئەوەی پێشەکیی هەبن و، بە پلە پلەیی نایەت و کتوپڕ دێ.

٢)- ﴿ فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا ﴾، بە دڵنیایی نیشانەکانی هاتوون، واتە: هەندێ لە نیشانەکانی هاتوون، ئەو نیشانانەی هاتوون کە خەڵک بزانێ ئاخیر زەمان دێ، زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوون، بۆ وێنە:

١- یەکێک لە نیشانەکان ئەوەیە کە خوا مرۆڤی خوڵقاندوون و، ئەوانیش چاک و خراپیان تێدایە، ئەوەش خوازیاری ئەوەیە دەبێ لێپرسینەوەو سزاو پاداشت هەبێ، واتە: هەر دروستکرانی مرۆڤ، یەکێکە لە نیشانەکان هاتنی ئاخیر زەمان و قیامەت.

٢- دابەزاندنی قورئان.

٣- ناردنی پێغەمبەری کۆتایی ﷺ، کە لە دوایی ئەو هیچ پێغەمبەری دیکە نایەن.

٤- لەت بوونی مانگ، وەک لە صەحیحی بوخاریی و صەحیحی موسلیم دا[1] هاتوە.

ئەوانە چەند نیشانەیەکن کە هاتوون، ئەو کاتەی خوا ﷻ ئەوەی فەرمووە.

هەڵبەتە دواییش لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوەو، باسی نیشانەی دیکەشی کردوون، ژمارەیەک لە وردە نیشانەکانیش هاتوون، ئەوەش کە لە فەرمایشتێکدا هاتوە کە دەفەرموێ: ئاخیر زەمان نایەت تاکو دە (١٠) نیشانان نەبینن، ئەوانە جارێ بە تەئکید نەهاتوون، چونکە هەر کاتێک ئەو نیشانانە سەرەتایان دەستی پێکرد، وەک چۆن ملوانکەیەک دەپچڕێ و دەنکەکانی بەدوایدا دەکەون، ئاوا نیشانە گەورەکان بە دوایی یەکدا دێن.

ئنجا ئێمە لە هەر کام لە تەفسیری سوورەتی (**الأنعام**)دا، لەو شوێنەی باسی هاتنی ئاخیر زەمان دەکات، ئایەتی (١٥٨).

هەروەها لە سوورەتی (**الأعراف**)یشدا، دیسان باسێکمان کردوە لە بارەی نیشانەکانی ڕۆژی دواییەوە.

لە سوورەتی (**الأنعام**) لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن تَأْتِيَهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ أَوْ يَأْتِىَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِىَ بَعْضُ ءَايَـٰتِ رَبِّكَ ۗ يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ

---

(١) {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شِقَّتَيْنِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اشْهَدُوا»} (أخرجه البخاري: ٣٦٣٦)

ءَايَٰتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَٰنُهَا لَمْ تَكُنْ ءَامَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِىٓ إِيمَٰنِهَا خَيْرًا ۗ قُلِ ٱنتَظِرُوٓا۟ إِنَّا مُنتَظِرُونَ ﴿١٥٨﴾﴾، واتە: ئایا چاوەڕێی چی دەکەن، کە فریشتەکان بێن، یان پەروەردگارت بێ، یان هەندێ لە نیشانەکانی پەروەردگارت بێن، ئەو ڕۆژەی هەندێ لە نیشانەکانی پەروەردگارت دێن، هیچ کەسێک سوود لە بڕوا هێنانەکەی نابینێ کە پێشتر بڕوای نەهێنابێ، یان بە پێی بڕوا هێنانەکەی کردەوەی باشی نەکردبێ، بڵێ: چاوەڕێ بن ئێمەش چاوەڕێین.

لە سووڕەتی (**الأعراف**)یش لە تەفسیری ئەو ئایەتەدا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلسَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَىٰهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ رَبِّى ۖ لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَآ إِلَّا هُوَ ۚ ثَقُلَتْ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً ۗ يَسْـَٔلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِىٌّ عَنْهَا ۖ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِندَ ٱللَّهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٨٧﴾﴾، لەوێشدا لەو بارەوە کورتە باسێکمان کردوە.

٣)- ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴾، لە کوێ، یاخود: چۆن کاتێک ئاخیر زەمانیان بۆ هات، کتوپڕ، بیریان دەکەوێتەوە، یان: پەند وەردەگرن؟ کە دەفەرموێ: ﴿ فَأَنَّىٰ لَهُمْ إِذَا جَآءَتْهُمْ ذِكْرَىٰهُمْ ﴾، (**يَعْني: كَيْفَ وَمِنْ أَيْنَ لَهُمُ التَّذَكُّرةُ والإتِّعَاظُ بَعْدَ مَجيئِهَا؟**)، چۆن و لە کوێوە پەند وەردەگرن و بیر دەکەنەوە، کاتێک کە هات، تازە فریای هیچ شتێک ناکەون، پێغەمبەریش ﷺ لەو بارەوە دەفەرموێ: {**بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةَ كَهَاتَيْنِ وَأَشَارَ بِالوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ**} (**أخرجه البخاري: ٦٥٠٤، مسلم: ٢٩٥١، الترمذي: ٢٢١٤**)، واتە: من و ئاخیر زەمان ئاوا هاتووین، ئاماژەی کرد بە پەنجەی نێوەڕاستی و پەنجەی شایەتمانی.

مەسەلەی حەوتەم و کۆتایی:

فەرمانکردنی بە پێغەمبەر ﷺ کە بەردەوام بێ لەسەر زانینی یەکتایی خوا لە پەرستراندیاو، داوای لێبوردن کردنی لە خوا، بۆ گوناهی خۆی و بڕوادارانی پیا وو ئافرەت و، زانینی ئەوەش کە خوا ﷻ جموجۆڵ و هەڵس و کەوت و نشینگەکانیشیان دەزانێ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِۗ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مُتَقَلَّبَكُمۡ وَمَثۡوَىٰكُمۡ ١٩ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾، بزانە کە جگە لە خوا، هیچ پەرستراوێک نیە، واتە: بەردەوام بە لەسەر ئەوە، نەک تاکو ئێستا نەیزانیوەو ئێستا بزانێ، واتە: بەردەوام بە لە دەرککردنی ئەو ڕاستییە، کە جگە لە خوا ﷻ هیچ کەسێک و هیچ شتێک شایستەی پەرستران نیە.

٢)- ﴿وَٱسۡتَغۡفِرۡ لِذَنۢبِكَ وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾، داوای لیبوردنیش بۆ گوناهی خۆت و بۆ گوناهی پیا وانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕواداریش بکە.

ئەمە گرنگیی پێدانە بە ئافرەتانی بڕوادار لەم مەقامەدا، چونکە لە هەر شوێنێک دا خوا ﷻ فەرمووبێتی: (مؤمِنون) یان (آمنوا) یان (مؤمنین) مەبەست پێی هەردوو ڕەگەزی نێر و مێیە، بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَلِلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ ﴾، ئەمە زیاتر گرنگیی پێدانە بە ڕەگەزی مێ، بە ئافرەتانی بڕوادار.

٣)- ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ مُتَقَلَّبَكُمۡ وَمَثۡوَىٰكُمۡ ﴾، خواش ﷻ دەزانێ ئەو شوێنەی جموجۆڵ و هەڵسوکەوتی تێدا دەکەن و نشینگەشتان، (المتَقلَّب: اسْم مَكَان)، (متَقلَّب) ناوی شوێنە، ئەو شوێنەی تێیدا دێن و دەچن، دەشگونجێ: چاوگی میمیی بێ، واتە: هەڵسوکەوت

و هاتن و چوونی ئێوە دەزانێ، ﴿ وَمَثْوَىٰكُمْ ﴾، (المثوى: المرجع والمئال)، ئەو شوێنەی مرۆڤ بۆی دەگەڕێتەوە، تێیدا پشوو دەدات و، تێیدا نیشتەجێ دەبێ.

لە بارەی ئەوەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکراوە، داوای لێبوردن بۆ گوناهی خۆی و، بۆ گوناهی پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕواداریش بکات، پێشتر باسمان کرد کە گوناهی پێغەمبەر ﷺ مەبەست پێی ئەو گوناهە نیە، بەو چەمک و واتایەی بۆ خەڵکی دیکە، بەکاردێ، شتێک دەزانن خوا پێی ناخۆشەو دەشیکەن، بەڵکو مەبەست پێی جۆرێک لە بێئاگایی و، جۆرێک لە هەڵسوکەوت بووە کە پێغەمبەر ﷺ تێیدا نەپێکاوەو، بۆ مەقامی بەرزی ئەو بە گوناه دانراوە، ئەگەرنا لە ڕاستییدا کاتێک مرۆڤ کۆشش دەکات و لە ئیجتیهادەکەیدا ناپێکێ، پاداشتی هەر هەیە، پاداشتێک و، ئەگەر بپێکێ، دوو پاداشتی هەن، بەڵام بۆ پێغەمبەر ﷺ مەقامی هێندە بەرز بووە، ئەو وردە شتانەش بۆ ئەو بە گوناه لە قەڵەم دراون، لەو بارەوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {إِنِّي لَأَسْتَغْفِرُاللهَ فِي اليَومِ سَبْعِينَ مَرَّةً} **(أخرجه الترمذي: ٣٢٥٩، وعبدالرزاق: ٢ج، ص١٨٢، والبيهقي في الشعب: ٤٣٧، وَأَصْلُهُ عِنْدَ البُخَارِيِّ)** واتە: من ڕۆژی حەفتا جار داوای لێبوردن لە خوا دەکەم.

کە دەفەرموێ: ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾:

١)- یانی: لەسەر خوا بە یەکگرتن بەردەوام بە، وەک: **(إِهْدِنَا الصِّرَاطَ المُسْتَقِيم)**، ڕێی ڕاستمان پێشان بدەو، بمانخە سەر ڕێی ڕاست، واتە: بەردەوامان بکە لەسەر ڕێی ڕاست.

٢)- یاخود: **(زِد عِلْمَاً فِي تَوحِيدِكَ، وَارْتَقِ فِي دَرَجَاتِ الإِيْمَان)**، لە خوا بە یەکگرتنەکەتدا زانیاریی دیکە زیاد بکەو، بە پلەکانی ئیماندا زیاتر سەربکەوە.

٣)- واتایەکی دیکەی ئەوەیە: با خوا ﷻ تاکە پەنات بێ و، لە کاتی تەنگانەدا تەنیا پەنا بەو بگرە.

(الطبري)[١] دەڵێ: **(فَاعْلَم يَا مُحَمَّد! أَنَّهُ لا مَعْبُودَ تَنْبَغِي أَو تَصْلُحُ لَهُ الأُلُوهَةُ، وَيَجُوزُ لَكَ وَلِلخَلقِ عِبَادَتُهُ إِلاَّ اللهُ الَّذِي هُوَ خَالِقُ الخَلْقِ، وَمَالِكُ كُلِّ شَيءٍ يَدِينُ لَهُ**

---

(١) ج٢٦، ص٥٤-١٥٥.

بِالرُّبُوبِيَّةِ كُلُّ مَا دُونَهُ، وَسَلْ رَبَّكَ غُفْرَانَ سَالِفِ ذُنُوبِكَ وَحَادِثِهَا، وَذُنُوبَ أَهْلِ الإِيمَانِ بِكَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ)، واتە: ئەی موحەممەد! بزانە هیچ پەرستراوێک نیە، شایستەی بەندایەتیی بۆ كران بێ و، بۆ تۆو دروستكراوەكانی دیكە، شایستەی ئەوە بێ بەندایەتیی بۆ بكەن، جگە لە خوا، كە بە دیهێنەری بە دیهێنراوەكانەو، خاوەنی هەموو شتێكەو، جگە لە خۆی هەموو شتێک بۆی ملكەچەو، تۆ داوای لێبوردن بۆ هەڵەو كەم و كوڕییەكانی ڕابردو و تازەی خۆت بكە، هەروەها بۆ گوناهو تاوانەكانی ئیمانداران، كە بڕوایان بە تۆ هێناوە لە پیاوان و ئافرەتان.

كۆتایی ئەم دەرسەشمان بەم دەقە دینین:

{عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَرْجِس قَالَ: أَكَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقُلْتُ: غَفَرَاللهُ لَكَ يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ لَهُ صَاحِبِي: هَلِ اسْتَغْفَرَ لَكَ النَّبِيُّ ﷺ قَالَ: نَعَم ولَكَ، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، ثُمَّ تَحَوَّلْتُ فَنَظَرتُ إِلى خَاتَمِ النُّبُوَّةِ بَيْنَ كَتِفَيْهِ جُمْعَاً عَلَيْهِ خِيلانٌ، كَأَنَّهُ الثَّالِيلُ}، (أخرجه مسلم: ٢٣٤٦، والترمذي في الشمائل: ٢٣، والنسائي: ٥١٦)، واتە: عەبدوڵڵای كوڕی سەرجیس (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ خواردنم دەخوارد، پێم گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خوا لێت ببوورێ، دوایی هاوەڵەكەم پێی گوت: ئایا پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێبوردنی بۆ تۆ كرد؟ گوتی: بەڵێ، بۆ تۆش، ئنجا ئەو ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ﴾، {یانی: مادام خوا ﷻ فەرمانی پێ كردوە، دیارە فەرمانی خوای جێبەجێ كردوە}، دواتر خۆم سووڕاند تەماشای مۆری پێغەمبەرایەتییم كرد، لە نێو هەردوو شانی پێغەمبەردا ﷺ بوو، وەک پارچە گۆشتێكی هەڵتۆقیو، خاڵی پێوە بوون، خاڵەكان وەک بالووكەی گچكە بوون.

كورتە باسێك دەربارەی پێویست بوونی پەیداكردنی زانیاریی لە بارەی تەنیا پەرستراوێتیی خواوە

ئەم كورتە باسە، لە ژێر ڕۆشنایی ئەو ڕستە بە پێزەی ئەو ئایەتە موبارەكەی ژمارە: (١٩)دا، كە پێشتر تەفسیرمان كردو، شیمان كردەوە، پێشكەش دەكەین، كە دەفەرموێ: ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾، بزانە كە جگە لە خوا ﷻ هیچ پەرستراوێك نیە، واتە: هیچ پەرستراوێك نیە شایانی پەرستن بێ.

ئەم كورتە باسە، لە سێ بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

١)- لەسەر پێغەمبەر ﷺ پێویستكراوە، كە زانیاریی بە یەكتایی خوا لە پەرستراوێتیی دا هەبێ:

لێرەدا پرسیارێك دەكرێ:

ئایا موحەممەد ﷺ هەر لە سەرەتاوە، بەر لەوەی وەحییشی بۆ بێ، نەیزانیوە كە خوا ﷻ تاكە بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەن ئەم گەردوونەو دروستكراوانە، بە سەرو خواریانەوەو بە مرۆڤیشەوە؟

بە دڵنیایی، با، زانیویەتی، بەڵام ئایا ئەو پێغەمبەرە سەروەرە ﷺ ئەوەی كە لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێ، لە بارەی تەنیا پەرستراوێتیی خواوە زانیویەتی؟ بە تەئكید نەخێر، چونكە ئەگەر موحەممەد ﷺو، پێغەمبەرانی دیكە، ئەوەی لە دوای وەحییەوە نەبێ نەیانزانیوە، پێش وەحییش زانیبیان، كەواتە: گرنگیی و بایەخی وەحیی لە چیدا بوو؟ بۆیەش ئەو قسەیە دەكەم، چونكە هەندێك كەس كە عاتیفەو سۆز بەسەر عەقڵ و لۆژیكیاندا زاڵ دەبێ، پێیان وایە ئەوە نوقسانییە پاڵ بدرێتە لای پێغەمبەری خاتەم ﷺ كە بگوترێ: بەر لەوەی خوا

بیکاتە پێغەمبەرو وەحیی بۆ بنێرێ، ئەو شتانەی زانینیان پەکی لەسەر وەحیی کەوتوە، نەیزانیون، بەڵام دەبێ ئەوە لە شتە ئاشکراو بەڵگە نەویستەکان بێ، چونکە ئەگەر پێغەمبەر ﷺ و هەموو پێغەمبەرانی دیکە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بەبێ سروش بۆ کران و بەبێ ئەوەی خوا پەیامی تایبەتی خۆیان بۆ بنێرێ، ئەو شتانەیان زانیبایە، کە لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن، ئەو کاتە خوا ﷻ وەحیی بۆ نەدەناردن، بەڵام خوا ﷻ لە سووڕەتی (النساء)دا دەفەرموێ: ﴿إِنَّآ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ كَمَآ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ نُوحٍ وَٱلنَّبِيِّـۧنَ مِنۢ بَعْدِهِۦ ۚ وَأَوْحَيْنَآ إِلَىٰٓ إِبْرَٰهِيمَ وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَٱلْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَٰرُونَ وَسُلَيْمَٰنَ ۚ وَءَاتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَٰهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ ۚ وَكَلَّمَ ٱللَّهُ مُوسَىٰ تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾ رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى ٱللَّهِ حُجَّةٌۢ بَعْدَ ٱلرُّسُلِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾﴾، مەبەستم ئەو دێڕەی دواییە کە دەفەرموێ: بۆیە وەحییمان ناردوە بۆ تۆش و بۆ نووح و بۆ هەموو پێغەمبەرانی دیکە (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)، کە لە دوای نووحەوە هاتوون، کە ناوی دوازدەیان دێنێ لەو سیاقەدا، بۆ ئەوەی خەڵک لە دوای ڕەوانەکرانی پێغەمبەران، بەڵگەی نەبێ لەسەر خوا ﷻ، بەڵام لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَٱعْلَمْ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ﴾، واتە: لەسەر ئەو زانیارییەی هەتە بەردەوام بە، یاخود ئەو زانیارییە زیاتر بکە، بە بیرکردنەوەی زیاترو، بە تاعەت ئەنجامدانی زیاترو، بە ملکەچیی زیاتر بۆ خواو، بە زیاتر تەماشاکردنی دروستکراوەکانی خواو تێڕامانیان و، بە زیاتر سەرنجدانی هەردووک کتێبی بینراوو بیستراوی خوا، کە زیاتر جێی سەرنج و تەماشان، زیاتریش داوا لە خوا بکە، کە زانیارییت بۆ زیاد بکات، وەک خوا ﷻ لە سووڕەتی (طه)دا، دەفەرموێ: ﴿وَقُل رَّبِّ زِدْنِى عِلْمًا ﴿١١٤﴾﴾، واتە: بڵێ: پەروەردگارم زانیارییم بۆ زیاد بکە.

هەڵبەتە زانیارییش بە یەکتایی خواو تەنیا پەرستراوێتیی خوا، یەک شت نیەو، پلە پلەیە، هەمیشە خواش ﷻ پێغەمبەرانی (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) بە

گشتیی و بە تایبەتی سەروەرو پێشەوایان موحەممەد ﷺ هەڵناوەو هانداوە، کە لە هەموو شتێکدا بگاتە لووتکەیەکی هەرە بەرز، کە بۆ مرۆڤ شایستەیەو، لە توانای مرۆڤدایە.

ئەوە بە نسبەت موحەممەد ﷺ خۆیەوە، ئەدی بە نسبەت ئوممەتەکەیەوە؟

خوای پەروەردگار لە سووڕەتی (**الأعراف**)، لە ئایەتی (١٥٨)دا، دەفەرموێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّى رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا ٱلَّذِى لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحْىِۦ وَيُمِيتُ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِىِّ ٱلْأُمِّىِّ ٱلَّذِى يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾، مەبەستم دێڕی کۆتاییە: شوێنی بکەون بەڵکو ڕێی ڕاست بگرن.

هەروەها لە سووڕەتی (**النور**)دا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ أَطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَأَطِيعُوا۟ ٱلرَّسُولَ فَإِن تَوَلَّوْا۟ فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُم مَّا حُمِّلْتُمْ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا۟ وَمَا عَلَى ٱلرَّسُولِ إِلَّا ٱلْبَلَٰغُ ٱلْمُبِينُ ﴿٥٤﴾ ﴾، مەبەستم ڕستەی: ﴿ وَإِن تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا۟ ﴾یە، ئەگەر گوێڕایەڵیی و فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، ڕێی ڕاست دەگرن، کەواتە: ئوممەتەکەشی لەسەری پێویستەو، هەرچی پێغەمبەری خاتەم ﷺ پێی پابەند کراوە، ئوممەتەکەشی بە هەمان شێوە، مەگەر بە نیشانەو بەڵگەیەکی ڕوون و بێ چەندو چوون، تایبەت کرابێ بە پێغەمبەرەوە ﷺ، ئەگەرنا پێغەمبەر ﷺ سەرمەشقی ئوممەتەکەیەتی.

هەروەها خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ ٱللَّهَ فَٱتَّبِعُونِى يُحْبِبْكُمُ ٱللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣١﴾ ﴾ **آل عمران**، بڵێ: ئەگەر خواتان خۆشدەوێ، شوێنم بکەون، خواش خۆشیدەوێن، کەواتە: هەم لەسەر پێغەمبەری خاتەم ﷺ پێویست بووەو، هەم لەسەر ئوممەتەکەشی کە هەرچی زیاتر، هەوڵی بەدەست هێنانی زانیاریی بدەن، لە بارەی تەنیا پەرستراوێتیی خواوە، پەرستن وەک پێشتریش باسمان کردوە، بە چەمک و واتای ڕاستەقینەو فراوانی، واتە:

١- ئەوپەڕی خۆشویستن.

٢- ئەوپەڕی بە مەزن و گەورەگرتن.

٣- ئەوپەڕی بە بەرزگرتن.

٤- ئەوپەڕی ملکەچیی بۆ کردن.

٥- ئەوپەڕی پشت پێ بەستن.

٦- ئەوپەڕی سام و هەیبەت بەرانبەر هەبوون.

هەر کەسێک و هەر لایەنێک ئەو شتانەت بۆی هەبێ، بگرە یەکێک لەوانەت بۆی هەبێ، ئەوە پەرستنە، بەڵام بۆ خوا ﷻ دەبێ هەموو ئەو شتانەت تەنیا بۆ ئەو بێ، ئنجا بە ڕاستیی خوات پەرستوە، هەڵبەتە ئەوپەڕی مل بۆ کەچکردنیش، واتە: هەوڵدان بۆ هەرچی زیاتر پابەندیی بە شەریعەت و بەرنامەکەیەوە، بە هەردوو باری کردن و نەکردندا، بە هەردوو باری ئەنجامدان و وازلێهێناندا، ئەنجامدانی ئەرکەکان و، وازلێهێنان لە گوناهو تاوان و قەدەغەو خراپەکان، بەڵام لێرەدا پرسیارێکی دیکە دەکرێ.

ئایا ئەو زانیارییە بە تەنیا پەرستراوێتیی خوا، بە چەمکە ڕاستەقینەو فراوانەکەی پەرستن، تەنیا یەک شتە؟

بۆ وێنە: تەنیا بیرکردنەوەی عەقڵە؟ یاخود تەنیا ئەوەیە کە لە ڕێی وەحییەوە دەستگیر دەبێ؟ یاخود تەنیا لە ڕێگای تێوەڕامانی کتێبی گەردوونەوە؟ یان تەنیا لە ڕێی سەرنجدانی کتێبی بیستراوو خوێنراوەی خواوە ﷻ؟

بە دڵنیایی نەخێر، بە تەنیا هیچ کام لەوانە نیە، بەڵکو هەموو ئەوانەیەو هەندێ شتی دیکەش، کە دوایی تیشکیان دەخەینە سەر، گرنگ ئەوەیە مرۆڤ زانیاریی بۆ پەیدابێ لەو بارەوە کە تەنیا خوا پەرستراوە، ئنجا ئەو زانیاریی و بەرچاو

ڕوونییەو، ئەو دڵنیاییە لە چ ڕوویەکەوەیە؟ بەس لە ڕێی عەقڵەوەیە؟ یان بەس لە ڕێی نەقڵەوەیە؟ ئنجا کە لە ڕێی عەقڵیشەوەیە، ئایا تەنیا بە بیرکردنەوەی ڕووت و فەلسەفییانەو مەنتیقییانە، واتە: بیرکردنەوەی تەجریدیی، یاخود بە بیرکردنەوەو وێڕای سەرنجدان لە دروستکراوەکان و بەکارهێنانی پێنج هەستەکان، هەروەها لە ڕێی نەقڵیشەوە: تەنیا لە ڕێی قورئان و سوننەتەوە؟ یاخود بە بەهرە وەرگرتن لە پەیامەکانی دیکەش، کە خوا بۆ پێغەمبەرانی دیکەی (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام) ناردوون، کە خوا پێغەمبەری خاتەمی ﷺ پێیانەوە مولزەم کردووە، دەفەرموێ: ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُۖ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقۡتَدِهۡۗ قُل لَّآ أَسۡـَٔلُكُمۡ عَلَيۡهِ أَجۡرًاۖ إِنۡ هُوَ إِلَّا ذِكۡرَىٰ لِلۡعَٰلَمِينَ ٩٠﴾ الأنعام، واتە: ئەوانە کەسانێکن خوا ﷻ ڕاستە ڕێی کردوون، شوێن ڕاستە ڕێکرانی ئەوان بکەوەو بەهرەیان لێوەربگرە؟! بێگومان ئەوەش دەگرێتەوەو، هەندێ شتی دیکەش دەگرێتەوە کە دوایی ئاماژەی پێ دەکەین، گرنگ ئەوەیە کە خوا ﷻ دەفەرموێ: بزانە کە بێجگە لە خوا پەرستراوێکی دیکە نیە، پێویستە لە هەموو ئەو ڕێگایانەی کە زانیاریان لێوە وەدەست دەهێنرێ، مرۆڤ هەوڵبدات ئەو زانیاریی و دڵنیاییەی خۆی و، ئەو بەرچاو ڕوونییەی خۆی زیاتر بکات، لە بارەی تەنیا پەرستراوێتیی خواوە ﷻ.

٢)- گەورەیی و بەرزیی پێگەی وشەی: (لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ):

پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا دەفەرموێ: {مَنْ كَانَ آخِرُ كَلَامِهِ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ} (أخرجه أحمد: ٢٢١٨٠، وأبو داود: ٢٩٤٥، والحاكم: ١٢٩٩، وقال: صحيح الإسناد)، واتە: هەر کەسێک دوا قسەی کە لە دنیادا دەردەچێ، بریتی بێ لە گوتنی وشەی: (لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ)، [بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێکی دیکە نیە، شایستەی پەرستران بێ]، دەچێتە بەهەشت.

هەر بۆیەش لە فەرمایشتی دیکەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە دەفەرموێ: {لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ قَوْلَ: لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ} (أخرجه أحمد: ١١٠٠٦، وعبد بن حميد: ٩٧٣، وأبو داود:

٣١١٧، وابن حبان: ٣٠٠٣، عن أبي سعيد، وأخرجه مسلم: ٩١٧، وابن ماجه: ١٤٤٤)، واتە: بە دڵنیاییەوە ئەوانەی خەریکی مردنن (نەک مەبەست پێی مردووەکان بێ، ئەوانەی خەریکی مردنن و، بەرەو مەرگ دەچن و، لە سەرە مەرگ دان، لە گیانەڵا دان)، (لَا إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ)یان فێر بکەن، [پێیان بڵێن ئەو وشەیە دووبارە بکەنەوەو، بیریان بخەنەوە].

٣)- ئایا زانیاریی هەبوون پەکی لەسەر زانستی بنچینەکانی ئایین، زانیاریی ئیمان و عەقیدە، کەوتوە؟!:

(علم الكلام) و (الفقه الأكبر) و (أصول الدين)، ئەوانە هەموویان ناوونیشانن، بۆ ئەو زانیارییەی کە زانایان لە ژێر ناوونیشانی ویدا، لە ئیمان و عەقیدەی ئیسلامییان کۆڵیوەتەوە، ئنجا ئایا زانیاریی هەبوون بە یەکتایی خوا، پەکی لەسەر(علم الكلام) کەوتوە؟ ئایا ئەو قسەیە ڕاستە کە هەر کەسێک لە ڕێی زانستی کەلامەوە هەوڵ نەدات خوا بناسێ و، هەوڵ نەدات ڕاستییەکانی ئیمان و عەقیدە وەربگرێ، بەو ڕاستییانە، ناگات؟

هەر زوو دەڵێین: نەخێر، وا نیە، چونکە ڕێی بەرەو خوا چوون و ڕێی خواناسیی، ئنجا خواناسیی، چ ناسینی بەدیهێنەرایەتیی و پەروەردگاریی و خاوەندارێتییەکەی، چ ناسینی ناوو سیفەتەکانی، چ ناسینی تەنیا پەرستراوێتییەکەی، هەروەها ناسینی فریشتەکانی و، ناسینی کتێبەکانی و، ناسینی پێغەمبەرانی (عَلَيْهِم الصَّلَاةُ وَالسَّلَام)و، ناسینی دیدارو بە خزمەت گەیشتنی لە ڕۆژی دواییدا، واتە: ڕۆژی دوایی و، زانینی نەخشەو ئەندازە گیرییەکەی بۆ دروستکراوەکانی، پەکی لەسەر زانستێک نەکەوتوە کە لە ژێر ناوونیشانێکی تایبەتدا بێ، بەڵام بە مسۆگەریی پەکی لەسەر ئەوە کەوتوە، کە مرۆڤ لە ڕێی وەحییەوە بەرچاوی ڕوون بکرێتەوە، لە ڕێی خوای پەروەردگارەوە بەر چاوی ڕوون بکرێتەوە، لە دوو توێی وەحییدا بۆ زانینی ئەو شتانەی لە ڕێی وەحییەوە نەبێ نازانرێن،

بەڵام دوای ئەو شا ڕێیە کە بەس ئەوە ڕێیە، کە ڕێی شەریعەت و وەحییە، ئایا کۆمەڵێکی دیاریکراو لە زانایانی ئیسلام بۆیان هەیە، بڵێن: لە ڕێی ئێمەوە نەبێ بە ناسینی یەکتایی خواو تەنیا پەرستراوێتی خوا ناگەن؟ یاخود لە ڕێی ئێمەوە نەبێ بە زانین و دەرککردنی ڕاستییەکانی ئیسلام ناگەن؟ لە ڕاستییدا هیچ کۆمەڵێک لە مسوڵمانان بۆیان نیە، ئەوە بڵێن، تەنیا یەک کەس بۆی هەبووە ئەوە بڵێ، ئەویش پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، کە بێگومان لە ڕێی پێغەمبەری خواوە ﷺ نەبێ، ئێمە نەدەستمان لە وەحیی گیر دەبوو، نە دەستمان لە ڕوون کردنەوەی وەحیی و چۆنیەتیی جێبەجێکردنی وەحیی ئەوەی پەیوەندیی بە لایەنی کردەوەییەوە هەبووەو گیر دەبوو، ئەوە جیاییە، بەڵام لە دوای پێغەمبەر ﷺ ئیسلام لە هیچ کەسدا کورت هەڵنەهاتووە، تێگەیشتن لە قورئان و ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ لەسەر هیچ کەس تاپۆ نەکراوەو لە هیچ کەس دا کورت هەڵنەهاتوە، زانایانی ئەهلی کەلام بن، زانایانی ئەهلی تەصەووف بن، ئەوانەی لەم ڕۆژگارەدا نازناوی سەلەفیی هەڵدەگرن، یاخود نازناوی ئیسلامیی هەڵدەگرن، یاخود هەر نازناوێکی دیکە هەڵدەگرن، بۆ وێنە: نازناوی میراتگرانی پێغەمبەر ﷺ هەڵدەگرن، ڕەحمەتی خوا فراوانەو لە دەستی هیچ کەسدا کورت هەڵنەهاتووە، لەسەر هیچ کەس تاپۆ نەکراوە، ڕێی بەرەو خوا چوون، وەک زانایانی خوا ناس، گوتوویانە: (**الطُّرُقُ إلى اللهِ بِقَدَرِ أَنْفَاسِ الخَلاَئِق**)، ڕێیەکان بەرەو خوا، بە ئەندازەی هەناسەکانی دروستکراوەکانن، واتە: ڕێیەکان بەرەو خوا چوون یەکجار زۆرن، بەڵام ئەو ڕێیانەی بەرەو خوا چوون، دەبێ لە چوارچێوەی شەریعەتدا بن، مەبەستم ئەوەیە هیچ کۆمەڵێک لە زانایان بۆیان نیە بڵێن: لە ڕێی ئێمەوە نەبێ و، بە چەمک و تەعبیرەکانی ئێمە نەبێ، بە ڕسوومات و شێوەکانی ئێمە نەبێ، ناگەنە ئامانج و مەبەست.

لەو بارەوە با هەندێ قسە لە زانای ناوداری ئیسلام و پێشەوای بەرجەستەی ئیسلام (**أبو حامد الغزالي**)، کە بە (**حجة الإسلام**) بە ناوبانگ بووە، لە کتێبێکیدا بە ناوی: (**فيصل التفرقة بين الإسلام والزندقة**)دا، کە لە تەفسیری (**روح المعاني**) ی

(سید محمود الألوسي البغدادي)[1]، دەیهێنین، هەندێ قسەی زۆر بە نرخ دەكات، هەڵبەتە (الألوسي)یش تاكو ڕاددەیەک قسەكانی كورت كردوونەوە، بەڵام ئەو جێیانەی كورتی كردوونەوە، دیاریی كردوون.

(أبو حامد الغزالي)، دەڵێ: (مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ غُلُوًّا وَانحرافًا، طَائِفَةٌ مِنَ المُتَكَلِّمِينَ كَفَّرُوا عَوامَّ المُسلِمِينَ وَزَعَمُوا أَنَّ مَن لا يَعرِفُ الكَلامَ مَعرِفَتَنا، وَلَم يَعرِفِ الأَدِلَّةَ الشَّرعِيَّةَ بِالأَدِلَّةِ الَّتِي أَحْرَزنَاها، فَهُوَ كَافِرٌ، فَهَؤلاءِ ضَيَّقُوا رَحْمَةَ اللهِ تَعالى الوَاسِعَةَ عَلَى عِبَادِهِ، أَوّلاً: جَعَلُوا الجَنَّةَ وَقْفاً عَلَى شِرذِمَةٍ يَسِيرَةٍ مِنَ المُتَكَلِّمين، ثانياً: ثُمَّ جَهِلُوا مَا تَواتَرَت بِهِ السُّنَّةُ، إذ ظَهَرَ مِن عَصرِ الرَّسول الله ﷺ وَعَصْرِ الصَّحابَة رضوان الله تعالى عليهم أجمعين حُكمُهُم بِإِسلامِ طَّوائِفَ مِنْ أَجْلافِ العربِ، كَانوا مَشغُولونَ بِعبادَةِ الوَثَنِ، وَلَم يَشْتَغِلُوا بِتَعلِيمِ الدَّلائِلِ، وَلَو اشْتَغَلوا بِهَا لَم يَفْهَمُوهَا، وَمَن ظَنَّ أَنَّ مَدرَكَ الإِيمَانِ: الكَلامُ وَالأدِلَّةُ المُحَرَّرَةُ، والتَّقسِيمَاتُ المُرتَّبَةُ، فَقَد أَبعَدَ).

واتە: لە لادەرترین و ڕۆچوو ترین كەس كۆمەڵێک لە زانایانی (علم الكلام) ن، (لە بیرمەندان) كە مسوڵمانانیان بە گشتیی بە كافر داناوەو پێیان وەبووە، هەر كەسێک زانستی كەلام نەزانێ، وەک ئێمە دەیزانین، هەر كەسێک بەڵگە شەرعییەكان نەزانێ، بەو شێوە كە ئێمە بەدەستمان هێناون، بە بێبڕوا دادەنرێ! ئا ئەوانە بەزەیی فراوانی خوایان لەسەر بەندەكانی تەسک كردۆتەوە:

یەكەم: بەهەشتیان تاپۆ كردوە لەسەر كۆمەڵێكی كەم لە زانایانی كەلام.

دووەم: لەوە بێئاگا بوون كە لە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، لە ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو ڕۆژگاری هاوەڵانی دا، خوا لێیان ڕازیی بێ، دەركەوتوە كە حوكمیان كردوە بە مسوڵمان بوونی كۆمەڵە كەسێک لە عەرەبە خێڵەكییەكان، كە سەر گەرمی بتپەرستیی بوون و، سەرگەرمی بەڵگەكانی دینداریی و خواناسیی نەبوون، ئەگەر سەرگەرمیشیان بوونایە، لێیان تێنەدەگەیشتن، ئنجا هەر كەسێک پێی وابێ لە ڕێی عیلمی كەلامەوە

---

[1] (١) ج١٣، ص(٢٩٧ - ٢٩٨).

نەبێ، دەرکی ئیمان ناکرێ و، لە ڕێی بەڵگەکان و لە ڕێی ئەو دابەش کردنانەوە نەبێ، کە زانایان و پسپۆڕانی ئەو بوارە دایانناوە، دەرکی ئیمان ناکرێ و ئیمان نازانرێ، زۆر دوور کەوتۆتەوە.

دوایی دەڵێ: ڕاست نیە، بەڵکو ئیمان ڕاستییەکە کە خوای بەرز دەیخاتە دڵی بەندەکەی خۆی، وەک بەخششێک و خەڵاتێک لەلایەن خۆیەوە، دوایی چەند ڕێیەک ڕووندەکاتەوە کە لە ڕێی ئەو ڕێیانەوە، دەگونجێ مرۆڤ ئیمانی بۆ پەیدا ببێ.

دەڵێ: یەکەم: (**تَارَةً بِتَنَبُّهٍ فِي البَاطِنِ لا يُمْكِنُ التَّعبيرُ عَنْهُ**) جارێک بەهۆی ئەوەوە کە مرۆڤ لە دەروونەوە بێدار دەبێتەوە، بە شێوەیەک کە ناتوانێ دەری ببڕێ و ڕوونی بکاتەوە، لە دەروونەوە بەرەو خوا ناسیی و تەنیا خوا پەرستیی بێدار دەبێتەوە.

بەڵام پێم وایە ئەگەر (**أبو حامد الغزالي**)، لە جیاتی ئەم تەعبیرە گوتبای: (**تَارَةً عَن طَرِيقِ الفِطْرَةِ الَّتِي فَطَرَ اللهُ النَّاسَ عَلَيْهَا**)، تەعبیرەکەی زۆر چاکترو ڕێکتر دەبوو، واتە: بەهۆی ئەو زگماکەی کە خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە، وەک پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلاَّ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ، أَوْ يُنَصِّرَانِهِ، أَوْ يُمَجِّسَانِهِ**} (**أخرجه البخاري: ١٢٩٢، ومسلم: ٢٦٥٨، وأبو داود: ٤٧١٤**)، هەموو لە دایک بووەیەک لەسەر زگماکی خواپەرستیی و خواناسیی لە دایک دەبێ، دوایی باب و دایکی (واتە: ژینگەو دەور وبەر) دەیکەنە جوولەکەو دەیکەنە نەصرانیی و، دەیکەنە مەجووسیی.

دووەم: (**وَتَارَةً بِسَبَبِ رُؤيَاً فِي المَنَامِ**)، هەروەها جارێک بە هۆی خەونێکەوە کە لە خەودا دەیبینێ.

دەڵێم: ڕاستە زۆر کەس لە خەوندا شتێکی بۆ دەردەکەوێ، یاخود هۆشیار دەکرێتەوەو، بەرچاو ڕوونیی پێ دەدرێ و، دەبێتە هۆی هیدایەتی، هیدایەتی

گشتیی کە یەکسەر لە کوفرەوە بۆ ئیسلام بگوازێتەوە، یاخود هیدایەتێکی جوزئیی، کە هەندێک ڕاستیی بۆ دەربکەون لەو ڕێیەوە.

سێیەم: (**وَتَارَةً بِمُشَاهَدَةِ حَالِ رَجُلٍ مُتَدَيِّنٍ، وَسِرايَةِ نُورِهِ إِلَيهِ عِندَ صُحبَتِهِ وَمُجَالَسَتِهِ**)، جارێکیش بە هۆی دیتنی حاڵی پیاوێکی دیندارو، چوونی ڕووناکییەکەی بۆ لای وی، بە هۆی هاوەڵایەتیی و لێ نیزیکیی و، بەهۆی لەگەڵ دانیشتنیەوە.

ئەوەش هەر ڕاستە، هاوەڵان زۆرجار بە هۆی ئەوەوە کە بە خزمەت پێغەمبەر ﷺ گەیشتوون و بە دیداری شاد بوون، دڵیان ڕۆشن بۆتەوەو، لە دوای پێغەمبەریش ﷺ هەر کەسە بە پێی خۆی، وەک لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە کە دۆستانی خوا ئەوانەن: {**إِذَا رُؤُوا ذُكِرَ الله**}، (**أخرجه النسائي في الكبرى: ١١٢٣٥، والبزار: ٥٠٣٤**)، هەر کاتێک ببینران، خوا ﷻ بکەوێتەوە یاد.

چوارەم: (**وَتَارَةً بِقَرِينَةِ حَالٍ، فَقَد جَاءَ أعرَابِيٌّ إِلَى رَسول الله ﷺ جَاحِداً لَهُ مُنْكِراً، فَلَمَّا وَقَعَ بَصَرُهُ عَلَى طَلْعَتِهِ البَهِيَّة، وَغُرَّتِهِ الغَرِيرَةِ السَّنِيَّة، فَرَآهَا يَتَلَئلَؤُ منها نُورُ النُّبُوَّة، قَالَ: وَاللهِ مَاهَذا وَجهُ كَذَّابٍ...**)، جارێکیش بە هۆی نیشانەی حاڵ و دیمەنەوە، (وێنە دێنێتەوەو دەڵێ:) جارێک عەرەبێکی خێڵەکیی هاتە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ نکووڵیی لێ دەکردو، بڕوای پێی نەبوو، بەڵام کاتێک چاوی بە ڕەنگ و ڕووی درەوشاوەی کەوت و شێوەی نوورانیی بینی، کە ڕووناکیی پێغەمبەرایەتیی لە دەم و چاویدا دەدرەوشێتەوە، گوتی: بە خوا ئەمە ڕووی پیاوی درۆزن نیە، ئیدی پرسیاری لێکرد کە ئیسلامی پێشان بدات، ئەویش ئیسلامی بۆ خستە ڕوو، ئەویش مسوڵمان بوو.

یەکێکی دیکە هاتە خزمەتی گوتی: سوێندت دەدەم بە خوا، خوا تۆی ناردوە؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: بەڵێ، سوێند بە خوا، خوا منی بە پێغەمبەرایەتیی ناردوە، ئەویش بەهۆیەوە کە سوێندی بۆ خوارد بە ڕاستی داناو، مسوڵمان بوو.

ئنجا دەڵێ: وێنەی ئەمانەش کە زۆر لەوە زیاترن بژمێردرێن، هیچ کام لەمانە نەچووە سەر گەرمی فێربوونی زانستی کەلام ببێ و، بەڵگەکان شارەزا بێ،

بەڵکو ڕووناکیی ئیمان بەهۆی ئەو بەڵگانەوە چۆتە دڵیانەوە، تیشکێکی سپی دەرکەوتوە، دوایی وردە وردە ئەو تیشکە زیاد بووەو، هەر زیاتر درەوشاوەتەوە بە هۆی زیاتر بینینی ئەو حاڵە مەزنانەو، بە هۆی زیاتر خوێندنەوەی قورئانەوەو، بە هۆی پاککردنەوەی دڵ و دەروونەکانەوە.

دوایی دەڵێ: (وَلَيْتَ شِعْرِي! مَنْ نَقَلَ عَنْ رَسولِ اللهِ ﷺ وَعَنِ الصَّحَابَةِ إِحْضَارَهُ **أَعْرَابِيًّاً أَسْلَمَ، وَقَوْلَهُ الدَّلِيل عَلَى أَنَّ العَالَمَ حَادِثٌ، لِأَنَّهُ لايَخْلُوا عَنِ الأَعْرَاضِ، وَمَا لا يَخْلوا عَنِ الحَوَادِثِ، فَهُوَ حَادِثٌ، وَأَنَّ اللهَ تَعَالَى عَالِمٌ بِعِلْمٍ وَقَادِرٌ بِقُدْرَةٍ، كِلاَهُمَا زَائِدٌ عَلَى الذَّاتِ، لا هُوَ وَلاَ غَيْرُهُ، إِلى غَيْرِ ذَلِكَ مِنْ رُسُوم المُتَكَلِّمِين**)، دەڵێ: خۆزگە زانیبام، کێ نەقڵی کردوە لە پێغەمبەری خواوە ﷺو، لە هاوەڵانەوە خوا لێیان ڕازی بێ، یەکێک لەو عەرەبە خێڵەکییانەی مسوڵمان بووە، بانگی کرد بێ، وەرە ئەو بەڵگەیەت فێر بکەم لەسەر بوونی خوا، کە ئەو گەردوونە پەیدابوویە، چونکە لە ڕووداوەکان خاڵیی نیەو، هەر شتێک لە ڕووداوەکان خاڵیی نەبێ، پەیدابوویە، هەروەها ئەوەی فێر کردبێ کە خوا زانایە بە زانیارییەک و، توانایە بە توانینێک و، هەر کام لە زانیارییەکەی و توانایەکەی زێدەن لە خودی خواو، ئەو سیفەتانە (**لاَ هُوَ وَلاَ غَيْرُهُ**)، نە خودی خوای پەروەردگارن و، نە جگە لە خواشن، جگە لەو قسانەی دیکە کە زانایانی کەلام دەیانکەن.

هەڵبەتە: (**لاَ هُوَ وَلاَ غَيْرُهُ**)، واتە: سیفەتەکانی خوا نە خودی زاتن، بە ئیعتیباری ئەوە کە ئەو سیفەتانە بوونیان نەبێ و، جگە لە خودیشن، بەو ئیعتیبارە کە لە زات جیا بن، کە ئەمە وردەکارییەکی هەیە، ئێرە شوێنی ڕوونکردنەوەی نیە.

دوایی (أبو حامد الغزالي) دەڵێ: (**وَلَسْتُ أَقُولُ لَمْ تَجْرِ هَذهِ الأَلفَاظُ، على أَلْسِنَةِ الذين أسلموا، بَل لَم يَجرِ أَيضًا مَا مَعنَاه مَعنى هذه الألفَاظِ، بَل كَانَ لا تَنْكَشِفُ مَلْحَمَةٌ إلاَّ عَنْ جَمَاعَةٍ مِن أَجلافِ يُسلِمُونَ تحتَ ظلالِ السُّيوفِ، وَجمَاعَةٍ مِن أُسارى يُسلِمونَ واحِدًا وَاحِدًا بَعدَ طُولِ الزَّمانِ أَو عَلى القُربِ، وَكَانُوا إذا نَطَقُوا بِكَلِمَةِ الشَّهَادَةِ عُلِّموا الصَّلاةَ وَالزَّكَاةَ، وَرُدُّوا إِلى صِنَاعتِهِم مِن رِعَايَةِ الغَنَمِ أَو غَيرِهَا**)،

دەڵێ: من ناشڵێم ئەو بێژانە بەسەر زمانی ئەوانەدا نەهاتوون کە مسوڵمان بوون، بەڵکو مانایەکانی ئەو بێژانەش هەر باس نەکراون، بەڵکو هەر جەنگێک کە بووە لە نێوان ئیسلام و ئەو عەرەبە خێڵەکییانەدا، مەگەر چۆن، ئەگەرنا ژمارەیەکیان لێ مسوڵمان بوون، (ئەو وا دەڵێ)[1] لە ژێر سێبەری شمشێرداو، کۆمەڵێک لە دیلەکان هاتوون، یەک یەک و، دوایی پێی چووە، یاخود یەکسەر مسوڵمان بوون، ئنجا کاتێک کە وشەی شایەتمانیان گۆ کردووەو شایەتمانیان هێناوەو، نوێژیان فێر کراوەو، زەکاتیان فێر کراوەو، دوایی گێڕدراونەوە بۆ پیشەکەی خۆیان، ئەگەر مەڕ لەوەڕاندن بووە، یان هەر شتێکی دیکە بووەو، چوونەوە بەر کارو کاسبیی خۆیان.

دوایی (أبو حامد الغزالي)، دەڵێ: **(نَعم لَستُ أُنكِرُ أَنَّهُ يَجُوزُ أَنْ يَكُون ذِكْرُ أَدِلَّةِ المُتَكَلِّمِنَ أَحَدَ أَسبَابِ الإِيمَانِ فِي حَقِّ بَعضِ النَّاسِ، وَلَكِنْ ذَلِكَ لَيْسَ بِمَقْصُورٍ عَلَيْهِ، وَهُوَ نَادِرٌ أَيْضاً)**، واتە: بەڵێ من نکوولیی لەوە ناکەم، کە ڕەنگە باسکردنی بەڵگەکانی زانایانی کەلام، یەکێک لە هۆکارەکانی بڕوا هێنان بێ، بۆ هەندێ کەس، بەڵام هەر لەسەر ئەوە کورت نەهاتووەو، ئەوەش شتێکی دەگمەنە.

دوای چەند قسەیەک دەڵێ: **(وَالحَقُّ الصَّرِيحُ أَنَّ كُلَّ مَنِ اعْتَقَدَ أَنَّ مَا جَاءَ بِهِ الرَّسُولُ ﷺ وَاشْتَمَلَ عَلَيهِ القُرْآنُ حَقٌّ، اعْتِقَاداً جَزْمَاً فَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَإِنْ لَمْ يَعْرِف أَدِلَّتَهُ)**، واتە: هەقی ڕوون و ڕاشکاو ئەوەیە کە هەر کەسێک قەناعەت و بڕوای وابێ: ئەوەی پێغەمبەر ﷺ هێناویەتی و ئەوەی قورئان گرتوویەتە خۆی هەقەو، قەناعەت هێنانێکی وا کە دڵی لەسەر دامەزراو بێ، بە بڕوادار لە قەڵەم دەدرێ، با بەڵگەکانیش نەزانێ.

(فَالإِيمَانُ المُستَعَارُ مِنَ الدَّلائِلِ الكَلامِيَّةِ، ضَعِيفٌ جِدَّاً مُشْرِفٌ عَلَى التَّزَلزُلِ بِكُلِّ شُبْهَةٍ، بَلِ الإِيمَانُ الرَّاسِخُ إِيمَانُ العَوَامِ الحَاصِلِ فِي قُلوبِهِم فِي الصِّبا بِتَواتُرِ السَّمَاعِ، وَالحَاصِلِ بَعْدَ البُلُوغِ بِقَرَائِنَ لاَ يُمْكِنِ العِبَارَةُ عَنْهَا)، واتە: ئیمانی خوازراو لە بەڵگە

---

(١) ئەو تەعبیرە بە ڕەهایی ڕاست نیە.

ئیمانییەکانەوە، ئیمانێکی بێهێزەو هەمیشە لەرزۆکە، بە هەر شوبهەیەک ڕووی تێ بکات، بەڵکو ئیمانی ڕاست و دامەزراو، ئیمانی ئەو خەڵکە گشتییەیە کە لە دڵیاندا پەیدا دەبێ و، هەر بە منداڵیی کە بە تەواتور ڕاستییەکانی ئیسلامیان پێ دەگەن و، دوای ئەوەی باڵغیش دەبن بە چەند نیشانە و بەڵگەیەک کە ناگونجێ تەعبیریان لێ بکرێ، پتر دەچەسپێ.

بەڵام من تێبینیم هەیە لەسەر هەندێک لە قسەکانی ئەبوو حامید (ڕەحمەتی خوای لێ بێ).

پوختەی ڕای من لەو بارەوە ئەوەیە کە ئەوەی خوا ﷻ فەرمانی پێ دەکات: ﴿ فَٱعۡلَمۡ أَنَّهُۥ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا ٱللَّهُ ﴾، بزانە بێجگە لە خوا هیچ پەرستراوێک نیە، ئا ئەو زانین و دەرککردنە کە: تەنیا خوا تاکە پەرستراوە، بێگومان ئەوە فەرزە، بەڵام ئایا زانیاریی خوا ناسیی و ئیمان بەس ئەوەیە کە کۆمەڵە زانایەک گوتوویانە: زانایانی عیلمی کەلام، یان زانایانی تەزکیەو تەصەووف، یان زانایانی سەلەفیی ناو، یاخود ئەوانەی پێیان دەگوترێ: ئەهلی مینبەرو میحراب، یاخود فڵان جۆرە زانا؟ بە دڵنیایی نەخێر.

هەروەها ئایا زانیاریی تەنیا ئەوەیە کە بە پێنج هەستەکان و لە ڕێی سەرنجدانی عەقڵەوە پەیدا دەبێ؟ یان تەنیا زانیاریی وەحیی هەیە لەو بارەوە؟ بێگومان نەخێر، بەڵکو لەو بوارەدا جۆرە زانیاریی دیکەش هەن، هەرچەندە زانیاریی وەحیی ساغترین و بێ خڵەتترین و ڕاسترین و چاکترین زانیارییە، بەڵکو هەر بەراورد ناکرێ لەگەڵ زانیارییەکانی دیکەدا.

زانیارییەکی دیکەش ئەو زانیارییەیە کە خوا لە ناخی مرۆڤدا دایناوە، ئەو خواناسییە زگماکە ڕاست و ڕوونە، وەک لە سوورەتی (**الروم**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَأَقِمۡ وَجۡهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفٗاۚ فِطۡرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيۡهَاۚ لَا تَبۡدِيلَ

لِخَلْقِ اللَّهِۚ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾﴾، واتە: ڕووی خۆت ڕێک بکە بەرانبەر بە ئایین (ئایینی خوا) بە ساغبووەوەی و پاکیی، هەمان ئەو زگماکەی خوا خەڵکی لەسەر سروشتاندوە، گۆڕان نیە بۆ دروستکراوی خوا، ئا ئەوە ئایینی ڕاستە، بەڵام زۆربەی خەڵک نازانن، واتە: ئەو زگماکەی خوا خەڵکی لەسەر خوڵقاندوە، لەگەڵ ئەو ئایینەی خوا ناردوویەتی، شەریعەت و فیترەت، دوو ڕووی دراوێکن، کەواتە: ئەو زانیارییەش کە لە ناخ و خوارسکی مرۆڤدایە، بە نسبەت خوا ناسییەوە، جۆرێکی دیکەیە.

دیسان ئەو زانیارییەی لە ڕێی فریشتەکانەوە بۆ مرۆڤ خورپەو ئیلهام دەکرێ.

هەروەها ئەوەی کە لە ڕێی خەونەوە بۆ مرۆڤ وەدی دێ.

هەروەها لە هەر ڕێگایەکی دیکەوە، گرنگ ئەوەیە مرۆڤ ئەو زانیاریی و بەرچاو ڕوونیی و دڵنیاییەی لە بارەی خوای تاک و پاکەوە بۆ پەیدابێ، بەڵام بگوترێ: حەتمەن دەبێ بەس لە فڵان ڕێگەوە بێ، یان فڵان کەسەوە بێ، یان ڕێیەکی تایبەت و باریکە ڕێیەک، بە دڵنیایی ئەوە ڕاست نیەو لەوەدا بە گشتیی پشتگیریی قسەکانی (**أبو حامد الغزالي**)، دەکەم ڕەحمەتی خوای لێ بێ، بەزەیی خوا زۆر لەوە فراوانترە کە بە باریکە ڕێیەکدا نەبێ، خوا ناسیی و ئیمان وە دەست نەیەت، بەڵام بێگومان ڕاستە شەقامی شەریعەت، ئەو ڕاستە ڕێیەیە کە دەبێ هەمووی لەو چوارچێوەیەدا بێ، بەڵام لەو چوار چێوەیەدا، ئێمە پابەند نەکراوین کە بەس بە دوای کۆمەڵێکی تایبەت لە زانایان بکەوین، کە لە بارەی ئیمان و عەقیدەوە کۆڵیویانەتەوە، هەروەک پابەندکراویش نین، کە تەنیا بە دوای کۆمەڵێک لە زانایان بکەوین، کە لە بواری تەزکیەی نەفس دا پسپۆڕییان هەیە، یاخود بە دوای کۆمەڵێک لە زانایان بکەوین، کە ناوونیشانێکی تایبەتیان هەیە، بەڵکو ئێمە پابەند کراوین کە بە دوای شەریعەت بکەوین، بەڵام تێگەیشتنی

هیچ کام لەو کۆمەڵە زانایانە، بۆ ئێمە پابەندکەر نیە، تاکە تێگەیشتنێک کە بۆ ئێمە پابەندکەر بێ، لە بارەی ئایین و بەرنامەی خواوە، چ ئیمانەکەی، چ شەریعەتەکەی بریتیە لە: تێگەیشتنی پێغەمبەری خاتەم ﷺ.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرســە لـە دوازدە ئایـەت پێـک دێ، ئایەتەکانـی: (٢٠ - ٣١)، تـەوەری سـەرەکییان، باسـی هەڵوێسـتی نەرێنییانـەی دەغـەڵ و دڵنەخۆشـەکانە لـە بـواری جەنـگ و ڕووبەڕوو بوونـەوەداو، بـەو بۆنەیـەش باسـی هەڵگـەڕاوان لـە ئیسلام، بە هۆی کەیـن و بەینیانـەوە لەگـەڵ بوغزێنەرانـی کتێبـی دابەزێـنراوی خـوا (قورئان)ەوە و، باسـی سـەرەنجامی شـوومیان لـە کاتـی سـەرە مـەرگ و گیانـەڵادا، کـراوەو، جەختکراوەتـەوە لـە سـەر ئـەوە کـە خـوا بـڕواداران هـەر تاقـی دەکاتـەوە، تاکـو تێکۆشـەران و خۆڕاگـران لـە مەیـدان دا دەربکـەون و، لـە کەسـانی ترسنۆک و دەغـەڵ جـوێ بنـەوە.

﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوۡلَا نُزِّلَتۡ سُورَةٞۖ فَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ مُّحۡكَمَةٞ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ رَأَيۡتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ نَظَرَ ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ مِنَ ٱلۡمَوۡتِۖ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٞ وَقَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞۚ فَإِذَا عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيۡرٗا لَّهُمۡ ﴿٢١﴾ فَهَلۡ عَسَيۡتُمۡ إِن تَوَلَّيۡتُمۡ أَن تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرۡحَامَكُمۡ ﴿٢٢﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فَأَصَمَّهُمۡ وَأَعۡمَىٰٓ أَبۡصَٰرَهُمۡ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلۡقُرۡءَانَ أَمۡ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقۡفَالُهَآ ﴿٢٤﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرۡتَدُّواْ عَلَىٰٓ أَدۡبَٰرِهِم مِّنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَى ٱلشَّيۡطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمۡ وَأَمۡلَىٰ لَهُمۡ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَالُواْ لِلَّذِينَ كَرِهُواْ مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ سَنُطِيعُكُمۡ فِي بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِۖ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِسۡرَارَهُمۡ ﴿٢٦﴾ فَكَيۡفَ إِذَا تَوَفَّتۡهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ يَضۡرِبُونَ وُجُوهَهُمۡ وَأَدۡبَٰرَهُمۡ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ ٱتَّبَعُواْ مَآ أَسۡخَطَ ٱللَّهَ وَكَرِهُواْ رِضۡوَٰنَهُۥ فَأَحۡبَطَ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴿٢٨﴾ أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخۡرِجَ ٱللَّهُ أَضۡغَٰنَهُمۡ ﴿٢٩﴾ وَلَوۡ نَشَآءُ لَأَرَيۡنَٰكَهُمۡ فَلَعَرَفۡتَهُم بِسِيمَٰهُمۡۚ وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبۡلُوَنَّكُمۡ حَتَّىٰ نَعۡلَمَ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَنَبۡلُوَاْ أَخۡبَارَكُمۡ ﴿٣١﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها ئەوانەی بڕوایان هێناوە دەڵێن: خۆزگە سووڕەتێک دابەزیبایە (فەرمانی تێدا بە جەنگ کرابایە)، ئنجا کاتێک سووڕەتیکی مەحکەم (و مانا ڕۆشن) دابەزیی و، باسی جەنگی تێدا کرا، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانبینیی (لە ترس و حەژمەتان) وەک لە هۆش خۆ چوو لە بیمی مردن (بە چاو ئەبڵەقیی) تەماشات دەکەن! دەجا سزای هەرە سەخت بۆ ئەوان ﴿٢٠﴾ (دەبووایە) فەرمانبەریی و قسەیەکی پەسند (بکەنە پیشە)، ئنجا هەر کات کار گەیشتە قایمە، ئەگەر لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، بۆ وان باشتر بوو ﴿٢١﴾ (ئەی دڵنەخۆشینە!) ئایا نیزیک نیە کە پشتتان هەڵکرد(و ڕووتان لە ئیسلام وەرگێڕا) تێکدان و خراپەکاریی بکەن لە زەویداو، پەیوەندییەکانی خزمایەتییتان بپچڕن! ﴿٢٢﴾ ئا ئەوانە کەسانێکن خوا نەفرینی لێکردوون (سەرەنجام) کەڕی کردوون و چاوەکانیشیانی کوێر کردوون ﴿٢٣﴾ ئایا (ئەوانە) لە قورئانێ ڕانامێنن، یان دڵەکان (ی ئەوان) قفڵەکانی خۆیانیان لە سەرن؟ ﴿٢٤﴾ بێگومان ئەوانەی دوای ئەوەی ڕێی ڕاستیان بۆ ئاشکرا بووە، پاشەو پاش (بەرەو دواوەیان) هەڵگەڕاونەوە، شەیتان (ئەو ڕەفتارەی) بۆ جوانکردوون و ڕستی (هیوای خراپی) بۆ درێژ کردوون ﴿٢٥﴾ ئەویش بە هۆی ئەوەوە بە وانەیان گوت کە ئەوەی خوا دایبەزاندوە، دەیاندزێ (کەیفیان پێی نایەت): لە هەندێک کاردا بە قسەتان دەکەین، خواش (قسەو ڕەفتار) پەنهانکردنەکەیان دەزانێ ﴿٢٦﴾ ئنجا ئایا (حاڵیان) چۆن دەبێ کاتێک فریشتەکان گیانیان دەکێشن؟ لە ڕوویان و لە پشتەوەیان دەدەن (زەبر لە هەموو جێیانیان دەسرەوێنن) ﴿٢٧﴾ ئەوەش لە سۆنگەی ئەوەوە شوێن ئەوە کەوتوون، کە خوای تووڕە کردوەو ڕەزامەندییەکەییان دزاوە، ئیدی ئەویش کردەوە (باشە) کانی هەڵوەشاندوونەوە ﴿٢٨﴾ بەڵکو ئایا ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، پێیان

وایە کە هەرگیز (خوا) کینەکانیان ئاشکرا ناکات (ناخاتە گۆڕێ)! ﴿٢٩﴾ (نەک هەر کینەو بوغزی دەروونیان دەخەینەڕوو) بەڵکو ئەگەر بمانەوێ ئەوانت پیشان دەدەین و، بە نیشانە (و قیافە)یان دەیانناسی و، بە دڵنیایی بە ئاوازو شێوازی قسەش دەیانناسی و، خواش کردەوەکانتان (هی هەموو لایەکتان) دەزانێ ﴿٣٠﴾ مسۆگەریش تاقیتان دەکەینەوە، تاکو تێکۆشەران لە نێوتانداو، خۆڕاگران بزانین و، هەواڵ (و هەڵوێست)ەکانیشتان تاقی بکەینەوە ﴿٣١﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(سُورَةٌ مُّحۡكَمَةٌ): واتە: سوورەتێکی مانا ڕۆشن، (**المُحْكَمُ: مَا لاَ يَعْرِضُ فِيهِ شُبْهَةٌ مِنْ حَيْثُ اللَّفْظِ، وَلاَ مِنْ حَيْثُ المعْنَى**)، (مُحْكَم): هەر قسەیەکە هیچ شوبهەو تەم و مژێکی نایەتە سەرێ، نە لە ڕووی بێژەکەیەوە، نە لە ڕووی واتاکەیەوە، مانا ڕۆشن.

(ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ): (**غَشِيَ عَلَى فُلاَنٍ: إِذَا نَابَهُ مَا غَشِيَ فَهْمَهُ**)، (**غَشِيَ عَلَى فُلاَن**): ئەگەر حاڵەتێکی بەسەردا هات، کە عەقڵی داپۆشێ، واتە: بێ هۆش بێ، یان حاڵێکی بەسەردا بێ، ئەوەی بۆی دەگوترێ، چاک لێی تێ نەگات، ﴿يَنظُرُونَ إِلَيۡكَ نَظَرَ ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ مِنَ ٱلۡمَوۡتِ﴾، بابایەکیش کە عەقڵی دەپۆشرێ و سەراسیمە دەبێ، چاوی ئەبڵەق دەبن، بۆیەش خوا فەرموویەتی: بە چاوی ئەبڵەقەوە تەماشات دەکەن.

(فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ): ئەمە دوو واتای هەن:

أ- (أَوْلى: أَيْ **أَنْفَعُ وَأَقْرَبُ لَهُم**)، بە سوودترو نیزیکترە بۆ ئەوان.

ب- ﴿فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ﴾: لە وەیلەوە هاتوە، واتە: سزای سەختتر بۆ ئەوان، وەک لە شوێنی دیکەدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَوۡلَىٰ لَكَ فَأَوۡلَىٰ ﴿٣٤﴾ ثُمَّ أَوۡلَىٰ لَكَ فَأَوۡلَىٰٓ ﴿٣٥﴾﴾القيامة، کە بێگومان ئەوە هەڕەشەیە.

(فَإِذَا عَزَمَ ٱلْأَمْرُ): (عَـزَمَ الأَمْـرُ، يَعْنِـي: إِذَا جَـدَّ الجِـدُّ)، کـە کار گەیشـتە قایمـەو بـە کـردەوە شـتێک هاتـە پێش، (العَـزْمُ وَالعَزِيْمَـةُ: عَقْـدُ القَلْـبِ عَـلَى إِمْضَـاءِ الأَمْـرِ)، (عَـزْم وعَزِيْمَـة): چەسـپاندنی دڵـە لەسـەر جێبەجێکردنـی کارێـک.

(عَسَيْتُمْ): (عَسَى: طَمَعٌ وتَرَجٍّ)، (عسى): بۆ ئومێدەوار بوون و، بە هیوا بوون بەکاردێ.

(سَوَّلَ لَهُمْ): بـۆی جـوان کـردوون، بـۆی ڕازاندوونـەوە، (التَّسْـوِيلُ: التَّزْيِـيْنُ، تَزْيِـيْنُ النَّفْـسِ لِـمَا تَحْـرِصُ عَلَيْـهِ)، هەندێکیـش: ﴿سَوَّلَ لَهُمْ﴾ یـان بـە: (سَـهَّلَ لَهُـم) مانـا کـردوە، واتـە: بـۆی ئاسـان و سـانا کـردوون، کـە بریتیـە: لـەوەی نەفـس شـتێکی زۆر حـەز لـێ بـێ، لـە پێـش چـاوی جـوان دەبـێ و ڕازاوە دەبـێ، بـا خراپیـش بـێ.

(وَأَمْلَىٰ لَهُمْ): (الإِمْـلاَءُ: الإِمْـدَاد)، ﴿وَأَمْلَىٰ لَهُمْ﴾ ڕسـتی بـۆ درێـژ کـردوون، یـان هاوکاریـی کـردوون، (المُـدَّةُ الطَّوِيلَـةُ: مَـلاَوَةٌ مِـنَ الدَّهْـرِ)، ماوەیەکـی درێـژ پێـی دەگوتـرێ: (مَـلاَوَةٌ مِـنَ الدَّهْـرِ)، لەبـەر ئـەوەی ماوەکـە درێـژ بۆتـەوە.

(أَضْغَٰنَهُمْ): (جَمْـعُ ضِغْـن وَضَغْـن: الحِقْـدُ الشَّـدِيد)، (أَضْغَـان): کـۆی (ضِغْـن)، یـان (ضَغْـن)ەو، هەردووکیـان بـە مانـای بوغـزو کینەیەکـی تونـد کـە لـە دڵـدا جێگیـر دەبـێ.

(بِسِيمَٰهُمْ): (السِّـيْمِيَاءُ وَالسِّـيمَاء: العَلاَمَـة)، (سـيمياء وسِـيماء)، هەردووکیـان بـە مانـای نیشـانە دێـن، واتـە: تـۆ بـە نیشـانەکانیان دەیانناسـی.

(لَحْنِ ٱلْقَوْلِ): ئـاوازو شـێوازی قسـە، (اللَّحْـنُ: صَرْفُ الـكَلاَمِ عَـنْ سَـنَنِهِ الجَـارِي)، (لَحْـن): بریتیـە لـەوەی قسـە لـە ڕاسـتە ڕێـی خـۆی لا بـدرێ، (أَلْحَـنُ بِحُجَّتِـهِ: أَلْسَـنُ وَأَفْصَـحُ)، پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمایشـتێکیدا دەفەرمـوێ[1]: دوو کەسـتان دێـن بـۆ لای

---

(١) {أَنَّ أُمَّهَـا أُمَّ سَـلَمَةَ رَضِي اللَّـهُ عَنْهَـا زَوْجَ النَّبِـيِّ صَـلَّى اللَّـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ أَخْبَرَتْهَـا، عَـنْ رَسُـول اللَّـه صَـلَّى اللَّـهُ عَلَيْـه وَسَـلَّمَ، أَنَّـهُ سَـمِعَ خُصُومَـةً بِبَـاب حُجْرَتـه، فَخَـرَجَ إِلَيْهِـمْ فَقَـالَ: « إِنَّمَـا أَنَـا بَـشَرٌ، وَإِنَّـهُ يَأْتِينِـي الْخَصْـمُ، فَلَعَـلَّ بَعْضَكُـمْ أَنْ يَكُـونَ أَبْلَـغَ مِـنْ بَعْـضٍ، فَأَحْسِـبُ أَنَّـهُ صَـدَقَ، فَأَقْـضِيَ لَـهُ بِذَلِـكَ، فَمَـنْ قَضَيْـتُ لَـهُ بِحَـقِّ مُسْـلِمٍ، فَإِنَّمَـا هِـيَ قِطْعَـةٌ مِـنَ النَّـارِ، فَلْيَأْخُذْهَـا أَوْ فَلْيَتْرُكْهَا}(أخرجـه البخـاري: ٢٣٢٦)

مـن، یەکێکتـان ڕەنگـە بەڵگەکـەی باشـترو چاکـتر بخاتـە ڕوو، واتـە: ڕۆشـنتر قسـە بـکات و، زمـان پاراوتـرو ڕەوانبێژتـر بـێ، بـا هەقیشـی نەبـێ، هەقـی پـێ دەدەم، بـا بزانـێ کـە ئـەو هەقـەی پێـی دەدەم لەبـەر ئـەوەی بـە ڕواڵـەت وادەزانـم لەسـەر هەقـە، لـە واقیعـدا نابێتـە هەقـی، بەڵکـو پارچەیەکـە لـە ئاگـر بـۆی دەبـڕم.

(وَنَبْلُوَا أَخْبَارَكُمْ): (بَـلَاهُ: جَرَّبَـهُ وَاخْتَـبَرَهُ)، (بَـلَاهُ) واتـە: تاقیکـردەوە، جەڕبانـدی، ﴿وَنَبْلُوَا أَخْبَارَكُمْ﴾، واتـە: هەواڵەکانتـان تاقیدەکەینـەوەو، دەجەڕبێنیـن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

دوای ئـەوەی لـە ئایەتەکانـی پێشـوودا، خـوا ﷻ پێکـەوە بەرەنگاربوونـەوەی ئەهلـی ئیمـان و ئەهلـی کوفـرو، سـەرەنجامی بـاش و پـڕ خێـرو بەرەکەتـی ئەهلـی ئیمـان و، سـەرەنجامی پـڕ شـەرمەزاریی و ڕیسـوایی و مەینەتباریـی دنیـاو دواڕۆژی ئەهلـی کوفـری کـرد، هەروەهـا دوای ئـەوەی خـوا ﷻ باسـی پاداشـتی بڕواداریانـی کـرد، ئـەو بەهەشـتەی دەیچنـێ و، باسـی سـزای سـەختی بێبڕوایانـی کـرد.

دوایـی باسـی هەڵوێسـتی دڵنەخۆشـەکانی کـرد، کـە لـە کـۆڕو مەجلیسـی پێغەمبـەردا ﷺ بـە ڕواڵـەت بـاش گـوێ دەگـرن، بـەڵام دوایـی، یـان بـە توانـج و پـلارو گاڵتەپێکردنـەوە، یاخـود هـەر بـە ڕاسـتیی دەڵێـن: پێـش ئێسـتا چـی گـوت؟

پاشـان خـوا ﷻ هۆشـداریی دا بـە هەمـوو لایـەک، کـە ڕۆژی دوایـی نیزیکـە، بـە تایبەتـی قۆناغـی ئاخیـر زەمـان، چاوەڕێـی چـی دەکـەن! جگـە لـەوەی کـت و پـڕ بۆیـان بـێ، چونکـە هەنـدێ لـە نیشـانەکانی دەرکەوتـوون؟!

دواییـش فەرمانـی بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ کـرد، کـە زانیاریـی خـۆی زیاتـرو قووڵـتر بـکات، دەربـارەی بـە تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا، یاخـود بـەردەوام بـێ لەسـەر

ئـەو زانیارییـە قـووڵ و فراوانـەی خـۆی و، لـە پشـت ئەویشـەوە فەرمانـی بـە ئۆممەتـی پێغەمبـەر ﷺ کرد، کـە لـە بـارەی خـوا بـە یەکگرتـن و تەنیـا خـوا پەرستییەوە، زانیاریی خۆیـان زۆر بکـەن و، فەرمانـی بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ کـرد، داوای لێبـوردن بـکات بـۆ گوناهەکانـی خـۆی، کـە بـە نسـبەت ئـەوەوە هەڵـەو کـەم و کوڕییـن، هەروەهـا بـۆ گوناهـی بـڕواداران، لـە پیـاوان و ئافرەتـان، داوای لێبـوردن لـە خـوا بـکات.

دوای ئـەوە، خـوا ﷻ باسـی هەڵوێسـتی کەسانێکی دەغـەڵ و دڵنەخـۆش دەکات، کـە چـۆن لـە حاڵێکـدا بـڕواداران خـوا خوایانـەو بـە تامەزرۆییـەوە، چاوەڕێـن سـووڕەتێکی تـازە دابـەزێ، یـان چەنـد ئایەتێـک دابـەزن و، باسـی ئەرکێکـی دیکـەی شـەرعییان تێدابـێ، بـە تایبـەت بەرەنگاربوونـەوە لەگـەڵ ئەهلـی کوفـرداو جەنـگ و فیداکاریـی، کەچـی ئـەوان کاتێـک سـووڕەتێکی وا دادەبـەزێ، چاویـان ئەبڵـەق دەبـن لـە تـرس و بیـم! خـواش ﷻ ڕوویـان تێـدەکات و بـە پرسـیارکردنەوە دەفەرمـوێ: ئەگـەر ئێـوە پشـتی تێبکـەن و پشـت هەڵبکـەن، سـەرەنجام خراپەکاریـی دەکـەن لـە زەویـداو، پەیوەندییـە خزمایەتییـەکان دەپچڕێنـن.

پاشـان بـاسی هەڵوێسـتی نەرێنییـان لـە بەرانبـەر قورئانـدا دەکات کـە: بۆچـی لێـی ورد نابنـەوە، یاخـود دڵیـان قفڵـی لـێ دراوە!

دوایـی باسـی ئەوەیـە، کـە چـۆن کەیـن و بەینیـان هەیـە، لەگـەڵ ئەهلـی کوفـردا، پاشـان ئەوانـە سـەرەنجامیان چـۆن دەبـێ لـە کاتێکـدا فریشـتەکان گیانیـان دەکێشـن، باسـی هەمـوو ئـەو مەسـەلانە لـەم دوازدە ئایەتـە موبارەکـەدا هەیـە.

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوۡلَا نُزِّلَتۡ سُورَةٞ﴾، ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوە دەڵێـن: خۆزگـە سـووڕەتێک دابەزیبایـە، ﴿لَوۡلَا﴾، لـە ئەصڵـدا بـە مانـای (هلاّ)یـەو، بـۆ هاندانـە، واتـە: دەبووایـە، بـەڵام بێگومـان بـڕواداران شـت بـۆ خـوا پێشـنیار ناکـەن، بڵێـن: دەبووایـە وابـێ و، دەبووایـە وا نەبـێ، کەواتـە: لێـرەدا ﴿لَوۡلَا﴾، مانـای تەمەننـاو خۆزگـە خواسـتنی خراوەتـە نێـو، واتـە: ئـاوات

و خۆزگە دەخوازن، بە تامەزرۆییەوە دەڵێن: خۆزگە سوورەتێک دابەزیبایە، ئنجا ئەو سوورەتە کە دابەزیبایە چۆن بووایە؟ لە دێڕی دواییدا دەریدەخات کە سوورەتێکی مانا ڕۆشن بێ و، باسی جەنگ و جیهادو ڕووبەڕووبوونەوەو فیداکاریی تێدابێ، ئنجا لەبەر ئەوەی لە ڕستەی دواییدا، ئەو وەسف و پێناسەیەی ئەو سوورەتە هاتوە، لە ڕستەی یەکەم دا، خوای کارزان و قسەزان بە پێویستی نەزانیوە ئەو وەسف و پێناسەیە بفەرموێ، بەس دەفەرموێ: ئەوانەی بڕوادارن، گوتیان: خۆزگە سوورەتێک دابەزیبایە.

﴿فَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ مُّحۡكَمَةٞ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ﴾، ئنجا هەر کاتێک سوورەتێکی موحکەم، واتە: ڕۆشن و پتەو لە ڕووی بێژەو واتاوە، کە هیچ درزو کەلێنی تێدا نەبێ، یاخود لێڵییەک لە ماناو بیژەکەیدا نەبێ، دابەزێنرا ﴿وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ﴾، باسی جەنگیشی تێدا کرا.

ئەگەر سوورەتێکی ئاوا دابەزێ، ﴿رَأَيۡتَ ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٞ﴾، ئەوانە دەبینی کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، ئەم تەعبیرە خوای پەنهانزان بۆ مونافیقەکانی بەکارهێناوە، وشەی (**المنافقون**) هاتوە لە قورئانداو، ئەم وشەیەش هاتوە، وا پێدەچێ مونافیقەکان ئەوانە بن، بە تەواویی نیفاق لە دڵ و دەروونیاندا جێگیر بووەو، سەرتاپای بوونیانی داگرتوە، بەڵام ئەوانەی دیکە، نەگەیونە ئەو ڕاددەیە، چونکە خوا ﷻ لە یەک سیاقدا باسی هەردووکیان دەکات، بۆ وێنە لە سوورەتی (**الأنفال**) دا، دەفەرموێ: ﴿إِذۡ يَقُولُ ٱلۡمُنَٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ غَرَّ هَٰٓؤُلَآءِ دِينُهُمۡۗ وَمَن يَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِ فَإِنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٞ ٤٩﴾، واتە: کاتێک کە مونافیقەکان و ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەڵێن: ئەوانە ئایینەکەیان هەڵیخەڵەتاندوون، هەر کەسیش پشت بە خوا ببەستێ، بە دڵنیایی خوا زاڵی کارزانە.

کەواتە: ئەوانە دوو جۆرە کەسی موخەنەت و دەغەڵن، بەڵام لێک جیان، ئنجا لێرەدا خوا ﷻ باسی ئەوانەیان دەکات کە دڵ و دەروونیان نەخۆشیی

نیفاقی چۆتەتێ، بەڵام مەرج نیە سەرتاپای بوونی داگرتبن، وەک چۆن کەسێ تووشی نەخۆشییەک دەبێ، بەڵام جارێ تەشەنەی نەکردوە، کە هەموو بوونی داگرتبێ، دەگونجێ ئاسانتر چارەسەر بکرێ، ئەوانەیان کە دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانبینی: ﴿يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ﴾، تەماشات دەکەن، سەرنجت دەدەن، وەک تەماشاکردنی کەسێک بە هۆی مردنەوە، بێهۆشیی بەسەردا هاتبێ، واتە: کەوتۆتە حاڵی خۆی و لە گیانەڵا دایە، چاوەکانی ئەبڵەق بوون، بە چاوی ئەبڵەق و سەراسیمەیی تەماشات دەکەن، هێندە دەترسێن، لەبەر ئەوەی خۆیان بە مسوڵمان لە قەڵەم دەدەن و، مسوڵمانانیش مولزەم کراون لەم سوورەتەدا کە جەنگ و فیداکاریی بکەن، ئەوان لە ترسان چاویان ئەبڵەق بوون، بە سەراسیمەیی تەماشات دەکەن، ﴿فَأَوْلَىٰ لَهُمْ﴾، سزای هەرە سەخت بۆ ئەوان، ﴿طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ﴾، دەبووایە پیشەی ئەوان فەرمانبەریی و قسەی پەسند بێ، ﴿فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ﴾، ئنجا کاتێک کارەکە دەچەسپێ، کار دەگاتە قایمە، واتە: (إِذَا جَدَّ الجِدُّ)، کاتێک ئەو ئەرکەی خوا ﷻ دەیەوێ بە بڕوادارانی بسپێرێ، دەچەسپێ و بڕیاری لەسەر دەدرێ، ﴿فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئەگەر لەگەڵ خوادا ڕاستییان کردبایە، بۆ ئەوان باشتر بوو، لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، کە دەڵێن: ئێمە بڕوادارین و دەڵێن: ئێمە خوای پەروەردگارمان لە خۆمان و، لە هەرچی هەمانە خۆشتر دەوێ، دوای خواش ﷻ پێغەمبەری خوا ﷺ هێندەو هێندە خۆشمان دەوێ! ئەگەر لەو قسانەدا لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، بۆ ئەوان باشتر بوو.

﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ﴾، ئایا نیزیکەو لەوانەیە، کە ئێوە پشت بکەنە ئیسلام! ﴿أَن تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ﴾، کە خراپەکاریی بکەن لە زەویدا، تێکدان بکەن، ﴿وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾، پەیوەندییە خزمایەتییەکانیشتان بپچڕێنن!

واتایەکی دیکەی: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ﴾، ئایا نیزیکە ئەگەر ئێوە کارتان پێ سپێردرا، بوونە حوکمڕان و کاربەدەست بەهۆی ئەو حوکمڕانیی و کاربەدەستییەوە،

خراپەو تێکدان بکەن لە زەویداو پەیوەندییە خزمایەتییەکانتانیشتان بپچڕێنن، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ﴾، ئا ئەوانە کەسانێکن، خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون، واتە: دووری خستوونەتەوە لە ڕەحمەتی خۆی، ﴿ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴾، ئنجا کەڕی کردوون و چاوەکانیشیانی کوێر کردوون.

یانی: خوا ﷻ لە بەزەیی خۆی دووری خستوونەوە، بە هۆی ئەو کردەوانەیانەوە، واتە: خۆیان پشت لە ئیسلام دەکەن و، خواش لە بەزەیی خۆی دووری خستوونەوە، واتە: نەفرینەکەی خوا، کاردانەوەو دەرهاویشتەی دوورکەوتنەوەی خۆیان و پشتکردنە ئیسلامی خۆیانە، هەروەها دەرهاویشتەی تێکدانی ئەوانە لە زەویداو، پچڕاندنی پەیوەندییە خزمایەتییەکانیانە، بۆیە خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون، ئنجا لە ئەنجامی نەفرین لێکراندا: ﴿ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴾، کەڕی کردوون و، چاوەکانیشیانی کوێر کردوون، واتە: هەستەوەرەکانی وا لێکردوون کار نەکەن و، گوێیان هەق نەبیستێ و، چاویان هەق نەبینێ و، عەقڵ و دڵیان هەق نەفامێ.

﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴾، ئایا لە قورئانێوە ڕانامێنن؟ یاخود دڵانێک قفڵەکانی خۆیانیان لێدراون، ﴿ قُلُوبٍ ﴾، بە نەزانراو (**نكرة**) هاتوە، واتە: دڵانێکی پیسی پشت لە خوا، قوفڵەکانی خۆیانیان لێدراون، ئەو قوفڵانەی شایستەی ئەوانن، لێیان دراون، بۆیە لە قورئان تێ ناگەن، ئایا لە قورئان ڕانامێنن؟ یان لێی ڕادەمێنن، بەڵام دڵەکانی ئەوان دڵانێکن، قوفڵیان لێدراون و، لە بەرانبەر هیدایەت و فەرمایشتی خوادا، گاڵە دراون و داخراون؟!.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ ٱرْتَدُّواْ عَلَىٰٓ أَدْبَٰرِهِم ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی لەسەر پاشوانیان هەڵگەڕاونەوە، پاشەو پاش هەڵگەڕاونەوە، (**أدبار**)، کۆی (**دُبُر**)ە، یانی: پاشەوەی مرۆڤ، پشتی، واتە: پاشەو پاش هەڵگەڕاونەوە، ﴿ مِّنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَى ﴾، دوای ئەوەی ڕێنماییان بۆ ڕۆشن بۆتەوە، ڕێی ڕاستیان بۆ ڕۆشن بۆتەوە، ئەوانە چۆنن؟ ﴿ ٱلشَّيْطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴾، ئەوانە شەیتان بۆی جوان کردوون،

ڕستی هیوای نارەوای بۆ درێژ کردوون، ئەو هیواو ئاواتانەی ناشەرعیین، شەیتان ڕستی هیوای بۆ درێژ کردوون و، خراپەشی بۆ زیاد کردوون.

ئنجا لە ئەنجامی چییدا، شەیتان ئاوا زەفەری پێ بردوون؟ ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا﴾، ئەوەش بە هۆی ئەوەوە کە گوتیان: ﴿لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ﴾، بەوانەی ئەوەیان دەدزێ کە خوا دایبەزاندوەو، ڕقیان لەوە هەڵدەستێ کە خوا دایبەزاندوە، کە قورئانە، پێیان گوتن: ﴿سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ﴾، ئێمە لە مەودوا لە هەندێ لە کاروباردا فەرمانبەرییتان دەکەین، گوێڕایەڵییتان دەکەین، ﴿وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ﴾، خواش قسە پەنهانکردنی ئەوان و، ڕەفتار پەنهانکردنی ئەوان دەزانێ، هەڵبەتە ئەمە خوێندراویشەتەوە: (أَسْرَارَهُمْ)، واتە: خوا پەنهانەکانیان دەزانێ.

﴿فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ﴾، واتە: حاڵیان چۆن دەبێ کاتێک فریشتەکان گیانیان دەکێشن و، لە دەم و چاویان و لە پشتەوەشیان دەدەن؟ دەشگونجێ مەبەست ئەوە بێ کە لە هەموو جەستەیان دەسرەوێنن، زەبریان تێ دەسرەوێنن، لە هەموو لایانیان دەدەن.

ئەگەر مەبەستیش ڕوویان و پشتەوەیان بێ، یانی: لە دەم و چاویان دەدەن، چونکە بەرەو کوفرو نیفاق ڕۆیشتوون و، لە پشتەوەیان دەدەن، چونکە پشتیان لە ئیسلام و هیدایەتی خوا کردوە.

﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ﴾، ئەوەش بەهۆی ئەوەوە کە شوێن ئەوە کەوتوون، خوای تووڕە کردوەو، ڕەزامەندیی خواشیان دزاوە، واتە: ڕەزامەندیی خوایان ڕق لێ بۆتەوەو کەیفیان پێ نەهاتوە، ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾، خواش ﷻ کردەوەکانی هەڵوەشاندوونەوەو، پووچەڵ کردوونەوە، واتە: کردەوە باشەکانی کە ئەنجامیان داون، لەبەر ئەوەی ئیمانیان تێدا نیە، وەک شیری بێ هەوێن، چۆن دەترشێ و هەڵدەبزرکێ، خوا کردەوەکانی هەڵوەشاندوونەوە، لەبەر ئەوەی هەوێن و جەوهەری ئیمانیان تێدا نیە.

﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَـٰنَهُمْ ﴾، ئایا ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، پێیان وایە خوا کینەو بوغزەکانیان ئاشکرا ناکات و دەرناهێنێ؟ ئایا پێیان وایە هیچکەس نایانناسێ و تێیان ناگات؟ ئایا پێیان وایە دەگونجێ هەروا دیزە بە دەرخۆنە بکەن، لەو هەموو کینەو بوغزەی لە دڵیاندا هەیە، بەرانبەر بە مسوڵمانان؟ واتە: ئەگەر وا بیر بکەنەوە، بە هەڵە داچوون، پرسیارکردنەکە پرسیارکردنی نکووڵییلێکەرانەیە.

﴿ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَـٰكَهُمْ ﴾، نەک هەر کینەو بوغزو ڕقی نێو دڵیان دەردەخەین و دەیخەینە گۆڕێ، بۆ ئەوەی مسوڵمانان بیانناسن، تاکو سەرەنجام لە خراپەکارییان پارێزراو بن، بەڵکو ئەگەر ویستبامان ئەوانمان پێشانی تۆ دەدات، ﴿ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَـٰهُمْ ﴾، تۆش بە نیشانەو قیافەی خۆیان دەتناسین، ﴿ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ﴾، بە دڵنیاییەوە ئەگەر پێشانیشت نەدەین، بە هۆی ئاوازو شێوازی قسە کردنیانەوە، دەیانناسی، ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴾، خواش کردەوەکانتان دەزانێ، هی هەموو لایەکتان بە چاک و خراپەوە.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ ﴾، بە دڵنیایی و بە جەختکردنەوە تاقییتان دەکەینەوە، ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَـٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّـٰبِرِينَ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴾، تاکو تێکۆشەران لە ئێوەو خۆڕاگرانتان بزانین، ﴿ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴾، هەروەها هەواڵ و دەنگ و باسەکانتان تاقی بکەینەوە، واتە: ئەو هەواڵانەی دەیاندەن و دەڵێن: ئێمە ئیمانمان بە خواو بە ئیسلام هەیە، ئنجا چ ڕاست بکەن، وەک ئەهلی ئیمان، چ درۆ بکەن، وەک ئەهلی نیفاق، خوا ﷻ ئەو هەواڵانەی دەیاندەن، تاقییان دەکاتەوە، کام هەواڵە ڕاستەو کام هەواڵ ڕاست نیە؟

یاخود: ﴿ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴾، هەواڵ و دەنگ و باسی ئێوە ڕوون دەکەینەوە، وەک لە سووڕەتی (یونس)دا دەفەرموێ: ﴿ تَبْلُوا۟ كُلُّ نَفْسٍ مَّآ أَسْلَفَتْ ﴾، ئەمڕۆ هەر کەسێک چی پێشخستوە، بۆی دەردەکەوێ و ڕوون دەبێتەوە، چونکە شت کە

تاقـی دەکرێتـەوە، ڕوون دەبێتـەوە، ئەگەرنـا (بَـلاَء و بَلُـو)، بـە مانـای تاقییکردنـەوە دێ، بـەڵام لـە ئەنجامـی تاقییکردنـەوەدا، شـت دەردەکـەوێ.

کەواتـە: ﴿وَنَبْلُوَا أَخْبَارَكُمْ﴾، واتـە: هەواڵەکانتـان ڕادەگەیەنیـن چیتـان کـردووەو چۆنتـان کـردوە؟ بـەڵام مـن ئـەو واتایەشـم لێگـرت، کـە دەگونجـێ مەبەسـت پێـی ئـەو قسـەو هەڵوێسـتانەی ئـەوان بـێ، کـە وەک هەواڵێـک لـە خۆیانیـان دەردەخـەن، خـوا ﷻ لـە ئەنجامـی هەڵوێسـتەکانیاندا، هەواڵەکانیشـیان دەجەڕبێنـێ و، دەریدەخـات، داخـۆ هەواڵـی کامیـان کـە لـە بـارەی خۆیـەوە دەیـدات، ڕاسـتەو، کامیشـیان هەواڵەکـەی ڕاسـت نیـەو درۆیـە؟

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بڕواداران خوازیاری دابەزینی سووڕەتێکن، کە باسی جەنگ و جیهادی تێدا بکرێ، کەچی کاتێک سووڕەتێکی مانا ڕۆشن لەو بارەوە دادەبەزێ، دڵنەخۆشان لە ترس و حەژمەتان چاویان ئەبڵەق دەبن، لە حاڵێکدا فەرمانبەریی و، قسەی پەسندو، لە کاتی کار گەیشتنە قایمەشدا، ڕاستکردن لەگەڵ خوادا، بۆ وان باشتر بوو، نیزیکیشە ئەو جۆرە کەسانە لە کاتی پشت هەڵکردندا (یان کاربەدەست بووندا)، مل بدەنە خراپەکاریی و پچڕاندنی پەیوەندیی خزمایەتیی، کە بێگومان ئەوانە نەفرین لێکراوی خواو، کەڕو کوێر کراو دەبن، ئنجا ئایا ئەوانە لە قورئانێ ڕانامێنن، یاخود دڵیان قفڵ دراوەو گاڵە دراوە؟:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلْقِتَالُ رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ ٱلْمَغْشِىِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ ٱلْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُواْ فِى ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ ﴿٢٤﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ﴾، واتە: ئەوانەی بڕوایان هێناوە، دەڵێن: خۆزگە سووڕەتێک دابەزیبایە، (لَوْلَا للتَّحْضِيْضِ، وَهُنَا بِمَعْنَى التَّمَنِّي)، هەرچەندە (لَوْلَا)

لە بنەڕەت دا بۆ هاندانە، بەڵام لێرەدا بە مانای خۆزگە خواستنە، کە دەفەرمویٚ: ﴿لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ﴾، واتە: دەبوایە، یان خۆزگە سوورەتێک دابەزیبایە، سەرەتا سوورەتەکە باس نەکراوە چۆن بێ، بەڵام دوایی خوا ﷻ باسیکردوە، (حُذِفَ وَصفُ السُّورَةِ فِي قَوْلِهِم لِدَلَالَةِ مَا بَعْدَهُ عَلَيْهِ)، بۆیە لە باسی ئەواندا کە خۆزگەیان خواستوەو سوورەتێک دابەزێ، وەسفەکەی قرتێندراوە، چونکە ڕستەی دوایی دەیگەیێنێ.

٢)- ﴿فَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلْقِتَالُ﴾، هەر کاتێک سوورەتێکی موحکەم، واتە: مانای ئایەتەکانی ڕۆشن بێ و، هیچ مانای دیکە هەڵنەگرێ، تەم و مژ نە بەسەر بێژەکانیەوە هەبێ، نە بەسەر واتاکانیەوەو، ڕۆشن و مەحکەم و قایم، باسی جەنگیشی تێدا بکرێ، کاتێک سوورەتێکی وا دابەزی:

٣)- ﴿رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، دەیانبینی، دڵیان نەخۆشیی تێدایە، واتە: کوفر لە دڵی خۆیاندا پەنهان دەکەن، خوا ﷻ لێرەدا کوفری وەک نەخۆشیی داناوەو، کە لە دڵ و دەروونی مرۆڤ دەدات، بۆیە خوا ﷻ بەم تەعبیرە ناساندوونی و نەیفەرمووە: (رَأَيْتَ المُنَافِقِينَ، رَأَيْتَ الَّذِينَ نَافَقُوا)، بۆیەش وایفەرمووە، چونکە دیارە ئەو نەخۆشیی کوفرو نیفاقە، تەواو لە دڵیاندا نەچەسپاوە، کە سەرتاپای بوونیان دابگرێ، بەڵکو لە دڵی داون و دڵی نەخۆش کردوون، یان لەبەر ئەوەی لەو سەرەتایەوە، چونکە ئەوانە لەگەڵ ئەهلی ئیماندا تێکەڵ بوون، خۆیان وا پێشان داوە، کە مسوڵمانن و مسوڵمانان کەمتر ناسیویانن و، دەرکیان کردوون، بۆیە بەو تەعبیرە هێناویەتی، بەڵام دواتر لە ساڵانی دواتردا حاڵەتی نیفاق زیاتر بوو و، ئاشکرا بوو، بۆیە خوای پەروەردگار لەو بارەوە سوورەتێکی دابەزاند بە ناوی: (المنافقون).

٤)- ﴿يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ ٱلْمَغْشِىِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ﴾، تەماشات دەکەن وەک تەماشاکردنی کەسێک، بە هۆی مردنەوە بێهۆشیی بەسەردا هاتوە،

﴿ٱلْمَغْشِىِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ﴾، (المُحْتَضَرِ الَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ، عَلَى فَهْمِهِ)، ئەو کەسەی لە گیانەڵادایەو بێ هۆشیی بەسەر عەقڵ و هۆشییدا هاتوە.

یاخـود: ﴿ نَظَـرَ ٱلۡمَغۡشِيِّ عَلَيۡهِ مِنَ ٱلۡمَوۡتِ ﴾، (يَعْنِـي: يَنْظُـرونَ إلَيْـكَ نَظَـرَ المُتَحـيِّرِ بِحَيْـثُ يَتَّجِـهُ إلَى صَـوبٍ وَاحِـد)، وەک بابایەکـی سەراسـیمە کـە چـاو تەنیـا لەسـەر یـەک شـوێن چـڕ دادەگـرێ، ئـاوا تەماشـات دەکـەن.

هەڵبەتـە لێـرەدا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِذَآ أُنزِلَتۡ سُورَةٞ مُّحۡكَمَةٞ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلۡقِتَالُ ﴾، هـەر کاتێـک سـوورەتێکی مانـا ڕۆشـن دابـەزی و باسـی جەنگـی تێـدا کـرا، واتـە، سـوورەتەکە تەنیـا باسـی جەنـگ و جیهـاد نیـە، بەڵکـو لـە نێـو مەبەسـتەکاندا کـە تێیـدا هاتـوون، باسـی جەنـگ و جیهادیـش هاتـوە، ئەوانـە بـەو جـۆرە تەماشـات دەکـەن، دیـارە لـە تـرس و حەژمەتـان، چونکـە ئەوانـە دەزانن کـە خۆیان بە مسـوڵمان لـە قەڵـەم داوەو، دەشـزانن ئـەو سـوورەتەی باسـی جەنـگ و جیهـادو فیداکاریـی دەکات، مسـوڵمانانی پێـوە پابەنـد دەکرێـن، ئەوانیـش تـازە لـە نێـو مسـوڵماناندا خۆیـان گرفتـار دەکـەن، بـە ئـەو ئەرکـەوە، دەشترسـێن لـە ئەنجامدانـی ئـەو ئەرکـە، بۆیـە چاویـان ئەبڵـەق دەبـن لـە ترسـان، وەک بابایـەک لـە کاتـی گیانـەڵادا بـێ، چـۆن چـاوی ئەبڵـەق دەبـێ، چـاو ناترووکێنـێ، ئەوانیـش بـەو شـێوەیان لـێ دێ، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ:

٥)- ﴿ فَأَوۡلَىٰ لَهُمۡ ﴾، (ئەمە هەڕەشەیە)، سزای هەرە سەخت بۆ وان، هەندێک گوتوویانە: ئەمە ڕێژگەی هەڵبژاردن (صيغة التفضيل)ە، لە (وَيل)، کە بە مانای (سزا) یە، واتە: سزای سەختتر بۆ ئەوان، یاخود: (أَولَى لَهُم: قَارَنَهُم وَقَرُبَ مِنْهُم مَا يَكْرَهُون)، واتە: لەگەڵیان بێ و لێیان نزیک بێ، ئەوەی ئەوان پێیان ناخۆشەو کەیفیان پێی نایەت، کە بریتیە لە سزا.

٦)- ﴿ طَاعَةٞ وَقَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞ ﴾، فەرمانبەرییەک و قسەیەکی پەسند، ﴿ طَاعَةٞ وَقَوۡلٞ مَّعۡرُوفٞ ﴾، لە ڕووی ڕێزمانییەوە بە نیهاد (مبتدأ) دادەنرێ، ئەدی گوزارە (خبر)کەی چییە؟ قرتێندراوە، واتە: (طَاعَةٌ وقَولٌ مَعروفٌ خَيرٌ لَهُم)، فەرمانبەرییەک و قسەیەکی پەسند، باشتر بوو بۆ ئەوان.

دەشــگونجێ: ﴿ طَاعَةٌ وَقَوۡلٌ مَّعۡرُوفٌ ﴾، گــوزارە (خــبر) بــێ، نیهــاد (**مبتدأ**)ەکــەی قرتێنــدرا بــێ، یانــی: (**الأَمْـرُ: طَاعَـةٌ وقَـولٌ مَعـروفٌ**)، واتــە: کاری ڕاســت، فەرمانبەریــی و قســەی پەســندو باشــە، ئەگــەر ویســتبایان بــە مســوڵمانی ڕەشــیدو عاقــڵ لــە قەڵــەم بدرێــن، دەبــوو ئــاوا بکــەن.

٧)- ﴿ فَإِذَا عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ ﴾، هەر کاتێک کار گەیشتە قایمە، ﴿ عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ ﴾، یانی: (**إذَا جَدَّ الجِدُّ**)، کار گەیشتە شوێنی خۆی و، هاتە سەر جێبەجێکردن و بڕیاری لەسەردرا.

(**إذَا**) زەرفێکــە بــۆ داهاتــوو، ﴿ ٱلۡأَمۡرُ ﴾، (أل)ەکــەی بــۆ ناســاندنە، واتــە: کاری جەنــگ گەیشــتە قایمــە، یاخــود (أل)ەکــە قەرەبــووی پــاڵ وەلادراوە (**تعویـض عـن المضـاف إلیـه**)، ﴿ فَإِذَا عَزَمَ ٱلۡأَمۡرُ ﴾، (**أي: إذَا عَـزَمَ أمرهُـم**)، هــەر کات کارەکەیــان، (**أمـر القتـال**)، کاتێــک کاری جەنــگ بڕیــاری لەســەر دراو، عەزمــی لەســەر جــەزم کــرا.

٨)- ﴿ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيۡرًا لَّهُمۡ ﴾، ئەگەر لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، بۆ ئەوان باشتر بوو، ﴿ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ ﴾، ئەمە وەڵامی (**إذا**)یە، چونکە (**إذا**)، لێرەدا مانای مەرجی خراوەتە نێوو وەک (**إن الشرطیة**) وایەو وەڵامی دەوێ، وەڵامەکەی ئەوەیە: ﴿ فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ ﴾، ئەگەر کاتێ کار گەیشتە قایمە، کاری جەنگ و جیهادو بڕیاری لەسەر درا، لەگەڵ خوادا ڕاستیان کردبایە، بۆ خۆیان باشتر بوو.

٩)- ﴿ فَهَلۡ عَسَيۡتُمۡ إِن تَوَلَّيۡتُمۡ ﴾، ئایا نیزیکە ئەگەر پشتتان هەڵکرد: ﴿ عَسَيۡتُمۡ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**عَسِیتُمْ**)، نیزیکە، ڕەنگە ﴿ إِن تَوَلَّيۡتُمۡ ﴾، ئەگەر ئێوە پشتتان هەڵکرد، پشتتان کردە ئیسلام و پەیامی خوا.

١٠)- ﴿ أَن تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ ﴾، {ئایا زۆر نزیک نیە، کە ئێوە پشتتان هەڵکرد}، تێکدان بکەن لە زەویدا؟!.

١١)- ﴿ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرۡحَامَكُمۡ ﴾، هەروەها پەیوەندییە خزمایەتییەکانیشتان بپچڕێنن؟ ﴿ وَتُقَطِّعُوٓاْ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**تَقْطَعُوا**)، ﴿ وَتُقَطِّعُوٓاْ ﴾، یانی: زۆر ببپچڕێنن، (**تَقْطَعُوا**)،

یانی: بیپچڕێنن، یانی: زۆر ئەگەری هەیەو نیزیکە ئێوە سەرەنجام ئاوا بکەن، بە هۆی پشتکردنتانە ئیسلامەوە.

واتایەکی دیکەی: ﴿تَوَلَّيۡتُمۡ﴾، ئایا نیزیکە کە ئێوە ببنە حوکمڕان و، کاربەدەست، کارتان بکەوێتە دەست، خراپە کاریی بکەن لە زەویداو، پەیوەندییە خزمایەتییەکانیشتان بپچڕێنن، هەندێک لە توێژەرەوانیش ئەو مانایەیان لێ گرتوە، هەردووک مانایەکان دێن، بەڵام زیاتر وا پێ دەچێ مانای (تَوَلَّيْتُمْ: أَعْرَضْتُم)، واتە: پشتتان هەڵکردو، پشتتان کردە ئیسلام، ئەم مانایە زیاتر لەگەڵ ئەم ڕەوتەدا بگونجێ.

کە دەفەرموێ: ﴿فَلَوۡ صَدَقُواْ ٱللَّهَ﴾، ئەگەر قسەیەکی ڕاستیان لە خزمەت خوادا کردبایە، قسەی ڕاست (صدق)یش ئەوەیە پێکەڵپێک بێ و بچەسپێ لەگەڵ ئەوەی لە واقیعدا هەیە، واتە: ئەگەر لە قسەکەیاندا کە دەڵێن: بڕواداریین ڕاستیان کردبایە، یان کە دەڵێن: ئێمە ئامادەی جەنگ و جیهادین لە پێناوی خوادا، ئەگەر ڕاستیان کردبایە، بۆ ئەوان باشتر بوو.

١٢)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ﴾، ئەوانە کەسانێکن خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون، ئەمە دوو ئەگەری هەن:

أ- دەگونجێ ﴿أُوْلَٰٓئِكَ﴾، ئەوانە بچێتەوە بۆ: ﴿ٱلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَّرَضٌ﴾، ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون.

ب- دەشگونجێ بچێتەوە بۆ: ﴿أَن تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرۡحَامَكُمۡ﴾، (أي: المُفسِدينَ فِي الأَرْضِ والقَاطِعينَ للرحِم)، کەسانێک کە خراپە کاریی و تێکدان دەکەن لە زەویداو، پەیوەندییە خزمایەتییەکانیش دەپچڕێنن، خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون و، لە بەزەیی خۆی دووری خستوونەوە.

لێرەدا کە خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ئایا نزیکە ئەگەر ئێوە پشتتان هەڵکرد لە ئیسلام، سەرەنجام تێکدان بکەن لە زەویداو، پەیوەندییەکانتان بپچڕێنن؟

چونکـە ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، هەندێـک لـە زانایـان دەڵێـن: پێـش جەنگـی ئوحـود دابەزیـوە، وەک هەواڵـدان بـەوەی کـە لـە جەنگـی (ئوحـود)دا مونافیـق و دڵنەخۆشـەکان بـە قیـادەی عەبدوڵـڵای کـوڕی ئوبـەی کـوڕی سـەلوول، پشـت لـە جەنـگ و جیهـاد دەکـەن و، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـەو تەنگانەیەدا پشـت بـەردەدەن، دەگونجـێ ئـەوە هەواڵـدان بـێ بـە نادیـارو، دەشـگونجێ هەواڵـدان بـێ بـە واقیـع، کـە ئێـوە واتـان کـرد، ئەگـەر ئەمـە لـە گەرمـە گەرمـی جەنگـی ئوحـودو لـەو کاتـی ڕووبـەڕوو بوونەوانـەدا دابەزیبـێ.

شـایانی باسـە: هەندێـک لـە زانایـان گوتوویانـە: لێـرەدا خـوا ﷻ ئامـاژەی کـردوە بـە ئومەوییـەکان و عەبباسـییەکان کـە دوایـی لـە بەینـی خۆیانـدا کـە دەبنـە حوکمـڕان و کاربەدەسـت، دەکەونـە دژایەتییکردنـی یەکدیـی و پەیوەندیـی خزمایەتیـی لەگـەڵ یەکـدا پچڕانـدن و، خوێنـی یەکـدی ڕشـتن، بـە تایبەتیـی لـە دژی بنەماڵـەی پێغەمبـەر ﷺ.

بـەڵام پێـم وایـە ئایەتەکـە بـە گشـتیی دەدوێ و، هـەم ئـەوەش دەگرێتـەوە، هـەم جگـە لـە ئـەوەش دەگرێتـەوە، بۆیـە نابـێ بگوتـرێ: بـە تایبـەت مەبەسـت پێـی ئومەوییـەکان و عەبباسـییەکانە، کـە هەردووکیـان بنەماڵـەی پێغەمبـەر ﷺیـان ئـازار داوەو، زانایانیـان ئـازار داوە، جگـە لـە بنەماڵـەی پێغەمبەریـش ﷺ، هـەر کەسـێک فەرمانـی بـە چاکـەو قەدەغـەی خراپـە کـرد بـێ، ئەگـەر حەسـەنی بەصرایـی بـووە، سـەعیدی کـوڕی جوبەیـر بـووە، عەبدوڕڕەحمانـی کـوڕی ئەشـعەس بـووە، وێـڕای گـەورە پیاوانـی بنەماڵـەی پێغەمبـەر ﷺ، کـە فەرمانیـان بـە چاکـەو ڕێگرییـان لـە خراپـە کـردوە، بـە کورتیـی هـەر کەسـێک قسـەی هەقـی بـۆ کردبـن و، لـە دژیـان ڕاوەسـتا بـێ، بەشـی لێـدان و پێـداداان و سـجن کـردن و کوشـتن و هەڵواسـین بـووە.

بێگومـان ئـەم ئایەتـە موبارەکانـە چەمـک و واتاکەیـان نابـێ، ببەسـترێتەوە بـە ڕووداوێکـی مێژوویـی، یاخـود قۆناغێکـی مێژوویی، یـان کۆمەڵگایەکـی دیارییکراوەوە، بەڵکـو هـەر کەسـێ پشـتی کـردە خـواو پەیامـی خـوا، سـەر بـۆ ئـەوە دەکێشـێ کـە

تێکدان و خراپەکاریی بکات لە زەویداو، پەیوەندییەکانی خزمایەتییش بپچڕێنێ، پێشینانیشمان گوتوویانە: لەو کەسە بترسێ کە لە خوا ناترسێ.

١٣)- ﴿فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰٓ أَبْصَٰرَهُمْ﴾، ئنجا (خوا) کەڕی کردن و چاوەکانیانی کوێر کردن.

یانی: لە ئەنجامی نەفرین لێکرانی خوادا بۆیان، کەڕ دەبن و، کوێر دەبن، واتە: هەم گوێیان هەق نابیستێ و، هەم چاویشیان هەق نابینێ و، عەقڵ و هۆشیشیان باش لە هەق تێ ناگات، لە ئەنجامی گوناهکردن دا، ئینسان هەستەوەرەکانی تێک دەچن.

١٤)- ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ ٱلْقُرْءَانَ﴾، ئایا لە قورئانەوە ڕانامێنن، لێی ورد نابنەوەو سەرنجی نادەن؟.

١٥)- ﴿أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ﴾، یاخود دڵەکان قفڵەکانیان لەسەرن؟ یانی: ئەوانە خاوەن دڵانێکن، چەند دڵێکی تایبەت کە قفڵی خۆیانیان لێ دراوە؟ ئەو پرسیارکردنە، پرسیارکردنە بۆ سەرسوڕماندن لە حاڵی ئەوان، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَآ﴾، بۆیە: ﴿قُلُوبٍ﴾، بە نەزانراو (**نكرة**)، هاتوە، چونکە بۆ جۆرێک لە دڵانە، یانی: ئەوان خاوەنی جۆرێک لە دڵانن کە قفڵەکانی خۆیانیان لێدراون، پێشتر گوتمان: ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾، ئەگەر تێپەڕکار (**متعدِّي**) بێ، (**أي: تَوَلَّيْتُم الأمر**)، کاروبارتان بە ئەستۆوە گرت، بوونە بەرپرس و کار بە دەست، بەڵام ئەگەر: ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾ لازیم بێ، (**تولَّى: أَعْرَض**)، پشتی تێکردو ڕووی لێ وەرگێڕا، (**تولَّى**)، وێڕای (**متعدِّي**) بە مانای (لازم)یشی هاتوە، کە بەرکار نەخوازێ، (**تولَّى: أعرض**)، کەواتە: ئەگەر مانای (لازم)ی لێ بگیرێ، کە ئێمە ئەو ڕایەمان زیاتر پەسەند کردو لەگەڵ سیاقی ئایەتەکاندا باشتر دەگونجێ، واتە: ئەگەر ئێوە پشتتان کردە ئایین و بەرنامەی خواو پشتتانە کردە قورئان، سەرەنجام سەرتان بەوە دەگات کە تێکدان و خراپە کاریی بکەن لە زەویدا بە گشتیی، بە تایبەتیش پەیوەندیی خزمایەتیی و نیزیکییتان بپچڕێنن، دیارە کەسانێکیش وابن، خوا ﷻ نەفرینیان لێ دەکات و لە بەزەیی خۆی دووریان دەخاتەوەو، لە ئەنجامی نەفرین لێکرانی خواشدا

هەم کەڕ دەبن، هەم کوێر دەبن، واتە: هەم گوێیان هەق نابیستێ، هەم چاویشیان هەق نابینێ و، عەقڵ و هۆشیشیان باش لە هەق تێ ناگات، لە ئەنجامی گوناهکردندا، ئینسان هەستەوەرەکانی تێک دەچن، هەر بۆیەش خوا ﷻ دوایی دەفەرمووێ: ﴿ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ ﴾، ئایا ئەوان لە قورئان ڕانامێنن؟ یان دڵانێک قفڵەکانی خۆیانیان لەسەرن، خاوەنی چەند دڵێکن، قفڵی تایبەتیی خۆیانیان لێ دراوەو، دڵێکیش قفڵی لێبدرێ، بە دڵنیایی مانای وایە هیچ شتێکی ناچێتە نێوی.

شایانی باسە: ئێمە لە کاتی تەفسیرکردنی سووڕەتی (**الإسراء**)دا، لە کورتە باسێک دا باسی گرنگیی پەیوەندیی خزمایەتییمان کردوە، هەروەها تاوان و خراپەی پچڕاندنی پەیوەندیی خزمایەتیی، لەوێشدا ئەم فەرموودەیەمان هێناوەو لێرەش، دووبارە دەیهێنینەوە:

پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: {**إِنَّ اللَّه تَعَالَى خَلَقَ الخَلْقَ، حَتَّى إِذَا فَرَغَ مِنْهُمْ، قَامَتِ الرَّحِمُ فَتعلَّقَتْ بِحِقْو الرَّحْمَنِ فَقَالَ: مَه؟ قَالَتْ: هَذَا مقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ، قَالَ: نَعَمْ، أَتَرْضِي أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكِ، وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكِ؟ قَالَتْ: بَلَى، قَالَ: فَذَلِكَ لَكِ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّه ﷺ اقْرَؤُوا إِنْ شِئْتُمْ:** ﴿ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ ﴿٢٣﴾ أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْءَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾ ﴾} (**أخرجه البخاري: ٥٩٨٧، ومسلم: ٢٥٥٤**).

واتە: پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێ: خوای بەرز دوای ئەوەی دروستکراوەکانی دروست کردن، لێیان بووەو، خزمایەتیی دەستی لە بەر پشتێنی خوای خاوەن بەزەیی نا، (یانی: پەنای بردە بەر خوا، ئەمە تەعبیرێکی ڕەمزییە)، خوا ﷻ فەرمووی: چییە، چیت دەوێ؟ گوتی: ئایا ئەم پێگەو حاڵەتە هی ئەوەیە من پەنات بێنمەبەر لەوەی بپچڕێنرێم؟ خوا ﷻ فەرمووی: بەڵێ، ئایا ڕازیی دەبی هەر کەسێک تۆ بگەیەنێ، منیش بیگەیەنم بە بەزەیی خۆم و، هەر کەسێک تۆ بپچڕێنێ، منیش بیپچڕێنم لە بەزەیی خۆم؟ گوتی: با، خوا ﷻ فەرمووی:

ئـەوە بـۆ تـۆ، پێغەمبـەر ﷺ دوایـی فەرمـووی: ئەگـەر دەشـتانەوێ ئەمـە بخوێننـەوە: ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ لَعَنَهُمُ ٱللَّهُ ... ﴾.

هەڵبەتـە ئـەوەی لـە فەرمایشـتەکەدا هاتـوە، ئایەتەکـەش ئـەوە دەگەیەنـێ کـە لـە ئەنجامـی پچڕاندنـی خزمایەتییـداو، تێکـدان لـە زەویـدا، نەفریـن و لەعنەتـی خـوا دادەبـەزێ بـۆ سـەر ئـەو جـۆرە کەسـانەو، کەڕیشـیان دەکات و کوێریشـیان دەکات، عەقڵ و هۆشیشـیان وای لـێ دێ، وەک قفڵـی لێدرابـێ و لـە هـەق تـێ نەگـەن.

کورتە باسێک دەربارەی

چەسپانی حوکمی ئەو ئایەتانە بەسەر یەزیدی کوڕی موعاویەدا

ئـەو ئایەتـەی پێشـتر تەفسـیرمان کـرد کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَهَلۡ عَسَيۡتُمۡ إِن تَوَلَّيۡتُمۡ أَن تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرۡحَامَكُمۡ ﴿٢٢﴾ ﴾، واتـە: ئایـا نیزیکـە کـە هـەر کاتێـک پشـتتان هەڵکـرد، واتـە: پشـتتان کـردە ئیسـلام و بەرنامـەی خـوای پـەروەردگار، تێکـدان و خراپەکاریـی لـە زەویـدا بکـەن و، پەیوەندییەکانـی خزمایەتییتـان بپچڕێنـن.

ئـەوە ئەگـەر (**تولَّيتـم**)، بـە مانـای (**أعرضتم**)بـێ، واتـە: پشـتتان هەڵکـرد، ئـەو کاتـە دەگوتـرێ: (**تـولّى**)، کردارێکـی (لازم)ە، یانی: بـەرکاری نـاوێ.

بـەڵام ئەگـەر (**تـولّى**) کردارێکـی بەرکارخـواز (**مُتَعَـدّي**) بـێ، ئـەو کاتـە (**تَوَلَّيْتُـم**)، بـە مانـای ئەگـەر بوونـە حوکمـڕان و بەرپرس.

واتـە: ئایـا نزیکـە هـەر کات بوونـە بەرپـرس، تێکـدان لـە زەویـدا بکـەن و، پەیوەندییەکانـی خزمایەتییتـان بپچڕێنـن؟

هەڵبەتـە (**تَولَّيتـم**): چ بـە مانـای (**أَعْرَضْتُـم**) پشـتتان هەڵکـرد بـێ، چ بـە مانـای کار وەئەسـتۆ گرتـن بـێ، لـە هـەردوو حاڵەتەکـەدا، ئـەم ئایەتـە دەگونجـێ بەسـەر (یزیـد)دا بچەسـپێ، چونکـە یەزیـد هـەم پشـتی لـە ئیسـلام کـردوە کـەم و زۆر، هـەم کاروباریشـی بـە ئەسـتۆوە گرتـوە، واتـە: بـە هـەردوو واتایەکـەی (**تَولَّيتـم**) بەسـەر حاڵەتەکـەی یەزیـددا دەچەسـپێ، چونکـە: هـەم بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکان پشـتی لـە ئیسـلام کـردوەو، هـەم کار وباریشـی بـە ئەسـتۆوە گرتـوەو حوکمڕانـی مسـوڵمانان بـووە، بـەڵام ئایـا چـۆن چـۆنی چەمـک و واتـای ئـەو ئایەتـە بەسـەر یەزیـدی کـوڕی موعاویـەی کـوڕی ئەبـوو سـوفیانی کـوڕی حـەرب دا، دەچەسـپێ و بـە چ بەڵگەیـەک؟ لـە سـێ بڕگـەدا وەڵامـی ئـەو پرسـیارە دەدەینـەوە:

بڕگەی یەکەم: بەڵگەی قوڕئان و سوننەت لەو بارەوە:

بێگومان ئایەتەکانی قوڕئان و فەرموودەکانی پێغەمبەر ﷺ، بە ناوهێنان و بە ڕاشکاویی باسی یەزیدو جگە لە یەزیدیشیان نەکردوە لە حوکمڕانە لادەرەکان، بەڵام ئایا هیچ ئایەت هەن و هیچ فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ یان دەقی سوننەت هەن، کە چەمک و واتایەکەیان بەسەر یەزیدو وێنەی یەزیددا بچەسپێ و بیگرنەوە؟ ئەم بڕگەیە لە سێ خاڵدا دەخەینە ڕوو و وەڵامی ئەو پرسیارەش دەدەینەوە:

(محمود الآلوسي) لە تەفسیرەکەی خۆی (روح المعاني)دا[1]، لەو بارەوە قسەی کردووە ئەو سێ خاڵەی کە دەیانهێنم لەم بڕگەی یەکەمەدا، هەموویان بە کورتکردنەوەوە، لەو تەفسیرەی ئەو وەردەگرین:

خاڵی یەکەم: (وَاسْتَدَلَّ بالآية عُمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه، على منع بيع أم الولد، روى الحاكم في المستدرك وَصَحَّحَهُ، وابنُ المنذر عَنْ بُريدة قال: كُنت جالساً عِنْدَ عُمرَ، إذ سمعَ صَائِحَاً، فسأل، فقيل: جَارية من قُريش تُبَاعُ أُمُّهَا، فأرسل يدعو المهاجرين، والأنصار، فلم تمض ساعة حتى امتلأت الدار والحجرة، فحمد الله تعالى وأثنى عليه، ثُمَّ قال: أَمَّا بَعْدُ، فهل تعلمونه كان مِمّا جاء به مُحَمَّد ﷺ القطيعة؟! قالوا: لا، قَالَ: فَإِنَّهَا قد أَصْبَحَت فيكم فَاشِيَةً، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿ فَهَلۡ عَسَيۡتُمۡ إِن تَوَلَّيۡتُمۡ أَن تُفۡسِدُواْ فِي ٱلۡأَرۡضِ وَتُقَطِّعُوٓاْ أَرۡحَامَكُمۡ ﴿٢٢﴾ ﴾، ثُمَّ قَالَ: وَأَيُّ قَطِيعَةٍ أَقطَعُ مِن أَن تُبَاعَ أُمُّ امرِئٍ فِيكُمْ؟ قَالُوا: فَاصنَع مَا بدا لَكَ، فَكتب في الآفاق أن لاَ تُبَاعَ أُمُّ حرٍّ، فَإِنَّها قَطِيعَةُ رَحِمٍ، وَإِنَّهُ لا يَحِلُّ).

واتە: بوڕەیدە کە یەکێکە لە هاوەڵان خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: من لە لای عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێ)، دانیشتبووم، گوێی لە دەنگی

---

(١) ج١٣، ص(٣٠٨-٣١١).

بانگ کەرێک بوو، ئەویش پرسیاری کرد (ئەو بانگ کەرو جاڕچییە چی دەڵێ؟) پێی گوترا: کچێکە لە قورەیش دایکی دەفرۆشرێ، {چونکە (جارية)، هەم بە مانای کەنیزەک دێ، هەم بە مانای کچی تازە پێگەیشتووش دێ، واتە: پیاوێک لە قورەیش لەگەڵ کەنیزەکێکدا هاوسەرگیریی کردوە، یان بە شێوەیەک لە شێوەکان چۆتە لای بە حەڵاڵیی و کچێکی لێی بووە، ئەو کاتەش دایکەکە پێی دەگوترێ: (أمُّ الوَلَد)، دایکی ڕۆڵە، هەر کاتێک پیاوێکی ئازاد لەگەڵ ئافرەتێکی کەنیزەکدا هاوسەرگیریی کرد، یان منداڵیان کەوتە بەین، ئەو دایکە ڕاستەوخۆ ئازاد دەبێ و پێی دەگوترێ: (أمُّ الوَلَد)، ئنجا ئەو کچە، یان ئەو کەنیزەکەی لە دایکێک بووە، دایکەکە کەنیزەکە، بەڵام بابی ئازادە لە قورەیش، جاڕ دراوە دایکەکەی بفرۆشرێ}، عومەر خوا لێی ڕازی بێ، بانگی کۆچکەران و پشتیوانانی کرد، سەعاتێکی پێ نەچوو تاکو ماڵەکەو ژوورە تایبەتییەکەش پڕ بوون، کاتێک هاتن ستایشی خوای بەرزی کردو، مەدح و سەنای کردو، دوای ئەوە گوتی: ئایا دەزانن لەوەدا کە موحەممەد ﷺ هێناویەتی پچڕاندنی پەیوەندیی خزمایەتیی تێدا بێ؟ گوتیان نەخێر، گوتی: بەڵام ئێستا ئەوە لە نێو ئێوەدا باوەو بڵاوە، دوایی ئەوە ئایەتەی خوێندەوە کە دەفەرموێ: ﴿ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓا۟ أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾ ﴾.

ئنجا گوتی: چ پچڕاندنی خزمایەتییەک پچڕێنەرترە لەوە کە دایکی یەکێک لە خۆتان بفرۆشرێ؟ (واتە: یەکێک لە خۆتان کە بابی ئازادە، دایکی با کەنیزەکیش بێت، بفرۆشرێ؟) گوتیان: تۆ چیت پێ چاکە ئاوا بڕیار بدە، ئەویش نووسی بۆ شاران و، بۆ ئاسۆیەکان کە لەمەودوا دایکی هیچ مرۆڤێکی ئازاد نەفرۆشرێ، (چ کچ بێ، چ کوڕ بێ)، چونکە ئەوە پچڕاندنی پەیوەندیی خزمایەتییەو، ئەوەش ڕەوا نیە.

کەواتە: عومەر (خوا لێی ڕازی بێ)، ئەم ئایەتەی کردۆتە بەڵگە لەسەر ڕێگرتن لە فرۆشتنی دایکی مرۆڤێکی ئازاد کە لە بابێکی ئازاد بووە، با ئەو

دایکە کەنیزەکیش بووبێ، کە ئەویش بنچینەیەکی شەرعییەو پێی دەگوترێ: (أُمُّ الوَلَد)، واتە: دایکی مرۆڤێکی ئازاد، کە ڕاستەوخۆ ئازاد دەبێ.

خاڵی دووەم: (وَاسْتَدَلَّ بِهَا أَيْضاً عَلَى جَوَازِ لَعْنِ يَزِيد عَلَيْهِ من الله تعالى ما يستحق، نقل البرزنجي في «الإشاعة»، والهيثمي في «الصواعق» أن الإمام أحمد لَمَّا سَأله ولده عبد الله عن لعن يزيد؟ قال: كيف لا يُلْعَنُ مَنْ لعنه الله تعالى في كتابه! فقال عبد الله: قد قَرَأْتُ كِتَابَ الله عز وجل، فَلَمْ أَجِد فِيهِ لَعْنَ يَزِيد! فَقَال الإمَامُ: إنَّ الله تعالى يَقُولُ: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾﴾، وَأَيُّ فَسَادٍ وَقَطيعَةٍ أَشَدّ مِمَّا فَعَلَهُ يَزِيد؟!).

واتە: هەروەها ئەم ئایەتە بە بەڵگە هێنراوەتەوە لە سەر ڕەوایی نەفرینکردن لە یەزید، لەلایەن خواوە، ئەوەی لەسەر بێ کە شایستەیەتی، کە هەر کام بەرزنجیی لە کتێبی (الإشاعة)داو، (ابن حجر الهيثمي)، لە کتێبی (الصواعق)دا، هێناویانە کە ئیمام ئەحمەد کاتێک عەبدوڵلای کوڕی پرسیاری لێ دەکات لە بارەی نەفرین کردنەوە لە یەزید، (ئایا در وستە یان نا؟) ئیمام ئەحمەد دەڵێ: چۆن نەفرین لە کەسێک ناکرێ، کە خوای بەرز لە کتێبی خۆیدا نەفرینی لێکردوە؟ عەبدوڵلاش دەڵێ: کتێبی خوام ﷻ هەمووی خوێندۆتەوەو نەفرین کردن لە یەزیدم تێدا نەبینیوە! ئیمام ئەحمەد دەڵێ: خوای بەرز فەرموویەتی: ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾﴾، ئنجا ئایا چ تێکدانێک و پچڕاندنێکی پەیوەندیی خزمایەتیی، بەهێزترە لەوەی یەزید کردی؟!

ئاشکرایە یەزید لە سەردەمی خۆیدا سوپایەکەی دەوری شاری مەدینەیان گرتوەو، سێ ڕۆژان ئەو شارەی بۆ ڕەوا کردوون، هەرچی دەکەن لەگەڵ خەڵکەکەیدا بیکەن! سەرەنجام دەستدرێژیی کراوەتە سەر ئافرەتان و خەڵکیان کوشتوە....هتد، دیسان لەسەردەمی ئەودا کەعبە بە مەنجەنیق ڕووخێنراوە، زۆر شتی دیکەی خراپی کردوە، کە سەرچاوە مێژووییەکان هێناویانن، ئنجا ئیمام ئەحمەد گوتوویەتی: ئەو ئایەتە موبارەکە ئەویش دەگرێتەوە.

خاڵی سێیەم: (وَهُوَ مَبْنِيٌّ عَلَى جَوَازِ لَعْنِ العَاصِي المعيَّن من جماعة لُعِنُوا بالوَصْفِ، وفِي ذَلك خلاف، فالجمهور، على أَنَّهُ لاَ يَجُوز لَعْن المعيَّن فاسِقاً، كَانَ أو ذِمِّيّاً، حَيّاً كَانَ أَو مَيِّتاً، وَلَمْ يُعْلَمْ مَوْتُهُ عَلَى الكُفْرِ، لاحتِمَال أَنْ يختم له، أو ختم له بالإسلام، بخلاف مَنْ عُلِمَ موتُهُ على الكفر كأبي جهل، وَذَهَبَ شيخ الإسلام السراج البَلْقِيْني إلى جواز لعن العاصي المعيَّن لحديث الصحيحين: «إذَا دَعَا الرَّجُلُ امرَأَتَهُ إلى فِرَاشِهِ، فَأَبَت أَن تَجِيء، فَبَاتَ غَضبَانَ، لَعَنَتْهُ المَلائِكَةُ حَتَّى تُصبِح»[1].

وَفِي الزَّوَاجِر: لَوِ اسْتَدَلَّ لِذَلِكَ بِخَبَرِ مُسْلِمٍ:

أَنَّهُ ﷺ مَرَّ بِحِمَارٍ وسُمَ فِي وَجهِهِ، فَقَالَ: «لَعَنَ اللهُ مَنْ فَعَلَ هَذَا»[2] لَكَانَ أَظهَرُ، إذِ الإِشَارَةُ بِهذا صَرِيحَةٌ فِي لَعنِ مُعَيَّنٍ، إلاَّ أَن يُؤَوَّل بِأَنَّ المُرَاد الجِنسُ، وَفِيهِ مَا فِيهِ).

واتە: ئەوە (کە ئەو ئایەتە بەسەر یەزیددا بچەسپێ)، بنیات دەنرێ لەسەر ئەوە کە ئایا ڕەوایە نەفرین بکرێ لە سەرپێچیکارێکی دیارییکراو لە میانی کۆمەڵێکدا، کە بە هۆی ئەو وەسفەوەی تێیاندا هەیە، نەفرینیان لێکراوە؟ لەو بارەوە ڕاجیایی هەیە، (بۆ وێنە: بابایەکی شەڕاب خۆرەوە کە لە فەرموودەی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، نەفرینی کردوە لە شەڕاب خۆرەوان بە گشتیی، ئایا شەڕاب خۆرەوەیەکی دیارییکراو، دروستە نەفرینی لێ بکرێ، لەبەر ئەوەی ئەو وەسفەی تێدایە؟)[3] زۆربەی زانایان ڕایان وایە دروست نیە سەرپێچیکارێکی دیارییکراو نەفرینی لێ بکرێ، ئنجا ئەو سەرپێچیکارە لادەر بێ، یاخود لە خاوەن کتێبان بێ، (واتە: مسوڵمانێکی لادەر، یاخود نامسوڵمانێکی خاوەن کتێب بێ)، زیندوو بێ، یان مردوو بێ، مادام نەزانرابێ کە لەسەر کوفر مردوە، لەبەر ئەوەی ئەگەری هەیە، لە سەرە مەرگدا بگەڕێتەوە، یاخود کۆتایی بە ئیسلام

---

(١) رواه البخاري: ٣٥٦٠، ومسلم: ١٤٣١ عن أبي هريرة ﷺ.

(٢) رواه مسلم: ٢٠٠١، ١١٧

(٣) نێوان کەوانەکان زیادەی خۆمە، بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەست.

هاتبێ، بە پێچەوانەی کەسێکەوە کە بزانرێ لەسەر کوفر مردوە، وەک ئەبوو جەهل، بەڵام شێخی ئیسلام (**السراج البلقيني**) گوتوویەتی: دروستە سەرپێچییکاری دیارییکراو نەفرینی لێ بکرێ، لەبەر ئەو فەرمایشتەی لە صەحیحی بوخاری و موسلیم دا هاتوە: کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: (**إذا دَعَا الرَّجُلُ امرَأَتُهُ إلى فِرَاشِهِ فَأَبَت أَن تَجِيئَ فَبَاتَ غَضبَانَ، لَعَنَتهُ المَلَائِكَةُ حَتَّى تُصبِح**)[1]، هەر کاتێک پیاو ئافرەتەکەی خۆی بانگ کرد بۆ سەر جێگا، ئەویش سەرپێچیی کرد، پیاوەکەش لێی تووڕە بوو، فریشتەکان تاکو ڕۆژ دەبێتەوە نەفرینی لێ دەکەن.

بەڵام (**ابن حجر الهيثمي**)، لە کتێبی (**الزَّوَاجر**)دا، گوتوویەتی: ئەگەر ئەوە بە بەڵگە بهێنرێتەوە کە لە صەحیحی موسلیم دا هاتوە، ئاشکراترەو بەڵگەکەی ڕوونترە لەسەر ئەوە، کە دەفەرموێ: (**أَنَّهُ ﷺ مَرَّ بِحِمَارٍ وُسِّمَ فِي وَجهِهِ، فقَالَ: لَعَنَ اللهُ مَن فَعَلَ هَذَا**)، پێغەمبەر ﷺ بە لای کەرێکدا تێپەڕی کە دەم و چاوی نیشانەدار کرابوو، (داخ کرابوو، وەک نیشانەیەک)، فەرمووی: (نەفرینی خوا لەو کەسە بێ کە ئاوای کردوە)، چونکە ئاماژە کردن بەوە شتێکی ڕوون و ئاشکرایە کە کەسێکی دیارییکراو، ئەو کەرەی داخ کردوەو دەم و چاوی نیشانەدار کردوە، مەگەر بەوە تەئویل بکرێ کە مەبەست تێکڕا (جنس)ی ئەو کەسانە بووە، (کە ئاوا وڵاخ داخ دەکەن و نیشانەداری دەکەن)، بەڵام ئەوەش ئەوەی تێدایە کە تێیدایە.

لەو بارەشەوە دەگونجێ بگوترێ: ئەگەر مەبەست جینسیش بێ، ئەویش یەکێکە لەو جنسە، ئنجا مەرجیش نیە ئەو مەبەستی پێ جینس بێ، چونکە ئاماژەی کردوە بۆ کەرێکی دیارییکراو، کە دەم و چاوی داخ کراوە، لە لایەن کەسێکی دیارییکراوەوە.

ئەمە برگەی یەکەم بۆ ڕوونکردنەوەی چۆنیەتیی دەلالەتی ئایەتەکان و فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ لەسەر ئەو مەبەستەی گوتمان: کە بریتیە لە ڕەوایی، یان ناڕەوایی نەفرین لێکرانی یەزیدی کوڕی موعاویە.

---
(١) پێشتر (تخريج) کراوە.

بڕگەی دووەم: ڕای زانایان لە بارەی ڕەوایی و ناڕەوایی نەفرین لێکرانی یەزیدی کوڕی موعاویەوە:

١- یەکێکیان کە هەر ئالووسیی خاوەنی تەفسیری (روح المعاني)ە، دەڵێ: (وَعَلَى هَذَا القَوْلِ لا تَوَقُّفَ فِي لَعنِ يزيد لِكثرَةِ أَوصَافِهِ الخَبيثَةِ، وَارتِكابِهِ الكَبَائِرَ فِي جَمِيعِ أَيَّامِ تَكْلِيفه، وَيَكْفِي مَا فَعَلَهُ أَيَّام اسْتِيلائِهِ، بِأَهلِ المَدِينَةِ، وَمَكَّةَ، فَقَد رَوى الطبراني بحديثٍ حسن: {أَللَّهُمَّ مَنْ ظَلَمَ أَهْلَ المَدِينَةِ، وَأَخَافَهُم، فَأَخِفْهُ، وَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالملائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِين، لاَ تُقْبَلُ مِنْهُ صَرفٌ وَلا عَدلٌ}[1]).

ئالووسیی چەند قسەیەک دەکات دوایی دەڵێ: بینا لەسەر ئەم قسەیە: نابێ بوەستین لە نەفرین لێکردنی یەزیددا، لەبەر ئەوەی سیفەتی پیسی خراپی زۆر بوون و، گوناهی گەورەی زۆر کردوون، لە هەموو ڕۆژەکانی ژیانیدا، ئەوەندەی بەسە لە کاتێکدا حوکمڕانیی زەوت کرد، ئەوەی بە خەڵکی شاری مەدینەو شاری مەککەی کرد.

(باسی نەکردوە چی پێ کردوون؟ بەڵام لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هاتوە کە بۆ سوپایەکەی خۆی بە تایبەت خەڵکی مەدینەی ڕەوا کردوە، دەکوژن؟! زینا دەکەن، هەتا زینایان لەگەڵ ژمارەیەکی زۆر لە ئافرەتاندا کردووە، خەڵکێکی زۆریان کوشتووە، خوێنێکی زۆریان ڕشتووە، ماڵ و سامانی زۆری خەڵکیان داگیر کردوە)[2]، دەڵێ (الطبراني) بە سەنەدێکی باش (حسن) هێناویەتی کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {أَللَّهُمَّ مَنْ ظَلَمَ أَهْلَ المَدِينَةِ، وَأَخَافَهُم فَأَخِفْهُ، وَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ وَالملائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِين، لاَ تُقْبَلُ مِنْهُ صَرفٌ وَلا عَدلٌ}، واتە: ئەی خوایە! هەر

---

(١) رواه الطبراني في الكبير: ٦٦٣٦ عن السائب بن خلاد، وأورده الهيثمي في المجمع: ج٣، ص٣٠٧، وَأَوْرَدَهُ الألباني في «الصحيحة»: ٣٥١، ولكنَّه من حديث عبادة بن صامت، وَصَحَّحَ حَديثَ سائب بن خلاد، عند المنذري في الترغيب والترهيب: ١٢١٥.

(٢) نێوان کەوانەکان، زیادەو ڕوونکردنەوەی خۆمە.

کەسێک ستەمی لە خەڵکی مەدینە کردو ترساندنی بیترسێنەو، نەفرینی خواو فریشتەکان و، تێکڕای خەڵکی لەسەر بێ، فەڕزو سوننەتی لێوەرناگیرێ.

کەواتە: پێغەمبەر ﷺ بەو شێوەیە دوعای کردوە لە هەر کەسێ، ستەم لە خەڵکی مەدینە بکات و بیانترسێنێ، ڕەفتارەکەی یەزیدیش لەو بارەوەو ئەوەی لە ڕۆژگاری یەزیدداو بە فەرمانی ڕاستەوخۆی وی، بە خەڵکی مەدینە کراوە، ستەم و ترساندن و تۆقاندن و دەستدرێژییەکی بێڕەزای جۆراوجۆر بووە، کە مرۆڤ شەرم دەکات هەمووی وەک خۆی باس بکات!! گوناهیشیان بەس ئەوەبوو کە ئامادەنەبوون بەیعەت بە یەزید بدەن!!

٢- (عبدالرحمن ابن الجوزي)، کە کتێبێکی هەیە بە ناوی: (السرُّ المصون)، واتە: (نهێنیی پارێزراو)، ئەویش لەو کتێبەیدا زۆر شتی لەو بارەوە هێناوە، کە من کورتی دەکەمەوەو شوێنی مەبەست دێنم، دەڵێ:

(مِنَ الإعتِقاداتِ العامَّة الَّتِي غَلَبَت عَلى جَماعَةٍ مُنتَسِبينَ إلى السُّنَّةِ أَن يَقُولوا: إنَّ يَزِيدَ كَانَ عَلى صَوابٍ، وَإِنَّ الحُسَينَ أَخطَأَ في الخُرُوجِ عَلَيهِ، وَلَو نَظَروا في السِّيَرِ لَعَلِموا كَيفَ عُقِدَت لَهُ البَيعَةُ، وَأُلزِمَ النَّاسُ بِها، وَلَقَد فُعِلَ في ذَالِكَ كُلُّ قَبيحٍ، ثُمَّ لَو قَدَّرنا صِحَّةَ عَقدِ البَيعَةِ، فَقَد بَدَت مِنهُ بَوادٍ كُلُّهَا تُوجِبُ فَسخَ العَقدِ، وَلا يَمِيلُ إلى ذَالِكَ إلاَّ كُلُّ جَاهِلٍ عَامِّيُّ المَذهَبِ، وَأَنا أقولُ الَّذي يَغلِبُ عَلى ظَنِّي: أَنَّ الخَبيثَ لَم يَكُن مُصَدِّقًا بِرِسَالَةِ النَّبِيِّ ﷺ وَأَنَّ مَجموعَ مَا فَعَلَ مَعَ أَهْلِ حَرَمِ اللهِ تَعالى، وَأَهلِ حَرَمِ نَبِيِّهِ ﷺ وَعِترَتِهِ الطَّيِّبينَ الطَّاهِرينَ فِي الحياةِ وَبعدَ المَمات، وَمَا صَدَرَ مِنْهُ مِنَ المَخازِي، لَيسَ بِأَضعَفَ دِلالَةً عَلى عَدَمِ تَصديقِهِ مِنَ إلقَاءِ وَرَقَةٍ مِن مُصحَفِ الشَّرِيفِ فِي قَذَرٍ، ولا أظُنُّ أنَّ أمرَهُ كَانَ خَافِياً عَلى أَجِلَّةِ المُسلِمينَ إذَّاكَ، وَلكِنَّهُ كَانوا مغلوبِينَ مقهورِينَ، وَأَنا أذهَبُ إلى جَوازِ لَعنِ مِثلِهِ عَلَى التَّعْيِينِ، وَلَو لَم يُتَصَوَّر أن يَكونَ لَهُ مَثَلٌ مِنَ الفَاسِقِين، وَالظَّاهِرُ أَنَّهُ لَمْ يَتُبْ، وَاحتِمَالُ تَوبَتِهِ أَضْعَفُ مِن احتِمَالِ إيمَانِهِ).

واتـە: لـە بیـرو بۆچوونـە هەڵـەکان کـە زاڵبـووە بەسـەر کۆمەڵێـک خەڵکـدا، کـە پـاڵ دەدرێنـە لای ئەهلـی سـوننەت، (واتـە: جەمـاوەری مسـوڵمانان)، ئەوەیـە کـە دەڵێـن: یەزیـد لەسـەر ڕاسـتیی بـووە، حوسـەین هەڵـەی کـردوە کـە لـە دژی یاخیـی بـووەو دەرچـووە!! بـەڵام ئەگـەر تەماشـای سـەرچاوەکانی مێژوویـان بکردایـە، دەیانزانـی کـە یەزیـد چـۆن بەیعەتـی پێـدراوەو، چـۆن خەڵکـی پێـوە پابەنـد کـراوە، کـە لـەو بـارەوە هەمـوو کارێکـی ناشـیرین ئەنجـام دراوە، (ڕاسـتیش دەکات، وەک لـە شـوێنی دیکـەو لـە بۆنـەی دیکـەدا، ئـەوەم باسـکردوە کـە موعاویـە پێنـج سـاڵ پێـش مردنـی خـۆی، بـە زۆرو بـە ترسـاندن و تۆقانـدن پەیمانـی لـە خەڵـک وەرگرتـوە بـۆ یەزیـدی کـوڕی)[1]، ئنجـا ئەگـەر گریـمان ئـەو بەیعەتـەش کـە پێیـدراوە ڕاسـت بووبـێ، (گریـمان بـە ڕاسـتمان دانـا)، دوایـی شـتی وای لـێ دەرکەوتـون، هەموویـان مایـەی ئـەوەن ئـەو گرێبەسـتەی بوویەتـی لەگـەڵ مسـوڵماناندا هەڵبوەشـێتەوەو، هیـچ کەسـێک بـڕوای وانیـە کـە حوکمڕانیـی یەزیـد ڕەوا بووبـێ، مەگـەر نەزانێـک کـە بۆچوونەکـەی بۆچوونێکـی نەزانانـەو عەوامانەیـە.

مـن دەڵێـم: ئـەوەی کـە بەسـەر گومانمـدا زاڵـە ئەوەیـە کـە ئـەو پیسـە، (واتـە: یەزیـد) بـڕوای بـە پەیامـی پێغەمبـەر ﷺ نەبـووەو، تێکـڕای ئـەوەی کردوویەتـی لەگـەڵ خەڵکـی حەرەمـی خـوای بـەرزدا (واتـە: خەڵکـی مەککـە)و خەڵکـی حەرەمـی پێغەمبەرەکـەی دا ﷺ (واتـە: خەڵکـی مەدینـە)و لەگـەڵ وەچـەو خزمانـی پـاک و چاکـی پێغەمبـەردا ﷺ چ لـە حاڵەتـی ژیانیانـداو، چ لـە دوای مردنیشـیان.

ئنجـا ئـەوەی لێـی دەرکەوتـوە لـەو شـتانەدا کـە مایـەی سـەر شـۆڕینی، دەلالەتیان لەسـەر ئـەوە کـە بـڕوای نەبـووە، بێهێزتـر نیـە لـە دەلالەتـی فڕێدانـی پەڕێکـی قورئان بـۆ نێـو پیسـایی، (واتـە: وەک چـۆن دەلالەتـی فڕێدانـی پەڕێکـی قورئـان بـۆ نێـو پیساییەک، ئـەوە دەگەیەنـێ کـە ئـەو کەسـە بـڕوای بـە قورئـان نیـەو، کردەوەکـەی بـە کوفـر لـە قەڵـەم دەدرێ، ئـەوەی یەزیدیـش کردوویەتـی لـە فڕێدانـی پەڕێکـی

---

(١) زیادەی خۆمە.

قورئان بۆ نێو پیسایی، دەلالەتەکەی لەوە کەمتر نیە)[1]، پێشم وانیە کە کاری وی شێردراوە بووبێ، لە زانایان و پێشەوایانی ئیسلام لەو کاتەدا، بەڵام ئەوان ناچار بوون و بێ دەسەڵات کراون.

من پێم وایە کە نەفرین کردن لە بابای وەک یەزید بە دیارییکراویی، دروستە، هەرچەندە مەزەننەو وێنا ناکرێ، وێنەی ئەو هەبووبێ لە نێو فاسقانداو، ئەوەش زیاتر دێتە بەرچاو کە تۆبەی نەکردبێ، ئەگەری گەڕانەوەو تۆبە کردنەکەی، لە ئەگەری بڕوا هێنانەکەی بێهێزترە.

٣- ئالووسیی دەڵێ: (وَمِمَّنْ صَرَّحَ بِلَعْنِهِ: جلال الدين السيوطي عَلَيْهِ الرَّحْمَة)، لەو زانایانەی کە بە ئاشکرا نەفرینیان لێکردوە: (جلال الدين السيوطي)یە ڕەحمەتی خوای لێ بێ.

٤- هەروەها ئالووسیی زانایەکی دیکەی چوارەمیش دێنی، دەڵێ: (وَقَالَ العَلاَّمَة تَفْتَازَانِي: لاَ نَتَوَقَّفُ فِي شَأْنِهِ بَلْ فِي إِيْمَانِه، لَعْنَةُ اللهِ عَلَيْهِ وَعَلَى أَنْصَارِهِ وَأَعْوَانِهِ)، واتە: زانای بەرز (تفتازاني)یش دەڵێ: ئێمە ناوەستین لە بارەی وییەوە، بەڵکو لە بارەی بڕوا هێنانیشیەوە، بەڵکو نەفرینی خوای لێ بێ و، لەسەر پشتیوانەکان و هاوکارەکانیشی[2].

٣)- بڕگەی سێیەم: ڕای خۆمە:

من ڕای خۆم لە دوو خاڵدا دەخەمە ڕوو:

یەکەم: پێم وایە حوکمی ئایەتەکان و فەرموودەکان، زۆر بە ڕوونیی یەزید دەگرێتەوە، وێنەی یەزیدیش دەگرێتەوە، واتە: هەر کەسێکی دیکە، وەک ویی کردبێ، لە حوکمڕانە ستەمکارو خۆسەپێن و بێ بەندو بارو لادەرەکان، ئایەتەکان و فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺ هەموو ئەوانە دەگرنەوەو، لە ڕاستییدا خوا ﷻ کە ئاوای فەرمووەو، پێغەمبەر ﷺ

---

(١) زیادەی خۆمە.

(٢) ئەوەی هێناومە، وەك پێشتریش ئاماژەم پێدا: (الألوسي) لە تەفسیرەکەی خۆی (روح المعاني)، بەرگی (١٣)، جوزئی (٢٦)، لاپەڕە (٣٠٩)، تاکو (٣١١)دا، هێناویەتی.

کە ئاوای فەرمووە، بۆ ئەوە بووە هەر کەسێک وابکات، ئەو هەڕەشەیەو ئەو حوکمە بیگرێتەوە.

دووەم: پێم وایە مادام پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {**لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ، وَلَا اللَّعَّانِ، وَلَا الْفَاحِشِ، وَلَا الْبَذِيءِ**} (**أخرجه الترمذي: ١٩٧٧، وأحمد: ٣٨٣٩، ٣٩٤٨، وابن حبان: ١٩٢، انظر صَحِيح الْجَامِع: ٥٣٨١، الصَّحِيحَة: ٣٢٠، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ** رضي الله عنه)، واتە: بڕوادار تانە لێدەرو، نەفرینکەرو، قسەی ناشیرینکەرو، زمان شڕ نیە.

بۆیە نەفرین کردن لە یەزیدو، لە هەر جۆرە کەسێکی دیکەی وەک ئەویش، بە پەسند نازانم، نەک لەبەر ناڕەوا بوونی، یان لەبەر ئەوەی ئایەتەکانی قورئان، ئەو ئایەتانەی باسمان کردن و، دەقەکانی سوننەت نایگرنەوە، بەڵکو لەبەر ئەوەی نەفرەت کردن نابێ، سیفەتی مسوڵمان بێ، بە پێی ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ.

مەسەلەی دووەم:

باسی کەسانێکی هەڵگەڕاوە لە ئیسلام بە خوتخوتەی شەیتان و، بەهۆی بەڵێندانیانەوە بە کەسانێکی ناحەزی ئیسلام، کە لە هەندێک کاردا بەقسەیان بکەن و، لە سەرە مەرگیشدا فریشتە زەبریان تێدەسرەوێنن، چونکە دوای شتانێکی تووڕەکەری خوا کەوتوون و، ڕەزامەندیی خوایان دزاوەو، خواش چاکەکانی پووچەڵ کردوونەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى ۙ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٥﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ ۖ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ ﴿٢٦﴾ فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی لەسەر پاشوانیان هەڵگەڕاونەوە، دوای ئەوەی ڕێنماییان بۆ ڕوون بۆتەوە، (أدبار)، کۆی (دُبر)ە، واتە: پشتەوە، بە باری پشتەوەدا ڕۆیشتوونەوە، بۆچی خوا ﷻ ئەو تەعبیرەی بەکارهێناوە؟ لەبەر ئەوەی کەسێک کە هەڵدەگەڕێتەوە، بەرەو لای دواوە دەچێ، بۆیە وشەی هەڵگەڕانەوە پاڵدراوەتە لای پشتەوەکان، وشەی (عَلَى)شی بۆ زیاد کراوە: ﴿ارْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِهِم﴾، تاکو بزانرێ کە ئەو ئەو هەڵگەڕنەوەیە زۆر باش چەسپاوە، لە لای پشتەوە، وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: (عَلَى صِرَاطٍ مُستَقيم)هود، واتە: ئەو کەسە لەسەر ڕاستە شەقام چەسپاوە.

﴿مِّن بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى﴾، دوای ئەوەی ڕێنمایی و ڕێی ڕاستیان بۆ ڕوون بۆتەوە، ئەوانە چۆنن؟

٢)- ﴿ٱلشَّيۡطَٰنُ سَوَّلَ لَهُمۡ﴾، شەیتان ئەو هەڵگەڕانەوەیەی بۆ جوان کردوون، بۆی ڕازاندوونەوە، یان بۆی ئاسان کردوون، (سَوَّل)، هەم بە مانای (زَيَّن)و، هەم بە مانای (سَهَّل)ش دێ، بۆی جوان کردوون، بۆی ڕازاندوونەوەو، بۆشی ئاسان کردوون.

٣)- ﴿وَأَمۡلَىٰ لَهُمۡ﴾، (الإملاءُ: الإمْدادُ وَالإمْهَال)، (إملاء)، بە مانای بۆ درێژ کردن و، مۆڵەت دان و، هاوکاریی کردن دێ، ﴿وَأَمۡلَىٰ لَهُمۡ﴾، شەیتان هاوکاریی کردوون و، ڕستی بۆ درێژ کردوون و، مۆڵەتی داون، ﴿وَأَمۡلَىٰ لَهُمۡ﴾، خوێندراویشەتەوە: (وأُمْلِيَ لَهُم)، واتە: مۆڵەتدراون و ڕستیان بۆ درێژ کراوەو، هەروەها خوێندراویشەتەوە: (وَأُمْلِي لَهُم)، واتە: ڕستم بۆ درێژ کردوون و دەرفەتم داون.

٤)- ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ قَالُواْ لِلَّذِينَ كَرِهُواْ مَا نَزَّلَ ٱللَّهُ سَنُطِيعُكُمۡ فِي بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِ﴾، ئەویش بە هۆی ئەوەوە کەسانێک کە ئەوەیان دەدزا، خوا دایبەزاندوەو ڕقیان لێی بوو (کە قورئانە)، پێیان گوتن: لەمەودوا لە هەندێک کاردا بە قسەتان دەکەین.

ئنجا ئایا ئەوانەی کە ئەوەیان دزاوە، کە خوا دایبەزاندوەو ڕقیان لێی بووەو کەیفیان پێی نەهاتوە، کێن؟ دوو ئەگەری هەن:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی جوولەکەکان بێ، بە نسبەت ئەو کاتەوە.

ب- دەشگونجێ مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان بێ، لە خەڵکی مەککە.

بەڵام بە نسبەت ئێستاو دوای ئێستاوە، کە بە دڵنیایی قورئان بەس بۆ ئەو کاتە نەهاتوە، هەموو ئەوانەی ئەوەیان دەدزێ کە خوا دایبەزاندوەو، ڕقیان لەو قورئانەیە کە خوا دایبەزاندوە، هەموویان دەگرێتەوە، چ خاوەن کتێب بن، چ بێ کتێب بن، هەر نەتەوەو هەر زمانێک بن و، لە هەر شوێنێک بن.

کە دەفەرموێ: ﴿سَنُطِيعُكُمۡ فِي بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِ﴾، لە مەودوا لە هەندێ کاردا بە قسەتان دەکەین، (الأمر: شأن الشِّرك وما يُلائِم أهله)، ﴿فِي بَعۡضِ ٱلۡأَمۡرِ﴾، واتە: لە هەندێک کاردا، هەندێک کارەکە چییە؟ ئەوەیە پەیوەندیی بەو خەڵکەوە

هەبـووە، کـە بەڵێنیـان پێـدراوە، ئنجـا ئەگـەر جوولەکـە بـوون، هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەر بـوون، پێیـان گوتـوون: بـە قسـەتان دەکەیـن لـە هەندێـک شـتدا، کـە ئـەوان مەبەسـتیان بـووە، نەشـیان گوتـوە: (فِي كُلِّ أُمـور)، تاکـو قسـەیەک نەکـەن، بۆیـان نەکـرێ، هەروەهـا تاکـو خۆیـان پابەنـد نەکـەن بـە شـتێکەوە، دوایـی کەشـف بـن و هەمـوو کـەس تێیـان بـگات، بـەڵام ئەگـەر لـە هەندێـک کاردا بـێ بـە پەنهانکاریـی، بـە قسـەیان بکـەن، کەشـف نابـن و ناناسرێـن.

٥)- ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ إِسۡرَارَهُمۡ﴾، خواش پەنهانکردنەکەیان دەزانێ، واتە: چ قسە پەنهان بکەن، چ ڕەفتار پەنهان بکەن، خوا ﷻ دەیزانێ.

﴿إِسۡرَارَهُمۡ﴾، خوێندراویشەتەوە: (أَسْرَارَهُم)، خوا نهێنییەکانیان دەزانێ.

(أسرار)، کـۆی (سِرّ)ە، واتـە: خـوا پەنهانەکانیـان دەزانـێ و، نهێنییەکانیـان دەزانـێ، بـەڵام (إِسْرَار) چاوگـە، واتـە: پەنهانکردنەکەیـان دەزانـێ، ئنجـا چ قسـە پەنهـان بکـەن، چ کـردارو ڕەفتاریـان پەنهـان بکـەن، خـوا دەیزانـێ و پێـی ئـاگادارە، لێـرەدا زانایـان گوتوویانـە: دەبـێ مەبەسـت پێـی کـێ بـێ؟ مەبەسـت لـەو جـۆرە کەسـانە کـە خـوا ﷻ باسـیان دەکات: هەڵگەڕاونـەوەو، لەسـەر پاشـوانیان، بـەرەو پاشـەوە ڕۆیشـتوونەوەو، دوای ئـەوەی ڕێـی ڕاسـتیان بۆ ڕۆشـن بۆتەوە، شـەیتانیش ئـەو کارەی بـۆ جـوان و ئاسـان کـردوون، پاشـان هاوکاریـی کـردوون و ڕسـتی بـۆ درێـژ کـردوون، ئـەو هەڵگەڕانەوەشـیان دەرەنجامـی ئـەوە بـووە، کـە بەوانەیـان گوتـوە، ڕقیـان لـەوە بـووە، خـوا ﷻ بـۆی دابەزانـدوون، لـە هەنـدێ کاردا بـە قسـەتان دەکەیـن، ئایـا ئەوانـە کـێ بـوون؟ زانایـان سـێ ئەگەریـان بـۆ دانـاون:

یەکەم: دەگونجێ مەبەست پێی کەسانێک لە دەغەڵ و مونافیقەکان بێ، کە بڕوایەکی ڕاستەقینەیان هێناوە، بەڵام دوایی بەهۆی ئیمان بێهێزییەوە، یان بە هۆی شوبهەو ئیشکالێکەوە کە بۆیان دروستبووە، یان بە هۆی بەرژەوەندییەکی دنیاییەوە کە پێچەوانەی ئیمان و پێچەوانەی ئیسلام بووە، لێی هەڵگەڕاونەوە.

دووەم: دەگونجێ مەبەست پێی تێکڕای ئەو موونافیق و دەغەڵانە بێ، کە بڕیاریان داوە لەسەر کوفر بمێننەوە، دوای ئەوەی بەشداریی پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانانیان کردوە لە کۆڕو مەجلیسیانداو، لە نوێژیانداو، لە کار و چالاکییەکانیاندا، بەڵام دڵی خۆیان لەسەر ئەوە ساغ کردۆتەوەو، لە لای خۆیانەوە بڕیاریان داوە، کە لێبڕاوانە لەسەر کوفری خۆیان بەردەوام بن.

سێیەم: دەشگونجێ مەبەست پێی کۆمەڵێک لە موونافیقەکان بووبێ، کە بەشداریی مسوڵمانانیان نەکردوە لە جەنگ دا، لە حاڵێکدا کە زانیویشیانە ئەوە ئەرکێکی ئیسلامەو، هەقە، واتە: لەگەڵ ئەوەشدا لەگەڵ کارەکانی دیکەی مسوڵمانان بەشدار بوون، بەڵام لە جەنگ و جیهادو ڕووبەڕوو بوونەوەی دوژمناندا، بەشدارییان نەکردوە هەرچەندە بە هەقیان زانیوە.

دوایی خوا ﷻ لە بارەی سەرەنجامی ئەوانەوە دەفەرموێ:

٦)- ﴿ فَكَيۡفَ إِذَا تَوَفَّتۡهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ﴾، ئنجا ئایا حاڵ و کاریان چۆن دەبێ، کاتێک فریشتەکان دەیانمرێنن! ﴿ فَكَيۡفَ ﴾، ئنجا کە لێرەدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَكَيۡفَ إِذَا تَوَفَّتۡهُمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ ﴾، حاڵیان چۆن دەبێ کاتێک کە فریشتەکان دەیانمرێنن، مانای وایە هەر لە یەکەم مەنزڵگای ڕۆژی دواییەوە، کە مردنە، لە وێوە ئازارو سزا و ئەشکەنجە بۆ بێبڕوایان دەست پێ دەکات، ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ فَكَيۡفَ ﴾، ئەمە بۆ سەرسوڕماندنە، واتە: حاڵێکی زۆر خراپیان دەبێ، وابێ، سەرت لێی سوڕبمێنێ، دوایی باس دەکات کە فریشتەکان گیانیان دەکێشن چییان لێ دەکەن؟

٧)- ﴿ يَضۡرِبُونَ وُجُوهَهُمۡ وَأَدۡبَٰرَهُمۡ ﴾، لە دەم و چاویان دەدەن و لە پشتەوەشیان دەدەن، هەم لە ڕوویان دەدەن و، زەبریان تێ دەسرەوێنن و، هەم لە پشتشیان زەبر دەسرەوێنن، بۆچی خوا ﷻ ئەو دوو لایەی دیاریی کردوون؟

یەکەم: ئەو دەم و چاوەی پاراستوویانە لە زەبری شمشێر، ئەگەر بچن بۆ جەنگ و جیهادو لەگەڵ ئەهلی کوفردا، ڕووبەڕوو ببنەوە، فریشتە لەو دەم و چاوەیان دەدەن،

ئەو پشتەیان کە ئەگەر بەشداریی جەنگ ببوونایە، لە ترسان پشتیان لە دوژمن دەکرد، لەو پشتەشیان دەدەن، کە لە ئەگەری بەشداربوونیان دا، ئەوانە پاشیان (پشتیان) دەکردە دوژمن.

دووەم: واتایەکی دیکەی: ﴿يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ﴾، واتە: لە هەموو لایەکیان دەدەن، زەبر لە هەموو لایەکیان دەسرەوێنن، کەسێک بە یەکێک دەڵێ: لە ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای، لە پێش و دواییدا، یانی: لە هەموو لایەکیدا.

٨)- ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَكَرِهُوا رِضْوَانَهُ﴾، ئەوەش بەهۆی ئەوەوە شوێن ئەوە کەوتوون، کە خوای تووڕە کردوە، {کە بریتیە لە شیرک و، کوفرو، نیفاق و، شوێن ئەو شتانە کەوتوون کە مایەی تووڕە بوونی خوان ﷻ}و ڕقیشیان لە ڕەزامەندیی خوا بووە، واتە: ڕقیان لەو هۆکارانە بووە، کە مایەی ڕازییکردنی خوان، کە لە ئیسلام و کارو ئەرکەکانی ئیسلامدا بەرجەستەن.

کە دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ﴾، واتە: ئەو مردنە سامناکە، ئەو سزاو ئازارە، کە فریشتەکان لە سەرە مەرگدا لە دەم و چاویان دەدەن و، لە پشتیان دەدەن، بەهۆی ئەوەوەیە کە ئەوانە شوێن ئەوە کەوتوون، خوای تووڕە کردووە، ڕقیشیان لە ڕەزامەندیی خوا بووە، یانی: لەو کارانەی ڕەزامەندیی خوایان بۆ دەستەبەر دەکەن، بۆیە خوا ﷻ کردەوەکانی لێ هەڵوەشاندوونەوە، کەواتە: شوێن کەوتنی ئەو شتانەی، مایەی تووڕە کردنی خوان، پێویستکەری ئەوە بووە، لە دەم و چاویان بدرێ، هەروەک ڕق هەڵسانیان لەو شتانەی جێگای ڕەزامەندیی خوان و، پشتتێکردنیان لە ڕەزامەندیی خوا، هۆکاری ئەوە بووە، لە پشتیان بدرێ.

٩)- ﴿فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ﴾، ئنجا (بۆیە خوا ﷻ) کردەوەکانی لێ هەڵوەشاندونەوەو، کەواتە: شوێن کەوتنی ئەو شتانەی مایەی تووڕە کردنی خوان، پێویستکەری ئەوە بووە لە دەم و چاویان بدرێ، هەروەها ڕق هەڵسانیان لەو شتانەی جێگای ڕەزامەندیی

خوان و، پشتتێکردن لە ڕەزامەندیی خوا، هۆکاری ئەوە بووە، لە پشتیان بدرێ و، لە ئاکامیش دا: هەڵوەشانەوەی کردەوەکانیشیان و پووچەڵکردنەوەی کردەوە باشەکانیان، بە جۆرێک نەتوانن لێیان بەهرەمەند بن لە ڕۆژی دواییدا.

مەسەلەی سێیەم:

مونافیقـە دەروون ناسـاغەکان خەیـاڵ پـڵاو دەکـەن، ئەگـەر پێیـان وابـێ خـوا بوغـزو کینـەی دەروونیـان دەرناخـات، بەڵکـو ئەگـەر خـوا ﷻ بیـەوێ بـە قیافـەو دیمەنیـان دەناسرێـن و، مسـۆگەر پێغەمبـەری خـوا (موحەممـەد ﷺ) بـە شـێوازو ئـاوازی قسـەیان دەیانناسـێ و، خـواش کردەوەکانیـان دەزانـێ، بەدڵنیاییـش دەیانجەڕبێنـێ، تاکـو لـە نێویانـدا تێکۆشـەرانی فیـداکارو خۆڕاگـران دەزانـێ و، هـەواڵ و هەڵوێسـتەکانیان بـێ پـەردە دەخاتـەڕوو:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴿٢٩﴾ وَلَوْ نَشَآءُ لَأَرَيْنَٰكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُم بِسِيمَٰهُمْ ۚ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِى لَحْنِ ٱلْقَوْلِ ۚ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٠﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ٱلْمُجَٰهِدِينَ مِنكُمْ وَٱلصَّٰبِرِينَ وَنَبْلُوَا۟ أَخْبَارَكُمْ ﴿٣١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ أَمْ حَسِبَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴾؟، بەڵکو ئایا ئەوانەی دڵەکانیان نەخۆشییان تێدایە، پێیان وایە: خوا کینەکانیان وەدەرنانێ و دەرناخات؟ زانایان هەندێکیان (أم) یان بە (بَل) لێک داوەتەوەو، هەندێکیش گوتوویانە: هەم مانای (بَل) و، هەم مانای (أ) هەمزەی پرسیارکردن دەگەیەنێ، واتە: بەڵکو ئایا ئەوانەی دڵیان نەخۆشیی تێدایە، پێیان وایە خوا کینەکانیان نەخاتە دەرێ؟ ئەو کینەو بوغزانەی لە دڵ و دەروونیاندان! ئەو نەخۆشییە بریتیە لە دوو دڵیی و، نیفاق و، شیرک و، کوفر، بەڵام بە پێی ڕەوت زیاتر مەبەست پێی: دوو دڵیی و دەغەڵییە.

﴿ أَن لَّن يُخْرِجَ ٱللَّهُ أَضْغَٰنَهُمْ ﴾، واتـە: کـە هەرگیـز لـە داهاتوودا کینـەو بوغزەکانیان کـە بەرانبـەر ئیسـلام و مسـوڵمانان هەیانـە، خـوا ﷻ نەیانخاتـە گـۆڕێ، ئـەو کینـەو بوغزانەیـان بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ و مسـوڵمانان کەشـف نـەکات؟ (أَضْغَـان)،

کـۆی (**ضِغـن**)، یـان (**ضَغـن**)ە، واتـە: کینـە (**الحِقـد**)، کـە بریتیـە لـە: پەسـتییەک و ڕق لێبوونەوەیەکـی پەنهـان لـە نێـو دڵـدا، (**ما يُضْمَـرُ مِـنَ المَكـرُوهِ**)، ئـەو خراپەیـەی لـە دڵـدا پەنهـان دەکـرێ (**ضِغـن**) و (**ضَغـن**)، بریتیـە لـە: شـتی خـراپ کـە پەنهـان دەکـرێ، یـان (**غِـش**) یـانی: ناپاکیـی، یـان (**حَسـد**) واتـە: ئیرەیـی، یـان (**حِقـد**)، واتـە: کینـە، یـان (**عَـداوة**)، دوژمنایەتیـی زانایـانی ڕوونکـەرەوەی قورئـان، بـە هەمـوو ئـەو واتایانەیـان هێنـاوە، کـە ڕەنگـە لـە هـەر سـیاقێک دا مانایـەک یـان زیاتـر بێتـە زەینـەوە، چونکـە هەنـدێ وشـە کـە خـوا ﷻ لـە قورئانـدا بـە کاری هێنـاون، چەنـد واتایـەک بـە دەسـتەوە دەدەن، هەندێکیـان مانـای ڕاسـتەقینەیانەو، هەندێکیـان مانـای خوازراویانـە، یـان مانـای مەجازییانـە، بـەڵام بـە پێـی سـیاقەکان، یەکێـک لـەو مانایانـە زیاتـر زاڵ دەبـێ، کـە مەبەسـت بـێ.

٢)- ﴿وَلَوۡ نَشَآءُ لَأَرَيۡنَٰكَهُمۡ﴾، ئەگەر ویستبامان ئەوانمان پێشانی تۆ دەدا.

ئەمە لێرەدا دوو واتای هەن:

أ- (**أي: لأَرَيْنَاكَ أَشْخَاصَهُم فَعَرَفْتَهُم**)، خودی ئەو کەسانەمان پێشانی تۆ دەداو دەتناسین.

ب- یاخود: (**لَذَكَرنا لَكَ أَوصَافَهُم فَعَرَفْتَهُم بِهَا**)، سیفەتەکانیانمان بۆت ڕوون دەکردنەوە کە بەو سیفەتانە بیانناسی.

٣)- ﴿فَلَعَرَفۡتَهُم بِسِيمَٰهُمۡ﴾، ئەو کاتە تۆ بە نیشانەیان دەتناسین، (ل)ی سەر: ﴿لَأَرَيۡنَٰكَهُمۡ﴾، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوۡ نَشَآءُ لَأَرَيۡنَٰكَهُمۡ﴾، ئەو لام (ل)ە، وەڵامی: ئەگەر ﴿وَلَوۡ﴾ە، ئەگەر ویستبامان پێشانمان دەدای، سەرەنجام بە هۆی نیشانەیانەوە دەتناسین، (**سيما وسِيمياء: العَلَامَةُ المُلاَزِمَة وَأَصْلُهُ: أَسْمَى مِن الوَسْمِ، وَهُوَ جَعْلُ سِمَةٍ للشيء**)، (**سيما، وسمياء**)، نیشانەیەکە کە پەیوەست بێ بە شتێکەوە، ئەصڵەکەشی لە (**وَسْم**)ەوە هاتوە، ئەویش لە (**أسمى**)یە، واتە: شتێک بکرێتە نیشانە بۆ شتێک.

٤)- ﴿وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِ﴾، بە دڵنیایی تۆ بە هۆی لادانی قسەوە دەیانناسی، یان بە هۆی ئاوازی قسەوە، یان شێوازی قسەوە، ئاشنایان دەبی، وشەی: ﴿لَحۡنِ﴾، بە

هەر سێ واتایەکە هاتوە، (**اللَّحْنُ: النَّغْمَةُ، وَاللَّحْنُ: الأُسْلُوبُ، وَاللَّحْنُ: الكَلَامُ الَّذِي يَكُونُ عَلَى غَيْرِ ظَاهِرِه، لِيَفْطِنَ لَهُ مَنْ يُرَادُ أَنْ يَفْهَمَهُ، دُونَ أَنْ يَفْهَمَهُ غَيْرُه**)، وشەی (**لَحْن**)، هەم بە مانای ئاواز دێ، هەم بە مانای شێواز دێ، هەم بە مانای قسەیەک دێ، کە ڕواڵەتەکەی مەبەست نەبێ، ئەو کەسەش کە دەویسترێ تێیبگات، تێی بگات، بێ ئەوەی خەڵکی دیکە لێی حاڵیی بێ.

دەفەرموێ: تۆ لە ئاوازی قسەیان، یان لە شێوازی قسەیان و، یان لە بادانی قسەیانەوە، دەیانناسی.

٥)- ﴿وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، خواش بە گشتیی کردەوەکانتان دەزانێ، کردەوەکانتان دەزانێ هی هەموو لایەک بە چاک و خراپەوە.

کە دەفەرموێ: ﴿وَلَتَعۡرِفَنَّهُمۡ فِي لَحۡنِ ٱلۡقَوۡلِۚ وَٱللَّهُ يَعۡلَمُ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، (**إحْتِرَاسٌ مِمَّا يَقْتَضِيهِ مَفْهُومُ (لَو نَشَاءُ لأَرَيْنَاكَهُم) مِنْ عَدَمِ وُقُوعِ مَشِيئَةٍ لإِرَائَتِهِ إِيَّاهُم بِنُعوتِهِم، أي: إِنْ لَمْ نُرِكَ إِيَّاهُم بِسِيمَاهُم، فَلَتَقَعَنَّ مَعرِفَتُكَ بِهِم مِن لَحْنِ كَلَامٍ بِإلهَامٍ يَجعَلُهُ اللهُ لِرَسُولِه**)، ئەوە بۆ خۆ پاراستنە لەوەی چەمکی ئەو فەرمایشتە دەیخوازێ، کە پێشێ فەرمووی: ﴿وَلَوۡ نَشَآءُ لَأَرَيۡنَٰكَهُمۡ﴾، (ئەگەر ویستبامان ئەوانمان پێشانی تۆ دەدات)، کە خوا ﷻ نەیویستوە ئەوانی پێشان بدات بە سیفەتەکانیان، کە وانەزانرێ بە هیچ جۆرێ خوا ﷻ ئەوانی پێشانی پێغەمبەر ﷺ نەداوە، واتە: ئەگەر ئەوان پێشانی تۆ نەدەین، بە نیشانەکانیان، بە دڵنیایی ناسینی تۆ بۆ ئەوان هەر دێتە دی، بە هۆی ئاوازو شێوازی قسەیانەوە، یاخود بە هۆی لادانی قسەیانەوە بەخورپە و ئیلهامێ کە خوا ﷻ بۆ پێغەمبەری خۆی ﷺ دەیڕەخسێنێ.

٦)- ﴿وَلَنَبۡلُوَنَّكُمۡ حَتَّىٰ نَعۡلَمَ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰبِرِينَ﴾، بە جەختکردنەوەوە، ئێمە تاقیتان دەکەینەوە، تاکو تێکۆشەران لە ئێوەو خۆڕاگران بزانین.

دەگونجێ (**جهاد**) مەبەست پێی جەنگ و کوشتار بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی هەر جۆرە تێکۆشانێکی دیکە بێ.

﴿ وَالصَّٰبِرِينَ ﴾، هەروەها خۆڕاگران لە ئێوە، تاقیتان دەکەینەوە تاکو تێکۆشەران لە نێو ئێوەدا دەزانین و، خۆڕاگران لە نێو ئێوەدا دەزانین، خۆڕاگران لەسەر جەنگ و جیهادو جگە لە جەنگ و جیهادییش.

٧)- ﴿ وَنَبْلُوَاْ أَخْبَارَكُمْ ﴾، هەواڵەکانیشتان دەجەرِبێنین، تاقییدەکەینەوە، واتە: هەواڵەکانتان و هەڵوێستەکانتان دەردەخەین، (**البَلْو: الإخْتِبَارُ وتَعَرُّفُ حَالِ الشَّيء**)، (**بلو**): بریتیە لە تاقیکردنەوەو زانینی حاڵی شتێک.

کە دەفەرموێ: ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ﴾، (**حَتَّـى حَـرْفُ انْتِهاءٍ، فَـمَا بَعْدَهَـا غَايَـةٌ لِلفِعْـلِ الَّـذِي قَبْلَهَـا، وَهِـيَ هُنَـا مُسْـتَعْمَلَةٌ فِي مَعْنَـى لاَمِ التَّعْلِيـلِ**)، (**حتـى**): پیتێکە بۆ کۆتایی شتێک بەکاردێ، ئنجا ئەوەی لە دواوەی دێ، ئامانجە بۆ ئەوەی لە پێشیەوە باسکراوە، کە لێرەدا (**حتـى**)، بەکارهێنراوە بە مانای لامی هۆکار دۆزیی (**لام التعلیـل**)، یانی: (**لِنَبلُوَنَّكُـمْ لِنَعْلَـمَ المُجَاهِدِيـنَ مِنْكُـم**)، بەڵام بۆچی (**حَتَّـى**) بەکارهاتوە؟ یانی: ئەو تاقیکردنەوەیە بەردەوام دەبێ، تاکو سەرەنجام ئەوانەتان کە تێکۆشەرن و فیداکارن و، ئەوانەشتان کە خۆڕاگرن، دەزانین و دەردەکەون، یانی: بە زمانی حاڵ، یان لە واقیعدا دەردەکەون، ئەگەرنا خوا ﷻ هەر دەیانزانێ، ﴿ وَنَبْلُوَاْ أَخْبَارَكُمْ ﴾، هەروەها هەواڵەکانیشتان دەزانین، لەسەر ئەرزی واقیع هەواڵەکانتان دەردەکەون، تاکو بۆ خەڵک دەردەکەون و لە واقیعدا بەرجەستە دەبن.

﴿ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (**يَبْلُوَنَّكُـم**)، هەروەها ﴿ حَتَّىٰ نَعْلَمَ ﴾، خوێندراوەتەوەش: (**حتَّـى يَعلَـمَ**)، و ﴿ وَنَبْلُوَاْ ﴾، خوێندراوەتەوەش: (**وَيَبْلُـوَا**) بە هەموو شێوە خوێندنەوەکان هاتوون، واتە: تاقییتان دەکەینەوە، تاکو ئەو هەواڵانەی کە بە هۆیانەوە ستاییش دەکرێن، یاخود سەرزەنشت دەکرێن، دەردەکەون، ئێمە لێتان ناگەڕێین ئاوا وەک ماش و برنج تێکەڵ بن، بەڵکو تاقیتان دەکەینەوە، تاکو پاک و پیستان، چاک و خراپتان لێک دەکەینەوەو، ئەم ئایەتە وەک ئەو ئایەتەی سوورەتی (**آل عمـران**) وایە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ:

﴿ مَّا كَانَ ٱللَّهُ لِيَذَرَ ٱلْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَآ أَنتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ۗ وَمَا كَانَ ٱللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى ٱلْغَيْبِ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَجْتَبِى مِن رُّسُلِهِۦ مَن يَشَآءُ ۖ فَـَٔامِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرُسُلِهِۦ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٩﴾ ﴾، واتە: ناگونجێ خوا لە بڕواداران بگەڕێ، وەک ئەو حاڵەی کە ئێوە لەسەرینی، ﴿ حَتَّىٰ يَمِيزَ ٱلْخَبِيثَ مِنَ ٱلطَّيِّبِ ﴾، لێرەدا شتێک قرتێندراوە بە سیاق دەزانرێ، واتە: تاقیتان دەکاتەوە، تاکو پیس لە پاک جیا دەبێتەوەو، ناشگونجێ خوا ﷻ ئێوە لە پەنهان ئاگادار بکات، بەڵام خوا ﷻ لە پێغەمبەرانی خۆی هەڵدەبژێرێ، هەر کەسێ بیەوێ، (واتە: هەڵیاندەبژێرێ بۆ جەنگ و جیهادو فیداکاریی)، دەجا ئێوەش بڕوا بێنن بە خواو، پێغەمبەرانی خواو، ئەگەر بڕوابێنن و پارێز بکەن، پاداشتێکی مەزنتان هەیە.

عادەت و سوننەتی خوا وابووە لە ژیانی بەشەردا کە لێ نەگەڕێ خەڵک بە تێکەڵ و پێکەڵیی بمێنێتەوە، نەزانرێ کێ چۆنە؟ کێ بایی چەندە؟ کێ چەندەی ئیمان پێیە؟ کێ ئیمانی هەیەو کێ نیەتی؟ بەڵکو خوا ﷻ ڕووداوو پێشهاتەکان دێنێتە پێش، کارو کردەوەکان دێنێتە پێش، تاکو سەرەنجام وەک گوتراوە: لە بوارێدا، لاقی ڕەش و سپی دەردەکەوێ، لە تەنگانەو سەغڵەتییاندا، هەر کەسە جەوهەرو چییەتی خۆی دەردەخات.

خوای پەروەردگار بە لوتفی خۆی، یارمەتییمان بدات هەمیشە شتی باشمان لێ دەربکەوێ، بە تایبەتی لە تەنگانانداو، وامان لێ بکات بە هۆی تاقیکردنەوەکانەوە زیاتر ساغ و پتەو بین، پاک و چاک بین، هەواڵ و هەڵویستەکانمان مایەی سەربەرزییمان بن، لە دنیاو دوارۆژدا، نەک مایەی عەیبدارییمان.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرســەمان لــە حــەوت (٧) ئایــەتی کۆتایــی ســوورەتی (محمــد) پێــک دێ، ئایەتەکانــی: (٣٢ - ٣٨)، کــە تــەوەری ســەرەکییان باســی بەرەنــگار بوونــەوەی بێبڕوایانــی شەڕفرۆشــەو، هاندانــی بڕوادارانــە لــەو بــارەوە:

١- چ بە بێهێزو ڕەنجەڕۆو دەستخەڕۆ پێشاندانی کافران، لە دنیاو دوارۆژدا.

٢- چ بە هۆشداریی پێدانی بڕواداران، کە کردەوەکانیان پووچەڵ نەکەنەوەو لە خۆیان وریابن.

٣- چ بە کەم بایەخ پێدانی ژیانی دنیای و ماددیی، خوا ﷻ ژیانی دنیا بە کەم بایەخ دەخاتەڕوو، تاکو ئەوەش هاندەر بێ بۆ مسوڵمانان بۆ فیداکاریی و، دەستیان بە دنیاوە نەبێ و، گوریس لە بن ڕانەخەن و، باوەشی پێدا نەکەن.

٤- چ بە هۆی خستنەڕووی ئەوە، کە خوا ﷻ لەگەڵ بڕواداران دایەو، پاداشتیان کەم ناکاتەوە، هی کردەوە باشەکانیان.

٥- چ بە خستنەڕووی ئەو ڕاستییە، کە خوا ﷻ جگە لە کەمێک ماڵ و سامانیان لێ داوا ناکات ببیەخشن.

٦- چ بە هەڕەشە لێکردنیان، کە ئەگەر پشت بکەنە ئیسلام، خوا ﷻ پەکی ناکەوێ و، کەسانێکی دیکە دێنێ، کە وەک ئەوان نابن، پشت لە ئیسلام بکەن و، پشت لە ئەرکەکانی سەرشانیان بکەن، کە ئایین و بەرنامەی خوا بۆیان دیاریی دەکات.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَىٰ لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَـٰلَهُمْ ﴿٣٢﴾ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ

وَلَا تُبْطِلُوٓا۟ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٣﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوا۟ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا۟ وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا۟ وَيُخْرِجْ أَضْغَـٰنَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَـٰٓأَنتُمْ هَـٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ ۖ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ وَٱللَّهُ ٱلْغَنِىُّ وَأَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ ۚ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا۟ أَمْثَـٰلَكُم ﴿٣٨﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی ئەوانەی بێبڕوا بوون و، خەڵکیان لە (بەرنامەو) ڕێی خوا لاداو، سەرپێچیی پێغەمبەریان کرد، دوای ئەوەی ڕاستە ڕێیان بۆ ڕوون بوو بۆوە، یەک تۆز (هیچ ئەندازەیەک)، زیان بە خوا ناگەیەنن و، کردەوەکانیشیان پووچەڵ دەکاتەوە ﴿٣٢﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! فەرمانبەریی خوا بکەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر بکەن و، کردەوەکانتان پووچەڵ مەکەنەوە ﴿٣٣﴾ بێگومان ئەوانەی بێبڕوابوون و ڕێگریی (خەڵک)یان کرد لە ڕێی خوا، دوایی لە حاڵێکدا مردن کە بێبڕوابوون، هەرگیز خوا لێیان نابووریٚ ﴿٣٤﴾ ئنجا (ئەی بڕوادارینە!) بێهێز مەبن و، (لایەنی بەرانبەر) بانگ مەکەن بۆ ئاشتیی، لە حاڵێکدا ئێوە لە بەرزترانن و، خواش لەگەڵتانەو، کردەوەکانیشتان کەم ناکات ﴿٣٥﴾ بە دڵنیایی ژیانی دنیا یاریی و خافڵانەو، ئەگەر بڕواش بێنن و پارێز بکەن، پاداشتەکانتان دەداتێ و (خەرجکردنی سەرجەم) سامانەکانیشتان لێ داوا ناکات، بەڵکو داوای کەمێک لە ماڵ و سامانتان لێ دەکات ﴿٣٦﴾ ئەگەر بە جەختکردنەوە (ماڵ و سامانەکانتان) لێتان داوا بکات، ڕژدیی دەکەن و کینەکانیشتان (لە بەرانبەر فەرمانکردن بە خەرجکردن دا) لێتان (لە دڵ و دەروونتان) دەردێنێ ﴿٣٧﴾ ئەها (ئێستا) ئێوە بانگ دەکرێن، لە

ڕێی خوادا ببەخشن، کەچی هەتانە چرووکیی دەکات و، هەر کەسیش چرووکیی بکات، بەرانبەر بە (سوودی) خۆی ڕژدیی دەکات و، خواش بێ نیازەو، ئێوەش هەژارن و ئەگەر پشتیش هەڵبکەن، (خوا) کۆمەڵێکی دیکەی جگە لە ئێوە دەکاتە جێدارتان، ئنجا ئەوان وەک ئێوەش نابن ﴿٣٨﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(﴿وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ﴾): واتە: سەرپێچییان کرد لە پێغەمبەر ﷺ، (الشِّقَاقُ: الْمُخَالَفَةُ وكَوْنُكَ فِي شِقٍّ غَيْرِ شِقِّ صَاحِبِكَ، أو مِنْ : شَقَّ العَصَا بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ)، (شِقَاق): بە مانای سەرپێچییکردن، یان ناکۆکییکردن دێ، ئەویش ئەوەیە کە تۆ لە لایەک بی، جگە لە لای بەرانبەرەکەت، یاخود لەوەوە هاتوە، کە گۆچان لە بەینتاندا بشکێنرێ، لەت بکرێ.

(﴿وَلَا تُبْطِلُوٓاْ أَعْمَٰلَكُمْ﴾): کردەوەکانتان هەڵمەوەشێننەوە، پووچەڵ مەکەنەوە، (بَطَلَ، بُطُولاً، وَبُطْلاً وبُطْلاَنَاً: ذَهَبَ دَمُهُ بُطْلاً: هَدَراً، والإبْطَالُ: إفْسَادُ الشَّيءِ وَإزَالَتُهُ)، دەگوترێ: (بَطَلَ، بُطُولاً، وبُطْلاً وبُطْلاَنَاً)، واتە: پووچەڵ بۆوەو، پووچەڵ بوونەوە، دەگوترێ: (ذَهَبَ دَمُهُ بُطْلاً)، واتە: خوێنەکەی بە بەلاش چوو، پووچەڵ بوو، (إبطال): بریتیە لە تێکدان و لابردنی شتێک و پووچەڵکردنەوەو بێ ئێوەڕۆک کردنی.

(﴿فَلَا تَهِنُواْ﴾): (الوَهْنُ: ضَعْفٌ مِنْ حَيْثُ الخَلْقِ والخُلُقِ)، (وَهن): بریتیە لە بێهێزیی لە ڕووی جەستەوەو، لە ڕووی ئاکارەوە، (﴿فَلَا تَهِنُواْ﴾)، واتە: (فَلا تَضْعُفُوا)، بێهێز مەبن، چ لە ڕووی جەستەیی و ڕواڵەتەوە، خۆتان بێهێز پێشان بدەن، چ لە ڕووی دەروونەوە تێک بشکێن.

(﴿ٱلسَّلْمِ﴾): (السَّلْمُ: الصُّلْحُ، والسَّلْمُ والسِّلْمُ: إسْمٌ بِإزَاءِ الحَرْبِ)، وشەی (سَلم): بە مانای ئاشتەوایی و صوڵح دێ، (سِلْم و سَلْم)، لە بەرانبەری جەنگدا دێ.

(وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ): واتە: ئێوە بەرزترن، (العُلُوّ: الإرْتِفَاعُ، وَالأَعْلَى: الأَشْرَف، عَلاَ يَعْلُو عُلُوًّا، وهُوَ عَالٍ، وَعَلِيَ يَعْلَى عَلاَءً)، (عُلُوًّا): بە مانای بەرزیی دێ، (أَعْلَى)، بە مانای باشتر دێ، وەک چۆن بە مانای بەرزتر دێ، بە مانای باشتریش دێ، دەگوترێ: (عَلاَ يَعْلُو عُلُوًّا، وَهُوَ عَالٍ)، بەرزبوو، بەرز دەبێ، بەرز بوونەوە، ئەو بەرزە، هەروەها (عَلِيَ يَعْلَى عَلاَءً)، ئەمیش هەر بە مانای بەرز بوو، بەرز دەبێ، بەرز بوونەوە.

(وَلَن يَتِرَكُمْ): (لَن يَنْقُصَكُم)، واتە: لێتان کەم ناکات، (وَتَرتُهُ: أَصَبْتُهُ بِمَكرُوهٍ)، (وَتَرتُهُ): خراپەیەکم بەسەر هێنا، لێرەدا بە مانای (لَنْ يَظْلِمَكُم أُجُورَ أَعْمَالِكُم فَيَنقُصكُم ثَوَابَهَا)، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ﴾، واتە: ستەمتان لێناکات، کە لە پاداشتی کردەوەکانتان کەم بکاتەوە، دەگوترێ: (وَتِرْتُ الرَّجُلَ: أي: قَتَلْتُ لَهُ قَتِيلاً، أو أَخَذْتُ لَهُ مَالاً غَصْبَاً)، (وَتِرتُ الرَّجُلَ): واتە: کوژراوێکم لێ کوشت، یاخود ماڵ و سامانەکەیم بە زۆر لێ زەوتکرد.

(لَعِبٌ): (لَعِبَ فُلاَنٌ إذَا كَانَ فِعْلُهُ غَيْرَ قَاصِدٍ مَقْصِداً صَحِيْحَاً)، (لَعِب): بە کوردیی دەڵێین: یاریی و گەمە، (لَعِبَ فُلاَنٌ)، ئەگەر کەسێک کردەوەکەی ئامانجدار نەبێ، ئامانجێکی باش و ڕاستیی لە پشتەوە نەبێ، دەگوترێ: گەمە و یاریی دەکات.

(وَلَهْوٌ): (مَا يَشْغُلُ الإنْسَانَ عَمَّا يُهِمُّهُ وَيَعْنِيهِ) (لَهْو): بریتیە لەوەی مرۆڤ بێئاگا بکات و لە شتێک بیخافڵێنی کە بە لایەوە گرنگە، واتە: شتێکی لاوەکیی کە مرۆڤ سەرقاڵ بکات، لە شتێک کە بە لایەوە گرنگەو جێی مەبەستە.

کەواتە: (لَعِب): بە یاریی و گەمە دێ، (لَهْو): بە مانای خافڵان دێ.

(فَيُحْفِكُمْ): (الإحْفَاءُ فِي السُّؤَالِ: الشِدّة فِي الإلْحَاحِ بالمُطَالَبَةِ، أَحْفَيْتُ الدَّابَّةَ: جَعَلتُهَا حَافِيَاً)، (الإحْفَاءُ فِي السُّؤَالِ)، ئەوەیە کەسێک زۆر داوای شتێک لە کەسێک بکات، زۆر داوای لێبکات و مکووڕ بێ لە سەری و، دەگوترێ: (أَحْفَيْتُ الدَّابَّةَ)، واتە: ئاژەڵەکەم پێ خواس کرد، کە وڵاخ و ئێسترو جاری وایە کەریش، ناڵیان لە

بنـی پێیـان داون، ئنجـا ئەگـەر ناڵـی وڵاخەکـەی لێکردبێتـەوەو، کـە لەجێـی پێـڵاوی مرۆڤـە، ئـەوە پێـی گوتـراوە: (أَحفَيـتُ الدَّابَّةَ)، وڵاخەکـەم و، ئاژەڵەکـەم پێخـواس کـرد، ئنجـا کەسـێک زۆر داوای شـتێک لـە کەسـێک دەکات، وەک ئـەوە وایـە پێڵاوەکـەی یـان بەرگەکـەی لێسـتاندبێ و، زۆری شـت لـێ داوا کردبـێ.

(تَبۡخَلُواْ): (البُخْـلُ: إِمْسَـاكُ الْمُقْتَنِيَـاتِ عَـمَّا لاَ يَحِـقُّ حَبْسُـهَا عَنْهَـا، وَيُقَابِلُـهُ الجُـودُ)، (بُخـل): بریتیـە لـە دەسـت پێـوە گرتنـی ئـەو شـتانەی کـە نابـێ دەسـتیان پێـوە بگیـردرێ و، دەبـێ ببەخشرێـن، پێچەوانـەی (بُخـل)، کـە بـە کوردیـی دەڵێیـن: چرووکیـی، یـان رژدیـی یـان دەسـت نووقانـدن، پێچەوانەکـەی و بەرانبەرەکـەی بریتیـە لـە: دەسـتکراوەیی و بەخشـندەیی.

(يَسۡتَبۡدِلۡ): (الإِبْـدَالُ وَالتَّبْدِيـلُ والتَّبَـدُّلُ والإِسْـتِبْدَالُ: جَعْـلُ الـشَّيء مَـكَانَ آخَـر، وَهُـوَ أَعَـمُّ مِـنَ العِـوَضِ، فَـإِنَّ العِـوَضَ هُـوَ أَنْ يَصِـيرَ لَـكَ الثَّـانِي بإِعْطَـاءِ الأَوَّلِ)، (يَسۡتَبۡدِلۡ)، واتـە: دەگـۆڕێ، لادەبـات، ئنجـا (إِبْـدَالُ وتَبْدِيـلُ وتَبَـدُّلُ وإِسْـتِبْدَال)، مانـای هەرچواریـان، ئەوەیـە کـە تـۆ شـتێک لـە جێـی شـتێکی دیکـە دابنێـی، ئـەوە گشـتییترە لـە قەرەبـوو (عِـوَض)، کـە ئەوەیـە دووەم بێتـە هـی تـۆ، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە تـۆ یەکـەم دەبەخشـی، بڵێـی: ئـەو شـتەم بدەیـەو، ئـەو شـتەت دەدەمـێ، ئـەوە قەرەبـوو (عـوض)ە، بـەڵام (إِبْـدَالُ وتَبْدِيـلُ وتَبَـدُّلُ وإِسْـتِبْدَال)، ئەوەیـە کـە شـتێک بگـۆڕی بـە شـتێک، ئنجـا چ دووەمـت بێتـە دەسـتێ، یـان نـا.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـە کۆتایـی سـوورەتی (محمـد)دا، وەک لـە پێناسـەی ئـەم دەرسـەش دا باسـمان کـرد، هـەم بۆمـان باسـی بێبڕوایانـی خەڵـک لـە ڕێـی خـوا لادەرو سـەرپێچییکار بـۆ پێغەمبـەر ﷺ دەکات، دوای ئـەوەی ڕێـی ڕاسـتیان بـۆ ڕۆشـن بۆتـەوە، کـە ئەوانـە زیـان بـە خـوا ﷻ ناگەیەنـن و، خـوا ﷻ کـردەوە باشەکانیشـیان لـێ پووچـەڵ دەکاتـەوە.

هـەم فەرمـان بـە بـڕواداران دەکات، کـە فەرمانبەریـی خـواو پێغەمبەرەکـەی بکـەن و، ئاگاداریـش بـن شـتێک نەکـەن، کردەوەکانیـان پووچـەڵ بکـەن.

دوایـی خـوا ﷻ چەند شـتێک دەفەرمـوێ، کە هەموویـان هانـدان و ورە وەبەرنانن بـۆ مسـوڵمانان، لـە بـواری جەنـگ و فیداکاریـی داو، هاندانیانـن بـۆ بەخشـینی هـەم سـەریان، هـەم ماڵیـان، لـە پێنـاو بـەرز ڕاگرتنـی بەیداغی ئیسـلامدا.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، بـە دڵنیایـی ئەوانەی بێبڕوابـوون و لـە ڕێـی خوایـان لادا (خەڵکیـان لـە ڕێـی خـوا لادا)، واتـە: بێبڕوابـوون بـە هەمـوو ئـەو شـتانەی دەبـوو بڕوایـان پـێ بێنـن، یـان بـە یەکێـک لـەو شـتانە بێبـڕوا بـوون، چونکـە ئیمـان ئەوەیـە بـڕوا بـە هەمـوو ئـەو شـتانە بێنـی، کـە پێویسـتە ئیمانیـان پـێ بهێنـرێ، ئنجـا دەبیـە بـڕوادار، بـەڵام بێبڕوایـی، ئەگـەر بـە یەکێـک لـەو شـتانەی پێیـان دەبێتـە ئیمانـدار، بێبـڕوا بـێ، ئـەو مرۆڤـە دەبێتـە بێبـڕوا، واتـە: بێبڕوایـی پەکـی لەسـەر ئـەوە نەکەوتـوە بـە هەمـوو ئـەو شـتانە بێبڕوابـێ، کـە دەبـێ بڕوایـان پـێ بهێنـرێ، بـەڵام بڕواهێنـان (إِيمـان) بـە هەمـوو شـتەکان نەبـێ، نایەتـە دی.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون و لـە ڕێـی خوایـان لادا، یاخـود خەڵکیـان لادا، چونکـە: (صَـدَّ)، هـەم بـە لازیـم هاتـوە، ﴿ صَـدَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، (أي:

إنْحَرَفَ وإنْصَرَفَ) لایدا، هەم بە (مُتعدِّي)یش هاتوە، یانی: (صَرَفَ عَنْ سَبیلِ اللهِ، وَحَرَّفَ عَنْ سَبیلِ اللهِ)، واتە: خەڵکی لاداو هەتڵە کرد لە ڕێی خوا، لێرەدا مانای دووەمیان زیاتر وا پێدەچێ مەبەست بێ، ﴿وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ﴾، دووبەرەکییان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ کردو سەرپێچییان لێ کرد، دوای ئەوەی ڕێی ڕاستیان بۆ ڕوون بۆوە، ئا ئەوانە: ﴿لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـًٔا﴾، بە هیچ ئەندازەیەک زیان بە خوا ﷻ ناگەیەنن، ﴿وَسَيُحۡبِطُ أَعۡمَٰلَهُمۡ﴾، لە مەودوا (خوا ﷻ) کردەوە باشەکانیان پووچەڵ دەکاتەوە، ئەو کردەوە باشانەی بە ڕواڵەت باش بوون، ئەگەر نوێژەو لەگەڵ مسوڵماناندا دەیکەن، ئەگەر ڕۆژووە، دەیگرن، ئەگەر جەنگ و جیهادە، دەیکەن، ئەگەر ماڵە، دەیبەخشن، هەموو ئەو کردەوە بە ڕواڵەت باشانە، چونکە ئەوانە هەوێنی ئیمانیان تێدانیە، بەڵکو بە پێچەوانەوە ژەهرو میکرۆبی شیرک و کوفرو نیفاقیان تێدایە، هەموو ئەوانە خوا ﷻ کردەوەکانیان پووچەڵ دەکاتەوە، کە بێگومان لە خودی خۆیاندا پووچەڵن و، خوا پاداشتیان ناداتەوە.

﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! (بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ)، فەرمانبەریی خوا ﷻ بکەن و فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، واتە: خوا ﷻ چی دەفەرموێ، جێبەجێی بکەن و، ئەوەش کە پێغەمبەر ﷺ دەیفەرموێ، بە قسەی بکەن و جێبەجێی بکەن، ﴿وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، کردەوە (باشە)کانیشتان هەڵمەوەشێننەوە، واتە: پووچەڵ مەکەنەوە، جاری وایە کردەوەی باش، بە پێچەوانەکەی خۆی پووچەڵ دەبێتەوە، وەک لە سووڕەتی (البقرة)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبۡطِلُواْ صَدَقَٰتِكُم بِٱلۡمَنِّ وَٱلۡأَذَىٰ كَٱلَّذِي يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۖ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفۡوَانٍ عَلَيۡهِ تُرَابٞ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٞ فَتَرَكَهُۥ صَلۡدٗاۖ لَّا يَقۡدِرُونَ عَلَىٰ شَيۡءٖ مِّمَّا كَسَبُواْۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلۡكَٰفِرِينَ ٢٦٤﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان

هێناوە! خێرو بەخشینەکانتان بە هۆی منەت کردن و ئازاردانی دڵی بابای چاکە لەگەڵدا کراوو پێبەخشراوەوە، هەڵمەوەشێننەوە...

دوایی دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ مَاتُواْ وَهُمۡ كُفَّارٞ فَلَن يَغۡفِرَ ٱللَّهُ لَهُمۡ﴾، بە دڵنیاییەوە ئەوانەی بێبڕوا بوون و، خەڵکیان لە ڕێی خوادا لاداوە، دواییش مردوون لە حاڵێکدا کە بێبڕوا بوون، ئەوانە هەرگیز خوا لێیان نابووری، واتە: با خەیاڵ پڵاو نەکەن، لەبەر ئەوەی هەندێ کردەوەی باش دەکەن بە ڕواڵەت، میوانداریی دەکەن، ماڵ دەبەخشن، هاوکاریی دەکەن، هەندێک چاکە دەکەن، پێیان وابێ خوا ﷻ بەوە دەیانبووری، مادام بێبڕوا بوون و خەڵکیان لە ڕێی خوادا لاداوە، ئەگەر بە کافریی مردبن، هەرگیز خوا لێیان نابووری.

ئەمەش بۆ زیاتر تیژکردنی مسوڵمانانە لەسەر ئیمان و، خۆپاراستنیانە لە کوفرو هەڵوەشانەوەی کردەوەکانیان و، بۆ بەرچاو ڕوونییانە لە بارەی نەیارو ناحەزەکانیانەوە، کە ئەوان دەست بە تاڵن و دەست خاڵیین لە ڕۆژی دواییداو، خراپترین سەرەنجامیان هەیە، بۆیە لێیان مەترسن و شەرمیان لێ مەکەن و لێیان بێ باک بن.

بۆیە دوایی دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَهِنُواْ وَتَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلسَّلۡمِ﴾، ئێوە بێهێز مەبن (ئەی مسوڵمانینە! لە ڕووی جەستەییەوە بێهێزیی پێشان مەدەن و مەکڕووزێنەوەو مەلاڵێنەوە، لە ڕووی دەروونییەوەش خۆتان بە بێهێز مەزانن، (**الوَهنُ: الضَّعفُ خَلْقًا أو خُلُقًا**)، (**وَهْن**): بریتیە لە بێهێزیی لە ڕووی ڕواڵەت و جەستەیی، یاخود لە ڕووی دەروونیی مەعنەوییەوە، خوا ﷻ کە دەفەرموێ: بێهێز مەبن، واتە: خۆتان بە بێهێز پێشان مەدەن، قسەیەکی وا مەکەن و هەڵوێستێکی وا مەنوێنن، بەرانبەرەکەتان بە بێهێزتان بزانێ، ﴿وَتَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلسَّلۡمِ﴾، کە سەرەنجام: بانگ بکەن بۆ ئاشتیی، دوژمنێک کە سەنگەری لێگرتوون، بڵێن: وەرە با ئاشتیی بکەین، لە ڕاستییدا ئاشتیی و ئاشتەوایی بە خەڵکی بەهێز دەکرێ، نەک بە خەڵکی

بێهێـز، کاتێـک تـۆ لـە حاڵەتێکـی بـێ هێزییـدای و، خـۆت بـە بێهێـز دەزانـی، ئەگـەر بانگـی بەرانبەرکـەت بکـەی بـۆ ئاشـتیی، مەرجەکانـی خۆیـت لـە سـەر فـەرز دەکات، بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ﴾، بانگـی بەرانبەرەکەتـان مەکـەن بـۆ ئاشـتیی لـە حاڵێکـدا ئێـوە بەرزتـرن، ئەمـە دوو واتـای هـەن:

أ- لە حاڵێکدا ئێوە باڵادەستن، لە بەرانبەرەکەتان مەپاڕێنەوە، بڵێن: وەرن با ئاشتیی بکەین!.

ب- لە حاڵێکدا ئێوە لە ڕووی مەعنەوییەوە بەهێزترن، خاوەنی بووناسیی و تێڕوانینێکن، بەس ئەوە بووناسیی و تێڕوانینی ڕاست و دروستە، خاوەنی ئیمان و عەقیدەیەکن، خاوەنی پەرستشێکن، خاوەنی ڕەوشتێکن، خاوەنی بەرنامەیەکن، کە تەنیا ئەوە بەرنامەیە، لە حاڵێکدا کە ئێوە، ئاوا بەرزترن، بگرە هەرە بەرزن، بانگی بەرانبەرەکەتان مەکەن بۆ ئاشتیی، ﴿وَٱللَّهُ مَعَكُمۡ﴾، خواش لەگەڵتانە، ﴿وَلَن يَتِرَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، کردەوەکانیشتان لێ کەم ناکاتەوە، واتە: پاداشتی کردەوەکانتان لێ کەم ناکاتەوە، ستەمتان لێ بکات.

هەڵبەتـە ئـەم ئایەتـە موبارەکـە شـیکردنەوەی زیاتـری دەوێ و، لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا زیاتـر شـیی دەکەینـەوە، کـە ئایا خـوا ﷻ بـە موتڵەقیـی لـە مسـوڵمانانی قەدەغـە کـردوە، بانگـی بەرانبەرەکانیـان بکـەن بـۆ ئاشـتیی؟ یاخـود ئەمـە حاڵەتـی تایبەتیـی خـۆی هەیـەو، ئایەتەکـەی سـوورەتی (**الأنفال**)یـش، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلۡمِ فَٱجۡنَحۡ لَهَا وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ﴾، ئەگـەر ئـەوان باڵیـان شـۆڕ کـرد بـۆ ئاشـتیی، تـۆش باڵـی بـۆ شـۆڕبکەو، پشـت بـە خـوا ببەسـتە.

ئەویـش حـاڵ و مەقامـی خـۆی هەیـە، هەندێـک لـە زانایـان گوتوویانـە: ئـەم ئایەتـە ئـەوەی سـوورەتی (**الأنفـال**)ی نەسـخ کردۆتـەوە، هەندێکیـش گوتوویانـە: ئـەوەی سـوورەتی (**الأنفـال**) ئەمـەی نەسـخ کردۆتـەوە! بـەڵام لـە ڕاسـتییدا ئـەو قسـانە هیچیـان ڕاسـت نیـن، وەک دوایـی بـاس دەکەیـن، بـە داخـەوە هەندێـک لـە توێژەرەوانـی قورئان زۆر داڵغەیـان بـەوەوە لێـداوە ئایەتێـک بدۆزنـەوە، بڵێـن: ئـەو ئایەتـە فـڵان ئایەتـەی نەسـخ کردۆتـەوە، یـان ئـەو ئایەتـە نەسـخ کراوەتـەوە بـە فـڵان ئایـەت!!.

ئێستاش لەگەڵدابێ هەندێک کەس مەراقیەتی، بڵێ: فڵان ئایەتە فڵانی نەسخ کردۆتەوە، یان فڵان ئایەتە نەسخ کراوەتەوە بە فڵان ئایەتە، لە حاڵێکدا ئەمە خاڵێکی بێهێزە، کە فەرمایشتێکی خوا ﷻ فەرمایشتێکی دیکەی خوای پێ نەسخ بکەی!! بە هەر حاڵ ئێمە لە شوێنی خۆی بە تەفصیل باسمان کردوە، لە تەفسیری سووڕەتی (البقرة)داو، تاکو ئێستاش کە گەیشتووینە ئێرە، یەک ئایەتمان نەهاتۆتە بەرچاو ناچار بین بڵێین: ئەو ئایەتە نەسخ کراوەتەوە، یان ئەو ئایەتە نەسخکەرەوەیە بۆ فڵان ئایەتەی دیکە[1].

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞ﴾، بە دڵنیایی ژیانی دنیا، تەنیا گەمەو خافڵانە، یاریی و خافڵانە، یانی: لە ڕووە مادییەکەیەوە، کەواتە: باوەشی پێدا مەکەن و، ژیانی دنیا گوریسی لە بن ڕامەخەن، با واتان لێ نەکات بە هۆی دەست پێوەگرتنی دنیاو ڕابواردنی دنیاوە، کە وەک گەمەو خافڵانی منداڵان وایە، لە بەرانبەر دوژمنانتاندا دەستەوکەر نەکەن و بە چۆک دابێن، ﴿وَإِن تُؤۡمِنُواْ وَتَتَّقُواْ﴾، ئەگەر بڕوا بێنن و پارێز بکەن، ﴿يُؤۡتِكُمۡ أُجُورَكُمۡ﴾، پاداشتەکانی خۆتانتان بە تەواویی دەداتێ، ﴿وَلَا يَسۡـَٔلۡكُمۡ أَمۡوَٰلَكُمۡ﴾، هەموو ماڵ و سامانەکەشتان لێ داوا ناکات بیبەخشن، (کەمێکتان لێ داوا دەکات)، ﴿إِن يَسۡـَٔلۡكُمُوهَا فَيُحۡفِكُمۡ﴾، ئەگەر (خوا) ماڵ و سامانەکانتان هەمووی لێ داوا بکات و، بە جەختکردنەوەو، بە مکووڕیی داواتان لێ بکات، ﴿تَبۡخَلُواْ﴾، ئێوە چرووکیی و ڕژدیی دەنوێنن، ﴿وَيُخۡرِجۡ أَضۡغَٰنَكُمۡ﴾، ئەو کاتەش کینەکانتان دەردەخات، واتە: ئەگەر خوا ماڵ و سامانەکانتان هەمووی لێ داوا بکات بیبەخشن، دوایی ڕقتان هەڵدەستێ لە ماڵ بخشین، لەبەر ئەوەی خۆتان ئاتاج و نەدار دەکەونە گۆڕێ، بۆیە خوا ﷻ وای نەکردووە واناکات لەگەڵتان.

---

(١) لە بابەتی: (قورئانی مەزن لە نۆزدە تەوەردا) کە لە شێوەی کتێبێکی سەربەخۆدا چاپ کراوەو، لە چاپی دووەمیشی دا دەکرێتە پێشەکی کۆی ئەم تەفسیرەو، لە سەرەتای بەرگی یەکەم دا دادەنرێ، وردتر لە بارەی نەسخەوە دواوین.

﴿هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ تُدۡعَوۡنَ لِتُنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، ئەوەتا ئێوە بانگ دەکرێن، کە لە ڕێی خوادا ببەخشن، واتە: هەندێ لە ماڵ و سامانەکانتان لە ڕێی خوادا ببەخشن، ﴿فَمِنكُم مَّن يَبۡخَلُ﴾، کەچی هەتانە لەو کەمەش دا ڕەزیلیی و چرووکیی دەکات، ﴿وَمَن يَبۡخَلۡ فَإِنَّمَا يَبۡخَلُ عَن نَّفۡسِهِۦ﴾، هەر کەسیش چرووکیی بکات، بەرانبەر خۆی چرووکیی دەکات، بە زیانی خۆی ڕژدیی و چرووکیی دەکات و، لە پاداشتی خۆی کەم دەکاتەوە، ﴿وَٱللَّهُ ٱلۡغَنِيُّ وَأَنتُمُ ٱلۡفُقَرَآءُ﴾، خواش دەوڵەمەندو بێ نیازەو، ئێوەش هەژارو نەدارن، ﴿وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ﴾، ئەگەر پشتیش هەڵکەن و، ڕو و وەرگێرن لە ئیسلام، بەهۆی ماڵ نەبەخشینەوە، بە هۆی جەنگ و جیهاد نەکردنەوە، پشت لە ئیسلام بکەن، یان پشت لە هەر ئەرکێکی شەرعیی بکەن، کە کەوتۆتە سەرشانتان، ﴿يَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ﴾، خوا ﷻ کۆمەڵێکی جیا لە ئێوە دەهێنێ، ئێوە لادەبات و ئەوان دێنێ و شوێنی ئێوەیان پێ دەگرێتەوە، ﴿ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم﴾، دوایی ئەوان وەک ئێوە نابن، کە ئەرکە شەرعییەکانیان باش ئەنجام نەدەن و، پشت لە ئەرکە شەرعییەکان بکەن.

کەواتە: بترسێن لەوەی خوا ﷻ ئێوە لابەرێ و، کەسانێکی دیکەی لە ئێوە باشتر بێنێ، خوا ﷻ پەکی لەسەر هیچکەس ناکەوێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

بێبڕوایانی لادەرو، خەڵک لادەر لە ڕێی خواو، سەرپێچیکاری پێغەمبەر ﷺ، دوای بۆ ڕۆشن بوونەوەی ڕاستە ڕێ، هیچ زیانێک بە خوا ﷻ ناگەیەنن و، کردەوەکانیشیان پووچەڵ دەکاتەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـًٔا وَسَيُحۡبِطُ أَعۡمَٰلَهُمۡ ﴿٣٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾، بێگومان ئەوانەی بێبڕوا بوون و خەڵکیان لە ڕێی خوا لادا.

پێشتریش گوتمان: (صَدَّ) هەم بە مانای (لایدا) دێ، هەم بە مانای (خەڵکی لادا) دێ، هەم بە مانای (إنصَرَفَ)، هەم بە مانای (صَرَفَ غَيره).

﴿ سَبِيلِ ٱللَّهِ ﴾ش، یانی: ڕێبازی خوا، کە مەبەست ئەو بەرنامەیە بە پێغەمبەری کۆتایی دا ﷺ ناردوویەتی.

ئایا مەبەست لەوانەی بێبڕوان و خەڵکیان لە ڕێی خوا لاداوە، کێیە؟ بە دڵنیایی هەر کەسێ خەڵک لە ڕێی خوا لابدات، خۆشی پێشتر لادەرە، لە ڕێی خوا: (مَنْ كَانَ صَارِفًا عَنْ سَبيلِ اللهِ، فَهُوَ مُنْصَرِفٌ بِالأَوْلَى عَنْ سَبيلِ اللهِ)، ئنجا ئایا مەبەست پێیان کێیە؟

١- هەندێک لە زانایان گوتوویانە: مەبەست پێی خاوەن کتێبەکانە، بە تایبەتیی جوولەکەکان.

٢- هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوادانەرانی مەککەو دەورووبەریەتی.

٣- هەندێکیش دەڵێن: مەبەست پێی بێبڕوایەکانە بە گشتیی.

بەڵام بە پێی ئەو سیاق و کەش و بارودۆخە کە ئایەتەکانی تێدا هاتوونە خوار، مانای سێیەمیان زیاتر دێتە زەینەوە، کە مەبەست پێی کۆی ئەوانەیە بێبڕوان، چ جوولەکە چ نەصرانیی چ مەجووسیی و چ صابیئە، چ بێ کتێب بن؛ کە بتپەرستەکانن، چ ئەوانە بن کە بڕوایان بە هیچ شتێک نیە، کە مولحیدو زەندیقەکان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـًٔا﴾، (ئنجا ئەوانە هەر بەوەندە وازیان نەهێناوە کە خۆیان بێبڕوان بن و، خەڵکیش لە ڕێی خوا لابدەن، بەڵکو) سەرپێچیی و بەربەرەکانێی پێغەمبەریشیان کردوە، دوای ئەوەی ڕێی ڕاستیشیان بۆ ڕۆشن بۆتەوە، ئەوان هەرگیز هیچ زیانێک لە خوا نادەن.

﴿وَشَآقُّواْ﴾، (المُشَاقَّةُ: المُخَالَفَةُ والعِصْيَان): (مُشاقَّة) بریتیە لە سەرپێچییکردن و یاخیی بوون، (**المُشَاقَّةُ أو الشِّقَاقُ هُوَ أَنْ تَكُونَ أَنْتَ فِي شِقٍّ، وَطَرَفُكَ المُقَابِلُ فِي شِقٍّ آخر**)، (مُشاقة وشقاق) ئەوەیە: تۆ لەلایەک بی و، بەرانبەرەکەشت لەلایەکی دیکە بێ، کەسانێک کە بەو شێوەیەن، کە لێرەدا خوا ﷻ چوار سیفەتی خراپی لێ هەڵداون:

یەکەم: بێبڕوا بوون بە هەرچی کە پێویست بووە ئیمانی پێ بێنن، ئەوان پێی بێبڕوا بوون، چونکە خوا ﷻ بە ڕەهایی فەرموویەتی: ﴿كَفَرُواْ﴾.

دووەم: خۆیان لە ڕێی خوایان لاداوەو خەڵکیشیان لاداوە: ﴿وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾.

سێیەم: بەربەرەکانێی پێغەمبەریان کردوەو سەرپێچییان لێکردوە: ﴿وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ﴾.

چوارەم: ﴿مِنۢ بَعۡدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلۡهُدَىٰ﴾ دوایی ئەوەی کە ڕێی ڕاستیشیان بۆ ڕۆشن بۆتەوە، یانی: دژایەتییەکەیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺو، خەڵک لە ڕێ لادانەکەیان و، بێبڕواییەکەیان، پێش هەموو شتێک، بە هۆی نەزانییەوە نەبووەو بە هۆی بێ ئاگاییەوە نەبووە، بەڵکو دوای ئەوە بووە کە ڕێی ڕاستیان بۆ ڕۆشن بۆتەوە، (**تَبَيُّنُ الهُدى: ظُهورُ الإِسلامِ وَمَعرِفَتُهُ**)، (**هدى**) یانی: ڕێی ڕاست، (**تَبَيُّنُ الهُدى**) مەبەست پێی دەرکەوتنی ئیسلامەو ناساندنی ئیسلامە.

ئنجا کەسانێک بەو شێوەیە بن: ﴿لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـٔٗا﴾، بە دڵنیاییەوە هەرگیز، هیچ زیانێ بە خوا ناگەیەنن.

{﴿شَيۡـٔٗا﴾: **مفعول مُطْلَقٌ لِـ(يَـضُرُّوا) والتنوين للتقليل، أي: أَقَلَّ ضَرَرٍ، والمَقصُود الإِضْرَارُ بِدِينِ اللهِ**}، کە دەفەرموێ: ﴿لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيۡـٔٗا﴾، هەرگیز زیان بە خوا ناگەیەنن، ﴿لَن﴾ەکە، کرداری ﴿يَضُرُّواْ﴾ی پێ (**منصوب**) بووە، ﴿ٱللَّهَ﴾: بەرکار (**مفعول به**)ەکەیەتی و ﴿شَيۡـٔٗا﴾، بەرکاری ڕەها (**مفعول مطلق**)ە، بۆ ﴿يَضُرُّواْ﴾، تەنوینی سەر ﴿شَيۡـٔٗا﴾، بۆ کەمکردنەوەیە، واتە: کەمترین زیان ناگەیەنن، بە خوا ﷻ، کە مەبەست پێی زیانگەیاندنە بە ئایین و بەرنامەی خوا.

بێگومان لێرەدا کە دەفەرموێ: هیچ زیان بە خوا ناگەیەنن، ئەگەر مەبەست پێی خوا بێ، بێگومان هیچ زیانێکی پێ ناگەیەنن، بەڵام ئەگەر مەبەست پێی ئایین و بەرنامەی خوا بێ، واتە: ئەو زیانەی پێ ناگەیەنن کە پەکی بخەن و نەهێڵن بڵاوبێتەوە، بەڵام بە دڵنیایی زیان و ئازار دەگەیەنن، بە پێغەمبەر ﷺو بە بڕواداران و، دەبنە کۆسپ و پەرچ لە بەردەم ئیسلامدا، بۆیە دەبێ ورد بین! ئەگەر مەبەست پێی زیانگەیاندن بە خوا بێ، بێگومان هیچ جۆرە زیانێک بە خوا ناگەیەنن، بەڵام لە مانایەکەیدا دەبێ بگوترێ: ﴿لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ﴾، {(**أي لَن يَضُرُّوا دِينَ اللهِ**)، أو (**رَسولَ اللهِ**)، أو (**كِتابَ اللهِ**)}، بێگومان دەبێ بەو شێوەیە واتا بکرێ، واتە: هیچ جۆرە زیانێکی پێ ناگەیەنن، پەکی ئایینی خوا بخەن

و نەهێڵن بڵاوبێتەوە، یان: یەکی پێغەمبەر ﷺ بخەن و ڕێ نەدەن ئەرکی خۆی جێبەجێ بکات، یان: یەکی قورئان بخەن و نەهێڵن ڕۆشناییەکەی بڵاوبێتەوە، ئەوەیان لە دەست نایەت، بەڵام بێگومان جگە لەوە، زیانیان لە دەستهاتووەو نکووڵیی لێناکرێ.

٣)- ﴿وَسَيُحۡبِطُ أَعۡمَٰلَهُمۡ﴾، بە دڵنیایی (خوا) کردەوەکانیشیان پووچەڵ دەکاتەوە، (الإِحْبَاطُ: الإِبْطَالُ وَالإِزَالَة)، (إِحْبَاط): هەڵوەشاندنەوەو، پووچەڵکردنەوەو لابردنە، ئایا مەبەست لە: ﴿أَعۡمَٰلَهُمۡ﴾، چییە؟ دوو ئەگەری هەن:

أ- دەگونجێ مەبەست پێی کردەوە ڕێک و باشەکانیان بێ، (وَسَيُحْبِطُ أَعْمَالَهُمُ الصَّالِحَة)، کردەوە باشەکانیان هەڵدەوەشێنێتەوە، چونکە ئەوانەش هەر چۆن بێ، کردەوەی چاکیان هەربووە: بەخشینیان کردوە، قسەیەکی خێریان کردوە، چاکەیەکیان کردوە، چونکە بتپەرستەکان و خاوەن کتێبەکانیش، بە پێی ئایینی خۆیان چەند پەرستیشێکیان ئەنجام داون و، هەندێ ڕەوشتی باشیان لە خۆیان دا هێناونە دی، خوا ئەوانەیان لێ هەڵدەوەشێنێتەوە، چونکە ئەو کردەوە باشانەیان، لەبەر ئەوەی کوفرو نیفاق و شیرکیان تێکەڵە، وەک خواردنێکی باش وان، کە ژەهری تێدا کرابێ.

ب- دەشگونجێ مەبەست لە کردەوەکانیان، ئەو هەوڵ و کۆششانەیان بێ، کە لە دژی ئیسلام و مسوڵمانان ئەنجامیان داون، واتە: ئەو هەوڵ و کۆششانەیان، خوا ﷻ پووچەڵیان دەکاتەوەو بێ ئاکامیان دەکات، بەو واتایە کە ئەو هەوڵ و کۆششانەیان نابنە هۆی هێنانە دی، ئەو ئامانجە گڵاوەی لە دڵیان گرتوە، کە بریتیە لە کوژاندنەوەی چرای خواو، نەهێشتنی ئایینی خواو، ڕێی لێگرتنی بڵاوبونەوەی پەیامی خوا.

مەسەلەی دووەم:

فەرمانکردن بە بڕواداران کە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکەن و وریابن! کردەوە باشەکانیان پووچەڵ نەکەنەوە، بە هۆی هەڵسوکەوت و ڕەفتارێکەوە، کە پێچەوانەی ئیمان و ئیسلامە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ﴾، ئەی ئەوانی بڕواتان هێناوە! فەرمانبەریی خواو فەرمانبەریی پێغەمبەر بکەن، یانی: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ! ﴿أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ﴾، فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی خوا بکەن و فەرمانبەریی و گوێڕایەڵیی پێغەمبەر بکەن، واتە: ئەوەی خوا ﷻ پێتان دەفەرموێ: جێبەجێی بکەن و، ئەوەی پێغەمبەر ﷺ پێتان دەفەرموێ: جێبەجێی بکەن، فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی، ئەوەیە: کە فەرمانەکانیان جێبەجێ بکرێن و، قەدەغە کراوەکیانیان دووریيان لێ بکرێ.

٢)- ﴿وَلَا تُبۡطِلُوٓاْ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، هەروەها کردەوەکانتان هەڵمەوەشێننەوە، پووچەڵ مەکەنەوە، کردەوەکان، مەبەست پێیان کردەوە باشەکانن، چونکە بە مسۆگەریی لە ئیمان بەس کردەوەی باش هەڵدەقوڵن، مەگەر کەسێ لەگەڵ ئیمانەکەیدا ڕاست نەکات.

کورتە سەرنجێک لەسەر هەڵوەشانەوەی کردەوەی باش

بەڕێـــــزان! ئەم کورتە سەرنجە دوو بڕگەیە:

١) کردەوەی باش بە چی پووچەڵ دەبێتەوە؟

بێگومـان کـردەوەی بـاش بـە بێبڕوایـی و بـە هەندێـک لـە گوناهـە گـەورەکان هەڵدەوەشـێتەوە، ئـەوە کـە بـە بێبڕوایـی کـردەوەکان هەڵدەوەشـێنەوە، گومانـی تێدانیـە، چونکـە کوفـر وەک تەورێـک وایـە، ئەسـڵی درەختـی ئیـمان و کـردەوەی بـاش لـە ڕیشـەوە دەبـڕێ، بۆیـە خـوا ﷻ لـەو شـوێنانەدا کـە باسـی هەڵگـەڕاوەکان دەکات، چ لـە سـوورەتی (البقـرة)دا، چ لـە سـوورەتی (محمـد)و، چ لـە شـوێنەکانی دیکـەدا، بـە زۆریـی وایـە قەیدی ئـەوەی دەخاتـە سـەر، کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٌ﴾البقـرة: ١٦١، ﴿فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾البقـرة: ٢١٧، دەفەرمـوێ: (لـە کاتێکـدا بمـرن کـە بێبـڕوان)، (بـە بێبڕوایـی بمـرێ)، ئەوانـە کردەوەکانیـان هەڵدەوەشـێنەوەو، بـەڵام وێـڕای کوفـرو شـیرک، کـە بێگومـان شـیرکیش جۆرێکـە لـە جۆرەکانـی کوفـر، هـەروەک ئیلحادیـش جۆرێکـە لـە جۆرەکانـی کوفـر، بەڵـێ وێـڕای کوفـر، کـردەوە باشـەکان، هەموویـان نـا، بەڵکـو هەندێکیـان و، بە هەندێـک لە گوناهـە گەورەکانیش، کـە ڕێـک پێچەوانـەو دژی خۆیانـن، هەڵدەوەشـێنەوە، بـۆ وێنـە:

خـوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُبْطِلُواْ صَدَقَـٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ﴾البقرة: ٢٦٤، واتـە: ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! خێـر کردنەکانتـان، (بەخشـینەکانتان) بـە هـۆی منەتکـردن و ئازاردانـەوە، هەڵمەوەشـێننەوە، کـە هاوکاریـی کەسـێک دەکـەی و چاکەیەکـی لەگەڵـدا دەکـەی، ئەگـەر منەتـی لەسـەر بکـەی، ڕووبـەڕوو، یاخـود ئـازاری بـدەی پاشـەملە، واتـە: باسـی بکـەی و پێـی بگاتـەوە، کـە دڵـی پێـی ئـازار

بـدرێ، چ بـە منەتکردنـی ڕووبـەڕوو، چ بـە ئازاردانـی پاشـەملە، ئـەو خێـرو چاکـەو بەخشـینەت، هەڵدەوەشـێتەوە، ئەگەرنـا لـە ئەسـڵدا چاکـەکان خراپـەکان دەسـڕنەوە، وەک خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلْحَسَنَـٰتِ يُذْهِبْنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ﴾هـود: ١١٤، بـە دڵنیایـی چاکـەکان خراپـەکان لادەبـەن.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ لـە فەرمایشـتێکدا دەفەرمـوێ: {**وَأَتْبِـعِ السَّـيِّئَةَ الحَسَـنَةَ تَمْحُهَـا**} (**أخرجـه الترمـذي: ١٩٨٧، وَصَحَّحَـهُ الألبـاني في «صحيـح الجامـع»: ٩٧**)، بـە دوای خراپـەدا چاکـە بکـە، دەیسـڕێتەوە.

ئنجـا ئـەوە کـە چاکـەکان خراپـەکان دەسـڕنەوە، هیـچ گومانـی تێـدا نیـە، بـەڵام هەندێـک جاریـش هەندێـک لـە خراپـان - بـە تایبەتـی گوناهـە گـەورەکان - هەندێـک لـە چاکـەکان هەڵدەوەشـێننەوە، بۆیـەش دەڵێـم: هەندێکجـار، چونکـە بـۆ وێنە: کەسـێ قەتڵێـک دەکات، زینایـەک دەکات، دزییـەک دەکات، شـەڕاب دەخواتـەوە، ڕاسـت نیـە بگوتـرێ: هەرچـی کـردەوەی بـاش هەیەتـی، هەڵوەشـاوەتەوە، هـەروەک هەمـوو چاکەیەکیـش، هەمـوو خراپەیـەک لا نابـات، بەڵکـو ئـەو چاکـەو خراپانـەی کـە دژو پێچەوانـەی یەکدیـن، یەکـدی لادەبـەن، بـۆ نموونـە: مـاڵ بەخشـین بـە منەتکـردن و ئازاردانـی بابـای مـاڵ پـێ بەخشـراو، هەڵدەوەشـێتەوە، چونکـە ڕێـک دژیەتـی، مـاڵ پـێ بەخشـین، چاکـە لەگـەڵ کردنیەتـی، بـەڵام منـەت لەسـەرکردن و ئازاردانـی، ڕێـک دژی ئەوەیـەو، هەڵیدەوەشـێنێتەوە، هەروەهـا کوفر ڕێـک دژی ئیمانەو هەڵیدەوەشـێنێتەوە، شـیرک ڕێـک دژی خـوا بـە یەکگرتنـەو هەڵیدەوەشـێنێتەوە، ڕیابازیـی ڕێـک دژی تاعەت و کار بـۆ خـوا ئەنجامدانـە، ڕیابازیـی واتـە: سـەرنج ڕاکێشـانی خەڵـک بـە شـتێک کـە بـۆ خـوا دەکـرێ، بۆیـە هەڵیدەوەشـێنێتەوە، بـەڵام وەک گوتمـان: نـە هەمـوو خراپەیەک، هەمـوو چاکەیـەک هەڵدەوەشـێنێتەوەو، نـە هەمـوو چاکەیەکیـش هەمـوو خراپەیـەک دەسـڕێتەوە، بەڵکـو ئەوانـەی ڕێـک دژو پێچەوانـەی یەکدیـن، یەکـدی لادەبـەن ئەوەشـم نەبینیـوە لـە تەفسـیرەکاندا، ڕەنگـە زانایانیـش باسـیان کردبـێ، بـەڵام ئـەوەی گوتـم، لـە کـۆی ئایەتەکانـی قورئـان و دەقـەکان سـوننەت، دەگونجـێ هەڵبهێنجـرێ.

٢- ئایا دروستە کردەوەی پەسند (مندوب، مسنون، تطوّع) بپچڕێنرێ؟:

(القرطبي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا؛ لێرەدا شتێک هەڵدەهێنجێ، لەم ئایەتە موبارەکە[1] دەڵێ: **(إحتجَّ عُلَمَاءُونا وَغيرُهُم بِهَذهِ الآيَةِ، عَلَى أنَّ التَّحَلُّلَ مِنَ التَّطَوُّعِ صَلاةً كَانت أَو صَوْمًا بَعدَ التَّلَبُّسِ بِهَا، لا يَجُوزُ لأَنَّ فِيهِ إِبطَالَ العَمَلِ، وَقَد نَهَى اللهُ عَنهُ)** واتە: زانایانی ئێمە، (واتە: زانایانی مالیکیی مەزهەب)و، جگە لەوانیش، ئەم ئایەتەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە، لەسەر ئەوە کە دوای دەستکردن و چوونە نێو خوا پەرستیی خۆبەخشانە، ئنجا نوێژ بێ، یان ڕۆژوو بێ، دوایی ئەوەی دەستی پێکراوە؛ دروست نیە، بپچڕێنرێ، چونکە دەبێتە هۆی هەڵوەشانەوەی کرداری باش و، ئەوەش قەدەغەکراوە.

بەڵام شافیعیی ڕەحمەتی خوای لێ بێ؛ جگە لە ئەویش گوتوویانە: **(المُرَادُ بِذَلِكَ إِبطَالُ ثَوَابِ العَمَلِ المَفْرُوضِ، فَنُهِيَ الرَّجُلُ عَن إِحبَاطِ ثَوابِهِ، فَأَمَّا مَا كَانَ نَفْلاً فَلا، لأَنَّهُ لَيسَت وَاجِبًا عَلَيهِ)** واتە: مەبەست لێرەدا هەڵوەشاندنەوەی پاداشتی کردارێکی پێویستەو، کردەوەیەک کە پێویست کرابێ، ئەوەیە کە پیاو قەدەغە کراوە لەوەی پاداشتەکەی هەڵوەشێنێتەوە، (هەڵبەتە ئافرەتیش، هەروایە بەڵام قسەکە وا هاتوە)، بەڵام ئەگەر کردەوە کە زیادەو پەسند **(نفل و مندوب)** بێ، ئەوە نایگرێتەوە، چونکە مرۆڤ جێبەجێکردنی کردەوە پەسەندەکانی لەسەر پێویست نیە.

هەڵبەتە هەر کام لە دوو ڕایەکان، هەر یەکە لە لایەکەوە، ڕێی تێدەچێ.

بەڵام من پێم وایە ڕایەکەی مالیک و زانایەکانی دیکە کە گوتوویانە: کرداری پەسەندو مەندووبیش، ئەگەر دەستت پێکرد، نابێ هەڵیبوەشێنیەوەو، ئەوە ڕاسترە، بەڵام دەبێ ئەو قەیدەی بخرێتە سەر: (بە مەرجێک ناچار نەبێ)،

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٦، ص٩٩.

هەڵبەتە ئەگەر زۆر ناچار بێ، فەرزیشی بۆ هەیە بیبڕێ، بەڵام مەبەستم لە ناچاریی، یانی: ناچارییەکی وا نەبێ کە پێویست بکات سوننەتی بۆ ببڕێ، ئەگەرنا ناچاریی وا هەیە پێویست دەکات فەرزیشی بۆ کۆتایی پێ بێنێ و هەڵبوەشێنێتەوە، لەبەر ئەوەی شتێکی لە خۆی پێویستتر هاتۆتە پێش، یاخود زیانێکی زۆر گەورە خەریکە بێتە پێش، بۆ وێنە: کەسێک نوێژێکی فەرز دەکات و، مارێکی بۆ دێ لەو کاتەدا، یاخود کەسێک لەوێیە مارێک بۆی دەچێ پێوەی بدات، دیارە مەرجیش نیە نوێژەکەی ببڕێ، بەڵکو ئەگەر بتوانێ مارەکە لە کۆڵ خۆی یان لە کۆڵ ئەو کەسە بکاتەوە، یان منداڵێ بکەوێ بچێتە نێو ئاگرێکەوە، ئەگەر بتوانێ ئەو کارەش بکات و نوێژەکەشی نەبڕێ، ئەوە باشترە، بەڵام ئەگەر بەبێ بڕینی نوێژەکەی بۆی نەکرێ، ئەو کارە ئەنجام بدات، دەبێ بیکات، یان بۆ وێنە: کەسێک بەڕۆژووە، بەڵام کارێکی دیکەی پێویست ڕووی تێدەکات، کە ئەگەر ڕۆژووەکە نەشکێنێ، ئەو کارە پێویستەی بۆ جێبەجێ ناکرێ، ئنجا خێرو پاداشتی ئەو کارە پێویستەش گەورەترە لە هی ڕۆژووەکەی، ئنجا ئەگەر ڕۆژووەکەی سوننەت بێ، یان فەرز بێ، ئەو کاتە بۆی هەیە وبگرە سوننەتە یان فەرزە، ڕۆژووەکەی بشکێنێ، بۆ ئەوەی ئەو کارە پێویستترەی کە بەبێ ئەوە بۆی ئەنجام نادرێ، ئەنجامی بدات، یاخود بۆ ئەوەی ئەو زیانە گەورەیە لە خۆی دووربخاتەوە، بۆ نموونە: دوژمنێک هێرشی بۆ دەکات و بەبێ شکاندنی ڕۆژووەکەی، یان بڕینی نوێژەکەی، بۆی ناکرێ بەرگریی لە خۆی بکات.

مەسەلەی سێیەم:

بێبڕوایانی خەڵک لە ڕێی خوا لادەر، مادام بە بێبڕوایی بمرن، هەرگیز خوا لێیان نابوورێ:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ثُمَّ مَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٞ فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ ٣٤﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بێبڕوابوون و خەڵکیشیان لە ڕێی خوا لاداوە.

٢)- ﴿ثُمَّ مَاتُواْ وَهُمْ كُفَّارٞ﴾، ئنجا مردوون لە حاڵێکدا کە بێبڕوا بوون، واتە: بە کافرێتیی و بێبڕوایی مردوون.

٣)- ﴿فَلَن يَغْفِرَ ٱللَّهُ لَهُمْ﴾، ئەوانە هەرگیز خوا لێیان نابوورێ و چاوپۆشییان لێ ناکات.

ئـەم ئایەتـە موبارەکـە تەواوکـەری ئـەو مەبەسـتەیە کـە لـە ئایەتـی ژمـارە (٣٢)دا هاتـوە، کـە لـە ئایەتـی ژمـارە (٣٢)دا، خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّواْ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَشَآقُّواْ ٱلرَّسُولَ مِنۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ ٱلْهُدَىٰ لَن يَضُرُّواْ ٱللَّهَ شَيْـًٔا وَسَيُحْبِطُ أَعْمَٰلَهُمْ ٣٢﴾، واتـە: ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون و خەڵکیـان لـە ڕێـی خـوا لاداوەو، سـەرپێچییان کـردووەو، بەربەرەکانێـی پێغەمبەریـان ﷺ کـردوە، دوای ئـەوەی ڕێـی ڕاسـتیان بـۆ ڕۆشـن بۆتـەوە، هیـچ زیانێـک لـە خـوا ﷻ نـادەن و، کـردەوە باشەکانیشـیان پووچـەڵ دەکاتـەوە، یاخـود: هەوڵەکانیـان بـێ ئـاکام و بـێ ئەنجـام دەکات.

ئـەوە بـە نسـبەت حاڵەتـی دنیاییـان، بـە نسـبەت حاڵەتـی قیامەتییـان، ئـەم ئایەتە ڕوونـی دەکاتـەوە: بـە دڵنیایـی ئەوانـەی بێبـڕوا بـوون و خەڵکیشـیان لـە ڕێـی خـوا لاداوەو بـە کافرێتییـش مـردوون، هەرگیـز خـوا لێیـان نابـوورێ.

لـە سـوورەتی (البقـرة)دا هـەر ئـەم بابەتـە هاتـوە بـە تەعبیرێکـی دیکـە، خـوا ﷻ باسـی هـەوڵ و تێکۆشـانی بێبڕوایـەکان دەکات، لـە دژایەتییکردنـی ئیسـلام و مسـوڵماناندا و دەفەرمـوێ: ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟ ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ﴿٢١٧﴾﴾، واتـە: لـە بـارەی مانگـی حەرامـەوە، جەنـگ تێداکردنـی لێـت دەپرسـن؟ بڵـێ: جەنـگ تێداکردنـی گەورەیـە، (واتـە: گوناهێکـی گەورەیـە)، بـەڵام خەڵـک لادان لـە ڕێـی خـواو بێبـڕوا بـوون و خەڵـک لادان لـە مزگەوتـی حـەرام و لـێ دەرکردنـی خەڵکەکـەی، لـە لای خـوا گەورەتـرەو، فیتنـەش لـە قەتـڵ گەورەتـرە.

{لـە کوردەوارییـدا دەگوتـرێ: فیتنەیـی کـرد، واتـە: دوو زمانیـی کـرد، وا دەزانـن لێـرەدا مەبەسـت ئەوەیـە، بـەڵام نـا، (الفِتنَـة)، لێـرەدا بـە پێـی ئـەم سـیاقە، واتـە: خەڵـک ئـازاردان و هەڵگێڕانـەوەی بـڕواداران لـە بـڕوا، لـە ژێـر ئەشـکەنجەو ئـازاردا، واتـە: هەڵگێڕانـەوەی خەڵـک و، گێڕانـەوەی لـە ڕێـی خـوا، گەورەتـرە لـە کوشـتن}.

دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا يَزَالُونَ يُقَٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَٰعُوا۟﴾، کافـرەکان بـەردەوام لـە دژتـان دەجەنگـن، تاکـو لـە دینەکەتـان هەڵتانبگێڕنـەوە، ئەگـەر بتوانـن، ﴿وَمَن يَرْتَدِدْ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ﴾، هـەر کەسـێک لـە ئێـوە لـە ئایینەکـەی هەڵگەڕێتـەوەو، لـە حاڵێکـدا بمـرێ کـە بێبڕوایـە، ﴿فَأُو۟لَٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ﴾، ئـا ئەوانـە کردەوەکانیـان لـە دنیـاو دوارۆژدا هەڵوەشـاونەوە، ﴿وَأُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ﴾، هەروەهـا ئەوانـە هاوەڵانـی ئاگـرن، یـان خاوەنانـی ئاگـرن، کـە تێیـدا هەمیشـەیی دەبـن.

مەسەلەی چوارەم و كۆتایی:

ڕێگریكردن لە بڕواداران، كە بەبێ پاساو داوای ئاشتیی بكەن لەگەڵ دوژمنانیاندا، لە حاڵێكدا خوایان لەگەڵەو، پاداشتی كردەوەكانیان كەم ناكاتەوەو، ژیانی دنیاش گەمەو خافڵانەو، خواش ماڵ و سامانیان هەمووی لێ داوا ناكات، بە جۆرێک هیچیان بۆ نەهێڵێ و وایان لێ بكات، ڕقیان لە بەخشین بێ و، بێگومانیش بابای چرووک، زیان لە خۆی دەدات، خواش بێ نیازەو، ئەگەر مسوڵمانانیش پشت لە ئیسلام بكەن، خوا بە كۆمەڵێكی دیكەیان دەگۆڕێ و وەک وانیش نابن:

﴿ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَٰلَكُمْ ﴿٣٥﴾ إِنَّمَا ٱلْحَيَوٰةُ ٱلدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ ۚ وَإِن تُؤْمِنُوا۟ وَتَتَّقُوا۟ يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ ﴿٣٦﴾ إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا۟ وَيُخْرِجْ أَضْغَٰنَكُمْ ﴿٣٧﴾ هَٰٓأَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ ۖ وَمَن يَبْخَلْ فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِۦ ۚ وَٱللَّهُ ٱلْغَنِىُّ وَأَنتُمُ ٱلْفُقَرَآءُ ۚ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓا۟ أَمْثَٰلَكُم ﴿٣٨﴾ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەقدە بڕگەدا:

١)- ﴿ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ ﴾، ئنجا بێهێز مەبن و تەنبەڵیی مەكەن و داوای ئاشتیی بكەن!

(الوَهنُ: الضُّعفُ والعَجزُ، وهُوَ هُنَا مَجازٌ عَن طَلَبِ الدَّعَةِ)، (وهن): لە ئەسڵدا بە مانای بێهێزیی و نەتوانین دێ، لێرەدا بە مەجاز مەبەست پێی ئیسرِاحەتخوازیی و پاڵدانەوەو خۆماندوو نەكردنە، واتە: ئێوە بێهێز مەبن و ئیسراحەتخواز مەبن، كە بە هۆی ئەوەوە بانگی بەرانبەرەكانتان بكەن بۆ ئاشتیی و تەبایی، لە حاڵێكدا كە ئەوان سەنگەریان لێگرتوون، كە دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ ﴾،

(تَدعـوا)، پەیوەسـتە بـە پیتـی قەدەغـە (نهـي)وە، یـانی: (وَلاَ تَدْعُـوا إِلَى السَّـلْمِ) بانگـەواز مەکـەن بـۆ ئاشـتیی.

٢)- ﴿وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ﴾، لە حاڵێکدا کە ئێوە بەرزترن، واتە:

أ- ئێوە بەرزترن بە بەڵگە، یان بە هۆی ئیمانەوە، یاخود سەرەنجامی چاک لە گرەوی ئێوە دایە، وەک خوا فەرموویەتی: ﴿وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلۡمُتَّقِينَ﴾القصص: ٨٣، ﴿وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلتَّقۡوَىٰ﴾طه: ١٣٢.

ب- لە حاڵێکدا کە ئێوە باڵا دەست و دەستڕۆیشتوون و توانای جەنگ کردنتان هەیە، داوای ئاشتیی و تەبایی لە بەرانبەرەکانتان مەکەن، کە شەڕتان پێ دەفرۆشن و سەنگەریان لێگرتوون.

یەکێـک لـە زانایـان دەڵـێ: مەبەسـت لێـرەدا ئەوەیـە کـە مسـوڵمانان خۆیـان بـە دەسـتەوە نـەدەن، بـە هـۆی خولیـای بێهێزییـەوە، ئەویـش بـە هـۆی ئـەوەوە کـە زیانەکانـی ئـەو خەیـاڵ و خولیایانـە بێننـە بەرچـاوی خۆیـان، چونکـە خەیـاڵ و خولیـا خراپـەکان، ئەگـەر ئینسـان لـە کـۆڵ خۆییـان نەکاتـەوەو لـە خۆییـان دوورنەخاتـەوە، وردە وردە لـە دڵیـدا جێگیـر دەبـن، تاکـو دەبـن بـە سـیفەتێکی ڕۆچـوو تێیـدا.

٣)- ﴿وَٱللَّهُ مَعَكُمۡ﴾، بە دڵنیایی خواش لەگەڵ ئێوەدایە، واتە: خوا ﷻ لەگەڵتاندایە بە سەرخستن، بە مشوور لێخواردن و، بە سەرپەرشتییکردن، ئەگەرنا خوا ﷻ لەگەڵ هەموو دروستکراوەکانیدایە، بەڵام لێرەدا مەبەست لەگەڵدابوونێکی تایبەتە (مَعِيَّةٌ خَاصَّة).

٤)- ﴿وَلَن يَتِرَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ﴾، هەرگیزیش (خوا) کردەوەکانتان لێ کەم ناکاتەوە، واتە: پاداشتی کردەوەکانتان لێ کەم ناکاتەوە، (وَتَرَهُ، يَتِرَهُ، وَترًا: نَقَّصَهُ حَقَّهُ)، واتە: مافەکەی لێ کەم کردەوە، وشەی (وتِرَ) لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: {الَّذِي تَفُوتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ، كَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ} (أخرجه البخاري: ٣٦٠٢، ومسلم: ٢١٨٦)، واتە: ئەو کەسەی نوێژی عەسری دەفەوتێ، وەک ئەوە وایە کەس وکارو ماڵ و سامانەکەی فەوتاندبێ.

ئنجا خـوا ﷻ دوایـی بـۆ ئـەوەی زیاتـر هانیان بـدات لەسـەر خەبـات و فیداکاریی و بەرخـۆدان، دەفەرموێ:

٥)- ﴿إِنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞ﴾، بە دڵنیایی ژیانی دنیا، تەنیا گەمەو خافڵانە، ﴿لَعِبٞ﴾، بە مانای یاریی دێ:

١- هەندێ لە زانایان گوتوویانە: جیاوازیی نێوان ﴿لَعِبٞ وَلَهۡوٞ﴾، ئەوەیە کە: ﴿لَعِبٞ﴾، یارییەکە بە جەستە دەکرێ، بەڵام: (لَهو)، واتە: خافڵان و، بە دڵ دەکرێ.

٢- هەندێکیش گوتوویانە: (اللَّعِبُ بِآلَةٍ، واللَّهوُ بِدونِها)، (لَعِب): ئەوەیە بە ئامێرێک بکرێ، بەڵام (لهو): ئەوەیە کە بەبێ ئامێریش بکرێ.

٣- هەندێکیش گوتوویانە: بە پێچەوانەوە: (لَعِب) ئەوەیە بە بێ ئامێر بێ، بەڵام (لَهْو) ئەوەیە بە ئامێر بێ.

٤- هەندێکیش گوتوویانە: (لَعِب): ئەوەیە بێ ئاگات نەکات لە شتێکی گرنگتر، بەڵام (لَهْو) ئەوەیە بێ ئاگات بکات و، بتخافڵێنێ لە شتێک کە لە خۆی گرنگترە.

﴿إِنَّمَا ٱلۡحَيَوٰةُ ٱلدُّنۡيَا لَعِبٞ وَلَهۡوٞ﴾، واتـە: ژیانێـک کـە گەمـەو خافـڵان بـێ، حەیفـە باوەشـی پێـدا بکـەن و، بـە هـۆی بـاوەش پێداکردنـی ئـەو ژیانـە دنیاییـەوە، ئێـوە ڕووحـی فیداکاریـی و بەرخـۆدان لـە خۆتاندا بمرێنـن، داوای سـەلامەتیی و بێمزەڕەتیی بکـەن، لـە حاڵێکـدا ئیسـلام پێویسـتیی بـە فیداکاریـی و، خوێـن بەخشـین و مـاڵ و سـامان بەخشـین هەبـێ.

٦)- ﴿وَإِن تُؤۡمِنُواْ وَتَتَّقُواْ يُؤۡتِكُمۡ أُجُورَكُمۡ﴾، ئەگەر بڕواش بێنن و پارێز بکەن، پاداشتەکانی خۆتانتان دەداتێ، واتە: پاداشتی خۆتانتان بە پڕ بە پێست و بە تەواویی دەداتێ.

٧)- ﴿وَلَا يَسۡـَٔلۡكُمۡ أَمۡوَٰلَكُمۡ﴾، هەموو ماڵ و سامانەکانیشتان لێ داوا ناکات، ئەمە لێرەدا واتە: (خوا) هەموو ماڵ و سامانەکانتان لێ داوا ناکات بیبەخشن، بەڵکو هەندێکیتان لێ داوا دەکات.

هەندێکیش لە زانایان ئاوایان لێکداوەتەوە: ﴿وَلَا يَسْـَٔلْكُمْ أَمْوَٰلَكُمْ﴾، واتە: ئەوەی کە لێتان داوا دەکات، ماڵ و سامانی ئێوە نیە، بەڵکو هی خۆیەتی پێیداون، بێگومان ئەم مانایەش دەگرێتەوە، بەلام ئەم مانایە زیاتر مانایەکی مەعنەویی و ڕووحانییە، بەلام مانا ڕواڵەتیی و ئاساییەکەی ئەوەیە کە باسمان کرد، واتە: هەموو ماڵ و سامانەکانتان لێ داوا ناکات.

٨)- ﴿إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا۟﴾، ئەگەر هەموو ماڵ و سامانەکەتان بە مکووڕیی لێ داوا بکات، چرووکیی دەکەن، (**أَحْفَاهُ فِي المَسأَلَةِ: لَمْ يَتْرُكْ شَيْئاً مِنَ الإلْحَاحِ**)، واتە: زۆر سوور و مکووڕ بوو، هیچ جۆرە جەختکردنەوەیەکی بەجێ نەهێشت نەیخاتە نێو داواکارییەکەیەوە.

کەواتە: ﴿إِن يَسْـَٔلْكُمُوهَا﴾، ئەگەر ماڵ و سامانەکانتان هەموو لێ داوا بکات، ﴿فَيُحْفِكُمْ﴾، واتە: زۆر سوور بێ لەسەر داواکردن، یاخود: ﴿فَيُحْفِكُمْ﴾، واتە: هیچیان بۆ نەهێڵێتەوەو، هەموویتان لێ داوا بکات، ﴿تَبْخَلُوا۟﴾، ئەو کاتە ئێوە چرووکیی دەکەن و چنگ قووچاو دەبن.

٩)- ﴿وَيُخْرِجْ أَضْغَٰنَكُمْ﴾، سەربارەش ڕق و کینەشتان دەردێنێ، واتە: ڕق و کینەتان تێدا پەیدا دەکات بەرانبەر بەو داواکارییە، خوێندراویشەتەوە: (**ونُخْرِج أَضْغَانَكُم**) ئەو کاتە کینەکانتان دەردێنین و لە دڵتاندا ئاشکرا دەبن، ﴿أَضْغَٰنَكُمْ﴾، کۆی (**ضِغْن**)، یان (**ضَغن**)ە، کە بە مانای کینەو، دژایەتیی و، ڕق لێهەڵسانێکی پەنهان دێ، (**أي: إذا سَأَلَكُم إِنْفَاقَ أَموالِكُم كُلِّهَا، تَمْنَعُوا المالَ و تُظهِرَوا والعِصيَانَ**) ئەگەر بێت و هەرچی ماڵ و سامانتانە لێتان داوا بکات و بیبەخشن، لەو حاڵەتەدا، ماڵ و سامانەکانتان نابەخشن و سەرپێچیی لە خۆتاندا دەردەخەن.

١٠)- ﴿هَٰٓأَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ تُدْعَوْنَ لِتُنفِقُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، ئەها! ئەوە ئێوەن بانگ دەکرێن، بۆ ئەوەی لە ڕێی خوادا ببەخشن، واتە: ماڵ و سامان لە ڕێی خوادا ببەخشن، تاکو بتوانن جەنگ و جیهاد بکەن لە پێناوی خواداو، بەرگریی بکەن لە دین و ژینی خۆتان، لە وڵات و میللەتی خۆتان.

١١)- ﴿فَمِنكُم مَّن يَبْخَلُ﴾، کەچی هەتانە چرووکیی دەنوێنێ، دەست دەنووقێنێ.

١٢)- ﴿وَمَن يَبْخَلْ﴾. هەر کەسێکیش ڕژدیی و چرووکیی بکات.

١٣)- ﴿فَإِنَّمَا يَبْخَلُ عَن نَّفْسِهِۦ﴾، بە دڵنیایی بە زیانی خۆی چرووکیی دەکات، (**البُخْلُ: إِمْسَاكُ مَا يَنْبَغِي إِنْفَاقُهُ**)، (**بخل**) گرتن و نەبەخشینی ئەو ماڵەیە کە پێویستە ببەخشرێ، (**عُدِّيَ يَبْخَلُ بـ «عن» لِتَضْمِينِهِ مَعْنَى الإِمْسَاكِ، أي: يُمْسِكُ الخَيْرَ وَالفَضْلَ عَنْ نَفْسِهِ، بِسَبَبِ البُخْلِ فَيَمنَعُها الأَجرَ و الثَّوَابَ بِبُخلِهِ**)، بۆیە وشەی (**يَبْخَلُ**) بە (**عَنْ**) بەرکاری خواستوە، تاکو مانای دەست پێوەگرتنی بخرێتە نێو، واتە: هەر کەسێک چرووکیی بکات و دەست بەو ماڵەوە بگرێ و نەیبەخشێ، خێرو چاکە لە خۆی دەگرێتەوە بە هۆی چرووکییەکەیەوەو، سەرەنجام خۆی بێبەش دەکات لە پاداشتی خوا، بە هۆی چرووکییەکەیەوە.

وشەی (**يَبخَل**) جاری واش هەیە بە (**على**) بەرکار دەخوازێ، (**بَخَلَ عَلَيْهِ، يَبْخَلُ عَلَيْهِ**)، واتە: چرووکیی نواند لە بەرانبەری داو پێی نەبەخشی.

١٤)- ﴿وَاللَّهُ الْغَنِيُّ﴾، بە دڵنیایی خوا ﷻ دەوڵەمەندو بێ نیازە، (أل)ی سەر: ﴿الْغَنِيُّ﴾، بۆ جینسە، واتە: تەواویی بێ نیازیی هی خوای موتەعالە.

١٥)- ﴿وَأَنتُمُ الْفُقَرَاءُ﴾، ئێوەش هەرچی هەژارو ئاتاجیی هەیە لە ئێوە دایە.

دیسان (أل)ی سەر (**الفقرآء**) بۆ جینسە، واتە: تێکڕای هەژاریی و ئاتاجیی لە ئێوە دایە.

١٦)- ﴿وَإِن تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ﴾، ئەگەر ئێوەش پشت هەڵبکەن، خوا ئێوە بە کۆمەڵێکی دیکە دەگۆڕێ، یانی: ئێوە لادەبات و خەڵکێکی دیکە دێنێتە شوێنی ئێوە، (**التَّوَلِّي: الرُّجُوعُ والإِعْرَاض**)، ﴿تَتَوَلَّوْا﴾ یانی: ئەگەر پشت هەڵبکەن و بگەڕێنەوە، ﴿يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ﴾ کۆمەڵێکی دیکەی جیا لە ئێوە دێنێتە شوێنی ئێوە.

١٧)- ﴿ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُم﴾، دواییش ئەوان وەک ئێوە نابن، ئەوانەی دەیانهێنێ، وەک ئێوە نابن، ئاوا سەرپێچیی بکەن، یاخود: چرووکیی و ڕژدیی بنوێنن، لە بەخشینی ماڵ و سامانیاندا.

پێنج وردە سەرنج

لێـرەدا پێویسـتە پێنـج وردە تێبینـی بخەینـە ڕوو، بـەر لـەوەی کۆتایی بە تەفسـیری سـووڕەتی (محمـد) بێنین:

١)- کە دەفەرموێ: ﴿ فَلَا تَهِنُوا ﴾، (ف)ەکە، پەیوەندیی بە ڕابردووەوە هەیە، واتە: مادام خوا ﷻ پیلان و فێڵی کافرەکان هەڵبوەشێنێتەوەو، کردەوەکانیان پووچەڵ بکاتەوەو، لەگەڵ بڕواداراندا بێ، پشتیان بگرێ، سەرپەرشتییان بکات، کەواتە: ئەی بڕوادارینە! بێهێز مەبن، چونکە هۆکارەکانی هێزو پێز، هەموویان بۆ ئێوە ڕەخسێنراون و، هۆکارەکانی بێهێزیی و بێپێزیی لە بەرانبەرەکانتاندا هەن، کەواتە خۆ پێ بێهێز بوونی ئێوە، شتێکی نالۆژیکییە.

٢)- کە دەفەرموێ: ﴿ وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنتُمُ الْأَعْلَوْنَ ﴾، یانی: بێهێز مەبن، کە بانگەشە بکەن بۆ ئاشتیی لە حاڵێکدا کە ئێوە بەرزترن، دەگونجێ (بەرزتر) مەبەست پێی ئەوە بێ: مادام ئێوە ئیماندارن و، لەسەر ڕێیەکی هەقن، بە بەڵگەو ئیسپاتەوە، ئێوە بەرزترن.

واتایەکـی دیکـە: مـادام ئێـوە دەستڕۆیشـتوو و باڵادەسـتن و بەهێزتـرن، داوای ئاشـتیی مەکـەن، زانایانیـش لـە بـارەی حوکمـی ئـەو ئایەتـەوە، ڕا جیاییـان هەیـە، (القرطـبي)[1] سـێ ڕای هێنـاون لـەو بـارەوە:

١- ڕایەك ئەوەیە: ئەم ئایەتە نەسخ کەرەوەیە بۆ قسەی خوای بەرز، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِن جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦١﴾ ﴾الأنفال، واتە: ئەگەر دوژمنە بەرانبەرەکانت، باڵیان شۆڕکرد بۆ ئاشتیی، تۆش باڵی بۆ شۆڕ بکە، لێرەدا خوا ﷻ ڕێی گرتوە لە مەیلکردن بە لای ئاشتیی و صوڵح و پێکهاتندا، کەواتە: ئەم ئایەتە، ئایەتی ژمارە: (٦١)ی سووڕەتی (الأنفال)ی نەسخ کردۆتەوە.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٦، ص٢٠٠.

٢- هەندێکیش گوتوویانە: بە پێچەوانەوە، ئەم ئایەتە کە دەفەرموێ: داوای ئاشتیی مەکەن، بە ئایەتی ژمارە (٦١)ی سوورەتی **(الأنفال)** نەسخ بۆتەوە، چونکە لەوێ دەفەرموێ: ئەگەر بەرانبەرەکانت مەیلی ئاشتییان کرد، تۆش مەیلی بۆ بکە، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: بانگەشەی ئاشتیی مەکەن، لە حاڵەتێک ئێوە بەرزترن.

٣- هەندێکی دیکەش گوتوویانە: ﴿وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلۡمِ فَٱجۡنَحۡ لَهَا﴾، ئەمە تایبەتە بە کۆمەڵێکەوە کە دیارییکراو بوون، مادام ئەوان داوای ئاشتییان کرد، تۆش لەگەڵ واندا ئاشتییخوازبە، بەڵام ئەمەیان کە دەفەرموێ: ﴿فَلَا تَهِنُواْ وَتَدۡعُوٓاْ إِلَى ٱلسَّلۡمِ وَأَنتُمُ ٱلۡأَعۡلَوۡنَ﴾، ئەمەیان گشتییە، بۆیە دروست نیە، مەگەر بە ناچاریی، ئاشتەوایی لەگەڵ ئەهلی کوفردا بکرێ، لە کاتێکدا ئەوان شەڕ فرۆشن، ئەویش لە حاڵێکدا - دروستە -- کە مسوڵمانان نەتوانن بەرهەڵستییان بکەن، منیش ئەم ڕایەی سێیەمم پێ ڕاستە.

٣)- لە بارەی مەنسووخ نەبوونی ئایەتی (٣٢)ی (محمد)ەوە، **(الشوكاني)** قسەیەکی جوان دەکات، لە تەفسیرەکەی دا بە ناوی: (فتح القدير)[١]، دەڵێ: **(وَلَا يَخْفَاكَ أَنَّهُ لَا مُقْتَضِي لِلْقَوْلِ بِالنَّسْخِ، فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ نَهَى الْمُسْلِمِينَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ عَنْ أَنْ يَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ ابْتِدَاءً، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ قَبُولِ السَّلْمِ إِذَا جَنَحَ إِلَيْهِ الْمُشْرِكُونَ، فَالْآيَتَانِ محكمتان، ولم يتواردا عَلَى مَحَلٍّ وَاحِدٍ حَتَّى يُحْتَاجَ إِلَى دَعْوَى النَّسْخِ، أَوِ التَّخْصِيصِ)**، واتە: لێت شاردراوە نیە، کە هیچ قسەیەک خوازیاری ئەوە نیە، بڵێین نەسخێک لە ئارادایە، چونکە خوای بەرز لەم ئایەتەدا لە مسوڵمانانی قەدەغە کردوە، کە لە سەرەتاوە دەستپێشخەر بن بۆ ئاشتیی، بەڵام ڕێی لێ نەگرتوون، ئەگەر بەرانبەرە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، داوای ئاشتییان کرد، ئەوانیش مەیلی ئاشتیی بکەن، کەواتە: هەردوو ئایەتەکان لە جێی خۆیاندان، [(واتە: هەم ئایەتی ژمارە: (٦١)ی سوورەتی **(الأنفال)**و، هەم ئایەتی ژمارە: (٣٢)ی سوورەتی **(محمد)**)]، چونکە هەردووکیان لە بارەی یەک بابەتەوە نەهاتوون، تاکو ناچاری بانگەشەی نەسخ بین، یاخود تەنانەت تایبەتکردن **(تخصيص)** بین.

---

(١) ج٥، ص٥٠.

بێگومـان منیـش دەڵێـم: صوڵحـی حودەیبییـەو غەیـری صوڵحـی حودەیبییـە، بەهێزترین بەڵگەیە لەسـەر ئـەوە کـە لـە کاتـی گونجـاوو پێویسـتدا، هـەر کات مسـوڵمانان بـە چاکیـان زانـی، ئاشـتەوایی بکـەن.

٤)- لە بارەی ئەم ئایەتە موبارەکەی کۆتاییەوە، کە دەفەرموێ: ﴿إِن يَسْـَٔلۡكُمُوهَا﴾، (أي: يَسئَلكُم أموَالَكُم كُلَّها)، ئەگەر داواتان لێ بکات، هەموو ماڵەکەتان ببەخشن، ﴿فَيُحۡفِكُمۡ﴾، (أي: يُجهِدْكُم و يُلْحِف عَلَيْكُم بِمَسْأَلَةِ جَمِيعِهَا)، واتە: ئەرکتان بخاتە سەرو نارەحەتتان بکات، بەوەی داوای هەموویتان لێ بکات، (الشوكاني) لە (فتح القدير)دا[1]، دەڵێ: (يُقالُ: أَحفى بِالمَسأَلَةِ و أَلحَفَ أي: أَلَحَّ بِمعنى وَاحد)، واتە: (أَلحَفَ) و (أَحْفَى) و (أَلَحَّ) هەر سێکیان یەک واتایان هەیە، (المُحْفِي: المُسْتَقْصِي فِي السُّؤالِ، والإِحْفَاءِ: الإستِقصَاءُ فِي الكَلَامِ، وَمِنه: إِحْفَاءُ الشَّارِبِ، أي: إستِئصَالُهُ، وجَوَابُ الشَّرطِ: قَولُهُ لا تَبخَلُوا، أي: إِنْ يَأْمُرْكُم بِإِخْرَاجِ جَمِيعِ أموالِكُم، تَبخَلوا بِهَا و تَمتَنِعوا عَن الإمتِثالِ).

واتـە: (مُحفِـي) کەسـێکە لـە داواکردنـدا زۆر ڕۆبچـێ، (إِحفَـاء): بریتیـە لـەوەی مـرۆڤ بیگەیەنێتـە ئەوپـەڕی لـە قسـەکردندا، (إِحْفَـاءُ الشَّـارِب)، ئەوەیـە ئینسـان سـمێڵی زۆر تەنـک و کـورت بکاتـەوە، یاخـود لـە ڕیشـەوە هەڵیکێشـێ، بـەڵام وەڵامی مەرجەکـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿إِن يَسْـَٔلۡكُمُوهَا فَيُحۡفِكُمۡ﴾، بریتیـە لـە: ﴿تَبۡخَلُواْ﴾، واتـە: لـەو حاڵەتـەدا ئێـوە چرووکیـی دەنوێنـن و ئامـادە نابـن فەرمانبەریـی بکـەن، بۆیـە خـوای پـەروەردگار ئەوەتـان لـێ داوا نـاکات.

٥)- لە بارەی ئەوەوە کە دەفەرموێ: ﴿وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ يَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم﴾، زۆربەی تەفسیرەکان ئەم دەقەیان هێناوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {لَو كَانَ الإِيمَانُ مَنُوطاً بِالثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ مِن فَارِس} (أخرجه البخاري: ٤٨٩٨، ومسلم: ٢٥٤٦، والترمذي: ٣٢٦٠) واتە: ئەگەر ئیمان هەڵواسرابایە بە سورەییاوە، (واتە: ئەستێرەی کۆ، کۆو تەرازوو)، پیاوانێک لە گەلی فارس دەیانتوانی بەدەستی بێنن.

---

(١) ج٥، ص٥٠.

هەڵبەتە وشەی گەلی فارس، ئەوان بەکاریان هێناوە بۆ هەموو ئەو گەلانەی لە ئێران و، لە دوای ئێرانەوە بوون، واتە: هەم فارس، هەم کورد، هەم ئەفغان و...، ئەو گەلانەیان زۆربە پێ گرتوونەوە، بەو وشەیە.

لێرەش دا کۆتایی بە تەفسیری سوورەتی (محمد) ﷺ دێنین.

لە خوای پەروەردگارش داواکارم، هەرچی زیاتر عەقڵ و دڵمان ڕۆشن بکاتەوە، بە ڕووناکیی و بەرەکەتی خۆی، کە لە ئیماندا بەرجەستەیەو، یارمەتییمان بدات هەرچی زیاتر ئاشنا بین بە ڕێبازو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، کە ئەویش هەر بریتییە لە بەرجەستە کردن و جێبەجێ کردنی قورئان، لە ژیانی تاکیی و خێزانیی کۆمەڵایەتیی خۆیدا.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

نێوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی (الدخان)

تەفسیری سووڕەتی (الجـاثیـة)

تەفسیری سووڕەتی (الأحــقــاف)

تەفسیری سوورەتی (محمـــــد)